

الكتاب: كشف الفهارس
المؤلف: السيد محمد باقر حجتى
الجزء:

الوفاء: معاصر

المجموعة: مصادر التفسير عند الشيعة

تحقيق: دكتور سيد محمد باقر حجتى

الطبعة: الأولى

سنة الطبع: ١٣٧٠ ش

المطبعة:

الناشر: انتشارات سروش

ردمك:

ملاحظات: بمساعدة سازمان مدارك فرهنگي انقلاب إسلامي

حائز رتبه اول طرحهای علوم انسانی در پنجمین جشنواره خوارزمی
بهمن ۱۳۷۰
کشاف الفهارس ووصاف المنحطوطات العربیة فی مکتبات فارس
فهرست موضوعی
نسخه های خطی عربی کتابخانه های جمهوری اسلامی ایران
و
تاریخ علوم و تراجم دانشمندان اسلامی
علوم قرآنی
بخش اول
قرائت و تجوید
نگارش
دکتر سید محمد باقر حجتی
به کوشش: سازمان مدارك فرهنگي انقلاب اسلامی

نام کتاب: فهرست موضوعي نسخه هاي خطي عربي در کتابخانه هاي جمهوري
اسلامي ايران
پژوهش: دکتر سيد محمد باقر حجتی
به کوشش: سازمان مدارك فرهنگي انقلاب اسلامي
ناشر: انتشارات سروش
چاپ اول: ۱۳۷۰ ش

مقدمه

بسم الله الرحمن الرحيم
خدای متعال را بسی سپاسگزارم و بر محمد وآل او درود می فرستم، سپاسگزارم که مساعی چندین ساله ام به نخستین بر و میوه اش بارور شد، و سرانجام پس از گذشت مدتی قریب به بیست و سه سال - که در خلال آن وقفه ای طولانی پدید آمده بود - در ظل کوششهایی طاقت فرسا و تلاشهایی پی گیر توانستم اولین مجلد سفري عظیم و نوشتاری بس گسترده را تحت عنوان (کشاف الفهارس ووصاف المخطوطات العربیة في مکتبات فارس) یا (فهرست موضوعي نسخه های خطی عربي کتابخانه های جمهوری اسلامی ایران) را با تدوین بخش (قرائت و تجوید) فراهم آورم. در خلال این مدت برای تهیه ده ها هزار فیش و ترتیب و تنظیم، و آنگاه تصحیح و تحریر آنها بخش اعظم نیروی بینائی و سلامت مزاجم را از دست داده و با بهترین و شاداب ترین دوران عمرم در این راه سرمایه گذاری کردم، و از هرگونه رفاه و آسایش و آزمندی و اهداف انتفاعي چشم پوشیدم. از سال ۱۳۴۷ ه. ش تا چندین سال پس از سال ۱۳۵۰ ه. ش به طور مداوم - چه در سفر و چه در حضر - به تهیه و فیشهای نسخه های خطی عربي کتابخانه های جمهوری اسلامی ایران در تمام لحظات فراغ از وظائف ضروري زندگانی، سرگرم بودم، و ده ها هزار یادداشت به صورت فیش فراهم آوردم. در این دراز مدت همه و فهارس خطی موجود را از نظر گذراندم، و آنچه را به نظر می رسید ثبت و ضبط می کردم، و همزمان با تهیه و نگارش یادداشتهای مربوط به نسخه های خطی صرفا به صورت برداری از فهرستها بسنده ننمودم، بلکه سخت کوشیدم به پیرایش نوشته های فهارس از اغلاط و هفوات - که برای هر فهرست نویس ماهر و کار آمد احیانا پیش می آید - دست یازم، چون می دیدم

برخی از آنان درباره نام و عنوان کتابها و یا مؤلفان - در مورد پاره ای از نسخه ها - گرفتار اشتباهاتی شده اند که حتی الامکان می باید به اصلاح آنها روی آورد، و لذا سعی کردم از لغزشهای قلمی برخی فهرست نویسان بکاهم. ولی نباید فراموش کنیم مساعی و کوششها و محصول مطالعات عزیزانی که این فهرستها را تدوین کردند، و از رهگذر آنها بهره های فراوانی نصیب گشت در خور بسی تقدیر می باشد. اما پاره ای از فهرست نویسان - با اینکه نسخه ها در دسترس آنها قرار داشت - به علت

شتابزدگی، نسخه هایی را نادرست و یا بسیار ناقص معرفی کردند که ناگزیر شدیم بسیاری از این نسخه ها را از نزدیک رؤیت کنیم تا قدری از نقص و نارسائیهای مشهود در معرفی آنها را بکاهیم.

پیداست که رؤیت این نسخه ها در شهرهای مختلف ایران فرصت زیاد و قابل توجهی را در اختیار خود گرفته و می گیرد، ولذا موجب عدم پیشرفت کار ما شده و تعویقهایی را باعث گردیده و می گردد.

حاصل کوششهای چندین ساله ام به علت تراکم کارهای مربوط به تدریس در دانشگاه و تألیف پاره ای از کتب تعلیم و تربیت اسلامی و علوم قرآنی و جز آنها - که غالباً از پی درخواست جدی و مصرانه برادرانی متعهد به جمهوری اسلامی ایران به نگارش آنها ناگزیر می شدم - به دست فراموشی سپرده شد و در زاویه ای از کتابخانه منزل پذیرای فرونشستن غبارها بود، غبارهایی که بر روی آنها می نشست به سان خارهایی بود که بر قلبم می خلید و به شدت مرا می آزرده، و احساس می کردم دست آورد رنجها و کوششهایی فرساینده ام به صورت کاغذ پاره هایی فراموش شده - بدون اینکه به تحریر و تدوین آنها توفیق یابم - سرانجام از میان خواهد رفت.

اما گویا خدا نخواست این بنده - که به انگیزه معرفی کتابهایی، این بار سنگین را بر خود هموار ساخت که میان آنها هزاران منبع برای شناساندن فرهنگ و تعالیم اهل بیت (علیهم السلام) وجود دارد - بدانسان با دیده ناکامی ناظر از میان رفتن آنها باشد.

دوستانی چند از دور و نزدیک کما بیش از یادداشتهای مربوط به نسخه های خطی عربی اطلاع یافتند، و می دانستم نمی توانم برای تدوین این یادداشتهای به تنهایی دست به کار شوم. یکی از فضلاء معاصر توسط یکی از کتابشناسان نامی خواستند این فیشها و یادداشتهای به یکی از مراکز تحقیق در مشهد مقدس منتقل گردد، لکن شد آمد میان تهران و مشهد که می بایست در فواصل زمانی

کوتاه تکرار
می شد برای بنده ناهموار و دشوار به نظر می رسید، لذا پذیرای این درخواست
نشدم.
حدود پنج سال قبل یکی از برادران بسیار بزرگوار بر این مهم اطلاع یافتند و مقدماتی
را در تهران
فراهم آوردند تا پس از تکمیل تهیه فیشهای مربوط به نسخه های خطی، تدوین آنها
آغاز گردد، این
برادر عزیز یعنی جناب آقای علیمحمدی (حفظه الله تعالی) سرپرست محترم (سازمان
مدارک فرهنگی
انقلاب اسلامی) وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی نسبت به ادامه این کار اظهار علاقه
نمودند، و به نحو
شایسته ای زمینه را برای انجام آن در سازمان یاد شده فراهم کردند، و این بنده نیز
تمام آن فیشها و
یادداشتهایی که قبلا فراهم آورده بودم - - و شاید متجاوز از دویست هزار عدد بود
- از منزل به این
سازمان منتقل ساختم. ایشان و همچنین سایر برادرانی که در این سازمان اداء وظیفه
می کردند از بذل
عنایت و اهتمام به تداوم این امر، کمترین دریغی را روا نداشتند، و هرگونه امکاناتی که
درخور توان
سازمان مذکور بود در اختیار این کار نهادند، و این بنده نیز به خاطر احساس اخلاص
در این برادران
عزیز که شوق و علاقه آنان به دین و دانش و فرهنگ برایم کاملا مکشوف و مشهود
بوده و هست - با
حضور خود در این سازمان و کوششهایی خستگی ناپذیر جهت ادامه و تکمیل آن -
به خلوص نیت و
صفاء سریرت این عزیزان پاسخ مثبت دادم، و سرانجام پس از یکسال و اندی از شروع
به تحریر این
فیشها، بخش مربوط به (قرائت و تجوید) از نظر تدوین، تکمیل شد، و نیز تحریر
و تدوین قسمت

اعظم بخش مربوط به (تفسیر) و (علوم راجعه به قرآن) انجام گرفته و رو به اتمام است، و در آتیه نزدیک - ان شاء الله - برای طبع و انتشار آماده خواهد شد. روش کار ما در تدوین کتاب از تمام کتب فهرست نسخه های خطی کتابخانه جمهوری اسلامی ایران - همانطور که اشاره شد - طی چندین سال - فیشهای مربوط به نسخه های خطی عربی تهیه و به صورت موضوعی در کنار هم مرتب گشته، آنگاه نسخه های هر کتاب بر حسب تاریخ تحریر - از قدیمترین تا جدیدترین آنها - تنظیم شده، و از آن پس با دقتی شایان توجه - به شرحی که از این پس ملاحظه می کنید - تحریر آنها آغاز شده است.

طلیعه تحریر و تدوین این فیشها را با علوم قرآنی، و در علوم قرآنی با (قرائت و تجوید) - که خود شاخه ای از علوم قرآنی است - آغاز کردیم، و از کتابها به ترتیب حروف هجاء (الفبا)، و نیز مؤلف آنها، و آنگاه نسخه های آن کتابها به ترتیب تاریخ تحریر بدین شرح یاد کردیم.

الف - کتابشناسی
۱ - نام کتابها:

چنانکه اشارت رفت نام و عنوان کتابها به ترتیب حروف هجاء در آغاز امر آمده است، در این جهت صرفاً به نوشته فهرستها بسنده نکردیم، بلکه بر آن شدیم نام و عنوان درست کتابها را از مراجع مربوطه، یا از دیباچه مؤلف و جز آنها به دست آوریم، و در صورتی که کتابی دارای نام و عنوانی مشهور بوده، لکن درست به نظر نمی رسید نام درست را با توجه به ترتیب حروف هجاء در جای خود آورده و نام عنوان مشهور را به نام درست کتاب ارجاع داده ایم تا مطالعه کننده کتاب ما در مورد آن کتاب و مؤلف و نسخه های خطی آن، به همان نام اصلی و درست مراجعه کرده و مطلوب خود را جهت دستیابی بر نسخ خطی در همانجا جستجو کند، و با ارجاع نام مشهور به نام اصلی و درست، راه

رسیدن به هدف
تسهیل گردد.

شماری از فهرست نویسان در مورد نام برخی از کتب گرفتار ابهام بوده، و کتابها و یا رساله هایی را -
که دارای نام و عنوان خاصی بوده اند - ناگزیر آنها را به صورت موضوعی یاد کرده اند - مثلاً نوشته اند:

(رسالة في التجويد) یا (راسلة في رسم الصحف) ویا (رسالة في الفقه) و امثال آنها. و چون نتوانستند ویا فرصت بیشتری را برای تحقیق و تفحص در اختیار یافتن نام صحیح کتاب قرار ندادند موضوع کتابها را به عنوان نام کتاب ذکر نموده اند. اگر چه خود ما نیز در کتاب حاضر گرفتار چنین ابهاماتی هستیم و ناگزیر پاره ای از آنها را با استفاده از محتوای آنها به همین صورت یاد کردیم. و بالاخره گاهی همین فهرست نویسان نتوانستند مؤلفان برخی از کتابها و نسخه ها را بشناسند، و در نتیجه نسخه هایی را بدینگونه آمیخته به ابهام در فهرستها آورده اند که هیچ بهره ای را عائد محققین نمی سازد، لذا در این قسمت نهایت سعی و کوشش خود را به کار گرفتیم تا ابهامات یاد شده در بسیاری از موارد برطرف گردد و کتابها و نسخه ها یا نام اصلی و درست آنها شناسانده شود.

۲ - نام مؤلفان:

در این قسمت، زیر نام و عنوان کتاب، نام معروف و مشهور مؤلف را یاد کردیم، و در ذیل آن - میان

دو کمانه (...) - تاریخ تولد و وفات مؤلف را در مواردی که برای ما معلوم می‌گشت آورده ایم، و یا سده‌هایی را که مؤلفان تحقیقا و یا به طور تقریب در آن سده‌ها می‌زیسته‌اند متذکر شده ایم. در

فهرستهای موجود نام مؤلفان بسیاری از کتب و نسخه‌های ناشناخته، نیامده و فهرست نویس‌نتوانست آنها را شناسایی کند. ما منتهای وسع و کوشش خود را برای یافتن نام مؤلفان اینگونه کتب و

نسخه‌ها به کار بردیم و توانستیم در حد نسبه و سیعی این نقیصه را تدارک نموده و مؤلفان بسیاری از چنان نسخه‌ها و کتب را شناسایی کنیم.

۳ - ترجمه احوال مؤلفان:

در کنار نشان* به ترجمه احوال مؤلفان، و احیانا به بیان افکار و آثار آنان پرداختیم، در این قسمت،

نخست نام کامل و مفصل مؤلفان و فشردهای از احوال و آثار آنها را آورده ایم تا محققان نسبت به

مراتب علمی، تخصص، جامعیت، دقت آنها در مطالعه و تحقیق، و سایر خصوصیات که چهره علمی و

اخلاقی و روحی آنها را باه تصویر می‌کشد اطلاعاتی به هم رسانند.

در این کتاب ملاحظه خواهید کرد ترجمه احوال شمار زیادی از دانشمندانی آمده که در کتب تراجم

گزارشی راجع به آنها دیده نمی‌شود، و یا اگر مطلبی در این باره ذکر کرده‌اند بسیار مبهم و توأم با لغزشها

و نادرستیا است. در پایان ترجمه احوال مؤلفان، شماری از آثار آنها و یا اکثر آثار یاد شده که

ممکن است بسیاری از آنها معرفی نشده باشند، لکن اشارتی کوتاه جهت معرفی پاره‌ای از آنها در کتاب ما

دیده می‌شود.

ترجمه احوال هر مؤلف فقط در يك مورد، ذیل نام یکی از آثار او مطرح شده، و در باره آثار و یا اثر

دیگر همان مؤلف، ترجمه احوال او را به ذیل همان اثر ارجاع داده ایم. و به عبارت دیگر، ترجمه احوال هر مؤلف فقط در ذیل یکی از آثار او آمده و در بقیه آثار و مؤلفاتش به هیچوجه تکرار نشده است، مگر در مواردی که به مطلب تازه ای دست یافته باشیم.

۴ - معرفی کتاب:

حتی الامکان سعی شده هر کتاب به گونه ای کوتاه و فشرده شناسانده شود. در معرفی کتابها - تا آنجا که منابع موجود اجازه می داد - روش کار مؤلف در تدوین کتاب، و فهرست ابواب و فصول و خصوصیات دیگر کتاب (به طور فشرده، و احيانا در پاره ای از موارد به طور مبسوط) بیان شده، و در همه جا - قبل از معرفی کتاب در کنار علامت و رمز (ت:...) به تاریخ و یا سده تألیف کتاب اشاره شده است. پس از معرفی کتاب، آغاز و انجام کتاب و یا نسخه - در حدی که بتواند به فهرست نویسان در شناختن نسخه ها مدد رساند - آمده است، و نیز آغاز و انجام ناقص نسخه های نا شناخته و احيانا عباراتی از میانه آنها در همین جا ذکر شده تا شاید کتابشناسی کار آمد از این رهگذر به شناسایی آنها توفیق یافته و مآلا یافته های

خود را به اطلاع ما برساند. واز آنجا که کاری بس عظیم و گسترده در پیش است قهرا خرده های فراوانی در نوشته های ما وجود دارد که دست نیاز به سوی محققان گرامی می گشاید تا با آغوش باز تصحیحات و یادداشتهای آنها را پذیرا باشد.

۵ - منابع تحقیق درباره کتابها و مؤلفان آنها:
در ذیل بخش کتابشناسی - بدان منظور که محققان بتوانند اطلاعات گسترده تر از آنچه ما گزارش کردیم راجع به مؤلفان کتب و آثار آنها کسب کنند - منابع و مآخذ متعددی را یاد کردیم تا نقائص کار ما در معرفی کتب و مؤلفان آنها با مراجعه به آنها تدارک شده و راه تحقیق و تکمیل کار بر آنان هموار گردد. باید یاد آور شد که در بسیاری از موارد این منابع را از محققان دیگر نقل کرده ایم.

ب - نسخه شناسی:
قبل از شروع به معرفی نسخه و یا نسخه های خطی هر کتاب، نام کتابخانه ای که این نسخه یا نسخه ها در آن وجود دارد، و یا نام مالك کتاب و یا صاحب کتابخانه، و سپس نام شهر و یا منطقه ای که کتابخانه ها را باید در آنجا سراغ کرد، به طور رمز و فشرده یاد شده است، مثلا نوشتیم (مرعشی - قم):
(کتابخانه عمومی حضرت آية الله العظمی مرعشی نجفی در قم) یا (مرکزی - تهران) (کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران در تهران) و امثال آنها. اینگونه تعابیر فشرده و یا رموز دیگری که در این کتاب به کار رفته است کاملا گزارش شده و در هر يك از مجلدات کتاب ما - ان شاء الله - درج خواهد شد.

پس از آن شماره راهنمای نسخه ها - که علاقه مندان با ارائه این شماره می توانند نسخه مورد نظر خود را از کتابخانه درخواست کنند - آمده، و احيانا پس از آن شماره ثبت کتابخانه و انواع شماره های دیگر از قبیل شماره ردیف و جز آن ذکر شده است. واز آن پس به ترتیب: نوع خط، روز و ماه و سال

تحریر و محل کتابت آن، موجودیهای نسخه، یادداشتهای تملك و خصوصیات دیگری که نسخه ها را به لحاظ مقابله و تصحیح و یادداشت سماع و بلاغ و انهاء و امثال آنها - ارزشمند می نماید، و نیز یادداشتهای مهم و تاریخی و سودمند، و پس از آنها شمار برگها با رمز (گ) و شمار صفحات با رمز (ص) و شمار سطرهای نسخه آمده، و در پایان معرفی هر نسخه در میان چهار چوب [...] فهرست یا ماخذی که نسخه ها در آن معرفی شده - به صورت فشرده با اشاره به جلد و شماره صفحه - ذکر شده است. بسیاری از نسخه هایی - که فهرست نویسان نتوانستند آنها را شناسایی کنند و آنها را با توجه به محتوی، به صورت موضوعی معرفی کرده و به نام مؤلفان آنها پی نبرده اند - از نزدیک رؤیت شده تا مشخصاتی از آنها به دست آید، و به همین رؤیت موجب گشت که نام کتب و مؤلفان بسیاری از نسخه ها شناخته شود در این بخش، نسخه هایی که دارای تاریخ تحریر می باشند و یا سده های تحریر آنها در فهرستها یاد شده به ترتیب تاریخ - از کهن ترین تا جدید ترین آنها - تنظیم شده اند، و نسخه هایی که تاریخ تحریر آنها از نظر سال و یا سده و قرن معلوم نیست در پایان نسخه هایی که دارای تاریخ یا سده تحریر

می باشند قرار گرفته است که احیانا در میان آنها نسخه هایی کهن تر از نسخه های دارای تاریخ تحریر وجود دارند، و این نسخه های کهن و نفیس با قید (کهنه و نفیس) در کتاب ما یاد شده اند تا محققان برای باز یافتن نسخه های کهن و با ارزش صرفا به نسخه های مورخ (ودارای تاریخ تحریر) بسنده نکنند، بلکه نسخه های مجهول التاریخ را از نظر دور ندارند، و در هر کتابخانه قبل از درخواست نسخه های مورخ، آنها را نیز برای رؤیت مطالبه نمایند.

ج - اطلاعات دیگر درباره این کتاب معرفی کتب فهرست نسخه های خطی: پس از این مقدمه - فقط در این مجلد - کتابهای فهرست نسخه های خطی کتابخانه جمهوری اسلامی ایران، و چند فهرست از کتابخانه های ممالک دیگر که در ایران به طبع رسیده اند، و نیز فهرست نسخه های خطی کتابخانه ظاهریه دمشق معرفی شده اند، در معرفی آنها و احیانا کتابخانه های دیگر، از شرح و بسط لازم دریغ نکردیم، این معرفی صرفا در مجلد اول کتاب ما درج خواهد شد و در مجلدات دیگر تکرار نمی گردد.

تاریخ علوم: هر بخش از کتاب ما - که ویژه موضوع خاصی از قبیل: قرائت و تجوید، تفسیر، علوم راجعه به قرآن، حدیث، کلام و اعتقادات و جز آنها است - دارای مقدمه ای در گزارش تاریخ علم مربوط به آنها است. اینگونه مقدمه ها - که گاهی نسبتا مفصل، و احیانا به مناسبت، مختصر تدوین شده اند، کتاب ما را با آمیزه ای از مطالب خواندنی و دارای جاذبه، رونق بخشیده، و انگیزه ای در علاقه مندان به وجود می آورد تا از این کتاب جز کتابشناسی و نسخه شناسی بهره های دیگری را عائد خود سازند. شرح احوال علماء را نیز ذیل معرفی مؤلفان کتب در بخش کتابشناسی آوردیم تا مطالعه کنندگان کتاب ما با دانشمندان،

انسی به هم رسانده و علاوه بر آثاری که آنها را معرفی کردیم با افکار و آثار دیگرشان نیز آشنا گردند.

معرفی پاره ای از نسخه های دیگر:

قبلا اشاره شد: در بخش نسخه شناسی این کتاب - علاوه بر معرفی نسخه های خطی عربی کتابخانه های جمهوری اسلامی ایران - احیانا نسخه هایی از کتابخانه های ممالک دیگر، به ویژه کتابخانه ظاهریه دمشق شناسانده شده اند، زیرا گاهی برای پاره ای از کتابها فقط يك یا دو یا چند نسخه معدودی را در کتابخانه های کشورمان شناسایی کردیم. و بدین منظور که محققان میهن ما بتوانند با نسخه های دیگری از کتابهایی - که نسخه های آنها در ایران، محدود و یا منحصر است - آشنا شوند و در تصحیح آنها از نسخه های بیشتری مدد گیرند. نسخه هایی از کتابخانه ظاهریه را معرفی کردیم، چرا که می دانیم دسترسی محققان ایرانی به این کتابخانه و نسخه های خطی آن - نسبت به ممالک دیگر - آسان تر می نماید.

انگیزه نگارنده در تدوین این کتاب یاد آوری کردیم که سالیان متمادی بر تهیه مقدمات تدوین و تحریر این کتاب می گذرد، و بیست و اندی سال است که در فرصتهای مناسب در بارور ساختن آن می کوشم، و بیش از دویست هزار فیش طی همین مدت یادداشت کردم که در سازمان مدارك فرهنگي انقلاب اسلامي وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامي بر شمار آنها افزون گشت.

* آنچه مرا بر این مهم واداشت نخست این نکته بود که می دیدم مستشرقان، آنگونه که در خور است به منابع اسلام شناسی از رهگذر فرهنگ شيعي و تعاليم اهل البيت (عليهم السلام) دسترسی و آشنایی نداشته و ندارند، و کتب فهرست نسخه هاي خطی میهن ما به سبکها و اسلوبهای متفاوتی تدوین شدند که بر اثر آن دسترسی علاقه مندان و محققان به نسخه هاي مورد نظرشان بسیار دشوار و مستلزم صرف فرصتي بس طولاني است، و حتی ممکن است پژوهشگر از کنار این فهرستها دست خالي بازگردد. لذا در صدد برآمدن دست اندر کار تدوین فهرست جامع و موضوعي برای نسخه هاي خطی عربي کتابخانه هاي جمهوري اسلامي ايران شوم که منابع فراوانی از فرهنگ و تعاليم اهل البيت (عليهم السلام) و آثار دانشمندان شيعي و ايراني در این کتابخانه وجود دارد، و می تواند به محققانی که در اسلام شناسی می کاوند مدد رسانند تا اسلام را صرفا از رهگذر تعاليم مذاهب ديگر ارزیابی نکنند.

این کتاب می تواند راه همواری را پیش روی محققان اسلامي و اسلام شناسان قرار دهد تا بر این حقیقت دست یابند که آثار علمي دانشمندان شيعي و ايراني در کنار آثار ديگران سزاوارند تا از رهگذر مطالعه آنها بهره هاي فراوانی را نصیب خود سازند.

فراموش نمی کنم، یکی از محققان در کنگره هزاره شيخ طوسي (اسفند ۱۳۴۸ - فروردین ۱۳۴۹

۵. ش) اظهار داشته بود: خاورشناسان در مطالعات اسلامی از میان صد وسی و اندی
ماخذ، با شماری
کمتر از ده ماخذ شیعی در اسلام شناسی سرو کار و آشنایی دارند، و این امر به خاطر
آن است که منابع
شیعی به گونه ای منظم معرفی نشده، و یا با چاپهای مرغوب و مجهز به فهرس لازم
فراهم نیامده اند.
علاوه بر این، نگارنده از سال ۱۳۳۹ ه. ش، آشنایی خود را با فهرست نگاری آغاز
کرده و به این
کار بعدها انس یافتیم، و دو مجلد فهرست برای نسخه های خطی و عکسی کتابخانه
دانشکده الهیات و
معارف اسلامی دانشگاه تهران نگاشتم که مجلد اول در سال ۱۳۴۵ ه. ش و مجلد
دوم در سال
۱۳۴۸ ه. ش توسط انتشارات دانشگاه تهران به طبع رسیده اند، آنگاه سهم عمده ای
در نگارش
فهرست نسخه های خطی کتابخانه ملی ملک به عهده اینجانب واگذار شده بود که
برای اکثر قریب به
تمام نسخه های خطی عربی و مجموعه های این کتابخانه، فهرست نگاشتم، و تاکنون
شش مجلد آن
به طبع رسیده است.
مضافاً بر اینکه می دیدم این کار، بسیار دشوار و سخت ناهموار و طاقت فرسا است،
و کمتر کسی
حاضر است باری چنین گران را بر دوش کشد، و آنرا ادامه دهد.
و سرانجام این هدف نیز در مد نظر بود که کار بر محققان آسان گردد، زیرا برای
یافتن نسخه ای
خاص یا کهنترین نسخه از کتابی باید يك محقق چندین روز یا چندین هفته صرف
وقت کند، تازه

ممکن است مطلوب خود را نیابد. کتاب ما به سبک ویژه‌ای تدوین شده که شخص می‌تواند در کوتاه‌ترین مدت که از يك دقیقه تجاوز نخواهد کرد مطلوب خود در آن را بیابد و مثلاً کهنترین نسخه کتابی را ظرف همین مدت کوتاه در یکی از کتابخانه‌های جمهوری اسلامی ایران سراغ کند.

در اینجا سزا می‌بینم چند نکته را یادآوری کنم:

- مجلد اول این کتاب، یعنی (کشاف الفهارس) - به خاطر این مقدمه و نیز معرفی کتب فهرست نسخه‌های خطی، و همچنین ترجمه احوال بسیاری از مؤلفان، علیرغم قلت شمار نسخه‌های خطی مربوط به (قرائت و تجوید) - دارای حجم زیادی شده که قهراً به علت عدم تکرار مقدمه مذکور، و معرفی فهرستها، و ترجمه احوال پاره‌ای از مؤلفان، مجلدات دیگر صرفاً در اختیار نگارش تاریخ علم و ترجمه احوال بعضی از مؤلفان دیگر و کتابشناسی و نسخه‌شناسی قرار خواهد گرفت، و اگر حجم مجلدات دیگر فزونی یابد به خاطر کثرت شمار نسخه‌های خطی موضوعات مربوط به آنها خواهد بود.

- نگارنده به هیچوجه مدعی نیست اشتباهات و نواقص و نقائص کار فهرس نویسان را در این کتاب تدارک و تکمیل کرده است، چنانکه این ادعا را به مجلدات دیگر نیز تعمیم نمی‌دهد. نخست باید گفت زحمات و کوششهای فهرست نویسان شایان بسی تقدیر و سپاسگزاری است، و باید رنجهای آنانرا فراموش نکرد، اما باید یادآور شد که ما سعی کردیم وان شاء الله سعی خواهیم کرد اشتباهات و هفوات و ابهاماتی را که برای برخی از فهرست نویسان پیش آمده در حد بسیار وسیعی برطرف ساخته، و با درصد نسبتی زیادی از این اشتباهات و ابهامات در کتاب خود بکاهیم، و بسیاری از نسخه‌های ناشناخته را معرفی کرده و مؤلفان آنها را بشناسانیم، و چون می‌دانم خود نیز گرفتار هفوات و دچار ابهامات فراوانی

در این سفر عظیم می باشم از همه محققان و فضلاء دلسوز و بی ریا درخواست می
کنم برای ترمیم خلل
و جبران کاستیها - که ما قطعا از آن مصون و و معصوم نیستیم - یادداشتهای اصلاحی
خود را به یکی از
نشانی های:

تهران - میدان بهارستان، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان مدارك فرهنگي
انقلاب

اسلامی، یا:

تهران - نبش خیابان شهید مطهری و شهید مفتاح، دانشکده الهیات و معارف اسلامی،
ارسال دارند تا در چاپهای بعدی از آنها استفاده شود. قبلا از مراحم والطف این
محققان بزرگوار که

با ارسال یادداشتهای این بنده را رهین عنایات خود قرار خواهند داد تشکر نموده
و مراتب سپاس خویش را

حضورشان تقدیم می دارد.

خلاصه ای از محتوای این جلد

۱ - مقدمه حاضر که تاریخچه کوتاهی است از سز گذشت مربوط به مقدمات کار
و شروع تدوین آن

و نیز کیفیت تدوین آن.

۲ - معرفی کتب فهرست نسخه های خطی کتابخانه های جمهوری اسلامی ایران،
و فهرست

نسخه های خطی کتابخانه ظاهریه دمشق، و نیز معرفی نشریه کتابخانه مرکزی
دانشگاه تهران.

۳ - مدخلی بر تاریخ قراآت قرآن کریم به عنوان مقدمه دوم کتاب حاضر که قبل از ورود در کتابشناسی و نسخه شناسی، ذهن مطالعه کننده را به تاریخ قراآت و سیر تدوین کتب قراآت و تجوید، و تطور آنها به گونه ای فشرده و جالب آشنا می سازد، چنانکه این شیوه احیانا در آثاری که مربوط به کتابشناسی و نسخه شناسی است از قبیل (کشف الظنون چلبی) و (الذریعة علامه ء تهرانی) و جز آنها کمابیش جلب نظر می کند.

۴ - کتابشناسی و نسخه شناسی آثار مربوط به (قراآت و تجوید) که در این مجلد بدان پرداختیم.

۵ - فهرس متعدد در پایان کتاب برای: کتب قراآت و تجوید بر حسب ترتیب تاریخ تألیف. مؤلفان کتب با اشاره به نام کتابهای آنها که در این کتاب معرفی شده اند. نسخه هایی که به خط مؤلفان تحریر شده اند. اسامی نساخ. اعلام اشخاص وامکنه و کتب و نوشته ها. توضیح رموز و عبارات فشرده. در پی این مجلد - که اختصاصا محدود به نخستین بخش علوم قرآنی یعنی (قراآت و تجوید) است - مجلد و یا مجلدهایی بعدی که درباره (تفسیر قرآن کریم) تحریر و تدوین شده است رو به اتمام می باشد، و در آینده بسیار نزدیکی - ان شاء الله - برای طبع و انتشار آماده خواهد شد، و پس از آن - به خواست خداوند متعال - کتب و نسخه های خطی عربی (علوم راجعه به قرآن) قرار دارد که تدوین آن نیز رو به پایان است، و با پایان گرفتن این سه قسمت، بخشهای مختلف مربوط به علوم قرآنی به طور کامل - به خواست خدا - در دسترس علاقه مندان قرار خواهد گرفت. وصیت نگارنده کتاب قسمت اعظم فیشهای نسخه های خطی عربی کتابخانه های جمهوری اسلامی ایران - که هم اکنون در سازمان مدارك فرهنگي انقلاب اسلامي وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامي قرار دارد

- محصول
کوششهای مداوم و بی دریغ اینجانب، و ره آورد درنوردیدن راهی دور و دراز، و صرف
بخش بسیار
مهمی از سرمایه عمرم می باشد، و خدای متعال بهتر از هر کسی می داند چه رنجهایی
را برای طی کردن
این راه پر نشیب و فراز بر خود هموار ساختم.
چنانچه خداوند این توفیق را نصیبم سازد که تحریر و تدوین این فیشها را در دوران
حیاتم به پایان
رسانم و آنها را به صورت کتاب بنگارم آنرا به عنوان عظیم ترین نعمای الهی بر
خویشتن بر شمرده، و در
برابر لطفی چنین بزرگ و مرحمتی چنین سترگ، خویشتن را برای عرض سپاس به
درگاهش سخت
ناتوان احساس می کنم، البته از او مصرانه این توفیق را درخواست می کنم، لکن
حیات آدمی در اختیار
خود او نیست، بلکه ادامه آن در ید قدرت خدایی است که او را آفریده، و سر آمد
عمر را هیچکسی جز او نمی داند.

لذا این وصیت را می نگارم که اگر قبل از تحریر و تدوین فیشها و یادداشتهای مذکور - که به رایگان در سازمان مدارك فرهنگي انقلاب اسلامي به ودیعت نهاده شده - عمرم به سر آمد، و میان من و حاصل بهترین دوران عمرم و دستمایه پرارزش ترین ایام زندگانیم جدایی افکند این مهم را تحت اشراف فرزندم یعنی فاضل گرامی آقای سید محمد شریف حجتی (سلمه الله تعالی) - که از طلاب با فضل حوزه و دانشگاه می باشند - قرار دهند، و همه اختیارات مربوط به آنرا طبق قرارداد رسمی و همگام با آن، بدو واگذارند، و این امانت را به اهل او که همو است بسپارند که:

(ان الله یأمرکم ان تودوا الامانات الی اهلها و إذا حکمتم بین الناس ان تحکموا بالعدل ان الله یعظکم به ان الله کان سمیعاً بصیراً) (نساء / ۵۸)

این فرزندم که محققى دقیق و محتاط و امین و خبره در این کار است، و از دوران خردسالی تا کنون در تدوین فهرس آثارم و نیز تصحیح و احیانا تحقیق آنها خدمات و سوابق گرانبهای نسبت به نگارنده داشته و دارند، و اخیرا یکی از آثارش تحت عنوان (ابراهیم در مصاف با شرك نمرود) به طبع رسیده است از لحاظ اهلیت برای ادامه تدوین یادداشتهای مذکور، فردی مسلم و مصداقی بارز برای آن است، و سزا است مسؤولیت آنرا به عهده گیرد.

قبل از پایان بردن این مقدمه یاد آوری می شود شماره های متعددی در نگارش این فهرست - به شرحی که از این پس ملاحظه می کنید پیش بینی شده است:

- شماره اختصاصی کتابها در هر موضوع:

این شماره ها - که با رقم لاتین تحریر شده است - نمایانگر شمار کتابها در موضوع خاصی می باشد که در سمت راست نام و عنوان کتابها آمده است.

- شماره های کتب:

این شماره ها - که با ارقام فارسی در سمت چپ نام کتابها دیده می شود - نشان دهنده شماره های

مسلسل کتابها در تمام موضوعات می باشد، و تا پایان مجلدات این کتاب ادامه
و تسلسل می یابد.

- شماره های نسخه های هر کتاب:
این شماره ها - که با رقمهای فارسی در آغاز معرفی نسخه ها آمده - نشان می
دهد که از هر کتاب،
چند نسخه معرفی شده، و چند نسخه در کتابخانه های جمهوری اسلامی ایران و پاره
از کتابخانه های
ممالک دیگر شناسانده شده اند.

- شماره مسلسل مجموع نسخه ها:
این شماره ها - که با ارقام لاتین در پایان معرفی نسخه ها آمده - مجموع نسخه ها
را در کل
موضوعات از نظر تعداد مشخص می کند و به موضوع خاصی محدود نیست،
و تسلسل آنها تا آخرین
مجلد کتاب ادامه می یابد.

هدف از درج این شماره ها در فهرست جامعی که ان شاء الله در پایان مجلدات این
کتاب فراهم خواهد
آمد روشن خواهد گشت مبنی بر اینکه چگونه می تواند محققان را به آسانی بر
نسخه های مورد نظرشان آشنا
ساخته، و تسهیلاتی را در جهت دستیابی بر اهداف آنان فراهم آورد، و موجبات تسریع
در نیل به

مقاصدشان را در این کتاب ساز کند.

ضمنا متذکر می شویم: برای رموز و اشارات و تعابیر فشرده این کتاب - ضمن يك يا چند صفحه -

گزارشها و توضیحاتی نگارش خواهد شد که در تمام مجلدات این کتاب درج و تکرار می شود.

در پایان این مقدمه از برادر ارجمند و فاضل گرامی جناب آقای علیمحمدی سرپرست محترم سازمان

مدارك فرهنگي انقلاب اسلامي (حفظه الله تعالى) که تاکنون در حمایت و تهیه امکانات برای ادامه

کار ما از هیچگونه محبت و امداد دریغ نفرموده اند و نیز از برادر بسیار بزرگوار جناب آقای فیروزان

مدیر عامل محترم انتشارات سروش که برای طبع و نشر این کتاب اهتمام کافی مبذول داشته اند، و

همچنین از آقایان ناصری طاهري و غلامحسینی معاونان محترم لاحق و سابق این سازمان

(ایدهما الله تعالى) که با بذل مساعي خویش و هماهنگ سازی نیروهای لازم، مرا مرهون الطاف خود

قرار داده اند بسیار سپاسگزارم، و از همه برادران و خواهرانی که در این سازمان، مرا در تدوین این

کتاب به هر نحو یاری داده اند تقدیر می نمایم، و چون شمار این یاران از آغاز کار تاکنون، فراوان

می باشد از اینکه نام آنها در اینجا منعکس نشده است پوزش می خواهم.

بدین امید که خداوند متعال، توفیق تدوین مجلدات دیگر این کتاب را به این بنده ناتوان مرحمت

فرماید سخن را به پایان و از خداوند متعال می خواهم روح پر فتوح امام راحل و بنیانگذار جمهوری

اسلامي ايران (طیب الله رمسه) را شاد و آنحضرت را در فردوس اعلی با انبیاء عظام و ائمه کرام

(صلوات الله علیهم) محشور فرماید، و به رهبر بسیار بزرگوار و فقیه عالیمقام حضرت آیه الله خامنه آي

(متع الله المسلمین بطول بقائه الشریف) سلامت و طول عمر عطا کند. و به این قائد توانا و پارسا و

فرزانه و همه دولتمردان عزیز کشور قطب دایره امکان حضرت امام عصر (عجل الله

تعالی فرجه
الشریف) در تحقق بخشیدن آرمانهای مقدس حضرت امام (قدس الله سره الشریف)
توفیق عنایت
فرماید، و کوششهای این بنده را به عنوان ذخر و توشهای در روز قیامت بپذیرد.
کتبه بیمناه الدائرة، العبد المفتاق الی رحمة ربه الغنی:
السید محمد باقر الحسینی، المدعو ب (حجتی)
ستر الله عیوبه و کفر عن زلاته و سیئاته
في ۱۰ شهر یور سنة ۱۳۷۰ هجرية شمسية:
۲۱ صفر ۱۴۱۲ هجرية قمرية.
والحمد لله اولاً و آخراً و صلى الله على خاتم انبيائه محمد وآله الطاهرين

معرفی کتب
فهرست نسخه های خطی عربی
کتابخانه های جمهوری اسلامی ایران

(۱)

آستانه - قم

فهرست نسخ خطی کتابخانه آستانه قم
تألیف محمد تقی دانش پژوه، نشریه آستانه مقدسه قم، شماره ۲، ۱۱۶ +
۴۳۴ ص.، رحلی.

در آغاز، فهرست مندرجات، پیشگفتاری از عبد الوهاب اقبال - تولیت وقت آستانه
مقدسه شهر یور ۱۳۵۷ هـ.

ش - و مقدمه و بلندی در ارتباط با گنجینه آستانه (ستی فاطمه و معصومه) (علیها
السلام) است.

فهرست در سه بخش است: * قرآنها (۳ - ۷۲) * نسخه های خطی جز قرآن
و مجموعه ها (۷۵ - ۱۸۲) *
مجموعه ها (۱۸۵ - ۲۳۳).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره و راهنما.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی (در بخش دوم).
اضافات:

۱. تعداد ۴۷۳ تصویر (۲۳۵ - ۳۸۴).

۲. فهرست اعلام (۳۸۵ - ۳۹۸).

۳. فهرست مؤلفان (۳۹۹ - ۴۰۴).

۴. فهرست نویسندگان نسخه ها (۴۰۵ - ۴۱۱).

۵. فهرست واقفین (۴۱۳ - ۴۱۶).

۶. فهرست دارندگان نسخه ها (۴۱۷ - ۴۱۹).

۷. فهرست اشخاص (۴۲۱ - ۴۲۶).

آشنایی با چند نسخه و خطی

آشنایی با چند نسخه و خطی

دفتر اول

تألیف مدرسی طباطبایی و رضا استادی، چاپخانه مهر، مهر ۱۳۳۵ هـ ش، ۴۴۸ ص.
این دفتر مشتمل بر فهرست چند کتابخانه است. که هر يك به طور مستقل نگارش
یافته اند، و به ترتیب عبارتند

از:

الف. فهرست نسخه های خطی کتابخانه و مدرسه رضویة قم (۳ - ۱۰۴).

تألیف مدرسی طباطبایی.

در آغاز، مقدمه ای از مؤلف، پیرامون کتابخانه و مدرسه رضویة، است.

کتاب در سه بخش است: * فارسی (۵ - ۱۰) * عربی (۱۱ - ۴۰) * مجموعه ها
(۴۱ - ۶۱).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره ء راهنما، نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی (در دو بخش اول)، و براساس شماره ء راهنما (در بخش سوم).

اضافات:

۱. * معرفی چند نسخه و دیگر که سابقا در این کتابخانه بوده است (۶۲ - ۶۴).
  ۲. چهل و یک تصویر از برخی نسخ معرفی شده (۶۵ - ۱۰۴).
  - ب. چند نسخه از یک کتابخانه و شخصی (۱۰۵ - ۱۱۶).
تألیف مدرسی طباطبایی.
این فهرست مشتمل بر معرفی ۴۰ نسخه و خطی متعلق به کتابخانه و حجة الاسلام والمسلمین آقای حاج سید مهدی لاجوردی قمی است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
  - اضافات: ۱. (مدارك نویافته درباره و خاندان فتحان)، از مدرسی طباطبایی، در تکمیل رساله ای که ایشان قبلا درباره و خاندان فتحان نوشته (۱۱۷ - ۱۲۰).
  ۲. صورت خط قمی (۱۲۱ - ۱۲۶).
  - ج. فهرست کتابخانه و حاجی میرزا حسین نوری (محدث نوری) (۱۲۹ - ۱۵۳).
تألیف میرزا حسین نوری.
در آغاز، مقدمه ای از مدرسی طباطبایی درباره و شخصیت صاحب کتابخانه و ارزش فهرست او، و نیز مقدمه ای کوتاه از مؤلف در رابطه با تشکیل کتابخانه و تهیه و فهرست آن است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی و نسخه شناسی.
  - د. فهرست نسخه های خطی کتابخانه و شخصی مرحوم آية الله زنجانی (به ضمیمه و کتابشناسی آثار آن مرحوم) (۱۵۵ - ۳۰۴).
تألیف رضا استادی و مدرسی طباطبایی.
در آغاز، مقدمه ای از مؤلفین راجع به شخصیت صاحب کتاب و رساله حاضر است.
در بخش مربوط به (کتابشناسی آثار مرحوم آية الله زنجانی) تعداد ۶۰ کتاب و رساله معرفی شده، و پس از آن کتابها و رساله هایی از آثار وی که به چاپ رسیده، نام برده شده است. همچنین در بخش مربوط به (فهرست نسخ خطی کتابخانه و شخصی مرحوم آية الله زنجانی) تعداد ۱۴۳ نسخه معرفی شده است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
- اضافات:
۱. تعداد ۴۷ تصویر از برخی از نسخ معرفی شده.

۵. فهرست نسخه های خطی کتابخانه و مدرسه و چهل ستون مسجد جامع تهران
تألیف رضا استادی.
در آغاز، مقدمه ای از مؤلف، مورخ شهریور ۱۳۵۵ ه. ش، درباره و قسمتی از
فعالیت های کتابخانه و مزبور -

تأسیس ۱۳۸۰ ه. ق، توسط حجة الاسلام والمسلمین آقای حاج شیخ حسن سعید - است.

این فهرست در سه بخش است: * کتابهای عربی (۳۰۷ - ۳۴۲) * کتابهای فارسی (۳۴۳ - ۳۶۹) *

مجموعه ها (۳۷۰ - ۳۸۸).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما، نسخه شناسی (در بخش اول و دوم)، شماره و راهنما، کتابشناسی، و

نسخه شناسی (در بخش سوم).

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی توأم با شماره و راهنما. اضافات:

۱. رساله و (فصل القضاء في الكتاب المشتهر بفقہ الرضا) از سید حسن صدر، به کوشش رضا استادی، مشتمل

بر بحثهایی پیرامون کتاب (فقہ الرضا) (۳۸۹ - ۴۴۲).

۲. * فهرست چند نسخه و دیگر در قم و در کتابخانه و شخصی حجة الاسلام والمسلمین آقای حاج سید مهدی

روحانی (۴۴۳ - ۴۴۸).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

ادبیات - تهران

فهرست نسخه های خطی کتابخانه و دانشکده و ادبیات دانشگاه تهران

این فهرست در سه مجلد در ارتباط با مجله و دانشکده و ادبیات تهیه شده است.

مجلد اول، ضمیمه شماره و اول سال هشتم

این مجله است. مجلد دوم، ضمیمه و شماره و... سال دهم است. مجلد سوم، به

جای شماره و اول سال سیزدهم چاپ شده

است.

مجلد اول

نگارش محمد تقی دانش پژوه، چاپخانه و دانشگاه، مهر ۱۳۳۹ ه. ش، ۶۸۲ ص.

در آغاز، مقدمه ای از دکتر علی اکبر سیاسی با عنوان (نسخه های خطی کتابخانه و دانشکده و ادبیات)، و مقدمه ای

از مؤلف با عنوان (فهرست نسخه های خطی کتابخانه و دانشکده و ادبیات) است.

کتاب در دو بخش است: * نسخه های خطی (۷ - ۵۲۶) * نسخه های عکسی

(۵۲۷ - ۵۳۶).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

توضیح: شماره و راهنما در گروه، همراه با یکی از حروف (ب) و (ج) و (د)

است که این حروف به ترتیب
گویای رحلی، وزیری، رقعې و غیر آن، یعنی قطع کتاب است. شماره ء ثبت کتاب
داخل پرائتز و ضمن نسخه شناسی
قید شده است. چنانچه کتاب از مجموعه ء اهدایی میرزا محمد خان قزوینی باشد
شماره ء نوشته شده توسط وی نیز با
ارقام و حروف لاتین و اعداد انگلیسی، قبل از شماره ء ثبت قرار گرفته است.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

اضافات:

۱. عکسهایی از اوراق پراکنده نسخه‌ها (۵۳۹ - ۵۴۲).
  ۲. * ذیلی در مورد دو نسخه از قلم افتاده (۵۴۳).
  ۳. فهرست قطعی نسخه‌ها: * رحلی، به ترتیب شماره‌ها در کتابخانه‌ها، از شماره ۱ تا شماره ۱۷۴ (۵۴۷ - ۵۴۵) * وزیری، از ۱ تا ۲۵۹ (۵۴۸ - ۵۵۳) * ربعی و بغلی از ۱ تا ۱۴۵ (۵۵۴ - ۵۵۸).
  ۴. فهرست نسخه‌های عکسی از ۱ تا ۲۰ (۵۵۹).
  ۵. فهرست نام مؤلفان (۵۶۱ - ۵۶۸).
  ۶. فهرست نام کتابها (۵۶۹ - ۵۸۹).
  ۷. فهرست جایها (۵۹۰ - ۵۹۵).
  ۸. فهرست خاندانها و نژادها و گروهها و دسته‌ها (۵۹۶ - ۵۹۷).
  ۹. فهرست نامهای کسان (۵۹۸ - ۶۸۰).
  ۱۰. دو صفحه شامل چند یادداشت.
مجلد دوم: مجموعه‌ها و وقفی‌ها علی اصغر حکمت
نگارش محمد تقی دانش پژوه، ۱۳۴۱، ه. ش، ۴ + ۱۰۶ ص.
در آغاز، مقدمه‌ای از دکتر علی اکبر سیاسی رئیس وقت دانشکده‌ها و ادبیات -
در قدردانی از وقف کننده این
کتابها، نامه‌ها و دکتر احمد فرهاد معتمد - رئیس وقت دانشگاه تهران (۴۲ - ۱۳۳۶ ه. ش) - در پاسخ نامه‌ها آقای
علی اصغر حکمت، نامه‌ها و ریاست دانشکده‌ها و به مرحوم حکمت، و دیباچه‌ای از
نگارنده در معرفی اجمالی این کتابخانه‌ها و
فهرست آن است.
کتاب در دو بخش است: * کتابهای فارسی، ترکی، جنگها و مجموعه‌ها (۳ - ۷۲)
* کتابهای عربی
(۷۳ - ۸۵).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره‌ها و راهنما، و نسخه‌شناسی.
تنظیم معرفی نامه‌ها: الفبایی.
اضافات:
۱. فهرست نام مؤلفان و کسان و جایها (۸۶ - ۱۰۱).
  ۲. فهرست نام کتابها (۱۰۲ - ۱۰۴).
  ۳. غلطنامه (۱۰۵).
  ۴. تشکر (۱۰۶).

مجلد سوم: مجموعه ء امام جمعه ء کرمان، اهدایی آقای احمد جوادی
نگارش محمد تقی دانش پژوه، ۱۳۴۴ ه. ش، ۸ + ۲۵۰ ص.
در آغاز، مقدمه ای از دکتر ذبیح الله صفا - رئیس وقت دانشکده ء (مهر ۱۳۴۴ ه. ش)
- درباره ء اهداء این

کتابها و تهیه و فهرست آنها، و پیشگفتاری از دکتر باستانی پاریزی به همین تاریخ در شرح حال اهدا کننده است.

کتاب در دو بخش است: * کتابهای فارسی وارمنی و ترکی و مجموعه ها (۱۰) - (۶۷) * کتابهای عربی (۶۸ - ۱۱۱).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما، نسخه شناسی. تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی. مجموعه ها هم بر اساس شماره و راهنما به طور مسلسل منظم شده اند. اضافات:

۱. ۱۴۱ عکس از برخی نسخ معرفی شده (۱۱۲ - ۲۳۲).

۲. چند یادداشت (۲۳۳ - ۲۳۴).

۳. فهرست نامها (۲۳۵ - ۲۴۸).

۴. فهرست مطالب (۲۴۹)

۵. تشکر (۲۵۰).

ادبیات - مشهد

فهرست نسخه های خطی کتابخانه و دانشکده و ادبیات

و علوم انسانی دانشگاه فردوسی

تألیف دکتر محمود فاضل یزدی مطلق، انتشارات دانشکده و ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه فردوسی، چاپخانه و

مؤسسه چاپ و انتشارات و گرافیک دانشگاه فردوسی مشهد، دی ۱۳۵۴ ه. ش، ۲۹۲

ص.

در آغاز، مقدمه ای از آقای جلال متینی - معاون آموزشی و پژوهشی دانشگاه

فردوسی و رئیس وقت دانشکده و

ادبیات همان دانشگاه (۲۵ / ۲ / ۱۳۵۴) - و مقدمه و مؤلف است.

تعداد نسخه های معرفی شده: ۴۰۳ مجلد (فارسی و عربی و ترکی، بدون تفکیک).

ترتیب معرفی: شماره و ردیف، کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره و راهنما.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

اضافات:

۱. کتابهای معرفی شده در فهرست به ترتیب الفبا (۲۴۸ - ۲۵۷).

۲. اسامی نویسندگان کتب و رسائل (۲۵۸ - ۲۶۵).

۳. کتابها بر حسب موضوع (۲۶۶ - ۲۷۵).

۴. نام کاتبان و خطاطان و خوشنویسان (۲۷۶ - ۲۷۹).

۵. نسخه ها بر حسب تاریخ تحریر (۲۸۰ - ۲۸۸).

۶. نسخه هایی که به خط مؤلفان آنهاست (۲۸۹).
۷. اسامی اماکن (۲۹۰ - ۲۹۱).

اعظم - قم

فهرست نسخه های خطی کتابخانه و مسجد اعظم قم
تألیف رضا استادی، انتشارات کتابخانه و مسجد اعظم قم، چاپخانه و سلمان فارسی،
بهار ۱۳۶۵ ه. ش،
۱۶ + ۷۲۸ ص.

در آغاز، تصویری از مرحوم آیه الله العظمی بروجردی، پیشگفتاری از أبو القاسم
دانش آشتیانی درباره و اهمیت این
کتابخانه و تعظیم مؤسس آن، مقدمه و مؤلف پیرامون حوزه و علمیه و قم و تأسیس
کتابخانه و آن توسط حضرت آیه الله
بروجردی، و چگونگی تهیه و این فهرست مورخ بهمن ۱۳۶۴ - است.
تعداد نسخه های معرفی شده: ۳۹۵۵

فهرست در دو بخش است: * تک کتابیها، شامل حدود ۳۳۰۰ نسخه (۳ - ۴۲۶)
* مجموعه ها، شامل حدود
۷۰۰ نسخه (۴۲۸ - ۶۴۸).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما، و نسخه شناسی (در بخش اول)، شماره
و راهنما، نسخه شناسی، و
کتابشناسی (در بخش دوم).
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی (در بخش اول)، براساس شماره و راهنما (در بخش
دوم).
اضافات:

۱. فهرست اسامی کتب (۶۴۹ - ۶۹۸).
  ۲. در ستنامه (۶۹۹ - ۷۰۰).
  ۳. شرح حال مرحوم آیه الله العظمی حاج آقا حسین طباطبائی بروجردی به قلم یکی
از بنی اعمام ایشان
(۷۰۱ - ۷۲۸).
- الهیات - تهران

فهرست نسخه های خطی (وعکسی) کتابخانه و دانشکده و الهیات و معارف
اسلامی دانشگاه تهران
مجلد اول
تألیف دکتر سید محمد باقر حجتی، انتشارات دانشگاه تهران ۱ / ۱۰۸۲، چاپخانه و
دانشگاه، ۱۳۴۵ ه. ش،
۷ + ۱۲۲۴ ص.

در آغاز، پیشگفتاری از محمد تقی دانش پژوه در چگونگی تدوین این فهرست،

وتاریخچه و تهیه آن از مؤلف
است.

کتاب در دو بخش است: * فارسی (و مجموعه ها) * عربی.
مجموعه هایی که شامل رساله های عربی و فارسی است تفکیک شده و هر کدام در
بخش مربوطه یاد شده اند.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما، نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
* در این فهرست، کتابهای خطی امانتی خاندان آل آقا در کتابخانه و هیات هم به ترتیب فوق معرفی شده است
(۶۹۸ - ۸۰۹).

اضافات:

۱. فهرست مؤلفان با اشاره به نام کتابها (۸۱۱ - ۸۷۳).
۲. فهرست شماره ای نسخه ها (۸۷۴ - ۹۱۷).
۳. فهرست نسخه ها بر حسب تاریخ تحریر (۹۱۹ - ۹۷۰).
۴. فهرست نام کسان و جایها و نامه ها (۹۷۱ - ۱۰۶۵).
۵. تصویر آغاز و انجام چند نسخه و کهن (۱۰۶۶ - ۱۲۰۸).
۶. غلطنامه (۱۲۰۹ - ۱۲۲۴).

مجلد دوم

تألیف دکتر سید محمد باقر حجتی، انتشارات دانشگاه تهران ۲ / ۱۰۸۲، چاپخانه و دانشگاه، اردیبهشت ۱۳۴۸
۵. ش، ۴ + ۳۴۴ ص.

در آغاز پیشگفتاری از دکتر محمد محمدی - رئیس وقت دانشکده و هیات -
و مقدمه از مؤلف در چگونگی
تألیف فهرست است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

* در این مجلد - علاوه بر نسخه های خطی - نسخه های عکسی و میکروفیلرها نیز
معرفی شده اند.

اضافات:

۱. یادداشتهایی در استدراکات مربوط به مجلد اول (۱۴۴ - ۳۰۷).
۲. فهرستهایی مربوط به فهرست حاضر (۳۰۹ - ۳۴۳).
۳. غلطنامه (۳۴۴).

الهیات - مشهد

فهرست نسخه های خطی دانشکده و هیات و معارف اسلامی مشهد
این فهرست در سه مجلد، با صفحه شمار مسلسل برای مجلد دوم و سوم، و شامل
۱۹۸۶ نسخه و خطی و ۷۷ نسخه و عکسی
است که با احتساب رسالات و مقالات (در مجموعه ها) دارای حدود ۳۰۰۰ عنوان
می باشد.
مجلد اول

تأليف محمود فاضل، انتشارات دانشكده ء الهيات و معارف اسلامي مشهد، شماره ء
٨، چاپخانه ء مؤسسه ء چاپ و
انتشارات و گرافيك دانشگاه فردوسي، شهريور ١٣٥٥ هـ. ش = ١٣٩٦ هـ. ق، هشت
+ ٦٧٦ + ١ ص.

در آغاز، مقدمه ای از علی اکبر شهابی دربارهٔ تاریخچهٔ کتابخانهٔ دانشکدهٔ، و پیشگفتاری از مؤلف در تنظیم این فهرست است.

تعداد نسخه‌های معرفی شده: ۸۰۰ نسخهٔ خطی فارسی و عربی و مجموعه (مجموعه‌ها تفکیک نشده‌اند).
ترتیب معرفی: شمارهٔ و ردیف، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ راهنما. تنظیم معرفی نامه‌ها: الفبایی.
اضافات:

۱. فهرست کتابهای معرفی شده (با تفکیک مجموعه‌ها) (۶۰۷ - ۶۲۶).
۲. اسامی نویسندگان کتب و رسائل (۶۲۷ - ۶۳۷). ۳. نامهای کتب و رسائل بر حسب موضوع (۶۳۸ - ۶۵۳).
۴. فهرست نسخه‌ها بر حسب تاریخ تحریر (۶۵۴ - ۶۷۲).
۵. نقش مهرها (۶۷۳ - ۶۷۶).
۶. فهرست نسخه‌هایی که به خط مؤلف است (۶۷۷).

مجلد دوم

تألیف محمود فاضل، انتشارات مرکز نشر دانشگاهی (ستاد انقلاب فرهنگی)، چاپخانهٔ مؤسسهٔ چاپ و انتشارات و گرافیک دانشگاه مشهد، ۱۳۶۱ ه. ش، ۱۰ + ۷۲۰ ص.
در آغاز، فهرست مندرجات، مقدمهٔ ای از مرکز نشر دانشگاهی، دیباچهٔ ای از محمد رضا مشائی - رئیس وقت دانشکدهٔ الهیات مشهد - و پیشگفتاری از مؤلف دربارهٔ کتابخانه و کیفیت تنظیم این فهرست است.

تعداد نسخه‌های معرفی شده: ۷۸۱ نسخهٔ خطی.
ترتیب معرفی: شمارهٔ و راهنما، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ و ثبت. تنظیم معرفی نامه‌ها: بر اساس شمارهٔ راهنما.

مجلد سوم

تألیف محمود فاضل انتشارات مرکز نشر دانشگاهی (ستاد انقلاب فرهنگی)، چاپخانهٔ مؤسسهٔ چاپ و انتشارات و گرافیک دانشگاه مشهد، ۱۳۶۱ ه. ش، ۱۰ + (۷۲۱ تا ۱۳۵۸) ص.
در آغاز، فهرست مندرجات، مقدمهٔ ای از مرکز نشر دانشگاهی، دیباچهٔ ای از محمد رضا مشائی - رئیس وقت دانشکدهٔ الهیات مشهد - دربارهٔ کتابخانهٔ این دانشکده، و پیشگفتاری از مؤلف پیرامون کتابخانهٔ مزبور و روش

نگارش این مجلد است.
تعداد نسخه های معرفی شده: ۴۰۵ نسخه و خطی و ۷۷ نسخه و عکسی (بدون تفکیک مجموعه ها).
ترتیب معرفی: شماره و راهنما، کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره و ثبت.
تنظیم معرفی نامه ها: براساس شماره و راهنما.

- اضافات: ۱. فهرست الفبایی کتابهای معرفی شده در مجلد دوم و سوم (۱۰۱۹ - ۱۰۵۵).
۲. فهرست اسامی نویسندگان کتب و رسائل (۱۰۵۶ - ۱۰۸۰) ۳. فهرست موضوعی کتب و رسائل (۱۰۸۱ - ۱۱۱۷).
۴. فهرست نسخه های به خط مؤلف (۱۱۱۸).
۵. فهرست نسخه ها به حسب تاریخ تحریر (۱۱۱۹ - ۱۱۴۸).
۶. نقش مهرها (۱۱۴۹ - ۱۱۶۲).
۷. فهرست اماکن (۱۱۶۳ - ۱۱۶۵).
۸. فهرست اسامی کاتبان نسخه ها (۱۱۶۶ - ۱۱۷۷).
۹. عکس پاره ای از نسخ معرفی شده در مجلدات این فهرست (۱۱۷۸ - ۱۲۷۴).
۱۰. * معرفی نسخه های عکسی به ترتیب الفبایی (۱۲۷۸ به بعد).
۱۱. فهرست الفبایی برای تفکیک مجموعه ها.
۱۲. فهرست اسامی مؤلفین نسخه های عکسی.
۱۳. یادداشتی از مؤلف در تصحیح اغلاط (۱۳۵۶ - ۱۳۵۷).
۱۴. تشکر (۱۳۵۸).
- پزشکی - تهران
- فهرست کتب خطی کتابخانه و دانشکده و پزشکی دانشگاه تهران
اکثر کتابهای این فهرست در زمینه و علم طب است.
- تألیف حسن ره آورد، انتشارات دانشکده و پزشکی، چاپخانه و دانشگاه، ۱۳۳۳ هـ. ش، ۶ + ۴۷۰ + ۲۴ ص.
- در آغاز، پیشگفتاری از دکتر جهانشاه صالح - رئیس وقت دانشکده و پزشکی، مورخ فروردین ۱۳۳۳ هـ. ش -
و مقدمه ای از مؤلف در چگونگی تألیف این فهرست - مورخ فروردین ۱۳۳۳ هـ. ش - است.
- ترتیب معرفی: شماره و راهنما، کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی و براساس شماره و راهنما.
رساله ها و کتابهای مجموعه ها هم در این تنظیم به طور تفکیکی آمده اند، اگر چه به طور جداگانه نیز فهرست شده اند.
- اضافات:
۱. فهرست کتب معرفی شده (در ۱۹ صفحه).
۲. منابع کتاب (در سه صفحه).
۳. غلطنامه (در ۱ صفحه).

(11)

خوانساری - شیخ علی
یکصد و پنجاه نسخه و خطی کتابخانه و مرحوم
حجة الاسلام والمسلمین حاج شیخ علی خوانساری
این فهرست در مجله و نور علم، دوره و دوم، شماره و چهارم، چاپ شده است.
تألیف رضا استادی.

ترتیب معرفی: شماره و راهنما، کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: براساس شماره و راهنما.

دینی - سلطنتی

فهرست کتب دینی خطی کتابخانه و سلطنتی
تألیف بدری آتابای، چاپخانه و زیبا، ۲ / ۱۱ / ۱۳۵۲، ۱۸ + ۵ . ۱۱ ص.
در آغاز، مقدمه ای درباره و دعا، پیشگفتاری با عنوان (ترجمه و کتب جلیل القدر
(تورات - زبور - انجیل - قرآن)
به فارسی به امر نادرشاه افشار)، مقدمه ای با عنوان (یادی از بانوان فاضل و هنرمند
ایرانی که به فن شریف و
ظریف خطاطی آشنا بوده اند)، پیشگفتاری از مؤلف در کیفیت تألیف، و فهرست
مندرجات است.

ترتیب معرفی: نسخه شناسی (به طور اجمال)، کتابشناسی، نسخه شناسی
(توضیحات)، و شماره و ثبت.

اضافات:

۱. فهرست نام مترجمین (۱۰۸۰ - ۱۰۸۲).

۲. فهرست نام مذهبین و نقاشان (۱۰۸۳).

۳. اسامی کاتبین.

رضویة - قم

فهرست نسخه های خطی کتابخانه و مدرسه و رضویة و قم
تألیف مدرسی طباطبایی، چاپخانه و مهر (قم)، فروردین ۱۳۵۵، ۷۲ + ۵۶ ص.
در آغاز، مقدمه ای از مؤلف - مورخ دی ماه ۱۳۵۴ - در مورد تدوین فهرست
است.

بخشهای کتاب عبارتند از * فارسی (۵ - ۱۰) * عربی (۱۱ - ۴۰) * مجموعه ها
(۴۱ - ۶۱).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما، و نسخه شناسی (در دو بخش فارسی
و عربی)، شماره و راهنما،

کتابشناسی، و نسخه شناسی (در بخش مجموعه ها).

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی (در دو بخش اول)، بر اساس شماره و راهنما - بطور

نامسلسل - (در بخش
سوم).

اضافات:

۱. * فهرست چند نسخه که سابقا در این کتابخانه بوده و اکنون نیست (۶۲ - ۶۴).
۲. استدرک و تذکر لازم (۶۴ - ۶۵).
۳. فهرست شماره آی نسخه ها (۶۶ - ۸) ۴. فهرست الفبایی کتابها (ذیل ۶۸ - ۷۲).
۵. تعداد ۵۵ تصویر (۱ مجلد - ۵۵ مجلد).
۶. غلطنامه (۵۶ مجلد).

سپه - تهران

فهرست کتابخانه و مدرسه و عالی سپهسالار سابق (شهید مطهری) کتابخانه و سپهسالار همراه با مسجد و مدرسه و آن در سال ۱۲۹۷ ه. ق توسط مرحوم حاج میرزا حسینخان سپهسالار تأسیس شد. تعداد زیادی از کتابهای این کتابخانه قبلا متعلق به علیقلی میرزا اعتضادالسلطنه - وزیر علوم آن عصر - بوده است که سپهسالار آنها را خریده و با کتابهای خود و سایر کتابهایی که از دیگران خریداری کرده، یکجا بر کتابخانه وقف کرده است. کتابهای کتابخانه و مدرسه و مشیر السلطنه و کتابخانه و صدر هم - به لحاظ مرکزیت - بعدا به این کتابخانه منتقل شده اند. تا کنون چند فهرست برای این کتابخانه نوشته شده است. آنچه ماذیلا می آوریم نسبت به فهرستهای دیگر کاملتر است.

مجلد اول

تألیف ابن یوسف شیرازی، مطبوعه مجلس، ۱۳۱۳ - ۱۳۱۵ ه. ش، ۱۴ + ۷۰۰ ص. در آغاز، فهرست مندرجات، و مقدمه ای از مؤلف در چگونگی تأسیس کتابخانه و کیفیت تنظیم فهرست آن، و

ارائه منابع مورد استفاده در تدوین فهرست، آمده است.

کتابها بر حسب موضوع تقسیم بندی شده اند: * مصاحف (۱ - ۱۲) * ادعیه و اذکار (۱۳ - ۷۷) * تفاسیر

(۷۸ - ۱۸۳) * کتب راجعه بقرآن (۱۸۴ - ۱۹۵) * احادیث و شروح و ترجمه و آنها (۱۹۶ - ۳۵۰) * فقه (۳۵۱ - ۵۵۴) * اصول فقه (۵۵۵ - ۶۲۳).

ترتیب معرفی: شماره و ردیف (در گروه، در گوشه و سمت راست نام کتاب)، کتابشناسی شماره و ردیف نسخه (در

پرائنز)، نسخه شناسی، ونمره ء کتابخانه (نمره أي که از طرف اداره ء کل اوقاف
برای هر يك از نسخ، تعیین ودر دفتر
ثبت گردیده است).
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
اضافات:

۱. فهرست اعلام (۶۲۵ - ۶۵۳).

۲. فهرست کتب متفرقه (۶۵۴ - ۶۷۳).

۳. فهرست اماکن (۶۷۴ - ۶۷۷).

۴. فهرست کتب این مجلد (۶۷۸ - ۶۹۶).

۵. غلطنامه (۶۹۷ - ۷۰۰).

مجلد دوم

تألیف ابن یوسف شیرازی، چاپخانه و مجلس، خرداد ۱۳۱۶ - دی ۱۳۱۸، ۴ + ۷۹۵.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف در ارتباط با برخی خصوصیات این مجلد (۵ دی ۱۳۱۸)، و فهرست مندرجات است.

کلیه کتابهای معرفی شده در زمینه و ادبیات است و به طور موضوعی فصل بندی شده اند. فصول عبارتند از: *

خطب و منشآت (۲ - ۱۵۹) * لغات (۱۶۰ - ۳۰۳) * نحو و صرف (۳۰۴ - ۴۰۰) * معانی و بیان و بدیع

(۴۰۱ - ۴۳۵) * عروض و قافیه (۴۳۶ - ۴۵۱) * اشعار و تذکره‌ها و دیوانها (۴۵۲ - ۷۰۵).

ترتیب معرفی: شماره و ردیف (در گروه و گوشه و سمت راست نام کتاب)، کتابشناسی، شماره و ردیف نسخه (در

پراگتیز)، نسخه شناسی، و شماره و ثبت (در پراگتیز). تنظیم معرفی نامه‌ها: الفبایی. اضافات:

۱. فهرست اماکن (۷۰۶ - ۷۱۲)

۲. فهرست کتب متفرقه (۷۱۳ - ۷۳۵).

۳. فهرست اعلام (۷۳۶ - ۷۷۱).

۴. فهرست کتب این مجلد (۷۷۲ - ۷۹۱).

۵. غلطنامه (۷۹۳ - ۷۹۵).

مجلد سوم

تألیف محمد تقی دانش پژوه و علی نقی منزوی، با تصحیح و تجدید نظر علینقی منزوی، چاپخانه و دانشگاه تهران،

۱۳۴۰. ش. ۵.

در آغاز، دیباچه‌ای از دکتر علی اکبر سیاسی - رئیس وقت انجمن ایرانی فلسفه

و علوم انسانی - در مورد

تدوین این فهرست (مورخ ۲۲ تیر ۱۳۴۱)، و پیشگفتاری از علینقی منزوی در شرح

حال سپهسالار و مدرسه و

کتابخانه و او و چگونگی تدوین فهرست حاضر است.

این فهرست شامل کتب خطی از حرف (آ) تا (ث) است.

ترتیب معرفی: شماره ۲ ردیف (در پرانتز)، کتابشناسی، شماره ۲ راهنما، نسخه
شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
مجلد چهارم
تألیف محمد تقی دانش پژوه و علی نقی منزوی، با تصحیح و تجدید نظر علینقی
منزوی، چاپخانه ۲ دانشگاه تهران،
۱۳۴۶ ه. ش.

این فهرست شامل کتب خطی از حروف (ج) تا (ذ) است.
ترتیب معرفی: شماره ۷ و ردیف (در پرائتز)، کتابشناسی، شماره ۷ و راهنما، نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

مجلد پنجم

تألیف محمد تقی دانش پژوه و علی نقی منزوی، با تجدید نظر محمد تقی دانش پژوه، چاپخانه و دانشگاه تهران، ۷۷۱

ص.

این فهرست شامل کتب خطی از حروف (ر) تا (ی) است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره ۷ و راهنما، نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

طبسی حائری

چهارصد و هشتاد نسخه و خطی کتابخانه و مرحوم

حجة الاسلام والمسلمین طبسی حائری

این فهرست، در مجله و نور علم، دوره ۷ دوم، شماره ۷ دوم چاپ شده است.
تألیف رضا استادی.

در آغاز، پیشگفتاری از مؤلف درباره و کارهای انجام شده فهرست نگاری است.
ترتیب معرفی: شماره ۷ و راهنما، کتابشناسی، نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: براساس شماره و راهنما.

شهرستانها - مشهد، رشت و همدان

مجموعه و فهرست نسخه های خطی کتابخانه های شهرستانهای ایران
انجمن آثار علمی به پیشنهاد محمد تقی دانش پژوه در صدد تهیه و فهرستی برای
نسخ خطی اسلامی موجود در مدارس و

کتابخانه های ایران بوده که تا کنون سه مجلد از آن در ارتباط با شهرستانهای
مشهد، رشت و همدان تهیه شده و به طبع
رسیده است.

مجلد اول: فهرست نسخه های خطی چهار کتابخانه و مشهد

تألیف کاظم مدیر شانه چی و عبد الله نورانی و تقی بینش، زیر نظر محمد تقی دانش
پژوه، انتشارات فرهنگ

ایران زمین، سلسله متون و تحقیقات، شماره ۷ و ۱۴، چاپخانه بهمن، ۱۳۵۱ ه. ش ۴
+ ۳۶ + ۹۶ ص.

در آغاز، پیشگفتاری از ایرج افشار در چگونگی تدوین این فهرست است.
این کتاب، فهرست چهار کتابخانه و مشهد به قرار زیر است:

فهرست نسخه هاي كتابخانه ء مدرسه ء سليمان خان (مسجد شاه سابق) (۳) -
۱۴).

فهرست نسخ خطی کتابخانه و مدرسه و میرزا جعفر (در صحن عتیق آستان قدس رضوی)
(۲۷ - ۴۳).

فهرست نسخه های خطی کتابخانه و فرهنگ مشهد (۴۴ - ۵۵).
فهرست نسخه های خطی کتابخانه و جامع گوهر شاد (۵۹ - ۴۳۵).
هر بخش، از چهار بخش فوق، شامل دو قسمت است: * فارسی * عربی.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره و راهنما (در پرانتز).
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
اضافات:

۱. تعداد ۹۶ تصویر از برخی نسخ معرفی شده (۹۶ ص).
مجلد دوم: فهرست نسخه های خطی دو کتابخانه و مشهد
تألیف کاظم مدیر شانه چی و عبد الله نورانی و تقی بینش، زیر نظر محمد تقی دانش
پژوه، انتشارات فرهنگ
ایران زمین، سلسله متون و تحقیقات، شماره ۱۵، چاپخانه و بهمن، ۱۳۵۱ ه. ش،
۶ + ۶۴۴ + ۷۴ ص.

در آغاز پیشگفتار مجلد اول تکرار شده است.
این کتاب، فهرست دو کتابخانه و مشهد به قرار زیر است:
فهرست نسخه های خطی کتابخانه و مدرسه و نواب (۴۳۹ - ۵۲۶).
فهرست نسخه های خطی کتابخانه و آستان قدس رضوی (۵۶۶ - ۱۰۸۰).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره و راهنما.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
اضافات:

توضیحاتی در ارتباط با فهرست آستانه، از تقی بینش (۵۶۳ - ۵۶۵).
تعداد ۷۴ تصویر از برخی نسخ معرفی شده در این مجلد (۷۴ ص).
مجلد سوم: فهرست نسخه های خطی کتابخانه های رشت و همدان
تألیف محمد روشن و جواد مقصود و پرویز اذکائی، زیر نظر محمد تقی دانش پژوه،
انتشارات فرهنگ ایران زمین،
سلسله متون و تحقیقات، شماره ۱۷، چاپخانه و بهمن، مرداد ۱۳۵۳، ۴ + ۷۱۶
+ ۳۰ ص.

در آغاز، مقدمه ای از ایرج افشار است.
این کتاب، فهرست چند کتابخانه به قرار زیر است:
فهرست نسخ خطی کتابخانه و جمعیت نشر فرهنگ رشت (۱۰۸۳ - ۱۲۳۸).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره و راهنما.

فهرست نسخ خطی کتابخانه ۛ مدرسه ۛ آخوند همدان (۱۶۱۸ - ۱۶۴۱).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره ۛ راهنما، نسخه شناسی.

فهرست مدرسه و خیرات خان مشهد (۱۶۲۰ - ۱۶۶۱).
ترتیب معرفی: شماره و راهنما، کتابشناسی، نسخه شناسی.
فهرست نسخ خطی چند کتابخانه و خصوصی همدان.
این بخش دارای چهار قسمت است: * نسخه های خطی آقای بحر الفضائل (۱۶۶۳ - ۱۶۷۱) * نسخه های
خطی آقای حبیب جواهری (۱۶۷۳ - ۱۶۸۵) * نسخه های خطی آقای رضا همراه
(۱۶۸۸ - ۱۷۰۱) * متفرقات
(مربوط به کتابخانه های متعلق به چند نفر) (۱۷۰۳ - ۱۷۱۶).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی (البته در قسمت دوم، شماره و راهنما هم
هست که روبروی نام کتاب
است).

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی (در همه و بخش ها).
اضافات:

۱. ۱۱۰ تصویر از برخی نسخ معرفی شده در این مجلد (۱۶۱۹ - ۱۶۵۸).

۲. نمونه و وقفنامه و نصرة الملك (۱۷۹۶).

۳. نمونه و عرض و بازدید (۱۷۹۷)

۴. ۳۰ تصویر از برخی نسخه های معرفی شده (۳۰ ص).

ظاهریه - دمشق

فهرس مخطوط دار الکتب الظاهرية

در این بخش فهرستهایی را که در اختیار داشته ایم گزارش کرده ایم.

قسم الادب

الجزء الاول (أ - ق)

تألیف ریاض عبد الحمید مراد ویاسین محمد السواس، دمشق، چاپخانه و دار المعارف

للطباعة، ۱۴۰۲ هـ. ق =

۱۹۸۲ م، ۴۵۶ ص.

در آغاز، مقدمه ای پیرامون برخی مشکلات موجود در تهیه و تنظیم این فهرست،

مورخ ۲۰ رجب ۱۴۰۲ هـ. ق

= ۱۳ ایار (مه) ۱۹۸۲ م، است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره و راهنما.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

اضافات:

۱. غلطنامه و جزء اول (۴۵۳).

۲. فهرست جزء اول (۴۵۵).

(۱۷)

الجزء الثاني (ك - ی)

تأليف رياض عبد الحميد مراد وياسين محمد السواس، دمشق، چاپخانه ء دار المعارف
للطباعة ١٤٠٣ هـ. ق =

١٩٨٣ م. ٤٨٠ ص.

این مجلد فاقد مقدمه می باشد.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره ء راهنما.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

اضافات:

١. فهرست مؤلفین هر دو جزء (٤٠٥ - ٤٣٩).

٢. فهرست نساخ هر دو جزء (٤٤١ - ٤٥٤).

٣. فهرست اعلام هر دو جزء (٤٧٣ - ٤٥٥).

٤. فهرست اماکن هر دو جزء (٤٧٩ - ٤٧٥).

التاریخ وملحقاته

الجزء الثاني

تأليف خالد الربان، دمشق، چاپخانه ء خالد بن ولید، ١٣٩٣ هـ. ق = ١٩٧٣ م. ١٠

+ ٩٠٢ ص.

در آغاز، مقدمه أي از مؤلف درباره ء روش تنظیم این مجلد، مورخ ٢٨ رمضان

١٣٩٣ هـ. ق = ٢٤ تشرین الاول

(اکتبر) ١٩٧٣ م.، است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره ء راهنما.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

اضافات:

١. فهرست اعلام (٧٠٧ - ٨٤٠).

٢. فهرست نساخ (٨٤١ - ٨٦٠).

٣. فهرست اماکن (٨٦١ - ٨٨١).

٤. فهرست موضوعات (٨٨٢ - ٨٩٨).

٥. غلطنامه واستدراکات (٨٩٩ - ٩٠٢).

الریاضیات

تأليف محمد صلاح عایدي، دمشق، چاپخانه ء خالد بن ولید، ١٣٩٣ هـ. ق =

١٩٧٣ م.، ٤ + ١٤٤ ص.

در آغاز، مقدمه أي از مؤلف در چگونگی تدوین و برخی مشخصات این مجلد،

مورخ رجب ١٣٩٢ هـ. ق = آب

(اوت) ١٩٧٢ م.، است.

كتاب در پنج قسمت است: * علم الحساب (١ - ٥٥) * علم الجبر والمقابلة (٥٦ - ٦٧) * علم الهندسة (٦٨ - ٩٧) * حساب المثلثات (٩٨ - ١٠١) * الكتب العامة (١٠٢ - ١١٨).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره و راهنما.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
اضافات:

۱. فهرست کتب (۱۲۱ - ۱۲۷).
۲. فهرست مؤلفین (۱۲۸ - ۱۳۱).
۳. فهرست نساخ (۱۳۲ - ۱۳۴).
۴. فهرست مالکین نسخه ها (۱۳۵ - ۱۳۸).
۵. فهرست اعلام (۱۳۹ - ۱۴۱).
۶. فهرست اماکن و سرزمینها (۱۴۲).
۷. جدول غلطنامه (۱۴۳ - ۱۴۴).

التصوف

الجزء الاول (أ - ر)

تألیف محمد ریاض المالح، دمشق، چاپخانه و الحجاز، ۱۳۹۸ هـ. ق = ۱۹۷۸ م،
۱۲ + ۷۸۰ ص.

در آغاز، مقدمه ای از مؤلف راجع به روش تنظیم فهرست است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی (و شماره و راهنما در میان آن).
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
اضافات:

۱. فهرست (۷۷۵).
۲. غلطنامه (۷۷۷ - ۷۸۰).

الجزء الثاني (ر - م)

تألیف محمد ریاض المالح، دمشق، چاپخانه و الحجاز، ۱۴۰۱ هـ. ق = ۱۹۸۰ م،
۸۳۰ ص.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی (و شماره و راهنما در میان آن).
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

الجزء الثالث (ن - ی)

تألیف محمد ریاض المالح، دمشق، چاپخانه و دار المعارف للطباعة، ۱۴۰۲ هـ. ق =
۱۹۸۳ م، ۵۵۴ ص.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی (و شماره و راهنما در میان آن).
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
اضافات:

۱. فهرست عناوین کتب (۱۸۳ - ۳۰۷).
۲. فهرست مؤلفین (۳۰۹ - ۴۵۰).

(19)

۳. فهرست نساخ (۴۵۱ - ۵۴۴).

۴. استدراک ویادداشتها (۵۴۷ - ۵۵۴).

الطب والصيدلة

الجزء الثاني

تأليف صلاح محمد الخيمي، دمشق، ۱۴۰۱ هـ. ق = ۱۹۸۱ م، ۴۹۰ ص.
در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف در روش تنظیم فهرست، مورخ ۲۳ شعبان ۱۴۰۱ هـ. ق = ۲۵ حزيران (ژوئن)

۱۹۸۱ م، است.

ترتیب معرفی: شماره‌ء راهنما، کتابشناسی، ونسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. فهرست کتب (۴۳۳ - ۴۵۸).

۲. فهرست اعلام (۴۵۹ - ۴۷۸).

۳. فهرست نساخ (۴۷۹ - ۴۸۲).

۴. یادداشت تملك (۴۸۳ - ۴۸۴).

۵. اسامی شهرها واماکن ووقفیات (۴۸۵ - ۴۸۷).

۶. استدراک (۴۸۹).

۷. غلطنامه (۴۹۱ - ۴۹۲).

علوم القرآن الکریم

الجزء الاول: المصاحف، التجويد، القراءات

تأليف صلاح محمد الخيمي، دمشق، چاپخانه‌ء دار المعارف للطباعة، ۱۴۰۴ هـ. ق = ۱۹۸۴ م، ۵۴۴ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف در چگونگی تنظیم فهرست، مورخ ۱۴ ذی القعدة

۱۴۰۳ هـ. ق = ۲۲ آب (اوت)

۱۹۸۳ م، است.

این مجلد شامل سه قسمت است: * مصاحف (۷ - ۹۷) * تجويد (۱۰۱ - ۲۸۴)

* قراءات (۲۸۷ - ۴۸۴).

ترتیب معرفی: شماره‌ء راهنما، کتابشناسی، ونسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. فهرست کتب تجويد (۴۸۷ - ۴۹۳).

۲. فهرست قراءات (۴۹۴ - ۵۰۱).

۳. فهرست اسامی مؤلفین ومؤلفات آنها در تجويد وقراءات (۵۰۲ - ۵۱۶).

٤. فهرست اعلام (٥١٧ - ٥٢٧).

(٢٠)

۵. یادداشت تملك (۵۲۸ - ۵۳۰).
۶. فهرست نساخ (۵۳۱ - ۵۳۵).
۷. فهرست اماکن (۵۳۶ - ۵۳۸).
۸. فهرست وقفیات واهداءات (۵۳۹ - ۵۴۰).
۹. یادداشت مطالعه ء قراءات واجازات (۵۴۱ - ۵۴۲).
۱۰. غلطنامه (۵۴۳).

الجزء الثاني: علوم القرآن

تأليف صلاح محمد الخيمي، دمشق، چاپخانه ء دار المعارف للطباعة، ۱۴۰۴ هـ. ق
= ۱۹۸۴ م.

در آغاز، مقدمه ء مختصري از مؤلف در مورد مجلد حاضر، مورخ اول رجب
۱۴۰۴ هـ. ق = اول نيسان ۱۹۸۴
م.، است.

ترتيب معرفي: شماره ء راهنما، كتابشناسي، ونسخه شناسي.
تنظيم معرفي نامه ها: الفبايي.
اضافات:

۱. فهرست كتب (۳۶۱ - ۳۷۳).
۲. فهرست اسامي مؤلفين وتأليفات آنها (۳۷۴ - ۳۸۹).
۳. فهرست اعلام (۳۹۰ - ۴۰۷).
۴. فهرست نساخ (۴۰۸ - ۴۱۲).
۵. یادداشتهاي تملك (۴۱۳ - ۴۱۷).
۶. فهرست شهرها و اماکن (۴۱۸ - ۴۱۹).
۷. فهرست وقفیات واهداءات (۴۲۰ - ۴۲۱).
۸. فهرست یادداشتهاي مطالعه وسماعات ومقابله ها (۴۲۲).
۹. غلطنامه (۴۲۳ - ۴۲۴).

الجزء الثالث: التفسير

تأليف صلاح محمد الخيمي، دمشق، چاپخانه ء دار المعارف للطباعة، ۱۴۰۵ هـ. ق
= ۱۹۸۴، ۵۲۸ ص.

در آغاز، مقدمه ء مختصري از مؤلف در مورد مجلد حاضر، مورخ ۲۵ رمضان
۱۴۰۴ هـ. ق = ۲۵ حزيران

(ژوئن) ۱۹۸۴ م.، است. در اين مقدمه، نويسنده اظهار مي دارد كه معرفي كتب
مربوط به تفسير، مي بايست در
مجلد دوم مي آمد اما چون كتاب حجمش زياد مي شد مجلد سوم به تفاسير
اختصاص داده شده است.

ترتیب معرفی: شمارهء راهنما، کتابشناسی، نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

اضافات:

۱. فهرست كتب (۴۵۶ - ۴۷۷).
۲. فهرست اسامی مؤلفین وتالیفات آنها (۴۷۸ - ۴۹۱). ۳. فهرست اعلام (۴۹۲ - ۵۰۵).
۴. فهرست نساخ (۵۰۶ - ۵۱۱).
۵. یادداشتهای تملك (۵۱۲ - ۵۱۸).
۶. فهرست شهرها واماکن (۵۱۹ - ۵۲۱).
۷. فهرست وقفیات واهداءات (۵۲۲ - ۵۲۴).
۸. یادداشتهای مطالعه (۵۲۵).
۹. غلطنامه (۵۲۶).
۱۰. فهرست کتاب (۵۲۷).

علوم اللغة العربية

- تألیف اسماء الحمصی، دمشق، ۱۳۹۳ هـ. ق = ۱۹۷۳ م.، ۶ + ۷۷۴ ص.
در آغاز، مقدمه ای از مؤلف پیرامون تدوین این فهرست، مورخ هفتم ذی القعدة
۱۳۹۳ هـ. ق = اول كانون
الاول (دسامبر) ۱۹۷۳ م.، است.
کتاب در چهار بخش است * المخطوطات اللغویه، شامل سه فصل: المعاجم (۱ -
۵۹)، الموضوعات و
الابحاث اللغویه العامه (۶۰ - ۱۶۹)، المنظومات اللغویه (۱۷۰ - ۱۹۴) *
المخطوطات البلاغیه (۱۹۷ - ۳۸۶) *
المخطوطات العروضية (۳۸۹ - ۴۴۷) * المخطوطات الصرفیه (۴۵۱ - ۵۶۲).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی، و شمارهء راهنما.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

اضافات:

۱. مستدرک (۵۶۵ - ۵۷۵).
۲. فهرست الفبایی نسخه ها (۵۷۹ - ۶۰۱).
۳. فهرست تاریخ تحریر (۶۰۲ - ۶۱۹).
۴. فهرست اسامی مؤلفین (۶۲۰ - ۶۶۳).
۵. فهرست اعلام (۶۶۵ - ۶۸۲). ۶. فهرست نساخ (۶۸۳ - ۶۹۷).
۷. فهرست تملکات واهداءات (۶۹۹ - ۷۲۱).
۸. فهرست اجازات وقرائات وروایات وسماعات (۷۲۳ - ۷۲۹).
۹. فهرست كتب ومراجع (۷۳۱ - ۷۴۵).

۱۰. فهرست اماکن (۷۴۷ - ۷۵۷).
۱۱. فهرست آیات (۷۵۸ - ۷۵۹).
۱۲. فهرست احادیث (۷۶۱).
۱۳. فهرست اشعار (۷۶۲ - ۷۶۹).
۱۴. غلطنامه (۷۷۱).
۱۵. فهرست مواد (۷۷۳).

العلوم والفنون المختلفة عند العرب

تأليف مصطفى سعيد الصباغ، دمشق، ۱۴۰۰ هـ. ق = ۱۹۸۰ م.، ۱۰ + ۵۵۲ ص.
در آغاز، فهرست اسامی اعضاء (مجمع اللغة العربية) در دمشق، در سال ۱۴۰۰ هـ. ق
است. پس از آن

مقدمه ای از مؤلف در روش تنظیم این فهرست، مورخ ۲۵ جمادی الاخر ۱۴۰۰ هـ.
ق = ۱۰ ایار (می) ۱۹۸۰
م. آمده است.

بخشهای کتاب عبارتند از: * علم الطب والادويه (۳ - ۶۳) * عبارة الرؤيا
وتفسير الاحلام (۶۵ - ۹۶) * علم
الرمل والتنجيم (۹۷ - ۱۴۶) * النجوم والهيئة والفلک (۱۴۷ - ۲۳۸) * العلوم
المتنوعة، شامل: علم البيطرة
والخيل والفروسية (۲۴۱ - ۲۶۸)، علم الروحانيات (۲۶۹ - ۳۰۰)، علم الطبيعة
(۳۰۲ - ۳۱۰)، علم الفراسة
(۳۱۱ - ۳۱۶)، علم الفلاحة (۳۱۷ - ۳۲۴)، علم القبان والاوزان (۳۲۵ - ۳۴۲)،
علم الملاهي (۳۴۴ - ۳۶۱)، علم
الموسيقا (۳۶۴ - ۳۷۳)، علم النميات (النقود) (۳۷۶ - ۳۷۹)، العلوم المختلفة
والمنوعات (۳۸۲ - ۴۱۴)، الكيمياء
والصنعة والاكسير والسيماء (۴۱۶ - ۵۲۱).
ترتيب معرفي: شمارهء راهنما، كتابشناسي، ونسخه شناسي.
تنظيم معرفي نامه ها: الفبايي.
اضافات:

۱. فهرست اسامی کتب (۵۲۲ - ۵۳۳).
  ۲. فهرست اسامی مؤلفین (۵۳۴ - ۵۴۲).
  ۳. فهرست نساخ (۵۴۳ - ۵۴۷).
  ۴. فهرست موضوعات کتاب (۵۴۸).
  ۵. غلطنامه (۵۴۹ - ۵۵۲).
- الفقه الحنفي

الجزء الاول (أ - غ)
تأليف محمد مطيع الحافظ، دمشق، چاپخانه ء الحجاز، ١٤٠١ هـ. ق = ١٩٨٠ م.
٥٢٤ ص.
در آغاز، مقدمه أي از مؤلف در مورد مذهب حنفی و پیرامون روش تنظیم این فهرست
است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره ء راهنما.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

الجزء الثاني (ف - ی)

تألیف محمد مطیع الحافظ، دمشق، چاپخانه ء دار ابی بکر ۱۴۰۱ ه. ق = ۱۹۸۱

م.، ۲ + ۴۲۴ ص.

در آغاز، مقدمه ای از مؤلف در توضیح مختصر محتوای کتاب، مورخ جمادی الاخر

۱۴۰۱ ه. ق است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره ء راهنما.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

اضافات:

۱. فهرست اسامی مؤلفین (۳۵۰ - ۳۷۱).

۲. فهرست کتبی که مؤلفان آنها مجهول اند (۳۷۲ - ۳۷۳).

۳. فهرست نساخ (۳۷۴ - ۳۸۸).

۴. فهرست اعلام (۳۹۱ - ۴۰۴).

۵. فهرست اماکن: (۴۰۷ - ۴۰۸).

۶. فهرست موضوعات (۴۱۰ - ۴۱۸). ۷. غلطنامه (۴۱۹ - ۴۲۱).

۸. مراجع (۴۲۲ - ۴۲۴).

المجاميع

القسم الاول

تألیف یاسین محمد السواس، دمشق، چاپخانه ء دارالمعارف للطباعة، ۱۴۰۴ ه. ق =

۱۹۸۴ م.، ۵۴۴ ص.

در آغاز، مقدمه ای از مؤلف در چگونگی تنظیم فهرست، مورخ ۲۹ شوال ۱۴۰۳ ه.

ق = ۸ آب (اوت)

۱۹۸۳ م.، است.

ترتیب معرفی: شماره ء راهنما، کتابشناسی، و نسخه شناسی (توضیح: ابتدا

مشخصات کلی مجموعه از هردو

جنبه ء کتابشناسی و نسخه شناسی از قبیل تعداد رسائل، موضوع هر رساله، اسم

ناسخ، تاریخ نسخ، و ... -

است، و پس از آن هر رساله همراه با نام مؤلف، و گاهی با مختصر توضیحی پیرامون

کتابشناسی و یا

نسخه شناسی معرفی شده، و در آخر تعداد اوراق رساله آمده است).

تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره ء راهنما.

اضافات:

۱. فهرست موضوعی رسائل و کتب (۴۳۷ - ۴۹۰).

٢. فهرست مؤلفين (٤٩١ - ٥٣٠).
٣. فهرست نساخ (٥٣٠ - ٥٣٩).
٤. غلطانامه (٥٤١).

۵. فهرست فهارس (۵۴۲ - ۵۴۳).

القسم الثاني

تأليف ياسين محمد السواس، دمشق، چاپخانه ء دار المعارف للطباعة، ۱۴۰۷ هـ. ق = ۱۹۸۶ م، ۴۸۸ ص.

در آغاز، مقدمه أي از مؤلف درباره ء محتوای مجلد حاضر، مورخ ۹ شوال ۱۴۰۶ هـ. ق = ۱۶ حزيران (ژوئن)

۱۹۸۶ م، است.

ترتیب معرفی: شماره ء راهنما، کتابشناسی، ونسخه شناسی (البته با روشی مانند مجلد اول).

تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره ء راهنما. اضافات:

۱. فهرست موضوعي رسائل و کتب (۳۹۵ - ۴۴۷).

۲. فهرست مؤلفين (۴۴۸ - ۴۷۸).

۳. فهرست نساخ (۴۷۸ - ۴۸۷).

۴. فهرست فهارس (۴۸۸).

النحو

تأليف اسماء الحمصي، دمشق، ۱۳۹۳ هـ. ق = ۱۹۷۳ م، ۶ + ۷۶۸ ص. در آغاز، مقدمه أي از مؤلف پیرامون برخی خصوصیات کتاب، مورخ ۲۶ شوال

۱۳۹۳ هـ. ق = ۲۱ تشرين

الثاني (نوامبر) ۱۹۷۳ م، است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره ء راهنما (در میان گروه).

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

اضافات:

۱. مستدرک (۵۶۵ - ۵۸۹).

۲. الفهرس الزمني للمخطوطات النحوية (۵۹۳ - ۶۱۸).

۳. الفهرس الالفبایی للمخطوطات (۶۱۹ - ۶۴۹).

۴. فهرس المؤلفين (۶۵۰ - ۶۹۶).

۵. فهرس الاعلام (۶۹۷ - ۷۰۳).

۶. فهرس النساخ (۷۰۴ - ۷۱۴).

۷. فهرس التملیکات والتحييسات والهدايا (۷۱۵ - ۷۳۵).

۸. فهرس السماعات والاجازات والقراءات (۷۳۶ - ۷۳۸).

۹.

فهرس الكتب (۷۳۹ - ۷۴۸).

١٠. فهرس الاماكن (٧٤٩ - ٧٥٤).
١١. فهرس الايات (٧٥٥ - ٧٥٦).

۱۲. فهرس الاحاديث الشريفة (۷۵۷).

۱۳. فهرس الاشعار (۷۵۸ - ۷۶۴)

۱۴. تصويبات (۷۶۵ - ۷۶۶).

۱۵. فهرس المواد (۷۶۷ - ۷۶۸).

الفهرس العام لمخطوطات دار الكتب الظاهرية

این مجلد مشتمل بر کلیه کتابهای موجود در این کتابخانه است.

تألیف صلاح محمد الخیمی و محمد مطیع الحافظ، دمشق، چاپخانه دار الفکر،

۱۴۰۷ هـ. ق = ۱۹۸۲ م.

ص ۵۸۲.

در آغاز، مقدمه ای از مؤلفین در چگونگی تنظیم فهرست حاضر، مورخ ۲۰ رجب

۱۴۰۷ هـ. ق = ۲۰ آذار

(مارس) ۱۹۸۷ م. است.

ترتیب معرفی: شماره و راهنما، اسم کتاب، نام مؤلف، تعداد اوراق، تاریخ نسخ،

(و در مجموعه ها تنها نام اولین

رساله آمده است).

تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و راهنما.

عمومی - اصفهان

فهرست نسخه های خطی کتابخانه و عمومی اصفهان

مجلد اول

تهیه و تنظیم دکتر جواد مقصود همدانی، انتشارات وزارت فرهنگ و هنر، چاپخانه و

میهن، آبان ۱۳۴۹،

۱۴ + ۳۹۸ ص.

در آغاز، تشکر جمشید بهروش از مؤلف، و مقدمه ای از مؤلف، مورخ ۱ / ۸ /

۱۳۴۹، در اهمیت فهرست نویسی،

روش تنظیم فهرست حاضر، توضیح علائم اختصاری و رموز و.. است.

این فهرست در سه بخش است: * کتب فارسی و یک جلد کتاب ترکی (۱ - ۱۷۲)

* کتب عربی (۱۷۴ - ۳۲۶)

* مجموعه ها (۳۲۸ - ۳۶۶).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما، نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی (برای دو بخش اول)، بر اساس شماره و راهنما (برای

بخش سوم).

اضافات:

۱. فهرست منابع و مأخذ (۳۶۹).

۲. فهرست اسامی کتب (۳۷۰ - ۳۸۵).
۳. شانزده تصویر از نسخ معرفی شده (۳۸۶ - ۳۹۵).
۴. غلطنامه (۳۹۷).

غرب - همدان

فهرست نسخه های خطی کتابخانه ء غرب
(مدرسه ء آخوند - همدان).

تنظیم و تألیف دکتر جواد مقصود همدانی، چاپخانه ء آذین، هفتم تیر ۱۳۵۶، ۴ +
۴۹۶ ص.

در آغاز، آمار کتابخانه های عمومی و خصوصی همدان در يك صفحه، و فهرست
مندرجات کتاب نیز در يك
صفحه، آمده است.

کتاب شامل سه بخش است: * نسخه های خطی فارسی کتابخانه ء غرب (۱ -
۵۴) * نسخه های خطی عربی
کتابخانه ء غرب (۵۵ - ۲۰۶) * مجموعه های خطی عربی و فارسی کتابخانه ء
غرب (۲۰۷ - ۴۶۱).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره ء راهنما، و نسخه شناسی (برای دو بخش اول)،
شماره ء راهنما، نسخه شناسی
کلی مجموعه ها، کتابشناسی های مربوط به رساله های مجموعه (برای بخش سوم).
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی (برای دو بخش اول)، بر اساس شماره ء راهنما (برای
بخش سوم).
اضافات:

۱. فهرست جامع کتاب بر اساس حروف تهجی (۴۶۴ - ۴۹۳).

۲. غلطنامه (۴۹۴ - ۴۹۵).

فرهنگ و هنر - مشهد

فهرست کتب خطی کتابخانه ء عمومی فرهنگ و هنر مشهد
نگارش رمضان علی شاکری، انتشارات اداره ء کل فرهنگ و هنر خراسان، انجمن
کتابخانه ء عمومی مشهد،

چاپخانه ء زوار و پسران، آبان ۱۳۴۸، ۱۲۷ برگ.

در آغاز، سپاسگزاری از دو تن از اهدا کنندگان متجاوز از شصت مجلد کتب خطی
گرانها به این کتابخانه،

مقدمه ای از آقای مشیرپور - رئیس وقت اداره ء فرهنگ و هنر خراسان - به مناسبت
انتشار این فهرست، و

پیشگفتاری از مؤلف در ارتباط با تدوین مجلد حاضر، مورخ ۳۰ مرداد ۱۳۴۸،
است.

تقسیمات کتاب عبارتند از: * مصاحف و ادعیه (۶ - ۱۱) * حکمت و عرفان (۱۱ -
۳۹) * اخبار و احادیث و فقه

(۴۰ - ۵۹) * ریاضیات و نجوم و طب (۶۰ - ۷۹) * ادبیات (۸۰ - ۱۰۲) * تاریخ
و تذکره (۱۰۳ - ۱۱۰).
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
اضافات:
۱. مآخذ ومدارك (۱۱۳).
۲. فهرست کتب معرفی شده (۱۱۴ - ۱۱۸).
۳. فهرس اشخاص (۱۱۹ - ۱۲۷).
۴. غلطنامه (۱۲۷).

فیضیه - قم

فهرست نسخ خطی کتابخانه و مدرسه و فیضیه قم
این کتابخانه توسط آیه الله العظمی حاج شیخ عبد الکریم حائری در سال ۱۳۰۹ هـ.
ش تأسیس گردید.

ابتدا فهرستی برای بخشی از کتابهای این کتابخانه، اعم از چاپی و خطی، توسط حاج
آقا مجتبی عراقی، بدستور آیه الله
العظمی حاج آقا حسین طباطبائی بروجردی، تنظیم و در دو جلد به چاپ رسید. پس از
آن فهرست دیگری برای تمام نسخ
خطی این کتابخانه، توسط آقای رضا استادی، تهیه و به دستور آیه الله العظمی
گلپایگانی چاپ شد.

مجلد اول (از فهرست مجتبی عراقی)

تألیف مجتبی عراقی، چاپخانه و علمیه و قم، ۱۳۳۷ هـ. ش، ۳۶ + ۴۷۵ ص.
در آغاز، دیباچه و مؤلف پیرامون کتاب و کتابخانه و به ویژه در مورد این کتابخانه،
و فهرستی از کتابهای آن،

به ترتیب فصول و شماره و مسلسل، با حذف مکررات، آمده است.
فصول کتاب عبارتند از * قرآنها (۲ - ۱۶) * تفاسیر آیات و سوره و کتب راجعه و به
قرآن (۹۹ - ۱۳۵) * ادعیه و
زیارات (۱۳۶ - ۱۹۷) * فلسفه و کلام و عرفان (۱۹۸ - ۴۶۶).
ترتیب معرفی: شماره و مسلسل (و شماره و مربوط به موضوع)، کتابشناسی و نسخه
شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

اضافات:

۱. فهرست اعلام (۴۶۷ - ۴۷۵).

مجلد دوم (از فهرست مجتبی عراقی)

تألیف مجتبی عراقی، چاپخانه و علمیه و قم، ۱۳۷۹ هـ. ق = ۱۳۳۸ هـ. ش، مجموعاً
۵۲۸ ص. (۴) + (۵) تا
(لب) + (۴۹۶).

در آغاز، فهرست مندرجات، اهداء کتاب به حضرت آیه الله العظمی حاج آقا حسین
طباطبائی بروجردی، و تشکر از

آقای حاج اسمعیل زرین پوش در تقبل هزینه و چاپ و نشر کتاب است.
فصول کتاب عبارتند از: * اخلاق، مواعظ، مناقب، و مصایب (۱ - ۱۶۷) * تاریخ
(۱۶۷ - ۲۶۸) * درایه،

رجال، و تراجم (۲۶۹ - ۳۵۷) * اخبار و شروح آن (۳۵۷ - ۴۸۴).

ترتیب معرفی: شماره و مسلسل (و شماره و مربوط به موضوع)، کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

اضافات:

۱. مؤلف و تاریخ فراغ او از فهرست (۴۸۵).

۲. فهرست اعلام (۴۸۶ - ۴۹۵).

مجلد اول (از فهرست رضا استادی).

تألیف رضا استادی، چاپخانه و مهر قم، جمادی الاول ۱۳۹۶ ه. ق، هشت + ۳۱۵ ص.

در آغاز پیشگفتاری از یکی از دانشمندان حوزه علمی و علمیه و قم راجع به کتاب و کتابخانه، و کتابخانه و مدرسه و فیضیه و فهرست آن است.

این مجلد، تنها شامل نسخ خطی عربی است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما، نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
اضافات:

۱. فهرست الفبایی کتابها (۳۰۱ - ۳۱۵).

مجلد دوم (از فهرست رضا استادی)

تألیف رضا استادی، چاپخانه و مهر قم، رجب ۱۳۹۶ ه. ق، ۱۲۰ + ۲۰۸ ص.
بخش اول: نسخ خطی ترکی و فارسی (۳ - ۱۱۲).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما، نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
اضافات:

۱. فهرست الفبایی کتابها (۱۱۳ - ۱۲۰).

بخش دوم: مجموعه ها (۱ - ۱۷۶).

ترتیب معرفی: شماره و راهنما، کتابشناسی، نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و راهنما.
اضافات:

۱. فهرست الفبایی کتابها (۱۷۷ - ۱۹۸).

۲. فهرست نسخ به جای مانده از مجلد اول و بخش دوم از مجلد دوم (۱۹۹).

۳. اعتذارنامه (۲۰۰ - ۲۰۱).

۴. فهرست مدارك و مراجع (۲۰۲ - ۳۰۳).

۵. درست نامه (۲۰۴ - ۲۰۷).

۶. سپاسگزاری (۲۰۸).

قدس رضوی - مشهد

فهرست کتب کتابخانه و مبارکه و آستان قدس رضوی، و
فهرست کتب خطی کتابخانه و مرکزی آستان قدس رضوی
آنچه از قراین و شواهد و نصوصی که در وقفنامه های مرقوم در پشت برخی از
مصاحف شریفه و کتب قدیمه بر می آید این
است که سبب تشکیل این کتابخانه در آغاز، قرآنهایی بوده که بر روضه و مطهره و
رضوی (ع) وقف شده است. با مرور زمان

تعداد این قرآنها فزونی یافته و کتابهای دیگری از قبیل کتب حدیث و تفسیر هم بر آنها افزوده شده است. در اواخر سده ۷
دهم هجری، کتابخانه ۷ دارای کتابهای بسیار و گرانبهای بوده است. این کتابخانه ۷
اولین کتابخانه ۷ است که در ایران به
نشر فهرست اقدام کرده است. نخستین فهرست، در زمان نیابت تولیت میرزا سعید
خان انصاری، تدوین و ذیل جلد دوم
مطلع الشمس چاپ شد.

دومین مجلد این فهرست به دستور محمد ولیخان اسدی - نیابت تولیت وقت - در
۱۳۰۵ هـ.

ش، منتشر شد. مجلد اول، در چاپ دوم، توسط سید علی اردلان جوان: تحقیق و باز
نگاری شده است.

تاکنون یازده جلد از این فهرست منتشر شده است.

مجلد اول (چاپ اول)

تألیف افسر، شیخ محمد خالصی، مرتضی قلیخان نائینی، حاج عماد المحققین واعظ
تهرانی معروف به (عماد)

فهرستی)، میرزا علی اکبری شهیدی ثقة الاسلام، و اوکتائی، چاپخانه ۷ نو بهار، تیر
۱۳۰۵ هـ. ش، ۹۶ + ۲۴

۵۲ + ۷۶ + ۱۲ + ۱۰۸ + ۳۲ + ۲۲ ص.، رحلی.

در آغاز، پیشگفتاری از اوکتائی - رئیس وقت کتابخانه ۷ آستانه ۷ مقدسه - در
مورد آستانه ۷ مقدسه و کتابخانه ۷ آن،
و مقدمه ۷ درباره ۷ علم الهی و.. است.

این مجلد، شامل کتب خطی و چاپی، به این ترتیب: * کتب خطی حکمت و کلام
و تصوف (۱۲ - ۹۵) *

کتب چاپی حکمت و کلام و تصوف (۱ - ۲۳) * کتب خطی منطق (۱ - ۵۰) *

کتب خطی تفسیر (۱ - ۴۷) * کتب

چاپی تفسیر (۱ - ۹) * کتب خطی اخبار (۱ - ۱۰۵) * کتب چاپی اخبار (۱ -
۳۲).

ترتیب معرفی: شماره ۷ راهنما، کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

اضافات:

۱. غلطنامه (۱ - ۲۱).

مجلد اول (چاپ دوم، ویرایش دوم)

تحقیق و بازنگاری سید علی اردلان جوان، انتشارات کتابخانه ۷ مرکزی آستان قدس

رضوی (ع)، شماره ۱۲،
بهمن ۱۳۶۵ ه. ق، ۷۴۸ ص.، وزیری.
در آغاز، بعد از تقدیم کتاب به مناسبت نهمین سالگرد انقلاب اسلامی ایران، مقدمه
آی از ر. ع. شاکری -
سرپرست کتابخانه مرکزی آستان قدس - در مورد تجدید چاپ این مجلد،
و پیشگفتاری از مؤلف درباره ویرایش
دوم کتاب، و توضیحات راجع به علائم اختصاری این فهرست است.
این مجلد شامل نسخ خطی به این ترتیب است: * حکمت و کلام و عرفان (۲۵ -
۲۵۴) * منطق
(۲۵۷ - ۳۹۷) * تفسیر (۴۰۱ - ۵۹۹).
ترتیب معرفی: شماره و راهنما، کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
اضافات:

۱. ۸۸ تصویر از برخی نسخ معرفی شده (۶۰۳ - ۶۹۰).
۲. فهرست کتب معرفی شده (۶۹۳ - ۷۰۱).
۳. فهرست مؤلفان (۷۰۲ - ۷۰۹).
۴. فهرست کتابهای متفرقه (۷۱۰ - ۷۲۰).
۵. فهرست نام اشخاص (۷۲۱ - ۷۳۷).
۶. فهرست فرقه ها و مذاهبها و سلسله ها و طایفه ها و مکتبها (۷۳۸ - ۷۳۹).
۷. فهرست نام کاتبان (۷۴۰ - ۷۴۴).
۸. فهرست نام واقفان (۷۴۵ - ۷۴۷).
۹. درستنامه (۷۴۸).

مجلد دوم

تألیف او کتائی، چاپخانه ء طوس، تیر ۱۳۰۵ ه. ش، ۳۹۲ ص.، رحلی.
موضوعات کتاب به ترتیب عبارتند از: * کتب خطی فقه (۲ - ۱۴۴) * کتب چاپی فقه (۱۸۲ - ۱۴۵) * کتب خطی اصول فقه (۱۸۵ - ۲۱۵) * کتب چاپی اصول فقه (۲۱۷ - ۲۲۴) * کتب خطی تجوید (۲۲۵ - ۲۳۷) * کتب خطی ادعیه (۲۴۱ - ۳۰۰) * کتب چاپی اخلاق و مواعظ (۳۴۹ - ۳۵۲) * کتب خطی رجال و انساب (۳۵۳ - ۳۶۲) * کتب خطی لغت (۳۶۵ - ۳۸۴) * کتب چاپی لغت (۳۸۵ - ۳۹۱).

ترتیب معرفی: شماره ء مسلسل (کلی و موضوعی)، کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

مجلد سوم

تألیف او کتائی!، چاپخانه ء طوس، تیر ۱۳۰۵ ه. ش، ۶۳۸ ص.، رحلی.
موضوعات کتاب به ترتیب عبارتند از: * کتب خطی صرف و نحو (۲ - ۴۱) * کتب چاپی صرف و نحو (۴۵ - ۵۱) * کتب خطی معانی و بیان (۵۳ - ۶۶) * کتب چاپی معانی و بیان (۶۹ - ۷۰) * کتب خطی تاریخ و افسانه (۷۳ - ۱۰۵) * کتب چاپی تاریخ و افسانه (۱۰۹ - ۱۵۵) * کتب خطی ادبیات (۱۵۷ - ۲۰۰) * کتب چاپی ادبیات (۲۰۱ - ۲۳۷) * کتب خطی طب (۲۴۱ - ۲۹۰) * کتب چاپی طب (۲۹۱ - ۲۹۸) * کتب خطی ریاضی

(۲۹۹ - ۳۵۹) * کتب چاپی ریاضی (۳۶۳ - ۳۶۸).
ترتیب معرفی: شمارهء مسلسل (کلی و موضوعی)، کتابشناسی، نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

مجلد چهارم

تألیف او کتائی! چاپخانه ء طوس، اسفند ۱۳۲۵ ه. ش، ۲۰ + ۵۴۴ ص، رحلی.
در آغاز پیشگفتاری در ارتباط با چاپ این مجلد، مقدمه ای از آقای او کتائی - رئیس وقت کتابخانه ء آستان قدس رضوی (ع) - با عناوین (تاریخ کتابخانه)، (جایگاه کتابخانه)، (واقفین عمده)، (کتابداران کتابخانه)، و

(فهرست کتابخانه) - مورخ ۲۱ اسفند ۱۳۲۵ ه. ش است.
موضوعات کتاب به ترتیب عبارتند از: * کتب خطی حکمت و کلام و فلسفه (۱) - (۲۷۳) * کتب چاپی حکمت و کلام و فلسفه (۲۷۳ - ۳۶۵) * کتب خطی منطق (۳۶۶ - ۳۹۳) * کتب چاپی منطق (۳۹۳ - ۴۰۰) * کتب خطی تفسیر (۴۰۱ - ۴۶۱) * کتب چاپی تفسیر (۴۶۲ - ۵۰۴).
ترتیب معرفی: شماره ء موضوع، کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره ء عمومی. تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
اضافات:

۱. فهرست اسامی کتب (۵۰۵ - ۵۲۷).
۲. فهرست اسامی مؤلفین (۵۲۸ - ۵۴۲)
۳. غلطنامه (۵۴۲ - ۵۴۴).

مجلد پنجم

تألیف او کتائی، چاپخانه ء طوس، ۱۳۲۹ ه. ش، ۸ + ۶۸۴ ص، رحلی.
در آغاز، تصویری از ضریح مطهر حضرت ثامن الحجج (علیه الصلوٰة والسلام)، تصویری از اطاق نفیس کتابخانه ء آستان قدس، پیشگفتاری در ارتباط با چاپ این مجلد، اسامی چند تن از واقفین عمده، مطلبی از آقای او کتائی - رئیس وقت کتابخانه - با عنوان (پوزش و خواهش) - مورخ ۲۱ آذر ۱۳۲۹ ه. ش -، تصویری از گنجینه ء کتب خطی کتابخانه ء آستان قدس، و تصویری از گنجینه ء کتب چاپی کتابخانه، است.

تقسیمات کتاب عبارتند از: * کتب خطی اخبار (۳ - ۲۱۳) * کتب چاپی اخبار (۲۱۴ - ۳۵۱) * کتب خطی فقه (۳۵۲ - ۵۳۱) * کتب چاپی فقه (۵۳۲ - ۶۳۹).
ترتیب معرفی: شماره ء موضوع، کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره ء عمومی. تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

اضافات:

۱. فهرست اسامی کتب (۶۴۰ - ۶۶۱).
۲. فهرست اسامی مؤلفین (۶۶۲ - ۶۷۶).
۳. مستدرک (۶۷۶ - ۶۷۸).

۴. غلطنامه (۶۷۸ - ۶۸۴).

مجلد ششم

تألیف او کتائی!، چاپخانه ء طوس، ۱۳۴۴ ه. ش، ۱۰ + ۷۳۵ ص.، رحلی.
در آغاز، پیشگفتاری در ارتباط با چاپ این مجلد، مقدمه ای از او کتائی - رئیس
وقت کتابخانه - شامل اسامی
عده ای از واقفین عمده و... - مورخ ۲۹ اسفند ۱۳۴۳ ه. ش است.
تقسیمات کتاب عبارتند از: * کتب خطی اصول فقه (۱ - ۹۹) * کتب چاپی اصول
فقه (۱۰۰ - ۱۵۵) * کتب
خطی تجوید وقرآات (۱۵۶ - ۱۸۸) * کتب چاپی تجوید وقرآات (۱۸۹ -
۱۹۸) * کتب خطی ادعیه و مزار
(۱۹۹ - ۳۰۲) * کتب چاپی ادعیه و مزار (۳۰۳ - ۳۶۵) * کتب خطی اخلاق
(۳۶۶ - ۴۸۵) * کتب چاپی اخلاق
(۴۸۶ - ۵۸۳) * کتب خطی رجال و انساب ودرایه (۵۸۴ - ۶۳۲) * کتاب چاپی
رجال و انساب ودرایه
(۶۳۳ - ۶۸۷).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره ء راهنما.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
اضافات:

۱. فهرست اسامی کتب (۶۸۸ - ۷۱۱).
  ۲. فهرست اسامی مؤلفین (۷۱۲ - ۷۲۸).
  ۳. مستدرک (۷۲۹).
  ۴. صوابنامه (۷۳۰ - ۷۳۵).
- مجلد هفتم، بخش اول
تألیف احمد گلچین معانی، انتشارات اداره ء کتابخانه، چاپخانه ء طوس، ۱۳۴۶ ه. ش، ۵۲۸ ص.، وزیری.
تقسیمات کتاب عبارتند از: * تاریخ و تذکره و افسانه و سفرنامه (۲ - ۱۸۳) * ادبیات
شامل دیوان، کلیات،
مثنوی، جنگ، سفینه ء نظم و نثر، ترسل و منشآت، خطب و مواعظ، عروض، بدیع،
قافیه، معما، کشکول، امثال،
مقامه، اخلاق، آداب، و خط (۱۸۷ - ۵۲۸).
ترتیب معرفی: شماره ء موضوع، کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره ء عمومی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
مجلد هفتم، بخش دوم

تألیف احمد گلچین معانی، انتشارات اداره ء کتابخانه، چاپخانه ء طوس، ۱۳۴۶ ه.
ش، ۴۸۸ (۵۲۹ - ۱۰۱۶) +
۷۲ ص.، وزیری.
این بخش، ادامه ء بخش اول، شامل کتب خطی ادبیات است.

ترتیب معرفی: شمارهء موضوع (قبل از نام کتاب)، شمارهء عمومی (بعد از نام کتاب)، کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
اضافات:

۱. فهرست اسامی کتب (۸۹۹ - ۹۱۸).
  ۲. فهرست اسامی اشخاص و طوایف و قبایل (۹۱۹ - ۹۸۳).
  ۳. فهرست کتب متفرقه (۹۸۴ - ۱۰۰۹).
  ۴. فهرست اماکن و اعلام جغرافیایی (۱۰۰۹ - ۱۰۱۵).
  ۵. صوابنامه (۱۰۱۶).
  ۶. سی و شش تصویر از برخی نسخ معرفی شده در این فهرست.
مجلد هشتم
- تألیف احمد گلچین معانی، سازمان امور فرهنگی و کتابخانه ها، شماره ۶، ۱۳۵۰ ه. ش، ۶ + ۵۳۶ + ۴۲
- ص.، وزیری.

در آغاز، پیشگفتاری از حسن زاهدی - نیابت تولیت و استاندار خراسان - در ارتباط با چاپ این مجلد، و مقدمه ای از مؤلف مورخ ۲۰ مهر ۱۳۵۰ ه. ش - دربارهء برخی اختصاصات کتاب است.

کتاب در دو بخش است: * ریاضیات (۳ - ۴۵۵) * مسالك و ممالك (۴۵۹ - ۴۸۳).

ترتیب معرفی: شمارهء موضوع (قبل از نام کتاب)، شمارهء عمومی (بعد از نام کتاب)، کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها الفبایی.
اضافات:

۱. استدراک (۴۸۴).
۲. فهرست اسامی کتب (۴۸۷ - ۵۰۳).
۳. فهرست اسامی اشخاص و طوایف و قبایل (۵۰۴ - ۵۲۹).
۴. فهرست اماکن (۵۳۰ - ۵۳۳).
۵. غلطنامه (۵۳۵ - ۵۳۶).
۶. ۴۱ تصویر از نسخ معرفی شده.
مجلد نهم

تأليف نجيب مايل هروى وسيد على اردلان، انتشارات كتابخانه ء آستان قدس
رضوى، شماره ٧، چاپ و صحافي

چاپخانه و دانشگاه مشهد، شهریور ۱۳۶۱ ه. ش، ۱۲ + ۴۲۰ + ۴۰ ص.، وزیری. در آغاز پیشگفتاری از شاکری - سرپرست وقت کتابخانه و آستان قدس رضوی - در کیفیت تهیه و این مجلد از فهرست، و مقدمه ای از مؤلفین درباره و برخی امتیازات و خصوصیات کتاب است. کتاب در دو بخش است: * تاریخ، تذکره، افسانه، سفرنامه، و جغرافی (۳ - ۷۹) * ادبیات، شامل دیوانها، کلیات، مثنویات، جنگ و سفینه، منشآت و مکاتیب، دستور زبان، قافیه، و معمی (۸۲ - ۳۷۰).

ترتیب معرفی: شماره و موضوع (قبل از نام کتاب)، شماره و عمومی (بعد از نام کتاب)، کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
اضافات:

۱. فهرست کتب معرفی شده (۳۷۳ - ۳۸۱).
۲. فهرست کتب متفرقه (۳۸۲ - ۳۸۷).
۳. فهرست نام اشخاص و جایها (۳۸۸ - ۴۱۳).
۴. فهرست فرق و طوایف (۴۱۴ - ۴۱۵).
۵. فهرست واقفان و مذهبان و کاتبان (۴۱۶ - ۴۱۹).
۶. استدراک (۴۱۹).
۷. تعداد ۳۸ تصویر از برخی نسخ معرفی شده.

مجلد دهم

تألیف غلام علی عرفانیان، انتشارات کتابخانه و مرکزی آستان قدس رضوی، چاپخانه و خراسان، ۱۳۶۲ ه. ش، ۱۲ + ۳۱۶ + ۳۲ ص.، وزیری.

در آغاز، پیشگفتاری از ر. ع. شاکری سرپرست وقت کتابخانه و مرکزی آستان قدس رضوی - در اهمیت

فهرست نگاری، مقدمه ای از مؤلف درباره و برخی اختصاصات این مجلد و تشکر از دست اندرکاران آن، و یک صفحه

فهرست رموز و اختصارات فهرست است.

این مجلد، باقیمانده کتب خطی ریاضیات از مجلد هشتم است، شامل احکام، اختیارات، اسطرلاب، اوزان و

مقادیر، تقویم، جبر و مقابله، جفر، حساب، زیج، معرفت سمت قبله، و هندسه و هیئت.

ترتیب معرفی: شمارهء موضوع (قبل از نام کتاب)، شمارهء عمومی (بعد از نام کتاب)، کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

اضافات:

۱. تکمله ء حواشی (۲۸۲ - ۲۸۴).
۲. فهرست اسماء اشخاص (۲۸۷ - ۳۰۱).
۳. فهرست اسماء بلاد واماکن (۳۰۲ - ۳۰۴).
۴. فهرست اسامی کتب ورسالات و مجلات (۳۰۵ - ۳۱۵).
۵. غلطنامه (۳۱۶).
۶. سی تصویر از برخی نسخ معرفی شده.
مجلد یازدهم
تألیف مهدی ولایئی، انتشارات اداره ء امور فرهنگی، چاپخانه ء دانشگاه مشهد، بهمن ۱۳۶۴ ه. ش، ۱۲ + ۷۹۴ ص.، وزیری.
در آغاز پیشگفتاری از ر. ع. شاکری - سرپرست وقت کتابخانه ء مرکزی آستان قدس رضوی - در مورد انتشار این مجلد - مورخ ۱۴ بهمن ۱۳۶۴ ه. ش -، یادداشتی از مؤلف در ارتباط با فهرست نویسی و بویژه فهرست حاضر، و نام عده ای از واقفین عمده است.
موضوعات کتاب، به ترتیب عبارتند از: * حکمت و کلام و عرفان و عقاید (۱) - (۴۲۹).
* منطق (۴۳۳ - ۵۰۷).
* تفسیر (۵۱۱ - ۷۰۱).
ترتیب معرفی: شماره ء موضوع (قبل از نام کتاب)، شماره ء عمومی (بعد از نام کتاب)، کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
اضافات:
۱. فهرست اسامی کتب (۷۰۵ - ۷۲۰).
۲. فهرست مؤلفین (۷۲۱ - ۷۳۲).
۳. تعداد ۵۹ تصویر از برخی نسخ مرغوب معرفی شده (۷۳۴ - ۷۹۰).
۴. استدراک و تصحیح (۷۹۱).
۵. غلطنامه (۷۹۲ - ۷۹۳).

کتابخانه های قم: استادی، حجتیه

نسخه های خطی کتابخانه های قم

۱. یکصد و شصت نسخه و از یک کتابخانه و شخصی (رضا استادی)
تألیف رضا استادی، چاپخانه و مهر (قم)، تابستان ۱۳۵۴ ه. ش، ۸۰ ص.
در آغاز، مقدمه ای از مؤلف - صاحب کتابخانه - در ارتباط با کتابخانه های
عمومی و خصوصی شهرستان قم
است.

فهرست در سه بخش است: * عربی (۵ - ۴۳) * فارسی (۴۴ - ۵۳) * مجموعه ها
(۵۴ - ۷۲).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
اضافات:

۱. فهرست الفبایی کتابها (۷۳ - ۷۹).

۲. چند تذکر و غلطنامه (۸۰).

۲. کتابخانه و مدرسه و حجتیه و قم

تألیف رضا استادی، چاپخانه و مهر (قم)، تابستان ۱۳۵۴ ه. ش، ۴ + ۱۳۵ ص.
در آغاز، مقدمه ای از مؤلف، مورخ شعبان ۱۳۹۵ ه. ق، پیرامون مؤسس مدرسه و
کتابخانه و آن - مرحوم

آیه الله العظمی سید محمد حجت کوه کمری - است.

فهرست در چهار بخش است: * فارسی (۱ - ۳۱) * عربی (۳۲ - ۹۷) * ترکی
(۹۸ - ۹۹) * مجموعه ها
(۱۰۰ - ۱۲۶).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما، و نسخه شناسی (در سه بخش اول)،
شماره و راهنما، نسخه شناسی، و
کتابشناسی (در بخش چهارم).

نسخ متعدد از یک کتاب، ذیل یک کتابشناسی قرار دارد.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی (در سه بخش اول)، براساس شماره و راهنما، به طور
نامسلسل (در بخش چهارم).
اضافات:

۱. یادداشتهای (۱۲۷ - ۱۲۸).

۲. فهرست الفبایی مجموعه (۱۲۹ - ۱۳۴).

۳. برخی از آثار چاپ شده و نگارنده (۱۳۵).

گلیپایگانی - قم

فهرست نسخه های خطی کتابخانه و عمومی حضرت آیه الله العظمی

گلیپایگانی

این کتابخانه در سال ۱۳۵۴ ه. ش توسط سید احمد حسینی و به دستور آیه الله العظمی آقای حاج سید محمد رضا گلیپایگانی، در مدرسه و علمیه ای که ایشان تأسیس نموده اند، برای استفاده و طلاب آنجا، دایر گردید.

مجلد اول

نگارش سید احمد حسینی، چاپ خیام (قم)، ۱۳۵۷ ه. ش، ۳۷۶ + ۱۱۰ ص. در آغاز، مقدمه ای از مؤلف در مورد تأسیس و چگونگی تهیه و فهرست این کتابخانه و برخی اختصاصات مربوط به آن است.

تعداد نسخه های معرفی شده: ۴۰۰ نسخه (از شماره ۱ - ۴۰۰).

ترتیب معرفی: شماره و راهنما، کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و راهنما.

اضافات:

۱. فهرست الفبایی کتب (۳۰۱ - ۳۴۶).

۲. فهرست موضوعی کتب (۳۴۷ - ۳۶۱).

۳. فهرست مؤلفان (۳۶۲ - ۳۷۵).

۴. ۱۰۹ تصویر از برخی نسخه های معرفی شده (۱۰۹ ص.).

مجلد دوم

تألیف رضا استادی، چاپ مهر (قم)، ۳۰۴ ص.

تعداد نسخه های معرفی شده: ۱۲۵۰ نسخه (از شماره ۴۰۱ - ۱۶۵۰).

کتاب در دو بخش است: * نسخ خطی غیر مجموعه (۳ - ۱۹۵) * مجموعه ها

(۱۹۸ - ۲۶۹).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما، و نسخه شناسی (در بخش اول)، شماره

و راهنما، کتابشناسی، و

نسخه شناسی (در بخش دوم).

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی (در بخش اول)، شماره و راهنما، به طور نامسلسل (در

بخش دوم).

* در صفحات ۱۹۶ - ۱۹۷ هشت نسخه و باقیمانده از بخش اول معرفی شده

است.

اضافات:

۱. تعدادی شمارهء راهنما مربوط به نسخه هایی که به دلیل مقدور نبودن ذکر آنها به عنوان کتاب یا رساله یا تألیف، در فهرست، معرفی نشده اند (۲۷۰ - ۲۷۱).
۲. * معرفی قرآنهاى این کتابخانه (۲۷۲).
۳. فهرست الفبایی نسخه ها (۲۷۳ - ۲۹۷).

۴. چند نکته (۲۹۸ - ۲۹۹).
۵. درستی نامه (۳۰۰ - ۳۰).
۶. فهرست آثار چاپ شده و نگارنده (۳۰۲).
۷. کتابهایی که با مقدمه و تصحیح و تخریح نگارنده چاپ شده (۳۰۳).
- مجلد سوم
- تألیف رضا استادی، چاپ مهر (قم)، ۲۸۷ ص.
- در آغاز، مقدمه ای از مؤلف راجع به تعداد نسخ معرفی شده، در هر يك از سه مجلد فهرست است.
- تعداد نسخه های معرفی شده: ۷۵۰ نسخه (از شماره ۱۶۵۱ - ۲۴۰۰).
- ترتیب معرفی: شماره و راهنما، کتابشناسی، و نسخه شناسی.
- تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و راهنما.
- اضافات:
۱. فهرست نسخه ها به ترتیب الفبایی (۲۴۷ - ۲۸۱).
  ۲. غلطنامه (۲۸۲ - ۲۸۴).
  ۳. فهرستهایی که تاکنون برای نسخه های خطی کتابخانه های قم تهیه و چاپ شده (۲۸۵ - ۲۸۶).
  ۴. فهرستهایی که باید تهیه و چاپ شود (۲۸۷).
- گوهرشاد - مشهد
- فهرست نسخه های خطی کتابخانه و جامع گوهرشاد - مشهد
- این کتابخانه، توسط حاج سید سعید طباطبایی اصفهانی، در سال ۱۳۳۲ ه. ش، با اهداء نزدیک به ۲۰۰۰ جلد نسخه و خطی و ۳۰۰۰ جلد کتاب چاپی، تأسیس شد.
- مجلد اول
- تألیف محمود فاضل، انتشارات کتابخانه و جامع گوهرشاد، چاپ و صحافی مؤسسه و چاپ و انتشارات دانشگاه
- فردوسی، بهمن ۱۳۶۳ ه. ش، هشت + ۴۹۵ ص.
- در آغاز، پیشگفتاری از طرف اداره و اوقاف ناحیه و ۲ شهرستان مشهد، مورخ بهمن ۱۳۶۳ ه. ش، درباره و اهتمام
- اداره و کل اوقاف خراسان در انتشار کتب با ارزش اسلامی، و مقدمه ای از مؤلف در چگونگی تأسیس و بازگشایی و تنظیم کتابخانه است.
- تعداد نسخه های معرفی شده: ۴۰۰ نسخه (از شماره ۱ - ۴۰۰).
- ترتیب معرفی: شماره و راهنما، کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره ء راهنما.
رسائل و کتب مختلف مجموعه ها تفکیک نشده اند.

اضافات:

۱. فهرست کتب معرفی شده (۳۳۱ - ۳۴۱).
  ۲. فهرست مؤلفین (۳۴۳ - ۳۵۰).
  ۳. فهرست موضوعی کتابها (۳۵۱ - ۳۶۰).
  ۴. فهرست نسخ به خط مؤلف (۳۶۱).
  ۵. فهرست نسخه ها بر حسب تاریخ تحریر (۳۶۳ - ۳۷۸).
  ۶. نقش مهرها (۳۷۹ - ۳۸۵).
  ۷. فهرست کاتبین نسخه ها (۳۸۷ - ۳۹۱). ۸. فهرست مالکین نسخه ها (۳۹۳ - ۳۹۵).
  ۹. فهرست اماکن (۳۹۷ - ۳۹۸).
  ۱۰. چند یادداشت (۳۹۹).
  ۱۱. تشکر (۴۰۰).
  ۱۲. تعداد ۹۶ تصویر از برخی نسخ معرفی شده (۴۰۱ - ۴۹۶).
- مجلد دوم
تألیف محمود فاضل، انتشارات کتابخانه ء جامع گوهرشاد، چاپ و صحافی مؤسسه
ء چاپ و انتشارات دانشگاه
فردوسی، بهمن ۱۳۶۵ ه. ش، ۵۸۲ ص (۴۹۷ - ۱۰۷۸).
در آغاز، پیشگفتار اداره ء اوقاف - که در مجلد اول هم بود - و مقدمه ای از آقای
احمد احمدی بیرجندی -
سرپرست کتابخانه - در مورد تهیه ء این فهرست است.
تعداد نسخه های معرفی شده: ۴۰۰ نسخه (از شماره ء ۴۰۱ - ۸۰۰).
ترتیب معرفی: شماره ء راهنما، کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره ء راهنما.
اضافات:

۱. چند یادداشت (۹۱۲).
۲. فهرست کتب معرفی شده (۹۱۳ - ۹۳۰).
۳. فهرست مؤلفین (۹۳۱ - ۹۴۰).
۴. فهرست کتب بر حسب موضوع (۹۴۱ - ۹۵۷).
۵. فهرست نسخه هایی که به خط مؤلف است (۹۵۸).
۶. فهرست نسخه ها بر حسب تاریخ تحریر (۹۵۹ - ۹۷۶).
۷. نقش مهرها (۹۷۷ - ۹۸۳).
۸. فهرست کاتبین نسخه ها (۹۸۴ - ۹۸۸).

۹. فهرست مالکین نسخه ها (۹۸۹ - ۹۹۰).
۱۰. فهرست اماکن (۹۹۱ - ۹۹۲).
۱۱. تعداد ۸۶ تصویر از برخی نسخه های معرفی شده (۹۹۳ - ۱۰۷۸).
سنا - تهران = شورای اسلامی ۲
فهرست کتب خطی کتابخانه و مجلس شورای اسلامی ۲ = (سنای سابق)
فهرست، مربوط به آن تعداد از کتب خطی کتابخانه و مجلس شورای اسلامی است
که به مجلس سنای سابق - که
کتابخانه و آن توسط مهندس شریف امامی تأسیس شد - تعلق داشته است. قبلا در
سه نوبت (سالهای ۱۳۴۰ و ۱۳۴۸ و
۱۳۵۳ ه. ش) فهرستهایی از نسخ خطی این کتابخانه، در دفتر دوم و ششم و هفتم
نشریه و کتابخانه و مرکزی دانشگاه
تهران، چاپ شد ولی با افزایش نسخه های خطی کتابخانه، فهرستهای مستقلی برای
آنها تدوین شد.

مجلد اول

تألیف محمد تقی دانش پژوه و بهاءالدین علمی انواری، ۲ + ۴۱۲ + ۱۲۶ + ۲۴
ص.

در آغاز، مقدمه ای در کیفیت تهیه و تنظیم این فهرست است.
تعداد نسخه های معرفی شده: ۶۵۰ نسخه (از شماره ۱ - ۶۵۰).
ترتیب معرفی: شماره و راهنما، نسخه شناسی، شماره و ثبت، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و راهنما.
رسائل و کتب مربوط به مجموعه تفکیک نشده اند.
اضافات:

۱. فهرست نام کتب: (۳ - ۴۰).

۲. فهرست اماکن (۴۱ - ۴۴).

۳. فهرست کاتبان و نویسندگان (۴۵ - ۵۱).

۴. فهرست موضوعی نسخه ها (۵۲ - ۵۶).

۵. فهرست مؤلفین (۵۷ - ۷۵).

۶. فهرست اشخاص (۷۶ - ۱۲۶).

۷. * تعداد ۲۴ نسخه و خطی (۲۴ ص).

مجلد دوم

تألیف محمد تقی دانش پژوه و بهاءالدین علمی انواری، انتشارات کتابخانه و مجلس
شورای اسلامی، چاپخانه و
مجلس، آبان ۱۳۵۹ ه. ش، ۶ + ۵۲۰ ص.

در آغاز، پیشگفتاری از آقای علی اکبر ولایتی - کارپرداز مجلس - دربارهٔ بهره‌گیری از فرهنگ و تمدن گذشتگان و اهمیت فهرست نویسی در این راستا، مقدمه‌ای از آقای عبد الحسین حائری در لزوم آشنایی مسلمانان با

آثار وافکار دانشمندان مسلمان ونیز لزوم تجدیدنظر در کار کتاب شناسی وفهرست نگاری مورخ مرداد ۱۳۵۹
۵. ش - ودیباچه أي در چگونگی تهیه این فهرست - مورخ اسفند ۱۳۵۸ ۵. ش است.

تعداد نسخه های معرفی شده: ۸۶۸ نسخه (از شماره ۶۵۰ - ۱۵۱۸).
ترتیب معرفی: شماره ۵ راهنما، نسخه شناسی، شماره ۵ ثبت، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره ۵ راهنما.
رسائل و کتب مربوط به يك مجموعه تفکیک نشده اند.
اضافات:

۱. فهرست نام کتب، همراه با شماره ۵ راهنما (۳۱۴ - ۳۴۶).
۲. فهرست نام مؤلفان، همراه با شماره ۵ صفحه (۳۴۷ - ۳۵۹).
۳. فهرست اعلام، همراه با شماره ۵ صفحه (۳۶۰ - ۴۱۹).
۴. فهارس استدراک واصلاح شده ۵ مجلد اول با قید شماره ۵ کتاب، شامل:
  - I. فهرست نام کتب (۴۲۱ - ۴۴۸).
  - II. فهرست اعلام (۴۷۰ - ۵۰۶).
  - III. فهرست اماکن (۵۰۷ - ۵۱۰). ۵. تصحیح اغلاط مجلد دوم (۵۱۱ - ۵۲۰).

مجلس = شورای اسلامی ۱

فهرست نسخه های خطی کتابخانه ۵ مجلس شورای ملی = شورای اسلامی
۱.

فهرست کتابخانه ۵ مجلس شورای ملی (سابق = شورای اسلامی ۱) تاکنون در ۲۱ جلد و حدود ۶۰۰۰ صفحه تهیه شده
است. هنگام طبع وانتشار نخستین مجلد (اسفند ۱۳۰۵)، این کتابخانه ۵ دارای حدود ۳۵۰۰ جلد کتاب بود که تنها ۲۱۶ مجلد آن را نسخ خطی تشکیل می داد، ولی اکنون تعداد قابل توجهی کتب چاپی وخطی در این کتابخانه است، ودر شمار مهمترین کتابخانه های ایران (ملك، آستان قدس، مركزي دانشگاه، و...) می باشد.
مجلد اول

مجلد اول ومجلد دوم در يك کتاب چاپ وصحافی شده است.

تألیف یوسف اعتصامی (اعتصام الملك)، چاپخانه ۵ مجلس شورای ملی، ۱۳۰۵ ۵. ش، ۷ + ۳۶۴ ص.

در آغاز، موضوعات فهرست، ومقدمه أي در تعریف و بیان اقسام فهرست نگاری -
مورخ ۲۵ اسفند ۱۳۰۵

۵. ش - است.
مجلد اول در سه بخش است:
* کتب خطی، شماره های ۱ تا ۲۱۶ (۲ - ۶۵).

ترتیب معرفی: شماره ء راهنما، کتابشناسی، ونسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی، وبر اساس شماره ء راهنما.
* کتب چاپی، شماره های ۲۱۷ تا ۹۳۱ (۶۸ - ۱۷۳).
ترتیب معرفی: شماره ء راهنما، کتابشناسی، تاریخ چاپ، ونسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی، وبر اساس شماره ء راهنما.
* کتب السنه ء خارجي، شماره های ۹۳۲ تا ۱۸۲۸ (۱۷۶ - ۳۱۷).
ترتیب معرفی: شماره ء راهنما، نام مصنف، نام کتاب، کتابشناسی، ومحل وتاریخ
طبع.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی، وبر اساس شماره ء راهنما.
در قسمت مربوط به کتب فرانسوی، ترتیب موضوعی نیز اتخاذ شده است.
اضافات:

۱. معرفی تعدادی از تصاویر تحت عنوان آلبومها (۳۱۸).
۲. فهرست مصنفات (۳۱۹ - ۳۳۶).
۳. فهرست اسامی مصنفین، شعرا، مترجمین، جریده نگاران، مستشرقین، واشخاصی
که به طبع وتصحیح
کتب اهتمام نموده اند (۳۳۷ - ۳۵۲).
۴. فهرست (لاتینی) اسامی مؤلفین اروپایی (۳۵۳ - ۳۶۳). ۵. تصحیح اغلاط
(۳۶۴).

مجلد دوم

مجلد اول ومجلد دوم در يك کتاب چاپ وصحافی شده است.
تألیف یوسف اعتصامی (اعتصام الملك)، چاپخانه ء مجلس شورای ملی، ۱۳۱۱ ه.
ش، ۵۳۹ ص.
در آغاز، مقدمه ء مؤلف درباره ء افزایش کتب این کتابخانه - مورخ بهمن ۱۳۱۱
ه. ش -، وفهرست موضوعات
است.

- تقسیمات کتاب عبارتند از: * مصاحف (۱ - ۶) * ادعیه واذکار (۶ - ۱۰)،
احادیث و اخبار (۱۰ - ۱۷) * فقه
(۱۷ - ۲۳) * تفسیر (۲۴ - ۴۰) * کلام (۴۱ - ۵۰) * حکمت وفلسفه (۵۱ -
۷۸) * ریاضی و نجوم وهندسه
(۷۹ - ۱۲۱) * تاریخ (۱۲۱ - ۱۵۶) * ادبیات (۱۵۷ - ۱۸۱) * صرف ونحو
ومعانی و بیان (۱۸۲ - ۱۸۷)
* دواوین وتذکره ها (۱۸۸ - ۲۷۰) * لغت (۲۷۱ - ۲۸۶) * طب (۲۸۶ -
۳۱۳) * سیر ومناقب وتراجم احوال

(۳۱۳ - ۳۳۲) * اخلاق ونصايح ومواعظ (۳۳۲ - ۳۴۹) * مجاميع (۳۴۹ -
(۴۱۲) * عرفان وتصوف
(۴۱۲ - ۴۲۷) * حكايات (۴۲۸ - ۴۳۶) * جغرافيا (۴۳۶ - ۴۴۰) * سفرنامه
(۴۴۱ - ۴۴۶) * معرفة الاحجار و
حيوان شناسى (۴۴۶ - ۴۵۱) * ردود (۴۵۲ - ۴۵۴) * صناعت (۴۵۴ - ۴۶۸) *
مرقعات (۴۶۹ - ۴۷۳) * كتب
مختلفه (۴۷۳ - ۴۹۴).
ترتيب معرفى: شماره ء رديف، كتابشناسى، نسخه شناسى، و شماره ء راهنما.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی در هر موضوع.
اضافات:

۱. فهرست اسامی کتب (۴۹۶ - ۵۰۸).
  ۲. فهرست اعلام (۵۰۹ - ۵۳۹).
  ۳. غلطنامه (۵۳۹).
- مجلد سوم
تألیف ابن یوسف شیرازی، چاپخانه ء مجلس شورای ملی، ۱۳۱۸ ه. ش، ۱۱ +
۸۱۴ ص.
در آغاز، مقدمه ای از ابراهیم شریفی درباره ء ارزش و اهمیت فهرست نگاری، بیانی
اجمالي از آقای فروغی درباره ء
کتابخانه ء مجلس شورای ملی، مقدمه ای از مؤلف راجع به تهیه این فهرست مورخ
دی ۱۳۲۰ ه. ش - واره ء
مآخذی که مورد استفاده قرار گرفته اند، غلطنامه، و فهرست مندرجات است.
تقسیمات کتاب عبارتند از: * تفاسیر و کتب راجعه ء به قرآن کریم (۲ - ۴۲) *
ادعیه و اذکار (۴۲ - ۵۶)
* احادیث و اخبار (۵۶ - ۶۴) * فقه (۶۵ - ۷۸) * لغت (۷۸ - ۱۲۲) * بدیع
و عروض و قافیه و نحو و صرف و
معما و لغز (۱۲۳ - ۱۳۸) * اشعار و تذکره ها و دیوانها (۱۳۸ - ۷۰۸).
ترتیب معرفی: شماره ء راهنما، نسخه شناسی، شماره ء دفتر، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی در هر موضوع.
اضافات:

۱. فهرست اماکن (۷۰۹ - ۷۱۶).
  ۲. فهرست کتب متفرقه (۷۱۷ - ۷۳۱).
  ۳. رموز به کار رفته در فهرست اعلام (۷۳۲).
  ۴. فهرست اعلام (۷۳۳ - ۷۹۰).
  ۵. فهرست کتب معرفی شده (۷۹۱ - ۸۱۴).
  ۶. تشکرنامه (۸۱۴).
- مجلد چهارم
تألیف عبد الحسین حائری، انتشارات کتابخانه ء مجلس شورای ملی، چاپخانه ء
مجلس، ۱۳۳۵ ه. ش، ۷ + ۴۷۹
ص.
در آغاز، پیشگفتاری از حکیمی (حکیم الملک) - رئیس شورای عالی کتابخانه - در
مورد افزایش کتب موجود

در این کتابخانه، مقدمه و مؤلف و جدول برخی از کتابهای مورد استفاده و او،
فهرست مندرجات، و تذکری درباره و
شماره و راهنما است.

تقسیمات کتاب عبارتند از: * کتب راجعه و به قرآن (۲ - ۱۹) * خطب و کلمات
قصار (۱۹ - ۲۳) * ادعیه و اذکار
(۲۳ - ۳۶) * احادیث و اخبار (۳۷ - ۵۳) * اخلاق و مواعظ (۵۳ - ۵۹) * فقه
(۵۹ - ۱۰۲) * اصول فقه

- (۱۰۲ - ۱۲۰) * کلام و اصول اعتقاد (۱۲۰ - ۱۴۲) * فلسفه و عرفان و سلوک
 (۱۴۲ - ۲۱۶) * منطق
 (۲۱۶ - ۲۱۹) * هیئت و نجوم و ریاضیات (۲۱۹ - ۲۳۶) * طب و طبیعیات (۲۳۶ - ۲۹۱)
 (۲۹۱) * فرهنگها و لغات
 (۲۹۱ - ۲۹۶) * ادب الکاتب (۲۹۶ - ۲۹۹) * درایه و علم الحدیث (۲۹۹ - ۳۰۰)
 (۳۰۰) * تاریخ و سیره و رجال
 (۳۰۰ - ۳۲۴) * نحو و صرف و معانی و بیان و بدیع (۳۲۴ - ۳۶۵) * کتب شعر
 و ادبیات (۳۶۵ - ۴۰۵) * آداب
 بحث و مناظره (۴۰۵ - ۴۱۱) * کتب متفرقه (۴۱۱ - ۴۲۳).
- ترتیب معرفی: شماره و راهنما، کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره و ثبت.
 تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی در هر موضوع، و بر اساس شماره و راهنما.
 اضافات:

۱. فهرست کتب معرفی شده (۴۲۴ - ۴۳۱).
۲. فهرست کتب متفرقه (۴۳۲ - ۴۴۶).
۳. فهرست اماکن (۴۴۷ - ۴۵۰).
۴. فهرست اعلام (۴۵۱ - ۴۷۴).
۵. تصحیح اغلاط (۴۷۵ - ۴۷۹).

مجلد پنجم

تألیف عبد الحسین حائری، انتشارات کتابخانه و مجلس شورای ملی، چاپخانه و مجلس، ۱۳۴۵ ه. ش، ۶۱۲

ص.

- در آغاز، پیشگفتاری از دکتر تقی تفضلی - رئیس کتابخانه و مجلس شورای ملی - راجع به اهمیت این کتابخانه مورخ ۲۳ خرداد ۱۳۴۵ ه. ش، مقدمه ای از مؤلف در خصوصیات این فهرست مورخ ۲۵ خرداد ۱۳۴۵ ه. ش -، و تصحیح بعضی اغلاط است.
- کتاب در دو بخش است: * کلام و اصول عقاید (۲ - ۳۴) * فلسفه و منطق (۳۶ - ۵۰۶).

ترتیب معرفی: شماره و راهنما، کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره و ثبت. تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی در هر موضوع، و بر اساس شماره و راهنما.
 اضافات:

۱. * معرفی برخی دیگر از نسخه های خطی فلسفه و منطق (۴۸۹ - ۴۹۵).
۲. * معرفی تعدادی از نسخ خطی فارسی مربوط به برخی از مجموعه های مجلد

- چهارم، که به دلیل عربی
بودن این مجلد، ذکر نشده اند (۴۹۷ - ۵۰۶).
۳. چهارده تصویر از برخی نسخ معرفی شده (۵۰۸ - ۵۲۱).
  ۴. فهرست کتب معرفی شده به ترتیب شمارهء راهنما (۵۲۳ - ۵۳۷).
  ۵. فهرست نسخ معرفی شده به ترتیب الفبا (۵۳۹ - ۵۴۴).
  ۶. فهرست اعلام (۵۴۷ - ۶۱۲).

مجلد ششم

تألیف سعید نفیسی، انتشارات کتابخانه و مجلس شورای ملی، چاپخانه و مجلس،
۱۳۴۴ ه. ش، ۱ + ۳۳۱ ص.

در آغاز، مقدمه و کوتاهی از آقای دکتر تقی تفضلی - رئیس وقت کتابخانه و
مجلس، مورخ ۲۳ خرداد ۱۳۴۴
ه. ش است.

تقسیمات کتاب عبارتند از: * قرآن (۱ - ۳) * کتب راجعه و به قرآن (۳ - ۱۱) *
خطب و کلمات قصار (۱۲ - ۱۸)
* ادعیه و عبادات (۱۹ - ۲۹) * احادیث و اخبار (۳۰ - ۴۳) * فقه و اصول فقه (۴۵ -
۴۸) * کلام و اصول عقاید
وردود (۵۰ - ۷۶) * حکمت و فلسفه (۷۹ - ۸۶) * منطق (۸۷ - ۸۸) * عرفان
و تصوف و سیر و سلوک و تاریخ
تصوف (۹۰ - ۹۹) * ریاضی و نجوم (۱۰۲ - ۱۲۱) * علوم غربیه (۱۲۴ - ۱۲۸)
* طب و طبیعیات (۱۳۰ - ۱۴۷)
* فرهنگ لغات و دایرة المعارف (۱۵۰ - ۱۵۷) * دیوانها و اشعار (۱۶۰ - ۱۶۴) *
نحو و صرف و عروض و بدیع
وقافیه و موسیقی و چیستان (۱۶۶ - ۱۷۴) * متون ادبی و حکایات و پند و اندرز و امثال
و اخلاق و آداب و مقامه
و کشکول (۱۷۶ - ۲۰۵) * منشآت و ترسل نامه ها (۲۰۸ - ۲۲۰) * تاریخ
و سیرت (۲۲۲ - ۲۶۶) * سفرنامه ها
(۲۶۸ - ۲۷۶).

ترتیب معرفی: شماره و راهنما، کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره و ثبت.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی در هر موضوع، و بر اساس شماره و راهنما.
اضافات:

۱. فهرست نسخ به ترتیب شماره و راهنما (۲۷۸ - ۲۸۴).

۲. فهرست الفبایی نسخ (۲۸۵ - ۲۹۲).

۳. فهرست مراجع و کتبی که ضمن معرفی نسخ از آنها یاد شده (۲۹۳ - ۲۹۹).

۴. فهرست نامهای اشخاص (۳۰۰ - ۳۲۴).

۵. فهرست اماکن (۳۲۵ - ۳۲۹).

۶. فهرست انساب و قبایل (۳۳۰ - ۳۳۱).

مجلد هفتم: مجموعه و اهدائی امام جمعه و خوبی

تألیف عبدالحسین حائری: انتشارات کتابخانه و مجلس شورای ملی، چاپخانه و
مجلس، ۱۳۴۶ ه. ش، ۴ + ۶۴۳

ص.
در آغاز، مقدمه أي از آقای دکتر تقی تفضلی - رئیس وقت کتابخانه، مورخ ۳۰ مهر
۱۳۴۶ ه. ش - و
مقدمه أي از مؤلف - مورخ آبان ۱۳۴۶ ه. ش - است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره ء راهنما، نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
در این مجلد، رسائل و کتب مجموعه ها از هم تفکیک شده اند، بدین ترتیب که بعد
از کتابشناسی، چنانچه نسخی
مربوط به آن در میان مجموعه ها و یا به طور مستقل وجود داشته، در ذیل آن آورده
شده، و شماره ء راهنمای هر

کدام نیز در ابتداء هر يك از نسخه ها قرار گرفته است.
اضافات:

۱. تعداد دیگری از نسخ اهدایی امام جمعه خویی (۴۰۳ - ۴۳۴).
  ۲. فهرست کتب معرفی شده به ترتیب شماره ء راهنما (۴۳۶ - ۴۵۹).
  ۳. فهرست کتب معرفی شده به ترتیب الفبا (۴۶۱ - ۴۸۰).
  ۴. فهرست کتب فارسي و ترکی معرفی شده به ترتیب الفبا (۴۸۲ - ۴۸۵).
  ۵. فهرست کتب عربي معرفی شده به ترتیب الفبا (۴۸۸ - ۵۰۴).
  ۶. فهرست موضوعي کتب معرفی شده (۵۰۷ - ۵۳۹).
  ۷. فهرست عمومی نامهای کسان، جایها، انساب، و کتابها (۵۴۲ - ۵۹۳).
  ۸. هشت تصویر از چند نسخه ممتاز (۵۹۵ - ۶۰۴).
  ۹. فهرست اجمالي کتب چاپی امام جمعه ء خویی (۶۰۷ - ۶۲۵).
  - ۱۰ - چند نکته برای تصحیح این مجلد (۶۲۶ - ۶۳۹).
  ۱۱. تعلیقات این مجلد (۶۴۲ - ۶۴۳).
- مجلد هشتم: آثار فارسي منظوم
تألیف فخري راستکار، انتشارات کتابخانه ء مجلس شورای ملی، چاپخانه ء مجلس،
۱۳۴۷ ه. ش، ۲ + ۵۶۴

ص.

در آغاز، مقدمه ء مؤلف - رئیس وقت کتابخانه - است.
ترتیب معرفی: شماره ء راهنما، کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره ء ثبت.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
در این مجلد، مجموعه ها تفکیک نشده اند.
اضافات:

۱. فهرست کتب معرفی شده (۴۷۳ - ۴۸۴).
  ۲. فهرست اشخاص (۴۸۵ - ۵۲۹).
  ۳. سی و چهار تصویر از برخی نسخه هاي خطی (۵۳۱ - ۵۶۴).
- مجلد نهم (بخش اول)
تألیف عبد الحسين حائری، انتشارات کتابخانه ء مجلس شورای ملی، چاپخانه ء
مجلس، ۱۳۴۶ ه. ش،
۲ + ۴۵۰ + ۴۱ ص.
در آغاز، مقدمه أي از مؤلف - مورخ ۲۶ / ۱۱ / ۱۳۴۶ ه. ش - است.
ترتیب معرفی: شماره ء راهنما، نسخه شناسی، شماره ء ثبت، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره ء راهنما.

اضافات:

۱. فهرست کتب معرفی شده (۲ - ۳۴).
  ۲. اصلاح اشتباهات و تکمیل نواقص (۳۶ - ۴۱).
مجلد نهم (بخش دوم)
تألیف عبد الحسین حائری، انتشارات کتابخانه و مجلس شورای ملی، چاپخانه و مجلس، ۱۳۴۷ ه. ش، ۲ + ۵۰۸
ص (ص ۴۵۱ - ۹۵۸).
- در آغاز، مقدمه ای از مؤلف - مورخ ۱۲ / ۹ / ۱۳۴۷ ه. ش است.
ترتیب معرفی: شماره و راهنما، نسخه شناسی، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و راهنما.
اضافات:

۱. فهرست کتب معرفی شده در هر دو بخش بر حسب شماره و راهنما (۷۰۷ - ۷۶۲).
  ۲. فهرست عمومی نامهای کتب، کسان، جایها، ومدارك (۷۶۴ - ۹۳۸).
  ۳. تعلیقات (۹۴۱ - ۹۵۸).
مجلد دهم (بخش اول)
تألیف عبد الحسین حائری و علامه و اوحدی وسید ابراهیم دیباجی، با تجدیدنظر و تحقیق عبد الحسین حائری،
انتشارات کتابخانه و مجلس شورای ملی، ۱۳۴۷ ه. ش، ۲ + ۵۵۵ ص.
در آغاز، مقدمه و مؤلف است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما، نسخه شناسی، و شماره و ثبت دفتر قدیم و جدید.
تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و راهنما.
مجلد دهم (بخش دوم)
تألیف عبد الحسین حائری، انتشارات کتابخانه و مجلس شورای ملی، چاپخانه و مجلس، ۱۳۴۷ ه. ش ۳ + ۵۲۲
ص (ص ۵۵۶ - ۱۰۷۷).
- در آغاز مقدمه و مؤلف - مورخ ۲۵ / ۹ / ۱۳۴۷ ه. ش است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما، نسخه شناسی، و شماره و ثبت دفتر قدیم و جدید.
تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و راهنما.
اضافات:
۱. فهرست کتب معرفی شده (۱۰۳۶ - ۱۰۷۷).

مجلد دهم (بخش سوم)
تأليف عبد الحسين حائري، انتشارات كتابخانه ء مجلس شوراي ملي، چاپخانه ء
مجلس، ۱۳۴۸ هـ. ش، ۴ + ۵۹۵
ص (ص ۱۰۸۱ - ۱۶۷۵).

در آغاز، مقدمه و مؤلف - مورخ یکم شهریور ۱۳۴۸ ه. ش - است. ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما، نسخه شناسی، شماره و ثبت قدیم و جدید.

تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و راهنما. اضافات:

۱. استدراک (۱۶۱۷ - ۱۶۲۱).

۲. فهرست نامهای کتب معرفی شده (۱۶۲۵ - ۱۶۷۵).

مجلد دهم (بخش چهارم): مجموعه و هدایای مرحوم میرزا طاهر تنکابنی تألیف عبدالحسین حائری، انتشارات کتابخانه و مجلس شورای ملی، چاپخانه و مجلس، فروردین ۱۳۵۲ ه. ش، ۵ + ۵۵۴ (ص ۱۶۷۷ - ۲۲۳۰).

در آغاز، مقدمه و مؤلف در مورد شخصیت اهداکننده کتابها است. ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما، نسخه شناسی، شماره و ثبت دفتر قدیم و جدید مجلس، و شماره و کتابخانه و تنکابنی.

تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و راهنما. مجلد یازدهم

نگارش احمد منزوی، زیر نظر ایرج افشار و محمدتقی دانش پژوه و علی نقی منزوی، چاپخانه و مجلس شورای ملی، ۱۳۴۵ ه. ش، ۶ + ۴۶۱ ص.

در آغاز، پیشگفتاری از دکتر تقی تفضلی - رئیس کتابخانه و مجلس، مورخ ۸ دی ۱۳۴۵ ه. ش -، و

مقدمه ای از ایرج افشار در تدوین این مجلد است.

ترتیب معرفی: شماره و راهنما، نسخه شناسی، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و راهنما. مجلد دوازدهم

نگارش احمد منزوی، زیر نظر ایرج افشار و محمدتقی دانش پژوه و علی نقی منزوی، چاپخانه و مجلس شورای

ملی، ۱۳۴۶ ه. ش، ۲ + ۴۳۹ ص.

در آغاز، دو سطر از دکتر تقی تفضلی - رئیس کتابخانه و مجلس - درباره و انتشار این مجلد است.

ترتیب معرفی: شماره و راهنما، کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره و ثبت.

تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و راهنما.

اضافات:

۱. فهرست نام کتابها (۳۲۲ - ۳۴۹).
۲. فهرست نام مؤلفین (۳۵۰ - ۳۶۷).
۳. تعداد ۶۹ تصویر از برخی نسخ کهن یا زیبا (۳۷۱ - ۴۳۹).

مجلد سیزدهم

نگارش احمد منزوی، زیر نظر ایرج افشار و محمدتقی دانش پژوه و علی نقی منزوی، چاپخانه و مجلس شورای ملی، ۱۳۴۶ ه. ش، ۲ + ۴۳۸ ص. در آغاز، سه سطر از دکتر تقی تفضلی - رئیس کتابخانه و مجلس - درباره انتشار این مجلد است.

ترتیب معرفی: شماره و راهنما، کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره و ثبت. تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و راهنما. اضافات:

۱. فهرست نام کتابها (۳۲۳ - ۳۴۷).

۲. فهرست نام مؤلفین (۳۴۸ - ۳۶۵).

۳. تعداد ۷۰ تصویر از برخی نسخ کهن یا زیبا (۳۶۹ - ۴۳۸).

مجلد چهاردهم

نگارش احمد منزوی، زیر نظر ایرج افشار و محمدتقی دانش پژوه و علی نقی منزوی، چاپخانه و مجلس شورای ملی، ۱۳۴۷ ه. ش، ۲ + ۴۴۷ ص. در آغاز، مطلب کوتاهی درباره انتشار این مجلد از رئیس کتابخانه و مجلس شورای ملی (فخري راستکار) است.

ترتیب معرفی: شماره و راهنما، کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره و ثبت. تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و راهنما. اضافات:

۱. فهرست نام کتابها (۳۵۴ - ۳۸۰).

۲. فهرست نام مؤلفین (۳۸۱ - ۳۹۴).

۳. تعداد ۷۱ تصویر از برخی نسخ کهن یا زیبا (۳۹۷ - ۴۶۷).

مجلد پانزدهم

نگارش احمد منزوی، زیر نظر ایرج افشار و محمدتقی دانش پژوه و علی نقی منزوی، چاپخانه و مجلس شورای ملی، ۱۳۴۷ ه. ش، ۲ + ۳۸۷ ص. در آغاز، بیان کوتاهی از فخري راستکار درباره این مجلد است.

ترتیب معرفی: شماره و راهنما، کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره و ثبت. تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و راهنما. اضافات:

۱. فهرست نام کتب (۳۵۵ - ۳۷۵).

۲. فهرست نام مؤلفین (۳۷۶ - ۳۸۷).

(۵۰)

مجلد شانزدهم

نگارش از احمد منزوی، زیر نظر ایرج افشار و محمدتقی دانش پژوه و علی نقی منزوی، چاپخانه و مجلس شورای ملی، ۱۳۴۸ ه. ش، ۴ + ۴۷۶ ص.
در آغاز، مقدمه‌ای از فخری راستکار درباره و انتشار این مجلد، و یادداشتی از ناظرین درباره و مجلدهای ۱۱ تا ۱۶ - مورخ ۹ دی ۱۳۴۸ ه. ش - است.
ترتیب معرفی: شماره و راهنما، کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره و ثبت. تنظیم معرفی نامه‌ها: بر اساس شماره و راهنما. اضافات:

۱. فهرست نام کتب (۴۲۸ - ۴۵۸).

۲. فهرست نام مؤلفین (۴۵۹ - ۴۷۶).

مجلد هفدهم

تألیف عبدالحسین حائری، انتشارات کتابخانه و مجلس شورای ملی، ۱۳۴۸ ه. ش، ۲ + ۴۲۴ ص.
در آغاز، مقدمه و مؤلف درباره و انتشار این مجلد - مورخ ۱۶ / ۹ / ۱۳۴۸ ه. ش - است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما، نسخه شناسی، و شماره و ثبت قدیم و جدید.

تنظیم معرفی نامه‌ها: بر اساس شماره و راهنما. اضافات:

۱. فهرست اسامی کتب معرفی شده (۳۸۶ - ۴۲۴).

مجلد هجدهم: کتب خطی و چاپی اهدایی رهی معیری

تألیف فخری راستکار، چاپخانه و مجلس شورای ملی، ۱۳۴۸ ه. ش، ۲۶ + ۱۶۴ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از دکتر تقی تفضلی - مورخ ۱۴ مرداد ۱۳۴۷ ه. ش - در شرح حال و نقد شعر رهی و عکسی از وی و تصویری از اهدانامه و او، و توضیحی از مؤلف در مورد اهداء این کتب به مجلس شورای ملی است.

ترتیب معرفی: شماره و راهنما، کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره و ثبت (در بخش کتب خطی)، نام کتاب، مؤلف، مترجم، تاریخ و محل چاپ، و شماره و راهنما (در بخش کتب چاپی).

تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره ء راهنما (در کتب خطی)، الفبایی در هر موضوع (در کتب چاپی).
اضافات:

۱. چهار تصویر از چهار نسخه ء خطی (۱۶۱ - ۱۶۴).
مجلد نوزدهم: کتب ریاضی و طب
تألیف عبد الحسین حائری، انتشارات کتابخانه ء مجلس شورای ملی، چاپخانه ء
مجلس، ۱۳۵۰ ه. ش، ۲ + ۶۴۶
ص.

در آغاز، پیشگفتاری از مؤلف دربارهٔ ارزش نسخه‌های این کتابخانه و بویژه این مجلد - مورخ ۲۱ دی ۱۳۵۰ - است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما، نسخه‌شناسی، و شماره و ثبت قدیم و جدید.

تنظیم معرفی نامه‌ها: بر اساس شماره و راهنما.
اضافات:

۱. فهرست نام کتب (۵۷۷ - ۶۳۱).

۲. فهرست نام مؤلفین (۶۳۳ - ۶۴۶).

مجلد بیستم

این مجلد یافته نشد. شاید منتشر نشده است.

مجلد بیست و یکم: کتب اهدایی مجید فیروز ناصر الدولة فرمانفرما

تألیف عبدالحسین حائری، انتشارات کتابخانه و مجلس شورای ملی، مرداد ۱۳۵۷
۵. ش، ۴ + ۴۶۹ ص.

در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلف دربارهٔ کتب اهدایی فرمانفرما - مورخ ۲۳ مرداد ۱۳۵۷ - است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما، نسخه‌شناسی، شماره و ثبت قدیم و جدید.

تنظیم معرفی نامه‌ها: الفبایی.

چنانچه نسخه‌های متعددی از یک کتاب وجود داشته، تمام آنها با شماره و راهنمای خود ذیل کتابشناسی مربوطه آمده است.

اضافات:

۱. استدراک در معرفی نسخه‌هایی که در جای خود نیامده (۳۴۹ - ۳۵۴).

۲. فهرست کتابها و رساله‌های معرفی شده (۳۵۷ - ۳۸۰).

۳. فهرست اشخاص و اعلام جغرافیایی (۳۸۳ - ۴۴۹).

۴. فهرست کتابهایی که به مناسبتی از آنها یاد شده، و نیز اسامی پاره‌ای از مآخذ (۴۵۱ - ۴۶۹).

مدرسه و سلطانی و... - کاشان

فهرست کتب خطی کتابخانه و مدرسه و سلطانی، اداره و فرهنگ و هنر، و

انجمن کتابخانه و عمومی کاشان

تألیف علی نیک‌ساز.

در آغاز، پیشگفتاری از آقای فیضی - رئیس کتابخانه و عمومی کاشان - راجع به

تأسیس کتابخانه های
عمومی، و مقدمه ای از مؤلف دربارهٔ کتابخانه‌های کاشان و تهیهٔ این فهرست
است.
ترتیب معرفی: شمارهٔ ردیف، کتابشناسی، نسخه‌شناسی، و شمارهٔ راهنما.
تنظیم معرفی نامه‌ها: الفبایی.

اضافات:

۱. پنج تصویر از پنج نسخه و خطی.

مرعشی - قم

فهرست نسخه های خطی کتابخانه و عمومی حضرت آیه الله العظمی نجفی

مرعشی

فهرست این کتابخانه تاکنون در ۱۴ مجلد، شامل ۵۶۰۰ نسخه و خطی (بدون

احصای رساله های موجود در مجموعه ها)

به طبع رسیده است. تمام کتابهای این کتابخانه و را، به جز چند جلد، حضرت آیه

الله العظمی آقای سید شهاب الدین نجفی

مرعشی تهیه کرده اند.

در این فهرست، نسخه های تکراری فقط يك بار معرفی شده، و بقیه به آن ارجاع داده

شده است، مجموعه ها هم تفکیک

نشده اند.

مجلد اول

نگارش سید احمد حسینی، زیر نظر سید محمود نجفی مرعشی، چاپ ولایت (قم)،

۴۳۰ + ۳۱۲ ص.

در آغاز، پیشگفتاری از سید محمود نجفی مرعشی در چگونگی، و مقدمه ای از

مؤلف در سبک نگارش این

فهرست است.

تعداد نسخه های معرفی شده: ۴۰۰ نسخه (از شماره ۱ - ۴۰۰).

ترتیب معرفی: شماره و راهنما، کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و راهنما.

اضافات:

۱. فهرست الفبایی نسخ (۴۱۶ - ۴۳۰).

۲. غلطنامه (يك صفحه).

۳. سیصدوده تصویر از برخی نسخه های معرفی شده (۳۱۰ ص).

مجلد دوم

نگارش سید احمد حسینی، زیر نظر سید محمود نجفی مرعشی، چاپ ولایت (قم)،

۴۲۳ + ۱۱۰ ص.

تعداد نسخه های معرفی شده: ۴۰۰ نسخه (از شماره ۴۰۱ - ۸۰۰).

ترتیب معرفی: شماره و راهنما، کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و راهنما.

اضافات:

۱. فهرست الفبایی نسخ (۴۰۸ - ۴۲۲).
۲. غلطنامه (۴۲۳).

۳. صدوده تصویر از برخی نسخه های معرفی شده (۱۱۰ ص).

مجلد سوم

نگارش سیداحمد حسینی، زیر نظر سیدمحمود نجفی مرعشی، چاپ ولایت (قم)،
۳۸۴ + ۲۲۱ ص.

تعداد نسخه های معرفی شده: ۴۰۰ نسخه (از شماره ۸۰۱ - ۱۲۰۰).

ترتیب معرفی: شماره ۱ و راهنما، کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره ۱ و راهنما.

اضافات:

۱. فهرست الفبایی نسخ (۳۶۹ - ۳۸۴).

۲. غلطنامه (۳۸۴).

۳. دوپست و بیست و یک تصویر از برخی نسخه های معرفی شده (۲۲۱).

مجلد چهارم

نگارش سیداحمد حسینی، زیر نظر سیدمحمود نجفی مرعشی، چاپ ولایت (قم)،
۴۱۴ + ۲۳۲ ص.

تعداد نسخه های معرفی شده: ۴۰۰ نسخه (از شماره ۱۲۰۱ - ۱۶۰۰).

ترتیب معرفی: شماره ۱ و راهنما، کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره ۱ و راهنما.

اضافات:

۱. فهرست الفبایی نسخ (۴۰۳ - ۴۱۴). ۲. دوپست و سی و دو تصویر از برخی

نسخه های معرفی شده (۲۳۲ ص).

مجلد پنجم

نگارش سیداحمد حسینی، زیر نظر سیدمحمود نجفی مرعشی، چاپ ولایت (قم)،
۳۸۸ + ۱۵۴ ص.

تعداد نسخه های معرفی شده: ۴۰۰ نسخه (از شماره ۱۶۰۱ - ۲۰۰۰).

ترتیب معرفی: شماره ۱ و راهنما، کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره ۱ و راهنما.

اضافات:

۱. فهرست الفبایی نسخ (۳۷۴ - ۳۸۸).

۲. صدوپنجاه و چهار تصویر از برخی نسخه های معرفی شده (۱۵۴).

مجلد ششم

نگارش سیداحمد حسینی، زیر نظر سیدمحمود نجفی مرعشی، چاپ ولایت (قم)،
۳۹۸ + ۹۸ ص.

تعداد نسخه های معرفی شده: ۴۰۰ جلد (از شماره ۲۰۰۱ - ۲۴۰۰).

ترتیب معرفی: شماره ء راهنما، کتابشناسی، ونسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره ء راهنما.
اضافات:

۱. فهرست الفبایی نسخ (۳۸۱ - ۳۹۸).

۲. غلطنامه (۲ ص).

۳. نود و هشت تصویر از برخی نسخه های مرغوب معرفی شده (۹۸ ص).
مجلد هفتم

نگارش سیداحمد حسینی، زیر نظر سیدمحمود نجفی مرعشی، چاپ ولایت (قم)،
۳۸۳ + ۱۲۳ ص.

تعداد نسخه های معرفی شده: ۴۰۰ نسخه (از شماره ء ۲۴۰۱ - ۲۸۰۰).

ترتیب معرفی: شماره ء راهنما، کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره ء راهنما.
اضافات:

۱. فهرست الفبایی نسخ (۳۶۹ - ۳۸۳).

۲. صد و بیست و سه تصویر از برخی نسخه های مرغوب معرفی شده (۱۲۳ ص).
مجلد هشتم

نگارش سید احمد حسینی، زیر نظر سیدمحمود نجفی مرعشی، چاپ ولایت (قم)،
۴۴۳ + ۱۰۴ ص.

تعداد نسخه های معرفی شده: ۴۰۰ نسخه (از شماره ء ۲۸۰۱ - ۳۲۰۰). ترتیب

معرفی: شماره ء راهنما، کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره ء راهنما.
اضافات:

۱. فهرست الفبایی نسخ (۴۲۴ - ۴۴۳).

۲. صد و چهار تصویر از برخی نسخه های معرفی شده (۱۰۴ ص).
مجلد نهم

نگارش سیداحمد حسینی، زیر نظر سیدمحمود نجفی مرعشی، چاپ ولایت (قم)،
۳۹۵ + ۱۶۴ ص.

تعداد نسخه های معرفی شده: ۴۰۰ نسخه (از شماره ء ۳۲۰۱ - ۳۶۰۰).

ترتیب معرفی: شماره ء راهنما، کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره ء راهنما.
اضافات:

۱. فهرست الفبایی نسخ (۳۸۱ - ۳۹۵).

۲. صد و شصت و چهار تصویر از برخی نسخه های معرفی شده (۱۶۴ ص).

مجلد دهم

نگارش سیداحمد حسینی، زیر نظر سیدمحمود نجفی مرعشی، چاپ ولایت (قم)،
۳۹۰ + ۱۸۲ ص.

تعداد نسخه های معرفی شده: ۴۰۰ نسخه (از شماره ۳۶۰۱ - ۴۰۰۰)
ترتیب معرفی: شماره و راهنما: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و راهنما.
اضافات:

۱. فهرست الفبایی نسخ (۳۷۶ - ۳۹۰).

۲. صدوهشتاد و دو تصویر از برخی نسخه های معرفی شده (۱۸۲ ص).

مجلد یازدهم

نگارش سیداحمد حسینی، زیر نظر سیدمحمود نجفی مرعشی، نشر کتابخانه و آیه الله
مرعشی، چاپخانه و

سید الشهداء (قم)، ۱۳۶۵ ه. ش، ۴۲۰ + ۱۵۲ ص.

تعداد نسخه های معرفی شده: ۴۰۰ نسخه (از شماره ۴۰۰۱ - ۴۴۰۰).
ترتیب معرفی: شماره و راهنما.
اضافات:

۱. فهرست الفبایی نسخ (۴۰۱ - ۴۲۰).

۲. یادداشتی در اصلاح يك اشتباه چاپی (يك صفحه).

۳. صدوپنجاه تصویر از برخی نسخه های معرفی شده (۱۵۰ ص).

مجلد دوازدهم

نگارش سیداحمد حسینی، زیر نظر سیدمحمود نجفی مرعشی، نشر کتابخانه و آیه الله
مرعشی، چاپخانه و خیام

(قم)، ۱۳۶۵ ه. ش، ۳۸۰ + ۱۱۷ ص.

تعداد نسخه های معرفی شده: ۴۰۰ نسخه (از شماره ۴۴۰۱ - ۴۸۰۰).
ترتیب معرفی: شماره و راهنما، کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و راهنما.
اضافات:

۱. فهرست الفبایی نسخ (۳۶۴ - ۳۷۹).

۲. صدوهفده تصویر از برخی نسخه های معرفی شده (۱۱۷ ص).

مجلد سیزدهم

نگارش سیداحمد حسینی، زیر نظر سیدمحمود نجفی مرعشی، نشر کتابخانه و آیه الله
مرعشی، چاپخانه و خیام

(قم)، ۱۳۶۵ ه. ش، ۴۲۴ + ۱۰۵ ص.

(၀၆)

تعداد نسخه های معرفی شده: ۴۰۰ نسخه (از شماره ۴۸۰۱ - ۵۲۰۰).
ترتیب معرفی: شماره و راهنما، کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و راهنما.
اضافات:

۱. فهرست الفبایی نسخ (۴۰۷ - ۴۲۴).

۲. صدوپنج تصویر از برخی نسخه های معرفی شده (۱۰۵ ص).
مجلد چهاردهم

نگارش سیداحمد حسینی، زیر نظر سیدمحمود نجفی مرعشی، نشر کتابخانه و آیه الله
مرعشی، چاپخانه و خیام
(قم)، ۱۳۶۶ ه. ش، ۳۸۴ + ۱۰۵ ص.

تعداد نسخه های معرفی شده: ۴۰۰ نسخه (از شماره ۵۲۰۱ - ۵۶۰۰).
ترتیب معرفی: شماره و راهنما، کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و راهنما.
اضافات:

۱. فهرست الفبایی نسخ (۳۶۹ - ۳۸۴).

۲. صدوپنج تصویر از برخی نسخه های معرفی شده (۱۰۵ ص).
مرکزی - تهران

فهرست نسخه های خطی کتابخانه و مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران
بخش نسخه های خطی کتابخانه و مرکزی دانشگاه تهران، نخست با یکهزار
ویکصد جلد کتب خطی نفیس اهدایی

سید محمد مشکوة (پسر سید محمد مشکوة) استاد دانشگاه تهران بنیاد شد، و به
تدریج افزوده گشت. هم اکنون این بخش از غنی ترین گنجینه و نسخ خطی ایران
است.

مجلد اول

نگارش علینقی منزوی، انتشارات دانشگاه تهران ۱۲۳، چاپخانه و دانشگاه، ۱۳۳۰
ه. ش، ۲۰ + ۲۷۵ ص.

در آغاز، بیانی در سبک نگارش فهرست، و یادداشتی در ارتباط با چگونگی کتابها
و اهداء آنها است.

کتاب در دو بخش است: * قرآن * ادعیه.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی در موضوع.
اضافات:

۱. تصویر پاره ای از نسخه های نفیس.

۲. فهرست نامهای اشخاص.

مجلد دوم
نگارش علینقی منزوی، انتشارات دانشگاه تهران ۱۶۸، چاپخانه و دانشگاه، ۱۳۳۲
.۵ ش، ۱۸ + ۸۹۸ + ۱ ص.
در آغاز، مقدمه‌ای در مورد گشایش کتابخانه و مرکزی دانشگاه تهران، و مراسم
تحویل کتابخانه و آقای
سید محمد مشکوة استاد دانشکده حقوق به دانشگاه، پیشگفتاری از سید محمد
مشکوة، کلیشه و تقریظ مرحوم
آیة الله کاشف الغطاء بر جلد اول فهرست، که به خط خود در نجف - ۲۸ ربیع
الاول ۱۳۷۲ ه. ق - مرقوم
داشته اند، و مقدمه‌ای کوتاه از مؤلف درباره و تصحیح اغلاط است.
تعداد نسخه‌های معرفی شده: ۲۸۴ نسخه.
کتاب شامل چهار گفتار است: * متنهای ادبی، شامل ۹۷ کتاب و ۱۱۰ نسخه (۱ -
- ۳۳۰) * علوم ادبی، شامل
۶۹ کتاب و ۷۴ نسخه (۳۳۳ - ۴۶۳) * تاریخ و جغرافیا، شامل ۷۳ کتاب و ۷۸
نسخه (۴۶۵ - ۶۸۳) * از قلم
افتاده‌ها، شامل ۱۷ کتاب و ۲۲ نسخه (۶۸۵ - ۷۳۳).
ترتیب معرفی: شماره و ردیف کتاب، کتابشناسی، شماره و ثبت نسخه، شماره و
راهنما، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه‌ها: الفبایی در هر موضوع.
اضافات:
۱. تصویرهایی از خط دانشمندان و خوشنویسان و نسخه‌های کهن این کتابخانه و
(۷۳۴ - ۷۵۷).
۲. یادداشتی چند، مربوط به جلد اول و جلد دوم (۷۵۸ - ۷۶۰).
۳. راهنمای فهرست اعلام و فهرست آنها (۷۶۱ - ۸۹۸). ۴. تذکر (یک صفحه).
مجلد سوم (بخش اول از جلد سوم).
نگارش محمد تقی دانش پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ۱۶۹، چاپخانه و دانشگاه،
۱۳۳۲ ه. ش،
۴ + ۳۲ + ۶۹۰ ص.
در آغاز، فهرست گفتارهای این جلد، سرآغازی در امتیاز نسخه‌های خطی این
کتابخانه و، و مقدمه‌ای از مؤلف در
سرگذشت کاغذ و تاریخ فهرست نگاری - مورخ اردیبهشت ۱۳۳۲ ه. ش - است.
تعداد نسخه‌های معرفی شده: ۹۲۰ نسخه.
کتاب شامل ۵ گفتار است: * منطق (۳ - ۶۷) * فلسفه و الهی و طبیعی (۷۰ -

٤٠٠) * عرفان (٤١٠ - ٥١٩) *
کلام (٥٢٢ - ٦٣٨) * فلسفه عملی (٦٤١ - ٦٨٩).
ترتیب معرفی: شماره و ردیف کتاب، کتابشناسی، شماره و ثبت نسخه، شماره و
راهنما، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی در هر موضوع.
مجلد چهارم (بخش دوم از جلد سوم)
نگارش محمد تقی دانش پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ١٨١، چاپخانه و دانشگاه،
١٣٣٢ ه. ش،
٤ + ٣ + ٣ + ٣٥٨ (از شماره ٦٩٤ - ١٠٥٢) + ٢ + ٧٩ + ١٩ ص.

در آغاز، فهرست گفتارهای این جلد، ذکر مزایای نسخه های خطی این کتابخانه، توضیحی درباره و شماره و ردیف کتاب و شماره و ثبت نسخه تحت عنوان (یادآوری)، و مقدمه ای از نگارنده در تکمیل مقدمه مجلد قبل درباره و تاریخ فهرست نگاری - مورخ شهریور ۱۳۳۲ ه. ش - است. تعداد نسخه های معرفی شده: ۳۴۴ کتاب (از شماره ۷۶۶ - ۱۱۰۹) در ۳۶۰ نسخه (از شماره ۹۲۱ - ۱۲۸۰)، و ۷ نسخه در بخش افزارهای علمی. کتاب شامل ۵ گفتار است (از گفتار ۶ - ۱۰): * تاریخ فلسفه، شامل ۱۷ کتاب (از شماره ۷۶۶ - ۷۸۲) و ۱۸ نسخه و (از شماره ۹۲۱ - ۹۳۸) (۶۹۳ - ۷۱۱) * پزشکی، شامل ۸۲ کتاب (از شماره ۷۸۳ - ۸۶۴) و ۹۰ نسخه و (از شماره ۹۳۹ - ۱۰۲۸) (۷۱۴ - ۸۱۵) * ریاضی شامل ۱۲۶ کتاب (از شماره ۸۶۵ - ۹۹۰) و ۱۳۳ نسخه و (از شماره ۱۰۲۹ - ۱۱۶۱) (۸۱۸ - ۹۵۸) * هنرهای شگفت انگیز یا علوم غریبه، شامل ۱۱۹ کتاب (از شماره ۹۹۱ - ۱۱۰۹) و ۱۱۹ نسخه و (از شماره ۱۱۶۲ - ۱۲۸۰) (۹۶۱ - ۱۰۳۸) * افزارهای علمی (۱۰۴۱ - ۱۰۵۲).

ترتیب معرفی: شماره و ردیف کتاب، کتابشناسی، شماره و ثبت نسخه، شماره و راهنما، و نسخه شناسی.

شماره های نسخ بخش افزارهای علمی جداگانه است.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی در هر موضوع.

اضافات:

۱. پیوست (یک صفحه).
۲. فهرست نسخ مجلد سوم و مجلد چهارم (۱ - ۱۸).
۳. فهرست نگارندگان و مؤلفان نسخ (۲۰ - ۳۴).
۴. شماره های راهنمای نسخه ها (۳۶ - ۵۹).
۵. بازپسین سخن درباره و پاره ای از کتابها و نسخه ها که در دو مجلد اخیر معرفی شده اند (۶۲ - ۷۹).
۶. غلطنامه و دو مجلد اخیر (۷ ص). ۷. خاتمة الطبع به قلم سید محمد مشکوة (۸ ص).

مجلد پنجم (بخش سوم از جلد سوم)
نگارش محمد تقی دانش پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ۲۹۹، چاپخانه و دانشگاه،

۱۳۳۵ هـ. ش،
۱۰ + ۱۰ + ۱۰۵۴ (از شماره ۱۰۵۵ - ۲۱۰۹) + ۳ ص.
در آغاز، مقدمه ای از آقای سید محمد مشکوة در چگونگی تأسیس کتابخانه و
مرکزی دانشگاه تهران - مورخ
اردیبهشت ۱۳۳۵ هـ. ش -، دو صفحه شعر و حدیث و آیه و قرآن و گفتار علما، يك
صفحه غلطنامه، فهرست
گفتارهای این مجلد، توضیحی درباره و شماره و کتاب و شماره و راهنما تحت
عنوان (یادآوری)، و دیباچه ای از نگارنده
درباره و کتابشناسی و فهرست نگاری است.
تعداد نسخه های معرفی شده: ۵۰۰ (از شماره ۱۱۱۰ - ۱۶۰۹) در ۶۲۷ نسخه
و (از شماره و
۱۲۸۱ - ۱۹۰۷).

کتاب شامل ۳ گفتار است (از گفتار ۱۱ - ۱۳): * اخبار واحادیث، شامل ۲۲۳ کتاب (از شماره ۱۱۱۰ - ۱۳۳۲) و ۲۹۲ نسخه (از شماره ۱۲۸۱ - ۱۵۷۲) (۱۰۵۵ -

۱۶۵۲) * اصول فقه، شامل ۸۰ کتاب (از شماره ۱۳۳۳ - ۱۴۱۲) و ۸۵ نسخه (از شماره ۱۵۷۲ - ۱۶۵۷) (۱۶۵۵ - ۱۷۵۲) * فقه، شامل ۱۹۷ کتاب (از شماره ۱۴۱۳ - ۱۶۰۹) و ۲۵۰ نسخه (از شماره ۱۶۵۸ - ۱۹۰۷) (۱۷۵۵ - ۲۱۰۶).

ترتیب معرفی: شماره ۲ ردیف کتاب، کتابشناسی، شماره ۲ ثبت نسخه، شماره ۲ راهنما، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی در هر موضوع. اضافات:

۱. تصویر سه نسخه ۲ خطی.

مجلد ششم (بخش چهارم از جلد سوم)

نگارش محمد تقی دانش پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ۳۰۳، چاپخانه ۲ دانشگاه، ۱۳۳۵ ه. ش، ۳ + ۴۸۵ (از

شماره ۲۱۱۵ - ۲۶۰۰) + ۴۱۱ + ۵ ص.

در آغاز، سخنی درباره ۲ گفتارهای فهرست - مورخ ۱۳۳۵ ه. ش -، و (یادآوری) در توضیح شماره ۲ نسخه و شماره ۲ کتاب است.

تعداد نسخه های معرفی شده: ۳۱۲ کتاب (از شماره ۱۶۱۰ - ۱۹۲۱) در ۳۳۳ نسخه (از شماره ۱۹۰۸ - ۲۲۴۰).

کتاب شامل ۲ گفتار است (از گفتار ۱۴ - ۱۵): * ذیل مجله های پیشین، شامل ۲۱۴ کتاب (از شماره ۱۶۱۰ - ۱۸۲۳) و ۲۲۷ نسخه (از شماره ۱۹۰۸ - ۲۱۳۴) (۲۱۱۴ -

۲۳۹۰) * پاره ای از نگارش های ابن سینا، در

دو بخش: بخش اول، شامل ۷۴ کتاب (از شماره ۱۸۲۴ - ۱۸۹۷) و ۸۲ نسخه (از شماره ۲۱۳۵ - ۲۲۱۶)

(۲۳۹۳ - ۲۴۳۸)، بخش دوم، شامل ۲۴ کتاب (از شماره ۱۸۹۸ - ۱۹۲۱) و ۲۴ نسخه (از شماره ۲۲۱۷ - ۲۴۴۰) (۲۴۶۰ - ۲۴۴۰).

ترتیب معرفی: شماره ۲ ردیف کتاب، کتابشناسی، شماره ۲ ثبت نسخه، شماره ۲ راهنما،

ونسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی در هر قسمت.
اضافات:

۱. صدوچهار تصویر از برخی نسخه های معرفی شده (۲۴۶۱ - ۲۵۵۹).
۲. یادداشتهایی درباره ء پاره ای از کتابها (۲۵۶۰ - ۲۶۰۰).
۳. فهرست نام کتابهای مجلدهای پنجم و ششم (۱ - ۱۰).
۴. فهرست نام مؤلفان مجلدهای پنجم و ششم (۱۱ - ۲۳).
۵. فهرست نسخه ها (۲۴ - ۳۵).
۶. غلطنامه (۳۶ - ۳۷).
۷. فهرست نامها در بخشهای جلد سوم، استخراج علینقی منزوی (۳۹ - ۴۱۱).

۸. راهنمای فهرست نامها ویک یادآوری (۵ ص).
مجلد هفتم (بخش پنجم از جلد سوم)
نگارش محمد تقی دانش پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ۵۳۳، چاپخانه و دانشگاه،
۱۳۳۸ ه. ش، ۶ + ۲۰۸ (از
شماره ۲۶۰۱ - ۲۸۰۸) + ۳۲ ص.
در آغاز، توضیحی از نگارنده درباره و این بخش - مورخ اردیبهشت ۱۳۳۸ ه. ش -
، و دیباچه ای در مورد
فهرست نویسی و راهنمای رموز به کار رفته در این فهرست است.
تعداد نسخه های معرفی شده: ۱۶۰ کتاب (از شماره ۱۹۲۲ - ۲۰۸۱) در ۱۶۳
نسخه (از شماره ۲۲۴۱ - ۲۴۰۳).
این مجلد، شامل ذیل دوم مجلدهای پیشین است.
ترتیب معرفی: شماره و ردیف کتاب، کتابشناسی، شماره و ثبت نسخه، شماره و
راهنما، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
اضافات:
۱. فهرست نام کتابها (۱ - ۳).
  ۲. فهرست نام مؤلفان (۴ - ۶).
  ۳. فهرست شماره های نسخه ها (۷ - ۸).
  ۴. فهرست اعلام (۹ - ۳۱).
- مجلد هشتم
نگارش محمد تقی دانش پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ۶۵۵، چاپخانه و دانشگاه،
۱۳۳۹ ه. ش، ۱۰ + ۷۶۰ ص.
در آغاز، دیباچه مؤلف پیرامون کتابخانه و مرکزی دانشگاه و تدوین فهرست حاضر -
مورخ اسفند ۱۳۳۹ ه. ش
-، و یادداشتهایی در تصحیح اشکالات کتاب است.
تعداد نسخه های معرفی شده: ۸۰۰ نسخه (از شماره ۱۳۲۱ - ۲۱۲۰).
ترتیب معرفی: شماره و ثبت نسخه، شماره و راهنما، نسخه شناسی، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و ثبت نسخه.
مجلد نهم
نگارش محمد تقی دانش پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ۶۶۹، چاپخانه و دانشگاه،
۱۳۴۰ ه. ش، ۷۷۴ (از
شماره ۷۶۱ - ۱۵۰۴) ص.
تعداد نسخه های معرفی شده: ۵۰۹ نسخه (از شماره ۲۱۲۱ - ۲۶۲۹).

ترتیب معرفی: شماره و ثبت نسخه، شماره و راهنما، نسخه شناسی، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: براساس شماره و ثبت نسخه.
مجلد دهم
نگارش محمد تقی دانش پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ۶۷۸، چاپخانه و دانشگاه،
۱۳۴۰ ه. ش، ۴۹۶ (از)

شماره ۱۵۰۵ - ۲۰۰۰) ص.
تعداد نسخه های معرفی شده: ۴۳۳ نسخه (از شماره ۲۶۳۰ - ۳۰۶۲).
ترتیب معرفی: شماره و ثبت نسخه، شماره و راهنما، نسخه شناسی، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و ثبت نسخه.
مجلد یازدهم
نگارش محمد تقی دانش پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ۶۹۱، چاپخانه و دانشگاه،
۱۳۴۰ ه. ش، ۵۰۲ (از
شماره ۲۰۰۱ - ۲۵۰۲) ص.
تعداد نسخه های معرفی شده: ۴۳۴ نسخه (از شماره ۳۰۶۳ - ۳۴۹۶).
ترتیب معرفی: شماره و ثبت نسخه، شماره و راهنما، نسخه شناسی، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و ثبت نسخه.
مجلد دوازدهم
نگارش محمد تقی دانش پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ۶۹۳، چاپخانه و دانشگاه،
۱۳۴۰ ه. ش، ۵۰۴ (از
شماره ۲۵۰۵ - ۳۰۰۸) ص.
تعداد نسخه های معرفی شده: ۵۱۶ نسخه (از شماره ۳۴۹۷ - ۴۰۱۳).
ترتیب معرفی: شماره و ثبت نسخه، شماره و راهنما، نسخه شناسی، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و ثبت نسخه.
مجلد سیزدهم
نگارش محمد تقی دانش پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ۶۹۹، چاپخانه و دانشگاه،
۱۳۴۰ ه. ش، ۵۰۴ (از
شماره ۳۰۰۹ - ۳۵۱۲) ص.
تعداد نسخه های معرفی شده: ۵۶۶ نسخه (از شماره ۴۰۱۴ - ۴۵۷۹).
ترتیب معرفی: شماره و ثبت نسخه، شماره و راهنما، نسخه شناسی، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و ثبت نسخه.
مجلد چهاردهم
نگارش محمد تقی دانش پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ۷۲۲، چاپخانه و دانشگاه،
۱۳۴۰ ه. ش، ۵۲۲ (از
شماره ۳۵۱۳ - ۴۰۶۴) + ۲ ص.
تعداد نسخه های معرفی شده: ۳۶۵ نسخه (از شماره ۴۵۸۰ - ۴۹۴۴).
ترتیب معرفی: شماره و ثبت نسخه، شماره و راهنما، نسخه شناسی، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و ثبت نسخه.
مجلد پانزدهم

نگارش محمد تقی دانش پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ۱۰۹۶، چاپخانه دانشگاه،
۱۳۴۰. ه. ش.

۲ + ۲۸۰ + ۱۸۰ (از شماره ۴۰۶۵ - ۴۲۴۴) ص.
در آغاز، مقدمه ای از دکتر جهان‌شاه صالح - رئیس وقت دانشگاه تهران - راجع به این مجلد و خریداری نسخ خطی توسط این کتابخانه، فهرست الفبایی کتب معرفی شده در مجلد‌های ۸ - ۱۵ همراه با شماره و ثبت نسخه‌ها، فهرست مؤلفان با اشاره به نسخه‌های مربوط به آنها، و یک صفحه درباره و مجموعه و فهرست‌های نسخه‌های خطی کتابخانه‌های دانشگاه تهران است.
تعداد نسخه‌های معرفی شده: ۴۵۶ نسخه (از شماره ۴۹۴۵ - ۵۴۰۰).
ترتیب معرفی: شماره و ثبت نسخه، شماره و راهنما، نسخه شناسی، و کتابشناسی. تنظیم معرفی نامه‌ها: بر اساس شماره و ثبت نسخه.
مجلد شانزدهم
نگارش محمد تقی دانش پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ۱۶۹۸، چاپخانه و دانشگاه، ۱۳۵۷ ه. ش، ۱۴ + ۷۶ ص.

در آغاز، یادداشتی از ایرج افشار در قدردانی از مؤلف، فهرست‌های نسخ خطی تهیه شده برای دانشگاه تهران، بیانی در نشریه و نسخه‌های خطی، دیباچه ای از مؤلف درباره و فهرست نگاری و چاپ این مجلد، نام اهداکنندگان نسخه‌های خطی به کتابخانه و مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، مشخصات مجموعه‌های مهم خریداری شده، و انتشارات کتابخانه و مرکزی است.
تعداد نسخه‌های معرفی شده: ۲۶۰۰ نسخه (از شماره ۵۴۰۱ - ۸۰۰۰).
ترتیب معرفی: شماره و ثبت نسخه، شماره و راهنما، نسخه شناسی، و کتابشناسی. تنظیم معرفی نامه‌ها: بر اساس شماره و ثبت نسخه.
مجلد هفدهم
نگارش محمد تقی دانش پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ۲ / ۱۶۹۸، چاپخانه و دانشگاه، شهریور ۱۳۶۴ ه. ش، ۴ + ۵۴۰ ص.

در آغاز، دیباچه ای از مؤلف، و یادداشت‌هایی درباره و برخی از نسخه‌های خطی یادشده و در مجلد ۱۶ و ۱۷ است.
تعداد نسخه‌های معرفی شده: ۲۰۵۰ نسخه (از شماره ۸۰۰۱ - ۱۰۰۵۰).
ترتیب معرفی: شماره و ثبت نسخه، شماره و راهنما، نسخه شناسی، و کتابشناسی. تنظیم معرفی نامه‌ها: بر اساس شماره و ثبت نسخه.

مجلد هیجدهم
نگارش محمد تقی دانش پژوه، انتشارات دانشگاه تهران ۳ / ۱۶۹۸، چاپخانه
دانشگاه، شهریور ۱۳۶۴ ه. ش،
۲۷۰ + ۱۱ + ۶۵۲ ص.
محتویات این مجلد عبارتند از: * فهرست نامهای نگارندگان نسخه ها در مجله‌های
۱۶ و ۱۷ (۱ - ۱۱۸) *
فهرست نامهای کتابهای معرفی شده در مجله‌های ۱۶ و ۱۷ (۱۱۹ - ۲۷۰) * نام
ونشان عکسها (يك - یازده) *

عکسهای مجلدهای ۱۶ و ۱۷ (۱ - ۶۵۲).

ملك - تهران

فهرست کتابهای خطی کتابخانه ء ملی ملك

وابسته به آستان قدس رضوی (ع)

کتابخانه ء ملی ملك را مرحوم حاج حسین ملك وقف کرده است. در این فهرست،

نسخ عربی و مجموعه ها را دکتر سید محمد

باقر حجتی و بقیه را احمد منزوی گزارش کرده اند.

مجلد اول (نسخ عربی و ترکی)

نگارش دکتر سید محمد باقر حجتی و احمد منزوی، زیر نظر ایرج افشار و محمدتقی

دانش پژوه، ۱۳۵۲ ه. ش،

۱۲ + ۸۱۲ + ۳۲ + ۱۰۸ + ۱۲ ص.

در آغاز، مقدمه ای از احمد سهیلی خوانساری - مورخ اردیبهشت ۱۳۵۲ ه. ش در

معرفی کتابخانه ء ملك،

یادداشتی از ایرج افشار - مورخ ۲۹ اردیبهشت ۱۳۵۲ ه. ش - در کیفیت تهیه ء

این فهرست، و تصویری از

مرحوم حاج حسین ملك است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره ء راهنما، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

اضافات:

۱. تعداد ۵۴ تصویر از نسخه های معرفی شده (۵۴ برگ).

۲. غلطنامه (۱۲ ص).

مجلد دوم (نسخ فارسی الف - ذ).

نگارش دکتر سید محمد باقر حجتی و احمد منزوی، زیر نظر ایرج افشار و محمدتقی

دانش پژوه، چاپخانه ء

دانشگاه تهران، ۱۳۵۴ ه. ش، ۸ + ۴۰۰ ص.

در آغاز، مقدمه ای از ایرج افشار - مورخ ۲۸ اردیبهشت ۱۳۵۴ ه. ش - در

کیفیت تهیه ء این فهرست، و

تصویری از مرحوم حاج حسین ملك است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره ء راهنما، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

اضافات:

۱. * افتاده های فهرست جلد اول و جلد دوم (۳۸۵ - ۳۹۹).

مجلد سوم (نسخ فارسی ر - ك)

نگارش دکتري سيد محمد باقر حجتى واحمد منزوى، زير نظر ايرج افشار ومحمدتقى
دانش پژوه، ۱۳۶۱ هـ. ش،
۲ + ۲۵۶ (از شماره ۴۰۱ - ۶۵۶) ص.

در آغاز، مقدمه‌ای کوتاه از مؤلفین در ارائه مجلد حاضر است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما، نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه‌ها: الفبایی.
مجلد چهارم (نسخ فارسی ك - ی)
نگارش دکتر سید محمد باقر حجتی و احمد منزوی، زیر نظر ایرج افشار و محمد تقی
دانش پژوه، نشر هنر، چاپ
مینو، تابستان ۱۳۶۴ ه. ش، ۲۱۲ (از شماره ۶۵۷ - ۸۶۸).
در آغاز، یادداشتی از مؤلفین مورخ شهریور ۱۳۶۴ ه. ش - درباره و مراحل تهیه و
فهرست حاضر است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما، نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه‌ها: الفبایی.
اضافات:

۱. اضافات و تعلیقات (۸۶۳ - ۸۶۸)
مجلد پنجم (مجموعه‌ها و جنگها)
نگارش دکتر سید محمد باقر حجتی و احمد منزوی، زیر نظر ایرج افشار و محمد تقی
دانش پژوه، نشر هنر، چاپ
مینو، بهار ۱۳۶۳ ه. ش، ۶ + ۴۹۰ ص.
در آغاز، مقدمه‌ای از مؤلفین - مورخ ۱۵ اردیبهشت ۱۳۶۳ ه. ش - در ارتباط با
ارائه این مجلد از فهرست
است.

ترتیب معرفی: شماره و راهنما، نسخه شناسی، و کتابشناسی (کتب و رسائل مربوط به
هریک از مجموعه‌ها و
جنگها).

تنظیم معرفی نامه‌ها: بر اساس شماره و راهنما.
ملی - ایران

فهرست نسخ خطی کتابخانه و ملی ایران
اساس قسمت خطی این کتابخانه بر دو هزار و اندی کتب خطی انتقالی از کتابخانه و
سلطنتی است. کتابهایی هم از چند
محل دیگر به این کتابخانه افزوده شده اند مانند: کتابهای خاندان محتشم السلطنه
اسفندیاری، خاندان بدر، خاندان راد،
خاندان نصیری، خاندان وصال و... به علاوه کتب کتابخانه و عمومی معارف به این
کتابخانه منتقل شده که جداگانه توسط
عبدالعزیز جواهر کلام فهرست شده است.

نسخ خطی کتابخانه ء ملی ایران و نیز فهرست آن به دو قسمت عربی و فارسی تقسیم شده اند که در قسمت فارسی کتابهای ترکی و فرانسه نیز گنجانده شده است. روش تنظیم این کتابخانه (قطعی) است. در این فهرست، غیر از ع = عربی و ف = فارسی (= غیر عربی) که با شماره ء ردیف آمده اند، علائم اختصاری دیگری مانند س = سلطنتی هم هست که با شماره ء اختصاصی همراه هستند. این علائم مربوط به شماره ء اختصاصی عبارتند از: م، د،

ق، ن، ك، خ، س.

جزء اول (كتب خطی کتابخانه ء عمومی معارف)

تألیف عبد العزیز جواهر کلام، مطبعه ء مهر، ۱۳۱۳ هـ. ش، ۶ + ۲۴۳ ص.
در آغاز، مقدمه ای از مؤلف درباره ء فهرست نگاری و کتابخانه ء عمومی معارف است.

موضوعات کتاب عبارتند از: * مصاحف (۱ - ۱۰) * تفاسیر (۱۱ - ۳۰) * ادعیه و اذکار (۳۱ - ۵۳) * اخبار و

احادیث (۵۴ - ۷۳) * فقه (۷۴ - ۱۰۲) * اصول فقه (۱۰۳ - ۱۱۰) * کلام (۱۱۱ - ۱۱۶) * حکمت و منطق

(۱۱۷ - ۱۲۵) * اخلاق و نصایح و مواعظ (۱۲۶ - ۱۲۸) * عرفان و تصوف (۱۲۹ - ۱۵۴) * ریاضی و نجوم

(۱۵۵ - ۱۶۱) * طب (۱۶۱ - ۱۶۸) * ادبیات (۱۶۹ - ۱۷۸) * صرف و نحو و معانی و بیان و بدیع (۱۷۹ - ۱۹۰)

* لغت (۱۹۰ - ۲۰۰).

ترتیب معرفی: شماره ء راهنما، کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره ء ثبت. تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره ء راهنما در هر موضوع.

اضافات:

۱. فهرست کتب و مؤلفات (۲۰۲ - ۲۱۶).

۲. فهرست اعلام و مؤلفین (۲۱۷ - ۲۳۵).

۳. اسامی کتابخانه هایی که دارای نسخ خطی نفیس می باشند (۲۳۶ - ۲۳۷).

۴. اسامی مصادر و مراجع (۲۳۸ - ۲۴۱).

۵. برخی از مؤلفات نگارنده ء فهرست (۲۴۲).

۶. غلطنامه (۲۴۳).

مجلد اول (نسخ خطی فارسی)

تألیف سید عبد الله انوار، انتشارات کتابخانه ء ملی ایران، چاپخانه ء عرفان، ۱۳۴۵ هـ. ش، ۴ + شانزده + ۵۲۶

ص.

در آغاز، پیشگفتاری از سیدحسن شهرستانی - رئیس وقت کتابخانه ء ملی -

پیرامون انتشار این فهرست، و

مقدمه ای از مؤلف - مورخ اسفند ۱۳۴۳ هـ. ش - در مورد وضع قسمت خطی این

کتابخانه و چگونگی نگارش

فهرست آن است.

تعداد نسخه های معرفی شده: ۵۰۰ نسخه (از شماره ۱ - ۵۰۰).

ترتیب معرفی: شماره ء ردیف (ف)، کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره ء اختصاصی (س).
تنظیم معرفی نامه ها: به ترتیب شماره ء ردیف.
اضافات:

۱. فهرست نام کتب (۴۸۱ - ۴۹۸).

۲. فهرست نام کسان (۴۴۹ - ۵۲۶).

مجلد دوم (نسخ خطی فارسی).
تألیف سید عبد الله انوار، چاپخانه و وزارت فرهنگ و هنر، ۱۳۴۷ ه. ش، ۸ + ۶۰۰ ص.

در آغاز، مقدمه و کوتاهی از جمشید بهروش - رئیس اداره و کل کتابخانه ها و کتابخانه و ملی ایران - در ارتباط با انتشار این مجلد از فهرست، و پیشگفتاری از مؤلف - مورخ خرداد ۱۳۴۷ ه. ش - در پاسخ به دو ایراد وارده بر او پس از نشر مجلد اول است.
تعداد نسخه های معرفی شده: ۵۰۰ نسخه (از شماره ۵۰۱ - ۱۰۰۰).
ترتیب معرفی: شماره و ردیف (ف)، کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره و اختصاصی (س).
تنظیم معرفی نامه ها: به ترتیب شماره و ردیف.
اضافات:

۱. فهرست اسماء اعلام (۵۵۷ - ۵۷۷).

۲. فهرست اسماء کتب (۵۷۸ - ۵۹۹).

۳. غلطنامه (۶۰۰).

مجلد سوم (نسخ خطی فارسی)
تألیف سید عبد الله انوار، چاپ میهن، ۱۳۵۱ ه. ش، ۶ + ۵۸۷ ص.
در آغاز، مقدمه و کوتاهی از جمشید بهروش - مدیر کل کتابخانه ها - در ارتباط با چاپ مجلد حاضر، و پیشگفتاری از مؤلف - مورخ ۱۳۵۱ ه. ش - در مورد انتشار این مجلد و تشکر از دست اندرکاران تهیه و آن است.

تعداد نسخه های معرفی شده: ۵۰۰ نسخه (از شماره ۱۰۰۱ - ۱۵۰۰).
ترتیب معرفی: شماره و ردیف (ف)، کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره و اختصاصی ("ق" یا "د" یا "خ" یا "س").

تنظیم معرفی نامه ها: به ترتیب شماره و ردیف.
اضافات:

۱. فهرست اسماء اعلام (۵۲۵ - ۵۶۰).

۲. فهرست اسماء کتب (۵۶۱ - ۵۸۶).

۳. غلطنامه (۵۸۷).

مجلد چهارم (نسخ خطی فارسی).

تألیف سید عبد الله انوار، انتشارات اداره ء کل کتابخانه ها، ۱۳۵۲ ه. ش، ۸ +
۵۴۸ ص.
در آغاز، مقدمه ء کوتاهی از جمشید بهروش - مدیر کل کتابخانه ها - در ارتباط با
انتشار این مجلد، پیشگفتاری
از مؤلف - مورخ آبان ۱۳۵۲ ه. ش - در این که مجلد به خاطر شمول بر تعداد
کثیری از ترجمه های نخستین
پارسی از کار فرنگیها ویژگی خاصی یافته، و یک صفحه غلطنامه است.

تعداد نسخه های معرفی شده: ۵۰۰ نسخه (از شماره ۱۵۰۱ - ۲۰۰۰).
ترتیب معرفی: شماره ۵ ردیف (ف)، کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره ۵ اختصاص
("س" یا "م").

تنظیم معرفی نامه ها: به ترتیب شماره ۵ ردیف.
اضافات:

۱. فهرست اعلام (۵۰۳ - ۵۲۶).

۲. اسماء کتب (۵۲۷ - ۵۴۸).

مجلد پنجم (نسخ خطی فارسی)

تألیف سید عبد الله انوار، انتشار کتابخانه ۵ ملی ایران، چاپخانه ۵ ارزشنگ، چاپ دوم،
۱۳۶۵ ه. ش، ۱۲ + ۷۲۰

ص.

در آغاز، مقدمه ای از سیدحسن شهرستانی - رئیس کتابخانه ۵ ملی -، و پیشگفتاری
از مؤلف - مورخ اول آبان

۱۳۵۳ ه. ش - راجع به برخی اختصاصات این مجلد است.

تعداد نسخه های معرفی شده: ۵۰۰ نسخه (از شماره ۲۰۰۱ - ۲۵۰۰).

ترتیب معرفی: شماره ۵ ردیف (ف)، کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره ۵
اختصاصی ("س" یا "م" یا "د").

تنظیم معرفی نامه ها: به ترتیب شماره ۵ ردیف.
اضافات:

۱. فهرست اسماء اعلام (۶۷۳ - ۶۹۰).

۲. اسماء کتب (۶۹۱ - ۷۲۰).

مجلد ششم (نسخ خطی فارسی).

تألیف سید عبد الله انوار، انتشارات کتابخانه ۵ ملی، ۱۳۵۴ ه. ش، ۱۲ + ۹۲۰ ص.
در آغاز، مقدمه ای از مؤلف در کتابشناسی و فهرست نگاری است.

تعداد نسخه های معرفی شده: ۵۰۰ نسخه (از شماره ۲۵۰۱ - ۳۰۶۳).

ترتیب معرفی: شماره ۵ ردیف (ف)، کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره ۵
اختصاصی ("د" یا "ن" یا "ک" یا "ق").

تنظیم معرفی نامه ها: به ترتیب شماره ۵ ردیف.
اضافات:

۱. فهرست اسماء اعلام (۸۶۵ - ۸۸۱).

۲. اسماء کتب (۸۸۲ - ۹۱۹).

۳. غلطنامه (۹۲۰).

مجلد ہفتم (نسخ خطی عربی)
تألیف سید عبد اللہ انوار، انتشارات کل کتابخانہ ہا، ۱۳۵۶ ہ. ش، ۱۴ + ۴۵۰
ص.

در آغاز، مقدمه ای از عبد الله لك مظاهري - مدير كل كتابخانه ء ملی - درباره ء انتشار این مجلد از فهرست، و پیشگفتاری از مؤلف - مورخ آذر ۱۳۵۶ ه. ش - در مورد نقش ایرانیان در پیشبرد فرهنگ و معارف اسلامی است.

تعداد نسخه های معرفی شده: ۵۰۰ نسخه (از شماره ۱ - ۵۰۰).
ترتیب معرفی: شماره ء ردیف (ع)، کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره ء اختصاصی (س).
تنظیم معرفی نامه ها: به ترتیب شماره ء ردیف.
اضافات:

۱. فهرست اسماء کتب (۴۱۷ - ۴۳۶).

۲. فهرست اسماء اعلام (۴۳۷ - ۴۵۰).

مجلد هشتم (نسخ خطی عربی)

تألیف سید عبد الله انوار، انتشارات کتابخانه ء ملی، تهیه و چاپ و صحافی از شرکت دیا استریپ، ۱۳۵۶ ه. ش،
۸ + ۵۳۲ ص.

در آغاز، مقدمه ء کوتاهی از عبد الله لك مظاهري - مدير كل كتابخانه ء ملی - در ارتباط با انتشار این مجلد، و پیشگفتاری از مؤلف درباره ء نقش ایرانیان در پیشبرد فرهنگ و معارف اسلامی - مورخ دی ۱۳۵۶ - و تشکر از دست اندرکاران تهیه ء این فهرست است.

تعداد نسخه های معرفی شده: ۵۰۰ نسخه (از شماره ۱ - ۱۰۰۰).
ترتیب معرفی: شماره ء ردیف (ع)، کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره ء اختصاصی (س).
تنظیم معرفی نامه ها: به ترتیب شماره ء ردیف.
اضافات:

۱. فهرست اسماء کتب (۴۹۱ - ۵۱۶).

۲. فهرست اسماء اعلام (۵۱۷ - ۵۳۲).

مجلد نهم (نسخ خطی عربی)

تألیف سید عبد الله انوار، انتشارات کتابخانه ء ملی، حروفچینی و فیلم و گراور و چاپ و صحافی از شرکت دیا استریپ، ۱۳۵۷ ه. ش، ۱۴ + ۵۹۶ ص.

در آغاز، مقدمه ای از عبد الله لك مظاهري - مدير كل كتابخانه ء ملی، مورخ ۲۶

آبان ۱۳۵۷ ه. ش - در مورد
چاپ این مجلد، و پیشگفتاری از مؤلف در مورد ظلم جبارانی که بر جامعه اسلامی
حکم رانده و مانع پیشرفت آنها
شده اند - مورخ آبان ۱۳۵۷ ه. ش - است.
تعداد نسخه های معرفی شده: ۵۰۰ نسخه (از شماره ۱۰۰۱ - ۱۵۰۰).
ترتیب معرفی: شماره ۱ ردیف (ع)، کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره ۱
اختصاصی ("س" یا "ق" یا "د" یا
"م").

تنظیم معرفی نامه ها: به ترتیب شماره و ردیف.
اضافات:

۱. فهرست اسماء کتب (۵۳۹ - ۵۷۴).

۲. فهرست اسماء اعلام (۵۷۵ - ۵۹۵).

مجلد دهم (نسخ خطی عربی)

تألیف سید عبد الله انوار، انتشارات کتابخانه ملی، چاپ شرکت دیا استریپ، بهار
۱۳۵۸ ه. ش، ۱۶ - ۷۳۶

ص.

در آغاز، مقدمه ای از عبد الله لك مظاهري - مدیر کل کتابخانه و ملی - در ارتباط
با انتشار مجلد مذکور، و

پیشگفتاری از مؤلف - مورخ ۳ اردیبهشت ۱۳۵۸ ه. ش - راجع به فرهنگ ملی
است.

تعداد نسخه های معرفی شده: ۴۷۵ نسخه عربی (از شماره ۱۵۰۱ - ۱۹۷۵) و
۲۰ نسخه فارسی (از شماره ۳۰۶۴ - ۳۰۸۳).

ترتیب معرفی: شماره و ردیف ("ع" یا "ف")، کتابشناسی، نسخه شناسی،
و شماره و اختصاصی ("س" یا "م" یا "د").

اضافات:

۱. فهرست اسماء کتب (۶۵۴ - ۶۹۷).

۲. فهرست اسماء اعلام (۶۹۸ - ۷۱۹).

۳. * ضمیمه و نسخ خطی فارسی (۷۲۱ - ۷۳۶).

ملی - تبریز

فهرست کتابخانه و ملی تبریز (کتب خطی اهدایی مرحوم حاج محمد
نخجوانی)

کتابخانه و ملی تبریز به سال ۱۳۳۵ ه. ش، بر اثر مساعی علی دهقان - مدیر کل
وقت فرهنگ آذربایجان شرقی - وبا

همکاری مرحوم حاج محمد نخجوانی، که اهداء کننده و بسیاری از کتب این
کتابخانه است، تأسیس شد.

مجلد اول (الف - خ)

نگارش میرودود سیدیونسی، انتشارات کتابخانه و ملی تبریز، چاپخانه و محمدی
علمیه و تبریز، تیر ۱۳۴۸ ه. ش،

بیست + ۴۷۶ ص.

در آغاز، توضیحي در نحوه ء تنظيم فهرست، مقدمه أی از مؤلف - مورخ تیر
۱۳۴۸ هـ. ش - درباره ء این
کتابخانه و اهداکنندگان بسیاری از کتابهای آن، دو نامه از سیدحسن تقی زاده -
مورخ آذر ۱۳۴۱ هـ. ش - و
دکتر رضازاده ء شفق مورخ دی ۱۳۴۱ هـ. ش - به مناسبت مرگ حاج محمد
نخجوانی است.
تعداد نسخه های معرفی شده: ۴۰۵ نسخه.

ترتیب معرفی: شماره راهنما، شماره و ثبت، کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی و بر اساس شماره و راهنما.
مجلد دوم (د - ش)

نگارش میرودود سیدیونسی، انتشارات کتابخانه و ملی تبریز، چاپخانه و شفق تبریز،
آبان ۱۳۵۰ ه. ش، هشت
+ ۴۵۴ (از شماره ۴۷۷ - ۹۳۰) ص.

در آغاز، مقدمه ای از مؤلف - مورخ آبان ۱۳۵۰ ه. ش - در تقدیر از عمل برادران
نخجوانی (حاج حسین
نخجوانی هم قریب به یکهزار جلد کتاب به این کتابخانه اهدا کرده است) در اهدا
کتاب به این کتابخانه است.

تعداد نسخه های معرفی شده: ۵۲۸ نسخه.

ترتیب معرفی: شماره و راهنما، شماره و ثبت، کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی و بر اساس شماره و راهنما.
مجلد سوم (ص - ی)

نگارش میرودود سیدیونسی، انتشارات کتابخانه و ملی تبریز، چاپخانه و شفق تبریز،
آذر ۱۳۵۴ ه. ش، ۵۹۶ (از
شماره ۹۳۱ - ۱۵۲۶) ص.

در آغاز، مقدمه ای از مؤلف در مورد چاپ این فهرست و تشکر از دست اندرکاران
آن است.

تعداد نسخه های معرفی شده: ۵۳۵ نسخه.

ترتیب معرفی: شماره و راهنما، شماره و ثبت، کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی و بر اساس شماره و راهنما.
اضافات:

۱. فهرست اسامی کتابهای هر سه مجلد (۱۴۳۱ - ۱۴۶۹).

۲. فهرست اسامی اشخاص در هر سه مجلد (۱۴۶۹ - ۱۵۲۵).

ملی فارس - شیراز

فهرست کتب خطی کتابخانه و ملی فارس

مجلد اول

نگارش علینقی بهروزی و محمد صادق فقیری، انتشارات انجمن کتابخانه های

عمومی شیراز، آبان ۱۳۵۱

ه. ش، ۸ + ۴۱۶ ص.

در آغاز، مقدمه ای از طرف انجمن کتابخانه های عمومی شیراز در مورد تدوین
فهرست حاضر، و دیباچه ای از

مؤلفین - مورخ آبان ۱۳۵۱ ه. ش - راجع به کیفیت تهیه و این فهرست است.
تعداد نسخه های معرفی شده: ۴۰۰ نسخه (از شماره ۱ - ۴۰۰).
ترتیب معرفی: شماره و اختصاصی، شماره و عمومی، کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: به ترتیب شماره و اختصاصی.
اضافات:

۱. منابع عمده و مراجعه (۳۸۰ - ۳۸۱).
۲. فهرست نام اشخاص (۳۸۲ - ۳۹۷).
۳. فهرست نام کتابها (۳۹۸ - ۴۰۹).
۴. فهرست اماکن (۴۱۰ - ۴۱۲).
۵. توضیحات و اصلاحات (۴۱۳ - ۴۱۶).

مجلد دوم

نگارش علینقی بهروزی و محمدصادق فقیری، انتشارات انجمن کتابخانه های عمومی شیراز، آبان ۱۳۵۱
ش، ۴۰۰ ص.

تعداد نسخه های معرفی شده: ۳۸۰ نسخه (از شماره ۴۰۱ - ۷۸۰).
ترتیب معرفی: شماره و اختصاصی، شماره و عمومی، کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: به ترتیب شماره و اختصاصی.
اضافات:

۱. منابع عمده و مراجعه (۳۶۳ - ۳۶۴).
۲. فهرست نام اشخاص (۳۶۵ - ۳۸۲).
۳. فهرست نام کتابها (۳۸۳ - ۳۹۵).
۴. فهرست اماکن (۳۹۶ - ۳۹۹).
۵. توضیحات و اصلاحات (۴۰۰).

نشریه

نشریه و کتابخانه و مرکزی دانشگاه تهران درباره و نسخه های خطی
این نشریه، شامل معرفی فهرست های نسخه های خطی پراکنده و موجود در ایران
و کشورهای دیگر است. پاره ای از این
فهرستها، البته، در صفحات پیشین کتاب حاضر، معرفی شده اند.
مجلد اول

انتشارات دانشگاه تهران ۶۷۷، ۱۳۴۰ ه. ش، ۴ + ۲۷۲ ص.
در آغاز، مختصری راجع به کتابخانه و مرکزی دانشگاه تهران و نسخ خطی آن،
و فهرست مطالب این دفتر است.

۱. فهرست نسخه های خطی کتابخانه و وزارت امور خارجه (۱ - ۷).
- نگارش ایرج افشار.

در آغاز، مقدمه ای از نگارنده در چگونگی تدوین فهرست است. وی متذکر می
شود که این فهرست تنها شامل

(۷۲)

کتابها ورسالات مستقل بوده و فاقد مجموعه هاي مکاتبات و استاد و فرامین و منشآت و مراسلات عهد قاجار می باشد.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره و راهنما.

۲. فهرست مجملی از منظومات فارسی (۸ - ۱۷).

نگارش دکتر مهدی بیانی.

تعداد نسخه هاي معرفی شده: ۵۹ نسخه.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و نسخه شناسی (به طور مختصر).

۳. ساقینامه هاي خطی (۱۸ - ۵۰).

نگارش علینقی منزوی.

در آغاز، مقدمه أي تحت عنوان (عرفان در لباس بزم آرایي و به آهنگ رزمی) است.

این بخش دارای دو قسمت است: * پیدایش و تکامل ساقینامه ها * فهرستی از نسخه

هاي خطی ساقینامه ها.

تنظیم معرفی نامه ها: به ترتیب تاریخ.

۴. منتخبی از کتابهای فارسی خطی کتابخانه و ملی فرهنگ (۵۱ - ۶۱).

نگارش دکتر مهدی محقق.

تعداد نسخه هاي معرفی شده: ۱۵۵ نسخه.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، تاریخ، تعداد صفحه، و شماره و راهنما.

۵. آثار چاپ نشده از عباس اقبال (۶۲ - ۶۶).

نگارش ایرج افشار.

در آغاز، مقدمه أي از مؤلف است.

این بخش دارای ۶ قسمت است: * ترجمه ها * تألیفات * تصحیح متون * مقالات *

یادداشتهای پراکنده

* فیش ها.

۶. ادبیات فارسی (۶۷ - ۱۵۳).

این بخش ترجمه و دفتر اول کتاب ادبیات فارسی و مربوط به علوم قرآنی است.

نگارش استوری، ترجمه و عباس اقبال.

در آغاز، بیانی از محمد تقی دانش پژوه راجع به کتاب ادبیات فارسی، و مقدمه و

مؤلف در چگونگی تدوین آن

است.

ترتیب معرفی: نام مؤلف (همراه با شرح حال مختصر او)، نام کتاب، و نام کتابخانه

هایی که دارای نسخه أي از کتاب هستند.

تنظیم معرفی نامه ها: بر مبنای زمان حیات مؤلف.

۷. وصف نسخي چند (۱۵۴ - ۲۰۴).

نگارش عباس اقبال.

در آغاز مقدمه و کوتاهی از محمد تقی دانش پژوه در مورد اقدام مؤلف در وصف چند نسخه و خطی است. دانش پژوه توضیح می دهد که چون مؤلف با چند تن از دانشمندان مأموریت داشته که فهرستی برای کتابخانه و سلطنتی تهیه کند، پس باید این چند نسخه متعلق به آنجا باشد.

ترتیب معرفی: شماره و راهنما، کتابشناسی، و نسخه شناسی. تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

۸. يك نسخه و نفیس به خط خواجه نصیر الدین طوسی و امضاهای الغ بیک و سلطان احمد

جلایر (۲۰۵ - ۲۱۰).

نگارش عباس اقبال.

در آغاز، مقدمه و کوتاهی از محمد تقی دانش پژوه، و مقدمه ای راجع به اهمیت کتابخانه های استانبول از نظر

دارا بودن نسخه های خطی نفیس به زبانهای عربی و فارسی و ترکی است. ترتیب معرفی: شرحی درباره و نسخه و مذکور.

۹. فهرست پاره ای از کتابهای اخلاق و سیاست به فارسی (۲۱۱ - ۲۲۷). نگارش محمد تقی دانش پژوه.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، کتابخانه یا کتابخانه هایی که نسخه ای از کتاب را دارند. همراه با توضیح مختصری در مورد بعضی از کتابها. تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

۱۰. فهرست اسناد و فرامین و مکاتبات تاریخی (۲۲۸ -). این فهرست، مربوط به اسناد و فرامین مجموعه و آقای حسین شهشهانی است.

نگارش غلام رضا فرزانه پور.

در آغاز، پیشگفتاری از دکتر محسن صبا - رئیس کمیته و بایگانی ملی - درباره و لزوم تهیه و امثال این فهرست، و

مقدمه ای از مؤلف در چگونگی تهیه و آن است.

ترتیب معرفی: نام نویسنده، محل، تاریخ تحریر، نسخه شناسی، و کتابشناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: مؤلف در مقدمه توضیح می دهد که در ترتیب و تنظیم این فهرست، به خاطر مشخص

نبودن حجم اسناد، ترتیب شماره ای را که اسناد يك بایگانی خصوصی داشته،

رعایت کرده است.
مجلد دوم
زیر نظر محمد تقی دانش پژوه و ایرج افشار، انتشارات دانشگاه تهران ۷۷۴، ۱۳۴۱
ه. ش، ۲ + ۲۸۵ ص.
در آغاز، فهرست مطالب است.

۱. کهنه کتابی در خواب گزاری (۱ - ۲۵). در این بخش - چنانکه از عنوان آن پیداست - يك نسخه ء کهنه مربوط به سالهای آخر قرن ششم یا نیمه ء اول قرن هفتم

۵. ق توصیف شده است. این نسخه، متن کتابی است در تعبیر خواب، ترکیب یافته ء از سه کتاب از سه خوابگزار مشهور: دانیال وابن سیرین و کرمانی. مترجم کتاب دانیال (به تازی)، نامش خلیل اصفهانی است که در عهد مهدی خلیفه می زیسته است (اصل کتاب سریانی بوده است). تألیف ایرج افشار. در آغاز، مقدمه ای درباره ء کتب تعبیر خواب است. ترتیب معرفی: نسخه شناسی، و کتابشناسی. اضافات:

۱. ابواب و تقسیمات کتاب.
۲. فواید لغوی و زبانشناسی کتاب.
۳. تبدیل حروف.
۴. بعضی از نکات دستوری.
۵. نکاتی در لهجه.
۶. نکاتی از رسم الخط. ۷. نمونه هایی از متن.
۸. دو عکس از اوائل و اواخر کتاب.
۲. نسخه های خطی فارسی در یوگسلاوی (۲۶ - ۲۹). این بخش، مقاله ای است در ارتباط با معرفی چند نسخه ء فارسی در یوگسلاوی، که کتابخانه های دارنده ء این نسخ به این ترتیب ذکر شده است: الف. بایگانی دولتی زاگرب، ب. فرهنگستان علوم و هنرهای یوگسلاوی (زاگرب)، ج. بایگانی دولتی شهر اسکوپیه، د. موزه هنرهای تزیینی بلگراد، ه. کتابخانه ء قاضی خسرو بگ (سراویو - سرای)، و. مؤسسه شرقشناسی سراویو. تألیف ایرج افشار. ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نسخه شناسی (به طور مختصر)، کتابشناسی (برای برخی از نسخه ها و به طور مختصر)، و شماره ء راهنما. اضافات:

۱. فهرست مآخذ ومدارك.

۳. مذکرا حباب نثاری بخاری (۳۰ - ۴۲).
این بخش، مقاله ای است در شرح حال نثاری بخاری و کتاب وی مذکر احباب. در
شرح کتاب مذکور، ابتدا نسخه های
خطی آن در کتابخانه های مختلف، و سپس فواید کتاب ذکر شده است.

تألیف عبد الحی حبیبی.

۴. فهرست مجملی از منشآت و مکاتیب و ترسلات فارسی (۴۳ - ۴۹). همان طور که در پاورقی صفحه ۴۳ همین نشریه بیان شده، فهرست منظومات متعلق به کتابخانه و شخصی مؤلف در دفتر اول به چاپ رسیده، و در اینجا دنباله و فهرست کتابخانه و او مربوط به نسخه های منشآت و مکاتیب به طبع رسیده است. تألیف مهدی بیانی.

ترتیب معرفی: نسخه شناسی، و کتابشناسی.

۵. شیرین و فرهاد سلیمی (۵۰ - ۸۵).

این بخش، مقاله ای است راجع به مثنوی شیرین و فرهاد از شاعری متخلص به سلیمی، که در قرن نهم ه. ق در جرون

(= کمبرون = بندر عباس) می زیسته و مداح سلغر شاه - از ملوک هرمز - بوده است. یگانه نسخه ای که از این مثنوی در

دست است متعلق به کتابخانه و آقای (بودمر) از اعیان و مشاهیر شهر ژنو می باشد. در این مقاله، مختصری در ارتباط با

شاعر مذکور و مثنوی وی، همراه با ابیاتی از آن، آمده است.

تألیف ایرج افشار.

اضافات:

۱. دو عکس از ورق دوم و آخر نسخه.

۶. فهرست نسخه های خطی کتابخانه و خصوصی دکتر اصغر مهدوی (۵۹ - ۱۸۱).

تألیف محمد تقی دانش پژوه.

در آغاز، مقدمه و مؤلف در لزوم معرفی نسخه های خطی متعلق به افراد، و چگونگی تدوین این فهرست است.

فهرست در دو قسمت است: * فهرست کتب فارسی و مجموعه ها (۶۲ - ۱۳۵) *
فهرست کتب عربی

(۱۳۶ - ۱۷۵).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

اضافات:

۱. معرفی جداگانه و چند نسخه و دیگر (۱۷۵ - ۱۸۱).

۷. معرفی چند نسخه و خطی (۱۸۲ - ۱۸۷).

این بخش، مقاله ای در معرفی چند نسخه و خطی است.

تألیف محمد صدر هاشمی (از اصفهان).
در آغاز، مقدمه و کوتاهی از مؤلف در تذکره نویسی است (به مناسبت این که اولین
نسخه و معرفی شده (تذکره)
می باشد).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی (برای بعضی از نسخ).

۸. جواهرنامه ء خواجه نصیر الدین طوسی (۱۸۸ - ۱۹۷).
این بخش، مقاله ای در شرح رساله ای به نام جواهرنامه است، که این رساله را خواجه نصیر برای هلاکوخان نوشته است.
تألیف تقی بینش (از مشهد).
ترتیب معرفی: توضیحاتی درباره ء کتاب، مشخصات يك نسخه از کتاب، و متن کتاب.
۹. فهرست نسخه های خطی کتابخانه ء موزه ء ایران باستان (۱۹۹ - ۲۱۸).
تألیف محمد تقی دانش پژوه.
در آغاز، مقدمه ای از مؤلف در مورد کتابخانه ء مجلس سنا و تدوین فهرست آن است.
- ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، شماره ء راهنما، نسخه شناسی، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
۱۰. فهرست کتابخانه ء مجلس سنا (۲۱۹ - ۲۵۷).
تألیف محمد تقی دانش پژوه.
در آغاز، مقدمه ای از مؤلف در مورد کتابخانه ء مجلس سنا و تدوین فهرست آن است.
- ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، شماره ء راهنما، نسخه شناسی، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
۱۱. فهرست نسخه های خطی کتابخانه ء وزارت امور خارجه (۲۵۹ - ۲۶۷).
قسمت دوم
تألیف ایرج افشار.
در آغاز، مقدمه ء مؤلف است. مؤلف، در این مقدمه توضیح می دهد که در دفتر اول این نشریه، فهرست قسمتی
از نسخه های خطی این کتابخانه طبع شد و اینک بقیه ء این نسخه ها معرفی می شود.
- ترتیب معرفی: نام کتاب، شماره ء دفتر، نسخه شناسی، و کتابشناسی.
۱۲. فهرست نسخه های عکسی کتابخانه ء ملی (۲۶۹ - ۲۸۱).
تنظیم سید عبد الله انوار.
در آغاز، مقدمه ای از ایرج افشار در ارتباط با لزوم تهیه ء عکس و فیلم از نسخ خطی موجود در کتابخانه های
جهان، و نیز تدوین فهرست حاضر است.
- ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نام شهر و کتابخانه ء واجد نسخه، شماره ء راهنما، و تاریخ تحریر. شماره ء
راهنمای مربوط به کتابخانه ء ملی هم در گوشه ء صفحه، سمت چپ، در میان

پرائنز آمده است.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
اضافات:

۱. فهرست نویسی نسخه های خطی (یک صفحه).
۲. نمودار فیشهای مربوط به کتابشناسی و نسخه شناسی (دو صفحه).

۳. فهرست مندرجات مجلد اول (يك صفحه).

مجلد سوم

زیر نظر محمد تقی دانش پژوه و ایرج افشار، انتشارات دانشگاه تهران ۸۸۰، ۱۳۴۲
۵. ش، ۲ + ۴۸۸ ص.

در آغاز، فهرست مطالب است.

۱. فهرست کتابخانه و سازمان لغت نامه و دهخدا (۲ - ۵۹).

کتابهای این کتابخانه، بیشتر مربوط به فرهنگ زبان فارسی است.

تألیف محمد تقی دانش پژوه.

فهرست در دو بخش است: * کتابهای فارسی و ترکی و مجموعه ها و جنگها (۳ -

۵۰) * کتابهای عربی

(۵۱ - ۵۹).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام نویسنده، شماره و کتاب، نسخه شناسی، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

رساله های مندرج در مجموعه ها و جنگها - علاوه بر آنکه در ضمن آنها توصیف

شده اند - به طور جداگانه نیز،

به نام خود آنها، در فهرست آمده است.

۲. فهرست نسخه های خطی کتابخانه و آستانه و امام زاده عبد العظیم حسنی در

شهر ری

(۴۱ - ۸۳).

تألیف محمد تقی دانش پژوه.

در آغاز، مقدمه ای از مؤلف در ذکر کتبی که شرح حال امام زاده عبد العظیم حسنی

موجود است، فهرست

سندهای قدیمی مربوط به رقبات و تولیت این آستانه، و توضیحاتی درباره و کتابخانه و

مذکور است.

فهرست در دو بخش است: * کتابهای فارسی و مجموعه ها (۶۶ - ۷۲) * کتابهای

عربی (۷۳ - ۸۳).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، شماره و راهنما، و نسخه شناسی.

هرگاه نسخ متعددی از يك کتاب موجود بوده، وصف هر يك پس از ذکر اولین

نسخه آمده است.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

۳. فهرست نسخه های خطی کتابخانه و فرخ (مشهد) (۸۵ - ۹۷).

تنظیم تقی بینش.

در آغاز، مقدمه و مؤلف در تدوین فهرست است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام نویسنده، شماره و ثبت، نسخه شناسی، و (گاهی) کتابشناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

۴. دنباله و فهرست نسخه های عکسی کتابخانه ملی (۹۹ - ۱۰۴).

در مجلد دوم نشریه و کتابخانه و مرکزی دانشگاه تهران فهرستی از نسخه های

عکسی کتابخانه و ملی (تألیف آقای انوار) طبع

شده بود، و اینک فهرست عکسهای دیگر کتابخانه و مذکور - که پس از آن افزوده

شده یا از صورت فیلم به عکس تبدیل

گردیده است - در اینجا به چاپ رسیده است.

تألیف ایرج افشار.

در آغاز، مقدمه و مؤلف در ارتباط با تهیه و فهرست حاضر است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نام شهر و کتابخانه و واجد نسخه، شماره و راهنما، و تاریخ تحریر.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

۵. فهرست اسناد قاجاری در کتابخانه و وزارت امور خارجه (۱۰۵ - ۱۱۷).

تألیف ایرج افشار.

در آغاز، مقدمه و مؤلف راجع به اسناد عهد قاجاری در وزارت امور خارجه، و تهیه و فهرست آن است.

ترتیب معرفی: شماره و نسخه، نسخه شناسی، و توضیح مختصری راجع به سند.

۶. فهرست نسخه های خطی کتابخانه و موزه و ایران باستان (۱۱۹ - ۱۲۵).

تألیف ایرج افشار.

در آغاز، مقدمه و مؤلف است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و نسخه شناسی (مختصر). شماره و راهنما هم در گوشه و چپ است.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

۷. فهرست نسخه های خطی کتابخانه های (هنرهای زیبای کشور) (۱۲۷ -

۱۴۰).

تألیف محمد تقی دانش پژوه.

در آغاز، مقدمه ای کوتاه از مؤلف در مورد تدوین فهرست است.

فهرست در سه بخش است: * کتابخانه و موزه و هنرهای تزئینی اداره و کل موزه ها و فرهنگ عامه و هنرهای زیبای

کشور (۱۲۸ - ۱۳۱) * کتابخانه و موزه و مردم شناسی اداره و کل موزه ها

و فرهنگ عامه و هنرهای زیبای کشور

(۱۳۲ - ۱۳۴) * نسخه های خطی آقای یحیی ذکاء (۱۳۵ - ۱۴۰).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، شماره و راهنما، نسخه شناسی، و (گاهی) کتابشناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

۸. فهرست کتابخانه و محمود فرهاد معتمد (۱۴۱ - ۲۷۶).

تألیف محمد تقی دانش پژوه.

در آغاز، مقدمه ای از مؤلف درباره و تألیفات فرهاد میرزا معتمد الدوله فرزند عباس میرزا و کتابخانه و وی و تهیه و

فهرست آن است.
ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، شمارهء راهنما، نسخه شناسی، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
اضافات:
۱. تعداد ۸۴ تصویر از بعضی نسخ معرفی شده (در لابلای فهرست).

۹. مآخذ کتابشناسی نسخ خطی فارسی (۲۷۷ - ۲۸۵).
در این بخش، ترجمه و مقاله‌ای آمده است که به گفته و ایرج افشار، در مقدمه، یکی از مهمترین مقالات، در خصوص مآخذ مربوط به کتابشناسی نسخ خطی فارسی است، که دو تن از ایرانشناسان مقیم لنینگراد، در مجله‌ای نوشته‌اند.
تألیف ا. ف. اکیموشکین یو. و. بورشفسکی.
در آغاز، مقدمه و ایرج افشار، سپس ترجمه مقاله و در پایان، فهرستهای انستیتو شرقشناسی لنینگراد، به زبان لاتین است.

۱۰. اطلاعاتی درباره و برخی از نسخه‌های خطی کتابخانه و دانشکده و پزشکی (۲۹۷ - ۳۸۶).

تألیف محمد تقی دانش پژوه.
در آغاز، مقدمه و مؤلف راجع به تدوین این فهرست است.
فهرست در دو بخش است: * فهرست کتابهای فارسی و مجموعه‌ها (۲۹۹ - ۳۶۵) * فهرست کتابهای عربی (۳۶۸ - ۳۸۶).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، شماره و نسخه، نام کاتب، تاریخ کتابت، و کتابشناسی. در برخی شماره و فهرست آقای ره آورد - که قبلاً برای این کتابخانه، فهرستی تألیف کرده‌اند - نیز در میان پراکنش دیده می‌شود.
۱۱. فهرست کتابخانه و سازمان لغت نامه و دهخدا (۳۸۷ - ۴۲۶).
تألیف محمد تقی دانش پژوه.

در آغاز، توضیح کوتاهی از مؤلف است که، در صفحات (۲ - ۵۹) همین دفتر، تعداد ۲۰۰ مجلد از نسخ خطی این کتابخانه معرفی شده‌اند، و در اینجا ۱۰۵ مجلد دیگر (۲۰۱ - ۳۰۵)، که بعداً از خانه مرحوم دهخدا به این کتابخانه منتقل شده، معرفی شده است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، شماره و نسخه، نسخه شناسی، و (گاهی) کتابشناسی.

تنظیم معرفی نامه‌ها: الفبایی.

۱۲. فهرست کتابخانه و آستانه و امام زاده عبد العظیم حسنی (۴۲۷ - ۴۸۰).
تألیف محمد تقی دانش پژوه.

در آغاز، توضیح کوتاهی از مؤلف است که، در صفحات (۶۱ - ۸۳) همین دفتر،

تعداد ۹۱ مجلد از نسخ خطی این کتابخانه معرفی شده اند، و در اینجا ۳۲۸ مجلد دیگر (۹۲ - ۴۱۹)، معرفی شده است.

فهرست در دو بخش است: * کتابهای فارسی و ترکی و مجموعه ها (۴۲۸ - ۴۵۴) * کتابهای عربی (۴۵۵ - ۴۸۰).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، شماره و نسخه، نسخه شناسی، و (گاهی) کتابشناسی.

۱۳. آشنایی با چند نسخه و دیگر از کتابخانه و دکتر اصغر مهدوی (۴۸۱ - ۴۸۵).

در مجلد دوم نشریه و کتابخانه و مرکزی دانشگاه تهران در صفحات (۵۹ - ۱۸۱) فهرست نسخه های خطی کتابخانه و خصوصی

دکتر اصغر مهدوی آمده بود. در اینجا، فهرست چند نسخه و دیگر از این کتابخانه است.

تألیف محمد تقی دانش پژوه.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، شماره و نسخه، نسخه شناسی، و (گاهی) کتابشناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

اضافات:

۱. فهرست مندرجات مجلدهای ۱ و ۲ همین نشریه.

مجلد چهارم

زیر نظر محمد تقی دانش پژوه و ایرج افشار، انتشارات دانشگاه تهران ۱۰۳۹، ۴ + ۶۹۴ ص.

در آغاز، سرآغازی از دکتر جهانشاه صالح - رییس دانشگاه تهران - راجع به اقدام کتابخانه و مرکزی دانشگاه

تهران، در جمع آوری اصل یا عکس نسخه های خطی و تهیه و فهرست نسخه های موجود در کتابخانه های مختلف

ایران، و سپس فهرست مندرجات این مجلد است.

۱. نسخه های خطی فارسی در کتابخانه و دانشگاه هاروارد (۱ - ۱۲).

تألیف ایرج افشار.

در آغاز، مقدمه و مؤلف در مورد نسخ خطی فارسی و عربی کتابخانه و هاروارد و چگونگی تهیه و فهرست نسخ خطی

فارسی آنجاست.

فهرست در دو بخش است: * مجموعه و کتابخانه و هوتن (کتابخانه و اصلی دانشگاه و مخصوص محافظت نسخ

خطی و کتب نادر)، شامل دو قسمت: کتابهایی بانام (۲ - ۷).

و مجموعه ها و کتابهایی بی نام (۷ - ۹) * مجموع و

فرانسیس هوفر، متعلق به خاندان هوفر (که در همان عمارت، ولی در اطاق جداگانه، محفوظ است) (۹ - ۱۲).

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، تاریخ نسخه، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

۲. کتابهای ریاضی (۱۳ - ۵۱).

تألیف ك. ا. استوری، ترجمه و نگارش تقی بینش.

ترتیب معرفی: نام مؤلف (و گاهی شرح حال وی)، نام کتاب (یا کتابهای او در زمینه و ریاضی) همراه با

توضیحاتی دربارهٔ آن.
۳. گلشن راز و شروح مختلف آن (۵۲ - ۱۲۴).
مقاله‌ای است در مورد منظومهٔ گلشن راز و شروح و حواشی و نظیره‌های آن و ذکر چاپ‌های آنها.
تألیف احمد گلچین معانی.
در آغاز، توضیح مختصری از مؤلف در مورد منظومهٔ گلشن راز و شیخ محمود شبستری است. و سپس یکایک شروح منظومه، به ترتیب تاریخ تألیف یا وفات شارح (در صورتی که معلوم باشد) و یا تاریخ تحریر نسخه (اگر شارح و تاریخ شرح معلوم نباشد)، آمده است.

۴. آشنایی با اثری از مظفر بن اردشیر عبادی (۱۲۵ - ۱۲۷). این بخش، شرحی دربارهٔ یک نسخه و خطی تألیف مظفر بن اردشیر عبادی به نام رساله فی التصوف است. تألیف محمد تقی دانش پژوه.
- ترتیب معرفی: شماره و نسخه، نسخه شناسی، و کتابشناسی.
۵. نسخه های خطی فارسی در کتابخانه های عمومی فرانسه (۱۲۹ - ۱۳۸). در این بخش، فهرستی از نسخه های خطی فارسی و نسخه های خطی به زبانهای اروپایی، ولی مربوط به ایران - که در کتابخانه های عمومی فرانسه موجود است آمده است. البته این فهرست، با تتبع در ۵۲ جلد کتابی که در ارتباط با فهرست کتابخانه های عمومی فرانسه، میان سالهای ۱۸۸۶ تا ۱۹۵۱ م میلادی طبع شده، توسط مؤلف گزارش شده است. فهرست هر یک از کتابخانه ها به طور جداگانه آمده است. تألیف ایرج افشار.
- ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نسخه شناسی، و شماره و راهنما.
۶. فهرست قسمتی از کتابهای خطی فارسی کتابخانه و ملی تهران (۱۳۹ - ۲۸۱). این فهرست، نا تمام و تنها شامل کتابهای منظوم کتابخانه و مذکور است. تألیف دکتر مهدی بیانی.
- در آغاز، فهرست منابع این بخش به لاتین است.
- ترتیب معرفی: نسخه شناسی، کتابشناسی، و شماره و راهنما.
- تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و راهنما.
۷. فهرست کتابخانه های شهرستانها (۲۸۳ - ۴۸۰). تألیف محمد تقی دانش پژوه.
- فهرست در چهار قسمت است:
- * فهرستهای مربوط به کتابخانه های تبریز (۲۸۳ - ۳۵۳).
- در آغاز، مقدمه ای از مؤلف، راجع به چگونگی تهیه و این فهرست است.
- I. کتابخانه و ملی تبریز (۲۸۵ - ۳۲۲).
- ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نام کاتب، تاریخ تحریر، و شماره و نسخه. تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- اضافات:
۱. تعداد ۱۱ تصویر از برخی نسخ معرفی شده (در لابلای صفحات فهرست).
- II. کتابخانه و دانشکده ادبیات تبریز (۳۲۳).
- ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، تاریخ کتابت، و (گاهی) شماره و نسخه.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

- III. کتابخانه ء موزه ء آذربایجان (۳۲۴).
- این فهرست شامل معرفی سه نسخه ء خطی است.
ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و تاریخ تحریر.
- IV. کتابخانه ء موقوفه ء خانواده ء ثقة الاسلام شهید (۳۲۵ - ۳۲۸).
- ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نام کاتب، و تاریخ تحریر.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- V. نسخه های آقای محقق دبیر دانشکده ء ادبیات تبریز (۳۲۹ - ۳۳۵).
- ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نسخه شناسی، و (گاهی) کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- VI. اسناد اداره ء اوقات تبریز (۳۳۶).
- در این بخش، معرفی تعدادی وقف نامه و سند وصیت نامه همراه با نام واقف یا وصیت کننده و یا مالک سند و تاریخ آنهاست.
- VII. نسخه های آقای واعظ چرندابی (۳۳۷).
- ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، تاریخ تحریر نسخه، و (گاهی) شماره نسخه در دانشگاه.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- VIII. کتابخانه ء حاج حسین آقای نخجوانی (۳۳۸ - ۳۵۳).
- ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نام کاتب، تاریخ تحریر، و شماره ء نسخه.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
اضافات:
۱. تعداد ده تصویر از برخی نسخه های معرفی شده.
  ۸. آشنایی با چند مخطوط از کتابخانه های شهر کاشان (۳۵۴ - ۳۵۸).
  - در آغاز، مقدمه ء کوتاهی از مؤلف در ارتباط با تدوین این فهرستها است.
  - I. کتابخانه ء مزار افضل الدین کاشانی (۳۵۴).
  - در این بخش فقط يك نسخه معرفی شده است.
  - ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و نسخه شناسی.
  - II. کتابخانه ء امیر کبیر در باغشاه فین کاشان (۳۵۴).
  - ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و نسخه شناسی.
  - III. کتابخانه ء سید أبو الرضا در محله ء پنجه شاه کاشان (۳۵۵).
  - ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و تاریخ نسخه.
  - IV. کتابخانه ء آثار ملی کاشان در مدرسه ء سلطانی (۳۵۵ - ۳۵۸).
  - در آغاز، مقدمه ء کوتاهی از مؤلف پیرامون کتابخانه ء مذکور است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، تاریخ تألیف، (گاهی) تاریخ تحریر، و شماره و نسخه.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

۹. فهرست چند نسخه و خطی از کتابخانه های شهر یزد و اصفهان (۳۹۵ - ۴۸۰).
در آغاز، مقدمه و مؤلف در ارتباط با تهیه و این فهرست است.

I. کتابخانه و جامع کبیر یزد (۳۶۰ - ۴۱۶).

در آغاز، مقدمه و مؤلف درباره و مسجد جامع یزد و کتابخانه و آن، و سپس رونوشت کتیبه های مسجد جامع یزد که

آقای محمد تقی مصطفوی یادداشت کرده، و نیز کتیبه ها والواح این مسجد به ترتیب از در ورودی به سوی راست

- که آقای ضیافتی کتابدار کتابخانه و وزیری جامع کبیر به دستور آقای وزیری نوشته - آمده است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، شماره و نسخه، نسخه شناسی، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

II. کتابخانه و سریزدی (۴۱۷ - ۴۳۲).

کتابخانه و مذکور را آقای حاج شیخ محمد صدوقی در ۱۳۷۶ ه. ق. در مدرسه و عبد الرحیم خان بنیاد گزارده و اساس آن،

کتابهای حاج میرزا محمد سریزدی است.

در آغاز، مقدمه و مؤلف در مورد این کتابخانه است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، شماره و نسخه، نسخه شناسی، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

III. کتابخانه و مدرسه و خان بزرگ (۴۳۳ - ۴۳۴).

این کتابخانه، خاص طالبان علوم دینی است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

IV. کتابخانه و شرف الدین علی یزدی (۴۳۵).

در آغاز، مقدمه و کوتاهی از مؤلف، پیرامون این کتابخانه، است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

V. کتابخانه و آقای حاج شیخ علی علموی (۴۳۶ - ۴۵۰).

در آغاز، مقدمه و کوتاهی از مؤلف است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نسخه شناسی، و (گاهی) کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

VI. کتابخانه آقاى حاجى ميرزا حسن محمودآبادى يزدى (مدرس رسمى) (٤٥١ - ٤٥٨).
ترتيب معرفى: نام كتاب، نام مؤلف، نسخه شناسى، و (گاهى) كتابشناسى.

- تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- VII. کتابخانه آقاى حاج سيدابوالفضل سعیدی ريحان يزدي (۴۵۹ - ۴۶۲).
ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نسخه شناسی، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- VIII. نسخه هاي آقاى محمد علي فرهمند وزير فرهنگ (۴۶۳ - ۴۶۴).
ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نسخه شناسی، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- IX. نسخه هاي آقاى علي اصغر خجسته مدير دبستان انوشيروان در يزد (۴۶۵ - ۴۶۶).
ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نسخه شناسی، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- X. نسخه هاي آقاى محمد باقر عجين کتابدار کتابخانه آ و وزيری (۴۶۷).
این فهرست مشتمل بر معرفی دو نسخه می باشد.
ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و نسخه شناسی.
- XI. نسخه آقاى سيدجواد مدرسي يزدي (۴۶۸).
این نسخه مجموعه آ هشت رساله است که آنها را نام برده است.
- XII. اسناد و طومارهای موقوفات يزد که در اداره آ اوقاف و مدارس و خانه هاست (۴۶۹).
در این فهرست، کتابي به نام جامع الخيرات و پنج وقفنامه معرفی شده است.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
۱۰. فهرست چند نسخه آ خطی در اصفهان.
- I. کتابخانه آ شهرداری اصفهان (۴۷۰ - ۴۷۲).
ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نسخه شناسی، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- II. کتابخانه آ فرهنگ اصفهان (۴۷۳ - ۴۷۴).
ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، شماره آ نسخه، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- III. کتابخانه آ دانشکده آ ادبيات اصفهان (۴۷۵ - ۴۸۰).
ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
۱۱. اسناد آستانه آ درویش تاج الدين حسن ولي درنياك لاريحان (۴۸۱ - ۶۴۸).
تأليف محمد تقی دانش پژوه.

در آغاز، مقدمه و مؤلف پیرامون شهر نیاک و شخص (درویش تاج الدین حسن ولی) و اسناد آستانه و او آمده است. در این مقدمه، الواح و کتیبه ها و نوشته هایی که در بارگاه این آستانه وجود دارد و نیز اسامی برخی از متولیان موقوفات آنجا و همچنین وقفنامه های مربوط به اماکن دیگر ذکر شده است. ترتیب معرفی: تصویری از اصل سند در صفحه و سمت راست، و متن حروفچینی شده و همان سند در صفحه و سمت

چپ.

۱۲. نسخ خطی فارسی در موزه و بریتانیا (۶۴۹ - ۶۹۴).

تألیف مردیت اونس.

در آغاز، مقدمه ای از ایرج افشار، در مورد تدوین فهرست حاضر، است. ترتیب معرفی: شماره و نسخه، نام کتاب، نام مؤلف، تاریخ تألیف، و تاریخ تحریر. تنظیم معرفی نامه ها: موضوعی و شماره و نسخه.

مجلد پنجم

زیر نظر محمد تقی دانش پژوه و ایرج افشار، انتشارات دانشگاه تهران ۵ / ۱۰۳۹، ۱۳۴۶ ه. ش، ۶ + ۷۶۸

ص.

در آغاز، فهرست مندرجات این مجلد است.

۱. فهرست نسخ وقفی علی اصغر حکمت به آستان قدس (۱ - ۷).

تألیف محمد شیروانی.

در آغاز، مقدمه ای در ارتباط با فهرست حاضر است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نسخه شناسی، و شماره و نسخه.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

۲. فهرست نسخ خطی عبدالمجید مولوی (۸ - ۱۰۷).

تألیف مهدی ولائی.

در آغاز، مقدمه و مؤلف، در مورد آقای عبدالمجید مولوی و کتابخانه و وی و تدوین فهرست آن است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

۳. نسخه های فارسی در کتابخانه ملی و دانشگاهی اورشلیم (۱۰۸ - ۱۱۰).

تألیف ایرج افشار.

ترتیب معرفی: نمره و کتاب، نام کتاب، نام مؤلف، و تاریخ تألیف (تحریر).

۴. سی و چهار نسخهء خطی از چند مجموعه خصوصی.
تألیف ایرج افشار.
I. نسخه های - (۱۳ نسخه) - خطی آقای ثامنی (۱۱۱).

- ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و تاریخ تألیف.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- II. نسخه های - (۴ - نسخه) - ابراهیم دهگان (۱۱۲).
ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و تاریخ تألیف.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- III. نسخه ء باقر زاده (۱۱۲).
ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و نسخه شناسی.
- IV. نسخه های - (۴ نسخه) - خطی حسن علی غفاری (معاون الدولة) (۱۱۲).
ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و نسخه شناسی.
- V. نسخه های - (۵ نسخه) - امیر توکل کامبوزیان کردغفرانلو (زاهدان) (۱۱۲) - (۱۱۳).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
- VI. نسخه های - (۷ نسخه) - خان ملک ساسانی (۱۱۴ - ۱۳۱).
آخرین این نسخه ها، مجموعه ای از مکاتبات است که خان ملک ساسانی آن را فهرست کرده و در اینجا نیز چاپ شده است.
- VII. چند مجموعه ء - (سه مجموعه همراه با رساله های آنها) - خطی از مجموعه ء روضاتی (۱۳۲ - ۱۵۲).
تألیف سید محمد علی روضاتی.
- ترتیب معرفی: نسخه شناسی (کلی مجموعه)، و کتابشناسی (هر رساله).
۵. فهرست چند مجموعه ء کتابخانه ء مجلس شورای ملی (۱۵۳ - ۲۰۳).
تألیف احمد گلچین معانی.
- ترتیب معرفی: شماره ء مجموعه، رساله های هر مجموعه (بدین ترتیب: نام رساله، نام مؤلف، حرف (ف) نشانه ء فارسی بودن یا (ع) نشانه ء عربی بودن، شماره ء صفحه، و تاریخ تحریر).
۶. فهرست کتابخانه های عمومی و خصوصی شیراز (۲۰۵ - ۲۹۷).
تألیف محمد تقی دانش پژوه.
- I. اداره ء اوقاف (۲۰۵ - ۲۰۶).
نوشته های اینجا، از دفتر فهرست وقفنامه ها یادداشت شده و مشتمل بر ۲۱ وقفنامه است.
- ترتیب معرفی: در ذکر هر وقفنامه معمولاً نام واقف و مورد وقف و تاریخ آن آمده است.
- II. کتابخانه ء خدای خانه ء مسجد جامع عتیق شیراز (۲۰۷ - ۲۰۸).
در اینجا، فهرست بعضی از نسخه های خطی این کتابخانه است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخہ شناسی.
III. کتابخانہ ء خانقاہ احمدیہ (۲۰۹ - ۲۲۹).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، شمارہ ء نسخہ، و نسخہ شناسی.

- تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- IV. کتابخانه و دانشکده و ادبیات شیراز (۲۳۰).
در این قسمت، سه نسخه معرفی شده است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و نسخه، و نسخه شناسی.
- V. کتابخانه و آستانه و شاه چراغ یا مزار احمد بن موسی (۲۳۱ - ۲۴۴).
در آغاز، فهرستی از کتابهای نوشته شده در مورد مزار احمد بن موسی (ع) است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- VI. کتابخانه و ملی پارس (۲۴۵ - ۲۵۷).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و نسخه، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- VII. موزه و معارف شیراز (۲۵۸ - ۲۶۲).
در این بخش تعداد ۲۳۰ قران و رساله و سکه و سنگ و محراب و کاشی معرفی شده اند.
- ترتیب معرفی: نام کتاب، شماره و نسخه، و (گاهی) نسخه شناسی.
- VIII. کتیبه و مزار أبو زرعة اردبیلی (۲۶۳ - ۲۶۴).
ترتیب معرفی: ابتدا نوشته و دو کتیبه و مزار مذکور و سپس کتابشناسی و نسخه شناسی مربوط به نسخه ای از کتاب فصول منسوب به أبو زرعة اردبیلی است.
- IX. کتیبه و مدخل مسجد و کیل (۲۶۵). صورت دو کتیبه مربوط به این مسجد، در این صفحه، آمده است.
- X. نسخ حاج میرزا محمد خلیلی (۲۶۶).
این صفحه، معرفی دو نسخه است: یکی جنگ اشعاری است که اسامی شاعران راهم ذکر کرده، و دیگری نکاح نامه ای است که صورت آن آمده است.
- XI. کتابخانه و دکتر خاوری (۲۶۷ - ۲۶۹).
این قسمت، شامل پانزده نسخه است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و (گاهی) نسخه شناسی.
- XII. موزه و شایسته (۲۷۰).
در این صفحه، توضیحی در مورد موزه و سید صدر الدین شایسته فرزند حاجی سید علی رضای شایسته شاگرد کمال الملک و دارای اجازه و تقدیرنامه از او - به خط خود کمال الملک آمده است، بدون این که فهرستی آمده باشد.

XIII. کتابخانه آقاى صدر الدين محلاتي (۲۷۱ - ۲۷۴).
ترتيب معرفى: کتابشناسى، ونسخه شناسى.

- تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- XIV. کتابخانه ء دکتر عینی (۲۷۵ - ۲۷۶).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و (گاهی) نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- XV. نسخه های فروردین پسر تاج الشعراء ونوه ء حاجی میرزا مهدی آسوده
(۲۷۷ - ۲۷۸).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- XVI. نسخه های سیدامین الله کوثر (۲۷۹ - ۲۸۰).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و (گاهی) نسخه شناسی.
- XVII. اسناد عبد الکریم مکارمی (۲۸۱).
توضیحاتی در مورد چهار سند متعلق به عبد الکریم مکارمی است.
کتابخانه ء دکتر میر (۲۸۲ - ۲۸۴).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- XVIII. نسخه های - (۴ نسخه) - واجد (۲۸۵).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- XIX. کتابخانه ء خاندان حاج سیدنورالدین هاشمی حسینی (۲۸۶ - ۲۸۹).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- XX. کتابخانه ء دکتر وصال (۲۹۰ - ۲۹۴).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- XXI. چند نسخه ء - (۶ نسخه) - خصوصی دیگر (۲۹۵ - ۲۹۷).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی، و نام مالک نسخه.
۷. کتابخانه ء عمومی و خصوصی اصفهان (۲۹۸ - ۳۲۵).
I. کتابخانه ء دانشکده ء ادبیات دانشگاه اصفهان (۲۹۸ - ۳۰۷).
در این قسمت، چند نسخه ء الفت و یک نسخه ء صدر هاشمی توصیف شده است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

- II. کتابخانه و شهرداری اصفهان (۳۰۸ - ۳۱۰).
ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، نسخه شناسی، و (گاهی) کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- III. کتابخانه و رضویة و مدرسه و صدر اصفهان (۳۱۱ - ۳۱۴).
این مدرسه را حاج محمد حسین خان صدر اصفهانی صدر اعظم فتحعلی شاه قاجار،
در بازار بزرگ ساخته، و کتابخانه آن را
حاج سید محمد رضای خراسانی، در ۱۳۶۳ ه. ق، بنیاد گزارده است.
- IV. کتابخانه و فرهنگ اصفهان (۳۱۵ - ۳۲۲).
چند نسخه از این کتابخانه، در همین نشریه (۴ / ۴۷۳) معرفی شده بود. اینک نسخ
دیگری از همین کتابخانه، افزون بر
نسخ محفوظ اهدایی اکبر مسعود صارم الدولة به این کتابخانه، معرفی می شود.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و نسخه، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- V. موزه و کلیسای ارمنیان در جلفا (۳۲۳ - ۳۲۴).
در اینجا، فهرست تعدادی کتب خطی و چاپی و تابلوی نقاشی و فرمان و مجله و نقشه
است.
- ترتیب معرفی: نام موضوع، عامل، تاریخ، و محل.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- VI. کتابخانه و دکتر کارول میناسیان (۳۲۵).
در این کتابخانه، نزدیک به ۲۵۰۰ نسخه و خطی وجود دارد که در اینجا تنها دو
کتاب (شامل سه نسخه) از آنها معرفی شده
است.
- ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و نسخه شناسی.
- VII. کتابخانه و کتابی در اصفهان (۳۲۵).
در این صفحه، دو نسخه ذکر شده است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی.
۸. فهرست کتابخانه های عمومی و خصوصی شهر همدان (۳۲۶ - ۳۸۷).
I. فهرست کتابخانه و آرامگاه بوعلی در همدان (۳۲۶ - ۳۴۰).
در آغاز، در مقدمه و این بخش آمده است که در این کتابخانه، سه هزار مجلد کتاب
وجود دارد که مؤلف، گزیده ای
از آن را، که اذکائی نوشته، به اضافه و تعداد دیگری که خود افزوده، در اینجا آورده
است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
II. مزار استرومردخای (۳۴۱).
در این صفحه، وصف کوتاهی از يك طومار كه بر روی پوست آهو نوشته شده،
آمده است.

- III. کتابخانه ء اعتماد الدولة (۳۴۱ - ۳۴۶).
 ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره ء نسخه.
 تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- IV. کتابخانه ء دبیرستان امیر کبیر (۳۴۷ - ۳۴۸).
 ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
 تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- V. اداره ء اوقاف (۳۴۸). در اینجا فهرست سه وقفنامه دیده می شود.
 ترتیب معرفی: نام واقف، مورد وقف، و تاریخ وقف.
- VI. کتابخانه ء اوقاف (۳۴۹).
 در آغاز، گفته شده است که در این کتابخانه ۱۲۰۰ جلد کتاب موجود است که
 چهار جلد آن خطی است و در
 اینجا این چهار نسخه ء خطی ذکر شده است.
 ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و نسخه شناسی.
- VII. کتابخانه ء مدرسه ء دامغانی در همدان (۳۴۹).
 چهار نسخه ء خطی معرفی شده است
 ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
 تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- VIII. کتابخانه ء مدرسه ء زنگنه (۳۵۰ - ۳۵۱). ترتیب معرفی نامه ها: الفبایی.
- IX. کتابخانه ء مدرسه ء غرب همدان (۳۵۲ - ۳۶۵).
 در آغاز، مقدمه ای از مؤلف است و در آن متذکر شده که مرحوم
 آیه الله آخوند ملاعلی همدانی می باشد. و در اینجا چند نسخه ء این کتابخانه توصیف
 شده است.
 ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
 تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- X. نسخه های حاجی ایزدی (۳۶۶ - ۳۶۸).
 در این قسمت، ۲۰ نسخه ء خطی ذکر شده است.
 ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
 تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

- XI. نسخه های محمود ایزدی (۳۶۹).
 در این قسمت، هفت نسخه و سکه گزارش شده است.
 ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
 تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- XII. نسخه های بحرالفضایل (۳۷۰).
 ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
 تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- XIII. کتابخانه و قاسم برنا (۳۷۱ - ۳۷۹).
 در آغاز، مقدمه ای درباره و برنا و کتابخانه اش، و سپس فهرست نسخ خطی این کتابخانه است.
 ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
 تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- XIV. نسخه های حاج سیدنصرالله بنی صدر (۳۸۰).
 ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
 تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- XV. نسخه های آقای حاج حسن پنبه چی (۳۸۱).
 این صفحه، گزارش سه نسخه و خطی است.
 ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
 تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- XVI. نسخه های دکتر جلالی (۳۸۲).
 این صفحه: گزارش ۴ نسخه و خطی است.
 ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
 تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- XVII. نسخه های آقای دامغانی (۳۸۳ - ۳۸۴).
 در این قسمت، ۲۲ نسخه و خطی معرفی شده است.
 ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
 تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- XVIII. نسخه و سید محمد نجفی عرب زاده (۳۸۵).
 این نسخه، مجموعه و دو رساله است.
 ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

XIX. کتابخانه ء کمالی (۳۸۵ - ۳۸۷).

این قسمت، شامل معرفی ۱۲ نسخه ء خطی است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

XX. نسخه های تقی یوسفی (۳۸۷).

در این قسمت، توصیف دو لوح و یک نامه، که هر سه مربوط به فرقه ء بهائیه می

باشد، و یک وقفنامه آمده است.

۹. کتابخانه های عمومی و خصوصی شهر رشت (۳۸۸ - ۳۹۶).

I. کتابخانه ء ملی (۳۸۸ - ۳۹۲).

در آغاز، مقدمه ء کوتاهی از مؤلف است.

فهرست شامل دو بخش است: * در این بخش، سه نسخه ء خطی معرفی شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره ء راهنما، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

* در این بخش، فرمانهای این کتابخانه آمده است.

ترتیب معرفی: نام صادر کننده ء فرمان، مخاطب فرمان، مورد فرمان، و تاریخ فرمان.

II. کتابخانه ء مدرسه ء مهدویه ء رشت (۳۹۴ - ۳۹۶).

در آغاز این فهرست آمده است که در این کتابخانه، بیش از پنجاه مجلد نسخه ء

خطی است. و در اینجا تنها

فهرست پنج نسخه ذکر شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

III. کتابخانه ء شاد قزوینی در رشت (۳۹۴ - ۳۹۶).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

۱۰. فهرست کتابخانه های شهر قم (۳۹۷ - ۳۹۹).

I. کتابخانه ء آستانه ء قم (۳۹۷ - ۳۹۸).

در این قسمت، سه نسخه ء خطی معرفی شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

II. کتابخانه ء مدرسه ء فیضیه (۳۹۹).

در این قسمت، سه نسخه ء خطی معرفی شده است.

ترتیب معرفی: نام کتاب، و نام مؤلف.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

III. کتابخانه ء مسجد اعظم (۳۹۹).

در این قسمت سه نسخه ء خطی معرفی شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

۱۱. آمل (۴۰۰ - ۴۰۳).

I. کتابخانه ء آقای میرزا أبو الحسن پیشنماز آملی از دانشمندان وپارسایان این شهر (۴۰۰ - ۴۰۳).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

۱۲. کتابخانه های عراق و عربستان سعودی (۴۰۵ - ۵۸۳).

در آغاز، مقدمه ای از محمد تقی دانش پژوه، در چگونگی تدوین این فهرستها است.

I. مكتبة المتحف العراقي (کتابخانه ء موزه ء عراق)، در بغداد (۴۰۶).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره ء راهنما.

II. المكتبة المركزية في جامع بغداد (۴۰۶).

در معرفی فهرست این کتابخانه، تنها این عبارت آمده است: (چند مجلد منخطوط و شصت فیلم در آن هست).

III. مكتبة معهد الدراسات الاسلامية العليا في جامعة بغداد (۴۰۶ - ۴۰۷).

در این قسمت چهار نسخه ء خطی ذکر شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

VI. المكتبة القادرية في الحضرة الكيلانية في بغداد (۴۰۷).

راجع به این کتابخانه، فقط این عبارت آمده است: (نزدیک به ۱۳۱۴ نسخه ء خطی در آن هست، و فهرستی در آن دیده نشده و باید آن را بررسی نمود. از نسخی که نمایش داده اند و در ویتترینها گذارده اند [!] پیدا بود که کتابخانه ء مهمی است و نسخی گرانها دارد به ویژه آنکه این کتابخانه در خانقاه عبد القادر گیلانی عارف و رهبر گروه قادیان بنیاد شده و از رهگذر تاریخ تصوف در ایران اهمیت بسیار دارد).

V. مكتبة الخلاني العامة (بغداد) (۴۰۷ - ۴۰۸).

کتابخانه ء مذکور در کنار آرامگاه محمد بن عثمان بن سعید العمری دومین نایب از نواب چهارگانه ء امام دوازدهم [عجل الله تعالی فرجه الشریف]، در ۱۳۶۴ ه. ق، بنیاد گذاشته شد. در اینجا سه نسخه ء خطی ذکر شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
VI. کتابخانه و دکتر حسین علی محفوظ، در بغداد (۴۰۸).
در این بخش، سه نسخه و خطی معرفی شده است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

VII. کتابخانه ء توفیق وهبی، در بغداد (۴۰۸ - ۴۰۹).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

VIII. مکتبه الامام امیر المؤمنین [علیه السلام] العامة، در نجف (۴۰۹ - ۴۱۹).

این کتابخانه در ۱۳۷۳ ه. ق با کوشش مرحوم علامه ء امینی نگارنده ء الغدير تأسیس شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی، و (گاهی) مآخذ (الذریعة یا دانشگاه و...).

اضافات:

۱. نام تعدادی نسخ کهن که به صورت حلقه های فیلم در این کتابخانه موجود است.

IX. کتابخانه ء آية الله العظمی حکیم در نجف در مدرسه ء هندي (مکتبه آية الله الحکیم العامة (۴۲۰ - ۴۲۸).

این کتابخانه توسط مرحوم آية الله حکیم مرجع شیعیان، در سال ۱۳۷۷ ه. ق تأسیس شده است. در این بخش از

فهرست، تعدادی از نسخ خطی کتابخانه ء مذکور گزارش شده است. ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

X. کتابخانه ء مدرسه ء بروجردی (۴۲۹ - ۴۳۱).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

XI. کتابخانه ء تکیه ء شوشتری ها (۴۳۲ - ۴۳۳).

این کتابخانه را آقای حاج محمد رضای شوشتری بنیاد گذاشته است. ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

XII. مکتبه جامعة النجف (۴۳۳).

شش نسخه ء خطی در این بخش، معرفی شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

XIII. کتابخانه ء جعفریة در مدرسه ء هندي در کربلا (۴۳۴ - ۴۳۷).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

XIV. کتابخانه ء مدرسه ء بادکوبه در کربلا (۴۳۸).

پنج نسخه ء خطی، در این بخش، معرفی شده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

XV. کتابخانه ء خصوصي آقای عبد الرضای شهرستانی از دانشمندان روحاني در مدرسه ء هندي کربلا

(۴۳۸ - ۴۳۹).

در این بخش، پنج نسخهء خطی معرفی شده است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

XVI. کتابخانه ء جامع الامام ابی یوسف، جنب آستان امام موسی کاظم [علیه السلام] (۴۳۹).

در این کتابخانه، نسخه ء خطی نیست.

XVII. مکتبه شیخ الاسلام عارف حکمة (۴۴۰ - ۵۰۴).

این کتابخانه را شیخ الاسلام قسطنطنیه شهاب الدین عارف احمد حکمة الله بن ابراهیم عصمة الله بن اسماعیل رائف پاشای حسینی رومی حنفی بنیاد گذاشته است. نسخه های این کتابخانه، در ساختمانی پهلوئی حرم پیامبر اکرم [صلی الله علیه وآله وسلم] است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره ء راهنما. تنظیم معرفی نامه ها: موضوعی.

XVIII. مکتبه المدینة المنورة العامة (۵۰۵ - ۵۱۲).

در این کتابخانه، که جنب حرم پیامبر اکرم [صلی الله علیه وآله وسلم] قرار دارد، نسخه های چاپی و خطی چند کتابخانه گردآوری شده و هر يك جداگانه در قفسه هایی به ترتیب موضوع قرار دارد. تعدادی نسخه ء کهن نیز در آنجا هست. در این بخش، ابتدا فهرست نسخه های کهن این کتابخانه آمده (۵۰۶ - ۵۱۰) و به ترتیب موضوعی است و در معرفی آنها اول کتابشناسی و بعد نسخه شناسی ذکر شده است و شماره ء نسخه هم در گوشه ء سمت چپ آنها در میان پرانتز قرار دارد. و سپس فهرست چند کتابخانه به طور جداگانه آمده است به ترتیب: * مکتبه الساقزلی (في مکتبه المدینة المنورة)

(۵۱۰) * مکتبه الشیخ عمرالحمداں (۵۱۰) * مکتبه الشفاء (۵۱۱) * مکتبه سیدنا عثمان (۵۱۱ - ۵۱۲).

ترتیب معرفی (نسخ خطی): نام کتاب، نام مؤلف، تاریخ تحریر، تعداد صفحات کتاب، و شماره ء نسخه.

XIX. المکتبه المحمودية في الحرم النبوي (مدینه) (۵۱۲ - ۵۲۵).

این کتابخانه توسط سلطان محمود عثمانی، در شهر مدینه، در مدرسه أي که خود محمود ساخته بود بنیاد شده ولی بعدا که مدرسه به خیابان افتاد (ویران شد)، کتابخانه را به حرم پیامبر اکرم [صلی الله علیه وآله وسلم] بردند.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی، دو شماره همراه با یکی از حروف الفبا. تنظیم معرفی نامه ها: موضوعی.

XX. مکتبه الحرم النبوی [صلی الله علیه وآله وسلم] (۵۲۶ - ۵۲۸).
نسخه هایی را که در مدارس قدیم بوده گرد آورده و در این کتابخانه گذاشته اند.
در آغاز، مقدمه و کوتاهی راجع به کتابخانه و مذکور است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره و نسخه. پس از ذکر عنوان هر
موضوع، شماره و فن در داخل
پرانتز دیده می شود.
تنظیم معرفی نامه ها: موضوعی.
XXI. مکتبه مظهر فی رباط مظهر یا کتب خانه و خانقاه احمدی در مدینه رو
بروی بقیع (۵۲۹ - ۵۳۴).
نسخه ها را محمد مظهر عمری نقش بندی فاروقی، در ۱۲۹۷ ه. ق، وقف کرده،
و شیخ احمد فاروقی هندی این کتابخانه
را در این رباط، که خانقاه صوفیان و درویشان قادری است، بنیاد کرده است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی، و (گاهی) شماره و نسخه. XXII. مکتبه الحرم المکی (مکه) (۵۳۵ - ۵۳۹). در آغاز، مقدمه ای در مورد روش ثبت کتابها در دفتر این کتابخانه است. ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، شماره و نسخه. تنظیم معرفی نامه ها: موضوعی.

XXIII. مکتبه مكة المكرمة (۵۴۰ - ۵۴۲). در آغاز، مقدمه ای درباره و این کتابخانه است. فهرست دارای سه بخش است: * معرفی ده نسخه * مکتبه القدس، التصوف. شامل يك نسخه * العلوم الغریبة. شامل سه نسخه.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، تاریخ تحریر، (گاهی) نسخه شناسی، و شماره و نسخه. XXIV. اینک از چند نسخه ای به دقت وصف می شود (۵۴۳ - ۵۸۲). فهرست در سه بخش است: * نسخه های عربی و ترکی (۵۴۳ - ۵۵۹) * نسخه های فارسی (۵۶۰ - ۵۷۶).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما، و نسخه شناسی. تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی. * مجموعه ها (۵۷۷ - ۵۸۲).

ترتیب معرفی: نسخه شناسی کلی مجموعه، و کتابشناسی مربوط به هر يك از رساله ها. XXV. چند کتاب سودمند برای تاریخ شهرهای عربستان (۵۸۳). در این بخش، هفت کتاب در مورد شهرهای عربستان ذکر شده است. ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، محل، و تاریخ چاپ. ۱۳. فهرست کتابخانه و آقای کاظم مدیر شانه چی استاد دانشکده و الهیات و معارف اسلامی مشهد (۵۸۴ - ۶۱۱). تألیف کاظم مدیر شانه چی. فهرست در دو بخش است: * نسخه های فارسی (۵۸۴ - ۵۸۹) * نسخه های عربی (۵۹۰ - ۶۱۱).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی. تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی. ۱۴. تتمه و فهرست کتابخانه و فرخ که در همین نشریه (۳ / ۸۵ - ۹۷) به چاپ رسیده است

(۶۱۲).

تألیف تقی بینش.

در این بخش، سه نسخه معرفی شده و سپس غلطهای چاپی فهرست آمده است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

۱۵. نسخه های حاج سید علی اصغرزاده (مشهد) (۶۱۳ - ۶۱۷).
تألیف حاج سید علی اصغر اصغرزاده.
ترتیب معرفی: کتابشناسی.
۱۶. کتابخانه ء میرزا عبد العظیم خان قریب گرگانی (۶۱۸ - ۶۵۷).
تألیف محمد تقی دانش پژوه. در آغاز، مقدمه ء مؤلف است.
فهرست دردو بخش است: * نسخه های فارسی و مجموعه ها (۶۱۸ - ۶۵۱) *
نسخه های عربی و ترکی
(۶۵۲ - ۶۵۷).
- ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی (برای نسخه ها). و به ترتیب شماره ء راهنما (برای مجموعه ها).
۱۷. کتابخانه ء بهار (۶۵۸ - ۶۷۱).
محمد تقی بهار خراسانی فرزند میرزا کاظم صبوری کاشانی کتابخانه ای داشت که آن را در کتابخانه ء مجلس شورای ملی گذاشت. در اینجا چند نسخه از آن کتابخانه توصیف شده است.
تألیف محمد تقی دانش پژوه.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
۱۸. نسخه های مسعود محتشمی (۶۷۲ - ۶۷۳).
تألیف محمد تقی دانش پژوه.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
۱۹. نسخه های خطی فارسی تازه در کتابخانه ء ملی پاریس (۶۷۴ - ۶۷۸).
تألیف ایرج افشار.
در آغاز، مقدمه ء مؤلف - مورخ اول فروردین ۱۳۴۶ - راجع به کیفیت تدوین این فهرست فشرده است.
ترتیب معرفی: شماره راهنما، کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: براساس شماره ء راهنما.
۲۰. نسخ خطی فارسی انجمن پادشاهی آسیائی (لندن) (۶۷۹ - ۶۸۲).
تألیف ایرج افشار.
در آغاز، مقدمه کوتاهی از مؤلف و سپس فهرست اجمالی کتابخانه است.
ترتیب معرفی: شماره ء راهنما، کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: براساس شماره ء راهنما.

(۹۸)

اضافات:

۱. * مجموعه (الیس).
۲۱. نسخ خطی فارسی در کتابخانه و دانشگاه اوترخت (۶۸۳).
- تألیف ایرج افشار.
- ترتیب معرفی: شماره و راهنما، کتابشناسی، و نسخه شناسی. ۲۲. نسخ خطی فارسی در کتابخانه و ملی اسکاتلند (ادنبورگ) (۶۸۴).
- تألیف ایرج افشار.
- ترتیب معرفی: شماره و راهنما، کتابشناسی، و نسخه شناسی.
۲۳. نسخ خطی فارسی در کتابخانه و دانشگاه ادنبورگ (۶۸۵ - ۶۸۸).
- . تألیف ایرج افشار.
- فهرست در دو بخش است:
- * هفت نسخه و خطی.
- ترتیب معرفی: شماره و راهنما، و کتابشناسی.
- تنظیم معرفی نامه ها: براساس شماره و راهنما.
- * هفتاد و دو نسخه و خطی تحت عنوان (مجموعه و نیوکالج، هدایی به دانشگاه).
- ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، (گاهی) تاریخ تحریر، (گاهی) نسخه شناسی.
۲۴. نسخ خطی فارسی کتابخانه و سلطنتی کینهاک (۶۸۹ - ۷۱۳).
- تألیف ایرج افشار.
- فهرست در چند بخش است: * مجموعه و قدیم (۶۸۹ - ۷۰۰) * نسخه های بعدی با علامت. cod pers add
- (۷۰۱ - ۷۰۳) * مجموعه و cod siur pers (۷۰۴) * مجموعه و کریستین سن (۷۰۴ - ۷۰۸) * نسخه های شماره نشده (۷۰۸ - ۷۰۹) * نسخه های خطی اهدائی کتابخانه و دانشگاه کینهاک (۷۱۰) * نسخه های مشخص شده با علامت cod mixt add (۷۱۰ - ۷۱۱) * نسخه های با علامت. cod mixt add (۷۱۱ - ۷۱۲) * مجموعه و خصوصي Davids. L. G (۷۱۳).
- ترتیب معرفی: شماره و راهنما، کتابشناسی، و نسخه شناسی.
- تنظیم معرفی نامه ها: براساس شماره و راهنما (به استثنای بخش (نسخه های شماره نشده)).
۲۵. نسخ خطی فارسی در کتابخانه و دانشگاه استکهلم (۷۱۴).
- در این بخش ۱۷ نسخه و خطی به طور مختصر معرفی شده است.
- تألیف ایرج افشار.

ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، تاریخ تحریر، و (گاهی) نسخه شناسی.
۲۶. بعضی از نسخ خطی دانشگاه میشیگان (۷۱۵ - ۷۱۶).

تألیف ایرج افشار.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره.
۲۷. مجموعه ء کتب خطی و چاپی و اسنادو عکس حسن علی غفاری (معاون الدولة)
اهداء

شده به دانشگاه تهران (۷۱۷ - ۷۳۴).

تألیف ایرج افشار.

در آغاز، توضیحی در ارتباط با اهداء این کتب به قلم دکتر جهانشاه صالح رئیس
وقت دانشگاه و سپس
نامه ء حسن علی غفاری به ریاست دانشگاه تهران، در مورد چگونگی وقف و شرایط
آن است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

اضافات:

۱. تعداد ۹ تصویر از برخی نسخ معرفی شده در ۹ صفحه.

۲۸. کتابشناسی آثار سه تن از عرفاء قرن اخیر (۷۳۵ - ۷۶۵).

فهرست در سه بخش است:

* آثار عین الدین حسین دزفولی (۷۳۵ - ۷۴۵).

ترتیب معرفی: کتابشناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

* آثار جلال الدین علی میرابوالفضل عنقا (۷۴۶ - ۷۶۳).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

ترتیب معرفی نامه ها: الفبایی.

* آثار میرقطب الدین محمد عنقا پیر اویسی (۷۶۴ - ۷۶۵).

در ارتباط با این عارف، تنها توضیح داده شده که نزدیک به چهل مجلد از آثارش را
به خط خویش نوشته و سه اثر از او به

چاپ رسیده است. تصویری هم از یکی از آثار او در یک صفحه آمده است.

اضافات: ۱. تعداد ۱۰ تصویر از برخی نسخه های معرفی شده، در میان فهرست.

مجلد ششم

این مجلد، به یاد بود انعقاد مجلس علمی و تحقیقاتی درباره احوال و آثار رشید الدین

فضل الله همدانی (۱۱ تا ۱۶ آبان

۱۳۴۸) منتشر شده است.

زیر نظر محمد تقی دانش پژوه و ایرج افشار، انتشارات دانشگاه تهران ۶ / ۱۰۳۹،

گنجینه ء فهرست و کتابشناسی

۶ - ۸، مورخ ۱۳۴۸ ه. ش، ۴ + ۶۹۸ ص.
در آغاز، فهرست مندرجات این مجلد است.

(۱۰۰)

۱. هدایة الاسماء في بيان كتب العلماء (۱ - ۶۲).
تألیف حسن بن کتنوی یزدی، به کوشش محمد تقی دانش پژوه.
در آغاز، مقدمه ای از محمد تقی دانش پژوه راجع به چگونگی تدوین این فهرست توسط مؤلف آمده است. وی در این مقدمه توضیح داده است که گویا این رساله، نخستین فهرستی باشد که در ایران تدوین شده و در آن گذشته از آثار شیعی از کتابهای اهل سنت نیز آنچه مربوط به آیین شیعه بوده یا در تحصیل سودمند می دیده، یاد کرده است.
فهرست در دو بخش است:
* ذکر نسخ خطی (۱ - ۳۹).
ترتیب معرفی: کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
* فهرست مؤلفان کتابهایی که در هدایة الاسماء یاد شده است (۵۴ - ۶۲).
اضافات:
۱. تعداد ۱۴ تصویر از بعضی نسخ معرفی شده (۴۰ - ۵۳).
۲. فهرست قسمتی از کتب خطی کتابخانه عبدالحسین بیات (۶۳ - ۱۱۷).
تألیف احمد گلچین معانی.
در آغاز، مقدمه و مؤلف پیرامون این کتابخانه و فهرست آن است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی خاص هر رساله (اگر رساله باشد)، نسخه شناسی و نسخه شناسی کلی (اگر رساله باشد).
۳. دنباله و فهرست کتابهای خطی کتابخانه و ملی تهران (که درص ۱۳۹ - ۲۸۱ دفتر چهارم نشر شده است) (۱۱۹ - ۳۲۶).
در مجلد چهارم نشریه، تعدادی از کتب منظوم این کتابخانه به طبع رسیده بود، و در اینجا نخست دنباله و کتب منظوم (۱۱۹ - ۲۸۵)، و سپس کتابهای منشور (۲۸۶ - ۳۲۶) آمده است.
تألیف دکتر مهدی بیانی.
- ترتیب معرفی: نسخه شناسی، کتابشناسی، و شماره و راهنما (بعدها نام کتاب).
۴. فهرست کتابهایی که به دستور محمدولی میرزا در یزد ترجمه و تألیف شده است (۳۲۷ - ۳۳۳).
در آغاز مقدمه ای از ایرج افشار است. وی در این مقدمه توضیح داده که قدیمترین مآخذی که فهرست کتب

تألفی عهد محمدولی میرزا را به دست می دهد کتاب جامع جعفری تألیف
محمدجعفرمنشی متخلص به (طرب
اصفهان) است. در اینجا عین همان فهرست - که معرف ۵۴ کتاب آن عصر است
- از یگانه نسخهء خطی
کتاب مذکور - که در تملك محمد صادق رحیمی است - به طبع رسیده است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی.

- تنظیم معرفی نامه ها: موضوعی.
۵. کتابخانه ء خاندان آقامیر حسینی قزوینی (قزوین) (۳۳۴ - ۳۵۳).
تألیف محمد تقی دانش پژوه.
در آغاز، مقدمه ء مؤلف در مورد این کتابخانه و تدوین فهرست آن است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
۶. نسخ خطی کتابخانه ء آية الله العظمی مرعشی (قم) (۳۵۵ - ۴۲۵).
تألیف محمد تقی دانش پژوه.
در آغاز، مقدمه ء کوتاهی از مؤلف پیرامون این کتابخانه و تدوین فهرست آن است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
۷. فهرست نسخ خطی کتابخانه ء مجلس سنا (۴۲۷ - ۵۸۷).
در دفتر دوم همین نشریه (۲۱۹ - ۲۵۷)، فهرستی از نسخ مخطوط این کتابخانه -
که به ۷۸ مجلد می رسید - چاپ شده
است. در اینجا از چند نسخه ء دیگر که پس از آن به دست آمده، یاد شده است.
البته در اینجا نیز قبل از فهرست توصیفی،
فهرست اجمالی از آن نسخه ها - که در دفتر دوم یاد شده - نیز آمده است.
تألیف محمد تقی دانش پژوه.
- ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره ء نسخه، نسخه شناسی، و (گاهی) (ب) (رمز
باستانی راد) یا (بی) (رمز دکتر
مهدی بیانی) که برخی از نسخه ها را از این دو نفر خریده اند.
تنظیم معرفی نامه ها: براساس شماره ء نسخ.
۸. نسخه های خطی ابراهیم دهگان (۵۸۹ - ۵۹۲).
تألیف ایرج افشار.
در آغاز، مقدمه ء کوتاه مؤلف راجع به تدوین این فهرست است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
اضافات:
۱. دو تصویر از يك نسخه ء معرفی شده در دو صفحه.
۹. نسخه های خطی در اصفهان (۵۹۳ - ۵۹۹).
تألیف ایرج افشار.
- نسخی که در این بخش معرفی شده، متعلق به مرحوم شیخ حسن جابری انصاری
بوده که در اصفهان موجود است.
ترتیب معرفی نسخ غیرمجموعه: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

ترتیب معرفی مجموعه ها: به دو صورت است: الف. نسخه شناسی کلی مجموعه،
و کتابشناسی هر رساله

(۱۰۲)

مجموعه. ب. لفظ مجموعه، کتابشناسی، و نسخه شناسی هر رساله.

۱۰. معرفی يك منظومه ء خطی (۶۰۱ - ۶۰۶).

این بخش، مقاله أي است در توصیف يك منظومه ء خطی متعلق به مؤلف.
تألیف حمید ایزدپناه (خرم آباد لرستان).

اضافات:

۱. سه تصویر از منظومه، در سه صفحه.

۱۱. فواید العلماء (۶۰۵ - ۶۱۲). تألیف علی اکبر شکور (شهرضا). در آغاز،

توضیح کوتاهی درباره ء مؤلف کتاب مذکور است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی (به طور مختصر).

اضافات:

۱. پنج تصویر از برخی صفحات این نسخه، در پنج صفحه.

۱۲. فهرست نسخه های خطی مجموعه ء طاهري شهاب (ساری) (۶۱۳ - ۶۳۶).

تألیف طاهري شهاب.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

۱۳. فهرست نسخه های خطی کتابخانه ء مجتبی مینوی (۶۳۷ - ۶۹۰).

تألیف محمد تقی دانش پژوه.

در آغاز، مقدمه ء مؤلف راجع به مجتبی مینوی و کتابخانه ء وی است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره ء راهنما، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

اضافات:

۱. تعداد یازده تصویر از بعضی نسخ معرفی شده (۶۶۰ - ۶۷۰).

۱۴. چند نسخه از دکتر مهدی بیانی (۶۹۱ - ۶۹۵).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

۱۵. نسخه های سیدحسن سادات ناصری (۶۹۶ - ۶۹۸).

تألیف محمد تقی دانش پژوه.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

مجلد هفتم

زیر نظر محمد تقی دانش پژوه و ایرج افشار، انتشارات دانشگاه تهران ۷ / ۱۰۳۹،
۱۳۵۳ ه. ش، ۶ + ۸۱۲

ص.

در آغاز، یادداشتی از ایرج افشار در چگونگی تأسیس نشریه و کتابخانه و مرکزی
دانشگاه تهران و بعد از آن

فهرست مندرجات این مجلد و سپس دو توضیح کوتاه است.

۱. نسخ خطی کتابخانه و انجمن آثار ملی (۱ - ۶).

در این بخش، فهرست نسخی که از کتابخانه ی بیات به انجمن آثار ملی انتقال یافته

و نیز چند نسخه ای که انجمن خریداری

کرده یا اشخاص دیگر به آن انجمن اهدا کرده اند، آمده است.

تألیف ایرج افشار.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

۲. مدارکی جهت فهرست نسخ خطی فارسی (۷ - ۲۸).

تألیف ا. ف. آکیموشکین و یو. ی. بورشفسکی، ترجمه و عنایت الله رضا.

۳. کتابخانه و آیه الله رضوی در کاشان (۲۹ - ۹۴).

تألیف محمد تقی دانش پژوه.

در آغاز، مقدمه و مؤلف در شرح حال آیه الله علم الهدی سید محمد حسین بن هبة

الله بن محمد بن عبد الحی رضوی

کاشانی است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی و شماره و راهنما.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

اضافات:

۱. تعداد پنجاه تصویر از برخی نسخ معرفی شده.

۴. کتابخانه و دکتر حسین مفتاح در تهران (۹۵ - ۵۱۰).

تألیف محمد تقی دانش پژوه.

در آغاز، مقدمه و مؤلف راجع به تدوین فهرست حاضر است.

فهرست در دو بخش است:

* نسخ غیر اسناد (۹۶ - ۳۱۶).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

* اسناد (۳۱۷ - ۳۴۵).

(۱ • ۴)

اضافات:

۱. تعداد ۱۶۵ تصویر از برخی نسخ معرفی شده، در ۱۶۵ صفحه.
۵. فهرست نسخه های کتابخانه آقاى سيد محمد على طباطبائى قاضى تبريزى (۵۱۱ - ۵۲۳).
- تأليف سيد عبد العزيز طباطبائى.
- در آغاز، مقدمه و كوتاهى از مؤلف، پيرامون شخصيت آقاى حاج سيد محمد على طباطبائى و تدوين فهرست حاضر است.
- ترتيب معرفى: كتابشناسى، و نسخه شناسى.
- تنظيم معرفى نامه ها: الفبايى.
۶. فهرست كتابخانه و مزار عبد القادر گيلانى، در بغداد (۵۲۴ - ۵۳۰).
- تأليف سيد عبد العزيز طباطبائى.
- ترتيب معرفى: كتابشناسى، نسخه شناسى، و شماره و راهنما.
- تنظيم معرفى نامه ها: الفبايى.
۷. فهرست نسخه هاي خطى كتابخانه و ثقة الاسلام، در تبريز (۵۳۱ - ۵۴۳).
- قبلا يادداشتهايى از ۳۳ كتاب و مجموعه و ثقة الاسلام توسط دانش پژوه فراهم شده كه در دفتر چهارم نشرية (۳۲۶ - ۳۲۸)
- به طبع رسیده بود. و در اينجا فهرست بقيه و كتب آن كتابخانه تهيه شده است.
- تأليف سيد عبد العزيز طباطبائى.
- ترتيب معرفى: كتابشناسى، و نسخه شناسى.
- تنظيم معرفى نامه ها: الفبايى.
۸. فهرست نسخه هاي خطى دكتور حافظ فرمانفرمائيان (۵۴۴ - ۵۵۵).
- تأليف محمد تقى دانش پژوه.
- ترتيب معرفى: كتابشناسى، و نسخه شناسى.
- تنظيم معرفى نامه ها: الفبايى.
۹. فهرست نسخه هاي خطى مرحوم دكتور رضا صحت (۵۵۶ - ۵۶۱).
- تأليف محمد تقى دانش پژوه.
- ترتيب معرفى: كتابشناسى، و نسخه شناسى.
- تنظيم معرفى نامه ها: الفبايى.
۱۰. چند نسخه و خطى از افغانستان (۵۶۲ - ۵۶۵).
- تأليف محمد تقى دانش پژوه.
- ترتيب معرفى: كتابشناسى، و نسخه شناسى.

(1.0)

- تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
۱۱. نسخه های خاندان اسد الله خاکپور (۵۶۶ - ۵۶۸).
- تألیف محمد تقی دانش پژوه.
- ترتیب معرفی: فهرست به طور مجمل فراهم آمده و در معرفی بیشتر نسخ تنها به ذکر نام کتاب و مؤلف اکتفا شده است و در بعضی از آنها توضیحات مختصری در ارتباط با کتابشناسی و یا نسخه شناسی دیده می شود. در پایان این قسمت، چند نسخه و دیگر نیز از همین مجموعه معرفی شده است که در توصیف آنها ابتدا کتابشناسی و بعد نسخه شناسی است.
۱۲. فهرست نسخه های خطی کتابخانه و مجلس سنا (۳) (۵۶۹ - ۶۶۹).
- تألیف محمد تقی دانش پژوه.
- ترتیب معرفی: شماره و راهنما، نسخه شناسی، و کتابشناسی.
- تنظیم معرفی نامه ها: براساس شماره و راهنما.
۱۳. نسخ فارسی در کتابخانه های رومانی (۱۴ نسخه و خطی) (۶۷۱ - ۶۷۴).
- تألیف سلطان حسین سنندجی (سفیر ایران در رومانی).
- ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
۱۴. يك مجموعه و اشعار فارسی ناشناخته از قرن هشتم هجری (۶۷۵ - ۶۸۳).
- تألیف مهدی بیانی.
- ترتیب معرفی: ابتدا پنج مجموعه - که سعید نفیسی، ضمن مقاله ای، آنها را معرفی کرده است - نام برده شده و سپس، برای تکمیل این مقاله، نسخه و دیگری از همین مجموعه (که خود دو کتاب است) معرفی شده است. در معرفی این دو مجموعه، ابتدا قسمتها و ابواب آنها ذکر شده و بعد از آن شرح حال جامع و کاتب و نیز تاریخ تدوین و تحریر مجموعه و بالاخره مشخصات و ممیزات نسخه آمده است.
۱۵. نسخه های خطی سعید نفیسی (۶۸۵ - ۶۸۹).
- تألیف ایرج افشار.
- در آغاز، مقدمه و کوتاهی از مؤلف راجع به تدوین فهرست حاضر، مورخ ۲۸ بهمن ۱۳۵۰. ش است.
- ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
۱۶. بازنامه (۶۹۱ - ۶۹۳).
- در این بخش، چهار کتاب مشتمل بر شرایط بازداری و تربیت اسب است.

تألیف ابراهیم دهگان (اراک).
ترتیب معرفی: کتابشناسی.
۱۷. نسخه های خطی دکتر علی اکبر فیاض (۶۹۵ - ۷۰۱).
تألیف محمد تقی دانش پژوه.

- ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره راهنما.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
۱۸. نسخه هایی در یزد (۷۰۳ - ۷۱۳).
تألیف سیداحمد حسینی.
فهرست در سه بخش است: * نسخه های آتشی (۷۰۳ - ۷۰۸) * نسخه های آصف پور (۷۰۸ - ۷۱۱).
نسخه های محمود علومی یزدی (۷۱۱ - ۷۱۳).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
۱۹. نسخه های عز الدین جزائری، در نجف اشرف (۷۱۵ - ۷۱۹).
بعضی از کتابهای شیخ عز الدین جزائری، در الذریعة معرفی شده است و در اینجا چند کتاب دیگر وی که در الذریعة نیست، آمده است.
- ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
۲۰. فهرست نسخه های خطی حسن عاطفی (۷۲۱ - ۷۵۷).
تألیف حسن عاطفی.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
۲۱. درباره چند نسخه خطی (۷۵۹ - ۷۶۸).
تألیف محمود فاضل.
فهرست در سه بخش است:
* نسخه های خطی آقای محمود فاضل (۷۵۹ - ۷۶۲).
در اینجا، سه نسخه خطی توصیف شده است.
ترتیب معرفی: نسخه شناسی، و کتابشناسی (برای نسخه اول). کتابشناسی، و نسخه شناسی (برای نسخه دوم و سوم).
- * نسخه های خطی مدرسه حاج حسن، مشهد (۷۶۳ - ۷۶۵).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- * نسخه های خطی مدرسه عباس قلی خان، مشهد (۷۶۶ - ۷۶۸).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
۲۲. نسخه های خطی مجموعه اصغرزاده (۷۶۹ - ۷۷۱).
تألیف اصغر اصغرزاده (مشهد).
ترتیب معرفی: نام کتاب، نام نویسنده، و تاریخ تألیف (در بیشتر معرفی نامه ها).

(1·Y)

- تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
۲۳. فهرست کتابهای خطی عبد الوهاب فرید تنکابنی در رامسر (۷۷۳ - ۷۹۴).
- تألیف محمد سمایی حائری.
- در آغاز، دیباچه ای از مؤلف در معرفی خاندان سمایی در رامسر است.
- ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
۲۴. نسخه های آقای سید محمود شوشتری (اهواز) (۷۹۵ - ۷۹۶).
- این فهرست، به طور، مختصر، از روی یادداشت آقای علی نقی منزوی، تهیه شده است.
۲۵. نسخه های خطی در کتابخانه و سرکنسولگری استانبول (۷۹۷).
- تألیف ایرج افشار.
- ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
- تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
۲۶. نسخه های خطی همایون صنعتی زاده (۷۹۹).
۲۷. توضیحی در مورد نسخه های خطی دکتر حسین مفتاح (۸۰۰).
- اضافات:
۱. در پایان این مجلد، فهرست دفترهای پیشین این نشریه است. (۸۰۱ - ۸۱۱).
- مجلد هشتم
- زیر نظر محمد تقی دانش پژوه و ایرج افشار، انتشارات کتابخانه و مرکزی و مرکز اسناد ۲۵، مورخ ۱۳۵۸
۵. ش، ۶ + ۱۶ + ۳۱۰ ص.
- در آغاز، یادداشتی از ایرج افشار مبنی بر انتشار این مجلد و نیز توضیح مختصری در ارتباط با نگارش فهرست
- کتب فارسی و عربی موجود در کتابخانه های امریکا، و پس از آن دیباچه ای از محمد تقی دانش پژوه، مورخ ۱۱ دیماه
- ۱۳۵۷، راجع به سفرهای وی به برخی از کشورهای آسیایی و اروپایی و امریکایی که منجر به تدوین مجلدهای
- ۸ و ۹ و ۱۰ همین نشریه شده است و به دنبال آن، فهرست مندرجات مجلد حاضر و سپس چند گزارش کوتاه
- از محمد تقی دانش پژوه در ارتباط با سفرهای مذکور وی، و در ادامه، شماری
- فهرست مربوط به چند کتابخانه و
- شوروی از همو آمده است.
۱. کتابخانه و عمومی لنین در شهر مسکو (۱ - ۲۵).
- فهرست چند بخش است: * پاره ای از نسخه های فارسی که از روی فهرست

موجود در آنجا تهیه شده است (۴ - ۱۷).
ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و تاریخ.
* چند نسخهء فارسی که توسط شخص مؤلف بررسی شده است (۴ - ۶).
ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، کتابشناسی، و نسخه شناسی.

- تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- * چند نسخه ء عربی که از روی فهرست همانجا تهیه شده است (۶ - ۷).
- ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، و (گاهی) تاریخ.
- * تعدادی نسخه ء فارسی که توسط مؤلف بررسی شده است (۱۰ - ۱۵).
- ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، کتابشناسی، و نسخه شناسی.
- تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- * تعدادی نسخه ء عربی که توسط مؤلف بررسی شده است (۱۵ - ۱۷).
- ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، کتابشناسی، و نسخه شناسی * مجموعه (۱۷ - ۲۴).
- در اینجا مجموعه ای با چند رساله معرفی شده است.
- ترتیب معرفی: نسخه شناسی کلی مجموعه، و کتابشناسی هر رساله (رساله ها از آخر به اول معرفی شده اند).
- * موزه دولتی هنر مردم خاور در شهر مسکو (۲۴ - ۲۵).
- ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
- تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
۲. نسخه های خطی بنیاد خاورشناسی فرهنگستان شوروی در شهر لنینگراد (۲۷ - ۲۹).
- ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره ء راهنما همراه با یکی از حروف A تا E (با روش قطعی)، و نسخه شناسی.
- تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- اضافات:
۱. * معرفی تعدادی کتب گرجی و ترکی.
  ۲. * معرفی مجموعه ای با چهار رساله.
  ۳. فهرست نسخه های خطی به زبان پشتو، از فهرستهای کوشف.
  ۳. کتابخانه ء شچدرین در شهر لنینگراد (۹۹ - ۱۴۷).
- در آغاز، مقدمه ای راجع به چگونگی تهیه فهرست است. در این مقدمه آمده است که نخستین بار در سال ۱۸۵۲ م، (درن) فهرستی به زبان فرانسه، برای این کتابخانه منتشر کرده است و سپس مدارک وی در تهیه این فهرست و نیز کیفیت پا گرفتن کتابخانه ء مذکور - که اکثرا از طریق به غنیمت گرفتن و یا به ارمغان بردن می باشد - تشریح شده است.
- ترتیب معرفی (غیر مجموعه ها): کتابشناسی، شماره ء راهنما، نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره ء راهنما.
ترتیب معرفی (مجموعه ها): شماره ء راهنما، نسخه شناسی کلی مجموعه،
کتابشناسی هر رساله.
تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره ء راهنما.

۴. بنیاد نسخه های خطی فرهنگستان گرجستان در شهر تفلیس (۱۴۹ - ۱۵۴).
در این بخش، ابتدا توضیحی در ارتباط با سه مجموعه و موجود در این بنیاد و سپس
فهرست فرمان و اسناد موزه و گرجستان،
ج ۱، از (مکرخوبوا) چاپ ۱۹۴۹ م تفلیس با ترجمه و گرجی و به دنبال آن،
توضیحاتی نیز مربوط به دیگر نسخه های
گرجی، و سرانجام فهرستی از فهرستهای نسخه های گرجی بنیاد خطیهای تفلیس
آمده است.

۵. نسخه های عربی و ترکی گرجستان از روی فهرست گرجی از ۱ تا ۳۴ (۱۵۵ -
۱۶۶).

فهرست در چهار بخش است: نسخه های عربی (۱۵۵ - ۱۵۷) * نسخه های ترکی
(۱۵۷ - ۱۶۰) * نسخه های
عربی دیگر (۱۶۰ - ۱۶۲) * نسخه های ترکی دیگر (۱۶۲ - ۱۶۶).
ترتیب معرفی (غیر مجموعه ها): شماره و راهنما (که همان شماره و ترتیب است)،
کتابشناسی، و نسخه شناسی.
ترتیب معرفی (مجموعه ها): شماره و راهنما (همان شماره و ترتیب)، نسخه شناسی
کلی مجموعه، و کتابشناسی
هر رساله.

تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و راهنما.

۶. موزه و هنری گرجستان در شهر تفلیس (۱۶۷ - ۱۶۸).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

۷. کتابخانه و بنیاد خاورشناسی فرهنگستان تفلیس - نسخه های فارسی (۱۶۹ -
۲۶۹).

ترتیب معرفی (غیر مجموعه ها): کتابشناسی، و نسخه شناسی.

ترتیب معرفی (مجموعه ها): نسخه شناسی کلی مجموعه، کتابشناسی هر رساله.
۸. کتابخانه و دانشگاه لنینگراد (۲۷۱ - ۳۱۰).

ترتیب معرفی (غیر مجموعه ها): کتابشناسی، شماره و راهنما، و نسخه شناسی.
ترتیب معرفی (مجموعه ها): شماره و راهنما، نسخه شناسی کلی مجموعه،
کتابشناسی هر رساله.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

مجلد نهم

زیر نظر محمد تقی دانش پژوه، انتشارات کتابخانه و مرکزی و مرکز اسناد ۲۶،
مورخ ۱۳۵۸ ه. ش،

۲ + ۴۵۰ + ۷۸ ص.

مجلد حاضر، دنباله و دفتر هشتم است که در آن، فهرست چند کتابخانه و آسیا و اروپا و آمریکا معرفی شده است.

۱. بنیاد خاورشناسی شهر دوشنبه (۱ - ۴۷).

فهرست در دو بخش است: * کتابهای فارسی (۱ - ۲۲) * نسخه های عربی (۲۲ - ۴۷).

ترتیب معرفی: (غیر مجموعه ها): کتابشناسی، شماره و راهنما، نسخه شناسی یا نسخه شناسیهای مربوط به

نسخه یا نسخه هایی که به يك کتاب تعلق دارد.

ترتیب معرفی (مجموعه ها): شماره و راهنما، نسخه شناسی کلی مجموعه، کتابشناسی هر رساله.

- تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
۲. کتابخانه ء جامی در دانشکده ء ادبیات شهر دوشنبه (۴۸ - ۵۸).
ترتیب معرفی (غیر مجموعه ها): کتابشناسی، شماره ء راهنما، و نسخه شناسی یا نسخه شناسیهای مربوط به نسخه یا نسخه های متعلق به يك کتاب.
ترتیب معرفی (مجموعه ها): شماره ء راهنما، نسخه شناسی، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
۳. کتابخانه ء رودکی (۵۹ - ۸۶).
ترتیب معرفی (غیر مجموعه ها): کتابشناسی، شماره ء راهنما، و نسخه شناسی یا نسخه شناسیهای مربوط به نسخه یا نسخه های متعلق به يك کتاب.
ترتیب معرفی (مجموعه ها): شماره ء راهنما، نسخه شناسی کلی مجموعه، کتابشناسی هر رساله.
۴. کتابخانه ء فردوسی در شهر دوشنبه (۸۷ - ۱۰۹).
ترتیب معرفی (غیر مجموعه ها): کتابشناسی، شماره ء راهنما (و در بعضی موارد در آخر نسخه شناسی)، و نسخه شناسی یا نسخه شناسیهای مربوط به نسخه یا نسخه های متعلق به يك کتاب.
ترتیب معرفی (مجموعه ها): شماره ء راهنما، نسخه شناسی کلی مجموعه، و کتابشناسی مربوط به هر رساله.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
۵. کتابخانه ء آرشیو سمیونوف در بنیاد تاریخ فرهنگستان علوم تاجیکستان (۱۱۰ - ۱۲۴).
این فهرست، از روی سیاهه و برگه های موجود در این کتابخانه نوشته شده و نیز نسخه هایی هم توسط شخص مؤلف توصیف شده است.
- ترتیب معرفی (غیرمجموعه ها): کتابشناسی، شماره ء راهنما، و نسخه شناسی یا نسخه شناسیهای مربوط به نسخه یا نسخه های متعلق به يك کتاب.
ترتیب معرفی (مجموعه ها): شماره ء راهنما، نسخه شناسی کلی مجموعه، و کتابشناسی مربوط به هر رساله.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
۶. کتابخانه یا گنجینه ء بنیاد خاورشناسی فرهنگستان علوم به نام ابو ریحان بیرونی در شهر تاشکند (۱۲۵ - ۱۹۲).
در شهر

ترتیب معرفی (غیر مجموعه ها): کتابشناسی، شماره و راهنما، نسخه شناسی یا نسخه شناسیهای مربوط به نسخه یا نسخه های متعلق به يك کتاب.

ترتیب معرفی (مجموعه ها): شماره و راهنما، نسخه شناسی کلی مجموعه، و کتابشناسی مربوط به هر رساله.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

۷. موزه و نوائی (۱۹۲ - ۱۹۳).

در این بخش، سه نسخه و خطی معرفی شده است.

- ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما، و نسخه شناسی.
۸. کتابخانه و دانشکده و تاشکند (۱۹۳ - ۱۹۴).
در این بخش فقط يك نسخه و خطی معرفی شده است.
- ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
۹. کتابخانه و دانشگاه سمرقند (۱۹۴).
در این بخش توضیحاتی کلی درباره و برخی نسخ خطی این کتابخانه از قول آقای عبد الحمید پولادزاده (پولادتف) - که کتابدار آنجا بوده آمده است.
۱۰. کتابخانه و مسجد طلاشیخ در شهر تاشکند (۱۹۵ - ۲۰۰).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما، و نسخه شناسی یا نسخه شناسیهای مربوط به نسخه یا نسخه های متعلق به يك کتاب.
- تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
اضافات:
۱. * معرفی پانزده نسخه و خطی.
۱۱. کتابخانه و أبو علی سینا در دانشگاه دولتی شهر بخارا (۲۰۰ - ۲۰۱).
در این بخش تنها توضیحات مختصری درباره و برخی از نسخ خطی موجود در این کتابخانه، از قول مدیر آن - خانم مبارک رحمان زاده - آمده است.
۱۲. گنجینه و نسخه های خطی و چاپی فرهنگستان علوم آذربایجان در شهر باکو (۲۰۲ - ۲۲۵).
- در آغاز، مختصری درباره و این فهرست و تعداد و انواع نسخ خطی موجود در این کتابخانه است.
- فهرست دارای تقسیماتی است: * اسامی تعدادی از نسخه هایی که در نمایشگاه این کتابخانه، در داخل و یتیرین نهاده شده است (۲۰۲ - ۲۰۴) * توضیح مختصری درباره و خانه هایی در این کتابخانه برای روزنامه ها و اسناد و نسخه های ارزنده (۲۰۴) * فهرستی در مورد فهرستهای نسخه های خطی این گنجینه (۲۰۵) * فهرست چند نسخه که در دفتر پزشکی و ریاضی یاد شده است (۲۰۵ - ۲۰۶) * فهرست برخی از نسخه های مذهب و مصور که توسط مؤلف بررسی شده است. (۲۰۶ - ۲۱۹) * ذکر دو نسخه و دیگر این گنجینه (۲۱۹ - ۲۲۱) * معرفی برخی از

مقالات موجود در این کتابخانه، ۲۲۱ - ۲۲۵).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
۱۳. موزه و تاریخ ادبیات شهر باکو، به نام نظامی (۲۲۵ - ۲۲۸).
در این بخش، ۳۸ نسخه و خطی یا اشیاء تاریخی متعلق به این موزه معرفی شده
است.
تقسیمات عبارتند از: * از آثار نو و کهن که در این موزه گذارده اند (۲۲۵ - ۲۲۶)
* در خانه و خاقانی (۲۲۶) *
خانه و نظامی (۲۲۶ - ۲۲۷) * خانه و فضولی (۲۲۷) خانه و صائب تبریزی
(۲۲۷).

اضافات:

۱. * معرفی هشت نسخه و خطی دیگر.
۱۴. فهرست چند نسخه و دیگر که توسط مؤلف در شهر باکو دیده شده است (۲۲۸ - ۲۲۹).
- در اینجا دو نسخه و خطی ذکر شده است.
- ترتیب معرفی (یک مجموعه): نسخه شناسی کلی مجموعه، و کتابشناسی مربوط به هر رساله.
- ترتیب معرفی: (پنج گنج نظامی): نام کتاب، نام مؤلف، و نسخه شناسی.
۱۵. گنجینه و نسخه های خطی فرهنگستان باکو (۲۲۹ - ۲۵۵).
- فهرست در دو بخش است: فارسی (۲۲۹ - ۲۴۹) * عربی (۲۴۹ - ۲۵۵).
- ترتیب معرفی (غیر مجموعه ها): کتابشناسی، شماره و راهنما، و نسخه شناسی.
- ترتیب معرفی (مجموعه ها): شماره و راهنما، نسخه شناسی کلی مجموعه، کتابشناسی مربوط به هر رساله.
۱۶. کتابخانه و مرکزی علمی فرهنگستان ترکمنستان شوروی در شهر عشق آباد، بخش
- نسخه های خطی (۲۵۶ - ۲۷۴) * فهرست در دو بخش است: * فارسی (۲۵۶ - ۲۷۰) * عربی (۲۷۰ - ۲۷۴).
- ترتیب معرفی (غیر مجموعه ها): کتابشناسی، شماره و راهنما، و نسخه شناسی یا نسخه شناسیهای مربوط به نسخه یا نسخه های متعلق به یک کتاب.
- ترتیب معرفی (مجموعه ها): شماره و راهنما، نسخه شناسی کلی مجموعه، کتابشناسی هر رساله.
- تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
۱۷. فهرست نسخه های خطی موزه و ارمیتاژ (۲۷۵ - ۲۷۶).
- در این فهرست، تعداد ۲۵ نسخه و خطی که از روی یادداشتهای آکیموشکین تهیه شده، آمده است.
- ترتیب معرفی: نام کتاب، نام مؤلف، شماره ای همراه با حرف (ف)، و تاریخ نسخه.
- اضافات:
۱. * تعداد ده نسخه و کتیبه و مینیاتور، که مؤلف در ارمیتاژ دیده است.
۱۸. کتابخانه و ملی پاریس (۲۷۷ - ۳۱۸).
- فهرست در چند بخش است:
- * نسخه های خطی فارسی (۲۷۷ - ۳۰۲).
- ترتیب معرفی (غیر مجموعه ها): کتابشناسی، شماره و راهنما (همراه با (SP))،

(گاهی) شماره ء دیگری به لاتین
(همراه با (A))، نام (پاریس)، و نسخه شناسی.
ترتیب معرفی: (مجموعه ها): شماره ء راهنما (همراه با (SP))، (گاهی) شماره ء
دیگری به لاتین (همراه با
(A))، نام (پاریس)، و کتابشناسیهای مربوط به هر رساله.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

- * نسخه های خطی عربی (۳۰۲ - ۳۱۳).
ترتیب معرفی (غیر مجموعه ها): کتابشناسی، شماره راهنما (همراه با (عربی - پاریس))، و نسخه شناسی.
- ترتیب معرفی (مجموعه ها): شماره و راهنما (همراه با (عربی - پاریس))، نسخه شناسی، و کتابشناسیهای مربوط به هر رساله.
- تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- * چند نسخه از فهرست ترکی چاپ نشده و ملی پاریس (۳۱۳ - ۳۱۶).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما (همراه با (ترکی))، و نسخه شناسی.*
نسخه های آقای شهریار
عدل که در پاریس توسط مؤلف دیده شده است. (۳۱۶ - ۳۱۷).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
اضافات:
۱. چند یادداشت (۳۱۷ - ۳۱۸).
  ۱۹. کتابخانه و شهر مونیخ (۳۱۹ - ۳۴۶).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
اضافات:
  ۱. نسخه هایی تحت عنوان (در کتابخانه و مونیخ خوانده ام) (۳۴۳ - ۳۴۴).
  ۲. نسخه هایی تحت عنوان (در فهرست عربی برلین که در کتابخانه و مونیخ دیده ام، یاد شده است از) (۳۴۴ - ۳۴۵).
  ۳. در فهرست نسخه های ترکی کشور آلمان از مانفسروگستر چاپ ۱۹۶۸ م، ج ۲، ص ۱۱۶، یاد شده است.
(از) (۳۴۵).
  ۴. در کتابخانه آگاه شده ام از) (۳۴۵).
  ۲۰. کتابخانه و وایدنر در دانشگاه هاروارد (۳۴۶ - ۳۸۴).
ترتیب معرفی (غیر مجموعه ها): کتابشناسی، و نسخه شناسی.
ترتیب معرفی: (مجموعه ها): نسخه شناسی کلی مجموعه، و کتابشناسیهای مربوط به هر رساله.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
  ۲۱. کتابخانه و هوتن در پهلوی (جنب) کتابخانه و وایدنر دانشگاه هاروارد (۳۸۵)

- (۴۲۵).
در آغاز، مقدمه أي در ارتباط با وجود نسخ عربي و طریقه ء نگهداری آنها در این کتابخانه است.
ترتیب معرفی (غیر مجموعه ها): کتابشناسی، و نسخه شناسی.
ترتیب معرفی (مجموعه ها): نسخه شناسی کلی مجموعه، و کتابشناسیهای مربوط به هر رساله.

- تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
۲۲. چند نسخه از چند موزه و کتابخانه (۴۲۵ - ۴۴۸).
- I. موزه و ایزابلا، استوارت گاردنر (۴۲۵).
- در اینجا توضیحاتی درباره موزه و مذکور و نیز وجود تعدادی نسخ خطی ایرانی و اسلامی موجود در آن است.
- II. کتابخانه و آنتائوم بستن (۴۲۶).
- در این فهرست پنج نسخه و خطی معرفی شده است:
- ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
- تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی
- III. دانشکده و پزشکی شهر بستن (۴۲۶ - ۴۲۷).
- در اینجا ۶ نسخه و خطی ذکر شده است.
- ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
- IV. کتابخانه و عمومی بستن (۴۲۷ - ۴۲۹). در اینجا توضیحاتی در مورد وجود برخی نسخ خطی در این کتابخانه است.
- V. موزه و هنری فوگ (۴۲۹ - ۴۴۱).
- در آغاز، آماری کلی درباره نقاشیها و نسخه های ایرانی و ترکی و هندی و عربی و اسلامی - که از روی برگه های همانجا فراهم آمده - ذکر شده است. و پس از آن فهرستی از قطعه های خط و نقاشی و قرآن و دیگر اشیاء با ارزش آنجا، که شخص مؤلف آنها را دیده، آمده است.
- ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
- تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- VI. موزه و هنرهای زیبای بستن در بخش آسیایی (۴۴۱ - ۴۴۲).
- در اینجا توضیحاتی درباره و تعدادی نسخ خطی این موزه است.
- VII. موزه و فاین آرت شهر بستن (۴۴۲ - ۴۴۸).
- ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
- تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- اضافات:
۱. فهرستی از برخی تصاویر موزه و هنرهای زیبای بستن.
  ۲. فهرستی از برخی الواح موزه و هنرهای زیبای بستن.
  ۳. ذکر اسامی ۳۹ نسخه و خطی بنیاد نسخه های خطی.
  ۴. تعداد ۷۸ تصویر از آغاز و انجامهای ۳۹ نسخه و خطی مربوط به بنیاد نسخه های خطی فرهنگستان (۷۸)

صفحة).

(١١٥)

مجلد دهم

زیر نظر محمد تقی دانش پژوه، انتشارات کتابخانه و مرکزی و مرکز اسناد ۲۷،
مورخ ۱۳۵۸ ه. ش، ۴۰۷ + ۸۱

ص.

در آغاز، یادداشت کوتاهی از مؤلف در ارتباط با مجلد حاضر و فهرست کتابخانه
های مندرج در آن است.

۱. نسخه های فارسی و ترکی دانشگاه شیکاگو (۷ - ۱۱).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره و راهنما (همراه با (A))
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

۲. کتابخانه و دانشگاه پرینستون (۱۲ - ۷۰).

در آغاز، توضیحاتی در مورد فهرستهای (ماخ) برای کتابخانه و مذکور است.
فهرست در سه قسمت است: * فهرست نسخ خطی * فهرست کتابها و رساله های
منطق، از روی فهرست

(ماخ) * فهرست چند کتاب دیگر.

ترتیب معرفی (غیر مجموعه ها): کتابشناسی، و نسخه شناسی یا نسخه شناسیهای
مربوط به نسخه یا نسخه های
متعلق به يك کتاب

ترتیب معرفی (مجموعه ها): نسخه شناسی کلی مجموعه، و کتابشناسیهای مربوط به
هر رساله.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

اضافات:

۱. اسامی تعدادی کتب چاپی که مؤلف دیده و خوانده است.

۲. * دو نسخه و متعلق به آقای مزاولی، استاد زبان فارسی.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

۳. کتابخانه و دانشگاه شهر آن آربر (میشیگان) (۷۱ - ۲۲۷).

در آغاز، مقدمه ای در چگونگی تدوین فهرست حاضر است.

ترتیب معرفی (غیر مجموعه ها): کتابشناسی، و نسخه شناسی.

ترتیب معرفی (مجموعه ها): نسخه شناسی کلی مجموعه، و کتابشناسیهای مربوط به
هر رساله.

اضافات:

۱. * فهرست مجموعه و (گریگور) (۲۰۷ - ۲۲۶).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.

۲. * فهرست موزه ء هنر شهر آن آربر میشیگان (۲۲۶ - ۲۲۷).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، نسخه شناسی.

۴. دانشگاه کلمبیا (۲۲۸).
 در اینجا پانزده نسخه و خطی ذکر شده است.
 ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
۵. موزه و بریتانیا (۲۲۹ - ۲۳۴).
 در اینجا یازده نسخه و خطی ذکر شده است.
 ترتیب معرفی (غیر مجموعه ها): کتابشناسی، شماره و راهنما، و نسخه شناسی.
 ترتیب معرفی (مجموعه): شماره و راهنما، نسخه شناسی کلی مجموعه،
 کتابشناسیهای مربوط به هر رساله.
۶. کتابخانه و دانشگاه لیدن و اوترخت (۲۳۵ - ۲۷۴).
 فهرست در دو بخش است:
 * نسخه های عربی (۲۳۵ - ۲۴۴). ترتیب معرفی (غیر مجموعه ها): کتابشناسی،
 و نسخه شناسی.
 ترتیب معرفی (مجموعه ها): نسخه شناسی کلی مجموعه، و کتابشناسیهای مربوط به
 هر رساله.
 تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- * نسخه های فارسی (۲۴۵ - ۲۷۴).
 این بخش، از روی سه فهرست دیگر تهیه و به طور جداگانه معرفی شده است:
۱. فهرست نسخه های خطی عربی از (دوخویه) و (هوتسما) و (جونبول) چاپ
 ۱۸۸۸ م و ۱۹۰۷ م، در دو جزء.
۲. فهرست مخطوطات خاوری کتابخانه و آکادمی (لوگدونو باتاویا) در ۶ مجلد،
 چاپ ۱۸۵۱ م تا ۱۸۷۷ م از دوزی و
 دیونگ و دخویه و هو تسما، به زبانهای عربی و فارسی و ترکی.
۳. فهرست نسخه های خاوری (دیونگ) چاپ ۱۸۶۲ م.
۷. کتابخانه های استانبول (۲۷۵ - ۲۸۰).
 در اینجا سه نسخه و خطی ذکر شده است. دو مجموعه و یک کتاب (المصاییح).
 ترتیب معرفی (المصاییح): نام کتاب، نام مؤلف، و نسخه شناسی.
 ترتیب معرفی (مجموعه ها): نسخه شناسی کلی مجموعه، کتابشناسیهای مربوط به
 هر رساله.
۸. چند کتابخانه و هندوسند (۲۸۰ - ۲۸۶).
 ترتیب معرفی (غیر مجموعه ها): کتابشناسی، و نسخه شناسی.
 ترتیب معرفی (مجموعه ها): نسخه شناسی کلی مجموعه، کتابشناسیهای مربوط به
 هر رساله.
۹. پراکنده ها (۲۸۷ - ۳۷۳).

- I. چند فهرست برای بنیاد خاورشناسی و جاهای دیگر (۲۸۷).
- II. از فهرست عربی (رزن) چاپ ۱۸۷۷ م (۲۸۷).
- III. از گزارش آکادمی پادشاهی علوم سن پترزبورگ (۲۸۷).

- IV. از فهرست رساله های اسماعیلی، تألیف ایوانف در ۱۹۱۹ م (۲۸۸).
- V. از فهرست موزه و آسیایی، تألیف ایوانف در ۱۹۱۷ م (۲۸۸).
- VI. از مقاله و درن درباره و کتابخانه و هرزول (۲۸۹ - ۲۹۱).
- VII. فهرست نسخه های بنیاد خاورشناسی از مقاله و درن در مجموعه و آسیایی سال ۱۸۵۲ م (۲۹۲ - ۲۹۹).
- VIII. فهرست نسخه های خطی بنیاد زبانهای خاوری از (ب. و. رزن) چاپ پترمبورگ ۱۸۸۶ م (۲۹۹ - ۳۱۰).
- IX. فهرست (رماسکوئیچ) چاپ ۱۹۲۵ م با ذکر تاریخ ورود نسخه و آورندگان آنها در آغاز (۳۱۱ - ۳۱۳).
- X. ملانژ آزیاتیک چاپ پترسبورگ (۱۸۶۴)، ج ۵، ص ۲۲۱ (درن - خانیکوف) (کتابخانه و قیصری) (۳۱۳ - ۳۳۱).
- تقسیمات فهرست چنین است: * کتب دینی (۳۱۳ - ۳۱۶) * فلسفه و اخلاق و منطق (۳۱۶ - ۳۱۷) * لغت و نحو (۳۱۷ - ۳۱۸) * ترسل (۳۱۸) * بلاغت (۳۱۸) * شعر (۳۱۸) * تاریخ (۳۲۰ - ۳۲۲) * جهان نامه و جغرافی (۳۲۲ - ۳۲۳) * ریاضی (۳۲۳ - ۳۲۷) * تعبیر (۳۲۷) * جانورشناسی (۳۲۷) * پزشکی (۳۲۷) * دایرة المعارف (۳۲۷) * مجموعه ها (۳۲۷ - ۳۳۱) * چاپهای ایران (۳۳۱ - ۳۳۵) * نسخه های فارسی (۳۳۵ - ۳۳۷) * نسخه های پشتو (۳۳۷) * نسخه های فارسی (۳۳۸).
- XI. ملانژ آزیاتیک، ج ۵، دفتر ۴، چاپ ۱۸۶۶ م پترزبورگ (۳۳۸ - ۳۴۰). فهرست در دو بخش است: * الهی و فقه (۳۳۸ - ۳۳۹) * نسخه های ترکی (۳۳۹ - ۳۴۰).
- XII. نسخه های فارسی قازان (۳۴۰ - ۳۵۰). فهرست در سه بخش است: * نام پنج بنیاد (۳۴۰ - ۳۴۱) * تاریخ (۳۴۱ - ۳۴۴) * تصوف (۳۴۴ - ۳۵۰).
- XIII. فهرست نسخه های کتابخانه و بنیاد زبان و ادبیات فرهنگستان ترکمنستان به نام محذوم قلی در شهر عشق آباد، تهیه شده در بنیاد خاورشناسی دوشنبه (۳۵۰ - ۳۶۲).
- XIV. نسخه های ایروان در ماتناداران از روی یادداشتهای آقای افصح راد در شهر دوشنبه (۳۶۲ - ۳۶۵).

- XV. نسخه های بدایع الصنائع امیرسیدبرهان الدین عطاء الله بن محمود حسینی نیشابوری مشهدی (۳۶۵).
- XVI. یادداشت سفر نخستین به شوروی (۳۶۶ - ۳۶۷).
- XVII. نسخه ای از شهر دربند (۳۶۸ - ۳۷۳).
- در این قسمت توضیحاتی درباره نسخه و ریحان الحقایق وبستان الدقایق أبو بکر محمد بن موسی بن الفرغ دربندی است.
۱۰. درباره و چند کتاب (۳۷۴ - ۳۸۴).
۱۱. موزه و تاریخ ادیان شهر لنینگراد (۳۸۴).
- در اینجا تعداد هفت نسخه و خطی، به طور اختصار، معرفی شده است.
۱۲. خانه و پولیسف خاورشناس (۳۸۵).
۱۳. برنامه و دانشکده و کتابداری شهر لنینگراد نزدیک رودنوا (۳۸۵ - ۳۸۶).

۱۴. دنباله و فهرست کتابخانه و شچدرین (۳۸۶ - ۴۰۴).
ترتیب معرفی (غیر مجموعه ها): کتابشناسی، شماره و راهنما، و نسخه شناسی.
ترتیب معرفی (مجموعه ها): شماره و راهنما، نسخه شناسی کلی مجموعه،
و کتابشناسیهای مربوط به هر رساله.
۱۵. چند نسخه و فارسی دیگر از بنیاد نسخه های خطی فرهنگستان (۴۰۴ - ۴۰۵).

ترتیب معرفی (هفت اقلیم): کتابشناسی، و نسخه شناسی.
ترتیب معرفی (مجموعه): نسخه شناسی کلی مجموعه، و کتابشناسیهای مربوط به هر رساله.
اضافات:

۱. اسامی عکسهای چاپ شده در این مجلد (۴۰۶ - ۴۰۷).
۲. هشتاد و یک تصویر (۸۱ صفحه).
مجلد یازدهم و دوازدهم
زیر نظر محمد تقی دانش پژوه و دکتر اسماعیل حاکمی، انتشارات دانشگاه تهران
۱۰۳۹، خرداد ۱۳۶۲،
۱۸ + ۱۰۳۶ + ۱۲ + ۴۱۲ ص.
در آغاز، یادداشتی از اسماعیل حاکمی راجع به نشر مجلد حاضر و دیباچه ای
در مورد چگونگی تهیه و فهرست
کتابخانه و دانشگاه (لس آنجلس) و توضیحاتی درباره و نسخه های یهودا و راهنمای
فهرست دانشگاه (لس آنجلس) و
فهرست مندرجات مجلد ۱۱ و ۱۲ و نیز فهرست دفترهای پیشین است.
۱. فهرست نسخه های خطی دانشگاه لس آنجلس (۱ - ۷۷۲).
تألیف محمد تقی دانش پژوه.
I. فهرست نسخه های خطی فارسی دانشگاه لس آنجلس (۱ - ۹۵).
در اینجا، تمام کتب فارسی جز کتب پزشکی معرفی شده است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی (همراه با رمز دسته ها و شماره و نسخه
در آن دسته).

تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
II. نسخه های پزشکی فارسی کتابخانه و لس آنجلس که از ایران آمده است (۹۶ -
۱۲۱).

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و نسخه (همراه با (م))، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
III. فهرست کتابهای پزشکی عربی کتابخانه و دانشگاه لس آنجلس که از ایران

آمده است (۱۲۲ - ۱۴۱).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و نسخه (همراه با (م))، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
IV. فهرست نسخه های خطی عربی دانشگاه لس آنجلس (۱۴۲ - ۳۸۷).
در اینجا، فهرست همه و کتب عربی جز کتب پزشکی است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و نسخه (همراه با رمز دسته ها)، و نسخه شناسی.

- تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- V. فهرست نسخه های ترکی کتابخانه و دانشگاه لس آنجلس (۳۸۸ - ۴۶۸).
ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و نسخه (همراه با (B))، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- VI. فهرست نسخه های خطی به زبان اردو (۴۶۹).
در اینجا پنج نسخه و خطی معرفی شده است.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و نسخه (همراه با (W))، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
- VII. فهرست مجموعه ها (۴۷۰ - ۷۷۲).
در اینجا تمام کتب مجموعه جز پزشکی به ترتیب با رمزهای A و B و C و D و E و F و M و S و W و AI آمده است.
ترتیب معرفی: بر اساس شماره و راهنما.
۲. فهرست نسخه های خطی فارسی و عربی کتابخانه و کالج وادهان در آکسفورد (۷۷۳ - ۷۸۶).
تألیف حسین مدرسی طباطبایی و کیکاوس جهاننداری.
در آغاز، توضیح مختصری از محمد تقی دانش پژوه در ارتباط با تهیه و این فهرست است.
- ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
۳. فهرست نسخه های خطی کتابخانه و حسینیه و شوشتریها (عراق، نجف) (۷۸۷ - ۸۷۹).
تألیف اسد الله اسماعیلیان و رضا استادی.
در آغاز، توضیح مختصری از رضا استادی در مورد تهیه و این فهرست است.
فهرست در سه بخش است: * کتابهای عربی (۷۸۷ - ۸۱۶) * کتابهای فارسی (۸۱۶ - ۸۲۴) * مجموعه ها (۸۲۴ - ۸۷۹).
- ترتیب معرفی (در دو بخش نخست): کتابشناسی، شماره و راهنما، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها (در دو بخش نخست): الفبایی.
ترتیب معرفی (مجموعه ها): شماره و راهنما، کتابشناسی، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها (در مجموعه ها): شماره و راهنما.
۴. فهرست نسخه های خطی دانشگاه اصفهان (۸۸۰ - ۹۵۰).
تألیف ایرج افشار و محمدتقی دانش پژوه.
در آغاز، مقدمه ای از محمد تقی دانش پژوه راجع به چگونگی تهیه و این فهرست است.

ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما، نسخه شناسی یا چند نسخه و موجود.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.

۵. نسخه های خطی تازه یاب حسن عاطفی (۹۵۱ - ۹۵۵).
تألیف حسن عاطفی.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، و نسخه شناسی.
۶. فهرست نسخه های خطی کتابخانه های رومانی (۹۵۶ - ۹۸۹).
تألیف دکتر محمد علی صوتی.
فهرست در دو بخش است: * کتابخانه آکادمی بخارست (۹۵۶ - ۹۸۰) *
کتابخانه آکادمی کلوز، با نشانه و
O. M. (۹۸۰ - ۹۸۹).
ترتیب معرفی: شماره و راهنما (همراه با O. M. یا O. MS)، کتابشناسی،
و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره و راهنما.
۷. فهرست میکروفیلمها و عکسها و نسخه های خطی بنیاد فرهنگ ایران (۹۹۰ -
۱۰۰۵).
تألیف محمد تقی دانش پژوه.
ترتیب معرفی: کتابشناسی، شماره و راهنما (همراه با (ف) یا (ع))، و نسخه شناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: الفبایی.
۸. نگاهی گذرا به پیوند فرهنگی ایران و چین (۱۰۰۶ - ۱۰۳۴).
در آغاز، مقاله ای از محمد تقی دانش پژوه در مورد ارتباط فرهنگی ایران و چین،
و سپس تعداد هفت تصویر از
بعضی نسخ خطی چینی است.
اضافات:
۱. يك صفحه یادداشت.
۲. فهرست تصاویر (ذیل) (۱۱ صفحه).
۳. تعداد ۴۱۲ تصویر از برخی نسخه های خطی موجود در کتابخانه و دانشگاه لس
آنجلس (۴۱۲ صفحه).
وزیری
فهرست نسخه های خطی کتابخانه و وزیری یزد وابسته به کتابخانه و آستان
قدس رضوی
بانی کتابخانه و عمومی وزیری، حاج سید علی محمد وزیری است که در سال
۱۳۳۳ ه. ش به تهیه و مقدمات برای تأسیس
کتابخانه ای با ۱۸۰۰ جلد کتب شخصی خود اقدام کرد. و در سال ۱۳۳۴ ه. ش به
مردم یزد اهدا نمود. ابتدا چند سالی
کتابخانه در گوشه ای از مسجد جامع کبیر یزد بود تا اینکه بنای جدید کتابخانه در

جنب شرقي مسجد اتمام يافت ودر سال
۱۳۴۵ هـ. ش، جريان انتقال صورت گرفت ودر سال ۱۳۴۸ هـ. ش، در حالیکه تعداد
کتب چاپی وخطی آن به ۲۱۲۶۷
مجلد رسیده بود، توسط خود مؤسس، به آستان قدس رضوی (ع) اهداد شد. تاکنون
فهرست کتب خطی این کتابخانه، در
پنج مجلد، شامل ۳۹۵۰ نسخه تهیه شده است. مجموعه ها از هم تفکیک نشده اند.

مجلد اول (نسخه های خطی شماره ۱ تا ۵۰۰).
تألیف محمد شیروانی، چاپخانه ء تابان، ۱۳۵۰ ه. ش، ۳۲ + ۴۳۲ + ۵۱ ص.
در آغاز، مقدمه ای از ایرج افشار در اهمیت نسخه های معرفی شده ء در این
فهرست، مورخ ۱۰ آبان ۱۳۵۰، و
يك صفحه در رموز و نشانه های به کار رفته، و دو صفحه در تصحیح اغلاط چاپی،
و مقدمه ای از مؤلف راجع به
لزوم توجه به آثار مذهبی و ملی و عرض سپاس نسبت به چند نفر از دست اندرکاران
تهیه ء این فهرست، مورخ مهر
۱۳۵۰، و مقدمه ای در تمجید کتابدوستان و خصوصا جناب حاجی وزیری، و مقدمه
ای در مورد اهتمام اهالی یزد به
نوشتن کتاب، و توضیحاتی در چگونگی تأسیس و معرفی مؤسس کتابخانه و تصویری
از مؤسس همراه دو بیت
شعر به خط وی، و سپس وقفنامه ء کتابخانه ء وزیری، و اشعار آقای دبیران فرماندار
کل یزد به مناسبت اهداء این
کتابخانه به آستان قدس رضوی، مورخ ۱۳۸۹ ه. ش، و اشعاری با عنوان (توشیح شاه
طوس)، و قسمتی از
تقریرات مؤسس کتابخانه درباره ء اهمیت آموختن علم و حفظ و نگهداری کتب
است.

ترتیب معرفی: شماره ء راهنما، کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره ء عمومی.
تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره ء راهنما.
اضافات:

۱. فهرست، شامل نام کتاب و مؤلف و.. (۳ - ۲۶).
۲. فهرست دیگر، شامل نام مؤلف و کتاب و.. (۲۷ - ۴۸).
۳. تصحیح اغلاط چاپی (يك صفحه).

مجلد دوم (نسخه های خطی شماره ۵۰۱ تا ۱۰۰۰).
تألیف محمد شیروانی، ۳ + (۴۳۵ - ۸۱۵) + ۶۰ ص.
در آغاز، تصویری از کتابخانه و چند بیت شعر است.
ترتیب معرفی: شماره ء راهنما، کتابشناسی، نسخه شناسی، و شماره ء عمومی.
تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره ء راهنما.
اضافات:

۱. فهرست، شامل نام کتاب و مؤلف و.. (۲ - ۲۵).
۲. فهرست، شامل نام مؤلف و کتاب و.. (۲۸ - ۵۱).
۳. تصحیح اغلاط چاپی (دو صفحه).

۴. تصویر مؤسس کتابخانه همراه با چند بیت شعر.
مجلد سوم (نسخه های خطی شماره ۱۰۰۰ تا ۲۰۰۰).
تألیف محمد شیروانی، چاپ تابان، ۱۳۵۳ ه. ش، ۶ + (۸۱۶ - ۱۱۲۰) + ۹۶ ص.
در آغاز، چند بیت شعر و نیز اشعاری از مرحوم سید محمد علی ریاضی یزدی،
و توضیحی در تصحیح و تذکر
راجع به مجلد اول است.

ترتیب معرفی: شماره ء راهنما، نسخه شناسی، شماره ء عمومی، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره ء راهنما.
اضافات:

۱. فهرست، شامل نام کتاب و مؤلف و.. (۲ - ۹۰).
  ۲. تصحیح اغلاط چاپی (يك صفحه).
  ۳. چند بیت شعر.
- مجلد چهارم (نسخه های خطی شماره ء ۲۰۰۱ - ۳۰۰۰).
تألیف محمد شیروانی، چاپ میهن، اردیبهشت ۱۳۵۷، ۱۰ + (۱۱۲۱ - ۱۵۰۰) + ۴ ص.

در آغاز، تصویری از آقای حاج سید علی محمد وزیری بانی کتابخانه ء وزیری یزد، همراه با دو بیت شعر و عرض سپاس مؤلف نسبت به چند تن از دست اندرکاران تهیه ء این فهرست، مورخ اردیبهشت ۱۳۵۵، و نیز عرض سپاسی منظوم از مرحوم سید محمد علی ریاضی یزدی، و توضیحی در رموز به کار رفته ء در این مجلد، و يك صفحه در تصحیح اغلاط چاپی موجود در آن، و تصویری از مؤسس این کتابخانه برای باری دیگر است.

ترتیب معرفی: شماره ء راهنما، نسخه شناسی، شماره ء عمومی، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره ء راهنما.
اضافات:

۱. تصویری از دو صفحه ء قرآن مجید همراه با دو بیت شعر.
- مجلد پنجم (نسخه های خطی شماره ء ۳۰۰۱ - ۳۹۵۰).
تألیف محمد شیروانی، فروردین ۱۳۵۸، ۸ + (۱۵۰۱ - ۲۰۱۲) ص.
در آغاز، توضیح کوتاهی از مؤلف در رابطه با تعداد نسخ خطی و نظایر آن که در این مجلد ارائه شده، مورخ فروردین ۱۳۵۸، و نیز تشکرنامه ای از او نسبت به دست اندرکاران تهیه ء این فهرست، و قطعه شعری به یاد شهدای گرامی انقلاب اسلامی از سید محمد علی ریاضی، و نیز قطعه شعر دیگری از وی در تقدیر از مرحوم وزیری، و دو تصویر از مؤسس این کتابخانه همراه با چند نفر دیگر است.
ترتیب معرفی: شماره ء راهنما، نسخه شناسی، شماره ء عمومی، و کتابشناسی.
تنظیم معرفی نامه ها: بر اساس شماره ء راهنما.
اضافات:

۱. فهرست ۲۱۶ مرقع موجود در کتابخانه وزیری (۱۸۶۰ - ۱۹۰۴).
۲. فهرست شش نکاح نامه (۱۹۰۶ - ۱۹۱۰).
۳. فهرست، شامل نام کتاب ومؤلف و.. (۱۹۱۱ - ۱۹۶۴).
۴. فهرست، شامل نام مؤلف و کتاب و.. (۱۹۶۵ - ۲۰۱۰).
۵. تصحیح اغلاط چاپی (مجلد ۴ و ۵) (دو صفحه).

در آمدی بر:
تاریخ قرات قرآن کریم

(۱۲۵)

مقدمه *

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله وسلام على عباده الذين اصطفى.
در اینکه قرآات قرآنی از غنی ترین میراث فرهنگی در اسلام، و بویژه در رابطه با
دانشهای مربوط به زبان عربی -
از قبیل اصوات و صرف و نحو و قوامیس و فرهنگهای لغوی - به شمار می آید
هیچگونه اختلاف و تردیدی میان
علماء به چشم نمی خورد.
راجع به جمع و گرد آوری مواد و عناصر قرآات قرآنی، دهها کتاب - به نظم و نثر -
تألیف شده است که ما پاره ای از
آنها را به عنوان نمونه یاد می کنیم:
- السبعة، از: ابن مجاهد.
- التيسير في القراءات السبع، از: ابی عمرو دانی.
- النشر في القراءات العشر، از: ابن الجزری.
- الروضة في القراءات الاحدى عشرة، از: حسن بن محمد بغدادی.
- غاية الاختصار، از: همدانی عطار.
- الموضح، از: نصر بن علی.
- الموجز، از: اهوازی.
- الشاطبية، از: ابی القاسم شاطبی که منظوم است و:
- شروح شاطبيه، از قبیل:
* فتح الوصيد، از: سخاوی.
* كنز المعاني، از: جعبری.
* ونيز كنز المعاني، از: شعله.
* ابراز المعاني، از: ابی شامة.
پیشینان ابعاد مختلف قرآات قرآنی را مورد مطالعه و بررسی قرار داده اند.
این مطالعه به صورتی آشکار و روشن در کتابهای نظیر: كنز المعاني ساخته ء:
(شعله) ترسیم شده است، کتابی که

-----
* مطالبی را که در این مقدمه و پس از آن درباره ء قرآات قرآن کریم مطالعه می کنید یکی از آثار نگارنده
است که سالها پیش به طبع رسید.

پرده از روی گنجینه های گرانبهایی از لهجه های عربی موجود در قرآات قرآنی برمی دارد.

و نیز کتاب ابراز المعانی از: ابی شامه که به گونه ای جالب سرمایه های عظیمی - که در قرآات وجود دارد، از قبیل معانی وقواعد نحوی و صرفی و صوتی - را پدیدار ساخته و در دسترس علاقه مندان قرار می دهد.

و کتاب الکشف عن وجوه قراءات السبع وعللها وحججها از: مکی بن ابی طالب، که مؤلف در این کتاب هر وجهی از وجوه قرآات را به اصل و مأخذ آن - یعنی آنگونه که در زبان عربی اصیل متداول بوده است - پیوند داده و مصادر این وجوه را ارائه می کند.

و کتاب المحتسب از: ابن جنی که بسیاری از قرآات را که از لحاظ نحوی و لغوی به عنوان (شواذ القراءات) ویا (القراءات الشاذة) به شمار است مورد مطالعه و بررسی قرار می دهد. دانشمندان متأخر و محققان جدید ابعاد ویژه ای از قرآات قرآنی را موضوع تحقیق و پژوهش قرار داده اند. کتابهای

زیر را می توان به عنوان نمونه هائی از اینگونه تحقیقات برشمرد.

- اثر القراءات في الدرستات النحویة، از: عبد العال سالم علی.
- الامالة في القراءات واللهجات العربیة، از: دکتر عبد الفتاح اسماعیل شلبی.
- القراءات القرآنیة في ضوء علم اللغة الحدیث، از: دکتر عبد الصبور شاهین.
- اللهجات في القراءات القرآنیة، از: دکتر عبده راجحی.

اما سزا است هشدار دهیم جولانگاه مهمی از کاوشهای مربوط به قرآات قرآنی دست نخورده باقی مانده که حق

آن از لحاظ کاوش و بررسی کاملاً ادا نشده و در این زمینه با ارزش، گامهای اساسی برداشته نشده است، و آن

عبارت از (تاریخ قرآات قرآنی و تعریف قرآات) می باشد. مطالب فراوانی از تاریخ قرآات - به طور گسیخته و

پراکنده و جسته و گریخته - در کتب طبقات قرآات، و مقدمه های کتب قرآات، و نیز مقدمه های بسیاری از کتب

تفسیر، و فصولی از کتابهای (علوم قرآن) ویا (تاریخ قرآن) آمده است که در کنار آنها باید اشاراتی را که اینجا و

آنجا و در مواضعی پریشان به چشم می خورد بر این موارد افزود.

اما همه این مطالب پراکنده در حدی است که نمی تواند پاسخگوی تمام جوانب

و فراگیرنده همه ء جزئیات مربوط به تاریخ قرآت و معرف آنها باشد. ولذا می توان جولانگاه مذکور را به عنوان (حلقه ء مفقوده) آی در زنجیره ء مطالعات و تحقیقات اسلامی و عربی به شمار آورد.

با توجه به احساس چنین خلا، سزاوار دیدم دست اندرکار تدوین کتابی شوم که در رابطه ء با (قرآت)، بازگوکننده مباحث زیر باشد:

- پیدایش قرآت و تطور آن.
- معنی و مفهوم قرآت.
- اختلاف در حقیقت قرآت.
- مصادری که قرآت مختلف از آنها سرچشمه گرفته است.
- علل و اسباب اختلاف در قرآت.
- اقسام قرآت و بررسی جهات افتراق آنها و ارکان هر یک از اقسام قرآت.
- معنی اختیار و انتخاب قرآت و امثال آنها.

این کوشش بدین آرزو است که شاید بتوانیم آن حلقه ء مفقوده را یافته، و زنجیره های تحقیقات اسلامی را به هم پیوسته، و خلا مورد نظر را جبران نمائیم.

در نگارش مطالبی که بدانها اشارت رفت روش ارائه ء نصوص اقوال و آراء علماء را - راجع به هر مسأله آی - در پیش گرفته و در صدد سنجش و استدلال برآمده و پس از آن به نتیجه آی می رسیم که بازگوکننده ء رأی و نظریه ء ما

در همان مسأله ء مورد بحث می باشد.
این کتاب برحسب فصولی که ذیلا از آنها یاد می کنیم تنظیم شده است:
فصل اول: پیدایش قرآات و تطور آنها.
فصل دوم: تعریف قرآات، یا بیان معنی و مفهوم قرآات.
فصل سوم: مصادر و مآخذ قرآات.
فصل چهارم: اختلاف در قرآات و بررسی علل و اسباب آن.
فصل پنجم: اختیار و انتخاب در قرآات.
فصل ششم: مقیاس قرآایی یا معیار قرآات معتبر.
فصل هفتم: قرآات و تجوید.
امیدواریم خداوند عزوجل سودو بهره ای از این مقدمه عائد ما و دیگران ساخته و به خاطر کوششی که در تنظیم آن مبذول داشتیم پاداشی نصیبمان گرداند، چرا که او خداوندگار توفیق و هدف غائی وجود و هستی است، و تمام درخواستها باید سرانجام بدو منتهی شود.

(۱۲۹)

فصل اول

پیدایش قرآات و تطور آنها

مقدمه: قرآات قرآنی ادوار مختلفی را ضمن مراحل گوناگون پشت سر نهاد که پاره ای از این ادوار در پاره ای دیگر نفوذ کرد تا سرانجام به صورت علمی مستقل و یکی از عرصه های گسترده و تحقیقات نحوی و لغوی درآمد.

- این ادوار تاریخی در آغاز پیدایش خود به صورت تعلیم آیات و سور قرآنی چهره گشود، و مردم، قرآن کریم را در این دوره صرفاً برای فراگرفتن آن، قرائت می کردند.
- آنگاه به مرحله و تلاوت قرآن کریم تطور یافت، و قرآن، به جهت دستیابی به ثواب تلاوت، قرائت می شد.

سپس به مرحله و حفظ تمام و یا قسمتی از قرآن کریم رسید.
- و از آن پس به مرحله و روایت - که قرائت را به رسول اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم) مسند می ساخت تطور یافت.

- بعداً به صورت زمینه ای برای تخصص درآمد که اساتید و یا شاگردان برای کسب مهارت در آن، همه و فرصتهای خود را بویژه در اختیار آن می نهادند.

- و سرانجام به صورت فن و دانشی تعالی یافت که دارای ضوابط و اصول، و برخوردار از آثار و مؤلفات و فرآورده هایی از تحقیقات ارزنده گشت، و با قامتی رسا در رده و دیگر علوم اسلامی جلوه گر شد.

مرحله و اول
مرحله و نخست که باید آنرا به مثابه و نقطه و آغازین قرائت قرآنی شمرد - با تعلیم قرآن به نبی اکرم (صلی الله

علیه و آله وسلم) از سوی جبرائیل (علیه السلام) تحقق یافت. اگر ما آیات نخستین قرآن را از نظر تاریخ نزول،

عبارت از پنج آیه و اول سوره و علق بدانیم نقطه و آغاز این مرحله عبارت از همان تعلیم قرآن به رسول اکرم (صلی الله

علیه و آله وسلم) به وسیله و جبرائیل (علیه السلام) خواهد بود، چنانکه اکثر مفسران بزرگ ابن حقیقت را پذیرفته اند

و بدان تصریح کرده اند، چرا که آشکارا یادآور شده اند: جبرائیل (علیه السلام) آنحضرت را با جمله و (اقرء) مورد

خطاب قرار داد.
- - در مقدمه ء کتاب المباني آمده است: (بر طبق اخبار واحاديثي که معروف
است، نخستين آیاتی که بر نبی
اکرم (صلی الله عليه وآله وسلم) نازل شد سوره ء ۹۶ قران موجود می باشد) (۱).
جبرائیل پنج آیه ء [نخست] این سوره

-----
۱. مقدمتان في علوم القرآن، ص ۴۶.

را به آنحضرت تعلیم داد (۱).

این پنج آیه عبارتند از:

(اقرأ باسم ربك الذي خلق. خلق الانسان من علق. اقرأ وربك الاكرم. الذي علم بالقلم. علم

الانسان ما لم يعلم).

پیداست که امر به قرائت در این سوره، از نوع قرائت تعلیمی بوده است، بدین منظور

که نبی اکرم (صلی الله

علیه وآله وسلم) آیات قرآن کریم را در گنجور حافظه و خویش نگاهداری کند.

و کلمه و (اقرأ) در این سوره

باز گوکننده و همین نکته می باشد.

مرحله و دوم

مرحله و دوم به دوره ای تطور یافت که آنحضرت به نوبه و خود، قرآن کریم را به

مسلمین تعلیم می داد. می دانیم

رسول اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) قرآن کریم را بر مردم قرائت می کرد تا آنان

را به اسلام فراخواند:

(وقرآنا فرقناه لتقرأه على الناس على مكث ونزلناه تنزيلا) (اسراء: ۱۰۶)

این مطلب آنچنان مسلم است که از فرط وضوح به هیچگونه استدلالی نیاز ندارد. در

این باره احادیث فراوانی

رسیده که جوامع حدیث و مدونات مربوط به آن و نیز کتب تفسیر سرشار از آنها می

باشد. از آنجمله:

۱. از عثمان بن مظعون و عبد الله بن مسعود و ابی بن کعب روایت شده که: (رسول

خدا (صلی الله علیه وآله

وسلم) ده آیه را بر آنان اقرء می فرمود، و آنان از این ده آیه فراتر نمی رفتند و به ده

آیه و دیگر نمی پرداختند مگر

آنگاه که راه و رسم عمل به آنها را از آنحضرت فرامی گرفتند. و او قرائت آیات قرآن

کریم و عمل به مضامین آنها

را با هم به آنان تعلیم می داد) (۲).

۲. از ابی عبد الرحمن سلمی روایت شده است که: (می گفت: کسی که قرآن را بر

ما اقرء می کرد برای ما از

صحابه روایت نمود که آنان از رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) ده آیه را

فرامی گرفتند و به فراگرفتن ده آیه و

دیگر آغاز نمی کردند مگر آنگاه که درباره و ده آیه و نخست از لحاظ فهم و عمل،

آگاهی کسب می کردند) (۳).

در مقدمه ء کتاب المباني آمده است: (وقتی خداوند متعال به نبی اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) وعده داد قرآن کریم را برای او حفظ خواهد کرد و آنرا در قلب مبارکش پایدار نگاه خواهد داشت، از نسیان قرآن کریم احساس امنیت خاطر می کرد، لذا به حفظ قرآن کریم برای امتش همت گمارد، و همواره قرآن را بر مردم قرائت می نمود و آنان نیز بر آنحضرت قرائت می کردند، و آنحضرت احیانا آنانرا با مضامین قرآن نصیحت می فرمود، و پس از تلاوت قرآن فرائض و احکام و آنچه را که در خور تأویل و تفسیر آن بود برای آنان بیان می کرد (۴).

مرحله ء سوم
مرحله ء سوم بدین صورت بود که عده ای از مسلمین آیات و سوره قرآن کریم را به عده ای دیگر تعلیم می دادند.
این کار نیز بر حسب دستور نبی اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) و ارشاد آنحضرت صورت می گرفت، علاوه بر

-
۱. الجامع لاحکام القرآن ۱۰ / ۷۲۰۷، ط کتاب الشعب.
  ۲. البیان فی تفسیر القرآن: آیه الله خوئی، ص ۳۸، به نقل از تفسیر قرطبی ۱ / ۳۹.
  ۳. همان مأخذ و صفحه، به نقل از بحار الانوار، ط سنگی ۱۹ / ۲۸.
  ۴. مقدمتان فی علوم القرآن، ص ۲۳. نویسنده ء المباني، حدیثی را - با اسناد به ابی بن کعب - از نبی اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) روایت می کند که آنحضرت مردم را به قرائت سوره ها به صورت جدای از یکدیگر تشویق می فرمود. و این خود نشان می دهد که آنحضرت مردم را به قرائت قرآن ارشاد می کرد. حدیث طولانی است (بنگرید به مقدمتان، ص ۶۴ - ۷۴).

اینکه خود نیز شخصا به اداء این وظیفه یعنی تعلیم قرآن کریم به دیگران قیام می کرد.

بخاری با اسناد خود از ابی اسحاق، از براء آورده است که می گفت: (از اصحاب نبی اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) اولین کسانی که بر ما در مدینه وارد شدند مصعب بن عمیر و [عبد الله] ابن ام مکتوم بودند که قرآن کریم را به ما تعلیم می دادند، آنگاه عمار و بلال آمدند. و وقتی رسول اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) مکه را فتح کرد معاذ بن جبل را برای تعلیم قرآن در آنجا واگذاشت و او را به اداء این وظیفه مأمور ساخت، و هر کسی که از مکه به مدینه مهاجرت می کرد آنحضرت او را به یکی از حافظان قرآن می سپرد تا آنرا به وی تعلیم دهد) (۱).

طی جریان مربوط به ورود مصعب بن عمیر بر مدینه آمده است: (وی در دارالقراء فرود آمد) (۲). اشاره به (دارالقراء) در مدینه - باچنین نام و عنوان - بیانگر آن است که در جامعه اسلامی آن روز قراء دارای امتیازی بودند، و نیز نشان می دهد که مسلمین آن دوره، مرکزی شبیه به مدرسه و یا مؤسسه ای را برای تعلیم قرائت بنیاد کردند، اگر چه تصور می رود این نامگذاری پس از اشتهار اقراء و معلمین قرائت در مدینه پدید آمده باشد، نه آنکه به محض ورود پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) چنین مؤسسه ای با این نام بنیاد شده باشد.

قبل از آنکه در مدینه، مرکزی به عنوان (دارالقراء) پدید آید مصعب بن عمیر به (مقرئ) نامبردار بود.

حافظ ابن الجزری می گوید: او، یعنی مصعب بن عمیر اولین کسی است که به (مقرئ) نامبردار شد، همانگاه

که نبی اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) در عقبه و اولی وی را - برای تعلیم قرآن کریم به اوس و خزرج - به مدینه گسیل داشت. (۳)

در داستان اسلام عمر آمده است: (خباب بن ارت برای تعلیم قرآن کریم به فاطمه دختر عمر بن الخطاب، نزد او شد آمد داشت. (۴) مرحله و چهارم

مرحله ۴ چهارم با پدید آمدن گروهی به ثمر رسید که تلاوت قرآن کریم و تدریس آیات و سوره آن را به عهده گرفته و این کار به صورت اشتغالات عمده ۴ زندگانی آنها درآمد، اینان به (قرا) موسوم بودند. تصور می کنیم که باید این مرحله را آغاز پیدایش اصطلاحات قراء و قرائت بدانیم، مرحله ۵ که دورنمایی از گستره ۴ انتشار قرائت را - از آن زمان که پدید آمد - برای ما ترسیم می کند و از تحول آن به صورت يك پدیده ۴ دینی یعنی (تلاوت) بازگو می کند، البته با توجه به این نکته که در این مرحله نیز به آموزش قرآن برای حفظ، و آنگاه برای تلاوت، اهتمام و عنایتی از سوی مسلمین مبذول می گشت. در کتاب المغازی و اقدی آمده است: (در میان انصار، هفتاد نفر مرد جوان دیده می شدند که موسوم به (قراء) بودند، و به هنگام درآمدن شب به ناحیه ۴ مدینه می آمدند و به تعلیم قرائت می پرداختند و اقامه ۴ نماز می کردند) (۵). اینان همان کسانی بودند که در جنگ (بئر معونه) به شهادت رسیدند، جنگی که در ماه صفر در پایان سی و ششمین ماه هجرت نبی اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم) اتفاق افتاده بود. در طبقات ذهبی آمده است: (ایوب می گفت: از ابی قلابه ۴، شنیدم از ابی المهلب، نقل می کرد که وی می گفت: ابی بن کعب، قرآن را در مدت هشت روز ختم می کرد. اسناد این روایت صحیح می باشد) (۶).

از جمله شواهدی که رواج این نامگذاری را به عنوان يك اصطلاح و یا چیزی شبیه به اصطلاح تأیید می کند. (هامش) ۱. تاریخ القرآن: زنجانی، ص ۳۵، ط سوم. ۲. فجر الاسلام، ص ۱۴۲. ۳. غایة النهاية ۲ / ۲۹۹. ۴. سیرة النبي ۱ / ۳۶۶ (محبی الدین). ۵. المغازی ۲ / ۳۴۷، ط مطبعه ۴ دانشگاه افسورد. ۶. معرفة القراء ۱ / ۳۳.

وجود قاریانی است که به قرائت و اشتغالشان به این کار شهرت داشتند. احادیثی که از آنها یاد می‌کنیم - وذهبی آنها را در معرفة القراء (۱ / ۳۳) روایت کرده است می‌تواند گواه همین مطلب باشد:

۱. حماد بن سلمه از عاصم احوال از ابی قلابه روایت کرده است که رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) فرمود:

(أقرأهم أبي بن كعب) (۱):

۲. أبو وائل از مسروق، از عبد الله بن عمر روایت کرده است که رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) فرمود:

(استقرأوا القرآن من اربعة: عبد الله بن مسعود، وسالم مولى حذيفة، ومعاذ بن جبل، وأبي بن كعب) (۲).

۳. حدیث مندرج در مقدمه المبانی مبنی بر اینکه رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) فرمود:

(من سره ان یقرء القرآن رطباً - کما انزل - فلیقرأ علی قراءة ابن ام عبد) (۳).
مرحله ۵ پنجم

مرحله ۵ پنجم بدینصورت آغاز می‌شود که پاره‌ای از اصحاب، حفظ کردن قرآن کریم را بر عهده گرفته و به این کار قیام کردند.

در بسیاری از احادیث اهل سنت آمده است که پاره‌ای از خلفاء، قرآن کریم را همزمان با حیات نبی اکرم

(صلی الله علیه وآله وسلم) به خاطر سپردند. (۴).

ذهبی در کتاب معرفة القراء هفت نفر از کسانی را - که در حیات نبی اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) قرآن کریم

را حفظ کردند - برشمرده است. اینان [به ترتیب تاریخ وفات] عبارتند از:

ابی بن کعب (م ۲۰ هـ. ق.)، عبد الله بن مسعود (م ۳۲ هـ. ق.)، أبو الدرداء عویمر بن زید (م ۳۲ هـ. ق.)،

عثمان بن عفان (م ۳۵ هـ. ق.)، علی بن ابی طالب [علیه السلام] (م ۴۰ هـ. ق.)، أبو موسی اشعری (م ۴۴

هـ. ق.)، زید بن ثابت (م ۴۵ هـ. ق.).

ذهبی به دنبال این گفتار یاد آور می‌شود که اینان برحسب روایات عبارت از کسانی هستند که قرآن کریم را

همزبان با حیات نبی اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) حفظ کردند. و دیگران، قرائت قرآن کریم را عرضاً (۵) از آنها دریافت نمودند، ومدار اسانید (۶) قراء ده گانه (۷) نیز بر محور قرائت آنها است. (هامش) ۱. در روایت دیگری آمده است: (اقروکم ابی بن کعب). ۲. در صحیح بخاری آمده است: (خذوا القرآن..).

۳. مقدمتان فی علوم القرآن، ص ۳۶. ۴. تاریخ القرآن: زنجانی، ص ۴۰، ط سوم. ۵. اگر کسی قرآن یا حدیث را از حفظ ویاز روی کتاب براستاد قرائت کند آنرا (قرائت عرضی) می نامند. اما سماع عبارت از این است که شاگرد و کسی که می خواهد قرآن و یا حدیث را فراگیرد آنرا از زبان استاد بشنود، اعم از آنکه استاد از روی کتاب بخواند و یا با استمداد از حافظه قرائت نماید، و نیز اعم از آنکه آنرا بر شاگرد املاء کند و یا املاء ننماید (با استفاده از: علوم الحدیث ومصطلحه، ص ۸۸ و ۹۳).

۶. اسانید، جمع اسناد است و آن عبارت از رفع حدیث به قائل و گوینده آن است (لسان العرب، مادةء (سند)).

۷. قراء ده گانه عبارتند از:

۱) عبد الله بن عامر یحصبی، مقرئ شام (۸ ۱۸ ۱ هـ. ق) که قرآن را بر مغیره بن ابی شهاب مخزومی و ابی الدرداء قرائت نمود، و مغیره بر عثمان بن عفان، و عثمان بن عفان و ابو الدرداء، قرآن را بر نبی اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) قرائت کردند.

راویان عبد الله بن عامر: الف. هشام بن عمار دمشقی (م ۲۴۵ هـ. ق)، ب. عبد الله بن احمد دمشقی (م ۲۴۲ هـ. ق) معروف به (ابن ذکوان).

۲) عبد الله بن کثیر، مقرئ مکه (۴۵ ۱۲۰ هـ. ق) که قرآن را بر عبد الله بن سائب، و مجاهد بن جبر، و درباس مولی ابن عباس قرائت کرد، و عبد الله بن سائب برای بن کعب و عمر بن الخطاب، قرائت نمود، و مجاهد بر عبد الله بن سائب و ابن عباس قرائت کرد. و درباس بر عبد الله بن عباس، و ابن عباس برای بن کعب و زید بن ثابت قرائت نمود. و ابی بن کعب و عمر بن الخطاب و زید بن ثابت بر نبی اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) [*]

مرحله ۷ ششم

قرائت در این مرحله به صورت (تعلیم و یادگیری) دگرگونی یافت به این معنی که عقه مندان به قرائت قرآن کریم، به حافظان قرآن - امثال صحابه اُی که قبلا از آنان یاد کردیم - و یا به کسانی که معروف به قرائت بودند رجوع می کردند تا قرائت را از آنها فراگیرند.

طبقه ۷ دومی که در ترتیب ذهبی به چشم می خورد ما را بدون هر گونه ابهامی به این نکته واقف می سازد. وی در این طبقه چنین یاد می کند که:

ابی هریره، وابن عباس، و عبد الله بن سائب، و عبد الله بن عیاش، و ابی العالیه ۷ ریاحی، قرآن را بر ابی بن کعب قرائت کردند. و مغیره بن ابی شهاب مخزومی بر عثمان قرائت کرد. و اسود بن یزید نخعی قرائت را عرضا از ابن مسعود اخذ کرد. و بدینسان علقمة بن قیس از عبد الله بن مسعود اخذ نمود. و ابو عبد الرحمن سلمی قرائت را بر (هامش) علیه و آله وسلم قرائت کردند.

راویان عبد الله بن کثیر: الف. احمد بن محمد بن ابی بزه ۷ مکی (م ۲۵۰ ه. ق) معروف به (بزی)، ب. محمد بن عبد الرحمن مکی (م ۲۹۱ ه. ق) معروف به قنبل).

۳) عاصم بن ابی النجود کوفی (م ۱۲۹ ه. ق) که قرآن را بر ابی عبد الرحمن سلمی به روایت عبد الله بن مسعود و عثمان بن عفان و علی بن ابی طالب (علیه السلام) و ابی بن کعب و زید بن ثابت به روایت از نبی اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم) قرائت کرد.

راویان عاصم: الف. حفص بن سلیمان دوری (م ۱۸۰ ه. ق)، ب. أبو بکر شعبه بن عیاش حناط (م ۱۹۳ ه. ق).

۴) أبو عمرو بن علاء بصری، مقرئ بصره (۶۸ ۱۵۴ ه. ق) که قرآن را بر قراء برجسته ۷ مکه امثال مجاهد وابن کثیر، و قراء مبرز مدینه، مانند ابی جعفر [یزید بن قعقاع] و قراء بصره، چون یحیی بن یعمر و حسن بصری، و قراء کوفه، مانند عاصم قرائت کرد، و اسناد همه ۷ آنها صحیحا به نبی اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم) می پیوندد.

راویان ابی عمرو: الف. حفص بن عمرو دوری (م ۲۴۶ ه. ق)، ب. صالح بن زیاد سوسی (م ۲۶۱ ه. ق).

۵) حمزة بن حبیب زیات کوفی (۸۰ ۱۵۶ ه. ق) که قرآن را بر سلیمان اعمش

وامام جعفر صادق (علیه السلام) و حمران بن اعین. و منهال بن عمر و دیگران قرائت کرد، و همه ء آنها با اسناد صحیح، قرائت را از نبی اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم) روایت کرده اند.
راویان حمزه: الف. خلاد بن صیرفی (م ۲۲۰ ه. ق)، ب. خلف بن هشام بزاز (م ۲۲۹ ه. ق).

۶) نافع بن عبد الرحمن بن ابی نعیم، مقرئ مدینه (م ۱۶۹ ه. ق) که قرآن را بر ابی جعفر [یزید بن قعقاع]، و عبد الرحمن بن هرمز، و محمد بن مسلم زهری، و دیگران قرائت کرد، و همه ء آنها به سند صحیح از نبی اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم) روایت کرده اند.

راویان نافع: الف. عثمان بن سعید، ملقب به (ورش) (م ۱۹۷ ه. ق)، ب. عیسی بن میناء، ملقب به (قالون) (م ۲۲۰ ه. ق).

۷) علی بن حمزه ء کسائی کوفی (م ۱۸۰ ه. ق) که قرآن را بر حمزة بن حبيب زیات و شعبه، و اسماعیل بن جعفر و دیگران قرائت کرد، و همه ء آنها قرائت را با اسناد صحیح از رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) روایت کرده اند.

راویان علی بن حمزه ء کسائی: الف. حفص بن عمرو دوری: راوی ابی عمرو بن علاء، ب. لیث بن خالد بغدادی (م ۲۴۰ ه. ق).
* اینان قراء سبعة، و اصحاب قراءات هفتگانه هستند، اما سه تن از قراء دیگر که (قراء ده گانه) را تشکیل می دهند عبارتند از:

۸) أبو جعفر یزد بن قعقاع مدنی (م ۱۳۰ ه. ق) که قرآن را بر ابن عباس و ابی هریره و عبد الله بن عیاش - به روایت از ابی بن کعب از نبی اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم) - قرائت کرد.
راویان أبو جعفر: الف. عیسی حذاء، معروف به (ابن وردان) (م حدود ۱۶۰ ه. ق)، ب. سلیمان بن مسلم زهری، معروف به (ابن جماز) (م اندکی بعد از ۱۷۰ ه. ق).

۹) یعقوب بن اسحاق حضرمی (م ۲۰۵ ه. ق) که قرآن را بر سلام بن ابی سلیمان طویل، و مهدی بن میمون و دیگران - به روایت از نبی اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم) با سند صحیح - قرائت کرد.
راویان یعقوب: الف. روح [بن] عبد المؤمن (م ۲۳۵ ه. ق)، ب. محمد بن متوکل لؤلؤئی، معروف به (رویس) (م ۲۳۸ ه. ق).

۱۰) خلف بن هشام بزاز (م ۲۲۹ ه. ق) که قرآن را بر یعقوب اعشی، و سعید بن اویس و جز آندو - به روایت از نبی اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم) با سند صحیح - قرائت کرد.

راویان خلف: الف. ادريس بن عبد الكريم حداد (م ۳۹۲ هـ. ق)، ب. اسحاق بن
ابراهيم مروزی، معروف به (وراق) (م ۲۸۳ هـ. ق). [*]

عثمان وعلی بن ابی طالب (علیه السلام) وابن مسعود عرضه کرد (۱).
کوفه پس از مدینه از معروفترین شهرهایی به شمار می رفت که مردم آن به قرآن
وقرآات آن اهتمام
می ورزیدند. تحقیقا (مردم کوفه - از همان آغاز تأسیس آن - خود را با قرآن کریم
مأنوس ساخته و به قرائت و
اقرء و تفسیر آن عنایت داشتند، و عمر بن الخطاب مردم کوفه را با این تعبیر توصیف
می کرد که: کوفیان را [در
رابطه با قرآن کریم] آوازی به سان آواز زنبور هست) (۲) [یعنی همواره صدایشان به
قرآن و قرائت آن بلند است].
دوره ء نخستین یادگیری مردم - کوفه در رابطه با قرآن کریم - با تعلیم قرآن
از سوی عبد الله بن مسعود آغاز
می شود که عمر او را به این شهر گسیل داشت، چنانکه بعدا سخنی را در این باره
بازگو خواهیم کرد.
این مرحله از نیمه ء نخستین قرن اول هجری فراتر نمی رود، و از جمله آخرین صحابه
آی که از دنیا رفتند و از
حافظان قرآن کریم به شمار می آمدند زید بن ثابت بود که وفات او در سال ۴۵ ه.
ق روی داد.
مرحله ء هفتم
پس از آنکه قرائت به عنوان يك مادة ء درسی استقرار یافت، و وجوه مختلف قرائت
در میان حافظان وقاریانی که
از آنها یاد کردیم سیر در طرق خود را - از نظر نقل و روایت آغاز کرد مرحله ء هفتم
تاریخ قرائت شروع می شود.
در آغاز کتاب القراءات أبو عبید قاسم بن سلام، نامهای اشخاصی جلب نظر می کند
که در مورد وجوه مختلف
قرائت مطالبی از آنها نقل شده است. اینان از صحابه ء نبی اکرم (صلی الله علیه وآله
وسلم) به شمار می رفتند. همین
مطلب می تواند گواه سخن ما باشد که دوران پدیدآمدن وجوه مختلف قرائت را باید
در همین مرحله جستجو کرد.
باری این اشخاص - که متشکل از مهاجرین و انصار هستند - عبارتند از:
الف. مهاجرین:
سالم، مولی ابی حذیفه (م ۱۲ ه. ق)، أبو بکر (م ۱۲ ه. ق)، عمر (م ۲۳ ه. ق)، ابن
مسعود (م ۲۳ ه. ق)
ه. عثمان (م ۳۵ ه. ق)، حذیفه بن الیمان (م ۳۵ ه. ق)، طلحه (م ۳۶ ه. ق)،

علی [علیه السلام]

(م ۴۰ هـ. ق)، سعد (م ۵۱ هـ. ق)، عمرو بن عاص (م ۵۸ هـ. ق)، أبو هريرة (م ۵۹ هـ. ق)، معاوية (م ۶۰ هـ. ق)، عبد الله بن عمر (م ۶۳ هـ. ق)، عبد الله بن عمرو بن عاص (م ۶۵ هـ. ق)، ابن عباس (م ۶۸ هـ. ق)، عبد الله بن سائب (م حدود ۷۰ هـ. ق)، عبد الله بن زبير (م ۷۳ هـ. ق)، حفصه (م ۴۵ هـ. ق)، عائشة (م ۵۸ هـ. ق)، وام سلمه (م ۶۲ هـ. ق).

ب. انصار:

ابی بن کعب (م ۲۰ هـ. ق)، أبو الدرداء (م ۳۲ هـ. ق)، معاذ بن جبل (م ۳۳ هـ. ق)، زید بن ثابت (م ۴۵ هـ. ق)، مجمع بن جاریه (م همزمان خلافت معاویه)، أبو زید (۳)، وانس بن مالک (م ۹۱ هـ. ق) (۴).

این مرحله از اواخر قرن اول هجری تجاوز نمی کند.

(هامش) ۱. رك: معرفة القراء، ص ۱، طبع دوم. ۲. حياة الشعر في الكوفة، ص ۲۴۵.

۳. نام أو قیس بن سکن بود، چنانکه ابن حجر همین نام را تأیید می کند. قیس از کسانی است که قرآن کریم را در زمان نبی اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) جمع کرد و پس از هفتاد هجری در گذشت (رك: الاصابة في تمييز الصحابة - ط المطبعة الشرقية، ۱۳۲۵ هـ. ق = ۱۹۰۷ م، ۵ / ۲۲۵ و ۷ / ۷۶). ابن کثیر می نویسد: قیس در همان روزی که ابی عبید در سال پانزدهم هجری در گذشت کشته شد (رك: فضائل القرآن، ص ۴۷).

۴. به نقل از: النشر ۱ / ۶. [*]

شیوع پدیدهء اختلاف قراآت در این مرحله - همانگونه که از تاریخ وفات اکثر صحابهء یاد شده استفاده می شود به نیمهء اول قرن اول هجری می پیوندد.

مرحلهء هشتم

مرحلهء هشتم را باید مربوط به دورهء أي دانست که عثمان بن عفان، مقرئ خاصی برای هر يك از بلاد - که

مصحفي را به آن بلاد فرستاده بود - تعیین کرد تا مردم را براساس مصحف خود متحد سازد.

فرستادگان عثمان عبارتند از:

۱. عبد الله بن سائب مخزومي (م حدود ۷۰ ه. ق)، به مکه.
۲. أبو عبد الرحمن سلمی (م ۷۴ ه. ق)، به کوفه. گویند: او همان کسی است که - از زمان خلافت عثمان تا ایام حجاج بن یوسف - در کوفه ماند و مدت هفتاد سال سرگرم تعلیم قرائت به مردم بود (۱).

عمر قبل از أبو عبد الرحمن، عبد الله بن مسعود را به عنوان معلم قرآن و وزیر و گماشتهء خود به کوفه گسیل

داشت. ابن مسعود همان کسی است که اصحاب و یاران و شاگردانش پیرامون وی گرد می آمدند. (یاران و

شاگردانی که آنها را به عنوانهای چراغهای فروزان فضای کوفه توصیف و معرفی کرده اند که قرائت قرآن را از

ابن مسعود فراگرفته بودند. و به نشر آن در میان اهل کوفه می پرداختند) (۲).

۳. عامر بن عبد قیس (م حدود ۵۵ ه. ق)، به بصره.

۴. مغیره بن ابی شهاب مخزومي (م هفتاد و اندی پس از هجرت)، به شام.

۵. و سرانجام، زید بن ثابت (م ۴۵ ه. ق) را به عنوان مقرئ مدینه منصوب کرد (۳). طبق گفتهء ابن حجر عسقلانی این کار در سال بیست و پنجم هجری، و برحسب

نوشتهء ابن الجزری در حدود

سال سی ام هجری اتفاق افتاد (۴).

عثمان در انتخاب این فرستادگان می خواست خاطر نشان کند که علاقه مند بود با هر مصحفي، يك قاری همراه

سازد تا قرائت او با قرائت اهل آن بلد - غالباً - هماهنگ باشد (۵).

چرا که عثمان دستور داد مصحف های امام - طبق قراآت مختلف و معتبر با رسم الخطهای مختلف نگارش

شود، البته با توجه به این نکته که این قراآت مختلف و معتبر به پاره أي از حروف قرآن

کریم، محدود بود، چنانکه در
 (قال موسی) در سوره ء (قصص) در مصحف مکه بدون واو، و در سایر مصاحف با
 واو: (وقال موسی) نگارش
 شده بود. و نیز عثمان دستور داد که پاره ای از حروف و کلمات قرآن به صورتی
 نگارش یابد که آن کلمه بتواند
 پذیرای وجوه مختلف قرائت باشد، مانند: (یخضعون) که در سوره ء بقره بدون الف
 نگاشته شد تا بتوان آنرا
 (یخادعون) و با الف قرائت کرد، و همچنین در یا آت زاید (۶).
 سخنی که از (مهدوی) یاد می کنیم به همین مطلب اشارت دارد:
 (عثمان و کسانی که با رأی او توافق کردند چنین اختلافی را در مورد نسخه هایی -
 که دستور نوشتن آنها را
 داده بود و به بلاد و شهرهای مختلف فرستاده شد - از آنجهت تصویب کردند چون
 می دانستند که قرآن کریم
 براساس این اختلاف نازل گردید (۷). به همین جهت قرائت مردم هر شهری تابع
 رسم الخط مصحف آنان بوده
 است) (۸).

-
۱. فضائل القرآن، ص ۶۴. ۲. حياة الشعر في الكوفة، ص ۲۴۴.
  ۳. تاریخ القرآن: زنجانی، ص ۶۷، في الدراسات القرآنية، ص ۱۲. ۴. لطائف الاشارات ۱ / ۵۸. ۵. مناهل العرفان ۱ / ۴۰۶.
  ۶. یا آت زاید عبارت از یا آتی است که خوانده می شود، ولی در نگارش حذف می گردد. ۷. هجاء مصاحف الامصار، ص ۱۲۱.
  ۸. غیث النفع، ص ۲۱۸.

درباره ء شمار مصاحفی که عثمان دستور نوشتن آنها را صادر کرد اختلاف نظر دیده می شود، اما آنچه مشهور است به پنج عدد می رسد که ما از آنها یاد کردیم و سیوطی نیز این شمار را به سخاوی در کتاب الوسيلة، شرح الرائية - که معروف و موسوم به العقيلة بوده - نسبت داده است. (۱)

هدف عثمان در نگارش مصاحف متعدد این بود که مسلمین را در تلاوت قرآن کریم بر سر قراآت معتبر متحد سازد، به این صورت که دستور داد مواردی از قرآن، مختلف نگارش شود، و یا آنکه به صورتی کتابت گردد که وجوه مختلف قراآت معتبر را پذیرا باشد. در این مرحله، با توجه به هدفی که عثمان در کیفیت نگارش مصاحف در نظر گرفته بود، تمییز (قراآت معتبر و متواتر) و قراآتی که از طریق احاد روایت شده از یکسو، و قراآتی که از (قراآت شاذه) به شمار می رفت از سوی دیگر، دوره ء خود را آغاز نموده، و مطابقت قرائت با رسم الخط عثمانی - به عنوان معیار اعتبار قرائت - خودنمایی کرد. قاضی أبو بکر باقلانی در کتاب الانتصار آورده است:

(هدف عثمان با هدف ابی بکر در جمع قرآن میان دو لوح، متفاوت بود. عثمان با این هدف دستور جمع و تدوین قرآن کریم را صادر کرده بود که مردم را بر قراآتی که نقل آن از نبی اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم) ثابت و معروف بود متحد سازد، و قراآتی را که از این خصیصه برخوردار نبود ملغی و مردود اعلام کند. و به اتفاق مهاجرین و انصار، مردم را به يك مصحف وادارد، چرا که از اختلاف اهل عراق و شام در رابطه با پاره أي از کلمات و حروف قرآن کریم بیمناک بود) (۲).

احتمالاً اختلافات میان اهل عراق و شام را می توان منشأ انتشار (قراآت شاذه) دانست. این نکته را عثمان از گزارش حذیفه بن الیمان احساس کرد: ابی داود از طریق یزید بن معاویه ء نخعی در کتاب خود آورده است که یزید می گفت: (من در زمان ولید بن عقبه در مسجد کوفه، در جمع حلقه أي که حذیفه بن الیمان میان آنها بود قرار داشتم. حذیفه شنید شخصی قرآن را طبق قرائت ابن مسعود می خواند، و فرد دیگر بر

طبق قرائت أبو موسى اشعری. حدیفه از این جریان به خشم آمد، آنگاه برخاست و زبان به حمد الهی گشود، سپس گفت: مردمی که پیش از شما بودند بدینسان دستخوش اختلاف گشتند، سوگند به خدا به سوی خلیفه مرکب خواهم راند) (۳).

مرحله ۲ نهم
مرحله ۲ نهم عبارت از دوره ای است که گروهی از هر شهری به مصحف عثمانی و قرائت آن، طبق دریافت خود

از صحابه روی آوردند، لذا در هر شهری قرائی وجود داشتند بدین شرح:

الف. مدینه: معاذ بن حارث، معروف به (معاذ القاری) (م ۶۳ ه. ق)، سعید بن

مسیب (م ۹۴ ه. ق)، عروۃ بن زبیر (م ۹۵

ه. ق)، عمر بن عبد العزیز (م ۱۰۱ ه. ق)، عطاء بن یسار (م ۱۰۳ ه. ق)، سالم بن

عبد الله بن عمر (م ۱۰۶

ه. ق)، سلیمان بن یسار (م ۱۰۷ ه. ق)، مسلم بن جندب (م ۱۱۰ ه. ق)، عبد

الرحمن بن هرمز اعرج (م

۱۱۷ ه. ق)، محمد بن مسلم بن شهاب زهری (م ۱۲۴ ه. ق) وزید بن اسلم (م

۱۳۰ ه. ق).

ب. مکه:

عبید بن عمیرات (م ۷۴ ه. ق)، مجاهد بن جبر (م ۱۰۳ ه. ق)، طاوس بن کیسان (م

۱۰۶ ه. ق)، عطاء

---

۱. نثر المرجان ۱ / ۲۰۷. المواهب الفتحية ۲ / ۸۶. ۳. القراءات واللهجات، ص ۹۴، نقل از کتاب المصاحف.

بن ابی رباح (م ۱۱۵ ه. ق)، عبد الله بن ابی ملیکه (م ۱۱۷ ه. ق) وعکرمه، مولی ابن عباس (م قبل از ۲۰۰ ه. ق).

ج. کوفه:

عمرو بن شرحبیل (م پس از ۶۰ ه. ق)، علقمة بن قیس (م ۶۲ ه. ق)، مسروق بن اجدع (م ۶۳ ه. ق)،

عبید بن عمرو سلمانی (م ۷۲ ه. ق)، أبو عبد الرحمن عبد الله بن حبیب سلمی (م ۷۴ ه. ق)، اسود بن یزید نخعی

(م ۷۵ ه. ق)، عمرو بن میمون (م ۷۵ ه. ق)، عبید بن فضالة (م حدود ۷۵ ه. ق)، زر بن حبیش (م ۸۲ ه. ق)،

ربیع بن خیشم (م قبل از ۹۰ ه. ق)، سعید بن جبیر (م ۹۵ ه. ق)، ابراهیم بن یزید نخعی (م ۹۶ ه. ق)

ع. ق)، عامر بن شراحیل شعبی (م ۱۰۵ ه. ق)، حارث بن قیس جعفی (که قرائت را از ابن مسعود روایت

می کرد)، و ابو زرعة بن عمرو بن جریر.
د. بصره:

عامر بن عبد قیس (م حوالی ۵۵ ه. ق)، ابوالعالیه رفیع بن مهران ریاحی (م ۹۰ ه. ق)، یحیی بن یعمر

عدوانی (م ۹۰ ه. ق)، نصر بن عاصم لیثی (م قبل از ۱۰۰ ه. ق)، أبو رجاء عطاردی (م ۱۰۵ ه. ق)، حسن

بصری (م ۱۱۰ ه. ق)، محمد بن سیرین (م ۱۱۰ ه. ق)، قتادة بن دعامة (م ۱۱۷ ه. ق)، معاذ بن معاذ عنبری

(م ۱۹۶ ه. ق)، وجابر بن یزد جعفی.
ه. شام:

مغیره بن ابی شهاب مخزومی (م هفتاد و اندی پس از ۵ ه. ق)، خلیفة بن سعد: (صاحب ابی الدرداء) (۱).

در این مرحله آنچه که نزد قراء، به عنوان (اختیار) معروف است به وجود آمد. و ما در جای خود (اختیار) را

تعریف خواهیم کرد.

مرحله ۲ مذکور نیمه ۲ دوم قرن اول و نیمه ۳ اول قرن دوم را زیر پوشش می گیرد، و تاریخ وفات قرائی که یاد

کردیم همین مطلب را آشکارا تأیید می نماید.
مرحله ۳ دهم

همان مرحله أي است که ابن الجزری درباره ء آن می گوید: آنگاه [یعنی پس از آن قرائی که از آنها یاد کردیم]، گروهی از مردم تمام فرصت خود را اختصاصا در قرائت مصروف داشته و به ضبط آن سخت اهتمام می ورزیدند تا آنجا که در سایه ء پشتکار خویش به صورت دانشمندانی در آمدند که مردم پیرو قرائت آنها بوده و به سوی آنها بار سفر می بستند و قرائت را از محضر آنان اخذ می کردند، و با دیده ء قبول به قرائت آنها می نگریستند، و درباره ء آنها حتی میان دو نفر نیز اختلاف نظر دیده نمی شد: این قراء - بر حسب شهرهای مختلف - عبارتند از: الف. مدینه:

أبو جعفر یزید بن قعقاع (م ۱۳۰ هـ. ق)، شیبۀ بن نصح (م ۱۳۰ هـ. ق)، و نافع بن ابی نعیم (م ۱۶۹ هـ. ق).

---

۱. شرح حال اکثر این قراء را طاش کبری زاده در کتاب مفتاح السعادة جلد اول: (فصل علم القراءة) آورده است. (ونیز بنگرید به: النشر في القراءات العشر ۱ / ۸).

ب. مکه: عبد الله بن كثير (م ۱۲۰ هـ. ق)، حميد بن قيس اعرج (م ۱۳۰ هـ. ق)،
 ومحمد بن محيصن (م ۱۲۳ هـ. ق).

ج. کوفه:
 يحيى بن وثاب (م ۱۰ هـ. ق)، عاصم بن ابى النجود (م ۱۲۹ هـ. ق)، سليمان اعمش
 (م ۱۴۸ هـ. ق)،
 حمزة بن حبيب زيات (م ۱۵۶ هـ. ق)، وكسائي (م ۱۸۰ هـ. ق).

د. بصره:
 عبد الله ابن ابى اسحاق (م ۱۲۹ هـ. ق)، عيسى بن عمر ثقفى (م ۱۴۹ هـ. ق)، أبو
 عمرو بن علاء (م ۱۵۴ هـ. ق)،
 عاصم جحدري (م ۱۲۸ هـ. ق)، ويعقوب حصرمى (م ۲۰۵ هـ. ق) (۱).
 هـ. شام:

عبد الله بن عامر (م ۱۱۸ هـ. ق)، عطية بن قيس كلابي (م ۱۲۱ هـ. ق)، اسماعيل بن
 عبد الله بن مهاجر، -
 يحيى بن حارث ذمارى (م ۱۴۵ هـ. ق)، وشريح بن يزيد حصرمى (م ۲۰۳ هـ. ق).
 تخصص اين قراء و امثال آنها در قرائت و سرمايه گذارى آنها از لحاظ وقت در
 فراگرفتن قرائت، مصالح لازم
 را برای بنيانگذاري (علم قراآت) و تدوين آن غنى ساخت.
 اين مرحله از اواخر قرن اول و اوائل قرن دوم آغاز مى شود.
 مرحله ۲ يازدهم
 اين مرحله را بايد شروع کار تأليف و تدوين در قراآت دانست.
 ميان مورخين درباره ۲ نخستين كسى كه كتابي در قراآت تأليف كرد اختلاف نظر
 وجود دارد. اكثر بر اين اعتقادند
 كه أبو عبید قاسم بن سلام (م ۲۲۴ هـ. ق) نخستين كتاب را در قراآت تدوين كرد،
 اما ابن الجزري در كتاب
 غاية النهاية بر آنست كه اولين مدون كتاب قراآت أبو حاتم سجستاني (م ۲۲۵ هـ.
 ق) مى باشد. سيدحسن صدر در
 كتاب تأسيس الشيعة مى نويسد: بايد ابان بن تغلب را نخستين مؤلف كتاب قراآت
 دانست.
 بعضی را اعتقاد بر آنست كه اولين كسى كه كتاب در قراآت تأليف كرد يحيى بن
 يعمر (م ۹۰ هـ. ق) مى باشد.
 آنگاه پس از او كتابهايى در قراآت پي در پي تأليف شد.
 فهرست زير - به ترتيب تاريخ وفات - شامل نامهاي كساني است كه تا زمان ابن

مجاهد آثاری را در قراآت

تدوین کردند:

۱. یحیی بن یعمر (م ۹۰ هـ. ق)، یحیی بن یعمر در (واسط)، کتابی در قراآت تألیف نمود و روایات

مربوط به اختلاف را در آنچه موافق رسم الخط عثمانی بود در این کتاب گردآورد، و مردم نیز تا زمانی که

ابن مجاهد کتابی را درباره قراآت تألیف کرد به کتاب یحیی بن یعمر در قراآت عمل می کردند (۲).

۲. ابان بن تغلب کوفی (م ۱۴۱ هـ. ق)، نخستین نویسنده کتاب قراآت است، زیرا ابن الندیم می نویسد: ابان

---

۱. النشر ۱ / ۸ و ۹. ۲. مقدمتان فی علوم القرآن، ص ۲۷۵.

بن تغلب، او را کتب و آثاری است که عبارتند از کتاب معانی القرآن که نبشتاری لطیف و کم حجم است، و کتاب القراءات (۱).

۳. مقاتل بن سلیمان (م ۱۵۰ ه. ق)، که کتاب القراءات را نگاشت.

۴. أبو عمرو بن علاء (م ۱۵۴ ه. ق)، که القراءات را تألیف کرد.

۵. حمزة بن حبيب زیات (م ۱۵۶ ه. ق).

۶. زائدة بن قدامة ء ثقفی (م ۱۶۱ ه. ق)، که از او است کتابی به نام القراءات.

۷. عبد الحمید بن عبد المجید (اخفش اکبر) (م ۱۷۷ ه. ق)، أبو علی اصفهانی

درباره ء او آورده است: (وی

کتب فراوانی در قرآآت و علوم عربیت تألیف کرد) (۲).

۸. هارون بن موسی اعور (م حدود ۱۷۰ تا ۱۸۰ ه. ق)، ابن الجزری در غایة النهایة

می نویسد: (أبو حاتم

سجستانی گفته است: نخستین کسی که در بصره، وجوه قرآآت را سماع کرده

و درباره ء آن کتاب نوشت، و قرآآت

شاذه را بررسی نمود و آنها را جدا کرد و در اسناد آنها کاوش به عمل آورد، هارون

بن موسی اعور می باشد که از

قراء به شمار می رفت) (۳).

۹. هشیم بن بشیر سلمی (م ۱۸۳ ه. ق)، ابن الندیم می نویسد: وی را کتب و آثاری

است که عبارتند از:

کتاب السنن در فقه، کتاب التفسیر و کتاب القراءات. (۴).

۱۰. عباس بن فضل انصاری (م ۱۸۶ ه. ق)، که او را کتابی است به نام القراءات.

۱۱. علی بن حمزه ء کسائی (م ۱۸۹ ه. ق)، که یکی از قراء سبعة می باشد (۵).

۱۲. اسحق بن یوسف ازرق (م ۱۹۵ ه. ق)، که کتاب القراءات را نگاشت.

۱۳. یحیی بن مبارک یزیدی (م ۲۰۲ ه. ق)، که کتاب قراءة ابی عمرو بن علاء را

تألیف کرد (۶).

۱۴. یحیی بن آدم (م ۲۰۳ ه. ق)، که کتابی به عنوان القراءات بدو منسوب است.

۱۵. یعقوب بن اسحق حضرمی (م ۲۰۵ ه. ق)، نام اثر او در قرآآت، الجامع است

که در آن همه ء اختلاف

وجوه قرآن را گردآورده و هر حرف و قرائتی را به کسی که بدان قرائت کرده منسوب

داشته است (۷).

۱۶. أبو زید انصاری نحوی (م ۲۱۵ ه. ق)، که کتابی با عنوان قراءة ابی عمرو بن

علاء را نگاشت.

۱۷. ابو ذهل احمد بن ابی ذهل کوفی، که قرائت را از کسائی روایت کرده است.

وی نیز کتابی تحت عنوان
قراءة ابی عمرو بن علاء دارد.
۱۸ مغیره بن شعیب تمیمی، که حروف وقرآآت را از کسائی روایت کرده و کتاب
قراءة الکسائی را نگاشت.
۱۹. عبد الرحمن بن واقد واقدی (م ۲۰۹ ه. ق)، که او را کتابی است به نام
الکسائی (۸) و نیز کتاب
القراءات (۹).
۲۰. أبو عبید قاسم بن سلام (م ۲۲۴ ه. ق)، ابن الجزری می نویسد:
(اولین پیشوای معتبر و قابل اعتمادی که قرآآت را در یک کتاب گردآورد، أبو عبید
قاسم بن سلام می باشد، وی
با محاسبه ۷ قراء سبعة، شمار قراء را در بیست و پنج تن معرفی کرده) (۱۰).

-
۱. الفهرست، ط خیاط، ص ۲۲۰. ۲. أبو علی فارسی، نقل از منجد المقرئین، ص ۴. ۳. غایة النهایة، ۲ / ۳۴۸.
۴. الفهرست، ص ۲۸۴، ط دانشگاه تهران. ۵. بنگرید به خوانساری روضات الجنات، ص ۴۷۲، ط سنگی.
۶. الفهرست، ط خیاط، ص ۲۸. تاریخ التراث العربی ۱ التفسیر، فهرس الظاهرية (بخش علوم القرآن). ۷. إنباه الرواة ۴ / ۴۵.
۸. الفهرست، ص خیاط، ص ۳۰. ۹. همان، ص ۳۵.
۱۰. النشر ۱ / ۳۴. و نیز بنگرید به: الفهرست ابن الندیم، ص ۳۵، ط خیاط.

۲۱. خلف بن هشام بزار (۲۲۹ ه. ق).
 ۲۲. محمد بن سعدان ضریر کوفی (م ۲۳۱ ه. ق).
 ۲۳. عبد الصمد بن عبد الرحمن أبو الازهر مصری (م ۲۳۱ ه. ق)، که کتاب قراءة نافع و حمزه را نگاشت (۱).
 ۲۴. سریج بن یونس مروزی بغدادی (م ۲۳۵ ه. ق)، که کتاب القراءات را تألیف کرد.
 ۲۵. عبد الله بن احمد دمشقی، معروف به ابن ذکوان (م ۲۴۲ ه. ق) که ابن مجاهد در کتاب السبعة در بسیاری از مواضع، از کتاب او نقل می کند. به عنوان نمونه به صفحه ۵۶۳ کتاب السبعة مراجعه کنید.
 ۲۶. أبو عمرو دوری (م ۲۴۶ ه. ق) (۲).
 ۲۷. هارون بن حاتم کوفی (م ۲۴۹ ه. ق)، نویسنده کتاب القراءات.
 ۲۸. نصر بن علی جهضمی (م ۲۵۰ ه. ق)، مؤلف کتاب القراءات.
 ۲۹.
 احمد بن یزید حلوانی (م ۲۵۰ ه. ق)، که کتاب قراءة ابی عمرو بن علاء را نوشت.
 ۳۰. احمد بن محمد بن بزى مکى (م ۲۵۰ ه. ق)، که کتابی در قراءت نگاشته، و ابو عمرو عثمان بن سعید دانی در المفردات السبع از این کتاب مطالبی را آورده است. به عنوان نمونه به صفحه ۱۰۵ کتاب دانی رجوع نمایید.
 ۳۱. اسحق بن بهلول تنوخی انباری (م ۲۵۲ ه. ق)، که کتابی در قراءت دارد (۳).
 ۳۲. أبو عبد الله محمد بن عيسى اصفهانی (م ۲۵۳ ه. ق)، که کتاب الجامع في القراءات را تألیف کرده است (۴).
 ۳۳. أبو حاتم سهل بن محمد سجستانی (م ۲۵۵ ه. ق)، ابن الجزری می نویسد: (من تصور می کنم أبو حاتم سجستانی نخستین کسی است که در قراءت، کتابی را تألیف کرده است) (۵). شاید منظور ابن الجزری آن بوده است که أبو حاتم در تألیف کتابی راجع به قراءت، نسبت به قاسم بن سلام، پیشتاز است. فیروزآبادی گفته است: (اهل بصره دارای چهار کتاب بوده اند که از رهگذر آنها براهل زمین افتخار می کردند: کتاب العین خلیل بن احمد، الکتاب سیویه، الحیوان جاحظ، و کتاب ابی حاتم در قراءت) (۶).

۳۴. احمد بن جبیر بن محمد کوفی، ساکن (انطاکیه) (م ۲۵۸ ه. ق). ابن الجزری می نویسد: (احمد بن جبیر کتابی در قرآات پنجگانه به تعداد شهرها فراهم آورد) (۷). و در کتاب الابانة آمده است: (ابن جبیر مقررئ - که قبل از ابن مجاهد می زیست - کتابی در قرآات به نام (کتاب الثمانية تألیف کرد، و بر قراء سبعة، یعقوب حضر می را افزود) (۸).
۳۵. عبد الوهاب بن فلیح مکی (م ۲۷۳ ه. ق) که کتاب حروف المکیین را نگاشت (۹).
۳۶. عبد الله بن مسلم (ابن قتیبه) (م ۲۷۶ ه. ق).
۳۷. قاضی اسماعیل بن اسحق مالکی (م ۲۸۲ ه. ق)، ابن الجزری می نویسد: (وی کتابی در قرآات فراهم آورد که متضمن قرائت بیست استاد قرائت می باشد و قرآات قراء سبعة نیز از جمله ی آنها است) (۱۰).
۳۸. فضل بن شاذان (م حدود ۲۹۰ ه. ق) که کتابی در قرآات تألیف کرد.

-
۱. غاية النهاية ۱ / ۲۳. ۲. رجوع کنید به: مقدمهء کتاب السبعة نوشته دکتر شوقي ضيف، ص ۱۱. ۳. معجم المؤلفين ۲ / ۲۳۱.
۴. غاية النهاية ۲ / ۲۲۴. ۵. غاية النهاية ۱ / ۳۲۰. و نیز بنگرید به: الفهرست ابن النديم، ص ۳۵، ط خیاط.
۶. البلغة، ص ۹۴. ۷. النشر ۱ / ۳۴.
۸. الابانة، ص ۵۱. از اختلاف دو روایت استفاده می شود که ابن جبیر دارای دو کتاب در قرآات بوده است: یکی در قرآات پنجگانه، و دیگری در قرآات هشتگانه. ۹. غاية النهاية ۲ / ۲۲۲. ۱۰. النشر ۱ / ۳۴.

۳۹. احمد بن یحیی (ثعلب نحوی) (م ۲۹۱ ه. ق).
 ۴۰. هارون بن موسی بن شریک تغلبی (م ۲۹۲ ه. ق)، که کتابهای متعددی در
 قراآت و ادب عربی
 نگاشت (۱).
 ۴۱. محمد بن اسحق ربعی مکی، معروف به ابی ربیعہ (م ۲۹۴ ه. ق) که کتابی در
 روایت بزی و قبل از
 عبد الله بن کثیر تألیف کرد (۲).
 ۴۲. أبو جعفر محمد بن جریر طبری (م ۳۱۰ ه. ق)، ابن الجزری می نویسد: (ابن
 جریر کتابی جامع در
 قراآت تألیف کرده و آنرا به الجامع نامبردار ساخت. در این کتاب بیست و اندی
 قرائت گردآوری شده است) (۳).
 ۴۳. یحیی بن محمد صاعد (م ۳۱۸ ه. ق) که کتابی در قراآت دارد.
 ۴۴. أبو بکر محمد بن احمد بن عمر داجونی (م ۳۲۴ ه. ق)، ابن الجزری می
 گوید: (وی کتابی در قراآت
 فراهم آورد و ابی جعفر را در این کتاب به عنوان یکی از قراء عشره بر شمرده است)
 (۴).
 با ملاحظه این کتب نتیجه می گیریم که آنها فقط درباره قراآت سبعة تألیف
 نشده اند و به ویژه که در میان این
 کتب، آثاری به چشم می خورد که قبل از بعضی از قراء سبعة نگارش یافته اند، مانند
 کتاب یحیی بن یعمر، و ابان بن
 تغلب و همچنین کتابهای أبو عمرو بن علاء، و حمزة بن حبيب زیات، و نیز آخرین قراء
 سبعة یعنی علی بن حمزه و
 کسائی که به سال ۱۸۰ هجری از دنیا رفت، و آغاز این مرحله - که درباره آن
 گفتگو می کنیم - به نیمه دوم قرن
 اول هجری می پیوندد و این مرحله به دست یحیی بن یعمر (م ۹۰ ه. ق) آغاز می
 گردد، چنانکه با مطالعه آثار
 مربوط به این مرحله به چنین نتیجه می رسیم. این مطلب نیز مورد تأیید (فؤاد
 سزگین)، مستشرق معروف
 می باشد، با این تفاوت که سزگین کتاب یحیی بن یعمر را در کنار کتاب (ابن عامر
 مقرئ) (م ۱۱۸ ه. ق) یاد
 کرده است، در حالیکه موضوع کتاب ابن عامر عبارت از اختلاف مصاحف می
 باشد، چنانکه ابن عامر کتاب خود را با
 عنوانی یاد کرده است که بازگوکننده ی موضوع آن است، چرا که او این کتاب را

اختلاف مصاحف الشام والحجاز و
العراق نامیده است (۵). پیدا است که قراآت و اختلاف مصاحف از هم متفاوتند، زیرا
این دو تشکیل دهنده ء دو فن و دو علم متمایزی از علوم قرآنی می باشند.
شگفت آور است که سزگین - که در مقام نگارش تاریخ تدوین قراآت بر می آید -
گرفتار چنین اشتباهی
می گردد، و شگفت تر اینکه وی - علیرغم آنکه مدون تاریخ تدوین قراآت می باشد
- اختیار محمد بن محیصن (م
۱۲۳ هـ. ق) - که در قرائت، بر مذهب و روش عربیت است - و اختیار عیسی بن
عمر ثقفی (م ۱۴۹ هـ. ق) را دو
کتاب در قراآت بر شمرده است.
تصور می کنم اشتباه سزگین از عدم آشنایی کامل وی نسبت به تعابیر و مصطلحات
قراآت ریشه می گیرد (۶).
مرحله ء دوازدهم
در این مرحله سخن از (قراآت سبع) آغاز گردید. شروع این کار از ناحیه ء ابی بکر
محمد بن موسی بن عباس بن
مجاهد تمیمی بغدادی (م ۳۲۴ هـ. ق) در کتابش - که به القراءات السبعة نامبردار
است - انجام گرفت.

-
۱. غایة النهاية ۲ / ۳۴۷. ۲. غایة النهاية ۲ / ۹۹. ۳. النشر ۱ / ۳۴.
  ۴. همان. درباره ء کسانی که در پاورقی منابعی راجع به آنها ذکر نشده است به الفهرست، ط، خیاط،
صفحات ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۵، ۵۵، ۷۴.
  ۵. تاریخ التراث العربی (القراءات).
  ۶. رك. تاریخ التراث العربی، الباب الاول، (القراءات). برای اطلاع از مطالبی که یاد کردیم، رجوع کنید
به: غایة النهاية از ابن الجزری،
ضمن ترجمه ء احوال ابن محیصن و ثقفی. و نیز بنگرید به: الفهرست ابن الندیم در مؤلفات مربوط به
(اختلاف رسم المصاحف).

چرا قراء سبعه از شهرت و امتیاز خاصی برخوردار شدند؟
مکی بن ابی طالب (م ۴۳۷ ه. ق) در اینکه چرا علماء و به ویژه ابن مجاهد در میان آنهمه قراءت به قراءت قراء سبعه بسنده کردند - چنین استدلال می کند: (اگر کسی پرسد: به چه دلیل این قراءت هفتگانه در رابطه با قراءت برخوردار از شهرت شدند، و حتی آن قرائی که پیش از آنها و برتر از آنان بودند تا این حد معروفیت کسب نکردند، حتی با يك نوع تساهل و تسامح در تعبیر، احرف سبعه، را با قراءت قراء سبعه مرتبط می سازند، و سرانجام این قراء در عصر ما از دیگران، یعنی امثال کسانی که به درجاتی از آنها برتر و دارای ارزشی والاتر از لحاظ علمی بودند، دارای شهرت و معروفیت بیشتری می باشند؟ پاسخ این است: راویانی که قراءت را از اساتید قرائت روایت کرده اند در دوره دوم و سوم از لحاظ شمار فزونی داشته و دارای اختلاف بیشتری در امر قرائت بوده اند. مردم در دوره چهارم بر آن شدند که در مورد قراءتی که با رسم الخط قرآن کریم منطبق بوده است بر آنگونه قراءتی که حفظ آنها سهل و آسان، و نیز قرائت قرآن بر طبق آنها قابل ضبط و شایسته انطباق با قواعد کلی است بسنده کنند. لذا در صدد یافتن پیشوائی در قرائت بر آمدند که به وثاقت و حسن تدین و کمال علم معروف بوده و از عمری طولانی و شهرتی در امر قرائت برخوردار باشد، و نیز معاصران او، عدالت و وثاقتش را در روایات و قراءت، و هم چنین آگاهی او را نسبت به آنچه که قرائت کرده متفقا مورد تأیید قرار داده باشند، و نیز قرائت وی نسبت به رسم الخط مصحفی که به آنها منسوب است متفاوت به نظر نرسد، و به همین جهت مردم از هر سرزمینی امام و پیشوائی را در قرائت گزین کردند که دارای چنان صفات و خصوصیات بودند، و قرائت او منطبق با مصحفی بود، که عثمان به سرزمین آنها گسیل داشت. در شهرهائی که عثمان، مصحفی به سوی آنها گسیل داشت دانشمندان زیر از سوی مردم آن شهرها، به عنوان پیشوایان مورد قبول انتخاب شدند، و اینان عبارتند از:

الف) أبو عمرو بن علاء، از بصره.
 ب) حمزة بن حبيب زيات وعاصم، از كوفه وحوالي آن.
 ج) كسائي، از مردم عراق.
 د) ابن كثير، از اهل مکه.
 ه) ابن عامر، از اهل شام.
 و) نافع، از اهل مدینه.
 اينان در زمره ء كسانی به شمارند كه پيشوايی آنان در قرائت، معروف واز طول عمر در امر إقراء بهره مند بوده
 مردم بلاد اسلامي به سوی آنها بار سفر می بستند (۱).
 * مرحوم فضل بن حسن طبرسي (م ۵۴۸ هـ. ق) صاحب مجمع البيان می نويسد:
 (علت وانگيزه ء توافق مردم درباره ء اين قراء وپيروی از آنان از دو امر ريشه می
 گيرد:
 ۱. اين قراء، عمده ء اهتمام وفرصت خود را درباره ء قرائت مصروف می داشتند.
 علاوه بر اين از آگاهی فزونتری
 نسبت به قراء ديگر بهره مند بودند. اما دانشمندانی كه پيش از آنها ويا معاصر با آنان
 بودند وقرآات آنها به عنوان
 (شواذ قرآات، يا قرآات شاذة) به شمار است اهتمامشان صرفا به امر قرائت محدود
 نبود، بلکه تخصصي كه درخور
 آنان بوده است عبارت از فقه، يا حديث ويا ساير علوم ديگر می باشد كه ضمنا پاره
 أي از فرصت آنها در امر قرائت
 مصروف می گشت.
 ۲. قرائت قراء سبعة، لفظا وسماعا، شامل همه ء كلمات قرآن كريم بوده وبه صورت
 مسند نقل شده است.

۱. الابانة، ص ۴۷، ۴۸.

باید بر این مزایا افزود که این قراء دارای فضایل و مزایا و ویژگیها، و بدانها معروف و نامور، و نیز عملاً نسبت به وجوه قرآن به پرکاری مشهور بوده اند و تنها از آگاهی - منهای عمل به وجوه قرآن - برخوردار نبوده اند، بلکه با این وجوه عملاً در مقام إقراء سروکار داشته اند (۱).

* دمیاطی (م ۱۱۱۷ ه. ق) می نویسد:

(باید بدانیم عاملی که باعث اخذ قرائت از قراء مشهور شد، و قرائت قراء دیگر به عنوان ملاك قراآت قرآن کریم تلقی نشد این است که اختلاف مربوط به قراآتی - که رسم الخط مصاحف عثمانی آن قراآت را پذیرا بوده است - رو به ازدیاد گذاشت، و عثمان مصاحفی را به سرزمین های شام و یمن و بصره و کوفه و مکه و بحرین فرستاد، و يك مصحف را در مدینه برای خود نگاه داشت که آنرا مصحف امام می نامند. بدعت پیشگان طبق رأی خود قرآن کریم را به گونه ای که تلاوت قرآن بدانگونه روا نبوده است قرائت و یا إقراء می کردند. و همین امر موجب گشت مسلمین تصمیم بگیرند بر قراآت قراء مورد اعتماد و افرادی موثق، متفقاً رأی دهند. لذا بر آن شدند از هر سرزمین و یا شهری - که مصحفی از طرف عثمان به سوی آن فرستاده شده بود - پیشوایان و قرائی را گزین کنند که معروف به امانت در نقل و درك صحیح و کمال علم بوده و عمری را در قرائت و إقراء سپری ساخته بودند و کارشان مشخص بود، و اهل سرزمینی که این قراء در آن می زیستند بر عدالت آنها متفق الرأی بوده و قرائت آنان نیز نسبت به رسم الخط مصحفی که عثمان برای آنها فرستاد ناسازگار نبوده است) (۲).

* محمد جواد عاملی (م ۱۲۲۶ ه. ق) یادآور می شود:

(چون ضبط راویان قراآت - به علت کثرت بیش از اندازه آنها - در وسع مردم نبوده است در میان قراآتی که موافق رسم الخط مصحف عثمانی بوده است به قراآتی بسنده کردند که حفظ آنها آسان به نظر می رسید، و قرائت بر طبق آنها منضبط می نمود. لذا به قراآت کسانی روی آوردند که مشهور به ضبط و امانت و صرف عمری طولانی در

امر قرائت بوده و مردم در فرا گرفتن قرائت از آنها دارای اتفاق نظر بوده اند. در نتیجه از میان جمع قراء در هر يك از سرزمین پنجگانه ء یادشده امام و پیشوائی در قرائت انتخاب کردند، که عبارتند از: نافع، ابن کثیر، أبو عمرو، ابن عامر، عاصم، حمزه، و کسائی (۳). طبقه بندی قراء از نظر ابن مجاهد: آنگاه که برمی گردیم و علت انتخاب (قراء سبعة) را از خود ابن مجاهد جویا می شویم می بینیم وی در مقدمه ء کتاب السبعة می گوید:

(۱) پاره أي از قراء و حاملان قرآن کریم، معرب یعنی آگاه به وجوه اعراب و قراآت، ولغات و معانی کلام، و بینای به عیوب قراآت، و اهل نقد آثار و اخبار می باشند. اینان همان پیشوایانی هستند که حفاظ قرآن کریم از بلاد اسلامی به آنها روی آورده و حل مشکل مربوط به قرائت را نزد آنان جستجو می کنند.

(۲) گروهی از قراء به اعراب کلمات قرآن و قواعد عربی آگاه هستند و در قرائت گرفتار لغزش نمی شوند، اما به جز این کار دارای آگاهیهای دیگری نیستند. اینگونه قراء به سان اعراب صحراگرد و بادیه نشینانی هستند که طبق زبان خود، قرائت و تکلم می کنند، و در ایجاد دگرگونی زبان خویش ناتوان می باشند، و کیفیت خواندن و مکالمه ء آنها - که با قواعد زبان هماهنگی دارد - فطری است.

(۳) عده أي از قراء را باید عبارت از افرادی برشمرد که فقط قادرند آنچه را که از دیگران فرا گرفته اند اداء نمایند نه از اعراب و قواعد عربی آگاهی دارند و نه چیز دیگری می دانند. این دسته از قراء عبارت از حافظان قرآن

۱. مجمع البیان ۱ / ۲۵۰. ۲. إتحاف فضلاء البشر: دمیاطی بناء، ص ۵، ۶. ۳. مفتاح الكرامة، ص ۵، ۶.

می باشند که بعید نیست بر اثر مرور ایام نسبت به معلوماتشان دچار نسیان گردند،
و در اعراب کلمات - به علت شدت
تشابه اعراب و کثرت فتح و ضم و کسر در طی يك آیه - به لغزش افتند، زیرا اینان در
اعراب کلمات به دستور زبان
عربی متکی نیستند، و نیز نسبت به معانی کلمات فاقد بینش لازم می باشند. اینان در
قرائت خود فقط به حفظ و
شنیدن از دیگران متکی هستند. و اشتباه را از افراد ناآگاه فرا گرفته و برای دیگران نقل
می کنند، در حالیکه خود
به علت فراموشی راجع به کلمه و یا کلماتی دچار لغزش گشته، لکن به لزوم چنین
لغزشی جسارت نموده و نسبت به
آن پافشاری می کنند، یا آنکه قرآن را بر کسی خوانده اند که گرفتار نسیان بوده
و اعراب را نادرست خوانده و
شبهه أي در ذهن او به هم رسیده و مالا دچار اشتباه می گردد. چنین حفاظ و قرائی
نباید در قرائت مورد تقلید قرار
گرفته و به روایت آنها احتجاج کرد.
(۴) و سرانجام دسته أي از قراء به اعراب و معانی آیات آشنا هستند، و لغات قرآن را می
شناسند، اما نسبت به
قراآت و اختلاف مردم و روایات قراآت فاقد آگاهی هستند، و چه بسا آگاهی آنها به
دستور زبان عربی آنان را بر آن
می دارد که قرآن را با وجهی که در زبان عربی جائز است قرائت کنند، قرائتی که
هیچیک از پیشینیان قرآن را
بدانگونه نخوانده اند. باید اینگونه قراء را بدعت گزاران برشمرد (۱).
طی استدلالات ابن مجاهد و طبقه بندی چهارگانه ء او درباره ء قاریان قرآن، به این
نتیجه می رسیم که در این
زمینه نکته ء مهمی وجود دارد که ابن مجاهد را بر آن داشت از میان جمع قراء
فراوان، هفت قاری، را برای بررسی
قراآت قرآن گزین کند، و آن نکته ء مهم عبارت از صیانت روش و قراآت قرآنی است
تا قراآت از طریق روایت مورد
اعتماد به سوی روایت مشکوک منحرف نشود، و یا از طریق روایت از رسول اکرم
(صلی الله علیه و آله و سلم) و
معصومین (علیهم السلام) به طریق اجتهادات شخصی جابه جا نگردد.
مؤید شهرت علمی قراء سبعة:
مؤید این شهرت علمی - که قراء سبعة از آن برخوردار بوده اند - اتفاق علماء در

اعتماد به قرائت آنها است. و نیز می توان بر این نکته وثاقت ابن مجاهد و علو مرتبت علمی و عمق آگاهی او در قرائت را بر این گواه افزود.

تأیید مقام علمی و دینی ابن مجاهد از سوی بزرگان علم:

- ذهبی: ابن مجاهد، ثقة و حجت بوده است.

- أبو عمرو دانی: ابن مجاهد در عصر خود - علاوه بر گسترش معلومات و چالاکي او در درك و صدق گفتار و زهد آشکار، بر کسانی که از رقبای علمی او به شمار می رفتند فزونی و برتری داشت (۲).

- ابن الجزری: نام ابن مجاهد تا جاهای دوردست انتشار یافته و در کارش مشهور گشته، او نسبت به همگنان پیشتاز و برتر بوده است، و باید بر این مزایا دینداری و قوت حافظه و خیر و برکت وجودش را افزود. و من در میان اساتید قرائت کسی را نمی شناسم که شاگردانی بیش از شاگردان ابن مجاهد را در پیرامون خود فراهم کرده باشد (۳).

- ابن الندیم: وی در عصر خود به عنوان فردی یگانه و بی رقیب به شمار است، و علاوه بر فضل و علم و دیانت و معرفت نسبت به قرائت و علوم قرآنی از حسن ادب و ظرافت اخلاقی و شوخ طبعی و هوش و فراستی عمیق برخوردار می باشد (۴).

-----

۱. السبعة / ۱ / ۳۹۱. ۲. معرفة القراء / ۱ / ۲۱۷. ۳. غاية النهاية / ۱ / ۱۴۲. ۴. الفهرست، ط خیاط، ص ۳۱.

انگیزه ء ابن مجاهد در انتخاب قراءات قراء سبعة:
مردی از وی پرسید: استاد عزیز! چرا شما قرائت ویژه ای را برای خود انتخاب نمی
کنید تا دیگران قرائت خود
را با آن منطبق سازند، و در نتیجه وجهی دیگر بر قراءت قراء سبعة افزون گردد؟ ابن
مجاهد در پاسخ گفت: ما بیش
از هر چیز احتیاج داریم کوشش خود را در نگاهبانی آنچه ائمه ء قراءت ما بازگو
کرده اند به کار گیریم، و به انتخاب
وجهی دیگر در قرائت نیاز نداریم تا آن وجه را مردم پس از ما در قرائت قرآن کریم
به کار گیرند (۱).

سخنی که ابن جنی درباره ء (قراءت شاذه) یاد کرده است همین مطلب را تأیید می
کند. وی می گوید: (قراءت -
علیرغم سلامت و غناء آنها از لحاظ مأخذ - به دو بخش قابل تقسیم می باشد:
۱. بخشی از آن مورد اتفاق اکثر قراء سرزمینهایی است که مصاحف به آن سرزمینها
فرستاده شد. این بخش از
قراءت عبارت از همان قراءتی است که ابو بکر احمد بن موسی بن مجاهد در کتاب
قراءات السبعة ء خود درج کرده
است.

۲. بخشی دیگر قراءتی است که باید آن را بر قراءت سبعة افزود، و معاصرین ما آنرا
(قراءت شاذه) می نامند (۲).
آنگاه ابن جنی می گوید: (ما قرآن کریم را به قراءت شاذه تلاوت نمی کنیم، چون
نمی خواهیم این قراءت میان
مردم رائج گردد) (۳).
به نظر می رسد عامل دیگری در شهرت علمی قراءات سبع مؤثر بوده است، عامل
مزبور عبارت از این است که
ابن مجاهد کتاب مستقل و جداگانه ای را درباره ء قراءت شاذه تألیف کرد و در
نتیجه، قراءت سبع از امتیاز و شهرت
ویژه ای برخوردار گشت.
و بدینسان، این مرحله به صورت مبدأ پیدایش قراءت سبع، و نیز شاذ بر شمردن (قراءت
شاذه) در آمد.
نولدکه به همین نکته در کتاب خود اشاره کرده و می گوید: (مراجع و مصادر قراءت
شاذه - در واقع - به مردی
می پیوندد که نظام قراءت مشهور، یعنی قراءت سبع را بنیاد کرد (این مرد (ابن
مجاهد) می باشد). وی در کنار

کتاب السبعة کتاب دیگری را تألیف کرد که نام آن کتاب الشواذ می باشد، لکن کتاب اخیر از میان رفته است) (۴).

مقیاس و معیار ابن مجاهد در انتخاب (قرآآت سبع):
مقیاسی که ابن مجاهد در انتخاب قرآآت سبع از آن پیروی کرده عبارت از دو امر است:

امر اول:

قاری باید از سوی مردم هموطن خود با اتفاق نظر - از لحاظ قرائت - مورد تأیید باشد.

ابن مجاهد در کتاب السبعة می نویسد:

(این قراء هفتگانه، هفت تن از مردم حجاز و عراق و شام هستند که در قرائت، به عنوان جانشینان تابعین

به شمارند، و تودهء مردم همهء سرزمینهای یاد شده و نیز مردم سرزمینهای مجاور آنها قرآآت آنان را مورد تأیید قرار

دادند، البته به استثناء مردمی که وجوه شاذه ای را در قرائت برای خویش پسند کرده، و در میان وجوهی که از

پیشینیان روایت شده است اینان به تنهایی قرآن را بر حسب وجوه انتخابی خود قرائت می نمودند. بدیهی است نباید

ابن وجوه شاذه را از قرآآتی تلقی کرد که تودهء مردم با آنها سرو کار دارند و قرآن کریم را بر طبق آنها قرائت می کنند) (۵).

---

۱. غاية النهاية ۱ / ۱۴۲. ۲. المحتسب ۱ / ۳۲، ۳۳. ۳. همان مرجع.

۴. تاریخ القرآن: دکتر عبد الصبور شاهین، نقل از تاریخ قرآن: نولدکه، ط ۱۹۶۱ م، ح، ۲ / ۲۲۸، از ذیل اتوپریتزل، و برگشتراسر.

۵. السبعة، ص ۸۷.

امر دوم: باید گفت تأیید قرائت قاری از سوی مردم سرزمین او از غناء علمی او در قرائت ولغت و زبان‌شناسی بازگو می‌کند آنهم بدانگونه که بیانگر اصالت و عمق او در فن قرائت ولغت می‌باشد. ابن مجاهد در همین کتاب السبعة می‌نویسد: (پاره‌ای از قراء کسانی هستند که به وجوه اعراب و قراآت آگاه بوده و به لغات و معانی کلام خدا آشنا، و برخوردار از بصیرت نسبت به خرده‌های قراآت، و دارای شایستگی نقد آثار هستند. اینان همان پیشوایانی در قرائت به شمار می‌روند که حفاظ و قراء قرآن کریم باید در هر سرزمین راجع به قرائت به آنان رجوع کنند) (۱). معیار و مقیاس ابن خالویه در انتخاب قراآت: چنانکه ملاحظه شد مقیاسی که ابن مجاهد در گزین کردن قراآت سبع در مدنظر قرار داد متوجه ارزشیابی شخصیت خود قاری است (یعنی اگر قاری از شخصیت والاّی در قرائت برخوردار باشد می‌توان قرائت وی را انتخاب کرد)، در حالیکه شاگرد او، یعنی (ابن خالویه) مقیاسی را به ما عرضه می‌کند که خود قرائت در این معیار مورد ارزشیابی قرار می‌گیرد. ابن خالویه این مقیاس را در سه امر خلاصه می‌کند: (۱) قراآت مختلف نباید با مصحف عثمانی ناسازگار باشد. (۲) قراآت مختلف نباید مخالف با دستور زبان عربی باشد. (۳) قراآت مختلف باید از جمله قراآتی باشد که ائمه قراآت آنها را از یکدیگر اخذ کرده باشند (۲)، یعنی محصول نظریات شخصی آنها نباشد. دو مقیاس تازه از راه رسیده در زمان ابن مجاهد دو مقیاس دیگر از راه رسیدند که در همان بستر تولد به مرگ و بی اعتباری دچار آمدند، چون مسلمین این دو مقیاس را مردود اعلام نمودند. این دو مقیاس عبارت بودند از: ۱. مقیاس ابن شنبوذ (م ۳۲۷ هـ. ق) که در انتخاب قراآت به صحت سند قرائت و انطباق آن با قواعد عربیت بسنده کرده بود. ۲. مقیاس ابن مقسم (م ۳۵۴ هـ. ق) که معیار او در انتخاب قراآت عبارت از

مطابقت با رسم الخط مصحف
وانطباق آنها با قواعد عربیت بوده است (۳).
مرحله ۷ سیزدهم
احتجاج واستدلال بر قراآت و نقد و بررسی آنها:
پس از آنکه ابن مجاهد با تدوین کتابی در (قراآت سبع)، قراآت قراء سبعه را انتخاب
کرد، و ضمن کتاب
دیگری، قراآت دیگر را (قراآت شاذه) بر شمرد، مرحله و دوره ۷ احتجاج و استدلال
بر قراآت در ابعاد لغوی - یعنی
از لحاظ صوتی و صرفی و نحوی و امثال آنها - فرا رسید.
در این دوره دو کتاب السبعة و کتاب الشواذ ابن مجاهد به عنوان محور مطالعه و نقد
و تحلیل قراآت و احتجاج بر
آنها در آمد.

-----
۱. السبعة، ص ۴۵. ۲. القراءاتخالویه (نسخه ۷ عکسی قاهره) برگ ۱۸. ۳. بنگرید به: غاية النهاية ۲ /
۱۲۴.

نویسندگان کتابها و آثاری که در احتجاج بر قرآات تدوین شد:

۱. نخستین کسی که در مقام اثبات ارزش قرآات سبع دست اندر کار تدوین کتاب گشت أبو بکر محمد بن سری (م ۳۱۶ ه. ق) معاصر ابن مجاهد می باشد. اما وی فقط توانست احتجاج مربوط به قرآات سوره ء فاتحه و جزئی از سوره ء بقره را به سرانجام رساند (۱).
۲. از آن پس، محمد بن حسن انصاری (م ۳۵۱ ه. ق) کتاب السبعة بعلمها الکبیر را نگاشت (۲).
۳. ابی بکر محمد بن حسن بن مقسم عطار (م ۳۶۲ ه. ق)، که ابن الندیم کتابهای زیر را از او در احتجاج بر قرآات یاد کرده است:
  - الف. کتاب احتجاج القراءات.
  - ب. کتاب السبعة بعلمها الکبیر.
  - ج. کتاب السبعة، الاوسط.
  - د. کتاب الاوسط (که غیر از کتاب اخیرالذکر می باشد).
  - ه. کتاب الاصغر (که به (شفاء الصدور) معروف است) (۳).
۴. حسین بن احمد خالویه (م ۲۷۰ ه. ق)، که کتاب الحجة في علل القراءات السبع را تألیف کرد.
۵. أبو علی فارسی (م ۳۷۷ ه. ق)، که کتاب الحجة را در احتجاج بر قرآات سبع نگاشت.

نویسندگانی که کتاب الحجه ء أبو علی فارسی را تلخیص کرده اند: عده أي از دانشمندان که کتاب الحجه ء او را مختصر و فشرده ساخته اند عبارتند از:

- الف. مکی بن ابی طالب (م ۴۳۷ ه. ق).
- ب. اسماعیل بن خلف انصاری (م ۴۵۵ ه. ق).
- ج. محمد بن شریح اشبیلی (م ۴۷۶ ه. ق).

باید یادآور شویم که أبو علی فارسی درصدد بود کتابی در احتجاج بر قرآات شاذه تألیف کند، (لکن پیش آمدهای زمان وی را از این کوشش بازداشت)، چنانکه شاگرد أبو علی فارسی، یعنی أبو الفتح ابن جنی (م ۳۹۲ ه. ق) همین مطلب را بازگو کرده و در مقدمه ء کتاب المحتسب گفته است: من در صدد تحقق بخشیدن هدفی برآمدم که استادم أبو علی فارسی آهنگ آن داشت، [ولی] بدان توفیق نیافت و من با نگارش کتابی درباره ء قرآات شاذه آرزوی

أو را محقق ساختم.
منظور آن نیست که احتجاج بر قرآآت در این مرحله آغاز گشته است، چرا که ابن
الندیم می نویسد: محمد ابن
یزید (مبرد) (م ۲۸۵ ه. ق) کتابی تحت عنوان کتاب إحتجاج القراءة نگاشت (۴).
و نیز شاگرد مبرد، یعنی ابن السراج (م ۳۱۳ ه. ق) - بر حسب نوشته ابن الندیم -
کتابی در احتجاج قرائت
تألیف کرد (۵).
همچنین شاگرد دیگرش، ابن درستویه (م ۳۳۰ و اندی پس از هجرت) کتابی در
(احتجاج قراء) تدوین کرد (۶).
هدف این است که در مرحله سیزدهم احتجاج بر قرآآت به صورت پدیده ای از
پدیده های تدوین آثاری در قرآآت
خودنمایی کرد، والا این کار از پیش آغاز شده بود، ولی چندان پختگی و گستردگی
ورواجی در آن به چشم
نمی خورد.

---

۱. مفتاح السعادة ۱ / ۱۶۵، ط دار الکتب الحدیثة. ۲. الفهرست، ط خیاط، ص ۳۳. ۳. همان، ص ۵۹.
۴. الفهرست، ص ۵۹. ۵. الفهرست، ص ۶۳. ۶. الفهرست، ص ۳۵.

مرحله ۴ چهاردهم

رواج مدونات مربوط به قرآت سبع:

پس از کتاب السبعه ۴ ابن مجاهد، تألیفات مربوط به قرآت سبع رو به رواج گذاشت و آثاری پیاپی در این باره نگارش یافت که ما از مهمترین و معروفترین آثاری که از آن پس فراهم آمد یاد می‌کنیم:

۱. مؤلفات أبو عمرو عثمان بن سعید دانی (م ۴۴۴ هـ. ق) از قبیل:

الف. التیسیر فی القراءات السبع: که ابن الجزری آنرا از صحیح‌ترین کتب و روشن‌ترین اثری برمی‌شمارد

که درباره ۴ روایات مربوط به قرآت سبع تألیف شده است (۱). و نیز زرکشی راجع به این کتاب می‌نویسد: (بهترین و درست‌ترین اثر و نهادی که درباره ۴ قرآت سبع فراهم آمده است عبارت از کتاب التیسیر [فی القراءات] دانی می‌باشد) (۲).

ب. کتاب جامع البیان فی القراءات: که حاوی پانصد و اندی روایت و طریق از قراء سبعه می‌باشد. ابن

الجزری درباره ۴ این کتاب می‌گوید: (کتابی است شکوهمند در قرآت، که مانند آن تاکنون تألیف نشده است) (۳).

ج. کتاب المفردات السبع: که دانی در این کتاب قرائت هر يك از قراء سبعه را به طور مفرد و مستقل آورده است.

د. کتاب التهذیب: درباره ۴ اختصاصات هر يك از قراء سبعه در قرآت.

۲. منظومه ۴ أبو القاسم بن فیره ۴ اندلسی شاطبی (م ۵۹۰ هـ. ق) که حرز الامانی و وجه التهانی نام دارد، و به

شاطبیه معروف است. در این کتاب، محتوای کتاب التیسیر دانی به رشته ۴ نظم درآمده، و ابیات آن به یک‌هزار و یکصد و هفتاد و سه بیت می‌رسد (۴).

و همانگونه که ابن الجزری می‌گوید: تألیف الشاطبیه را باید مهمترین اسباب و موجبات شهرت کتاب التیسیر دانست (۵).

و چون کتاب التیسیر و کتاب الشاطبیه بر فضای درسی و تحقیقات مربوط به قرآت قرآنی حاکم گشته بود، و

نیز الشاطبیه از شروح متعددی برخوردار شد، قرآت سبع برای همیشه به صورت

محور حرکت درس و تحقیق
در آمد.

شروح معروف کتاب الشاطبية:

۱. فتح الوصید، از علی بن محمد سخاوی (م ۶۴۳ ه. ق) شاگرد شاطبی و یار مصاحب او. (سخاوی)
- نخستین کسی است که با شرح الشاطبية آنر مشهور ساخت (۶).
۲. شرح احمد بن شکر اندلسی (م ۶۴۰ ه. ق).
۳. المهند القاضي، از احمد بن علی اندلسی (م حدود ۶۴۰ ه. ق).
۴. الدرّة الفریدة، از ابن ابی العز همدانی (م ۶۴۳ ه. ق).
۵. کنز المعانی، از محمد بن احمد موصلی، معروف به (شعله) (م ۶۵۶ ه. ق).
۶. الفریدة البارزیه، از محمد بن حسن فاسی نحوی (م ۶۵۶ ه. ق).
۷. المفیدة، از قاسم بن احمد لورقی (م ۶۶۱ ه. ق).

-
۱. تحبیر التیسیر (نسخه و خطی) (المکتبة المحمدية) مدینه) برگ ۱. ۲. البرهان في علوم القرآن ۱ / ۳۱۸.
  ۳. النشر في القراءات العشر ۱ / ۶۱. ۴. الرسالة: احمد بدوی، شماره ۹۶۶، ص ۳۳. ۵. تحبیر التیسیر، برگ ۱.
  ۶. لطائف الاشارات ۱ / ۸۹.

۸. ابراز المعاني، از ابی شامه عبد الرحمن بن اسماعیل دمشقی (م ۶۶۵ ه. ق).
۹. اللآئيدة، از محمد بن حسن فاسی (م ۶۷۲ ه. ق).
۱۰. كشف الرموز، از یعقوب بن بدران جرایدی (م ۶۸۸ ه. ق).
۱۱. شرح علی بن احمد (م ۷۰۶ ه. ق).
۱۲. شرح ابن الخطیب (م ۷۲۵ ه. ق).
۱۳. شرح احمد بن محمد مقدسی (م ۷۲۸ ه. ق).
۱۴. كنز المعاني، از ابراهیم بن عمر جعبری (م ۷۳۲ ه. ق) که قسطلانی درباره آن می گوید: (این کتاب شرح بزرگ و مهمی بر الشاطیبة است که تاکنون کتابی مانند آن تألیف نشده است) (۱).
۱۵. شرح هبة الله بن عبد الرحيم بارزی (م ۷۳۴ ه. ق).
۱۶. الحواشی المفيدة في شرح القصيدة، از عبد الرحمن بن احمد دقوقي (م ۷۳۵ ه. ق).
۱۷. شرح ابن ام قاسم مرادی (م ۷۴۹ ه. ق).
۱۸. العقد النضيد، از احمد بن يوسف سمین حلبی (م ۷۵۶ ه. ق).
۱۹. الجوهر النضيد، از ابن جندي (م ۷۶۹ ه. ق).
۲۰. شرح عبد الله بن محمد حسنی (م ۷۷۶ ه. ق).
۲۱. شرح عبد الرحمن بن احمد واسطی (م ۷۸۱ ه. ق).
۲۲. سراج القاری، از ابن قاصح علی بن عثمان بغدادی (م ۸۰۱ ه. ق).
۲۳. شرح محمد بن محمود بن نجار (م ۸۴۳ ه. ق).
۲۵. شرح جلال الدین سیوطی (م ۹۱۱ ه. ق).
۲۶. فتح الدانی، از احمد بن محمد قسطلانی (م ۹۲۳ ه. ق).
۲۷. الغایة، از حسین بن علی حصنی، که به سال ۹۶۰ ه. ق این شرح را نگاشت.
۲۸. شرح محمد بن اندلسی (م؟).
۲۹. اظهار المعاني، از احمد مغنيساوی (م ۱۰۹۰ ه. ق).
مختصرات وتلخیصهای معروف الشاطیبة:
۱. حرز الامانی، از ابن مالک نحوی (م ۶۷۲ ه. ق).
۲. مختصر ابن التبریزی (م ۷۶۵ ه. ق).
۳. نظم درر الجلا، از عبد الوهاب ابن احمد بن وهبان دمشقی (م ۷۶۸ ه. ق).
۴. مختصر بلال رومی (م؟).
تکمله های معروف الشاطیبة
۱. نظیره، از ابن الفصیح همدانی (م ۷۵۵ ه. ق).
۲. تکملة في القراءات الثلاث، از احمد بن محمد بن سعید شرعی یمنی (م ۸۳۹ ه. ق).

ق). (ق)

۳. الدر النضيد، از محمد بن يعقوب اسدي (م؟) (۲).

۱. همان مرجع و صفحه.

۲. رك: كشف الظنون، فصل القراءاتي، الاعلام، معجم المؤلفين، غاية النهاية، ضمن ترجمه و احوال شراح و تلخيص کنندگان و تکمله نویسان الشاطبيه.

به نظر می رسد مؤلفات دانی و معاصرانش، یعنی دانشمندان قرآآت در سده ۵ پنجم هجری امثال: بغدادی، نویسنده ۵ کتاب الروضة، ورعینی، مؤلف کتاب الکافی، ومکی، صاحب کتاب التبصرة، وطبری، مؤلف کتاب التلخیص، و اهوازی، صاحب کتاب الموجز و دیگران، مرز جداکننده ۵ میان قرآآت صحیح وقرآآت شاذه هستند، و به ویژه مؤلفات دانی - با شهرت خود، و اقبالی که از سوی دانشمندان برخوردار گشت، و اینکه کتاب التیسیر او در الشاطیبه به رشته ۵ نظم در آمد، و شروح و بررسیهایی که در رابطه ۵ با آن انجام گرفت - باعث گشت میان قرآآت صحیح وقرآآت شاذه امتیازی آشکار مشخص گردد. به این دلیل:

که ما در مؤلفات و آثار مدون قرن چهارم، امثال کتاب السبعه ۵ ابن مجاهد، قرآآتی را می یابیم که از دیدگاه ابن مجاهد و شاگردش، ابن خالویه، متواتر به نظر می رسیدند (۱)، لکن دانشمندان سده ۵ پنجم و علماء بعد، این قرآآت را، به عنوان قرآآت شاذه برشمردند. ما نمونه هایی از اینگونه قرآآت را که - از دیدگاه ابن مجاهد و ابن خالویه، متواتر معرفی شدند، لکن بر حسب نظر رجال سده ۵ پنجم به بعد به عنوان قرآآت شاذه تلقی می شدند - می آوریم:

(۱) ابن کثیر (غیر المغضوب) را در سوره ۵ فاتحه به نصب راء (غیر) قرائت می کرد. (۲) همو (لاحدی الکبر) را در سوره ۵ مدثر، بدون همزه، (لحدی الکبر) قرائت می نمود.

وقرآآت شاذه أي که در مختصر البدیع ابن خالویه آمده است نمونه أي از اینگونه قرآآت می باشد، مانند:

(۳) قرائت ابن کثیر - به روایت بزی - که در سوره ۵ نور، (سحاب ظلمات) می خواند که سحاب را به ظلمات

اضافه می کرد و بدون تنوین در باء (سحاب) قرائت می نمود.

اینها نمونه هایی از قرآآت به شمار می روند که دانشمندان سده ۵ چهارم آنها را متواتر بر می شمردند (۲).

در نتیجه باید عصر دانی را عصر جدایی و امتیاز میان قرآآت صحیح و شاذه دانست. مرحله ۵ پانزدهم

در این مرحله علماء در صدد تفرید (یعنی نگاشتن مفرده ها) و تسدیس (ششگانه

سازی) و تثمین (هشتگانه سازی) و تعشیر (ده گانه سازی) قراآت بر آمدند تا این توهم را از ذهنها بیرون برانند که منظور از (أحرف سبعة) - در حدیث (أنزل القرآن علی سبعة أحرف) (۳) - عبارت از قراآت قراء سبعة نیست، قراء سبعة أي که قراآت آنها را ابن مجاهد انتخاب نموده و معتبر بر شمرده و قراآت دیگر را (شاذه) معرفی کرده است.

ابن الجزری می نویسد:
(امام، شیخ الاسلام، أبو الفضل عبد الرحمن بن احمد رازی (م ۴۵۴ ه. ق) می گوید: علماء دست اند کار تقسیم قراآت به هشت و ده گشتند، و بر عدد هفتگانه افزودند تا توده مردم تصور نکنند (سبعة أحرف) عبارت از قراآت قراء سبعة أي است که ابن مجاهد بدانها بسنده و آنها را اختیار نموده است) (۴).

آنگاه می گوید: (من فقط به خاطر همین هدف به تثمین و تعشیر و یا تفرید قراآت دست یازیدم).
منظور از (تفرید) این است که مستقلاً کتابی دربارهء يك قرائت تدوین شود، چنانکه مراد از (تسدیس) عبارت از این است که فقط شش قرائت ذکر گردد، و همینگونه تثمین و تعشیر و.. تا بدینوسیله روشن شود که قراآت سبع موجود در کتاب السبعة و ابن مجاهد عبارت از (أحرف سبعة) نیست که در حدیث (أنزل القرآن علی سبعة أحرف) جلب نظر می کند، و احیاناً قراآتی جز قراآت سبع نیز وجود دارند که مانند آنها از تواتر و صحت برخوردار هستند.

---

۱. رك: القراءات. ۲. این قراآت را در رسالهء قراءة ابن كثير و اثرها في الدراسات النحوية معرفی کردیم.
۳. مقدمتان في علوم القرآن، ص ۲۰۷. ۴. النشر ۱ / ۴۳.

ابن الجزری پاره ای از این کتب را در نمودار مصادر و مأخذ کتابش: النشر فی القراءات، یاد کرده است، از قبیل:

۱. مفردہ ۷ یعقوب، از عبد الباری سعیدی (م ۶۵۰ واندی پس از هجرت).
۲. الکفایة فی القراءات الست، از: هبة الله بن احمد حریری (م ۵۳۱ ه. ق).
۳. التذکرة فی القراءاتی، از: ابن غلبون حلبی (م ۳۹۹ ه. ق).
۴. التلخیص فی القراءات الثمانی، از: ابی معشر طبری (م ۴۷۸ ه. ق).
۵. الجامع فی القراءات العشر، از: نصر بن عبد العزیز فارسی (م ۴۶۱ ه. ق).
۶. الروضة فی القراءات الاحدی عشرة، از: حسن بن محمد بغدادی (م ۴۳۸ ه. ق).
۷. البستان فی القراءات الثلاث عشرة، از: ابن الجندی (م ۷۶۹ ه. ق).
۸. الکامل، از: یوسف بن علی هذلی (م ۴۶۵ ه. ق). هذلی در این کتاب، پنجاه قرائت ائمه ۷ قراآت را در

یکهزار و چهارصد و پنجاه ونه طریق فراهم آورده است.

۹. و سرانجام کتاب إتحاف فضلاء البشر فی القراءات عشر را در برابر خود می بینیم که آنرا دمیاطی

بناء (م ۱۱۱۷ ه. ق) تألیف کرده است.

این مرحله از قرن چهارم تا قرن دوازدهم هجری امتداد یافت.

مؤلفات و آثار مربوط به قراآت از قرن ۴ تا ۱۲ ه. ق نتوانست از حیثیت و شهرت قراآت سبع بکاهد.

ملاک مؤلفان و قاریان در این مرحله برای اختیار قراآت:

مؤلفان کتب قراآت در این مرحله در انتخاب قراآت - که آنها را (اختیارات) خود

معرفی کرده اند - ارکانی را

ملاک قرار داده اند که عبارتند از:

الف. باید دارای وجهی قوی در عربیت باشد.

ب. با رسم الخط مصحف عثمانی منطبق باشد.

ج. عموم مردم در پذیرش آن به توافق رسیده باشند.

قراآتی که در این مرحله انتخاب شد (یعنی قراآت قراء سبعه) واجد این ارکان بوده است.

تأیید این نکته در گفتار مکی بن ابی طالب:

مکی بن ابی طالب به این مطلب در سخنان فشرده خود اشارت دارد که با وجود

گذشت زمان، قراآت سبع اعتبار

و شهرت خود را از دست نداده است. وی در این باره می گوید:

(قراآت قراء سبعه در جنب قراآت دیگران فراموش نشد، قرائت یعقوب حضرمی

وقرائت عاصم جحدری ونیز
ابی جعفر وشیبہ - کہ امام واستاد نافع بوده اند - فراموش نگردید. وهم چنین اختیار
ابی حاتم وابی عبید، واختیار
مفضل، نیز اختیارات دیگران، همین نکته یعنی اهتمام به قراآت سبع را تأیید می کند،
ومردم نیز بر اساس چنین
اختیاراتی در هر يك از بلاد مشرق قرائت کرده ومی کنند. این قراآت منتخب با
استفاده از تعبیر (اختیار) به خود
اختیار کننده منسوب می باشد. طبري و دیگران نیز به اختیار قراآت روی آورده اند.
اکثر اختیارات این دانشمندان در مورد وجهی از قرائت محدود بود که سه شرط در
آن وجود داشت:

- ۱) وجهی قوی ومعتبر در عربیت وهماهنگ با قواعدو دستور زبان.
- ۲) قابل انطباق با رسم الخط مصحف عثمانی.
- ۳) پذیرش عموم مردم که قرائت خود را متفقا بر اساس آن قرار می دادند.

- منظور از عموم و (عامه) نزد آنان عبارت از آن وجهی بود که اهل مدینه و اهل کوفه بر آن توافق داشتند، که ناگزیر می باید آنرا اختیار می کردند.

- احیانا اهل حرمین (مکه و مدینه) را از تعبیر (عامه و عموم) در مدنظر می گرفتند.

- و نیز گاهی هدف آنها از (عامه) عبارت از آن وجهی بود که نافع و عاصم در آن اتفاق نظر داشتند، لذا

قرائت این دو استاد مطمئن ترین قرائت و دارای صحیح ترین سند و فصیح ترین قرائت در عربیت محسوب می گردید. و قرائت ابی عمرو و کسائی - به ویژه از نظر فصاحت - در نوبتی پس از قرائت نافع و عاصم قرار داشت (۱).

اگر ما بخواهیم راجع به تطور مقیاس قرائت متواتره - که از قرن چهارم پدید آمده - آشنائی به هم رسانیم و درباره آنچه ابن خالویه در کتاب القراءتد کرده است آگاه گردیم، باید این تطور را در همان شرط سوم (پذیرش عامه) ترسیم کنیم. و احیانا این تطور به وضع و ایجاد قیود مضبوط و شرائط کافی فزونتری بر می گشت تا مبادا قرائت از اداء وظیفه خود در جهت حفظ و نگاهبانی لفظ و نص قرآن کریم، خارج و ناتوان گردد.

مرحله و شانزدهم

عصر تطور مقیاس امتیاز میان قرائت صحیح و قرائت غیر صحیح:

در این مرحله، مقیاسی که مکی ابن ابی طالب برای تشخیص و امتیاز میان قرائت صحیح و غیر صحیح یاد کرده بود تطور یافت. منظور از ذکر این مقیاس آن بود که مبادا در قرائت قرآنی، قرائتی - که از قرائت قرآنی نبوده - نفوذ کند، از قبیل قرائت غیر مسند، و قرائتی که روایات مربوط به آن ضعیف است، و قرائتی که متواتر و یا مستفیض نیست، و یا قرائتی که آنرا فقط يك راوي از قراء سبعة نقل کرده و نتوان آنها را - به خاطر آنکه سند آنها قطعی نیست - به عنوان قرآن برشمرد.

همه و این نگرانیها و تطور مقیاس از آنرو بود که شرط سوم یعنی پذیرش و توافق عامه احیانا به گونه ای تلقی می شد که نمی توانست به وظیفه خود - یعنی به ضبط و مصونیت قرآن و قرائت

صحیح آن قیام کند، لذا این شرط
ووصف را می باید به شرط ووصفی - که از دقتی فزونتر و توانائی بیشتر در اداء این
وظیفه برخوردار است -
دگرگون می ساختند.

مقیاس صحت و اعتبار قرآآت در این مرحله:
مقیاس صحت قرآآت بدینصورت تطور و دگرگونی یافت که می باید قرائت دارای
شروط وارکان زیر می بود:

(۱) صحت سند.

(۲) انطباق با قواعد عربیت و لغت.

(۳) انطباق با رسم الخط مصحف عثمانی.

کواشی موصلی (م ۶۸۰ ه. ق) می گوید:

(هر قرائتی که دارای سندی صحیح و متضمن مجوزی در عربیت می باشد، و تلفظ آن
با رسم الخط عثمانی

منطبق به نظر رسد باید آنرا از جمله ء (أحرف سبعة) أي دانست که طی روایات

بدانها تصریح شده است، ولو آنکه

آنرا هفتاد هزار نفر - بطور دسته جمعی ویا پراکنده - روایت کرده باشند.

-----
۱. الابانة، ص ۴۸ - ۵۰.

قبول وصحت قرآآت براین سه شرط مبتنی است، چه آنکه از (قراء سبعه) ویا از هفت هزار نفر روایت شده باشد. وچنانچه قرائتی فاقد یکی از شرائط سه گانه یاد شده باشد باید آنرا شاذ دانست (۱).

تقسیم قرآآت بر اساس این مقیاس: در ظل این مقیاس، قرآآت را به دو بخش تقسیم کردند: الف) قرآآت صحیح: وآن قرآآتی است که شرایط مذکور در آنها موجود باشد. ب) قرآآت غیر صحیح: وآن قرآآتی است که فاقد هر یک از این ارکان سه گانه به نظر رسد.

چه انگیزه هائی موجب وضع این مقیاس گردید؟ ابن الجزری ما را به انگیزه هائی رهنمون می سازد که باعث وضع این مقیاس گردید. وی می گوید:

(آنگاه قراء - از پی قرائی که در این شهرهای پنجگانه اهم فرصت خود را در اختیار بحث و تدریس قرآآت قرار

داده بودند - رو به فزونی گذاشته و در بلاد اسلامی پراکندند، و گروهی پس از گروهی دیگر جانشین هم گشتند و

معلوم شد از لحاظ صفات و ویژگیها متفاوت بودند:

- پاره ای از آنها دارای قرائتی صحیح و استوار، و برخوردار از شهرت در روایت و درایت به نظر می رسیدند.

- پاره ای دیگر فقط واجد برخی از اوصاف و مزایا بودند، و اختلاف زیادی میان آنها جلب نظر می کرد، و ضبط

قرآآت رو به کاهش نهاده و شکاف و اختلاف گسترش یافت تا جائی که احیانا درست و نادرست به هم در آمیخت،

لذا دانشمندان آگاه و نقاد به پا خاستند، و نهایت تلاش و کوشش خویش را به کار گرفته و حروف و قرآآت را

گردآوری کردند، و وجوه و روایات را به اسناد آوردند، و از رهگذر بنیاد اصول و مبانی، و گزارش ارکان و شرائط،

امتیاز میان قرآآت مشهور و شاذ، و قرآآت صحیح و فاذ و متروک و مردود را مشخص نمودند) (۲).

تطور همین مقیاس در محدوده ء شرط دوم و سوم در این مرحله:

آنگاه این مقیاس - از طریق اندکی توسعه در دائره ء شرط دوم و سوم - تطور و دگرگونی پذیرفت، و شرائط و

ارکان صحت قرآآت به صورتی درآمد که ابن الجزری نیز از آنها چنین یاد کرده

است:

- (۱) صحت سند.
- (۲) موافقت با قواعد عربیت ولو آنکه بر حسب یکی از وجوه واقوال مربوط به قواعد عربی باشد.
- (۳) موافقت با رسم الخط مصحف عثمانی، هر چند این موافقت مبنی بر احتمال باشد (۳).

گزارش اختلاف علماء قرائت در تعیین معیار صحت سند:

دانشمندان قرائت در سطحی که بتوان سند قرائتی را در آن سطح صحیح بر شمرد دچار اختلاف نظر هستند:

۱. عده ای تواتر سند را به عنوان شرط صحت آن بر شمرده اند، و استدلال می کنند که قرائت عبارت از قرآن است (یعنی به عنوان قرآنیت آن تلقی می شود) و قرآن نیز جز از طریق تواتر قابل اثبات نیست.
۲. عده ای دیگر در صحت سند به مستفیض (۴) بودن آن بسنده کرده اند، چون استفاضه سند، مفید قطع مطلوب

---

۱. النشر ۱ / ۴۴. ۲. النشر ۱ / ۹. ۳. همان مرجع.

۴. خبر عزیز و مشهور و مستفیض دارای وجه مشترکی هستند، و آن این است که این گونه اخبار در حد متوسطی میان (تفرد نسبی و تواتر معنوی) جای دارند. در این انواع سه گانه نوعی از ویژگیهای حدیث (غریب) وجود دارد که آن عبارت از تفرد نسبی است. زیرا اگر در نقل

در اثبات قرآنیّت قرائت می باشد.

از جمله کسانی که به استفاضه ء حدیث در جهت اثبات صحت آن بسنده کرده اند، أبو شامة (م ۶۶۵ هـ. ق) (۱)، و ابن الجزری (م ۸۸۳ هـ. ق) هستند، اخیری چنین استدلال می کند: اگر تواتر يك قرائتی احراز شود، به دو رکن دیگر برای اثبات قرآنیّت آن نیازی نخواهد بود (۲).

به نظر می رسد که ابن الجزری غفلت کرد که دو رکن دیگر، برای مصونیت قرائت در مدنظر می باشد، و نیز این دو رکن علاوه بر صحت سند شرط شده است تا آن اموری که منجر به هرج و مرج واضطراب و ضعف در قراآت می گردد، از پیرامون قراآت صحیح طرد شود.

۳. مکی بن ابی طالب نیز در احراز صحت سند به استفاضه ء آن اکتفا کرده است، با این تفاوت که او قائل به تفصیل بود، به این معنی: از نظر او قرائتی که در عربیت دارای مجوزی است و تلفظ آن نیز موافق با رسم الخط مصحف عثمانی است، هم قرآن و هم قرائت به شمار است، لکن قرائتی که در عربیت، دارای مجوز دستوری است، اما تلفظ آن با رسم الخط مصحف عثمانی سازگار نمی باشد، از دیدگاه او باید فقط به عنوان (قرائت) محسوب گردد، نه قرآن. و همچنین اگر قرائتی با رسم الخط مصحف عثمانی سازگاری داشت، ولی نتوان برای آن وجهی را در عربیت یافت از نظر ابن الجزری صرفاً شایسته ء احراز عنوان (قرائت) می باشد و نمی توان آنرا قرآن برشمرد (۳).

۴. پاره ای از ائمه ء قرائت، صحت قراآت را منوط به صحت سند ندانسته و چنین شرطی را در اعتبار قراآت مطرح نکرده اند، بلکه صرفاً به توافق قراآت با رسم الخط مصحف اکتفا نموده اند مانند ابن مقسم (م ۳۵۴ هـ. ق):

ابن الجزری می گوید: (از ابن مقسم نقل می کنند که او می گفت: هر قرائتی که با رسم الخط مصحف عثمانی سازگار باشد، و قابل انطباق با وجهی در عربیت به نظر رسد، قرائت قرآن بر طبق آن جائز است، اگر چه نتوانیم برای آن سندی را به دست آوریم) (۴).

برای نقد و بررسی امثال این آراء و نظریات در مبحث مربوط به (مصادر و منابع قراءت) سخنی در پیش داریم.

اما این اختلاف - که آیا در مسأله ء صحت سند، شهرت و یا استفاضه و یا تواتر، کدامیک ضروری است - تا زمان ما ادامه دارد.

اختلاف علماء در کیفیت شرط سوم (موافقت با رسم الخط مصحف عثمانی): ابن شنبوذ (م ۳۰۰ هـ. ق) که معاصر با (ابن مجاهد) ی است که هفتگر قراءت معتبر، و شاذانگار قراءت دیگر بوده است درباره ء شرط سوم - که عبارت از انطباق قراءت با رسم الخط مصحف عثمانی می باشد - با دانشمندان دیگر به مخالفت برخاسته و معتقد به جواز قرائتی شد که با رسم الخط مصحف عثمانی مخالف بوده است، اما مشروط به آنکه از طریق روایت صحیح محرز باشد (۵).

حدیث غریب از شیخ روایت، دو نفر و یاسه نفر مشترك باشند، آنرا (عزیز) می نامند. و اگر جماعت و گروهی آنرا از شیخ حدیث روایت کرده باشند، آنرا (مشهور) می نامند. و اگر آنرا جماعتی از شیخ حدیث روایت کرده و در ابتداء و انتهایش مساوی بود، آنرا (مستفیض) می نامند.
برخی از دانشمندان میان حدیث مشهور و مستفیض به این صورت فرق گذارده اند که در مشهور، آن جماعتی که آنرا روایت می کنند سه نفر و یا بیشتر باشند. پس طرق مشهور حداقل باید از دو بیشتر باشد در حالیکه مستفیض باید طرق آن حداقل از سه فزونتر باشد، لذا امکان ندارد که در مستفیض از سه کمتر باشد (رك: علوم الحدیث: دکتر صبحی صالح، ص ۲۲۹، ۳۳۰ و ۲۳۴). ۱. النشر ۱ / ۱۳.
۲. همان مرجع. ۳. الابانة، ص ۴۸ - ۵۰. ۴. غاية النهاية ۱ / ۱۲۴. ۵. تاریخ القرآن دکتر عبد الصبور شاهین، ص ۲۰۷.

شاید مخالفت این شنبوذ با آراء علماء قرائت در رابطه با شرط سوم از رقابت او با ابن مجاهد ریشه می گرفت (۱)،
 و نیز از آنجا ناشی می شد که ابن شنبوذ به این نکته توجه نداشت که شرط سازگاری قراآت با رسم الخط مصاحف عثمانی بدین دلیل بوده است که مصاحف عثمانی - بر اساس تلفظ و قرائتی که در (عرضه و اخیر) (۲) تثبیت شد - نگارش یافت، چنانکه این نکته را جمعی از مفسرین و مورخین یاد کرده اند:
 - ابن کثیر می گوید:
 (جبرائیل (علیه السلام) در ماه رمضان هر سال به معارضه و مقابله و قرآن کریم با رسول اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم) می پرداخت، اما وقتی آخرین سال رحلت آنحضرت فرا رسید، قرآن کریم - را برای خاطر تأکید و تثبیت و استحکام امر - دو بار مقابله کرد) (۳).
 - ابن الجزری می نویسد:
 (مصاحف عثمانی بر اساس قرائت و تلفظی - که در (عرضه و مقابله و اخیر) از سوی خدا (صلی الله علیه و آله وسلم) تثبیت و تأیید شده بود - به کتابت در آمد، چنانکه شمار قابل توجهی از دانشمندان پیشین بدین نکته تصریح کرده اند (۴).
 باری امکان دارد مخالفت ابن شنبوذ با شرط سوم به خاطر آن بوده است که وی به نقشه پردازی ابن مجاهد در شاذانگاری قراآت زائد بر قراآت سبعة، رضا نمی داد، چرا که ابن شنبوذ می دید در جمع قراآت متواتر، قراآتی جلب نظر می کرد که با رسم الخط مصحف عثمانی سازگار نبوده و فقط اعتبار آنها متکی به سند و روایت بوده است
 نه سازگاری با رسم الخط مصحف عثمانی. و ما نمونه هائی از قراآت را یاد می کنیم که علیرغم اینکه دارای تواتر است با رسم الخط مصحف عثمانی سازگاری ندارد، مانند:
 * قرائت (جئی) که با الف و به صورت (جائی) در مصحف عثمانی نگارش شده است.
 * قرائت (لاذبحنه) که با الف و به صورت (لا أذبحنه) نوشته شده است (۵).
 * قرائت ابی عمرو: (إن هذین) با یاء که با الف و به صورت (إن هذان) نگارش شده است.
 * و سرانجام، قرائت (فاصدق واکون) با واو، که بدون واو و به صورت (.. واکن)

نوشته شده است (۶).
 سزا است یاد آور گردیم: ابن شنبوذ، طبق گفته ابن الندیم (در مقام رقابت با ابی بکر (ابن مجاهد) برآمد، اما او را به بطلان شخصیتش منسوب نکرد و در صدد جرح او بر نیامد) (۷).
 با توجه به نکته ای که در مخالفت قراآت - در پاره ای از موارد - با رسم الخط مصحف عثمانی، جلب نظر می کند باید در این مسأله تجدیدنظر کرد، چرا که موافقت با رسم الخط مصحف عثمانی - که به عنوان شرط اخیر در صحت قراآت محسوب می شود - سنتی است که تا کنون از آن پیروی می شد، چنانکه صفاقسی به همین مطلب تصریح کرده است. وی می نویسد: ما معتقدیم وقتی رسم الخط از یکسو، و قراآت متواتر و یا مشهور از سوی دیگر - همانگونه که در نمونه های اخیر دیدیم - با هم معارض و ناسازگار بودند باید بر طبق قراآت متواتر و یا مشهور عمل کرده و آنها را ملاک قرار داد (۸) [وبه رسم الخط اعتنایی نکرد].
 صفاقسی می گوید.
 (شیخ عارف بالله، (سیدی) محمد بن الحاج در کتاب المدخل گفته است:
 هیچکسی را روا نیست که نوشته های

-
۱. در این باره بنگرید به: طبقات ذهبی، طبقات ابن الجزری، ضمن ترجمه احوال (ابن شنبوذ)، تاریخ القرآن شاهین، ص ۲۰۷.
  ۲. در آخرین باری که جبرائیل (علیه السلام) قرآن کریم را با رسول اکرم (صلی الله علیه وآله) مقابله کرد.
  ۳. فضائل القرآن، ص ۶. ۴. النشر ۱ / ۸. ۵. غیث النفع، ص ۲۱۸. ۶. الصاحبی، ص ۱۱.
  ۷. الفهرست، ط خیاط، ص ۳۱. ۸. غیث النفع ۲۱۸.

مصحف راقرائت کند، مگر آنگاه که قرائت را بر وجه صحیحش فراگیرد، و یا رسم الخط مصحف عثمانی را بیاموزد. و نیز باید در بارهء مواردی از رسم الخط - که مخالف با قرائت است - کسب اطلاع کند. اگر جز این عمل نماید باید گفت: با مطلبی که مورد اتفاق امت اسلامی است به مخالفت برخاسته است (۱).
و یا باید سرانجام بگوئیم:
در رابطه با شرط سوم (یعنی موافقت قرائت با رسم الخط موارد استثنائی وجود دارد که این موارد بدون هیچگونه ابهامی مشخص گردیده است. بنابراین مخالفت قرائت با رسم الخط مصحف در غیر این موارد استثنائی، جایز نیست.

-----
۱. همان کتاب و صفحه.

فصل دوم

تعریف قرآت

تعریف قرآت:

۱. زرکشی، قرآت را بدینگونه معرفی کرده است:
(قرآت عبارت از اختلاف مربوط به (الفاظ) و عبارات وحی از نظر تخفیف و تشدید و امثال آنهاست که از سوی قراء نقل شده است) (۱).
- از این تعریف نتیجه می‌گیریم: قرآت، محدود و منحصر به الفاظی از قرآن کریم می‌باشد که در طرز خواندن آنها اختلاف وجود دارد، در حالی که می‌بینیم علماء قرآت، دایره آنرا به مواردی که در قرائت آنها اختلافی وجود ندارد تعمیم می‌دهند.
۲. ابن الجزری در تعریف قرآت گفته است:
(عبارت از علم به کیفیت اداء کلمات قرآن و اختلاف این کیفیت می‌باشد، اختلافی که به ناقل و راوی آن منسوب است) (۲).
۳. دمیاطی بناء، قرآت را بدینصورت تعریف می‌کند:
(قرآت، عبارت از علمی است که از رهگذر آن اتفاق نظر، و یا اختلاف ناقلین کتاب خدا - در رابطه با حذف و اثبات، و متحرك خواندن وساکن کردن، و فصل و وصل حروف و کلمات و امثال آنها، از قبیل کیفیت تلفظ و ابدال و جز آنها - از طریق سماع قابل شناسائی است) (۳).
باید افزود که ابن الجزری و دمیاطی، نقل و سماع را در تعریف قرآت به عنوان شرطهایی در قرائت برشمردند
(چرا که قرائت عبارت از سنتی است که باید لزوماً از آن در تلاوت قرآن کریم پیروی شود)، چنانکه این گفتار از زید بن ثابت انصاری صحابی نقل شده است (۴).
با توجه به همین اصل است که ابن الجزری می‌گفت: (باید قاری از إقراء به قرائتی که از دیدگاه شخصی او درست است، و نقل و روایت، آن را تأیید نمی‌کند، و نیز از اقرء آن وجهی از نظر اعراب و لغت که در زمینه آن، روایتی وجود ندارد، سخت خودداری کند) (۵).
۴. طی تعریف زکریا انصاری (م ۹۲۵ ه. ق) از شرط دیگری در تعریف (قرآت)

مطلع می شویم که عبارت
از انطباق قراآت مسموع و منقول با قرآن کریم - از نظر تلاوت و اداء - می باشد،
وی می گوید:

-
۱. البرهان في علوم القرآن ۱ / ۳۸.
  ۲. منجد المقرئين، ص ۳.۳. اتحاف فضلاء البشر، ص ۵. ۴. الاتقان ۱ / ۵۷.
  ۵. منجد المقرئين، ص ۳.

(قرائت - به کسر قاف، و تخفیف راء - از نظر قراء عبارت از این است که قرآن کریم خوانده شود، اعم از آنکه قرائت به صورت تلاوت، یعنی پیوسته برگزار شود، و یا به صورت اداء یعنی از طریق فراگیری و دریافت از مشایخ و اساتید انجام گیرد) (۱).

در ظل این تعریفات باز می یابیم که قرائت عبارت از تفوه به الفاظ قرآن کریم به همان صورت و کیفیتی است که رسول خدا (صلی الله علیه و آله) تلفظ می کرد، و یا عبارت از خواندن و تلفظ الفاظ قرآن کریم به همان صورت و کیفیتی است که در حضور رسول اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) خوانده می شد و آنحضرت آن تلفظ و خواندن را تأیید می کرد.

قرائت بر حسب این تعریف به ما می فهماند که گاهی قرائت از رهگذر سماع و شنیدن قرائت خود نبی اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) به دست می آید، و گاهی نیز از طریق نقل قرائت دیگران در حضور رسول اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) و تأیید آنحضرت راجع به آن، احراز می گردد.

- گاهی قرائت به يك وجه روایت می شود که از آن به (متفق علیه بین قراء) تعبیر می گردد.

- و گاهی قرائت به بیش از يك وجه روایت می شود که آنرا (مختلف فیه بین قراء) معرفی می کنند.

اقسام قرائت:

قراآت - با توجه به شرائط و ارکان - به دو بخش تقسیم می گردد:

الف. قراآت متواتره:

ابن الجزری در معرفی قراآت متواتره می گوید: (هر قرائتی که با قواعد زبان هماهنگی دارد و منطبق با رسم الخط یکی از مصاحف است - ولو آنکه این انطباق بر سبیل حدس و احتمال باشد -، اگر به طور متواتر نیز نقل شود، این قراآت را باید قراآت متواتره و قطعی دانست) (۲).

ب. قراآت صحیحه:

این بخش از قراآت را می توان به دو دسته قابل تقسیم دانست:

۱. قراآت که جامع ارکان و شرائط سه گانه یاد شده است.

۲. قراآت شاذه.

قراآت جامع ارکان سه گانه:
ابن الجزری در معرفی این قراآت می گوید: (قراآتی است که سند آنها - از رهگذر
نقل راوی عادل و ضابطی
از راوی ضابط دیگر، که نقلی اینچنینی تا منتهای سلسله اسناد ادامه دارد - از
مزیت صحت برخوردار بوده و
منطبق با ضوابط عربیت و موافق با رسم الخط عثمانی می باشد) (۳).
تقسیم قراآت جامع ارکان سه گانه:
این قراآت به دو بخش تقسیم می گردد: مستفیضه و غیر مستفیضه.

-----
۱. کشف اصطلاحات الفنون ۵ / ۱۱۵۸ . ۲. منجد المقرئین، ص ۱۵ . ۳. همان مرجع، ص ۱۶ .

۱. قرآات مستفیضه:

ابن الجزری در تعریف آن می گوید: قرآاتی است که نقل آن، مستفیض بوده و امت آنها را تلقی به قبول کرده اند.

این نوع قرآات، از دیدگاه علماء - با وجود آنکه به پایه ء قرآات متواتره نمی رسد - به سان قرآات متواتر، دارای اعتبار است، به دلیل اینکه این قرآات، مستفیض، و مقرون به خصوصیات است که اتصال آنها به رسول اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم) و یا معصوم (علیه السلام) قابل اطمینان می سازد، و همین علم به اتصال روایت قرآات به معصوم (علیه السلام) اساس اعتبار قرائت از لحاظ قرآنیت می باشد، اینگونه قرآات عبارت از قرآاتی است که برخی از روات یا کتب معتبر در نقل آنها متفرد می باشند، مانند مراتب مد کلمه و امثال آنها.

۲. قرآات غیر مستفیضه:

عبارت از قرآاتی است که امت نیز آنها را تلقی به قبول نکرده اند. این بخش از قرآات - از نظر مقرئین - از لحاظ قبول مورد اختلاف است، لکن اکثر برآند که قرآات مذکور مقبول می باشد.

ابن الجزری در تعریف قرآات غیر مستفیضه می گوید: (قرآاتی است که موافق با عربیت و دارای سندی صحیح، لکن مخالف با رسم الخط مصحف می باشد) (۱).

ابن الجزری نمونه هایی از اینگونه قرآات را یاد می کند و می گوید: (قرآاتی که با اسناد صحیح در مورد زیاده و یا نقصان، و یا ابدال کلمه ای به کلمه ء دیگر و امثال آن مطرح می باشد می تواند مثالهایی از اینگونه قرآات به شمار روند) (۲).

طرح زیر، گویای خلاصه ای از اقسام قرآات می باشد:

قرآات

متواتره * * * * صحیحه

جامع ارکان سه گانه * * * * شاده

مستفیضه * * * * غیر مستفیضه

سرانجام می توانیم قرآات را در سه بخش خلاصه کنیم:

۱. قراآت متواتره:
عبارت از قراآتی است که اتصال آنها به رسول اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) و یا معصوم (علیه السلام) قطعی و اطمینان آور است، اعم از آنکه نقل آنها متواتر و یا مستفیض باشد. در این بخش از قراآت، قراآت مستفیضه مندرج است، و با تسامح می توان قراآت مستفیضه را نیز (متواتره) نامید، ولی عنوان (مقطوع بها) را به کار نبریم تا مصطلح قرائی موروث و واژه واصطلاح قدماء را حفظ کرده باشیم.

-----
۱. منجد المقرئین، ص ۱۶۰. ۲. همان مرجع و صفحه.

۲. قراآت آحادیه: منظور از آنها، قراآتی است که جامع ارکان سه گانه می باشند، لکن در سطحی قرار ندارند که بتوانند مفید علم و اطمینان از لحاظ اتصال آنها به معصوم (علیه السلام) باشند.

۳. قراآت شاذه:

و آنها عبارت از قراآتی است که مخالف با رسم الخط مصحف است. فرق قراآت متواتره و شاذه:

برای آگاهی از فرق میان این دو نوع قراآت - بر حسب آنچه ابن الجزری در کتاب خود یادآور شده است - باید

روش های مؤلفین کتب قراآت را مورد توجه قرار دهیم (۱):

الف. عده ای از نویسندگان تألیفشان را بر اساس نهادند که طبق این اساس، اختیار قراآت، منوط به وجود

ارکان قراآت متواتره بود، و مردم کتاب و اثر او را - پس از آنکه به گونه ای متواتر نقل می شد - تلقی به قبول

کرده اند، مانند کتابهای زیر:

الغایة ابن مهران، الغایة ء ابی العلاء همدانی، السبعة ء ابن مجاهد، الارشاد أبی العز قلانسی، التیسیر أبو عمرو

دانی، الموجز ابی علی اهوازی، التبصرة ء ابن ابی طالب، الکافی ابن شریح، التلخیص ابی معشر طبری، الاعلان

صفراوی، التجرید ابن الفحام، حرز الامانی أبو القاسم شاطبی، النشر، التقریب، تحبیر التیسیر ابن الجزری وامثال

آنها.

ب. عده ای دیگر از نویسندگان که تألیفات خود را بر اساس گردآوری هر چیزی که در دسترسشان قرار

می گرفت بنیاد کردند، و در قید آن نبودند که منقولات خود را در قراآت به مواردی محدود سازند که جامع ارکان

باشد.

مؤلفانی که صرفاً به جمع و گردآوری قراآت پرداختند عبارتند از امثال: سبط الخیاط، ابی معشر طبری (در

کتاب الجامع)، ابی القاسم هذلی (در کتاب الکامل خود)، ابی الکریم شهرزوری، ابی علی مالکی، ابی علی اهوازی

- البته در غیر کتاب الموجز -، و دیگران که صرفاً به گردآوری قراآت همت گماردند.

قراءة البدو = قرائت بادیه نشینان:

قبل از آنکه سخن را درباره ء اقسام روایت قرآآت به پایان بریم مناسب دیدیم به (قراءة البدو) اشارتی کنیم. این قرائت تا آنجا که بر آنها دست یافتیم از حد قرآآت شاذه فراتر نمی رود. یکی از نمونه های چنین قرائتی را فراء در کتاب معاني القرآن آورده است. وی می گوید:

در (الحمد لله)، همه ء قراء متفقا دال (الحمد) را به رفع خوانده اند، اما بادیه نشینان، پاره ای از آنها می گویند:

(الحمد لله) به رفع دال و کسر لام (الله)، وعده أي دیگر می گویند: (الحمد لله) به کسر دال و لام. و سرانجام گروهی می خوانند: (الحمد لله) به رفع دال و لام.

-----
۱. منجد المقرئين.

فرق میان قراآت و قرآن
 از جمله مسائلی که جا دارد در اینجا مورد بحث قرار گیرد، مسأله فرق میان قراآت
 از یکسو، و قرآن از سوی
 دیگر می باشد. اهم آراء در این زمینه عبارتند از:
 ۱. قرآن و قراآت، دو حقیقت متفاوت از یکدیگر هستند:
 بدر الدین محمد بن عبد الله زرکشی (م ۷۹۴ ه. ق) به همین رأی گرایش دارد. وی
 می گوید: (قرآن و قراآت
 دو حقیقت متغایر هستند: قرآن عبارت از وحیی است که بر محمد (صلی الله علیه
 وآله وسلم) به منظور بیان قوانین
 الهی و اعجاز نازل شده است، اما قراآت عبارت از اختلاف وحی از لحاظ حروف
 و کلمات و کیفیت اداء حروف این
 کلمات از نظر مشدد و یا منخفف خواندن و امثال آنها است) (۱).
 قسطلانی در کتاب خود از نظریه زرکشی پیروی کرده و عین عبارت او را در این
 کتاب آورده است (۲).
 از دانشمندان معاصر چند تن از علماء طبق نظریه زرکشی قائل به تفاوت میان قرآن
 و قراآت هستند.
 الف. آیه الله حاج سید أبو القاسم خوئی (۳).
 ب. دکتر صبحی صالح که نص بیان زرکشی را در کتاب خود آورده است (۴).
 ج. ابراهیم ایاری (۵).
 ۲. نظریه زرکشی و تفاوت قراآت از لحاظ احتواء آنها بر شرایط قراآت صحیح:
 در این نظریه آمده است: اگر قراآتی واجد صحت سند و منطبق با دستور زبان عربی،
 و مطابق با رسم الخط
 مصحف عثمانی باشد می توان آنرا به عنوان قرآن تلقی کرد، و میان چنین قراآت
 و خود قرآن تفاوتی وجود ندارد.
 اما آن قراآتی که حتی فاقد يك شرط از این شرائط سه گانه باشد نمی توان آنرا به
 عنوان قرآن تلقی کرد و فقط
 می توان عنوان قراآت و یا قرائت را بر آن اطلاق نمود.
 این نظریه را جمهور علماء و مقررین اظهار کرده اند.
 ۳. هر قرائتی - حتی قراآت شاذه - نیز شایسته احراز عنوان قرآن است:
 ابن دقیق العید چنین نظریه ای را متذکر شده است.
 * نظریه زرکشی قابل قبول در این مسأله:
 آیه الله خوئی برای اثبات نظریه زرکشی خود - مبنی بر تفاوت میان قرآن و قراآت - می
 نویسد:

(هریک از این قراء سبعة ممکن است احیانا گرفتار اشتباه شده باشند، ودلیلی از نظر عقل وشرع وجود ندارد که لزوماً باید از قاری خاصی از این قراء سبعة ویا دیگران در قرائت قرآن پیروی نمود، عقل وشرع نیز ما را از پیروی امری که قطعی ویقینی نیست منع کرده است) (۶).
آنگاه آیه الله خوئی - در اینکه قراآت باید به عنوان اجتهاد از سوی قراء تلقی گردد -
به ادله زیر استشهاد
می نماید:

-
۱. البرهان في علوم القرآن ۱ / ۳۱۸ . ۲. بنگرید به: لطائف الاشارات. ۳. البيان في تفسير القرآن ۱ / ۱۷۱ .
۴. مباحث في علوم القرآن. ۵. الموسوعة القرآنية، مجلد اول. ۶. البيان ۱ / ۱۸۰ .

دلیل اول - ابن ابی هاشم می گوید:
 علت اختلاف قراآت سبع و قراآت دیگر این است: به مناطقی که مصاحف عثمانی
 فرستاده شد یکی از صحابه
 در آن منطقه به سر می برد، و اهل آن منطقه قراآت را از او اخذ می کردند،
 و مصاحف مزبور نیز از هر گونه
 مشخصات مربوط به شکل و اعراب آن و نقطه های حروف متشابه عاری بود.
 آنگاه ابن ابی هاشم گفته است:
 بنابراین ثابت گردید که اهل هر ناحیه و منطقه قرآن کریم را به همان کیفیت قرائت
 می کردند که به صورت
 (سماع) از صحابه اخذ کرده بودند، اما با حفظ این شرط که قرائت مذکور با رسم
 الخط مصحف عثمانی منطبق
 باشد، و لذا به قراآتی که مخالف با رسم الخط مصحف عثمانی بود وقعی نمی
 نهادند، به همین جهت میان قراء این
 منطقه ها اختلاف در قراآت پدید آمد (۱).
 دلیل دوم - زرقانی می گوید:
 علماء در صدر اول اسلام نقطه و اعراب گذاری مصاحف را مکروه می دانستند،
 چون به شدت می کوشیدند که از
 قرآن کریم - طبق رسم الخط مصحف - نگاهبانی نموده و سنت چنان رسم الخطی
 را حفظ و صیانت کرده باشند، و
 نیز بیم آن داشتند که مبدا نقطه و اعراب گذاری به ایجاد دگرگونی در خود قرآن
 کریم منجر گردد، لذا از این کار
 خودداری می کردند. لکن روزگار دگرگونی یافت و مسلمین ناگزیر شدند حروف
 متشابه قرآن را نقطه گذاری کرده و
 مشخصات اعراب را روی حروف و کلمات پیاده کنند، و انگیزه آنها در این کار
 صیانت قرآن کریم از هر گونه
 دستبرد بوده و می خواستند قرآن کریم را همانگونه قرائت کنند که رسم الخط
 مصحف آنگونه قرائت را ایجاب
 می کرد. و می ترسیدند که تجرد قرآن از مشخصات املائی - اعم از اعراب و نقطه -
 به تغییر در خود قرآن منجر
 گردد (۲).

دلیل سوم - احتمال عدم وثاقت در مورد همهء راویان قراء سبع:
 پاره ای از راویان قراآت سبع احتمالا مورد وثوق نبوده اند مبنی بر اینکه بعضی
 حفص دوری (راوی عاصم)

و نیز خود نافع را از نظر حدیث ضعیف بر می شمردند.
دلیل چهارم - علم اجمالی به عدم صدور پاره ای از قراآت از پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم):
سرانجام اجمالا علم داریم که پاره ای از این قراآت از نبی اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) صادر نشده است، و همین امر موجب می گردد میان قراآت، تعارض به وجود آید، و همین تعارض نیز به نوبه خود موجب تساقط قراآت بوده و مالا ناگزیریم در زمینه آنها به اصول لفظیه و علمیه رجوع کنیم (۳).
بنابراین طبق نظر آیه الله خوئی باید قراآت را متفاوت از قرآن تلقی کرد.
* نظریه و گروهی دیگر از دانشمندان شیعه:

شیخ طوسی:
مرحوم شیخ طوسی (قدس سره) (م ۴۶۰ ه. ق) می گوید:
(باید بدانیم آنچه در مذهب و مکتب اصحاب ما (امامیه) معروف، و در اخبار و روایات ما شایع می باشد این است که قرآن کریم به یک حرف و قرائت و بر یک پیامبر نازل شده است، اما دانشمندان شیعه بالاتفاق قرائت قرآن کریم را - طبق قرائت متداول و معمول میان مردم - تجویز کرده و انتخاب قرائت خاص را - که نتوان به جز آن قرائت کرد - مکروه بر شمرده اند، بلکه این رخصت را اعلام کردند که می توان قرآن کریم را طبق قرائت

-----
۱. البیان / ۱ / ۱۸۱. ۲. البیان / ۱ / ۱۸۱. ۳. البیان / ۱ / ۱۸۲.

مجاز، تلاوت نمود، قرائتی که منع و تحریمی از سوی قراء در مورد آنها اظهار نشده است) (۱).

شیخ طبرسی:

أبو علی فضل بن حسن طبرسی:

(باید متوجه باشیم ظاهراً در مذهب امامیه (شیعه و اثنی عشری) این مطلب جلب نظر می کند که علماء امامیه

بالاتفاق قرائت قرآن کریم را بر طبق قرائتی که میان امت اسلامی معمول و متداول است جاز می دانند، با توجه به

این نکته که در میان قرائت موجود، آن قرائتی را که میان قراء جاز است اختیار و انتخاب کرده اند، اما گزینش

قرائت خاصی را که نتوان جز آن به قرائت دیگری قرآن را تلاوت کرد مکروه بر شمرده اند) (۲).

محمد باقر خوانساری:

مرحوم خوانساری می گوید:

در حجیت قرائت سبع، و حتی حجیت سه قرائت دیگری، که آنها را بر قرائت سبع افزودند و مجموعاً به (قرائت

عشر) معروف است، اجمالاً اختلافی میان علماء امامیه وجود ندارد (۳).
شهید اول:

شهید اول (م ۷۸۶ هـ. ق) معتقد است که (قرائت عشر)، متواتر بوده و جواز قرائت قرآن بر طبق آنها

اجماعی است. (۴).

در روضات الجنات آمده است:

(قرائت معتبر که اجزاء و کفایت آن مورد اتفاق است، و می توان گفت همه آن را روح الامین [یعنی جبرئیل

(علیه السلام)] فرود آورد، و همه آن وجوه هفتگانه آن - به عقیده همه اهل اسلام - به تواتر از رسول اکرم (صلی الله

علیه وآله وسلم) رسیده است، - چنانکه به همین حقیقت گروهی از فقهاء تصریح کرده اند - مطلبی است که از

رهگذر روایات متعددی قابل تأیید می باشد. از قبیل حدیث (الخصال) صدوق که در آن آمده است:

(رسول خدا (صلی الله علیه وآله) فرمود: از پیشگاه خداوند کسی [یعنی جبرئیل] نزد من آمد و گفت:

خداوند متعال به تو دستور می دهد که قرآن را بر يك حرف [ويك وجه] قرائت

کنی. گفتم: پروردگارا! برامتم سخت نگیر و دامنه قرائت را توسعه ده. جبرائیل گفت: خدا به تو دستور می دهد که قرآن را بر حسب هفت حرف و هفت وجه قرائت کنی (۵).
ما از طریق روایات (اهل بیت وحی و تنزیل) (علیهم السلام) موظفیم قرآن کریم را همانگونه قرائت کنیم که مردم قرائت می کرده و می کنند. و مشهورترین قراآتی که در میان مردم استقرار یافته همین (قراآت سبع) است که به همان قراء سبعة منسوب بوده و مردم نیز بر قراآت آنها متکی هستند (۶).

-
۱. التبیان ۱ / ۷. ۲. مجمع البیان ۱ / ۲۵. ۳. روضات الجنات ۲۶۳.
  ۴. ابن الجزری در غایة النهایة ۲ / ۲۶۵، شهید اول را با این تعبیر معرفی می کند: (وهو امام في الفقه والنحو والقراءة).
  ۵. الخصال، ص ۳۲۷، ۳۲۸ - که روایت فوق - با اسانید آن و نیز مفصلتر از آنچه در متن بازگو شده - آمده است.
  ۶. روضات الجنات، ص ۲۶۳.

محمد جواد عاملي:

مرحوم محمد جواد عاملي می گوید:

(در کتاب جامع المقاصد مرحوم کرکي، اجماع علماء شیعه بر تواتر قرآت قراء سبعة جلب نظر می کند، چنانکه در کتاب العزیه والروض اجماع علماء بر همین مطلب دیده می شود. و در کتاب مجمع البرهان نیز این حقیقت مطرح شده است.

قرآت سبع در کتابهای زیر [که مؤلفان آنها شیعی اثنی عشری وامامی هستند] به عنوان قرآتی که برخوردار از

تواتر در نقل می باشند معرفی شده اند:

- منتهی الوصول إلى علمي الکلام والاصول، از علامه ء حلی (۲۱ رمضان ۶۴۸ - ۱۱ یا ۲۱ محرم ۷۲۶ ه. ق).

- تحریر الاحکام الشرعية علی مذهب الامامية، در فقه، از همو.
  - تذكرة الفقهاء، در فقه شیعه ومذاهب اربعة ء اهل سنت، از همو.
  - ذکرى الشيعة في أحكام الشريعة، از شهید اول (۷۳۴ - ۷۸۶ ه. ق).
  - الموجز الحاوی لمجرد الفتاوى، از ابن فهد حلی (م ۸۴۱ ه. ق).
  - كشف الالتباس عن موجز ابى العباس، از مفلح بن حسن صمیری (سده ۹ ه. ق).
  - المقاصد العلية في شرح الرسالة الالفية، از شهید ثانی (۹۱۱ - ۹۶۶ ه. ق).
- وامثال آنها از کتب فقه واصول فقه شیعی.
- جماعتي از علماء نیز از جماعتي دیگر، تواتر این قرآت، ونگارش مصحف بر طبق آنها، وتدوین کتب در
- زمینه ء آنها را نقل وبازگو کرده اند، تا آنجا که این قرآت - در حروف وحرکاتشان - معدود ومشخص می باشد. و
- باید همین نکته را دلیل برآن دانست که تواتر این قرآت، قطعي وغير قابل تردید می باشد، چنانکه به این حقیقت
- در مجمع البرهان اشاره شده است (۱).

میرزا أبو الحسن شعرانی:

مرحوم شعرانی (رضوان الله علیه) یکی از دانشمندان معاصر گفته است:

(تمام مسلمین - به اتفاق - می گویند: قراء در قرآتشان به سماع ونقل وروایت

موثق متکی هستند. آنان

هرگز صرفا به اجتهاد واطهار نظر شخصي، واستشهاد به قواعد زبان عربي در قرآت خود روی نیاوردند.

پیداست که ما می توانیم یاء نسبت را بر حسب قواعد عربی به فتح و یا سکون قرائت کنیم، ومعذلك نمی بینیم که قراء در تمام موارد قرآن کریم به هر دو وجه قرائت کرده باشند، بلکه می بینیم در ۵۶۶ مورد به سکون، و در ۱۸ مورد به فتح، و در ۲۱۲ مورد، بعضی از قراء به سکون و بعضی دیگر به فتح قرائت کرده اند).

آنگاه مرحوم شعرانی می گوید:
(هم اکنون قراآت سبع همراه با نام قراء آنها در کتب تفسیر ذکر شده است، و حتی در زمان ما این قراآت همواره به گوش می رسد که باید آنها را بازده کوشش و تلاش علماء برجسته ء اسلامی دانست، با اینکه مذاهب آنها مختلف و منطقه هایی که در آن به سر می بردند متفاوت می باشد که حتی گستره ء آن را اقیانوس اطلس تا اقیانوس هند تشکیل می دهد، وهم اینان بودند که کتب خاصی در این زمینه تدوین کردند، و کتاب التیسیر از اهم کتب قراآت است که دانشمندی اسپانیائی (اندلسی) آنها نگاشته است و مؤلف آن، یعنی أبو عمرو عثمان بن سعید دانی را

-----
۱. مفتاح الكرامة ۲ / ۲۹۰.

هزاران دانشمند علم قرآّت - از لحاظ صحت نقل وروایتش تأیید کرده اند).
اما ایبّاری می گوید:
ما نمی توانیم تأویلات فراوانی را - که قراء ارائه کرده اند، ودر نتیجه ء آن احیانا
يك كلمه قابل تحمل بیست ویا
سی وجه ویا بیشتر می گردد - صحیح بدانیم، حتی طرق این قرآّت تنها در مورد
قرآّت عشر به نهصد و هشتاد
می رسد.
تحقیقا این تأویلات عدیده نتیجه ء اجتهاد قراء بوده که می توان آنرا اسراف و تجاوز
از حد در اجتهاد و استنباط
دانست. اگر ما دنباله ء سخن زمخشری را در مورد قراء تعقیب کنیم، می بینیم موارد
زیادی از قرآّت آنها را مردود
اعلام کرده و پذیرای آنها نشده است.
بدینسان ابن قتیبه آمار فراوانی از این قرآّت مردود را نشان داده است. وی در این
باره می گوید:
(از این طبقه به ندرت افرادی دیده می شوند که در وجه قرائت خود از غلط و اشتباه
مصون باشند) (۱).
اگر امکاناتی به وجود آوریم که چنین قرآّتی به حیات خود ادامه دهند مانند کسانی
هستیم که می خواهیم از ایده
وهدف جمع آورندگان قرآن در زمان عثمان که با راهنماییهای امیر المؤمنین (علیه
السلام) بوده، [وهمچنین از
هدف امیر المؤمنین علی (علیه السلام) که قبل از عثمان دست اندر کار جمع و تدوین
قرآن کریم شده است] تمرّد
کنیم، و نیز چنان است که درصدد آن هستیم از مقصد صحابه به یکسو رویم، هدف
همه ء آنها این بود که تلاوت
قرآن کریم از یکنواختی و وحدت [در قرآّت صحیح] برخوردار گردد، و مردم قرآن را
به يك روش قرائت کنند. این
سخن بر این فرض است که چنین قرآّتی نتیجه ء اجتهاد قراء بوده و نگارش مصحف
و پیاده نکردن مشخصات
املایی -، از قبیل نقطه گذاری حروف متشابه و اعراب گذاری - باعث پدید آمدن
پاره ای از اینگونه قرآّت گردید (۲).
نقد نظریه ء ایبّاری:
باید یادآور شد که ایبّاری درست به مفهوم طریق ویا (طریقه) پی نبرده است. طریق،
عبارت است از نسبت

- قرائت به راوي، که او از راوي ديگر نقل می کند، و نمی توان مفهومي بيش از اين، از عنوان (طریق) استفاده کرد، به همين دليل، علما، نسبت قرائت را به ائمه ء قرائت و کساني که پس از آنها قرار دارند، به چهار بخش تقسيم کرده اند:
۱. قرائت: عبارت از اين است که به یکی از قراء منسوب گردد، مانند (قرايت نافع).
  ۲. روايت: در صورتي است که قرائت را به راوي یکی از قراء نسبت دهند، مانند روايت قالون از نافع.
  ۳. طريق: يعنی موردی که قرائت از راوي - که او از راوي قاری نقل می کند - روايت کند، مانند طريق ابي نشيط از قالون، و او از نافع.
  ۴. وجه: عبارت از قرائتي است که به انتخاب و اختيار قاری منسوب باشد (۳).
- هر يك از اين انواع چهارگانه بايد برخوردار از تعدد و تكثر باشد تا اسناد آن به حد (تواتر) و يا دست کم به (استفاضه) برسد.
- انحصار طرق قراء عشره در چنين عدد و شمار را بايد به عنوان نوعي انتخاب قراء - در طول تاريخ قرائت - دانست، زيرا منحصر ساختن طرق قرائت با توجه به اختلاف زمانها و منطه دشوار، و عملا ناممکن است.

---

۱. تأويل مشكل القرآن، ص ۴۲. ۲. الموسوعة القرآنية ۱ / ۸۰. ۳. إتحاف فضلاء البشر، ص ۱۷، ۱۸.

پاسخ مکی بن ابی طالب دربارهٔ عامل کثرت اختلاف قراء: مکی بن ابی طالب در مقام استدلال بر مطلب مذکور، این سؤال را مطرح می‌سازد که: (اگر کسی پرسد علتی که زمینهٔ اختلاف را از ناحیهٔ قراء پدید آورد چیست، و چرا هر يك از آنها دارای قرائت متفرد و ویژه‌ای هستند؟) در پاسخ باید گفت: هر يك از ائمهٔ قرائت بر گروهی از اساتید - بر حسب قرائت مختلفی - قرآن را قرائت کردند، همان قرائتی را که بر آنها خوانده و بازگو نموده‌اند، لذا طی مدتی مردم را به همان قرائت اقرار می‌کردند، می‌بینیم نافع می‌گفت: (من قرآن را بر هفتاد تن از تابعین قرائت کردم، آن قرائتی که اگر دو نفر از آنها دربارهٔ آن نظر موافق را اظهار می‌کردند آنرا پذیرفته و معتبر بر می‌شمردم، ولی اگر فقط يك نفر بر طبق آن قرائت می‌نمود رهایش می‌کردم) (۱).

این کثرت اختلاف را دکتر عبد الصبور شاهین مورد توجه قرار داده و به این نتایج رسیده که:

۱. این کثرت، مربوط به قرائت شاذه است.
  ۲. کثرت اختلاف در يك محدودهٔ مشخصی از احرف و وجوه، محدود می‌باشد.
  ۳. همهٔ این وجوه مختلف، روایت شده، و نتیجهٔ اجتهاد نیست (۲).
- آنچه که زمخشری و ابن قتیبه در این زمینه یاد کرده‌اند رأی ویژهٔ آنها از این حد - که آنها قواعد نحوی را بر قرائت ترجیح می‌دهند - فراتر نمی‌رود، در حالیکه این مسأله محل اختلاف و نزاع علماء است:

الف. اکثر نحوین بصره و شمارانندی از پیروان آنها از قبیل زمخشری و ابن قتیبه بر این عقیده بوده‌اند که پاره‌ای از قرائت - به خاطر عدم انطباق آنها با قواعد نحوی - مردود است، قواعدی که خود آنها در خارج از محدودهٔ قرائت و امثال آن - یعنی لهجه‌ها و اسلوب‌های عربی - وضع کرده‌اند.

ب. نحوین متأخر، آراء نحوات بصره و پیروان آنها را مردود می‌دانند، لذا اینان پاره‌ای از قرائتی را که نحوات بصره و پیروانشان رد کرده‌اند معتبر می‌شمارند، و قواعد نحوی را در مسأله قرائت به یکسو نهاده‌اند (۳).

باید افزود که ایبیری رأی خود را بر مبنای اختلاف قرائت خط مصاحف نهاده است،

یعنی همان شبهه أي را مطرح می سازد که گولدزیهر آنرا مطرح می کرد. وما در مبحث مربوط به (اختلاف قراآت وعلل وموجبات آن) این شبهه را بازگو کرده وبه نقد ورد آن می پردازیم.

* اما راجع به عقیده ء جمهور علماء - اگر چه ما ناگزیریم در زمان حاضر آنرا پذیرا شویم، چون انگیزه أي که باعث وضع شرایطی برای صحت قراآت گردید همواره تاکنون اعتبار خود را حفظ کرده است - و یقیناً قراآتی را که نبی اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) بدانها قرائت فرمودند، ویا مردم در برابر آنحضرت بدانگونه قرائت می کردند و واجد دو شرط اخیر - یعنی موافقت با قواعد عربی ومطابقت با رسم الخط مصحف - نبود نمی توانیم آنها را غیر قرآنی تلقی کنیم، چون رسول اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) در مقام قرائت قرآن کریم قرائتی را که غیر قرآنی باشد بر زبان نمی آورد.

* ابن دقیق العید نیز در اثبات صحت نظریه ء خود چنین استدلال می کند: (قراآت شاذه از طریق نقل آحاد از رسول اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) روایت شده است، چون بدیهی است که آن حضرت برحسب پاره أي از قراآت شاذه، قرآن کریم را قرائت کرده است، اگرچه این بخش از قراآت مشخص ومعین نمی باشند).

وی به دنبال این مقدمه چنین نتیجه می گیرد: اینگونه قراآت شاذه که مشخص نیست برخوردار از تواتر است، بنابراین چرا آنها را (شاذه) می نامند. قراآت شاذه امکان ندارد که متواتر باشد! (۴).

۱. الابانة، ص ۴۵. ۲. القراءات القرآنية، ص ۲۱۹. ۳. بنگرید به کتاب ما: قراءة ابن كثير وأثرها في الدراسات النحوية.
 ۴. النشر ۱ / ۱۵.

باید به ابن دقیق العید یادآور شد که نقل آحاد - ما دامی که همراه با قرائت مفید قطع نباشد - یقین آور و قطعی نیست. پس از طریق نقل آحاد، قرآنیته قرائتی که از این طریق روایت شده است قابل اثبات نمی باشد.

و چنانچه قرائتی با قرائنی همراه باشد و یا از طریق روایت شود که موجب قطع و یقین به صدور آنها از نبی اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) و معصومین (علیهم السلام) گردد، آن قرائت را می توان قرآن برشمرد، ولی باید گفت: نباید قرآن را بر طبق قرائت شاذه قرائت کرد، به همان دلیل که از رهگذر آن، چنین قرائتی مرفوض و مردود می باشد، تا نص قرآن کریم صیانت گردد و غیر قرآن به قرآن راه نیابد.

علاوه بر این، مصداق چنین قرائتی عبارت از آنگونه قرائتی است که به ندرت استعمال می شوند، چون انگیزه برای نقل قرائت قرآن کریم از رهگذر روایات متواتر، موجود است.

سخن زیر راه و روش درستی را برای اختیار قرائت صحیح در پیش روی ما قرار می دهد:

زرکشی در کتاب البرهان گفته است: امام أبو محمد اسماعیل بن ابراهیم هروی در کتاب الکافی گفته است که اگر کسی بگوید به چه دلیل قرائت أبو جعفر مدنی و یعقوب حضرمی را طی قرائت قراء سبعة وارد ساختید، در حالیکه ایندو از زمره قراء سبعة - که قرائت آنها مورد اتفاق علماء می باشد - به شمار نمی آیند؟ پاسخ می دهیم که ما بدانجهت از قرائت ایندو - به سان قرائت قراء سبعة - پیروی کرده ایم، چون دیدیم قرائت ایندو واجد همان شرایطی هستند که قرائت قراء بعدی واجد آنها است، از این لحاظ که برخوردار از علم و وثاقت و اتصال اسناد هستند.

آنگاه یادآور می شویم که تمسک به قراء سبعة (ولاغیر) مطلبی نیست که بتوان در زمینه آن اثر و خبر و سنتی را جستجو کرد، بلکه سنت بر این است که باید قرائتی را معتبر برشمرد که روایت مربوط به آن از نظر نقل و قرائت و لفظ و تعبیر برخوردار از اتصال باشد، و بر هیچیک از روات و ناقلان آن قرائت نتوان خدشه ای از لحاظ وثاقت و علم وارد ساخت.

به خاطر همین ملاك، قراء سبعة را بر ديگران مقدم داشته و بدینسان أبو جعفر مدنی
و یعقوب حضرمی را بر
سایرین ترجیح می دهیم.

فصل سوم مصادر قرآت

در بحثهای گذشته برای ما معلوم گشت (قرائت) عبارت از (سنت) است، سنتی که اصحاب رسول خدا

(صلی الله علیه وآله وسلم) از آنحضرت و یا اصحاب ائمه (علیهم السلام) از آنها، و تابعین از اصحاب، آنها را

روایت کرده، و آنگاه متأخران - نسل به نسل - آنرا به یکدیگر منتقل ساختند.

قرائت از لحاظ شأن و موقعیت، همانند حدیث، دارای قواعد و ضوابطی است.

منظور این است: آن مأخذ و منبعی که مادهٔ نخستین قرآت قرآنی از آن اشباع می گردد همین روایات

باز گو کنندهٔ قرآنی است که از زبان رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) و ائمه (علیهم السلام) شنیده شده و باز گو

می شوند، و یا عبارت از روایات گویای قرآتی است که در حضور رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) و ائمه

(علیهم السلام) انجام گرفته و آنحضرات را تأیید فرموده اند.

اینگونه روایتهای قرآنی را می توان در مواردی که از این پس یاد می کنیم به دست آورد:

۱. اختلاف میان صحابه در زمان رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم):

بخاری می گوید: حدیث کرد ما را سعید بن عفیر، و او گفت: حدیث کرد ما را

لیث، و او گفت: ... عمر بن

خطاب می گفت:

(شنیدم هشام بن حکیم سورهٔ فرقان را در حیات پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله

وسلم) [در نماز] می خواند و

آنها به قرآت و جوهی که رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) مرا چنین اقرار

نکرده بود. [من به علت نارا حتی]

نزدیک بود که در حال نماز بدو یورش برده و با او درگیر شوم. اما صبر کردم تا وی

سلام نماز را گفت. من رداء او

را کشیدم و به وی گفتم: چه کسی قرائت این سوره را اینگونه به تو تعلیم داد؟

گفت: مرا رسول خدا (صلی الله

علیه وآله وسلم) این چنین اقرار فرمود. گفتم: دروغ می گوئی، زیرا آنحضرت به

و جوهی دیگر این سوره را به من

آموخت. من هشام را به سوی رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) باخودم بردم.

به آنحضرت عرض کردم: این مرد

سوره ء فرقان را به وجوهی قرائت می کرد که شما مرا این چنین اقراء نفرمودید.
رسول خدا (صلی الله علیه وآله
وسلم) فرمود: أي هشام! سوره فرقان را قرائت کن. هشام این سوره را با همان
قرائتی که در حال نماز از او
شنیدم بر آنحضرت قرائت کرد. فرمود: (كذلك انزلت: این سوره بدینسان نازل شده
است). آنگاه فرمود: عمر! تو
این سوره را قرائت کن. عمر می گوید من این سوره را به همان صورتی که نبی اکرم
(صلی الله علیه وآله وسلم)
مرا اقراء فرمود قرائت کردم [وعلیرغم آنکه قرائت ما با یکدیگر متفاوت بود] فرمود:
كذلك انزلت) [آنگاه فرمود]:

(إن القرآن انزل على سبعة أحرف فأقرؤا ما تيسر منه) (۱).

۲. اختلافاتی که در زمان عثمان پدید آمد: یعنی همان جریاناتی که ضمن مبحث مربوط به (پیدایش قراآت و تطور آنها) بازگو ساختیم.

سخنان دانشمندان در زمینهء مأخذ قراآت = سنت و حدیث یا یگانه مأخذ قراآت: باری، ما به این نتیجه می‌رسیم که روایت از رسول خدا (صلی الله علیه وآله) [و معصومین (علیهم السلام)] مأخذ منحصر به فرد و منبع اصیل قرائت از دیدگاه علماء اسلامی است.

* طی حدیث ابن الجزری از عمر بن خطاب، وزید بن ثابت (از جمع صحابه) و ابن منکدر، و عروة بن زبیر، و عمر بن عبد العزیز، و عامر شعبی (از جمع تابعین) آمده است که اینان می‌گفتند: (قراآت، سنتی است که بعدی از قبلی دریافت می‌کند، پس قرآن کریم را همانگونه که آنرا فراگرفتید قرائت کنید) (۲).

* اسماعیل بن ابراهیم هروی می‌گفت: (سنت این است: قرائت در صورتی معتبر می‌باشد که روایت مربوط به آن نقلاً و قراءه و لفظاً متصل باشد، و دربارهء هیچیک از روایات و ناقلان آن قرائت، خدشه‌ای از سوی علماء دیده نشود) (۳).

* أبو عمرو عثمان بن صلاح می‌گفت: (باید قرائتی که بدان عمل می‌شود، نقل آن، از رسول خدا (صلی الله علیه وآله) به عنوان قرآن، متواتر، و یا مستفیض باشد) (۴).

* ابن الجزری می‌گوید: (باید قاری - از اقراء به قرائتی که طبق رأی او درست و نیکو به نظر می‌رسد، و در زمینهء آن نقل و روایتی وجود ندارد - بر حذر باشد، و نیز باید از اقرائی که از نظر قواعد عربی و لغوی درست می‌نماید، ولی فاقد روایت است خودداری کند) (۵).

* أبو عمرو عثمان بن سعید دانی می‌گوید: (ائمه و استادان قرائت در مورد هیچیک از انواع قراآت قرآن به آنچه که از لحاظ لغت، رایج تر، و منطبق تر با قواعد عربی است وقعی نمی‌نهند، بلکه بر آن قراآتی تکیه می‌کنند که از ثبوتی فزونتر و صحتی بیشتر در نقل

برخوردار باشد. وقتی روایت و نقل در رابطه با قرائت ثابت شود نه قیاس و معیارهای قواعد زبان عربی می تواند آنرا مردود سازد، و نه رواج لغت می تواند اعتبار آنرا متزلزل کند، زیرا قرائت، سنتی است که باید از آن پیروی نمود (۶).

* گولدزیهر می گوید:

(صحت هیچ قرائتی مورد تأیید قرار نمی گیرد، و هیچ قرائتی در دائره ء تعبیر قرآنی راه نمی یابد - تعبیری که دارای اعجاز است و مردم را به مقابله و معارضه ء با خود دعوت می کند - مگر آنکه بتوان آنرا به ادله ء روایی موثق و مطمئن مستند ساخت) (۷).

* نوری صفاقسی می گوید:

(قرائت، سنتی شایسته ء پیروی، و روایت محض است، لذا اثبات و تواتر آن ضروری و لازم است. و برای

-
۱. فضائل القرآن، ابن کثیر، ص ۳۶. ۲. النشر ۱ / ۱۷. ۳. البرهان فی علوم القرآن ۱ / ۳۳۰. ۴. النشر ۱ / ۳۸.
۵. منجد المقرئین، ص ۳. ۶. مناهل العرفان ۱ / ۴۱۵، به نقل از (جامع البیان). ۷. مذاهب التفسیر الاسلامی، ص ۵۵.

اثبات و تواتر آن جز از رهگذر این فن - یعنی علم اسانید - راه دیگری وجود ندارد) (۱).

ابن مجاهد در این باره دو حدیث را یاد کرده است (۲):

۱. (از ابن مسعود روایت شده است که می گفت: در امر قرائت، تابع و پیرو باشید، و از پیش خود بدعت

نگذارید، چرا که تحقیقا نیاز شما در این امر برآورده و تأمین شده است).

۲. (از امیر المؤمنین علی (علیه السلام) روایت شده است که فرمود: رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم)

به شما دستور می دهد قرآن را همانگونه که به شما آموختند قرائت کنید).

به خاطر اینگونه روایات است که علماء، قرائت قرآن را - بر طبق قیاس مطلق - نهی کرده اند. قیاس مطلق

این است که نتوان برای قرائت، اصل و مأخذی روائی یافت تا بتوان قرائت را به آن ارجاع داد، و یا بر پایه و

استوانه ای استوار مبتنی نباشد که بتوان بدان اتکاء و اطمینان کرد (۳).

و نیز به همین جهت است که بسیاری از ائمه و اساتید قرائت - از قبیل نافع و ابی عمرو - می گفتند:

(اگر من حکم روایت و نقل، موظف نمی بودم که صرفا مطابق نقل و روایت، قرآن را قرائت کنم، قرآن را

چنین و چنان قرائت می کردم) (۴).

باید در میان متقدمین، (ابن مقسم بغدادی) را در این باره از افراد استثنائی برشمرد، چرا که او معتقد بود

می توان قرآن را به همان صورتی که با رسم الخط مصحف عثمانی سازگار است قرائت کرد، اگر چه چنین قرائتی

روایت نشده باشد (۵).

در میان معاصرین، آیه الله خوئی معتقد است قرآآت - به احتمال قوی - محصول اجتهاد و آراء خود قراء

می باشد. و نیز ابراهیم ایبیری صریحا قرآآت را به عنوان (اجتهاد قراء) قلمداد کرده است.

سیوطی می گوید: (گروهی از متکلمین برآنند که اجتهاد در اثبات قرائت و یا وجوه و حروف خاصی جائز

می باشد، مشروط به آنکه این وجوه در عربیت درست باشند، اگر چه ثابت نشود که نبی اکرم (صلی الله علیه وآله

وسلم) بدان قرائت کرده است.

اما اهل حق و آنانکه سخن به درستی بر زبان می آورند این نظریه را نمی پذیرند، بلکه قائلین آن را تخطئه کرده اند (۶).
نظریه و اجتهادی بودن قرائت را باید مخالف نظریه و تمام مسلمینی دانست که علما و عملا با آن مخالف هستند.

آیا می توان در مسأله قرائت به قیاس تکیه کرد؟
پاره ای از علماء، (قیاس مقبول) را به عنوان یکی از مصادر قرائت برشمردند. قیاس مقبول بدین معنی است: قرائتی را که از نبی اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم) روایت نشده - از نظر جواز قرائت - بر قرائتی که از آنحضرت روایت شده است حمل و قیاس کنیم. و این قیاس به خاطر وجود علت مشترك میان ایندو قرائت است که می توان همین علت را مجوز آن دانست. برای اینکه کاملاً از این مطلب آگاه شویم عبارتی از مقدمه و کتاب المبانی را به عنوان مثال و نمونه و قیاس مقبول یاد می کنیم.

نویسنده و این کتاب [که ناشناخته مانده است] می گوید:
(وجه دوم از وجوه قرآات این است که قرآن کریم بر طبق لغتی نازل شده است، آنگاه بعضی از قراء خود را از قید لغت خاص رها ساخته و به لغت دیگری از لغات عرب روی می آورند که میان این دو لغت از لحاظ معنی تفاوت

---

۱. غیث النفع، ص ۲۱. ۲. السبعة ص ۴۶، ۴۷. ۳. النشر ۱ / ۱۷. ۴. النشر ۱ / ۱۷. ۵. غیث النفع، ص ۲۱۸.
۶. الاتقان ۱ / ۷۸، به نقل از الانتصار قاضی ابی بکر باقلانی.

وجود ندارد. علماء از چنین قرائی خرده نگرفتند، چرا که خواستند در قرائت توسعه ای به وجود آورند.

چنین قرائتی، نقل و دست به دست شد، و بعضی از قراء به همان صورت قرآن را قرائت کردند. گویند: انس بن مالك آیه ء دوم سوره ء (انشراح) را بدینگونه می خواند: (و حللنا علك وزرك). [به جای (وضعنا) کلمه ء (حللنا) را قرار داد که تغییری در معنی ایجاد نمی کرد]. کسی هم انکار نمی کند که این نوع قرائت در پیش روی رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) انجام گرفت، و آنحضرت نیز در مقام رد و انکار آن بر نیامد (۱).

البته این مسأله از مسائل مورد اختلاف و نزاع میان اهل سنت می باشد (۲). عقیده ء جمهور راجع به (قیاس مقبول) در قرائت: جمهور برآنند که (قیاس مقبول) در قرائت جائز نیست، زیرا صحت روایت در هر نوعی از انواع قرائت، شرط است، چرا که قیاس يك (حجت ظنی) است که نمی توان به آن - به عنوان اصل و مأخذ - تکیه کرد، مگر آنکه دلیل خاصی از کتاب، یعنی قرآن و یا سنت و یا عقل، اتکاء به آنرا تأیید کند. در کتاب و سنت دلیلی دیده نمی شود که بتوان بر اساس آن به (قیاس مقبول) - که يك حجت ظنی است - در رابطه با قرائت تکیه نمود. اما عقل، باید گفت: که خود مانع از قیاس در قرائت است، زیرا قرآنیت قرآن کریم جز با دلیلی که به یقین منتهی گردد قابل اثبات نیست.

نظریه ء دکتر طه حسین درباره ء مصادر قرائت: وی معتقد است: مأخذ قرائت، عبارت از لهجه های مختلف عربی است. او در این باره می نویسد:

(در اینجا سزا است تأمل کنیم، چرا که گروهی از رجال دین به این نتیجه رسیدند: قرائت هفتگانه را به حکم

تواتر، جبرائیل (علیه السلام) بر قلب پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) نازل کرد، و لذا منکر اینگونه قرائت را باید - بی هیچگونه تردیدی - کافر برشمرد!.

رجال دین در مقام استلال بر این سخن، دلیلی جز آن روایتی که در صحیح بخاری آمده است در اختیار ندارند

که رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) فرمود: (أنزل القرآن علی سبعة أحرف).
 اما حق سخن این است که این قراآت هفتگانه را - چه در مجموع و چه در مورد
 بعضی از آنها - نباید در زمره ء
 وحی تلقی کرد، و نمی توان منکر این قراآت را کافر و یا فاسق و یا از نظر دینی
 مخدوش برشمرد، بلکه مصادر
 قراآت سبع عبارت از اختلاف لهجه های عربی است) (۳).
 رد نظریه ء طه حسین:
 طه حسین از کجا به این نتیجه رسیده که علماء برای اثبات تواتر قراآت سبع به
 حدیث (أنزل القرآن علی سبعة
 أحرف) استدلال کرده اند؟
 ارتباط و پیوند این حدیث با مسأله قراآت فقط در این جهت محدود است که پاره ای
 از علماء - اشتباها - بر آن
 شدند (أحرف سبعة) را که در حدیث مذکور آمده به قراآت سبع تفسیر کنند تا ثابت
 شود این قراآت برخوردار از
 قرآنیت است. علماء نخواستند از رهگذر روایت مذکور، مطلبی فراتر از این را
 استنتاج نمایند.
 أبو شامة ء مقدسی به همین مطلب اشاره کرده و در مقام نقد کوشش علماء، در تطبیق
 (سبعة أحرف) با قراآت
 سبع برآمده، و کوشش آنها را مردود اعلام کرده است.

---

۱. مقدمتان، ص ۱۷۰. ۲. النشر ۱ / ۱۷. ۳. فی الادب الجاهلی، ص ۹۵، ۹۶.

أبو شامة در این باره گفته است: (جماعتی که از بینش کافی در اصول و مبانی این علم بهره‌ای ندارند چنین پنداشته‌اند که قرائت این قراء هفتگانه عبارت از همان قرائتی است که رسول اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) از آنها طی گفتارش، یعنی (أنزل القرآن علی سبعة أحرف) به (سبعة أحرف) تعبیر کرده است. نتیجه‌ی چنین برداشتی آن است که قرائت هر يك از قراء سبعة عبارت از حرفی از این (احرف سبعة) می‌باشد. این جماعت فاقد بینش علمی دچار اشتباه هستند، و حتی آن کسی که چنین چیزی را به ابن مجاهد نسبت داده است گرفتار اشتباه می‌باشد) (۱).

باید بر این شواهد و ادله افزود که يك نگاه گذرا و کوتاه بر (مفردات قرائت)، آشکارا برای ما ثابت می‌کند که تمام آنها از لهجه‌ها مایه نمی‌گیرد. قرائت واژه‌های زیر می‌تواند لهجه بودن قرائت را نفی کند:

(یخضعون - یخضعون)، (یکذبون - یکذبون)، (فازلهما - فازالهما)، (لا یقبل - لا تقبل)، (واعدنا - وعدنا)، (نغفر - یغفر - تغفر)، (عما تعلمون - عما یعملون)، (خطیئته - خطیئاته)، (لا یعبدون) (حسنا حسنا) (۲).

ما از طه حسین می‌پرسیم کدامیک از این واژه‌ها به عنوان لهجه محسوب می‌شود؟ و بدینسان باید گفت بسیاری از کلمات دیگر قرآن کریم - که دارای قرائت مختلف می‌باشد - از اختلاف لهجه ریشه نمی‌گیرند. البته می‌پذیریم که اختلاف لهجه‌ها در امثال آن چیزهایی که ابن قتیبه یاد کرده است در اختلاف قرائت مؤثر است، مانند: اماله، ادغام و امثال آنها، و نیز در پاره‌ای از کلمات از قبیل (منساة) با الف، و کلمه‌ی (الرجز) به ضم راء، و کلمه‌ی (حاش) به حذف الف دوم، و کلمه (ورق) به سکون و کسر راء. اینگونه قرائت را رسول اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) - به منظور تسهیل در قرائت و توسعه بر امت - امضاء فرمود. بنابراین مأخذ این قرائت به تقریر و تأیید آنحضرت باز می‌گردد.

-----
۱. المرشد الوجيز، ص ۱۴۶ . ۲. همه ء اين كلمات در سوره ء بقره آمده است.

فصل چهارم

اختلاف قرائت و بررسی علل و اسباب آن

و جوه اختلاف قرائت:

دانشمندانی امثال ابن قتیبه و فخر الدین رازی، و ابن الجزری و دیگران در مقام استقراء

قرائت - علیرغم اختلاف

انواع آنها - بر آمدند، و سعی کردند و جوه اختلاف را نیز مشخص سازند.

مساعی آنها در این زمینه به این نتیجه بارور گشت که جوه و یا انواع اختلاف

قرائت به مواردی که در زیر یاد

می کنیم محدود می باشد.

۱. اختلاف در حرکات کلمه، بدون اینکه در معنی و شکل آن تغییری ایجاد کند،

مانند:

(.. ویضیق صدري..) (شعراء: ۱۳).

که هم به رفع قاف: (ویضیق)، و هم بانصب آن (ویضیق) قرائت شده است.

(قال یا قوم هؤلاء بناتی هن اطهر لکم..) (هود: ۷۸).

در این آیه، راء (اطهر) هم به رفع و هم به نصب قرائت شده است.

۲. اختلاف در حرکات که تغییری در معنی ایجاد کند، شکل کلمه محفوظ بماند،

مانند (کفلها) در آیه ء:

(.. و کفلها زکریا..) (آل عمران: ۳۷)

کلمه ء (کفلها) هم به تخفیف فاء: (کفلها) و رفع (محلّی) زکریا به عنوان فاعل، و نیز

به تشدید فاء: (کفلها)

و نصب (محلّی) زکریا به عنوان مفعول دوم قرائت شده است.

۳. اختلاف در حروف کلمه که در معنی تغییر ایجاد کند، لکن شکل کلمه محفوظ

بماند، مانند (ننشزها) در

آیه ء:

(.. وانظر إلى العظام كيف ننشزها..) (بقره: ۲۵۹)

کلمه ء (ننشزها) هم بازای: (ننشزها)، و هم با راء: (ننشزها) قرائت شده است.

۴. اختلاف در حروف که در شکل کلمه تغییری به وجود می آورد، لکن معنای

کلمه محفوظ بماند، مانند (العهن)

(المنفوش) در آیه ء:

(وتكون الجبال كالعهن المنفوش) (قارعه: ۵)

این آیه به صورت (کالصوف المنفوش) نیز قرائت شده است.

(.. وزادکم فی الخلق بصطة..) (اعراف: ۶۹)

که کلمه بصطة هم با سین: (بسطة)، و هم با صاد: (بصطة) قرائت شده است.

(۱۷۴)

۵. اختلاف در حروف که موجب تغییر در معنی و شکل می گردد، مانند کلمه ء (طلع) در آیه ء:

(وطلع منضود) (واقعه: ۲۹)

کلمه ء (طلع) هم به حاء: (وطلع)، و نیز به عین: (وطلع) قرائت شده است.

* ۶. اختلاف در تقدیم و تأخیر، مانند:

(وجاءت سكرة الموت بالحق..) (ق: ۱۹)

که به صورت (وجاءت سكرة الحق بالموت)، یعنی به صورت تقدیم (الحق) بر

(الموت) قرائت شده است.

و نیز مانند:

(فاذاقها الله لباس الجوع والخوف..) (نحل: ۱۱۲)

که به صورت (فاذاقها الله لباس الخوف والجوع)، یعنی به تقدیم (الخوف) بر

(الجوع) قرائت شده است.

* ۷. اختلاف در زیاده و نقصان، مانند:

(.. وما عملت ایدیهم..) (پس: ۳۵)

که به صورت (وما عملته ایدیهم) نیز قرائت شده است.

و نیز مانند:

(ان الله هو الغنی الحمید) (لقمان: ۲۶)

که به صورت (ان الله الغنی الحمید) نیز قرائت شده است (۱).

ابن الجزری اختلاف در اصول قرائی را به وجه اول (یعنی به مورد اختلاف در

حرکاتی که تغییری در شکل و

صورت و معنای کلمه ایجاد نمی نماید) می پیوندد و می گوید:

(واما اختلافهای امثال اظهار وادغام، وروم واشمام، وتفخیم وترفیق، ومد وقصر،

واماله وفتح، و

تحقیق و تسهیل، وابدال و نقل - که از آنها به (اصول) تعبیر می شود - از آنگونه

اختلافهایی نیست که لفظ و

معنی از رهگذر آنها مختلف و متنوع گردد، زیرا این صفات گوناگون، یعنی اظهار

وادغام و امثال آنها - از دیدگاه او

- لفظ و کلمه را از اینکه يك لفظ و کلمه است خارج نمی سازد، و بر فرض هم اگر

بگوئیم: اختلاف اینگونه صفات

در کلمه و لفظ، باعث می شود که ما نتوانیم بگوئیم يك لفظ و يك کلمه است باید

چنین اختلافی را از نوع اختلاف

مورد اول بدانیم، یعنی در زمره ء اختلاف در حرکات محسوب گردد که به هیچوجه

اختلافی در معنی و شکل کلمه

ایجاد نمی کند) (۲).
ابن قتیبه به دنبال این موارد هفتگانه می گوید:
(همه ء این وجوه را باید کلام خداوند متعال برشمرد که آنرا (روح الامین) یعنی
جبرائیل (علیه السلام) بر
رسولش (صلی الله علیه وآله وسلم) نازل کرده است، به این دلیل که آنحضرت در
هر ماهی از ماه رمضان آنچه که
از قرآن نزد او فراهم می آمد با جبرائیل (علیه السلام) معارضه و مقابله می کرد،
و خداوند بر طبق مشیت به حق خود
بر آن می افزود و یا چیزی را نسخ می کرد؟! و هر طور که می خواست در رابطه با
قرآن کریم دستوراتی در جهت
توسعه و تسهیل بر بندگانش اعلام می فرمود، و از جمله ء آنها این بود که دستور داد
هر گروهی مطابق لغت و لهجه
و عادت خود از لحاظ تلفظ، قرآن کریم را قرائت کنند) (۳).

-
۱. رك: تأویل مشکل القرآن، ص ۲۸، ۲۹. فضائل القرآن: ابن کثیر، ص ۳۸ (ابن کثیر، در این کتاب
آنچه را که باقلانی یاد کرده، آورده
است). النشر ۱ / ۲۶، ۲۷ (که در آن وجوه اختلاف را آورده و وجوهی که ابن قتیبه و امام فخر رازی
آورده اند بازگو نموده است). القراءات و
اللهجات، ۱۳ - ۲۰ (که همه ء وجوه را یاد کرده و میان آنها مقایسه نموده است).
۲. النشر ۱ / ۲۶، ۲۷. ۳. تأویل مشکل القرآن، ص ۳۰.

اسباب وموجبات اختلاف قرآآت
راجع به اسباب وموجبات اختلاف قرآآت، نظریات مختلفی از سوی علماء اظهاری
شده است که ما آنها را بیان
می کنیم:

۱. اختلاف قرائت نبی اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم):
روایاتی به ما رسیده است که نبی اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) هنگام تعلیم قرآن
کریم مقید به یک نوع
قرآآت نبوده است.
* أبو عبید قاسم بن سلام روایت گفته است: حدیث کرد مارا یزید ویحیی بن سعید،
وایندو از حمید طویل،
از انس مالک، از ابی بن کعب، که ابی بن کعب می گفت: از آن زمان که اسلام
آوردم چیزی قلبم را تحت تأثیر
نگرفت مگر آن هنگامی که آیه ای را قرائت می کردم و همان آیه را فردی دیگر
متفاوت از قرائت من می خواند. به
او گفتم: رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) این آیه را به همین صورتی که قرائت
می کنم اقراء فرمود؟ او در
پاسخ گفت: آنحضرت مرا نیز به همین صورتی که خوانده ام اقراء کرد. با هم نزد
رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم)
رفتیم. من عرض کردم: یا رسول الله! آیا نه این است که به من دستور دادی
فلان آیه را بدینگونه قرائت
کنم؟! فرمود: آری. آن شخص هم به عرض رساند: مگر نه این است که شما به من
امر فرمودی که فلان آیه را
بدینگونه قرائت نمایم؟! فرمود: آری.
آنگاه فرمود: جبرائیل و میکائیل (علیهما السلام) نزد من آمدند، جبرائیل در طرف
راست، و میکائیل در طرف
چپ من نشستند. جبرائیل گفت: قرآن را بر یک حرف قرائت کن، میکائیل گفت:
از خدا بخواه که بر یک حرف
بیفزاید تا آنجا که یک حرف به تدریج به هفت حرف بالغ گردید، و هر یک از این
حروف سبعة کافی و شافی است (۱).
* واز آن جمله نیز روایتی است که حاکم از طریق عاصم جحدری از ابی بکر در
کتاب خود آورده است که نبی
اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) می خواند:
(متکئین علی رفارف خضر وعباقری حسان)

[همین آیه را در قرآن موجود چنین می بینیم:
(متکئین علی رفر ف حضر و عبقری حسان)] (الرحمن: ۷۶)
* و نیز حاکم از حدیث ابی هریره در کتاب خود آورده است که آنحضرت می
خواند:

(فلا تعلم نفس ما اخفی لهم من قرۃ اعین.. (۲).
که در قرآن موجود - طبق قرائت مشهور آمده است:
(فلا تعلم نفس ما اخفی لهم من قرۃ اعین... (سجده: ۲۸)
* و نیز روایت شده است که آنحضرت در سوره ء فاتحه، هم (مالک یوم الدین)، وهم
(ملک یوم الدین)
قرائت می کرد (۳).

-
۱. فضائل القرآن: ابن کثیر، ص ۲۸.
  ۲. الاتقان ۱ / ۷۷. و نیز بنگرید به: مجمع البیان ۸ / ۳۳۰ که در آن آمده است: حمزه و یعقوب، (اخفی)
را به سکون یاء، و دیگران به فتح یاء
قرائت کرده اند، و آن طبق شواذ قرائت از نبی اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم) و ابی هریره، و ابودرداء،
و ابن مسعود روایت شده است که
(قرات اعین) قرائت کرده اند.
  ۳. إبراز المعانی، ص ۵۵.

۲. تنوع و اختلاف تقریر و تأیید نبی اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) در برابر قرائت مسلمین:

ابن قتیبه می گفت:

(از جمله اموری که خداوند متعال به منظور تسهیل و توسعه بر امت اسلامی مقرر نمود این بود که رسولش را مأمور کرد به مردم اعلام کند هر گروهی می توانند قرآن کریم را مطابق لهجه و لغت و متناسب با عادتشان قرائت کنند.

هذلی، (حتی حین) را - که در آیه ۳۵ سوره ۱۰۶ یوسف آمده است - (عتی حین) قرائت می کرد، چرا که این قوم، (حتی) را (عتی) تلفظ می نمودند.

اسدی، کلمات زیر را به کسر تاء قرائت می کردند:

(تعلمون، ۳۳ بقره). (تعلم ۱۰۶ بقره). (تسود وجود، ۱۰۶ سوره ۱۰۶ آل عمران).
و همچنین این قبیله در آیه ۶۰

سوره ۶۰ یس (ألم أعهد اليكم) را به کسر همزه: (إعهد) قرائت می کردند.
تمیمی، کلمات را مهموز می خواند.

قرشی ها، بدون همزه قرائت می کردند، یعنی قرائت آنها همراه با تسهیل بوده است.
قبیله ۴۴ دیگر، حرف یاء در (وإذا قيل لهم..) (بقره / ۱۱) و (غیض الماء) (ضمن آیه ۴۴ سوره ۴۴ هود) را با

اشمام ضم به کسر قرائت می کردند. و نیز ضمن آیه ۶۵ یوسف: (هذه بضاعتنا ردت الینا) کلمه ۴ (ردت) را با

اشمام کسر به ضم می خواند، و هم چنین ضمن آیه ۱۱ یوسف: (مالک لا تأمناء..)
با اشمام ضم به ادغام قرائت

می کردند. و این گونه قراآت از مواردی است که زبان بدان یاری نمی دهد.

اگر هر يك از قبیله ها موظف می شدند که از لغت و لهجه و آنگونه أي که زبانشان بدان مأنوس و معتاد است

دست بردارند، آنهم زبانی که از کودکی با آن عادت کردند این وظیفه بر آنها دشوار می گشت، و باید از پس آزمون

بسیار سنگینی بر می آمدند که در توان آنها نبوده است، و نیز اداء چنین وظیفه جز پس از ترك عادت امکان پذیر

نمی بود. لذا خداوند برای مردم توسعه أي در امر لغات فراهم آورد، چنانکه در امر دین تکالیف را بر آنان آسان

گرفت (۱).

۳. اختلاف نزول: صاحب کتاب المباني به این نظریه در مقدمه و همین کتاب گرایش دارد. وی می گوید:

(وجه سوم از قراآت وجهی است که بر حسب اختلاف نزول، مختلف می گشت، چرا که رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) قرآن کریم را به وسیله جبرائیل (علیه السلام) در هر ماه رمضان عرضه و با او مقابله می نمود، و این کار پس از آن زمانی صورت می گرفت که آنحضرت به مدینه مهاجرت کرد. اصحاب از آنحضرت وجوه قراآت هر عرضه و مقابله را فرا می گرفتند. پاره ای از این اصحاب بر يك حرف، و پاره ای دیگر بر يك حرف دیگر قرائت می کردند تا آنکه خداوند متعال آنها را مشمول لطف خویش قرار داد و آنها را بر قراآت - که در آخرین عرضه و یا در عرضه سوم و چهارم اعلام شد - متحد ساخت، و از آن پس جز در حروف معدود و یا الفاظ نزدیک به هم، اختلاف زیادی باقی نماند. اختلافاتی که مربوط به حروف هجاء بوده و مردم نیز در مورد آن متحد گشتند آنها را اصحاب رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) - هنگامی که مصاحف را می نوشتند - در آنها وارد ساختند تا از میان نرود. به همین جهت مصاحف اهل شام و عراق و حجاز فقط در حروف معدودی - که از آنها در مبحث قبل یاد کردیم - دارای اختلاف گشت) (۲).

۱. تأویل مشکل القرآن ص ۳۰. و در چاپ سوم، ص ۳۸ - ۴۰. ۲. مقدمتان في علوم القرآن، ص ۱۷۰ - ۱۷۱.

این مطلب را روایتی که دربارهٔ عمرو هشام در مبحث مربوط به مآخذ قرآنت ذکر کردیم تأیید می‌کند، چون طی این روایت دیدیم رسول اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) فرمود: (كذلك انزلت). ۴. اختلاف روایت و نقل از صحابه:

محمد طاهر کردی می‌نویسد:
(سب اختلاف قرآنت سبع وامثال آنها - همانگونه که ابن ابی هاشم گفته - این است: کسانی که مصاحف را به بلاد مختلف حمل کردند اهل همان بلاد بوده‌اند. و این مصاحف فاقد هر گونه مشخصات املائی از قبیل نقطه‌ها و اعراب بوده است).

همو گفته است: (بنابراین ثابت شد اهل هر ناحیه و منطقه بر حسب قرآنتی که سماعاً از صحابه دریافت کرده بودند قرآن کریم را می‌خواندند، قرآنتی که موافق با رسم الخط مصحف بوده است. باید گفت اختلاف میان قراء بلاد اسلامی از همین جا ریشه می‌گرفت با آنکه همهٔ آنها خود را به يك حرف از حروف هفتگانه پای بند می‌دیدند) (۱).

صحابه - به نوبهٔ خود - قرائت قرآن کریم را از زبان رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) دریافت می‌کردند، و آنچه آنها دریافت می‌کردند مختلف بود. زرقانی می‌گوید: (صحابه در تلقی قرآن کریم از رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) مختلف بودند:

- پاره‌ای از آنها قرآن را بر اساس يك حرف فرا گرفتند.
- پاره‌ای دیگر با دو حرف.
- وعده‌ای نیز با حروف و وجوهی بیش از آن، قرائت قرآن کریم را از آنحضرت فرا گرفتند.

آنگاه اینان در بلاد اسلامی پراکندند در حالیکه دارای چنین موضع‌های مختلفی از لحاظ اخذ حروف و وجوه قرائت بودند. علیهذا قهراً تابعین نیز در اخذ قرآن از صحابه مختلف بودند و همینگونه این وجوه در طول قرون اسلامی از تابعین به بعدی‌ها منتقل شد تا آنکه به همین نحو در دسترس اساتیدی قرار گرفت که متخصص در

قرآآت بوده اند، وعمده ء فرصت زندگانی خود را در اختیار بررسی قرآآت قرار داده و به نشر آن سخت اهتمام می ورزیدند) (۲). می گوید:

ابن مجاهد در کتاب السبعة به منشأ اختلاف اشاره دارد، و می گوید:

(آثار و اخبار [در زمینه ء قرآآت] از صحابه و تابعین - با توجه به اینکه هدف، توسعه و تسهیل و رحمت نسبت به امت اسلامی بود - مختلف نقل شده است) (۳).

وما در این کتاب - آنگاه که اسانید قراء سبعة را ارائه می کردیم - دریافتیم که اختلاف مربوط به قرآآت، به صحابه و پس از آن به نبی اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) می پیوندد. این مطلب نیز می تواند ما را به منشأ اختلاف قرآآت معتبر رهنمون باشد و نیز گفتار ابن مجاهد را تأیید نماید.

۵. اختلاف لغات یا لهجه ها:

به نظر می رسد نخستین کسی که ریشه ء اختلاف قرآآت را بدینگونه یاد کرده، ابن قتیبه در تأویل مشکل القرآن است. قبلا سخنی از وی درباره ء (اختلاف تقریر و تأیید نبی اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم)) بازگو ساختیم که

۱. تاریخ القرآن، ص ۹۲ که سخن مذکور را از: فتح الباری علی صحیح البخاری نقل کرده است.
 ۲. مناهل العرفان ۱ / ۴۰۶. ۳. السبعة، ص ۴۵.

نکته ۱ مزبور ضمن آن جلب نظر می کند.
أبو شامة نیز مانند ابن قتیبه اظهار نظر کرده و می گوید:
در قرآن عربی از تمام زبانها و لهجه های عربی لغاتی وجود دارد، زیرا قرآن بر تمام
عربها نازل گردید، و خداوند
متعال به آنها رخصت داد که می توانند آنرا به حسب لغات مختلف خود قرائت
کنند. به همین جهت قرائت مختلف در
مورد قرآن کریم پدید آمده است (۱).
گفتاری که ضحاک از ابن عباس روایت کرده است سخن ابی شامه را تأیید می کند.
ابن عباس می گفت: (خداوند
متعال این قرآن را به زبان هر قوم و قبیله ای از اقوام و قبائل عرب نازل کره است).
از معاصرین، دکتر طه حسین ریشه ۱ اختلاف قرائت را بدینسان گزارش می کند:
(به اختلاف دیگری در قرائت اشاره شده که عقل آنرا می پذیرد، و نقل نیز آنرا تجویز
می کند، و ضرورت
اختلاف لهجه ها که میان قبائل عربی دیده می شود این اختلاف را ایجاد می نماید،
قبائلی که نمی توانند حنجره ها
وزبانها و لبهای خود را دگرگونه سازند تا بتوانند قرآن کریم را همانگونه قرائت کنند
که پیامبر اکرم (صلی الله علیه
وآله وسلم) و خویشاوندان قرشی او قرائت می کردند. این قبائل قرآن را بدانگونه که
تکلم می نمودند قرائت
می کردند، لذا در قرائت خود (اماله) را به کار می بردند که قریش آنرا به کار نمی
گرفت. و یا کلمه ای را ممدود
می خواندند که قریش آنرا به مد نمی خواند. و یا مقصور قرائت می کردند که قریش
به قصر قرائت نمی کرد. و یا
سکونی را در مورد حرفی به کار می بردند که قریش آنرا ساکن قرائت نمی کرد. و یا
ادغام و اخفات و نقل را در مورد
کلماتی مورد استفاده قرار می دادند که قریش چنین نمی کردند) (۲).
وهم چنین از جمله معاصرین - که مبنای اختلاف قرائت را بدینگونه توجیه می
کردند - سه تن از دانشمندان، به
نام: علی جنیدی، و محمد صالح سمک، و محمد أبو الفضل ابراهیم می باشند. اما با
این تفاوت که اختلاف لغات و
لهجه های از دیدگاه آنها مربوط به تمام قرائت نیست، بلکه اختلاف لهجه ها و لغات
منشأ برای پاره ای از قرائت
می باشد، چنانکه در کتاب خود بدان اشاره کرده اند (۳).

این نوع از اختلاف قراآت ظاهراً بخشی از قراآت را در بر می گیرد که می توانیم این بخش را ضمن تقریر و تأیید نبی اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) نسبت به قراآت مسلمین مندرج سازیم.

نتیجه:

می توان گفت: تمام عوامل یاد شده که مصادر و منابع اختلاف قراآت را تشکیل می دهند، مرجع همه آنها عبارت

از فعل و تقریر و تأیید نبی اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) می باشد. و مأخذ اختلاف اصحاب، قراآت خود

آنحضرت است. و اختلافی که در قراآت از سوی آنحضرت ارائه شد در جهت

تسهیل و توسعه نسبت به امت

اسلامی بوده است. و شاید حدیث (انزل القرآن علی سبعة احرف فاقرؤا ما تيسر منه) اشاره به همین امر باشد،

به ویژه در روایت احمد بن حنبل، از خالد، از حماد، از عاصم، از زر، از حذیفه می بینیم که رسول خدا (صلی الله علیه

وآله وسلم) فرمود:

(من جبرائيل (عليه السلام) را در کنار (احجار المرأ) دیدار کردم و به او گفتم: أي جبرائيل! من به سوی امتی

امی و ناآشنای به خواندن و نوشتن، از زن و مرد و غلام و کنیز و سالخورده فرستاده شدم. جبرائیل (علیه السلام)

به دنبال سخن آنحضرت عرض کرد: (ان القرآن انزل علی سبعة احرف) (۴).

۱. إبراز المعاني، ص ۴۷۸. ۲. في الادب الجاهلي، ص ۹۵.

۳. رك: أطوار الثقافة والفكر في ظلال العروبة والاسلام ۱ / ۸۰. ۴. فضائل القرآن: ابن كثير، ص ۳۰.

صاحب الحدائق الناضرة به همین مطلب اشاره کرده است:

(استاد ما (۱) شهید ثانی در شرح الرسالة الالفية - در اشاره به قراآت سبع - می گفت: همه ء این قراآت از سوی خداوند متعال است که آنها را روح الامین بر قلب سید المرسلین (صلی الله علیه وآله وسلم) - به منظور تخفیف و تسهیل بر امت اسلامی - نازل کرده است) (۲).

۶. عاری بودن مصاحف امام از نقطه و اعراب، واجتهاد قراء ششمین منشأ اختلاف قراآت عبارت از همین دو امر است، به خصوص آن قراآتی که به اجتهاد قراء مبتنی بوده و روایتی درباره ء آنها دیده نمی شد. دو عامل یادشده را باید از عوامل اختلاف قراآت - البته از دیدگاه کسانی امثال گولدزیهر - برشمرد، گولدزیهر می گفت:

(پیدایش بخش عمده ای از این اختلافات از خصوصیات خط عربی ریشه می گیرد. خطی که پیکره ء نبشتارش، اندازه های مختلف صوتی را پیش می آورد، اندازه های مختلفی که پی آمد اختلاف نقطه هائی می باشد که روی این پیکره و یا زیر آن قرار می گیرد، و یا پی آمد شمار مختلف این نقطه ها است [که مصاحف اولیه فاقد آنها بوده است].

حتی با تساوی اندازه های صوتی نیز این اختلاف پیش می آمد. اختلاف حرکات منجر به اختلاف مواضع کلمه از لحاظ اعراب گردید، و همین امر موجب می شد که در دلالت کلمه نیز اختلافی پدید آید.

بنابراین اختلاف آرایش و تجهیز خط به وسیله ء نقطه ها، و نیز اختلاف حرکات - که مصاحف اولیه فاقد آنها بوده است - دو عامل اولیه در پیدایش اختلاف قراآت در متنی گشته که اصلاً فاقد نقطه بوده و یا دقتی در نقطه و اعراب گذاری آن به کار نرفته است) (۳).

پیروان نظریه ء گلدزیهر:

در میان معاصرین دو تن از دانشمندان تحت تأثیر نظریه ء گولدزیهر قرار گرفتند:

۱. ابراهیم ابیاری که ما قبلاً نظریه ء او را در مبحث (تعریف قراآت) بازگو کرده و به نقد آن پرداختیم.

۲. دکتر جواد علی که تحت تأثیر نظریه ء گولدزیهر می گفت: (اختلاف قراآت از

رسم الخط قرآن کریم سرچشمه

می گیرد (۴).

دانشمندانی که به نقد نظریه و گولدزیهر پرداختند:

۱. عبد الوهاب حموده در کتاب القراءات واللهجات، فصل دهم.
۲. محمد طاهر کردی در کتاب تاریخ القرآن ذیل عنوان (الرد علی الافرنج القائلین باستنباط القراءات عن الرسم).
۳. دکتر عبد الرحمن سید ضمن بحث خود تحت عنوان (کولدتسیهر والقراءات) که در مجله المرید یکی از نشریات دانشگاه بصره، سال اول، شماره ۱، چاپ و منتشر شد.
۴. شیخ عبد الفتاح قاضی در کتاب القراءات فی نظر المستشرقین والملحدین.
۵. لیب السعید در کتاب المصحف المرتل.

-----
۱. منظور از عنوان (استادو یا شیخ) استاد و یا شیخ روایت بلا واسطه نیست.

۲. الحدائق الناضرة ۸ / ۶۹. ونیز رجوع کنید به: مفتاح الكرامة ۲ / ۳۹۲.

۳. مذاهب التفسیر الاسلامی، ص ۸. ۴. رك: مجلة المجمع العلمي العراقي، مجلد دوم، جزء دوم لهجاب القرآن الکریم.

فشرده ء ردیه ء این دانشمندان بر گولدزیهر:

می توانیم مضامین ردیه ای را که این دانشمندان بر گولدزیهر وارد ساختند چنین فشرده سازیم:

الف. شیوع و رواج پدیده ء قرائت قرآنی قبل از زمانی روی داد که هنوز مصاحف امام نگارش نشده بود، و در نقل و روایت قرآن کریم بر محفوظات مردم آشنای به قرآن تکیه می شد، ولذا بر مصاحف و نوشته های قرآنی در رابطه با قرائت اعتماد نمی کردند (۱).

ب. توجه به قرائت و مساعی مربوط به آن نیز پیش از پیدایش نقطه و اعراب انجام گرفت.

ج. قرائت بر اساس نقل و روایت مبتنی بوده است، همانگونه که ضمن بحث مربوط به (مآخذ و منابع قرائت) راجع به آن گفتگو کردیم.

* مؤید دیگر مردود بودن نظریه ء گولدزیهر سخن ابی شامه در شرح گفتار شاطبی است. شاطبی در کتاب خود ضمن ابیاتی، این مصراع را آورده است:

(وایلاف کل وهو فی الخط ساقط)

ابی شامه در همین شرح که به إبراز المعانی نامبردار است می نویسد:

همه قراء سبعة در قرائت خود، یاء را در کلمه ء دوم، یعنی در (ایلافهم رحلة) اثبات کرده اند، در حالیکه این یاء در کتابت مصحف، محذوف می باشد. و نیز همین یاء در اول این سوره از لحاظ نگارش، ثابت است. و در هر دو مورد، الفی که پس از لام (ایلاف) تلفظ می شود در خط مصحف وجود ندارد بدینصورت:

(۱) - لا یلف قریش ۲ - الفهم ((۲)).

قراء بالاتفاق (ایلاف) دوم را با یاء قرائت کرده اند، در حالیکه این کلمه در رسم الخط فاقد یاء می باشد، اما در مورد (ایلاف) اول - با وجود اینکه از لحاظ رسم الخط، دارای یاء می باشد - اختلاف نظر دارند.

این نکته، کار این قراء را - که در قرائت خود فقط به روایت صحیح تکیه می کردند - تأیید می کند.

* بجا است در اینجا گفتار صفاقسی را یاد کنیم، چرا که وی می گفت: (ابن الحاج در کتاب المدخل گفته

است: برای احدی جائز نیست آنچه در مصحف آمده است قرائت کند مگر آنکه قرائت قرآن کریم را بر وجه صحیح آن فراگیرد، و یا آنکه رسم الخط مصحف و نیز قرائتی را که مخالف با رسم الخط مصحف می باشد بیاموزد. و اگر نه راهی را که بر خلاف اجماع امت اسلامی است در پیش گرفته است).
وهمو در همین کتاب گفته است: لازم نیست تلاوت قرآن کریم با رسم الخط آن سازگار باشد، زیرا رسم الخط - اگر چه يك سنت قابل اتباع است - لکن گاهی تلاوت و قرائت با آن سازگار، و نیز گاهی ناسازگار می باشد.
بنگرید که چگونه کلمه ء (جاء) (۳) را با الفی قبل از یاء، و کلمه ء (لااذبحنه) (۴) و نیز (لا اوصغوا) (۵) را با الفی بعد از (لا) می نگارند. امثال این نمونه ها در قرآن کریم فراوان است.
ابی شامه نیز می گوید: قرائت، عبارت از نقل و روایت است. آنچه از قرائت منقوله اگر موافق رسم الخط مصحف باشد از قرائت دیگر اقوی است، اما پیروی از صرف رسم الخط - تا وقتی که روایت آنرا تأیید نکند - واجب نیست (۶).
د. گولدزیهر در صدر و ذیل سخن خود، گرفتار تناقض گوئی است، ولذا دکتر عبد الرحمن سید می گوید:
گولدزیهر، سخن خود را درباره ء قرائت با مطلبی به پایان می برد که از رهگذر آن، نتایجی را - که به دست می آورد - ویران می سازد. او از علی (کرم الله وجهه) نقل کرده - وقتی از او راجع به تغییر و تحویل آیه به آن معنائی که

۱. النشر. ۱ / ۶. ۲. إبراز المعاني، ص ۴۰۶. ۳. سوره ء زمر، آیه ء ۶۹. ۴. سوره ء نمل، آیه ء ۲۱.
۵. سوره ء توبه، آیه ء ۴۷.
۶. إبراز المعاني، ص ۴۰۶.

مقصود گوینده است سؤال کردند - فرمود:

(ان القرآن لایهاج الیوم ولا یحول):

لذا نباید مسلمین رأیی را در قبول و یا تغییر آن اظهار نمایند، بلکه آنان موظفند به نصوص قرآن مقید بوده، و

آنگاه که قرآن را بر آنها می خوانند درنگ نمایند.

هم چنین گولدزیهر آن نظریه ای را که مسلمین بدان روی آورده اند - مبنی بر اینکه قرآن کریم بر هفت حرف نازل

شده وهمه ء این هفت حرف صحیح است - یاد می کند و متذکر می شود که (نبايد به صحت قرائتی اعتراف کرد، و

هیچ قرائتی را در دائره ء تعبیر قرآنی داخل دانست مگر آنکه آن قرائت به ادله ای از نقل و روایت قابل اطمینان

مستند باشد) (۱).

و نیز گفته است: (دانشمندان محتاط اهل سنت - اگر چه قراآت مورد قبول قراء

مورد اعتماد را مباح و جائز

برشمرده اند معذلك فریضه های اختیاری و انتخابی قراآت را در دائره ء قراآت شاذه

آی قرار دادند که آنها را مردود

می دانند. حتی احیانا این فرضیه های انتخابی در قراآت، مجازات سختی را از سوی

مؤسساتی - که برای حفظ و

صیانت میراث دینی تأسیس شده بود - به دنبال داشت. در سالهای ۳۲۲ و ۳۲۳

هجری دو تن از قراء حرفه ای

بغداد به کیفر سختی مجازات شدند، چرا که آنها می خواستند قراآتی را رایج سازند

که مخالف با نص عثمانی

بود) (۲).

(وقتی که مسلمین از صدر اسلام متفقا بر آن بودند که پس از نبی اکرم (صلی الله

علیه وآله وسلم) هیچ رأی و

اظهار نظر شخصی در مسأله ء قرائت دارای اعتبار نیست، و نباید جز به قرائتی که از

ناحیه ء آن حضرت ثابت شده

است عمل کرد، کاملا روشن می شود نتایجی که گولدزیهر بدان رسیده است

سراسر غلط و نادرست می باشد و

استباط او بر يك اساس سالم و استواری مبتنی نیست) (۳).

۵. اختلاف میان مصاحف امام که به دستور عثمان فراهم آمدند بسیار اندک و معدود

بوده است:

- اختلاف میان مصحف اهل مدینه و عراق به دوازده حرف.

- اختلاف میان مصحف اهل شام و عراق در شماری حدود چهل حرف.

- و اختلاف میان مصحف اهل کوفه و بصره منحصر به پنج حرف بوده است.

نویسنده و کتاب المباني فصل ویژه ای را در مقدمه و آن ترتیب داده و شمار این اختلافها و موارد و کلمات مورد اختلاف را در آن یاد کرده است (۴).

و. وجود حروف و وجوه فراوانی از قراآت که قراء در مورد پاره ای از آنها - برخلاف رسم الخط مصحف - قرائت کرده اند، مانند همان نمونه هائی که از ابی شامه در إبراز المعاني قبلا یاد کردیم. و نیز مانند حروف و وجوه دیگری که قراء برخلاف رسم الخط پاره ای از مصاحف، آنها را قرائت کردند. در کتابهائی که راجع به رسم الخط قرآن تألیف شده است این مطلب آمده و نیز شمار و آمار این کلماتی که قرائت آنها مخالف با رسم الخط مصاحف می باشد و نیز خود این کلمات مفصلا بیان شده است.

ز. اختلاف رسم الخط و شیوه و نگارش مصاحف براساس نوعی از اختلافات - که در مورد قراآت منقول از نبی اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) روایت شده - مبتنی بود. معنی این سخن آن است که قراآت براساس اختلافات مربوط به رسم الخط مصاحف مبتنی نیست.

---

۱. کولدتسیهر، ص ۵۵. ۲. همان مرجع، ص ۶۶. ۳. مجله و المرید، ص ۹۷، ۹۸.

۴. بنگرید به مقدمه و المباني ذیل عنوان (الفصل الخامس في اختلاف المصاحف والقراءات والقول في کیفیتها).

سخنی از ابو عمرو عثمان بن سعید دانی:
(اگر کسی راجع به سبب اختلاف رسم الخط این حروف بپرسد، در پاسخ می
گوئیم: علت آن از نظر ما به خاطر
آن بود که وقتی عثمان قرآن را در مصاحف فراهم آورد، دستور داد آنها را به يك
شکل بنگارند، ولغت قریش را بر
لغات دیگر عربی ترجیح دهند، و ترجیح لغت قریش بر چنین لغاتی به منظور عنایت به
امت اسلامی و رعایت حزم و
احتیاط نسبت به اهل ملت اسلام بوده، و نیز از نظر عثمان این حروف و وجوه قرآت
از سوی خدای (عزوجل)
بدینسان نازل گردید، و مردم آنها را از خود رسول الله (صلی الله علیه وآله وسلم)
شنیدند، و نیز می دانست که
فراهم آوردن و پیاده کردن همه ء این حروف در يك - مصحف با وجود اختلاف
آنها - جز اینکه يك کلمه دوبار تکرار
شود امکان پذیر نیست، و اگر این حروف و وجوه را در يك مصحف وارد سازند
موجب خلط و تغییری در رسم الخط
معمول و متداول می گردد. لذا این حروف مختلف را در این مصاحف متعدد توزیع
کرد، و در نتیجه پاره ای از این
وجوه را در برخی مصاحف آورده، و در برخی دیگر نیاورده است، بلکه وجوه
دیگری را در آنها آورده تا امت اسلامی
این حروف و وجوه قرآت را - همانگونه که از پیشگاه خدا نازل شده - حفظ کنند.
بنابراین علت اختلاف رسم الخط مصاحفی که از سوی عثمان به بلاد مختلف
اسلامی فرستاده شد عبارت از
همین نکته است) (۱).

مهدوی در اشاره به همین مطلب می گوید:
(همه ء این قرآت - که قرآن کریم طبق آنها نازل شده است - در رسم الخط
مصاحفی که مسلمین بر آن اتفاق
نظر داشتند وارد شده، و از این مصاحف بیرون نیست) (۲).

نتیجه ء این بررسی:
از مجموع سخنی که بازگو کردیم می توانیم به طور فشرده نتیجه گیری کنیم که
قرآت قرآنی - در رابطه با
اختلافشان - به دو سبب عمده باز می گردد:

۱. تعدد نزول:

قرآت نبی اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) و بسیاری از قرآتی که از صحابه روایت

شده است، ونیز پاره أي از تأییدات رسول اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) نسبت به قرائت مسلمین، از همین سبب ریشه می گیرد.

۲. تعدد لهجه ها:

شمار معدودی از کردار خود نبی اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) وبسیاری از تقریرات آنحضرت نسبت به قرائت مسلمین ناشی از همین سبب می باشد، وباید آنها را قرائتی برشمرد که زیر پوشش چنین علت قرار می گیرند.

وهم چنین نتیجه می گیریم که تنوع قرائت به منظور تسهیل وتوسعه بر امت اسلامی مقرر شده است، امتی که

با عنوان (امت مرحومه) از سایر امم ممتازند.

اگر ما به مطالبی رجوع کنیم که آنها را طی بحث از (تطور قرائت) بازگو ساختیم به نتیجه دیگر نیز واقف

می گردیم، وآن این است که پاره أي از همین وجوه، مشمول قاعده ء مربوط به (قرائت شاذه) هستند.

---

۱. المقنع، ص ۱۱۴، ۱۱۵. ۲. مختصر وجوه القراءات (نسخه ء عکسی (معهد المخطوطات العربية)).

فصل پنجم

اختیار و انتخاب در قراآت

پس از آنکه مصادر و مآخذ قراآت و اسباب اختلاف و جوه آنها را شناختیم به مورد است، اختیارات و گزینش هائی را که در قراآت انجام گرفت به بررسی گیریم، اختیاراتی که از همین جوه و مصادر و مآخذ قراآت سرچشمه می گیرد.

ضمن بحث از (تاریخ قراآت) یادآور شدیم: نیمه ۲ دوم قرن اول و نیمه ۲ اول قرن دوم هجری را باید مرحله ۲ پیدایش اختیار قراآت دانست، از آنجهت که هر یک از قراء در این فترت زمانی به بررسی حروف و جوه مختلف قراآتی پرداختند و از میان آنها - براساس مقیاس معینی - حروف و جوهی را اختیار نمودند. گاهی این مقیاس به سطح وثاقت سند پیوند می خورد، و احیانا به قوت و صحت فزونتری نسبت به آن وجهی که در قواعد زبان عربی مطرح بود مربوط می گشت، و گاهی این مقیاس در رابطه با مطابقت قرائت با رسم الخط مصحف عثمانی، و یا

احیانا به عوامل دیگری ارتباط پیدا می کرد. آنگاه پس از اختیار قراآت، گزیده های قرائی خود را مبنی قرار داده و این اختیارات بدانها منسوب می شد. و آنرا با عنوان (اختیار) و (حرف) خود مشخص می ساختند.

باتوجه به این مطلب می توانیم (اختیار در قراآت) را بدینگونه تعریف کنیم: (عبارت از حرف و وجهی که قاری آنرا از میان آنچه برای او روایات شده است اختیار و انتخاب کرده و برای گزینش آنها اجتهاد و مساعی خود را به کار می گرفت).

به عنوان مثال: نافع قرآن کریم را بر هفتاد نفر از تابعین قرائت کرد، و از میان قرائتهائی که بر آنها خواند و آنها را از آنان روایت کرد فقط آن قراآتی را اختیار نمود که حداقل دو نفر از تابعین درباره ۲ آنها دارای اتفاق نظر بودند، و سایر قراآت را که از چنین مزیتی برخوردار نبود رها می کرد. و بدینسان قراء دیگر دست اندر کار اختیار و گزینش قراآت شدند.

عبارتی که از قرطبی می آوریم تصویر روشنی از این مطلب ترسیم می کند، وی در

تفسیرش می گوید:
(این قراآت مشهور، اختیارات این گروه از قرائی است که اساتید قرائت به شمار می روند، انتخاب مذکور بدینصورت بوده است که هر يك از این قراء از میان قراآتی که روایت شده واز دیدگاه او در جمع قراآت، درست تر به نظر می رسید به اختیار و انتخاب می پرداخت، و به اختیارات خود به عنوان (طریقه) پای بند بود، و دیگران را به این قراآت منتخب وامی داشت، و چنین قراآتی از سوی او میان مردم شهرت پیدا می کرد، و نیز او را با این قراآت می شناختند و با تعبیر خاصی قراآت مذکور را بدو منسوب می داشتند و می گفتند: (حرف نافع)، و یا (حرف

ابن کثیر) و... (۱).
 پس از شناسائی (اختیار قراآت) این نکته مورد تأکید قرار می‌گیرد که اجتهاد قراء در رابطه با تأسیس قراآت نبوده است - اگرچه برخی بر این پندار بوده اند -، بلکه اجتهاد آنها در جهت اختیار و انتخاب روایت مبذول می‌گشت.
 میان اجتهاد در انتخاب روایت از یکسو، و اجتهاد در تأسیس قرائت از سوی دیگر تفاوت زیادی وجود دارد.
 آن امری که به اتفاق علماء اسلامی ممنوع می‌باشد مربوط به اجتهاد در وضع و ابتکار قرائت است نه اجتهاد در انتخاب روایت.
 ابن الجزری - آنگاه که دربارهٔ انتساب قرائت به قاری گفتگو می‌کند - به همین نکته اشاره دارد، و می‌گوید:
 (این نسبت، عبارت از نسبت اختیار و دوام و لزوم می‌باشد، نه نسبت اختراع و رأی و اجتهاد) (۲)، به این معنی که قاری، به انتخاب قرائت می‌پردازد و به آن عملاً تداوم می‌بخشد و بدان پای بند می‌گردد تا آنجا که به چنین قرائتی میان مردم شهرت پیدا می‌کند، و مردم در این قرائت به وی روی می‌آورند، و در نتیجه قرائت مذکور به او منسوب است.
 اختیار نزد قراء اوائل، مانند قراء سبعة، یا عشره و یا نزد قرائی که قبل از آنها و یا معاصر آنها بوده اند از همین مصادر و وجوه سرچشمه می‌گرفت، مصادر و وجوهی که قبلاً بازگو شده است. اما اختیار قراآت نزد علماء و اهل اداء (یعنی علماء تجوید) که متأخر از قراء یادشده هستند اختیاری بود که از میان حروف و وجوه قراء سبعة و یا عشره صورت می‌گرفت، مانند اختیارات دانی و ابن الجزری، (میان دانشمندان پیشین) و اختیارات ضباع و حصري (میان علماء معاصر).

---

۱. الجامع لاحکام القرآن ۱۵ / ۴۰. ۲. النشر ۱ / ۵۲.

فصل ششم

مقیاس قرائی یا معیار قراآت معتبر

در بحثهای گذشته یادآور شدیم که قراء، مقیاسهایی برای قرائت متواتر وضع کرده اند تا از طریق آن، قراآت متواتر را از قراآت شاذ بازشناسانند. این مقیاسها مراحل مختلفی را پشت سر گذاشته که طی آنها طبق نیازهای علم قراآت و مناسبات مربوط به آن، تطور یافت.

کهنترین مقیاس - که ما بر آن دست یافتیم - مقیاس ابن مجاهد می باشد که پس از او - به ترتیب - مقیاسهای

دانشمندان بعدی - به صورتی که یاد می کنیم - ارائه شد: مقیاسهای ابن خالویه، مکی بن ابی طالب، کواشی، و سرانجام مقیاس ابن الجزری که عرف قرائی تاهم

اکنون بر محور این مقیاس استقرار خود را تداوم بخشیده است.

ما این مقیاسها را به طور فشرده در زیر گزارش می کنیم:

۱. مقیاس ابن مجاهد (م ۳۲۴ ه. ق):

الف - باید قاری از شخصیتهایی باشد که قرائت وی از سوی مردم سرزمین و منطقه ای که او در آن به سر می برد بالاتفاق مورد تأیید قرار گیرد.

ب - باید اتفاق و تأیید مردم منطقه قاری در رابطه با قرائت وی بر اساس کارآیی علمی عمیق او در قرائت و

لغت مبتنی باشد.

۲. مقیاس ابن خالویه (م ۳۷۰ ه. ق):

الف. مطابقت قرائت با رسم الخط مصحف عثمانی.

ب. موافقت قرائت با قواعد زبان عربی.

ج. توارث نقل، یعنی دست به دست گشتن قرائت از طریق اسناد مورد اعتماد.

۳. مقیاس مکی بن ابی طالب (م ۴۳۷ ه. ق):

الف. وجه قرائت در قواعد عربی برخوردار از قوت و رجحان باشد.

ب. قرائت باید با رسم الخط مصحف عثمانی مطابقت کند.

ج. عموم مردم سرزمین قاری در قرائت او به توافق رسیده و قرآن را بر طبق قرائت او بخوانند.

۴. مقیاس کواشی (م ۶۸۰ ه. ق):

الف. صحت سند.

ب. موافقت و هماهنگی با قواعد زبان عربی.

ج. مطابقت با رسم الخط مصحف.

۵. مقیاس ابن الجزری (م ۸۳۳ ه. ق):

الف. صحت سند.

ب. مطابقت با قواعد زبان عربی مطلقاً [ولو آنکه با وجه ضعیفی در قواعد زبان عربی سازگار باشد].

ج.

مطابقت با رسم الخط مصحف، ولو آنکه فرضی و احتمالی باشد.

مقایسه میان این مقیاسها ما را به نتایج زیر رهنمون است:

۱. مقیاس ابن مجاهد متوجه خود قاری است، وقاری را مستقیماً ارزش می نهد. شاید او معتقد است که

ارزش نهادن به قاری در حقیقت معادل با ارزش نهادن قرائت او می باشد، در حالیکه مقیاسهای دیگری که در کنار

مقیاس ابن مجاهد یاد شده است مستقیماً خود قرائت را ارزش می نهد.

۲. مقیاسهای چهارگانه ابن خالویه، و مکی بن ابی طالب، و کواشی و ابن الجزری در دو شرط - یعنی مطابقت با

رسم الخط مصحف و موافقت با قواعد زبان عربی - با هم هماهنگ می باشند، البته میان مقیاس مکی بن ابی طالب

و مقیاس ابن الجزری اندکی تفاوت وجود دارد: مکی بن ابی طالب می گوید: باید قرائت با قواعد و وجوهی - که در

زبان عربی از رجحان و قوت برخوردار است - هماهنگ باشد، در حالیکه ابن الجزری دایره ء این هماهنگی را نسبت

به تمام وجوهی که در زبان عربی وجود دارد - اعم از وجه ضعیف و مرجوح، و وجه راجح و قوی - توسعه داده و

معتقد است اگر قرائت حتی با وجه ضعیفی در قواعد عربی هماهنگ باشد - در صورتیکه واجد دو شرط دیگر باشد -

باید آنرا معتبر برشمرد.

شرایط و اوضاعی که پیرامون قرائت پدید آمد در این تطور اثر گذاشت، به این معنی که دایره ء شرط موافقت با

قواعد زبان عربی را - از دیدگاه مکی بن ابی طالب - محدود ساخته، و یا به توسعه ء این دایره از نظر ابن الجزری مدد

رسانده است. چنانکه می بینیم ابن الجزری در شرط مربوط به موافقت با رسم الخط مصحف قائل به توسعه بوده است، یعنی او قرائت (مالک) در سوره ء فاتحه را با الف - که رسم الخط (ملک) نیز محتمل آن است - به عنوان قرائت معتبر برشمرده است. به عبارت دیگر، وی مطابقت احتمالی با رسم الخط مصحف را کافی می داند.

۳. شرط دیگر - (یعنی غیر از شرط مطابقت با رسم الخط، و غیر از شرط موافقت با قواعد زبان) که عبارت از اجماع اهل منطقه ء قاری بر قرائت او می باشد، و این شرط را - که ابن مجاهد اولین بار مطرح کرده است - شرطی است که در آن نوعی توسعه نسبت به شرط مکی بن ابی طالب در این زمینه دیده می شود، چون مکی بن ابی طالب توافق (عامه) و اهل منطقه را به توافق اهل مدینه و کوفه، و یا اهل حرمین یعنی مکه و مدینه تفسیر کرده است، در حالیکه ابن مجاهد توافق و پذیرا بودن عامه و مردم اهل منطقه ء قاری را کافی می دانست.

از آن رو می بینیم ابن خالویه به صحت سند اشاره دارد، چراکه او یکی از شرایط را عبارت از توارث نقل می دانست، و ظاهراً این تعبیر و اصطلاح جز صحت سند معنای دیگری ندارد. به احتمال قوی، ابن مجاهد و مکی بن ابی طالب نیز با تعبیر (اجماع اهل منطقه ء قاری) و یا تعبیر (اجماع عامه ء مردم) به صحت سند اشاره دارند، زیرا آندو - برای تدوین قرآات در کتب خود - ملتزم به روایت بوده اند، و نیز مفهوم (اتفاق اهل منطقه ء قاری) یا (اتفاق اهل دوشهر یادشده) عبارت از اتفاق بر روایت قرآات و برخورداری این روایت از تواتر، و یا شهرتی است که دست کم باید مفید علم و اطمینان باشد.

* پس از تمهید این مقدمه می توانیم به آخرین نتیجه در این بحث دست یابیم، و آن این است که ارکان

قراءت ع متواتر عبارتند از:

۱. صحت سند.

۲. مطابقت با رسم الخط مصحف.

۳. موافقت با قواعد زبان عربی.

ظاهراً نیازی نداریم که ارکان قراءت معتبر را به آنچه ابن الجزری یاد کرده است

مقید سازیم، به ویژه پس از

آنکه عرف واصطلاح قرائی در جهت همان هدفی که در مدنظر ابن الجزری بوده

استقرار یافته است، و نیز پس

از آنکه عرصه قواعد زبان عربی تا آنجا توسعه یافت که با تمام قراءت متواتره می

توانست هماهنگ به نظر رسد، و

نیز عرف قرائی در شناخت رسم الخط بر محور رجوع به روایت و نیز رجوع به گفته

های دانشمندان رسم الخط

مصحف - که کلمات قرآن کریم را از نظر شیوه نگارش ضبط کرده اند -

استقرار یافته بود.

دو مقیاس دیگر: سزا است در اینجا به ظهور دو مقیاس دیگر در اعتبار قراءت اشاره

داشته باشیم که در زمان ابن مجاهد از سوی

دو نفر از مقررین معاصر وی اظهار شده است، که عبارتند از:

۱. ابن شنبوذ (م ۳۲۷ ه. ق):

الف. صحت سند.

ب. موافقت با قواعد زبان عربی.

۲. ابن مقسم (م ۳۵۴ ه. ق):

الف. مطابقت با رسم الخط مصحف.

ب. موافقت با قواعد زبان عربی.

اما باید یادآور شد که این دو مقیاس در مهدی که زاده شدند از دنیا رفتند، چون ابن

شنبوذ مطابقت با رسم الخط

مصحف را از شرائط قراءت معتبر ملغی کرد، و ابن مقسم شرط صحت سند را مورد

غفلت قرار داد، و هر يك از

آندو، يك شرط از شرایط اساسی را در اعتبار قراءت مطرح نکردند.

توضیحی درباره ارکان سه گانه قراءت معتبر

۱. صحت سند یا روایت قرائی ۲. مطابقت با رسم الخط ۳. موافقت با قواعد زبان

عربی.

الف. میان علماء در اینکه صحت سند روایت در قرآآت معتبر شرط است هیچگونه اختلافی وجود ندارد، بلکه اختلاف آنها به سطح درجه ء صحت سند مربوط می شود، که در این زمینه نظریاتی از سوی علماء اظهار شده است:

۱. شهرت مفید علم، که از آن به (استفاضه) تعبیر می کنند. نظریه ء مذکور عبارت از رأی محققان پیشین می باشد که آنها در اعتبار قرآآت شرط کرده اند باید روایات مشهوری آنها را تأیید نماید و این روایات از لحاظ درجه ء شهرت بتواند مفید علم باشد.

۲. تواتر که رأی جمهور علماء است.

۳. تواتر یا استفاضه که نظریهء ابن الجزری است. منظور ابن الجزری این است که باید سند روایت مربوط به قرائت، مفید قطع و علم باشد. در این جهت میان روایات متواتر و مستفیض و روایات احادی - که همراه با قرائن مفید قطع می باشد - تفاوتی وجود ندارد.

می توان این سخن را با مثالهایی که ابن مجاهد در کتاب السبعة یاد کرده است توضیح داد، وی پاره ای از قرائت را یاد کرده است که فقط يك راوي در طبقه و یا زمان خود آنرا نقل کرده است، مانند روایت بکاربن عبد الله

بن کثیر از پدرش که می گفت: (پدرش (لاحدی الکبر) را که در آیهء ۳۵ سورهء مدثر آمده است بدون الف، یعنی (لحدی الکبر) قرائت می کرد. باتوجه به این مطالب نتیجه می گیریم که:

همهء علماء در صحت سند روایت مربوط به قرائت شرط کرده اند باید مفید علم باشد، یعنی ایجاد علم کند که قرائت چه به صورت فعل و چه به صورت تقریر و تأیید از معصوم (علیه السلام) صادر شده است.

مالا به این نکته می رسیم که از نظر این دسته از دانشمندان میان قرآن و قرائتی که در زمینه ی آنها چنین روایات

صحیحی وجود دارد هیچ تفاوتی نیست، زیرا قرآنیت قرآن جز از طریق علم قابل اثبات نمی باشد، یعنی ناگزیر باید آنچه به عنوان قرآن قرائت می شود یقیناً قرآن باشد.

از همین جا است که عده ای از علماء بر آن شدند فقط قرائتی را - که روایات مربوط به آنها از لحاظ سند صحیح و یا متواتر بوده است. علیرغم عدم مطابقت آنها با رسم الخط مصحف - تجویز کنند.

ب. مطابقت با رسم الخط مصحف:

پس از آنکه به مقصود قراء از صحت سند مربوط به روایات قرائت آگاه شدیم باید ببینیم مقصود آنها از

(مطابقت قرائت با رسم الخط مصحف) چیست. و چنانکه دیدیم این مطلب یکی از عناصر عمده ی مقیاسهای قرائت

معتبر به شمار می رود.

مقصود از رسم الخط مصحف، همان چیزی است که مصاحف امام در زمان عثمان و به دستور او بر اساس آن

نگارش شده است.

عثمان - آنگاه که به یکنواخت ساختن مصاحف در نگارش فرمان داد - منظورش آن بود که رسم الخط مصاحف یادشده حاوی حروف ووجهی از قراآت باشد - که در آخرین مقابله ء قرآن با جبرائیل - قرائت قرآن کریم بر آن حروف استقرار یافته بود، تا از ورود قراآت شاذه و غیرمعتبر در دائره ء قراآت معتبری - که خواندن قرآن بر طبق آنها جائز بود - پیشگیری شود.

بایسته است سخن صاحب کتاب الانتصار را ببینیم تا این مطلب را بهتر بازاییم. وی می گفت:

(هدف و مقصود که عثمان برای جمع و تدوین قرآن در میان دو لوح، نصب العین خود قرار داده بود با هدف ابی بکر در این کار تفاوت داشت، هدف عثمان صرفاً این بود که میان مردم براساس قراآت معروفی - که صدور آن از نبی اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم) ثابت شده بود - اتحاد و همبستگی ایجاد کند، و آن قراآتی را که فاقد این ویژگی بوده است الغاء کرده و مردود اعلام نماید تا با اتفاق نظر مهاجرین و انصار، مردم را وادارد مصحف واحدی را ملاک و مأخذ قرار دهند. انگیزه ء سعی و تلاش عثمان در تحقق چنین هدفی آن بود که مبدا به علت اختلاف

اهل عراق و شام در باره ء پاره ای از وجوه قراآت، فتنه ای به پا خیزد) (۱).

و برای اینکه از رسوخ قراآت غیر معتبر و غیر متواتر در عرصه ء قراآت معتبر پیشگیری کنند در صدد برآمدند وجوه

۱. المواهب الفتحية ۲ / ۸۶.

و حروفی را که مخالف با رسم الخط مصاحف امام بود آمارگیری کرده و آنها را مشخص سازند، ولذا دست اندرکار تأسیس و تدوین (علم اختلاف رسم الخط مصاحف)، و یا (علم رسم الخط قرآن) و یا (علم هجاء مصاحف) شدند، و صریحا یادآور گشتند - به منظور شناخت حروف و وجوه قرائتی که مخالف با رسم الخط صریح مصاحف بود - باید علم رسم الخط مصاحف را فرا گیرند تا شرط مطابقت با رسم الخط مصاحف - در مورد قرائت معتبر - بتواند هدف و منظورشان را که عبارت از صیانت قرائت معتبر بوده است تحقق بخشد، و از رسوخ قرائت دیگر جلوگیری نماید.

عبارت کتاب غیث النفع - برای بیان لزوم و ضرورت فراگیری (علم رسم الخط مصاحف) که آنرا قبلا بازگو ساختیم - مؤید گفتار ما است. کتابهایی که درباره رسم الخط مصاحف تدوین شد: کهنترین اثری که در این فن تدوین شد از: عبد الله عامر، مقرئ شام (م ۱۱۸ ه. ق) می باشد، و نام این اثر -

چنانکه گذشت - اختلاف مصاحف الشام والحجاز والعراق است. اما مشهورترین کتبی که در این زمینه تألیف شده و به طبع رسیدند عبارتند از: ۱. کتاب المصاحف: ابن ابی داود، یعنی عبد الله بن سلیمان بن اشعث سجستانی (م ۳۱۶ ه. ق).

۲. هجاء مصاحف الامصار، از: احمد بن عمار مهدوی (م ۴۳۰ ه. ق).

۳. المقنع، از: أبو عمرو عثمان بن سعیددانی (م ۴۴۴ ه. ق).

۴. النقط والشکل یا المحکم فی نقط المصاحف از همو.

در این کتب و امثال آنها با قرائت متواتر و یا قرائت معتبری مواجه هستیم که مخالف رسم الخط مصاحف امام می باشند، قرائتی که قراء در قبول و قرائت قرآن بر اساس آنها اتفاق نظر دارند، از قبیل:

* وقف با هاء در کلماتی که با تاء مبسوط و کشیده نوشته شده اند، مانند:

- امرأت، در آیه ء ۳۵ آل عمران.

- نعمت، در آیه ء ۲۱۱ بقره.

- ابنت، در آیه ء ۱۲ تحریم.

* اثبات یاء نسبت، در مواردی که با یاء نگارش نشده است، مانند

- فاتقون، در آیه ء ۴۱ بقره، و آیات دیگر.

- فارهبون، در آیه ء ٤٠ بقره، و آیه ء ٥١ نحل.
- وامثال آنها
- * اثبات واو در مثالهای زیر:
- ویدع الانسان، در آیه ء ١١ اسراء.
- ویوم یدع الداع، در آیه ء ٦ قمر.
- سندع الزبانية، در آیه ء ١٨ علق.
- ویمح الله الباطل، در آیه ء ٢٤ شوری.
- * الحاق هاء سکت به (ماء) استفهامیه ء مجرور در قرائت بزی، مانند،
- (عمه)، (فیمه)، (لمه)، (بمه)، (معه).
- * اثبات الف در:
- ایه المؤمنون، در آیه ء ٣١ نور.

- یا ایه الساجر، در آیه ء ۴۹ زخرف.

- ایه الثقلان، در آیه ء ۳۱ رحمن.

* حذف الف دوم - طبق قرائت ابن کثیر - در:

- لا اقسام بیوم القیمه، آیه ء ۱ قیامة.

* حذف الف اول - طبق قراآت همه ء قراء - در:

- لا اذبحنه، در آیه ء ۲۱ سوره ء نمل.

* وموارد دیگر که اینجا مجال بازگو کردن آنها نیست.

طریقه ء توزیع قراآت بر مصاحف در زمان خلافت عثمان:

روشی که نویسندگان در زمان عثمان برای توزیع قراآت در مصاحف پیش گرفتند به شرحی است که از این پس مطالعه می کنید:

۱. اگر شکل و صورت کلمه فقط پذیرای يك قرائت می بود - وضمنا قرائت آن به صورت دیگر محرز می گشت

- در نگارش آن کلمه بدینگونه عمل می کردند که طبق يك قرائت بر يك مصحف، و طبق قرائت دیگر بر مصحف و

یا مصاحف دیگر می نگاشتند، مانند: (قال موسی) (۱) که در مصحف مکه بدون واو، و در سایر مصاحف با واو: (و قال موسی) کتابت شده بود. و (یا عباد) (۲) که در برخی مصاحف بدون یاء، و در برخی دیگر با یاء: (یا عبادي)) نگارش شد.

برای آگاهی بیشتر نسبت به این مسأله باید به سخن أبو عمرو عثمان بن سعید دانی بنگریم که قبلا آنرا یاد کردیم.

۲. چنانکه شکل و صورت کلمه أي - به خاطر عاری بودن آن از مشخصات املائی از قبیل نقطه و اعراب - در برابر قراآت مختلف قابل انعطاف بود آنرا به يك صورت در تمام مصاحف می نگاشتند مانند:

(فتبینوا) در آیه ء ۶ سوره ء حجرات و (فتثبتوا)، که اگر این کلمه فاقد مشخصات املائی باشد به هر دو صورت قابل قرائت است.

(فتلقى آدم من ربه کلمات) در آیه ء ۳۷ بقره، که در صورت فقدان این مشخصات به چند صورت قابل قرائت می باشد [به این معنی که ابن کثیر، (آدم) را به نصب، و (کلمات) را به رفع

خوانده، و قرائت سایر قراء به عکس است، (۳) و اگر این قسمت از آیه، معرب و مشکول نباشد، در برابر هر دو قرائت قابل انعطاف است].

کاری که عثمان بدان قیام کرد در جهت حل مشکل اختلاف میان مسلمین در قرائت بوده است، اختلافی که گاهی به درگیریهایی سختی میان آنها منجر می شد، و هرج و مرجی را در قرائت باعث می گشت. این مساعی با موفقیت توأم بود، و از سوی دیگر باعث صیانت قرآن از نفوذ قرائت غیر معتبر در تلاوت آن شد.

شروع نقط و شکل، و اعجام قرآن کریم: مصاحف به همین صورت، یعنی بدون هر گونه مشخصاتی از نظر شکل و اعراب، و نقطه های حروف متشابه نگارش می شد، و موجب نفوذ قرائتی در قرآن می گردید که عثمان و صحابه می خواستند از آنها پیشگیری کنند.

باری به خاطر مشخص نبودن کلمات از لحاظ اعراب و نقطه های حروف متشابه، تصحیف در قرائت رو به ازدیاد نهاد، به ویژه در عراق - که غیر عرب نیز در این سرزمین به سر می بردند - لغزش مردم در قرائت قرآن بسیار

---

۱. قصص، ۳۷. ۲. زخرف، ۶۸. ۳. مجمع البیان ۱ / ۸۸.

چشمگیر بود. در زمان امیر المؤمنین علی (علیه السلام) لغزش مردم در قرآات گسترش فزونتری یافت که آنحضرت، شاگرد خود ابی الاسود دؤلی را برای تأسیس قواعدی برای اعراب قرآن فراخواند. آنگاه در زمان عبد الملك بن مروان، حجاج بن یوسف ثقفی که والی او در عراق بود برای نقطه گذاری قرآن همت گماشت، و این کار به دست نصر بن عاصم لیثی، ویحیی بن یعمر عداونی - که هر دو به سال ۹۰ ه. ق از دنیا رفتند - انجام گرفت. و ایندو از دانشمندان مشهور و از نحویین وقراء موثق به شمار می رفتند. در کتاب شرح ما يقع فیہ التصحیف والتحریف از ابی احمد عسکری آمده است: (روایت شده که سبب انگیزه ء نقطه گذاری، یعنی پیاده کردن اعراب در قرآن این بود که مردم در گذشته حدود چهل واندی سال تا زمان خلافت عبد الملك بن مروان، قرآن کریم را در مصاحفی قرائت می کردند که طبق رسم الخط مصحف عثمانی نگارش شده بود، آنگاه تصحیف ولغزش در قرائت رو به ازدیاد نهاد ودر عراق گسترش یافت. حجاج بن یوسف ثقفی از کتاب درخواست کرد برای این حروف متشابه و همانند با یکدیگر [از قبیل باء، وطاء و ثاء و یاء.. و امثال آنها] علامات و مشخصاتی را وضع و ابتکار نمایند) (۱). کار این علماء به نقط و شکل - یعنی نقطه گذاری قرآن به منظور ارائه ء اعراب و نیز نقطه ها و علامات حروف متشابه - محدود بود، بودن اینکه هیچگونه دگرگونی در شکل کلمه ایجاد کرده باشند. بنابراین آن کلماتی که میان رسم الخط آن، و روایت مربوط به قرائت آن اختلاف وجود داشت به همان حالت نخستین مصاحف امام باقی ماند. و برای شناخت قرائت چنین کلماتی همواره به روایت و کتب مربوط به رسم الخط قرآن مراجعه می شد. مانند (جائ = جیئی) (۲) در مصحف مکه، و (لااذبحنه) (۳) با افزودن الف اول در تمام مصاحف. این کار نیز به خاطر حزم و احتیاط انجام گرفت تا مجالی برای ایجاد دگرگونی در قرآات به وجود نیاید. چنین به نظر می رسد که نقط و شکل، و اعجام - که اولی و دومی به معنی نگارش مسخصات اعراب، و سومی

به معنی رفع ابهام از راه نقطه گذاری حروف متشابه و یا نگارش ویژه ای برای تشخیص حروف متشابه می باشد -
تابع روش اهل منطقه ای بود که مصحف بدانجا فرستاده شد، و نیز تابع قرائتی بود که از فرستادگان عثمان فراگرفته بودند.

پس از نقطه و شکل و اعجام مصاحف، مرحله ء استنساخ مصاحف با رنگهای مختلف فرا رسید، به این معنی که مصحف را طبق یکی از قراآت سبع با رنگ خاصی می نگاشتند، و قراآت دیگر را با رنگی دیگر تا میان آنها تفاوتی به وجود آید، چون دیدند کلمات قرآن پس از پیاده کردن نقطه و شکل و اعجام صرفاً پذیرای يك قرائت است و نمی تواند قابل انعطاف باشد (۴).

پس از آنکه کار اهل مغرب - در نگارش قرآن - بر طبق روایت حفص استقرار یافت، قراآت حفص را با مرکب

سیاه می نوشتند، و قراآت دیگر را با رنگ سرخ کتابت می نمودند (۵).
چاپ قرآن

اولین چاپ قرآن کریم در مصر - مطابق قواعد رسم الخط قرآن - به سال ۱۳۰۸ هـ. ق از سوی شیخ (استاد)

رضوان بن محمد مخللاتی انجام گرفت (۶).

و پس از آنکه پاره ای از زمینه های اختلاف، در نگارش آن پدید آمد از سوی لجنه ای که وزات فرهنگ مصر

---

۱. الحیاة العلمیة فی الشام، ص ۳۵ نقل از التصحیف والتحریر: عسکری، ص ۱۳. ۲. در سوره ء زمر، آیه ء ۶۹.

۳. در سوره ء نمل، آیه ء ۲۱. ۴. غیث النفع، ص ۳۸. ۵. رك. روضات الجنات، ص ۲۶۳.

۶. السبیل إلى ضبط کلمات التنزیل، ص ۵۷.

آنرا منعقد ساخت دوباره همان قرآن چاپی طبق قواعد رسم الخط مصحف تصحیح شد. اعضاء این لجنه عبارت

بودند از: حنفی ناصیف، احمد اسکندری، ومصطفی عنانی تحت اشراف اساتید الازهر.

ونیز پس از آنکه این تصحیح از سوی استاد مقرئین مصر، یعنی شیخ محمد بن علی بن خلف حسینی، ونیز

شیخ جامع الازهر: شیخ محمد أبو الفضل، در دهم ربیع الاول ۱۳۳۷ ه. ق مورد تأیید قرار گرفت به چاپ رسید (۱).

- آنگاه به سال ۱۳۴۲ ه. ق = ۱۹۲۳ م - فقط طبق روایت حفص از قرائت عاصم - وتحت نظر اساتید

الازهر وتأیید لجنه أي که از سوی ملک قواد اول تعیین گردید در قاهره به طبع رسید. اعضاء این لجنه عبارت بودند

از: شیخ محمد علی نجار (استاد دانشکده ء زبان وادبیات عرب)، وشیخ عبد الحلیم بسیونی (مدیر دفتر رئیس

جامع الازهر) وشیخ علی محمد ضباع استاد مقرئین مصری.

لجنه ء یادشده همه ء آن مطالبی را که در چاپ لجنه ء قبلی نیاز به ترمیم داشت جبران کرد.

(جهان اسلامی این مصحف را تلقی به قبول نمودند ومیلیونها نسخه در سال از این قرآن به چاپ می رسید که

به صورت مصحف منحصر به فرد در میان مسلمین درآمد ومیان آنها متداول گشت، چرا که دانشمندان شرق وغرب بلاد اسلامی - با اتفاق نظر - دقت کامل رسم الخط این مصحف را گواهی کرده بودند) (۲).

پس از این مراحل، مصحف را روی صفحه ونوار به صورت مرتل با صدای معروفترین مقرئین معاصر امثال

شیخ محمود خلیل حصري (۳) ضبط کردند، وهدف این بود که بعد صوتی قراآت قرآنی را مورد صیانت قرار دهند.

آغاز همه ء این کارها به امر عثمان [ونظارت تام وکامل امیر المؤمنین علی (علیه السلام) بر کار عثمان] صورت

گرفت وتداوم یافت تا سرانجام به صورت مصحف مرتل درآمد که هدف همه ء این مساعی در طول بیش از چهارده

قرن چنان بود که سازمان قراآت از آنجهت نگاهبانی شود که قراآت غیر معتبر به قرآن راه نیابد، ونص قرآن کریم

از طریق ضبط محفوظ مانده ولحن وغلط قرائی در آن نفوذ نکند.

ج - موافقت با قواعد زبان عربی:
آن انگیزه ای که موجب اشتراط این شرط گردید همان انگیزه ای بوده است که باعث شد علماء در اعتبار قرائت، شرط موافقت با رسم الخط مصاحف را پیشنهاد کنند، زیرا علماء قرائت احساس کردند: قرائت معتبر با قواعد زبان عربی ناسازگار نیست، و هیچ قرائت معتبری وجود ندارد که با مکتبی در نحو و یا با نظریه ای در این فن ناسازگار باشد، در حالیکه در میان قرائت شاذه قرائتی به چشم می خورد که با قواعد زبان عربی ناسازگار است. و برای خاطر اینکه قرائت شاذه را از عرصه قرائت معتبر بیرون رانند. این شرط اخیر را پیشنهاد کردند، چنانکه به همین منظور، شرط موافقت با رسم الخط مصاحف را مطرح ساختند. ظاهراً منظور آنها از پیشنهاد شرط موافقت با قواعد زبان چنان نبوده است که قرائت معتبر را تابع قواعد نحوی معرفی کنند، و گرنه به مناقشه با پاره ای از نحویین بر نمی خاستند، و در مقام رد آنها در مورد قرائتی بر نمی آمدند که برخوردار از صحت سند بود، لکن با قواعد زبان عربی سازگاری نداشت. نحویین قرائتی را که دارای سند صحیح به نظر می رسید ولی چون با قواعد زبان عربی منطبق نبود مردود اعلام کردند، از قبیل قرائت حمزه در باره و (الارحام) - که در آیه و اول سوره و نساء آمده - و حمزه آنرا به جر قرائت می کرد، و نیز مانند قرائت ابن عامر در (قتل اولادهم شرکائهم) - که در آیه و ۱۳۷ سوره و انعام آمده - و ابن عامر میان مضاف یعنی (قتل) و مضاف إليه یعنی

۱. عبد الحمید حسن (در یادواره و حفنی ناصیف)، مجله و مجمع اللغة العربیة قاهره ۱۳۹۰ هـ. ق =

۱۹۷۰ م، ج ۲۶، ص ۴۴.

۲. مباحث فی علوم القرآن، ص ۱۰۰، و نیز رجوع کنید به: السبیل إلى ضبط کلمات التنزیل، ص ۵۸.

۳. برای اطلاع بیشتر بنگرید به: کتاب المصحف المرتل.

(شركائهم) به وسيله ء مفعول مصدر، يعنى اولادهم) فاصله ايجاد مى كند.
از همين جا بازمى يابيم اين شرط، يعنى موافقت با قواعد زبان، مانند شرط قبلى،
يعنى مطابقت با رسم الخط،
يك شرط حفاظى است، نه آنكه به صورت شروط مستقلى تلقى شود، چنانكه اين
نكته را قبلا توضيح داديم. و نيز
منظور آنها چنان نبوده است كه نمى توان قراآت را به عنوان يكى از مآخذ قواعد
نحوى وعالى ترين مقياس برشمرد.
گمان بر آن است كه پديدآوردن آثار و مصنفات در (اعراب قرآن) متوجه اين هدف
بود كه قراآت معتبر با قواعد
زبان عربى هماهنگى دارد.
بارى، ضمن معرفى مقياس قرائى به تطورى - كه شرط اخير مراحل آنرا طى كرده -
پي برديم. اين شرط از
ابن خالويه - به طور مطلق و بدون هيچ قيد و شرطى - آغاز شد و گفت: يكى از
شرائط اعتبار قراآت مطابقت آن با
قواعد زبان مى باشد، و قيد قوت وجه و امثال آنرا در اين شرط مطرح نساخت. آنگاه
اين شرط به وسيله ء مكى بن
ابى طالب به (قوت وجه) مقيد گرديد يعنى او مى گفت بايد قراآت معتبر منطبق با
قواعدى در زبان عربى باشد كه
اين قواعد از رجحان و قوت برخوردار است. و پس از او كواشى مانند ابن خالويه هيچ
قيدى را پيشنهاد نمى كند. و
سرانجام به دوره ء ابن الجزرى مى رسيم كه اين شرط را توسعه داده است، به اين
معنى كه وى مى گفت: اگر
قراآتى بر حسب يكى از وجوه - ولو وجه ضعيف - صحيح باشد مى توان آنرا معتبر
شمرد. و مطابقت با قواعد زبان -
براساس نظريه ء ابن الجزرى - تا هم اكنون بر سر پاى مانده است.

فصل هفتم

قرآآت و تجوید

در مطالعات مربوط به تلاوت قرآن کریم، علم قرآآت و علم تجوید در شماری از مسائل و قضایا با هم مشترك هستند.

لذا میان این دو علم در مورد پاره ای از موضوعات تداخل به هم می رسد، بطوریکه این موضوعات به صورت مجال و عرصه و مشترکي میان این دو علم در می آید. بدین منظور که بتوانیم تفاوت میان قرآآت و تجوید را به گونه ای آشکار باز یابیم لازم است هر يك از این دو علم را تعریف نموده و اسما و عناوین موضوعات آنها را یاد کنیم، تا بتوانیم نقطه های برخورد و وجوه اشتراك، و نقطه های افتراق و جدائی این دو علم را مشخص سازیم. تعریف قرآآت:

ناگزیر باید در تعریف قرآآت به تعریف پیشوای علم قرآآت و گنجور این صنعت یعنی ابن الجزری رجوع کرد. وی در فصل دوم کتاب خود می گوید: قرآآت، عبارت از علم و آگاهی به کیفیت اداء کلمات قرآن و اختلاف آنها می باشد به این شرط که اداء این کلمات به راوی و ناقل آن منسوب گردد، یعنی بدانند که کیفیت اداء کلمات از کدام قاری است.

منظور از (کلمات قرآن) در تعریف ابن الجزری عبارت از همان چیزی است که در اصطلاح قراء از آن به (حروف) تعبیر می شود، و مراد آنها از حروف همان مواردی است که قراء در رابطه با کلمات قرآن راجع به آنها اختلاف نظر دارند، اعم از اینکه این موارد - بر حسب اصطلاح نحویین - حرف و یا اسم و یا فعل باشد (۱). به عبارت دیگر: علم قرآآت، ناظر به بررسی و مطالعه و کیفیت اداء کلمات قرآن می باشد.

و یا با تعبیری دیگر می توانیم بگوئیم: علم قرآآت در جهت صورت و قالب تلفظ کلمات قرآنی بحث می کند. اگر ما به کتب قرآآت - به منظور شناسائی موضوعاتی که این کتب، آنها را مورد بررسی قرار می دهد - مراجعه

کنیم می بینیم که موضوعات قرائت رابه دو نوع تقسیم می کند:

-----
۱. سراج القاری، ص ۱۴.

۱. اصول: منظور از آن، احکام عام و کلی است که شکل قواعد، به خود گرفته و قابل اطراد و شمول نسبت به تمام کلمات قرآنی - بر حسب موارد خود - می باشد.

۲. فروع:

که اصطلاحاً از آن به (فرش) تعبیر می شود، و منظور از آن عبارت از يك سلسله احکام جزئی است که فقط به شماری از موارد قرآن کریم محدود است.

اصول قرائی:

عبارتند از امثال: ادغام، هاء کنایه، مد و قصر، همزه، احکام نون ساکنه و تنوین، فتح، اماله، وقف، و مانند آنها.

فرش قرائی:

از قبیل:

- نوع قرائتی که در سوره ء فاتحه روایت شده است، مبنی بر اینکه عاصم و کسائی (مالک) را با الف، و سایر

قراء سبعة (ملک) و بدون الف قرائت می کردند (۱).

- یا آن قرائتی که در سوره ء اعراف نقل شده که ابن عامر می خواند: (قلیلا ما یتذکرون) و به یاء در اول فعل

قرائت می کرد، اما سایر قراء بدون یاء در اول فعل و به صورت (قلیلا ما تذکرون) (۲) می خواندند.

- حمزه و ابن عامر به روایت ابن ذکوان (ومنها تخرجون) (۳) و (کذالك تخرجون) (۴) به فتح تاء و ضم راء

قرائت می کردند، اما سایر قراء سبعة آنها را به ضم تاء و فتح راء (تخرجون) می خواندند.

- نافع و ابن عامر و کسائی، (لباس التقوی) (۵) را به نصب سین، و باقی قراء به رفع آن قرائت می کردند.

- نافع، (خالصة) (۶) را به رفع می خواند، اما سایر قراء آنرا به نصب می خواندند (۷).

تعریف تجوید:

اما تجوید، شیخ زکریای انصاری می گوید:

(تجوید از لحاظ لغت به معنی تحسین و نیکوساختن و آراستن است، اما اصطلاحاً،

عبارت از تلاوت قرآن به

گونه أي است که حق هر حرفی از نظر مخرج و صفت - هر دو - اداء گردد) (۸).

مقرئ نحوی، ابن ام قاسم در کتاب خود شرح الواضحة في التفسير الفاتحة می گوید:
(تجوید عبارت از درستی و استواری در قرائت می باشد، و در تعریف آن می گویند:
تجوید عبارت از اعطاء حق هر حرفی از نظر مخرج و صفت است).
یکی از علماء گفته است:
(تجوید عبارت از تصحیح و تقویم حروف (یعنی صحیح و درست اداء کردن آنها)،
و برآوردن آنها از مخارج،
و ترتیب آنها در مراتبشان، و ارجاع آنها به اصول و قواعد، و الحاق آنها به نظائرشان
می باشد).

-
۱. التیسیر، ص ۱۸. ۲. اعراف: ۳. ۳. اعراف: ۲۵. ۴. زخرف: ۱۱. ۵. اعراف: ۲۶. ۶. اعراف: ۳۲.
۷. التیسیر، ص ۱۹. ۸. الدقائق المحکمة، ص ۸.

با توجه به این تعاریف روشن می شود که تجوید قرآن متوقف بر چند امر است:
الف. شناخت مخارج حروف.

ب. شناخت صفات حروف.

ج. شناخت احکامی که از رهگذر ترتیب و ترکیب حروف به دست می آید.

د. تمرین زبان و کثرت تکرار.

می توانیم پس از مرور بر این مطالب بگوئیم:

(تجوید درباره ء بعد صوتی حروف هجائی قرآنی بحث می کند).

موضوعات علم تجوید:

این موضوعات عبارتند از امثال: مخارج حروف، صفات حروف، احکام میم ساکنه،

احکام نون ساکنه و تنوین،

مد، ادغام، وقف، و مانند آنها.

در ظل این مطالب به نتایج زیر می رسیم:

۱. علم قرائت و علم تجوید در بررسی شماری از موضوعات - که به (اصول قرائی)

نامبردارند، از قبیل:

احکام نون ساکنه و تنوین، ووقف، ادغام به هم می رسند و نقاط مشترکی را از نظر

بحث تشکیل می دهند.

۲. علم قرائت از آنجهت از علم تجوید ممتاز و متفاوت است، چون به تنهایی راجع

به موضوعاتی بحث می کند

که معروف به (فرش) و یا (فروع قرائی) هستند.

۳. علم تجوید بدین لحاظ از علم قرائت ممتاز و متفاوت می باشد، چون به تنهایی

درباره ء مخارج حروف و صفات

آن بحث و گفتگو می نماید.

و سرانجام می توانیم در فرق میان قرائت و تجوید بگوئیم: قرائت عبارت از تلفظ

است، و تجوید عبارت از اداء

می باشد.

نگارش این مقدمه بر کشف الفهارس در ساعت هفت و هفت دقیقه ء شب سه شنبه

۲۲ بهمن ماه ۱۳۶۴

هجری شمسی (شب آغاز هشتمین سال پیروزی انقلاب اسلامی) مطابق اول جمادی

الثانیة ۱۴۰۶ هجری

قمری به پایان رسید.

کتابه بیمناه الدائرة، العبد المفتاق إلى ربه الغنی: السيد محمد الباقر الحسینی الطبرسی

المازندرانی

المدعوب (الدكتور حجتی) عفی الله عن جرائمه وآثامه وكفر عن زلاته وسيئاته

بمحمد وآله الطاهرين.
والحمد لله وصلى الله على محمد وآله الطيبين.

مراجع ومصادر وتاريخ قرآآت قرآن كريم

١. قرآن كريم.

الف - كتب خطى

٢. تحبير التيسير: اسماعيل بن محمد بن محمد بن محمد، مشهور به: (ابن الجزرى) (م ٨٣٣

٥. ق). مدينة ء منوره

(المكتبة المحمودية).

٣. جمال القراء وكمال الاقراء: على بن محمد سخاوى (م ٦٤٣ ٥. ق). قاهره (معهد

المخطوطات العربية)

شماره ٧٤.

٤. الروضة في القراءات الاحدى عشر: حسن بن محمد بغدادى (م ٤٣٨ ٥. ق). مكه

ء مكرمه (مكتبة الحرم

المكى الشريف) شماره ١٢٣.

٥. العنوان (مختصر الاكتفاء): اسماعيل بن محمد بن محمد، مشهور به: (ابن

الجزرى) (م ٨٣٣ ٥. ق).

مدينه ء منوره (المكتبة المحمودية).

٦. القراءات (اعراب القراءات): حسين بن احمد بن خالويه (م ٣٧٠ ٥. ق). قاهره

(معهد المخطوطات

العربية) شماره ٥٢.

٧. القراءات الشاذة: (ابن الجزرى) (م ٨٣ ٥. ق). قاهره (دار الكتب) شماره ء

٢٣٣١٤ / ب.

٨. مختصر وجوه القراءات والاعتدال على الروايات: أبو العباس احمد بن عمار (م

٤٣٠ ٥. ق). قاهره

(معهد المخطوطات العربية) شماره ١٩٥.

٩. المكرر فيما تواتر من القراءات السبع وتحرر: عمر بن زيد الدين انصاري، مشهور

به: (نشار) (م ٩٠٠

٥. ق). مدينة ء منوره (المكتبة المحمودية).

١٠. الموضح: الموضح: نصر بن على (م ٢٥٠ ٥. ق). جده (مكتبة جامعة الملك عبد

العزیز المركزية).

ب كتب چاپى

١١. آلاء الرحمن في تفسير القرآن: محمد جواد بلاغى (م ١٣٥٠ ٥. ق). صيدا

(مطبعة العرفان) طبع دوم.

١٢. الابانة في معاني القراءات: مكى بن ابى طالب حموش قيسى (م ٤٣٧ ٥. ق).

تحقيق دكتور عبد الفتاح

اسماعيل شلبى . قاهره (مطبعة الرسالة).

(١٩٨)

١٣. إبراز المعاني من حرز الامانى: أبو شامة عبد الرحمن بن اسماعيل دمشقي (م ٦٦٥ هـ. ق). قاهره
(مطبعة مصطفى البابي الحلبي واولاده)، ١٣٤٩ هـ. ق.
١٤. أبو علي الفارسي: دكتور عبد الفتاح اسماعيل شلبي. قاهره، (مطبعه ء نهضه ء مصر) ١٣٧٧ هـ. ق.
١٥.
- إتحاف فضلاء البشر في القراءات الاربع عشر: احمد بن محمد دمياطي بناء (م ١١١ هـ. ق) روایت و
تصحیح وتعليق على محمد ضباع. قاهره (مطبعة عبد الحميد احمد حنفي) (٩)
١٣٤٥ هـ. ق.
١٦. الاتقان في علوم القرآن: جلال الدين عبد الرحمن سيوطي (م ٩١١ هـ. ق). قاهره
(مطبعه ء مصطفى
البابي الحلبي واولاده) ١٣٧٠ هـ. ق = ١٩٥١ م. طبع سوم.
١٧. إتقان المقال في أحوال الرجال: محمد طه نجف (م ١٣٢٣ هـ. ق). نجف
(المطبعة العلوية) ١٣٤١ هـ. ق.
١٨. اثر القراءات في الدراسات النحوية: دكتور عبد العال سالم على. قاهره، (مطبعه ء:
المجلس الاعلى
للشؤون الاسلامية) ١٣٨٩ هـ. ق = ١٩٦٩ م.
١٩. أحسن الاثر في تاريخ القراء الاربعة عشر: محمود حصري. قاهره (مطبعه ء:
شركة..)
٢٠. أساليب الاستفهام في القرآن: عبد العليم سيد فوده. قاهره (مطبعه ء: المجلس
الاعلى لرعاية الفنون و
الآداب والعلوم الاجتماعية).
٢١. الاصابة في تمييز الصحابة: ابن حجر عسقلاني (م ٨٥٢ هـ. ق) حيدر آباد دكن
(مطبعه ء: مجلس
دائرة المعارف النظامية) ١٣١٦ هـ. ق.
٢٢. أطوار الثقافة والفكر في ظلال العروبة والاسلام: على جندي، محمد صالح
سمك، محمد أبو الفضل
ابراهيم. قاهره (مطبعه ء: الانجلو المصرية) ١٩٥٩ م، طبع اول.
٢٣. الاعلام: خير الدين زركلي (.. مطبعه ء: كوستاتسوماس وشركاء) طبع دوم.
٢٤. إنباه الرواة على أنباء النحاة: على بن يوسف قفطى (م ٦٤٦ هـ. ق)، تحقيق محمد
أبو الفضل ابراهيم.
قاهره (مطبعه ء دار الكتب).

٢٥. البرهان في علوم القرآن: محمد بن عبد الله زركشى (م ٧٩٤ هـ. ق)، تحقيق محمد أبو الفضل ابراهيم. قاهره (مطبعة دار إحياء الكتب العربية) ١٣٧٦ هـ. ق = ١٩٥٧ م، طبع اول.
٢٦. بغية الوعاة في طبقات اللغويين والنحاة: جلال الدين عبد الرحمن سيوطى (م ٩١١ هـ. ق). قاهره (مطبعة السعادة) ١٣٢٦ هـ. ق، طبع اول.
٢٧. البلغة في تاريخ أئمة اللغة: مجدالدين محمد بن يعقوب فيروزآبادى (م ٧١٨ هـ. ق). تحقيق محمد المصرى، دمشق (مطبعة وزارة الثقافة) ١٣٩٢ هـ. ق = ١٩٧٢ م.
٢٨. البيان في تفسير القرآن: آية الله حاج سيد ابو القاسم خوئى. نجف اشرف (مطبعة الآداب) ١٣٨٥ هـ. ق = ١٩٦٦ م، طبع دوم.
- تاريخ الادب العربي: كارل بروكلمان. ترجمه عربى دكتور عبد الحلیم نجار. قاهره (دار المعارف) ١٩٦٥ م، طبع دوم.
٣٠. تاريخ التراث العربي: فؤاد سزگين، ترجمه عربى دكتور فهمى أبو الفضل، تجديد نظر محمود فهمى حجازى. قاهره (مطبعة الهيئة المصرية العامة) ١٩٧١ م.
٣١. تاريخ القرآن: أبو عبد الله زنجاني. بيروت (مؤسسة الاعلمي) ١٣٨٨ هـ. ق = ١٩٦٩ م، طبع سوم.
٣٢. تاريخ القرآن: دكتور عبد الصبور شاهين. (دار القلم) ١٩٦٦ م.
٣٣. تاريخ القرآن وغرائب رسمه وحكمه: محمد طاهر بن عبد القادر كردى مالكى خطاط. جدّه، ١٣٦٥ هـ. ق.

٣٤. تأسيس الشيعة الكرام لعلوم الاسلام: سيد حسن صدر (م ١٩٣٥ م) ! بغداد.. ١٩٥١ م.
٣٥. تأويل مشكل القرآن: عبد الله بن مسلم بن قتيبه (م ٢٧٦ هـ. ق) با شرح وتحقيق احمد صقر. قاهره (مطبعة دار الكتب العربية).
٣٦. التبيان في تفسير القرآن: أبو جعفر محمد بن حسن طوسي (م ٤٦٠ هـ. ق) نجف. (المطبعة المعلمية) ١٣٧٦ هـ. ق.
٣٧. التيسير في القراءات السبع: أبو عمرو عثمان بن سعيدداني (م ٤٤٤ هـ. ق) تصحيح اتوپريتزل. استانبول (مطبعة الدولة) ١٩٣٠ م. و (طبع حيدر آباد دكن) ١٣١٦ هـ. ق.
٣٨. الجامع لاحكام القرآن: محمد بن احمد انصاري قرطبي (م ٦٧١ هـ. ق). قاهره (مطبعة دار الكتب) ١٣٥٧ هـ. ق = ١٩٣٨ م. و طبع دوم (١٣٨٦ هـ. ق = ١٩٦٧ م) و طبع (كتاب الشعب) قاهره.
٣٩. الجرح والتعديل: عبد الرحمن بن ابي حاتم رازي (م ٣٢٧ هـ. ق). حيدر آباد دكن، (مطبعة ئ مجلس دائرة المعارف العثمانية) ١٣٧٢ هـ. ق = ١٩٥٣ م، طبع اول.
٤٠. الحجة في علل القراءات السبع: أبو على حسن بن احمد فارسي (م ٣٧٧ هـ. ق) با تحقيق على نجدى ناصيف، ودكتور عبد الحليم نجار ودكتور عبد الفتاح شلبي وتجديد نظر محمد على نجار. قاهره (مطبعة دار الكتب العربي).
٤١. الحجة في القراءات السبع: ابن خالويه (م ٣٧٠ هـ. ق)، تحقيق وشرح دكتور عبد العال سالم مكرم. بيروت (دار الشرق) ١٩٧١ م.
٤٢. الحدائق الناضرة: شيخ يوسف بحراني (م ١١٨٦ هـ. ق)، تحقيق وتعليق و اشراف محمد تقي ايرواني. نجف (مطبعة دار الكتب) ١٣٨٠ هـ. ق.
٤٣. الحياة العلمية في الشام في القرنين الاول والثاني للهجرة: خليل داود. بيروت (دار الآفاق الجديدة) ١٩٧١ م، طبع اول.
٤٤. حياة الشعر في الكوفة إلى نهاية القرن الثاني عشر: دكتور يوسف خليف. قاهره

- (دار الكتاب العربي
للطباعة والنشر) ١٣٨٨ هـ. ق = ١٩٦٨ م.
٤٥. النخصال: محمد بن علي ابن بابويه قمى، معروف به (صدوق) (م ٣٨١ هـ. ق).
نجف (المطبعة
الحيدرية) ١٣٩١ هـ. ق = ١٩٧١ م.
٤٦. خلاصة تذهيب الكمال في أسماء الرجال: احمد بن عبد الله خزرجي انصاري (م
٩٢٣ هـ. ق). (المطبعة
الخيرية) ١٣٢٣ هـ. ق.
٤٧. دراسات في تاريخ الخط العربي - مذبدايته إلى نهاية العصر الاموى: دكتور صلاح
الدين المنجد.
بيروت (مطبعة دار الكتاب الجديد) ١٩٧٢ م، طبع اول.
٤٨. الدقائق المحكمة في شرح المقدمة: زكريا بن محمد انصاري (م ٩٢٦ هـ. ق) در
هامش (المقدمة
الجزرية). قاهره (المطبعة السعيدية). ودر هامش (المنح الفكريد). قاهرة (مطبعة عيسى
البابى الحلبي) ١٣٦٧
هـ. ق = ١٩٤٨ م.
٤٩. الرحيق المختوم (شرح الرجوزة محمد بن احمد متولى (اللؤلؤ المنظوم في ذكر
جملة من
المرسوم)): حسن بن خلف حسيني. قاهره (مطبعة المعاهد) طبع اول.
٥٠. رسم المصحف والاحتجاج به في القراءات: دكتور عبد الفتاح اسماعيل شلبي.
قاهره (مطبعة مكته
النهضة) ١٣٨٠ هـ. ق = ١٩٦٠ م.
٥١. روضات الجنات في أحوال العلماء والسادات: سيد محمد باقر خوانسارى (م
١٣١٣ هـ. ق). ايران،

- چاپ سنگی ۱۳۰۷ هـ. ق.
۵۲. الزينة في الكلمات الاسلامية والعربية: أبو حاتم الرازي (م ۳۲۲ هـ. ق) مقابله ء با اصل وتعليق حسين بن فضل الله همداني. قاهره (مطبعة ء دار الكتاب العربي) ۱۹۵۷ م، طبع دوم.
۵۳. السبيل إلى ضبط كلمات التنزيل: احمد محمد زينحار. قاهره (مطبعة ء الازهر) ۱۳۷۳ هـ. ق = ۱۹۵۳ م، طبع اول.
۵۴. سراج القارئ المبتدى وتذكار القارئ المنتهى: على بن قاصح بغدادى (م پس از سده ء هشتم هجري).
- قاهره. (مطبعة ء مصطفى البابی الحلبي وأولاده) ۱۳۷۳ هـ. ق = ۱۹۵۴ م، طبع سوم.
۵۵. السيرة النبوية: ابن هشام (م ۲۱۳ هـ. ق)، تحقيق وضبط وشرح وفهارس مصطفى سقا، ابراهيم ابيارى، عبد الحفيظ شلبى. قاهره (مطبعة ء مصطفى البابی الحلبي) ۱۳۵۵ هـ. ق = ۱۹۳۶ م.
۵۶. شرح طيبة النشر في القراءات العشر: احمد بن محمد بن الجزرى (م ۸۵۹ هـ. ق) تحقيق وضبط و تجديد نظر شيخ على محمد ضباع. قاهره (مطبعة ء مصطفى البابی الحلبي وأولاده)، طبع اول.
۵۷. شرح الوضحة: ابن أم قاسم (م ۷۴۹ هـ. ق)، تحقيق وتعليق دكتور عبد الهادى فضلى. بيروت (دار القلم) ۱۹۸۰ م.
۵۸. الصحابي: احمد بن فارس (م ۳۹۵ هـ. ق). قاهره (مطبعة ء المؤيد) ۱۳۲۸ هـ. ق = ۱۹۱۰ م.
۵۹. صحيح البخاري: محمد بن اسماعيل بخارى (م ۲۵۶ هـ. ق). قاهره (مطبعة ء محمد على صبيح أولاده).
۶۰. صحيح مسلم: مسلم بن حجاج قشيري (م ۲۶۱ هـ. ق). قاهره (مطبعة ء محمد على صبيح وأولاده).
۶۱. غاية النهاية في طبقات القراء: محمد بن محمد جزرى (م ۸۳۳ هـ. ق)، نشر (براگستراسر). قاهره (مطبعة ء مكتبة الخانجى) ۱۳۵۱ هـ. ق = ۱۹۳۲ م.
۶۲. غيث النفع في القراءات السبع: على نوري صفاقسى (م ۱۱۱۸ هـ. ق) در هامش (سراج القارى).

٦٣. فتح الباري بشرح البخاري: ابن حجر عسقلاني (م ٨٥٢ هـ. ق). قاهره (مطبعة هـ حلي) ١٣٧٨ هـ. ق = ١٩٥٩ م.
٦٤. فجر الاسلام: احمد امين. قاهره (لجنة التأليف والنشر) ١٣٧٠ هـ. ق = ١٩٥٠ م، طبع ششم.
٦٥. فضائل القرآن: ابن كثير دمشقي (م ٧٧٤ هـ. ق). بيروت (دارالاندلس).
٦٦. الفهرست: ابن النديم. تحقيق رضا تجدد، تهران. (چاپخانه ء دانشگاه تهران)، وبيروت (مكتبة خياط).
٦٧. فهرس مخطوطات دار الكتب الظاهرية - علوم القرآن: دكتور عزة حسن. دمشق (المجمع العلمي العربي) ١٣٨١ هـ. ق = ١٩٦٢ م.
٦٨. في الادب الجاهلي: طه حسين (م ١٣٩٣ هـ. ق). قاهره (دار المعارف) ١٩٥٨ م.
٦٩. في الدراسات القرآنية واللغوية (الامالة في القراءات واللهجات العربية): دكتور عبد الفتاح اسماعيل شلبي. قاهره (مطبعة هـ نهضة مصر) ١٣٧٦ هـ. ق = ١٩٥٧ م، طبع اول.
٧٠. القراءات في نظر المستشرقين والملحددين: عبد الفتاح قاضي. قاهره (مجمع البحوث الاسلامية) ١٣٩٢ هـ. ق = ١٩٧٢ م.
٧١. القراءات القرآنية في ضوء علم اللغة الحديث: دكتور عبد الصبور شاهين.. (دار القلم) ١٩٦٦ م.
٧٢. القراءات واللهجات: عبد الوهاب حموده. قاهره (مطبعة هـ السعادة) ١٣٦٨ هـ. ق = ١٩٤٨ م.
٧٣. الكافي: محمد بن شريح رعيبي اندلسي (م ٤٧٦ هـ. ق) در هامش (المكرر).
٧٤. كتاب السبعة في القراءات: ابن مجاهد (م ٣٢٤ هـ. ق)، تحقيق دكتور شوقي ضيف. قاهره

- (دار المعارف) ١٩٧٢ م.
٧٥. كشاف إصطلاحات الفنون: محمد على تهانوى (م ١١٥٨ هـ. ق). بيروت (شركة خياط).
٧٦. كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون: حاجى خليفه (م ١٠٦٧ هـ. ق) تهران، المكتبة
- الاسلامية) ١٣٧٨ هـ. ق = ١٩٦٧ م، طبع سوم.
٧٧. لطائف الاشارات لفون القراءات: شهاب الدين قسطلاني (م ٩٢٣ هـ. ق)، تحقيق وتعليق شيخ عامر
- سيد عثمان ودكتور عبد الصبور شاهين. قاهره، ١٣٩٢ هـ. ق = ١٩٧٢ م.
٧٨. اللغات في القرآن، رواية ابن حسنون المقرئ بإسناده إلى ابن عباس: تحقيق صلاح الدين منجد.
- بيروت (دار الكتاب الجديد) ١٣٩٢ هـ. ق = ١٩٧٢ م، طبع دوم.
٧٩. اللهجات العربية في القراءات القرآنية: دكتور عبده الراجحي. قاهره (دار المعارف)، ١٩٦٨ م.
٨٠. مباحث في علوم القرآن: دكتور صبحى صالح. بيروت (دارالعم للملايين) ١٩٦٩ م، طبع ششم.
٨١. مجمع البيان: أبو على فضل بن حسن طبرسي (م ٥٤٨ هـ. ق). بيروت (دار مكتبة الحياة) ١٣٨٠
- هـ. ق = ١٩٦١ م. بيروت (دار الفكر)، طبع دوم.
٨٢. المحتسب: ابى جنى (م ٣٩٢ هـ. ق)، تحقيق على نجدى ناصيف، دكتور عبد الحلیم نجار، ودكتور عبد الفتاح
- شلبى. قاهره (المجلس الاعلى للشؤون الاسلامية) ١٣٨٦ هـ. ق.
٨٣. المحكم في نقط المصاحف: أبو عمرو عثمان بن سعيدداني (م ٤٤٤ هـ. ق)، تحقيق دكتور عزة حسن.
- دمشق (المطبعة الهاشمية) ١٩٦٠ م.
٨٤. مختصر صحيح مسلم: حافظ منذري (م ٦٥٦ هـ. ق)، تحقيق محمد ناصرالدين البانى. قاهره (مطبعه ئ محمد على صبيح وأولاده).
٨٥. مدخل إلى القرآن الكريم: دكتور محمد عبد الله دراز، ترجمه ء محمد عبد العظيم على، تجديدنظر دكتور
- سيد محمد بدوى. بيروت (دار القلم) ١٣٩١ هـ. ق = ١٩٧١ م، طبع اول.
٨٦. مدرسة البصرة النحوية: دكتور عبد الرحمن سيد. قاهره (سجل العرب)، طبع اول.
٨٧. مدرسة الكوفة: دكتور مهدي مخزومي. قاهره. (مطبعه ء مصطفى البابى الحلبي)

- ١٩٥٨ م، طبع دوم.
٨٨. مذاهب التفسير الاسلامي: گولدزيهر، ترجمه ء دكتور عبد الحليم نجار. قاهره (مطبعة ء السنة المحمدية)
- ١٣٧٤ هـ. ق = ١٩٥٥ م.
٨٩. المرشد الوجير: أبو شامة ء مقدسي (م ٦٥٥ هـ. ق)، تحقيق طيار آلتى قولاج. بيروت (دار صادر) ١٣٩٥ هـ. ق = ١٩٧٥ م.
٩٠. المصاحف: عبد الله بن سليمان بن اشعث سجستاني (م ٣١٦ هـ. ق) تصحيح دكتور آرتور جفرى. قاهره (المطبعة الرحمانية) ١٩٣٦ م = ١٣٥٥ هـ. ق، طبع اول.
٩١. المصحف المرتل (الجمع الصوتى الاول للقرآن الكريم): لبيب سعيد. قاهره (دار الكتاب العربي).
٩٢. معاني القرآن: أبو زكريا (فراء) (م ٢٠٧ هـ. ق)، تحقيق احمد يوسف نجاتى، ومحمد على نجار. قاهره (دار الكتب) ١٣٧٤ هـ. ق = ١٩٥٥ م، طبع اول.
٩٣. معجم الادباء: ياقوت حموى (م ٦٢٦ هـ. ق). قاهره (دار المأمون)، طبع اخير.
٩٤. معجم المؤلفين: عمر رضا كحاله، دمشق (مطبعة ء الترقى) ١٣٧٦ هـ. ق = ١٩٦٠ م.
٩٥. مقدمتان في علوم القرآن: (مقدمة كتاب المباني) و (مقدمة ابن عطية): نشر دكتور آرتور جفرى،
- تصحيح عبد الله اسماعيل صاوى. قاهره (دارالصاوى) ١٣٩٢ هـ. ق = ١٩٧٢ م، طبع دوم.
٩٦. المقنع في رسم مصاحف الامصار: أبو عمرو عثمان بن سعيدداني (م ٤٤٤ هـ. ق)، تحقيق محمد احمد

- دهمان. دمشق (مطبعة ء الترقى) ١٣٥٩ هـ. ق = ١٩٤٠ م.
٩٧. مناهل العرفان في علوم القرآن: محمد عبد العظيم زرقاني. قاهره (دار إحياء الكتب العربية) ١٣٧٢ هـ. ق، طبع سوم.
٩٨. المعجم المفهرس لالفاظ القرآن الكريم: محمد فؤاد عبد الباقي. قاهره (دارمطابع الشعب).
٩٩. معرفة القراء: حافظ ذهبي (م ٧٤٨ هـ. ق) تحقيق وفهرست و ضبط اعلام وتعليق محمد سيد جاد الحق (دار التأليف) طبع اول.
١٠٠. المغازى: واقدى (م ٢٠٧ هـ. ق) تحقيق دكتور مارسدن جونر. انگلستان (دانشگاه اكسفورد) ١٩٦٦ م.
١٠١. مفتاح السعادة: احمد بن مصطفى طاش كبرى زاده (م ٩٦٨ هـ. ق). حيدر آباد دكن (دائرة المعارف النظامية) طبع اول. و، قاهره (مطبعة ء الاستقلال الفكرى).
١٠٢. مفتاح الكرامة: محمد جواد عاملي (م ١٢٢٦ هـ. ق). قاهره (الشورى) ١٣٢٦ هـ. ق.
١٠٣. المفردات السبع: أبو عمرو عثمان بن سعيدداني. قاهره. (الفاروقية الحديثة).
١٠٤. منجد المقرئين: ابن الجزرى (م ٨٣٣ هـ. ق). قاهره (الوطنية الاسلامية)، ١٣٥٠ هـ. ق.
١٠٥. المواهب الفتحية في علوم اللغة العربية: حمزة فتح الله. قاهره (الاميرية) ١٣١٣ هـ. ق، طبع اول.
١٠٦. الموسوعة القرآنية: ابراهيم ابيارى. قاهره (سجل العرب) ١٣٣٨ هـ. ق = ١٩٦٩ م.
١٠٧. نثر المرجان في رسم نظم القرآن: محمد غوث النائطى الاركاتى. حيدر آباد (مطبعة ء عثمان).
١٠٨. النشر في القراءات العشر: ابن الجزرى (م ٨٣٣ هـ. ق) تجديد نظر على محمد ضباغ. قاهره (مطبعة ء مصطفى محمد).
١٠٩. النقط والكشل: أبو عمرو عثمان بن سعيدداني - كه با (المقنع) ياد شده به طبع رسیده است.
١١٠. نوراليقين في السند وتحمل كتاب الله المبين: محمد روى مالكى. قاهره. (مطبعة ء حجازى) ١٣٦٠

٥. ق، طبع اول.
١١١. هجاء مصاحف الامصار: رجوع كنيدي به سلسله ء مجله ء (معهد المخطوطات العربية).
١١٢. أخبار التراث العربي: نشره ء (معهد المخطوطات بجامعة الدول العربية) قاهره.
١١٣. الرسالة: مجله ء هفتگی، به مدیریت ونشر احمد حسن زيات. قاهره (الشاطبي): احمد بدوى شماره ء ٩٦٦، ١٣٧١ هـ. ق = ١٩٥٢ م.
١١٤. الفكر الاسلامي: مجله ء ماهيانه، مقاله ء (انا نحن نزلنا الذكر..). ميرزا أبو الحسن شعراني، شماره ء اول ١٣٩٢ هـ. ق = ١٩٧٣ م.
١١٥. مجلة كلية اللغة العربية: نشره ء (رياسة العامة للكليات والمعاهد بالرياض) مقاله: (الرسم العثماني) از عبد العزيز عبد الفتاح قارى. شماره ٤ / ١٣٩٤ هـ. ق = ١٩٧٤ م.
١١٦. مجلة مجمع اللغة العربية: قاهره: (ذكرى حفى ناصيف): عبد الحميد حسن، جزء ٢٥ / ١٣٩٠ هـ. ق = ١٩٧٠ م.
١١٧. مجلة المجمع العلمي العراقي: بغداد، (لهجات القرآن الكريم) دكتور جواد على. مجلد سوم، جزء دوم، ١٣٧٤ هـ. ق = ١٩٥٥ م.
- مجلة معهد المخطوطات العربية بجامعة الدول العربية: قاهره، (هجاء مصحف الامصار) احمد بن عمار المهدي (م ٤٣٠ هـ. ق)، تحقيق محيى الدين عبد الرحمن رمضان، مج ١٩ ج ١ / ١٣٩٣ هـ. ق = ١٩٧٣ م.
١١٨. المربد: مجله ء ساليانه (جامعة البصرة) مقاله ء (كولدتسيهر والقراءات): دكتور عبد الرحمن سيد، شماره ء

. اول، ۱۳۸۸ ه. ق = ۱۹۶۸ م.
- و منابع دیگری که نگارنده و مترجم در پاورقیها یاد کرده است و به خاطر اختصار
از ذکر آنها در اینجا
خودداری می شود.

معرفی کتابها و نسخه های خطی آنها
بخش قرائت و تجوید

(۲۰۵)

(۲.۶)

۱ آداب قراءة القرآن (مقالة في -) ۱ س
غياث الدين منصور دشتکی (م ۹۴۰ یا ۹۴۹ هـ. ق).
* ترجمه و احوال او را در بخش تفسیر، ذیل تفسیر آیه (سبحان الذی أسرى: غياث
الدين

منصور دشتکی) ببینید.

ت: سده ۱۰ هـ. ق.

به نظر می رسد که این مقال بخشی از کتابهای دشتکی و احتمالا گفتاری از کتاب
مقالات
العارفین او باشد.

آغاز [نسخه ۷ مج ۱۸۳۰ مجلس]: [منقول من كلام غياث المدققين منصور]،
المقالة الرابعة: النصوص الدالة على فضيلة القارى والقراءة كثيرة عديدة
معروفة مشهورة غير مستورة. ومن الآداب: ينبغي للقارى السواك و
تنظيف الفم وتطهير الثوب ومكان الجلوس، استقبال القبلة أولى
إلا لضرورة هي أولى، ويستحب أن يكون طاهرا بوضوء، فلم يكن محدثا
ولاجنبا ولا متجنباً..

انجام [همان نسخه]:... والقراءة من المصحف أفضل، وقد جعل النظر في
المصحف عبادة، ولا بأس برفع الصوت باعتدال، لقد اتفق العلماء على
الامر بسجود التلاوة، واختلف هل هو أمر وجوب أو استحسان،
والاكثرون قرروا الاستحباب أو الاستحسان، وجوزوا في الصلوة،
وأكثرهم على أن السجدة أربع عشر، والاكثرون أوجبوا الطهارة في
سجدة التلاوة وكذا استقبال القبلة، وقد يجوز خلاف هذا.
* نسخه:

۱. مجلس - تهران (۷ مج ۱۸۳۰ - دفتر: ۲۵۸۰۸). نستعليق محمد بن حسين
عقيلي

استرآبادى، حدود ۱۰۵۸ هـ. ق، ص ۶ و ۷، ۲۳ سطرى [ف: مجلس ۲ / ۹ /
۴۵۸] ۱ س.

۲ آداب قراءة القرآن و کتابته ۲ س.

* مؤلف نسخه أي که از این کتاب رؤیت شده شناخته نشد، لکن پیداست که از
دانشمندان اهل سنت می باشد.

ت:؟

این نسخه با عنوان (فرع) آغاز می شود و مؤلف معتقد است که قرآن در زمان پیامبر
اکرم

(صلی الله علیه وآله وسلم) به صورت کنونی جمع آوری و مرتب شده است، وما به

منظور آگاهی

(۲۰۷)

از نسخه‌ای که رؤیت شد مقداری از آغاز و انجام آن را می‌نگاریم، و ممکن است بخشی از کتابی باشد:

آغاز [نسخه ۵ ش ۵ مج ۱۵۰۴ ملک]: فرع - القرآن العزیز مؤلف من زمنه (صلی الله علیه وسلم) علی ما هو علیه الیوم، لکن لم یجمع فی مصحف واحد، لما کان یتوقع من زیادة و نسخ، بل کان محفوظا فی صدور طوائف من الصحابة. فلما قتل کثیر منهم فی خلافة الصدیق (کرم الله وجهه!) خاف وقوع اختلاف فیہ بعد ذلك، فاستشار الصحابة (رضی الله عنهم) فی جمعه فی مصحف، فأشاروا به ففعله وجعله فی بیت حفصة..

انجام: ... ویندب افتتاح حدیث رسول الله (صلی الله علیه وسلم) و ختمه بقراءة شخص حسن الصوت شیئا من القرآن. زاد فی التبیان: ینبغي للقارئ أن یقرء ما یلیق بالمجلس ویناسبه وأن تكون قراءته فی آیات الخوف و الرجاء و المواعظ و التزهید فی الدنیا، و الترغیب فی الآخرة، و التأهب لها، و قصر الأمل، و مکارم الأخلاق، انتهى.

* نسخه:

۱. ملک - تهران (۵ مج ۱۵۰۴) نسخ عبد المؤمن حسینی، فرزند سید نظامی سرکتی، در روز

چهارشنبه ۱۲۴۲ ه. ق، در فهرست به عنوان (فروع فی آداب قراءة القرآن و کتابته و غیرها) آمده، گ ۳۹۱ ر - ۴۰۹ پ [ملک ۵ / ۲۷۹] ۲ س.

۳ إبراز المعانی من حرز الامانی و

وجه التهانى فی القراءات السبع للسبع المثانی ۳ س
أبو شامة (۵۹۹ - ۶۵۵ ه. ق).

* أبو القاسم شهاب الدین (أبو محمد) عبد الرحمن بن اسماعیل بن ابراهیم بن عثمان بن ابی بکر

بن عباس مقدسی دمشقی شافعی، معروف به (أبو شامة) که اصلا از قدس است و در دمشق در

۲۳ ع / ۵۹۹ ه. ق زاده شد و در همانجا پرورش یافت، و قبل از ده سالگی قرآن را حفظ کرد،

و در شانزده سالگی نزد علم الدین سخاوی و اساتید دیگر همه قراءات متداول را فراگرفت و در

اسکندریه به تکمیل سایر علوم پرداخت و سرانجام به صورت دانشمندی کارآمد در فقه و حدیث

و تاریخ و نحو و ادب و قرائت چهره نمود، و سمت مشیخه (دار الحدیث اشرفیه) را به

عہدہ
گرفت. دو نفر بہ بہانہ ء استفتاء بہ خانہ اش درآمدند و او را شدیداً مضروب ساختند
کہ بر اثر آن در
بستر بیماری افتاد و در ۱۹ رمضان ۶۶۵ ه. ق بہ علت همان بیماری در دمشق از
دنیا رفت و در

مقابر (باب الکیسان) یا (باب الفرادیس) به خاک سپرده شد. وی آثار فراوانی از خود به جای گذاشته که پاره ای از آنها عبارتند از: (کتاب الروضتین فی أخبار الدولتین: الصلاحیة والنوریة - ط)، (المحقق من علم الاصول فیما يتعلق بأفعال الرسول)، (نظم المفصل للزمخشری) در نحو، (المرشد الوجیز إلى علوم تتعلق بالقرآن العزیز) (تاریخ دمشق) که درباره آن دو کتاب نوشت: یکی در پانزده جزء، و در دیگری در پنج جزء، (مفردات القراء)، (مختصر تاریخ ابن عساکر) در پنج جلد، (الباعث علی إنکار البدع والحوادث) و کتابهای دیگر. أبو شامة همه کتب ومصنفات خود را بر (کتابخانه عادلیه دمشق) وقف کرد که دچار آتش سوزی شد واکثر آنها بر اثر آن از میان رفت. او را از آنرو به (أبو شامة) ملقب ساختند، چون حال بزرگی بالای ابروی چپ داشت. # ت: سلخ ذح ۶۲۴ ه. ق. گزارش مربوط به این کتاب را - إن شاء الله - در مورد کتاب (حرز الامانی..) از نظر می گذرانید چلبی این شرح را به عنوان تألیفی متوسط از نظر حجم معرفی می کند و می گوید: أبو شامة پس از تألیف، آن را فشرده ساخت. أبو شامة در این کتاب یادآور می شود که (قرائت) عبارت از نقل وروایت است، و آنچه از قرائت منقوله - اگر موافق رسم الخط مصحف امام باشد - از قرائت دیگر اقوی است، اما پیروی از صرف رسم الخط - تا وقتی که نقل وروایت آن را تأیید نکند - واجب نیست. و همو می گوید: در قرآن عربی از تمام زبانها ولهجه های عربی لغاتی وجود دارد، زیرا قرآن بر تمام عربها نازل شد، و خداوند به آنها رخصت داد که می توانند آنرا بر طبق لغات مختلف خود قرائت کنند، به همین جهت قرائت مختلف

در قرآن پدید آمد. أبو شامة (مختصر) این کتاب را در سلخ ذح ٦٢٤ هـ. ق، طبق نسخه ٤ گوهرشاد (ش ٢٣٦) به پایان برده است.

آغاز: بسمله، الحمد لله الذى أسبغ علينا نعمه، وأفاض لدينا مننه، وأنزل إلينا كتابه الذى فصل آياته فأحكمه وأتقنه.. فإن أولى ما أفنى فيه المكلف عمره، وعلق به خاطره، وأعمل فيه فكره تحصيل العلوم النافعة الشرعية واستعمالها في الاعمال الرضية، وأهم ذلك علم كتاب الله.. وسميته (إبراز المعاني من حرز الامانى)..

انجام:.. فحسن تشبيه الصلوة على الصحابة بذلك، لانهم في الصلوة تبع لرسول الله (صلى الله عليه [وآله] وسلم)، فلهذا أصابتهم نفحاتها وبركاتها (رضى الله عنهم) أجمعين آمين.

بنگرید به: البداية ١٣ / ٢٥٠، ٢٥١. و: طبقات القراء ١ / ٣٦٦. و: تذكرة الحفاظ ٤ / ٣٥٢. و: بغية الوعاة ٢٩٧.

و: شذرات الذهب ۵ / ۳۱۸. و: طبقات الشافعية ۵ / ۶۱. و: فوات الوفيات ۱ / ۲۵۲، ۲۵۳. و: السلوك، مقریزی
 ۱ / ۵۶۲. و: الذیل علی الروضتین، أبو شامة ۳۷ - ۴۵. و: مرآة الجنان ۴ / ۱۶۴.
 و: مختصر دول الاسلام ۲ / ۱۳۱.
 و: الدارس، نعیمی ۱ / ۲۳، ۲۴. و: فهرست خدیویه ۵: ۶۴. و: كشف الظنون
 (۶۴۷)، ۷۲، ۲۱۸، ۲۹۴، ۹۱۸،
 ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۳۲۷، ۱۳۳۴، ۱۴۰۲، ۱۶۱۶، ۱۶۵۵، ۱۷۷۳، ۱۷۷۶،
 ۱۷۹۴، ۱۸۰۴، ۱۹۸۲. و:
 روضات الجنات، ط جدید ۵ / ۴۲ به بعد، وط سنگی ۴۲۹. و: إيضاح ۱ / ۹۳ و
 ۲ / ۲۳۱، ۳۰۴. و: هدية العارفين
 ۱ / ۵۲۴، ۵۲۵. و: التعريف بالمؤرخين ۱ / ۸۴ - ۸۶. و: كتبخانه سند، ۷۵. و:
 كتبخانه ولي الدين ۳. و:
 معجم المؤلفين ۵ / ۱۲۵، ۱۲۶. و: الاعلام، زرکلي ۴ / ۷۰. و: غاية النهاية ۱ /
 ۳۶۵. و: ريحانة الادب ۷ / ۱۵۰.
 ۱۵۱. و: قاموس الاعلام ۱ / ۲۳۷. و: معجم المطبوعات ۳۱۷. و: فهرست ظاهريه
 ۱ / علوم القرآن / ۲۸۸ - ۲۹۱.
 و:

Encyclapedie de Islam I: Brockelmann : ۱۰۶ .
 verzeichniss der arabischen handschriften : ۲۳۴ , IX : ۳۰۳ .
 I.: Ahlwardt
 I. g: Brockelmann : ۳۱۷

* نسخه:

۱. ظاهريه - دمشق (۲۹۸) نسخ علی بن مسعود مقری بغدادی در روز دوشنبه سه
 شب مانده
 از صفر سال ۷۰۲ ه. ق، بر روی صفحه اول ترجمه و احوال مؤلف آمده، نسخه
 از سوره و
 آل عمران را دارد، ۲۱۷ گ، ۲۱ سطر [ف: الظاهرية ۱ / علوم القرآن / ۲۸۹،
 ۲۹۰] ۳

س
 ۲. ملك - تهران (۱۱۳۰) تعليق أبو طالب بن احمد بن محمود شیرازی معروف به
 (حافظ) در

۷۵۳ ه. ق، نسخه دوره و کامل است، ۳۷۶ گ، ۲۱ سطر [ف: ملك ۱ / ۱۲]

س ۴

۳. ظاهریه - دمشق (۷۷۳۰) نسخ محمد بن لقمان بن عبد الوهاب حافظ در روز سه شنبه ۱۰
 ج ۱ / ۷۷۱ ه. ق، نسخه دوره ء کامل است، ۲۰۶ گ، ۲۷ سطری [ف: الظاهرية / ۱ / علوم القرآن / ۲۸۸] ۵ س
۴. ادبیات - تهران (۱۱۹ ب) نسخ سده ء ۸ ه. ق، نسخه از سوره ء آل عمران تا پایان کتاب را دارد، ۲۳۲ گ، ۲۱ سطری [ف: ادبیات / ۱ / ۳۳۰] ۶ س
۵. ظاهریه - دمشق (۴۴۲۵) نسخ سده ء ۸ ه. ق، نسخه قطعه ای از کتاب است از آغاز آن، ۱۶ گ (۱۴۹ - ۱۵۴)، ۲۳ سطری [ف: الظاهرية / ۱ / علوم القرآن / ۲۹۰، ۲۹۱] ۷ س
۶. ملك - تهران (۱۳۴۵) تعلیق امام بن جلال کرمانی در ۶ ع ۲ / ۸۴۳ ه. ق. نسخه ء کامل است، ۳۱۴ گ، ۲۳ سطری [ف: ملك / ۱ / ۱۲] ۸ س
۷. گوهرشاد - مشهد (۲۳۶) نسخ محمدقاسم بن علی بن نظر داد در ۱۰۰۳ ه. ق، نسخه ء کامل است و در پایان آن آمده است: (آخر إبراز المعاني المختصر، والحمد لله وحده)، این نسخه

تصحیح شده، ۲۳ سطر [ف: گوهرشاد ۱ / ۲۰۴، ۲۰۵. وف: چهار کتابخانه ء مشهد

[۲۰۵] ۹ س

۴ الادبیات النجمیة فی مقدار المد ۴ س
ت:؟

اشعاری است به بحر رجز در چهار بیت که ممکن است که از دانشمندی معروف باشد؟ و در باره ء

مقدار مد که باید به اندازه ء چند حرف باشد انشاء شده است.

آغاز: یمد بقدر الخمس ورش و حمزة * * * والاربع نجم والثلاث رضی کلا انجام: وهذا سماع من شیوخ موید * * * بما قیل فی التیسیر وال غیر فاقبلا *
نسخه:

۱. مرکزی - تهران (۴ مج ۵۲۲۷) نسخ سده ء ۸ یا ۹ ه. ق [ف: مرکزی ۱۵ / ۴۱۶۵] ۱۰ س

۵ أحكام الهمزة فی الآیات ۵ س

(احتمالا) محمد بن علی حسینی جرجانی (سده ء ۹ ه. ق؟)

* احتمالا مؤلف همان محمد بن علی بن محمد بن علی حسینی جرجانی پسر سید شریف

جرجانی (م ۸۳۸ ه. ق) و مؤلف (شرح هداية الحكمه ء) ابهری و سایر آثار دیگر است که

ترجمه ء احوال او را - إن شاء الله - در جای خود گزارش خواهیم کرد.

ت: احتمالا سده ء ۹ ه. ق.

در این کتاب کیفیت قرائت و کتابت همزه را به ترتیب سوره های قرآنی گزارش نموده و چون

این رساله در مجموعه ای قرار دارد که همه ء آنها از محمد بن علی حسینی جرجانی می باشد

محتمل است این یکی نیز از همو باشد.

آغاز [موجود در نسخه ء ش ۱ مج ۷۱۰ مرعشی]: الملا افتونی، یا أيها الملا ایکم، وشبه ذلك حيث وقع فيها، فلك تحقيق الهمزة الثانية..

انجام:.. وإن شائتك مثل (مائة) ذكر في البقرة. والحمد لله وحده وصلى الله على محمد وآله أجمعين.

* نسخه:

۱. مرعشی - قم (۱ مج ۷۱۰) نسخ قاسم بن مرتضی حسینی تونی در حدود ۹۴۴ ه. ق،

دارای حواشی مختصر، گ ۱ ر - ۴۰ پ [ف: مرعشی ۲ / ۳۰۵] ۱۱ س

(۲۱۱)

٦ الاختلاف في رواية قراءة عاصم (رسالة في -) ٦ س
محمد بن محمود سمرقندي (م ٧٨٠ هـ. ق)
* ترجمه و احوال او را در همين بخش قرائت و تجويد، ذيل (شرح القصيدة الفائحة:
محمد بن
محمد سمرقندي) ببينيد.
ت: سده ٨ هـ. ق.
مقدمة يادآور می شويم: حفص بن سليمان كوفي غاضری بزاز (٩٥ - ١٩٣ هـ. ق)
وابو بكر
شعبة بن عياش حناط اسدي كوفي (٩٠ - ١٨٠ هـ. ق) از شاگردان وراويان عاصم
كوفي -
يكي از قراء سبعة - بوده اند. اين رساله در گزارش آن شمار از كلمات قرآني است
كه ميان
اين دو راوي در قرائت وروايت آنها از عاصم اختلاف وجود دارد. مؤلف، كلمات
يادشده را به
ترتيب سوره ها از منظومه و (حرز الاماني) شاطبي استخراج و نقل کرده و افراد در
جمع و تأليف
داشته است. نام اين رساله درست دانسته نشد و باتوجه به موضوع آن، نام مذکور را
ياد کرديم،
از ديباچه و رساله - كه در آن آمده است: (إني قد ذكرت في هذا الجزء الخلاف بين
أبي بكر بن
شعبة..) استفاده می شود كه اين رساله بايد بخشي از كتاب مؤلف مذکور باشد،
و چون به
هيچيك از نسخه ها نگارنده را دسترسي نيست اين مسأله و نيز اينكه به زبان فارسي يا
عربي
است در ترديد به سر می برد.
آغاز: بسملة، الحمد لله الذي جعل صدورنا خزائن كلامه القديم، وهدانا به..
انجام [در نسخه و ش ٦٢ تجويد وقرآات قدس رضوی]: كفوءا ص، كفوا ع.
[و در نسخه ش ١٣ تجويد قدس رضوی كه نسخه را فارسي معرفي
كرده]: .. مثل تنوين بابا بالمن.
* نسخه:
١. فيضيه - قم (٥ مج ١٩٩٥) نوشته و ظهير بن فاضل ظهير حسيني كور؟ سرخي
در ٩٦٤ هـ.
ق [ف: فيضيه، استادی ٢ / ٣ / ١٦٢] ١٢ س

۲. قدس رضوی - مشهد (۱۳ تجوید) نستعلیق؟، وقفی نادرشاه، ۱۴ سطری که آنرا
به زبان

فارسی یاد کرده است [ف: قدس ۲ / ۲۲۸] ۱۳ س

۳. قدس رضوی - مشهد (۶۲ تجوید و قراآت * ۸۸۱۳) نسخ؟، ۱۴ گ، ۱۳
سطری [ف:

قدس ۶ / ۱۶۶] ۱۴ س

۷ اختلاف القراءات ۷ س
حسین حسینی قاری (در نسخه)
* مؤلف شناخته نشد

ت:؟

این رساله دربارهٔ اختلاف قراآت به ترتیب سوره های قرآن است که راجع به هریک از قاریان

با رمز و اشاره برگزار کرده است.

آغاز [نسخه ۵ / ۴۴۳۸ مرکزی]: بسمله و به نستعین. التابعی، وهو أخذ عن عبد الله بن حبيب السلمی عن عثمان وعلی [علیه السلام] و أبی بن کعب وزید بن ثابت و عبد الله بن مسعود وعلی النبی (صلی الله علیه [وآله] وسلم)، و أيضا أخذ عاصم من زر بن جیش.. ثم إني جعلت علامة بكر الصاد، و علامة حفص العين.

سورة الحمد ليس فيها خلاف. سورة البقرة فيها ثلاثون موضعا. اتخذتم بالادغام ص، اتخذتم بالاظهار (ع)، هزوا ص، هزوا (ع)..

انجام [همان نسخه]: .. مؤصده (ص)، مؤصدة (ع)، إن راءه (ص) إن راءه (ع)، أدريك (ص)، أدريك (ع)، مؤصدة (ص)، مؤصدة (ع)، في عمد (ص)، في عمد (ع)، ولي دين (ص)، ولي دين (ع) كفوا (ص)، كفوا (ع) تمت التجويد بعون الملك الوهاب، والله أعلم بالصواب.
* نسخه:

۱. مرکزی - تهران (۵ مج ۴۴۳۸) نوشتهٔ عماد بن رضا حسینی در ۱۰۰۸ ه. ق، گ

۹۷ - ۱۰۴ [ف: مرکزی ۱۳ / ۳۳۹۹] ۱۵ س

۸ اختلاف القراء العشرة في قراءة سورة الاخلاص والفاحة ۸ س
(؟)

* مؤلف شناخته نشد.

ت:؟

در این نوشتهٔ فشرده و کوتاه اختلاف قراآت قراء عشره در مورد سورهٔ اخلاص و فاتحه

مطرح شده، و ممکن است بخشی از کتابی حتی معروف باشد.

آغاز: قرء أبو جعفر: (لم یکن له) بالادغام مع الغنه، والباقون من غیر غنة. و قرء حفص عن عاصم (کفوا) بالواو وضم الفاء. و قرء أبو بکر عن عاصم و

نافع وابن كثير، وأبو عمرو وابن عامر والكسائي بالهمزة وضم الفاء. و
قرء خلف ويعقوب بالهمزة مع تسكين الفاء في الحالين. وقرء حمزة كذلك
في الوصل والوقف ينقل حركة الهمزة إلى الفاء ويحذفها فيقول (كفأ). و
أيضا يبدل الهمزة في الوقف واو مفتوحة بعدها ألف بدلا من التنوين مع
الاسكان.

فصل في اختلاف القراء العشرة في الفاتحة. اعلم أن عاصم والكسائي و
يعقوب وخلف قرؤا (مالك يوم) بالالف بعد الميم على أن يكون اسم
فاعل من (ملك ملكا) بكسر الميم، والله مالك الحقيقي، حذف مفعوله أي
مالك الجزاء والقضاء..

انجام:.. وأن توقف بالعالمين ولا الضالين والمستقيم والدين بالاسكان فقط
مع الاوجه الثلاثة، وأن توقف على نستعين بالاسكان مع الوجه الثلاثة و
بالاشمام أيضا مع الوجه الثلاثة، وبالروم مع القصر. وهذه الواجه للوقف
تخييرية. [تمت]

* نسخه:

١. ملك - تهران (٣ مج ٤٣٦ * ٤٢) نسخ؟ ٢ گ [ف: ملك ٥ / ٣٠] ١٦ س

الادغام الكبير والصغير: محمد بن علي حسيني جرجاني =

الضوء المنير في الادغام الكبير والصغير: محمد بن علي حسيني جرجاني.

٩ أرجوزة في معرفة الوقوف ٩ س

محمد بن عبد الحميد حكيم بغدادي (?)

* على رغم تفحص وتصفح فراوان، ترجمه ء احوال وحتى يادی از ناظم را در كتب

ومراجع

مربوط نیافتم.

#:؟

ارجوزه أي است در چهل ودو بیت که قواعد وقف در قرآن را طبق نوشته ء

سجاوندی در

(الوقوف) به نظم آورده واین قواعد را بسیار مختصر و فشرده ذکر می کند.

آغاز: بسمله،

أحمد ربی منزل القرآن * * * علی النبی من بنی عدنان

وجاعل القرآن نصا قاطعا * * * وللعباد فی العباد شافعا

انجام:

ثم الصلوة والتحيات على *** محمد خير نبي أرسله
وآله وصحبه ثم التابع *** ما قرع القرآن سمع سامع
* نسخه: ۱. مرعشی - قم (۴ مج ۶۱۲) نسخ أبو المعالی موسوی حسینی (خادم
روضه ء رضویة) در

عصر روز جمعه ۴ شوال ۱۲۴۲ ه. ق، گ ۷۲ پ - ۷۳ پ [ف: مرعشی ۲ /
۲۱۰] ۱۷ س

الارشاد: محمد بن طیفور سجاوندی =

الوقوف: محمد بن طیفور سجاوندی.

۱۰ إرشاد الاذهان إلى تجويد القرآن ۱۰ س

عماد الدین علی قاری استرآبادی (زنده ء در اوائل سده ء ۱۱ ه. ق)

* عماد الدین علی بن عماد الدین علی بن نجم الدین محمود، معروف به (عماد الدین
علی شریف

قاری استرآبادی مازندرانی) که در استرآباد زاده شد و در مازندران اقامت گزید. آقا
بزرگ

تهرانی می گوید: من نسب او را بدینصورت که یاد شد بر ظهر کتاب (خلاصة
الاقوال) علامه ء

حلی به خط خود او یافتیم که قاری استرآبادی تحریر آنرا در سال ۹۵۲ ه. ق به پایان
برده،

وی نخست یادداشت تملك خود و گواهی مقابله ء آنرا با نسخه ء اصل تصحیح شده
أی نوشته،

آنگاه می گوید: خلاصة الاقوال را - به واسطه ء سید محمود و شیخ حسین شاگردان
شیخ

زین الدین شهید [ثانی] از استادشان شهید و اسناد این استاد به مؤلف روایت می کند.
منظور از

سید محمود، سید امیر نظام الدین شاه محمود شولستانی، و مراد از شیخ حسین، شیخ
عز الدین

حسین بن عبد الصمد عاملي (م ۹۸۴ ه. ق) پدر شیخ بهائی می باشد. و نیز قاری
استرآبادی

یادآور می شود: علاوه بر این از مولی عبد الله از شیخ ابراهیم میسی از پدرش شیخ
علی بن

عبد العالی میسی روایت دارد. و مراد او از (مولی عبد الله) عبارت از عبد الله بن
محمود تستری

(شوشتری) شهید در بخارا به سال ۹۹۷ ه. ق است.
بنابراین از طبقه و مشایخ قاری - مطابق معمول و جریان عادت - استفاده می شود
که او از
علماء آخر سده و دهم و اوائل سده و یازدهم، و اوائل عصر او مصادف با اواخر عصر
سلطان شاه
طهماسب است. و حتی به نام او کتاب (التحفة الشاهیه) را - که در تجوید است -
نگاشت.
عماد الدین قاری استرآبادی از خود آثاری به جای گذارده که از جمله آنهاست:
(إثبات
الواجب)، و رسائلی در اصول قرائت شماری از قراء. صاحب ریاض العلماء می گوید
همه و این

کتب را در جاهای مختلف، ونیر شرح احوال قاری را از (عالم آرا) و جز آن نقل کرده، و همگی صریحا گفته اند: قاری استرآبادی از علماء دوران حکومت شاه طهماسب، ومیان علماء دارای منزلتی عظیم بوده ومطالب وحوائج مهم را بر او عرضه می کردند، ومهارت تامی در علم قرائت وتجوید داشته، ودر ایندو علم دارای کتب مبسوط ومختصر می باشد.

ت: سده ۱۰ یا ۱۱ ه. ق.

او کتابی در تجوید دارد که علامه ء تهرانی از آن به عنوان (تجویدالقرآن) یاد می کند وجز کتاب (التحفة الشاهیه فی تجوید القرآن) او است که به نام (شاه طهماسب) ساخته است، و میان کتاب (تجوید القرآن) و کتاب (التحفة) تفاوت هائی وجود دارد:

الف - ضمن مجموعه ای از کتب تجوید نسخه ای از (التحفة الشاهیه) وجود دارد که همگی به خط مولی عبد الباقي قاینی است، وتاریخ فراغ از تحریر پاره ای از آنها ۱۰۶۸ ه. ق می باشد، درحالیکه کاتب، (تجوید القرآن) مورد بحث را در سال ۱۰۷۴ ه. ق به پایان برده است.

ب - آغاز وانجام این دو کتاب نیز متفاوت هستند، زیرا در آغاز (التحفة الشاهیه) بیتی از شعر فارسی آمده، ودر یک مقدمه راجع به فضیلت وثواب قرائت قرآن، ودوازده باب تنظیم شده، وباب یازدهم درباره ء (اختلاف در فاتحه)، وباب دوازدهم درباره ء اختلاف در توحید می باشد. آنگاه خاتمه ای دارد درباره ء لحن (واشتباه در قرائت)، ولی سایر ابواب کتاب (التحفة الشاهیه) از نظر مطالب مطابق فصول کتاب تجوید مورد بحث ما است با اختلاف اندکی در تعبیر. اما آغاز کتاب تجوید مورد بحث (إرشاد الاذهان..). با عبارت (الحمدلله رب العالمین) آغاز می شود، وپس از خطبه می گوید: (إن أفضل العبادات بعد المعرفة، الصلوة

الموقوفة

صحتها على معرفة تجويد القرآن..) لكن نامی راجع به آن یاد نکرده [واین نام یعنی (ارشاد

الاذهان إلى تجويد القرآن) در فهرست مجلس ش (۵۸۴۶) آمده است]. در (ارشاد القاری).. نیامده است که قاری آنرا به نام کسی تألیف کرده است. قاری این کتاب را دریک

مقدمه ودوازده فصل تنظیم کرده که عبارتند از: ۱. مخارج حروف، ۲. صفات حروف، ۳.

ترقیق و تفخیم، ۴. هاء کنایه، ۵. مد، ۶. ادغام، ۷. تنوین و نون ساکنه، ۸. وقف، ۹.

استعاذه، ۱۰. بسمله، ۱۱. اختلاف در فاتحه و توحید، ۱۲. لحن در قرائت. احتمال می رود

کتاب مورد بحث ما حتی غیر از این دو کتابی باشد که مفصلاً آنرا گزارش کردیم. یعنی کتاب (ارشاد الاذهان إلى تجويد القرآن) کتاب سومی از قاری استرآبادی به نظر می رسد که ما آغاز و انجام آنرا می آوریم. علامه ء تهرانی از این کتاب با عنوان (تجويد القرآن)

یاد کرده، و در حرف (ضاد) کتابی دیگر به عنوان (الضرورية) در تجوید نام می برد. و آغاز کتاب (الضرورية) چنین است: بسمله، الحمد لله الذي علم بالقلم. علم الانسان ما لم يعلم، والصلوة والسلام على سيد العرب والعجم، محمد وآله مصايح الظلم.. وبعد فيقول.. آغاز: بسمله، الحمد لله رب العالمين والسلام.. وبعد فيقول العبد الضعيف المحتاج إلى رحمة الهادي..: إن الصلوة واجبة على كل مكلف، وهي لا يصح إلا بالقراءة، والقراءة.. انجام.. و او مفتوحة بعدها ألف بدلا من التنوين مع اسكان الفاء، وهنا آخر ما آوردناه. تمت. بنگريد به: الذريعة ۳ / ۳۷۱ - ۳۷۳ و ۴۴۴. و: معجم المؤلفين ۷ / ۱۵۲. * نسخه:

۱. مجلس - تهران (۵۸۴۶ - ثبت قديم: ۶۱۲۷۱ - جديد: ۷۹۷۰) نسخ سده ۵۱۱ هـ. ق،

ص ۲ - ۱۲ [ف: مجلس ۱۷ / ۲۵۳] ۱۸ س.

۲. سنا - تهران (۸ مج ۱۲۸۷۲ * ۱۳۴) نوشته؟، در فهرست به عنوان (مختصر در واجبات

قرائت و تجويد) ۹ آمده [ف: سنا ۱ / ۶۹] ۱۹ س

۱۱ إرشاد الطلبة إلى شواهد الطيبة ۱۱ س

على منصورى (م ۱۱۳۴ هـ. ق)

* على بن سليمان بن عبد الله منصورى مصرى مقرئ نحوى، شيخ القراء آستانه كه در آن

اقامت گزید، و در (اسکدار) از دنیا رفت. وی اصلا از مردم مصر بوده و آثار متعددی از خود

به جای نهاده است که از جمله آنها است: (الالفية في النحو)، (تحرير الطرق

والروایات فيما تيسر من

الآیات في وجوه القراءات)، (حل مجملات الطيبة) در قراءات که به احتمال بعيد

همین کتاب

(إرشاد الطلبة إلى شواهد الطيبة) است، (رسالة في أحوال النبي والعشرة المبشرة) یا

(شرح

في صفة سيد المرسلين والعشرة المبشرة)، (ردالاحاد في النطق بالضاد) وفات وی به

سال

۱۱۳۴ هـ. ق در (اسکدار) روی داد.

ت: سده ۱۲ هـ. ق.

این کتاب درباره کیفیت قراءات و اختلاف قراء به ترتیب از سوره فاتحه تا (والناس) و شواهد و یا گزارش شواهدی است برای منظومه (طیبة النشر) ابن الجزری به روش (انشاد

الشهید من منوال القصید) شیخ محمد بن غازی، با اضافات بسیاری بر آن. آغاز: بسمله، الحمد لله الذی أنزل القرآن موعظة وهدی ورحمة وشفاء لما

في الصدور، وامر نبيه الامين أن يقرأه على سبعة احرف..
انجام:.. اللهم صل عليه كلما غفل عن ذكره الغافلون، وسلم تسليمًا كثيرًا،
سبحان ربك رب العزة عما يصفون..
بنگريد به: هدية العارفين ۱ / ۷۶۵. و: إيضاح المكنون ۱ / ۲۳۲ و ۴۱۷ و ۵۵۲.
و: الاعلام، زرکلي ۵ / ۱۰۴. و:
معجم المؤلفين ۷ / ۱۰۴. و: فهرس التيمورية ۳ / ۲۹۱. و: ۴۲۱: II، s:
Brockelmann.

* نسخه:

۱. مرعشی - قم (۱ مج ۳۹۰۵) نسخ ابراهيم حمدي بن محمد بن عثمان در ۱۶
محرم
۱۱۸۷ ه. ق، با تاريخ تملك حافظ احمد رفعت معروف به (جور كجی زاده قاضی)
وحافظ
احمد نیازی، مورخ ۱۳۲۴، گ اپ - ۸۵ ر [ف: ۱۰ / ۲۸۴] ۲۰ س
۱۲ أسرار التجويد (رسالة في كشف بعض -) ۱۲ س
شيخ احمد احسائي (۱۱۶۶ - ۱۲۴۱ یا ۱۲۴۳ ه. ق)
* احمد بن زين الدين بن ابراهيم بن صفر بن ابراهيم بن داغر بن رمضان بن راشد بن
دهيم بن
شمروخ آل صفر مطيري احسائي بحراني مؤسس فرقه ء (كشفيه) كه در (احساء)
بحرين در
رجب ۱۱۶۶ ه. ق زاده شد، و خود احسائي در شرح احوال خود می نویسد: (در
رأس سال دوم
ولادتم باران شدیدی باریدن آغاز کرد که در نتیجه ء جاری شدن سيل همه ء خانه
ها جز يك مسجد
و خانه عمه ام فروریخت. پنجساله بودم که قرآن را فراگرفتم. مردم شهرم سخت در
جهل و
بی سوادی و غفلت به سر می بردند و بی خبری از احکام دینی آنانرا می آزد، عوامل
جرجاني را از
شيخ احمد - که آنرا نزد شيخ محمد می خواند عاریه گرفته و آنرا استنساخ کردم
پدرم بر این
امر اطلاع یافت و مرا همراه با هزینه أي برای تحصیل نزد شيخ محمد فرستاد که با
شهر ما يك
فرسخ فاصله داشت) تحصیلات احسائي از این طریق آغاز گشت. باری احسائي از
سید مهدي

بحر العلوم، وسید علی صاحب ریاض، و شیخ جعفر نجفی صاحب (کشف الغطاء)،
ومیرزا
سید مهدی شهرستانی حائری و گروهی از علماء قطیف و بحرین اجازه دارد، و اکثر
عبارات
اجازات آنها در (شدورالعقیان فی تراجم الاعیان) و (نجوم السماء) آمده است.
مرحوم
سید محسن امین به دنبال این مطلب می گوید: ظاهراً این اجازات در اوائل کار
احسائی صادر
شده اند، یادآور می شود: محمد ابراهیم کرباسی، صاحب (الاشارات) اجازه
روایت از احسائی
دارد و از شاگردان او است میرزا علی محمد باب که مذهب بابیه را بنیاد کرد، شیخ
اسد الله
شوشتری و سید کاظم رشتی و چنانکه دیدیم حاج محمد ابراهیم کرباسی و فرزندان
خود او و
نیز صاحب جواهر اجازه روایت دارند. گویند آثار و مؤلفات احسائی متجاوز از
صد رساله و کتاب

می باشد که سید محمد کاظم رشتی و دیگران آنرا یاد کرده اند، و ما در موارد متناسب هریک از آنها را گزارش خواهیم کرد. وی را دو فرزندی فاضل بود: محمد و علی، لکن محمد شدیداً با آراء و افکار پدرش مخالف بود، آنچنانکه ابراهیم بن ملا صدرا به مخالفت با پدرش برخاست.

صاحب روضات در ستایش احسائی سخن به گزاف آورده و او را به گونه ای نه درخور می ستاید و او را از لحاظ دین و دانش و تقوی دارای مقامی بس والا می شناساند. اما دیگران او را غلو و افراط متهم ساخته اند.

احسائی در اواسط عمر خویش به دیار عجم سفر آغاز کرد نخست در یزد، و آنگاه در اصفهان مقیم شد و نزد دولتمردان زمان از احترام برخوردار بود. احسائی به هنگام مراجعت به وطن مألوف به درخواست محمد علی میرزا حاکم کرمانشاه مدتی - به ملاحظه آیه پاره ای از مصالح - در آنجا توقف کرد تا آنکه به خاطر فتنه و آشوبی که پدید آمد از آنجا بیرون رفت. طبق نوشته صاحب (أحسن الودیعة) احسائی در آغاز امر از مجتهدین و پارسایان به شمار می رفت، و حاج ملاعلی نوری او را با تعبیر (بأبی أنت و أمی) مورد خطاب قرار می داد تا آنکه با نشر آثارش مسلک او بر همه معلوم گشت و تویخ و انتقاد را به سوی او روان ساخت و حتی صاحب (جواهر) و صاحب (ضوابط) و شریف العلماء و صاحب (فصول) و اکثر فقهاء معاصر در طعن نسبت به او فروگذار نکردند و حاج ملاعلی نوری نیز او را آماج خرده گیری قرار داد.

سرانجام احسائی به علت اعراض مردم از وی به مدینه روی نهاد و در آنجا مقیم گشت و در همانجا در آخر ذی القعدة ۱۲۴۱ یا ۱۲۴۲ ه. ق از دنیا رفت و در بقیع به خاک سپرده شد.

ت: ۳ ج ۲ / ۱۱۹۹ ه. ق.

رساله أي است كه احسائي به خواهش ديگران راجع به قرائت و تجويد در شش فصل
و
خاتمه نوشته است: ۱. احكام ادغام ۲. احكام تنوين و نون ساكنه ۳. احكام ترقيق
و تفخيم
۴ - احكام مد وقصر ۵ - احكام هاء كناية ۶. احكام وقف. خاتمه: در لحن.
احسائي اين رساله
را در ۳ ج ۲ / ۱۱۹۹ هـ. ق به پايان برده است.
آغاز: بسمله، الحمد لله الذي أنزل الفرقان على عبده تنزيلا، وفضله بما أوحى
إليه على جميع الخلق تفضيلا.. أما بعد، فيقول أحمد بن زين الدين
الاحسائي: هذه عجالة في بعض أسرار التجويد، ورتبته على فصول ستة و
خاتمة..
انجام:.. واغفر لنا ما أسلفنا واعصمنا في ما استقبلنا إنك على كل شيء قدير.
وقد فرغ من تأليفها كثير الاضاعة قليل البضاعة الحقير المسكين:.. في
السنة التاسعة والتسعين بعد المائة والالف من الهجرة النبوية على هاجرهما

- أفضل الصلوة والسلام، مستغفرا مصليا مسلما.
 بنگرید به: فهرست کتب مشایخ، ص ۲۵۳، ۲۵۴. و: الذریعة ۳ / ۳۶۲. و ۱۱ / ۱۳۷. و: معجم المؤلفین
 ۱ / ۲۲۸. و: ریحانة الادب ۱ / ۸۸. و: أعیان الشیعة، ط ایران ۲ / ۵۸۹ - ۵۹۳.
 و: روضات الجنات، ط سنگی
 ۲۵ - ۲۷. و: طبقات أعلام الشیعة ۲: ۸۸. و: هدیة العارفين ۱ / ۱۸۵. و: ایضاح
 المکنون ۱ / ۲۰۵، ۲۰۶ و ۲۲۲ و
 ۲۶۷ و ۳۰۵ و ۳۳۹ و ۳۷۲ و ۴۱۲ و ۴۲۵ و ۴۷۴ و ۵۶۴ و ۵۶۷، و ۲ /
 ۲۰۳ و ۲۰۵ و ۲۰۹ و ۳۴۸ و ۴۷۴
 و ۴۷۵ و ۷۰۵. و: أحسن الودیعة ۲ / ۱۶۸. و: الاعلام زرکلی ۱ / ۱۲۴.
 * نسخه:
۱. غرب - همدان (۱ مج - ردیف: ۱۳۱۷ - کتابخانه: ۶۲۵) نسخ (گویا) از مؤلف در ۳ ج
 ۲ / ۱۱۹۹ ه. ق، ص ۱ - ۱۶ [ف: غرب، ص ۲۵۱] ۲۱ س
  ۲. ملی - ایران (۳۶ مج ۷۵۵ / ع * ۴۲۷ / د) نسخ و تعلیق عبد الرحیم بن ولی محمد اردبیلی
 در سالهای میانه ۱۲۳۵ - ۱۲۴۰ ه. ق در اردبیل یا کرمانشاهان، ص ۳۷۸ - ۳۸۰
 [ف: ملی
 ۸ / ۲۴۳] ۲۲ س
  ۳. ملک - تهران (۲۰ مج ۷۴۲) نستعلیق محمد قلی بن عوض قراچه داغی در پایان
 ۱۴ صفر
 ۱۲۳۷ ه. ق، گ ۱۸۶ ر - ۱۸۸ پ [ف: ملک ۵ / ۱۴۶] ۲۳ س
  ۴. سپه - تهران (۲ مج ۲۵۵۰) نسخ محمد بن نوری در ۱۲۳۸ ه. ق، گ ۷۷ پ
 - ۸۰ پ
 [ف: سپه ۵ / ۲۵] ۲۴ س
  ۵. مرکزی - تهران (۳ مج ۵۰۴۳) نسخ علی اشرف مراغی در روز جمعه ۹ ذق
 ۱۲۴۱ ه. ق
 در کربلا، گ ۷۲ ر - ۸۲ پ، ۱۸ سطری [ف: مرکزی ۱۵ / ۴۰۹۵] ۲۵ س
  ۶. مجلس - تهران (۵ مج ۴۳۴۰ - دفتر: ۶۲۵۷۳) نسخ عبد الله بن احمد بن
 شریف حسینی
 لواسانی در ۱۲۶۱ ه. ق، گ ۱۴۵ پ - ۱۴۸ ر [ف: مجلس ۱۲ / ۴۴] ۲۶ س
  ۷. الهیات - تهران (۲۲ مج ۶۳۷ د) نستعلیق سده ۱۳ ه. ق، گ ۲۲۳ ر - ۲۲۷
 ر، ۲۱

- سطری [ف: الهیات ۱ / ۳۴۵] ۲۷ س
۸. ملك - تهران (۲ مج ۵۹۵) نسخ محمد بن محمد نصیر هزار جریبی دانگه از
مجال استرabad
- درسده ۱۳ ه. ق، ص ۲۰۶ - ۲۱۶ [ف: ملك ۵ / ۱۰۰] ۲۸ س
۹. اعظم - قم (۹ مج ۵۰۶) نوشته ۱۳ ه. ق [ف: اعظم، ص ۴۵۲] ۲۹
س
۱۰. اعظم - قم (۲ مج ۲۴۲۴) نوشته ۱۳ ه. ق [ف: اعظم، ص ۵۵۷] ۳۰ س
۱۱. مرعشی - قم (۲ مج ۲۵۲۱) نستعلیق؟، گ ۲۶ پ - ۳۳ ر [ف: مرعشی ۷
، ۱۰۷ /
۱۰۸] ۳۱ س

إشارة وبشارة: قاضى سعيد قمى =

الكشف عن القراءات السبع: قاضى سعيد قمى.

١٣ أصول القراءات (لمعة في بيان أهم -) ١٣ س

(٩١٤ هـ. ق ويا پیش از آن)

* مؤلف شناخته نشد، ممکن است کاتب نسخهء ش جدید ٣٠٦٠ قدس رضوى،

يعنى صالح

بن فاتح حميدانى مؤلف آن باشد.

ت: ٩١٤ هـ. ق ويا پیش از آن

این رساله در پنج مقاله بدین شرح تنظیم شده است:

١. في الادغام والاضهار وما يتبعهما من أحكام النون الساكنة والتنوين، ٢. في

الاخفاء، ٣.

الفواتح أعنى أسماء حروف التهجى التى يتبدأ بها السور، ٤. في حكم الرءات، ٥.

مخارج

الحروف.

آغاز: بسمله، الحمد لله الذى أنزل القرآن نورا لعباده المستهدين، وجعل تنزيهه

على نبينا محمد سيد المرسلين صلى الله عليه صلوة... وبعد فإن للسلف من

القراء أصولا في القراءة لا يسمع طالبها جهلها، وقوانين ينبغى لمتبعها

حفظها وفهمها، وقد أوردت من أهمها في هذه الرسالة لمعة متفق

عليها.. ومدار الرسالة على خمس مقالات: المقالة الاولى في الادغام و

الاضهار، و..

انجام:.. و امتحان حروف القلقلة أن يقف عليها، فإذا وقف عليها خرج منها

صويت مثل النفتح لقوتها في اللهات واللسان. فهذا ما أردنا ذكره وقصدنا

حصره مما ذكره العلماء في هذا الموضوع، والله أعلم بالصواب، وإليه

المرجع والمآب، والحمد لله وحده، وصلى الله على سيدنا محمد النبي وآله

وسلم [وكان الفراغ من كتابتها ضحوة الجمعة يوم تاسع في صفر (ختم

بالخير والظفر) على يد العبد الفقير إلى الله الغنى صالح بن فالح الحميدانى

(عفا الله عنه)..]

* نسخه:

١. قدس رضوى - مشهد (جديد ٣٠٦٠ - قديم ٢٨ تجويد وقرآت) نسخ صالح بن

فالح در

چاشت روز جمعه نهم صفر ٩١٤ هـ. ق، در فهرست به عنوان (لمعه) آمده، ١٥ گ،

١٥

سطرى [ف: قدس رضوى ٢ / ٢٣٢] ٣٢ س

(۲۲)

۱۴ أصول قراءة ابن عامر بروایتی ابن ذکوان وهشام ۱۴ س
عماد الدین علی قاری استرآبادی (زنده ء در اوائل سده ء ۱۱ هـ. ق)
* ترجمه ء احوال او را درهمین بخش قرائت، ذیل (إرشاد الاذهان إلى تجويد القرآن:
عماد الدین علی قاری استرآبادی) ببینید.
ت: سده ء ۱۰ یا ۱۱ هـ. ق.

قاری استرآبادی در این رساله قرائت ابن عامر را به روایت ابن ذکوان وهشام فراهم
آورده
است.

آغاز: بسمله، الحمد لله السميع العليم.. والصلوة على النبي.. وبعد فيقول
العبد الضعيف عماد الدين علي بن عماد الدين... هذه الرسالة في أصول
قراءة ابن عامر بروایتی ابن ذکوان وهشام، جمعته من كتب..
انجام:... في سورة الاعلى إلى آخر القرآن [تمت بعون الملك الوهاب].
بنگرید به: الذريعة ۱۷ / ۵۳
* نسخه:

۱. گلپایگانی - قم (۳ مج ۲۱۵۵) نوشته ء امین بن فخر الدین در ۹۶۴ یا ۹۶۵ هـ.
ق [ف]:

گلپایگانی [۱۷۶ / ۳] ۳۳ س
۲. مجلس - تهران (۴ مج ۵۸۴۶ - ثبت قدیم: ۶۱۲۷۱ - جدید: ۷۹۷۰) نسخ
سده ء ۱۱ هـ.

ق، در فهرست به عنوان (مفرده ء قرائت ابن عامر)، ص ۳۰ - ۵۹ [ف: مجلس ۱۷
/ ۲۵۴] ۳۴
س

۳. قدس - مشهد (بخشی از مجموعه ء ۱۴ / تجوید) نستعلیق حسین بن حاجی؟
۴۰ گ، ۱۲

سطری [ف: قدس ۲ / ۲۲۸] ۳۵ س
۱۵ أصول قراءة ابن كثير بروایتی البزى وقنبل (رسالة في -) ۱۵ س
عماد الدین علی قاری استرآبادی (زنده ء در اوائل سده ء ۱۱ هـ. ق)
* ترجمه ء احوال او را در همین بخش قرائت، ذیل (إرشاد الاذهان إلى تجويد القرآن:
عماد الدین علی قاری استرآبادی) ببینید.
ت: سده ء ۱۰ یا ۱۱ هـ. ق.

مؤلف در این رساله قرائت عبد الله ابن كثير مكى را با دو روایت بزى وقنبل از طریق
شاطبيه

در (التيسير) یاد کرده است. علامه ء تهرانی می نویسد: عماد الدین قاری استرآبادی

را چنين

(۲۲۲)

رساله أي است به فارسي که صاحب (رياض العلماء) گفته است: من این رساله ء فارسي را در (آمل) دیدم، چنانکه خود علامه ء تهرانی این رساله ء فارسي را در کتابخانه ء سیدهبه الدين شهرستانی رؤیت کرده است. آغاز [طبق نسخه ء ش ۶ مج ۲۰۴ ج حقوق]: [في بيان قراءة ابن كثير بروايتي البزى وقنبل]، بسمله، الحمد لله رب العالمين.. اما بعد فيقول العبد.. عماد الدين على بن عماد الدين الاسترابادي: ان هذه رسالة في ذكر اصول قراءة ابن كثير بروايتي البزى وقنبل من طريق الشاطبية.. انجام:.. وهؤلاء ان اولياء اولئك، وقد نقل عنه الابدال بمحض المد. بنگريد به: الذريعة ۱۷ / ۵۴ * نسخه:

۱. مرکزی - تهران (۵ مج ۴۴۲۶) نوشته ء ميرزا قلي درمنی فراهانی در ۱۰۴۲ هـ. ق، این رساله چنین می انجامد: (.. وقد نقل عند الابدال بمحض المد)، گ ۱۸۵ - ۱۸۹ [ف]: مرکزی ۱۳ / [۳۳۸۸] ۳۶ س
۲. ملک - تهران (۴ مج ۱۵۹۰) نسخ ۱۰۵۵ هـ. ق [ف: ملک ۵ / ۳۰۰] ۳۷ س
۳. حقوق - تهران (۶ مج ۲۰۴ ج) نوشته ء سده ء ۱۱ هـ. ق، گ ۷۷ پ - ۸۲ پ [ف: حقوق، ص ۲۵۱] ۳۸ س
۴. مجلس - تهران (۳ مج ۵۸۴۶ - ثبت قدیم: ۶۱۲۷۱ - جدید: ۷۹۷۰) نسخ سده ء ۱۱ هـ. ق، در فهرست به عنوان (مفرده ء قرائت نافع)، ص ۲۲ - ۳۰ [ف: مجلس ۱۷ / ۲۵۴] ۳۹ س
۵. گلپایگانی - قم (۳ مج ۱۷۶۳) نوشته ء (گویا) احمد بن علی بن حسن شامی عاملی در؟، ص ۱۷۱ - ۱۷۶ [ف: گلپایگانی ۳ / ۵۰] ۴۰ س
- ۱۶ اصول قراءة أبي عمرو (قصيدة في -) ۱۶ س
زين الدين أبو علي خاطر
* عليرغم تفحص، ترجمه ء احوال ناظم به دست نیامد. و ظاهرا از دانشمندان قبل از سده ء ۹ هـ. ق می باشد.

#: قبل از سده ۹ هـ. ق.
قصیده أي در تجوید که در آن این مباحث مطرح است:
ذکر الاستعاذة والبسمة، سورة ام القرآن، ذکر میم الجمع، ذکر إدغام المثلین فی کلمة
و
کلمتین، ذکر إدغام الحرفین المتقاربین، ذکر إدغام حروف قربت مخارجها، ذکر المد
والقصر،

ذکر الهمزتين المتفتحتين، ذکر الهمزتين المختلفتين.
آغاز: [بسمله، رب زدني علما. [ذکر أصول في قراءة أبي عمرو (رحمه الله)
تأليف الشيخ زين الدين أبو علي خاطر]..

انجام:..

فإن ضم أو كسر أتى بعد فتحة * * * فسهل وقبل الفتح بادره مبدلاً
* نسخه:

۱. مجلس - تهران (۱ مج ۴۰۵۴ - ثبت: ۶۲۸۷۴) نسخ (احتمالاً) از سده ۹ هـ.
ق، گ ۲

پ - ۴ پ، ۱۴ و ۱۵ سطری [ف: مجلس ۱۱ / ۵۳] ۴۱ س
۱۷ اصول قراءة ابی عمرو بروایتی الدوری والسوسی (رسالة في -) ۱۷ س
عماد الدین علی قاری استرآبادی (زنده ۱۱ هـ در اوائل سده ۱۱ هـ. ق)
* ترجمه ۱۰ هـ احوال او را در همین بخش قرائت و تجوید، ذیل (إرشاد الاذهان إلى
تجوید القرآن: عماد الدین علی قاری استرآبادی) ببینید.
ت: سده ۱۰ هـ. ق.

این رساله در گزارش قرائت ابی عمرو بن علاء حصرمی به روایت دوری و سوسی از
طریق
شاطبیه است که قاری استرآبادی آنرا به درخواست کسی نگاشت، و صاحب (ریاض
العلماء)

می گوید: این رساله را در آمل مازندران دیده است.
آغاز: بسمله، الحمد لله رب العالمین والصلوة.. وبعد فيقول العبد الضعيف..
إلى الله المهيمن الهادي عماد الدين على الاسترآبادي: إن هذه رسالة في
بيان أصول قراءة أبي عمرو بروايتي الدورى والسوسى من طريق
الشاطبية..

انجام:.. فاء ولام، نحو هو، وفهو، ولهو. وكذلك وهى، فهى، لهى. [تمت
الرسالة بعون الله وتوفيقه]
بنگريد به: الذريعة ۱۷ / ۵۴
* نسخه:

۱. گلپایگانی - قم (۱ مج ۲۱۵۵) نوشته ۱۰ هـ امین بن فخر الدین در ۹۶۴ یا ۹۶۵ هـ.
ق [ف:

گلپایگانی ۳ / ۱۷۶] ۴۲ س

۲. ملك - تهران (۱ مج ۲۹۷) نسخ سده ۱۰ هـ. ق، این نسخه را محمد بن
سلطان حسین

اصفهانى نزد استاد خود امیر جمال الدین محمد حسینی قاری در ۹۸۴ هـ. ق قرائت

کرده

(۲۲۴)

است، ص ۲ - ۱۰ [ف: ملك ۵ / ۱۲] ۴۳ س
۳. مجلس - تهران (۷ مج ۵۸۴۶ - ثبت قدیم: ۶۱۲۷۱ - جدید: ۷۹۷۰) نسخ
سده ۱۱ هـ.

ق، در فهرست به عنوان (مفرده و قرائت ابی عمرو)، ص ۱۰۳ - ۱۱۸ [مجلس ۱۷ /
۲۵۵]

س ۴۴

۴. قدس رضوی - مشهد (بخشی از مجموعه ش ۱۴ / تفسیر) نستعلیق؟ در فهرست
به عنوان

(رسائل در اصول قراآت)، ۱۲ سطری [قدس ۲ / ۲۲۸] ۴۵ س
۱۸ أصول قراءة حمزة بروایتی خلف و خلاد (رسالة في -) ۱۸ س
عماد الدین علی قاری استرآبادی (زنده و در اوائل سده ۱۱ هـ. ق)
* ترجمه و احوال او را در همین بخش قرائت و تجوید، ذیل (إرشاد الاذهان إلى
تجوید

القرآن: عماد الدین علی قاری استرآبادی) ببینید.

ت: سده ۱۰ یا ۱۱ هـ. ق.

در این کتاب، درباره و اصول قرائت حمزة بن حبيب زیات کوفی یکی از قراء سبعة
به روایت

خلف و خلاد از طریق شاطیبه فراهم آمده است.

آغاز: بسملة، الحمد لله رب العالمین.. وبعد فيقول العبد الفقير.. إن هذه
رسالة في بيان أصول قراءة حمزة بروایتی خلف و خلاد من طریق
الشاطبية.

انجام:.. وصل الياء في (تقبل دعائي) في سورة إبراهيم. وهذا آخر ما أردنا
جمعه، والحمد لله رب العالمین.

* نسخه:

۱. مجلس - تهران (۵ مج ۵۸۶۶ - ثبت قدیم: ۶۱۲۷۱ - جدید: ۷۹۷۰) نسخ
سده ۱۱ هـ.

ق، در فهرست به عنوان (مفرده و قرائت حمزه)، ص ۵۹ - ۸۰ [ف: مجلس ۱۷ /
۲۵۴] ۴۶

س

۲. قدس - مشهد (بخشی از مجموعه و ش ۱۴ / تفسیر) نستعلیق؟، در فهرست به
عنوان

(رسائل در اصول قراآت) آمده، ۱۲ سطری [ف: قدس ۲ / ۲۲۸] ۴۷ س

(۲۲۵)

۱۹ أصول قراءة الكسائي بروايتي الدوري

ابى الحارث (رسالة في -) ۱۹ س

عماد الدين على قارى استرابادى (زنده ء دراوائل سده ء ۱۱ هـ . ق)

* ترجمه ء احوال او را در همين بخش قرائت، ذيل (ارشاد الاذهان إلى تجويد القرآن:

عماد الدين على قارى استرابادى) ببينيد.

ت: سده ء ۱۰ يا ۱۱ هـ . ق.

عماد الدين قارى اين رساله را در اصول قرائت على بن حمزه ء كسائى يکى از قراء

سبعه

به روايت دورى و ابى الحارث به درخواست بزرگى فراهم آورده است.

آغاز: [ذكر أصول قراءة الكسائي] بسمله، الحمد لله رب العالمين.. أما بعد

فهذه رسالة في ذكر أصول قراءة الكسائي برواية الدوري و ابى الحارث،

جمعه بالتماس من إجابته حتم، وقضاء حاجته فرض لازم.. وأنا العبد

عماد الدين على بن عماد الدين على الاسترابادى

انجام.. في ذلك حيث وقع كقوله تعالى: (ومن يفعل ذلك) [تمت الرسالة]

* نسخه:

۱. مركزي - تهران (۶ مج ۴۴۲۴) نوشته ء ميرزا قلي درمنى فراهانى در حدود

۱۰۴۲ هـ . ق،

گ ۱۸۹ - ۱۹۳ [ف: مركزي ۱۳ / ۳۳۸۸] ۴۸ س

۲. حقوق - تهران (۷ مج ۲۰۴ ج) نسخ شيخ احمد بن شعبان در ۲۵ ج ۲ /

۱۰۴۲ هـ . ق، گ

۸۳ پ - ۸۶ ر [ف: حقوق، ص ۲۵۱] ۴۹ س

۳. مجلس - تهران (۲ مج ۵۸۴۶ - ثبت قديم: ۶۱۲۷۱ - ثبت جديد: ۷۹۷۰)

نسخ سده ء ۱۱

۵. ق، در فهرست به عنوان (مفرد قرائت كسائى) ۷ ص ۱۲ - ۲۲ [ف: مجلس ۱۷

/ ۲۵۴]

س ۵۰

۴. گلپايگانى - قم (۴ مج ۱۷۶۳) احتمالا نوشته ء احمد بن على بن حسن شامى

عاملى در؟،

ص ۱۷۷ - ۱۸۲ [ف: گلپايگانى ۳ / ۵۰] ۵۱ س

۲۰ اصول قراءة القرآن (رسالة في -) ۲۰ س

(۹۶۳ هـ . ق يا پيش از آن)

* مؤلف شناخته نشد.

ت: ۹۶۳ هـ . ق يا پيش از آن

(۲۲۶)

برای این رساله در پایان نسخه ۱۲ مج ۴۷۳۲ مرکزی عنوان، (اصول القراءات) برای این کتاب یاد شده است.

آغاز: في أصول قراءة القرآن، إعلم أن أصول قراءة القرآن على مراعات خمسة أشياء: التنوين، والتشديد، والمد، والوقف، والماءات. أما التنوين فهو على ثلاثة أقسام: غنة وظاهر وباطن. أما الغنة فهو..
انجام:.. والكافة مثل (إنما أنت منذر)، والمصدرية مثل (كما أرسلنا فيكم رسولا)، والزائدة مثل (فيما رحمة من الله). تمت أصول القراءات بعون الله خالق الارض والسماوات، والصلوة على أفضل البريات وآله الواسطة في إيصال العطيات.
* نسخه:

۱. مرکزی - تهران (۱۲ مج ۴۷۳۲) نوشته ۹۶۳ ه. ق، گ ۱۳۴ - ۱۳۷
[ف: مرکزی
۱۴ / ۳۶۸۴] ۵۲ س

۲۱ أصول قراءة نافع من روايتي قالون وورش (رسالة في -) ۲۱ س
عماد الدين على قارى استرآبادى (زنده در اوائل سده ۱۱ ه. ق)
* ترجمه ۱۰ احوال او را در همين بخش قرائت وتجويد، ذيل (إرشاد الاذهان إلى تجويد

القرآن: عماد الدين على قارى استرآبادى) ببينيد.
ت: اواخر سده ۱۰ يا ۱۱ ه. ق.

این رساله را قارى استرآبادى درباره ۱۰ قرائت نافع بن ابى نعيم كه يكى از قراء سبعة مى باشد
به روايت قالون وورش از طريق شاطبيه فراهم آورده است. علامه ۱۱ تهراى مى گويد:
مفرد ۱۱

عاصم از قارى استرآبادى به طريق شاطبى در يك مقدمه وسه باب وخاتمه به نام يكى از
پادشاهان صفويه به زبان فارسى ساخته شده است كه آغاز آن، چنين مى باشد:
(حمد بى حد و

سپاس بى قياس مر آفريننده را سزد..)
آغاز: بسملة، الحمد لله رب العالمين.. وبعد فيقول العبد.. هذه رسالة في بيان أصول قراءة نافع من روايتي قالون وورش من طريق الشاطبية..
انجام:.. مما أنا في النمل [تمت بعون الله وحسن توفيقه].
بنگرید به: الذريعة ۲۱ / ۳۶۷

* نسخه:
۱. گلپایگانی - قم (۲ مج ۲۱۵۵) نوشتهء امین بن فخرالدین در ۹۶۴ یا ۹۶۵ ه.
ق [ف]:

گلبایگانی ۳ / ۱۷۶ [۵۳ س

۲. ملك - تهران (۳ مج ۱۵۹۰) نسخ ۱۰۵۵ ه. ق [ف: ملك ۵ / ۳۰۰] ۵۴ س

۳. مجلس - تهران (۶ مج ۵۸۴۶ - ثبت قدیم: ۶۱۲۷۱ - جدید: ۷۹۷۰) نسخ
سده ۱۱ ه.

ق در فهرست به عنوان (مفرد قرائت نافع) ص ۷۹ - ۱۰۳ [ف: مجلس ۱۷ /
۲۵۵] ۵۵ س

۴. قدس رضوی - مشهد (بخشی از مجموعه ء ش ۱۴ / تفسیر) نستعلیق؟، در
فهرست به عنوان

(رسائل در اصول قراءت) ۱۲ سطری [ف: قدس ۲ / ۲۲۸] ۵۶ س

۲۲ أصول القراءة وتجويد التلاوة ۲۲ س

؟ (قبل از سده ۱۱ ه. ق)

* مؤلف شناخته نشد؟

ت: قبل از سده ۱۱ ه. ق.

رساله أي است فشرده وبسیار کوتاه در تجدید.

آغاز: بسمله، الحمد لله الذي أعز بكتابه العزيز من كان ذليلاً، وشفى بأحكامه

ومواعظه من كان عليلاً، وهدى بهداه من كان ضالاً، وأدخله ظلاً ظليلاً،

ووعده من تلاه وعمل به ثواباً جزيلاً، ونور بنوره قلوب أوليائه وجعل لهم

ببركته في دار فضله مقيلاً.. أما بعد فهذه مقدمة في أصول القراءة و

تجويد التلاوة.

انجام:.. فصل في بيان اللحن الجلي واللحن الخفي، اعلم أن اللحن لحنان:

جلي وخفي، فالخفي لا يعرفه إلا المنقب المجود الضابط، وهو تحريك

المسكنات وتشديد المخففات، وتخفيف المشددات، وتحريك المنونات.. والجلي هو

تغيير أواخر الكلم من الرفع والنصب والجر

والاثبات والحذف في غير موضع. والحمد لله وحده، وصلى الله على من

لا نبي بعده. تمت بحمد الله وعونه وحسن توفيقه.

* نسخه: ۱. ظاهريه - دمشق (۹۹۰۹) نسخ سده ۱۰ ه. ق، گ ۶۷ - ۷۱، ۲۷

سطری [ف: الظاهرية

۱ / التجويد والقراءات / ۳۰۴، ۳۰۵] ۵۷ س

۲. ملی فارس - شیراز (۶ مج، اختصاصی: ۱۱۲ - ش / ۶۱۱، عمومی: ۱ / ۲۹۷

- جز)

نسخ؟، گ ۶ [ف: ملی فارس ۲ / ۲۹۷] ۵۸ س

۲۳ الافهام في شرح باب وقف حمزة وهشام ۲۳ س

ابن النجار (۷۸۸ - ۸۷۰ هـ. ق)

* شمس الدين أبو عبد الله محمد بن احمد بن داود دمشقي شافعي مقرئ، معروف به (ابن النجار)

که در حدود سال ۸۷۰ هـ. ق از دنیا رفت.

ت: سده ۹ هـ. ق.

آغاز:.. يقول العبد الفقير المعترف بالعجز والتقصير، الراجي عفو ربه الغفار محمد الشهير بابن النجار: إني استخرت الله تعالى في تعليق جزء لطيف على (باب وقف حمزة وهشام الحبر الهمام، أحل فيه كلام الشيخ.. من غير تطويل، مشيرا تحت كل بيت ما يليق به من التمثيل ليكون ذلك على الطالب أقرب إلى نيل المطالب، معرضا عن الابیات في الاعراب.. انجام:.. وقوله: (يضيئي سناه)، السنا مقصور، وهو النور والضوء، و بالمد معناه الرفعة، والهاء في سناه يعود إلى الهمزة أيضا. وقوله (كلما اسود أليلا) أي كلما اسود عند النحاة يضيئي عند النحاة لمعرفة بأنواع تخفيفه، والله أعلم.

بنگرید به: فهرست ظاهريه ۱ / تجويد / ۱۱۰. و: معجم المؤلفين ۸ / ۲۵۹. و:
الضوة اللامع ۶ / ۳۰۸
* نسخه:

۱. ظاهريه - دمشق (۵۹۸۷) نسخ محمد بن احمد ناصري در ۹۷۴ هـ. ق، ۲۵ گ:
۵۹ - ۸۳،

۲۱ سطرى [ف: الظاهرية ۱ / تجويد / ۱۱۰، ۱۱۱] ۵۹ س

۲. ملك - تهران (۷ مج ۲۸۴ * ۱۸) نسخ تحريري؟ انجام نسخه ناتمام [ف: ملك
۵ / ۱۱]

۶۰ س

۲۴ أقسام القراءة (رسالة في -) ۲۴ س
(؟)

* مؤلف شناخته نشد، لكن باید از مردم سده ۱۱ هـ. ق ویا قبل از آن باشد.

ت: سده ۱۱ هـ. ق یا قبل از آن.

رساله أي است فشرده و کوتاه در حدود دو صفحه که در آن اصل قرائت را بر پنج قسم دانسته

است، و آغاز آن از نظر مضمون شبیه آغاز (اصول قراءة القرآن) می باشد که قبلا گزارش شد.

(۲۲۹)

آغاز: بسمله، اعلم أن أصل القراءة على خمسة أضرب: تنوين وتشديد ووقف ومد؟ ولكل منها وجوه. أما التنوين على ثلاثة أوجه: تنوين غنة وتنوين ظاهر وتنوين باطن. وأما التشديد على خمسة أوجه..
انجام:.. وعلامة تنوين باطن يقال لها بثجيد طسصص مرق لداسط؟. إذا جاء كل موضع في القرآن بثجيد طسصص حرف واحد أن تكون امامها تنوينا يقال لها تنوين باطن، مثالها جميعا (يؤمن فلا يخاف يومئذ زرقا) وما أشبه ذلك، وإنا نقول في أصواتهم لنا في اختلاسا..؟
* نسخه:

۱. ملك - تهران (۵ مج ۵۱۰ * ۶۰) نسخ مبارك بن جميل بن راشد بن جمعة بن كافي بن

محمد بن عبد الله در يكشنبه ۱۹ رجب ۱۰۳۷ هـ. ق، در ص ۲۲۷ سرگذشت كسائي قارى

از كتاب (الورقة) آمده است، ص ۲۲۴ - ۲۲۶ [ف: ملك ۴۹ - ۵۱] ۶۱ س ۲۵ ألقاب المد (فصل في -) ۲۵ س ؟ (سده ۸ هـ. ق ويا قبل از آن)

* مؤلف شناخته نشد، لكن بايد از مردم سده ۸ هـ. ق ويا قبل از آن باشد.

ت: سده ۸ هـ. ق ويا قبل از آن

گويا فصلی از كتابي است شناخته در القاب و عناوين مد. مجموع نوشته را در زیر می آوریم:

اعلم أن للمد عشرة ألقاب، مدالحجز، لانه يحجز بين الساكنين والمتحرك كقوله: (أ اندرتهم) على مذهب أبي عمرو وغيره. ومدالعدل كقوله: (ولا الظالين) وشبهه. ومد التمكين كقوله: (أولئك) و (خائفين) و (قائلين)، لانه يمكن به الكلمة عن الاضطراب. ومدالفصل، لانه يفصل بين الكلمتين، نحو (بما أنزل). ومد الروم، نحو (ها أنتم)، لانك تروم عليها. ومد البنية نحو (زكريا) لان الكلمة بنيت على المد دون القصير. ومد المبالغة، نحو (لا إله إلا الله)، للتعظيم. ومد البدل، كقوله: (آمن وآتى لان المددة بدل من الهمزة الثانية، وإن كانت الهمزة أصلية ساكنة. ومدالاصل (جاء وشاء) لا الهمزة؟!*

* نسخه:

۱. ملك - تهران (۱۳ مج ۳۰۳ * ۲۱) نسخ حدود سده ۸ هـ. ق، در نیم صفحه [ف: ملك

[۱۵] ۶۲ س

٢٦ القاب المد وشرحها ٢٦ س

؟ (سده ٨ هـ ق ويا قبل از آن)

* نگارنده ٨ هـ ق ويا قبل از آن باشد.

ت: سده ٨ هـ ق ويا قبل از آن

در نسخه أي که به نظر ما رسید این نوشته با دو بیت عربی درباره ٨ هـ القاب و عناوین مد آغاز شده

است، (وبه جز ش ١٢ مج ٣٠٣ ملک می باشد). پس از این دو بیت شرح و گزارشی کوتاه در

حدود نیم صفحه راجع به آنها آمده است، و ممکن است بخشی از کتابی باشد.

آغاز: فی بیان المدات:

للمد عشرة أسماء فكن حفظا *** أصل وفصل وحجز ثم تمكين

ومبدل ثم روم مع مبالغة *** وعدل ثم فرق وتبيين

الاول - مد الاصل، نحو (جاء، وشاء). والثاني - مد الفصل، نحو (بما

أنزل). والثالث - مد الحجز، نحو (أنذرتهم) على مذهب من يمد بين

الهمزتين. والرابع - مد التمكين، نحو (اولئك، الملائكة). والخامس -

مد العدل، نحو (دابة) والسادس - مد الروم، نحو (ها أنتم) على قراءة

من تلين همزته، فإنه [كأنه] يروم الهمزة من (أنتم). والسابع - مد

الفرق، نحو (الآن)، كأنه يفرق بين الاستفهام والخبر. والثامن مد

المبالغة، وهو في (لا إله إلا الله) على مذهب ابن كثير، لما فيه من

المبالغة في نفي الالهية عمن لا يستحقها. والتاسع - مد المبدل [البدل]

نحو (آدم، وآخر، وآتى)، لان المدة أبدلت من همزة ساكنة. والعاشر -

مد البنية، نحو (زكريا) فيمن يمده، و (دعاء ونداء، وسراء، وضراء)،

لان الكلمة حيث بنيت، ينيت ممدودة.

* نسخه:

١. ملك - تهران (١٣ مج ٣٠٣ * ٢١) نسخ حدود سده ٨ هـ ق، در حدود نیم

صفحه [ف]:

ملك ٥ / ١٥ [٦٣ س

٢٧ أوجه القراءة السبعة في القيوم (مقالة في بيان -) ٢٧ س

؟

* مؤلف شناخته نشد.

ت:؟

(۲۳۱)

در این مقاله بیان شده که وجوه متعددی - حدود ۷۱۰ وجه - در قرائت (القیوم) از سوی

قراء سبعة رسیده است.

آغاز: بسمله، فی بیان أوجه القراء السبعة فی القیوم من قوله تعالى (وارحمنا أنت مولانا). اعلم أن للقراء السبعة فی القیوم فی سورة آل عمران من قوله تعالى (وارحمنا أنت مولانا) فی سورة البقرة سبعمائة وعشرة وجها: لقالون ۸۸، ولو رش ۱۴۴، ولابن كثير ۴۴، وللدوری ۱۴۴، و.. انجام:.. فی القیوم أربعة وأربعین وجها علی الترتیب المذكور لابن كثير، إلا أن ذاك یقصر، وذا یمد ثم تعطف علیه دوری الكسائي وتختتم به فتأخذ له الامالة فی الكافرین، وفي القیوم أربعة وأربعین وجها، فالمجموع للكسائي ثمانية وثمانون وجها. فإذا تأملت هذه الاوجه وقطعت النظر عن اندراج بعض فی بعض تجدها سبعمائة وعشرة وجها، والله الموفق والمعین.

* نسخه:

۱. ملك - تهران (۵ مج ۱۹۹ * ۱۵) نسخ مظفر بن محمد در حدود ۱۲۱۳ ه. ق،

ص

۱۷۰ - ۱۷۲ [ف: ملك ۵ / ۸، ۹] ۶۴ س

۲۸ أوقاف جبرائیل (علیه السلام) فی القرآن ۲۸ س
* مؤلف شناخته نشد.

ت: ؟

در اینجا مجموع این نوشتار را می آوریم:

بسمله، هذه أوقاف سيدنا جبريل عليه السلام احدها: قوله تعالى: (وإذ قلنا للملائكة اسجدوا) في البقرة. وثانيها: (صبغة) فيها أيضا. وثالثها: (وأيدناه بروح القدس) فيها أيضا. ورابعها: (قل صدق الله) في آل عمران. وخامسها: (ويستفتونك) في النساء. وسادسها: (إذ أيدتك بروح القدس) في المائدة. وسابعها: (وإذ قلنا للملائكة اسجدوا لادم) في بني إسرائيل. وثمانها: (عدولك ولزوجك) في طه. وتاسعها: (ولقد آتينا داود وسليمان علما) في النمل. وعاشرها: (ذومرة) في النجم.

بنگريد به: فهرست ظاهريه ۱ / التجويد والقراءات / ۱۱۶، ۱۱۷.

* نسخه:

۱. مركزي - تهران (۸ مج ۸۶۲۲) نسخ سده ۱۲ ه. ق، گ ۸۶ پ - ۸۷ پ

[ف: مركزي

۱۷ / ۱۷۸ [۶۵ س

۲. ظاهريه - دمشق (۱۰۰۱۱) نسخ خوش محمد صالح بن ملا حيدر ۱۳۰۷ هـ. ق،
گ ۳۳ پ

- ۳۴ ر، ۱۱ سطری [ف: الظاهرية ۱ / التجويد والقراءات / ۱۱۷] ۶۶ س
۳. ظاهريه - دمشق (۶۵۶۹) نسخ درشت سده ۱۴ هـ. ق، گ ۲۲، ۱۲ سطری
[ف:

الظاهرية ۱ / التجويد والقراءات / ۱۱۷] ۶۷ س

۲۹ أوقاف الغفران (منظومة في -) ۲۹ س

محمد بن عبد الحميد حكيم بغدادی (?)

* چنانکه ذیل (ارجوزة في معرفة الوقوف) یادآور شدیم، ترجمه ۲ احوال او علیرغم
تفحص

به دست نیامد.

ت:؟

منظومه أي است که در هفت بیت که همه ۲ آنها را می آوریم:

أتى الوقف في القرآن عشر مواضع * يسمى بغفران فخذة مفصلا

بمائدة مبدوءة فاعلم بانه * على أولياء الوقف قد جاء أولا

وفي سورة الانعام من يسمعون قف * وفي سجدة من فاسقا قف معولا

وقف بعدها من يستوون فإنها * بلا فاصل في تلوه يا أخوا العلاء

ويس فيها خمس مواضع * بآثارهم ثم العباد وكحلا

بمرقدنا ثم اعبدونني ومثلهم * وفي الملك من يقبض جاء مكملا

عليك بها إن الرسول لضمن * بغفران من ياتي بها كلما تلا

بنگرید به: فهرست الظاهرية ۱ / التجويد والقراءات / ۱۱۸، ۱۱۹.

* نسخه:

۱. مرکزی - تهران (۹ مج ۸۶۲۲) نسخ سده ۱۲ هـ. ق، گ ۸۷ پ [ف:

مرکزي ۱۷ / ۱۷۸]

۶۸ س

۲. ظاهريه - دمشق (۱۰۰۱۱) نسخ ۱۳۰۷ هـ. ق، ۱ گ: ۳۷، ۹ سطری [ف:

الظاهرية ۱ /

تجوید / ۱۱۹] ۶۹ س

۳. ظاهريه - دمشق (۶۵۶۹) نسخ درشت سده ۱۴ هـ. ق، ۱ گ: ۲۴، ۱۲

سطری [ف:

الظاهرية ۱ / تجويد / ۱۱۸، ۱۱۹] ۷۰ س

۳۰ الاوقاف اللازمة (مواضع -) ۳۰ س

(؟)

* مؤلف شناخته نشد.

ت:؟

مؤلف، این رساله را دربارهٔ اوقاف لازم به ترتیب سوره های قرآن از بقره تا بلد را یاد کرده

است. آغاز: بسمله، سورة البقرة: (بمؤمنین) وقف لازم، لانه لو وصل بقوله (يخادعون) لصارت الجملة صفة لقوله: (بمؤمنين)، فانتفى الخداع عنهم وتقرير الايمان خالصا من الخداع. قوله تعالى: (مثلا) وقف لازم، لانه لو وصل لصار ما بعده صفة له، وليس بصفة وإنما هو ابتداء إخبار من الله جوابا لهم..

انجام:.. سورة البلد، قوله تعالى: (عليه أحد) وقف لازم، لانه لو وصل صار يقول (أهلكت) وصفا له وهو محال.

* نسخه:

۱. قدس رضوی - مشهد (۵ مج ۱۲۱۶۷ * ۵۶۷) نسخ صالح حسینی در روز ۷ رمضان

۱۲۸۴ ه. ق، در فهرست به عنوان (رساله در مواضع وقف) آمده، پس از پایان نسخه دو

قصیده است: یکی از سخاوی در (تآت قرآن)، و دیگری که ناظم آن معلوم نیست و تعداد

ابیات آن کمتر، و در (ظاءات قرآن) انشاء شده است [ف: قدس ۱۰ / ۸۸] ۷۱ س ۳۱ الاوقاف اللازمة وعلامتها ۳۱ س

علی بن سعید ثعانی؟ (سده ۱۰ ه. ق یا پیش از آن) * مؤلف در نسخه ای که شناسائی شد به عنوان ابو الحسن علی بن سعید ثعانی معرفی شده،

لکن ترجمهٔ احوال او علیرغم تفحص در مظان آن به دست نیامد. # ت: سده ۱۰ ه. ق یا پیش از آن.

وقف های لازم و نشانه های آن و نیز نشانه های دیگر در این رساله کوتاه آمده است. آغاز: بسمله [هذا ما ذكره الشيخ الامام أبو الحسن علی بن سعید الثعانی في الوقف اللازم في القرآن العظيم وذكر علامته وهو حرف الميم]. فاللازم من الوقوف ما لو وصل طرفاه غير المرام وشنع معنی الكلام، فالاول من ذلك قوله تعالى (وما هم بمؤمنين)، ومن ذلك قوله تعالى: (تلك الرسل

(۲۳۴)

فضلنا بعضهم على بعض)، ومن ذلك..
انجام:.. سورة البلد (عليه أحد). سورة الفاتحة: العالمين (لا). الرحمن
(لا)، الرحيم (لا)، الدين (ط)، نستعين (ط)، المستقيم (لا)، أنعمت
عليهم (لا) تمت الوقوف اللوازم بحمد الله وحسن توفيقه.
* نسخه:

۱. الهيات - مشهد (بخشی از ۳ مج ۱۳۶۹ - ثبت: ۲۰۹۳۸) نسخ ۹۶۵ هـ. ق
[ف: الهيات
مشهد ۲ / ۵۱۶] ۷۲ س
۳۲ الاوقاف اللوازم عن السجاوندى والجزري ۳۲ س
(؟)

* گردآورنده شناخته نشد، ومجموعا در سه صفحه در نسخه ء ما است.

ت: در سده ء ۱۲ هـ. ق ويا قبل از آن.
آغاز: [في بيان الاوقاف اللوازم الواردة عن السجاوندى والجزري ملقبة بالتام]
وهي ثلاثة وثمانون وقفا على المتفق عليه نصا عن المشايخ رحمهم الله
تعالى آمين. بسمله، سورة البقرة: وما هم بمؤمنين (لازم)، بهذا مثلا
(م)، لمن الظالمين (م)، الذين آمنوا (م)، من بعد موسى (م)..
انجام:.. النزاعات: فالمدبرات أمرا (م)، أبصارها خاشعة (م)، إذا كرة
خاسرة (م)، حديث موسى (م)، فحشر (م)، عبس: فمن شاء ذكره
(م)، الغاشية: فيها عين جارية (م)، سورة البلد: أن لن يقدر عليه أحد
(م)، الشمس: من دسيها (م) تمت.
* نسخه:

۱. مركزي - تهران (۱۱ مج ۸۶۲۲) نسخ سده ء ۱۲ هـ. ق، گ ۸۸ ر - ۸۹ ر
[ف: مركزي
۱۷ / ۱۷۸] ۷۳ س
۳۳ الاوقاف المنزلة (اللازمه) ۳۳ س
* مؤلف شناخته نشد.

ت:؟

این وجیزه در اوقاف لازمه ء منزله است که در پانزده موضع از قرآن مشخص گردیده
است.

آغاز: وهی خمسة عشر موضعا: الاول - في سورة البقرة: (لا خوف عليهم ولا

هم يحزنون)، ثم يتدئ: (الذين يأكلون الربوا). الثاني - في المائدة: (طعامكم)، ثم يتدئ: (حل لهم والمحصنات)..
انجام:.. الخامس عشر - بسم الله الرحمن الرحيم، ثم يتدئ: (ألهاكم).
السادس عشر - وهو زائد عن هذه الجماعة وهو في الحشر: يقف على لفظ الحشر، ثم يتدئ: (ما ظننتم أن يخرجوا).
بنگريد به: فهرست ظاهريه ١ / التجويد والقراءات / ١٣، ١٣٢.
* نسخه:

١. مركزي - تهران (١٢ مج ٨٦٢٢) نسخ سده ١٢ هـ. ق، گ ٨٩ روپ [ف: مركزي

١٧ / ١٧٨] ٧٤ س

٢. ظاهريه - دمشق (١٠٠١١) نسخ خوش محمد صالح بن ملا حيدر در ١٣٠٧ هـ. ق، گ

٤١ - ٤٣، ٩ سطرى [ف: الظاهريه ١ / التجويد والقراءات / ١٣٢] ٧٥ س

٣. ظاهريه - دمشق (٦٥٦٩) نسخ درشت سده ١٤ هـ. ق، گ ٤١ - ٤٣، ٩ سطرى [ف:

الظاهريه ١ / التجويد والقراءات / ١٣١، ١٣٢] ٧٦ س

٣٤ أوقاف النبي (صلى الله عليه وآله وسلم) ٣٤ س

(؟)

* مؤلف شناخته نشد؟

ت:؟

آغاز: روى بالاسناد فيما روى عن ابن مسعود (رضى الله تعالى عنه) ان النبي (صلى الله عليه [وآله] وسلم) كان يقف على سبعة عشر موضعا ما تجاوزها أبدا: الاول - في البقرة: (فاستبقوا الخيرات). الثاني - فيها: (وما تفعلوا من خير يعلمه الله)..

انجام:.. في عبس: (فمن شاء ذكره). في الغاشية: (فيها عين جارية). في البلد: (فظن أن لن يقدر عليه أحد). في الشمس: (من دساها). [انجام آن در بسيارى جهات همانند انجام (الاقواق اللوام عن السجاوندى و (الجزرى) است]

(بنگريد به: فهرست ظاهريه ١ / التجويد والقراءات / ١٣٣، ١٣٤).

* نسخه:

١. مركزي - تهران (١٠ مج ٨٦٢٢) نسخ سده ١٢ هـ. ق، گ ٨٧ پ - ٨٨ ر [ف: مركزي

۱۷ / ۱۷۸ [۷۷ س

۲. ظاهریه - دمشق (۱۰۰۱۱) نسخ محمد صالح بن ملا حیدر در ۱۳۰۷ ه. ق، گ
۳۷ - ۳۸،

۹ سطری [ف: الظاهرية ۱ / التجويد والقراءات / ۱۳۳، ۱۳۴] ۷۸ س

۳. ظاهریه - دمشق (۶۵۶۹) نسخ درشت سده ۱۴ ه. ق، گ ۲۴ - ۲۷، ۱۲
سطری [ف:

الظاهرية ۱ / التجويد والقراءات / ۱۳۳] ۷۹ س

۳۵ إيضاح الرموز ومفتاح الكنوز ۳۵ س

ابن القباقبي (۷۷۷ - ۸۴۹ ه. ق)

* شمس الدين أبو عبد الله محمد بن خليل بن ابی بکر بن محمد قباقبي حلبی مقدسي
شافعي،

معروف به (ابن القباقبي) که استاد قرائت و شاعر و نویسنده أي توانا بوده است. وی
در حلب

زاده شد و علوم را در آنجا فراگرفت و به قاهره کوچیده و سرانجام در (غزه) متوطن
گشت، و

سپس به (بيت المقدس) رفت و در آنجا بینائی خود را از دست داده و در همانجا در
۲۰ رجب

۸۴۹ ه. ق از دنیا رفت. از آثار او است: (شرح الشفا) از قاضی عیاض که آنرا
(زبدة المقتفی

في تخريج ألفاظ الشفا) نامید، (شرح البردة) که به (الکواکب الدرية في مدح خیر
البرية)

نامبردار است، (الزاهر المختار من ربيع الابرار).

ت: سده ۹ ه. ق.

مؤلف دارای کتابی منظوم به نام (مجمع السرور ومطلع البدور) - که جامع مذاهب
و آراء

قراء چهارده گانه است - بوده، و چون دید این کتاب میان طلاب رایج گشته، کتاب
(إيضاح

الرموز..)) را در حل رموز و شرح و توضیح آن نگاشت تا کسانی که این منظومه را به
خاطر

می سپارند محتوایش را به آسانی باز یابند. علی بن دریهم موصلی (م ۷۶۳ ه. ق)
کتابی دارد

به نام (مفتاح الكنوز في إيضاح الرموز) که شرح منظومه ۷ او در معما است که گاهی
نویسندگان

كتاب أو را با كتاب مورد بحث ما اشتباه می کنند.
آغاز: بسمله [قال الشيخ الامام العالم شمس الدين محمد بن خليل بن أبي بكر
محمد الحلبي الشافعي الشهير بابن القباقي المقدسي]: الحمد لله وكفى،
والسلام على عباده الذين اصطفى. اما بعد، فإنني لما رأيت كتابي المسمى
بمجمع السرور ومطلع البدور، الجامع بين مذاهب القراء الاربعة عشر
قد شاع ذكره بين الطلبة.. سنح في خاطري أن أعمل كتابا يحل رموزه، و
ينثر نظمه، ويسهل على حافظيه فهمه..
انجام: ... ويجوز المد كما تقدم في باب المد والقصر، ويجوز القصر كما ذكر،

والله أعلم. وهذا آخر مفتاح الكنوز وإيضاح الرموز، والمأمول؟ ممن كان له بهذا الفن دراية، ووقع على شيء من عثرات اللسان أو القلم فليسد خلله بجودة مقوله، ويدع لمؤلفه بغفران من ربه، ولمن نظر فيه وأمن على الدعاء لمؤلفه.

انجام [در پاره أي از نسخه ها]: وشكر له المسعى وللمسلمين، صلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم تسليما كثيرا، والحمد لله رب العالمين.
بنگرید به: كشف الظنون ۲۰۹ و ۱۰۵۴ و ۱۳۳۳ و ۱۷۷۰. و: معجم المؤلفين ۹ / ۲۸۸. والانس الجليل
۵۱۹. و: إيضاح المكنون ۲ / ۴۳۴. وهدية العارفين ۲ / ۱۹۶. و: الاعلام، زرکلي
۶ / ۳۵۲. وفهرست الظاهرية
۱ / التجويد والقراءات / ۳۱۱، ۳۱۲. و: نظم العقيان ۱۴۸. و:
II, g: Brockelmann : ۱۱۳, II, s : ۱۳۶.

* نسخه:

۱. مرعشی - قم (۵ مج ۵۴۷۹) نستعلیق عبد الوهاب بن عبد الوهاب جرجانی در حدود ۹۶۳

۵. ق در مکه: تاریخ ش ۴ مجموعه، گ ۱۹۲ پ - ۲۹۰ پ [ف: مرعشی ۱۴ / ۲۶۳] ۸۰

س

۲. ملی - تهران (۱۹۰۳ / ع / ۲۵۰۹ / د) نسخ محمد بن احمد بن تاج الدین بن میکائیل حسینی

هزار جریبی در ۹۷۵ ه. ق، ۱۳۹ گ [ف: ملی ۱۰ / ۶۰۱] ۸۱ س

۳. ادبیات - تهران (۵ مج ۷۷ وقفی امام جمعه * ۷۵۳۵۲) نستعلیق محبعلی حسینی

سبزواری در ۸ شوال ۹۷۹ ه. ق [ف: ادبیات ۲ / ۲۷] ۸۲ س

۴. ظاهریه - دمشق (۲۵۹) نسخ سده ۱۰ ه. - ق، ۲۱۰ گ، ۱۵ س [ف: الظاهرية

۱ / تجويد / ۳۱۲] ۸۳ س

۵. ملی - تهران (۶۲ / ع / ۱۱۲۲۲ / ۳۹۳ / س) نستعلیق (احتمالا) از سده ۱۱ ه. ق، در

فهرست اشتباها به عنوان (مفتاح الكنوز وایضاح الرموز) علی بن الدریهم موصلی آمده،

۱۷۸ گ [ف: ملی ۷ / ۶۱] ۸۴ س

۶. مرعشی - قم (۵۰۸۳) نسخ ۱۱ ج ۲ / ۱۲۱۶ ه. ق، در فهرست به عنوان (مفتاح الكنوز و

إيضاح الرموز) آمده، نسخه تصحیح شده و یادداشت تملك علی بن ملا محمد
العریضی،
مورخ ۱۲۴۲ هـ. ق، ویس بن عبد الله أبی دندان، و عبد الله بن مبارك بن علی بن عبد
الله بن
ناصر آل حمیدان احسائی خطی، مورخ ۱۲۴۰ هـ. ق دیده می شود [ف: مرعشی
۱۳ / ۲۷۶] ۸۵ س

الايضاح في الوقف والابتداء: محمد بن طيفور سجاوندی =
الوقوف: محمد بن طيفور سجاوندی.

٣٦ البدور الزاهرة في القراءات الشعر المتواترة ٣٦ س
سراج الدين نشار (م ٩٠٠ هـ. ق)

* سراج الدين عمر بن قاسم بن محمد بن علي انصاري، معروف به (نشار)، استاد در
قراءت كه

كتابه‌های متعددی در مسائل مربوط به قرائت و تجوید دارد، از جمله آنها است:
(البدر المنير في

شرح التيسير)، (طرز العلمين في حكم الاستفهامين)، (العقد الجوهري في حل ألغاز
القرآن

للجزري)، (القطر المصري في قراءة عمرو بن العلاء البصري)، (المكرر فيما تواتر من
القراءات وتحرر).

ت سده ٩٠٠ هـ. ق.

سراج الدين نشار این کتاب را به درخواست یکی از یاران و دوستان در بارهٔ قراآت
ده گانه

فراهم کرده، و طبق درخواست او هر مسألهٔ أي را در جای مناسب خود آورده تا
مطالعه و بررسی

آن برای علاقه مندان هموار و آسان باشد.

آغاز: بسمله، الحمد كله لله رب العالمين، مالك يوم الدين، وأشهد بأنه لا اله

إلا هو العزيز الحكيم.. وبعد لما كان الذي ألفته في سابق الايام في

القراءات أشهر وأظهر بين طلبة العلوم.. لما كان مختصرا أو على بعض

الاصحاب عسر تحصيله.. فعلى هذا حسب التماس الاصحاب والاحباء

ألفت هذا الكتاب في القراءات السبع.. وسميته (المكرر فيما تواتر من

القراءات السبع وتحرر).. ثم إنهم سألوني أن أجمع كتابا على هذا

النمط، فأجبتهم إلى ذلك.. فشرعت في جمع هذا الكتاب المبارك و

سميته بالبدور الزاهرة في القراءات العشر المتواترة..

در فهرست ظاهريه ١ / تجويد / ٣١٦ ش ٥٣٧٩ كتابي تحت همين عنوان از همين

مؤلف آمده كه آغاز آن

چنين است:

(يقول راجي عفو رب قديم دايم، عمر الانصاري بن قاسم: الحمد لله

الذي علم الانسان ما لم يعلم، فمن شاء أهان ومن شاء اكرم.. وبعد،

فإن بعض اصدقائي - وفقهم الله تعالى لما يحب ويرضى - سألني أن

أجمع كتابا في القراءات العشر، وأن أذكر كل مسألة في محلها ليسهل

عليهم مطالعته..

(٢٣٩)

تصور می رود کتاب اخیر را مؤلف پس از (البدور الزاهرة..)) نگاشته و در این کتاب،
(البدور

الزاهرة..)) را به صورت خاصی تنظیم کرده باشد، و یا آنکه طبق نوشته و چلبی باید
نسخه و

ظاهریه (البدور الزاهرة) باشد، و کتاب مورد بحث کتاب دیگری؟
بنگرید به: کشف الظنون ۲۳۱. و: فهرست چهار کتابخانه و مشهد ۲۲۸. و: هدیه
العارفین ۱ / ۷۹۲. و: فهرست
الظاهرية ۱ / التجويد والقراءات / ۳۱۶.
* نسخه:

۱. گوهرشاد - مشهد (۱۶۴۶) نسخ صفر ۹۷۹ ه. ق، برگ آغاز نونویس است،
۱۵ سطر

[ف: چهار کتابخانه و مشهد ۲۲۸] ۸۶ س

۲. اعظم - قم (۶ مج ۱۹۳۸) نوشته و؟، نسخه بخشی از این کتاب در دو برگ
راجع به قراء

عشره است [ف: اعظم، ص ۵۳۱] ۸۷ س

۳۷ بلوغ الامانی فی قراءه ورش من طریق الاصبهانی ۳۷ س

احمد طیبی (۹۱۰ - ۹۷۹ یا ۹۸۱ ه. ق)

* شهاب الدین احمد بن احمد بن بدر الدین طیبی صالح دمشقی شافعی، دانشمند
آگاه به فقه و

نحو و پاره ای از علوم دیگر که در ذح / ۹۱۰ ه. ق زاده شد، و در ذق ۹۷۹ ه. ق
در دمشق از

دنیا رفت. وی از مدرسین (جامع اموی) بوده و آثار متعددی تألیف کرده است که از
جمله و آنها

است: (الایضاح التام فی تکبیرة الاحرام والسلام)، (تیسیر کفایة المحتاج للدماء
الواجبة علی

المعتمر والحاج)، (رفع الاشکال فی حل الاشکال) در منطق، (الصحيفة فيما يحتاج
إلیه

الشافعی فی تقلید أبی حنیفة)، (الزوائد السنیة علی الالفیة) در نحو، (المفید فی علم
التجوید)، (السكر المرشوش، فی تاریخ الشیخ مغوش)، و جز آنها.

ت: سده و ۱۰ ه. ق.

منظومه ای است به بحر رجز در قرائت ورش از طریق اصفهانی که ناظم در آن راجع
به

بسمله، وهاء کنایه، ومد وقصر، وهمزه و مفرد و جز آنها بحث و بررسی کرده است.

آغاز: بسمله.
الحمد لله ولي الحمد * هادي من اختار طريق الرشده
ثم الصلاة والسلام سرمدًا * على النبي الهاشمي أحمدًا
وآله وصحبه وعترته * وحزبه وتابعي طريقته
وبعد فاعلم ان ورشا وردا * عنه طريقان بنشر أوردًا
..

انجام:..

وافعل کذا أيضا بكل مسلم* یا من إليه كل فضل ينتمى
والحمد والصلوة والسلام* كما بها البدء بها الختام

بنگرید به: فهرست الظاهرية ۱ / التجويد والقراءات / ۳۱۷. و: كشف الظنون
۱۷۷۸. و: إيضاح المكنون ۱ / ۱۵۴

و ۱۹۵ و ۵۷۶ و ۶۱۵، ۲ / ۱۹ و ۶۵. و: معجم المؤلفين ۱ / ۱۴۶، ۱۴۷ و:
هدية العارفين ۱ / ۱۴۷، ۱۴۸، و،

II, g: Brockelmann :۳۲۰, II, s : ۴۱۱

* نسخه:

۱. ظاهريه - دمشق (۵۲۷۳) نسخ اوائل سده ۱۱ ه. ق، و عناوين به شنگرف در
۱۰۵۱ ه.

ق، نسخه در دو برگ: ۲۶ و ۲۷، ۱۹ سطرى [ف: الظاهرية ۱ / التجويد والقراءات
۳۱۷ /
[۳۱۸] ۸۸ س

۲. حقوق - تهران (۳ مج ۲۰۴ ج) نوشته ۱۰۶۸ ه. ق، در فهرست به عنوان
(قصيدة في

قراءة ورش من طريق الاصبهاني) آمده، در برگ ۲۷ نسخه، فصلی است در (یاءات)
به

عربي، گ ۲۵ پ - ۲۷ [ف: حقوق، ص ۴۱۴] ۸۹ س
۳۸ بیان مشکلات على المبتدئين من جهة التجويد في القرآن المبين
۳۸ س

گویا از منصور طبلاوی (م ۱۰۱۴ ه. ق)

* ترجمه ۱۰ احوال او را در همین بخش قرائت و تجويد، ذیل (هداية القارى في كلام
الباري:

منصور طبلاوی) ببینید.

ت: سده ۱۰ یا ۱۱ ه. ق.

این کتاب که در چند فصل و دو عنوان و خاتمه ترتیب یافته در جهت توضیح
مشکلات

تجويد برای مبتدیان ساخته شده است.

آغاز: بسملة، الحمد لله الذى جعلنا من التالين لكتابه الذى أورثه من اصطفاه
من عباده، وبعد فقد شرعت في كتابة نکات يسيرات في بيان معرفة
الممدودات والمقصورات التى في كتاب الله ذى المنن والانعامات، و
أضيف إليها: - إن شاء الله تعالى - فوائد مهمات، أمرنى به بعض الاعزة

على، المترددین إلى فأجبتة... وسميته بیان المشكلات..
انجام:.. ومثال الادوات: أن، وإن، وإلى، وأم، وأما، وإنما، وما أشبه ذلك،
وكذا الهمزات في إذا، وإذا، وأي، وأينما، وألم، وألمص.. وما أشبه
ذلك. والهمزات في ذلك أصلية لامتناع سقوطها والله تعالى أعلم.. وفي

هذا الكلام ما يغنى عن الطويل، انتهى، والحمد لله على التمام والصلوة والسلام على رسوله خير الانام وآله وصحبه أجمعين.
* نسخه:

۱. مرکزی - تهران (۳۷۶۲) نوشته ۲ سده ۱۲ یا ۱۳ ه. ق [ف: مرکزی ۱۲ / ۲۷۵۳] ۹۰ س
۲. ظاهریه - دمشق (۱۰۴۹۱) نسخ سده ۱۳ ه. ق، پایان نسخه افتاده، ۲۳ گ، ۱۵

سطری [ف: الظاهرية ۱ / التجويد والقراءات / ۱۳۴] ۹۱ س
التبصرة [في التجويد ورسم القرآن]: عماد الدين على قارى استرابادى =
رسم القرآن: عماد الدين على قارى استرابادى
۳۹ التبيان في بيان القرآن ۳۹ س

حسن بن شجاع تونى (?)

* حسن بن شجاع بن محمد بن حسن حافظ تونى كه عليرغم تفحص، ترجمه ۲
احوال او

به دست نيامد. وي نويسنده ۲ كتاب (المفيد في علم التجويد) نیز می باشد،
وهمينقدر از مقدمه ۲
كتاب (التبيان) او به دست می آيد كه در زمان فيروزشاه به سر می برده است.
ت:؟

مؤلف، اين كتاب را - كه در تجويد واداء است - برای (جلال الدولة والدين
فيروزشاه) در

هرات ساخته و آنرا در يك مقدمه وشش فصل وخاتمه ترتيب داده است.
آغاز: بسملة، الحمدلله الذى أنزل أحسن الحديث كتابا متشابها، والصلوة على
النبي العربي المبعوث إلى كافة الاقاصى والادانى، وعلى آله وأصحابه
المجودين كتاب الله بتصحيح الالفاظ وتوضيح المعاني. أما بعد، فيقول
الفقيه إلى الله الغنى الحسن بن شجاع بن محمد الحافظ التونى: لما اتفق
وصول العبد إلى هرات رأيت نجوما زاهرات يستضيئى كل منهم من أنوار
البدور السبعة فرقة فائقة يعلمون معالم التنزيل ويتعلمون.. ويحرصهم
جناب الامير.. جلال الدولة والدين فيروزشاه.. وهو معذلك خائض في
هذا الفن الجليل، فائض بإشاعة التجويد والترتيل، فحررت في هذا الفن
كتابا.. وسميته (البيان في بيان القرآن) وجعلته مشتملا على مقدمة و
ستة فصول وخاتمه..

انجام [در نسخه ۲ ش ۵۵۲۸ ظاهريه]: .. واعلم أن ترك كل عيب من المعاييب

في القراءة وهو من المحامين [المحاسن]، وترك كل من [المحاسن]
المحامين هو من المعايير جعلنا الله تعالى من الذين يتلون كتاب الله حق
تلاوته، ويعلمون [يعملون] بما فيه من فاتحته إلى خاتمته، والحمد لله
رب العالمين.. [تم الرسالة..]

انجام [در نسخه ش ۲ مج ۵۶ د / حقوق]:.. فبسطتها في جداول بهذا العدد
بسطا.. والجدول سيذكر [جای جدول در يك صفحه، و سپس دو صفحه
ونیم در اسناد قرائت قراء].

بنگرید به: ذیل ۲ / ۹۷۶ بروکلیمان
* نسخه:

۱. ظاهریه - دمشق (۴۴۲۵) نسخ محمد بن جعفر بن محمد بن زهره ع حسینی
حلبی فوعی در

چاشت شنبه ۱۸ ج ۱ / ۹۰۵ ه. ق، دارای جداول توضیحی، نسخه در ۲۲ گ:
۴۹ - ۷۰،

۱۵ سطری [ف: الظاهرية ۱ / التجويد والقراءات / ۱۳۶، ۱۳۷] ۹۲ س

۲. حقوق - تهران (۲ مج ۵۶ د) نسخ حدود ۹۵۱ ه. ق، گ ۲۳ پ - ۳۸ ر
[ف: حقوق، ص

[۲۸۲] ۹۳ س

۳. گوهرشاد - مشهد (۱۱ مج ۱۰۴۹) نوشته ع محمد کاظم در ۱۲۲۷ ه. ق، در
فهرست

به عنوان (الرسالة الحرفية) آمده و گویا خاتمه همین کتاب (التبیان) مورد بحث می
باشد که

در مخارج حروف و در جداول نگاشته شده (آغاز مخارج حروف: الحمد لله الذي
جعل افواهنا

ظروف الحروف، والسنتنا أدوات اللغات کی نسبحه كثيرا ونذكره كثيرا في جميع
الاقوات..) [ف: چهار کتابخانه ع مشهد، ص ۲۸۹]

۴. ظاهریه - دمشق (۵۵۲۸) نستعلیق ۱۲۵۲ ه. ق در شهر (واشکان)، ۲۸ گ،
۱۳

سطری [ف: الظاهرية ۱ / التجويد والقراءات / ۱۳۷، ۱۳۸] ۹۴ س

التجويد (رسالة في فرضية -): محمد فيض الله =

فرضية التجويد (رسالة في -): محمد فيض الله.

التجويد (قصيدة في -): موسى خاقاني =

قصيده في التجويد: موسى خاقاني.

۴۰ تجوید التنزیل ۴۰ س

محمد رضا بن علی بن محمد جعفر (شریعتمدار) استرآبادی (زنده ء در ۱۳۲۵ هـ .

ق)

* مؤلف از احفاد (ملا محمد جعفر استرآبادی) است که ترجمه ء احوال او به دست نیامد، وی

آثاری از خود به جای گذاشته که از جمله ء آنها است: (هدایت نامه) در رد کتاب (شقاوت نامه)

که آنرا در ۱۳۲۵ هـ . ق به پایان برده است، (اصول دین)، (نصایح الملوك في السير و السلوك) که همگی آنها به فارسی است.

ت: آغاز تألیف - ذق ۱۲۸۰ هـ . ق.

این کتاب در قواعد تجوید و به قدری است که برای هر نمازخوان واجب و لازم می باشد، و

در دو مقدمه و هفت فصل کوتاه تنظیم شده، و در ماه ذی القعدة سال ۱۲۸۰ هـ . ق بدان آغاز

کرده است.

فهرست مطالب آن بدینصورت است:

المقدمة الاولى - في تعريف علم التجويد. المقدمة الثانية - في عدد الاسنان. الفصل الاول - في عدد المخارج. الفصل الثاني - في الصفات. الفصل الثالث - في الصفات الواحدانية. الفصل الرابع - في الاستعاذة. الفصل الخامس - في المد. الفصل السادس - في

الادغام. الفصل السابع - في الوقف.

آغاز: بسملة، الحمد لله على نعمه وآلائه، والصلوة والسلام على ختم الرسل سيد أنبيائه، وعلى صحبه وآله خلفائه..

انجام [افتاده در نسخه ء ش ۳۰۹۸ مرعشی]: .. وأما الطاء علامة للوقف المطلق، أي الوقف عليه والابتداء بما بعده مطلقا..

* نسخه:

۱. مرعشی - قم (۳۰۹۸) نسخ مؤلف که در ۱۲۸۰ هـ . ق بدان آغاز کرده، نسخه تصحیح

شده و اضافات دارد، ۴۶ گ [ف: مرعشی ۸ / ۳۲۰] ۹۵ س

۴۱ تجوید التنزیل في علم الترتیل ۴۱ س

علی بن محمد جعفر (شریعتمدار) استرآبادی (م ۱۳۱۵ یا ۱۳۱۶ هـ . ق)

* ترجمه ء احوال او را در بخش مربوط به (تفسیر)، ذیل (در رالایتام، انموذج آیات الاحکام:

علی بن محمد جعفر استرابادی) بینید.
ت: ۱۲۸۳ .ه. ق.

(۲۴۴)

این کتاب در قواعد تجوید و ترتیل و اقوال قراء سبعة است که در هفت مقدمه و هفت باب

- هرباب در چند فصل - تنظیم شده، و مؤلف، آنرا در ۱۲۸۳ ه. ق به پایان برده است.

آغاز: بسمله، الحمد لله الذی توجنا بتاج الوجود، ونزهنا عن أدناس الاعدام و خلصنا عن المتشابهات في الوجود..

انجام:.. سورة النساء ليس فيها خلاف في كلمة ولا حرف إلا ما تقدم من الاصول، والحمد لله اولاً و آخراً.

بنگرید به: الذريعة ۳ / ۳۶۰. و: ریحانة الادب ۳ / ۲۱۰
* نسخه:

۱. مرعشی - قم (۳۰۹۵) نسخ مؤلف در ۱۲۸۳ ه. ق، نسخه تصحیح شده، و بر فراز

صفحه اول وقفنامه کتاب به سال ۱۳۱۸ ه. ق و مهر (محمد رضا بن علی بن محمد جعفر)

دیده می شود، ۱۴۵ گ، ۱۷ سطری [ف: مرعشی ۸ / ۳۱۸] ۹۶ س
۴۲ تجوید الحروف ۴۲ س

اسد الله حسینی قاینی کربلائی (?)

* سید اسد الله بن محمد باقر حسینی قاینی کربلائی که جز سید اسد الله بن محمد باقر موسوی

رشتی فرزند حجة الاسلام شفتی مذکور در (طبقات اعلام الشيعة في القرن الثالث بعد العشر

۱ / ۱۲۴ ۱۲۶) می باشد، زیرا مؤلف حسینی است، ولی فرزند شفتی، موسوی می باشد.

ت:؟

این کتاب که در تجوید نگارش شده در يك مقدمه و دوازده فصل و خاتمه ترتیب یافته است.

آغاز: بسمله، الحمد لله رب الابرار، والصلوة على رسولنا المختار..
انجام:.. لمنه الجسيم وإحسانه القديم.

بنگرید به: الذريعة ۳ / ۳۶۰. و: طبقات اعلام الشيعة ۱ / ۱۲۴ - ۱۲۶
* نسخه:

۱. مجلس - تهران (۱ مج ۵۳۴۴ - دفتر: ۶۲۲۳۵) نوشته جعفر ابن شیخ عبد علی قریشی در

۱۲۳۴ ه. ق در نجف، گ ۱ پ - ۱۳ ر [ف: مجلس ۱۶ / ۲۵۶] ۹۷ س

٤٣ تجويد سورة الحمد وسورة التوحيد (رسالة في -) ٤٣ س

(؟)

* مؤلف شناخته نشد.

ت:؟

این رساله را مؤلف به درخواست یکی از دوستان [ظاهرا از کتابی] تلخیص کرده است، واز دیباچه آن استفاده می شود که شیعی است، و برای اطلاع بیشتر از محتوای کتاب بخشی از دیباچه آنرا می آوریم:

آغاز: بسمله، الحمد لله رب العالمین، والصلوة علی سید المرسلین محمد بن عبد الله الذی..؟ فضله..؟ فی القرآن المبین، فقال جل من قائل: (وما أرسلناک إلا رحمة للعالمین) وعلی آله الذین؟ الطیبین الطاهرین، و المشار إليهم بآل یس. وبعد فهذه رسالة فی تجوید سورة الحمد وسورة التوحید لخصتها لالتماس بعض الاخوان المؤمنین الذی سلك فی طریق الذین هم من الزاهدین الخاشعین.. أعلم أیدک الله أن القرآن عربی، و القراء قد أجمعوا علی وجوب البسملة فی أول کل سورة فی حال الابتداء وقفا ما عدا سورة البراءة، أما حال الوصل فإن قالون والكسائي وعاصم و ابن كثير يتسملون بين السورتين وحمزة يصل آخر السورة التي تليها من غير سكتة..

انجام:.. و من عجایب رسم الخط أن يكون كل جاء!، وفيه بلا ألف عند واو الجمع، وأن يكون (لتتلوا) مع الألف عند واو المفرد، كما في سورة الرعد. ثم اعلم: لا يكون الروم فتحة، ولكن يكون كسرة وضمة لا يدركه الأعمى، لأنه ضم الشفتين، وكذا الاشمام أيضا لا يدركه الأصم، لأنه تلفظ من ثلاثة: الكسرة؟..

يجب إظهار التنوين من (كفوا أحد) علی بعض القراءات من غير تحريك، ثم لحقت التي بعده تخفيفا حسنا. وهذا الموضع الذي يجوز فيه الروم عند الوقف [وصلی الله علی سيدنا محمد وآله وسلم، والحمد لله رب العالمین و العاقبة للمتقين]

* نسخه:

۱. قدس رضوي - مشهد (۹ مج ۴۲۹ تجويد وقرآات * ۸۳۳۸) نوشته ۷ حدود ۹۷۰ تا ۹۸۵

۵. ق [ف: قدس ۶ / ۲۷۷] ۹۸ س

۲. سپه تهران (۱۱ مج ۸۱۹۰) نوشته ۷؟ گ ۱۳۵، ۱۳۶ [ف: سپه ۳ / ۳۲۱] ۹۹ س

۴۴ تجويد الفاتحة (رسالة في -) ۴۴ س

شيخ شهيد (?)

* مؤلف درست شناخته نشد، وفهرست نویسان نیز مشخصاتی برای مؤلف یاد نکرده

اند، و

(۲۴۶)

علیرغم تحقیق وتفحص دانسته نشد که او کیست و در چه قرنی می زیسته است.
ت:؟

مؤلف در این رساله صد امر از قواعد تجوید را - که مراعات آنها در قرائت فاتحة
الکتاب

لازم است - به صورت فشرده یاد کرده است.

آغاز: [باب تجوید الفاتحة للشيخ الشهيد رحمه الله تعالى]
بسمله، الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على أشرف الموجودات
محمد وآله الطاهرين..

في بيان واجبات فاتحة الكتاب. أما الواجبات فمائة: الأول - يجب بعد
الاستعاذة أن يتلفظ بالباء في البسملة خفيفا، لان الباء من الحروف
المجهرورة والشديدة، لئلا يلزم التشديد، وقصرا من غير اختلاس. ب -
إظهار السين مهموسا ساكنا لئلا يشته بالزاي. ج - عليه مراعاة كسرة
الميم قصرا. د - ترقيق لام الجلالة مشددا وإشباع فتحها من غير غنة
لصحة الألف..

انجام:.. صد - إخراج الهاء من أقصى الحلق خالصا عن مشابهة الحاء قصرا.
صه - إظهار الميم ساكنا لمجاورة الواو. صو - مراعاة فتحة الواو في
ولا قصرا. صز - مراعاة فتحة اللام مرققا مقصورا في الوصل. صح -
إخراج الضاد في الضالين من مخرجه المذكور مشددا ممدودا مدا طويلا من
غير غنة: لصحة الألف. صط - ترقيق اللام وإشباع كسرهما من غير غنة
لصحة الياء. ق - إخراج النون من مخرجها في الوقف. تم وكمل، و
الحمد لله وحده.
* نسخه:

۱. مرعشي - قم (۳ مج ۳۳۴۴) نسخ هلال بن شمال بن عز الدين بن هلال در ذح
۵۸۸۰.

ق، در فهرست به عنوان (واجبات فاتحة الكتاب) آمده، گ ۵۲ پ - ۵۵ پ [ف]:
مرعشي

۹ / ۱۲۰ [۱۰۰ س

۲. حقوق - تهران (۹ مج ۲۰۴ ج) نوشته شده ۱۱ هـ. ق، گ ۹۷ - ۱۰۰
[ف: حقوق، ص

۲۸۳ [۱۰۱ س

تجوید الفاتحة (القصيدة الفائحة في -): محمد بن محمود سمرقندي =
القصيدة الفائحة في تجويد الفاتحة: محمد بن محمود سمرقندي.

(۷۴۷)

٤٥ تجويد القرآن (رسالة في -) ٤٥ س
محمد علي آل كشكول كربلائي (زنده در ١٢٤٥ هـ. ق)
* محمد علي آل كشكول كربلائي، دانشمند فاضل ورجالي كه شريف العلماء وشيخ

حسن
صاحب فصول برای او به خط خود بر ظهر کتاب (الاکمال) وی اجازه نوشتند،
وچنانکه در
مقدمه (تجوید القرآن) یادآور شده قرائت را نزد محمد علی مازندرانی می آموخت.
از آثار او
است: (الاکمال و منهی المقال) که به سال ١٢٤٥ هـ. ق آنرا تألیف کرد، (الفوائد
الغاضریة
في علم الرجال)، (التنبیہات السنیة في المصطلحات الرجالية)، (حديقة النظار)،
(تنبیہات
النبيه في شرح من لا يحضره الفقيه) در چند مجلد که مجلد نهم آن در شرح کتاب
الزکوة
است.

ت: سده ١٣ هـ. ق.

رساله أي است در چند برگ که در واقع تقریرات درس استادش محمد علی
مازندرانی در
قرائت و تجوید می باشد در دو باب: باب في بيان مخارج الحروف. باب في بيان
صفات
الحروف.

آغاز: بسمله، الحمد لله الذي جعلنا خير أمة من بين الأنام، وأنطق ألسنتنا
بأحسن الكلام، وأخرجنا عن ضلالة الأوهام، والصلاة على نبينا مصباح
الظلام، آله الغر الميامين الكرام. أما بعد فيقول العبد المفتقر إلى رحمة
ربه المأمول محمد علي آل كشكول: إني لما حضرت عند مولانا الجليل
والعالم.. محمد علي المازندراني في تحصيل علم القراءة كتبت ما قرره و
ألفته ونظره؟! فحثني ببذله إلى الطلبة والعمل به.. والحمد لله رب
العالمين.

انجام:.. والروم والاشمام والاختلاس والاشباع في الحركات وغيرها من
الصفات العارضية. تمت على يد محررها أقل العباد عملا وأكثرهم زللا
محمد علي آل كشكول الكربلائي أصلا ومولدا ومسكنا ومدفنا إن شاء الله
تعالی

بنگرید به: أعيان الشيعة، سيد محسن أمين ٩ / ٤٣١.

* نسخه:

۱. الهیات - تهران (۲ مج ۴۰۷ د) نسخ مؤلف در سده ۱۳ ه. ق، گ ۲۰ پ -
۲۷ پ، ۱۵
سطري [ف: الهیات ۱ / ۲۹۵] ۱۰۲ س

تجوید القرآن: شیخ احمد احسائي =
أسرار التوحید (رسالة في كشف بعض -): شیخ احمد احسائي.
٤٦ تجويد القرآن (رسالة في -) ٤٦ س
احتمالا از محمد حکیم زاده (پیش از سده ١٢ هـ. ق)
* محمد حکیم زاده، طبق آنچه که شیخ محمد قاری کاظمی در دیباچه ء کتاب
(قاسمیه ء) خود
آورده، حکیم زاده استاد وی در قرائت بوده است.
ت:؟

این کتاب را - که در فهرست گوهرشاد (١ / ٢٢٥) از آن محمد حکیم زاده معرفی
شده -

مؤلف از کتب مبسوطه در تجوید گزین نموده و آنرا در يك مقدمه و چند فصل و يك
خاتمه

ترتیب داده است، بدین شرح: مقدمه: در بیان استعاذه و بسمله. باب اول: در بیان
مخارج

حروف. باب دوم: در بیان صفات حروف. باب سوم در بیان نون ساکنه و تنوین. باب
چهارم:

در بیان راءات. باب پنجم: در بیان مد و قصر. باب ششم: در بیان حرف لین. باب
هفتم: در

بیان وقف. خاتمه: در اقسام لحن [در قرائت] قرآن، انجام آن در نسخه های مختلف
چند گونه
ضبط شده است.

آغاز: بسمله، الحمد لله رب العالمین، والعاقبة للمتقین، والصلاة والسلام علی
خیر خلقه محمد وآله وصحبه أجمعین. وبعد، فهذه رسالة تتعلق بتجوید
القرآن، منتخبة من كتب مبسوطه في هذا الفن مفيدة للطالبین، وهي
مرتبة علی سبعة أبواب وفصول وخاتمة..

انجام [در نسخه ء ش ٣ / ٦١٢ مرعشی]: .. وأرشدنا إلى تلاوة كتابه الكريم و
قرآنه العظيم وصراطه المستقیم، وصلى الله على خير خلقه محمد وآله
صحبه أجمعین.

انجام [در نسخه ش ١٠٠١١ ظاهریه]: .. وردت في حديث النبي (صلى الله
عليه وآله وسلم): رب قارئ للقران والقرآن يلعنه، وهو من أهم الأشياء
كلام رب العالمین، فيجب أخذه من شيخ كامل ماهر في هذا الفن
لئلا يكون من الأخرسين أعمالا الذين ضل سعيهم في الحياة الدنيا وهم
يحسبون انهم يحسنون صنعا، أيقظنا الله وإياكم من نومة الغافلين.. و

أرشدنا..
بنگريد به: فهرست مرعشى ٢ / ٢١٠. و فهرست ظاهرية ١ / تجويد وقرآآت / ١٨٤.

* نسخه:

۱. گوهرشاد - مشهد (۲ مج ۲۶۰) نسخ سده ۱۲ ه. ق، با مهر سید سعید. در فهرست

به عنوان رساله در علم تجوید بدون ذکر نام مؤلف آمده است، ۱۷ سطری [ف]: گوهرشاد

۱ / ۲۵۵. وف: چهار کتابخانه ء مشهد ص ۲۳۳ [۱۰۳ س

۲. مرکزی - تهران (۷ مج ۸۶۲۲) نسخ سده ۱۲ ه. ق، در فهرست به عنوان (رساله فی

تجوید القرآن) بدون ذکر نام مؤلف آمده، گ ۷۷ پ - ۸۶ پ [ف: مرکزی ۱۷ / ۱۷۸ [۱۰۴

س

۳. مرعشی - قم (۳ مج ۶۱۲) نسخ أبو المعالی موسوی حسینی، خادم روضه ء رضویة در عصر

روز جمعه ۴ شوال ۱۲۴۳ ه. ق (تاریخ پایان ش ۲ مجموعه)، در فهرست به عنوان (منتخب

التجوید) بدون ذکر نام مؤلف آمده، گ ۶۱ پ - ۷۲ پ [ف: مرعشی ۲ / ۲۱۰ / ۱۰۵ س

۴. مرعشی - قم (۴۲۴۶) نسخ معرب عبد الرحمن بن مصطفی حسینی مصلاوی در ج ۱ /

۱۳۱۳ ه. ق، در پایان راجع به اوقاف قرآن با استفاده از کتابهای مختلف، مطالبی دیده

می شود، ۴۰ گ [ف: مرعشی ۱۱ / ۲۴۴] ۱۰۶ س

۵. ظاهریه - دمشق (۱ مج ۱۰۰۱۱) نسخ خوش اوائل سده ۱۴ ه. ق، گ ۳ - ۳۳، ۹

سطری [ف: الظاهرية ۱ / تجوید وقرآت / ۱۸۴، ۱۸۵] ۱۰۷ س

۴۷ تجوید القرآن (مقدمة فی -) ۴۷ س

یوسف بن علی خلاطی (پس از نیمه ء دوم سده ۷ ه. ق)

* یوسف بن ابی الحسن علی، معروف به (اسد بن ابی بکر محمد حافظ) خلاطی - یا -

اخلاطی که علیرغم تفحص، ترجمه ء احوال او به دست نیامد، لکن بر حسب نظریه ء مرحوم

او کتائی مسلما از مردم نیمه سده ۷ ه. ق به بعد است. وی در دیباچه درود بر پیامبر اکرم

(صلى الله عليه وآله وسلم) را به شیوه ء امامیه آورده، لكن قیاس را از اصول شریعت
برشمرده

است.

ت: پس از نیمه سده ء ۷ هـ. ق.

مؤلف درباره ء اهمیت علم تجوید و نیز توصیف این کتاب می نویسد: (فلما كان
أصل قواعد

دين خاتم النبیین هو الوحي النازل من رب العالمین، فكان أساس الدين الحنیفی هو
القرآن

العربی المنزل على النبي الأمي الهاشمي أبو القاسم محمد صلوات الله عليه، فإن سائر
الأصول

من السنن والاجماع والقياس ترجع عند التحقيق إلى ذلك الأساس. وكان حفظ ألفاظه
إما

فرض عين وهو حفظ السبع المثاني أعنى الفاتحة، وإما فرض كفاية وهو ما يتعلق برواية لفظه

ودراية معناه، وكان التحريض على الاعتكاف عليه والترغيب إلى حفظ الرجال لديه علما من أعلام الدين، ونسكا من مناسك السالكين ساقني حق تعظيمه أن أجمع تأليفا موجزا في تجويد القرآن ومعرفة أقسامه وما يتعلق به..)

همو در دیاچه آورده که اهتمام به علم تجوید و ریشه و اساس آن از حدیث امیر المؤمنین علی بن ابی طالب (علیه السلام) مایه می گیرد که آنرا در تفسیر (ورتل القرآن ترتیلا) بیان فرمود مبنی بر اینکه ترتیل عبارت از (شناختن وقوف و تجوید یعنی نیکو اداء کردن حروف) است.

این کتاب در هفت باب تنظیم شده است که برخی از ابواب دارای يك و یا چند فصل می باشد:

الباب الأول - في أحكام النون الساكنة والتنوين.

الباب الثاني - في اتفاقهم في إدغام بعض الكلمات، (در دو فصل).

الباب الثالث - في المد والقصر، (در دو فصل).

الباب الرابع - في مذاهبهم في الرءاء.

الباب الخامس - في اللامات.

الباب السادس - في مخارج الحروف وصفاتها (در يك فصل).

الباب السابع - في معرفة الوقوف..

آغاز: بسمله، الحمد لله الملك العلام، وخالق الأرواح قبل الأجسام، المتعالی

عن إدراك العقول والافهام.. (در نسخه ش ۴۷ تجوید وقرآات قدس

رضوی)

آغاز [در نسخه ۴۴۲۵ ظاهریه]: بسمله، الحمد لله الملك العلام، وجاعل

النور والظلام، الذي جل وصفه عن إدراك العقول والأوهام، ولا تأخذه

سنة ولا منام، وأشهد أن لا اله الا الله وحده لا شريك له شهادة ماحية

للذنوب والاثام.. وبعد فيقول العبد الفقير يوسف بن علی بن محمد

الاخلاطی..: لما كان أصل قواعد دين النبيين هو الوحي النازل.. (پس

از آن همان عبارتی است که ما قبلا از دیاچه ۴ کتاب یاد کردیم).

انجام [در نسخه ش ۴۷ تجوید وقرآات قدس رضوی]:.. وما لم نذكرها من

الماءات في جمع القرآن فهي خبر أو على لفظ الخبر.
انجام [در نسخه ش ٤٤٢٥ ظاهريه]: .. وعن حمزة ثلاثة أوجه فيما قرأت،

أحدها: أستعيد بالله من الشيطان الرجيم. وثانيها: نستعيد بالله من الشيطان الرجيم. وثالثها: استعدت [بالله] من الشيطان الرجيم. وأما اختلافهم في الجهر والاختفاء به فقرأت لحمزة وحده بالاختفاء في كل الاحوال، وللباقين بالاظهار في جميع القرآن.
بنگرید به: فهرست قدس رضوی ۶ / ۱۵۷، ۱۵۸. و: فهرست ظاهریه ۱ / تجوید وقرآت / ۲۵۶، ۲۵۷
* نسخه:

۱. ظاهریه - دمشق (۴۴۲۵) نستعلیق تاج الدین بن محمد بن حمزة بن زهره ء حسینی فوعی در
۹۰۵ هـ. ق در استرآباد، گ ۲۵ - ۴۴، ۱۶ سطر [ف: الظاهریه ۱ / تجوید وقرآت
/ ۲۵۶، ۲۵۷] ۱۰۸ س
۲. قدس رضوی - مشهد (۴۷ تجوید وقرآت * ۶۰۴۸) نوشته ء وجیه الدین بن اسماعیل بن
عباس معلم در پنجشنبه ۱۸ شوال ۱۰۰۲ هـ. ق، پس از رساله چهار آیه از سوره های مختلف به قرائت ابن مسعود آمده، ۳۴ گ [ف: قدس ۶ / ۱۵۷ - ۱۵۸] ۱۰۹ س
۴۸ تجوید القرآن (رساله فی -) ۴۸ س
عبد الغفور
* مؤلف - علیرغم تفحص شناخته نشد کدامیک از کسانی است که عبد الغفور، نام دارند.

ت:؟

این رساله فصول کوتاهی است در قواعد تجوید واحکام وحروف وحالات آن، واحکام

تنوین ومد وجز آنها.

آغاز: بسمله، الحمد لله الذی بنعمته حمدا، بهدایتہ عبدا، وبخذلانه جحدا،.. انجام:.. ما حدی حاد بواد العتیق، وسلم تسلیم کثیرا إلى یوم الدین.
* نسخه:

۱. مرعشی - قم (۵۱۲۰) نسخ؟ نام (عبد الغفور) روی برگ اول با مداد یادداشت شده است

[ف: مرعشی ۱۳ / ۳۲۴] ۱۱۰ س

تجوید القرآن: عماد الدین علی قاری استرآبادی =

إرشاد الاذهان إلى تجوید القرآن: عماد الدین علی قاری استرآبادی.

٤٩ تجويد القرآن (رسالة في -) ٤٩ س

گویا از

عماد الدین علی قاری استرآبادی (زنده در سده ١١ هـ. ق)
* ترجمه ٤ احوال او را در همین بخش قرائت و تجوید، ذیل (إرشاد الاذهان إلى تجوید

القرآن: عماد الدین علی قاری استرآبادی) ببینید.

ت: سده ١١ هـ. ق.

رساله أي است فشرده در تجوید که در يك مقدمه و شانزده باب تنظیم شده و احتمالا از

همان قاری استرآبادی است و عباراتی از دیباچه ٤ آن كاملا شبیه عباراتی از دیباچه ٤ (إرشاد

الاذهان) او است، و فهرست مطالب آن بدین شرح است:

المقدمة - في ذكر معایب القراء. أبواب: ١. مخارج الحروف، ٢. حروف الادغام، ٣. حروف

الاضهار، ٤. حروف الاخفاء، ٥. صفات الحروف، ٦. الحروف المهموسة، ٧. الحروف

الجمهوره، ٨. الحروف الشديدة، ٩. الحروف الرخوة، ١٠. الحروف المطبقة، ١١. الحروف

المستعلية، ١٢. حروف الصغیر، ١٣. حروف الانحراف، ١٤. حروف القلقلة، ١٥. حروف

العله، ١٦. باب المد.

آغاز: بسمله، الحمد لله ولى النعم، ودافع النقم، ومنشئ الخلائق من العدم، و مرسل محمد المصطفى (صلى الله عليه) وأشرف أهل الكرم إلى أشرف الأمم (صلى الله عليه)، وعلى آله صلاة تدفع بها عنا زلة القدم يوم العدم، و يغفر لنا بها عظيم اللمم،.. وبعد فهذه مقدمة في علم القرآن تشتمل على ما يضطر إليه القاري، ألفتها إجابة لسؤال بعض الاخوان.. ورتبتها على مقدمة وأبواب:

أما المقدمة؟ فيها معایب القراء ليتحرر القاري منها بحسب الجهد. فنقول:

إعلم أن الصلاة واجبة على كل مكلف عدا ما استثناه الشارع، وهي لا تصح

إلا بالقراءة، والقراءة لا تصح إلا بمعرفة الحروف ومخارجها ومدارجها،

لان مدار جميع الكلام عليها.. وقد اقتصرت هنا على ما لا خلاف فيه بين

القراء إلا نادرا..

انجام:.. فالأصل في الكلام الوقف عارض، وحيث أتينا بهذا القدر - وهو

كاف - فلنقطع الكلام لله حامدين، وعلى نبيه وآله وأصحابه مصليين، و
نسأل الله أن يقي لنا فلتات ألسنتنا وعشرات أقدامنا، وأن يجعل ما جريناه
فرطاً من صالح أعمالنا، والمسؤول من أهل المعرفة والوقادة والبصيرة
النافذة النظر بعين المسامحة، فليس المعصوم إلا من عصمه الله تعالى،

والمعول في استخراج الأمثلة والقياسات على النظر والعقل الصريح، و الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على خير خلقه محمد خاتم النبيين، و على آله و عترته الطاهرين وأصحابه المنتجبين صلاة دائمة إلى يوم الدين، وسلم تسليما.
* نسخه:

۱. مركزي - تهران (۸ مج ۵۳۹۶) نسخ سده ۱۱ هـ. ق، گ ۲۲۶ ر - ۲۳۱ پ
[ف: مركزي

۱۵ / ۴۲۳۸] ۱۱۱ س

۵۰ تجويد القرآن (رسالة في -) ۵۰ س

محمد صالح بن محمد تقي (م ۱۲۷۰ یا ۱۲۷۵ هـ. ق)

* ممکن است مؤلف، همان محمد صالح بن محمد برغانی باشد که ترجمه و احوال
اورا در

بخش تفسیر، ذیل (بحر العرفان و معدن الايمان في تفسير القرآن: محمد صالح بن
محمد

برغانی) خواهید دید، و یا شخص دیگری که شناخته نشده است.

ت: قبل از ۱۲۹۰ هـ. ق.

کتابی است فشرده در تجويد قرآن در چند فائده، و بررسی مسأله و وصل و انفتاح
و عناوین

دیگر تجويد که مؤلف آنرا برای فرزندش محمد باقر نگاشته است.

آغاز: بسمله، نحمدك اللهم يا من تعالى بصفاته العلى في الشدة والرخاء، و

نصلى على محمد وآله الذى أنزل عليه القرآن..

انجام:.. على بن حمزة النحوي المعروف بالكسائي، وراويه أبو الحارث ليث

بن خالد ودوری؟

* نسخه:

۱. گلپایگانی - قم (۳ مج ۲۷۳) نوشته و در حدود ۱۲۹۰ هـ. ق که تاریخش ۵
مجموعه

است، گ ۲۹ ر - ۳۴ ر [ف: گلپایگانی ۱ / ۲۳۸، ۲۳۹] ۱۱۲ س

۵۱ تجويد القرآن (رسالة في -) ۵۱ س

؟ (احتمالا زنده و در ۹۵۴ هـ. ق)

* مؤلف شناخته نشد.

ت: احتمالا ۹۵۴ هـ. ق.

مؤلف در یکی از سفرهایش به قم سرگرم تدریس شده و در خلال آن پاره ای از
قواعد و

(٢٥٤)

اصطلاحات تجويد را به مناسبت مطرح می کرد، و یکی از متعلمان تجويد از او درخواست کرد مطالب و مسائلی را - که در تجويد تقرير و گزارش می کرد - به صورت کتابي جمع آوری و تدوين نماید. او طبق این درخواست مسائل تجويد را در هفت فصل بدین شرح نگاشت:

۱. فصل في مخارج الحروف، ۲. صفات الحروف، ۳. أحكام التنوين والنون الساكنة، ۴. أحكام الهاء، ۵. أحكام الياء، ۶. الابتداء بهمزة الوصل، ۷. جمع الهمزتين في كلمة واحدة.

آغاز: بسمله، وبه ثقتي. الحمد لله الذي أظهر كلمة الحق ولو كره المشركون، ونزل الكتاب على عبده.. وبعد فإني حيث وصلت في بعض أسفاري إلى بلدة قم، وكان بعض الأصحاب يشتغلون بتجويد القرآن المجيد، وكنت ألقى في أثناء الدرس بعض القواعد والقوانين والاصطلاحات التي دونت في هذا الفن ما يناسب المقام، فالتمس أن أجمع له ما كنت أقرره.. أذكر ما أشرت إليه آنفا، وبالله (سبحانه) التوفيق، ومنه إصابة التحقيق. فصل: مخارج الحروف، اختلف في تعدادها..

انجام:.. وهنا آخر الرسالة فلنختم المقالة، والحمد لله وحده، وصلى الله على من لا نبي بعده محمد وآله والماضين على منواله، وكان قد فرغ من تسويدها وتعليقها يوم الثالث التاسع والعشرين من شهر محرم الحرام سنة أربع وخمسين وتسعمائة من الهجرة المصطفوية. [تمت]

* نسخه:

۱. ملك - تهران (۳ مج ۲۸۳ * ۱۷) نسخ ونستعليق (گویا) مؤلف در روز سه شنبه ۲۹ محرم

۹۵۴ هـ. ق. آراسته، ص ۷۴ - ۱۱۲ [ف: ملك ۵ / ۱۰] ۱۱۳ س

۵۲ تجويد القرآن (رسالة في -) ۵۲ س

؟ (سده ۱۱ هـ. ق یا پیش از آن)

* مؤلف شناخته نشد، لكن به نظر می رسد از دانشمندان شیعی سده ۱۱ هـ. ق ویا قبل از آن باشد.

ت سده ۱۱ هـ. ق یا پیش از آن.

رساله أي است در تجويد که در چهارده فصل بدین شرح تنظیم شده است:
۱. في الاظهار، ۲. في الاخفاء، ۳. في القلب = الاقلاب، ۴. في إظهار الميم، ۵. في الادغام مع الغنة، ۶. في الادغام بلاغنة، ۷. في إدغام المثليين، ۸. في إدغام المتقاربين،

٩. في
تفخيم الراء وترقيقه، ١٠. في تفخيم اللام وترقيقه، ١١. في هاء الضمير، ١٢. في
حروف

القلقة، ١٣. في التفخيم والترقيق، ١٤. في المدات.
 آغاز: بسملة، الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على محمد وآله
 أجمعين، أما بعد فهذه مسائل (رسالة) تتعلق بالتجويد. فصل في الاظهار،
 أعلم أن النون الساكنة والتنوين إذا لقيتا حروف الحلق وهي الهمزة والهاء
 والعين والحاء والغين والخاء = امعجفخ تظهران مثل: من أمر، رسول
 أمين، سلام هي، غفور هي، حكيم عليم، حلیم غفور، قرده خاسئين، من
 آمن، من هو، من عليم، من غفور، من خبير. فصل في الاخفاء، إذا لقيت
 النون الساكنة والتنوين خمسة عشر حرفا تخفى مع الغنة وهي..
 انجام [در ش ٣ مج ١٠٣٨ جديد قدس رضوي]:.. وإذا لقيت حرفا ساكنا وقفنا
 لا وصلا يجوز طولها وقصرها تنوسطها، مثل يعملون وقفنا، ويسمى
 القسم الاول مذا متصلا إن كان المدة والهمزة في كلمة واحدة، ومدا
 منفصلا إن كانتا في كلمتين، ويسمى القسم الثاني أيضا مدا جائزا وإلا
 لازما. وحقيقة المد ألف مطلقا وواو ساكنة بعد ضمة، وياء ساكنة بعد
 كسرة. واعلم أن القواعد التي في هذه المسائل إنما هي على رواية حفص
 من رواية عاصم على طريقه عبيد.
 انجام [در ش ٣ مج ١٠٥٢ جديد قدس رضوي]:.. وفي المتصل مقدار خمسة
 ألفات وفي المنفصل مقدار أربع ألفات، وإذا لاقتا المدغم يمد، ويسمى
 ذلك المد مدا ضروريا مثل (ولا الظالين) و (تجاجوني) في أمثالهما.
 * نسخه:

١. الهيات - مشهد (٣ مج ٥٢٤ * رديف: ٥٨٨) نسخ طالب در ٩ شوال ١٠٩٠ هـ.
 ق، گ
- ٤٢ ر - ٤٧ پ [ف: الهيات مشهد ١ / ٣٤١] ١١٤ س
٢. فيضيه - قم (٣ مج ١٦٥٠) نوشتهء حسن ابن شيخ احمد بن شيخ محمود بن
 جمعة بن
 محمود بن نعمت الله صميرى جزائري در پنجشنبه ١٤ ج ٢ / ١٠٩٩ هـ. ق، ٢٩
 سطرى [ف]:
 فيضيه، استادى ٢ / ١١١] ١١٥ س
٣. گوهرشاد - مشهد (٣ مج ١٠٣٨) نسخ محمد بن ابى القاسم سوزنى در گزىنى
 در ١٢٩٩ هـ.
- ق در بروجرد، ٣ گ، ١٢ سطرى [ف: چهار كتابخانهء مشهد، ص ٢٣٣] ١١٦
 س
٤. الهيات - مشهد (٣ مج ١٠٥٢ - ثبت ١٤٩٠٢) نسخ اوآخر سدهء ١٣ يا اوائل
 ١٤ هـ. ق،

سطور مختلف است [ف: الهيات مشهد ٢ / ٢١٧] ١١٧ س

(٢٥٦)

٥٣ تجويد القرآن (رسالة في -) ٥٣ س
؟

* مؤلف شناخته نشد، وباید از دانشمندان پیش از سده ١٢ هـ ق باشد.

ت: پیش از سده ١٢ هـ ق.

نسخه أي که از این کتاب داریم - با وجود اینکه ناقص و از انجام افتاده است -

بیست و یک

باب این کتاب را بدین شرح نشان می دهد که ممکن است باب و یا ابواب دیگری از

نسخه

افتاده باشد.

أبواب: ١. في التعوذ والبسمة، ٢. في مذهب (ج) في الادغام الكبير ذي المثليين في
كلمة

وكلمتين، ٣. في مذهبه في الادغام الكبير ذي المتقاربين في كلمة وكلمتين، ٤. في
بيان المد

والقصر، ٥. في الهمزتين من كلمة، ٦. في بيان الهمزتين من كلمتين، ٧. في الهمزة
المفردة

في مذهب ورش وأبي عمرو، ٨. في نقل حركة الهمزة في مذهب (ح، ف) والسكون
على

الساكن، ٩. في الهمزة المتوسطة في مذهب؟ في الوقف، ١٠. في الهمزة المتطرفة في
مذهب

حمزة وهشام في الوقف، ١١. في الاظهار والادغام، ١٢. في إدغام إذ وقد وتاء
التأنيث، ١٣.

في إدغام حروف قربت مخارجها، ١٤. في أحكام النون الساكنة والتنوين، ١٥. في
الفتح و

الإمالة وبين اللفظين، ١٦. في مذهب الكسائي في إمالة هاء التأنيث في الوقف، ١٧.
في

مذاهبهم في الرءاءات، ١٨. في اللامات، ١٩. في الوقف على أواخر الكلم، ٢٠. في
الخط على

مرسوم الخط، ٢١. في مذاهبهم في آيات الإضافة.

آغاز: بسمله

الباب الأول: في التعوذ والبسمة، الأصح لفظ التعوذ، أعوذ بالله من

الشیطان الرجیم، وجاز یزاد علی ذلك كما جاء في الروایات، واخفی التعوذ

(أف)، وبسمل بین السورتین إلا في أول براءة، وخیر بین الوصل و

السکت والبسمة (ج) وخیر بین الوصل والکست فقط (ح، ک) و

اختيار السكت بلا تنفس (ج، ح، ك) ووصل آخر السورة أخرى (ف)..
انجام [موجود در نسخه ش ٤ مج ٨٩ د، الهيات]: .. (أوزعني أن أشكر) في
النمل، (أوزعني أن أخرج) في الاحقاف، (ا، د، ح)، (عندي)، (أولم)
في القصص، (ا، ح، د، خعه)، (مالي أدعوكم إلى) في سورة غافر (ا، د،
خ، ل).؟
* نسخه:

١. الهيات - تهران (٤ مج ٨٩ د) نسخ ونستعليق سده ١٠ يا ١١ هـ. ق، گ ١٨٩

پ -

۱۹۶ ر، ۲۰ سطرى [ف: الهيات ۱ / ۲۳۲] ۱۱۸ س
۵۴ تجويد القرآن (رسالة في -) ۵۴ س

؟

* مؤلف شناخته نشد.

ت:؟

این کتاب در پنج باب بدین شرح تنظیم شده است:

۱. تفخیم و ترقیق، ۲. مد و قصر، ۳. اظهار در حروف حلق، ۴. احکام سه گانهء میم ساکنه،
۵. لام تعریف.

آغاز: بسمله، الحمد لله حق حمده، والصلاة على رسوله وعبدہ محمد خاتم النبیین.. وبعد فإن کتاب الله عز وجل خیر جلیس لا یمل.. والآن آن البحث عن التجويد، والله یهدى من یرید. مقدمة - التجويد لغة: التحسين، واصطلاحاً إعطاء الحروف حقها في المخارج والصفات.. انجام:.. وهي مسكورة في الأسماء نحو: (ابن وإبنت، امرؤ وامرأة إلا في المعرف بأل، نحو: (الأرض، الآخرة) وهلم جرا. هذا ما لخص في هذه الرسالة، فلنختم المقالة حامدين لله، مصليين على حاتم الرسالة وآله الهادين، أولى الحجة الواضحة والدلالة، ومسلمين تسليماً، والحمد لله وحده.

* نسخه:

۱. ملك - تهران (۴ مج ۲۸۳ * ۱۷) نوشتهء؟، آراسته، ص ۱۱۴ - ۱۳۴ [ف: ملك ۵ / ۱۰]

۱۱۹ س

۵۵ تجويد القرآن (رسالة في -) ۵۵ س

* مؤلف نسخهء ما شناخته نشد.

ت:؟

رساله أي است در تجويد با این ابواب:

باب الادغام الصغير. باب الفتح والإمالة. باب الرءاءات. باب اللامات. باب یاءات الإضافة.

باب یاءات الزوايد. باب فرش الحروف. كه أين باب، چنین آغاز می شود: (ونشرع في تعداد

كلمات الفرش ويرمز لقالون (ب)، ولو رش (ج) على طريق الشاطبية..).
آغاز [افتادهء نسخهء ش ٦ مج ١٩٩ * ١٥ ملك]: الفاء عنه أيضا، فصار لوش
وجهان: التسهيل والابدال، في وجه الابدال بعد الهمزة المبدل ساكنا مدها
مدا مشبعا من جهة التقاء الساكنين. وإن كان متحركا مد قدر ألف، وهو
في موضعين فقط.. القسم الثاني، وهو أن يكون الثانية مكسورة، و
حكمه في قراءة نافع اثنان وثلثون موضعا..

انجام [همان نسخه]:.. وتمد له لفظة (بما أنزل وما أنزل)، وتقول:
(بالآخرة) بالتحقيق، و (يوقنون) بالصلة. وعدم هذا؟ هو طريق الجمع
لنافع. ومن هذا يعلم طريق القراء رواية رواية، فافهم توفق إن شاء الله.
وهذا آخر ما أردنا ذكره، والحمد لله على إتمامه والصلاة والسلام على
محمد وآله.

* نسخه:

١. ملك - تهران (٦ مج ١٩٩ ئ * ١٥) نسخ مصطفى بن محمد بسندلی؟ در روز
سه شنبه

(هنگام عصر) ١٢١٣ هـ. ق، ص ١٧٤ - ٢٥٦ [ف: ملك ٥ / ٨، ٩] ١٢٠ س
٥٦ تجويد القرآن (رسالة في -) ٥٦ س
؟

* مؤلف شناخته نشد، لكن اجمالا باتوجه به محتوای رساله از دانشمندان شیعی
است.

ت:؟

این رساله در بیان مباحث: ادغام، إظهار، إخفاء، قلب، قلقله، ترقیق، تفخیم، مد
وقصر است
که تحت عنوان (فائده) در هشت بخش آمده، ودر پایان، زیر عنوان (تنبيه) اهمیت
این مقدار
از تجويد گوشزد شده است.

آغاز: بسمله، الحمد لله رب العالمين، والصلاة على من خصه الله بالقرآن العظيم
محمد وآله الطاهرين. فإن جماعة من بعض إخواني المؤمنين ممن هم
أعلى منى درجة، وأقوى برهانا، التمسوا منى رسالة وجيزة مختصرة
شريفة..

انجام:.. وهذا آخر ما اختصرته في هذه الرسالة الشريفة، ونستغفر الله من
الزيادة والنقصان، ومن الغلط والسهو والنسيان، إنه غفور منان، و
الحمد لله رب العالمين وصلى الله على محمد وآله وسلم.

(۲۵۹)

* نسخه:

١. قدس رضوي - مشهد (٤٤ تجويد وقرآات * ٣٠٨٣) نسخ ٧ محرم ١٢٤٢ هـ.

ق، ٨

گ، ١٤ سطري [ف: قدس ٦ / ١٥٦] ١٢١ س

٥٧ تجويد القرآن (رسالة في -) ٥٧ س

؟

* مؤلف شناخته نشد.

ت:؟

مؤلف، مطالب أين رسالة را تحت عنوان (فصل) آورده، ودر هر مبحث وبه مناسبت هر

مطلب، أبياتي از مقدمه ء جزريه وقصيده ء شاطبيه وديگر قصائد ومنظومه هاي تجويدي نقل کرده

وبه شرح آنها پرداخته است.

نسخه أي که از این رساله شناسائی کردیم ناقص است واز اواسط فصل اول تا آخر فصل

بيست ويکم را بدین شرح دارد:

الفصل الاول - ..؟ الفصل الثاني - في بيان حروف المعانقة حال الوصل. الفصل الثالث -

اظهار حروف الشفوية حال الوصل. الفصل الرابع - إظهار حروف المطبقة حال الوصل. الفصل

الخامس - إظهار حروف اللام الساكنة عند التفخيم. الفصل السادس - إظهار حروف المتقاربين

حال الوصل. الفصل السابع - حروف الادغام. الفصل الثامن - إدغام حروف المثليين حال

الوصل لاغير. الفصل التاسع - إدغام حروف المتقاربين حال الوصل لاغير. الفصل العاشر - في

بيان حروف الاقلاب. الفصل الحادي عشر - في بيان حرف الاخفاء مع الغنة حال الوصل لاغير.

الفصل الثاني عشر - في بيان حروف العلوية. الفصل الثالث عشر - في بيان حروف الصفيير.

الفصل الرابع عشر - في بيان حروف القلقة. الفصل الخامس عشر - في بيان حروف العلة.

الفصل السادس عشر - في بيان صلة هاء الكناية. الفصل السابع عشر - في بيان ترفيق

الراء و
تفخيمها. الفصل الثامن عشر - في بيان ترقيق اللام وتفخيمها. الفصل التاسع عشر -
في بيان
المد. الفصل العشرون - في بيان إدغام الحروف الشمسية وإظهار الحروف القمرية.
الفصل
الحادي والعشرون - في بيان وقوف المحرمات.
آغاز [افتاده نسخه ء ش ٦٥ تجويد قدس رضوى]: مع فسينغضون إليك،
وروى..
انجام:.. لا يَأْثَمُ عند تلاوتها، فافهم ذلك.

* نسخه:

۱. قدس - رضوی مشهد (۶۵ تجوید وقرآت * ۸۴۶۷) نسخ؟، آغاز تا اواسط فصل اول

افتاده، ۲۸ گ، ۱۵ سطری [ف: قدس ۶ / ۱۶۸] ۱۲۲ س
۵۸ تجوید القرآن (رسالة في -) ۵۸ س
* مؤلف شناخته نشد.

ت:؟

رساله أي است که در آن راجع به مخارج حروف، صفات حروف، احکام تنوین و نون ساکنه

و جز آنها بحث شده و فاقد ابواب و فصول می باشد.

آغاز: بسمله، اعلم أن حروف المعجم تسعة وعشرون حرفا، فالهمزة والألف حرفا واحدا؟ والهمزة والألف من أول العين، والخاء من آخره، والقاف من أول اللسان وما يليه من الحنك الاعلى، والكاف بعيدة، والجيم والشين والياء..

والإمالة جعل الألف كالياء، والفتحة كالكسرة، والله أعلم، واعلم أن [أحكام] النون الساكنة والتنوين أربعة أقسام: الادغام والاضهار والاقلاب والاختفاء، فيدغمان عند ستة أحرف يجمعها يرملون.

انجام:.. ويخفيان بلا غنة عند باقي الحروف المعجم وهي خمسة عشر حرفا يجمعها:

ثواحب قلق تلقاء ظبي فرق * زاد كصبح طلق شحط ديار سحق
ذات جناب ضيق وإن شئت قلت * ددسترج فظك غض شط شص
والله أعلم، تمت بحمدالله وعونه.

* نسخه:

۱. سپه - تهران (۹ مج ۵۲۴۳) نوشتهء؟، گ ۸۳ ر - ۸۵ پ [ف: سپه ۳ / ۳۲۴]

۵۹ تجوید القرآن (رسالة في -) ۵۹ س
؟

* مؤلف شناخته نشد.

ت:؟

این رساله هم در دیباچه وهم در پایان نسخه به عنوان (تعليقه) معرفی شده، و در يك

مقدمه وهفت فصل وخاتمه ترتيب يافته است:
أما المقدمة - ففي ذكر ما يتعين على القاري معرفته. الفصل الأول - في مخارج الحروف.

الفصل الثاني - في صفات الحروف. الفصل الثالث - في بيان تعاليل الصفات. الفصل الرابع -

في وصف الحروف وذكر مخارجها وصفاتها بازائها للايضاح ووضع اللسان والحروف في أماكنها. الفصل الخامس - في أحكام النون الساكنة والتنوين. الفصل السادس - في ذكر أمثلة النون الساكنة والتنوين مع الأقسام الأربعة من كتاب الله العزيز. الفصل السابع - في المد والقصر واللين. خاتمة اعلم أن الأصل في الراء التفخيم، إلخ..

آغاز: بسملة، الحمد لله وسلام على عباده الذين اصطفى. هذه تعليقة مختصرة مباركة محتاج إلى مثلها في تجويد القرآن..

انجام: ويفخم اللام أيضا ورش في مواضع متعددة معروفة في مذهبه، ليست هذه التعليقة محل ذكره، انتهت والحمد لله رب العالمين.

* نسخه: ۱. قدس رضوي - مشهد (۱ مج ۴۵ تجويد وقرآات * ۶۷۸۳) نسخ؟، ۷ گ، ۱۷ سطري

[ف: قدس ۶ / ۱۵۶، ۱۵۷] ۱۲۴ س

۶۰ التجويد والقرآات (رسالة في -) ۶۰ س * مؤلف شناخته نشد.

ت سده ۱۰ هـ ق وپیش از آن.

این رساله طبق روش عاصم نگارش یافته، وبا رموز شاطبيه در چند باب بدین شرح تنظیم شده است:

۱. باب الاستعاذه، ۲. باب البسملة، ۳. باب المدو القصر، ۴. باب الهمزتين في كلمة، ۵. باب

الهمزتين في كلمة، ۶. باب الهمزتين في كلمتين، ۷. باب ذكر الهمز المفرد، ۸. باب نقل

حركة الهمزة الساكن قبلها، ۹. باب الاظهار والادغام، ۱۰. باب الفتح والإمالة وبين اللفظين،

۱۱. باب ذكر مذهب ورش في الرآات، ۱۲. باب ذكر اللآامات فخم، ۱۳. باب فرش الحروف

(به ترتیب سوره ها [در نسخه ء ما] از بقرة تا آخر سوره ء نبأ)
برای آشنائی بیشتر با کتاب، بخش نسبة زيادي از آغاز ودياچه ء آنرا در زیر می
آوریم:

آغاز: بسمله، الحمد لله المتفضل الكريم على تفضل إنعامه الجسيم علينا بإنزال
قرآنه العظيم، يتلو علينا آياته بينات قرآنه؟ سيد المرسلين، بلسان قومه

لسان عربي مبين لهدايتنا إلى الصراط المستقيم، صراط الذين أنعم الله عليهم.. ولا الظالمين..
وبعد لما وفقني الله تعالى بفرط إنعامه ومزيد لطفه وإكرامه لصرف مدة من الزمان وبرهة من الاوان إلى معرفة كلام الله المجيد، وطرق فرقانه السديد الذي (لا يأتيه الباطل من.. حميد) خدمت الأساتذة في هذا الفن الشريف، والتزمت الملازمة للجهاذة في هذا العلم المنيف.. [جمع مفردات في وريقات متفردات متناسقات بعبارات موجزة موضحة متناسبات لكل واحد من المشايخ العظام السبعة الفخام القراء.. إلا للشيخ الاجل الأفضل تاج القراء، أكمل أهل الأداء عاصم بن نجود الكوفي براوييه: شعبه وحفص فلتداول قراءته، وتعاور تلاوته خصوصا في تلك البلاد التي نحن من قطانها ومتوطنيها وسكانها أترك كتبها وأخليها وشهرتها وأما باقي المشايخ الكرام الستة مع روايتهم (رحمة الله عليهم، أذكر لكل منهم مفردة واحدة على حده مشتملة على الأصول التي تبني قراءته عليه، والفرش الذي تنسب تلاوته إليه..

انجام [موجود نسخه ش ٢ مج ٣٤١٥]:.. سورة القيامة: (فإذا برق) ج. سدا بين بين، ا، من منى تمنى (ح) يميل أو اخر أيها بين بين، سورة الانسان (سلاسل، قواريرا، قواريرا، عاليهم). سورة المرسلات (نذرا، فقدرنا، جمالت) سورة النبأ (وفتحت السماء)..؟
* نسخه:

١. مركزي - تهران (٢ مج ٣٤١٥) نسخ علي بن حسن سده ١٠ هـ. ق گ ٢١ پ - ٢٩ پ
[ف: مركزي ١١ / ٢٤١٩] ١٢٥ س
٦١ التجويد المحمدي ٦١ س
حاج محمد قارى (?)

* ترجمه ء احوال مؤلف به دست نيامد. واحتمالا وى از قاريان فارسي زبان وپيرو مذهب تسنن مى باشد.

ت:؟

رساله أي است فشرده با اين عناوين: حروف المد ثلاثة..، أحكام النون الساكنة والتنوين

لهما أربعة أحكام..، فصل في القلقله..، إدغام المثليين..، إدغام المتجانسين..، إدغام الشمسية..، إظهار القمرية..، حكم الراء..، هاء الضمير..، السكتة في القرآن أربعة،

التسهيل، الادغام..، همزة الوصل، باب في المخارج.. في مخارج الحروف وصفاتها..

آغاز: بسمله، حمد له، اسم المؤلف.. وهو واجب لا يصح القراءة إلا به كما قال الله (جل ذكره)..

انجام:.. فالضاد منها ضعيفة، والباء قوية، وباقيه حروفه متوسطة، والله أعلم بالصواب.

* نسخه:

۱. قدس رضوي - مشهد (۴۶ تجويد وقرآات * ۸۸۱۷) نسخ؟ ۷ گ، ۱۶ و ۱۷ سطري

[ف: قدس ۶ / ۱۵۷] ۱۲۶ س

۶۲ تحبير التيسير ۶۲ س

شمس الدين محمد جزري (۷۵۱ - ۸۳۳ ه. ق)

* حافظ أبو الخير شمس الدين محمد بن محمد بن محمد بن محمد بن علي بن

يوسف جزري دمشقي

شيرازي شافعي، دانشمند خبير در قرائت و تجويد و حديث و كلام و تفسير و فقه و نحو و

معاني و بيان، و شاعر و ناظم چيره دست كه در ۲۵ رمضان ۷۵۱ ه. ق در دمشق زاده شد، و

در سيزده سالگي قرآن كريم را حفظ كرد، و در دمشق فقه و حديث و قرآات را

فراگرفت، و در

نوزده سالگي به قاهره رفت و در سيزده قرائت كارآئي و تخصص به هم رساند، آنگاه به دمشق

بازگشت و به تكميل فقه و حديث پرداخت، و باري ديگر به قاهره كوچيد تا بلاغت و علم اصول

فقه را فراگيرد، و سرانجام در ۷۷۴ ه. ق از أبو الفداء، و در ۷۷۸ ه. ق از ضياء الدين، و در

۷۸۵ ه. ق از شيخ الاسلام بلقيني اجازه ء فتوى گرفت. در سال ۷۹۳ ه. ق به مقام قضاء در

دمشق منصوب شد، و در سال ۷۹۸ ه. ق از سوی سلطان بايزيد به سمت مدرس سمرقند

انتخاب گرديد، و در آنجا سيد شريف جرجاني را ديدار كرد، و سفرهاي متعددي به بلاد اسلامي

داشت تا بالآخره قضاء شيراز را به عهده گرفت. چنانكه ديديم ابن الجزري بارها به

قاهره سفر کرده بود، و در سفری به قطلبك استدارایتمش پیوست، اما قطلبك بر او خشم گرفت و او را مورد تهدید قرار داد که ناگزیر از مصر گریخت و از راه دریا به صوب بلاد روم (عثمانیه) حرکت کرد و به ابی یزید عثمان پیوست و مشمول تجلیل و تکریم و احترام او بود، و مردم تمام بلاد روم قراآت را از محضر او فرامی گرفتند و فراوان از اطلاعات او در این زمینه بهره می بردند. اما وقتی ابی یزید اسیر شد ابن الجزری به تیمور لنگ پیوست و لنگ نیز او را گرامی داشته و قضاء شیراز را بر عهده او نهاد، و مدت‌هایی دراز در این سمت کار می کرد، و مردم و دانشجویان و

علماء شیراز قرائت و حدیث را از محضر او فرا می گرفتند. بعدها او در (ینبع) مقیم گشت سپس در مدینه، و آنگاه برای حج به مکه رفت و به عراق بازگشت، و دوباره از عراق برای حج به مکه مراجعت کرد و بر قاهره در آمد و ملک اشرف مقدم او را گرامی داشت، آنگاه به حج رفت و به عنوان يك بازرگان وارد یمن شد و صاحب یمن از او سماع حدیث می کرد، و بالآخره با کالای فراوانی از مال التجاره بازگشت و به قاهره درآمد، و مدتی در آنجا به سر برد، سپس سفر از راه شام و آنگاه از راه بصره را در پیش گرفت تا به شیراز رسید. یکی از کارهای او بنام مدرسه أي در دمشق به نام (دار القرآن) و مدرسه ۱ دیگر در شیراز بوده است.

ابن الجزری در ۵ ع ۱ ۸۳۲ ه. ق در شیراز از دنیا رفت، و در مدرسه أي که خود، آنرا بنام کرده بود به خاک سپرده شد.

از وی آثار فراوانی - به ویژه - در قرائت و تجوید به جای مانده که پاره ای از آنها عبارتند از:

(النشر في القراءات العشر)، (غاية النهاية في أسماء رجال القراءات والرواية)، (الدرة المضيئة في قراءات الائمة الثلاثة المرضية)، (طیبة النشر في القراءات العشر)، (المقدمة الجزرية)، (تذكرة العلماء) در حدیث، (الزهر الفائح في ذكر من تنزه عن الذنوب والقبائح)، (التمهيد في التجويد)، (الحصن الحصين من كلام سيد المرسلين) و جز آنها.

ت: سده ۸ یا ۹ ه. ق.

این کتاب، مکمل کتاب (التيسير في القراءات السبع): أبو عمرو دانی است، چنانکه در مقدمه آن می گوید: چون دیدم - پس از نگارش (النشر في القراءات العشر) و (طیبة النشر) در تکمیل حرز الامانی: (قصیده ۱ شاطیبه) - کتاب (طیبة النشر) مورد توجه و استقبال قرار گرفت این کتاب یعنی (تحبیر) را در تکمیل (التيسير): أبو عمرو دانی تألیف کردم. و چنانکه چلبی نیز یادآوری کرده است در این کتاب سه قرائت را بر (قرآات هفتگانه ۱

(التيسير) افزود،
چنانکه همین شیوه را قبلاً درباره ء (قصیده ء شاطیبه) به کار گرفته بود. مؤلف شرح
حال مبسوطی
درباره ء أبو عمرو عثمان بن سعید دانی پس از مقدمه ء کتاب یاد می کند، وسلسله ء
أسناد روایت خود
را تا او - با ذکر - تاریخ بازگو می سازد. شاید بتوان گفت: این کتاب، ملخصی از
کتاب (النشر
في القراءات العشر): ابن الجزری وواجد همان ارزش واعتباری است که کتاب
(النشر..)
دارای آن می باشد.
آغاز [قال الشيخ الامام العالم العلامة شيخ الاسلام ومقتدى الأنام شمس
الملة والدين أبو الخير محمد بن محمد بن محمد بن علي بن يوسف الجزري
(أيد الله ظلال جلاله على كافة المسلمين)]: الحمد لله على تحبير التيسير،

وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له، الحكم العدل السميع البصير. و
أشهد أن محمدا عبده ورسوله.. وبعد فلما كان للامام الحافظ الكبير
المتفنن المحقق أبي عمرو الداني من أصح كتب القراءات وأوضح ما الفه
عن السبعة من الروايات، وكان من أعظم أسباب شهرته - دون باقي
المختصرات - نظم الامام ولي الله أبي القاسم الشاطبي (رحمه الله) في
قصيدته التي لم يسبق إلى مثلها، ولم ينسج في الدهر على شكلها..
انجام:.. وإن كان آخر السورة هاء كفاية موصولة بواو حذفت صلتها
للساكنين، نحو (ربه)، (الله أكبر) و (شرايره) و (الله أكبر). وأسقطت
الوصل التي في أول اسم الله (عز وجل) استغناء عنها في جميع ذلك موقفا
لطريق الحق ومنهاج الصواب وباللغة التوفيق، والحمد لله رب العالمين.
بنكرید به: ریحانة الادب ۱ / ۴۰۸ - ۴۱۰. و: معجم المطبوعات ۶۲. و: هدية
الاحباب ۱۱۹. و: الكنى والالقب
۲ / ۱۳۰. و: الضوء اللامع ۹ / ۲۵۵ - ۲۶۰. و: طبقات القراء، ۲ / ۲۴۷ -
۲۵۱. و: شذرات الذهب ۷ / ۲۰۴ - ۲۰۶. و:
قضاه دمشق ۱۲۱، ۱۲۲. و: الشقائق النعمانية ۱ / ۹۸ - ۱۰۷. و: الانس الجليل
۴۵۴، ۴۵۵. و: البدر الطالع
۲ / ۲۵۷ - ۲۵۹. و: مفتاح السعادة ۱ / ۸۸ و ۳۹۲ - ۳۹۴. و: كشف الظنون
۵۲۰ وموارد متعدد دیگر ذیل آثار ابن
الجزری. و: روضات الجنات ۸ / ۱۱۶. و: مقدمة كتاب النشر لابن الجزرى -
فهرس القراءات ۳۴، وفهرس
التاريخ ۱۳۲. و: إيضاح المكنون ۱ / ۸ و ۲۶ و ۸۱ و ۱۵۱ و ۱۶۸ و ۳۱۵ و
۵۳۹، و ۲ / ۱۱۰ و ۲۲۷ و ۴۷۷ و
۴۸۱ و ۵۴۴ و ۷۲۳. و: هدية العارفين ۲ / ۱۸۷، ۱۸۸. و: معجم المؤلفين ۱۱ /
۲۹۱، ۲۹۲. و: فهرست الظاهرية
۱ / تجويد / ۳۲۰ - ۳۳۲. و:.

Encyclopedie deIslam II: Ben cheneb. Moh : ۳۹۵ , ۳۹۶
Houtsma : ۱۰۵ Monuacrits urabes .
veryeichniss der arabischen : ۱۴ - ۱۹۶ , ۲۵۸ , ۲۵۹ , II : ۲۳ .
handschriften I..: Ahlwardt
II. g: Brockelmann : ۲۰۱ - ۲۰۳ , II, s : ۲۷۴ - ۲۷۸ .

* نسخه:

۱. مرکزی - تهران (۲۷) نسخ خوش سده ۹ هـ. ق، با یادداشت اجازہء به خط
مؤلف کتاب

برای علاء الدین علی بن اسماعیل بن علی آرامی، مورخ ۱۲ ج ۲ / ۸۳۱ هـ. ق که
گویا نویسنده و نسخه است. در این نسخه نویسنده و نسخه کتابهایی را که بر استاد
خوانده اند و کسانی که کتاب را با صدای بلند قرائت می کردند معرفی کرده و آنگاه اجازه دهنده
چهار صفحه ونیم به خط خود نوشته و مطالب را با امضاء خود مورد تأیید قرار داده است.
همدوره های تحصیلی نویسنده و نسخه که اسامی آنها را در اجازه یاد شده عبارتند
از: ۱. جلال الدین محمود بن نجم الدین محمد بن عبیدالله قاینی، ۲. نور الدین عبد الجلیل
فرزند همان جلال الدین، ۳. احمد ابن مولانا ابی بکر بن ملاعلی هروی، ۴. أبو الصلاح
شمس الدین محمد بن ملاحاجی علی بن شیخ زنگی هروی، ۵. لطف الله، معروف به (شهنامه
خوان)، ۶.

جلال الدین یوسف بن حاجی رمضان بن خضر هروی، ۷. برهان الدین أبو المعالی احمد بن محمد بن عبد الکریم، ۸. ضیاء الدین نور الله بن مولی مرحوم ناصر الدین منصور خوارزمی. در بخش مربوط به خط اجازه، نامی از کسی - جز اجازه گیرنده علاء الدین علی بن اسماعیل بن علی آرامی - موجود نیست، تاریخ کتابت ۱۳ ج ۲ / ۸۳۱ ه. ق و محل آن، (مدرسه فیروز شاهیه) به ظاهر هرات می باشد، و تاریخ خط اجازه دهنده ۱۶ ج ۲ / ۸۳۱ ه. ق، یعنی سه روز بعد از نوشتن اجازه به نظر او رسیده، و این تاریخ دو سال قبل از وفات نگارنده کتاب است. ۱۳۲ گ، ۱۷ سطر [ف: مرکزی ۱ / ۲۷ - ۲۹] ۱۲۷ س

۲. سپه - تهران (۱ مج ۷۵۴۱) نسخ سده ۹ ه. ق، آغاز نسخه نونویس سده ۱۲ ه. ق، ۱۳۷ گ ۱۵ سطر [ف: سپه ۳ / ۳۲۷] ۱۲۸ س

۳. ظاهریه - دمشق (۶۰۱۵) نسخ درویش جهین بن مصطفی در اوائل شعبان ۹۸۱ ه. ق، آراسته، ۱۰۰ گ، ۱۷ سطر [ف: الظاهرية ۱ / تجوید / ۳۲۰ - ۳۲۲] ۱۲۹ س

۴. حقوق - تهران (۳۲۴ ج) نسخ خوش معرب سده ۱۱ ه. ق، دارای حواشی، ۹۶ گ، ۱۶ سطر [ف: حقوق، ص ۲۸۳] ۱۳۰ س

۵. ظاهریه - دمشق (۷۵۰۶) نستعلیق سده ۱۴ ه. ق، دارای حواشی، گ ۱ - ۲۷، ۴۰

سطری [ف: الظاهرية ۱ / تجوید / ۳۲۲] ۱۳۱ س

۶. مرعشی - قم (۱ مج ۱۶۸۸) نسخ؟، گ پ - ۱۳۳ پ [ف: مرعشی ۵ / ۸۳، ۱۳۲] ۱۳۲ س

۶۳ التحدید فی الاتقان والتجوید ۶۳ س
 أبو عمرو عثمان دانی (۳۷۱ - ۴۴۴ ه. ق)
 * ترجمه احوال او را در همین بخش قرائت و تجوید، ذیل (التیسیر فی القراءات السبع: أبو عمرو دانی) ببینید.

ت: سده ۵۵۰ ق.
این کتاب در علم تجوید نگارش یافته و در فهرست مربوط به این نسخه گزارشی دیده
نمی شود.
آغاز: بسمله، الحمد لله باری الأنام بحکمته..
انجام: .. فاعلم ذلك واعمل ما رسمته موقفا ومؤيدا
بنگرید به: كشف الظنون ۳۵۵. و: معجم المؤلفين ۶ / ۲۵۵. و: هدية العارفين ۱ /
۶۵۳. و: ریحانة الادب ۸ / ۷۱.

* نسخه:

۱. قدس رضوی - مشهد (۱ تجوید وقرآت) نسخ ۱۰۰۷ ه. ق، ۳۹۹ گ، ۲۲ سطر

[ف: قدس ۲ / ۲۲۵] ۱۳۳ س

التذكرة [في التجويد ورسم القرآن]: عماد الدين علي قاري استرابادي =
رسم القرآن: عماد الدين علي قاري استرابادي.

التسخير على طريق التشجير: محمد بن محمود سمرقندي =

به (المبسوط في القراءات السبع...: محمد بن محمود سمرقندي) رجوع کنید، (کتاب دوم).

۶۴ تفصیل تواریخ وفات المؤلفین في فن القراءة وکتبهم المعتبرة ۶۴ س

ملا محمد صادق بن محمد قاسم قاری (حومه) (زنده در ۱۱۰۰ ه. ق).

* گردآورنده ومؤلف شناخته نشد، وی نویسنده مفرده ء ابن عامر، ومفرده ء أبي عمرو، ومفرده ء

حمزه ومفرده ء کسائي، ومفرده ء نافع می باشد.

ت: سده ء ۱۱ یا ۱۲ ه. ق.

ملا محمد صادق قاری - که خود بسیاری از کتب قرآت را گردآوری کرده این رساله را به

دستور میر محمد خاتون آبادی نگاشته است. در این رساله عنوان چهل ونه کتاب در فن قرآت و

ترجمه ء کوتاهی از احوال مؤلفان آنها ونیز قراء سبعة آمده است.

آغاز: بسملة، الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على نبينا محمد وآله

الطيبين الطاهرين المعصومين. بعد فقد استخبر شيخي وسيدي وأستاذي

و [إليه] استنادی ومن به اقتدائی.. تفصیل تواریخ وفات المؤلفین للكتب

المؤلفة في فن القراءة (رحمهم الله) الكتاب! التيسير للامام الحافظ..

بنگرید به: الذريعة ۲۱ / ۳۶۶ و ۳۶۷ و ۳۶۸.

* نسخه:

۱. الهیات - مشهد (۳ مج ۱۳۶۹ - ثبت: ۲۰۹۳۸) نسخ؟ [ف: الهیات مشهد ۲ /

۵۱۸] ۱۳۴

س

٦٥ تقریب النشر في القراءات العشر ٦٥ س
شمس الدین محمد جزری (٧٥١ - ٨٣٣ هـ. ق)
* ترجمه و احوال او را در همین بخش (قراءت و تجوید)، ذیل (تجییر التیسیر: شمس
الدین
محمد جزری) ببینید.

یکشنبه ١٠ محرم ٨١٤ هـ. ق.
این کتاب، ملخص و مختصر کتاب (النشر في القراءات العشر) خود مؤلف است که
چون

برای دانشجویان، اصل کتاب دشوار بود طبق درخواست آنها به تلخیص آن روی
آورده و در

پایان آن به همه و مسلمین عموماً، و به فرزندان خود (محمد و احمد و ابی الخیر)
و دیگران

خصوصاً اجازه و روایت این کتاب را اعطاء کرده، و کار تلخیص را در روز یکشنبه
١٠ محرم ٨١٤

هـ. ق به پایان برده است. کتاب (النشر..) را قاضی أبو الفضل محمد بن محمد بن
شحنه و

حلبی (م ٨٣٣ هـ. ق)، و شیخ مصطفی ابن عبد الرحمن از میری (م ١١٥٥ هـ. ق)
تلخیص و

مختصر کرده اند که اخیری در حدود نیمی از اصل کتاب را تشکیل می دهد،
و در آغاز آن

می بینیم: الحمد لله الذی یسر القرآن للذکر..

آغاز: بسمله، و به نستعین فی التتمیم، قال الفقیر إلى رحمة ربه محمد بن
محمد الجزري (عفی الله عنهم و لطف به): الحمد لله على التقريب
والتيسير، وأشهد أن لا إله إلا الله.. وبعد فلما كان كتابي (نشر القراءات
العشر) مما عرف قدره، واشتهر بين الطلبة ذكره، ولم يسع أحدا منهم
ترکه ولا هجره، غیر أنه في الاسهاب والاطناب.. عسر تحصيله عن كثير
من الطلاب التمس منى أن أقربه وأيسره وأقتصر ما فيه من الخلاف
فأختصره..

انجام:.. و روی أبو منصور الأرجاني في كتابه (فضائل القرآن) عن داود بن
قيس، قال: كان رسول الله (صلى الله عليه وسلم) يقول عند ختم القرآن:
اللهم ارحمني بالقرآن، واجعله لى إماما ونورا ورحمة، اللهم ذكرني عندما -
نسيت، وعلمني منه ما جهلت، وارزقني تلاوته آناء الليل وأطراف النهار،
واجعله لى حجة يا رب العالمين. [در پایان نسخه ش ٨٥٠٠ ظاهریه

آمده]: وافق فراغه في يوم الاحد عاشر محرم سنة أربع عشرة وثمانمأة، و
قد أجزت جميع المسلمين روايته عنى عموما، وأجزت لأولادي محمد و
احمد وأبى الخير وغيرهم خصوصا..
بنگرید به: كشف الظنون ١٩٥٢، ١٩٥٣. و: معجم المطبوعات ٦٢.

* نسخه:

۱. گوهرشاد - مشهد (۵۹۳) نسخ (احتمالا) در حیات مؤلف، نسخه تصحیح، و برخی از اوراق آن وصالی شده است، در پایان نسخه، بندی در مخارج حروف دیده می شود [ف]:
گوهرشاد ۲ / ۷۱۰. وف: چهار کتابخانه ء مشهد، ص ۲۴۱ که نسخه را نوشته ء سده ۱۲ هـ.
ق معرفی کرده است [۱۳۵ س
۲. ملی - تبریز (ردیف: ۱۴۰۳ - دفتر: ۳۱۴۸) نسخ ۹۰۸ هـ. ق، ۶۶ گ [ف]:
ملی تبریز
۳ / ۱۳۷۴ [۱۳۶ س
۳. ملی - تبریز (ردیف: ۶۷۸ - دفتر: ۲ مج ۳۱۴۸) نسخ ۹۰۸ هـ. ق، نسخه دارای يك باب از کتاب: در ذکر ادغام کبیر سوره ء فاتحه تا آیه دین است، ۵ گ، ۲۷ سطری [ف]:
ملی تبریز
۲ / ۷۲۴ [۱۳۷ س
۴. مرعشی - قم (۴ مج ۵۴۷۹) نستعلیق؟، لکن ش ۳ مجموعه در جمعه ۲۷ شوال ۹۶۳
۵. ق در مکه نوشته شده است، گ ۱۱۵ - پ ۱۹۰ - پ [۱۳۸ س
۵. الهیات - تهران (۲ مج ۱۸۹، آل آقا) نسخ سده ۱۰ هـ. ق، نسخه مقابله شده، گ ۹۹ پ
- ۱۷۶ پ، ۲۱ سطری [ف: الهیات ۱ / ۷۲۶] ۱۳۹ س
۶. ملک - تهران (۲ مج ۲۹۶ * ۱۹) نسخ احمد بن محمد بن ناصر بن ابراهیم (احتمالا) در
۱۰۷۸ هـ. ق، انجام در سوره ء احزاب افتاده [ملك ۵ / ۱۲] ۱۴۰ س
۷. ملک - تهران (۳۰۲) نسخ سده ۱۱ هـ. ق، با یادداشت تملك محمد یوسف بن ابراهیم
زاهد کلائی، ۷۳ گ [ف: ملك ۱ / ۱۵۵، ۱۵۶] ۱۴۱ س
۸. ادبیات - تهران (۱۶۷ ج) نسخ محمد کاظم ابن سلطان حسین در سده ۱۲ هـ. ق، ۱۴ گ،
۱۵ سطری [ف: ادبیات ۱ / ۱۳۳] ۱۴۲ س
۹. ظاهریه - دمشق (۵۷۴۱) نسخ سده ۱۲ هـ. ق، بخشی از نسخه فرسوده شده واز میان

رفته، وبا اصل نسخه أي دیگر مقابله شده است، ۱۲۸ گ، ۱۳ سطری [ف]:
الظاهرية

۱ / تجويد / ۳۳۱، ۳۳۲ [۳۳۲، ۳۳۱] ۱۴۳ س

۱۰. ظاهرية - دمشق (۸۵۰۰) نسخ محمدتوفيق بن محمد راغب بابا شاگرد عبد
الله افندي

منجد در چاشت روز چهارشنبه ۳۰ ع ۱ / ۱۳۳۲ ه. ق، ۹۶ گ، ۱۹ سطری [ف]:
الظاهرية

۱ / تجويد / ۳۳۲، ۳۳۳ [۳۳۳، ۳۳۲] ۱۴۴ س

۱۱. الهيات - مشهد (۸ و ۱۱ مج ۱۳۶۹ - ثبت: ۲۰۹۳۸) نسخ وگردآوری ملا
محمد صادق

بن ملا محمد قاسم قاری در؟ [ف: الهيات مشهد ۲ / ۵۱۸] ۱۴۵ س

۱۲. قدس - مشهد (۳۹ / تجوید) نستعلیق حاج محمد حسین کاشانی در؟، ۱۰۲ گ، ۱۸

سطری [ف: قدس ۲ / ۲۳۵] ۱۴۶ س

۱۳. گلپایگانی - قم (۲ مج ۱۹۹۳) نوشته؟، پایان نسخه ناقص است [ف: گلپایگانی

۳ / ۱۳۰] ۱۴۷ س

۶۶ تقویم اللسان فی قراءۃ القرآن ۶۶ س

حاج محمد کریمخان کرمانی (م ۱۲۸۸ ه. ق)

* ترجمه و احوال او را در بخش تفسیر، ذیل (تفسیر سورة الحجرات: حاج محمد کریمخان

کرمانی) ببینید.

ت: ۱۲۷۲ ه. ق.

این کتاب - که به درخواست شیخ محمد جعفر بن محمد تقی قزوینی تألیف شده - دارای

یک مقدمه و ده باب و خاتمه مرتب گشته، و در این باره که از قرآن کریم کاسته شده و نیز در

ضمن ده باب، احوال حروف و مخارج آنها، احکام ادغام، همزه، مد، قصر، فتح، اماله، احکام

یا آت و لامات و رآت، هاء کنایه، اقسام وقف، و در خاتمه درباره ء لحن گفتگو کرده، و این کتاب

دوبار در کرمان همراه (مجمع الرسائل) یکی در ۱۳۵۴ ه. ق به طبع رسیده است. آغاز: بسملة، الحمد لله الرحمن الذی علم القرآن خلق الانسان... إنه قد

التمسني، بل أمرني جناب الاكرم..

انجام:.. ولاجل أن غیرهما مما نحن معتنون به أهم منها فلنختم کتابنا هذا إلی هنا..

بنگرید به: فهرست کتب مشایخ ۳۹۶.

* نسخه:

۱. مرعشی - قم (۱ مج ۴۸۱۶) نسخ ابراهیم بن [محمد] کریم کرمانی در ۱۲۷۶ ه. ق، اپ - ۵۲ ر

[ف: مرعشی ۱۳ / ۱۷] ۱۴۸ س

۶۷ تکلیم الخبیر فی تعلیم الصغیر ۶۷ س

أبو الحسن ابراهیم بقاعی (حدود ۸۰۹ - ۸۸۵ ه. ق)

* برهان الدین أبو الحسن ابراهیم بن عمر بن حسن الرباط بن علی بن ابی بکر بقاعی

خرباوی
شافعی که در قاهره و دمشق به سر می برد. وی دانشمندی ادیب، مفسر، محدث
و مورخ است که
در روستای (خربه روحا) از انواعی (بقاع) زاده شد و در همانجا پرورش یافت، آنگاه
به سوی

دمشق رفت، و پس از آن به بیت المقدس و سرانجام به قاهره کوچید، و در سال ۸۸۵ هـ. ق در

دمشق از دنیا رفت. (نگارنده درباره بقاعی گزارشی مبسوط نگاشته که ان شاء الله در یکی از

آثارم راجع به تناسب آیات و سوره به طبع خواهد رسید). بقاعی دارای آثار و تألیفات فراوان و

متعددی است که از جمله آنها است: (نظم الدرر في تناسب الآی والسور)، (البرهان التقويم

على تناسب آی القرآن العظيم) در تلخیص نظم الدرر، (الفتح القدسي في تفسير آية الكرسي)، (القول المفيد في أصول التجويد)، (كفاية القاری)، (الاصل الاصيل في تحريم النقل من التوراة والانجيل)، (القول المألوف في الرد على منكر المعروف)، (رسالة

ليس في الامكان ابداع مما كان) که در آن بر بعضی از فلاسفه قائل به وحدت مطلقه ردیه

نوشته است، (الضوابط والاشارات لاجزاء علم القراءات)، و جز آنها. # ت: سده ۹ هـ. ق.

در این کتاب که در قرائت و تجوید نگارش یافته از شمس الدین محمد جزری، و برهان الدین

ابراهیم بن عمر جعبری سلفی، و مکی بن ابی طالب قیروانی یاد شده است.

آغاز: [بسمله، وبه أستعين، قال.. أبو الحسن إبراهيم بن عمر بن حسين [حسن] الرباط بن علي بن أبي بكر البقاعي الشافعي..]:

الحمد لله الذي أنزل كلامه، وأجزل الاجر لمن تلاه بلحون العرب فأقامه.. فهذه نبذة سميتها تكليم الخبير في تعليم الصغیر..

انجام:.. و حسبنا ونعم الوكيل.

بنگرید به: ریحانة الادب ۱ / ۲۵۵. و: تذكرة النوادر ۳۱. و: هدية العارفين ۱ /

۲۱. و: إيضاح المكنون ۱ / ۱۰۲ و

۱۵۲ و ۴۷۵ و ۶۷۸. و: الضوء اللامع ۱ / ۱۰۱ - ۱۱۱. و: شذرات الذهب ۷ /

۲۳۹، ۲۴۰. و: كشف الظنون در

مواضع متعدد، ذیل آثار بقاعی. و: معجم المصنفين ۳ / ۲۷۷ - ۲۸۲. و: نظم

العقيان ۲۴، ۲۵. و معجم المؤلفين

۱ / ۷۱. و:

II, g: Brockelmann : ۱۴۲, ۱۴۳, II, s : ۱۷۷, ۱۷۸.

verzeichniss der arabischen handschriften IX.: : ۲۲۵, ۲۲۶

Ahlwardt
Arabic manuscripts , ۲۶۳ in the princeyon , ۳۷۶
Catalogue des manuscrits arabes: De Slane , ۲۲۱ , ۳۰۰ , ۵۴۴

* نسخه:

۱. ملك - تهران (۲ مج ۸۰۱) نسخ (احتمالا) از سده ۹ هـ . ق [ف: ملك ۵ /
[۱۷۹] ۱۴۹ س

۶۸ تکملة حرز الامانى ووجه التهانى للشاطبي ۶۸ س
؟

* مؤلف شناخته نشد.

ت:؟

قصیده آي است لامیه، و طبق گفته ء ناظم، تکمله و متمم (حرز الامانی و وجه التهانى) شاطبی است که مطالب مربوط را از آغاز قرآن به ترتیب سوره ها انشاء کرده است. در

کشف الظنون ص ۶۴۵ چند تکمله برای (حرز الامانی..) یاد شده است. آغاز: بسمله،

بحمدك يا رحمن أبدا أولا * كفى ذياك بحمدك أكملًا
و شكر عطياك التي شكر هاهدى * و ذكر سجياك التي ذكرها علا

انجام [افتاده در نسخه ش ۴ مج ۵۸۵]:

وقل حتى ذا الياء والق سدامنا * وما الواو التأنيث في أضلاولا
* نسخه:

۱. مرعشى - قم (۴ مج ۵۸۵) نسخ معرب؟ نسخه ء قديم ونفيس، تصحيح شده،
۱۱۷ ر -

۱۱۸ ر [ف: مرعشى ۲ / ۱۷۸، ۱۷۹] ۱۴۷ س
۶۹ تلخيص قراءة عاصم (رسالة في -) ۶۹ س

(؟)

* مؤلف شناخته نشد، لكن پیدا است که از دانشمندان شیعی می باشد.

ت:؟

مؤلف در این رساله ء کوتاه قرائت عاصم را ضمن شانزده باب قرائی و تجویدی
فشرده ساخته

است، بدینصورت:

۱. باب ذکر عاصم وراوییه، ۲. باب الاستعاذة، ۳. باب البسملة، ۴. باب هاء
الكنایة، ۵.

باب المد، ۶. باب الهمزة من كلمة، ۷. باب الهمزتين من كلمتين، ۸. باب الهمز
المفرد، ۹.

باب الاظهار والادغام، ۱۰. باب أحكام النون الساكنة والتنوين، ۱۱. باب الفتح
والإمالة، ۱۲.

باب تفخيم الراء واللام وترقيقهما، ۱۳. باب الوقف على آخر الكلمة، ۱۴. باب
الوقف على

رسوم الخط، ۱۵. باب ياءات الإضافة، ۱۶. باب الزوايد.

آغاز: بسمله، الحمد لله هادي من تمسك بحبله المتين، ومنزل الكتاب [الذي]

لا ريب فيه هدى للمتقين. وبعد فقد لخصت في هذه الرسالة قراءة عاصم بروايته تلخيصا عاريا عن الحشو بأحسن عبارة، وبينت في هذه المقالة

ما يحتاج إليه تبيننا مهذبا بألطف إشارة طلبا للاجر الجزيل..
انجام:.. وليس لعاصم بأسرها إثبات الباء بحال إلا في (فما آتان) في النمل
فأثبتها مفتوحة في الوصل من رواية حفص. واختلف؟ في الوقف فله
الوجهان حينئذ، وحذفها شعبة في الحاليين. فهذا ما لحض من الأصول،
والله أعلم بالصواب.

* نسخه:

۱. گلپایگانی - قم (۲ مج ۱۷۶۳) نوشتهء (احتمالا) احمد بن علی بن حسن شامی
عاملي در؟

ص ۱۵۷ - ۱۷۰ [ف: گلپایگانی ۳ / ۴۹] ۱۴۸ س

۲. ملك - تهران (۱ مج ۲۸۳ * ۱۷) نوشته؟ آراسته در فهرست به عنوان (رساله در
تجوید

قرآن به قرائت عاصم) آمده، ص ۲ - ۳۶ [ف: ملك ۵ / ۱۰] ۱۴۹ س

۷۰ تلخیص النشر في القراءات العشر لابن الجزری ۷۰ س

علی بن شمس الدین قاری (پیش از ۹۳۰ ه. ق؟)

* مؤلف شناخته نشد، و او جز عماد الدین علی بن نجم الدین قاری است که در ذیل
(إرشاد

الاذهان) از او یاد کردیم.

#: پیش از ۹۳۰ ه. ق.

علی قاری در دیباچهء این کتاب از کتابهای (التیسیر) و (حرز الامانی) - که ایندو
در قراآت

سبع تألیف شده اند - و (الدرة المضيئة في القراءات الثلاث الزائدة على السبعة) ابن
الجزری

یاد می کند، و می گوید کتاب اخیر خالی از اطناب و اعضاء و اغلاق و اجمال نیست،
ولذا در

صدد برآمد مضامین این سه کتاب را - که در کتاب (النشر) ابن الجزری آمده -
كاملا روشن

سازد، به همین جهت کلمات مورد اختلاف را در این کتاب آورده، و قراآت
و روایات را تبیین

کرده، و قبل از (فروش = فرش ها) فصول استواری را ذکر نموده و اصولی را در خلال
آن

آورده است.

آغاز [موجود نسخهء ش ۳۳۲ * ۱۳۷۳۳ سنأ]:.. فمن فاز قد جاز في الناس،

ومن حازه قد فاز فوزا مبجلا. ثم إنه قد كان أمين من فلق الفجر، أن القراء

الزمان وفضلاء العصر أفضل اهتمام بمدارسة كتاب التيسير للإمام
الحافظ الكبير أبو عمرو عثمان بن سعيد الداني، والقصيدة اللامامية المسماة
بحرز الأماني ووجه التهاني من نظم الإمام الهمام، قدوة الأنام ولي الله
أبي القاسم بن فيرة بن خلف الرعيني ثم الأندلسي الشاطبي - كلاهما في

القراءات السبع المشهورة - والقصيدة اللامية المسماة بالدرة المضيئة في القراءات الثلث الزائدة على السبعة من نظم الشيخ الامام، نادرة الأيام، شيخ الفقهاء والمحدثين برهان الأصفياء والمحققين، الشيخ الثاني محمد بن محمد بن محمد بن الجزري الشافعي.. لكنه لا يخلو عن إطناب و إعضال، ولا يصفو عن إغلاق وإجمال، فيقول أضعف عباد الله الباري على بن شمس الدين القاري.. أردت أن أوضح القراءات العشر بمضمون الكتب الثلث على حسب ما يثبته الشيخ في كتابه (النشر) غاية الايضاح بحيث يستغنى بالاصباح عن المصباح، فأوردت الكلمات المختلف فيها، وبنيت القراءات والروايات.. وذكرت قبل الفروش فصولا منيعة، وأودعت فيها أصولا شريفة، وسميته: (تلخيص النشر في القراءات الشعر)..

انجام:.. وارزقني تلاوته آناء الليل والنهار، واجعله لي حجة يا رب العالمين، و غير ذلك من الأدعية المذكورة في النشر وغيره من الكتب المبسوطه، فليطلب. وهذا آخر ما أردنا تلخيصه وتهذيبه من نشر شيخنا الجزري (رحمة الله عليه رحمة واسعة) والحمد لله رب العالمين، وصلى الله على خير خلقه محمد وآله أجمعين.

* نسخه:

۱. سنا - تهران (۳۳۲ * ۱۳۷۳۳) نسخ محمد استادی در ۷ ذح ۹۳۰ ه. ق، نسخه هديه ء
- ذبيح الله بهروز، به بیانی در ۲۰ / ۶ / ۱۳۲۸ ه. ش می باشد، با یادداشت تملك ومهر
- جعفر قلی بن رضا علی مازندرانی در (کلاردشت)، مورخ ع ۱ / ۱۲۳۹ ه. ق، ۱۵۹ گ [ف]:
- سنا ۱ / ۱۶۹ [۱۵۰ س
- ۷۱ التنزیل والتحریر ۷۱ س
- أبو عبد الله احمد سیاری (سده ۳ یا ۴ ه. ق)
- * أبو عبد الله احمد محمد بن سیار بن عبد الله سیاری بصری، کاتب و دبیر آل طاهر در زمان
- امام حسن عسکری (علیه السلام). وی مورخ وطیب بوده، و گویند به سال ۳۶۸ ه. ق؟ از
- دنیا رفته است، وعده أي او را از سده ۳ سوم برشمرده اند، واز ظاهر سخن بعضی از علماء رجال
- برمی آید که احمد سیاری زمان امام جواد (علیه السلام) را نیز درك کرده است.
- علماء رجال أو را ضعيف الحديث، فاسد المذهب، مجفو الرواية، وكثير المراسيل

معرفی
کرده اند، لکن حاج میرزا حسین نوری در (المستدرک ۳ / ۳۰۹) و (فصل الخطاب
ص ۳۰ و
۲۲۸) او را ستوده و یادآور شده است که کلینی بر روایاتش در (الکافی) تکیه کرده
است.

سیاری همان نویسنده ء (الغارات) می باشد.

باید بدانیم که این سیاری جز احمد بن سیار بن ایوب می باشد، وخطیب بغداد در کتاب تاریخ بغداد از این سیاری یعنی احمد بن سیار بن ایوب یاد کرده و او را ستوده است، چرا که وی همان أبو الحسن فقیه مروزی امام اهل حدیث در مرو به شمار می رفته و او را با عبد الله بن مبارک در عصر خود قیاس می کردند. اسماعیل بخاری وعموم محدثان خراسان از او روایت و نقل دارند. احمد بن سیار بن ایوب در ۲۶۸ ه. ق از دنیا رفت.

#: سده ۳ یا ۴ ه. ق، احتمالاً حدود ۳۲۸ ه. ق.

در این کتاب قراآت مختلف و به اصطلاح کلماتی را که دگرگون گشته، و نیز کلمات یا عباراتی را که از قرآن حذف شده آورده است. سیاری در این کتاب بر آن است که عثمان و جمع آورندگان قرآن در زمان او، عمداً این کلمات و عبارات را از قرآن حذف کرده و از قرآن کاسته اند، سیاری برای اثبات این قراآت مختلف و این کاستی ها اخبار را با سلسله ء اسناد آنها یاد کرده است. و شیخ حسن بن سلیمان حلی در (مختصر البصائر) از سعد الله بن عبد الله از این کتاب با تعبیر (التنزیل والتحریف) - آنگاه که از آن نقل می کند - سخن گفته است. نجاشی و شیخ طوسی در (الفهرست) از این کتاب یاد کرده اند. و دانشمندان زیادی از این کتاب نقل و روایت دارند، از آنجمله: آغاباقر بهبهانی در (حاشیة المدارک) در بحث قراآت، و حاج میرزا حسین نوری در (مستدرک الوسائل) - بر اساس اعتماد بر نقل اجلاء اصحاب از او - ، و نیز نوری در پایان فصل الخطاب مطالب فراوانی از این کتاب نقل کرده است. بزرگانی که از این کتاب نقل و روایت کرده اند عبارتند از: حمیری، صفار، أبو علی اشعری، موسی بن حسن

اشعری، حسین بن محمد بن عامر، کلینی در (الكافي)، ابن ادریس در
(المستطرفات)،
محمد بن عباس بن ماهیار در تفسیرش.
باید یادآور شد که نجاشی و شیخ طوسی از این کتاب با عنوان (القراءات) نام برده
اند.
این کتاب بر حسب ترتیب سوره ها از فاتحه تا (والناس) تنظیم شده، و کلماتی را که
سیاری
ادعاء می کند دگرگون گشته و یا از قرآن حذف شده در آن آورده است.
با توجه به اینکه سیاری از دیدگاه اکثر علماء، شخصیتی مطعون از لحاظ روایی است
بر این
کتاب او نمی توان اعتماد کرد و باید سخنان او را در این کتاب مانند مذهب وائین او
- سست و
نا استوار برشمرد.
به نظر می رسد که این کتاب در تألیف (فصل الخطاب) محدث نوری، انگیزه
و كمك
عمده أي بوده است.

آغاز: بسمله، أبو عبد الله احمد بن محمد السيارى، قال: حدثني البرقي وغيره عن أبي عمير وصفوان بن يحيى وأحمد بن محمد بن نصر عن جميل بن دراج عن زرارة عن أبي جعفر (عليه السلام) قال: القرآن واحد نزل من عند رب واحد إلى نبي واحد، ولكن الاختلاف جاء من قبل الرواة.. باب ما جاء في فاتحة الكتاب، الحميري عن يوسف عن أخيه عن أبيه عن أبي بكر الحضرمي، قال: قال أبو عبد الله: إذا كانت لك حاجة فاقراء المثنى وسورة أخرى وصل ركعتين وأدعو. قلت: وما المثنى، قال: فاتحة الكتاب: الحمد لله رب العالمين..

انجام:.. بعض أصحابنا عن أبي عبد الله بن سنان عن أبي عبد الله (عليه السلام) قال: إذا قرأت (قل أعوذ برب الفلق).. قال: حدثني سهل بن زياد عن رجل عن أبي عبد الله (عليه السلام) في قوله (عز وجل): (من شر الوسواس الخناس): هو ما يوسوس بالشياطين من الجنة والناس، قال: هو من الجن والناس = [وقال: زفر من الجن من الناس].

بنگريد به: الذريعة ٤ / ٤٥٤، ٤٥٥، ١٦ / ١، و ١٧ / ٥٢. و: ريحانة الادب ٣ / ١٠٣. و: هدية الاحباب ١٥٣. و:

ايعان الشيعة ٩ / ٤٤٨ - ٤٥٢. و: تنقيح المقال ١ / ٨٧. و: منهج المقال، استرآبادى ٤٤. و: منتهى المقال ٤٣. و:

الكنى والالقباب ٢ / ٣٢٧، ٣٢٨. و: معجم المؤلفين ٢ / ١٠٩. و: لسان الميزان ١ / ٢٥٢. و: سزگين ٩ / ١١٤. و: معجم رجال الحديث ٢ / ٢٨٢.

* نسخه:

١. مرعشى - قم (١٤٥٥) نسخ محمد صالح بن عبد الرحيم يزدى در ٢٣ شعبان ١٠٧٦ هـ. ق

از روى نسخه ء مورخ ٤٥٣ هـ. ق كه آن نيز از روى نسخه مورخ ذق / ٣٢٨ هـ. ق استنساخ

شده بود، در پايان نسخه نشانه ء بلاع ومقابله ء عبد الحسين حسيني خواتون آبادى با تاريخ ٢٣

رمضان ١٠٧٦ هـ. ق ديده مى شود، ٧٣ گ، ١٥ سطرى [ف: مرعشى ٤ / ٢٤٣، [٢٤٤

١٥١ س

٢. مدرسه چهل ستون - تهران (١ مج ٢٩٦) نسخ (احتمالا) در سده ء ١١ يا ١٢ هـ. ق، با

مهر سيد اسد الله فرزند حجة الاسلام شفتي در يکى از برگها [آشنائى با چند نسخه

خطی -
دفتر اول، ص ۳۷۵ [۱۵۱ س
۳. مرکزی - تهران (۷۱۶۵) نسخ سده ۱۲ ه. ق، ۴۱ گ، فهرست نویس
اشتباهها نسخه را
تحت عنوان (التفسیر، أبو عبد الله احمد بن محمد سیاری..). گزارش کرده است
[ف:
مرکزی ۱۶ / ۴۷۱] ۱۵۲ س

۴. فیضیه - قم (۴ مج تفاسیر: ۳۶ مسلسل: ۶۸) نسخ محمد موسوی خوانساری
در

ع ۲ / ۱۲۸۲ ه. ق در نجف، ۱۸ سطری [ف: فیضیه، عراقی ۱ / ۳۶] ۱۵۳ س
۵. مرکزی - تهران (۸۴۲) به خط نسخ واستکتاب حسین بن محمد تقی طبرسی
(حاج میرزا

حسین محدث نوری) در ۱۲۸۲ ه. ق، با تصحیحات و حواشی به خط محدث
نوری، ۵۴

گ، ۱۶ سطری [ف: مرکزی ۱ / ۷۰ - ۷۳] - شاید این نسخه - همان نسخه ای
باشد که

آقای رضا استادی در (آشنائی با چند نسخهء خطی، دفتر اول، ص ۱۳۶) شناسانده
است.

۷۲ التنویر [الزائد علی ما فی الحرز والنشر والتیسیر] ۷۲ س
احمد طیبی (۹۱۰ - ۹۷۹ یا ۹۸۱ ه. ق)

* ترجمهء احوال او را در همین بخش قرائت و تجوید، ذیل (بلوغ الامانی فی قراءه
ورش...: احمد طیبی) ببینید.

ت: ۹۵۱ ه. ق.

این رساله ارجوزه ای است که در آن فزونتر از آنچه در (حرز الامانی) و (النشر)
جزری، و

(التیسیر) دانی راجع به قراء سبعة آمده مطالبی گزارش شده است. ناظم، این ارجوزه
را در

نیمه ج ۱ / ۹۵۱ ه. ق به پایان برده است.
آغاز: بسمله،

يقول راجی رحمة الغنی * أحمد نجل أحمد الطیبی
وأستعین الله مولی البر * فی نظم ما زاد کتاب النشر
انجام:..

فذا الذی زاد کتاب النشر * للسبعة الغر العظیمی القدر
علی الذی فی الحرز والتیسیر * لهم وقد سمی بالتنویر

..

وتم فی نصف جمادی الاولی * عام (أتانا نوره ظلیلا)

..

ثم علی أتباعهم ومن تلا * مارتل القرآن تال إذتلا
* نسخه:

۱. مرکزی - تهران (۱۰ مج ۲۵۶۹) نسخ در شعبان ۱۰۲۳ ه. ق گ ۹۹ پ -

۱۳۳ [ف:
مرکزي ۹ / ۱۳۶۱، ۱۳۶۲] ۱۵۴ س

(۲۷۸)

۷۳ تواتر القرآن ۷۳ س
حرعاملی (۱۰۳۳ - ۱۱۰۴ ه. ق)
* محمد بن حسن بن علی بن حسین - یا - محمد بن حسین عاملی مشغری،
معروف به (شیخ حر
عاملی) محدث و فقیه و اصولی و متکلم بزرگوار و جامع بسیاری از علوم دیگر که در
شب
جمعه ۸ رجب ۱۰۳۳ ه. ق در روستای (مشغره) از نواحی جبل عامل زاده شد و در
محضر
پدر و عموی خود شیخ محمد، وجد مادری خویش شیخ عبد السلام بن محمد، و دایی
پدرش
شیخ علی بن محمود و اساتید دیگر تلمذ کرد، و در (جبع) نزد عموی خود و نیز شیخ
حسن
ظهیر، و شیخ زین الدین بن محمد بن حسن بن زین الدین شهید ثانی به تحصیل علم
همت
گماشت. مدت چهل سال در زادگاه خود اقامت نمود، و دو بار طی این مدت به
سفر حج رفت و
به زیارت ائمه ء عراق (علیهم السلام) و نیز بارگاه امام رضا (علیه السلام) توفیق
یافت، و
سرانجام در مشهد رضوی مقیم گشت و به منصب (شیخ الاسلام) و (قاضی القضاة)
نائل آمد،
و از آنجا نیز دو بار به سفر حج رفت، و در اصفهان مورد تکریم مجلسی دوم قرار
گرفت. شیخ
حر عاملی از سید میرزای جزائری و شیخ علی سبط، و مجلسی دوم روایت کرده،
چنانکه مجلسی
دوم نیز از او روایت دارد. شیخ حر عاملی دارای قریحه ء شعری سرشاری نیز بوده
وسید علی خان
مدنی در سلافة العصر اشعاری را از او آورده است. از عاملی آثار فراوانی به جای
مانده که
معروفترین آنها کتاب (تفصیل وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة) است که
تدوین
آن مدت هیجده سال به طول انجامید. وی دارای آثار دیگری در فقه و حدیث
و کلام، و دیوان
شعر و جز آنها می باشد که إن شاء الله در جای خود معرفی خواهد شد. شیخ حر

عاملي در ۲۱

رمضان ۱۱۰۴ هـ. ق در مشهد رضوی از دنیا رفت و در صحن، نزدیک (مدرسه هـ
میرزا جعفر) به
خاک سپرده شد
ت: سده هـ ۱۱ هـ. ق.

در این کتاب مرحوم شیخ حر عاملي با ده وجه برای اثبات تواتر قرآن به استدلال
پرداخته، و
این رساله را در واقع در جهت رد یکی از معاصرانش - که در مقدمه هـ تفسیر خود
ضمن سه فصل
منکر تواتر قرآن کریم شده - نگاشته است. برای توضیح بیشتر و اهمیت موضوع،
بخشی از

آغاز این رساله را - که ما را به محتوای آن آگاه می سازد - در اینجا می آوریم:
آغاز: بسملة. الحمد لله رب العالمين والصلاة على محمد وآله أجمعين. وبعد فيقول
الفقير إلى الله الغني محمد بن حسن بن علي بن محمد الحر العاملي
(عامله الله بلطفه الخفي): (إعلم أن بعض المعاصرين ألف تفسيراً للقرآن

فذكر في أوله مقدمة تشتمل على ثلاثة فصول: أولها في إثبات عدم تواتر القرآن فقال فيه ما ملخصه: قد شاع وذاع أن القرآن هو المكتوب بين الدفتين لم يزد فيه ولم ينقص منه شيء أصلاً، وصرح بذلك جماعة من المتقدمين والمتأخرين، وطرحوا بعض الروايات الدالة على خلاف ذلك، وأولوا بعضها، مع أنه لا يوجد في طريقنا شيء يعارضها، ونحن نذكر ما ورد من طريق المخالفين في كيفية جمع القرآن ووجه اختلاف القراء وروايتهم وانقسامها إلى المتواتر وغيرها من الشواذ حتى يعرف الناظر أن هذا المشهور من المشاهير التي لا أصل لها)، انتهى.

وقد أردت أن أجيب عن الشبهات التي أوردها، فأقول:.. ونحن نذكر جملة من الاستدلال على هذا المطلب وإن كان من الضروريات التي لا يحتاج إلى الاستدلال، ثم نرجع إلى الجواب عن شبهات المعاصر - إن شاء الله -، فنقول: الذي يدل على ثبوت تواتر هذا القرآن ونفى الزيادة والتغيير عنه وجوه اثني عشر، بعضها يدل على الأمرين وبعضها على أحدهما وهو كاف:

١. الاجماع من جميع المسلمين الخاصة والعامة.
٢. قضاء الضرورة به، فإنه من أوضح ضروريات الدين تواتر القرآن.
٣. ما نقله الطبرسي في مجمع البيان عن السيد المرتضى.
٤. تتبع الاخبار وتصفح الآثار من كتب الأحاديث والتواريخ.
٥. الأحاديث المتواترة عن الأئمة (عليهم السلام).
٦. الأحاديث الواردة عن النبي (صلى الله عليه وآله وسلم).
٧. الأحاديث الكثيرة الدالة على الأمر بختم القرآن بمكة.
٨. الأحاديث المتواترة في الأمر بقراءة القرآن في الصلاة الفريضة والنافلة.
٩. إنه قد نقل واشتهر من الأحوال الجزئية والمحاورات بين الصحابة والتابعين مما لا فائدة فيه، ولا يترتب عليه شيء من الاحكام الشرعية، و من المعلوم عادة أنه لو وقع ما أدعاه المعاصر.
١٠. لو كان ما قاله المعاصر حقاً لما أمكن الاستدلال بالقرآن على شيء.
١١. إن تجويز الزيادة والتحريف ونفى التواتر الذي ذكرتموه يوجب أن يكون القرآن كله خبراً واحداً خالياً عن القرينة غير صحيح ولا حسن ولا موثق..
١٢. الأحاديث الكثيرة جدا الدالة على وجوب العمل بالقرآن.

انجام: ... وقد تقدم انه يستعمل التنزيل في مثل ذلك، فيقال: نزلوا هذه الرواية على كذا، ويمكن تنزيلها على كذا، وكل ما ورد في مثل ذلك ضعيفة جدا لا يأبى التأويلات السابقة وأمثالها، ولو ثبت لفظ التغيير والتبديل لأمكن حمله على مجرد إسقاط البعض، فإنه قسم منه، ولا مفسدة في تجويزه إن تم دليله. [تمت..]

بنكرید به: ریحانة الادب ۲ / ۳۱ - ۳۳، الذریعة ۴ / ۴۷۳ و مواضع متعدد دیگر در ذیل آثار حر عاملی. و: روضات الجنات، ط جدید ۷ / ۹۶ - ۱۰۵. و: سلافة العصر ۳۶۷، ۳۶۸. و: مصطفى المقال ۴۰۱، ۴۰۲. و: هدية العارفين ۲ / ۳۰۴. و: الاعلام، زرکلی ۶ / ۳۲۱، ۳۲۲. و: أعيان الشيعة ۴۴ / ۵۲ - ۶۴. و: الفوائد الرضوية ۴۷۳ - ۴۷۷. و: إيضاح المكنون ۱ / ۲۴ و ۱۲۷ و ۱۶۰ و ۱۶۹ و ۳۱۱ و ۵۱۶. ۲ / ۶۵ و ۹۸ و ۱۹۵ و ۲۰۷ و ۳۵۸ و ۶۳۶ و ۷۱۹. و: معجم المؤلفين ۹ / ۲۰۴، ۲۰۵. و:

Encyclopedie Islam II: Massignon. L. ۳۵۹.
veryichniss der arabischen handschriften IX: : ۴۵۴.
Ahlwardt

II. g: Brockelmann : ۴۱۲, II, s : ۵۷۸, ۵۷۹.

* نسخه:

۱. مجلس - تهران (۱۰ مج ۴۴۷۱ - دفتر: ۶۲۷۰۸) نسخ محمد هاشم بن نور الدين محمد در

۱۰۸۶ ه. ق، در فهرست به عنوان (رساله في اثبات تواتر القراءات السبعة؟ وفي كيفية

جمع القرآن) آمده، گ ۱۳۷ ر - ۱۴۴ ر، ۳۳ سطری [ف: مجلس ۱۲ / ۱۴۷، ۱۴۸] ۱۵۵ س

۲. میرزا محمد علی اردوبادی - نجف (بدون شماره) نوشته؟ [الذریعة ۴ / ۴۷۳] ۱۵۶ س

۷۴ التيسير في القراءات السبع ۷۴ س

أبو عمرو عثمان دانی (۳۷۱ - ۴۴۴ ه. ق)

* أبو عمرو عثمان بن سعيد بن عثمان بن سعيد اموی دانی قرطبي اندلسي، که به (دانی) و

(ابن الصيرفي)، و (ابوعمرودانی) معروف بوده است. وی مقرئ، حافظ، عالم به تجويد،

محدث، مفسر، وشاعري ماهر به شمار است که در علوم قرآن و حدیث کم نظیر می باشد. نام وی در سلسله اجازات امامیه یاد شده و از معاصران سید رضی و سید مرتضی و شیخ طوسی و جز آنها بوده، و از اندلس به مشرق اسلام کوچید، و در مصر و قیروان و حجاز اقامت گزید، و سرانجام به (دانیه) اندلس بازگشت و در نیمه شوال ۴۴۴ ه. ق در (دانیه) درهفتاد و چهار سالگی در گذشت، وی آثار فراوانی در علوم قرآنی و قرائت و تجوید و جز آنها از خود به جای گذاشته که پاره ای از آنها عبارتند از: (المقنع فی رسم المصاحف)، (المحکم فی نقط

(المصاحف)، (شرح القصيدة الخاقانية في التجويد)، (الموضع في الفتح والاماله)،
(التحديد)

في الاتقان والتجويد)، (طبقات القراء)، (المكففي في الوقف والابتدا)، وجز آنها که
شماری از آنها به مناسبت معرفی خواهد شد.
ت: سده ۵۵۰ ه. ق.

این کتاب - که فشرده نگارش شده است - شامل مذاهب و آراء واقوال قراء سبعة و
روایات و طرق مشهور و صحیح آنها و متقدمان است. دانی در این کتاب برای هر يك
از قراء،

دو روایت یاد کرده است. کتاب مذکور دارای شروحي است که از آنجمله اند:

۱. شرح ابی محمد عبد الواحد بن محمد باهلي (م ۷۵۰ ه. ق).
  ۲. البدر المنیر از عمر بن قاسم انصاري، معروف به (منشار)، یا (نشار).
- چنانکه قبلا دیدیم محمد بن محمد جزری (م ۸۳۳ ه. ق) بر قراءت سبع (التیسیر)
سه قرائت را
افزود و آنرا (تحبیر التیسیر) نامید، و یادآور شد که آنرا بعد از (طیبة النشر) نگاشت.
و چون

کتاب (التیسیر) از صحیح ترین کتب قراءت به شمار می رفت و یکی از عوامل
شهرت این کتاب

(منظومه ء شاطیبه) بوده است.. به همین جهت تحبیر التیسیر را نگاشت.
باری، دانی در آغاز این کتاب یعنی (التیسیر) ابوابی آورده که طی آنها قراء سبعة
واسامي

کسانی که از آنها روایت کرده اند - و اسناد او به آنها منتهی می گردد -، و نیز
کیفیت قرائت

استعاده و بسمله و قواعد دیگر را گزارش نموده، آنگاه اختلاف قراء از آغاز تا پایان
قرآن را ذکر می کند.

آغاز [در نسخه ش ۵۷۳۷ ظاهریه]: بسمله. [حدثنا الشيخ الامام الماهر
المجود المتقن أبو العباس أحمد بن خلف بن عیور بن خیار بن سعید
الخدّامی المقرئ (رضي الله عنه) قرئ علیه وأنا أسمع في مسجد ابن
نیطور ببلدنا في جمادى الآخرة سنة تسع وعشرين وخمسماية قال: حدثنا
أبو عبد الله محمد بن يحيى العبدري المقرئ الداني - قراءة عليه - قال:
حدثنا أبو عمرو عثمان بن سعید المقرئ.. قال:]

الحمد لله المتفرد بالدوام، المتطول بالانعام، خالق الخلق بقدرته، ومدبر
الامر بحكمته، لا اراد لامره.. أما بعد فإنكم سألتموني (أحسن الله
توفيقكم وإرشادكم) أن أصنف كتابا مختصرا في مذاهب القراء السبعة

بالامصار ليقرب عليكم تناوله، ويسهل عليكم حفظه، ويخف عليكم
درسه، ويتضمن من الروايات والطرق ما اشتهر..
انجام:.. قال أبو عمرو: أسقطت ألف الوصل التي في أول اسم الله (عز وجل)

في جميع ذلك استغناء عنها، فاعلم ذلك موفقا لطريق الحق ومنهاج الصواب. وبالله التوفيق.

بنگرید به: كشف الظنون ٥٢٠ ومواضع متعدد دیگر ذیل آثار دانی. وفهرست ظاهریه
 ١ / تجوید ٣٣٤ - ٣٤٨.

و: ریحانة الادب ٨ / ٧١. و: روضات الجنات، ط سنگی ٤٦٧، ٤٦٨. و: تذكرة الحفاظ ٣ / ٢٩٨ - ٣٠٠. و:

بغية الملتبس ٣٩٩، ٤٠٠. و: الصلة ١ / ٣٩٨ - ٤٠٠. و: جذوة المقتبس ٢٨٦، ٢٨٧. و: صفة جزيرة الاندلس

٧٦. و: نفع الطيب ٧ / ٢١ - ٢٥. و: طبقات القراء، ١ / ٥٠٣ - ٥٠٥. و: معجم الادباء، ١٢ / ١٢١ - ١٢٤. و: النجوم

الزاهرة ٥ / ٥٤. و: إنباه الرواة ٢ / ٣٤١، ٣٤٢. و: شذرات الذهب ٣ / ٢٧٢. و: مختصر دول الاسلام ١ / ٢٠٢. و:

مفتاح السعادة ١ / ٣٨٦، ٣٨٧. و: الديباج ١٨٨. و: هدية العارفين ١ / ٦٥٣. و: معجم المطبوعات ٨٦١. و:

verzeichniss der arabischen handschriften : ١٥٥ ، ١٥٦ ، ٢٢٨ .

I...: Ahlwardt

Mingana : ٦١ Catalogue of arabic manuscripts .

١٣ Les manuscrits arabes de E scurial : ٥٧ .

Catalogue des manuscrits arabes I: De Slane : ١٣٨ .

I, y: Brockelmann : ٤٠٧ , S : ٧١٦ ، ٧٢٠ .

* نسخه:

١. ظاهریه - دمشق (٣٤٤) نسخ آغاز سده ٦ هـ. ق که از روی نسخه ٤ قرائت شده ٤ بر مؤلف

استنساخ شده است، این نسخه علاوه بر این بر جماعتی از علماء نیز قرائت شده است، از

آنجمله، فخر الدین بن عبد المحمود بن کمسکین، وعلم الدین سخاوی، ٧٣ گ: ٨ - ٨١، ١٩

سطری [ف: الظاهرية ١ / تجوید / ٣٤٢] ١٥٧ س

٢. مرعشی - قم (٥١٩) نسخ بسیار کهن، واحتمالا از سده ٦ هـ. ق، دو برگ آغاز ونیز

برگهائی از میانه وبرگ آخر نونویس است. ١٣٦ گ، ١٣ سطری [ف: مرعشی ٢ / ١٢٣

١٥٨ س

۳. قدس - مشهد (۴۹ تجوید وقرآات * ۷۵۳۸) نسخ (احتمالا) از سده ۶ ه. ق،
۹۷ گ،

۱۷ سطری [ف: قدس ۶ / ۱۵۹] ۱۵۹ س

۴. ظاهریه - دمشق (۳۱۱) نسخ احمد بن عثمان مهینی حمیدی تنوخی در ۱۱
محرم ۷۷۴

۵. ق، ۷۲ گ، ۲۱ سطری [ف: الظاهرية ۱ / تجوید / ۳۴۰، ۳۴۱] ۱۶۰ س

۵. ظاهریه - دمشق (۵۷۳۷) نسخ محمد بن محمد بن علی بن حسن بن محمود بن
هاشم بن

عبادة بن عوشجة بن نوفل بن سعید بن مرقال بن عرفجة.. بن سعد بن عباده ء انصاري
خزرجي (نقیب بنی ساعدة يوم العقبة أحد النقباء الاثنی عشر) در چاشت روز شنبه -

پس از

اذان ظهر ۲۴۸ / ۷۸۹ ه. ق، در نسخه نشانه ء سماع ونیز مقابله ء آن دیده می

شود، ۱۲۲

گ، ۱۵ سطری [ف: الظاهرية ۱ / تجوید / ۳۳۴، ۳۳۵] ۱۶۱ س

۶. ملك - تهران (۱۸۱) نسخ سده ۸ ه. ق، ۷۵ گ [ف: ملك ۱ / ۱۸۶] ۱۶۲ س
۷. ظاهریه - دمشق (۷۹۶۱) نسخ سده ۸ ه. ق، ۱۶۷ گ، ۱۲ سطری [ف: ظاهریه / تجوید / ۴۳۵، ۴۳۶] ۱۶۳ س
۸. ملك - تهران (۲۹۵) نسخ جعفر بن احمد بن علی ملجوهی حسنی در ۲۲ رمضان ۸۱۱ ه. ق، در پایان نسخه اجازه ۲ إنهاء علی بن محمد استرابادی به سید شجاع الدین جعفر بن سید احمد در آغاز شوال ۸۱۱ ه. ق آمده است، ۷۲ گ [ف: ملك ۱ / ۱۸۶] ۱۶۴ س
۹. عمومی - اصفهان (۲۷۱۰) نسخ سده ۹ ه. ق در فهرست به عنوان (تجوید القرآن = القراءات) آمده (انجام:.. حفص (لا مقام لكم) بضم الميم الاول والياقوت بفتحها الحرمیان) ۳۲۶ ص، ۱۳ سطری [ف: عمومی اصفهان ۱ / ۱۹۷] ۱۶۵ س
۱۰. ظاهریه - دمشق (۵۷۴۴) نسخ سده ۹ ه. ق، ۸۸ گ، ۱۹ سطری [ف: ظاهریه / تجوید / ۳۳۶] ۱۶۶ س
۱۱. الهیات - تهران (۳۸۶ د) نسخ سده ۹ یا ۱۰ ه. ق، آغاز افتاده، و پایان نسخه نو نویس است، ۱۰۳ گ، ۱۳ سطری [ف: الهیات ۱ / ۵۰۲] ۱۶۷ س
۱۲. مرکزی - تهران (۲ مج ۸۱۷۱) نسخ حسن بن خمیس بن راشد بن عبد علی در روز دوشنبه ۵ ج ۱ / ۹۰۰ ه. ق [ف: مرکزی ۱۷ / ۴۷] ۱۶۸ س
۱۳. مرکزی - تهران (۲۵) نسخ عبد العزیز بن یعش تغلبی ربعی در دهه ۲ اول ع ۲ / ۶۰۵ ه. ق. در نسخه سه اجازه آمده است: ۱. از عبد الرحمن صفراوی (م ۶۳۶ ه. ق)، ۲. از جعفر بن أبو الحسن متوکل همدانی، مورخ ۱۱ صفر ۶۱۰ ه. ق، ۳. از جعفر؟ برای شمس الدین محمد (صورت اجازه ها در فهرست مرکزی است)، ۱۰۳ گ، ۱۶ سطری [ف: مرکزی ۱ / ۷۵ - ۸۰] ۱۶۹ س
۱۴. ظاهریه - دمشق (۱ مج ۳۰۹) نسخ چاشت روز دوشنبه ۱۰ محرم ۷۲۵ ه.

ق، گ

۱ - ۱۰۹، ۱۵ سطرى [ف: الظاهرية ۱ / تجويد / ۳۳۹] ۱۷۰ س
۱۵. ملك - تهران (۵۷۶۹) نسخ نزدیک به تعليق؟ با یادداشت سمرقندي، کاتب
نسخه،

مورخ روز دوشنبه ۲ رمضان ۷۴۵ ه. ق، و یادداشت مقابله و اینها به نام عبد الجبار بن
عبد العزيز بن عبد الوهاب در ۸۸۷ ه. ق، ۱۶۱ گ [ف: ملك ۱ / ۱۸۶، ۱۸۷]
۱۷۱ س

۱۶. ظاهريه - دمشق (۱ مج ۵۶۷۱) نسخ حسن بن على در اوائل ع ۱ / ۷۷۱ ه.
ق، مهر

(المدرسة المرادية) در آن دیده می شود، ۶۷ گ: ۱ - ۶۷، ۱۹ سطرى [ف:
الظاهرية

۱ / تجويد / ۳۴۵] ۱۷۲ س

۱۷. قدس رضوی - مشهد (۲ / تجوید) نسخ ۹۱۴ ه. ق، ۷۳ گ، ۱۷ سطری
[ف: قدس
۲ / ۲۲۵] ۱۷۳ س
۱۸. قدس رضوی - مشهد (۳ / تجوید) نسخ ۹۶۰ ه. ق، ۸۳ گ، با سطرهای
مختلف
[ف: قدس ۲ / ۲۲۵] ۱۷۴ س
۱۹. گلپایگانی - قم (۱ مج ۱۷۶۳) نوشته‌ء علی بن حسن شامی عاملی در ۹۷۰
ه. ق در
کربلا، ص ۱ - ۱۵۴ [ف: گلپایگانی ۳ / ۴۹] ۱۷۵ س
۲۰. مجلس - تهران (۴ مج ۵۳۹۳) نسخ عبد الوهاب بن محمد خلف در سده ۱۰
ه. ق، گ
- ۲۲ پ - ۸۶ پ [ف: مجلس ۱۶ / ۳۰۱] ۱۷۶ س
۲۱. ظاهریه - دمشق (۳۱۲) نسخ سده ۱۰ ه. ق با یادداشت تملك مورخ ۱۱۴۹
ه. ق
- ۱۰۵ گ، ۱۵ سطری [ف: الظاهرية ۱ / تجوید / ۳۴۱] ۱۷۷ س
۲۲. ظاهریه - دمشق (۶۰۸۳) نسخ سده ۱۰ ه. ق، با یادداشت ۱۰۷۲ ه. ق،
۱۳۶ گ
- ۱۷ سطری [ف: الظاهرية ۱ / تجوید / ۳۴۲، ۳۴۴] ۱۷۸ س
۲۳. ظاهریه - دمشق (۷۰۸۴) نسخ سده ۱۰ ه. ق، ۱۲۶ گ، ۱۳ سطری [ف:
الظاهرية
۱ / تجوید / ۳۴۶] ۱۷۹ س
۲۴. ظاهریه - دمشق (۴۴۵۲) نسخ محمد جعفر حسینی در سده ۱۰ ه. ق در
استرآباد، نسخه
بخشی از کتاب است: باب اول و دوم، ۴ گ: ۱۳۵ - ۱۳۸، ۲۱ سطری [ف:
الظاهرية
۱ / تجوید / ۳۴۷] ۱۸۰ س
۲۵. ظاهریه - دمشق (۹۲۱۴) نسخ سده ۱۰ ه. ق، ۱۷ گ: ۱ - ۱۷، ۲۰
سطری [ف:
الظاهرية ۱ / تجوید / ۳۴۷، ۳۴۸] ۱۸۱ س
۲۶. الهیات - تهران (۱ مج ۲۲۷) نسخ سده ۱۰ یا ۱۱ ه. ق، انجام افتاده، در
برگ ۳ ر نام
هفت قاری و استادان آنها دیده می شود، ۹۴ گ، ۱۵ سطری [ف: الهیات /
۱۸۲] ۵۰۲

س
۲۷. قدس رضوی - مشهد (۳۰۷۷) نسخ وجیه الدین بن اسماعیل بن عباس معلم در
اواخر
رمضان ۱۰۰۲ ه. ق، در صدر نسخه دعاء قبل از تلاوت ودعاء ختم قرآن آمده
است،
۱۷۳ گ، ۱۷ سطری [ف: قدس ۶ / ۱۶۰] ۱۸۳ س
۲۸. گلپایگانی - قم (۱ مج ۱۱۷۱) نوشته علی بن شمس الدین محمد سوقی در
شنبه آخر ذق
۱۰۲۴ ه. ق [ف: گلپایگانی ۲ / ۲۳۳، ۲۳۴] ۱۸۴ س
۲۹. سپه - تهران (۲ مج ۵۲۱۵) نسخ ابراهیم رازی در شب ۱۰ صفر ۱۰۶۹ ه.
ق، گ

- ۱۳ پ - ۱۸۹ پ [ف: سپه ۳ / ۵۴۵] ۱۸۵ س
۳۰. ظاهریه - دمشق (۸۹۶۷) نسخ ملا عبد المؤمن ابن ملارجب خطیب در روز پنجشنبه ۱۰ ذق ۱۰۸۲ ه. ق، ۱۰۲ گ، ۱۵ سطری [ف: الظاهرية ۱ / تجويد / ۳۴۴، ۳۴۵] ۱۸۶ س
۳۱. ملی فارس - شیراز (اختصاصی ۶۰ ت / ۳۰۹ - عمومی ۱ / ۲۹۷ - ابن نوشته ۱۰۸۶ ه. ق در اصفهان [ف: ملی فارس ۱ / ۲۸۹] ۱۸۷ س
۳۲. ظاهریه - دمشق (۶۵۳۶) نسخ سده ۱۱ ه. ق، ۷۵ گ، ۲۰ سطری [ف: الظاهرية ۱ / تجويد / ۳۴۴] ۱۸۸ س
۳۳. ادبیات - تهران (۵ مج ۱۱ امام جمعه - دفتر: ۶۳۵۸۵) نسخ سده ۱۱ ه. ق، ص ۱۵۶ - ۳۳۶، ۱۵ سطری [ف: ادبیات ۲ / ۵۸] ۱۸۹ س
۳۴. مجلس - تهران (۲ مج ۴۴۷۱ - عمومی: ۶۲۷۰۸) نسخ حدود سده ۱۱ ه. ق، در فهرست به عنوان (کتاب في مذهب القراء السبعة في أربع عشر رواية) آمده است، گ ۳۵
- پ ۷۵ ر، ۲۷ سطری [ف: مجلس ۱۲ / ۱۴۵] ۱۹۰ س
۳۵. ظاهریه - دمشق (۳۵۱) نسخ در چاشت روزشنبه ۶ شعبان ۱۱۰۵ ه. ق، ۹۷ گ، ۱۹ سطری [ف: الظاهرية ۱ / تجويد / ۳۴۲، ۳۴۳] ۱۹۱ س
۳۶. مرکزي - تهران (۱ مج ۵۳۷۱) نسخ ملامرطنی قلی بن حسن علی خوری در ۱۰ شوال ۱۱۰۹ ه. ق، گ ۱ پ - ۹۴ پ، ۲۳ سطری [ف: مرکزي ۱۵ / ۴۲۲۳] ۱۹۲ س
۳۷. ظاهریه - دمشق (۶۶) نسخ سده ۱۲ ه. ق که قصیده (بانت سعادت) از این مجموعه در ۱۱۳۱ ه. ق نگارش شده است، گ ۱ - ۵۸ [ف: الظاهرية ۱ / تجويد / ۳۳۷، ۳۳۸] ۱۹۳ س
- ۳۸ / ۱. ظاهریه - دمشق (۳۰۸) نسخ روز پنجشنبه ۲۵ ج ۱ / ۱۱۳۹ ه. ق، ۶۹ گ، ۲۳ سطری

[ف: الظاهرية ۱ / تجويد / ۳۳۸] ۱۹۴ س
۲ / ۳۸. ظاهریه - دمشق (۵۷۹۵) نسخ علاء الدین حسنی در چاشت روز شنبه
۲۴ شعبان

۱۲۰۶ ه. ق، ۷۱ گ، ۱۹ سطری [ف: الظاهرية ۱ / تجويد / ۳۳۶، ۳۳۷] ۱۹۵
س

۳۹. ظاهریه - دمشق (۳۱۰) نسخ حدود ۱۲۱۳ ه. ق یا قبل از آن، به دلیل
یادداشت وقف

مورخ ۱۲۱۳ ه. ق، ۱۳۶ گ، ۱۵ سطری [ف: الظاهرية ۱ / تجويد / ۳۳۹،
۳۴۰] ۱۹۶

س
۴۰. جمعیت رشت - رشت (۵۴ ت) نسخ علی نقی بن ملا زین العابدین قاری در
۱۲۱۹ ه.

ق [ف: رشت وهمدان، ص ۱۱۰۶] ۱۹۷ س

۴۱. الهیات - مشهد (۱۴ مج ۱۳۶۹) نسخ؟، در فهرست به عنوان (قراء سبعة) آمده، در حالیکه نسخه اولین باب کتاب (التیسیر دانی) است، ۶ گ [ف: الهیات مشهد ۲ / ۵۱۸] ۱۹۸ س
۴۲. سپه - تهران (۶ مج ۸۱۹۰) نوشته؟، ۴۳ ر - ۷۴ پ [ف: سپه ۳ / ۵۴۵] ۱۹۹ س
۴۳. غرب - همدان (۲ مج ۴۷۵۵ - ردیف: ۱۹۲۳) شکسته نستعلیق؟، ص ۶۰ - ۲۵۱ [ف: غرب ص ۳۹۲] ۲۰۰ س
۴۴. مرعشی - قم (۲ مج ۵۸۵) نسخ؟، نسخه ای بسیار کهن، تصحیح و مقابله شده، گ ۴۵
- پ - ۱۰۳ ر [ف: مرعشی ۲ / ۱۷۸] ۲۰۱ س
۴۵. مرکزی - تهران (۱ مج ۳۱۸۲) نوشته غلام حسین بن شمس الدین علی افینی در؟، گ
- ۱ - ۱۴۵ [ف: مرکزی ۱۱ / ۲۱۴۲] ۲۰۲ س
۴۶. ملی فارس - شیراز (۲ مج - اختصاصی: ۱۱۵ - ش / ۴۵۲ - عمومی: ۵۱۵ / ۴۹۲ - نحو) نسخ؟، ۶۰ گ [ف: ملی فارس ۲ / ۴۶] ۲۰۳ س
۴۷. ملی فارس - شیراز (اختصاصی: ۱۴ - ق / ۱۶۰ - عمومی ۱ / ۲۹۷ - ابن) نسخ؟، ۱۲۴
- گ [ف: ملی فارس ۱ / ۱۳۷] ۲۰۴ س
- ۷۵ الجامع في ذكر قراءات القراء العشرة ۷۵ س
- أبو الحسين نصر فارسي شیرازی (م ۴۶۱ ه. ق)
- * أبو الحسين نصر بن عبد العزيز بن احمد بن نوح فارسي شیرازی مصری از مردم شیراز که به مصر کوچید، و در آنجا به عنوان مقرر و مسند مورد توجه علماء بوده و (مجالس) را املاء کرده است.
- # ت: سده ۵ ه. ق.
- چلبی می گوید: نصر بن عبد العزيز بن احمد فارسي شیرازی (م ۴۶۱ ه. ق) کتاب (جامع) را نیز مانند ابن جریر طبري در بیست قرائت تألیف کرده، در حالیکه بغدادی

وزر کلی و دیگران
یادآور شده اند که نام کتاب نصر فارسی، (الجامع في قراءات العشر) یعنی درباره
قراآت ده گانه
می باشد.
باری کتاب مورد بحث در قراآت ده گانه است که فشرده تألیف شده، و رموز
وفصلي در آغاز
آن راجع به معرفی قراء آمده، و طی آن تفصیل و بسط مطلب را به کتاب (الكامل)
خود
حوالت داده است.

دانشمندان دیگری کتابها به عنوان (الجامع) در قرآات تألیف کرده اند، از آنجمله اند:

أبو الحسن علی بن محمد بن علی فارس، معروف به (خیاط بغدادی) (م ۴۵۰).

ومحمد بن جریر طبری (م ۳۱۰ هـ. ق) کتابی - حاوی بیست و اندی قرائت - را ساخته و آنرا (الجامع)

نامیده است. وهمچنین شیخ کمال الدین فارس کتاب (جامع) را در قراءات هفتگانه نگاشته است.

آغاز: بسمله، الحمد لله رب العالمین، وصلى الله على محمد وآله الطيبين. أما

بعد فإن أحق ما يتدبر به ذوي النهی بعد المعرفة بالله (جل اسمه تعالى)

كتاب الله الذي لا يأتيه الباطل من بين يديه.. سألت (وفقك الله) أن

أجمع لك في الجامع ذكر قراءات القراء العشرة، وهم أهل الحجاز والشام

والعراق، وأن اختصره بألفاظ لطيفة وتراجم موجزة، وأن أذكر من

القراءات مآثورها ومن الروايات مشهورها ليسهل حفظه على مریدها..

انجام [ش ۴۴۲۵ ظاهریه]:.. هذا حکم (قل أنبئکم) بالنسبة إلى حمزة في

الوقف، وأما بالنسبة إلى ورش يجوز إبقاء الهمزة عند حمزة في الوقف على

المهموز كما يجوز حذفه ويجوز السكته.

انجام [۱۰ ش مج ۸۲۰ (۱۶۷۳۹) سنا]:.. ويثقل ميزانه، ويجاز على

الصراط كالبرق الخاطف، ولم يفارقه القرآن ينزل به من الكرامة أفضل

ما يتمنى [تمت والحمد لله رب العالمین]. به نظر می رسد فهرست نویس سنا

انجام کتاب دیگری را یاد کرده باشد؟

بنگرید به: كشف الظنون ۵۷۶. و: طبقات القراء، ابن الجزری ۲ / ۳۳۶. و:

الاعلام، زرکلی ۸ / ۳۴۳. و:

معجم المؤلفین ۱۳ / ۹۰. و: هدية العارفين ۲ / ۴۹۰. و:

. ۷۲۲: ۱, Brockelmann s:

* نسخه:

۱. سنا - تهران (۱۰ مج ۸۲۰ * ۱۶۷۳۹) نوشته حسین بن عثمان سروی در ۸۸۵

ه. ق،

فهرست نویس نام مؤلف را اشتباها (أبو علی حسین بن محمد بن حسن المقرئ) یاد

کرده

است، ص ۳۱۶، ۳۲۷ [ف: سنا ۲ / ۶۹] ۲۰۵ س

۲. ظاهریه - دمشق (۴۴۲۵) نسخ سده ۹ هـ. ق، ۸ گ: ۱۴۱ - ۱۴۸، ۱۷ و

۲۰ سطرئ

[ف: الظاهرية ١ / تجويد / ٣٤٨، ٣٤٩] ٢٠٦ س
٣. مرعشی - قم (٤ مج ٣٥٧٠) نسخ محمد بن علی بن احمد حسینی ٢٠ ج ١ /
١٠٦١
٥. ق (تاریخ پایان ش ١)، در فهرست به عنوان (القراءات) آمده و فهرست نویس
مؤلف را
شناخته است، بامهر وقف معز الدین حسینی، گ ٢٤٩ پ - ٢٩٣ پ [ف:
مرعشی
٩ / ٣٥٨] ٢٠٧ س

ابن عامر - ك - حمزة والكسائي - ٢ - ش

ابن عامر كلم

هشام - ل - الكسائي وحمزة - ٣ - صحبه - وابو بكر

ابن ذكوان

ابن ذكوان - م - الكسائي وحمزة - ٣ - صحاب - وحفص - عاصم - ن

أبو بكر

نافع وابن عامر - ٢ - عمر

أبو بكر - ص - نافع وابن كثير

عاصم نضع

أبو عمرو - ٣ - سما

حفص

ع - حفص

ابن كثير وابو عمرو - ٢ - حق - حمزه - ف - خلف - ابن كثير وابو عمرو - نفر

وابن عامر - ٣ - خلف - ض - حمزه فضق

ابن كثير - حرمي - خلاد - ق - خلاد - نافع - ٢

الكسائي - ر

أبو الحارث - الكوفيين و

نافع - ٤

حصن - أبو حارث

س - الكسائي رست

- الدوري

ت - الدوري

- فصل - الواو

- این جدول مشوش به نظر می رسد وما عین آنرا بدون تصرف آوردیم. - - - - -

* نسخه:

۱. سنا - تهران (۲ مج ۵۲۹ * ۱۴۳۱۴) نوشته سده ۱۰ ه. ق، با یادداشت مورخ ۲۸ رجب

۹۸۴ ه. ق در عصر ابراهیم قطب شاه، ومهر محمد علی بن جواد حسنی حسینی طباطبائی، دارای حواشی، ص ۱۲۵ [ف: سنا ۱ / ۳۲۶] ۲۰۸ س ۷۷ جدول رموز أسماء القراء العشرة بطریق الطیبة والنشر للجزري ۷۷ س * فراهم آورنده شناخته نشد.

ت: سده ۱۰ ه. ق یا قبل از آن.

این یادداشت مجموعاً در يك صفحه نگارش شده وما عینا همه آنها را به علت اختصار

منعکس می سازیم که ممکن است بخشی از يك کتاب باشد، و ظاهراً باید در جدول نگارش

یابد، ولی بدین صورت است که ملاحظه می کنید:

نافع (ا)، قالون (ب)، ورش (ج)، ابن کثیر (د)، بزی (ه)، قنبل (ز)، أبو عمرو (ح) السوسی (ی)، ابن عامر (ك)، هشام (ل)، ابن ذکوان (م)، عاصم (ن)، أبو بکر (ص)، حفص (ع)، حمزه (ف)، خلف (ض)، خلاد (ق)، الکسائی (ر)، اللیث (س)، الدوری (ت)، أبو جعفر (ث)، ابن وردان (خ)، ابن جماز (ذ)، یعقوب (ظ)، رویس (غ)، روح (ش)، خلف البزار (و) اسحق الوردان (باسمه)، إدريس الحداد (باسمه).

أسماءهم أيضا مجتمعين باصطلاح الكتابين المذكورين:

عاصم وحمزة والکسائی (الکوفیون)، الکسائی وخلف (کفا)، الکوفیون وابن عامر (کنز)، الکوفیون وحمزة والکسائی (حصن)، حمزة والکسائی، وأبو بکر وخلف (صحبه)، حمزة والکسائی وحفص وخلف (صحاب)، نافع وابن عامر وأبو جعفر (عم)، نافع وابن کثیر وأبو جعفر (حرم)، نافع وأبو جعفر (مدا) حمزة وخلف (فتی)، أبو بکر وخلف (صفا)، ابن کثیر وأبو عمرو ویعقوب (حق)، أبو عمرو ویعقوب (حما).

* نسخه:

۱. سنا - تهران (۱۰ مج ۵۲۹ * ۱۴۳۱۴) نوشته سده ۱۰ ه. ق، با یادداشت مورخ ۹۸۴

۵. ق، در عصر ابراهیم قطب شاه، ص ۲۲۶، ۲۲۷ [ف: سنا ۱ / ۳۲۸] ۲۰۹ س

هذه جدول رموزات طيبة النشر صغيرها وكبيرها

- ١ - - - نافع بن عبد الرحمن أبو نعيم المدني - خلف الكوفي
 ب - - - عيسى بن ميناء المدني الملقب بقالون - إسحق
 ج - - - أبا سعيد عثمان بن سعيد المصري الملقب بورش - إدريس
 د - - - أبا معبد عبد الله بن كثير الداري المعروف بالمكي
 ه - - - أبا الحسن أحمد بن محمد المؤذن المكي المعروف باليزي
 ز - - - أبا عمرو محمد بن عبد الرحمن المخزومي الملقب بقنبل
 ح - - - أبا عمرو بن العلاء البصري واختلف في اسمه قيل زبان أو عريان أو يحيى أو محبوب وقيل كنيته اسمه
 ط - - - أبو عمرو حفص بن عمر الدوري ولقب به
 ي - - - صالح بن زياد السوسي ولقب به وكنيته أبو شعيب
 ك - - - أبا عمران عبد الله بن عامر اليحصبي الشامي
 ل - - - أبا عمرو عبد الله بن أحمد بشير بن ذكوان الدمشقي - الكوفيون وخلف - كفا -
 م - - - أبا الوليد هشام بن عمار بن نصير القاضي الدمشقي - حمزه والكسائي وخلف - شفا
 ن - - - أبا بكر عاصم بن أبي النجود الاسدي الخياط الكوفي - حمزه والكسائي وخلف وحفص - صحب -
 ص - - - أبا بكر شعبة بن عياش الاسدي الكوفي - حمزه والكسائي وشعبه وخلف - صحبة -
 ع - - - أبا عمرو حفص بن سليمان الاسدي البزاز الكوفي - خلف وشعبه - صفا
 ف - - - أبا عمارة حمزة بن حبيب بن عمارة الزيات الكوفي - حمزه وخلف - فتا
 ض - - - أبا محمد خلف بن هشام البزاز البغدادي - حمزه والكسائي - رضى
 ق - - - أبا عيسى خلاد بن الخالد الكوفي - الكسائي وخلف - روى
 ر - - - على بن حمزة بن عبد الله الاسدي الكوفي الملقب بالكسائي - أبو جعفر المدني ويعقوب الحضرمي - ثوى
 س - - - أبو الحارث ليث بن الخالد البغدادي - نافع المدني وابو جعفر المدني - قدا
 ت - - - أبو عمرو حفص بن عمر الملقب بالدورى راوي ابن العلاء - أبو عمرو بن العلاء ويعقوب - حما
 ث - - - أبو جعفر المدني - أبو جعفر ويعقوب - ونافع وابن كثير وابن العلاء -

سما

- - خ - عيسى بن وردان - يعقوب و - ابن كثير وأبو عمرو بن العلا - حق
- - ذ - سليمان بن جماز - نافع وابن كثير وأبو جعفر - حرم
- - ظ - يعقوب البصري - أبو جعفر و - نافع المدني وابن عامر الدمشقي - عم
- - غ - رويس - ابن كثير المكي و أبو عمرو بن العلا - حبر
- - ش - روح - خلف و - الكوفيون وأبو عامر الشامي - كنز

* نسخه:

الهیات - مشهد (۳ مج - ردیف ۶۵۲ * ۴۴۵) نسخ عبد الجواد بن یوسف علی
مشهدی در

؟، در يك صفحه [ف: الهیات مشهد ۱ / ۴۳۸] ۲۱۰ س

۷۹ جمع طرق روایة قالون وورش القراءة عن نافع المدني ۷۹ س

سید محمد موفق (أبی جمع تلمسانی)؟ (؟)

* سید محمد موفق، مشهور به (أبی توزینت تلمسانی) که ترجمهء احوال او به دست

نیامد، این

نام در فهرست مرعشی آمده است.

ت؟

رساله أي است مختصر در جمع طریق قالون وورش، راویان قرائت نافع مدنی
بدانگونه که

نزد استادش شیخ سنوسی و أبی الضیاء امام (مسجد از میر) فرا گرفته بود.

آغاز: بسمله، الحمد لله الذی اطلق ألسنتنا بلفظ القرآن، ووفقنا بحفظه و

تلاوته، ووعدنا علیه بجزیل الامتنان..

انجام:.. وهذا آخر ما یسر الله سبحانه) من تقييد قراءة شيخنا، جعله الله

خالصا لوجهه الكريم.

* نسخه:

۱. مرعشی - قم (۲ مج ۲۱۸۴) نسخ مغربی معرب محمد بن مصطفی بن محمد بن

عبد الرحمن بن علی در؟، نسخه تصحیح شده، گ ۴۰ پ - ۵۲ ر [ف: مرعشی ۶

۱۸۱ /

[۱۸۲] ۲۱۱ س

۸۰ جمع طرق روایة القراءة عن نافع علی طریق النشر ۸۰ س

؟

مؤلف شناخته نشد.

ت؟

در این رساله طرق روایت قرائت از نافع به طریق (النشر) جزری و ابی نشیط مطرح
شده،

و مطالب آن تحت عنوان (تفریع لنافع علی طریق النشر) به روایت قالون وورش،

و أحيانا از

حمزه نیز یاد شده است

آغاز: تفریع لنا علی طریق النشر (یستفتونك قل الله یفتیکم فی الکلاله إن

امرؤ.. والله بكل شئ عليم. بسم الله الرحمن الرحيم، يا أيها الذين آمنوا أوفوا بالعقود.. يحكم ما يريد. لنافع من رواية قالون على طريق أبي النشيط في تلك الآية الكريمة أربعة أوجه: الأول - صلوات جيم الجمع وقصر المنفصلات وإسكان الهاء من (وهو) وإدغام النونين في اللامين إدغاما تاما، أي من غير غنة فيهما.. تفریع لنافع على طریق النشر.. انجام:.. وتقول: (بالآخرة) بالتحقيق، و (هم يوقنون) بالصلة وعدمه. هذا هو طريق الجمع لنافع، ومن هذا يعلم طريق القراءة آية آية، فافهم.*
نسخه:

۱. حقوق - تهران (۵ مج ۲۰۴) نوشتهء احمد بن شعبان در حدود ۱۰۷۴، گ ۷۲ - پ ۷۷ ر -

[ف: حقوق ص ۳۷۹] ۲۱۲ س

۸۱ جواهر القرآن [في تجويد الفرقان] ۸۱ س

سید محمود بن سید محمد فاطمی حافظ تبریزی (زنده در ۱۲۹۷ ه. ق)

* سید محمود بن محمد بن مهدی بن عبد الفتاح علوی فاطمی حسنی حسینی قاری، حافظ تبریزی، زنده ء در ۱۲۸۷ ه. ق که اجداد او همگی قاری و حافظ بوده، و به واسطه آنها

قرائت عاصم را از خود او روایت می کند، چنانکه هر پسر از پدر خود تا به عاصم می رسد، و

معاصر ناصر الدین شاه و معلم او. کتاب (اخلاق نظام العلماء) از آثار او است که آنرا در ری به

سال ۱۲۵۵ ه. ق به نام محمد شاه قاجار تألیف کرد، و پس از اتمام آن سید أبو القاسم

مازندرانی معروف به (سید محمد مجتهد) از او خواست تا دلیلی بر شعور و ادراک همه ء

موجودات اقامه کند، او براین کتاب دلیل عقلي این مطلب را ضمیمه کرده و قصیده ای در

تهنئت سید علی زنوزی - به خاطر عبائی که حجة الاسلام رشتی اصفهانی به سید علی زنوزی

اهداء کرده - انشاء نموده و به دنبال آن، دلیل عقلي را در همین کتاب آورده که آغاز آن چنین

است:

هنیئا مریئا یا علی لك العلی * تردیت بالمجد إذ تردیت بالردا

ت: شب سه شنبه ۶ ج ۲ / ۱۲۸۳ ه. ق.

سید محمود تبریزی این کتاب را به نام ناصر الدین شاه در يك مقدمه ودوازده باب
وخاتمه
ساخته، وفهرست ابواب کتاب را در آغاز آن آورده، وسند قرائت را در خاتمه ء آن
یاد کرده، و
خاطرنشان ساخته است که آباء، واجدادش همگی از حفاظ وقراء به شمار می رفتند،
وهر يك از
فرزندان از پدرشان تا جدشان سید عبد الفتاح قرائت عاصم را روایت کرده اند، چرا
که مؤلف از

عمویش سیدحافظ محمد رضا، واو از پدرش سید محمد، واو از حافظ - در آستان
قدس -

یعنی حاج محمد رضا سبزواری، واو از جدش عماد الدین علی شریف قاری روایت
می کنند. و

بدینسان روایت به عاصم واز عاصم به امیر المؤمنین علی (علیه السلام) منتهی می
گردد. آنگاه

سید محمود تبریزی صلاح در آن دید که رساله أي فارسی در تجوید بنگارد تا نفع
آن به افراد

بیشتری برسد، وحتی آنانکه به زبان عربی آشنا نیستند از آن بهره مند گردند، لذا
رساله أي به

فارسی بر منوال (جواهر القرآن...) تألیف کرد و آنرا (حل الجواهر) نامید، واین کتاب
فارسی را در ۱۲۸۷ ه. ق به پایان برد، و (جواهر القرآن) در متن و نیز (حل الجواهر)
را در

هامش آن در ۱۲۸۷ ه. ق به طبع رسانده است. با توجه به این نکات سخن علامه ء
تهرانی ذیل

(اخلاق نظام العلماء) از همین سید محمود تبریزی که او را متوفی در حدود سال
۱۲۷۰ ه. ق

یاد کرده نادرست می باشد، زیرا وی در ۱۲۸۷ ه. ق کتاب (حل الجواهر) را به
پایان برده
است.

آغاز: بسمله، أحمد من أنزل (القرآن علی أحمد لیكون للعالمین نذیرا..

انجام: ... والحمد لله رب العالمین، سنة ۱۲۸۳.

بنگرید به: الذریعة ۱ / ۳۷۹، ۳۸۰، و ۵ / ۲۷۴، ۲۷۵. الاعلام، زرکلی ۸ / ۶۳.
و: معجم المؤلفین ۱۲ / ۱۹۹،

۲۰۰.

* نسخه:

۱. مرکزی - تهران (۵۰۵۰) نسخ (گویا) مؤلف در شب سه شنبه ۶ ج ۲ / ۱۲۸۳
ه. ق، ۱۹۵

گ، ۱۴ سطری [ف: مرکزی ۱۵ / ۴۰۹۷] ۲۱۳ س

۸۲ حرز الامانی ووجه التهانى ۸۲ س

شاطبی (۵۳۸ - ۵۹۰ ه. ق)

* أبو محمد، أبو القاسم قاسم بن فیرة بن خلف بن احمد رعینی اندلسی شاطبی
شافعی ضریر،

که در آخر سال ۵۳۸ ه. ق در (شاطبه) - یکی از آبادیهای شرق اندلس - زاده شد
واصلا
از مردم ونژاد یمن است. وی دانشمندی متفنن، وبه ویژه در قرائت ونحو وتفسیر
وحدیث از
مشاهیر به شمار است. شاطبی رئیس (دیوان الانشاء) صلاح الدین ایوبی، وبانی
(المدرسة
الفاضلیة) در قاهره می باشد. او فن قرائت ودیگر فنون را در شاطبه وبلنسة - از
توابع اندلس -
نزد ابن هذیل اندلسی، وابن سعاده ودیگر اساتید فرا گرفت. او سفري به حجاز
داشت واز آنجا
به مصر بازگشت. قاضی فاضل مقدمش را گرامی داشته، ودر (مدرسه ء فاضلیه) که
خودبانی
آن بود مقیم گشت وبه تدریس سرگرم شد. شاطبی در ساختن کلام منظوم یعنی شعر
از

کار آئی و آمادگی جالبی برخوردار بود. به خصوص در قرائت آنچنان تخصص و تبحر به هم رسانده بود که به (امام القراء) و (امام شاطبی) شهرت یافت و در نحو و تفسیر و حدیث و لغت و علوم عربیت استادی ماهر بوده و در تعبیر خواب نیز دستی توانا داشت. و با اینکه از هر دو دیده نابینا و به اصطلاح کور مادرزاد بود به علت هوش سرشار و تفتن نسبت به محیط پیرامون خود، حرکات و گفتارها و رفتارش را طوری برگزار می نمود که کسی متوجه نمی شد وی نابینا است. وی را از آنرو (رعینی) می نامند چون او را به یکی از قبائل یمن به نام (دی رعین) منسوب می دارند، چنانکه به علت نابینائی به (ضریر) نامبردار بود.

شاطبی در گنجور حافظه و خویش معلومات فراوانی را اندوخته و محفوظات زیادی را ذخیره کرده بود، نزد وی صحیح بخاری، صحیح مسلم، موطأ مالک را می خواندند و او از حفظ اغلاط را خاطر نشان می ساخت و حاضران نسخه ها را تصحیح می کردند. و نیز در هر مبحثی نکات دقیق و پیچده و مربوط به همان مبحث را املاء می نمود.

شاطبی علاوه بر مراتب علمی، بسیار زاهد و صالح و متقی و برخوردار از خوی نیک بوده، و سخنی که ضرورت، آنرا ایجاب نمی کرد بر زبان نمی آورد، و در برابر بیماریهای سخت و مشکلات زندگانی زبان به شکوه نمی گشود، و همواره به هنگام قرائت وضوء می ساخت، و جلوس او در مجلس درس توأم با وقار و متانت بود، وی آثار فراوانی در قرائت و تجوید و علوم دیگر از خود به جای نهاد که پاره ای از آنها عبارتند از: (عقيلة أتراب القصائد في أسنى المقاصد)، (ناظمة الزهر في أعداد آيات السور) (تتمة الحرز من قراءة أئمة الكنز) و جز آنها.

شاطبی در ۲۸ ج ۲ / ۵۹۰ هـ. ق در قاهره از دنیا رفت و در (قرافه) در مقبره و

(فاضلیه) به خاک
سپرده شد. یادآور می شویم (فیره) به کسر فاء و تشدید و ضم راء لغتی است لاتینی
و به معنای
(آهن) و در لاتین (فیروم Ferrum) و به زبان فرانسوی (فیر Fer)، و به اسپانیائی
(هیرو Hierro) ضبط شده است.
ت: سده ۶ ه. ق.
کتاب (حرز الامانی) یا (الشاطیة) قصیده ای است با قافیه ء لام: (لامیه) در تجوید
که
(التیسیر) أبو عمرو دانی را در آن به نظم آورده، چنانکه در (التحییر) بدان اشارت
دارد. این
قصیده مجموعاً در ۱۱۳۷ بیت انشاء شده و به تمام معنی روش و سبک ابتکاری را در
آن به کار
برده است، ولذا به صورت محور و استوانه ای در فن تجوید درآمده است. بر این
منظومه شروح
فراوانی نوشته شده است که بهترین و دقیقترین آنها شرح برهان الدین ابراهیم بن عمر
جعبری
(م ۷۳۲ ه. ق) می باشد و این شرح، (کنز المعانی فی شرح حرز الامانی) نام دارد،
و جعبری

آنرا در سلخ شعبان ۶۹۱ هـ. ق به پایان برده است، تعلیقه هائی بر این شرح نوشته شده است

که از آنجمله اند: تعلیقه ء شمس الدین احمد بن اسماعیل کورانی (م ۸۹۳ هـ. ق) که به

(العبقري) نامبردار است. و دیگری حاشیه ء مولی شمس الدین محمد بن حمزه ء فناری (م ۸۳۴ هـ. ق) می باشد. شروح دیگری بر (حرز الامانی) نوشته شده است که در جای خود به معرفی

آنها می پردازیم إن شاء الله. آغاز: بدأت بيسم الله في النظم أولا * تبارك رحمانا رحیما وموئلا

وثنیت صلی الله ربی علی الرضی * محمد المهدی إلى الناس مرسلا
وإن کتاب الله أوثق شافع * وأغنی غناه واهبا متفضلا
وخیر جلیس لا یمل حدیثه * وترداده یزداد فیه تجملا
.. وانجام: ..

وأبیاتها ألف تزيد ثلاثة * ومع مائة سبعین زهرا وكملا
وقد کسیت منها المعانی عناية * كما عريت عن کل عوراء مفصلا
وتمت بحمدالله في الخلق سهلة * منزهة عن منطق الهجر مقولا
وتبدی علی أصحابه نغماتها * بغير تناه زربنا وقرنفلا

بنگرید به: وفيات الاعیان ۱ / ۵۳۴، ۵۳۵. و: هدية الاحباب ۱۵۸. و: معجم الادباء، ۱۶ / ۲۹۳ - ۲۹۶. و: طبقات الشافعية ۴ / ۲۹۷، ۲۹۸. و: ریحانة الادب ۳ / ۱۵۷ - ۱۵۹. و: الذیل علی الروضتین ۷. و طبقات القراء، ۲ / ۲۰ - ۲۳. و: البداية: ابن کثیر ۱۳ / ۱۰. و: شذرات الذهب ۴ / ۳۰۱ - ۳۰۳. و: حسن المحاضرة ۱ / ۲۸۴، ۲۸۵. و: الديباج ۲۲۴، ۲۲۵. و: التكملة ۷۰۲، ۷۰۳. و: نفح الطیب ۱ / ۳۳۴، ۳۳۵. و: مرآة الجنان ۳ / ۴۶۷، ۴۶۸. و: مفتاح السعادة ۱ / ۳۸۷ - ۳۸۹. بغية الوعاة ۳۷۹، ۳۸۰. و: كشف الظنون (۶۴۷، ۶۴۶) و ۳۴۳ و ۱۱۵۹ و ۱۹۲۱ وروضات الجنات، ط سنگی ۵۲۸ - ۵۳۰. و فهرست ظاهریه ۱ / تجوید / ۳۵۱ - ۳۶۵. و: معجم المؤلفین ۸ / ۱۱۰، ۱۱۱. و: الاعلام، زرکلی ۶ / ۱۴. و: نکت الهمیان ۲۲۸. و: نفح الطیب ۱ / ۳۳۹. و: إرشاد الاریب ۶ / ۱۸۴. و: معجم المطبوعات ۱ / ۱۰۹۲. و:

slam IV ' Encyclopedie de I: Krenkoru :۳۴۶ ,۳۵۰
Mingana :۶۲ Catalogue of arabic manuscripts ,
Verzeichniss der arabischen :۱۹۰ - ۱۹۲ ,۲۳۰ - ۲۳۳ .
handschriften I..: Ahlwardt
I, g: Brockelmann :۴۰۹ - ۴۱۰ ,I, s :۷۲۵ - ۷۲۷ .

* نسخه:

۱. مرعشی - قم (۱ مج ۳۹۳۸) شعبان ۷۳۸ ه. ق، دارای حواشی، گ ۱ پ -
۹۱ ر

[ف: مرعشی ۱۰ / ۳۲۰] ۲۱۴ س

۲. ظاهریه - دمشق (۱ مج ۶۳۹۳) نسخ حبیب بن اولیاء بن مصطفی بن امیر یوسف
در ۷۴۱

۵. ق، ۸۵ گ: ۱ - ۸۵، ۷ سطری [ف: الظاهرية ۱ / تجويد / ۳۵۵، ۳۵۶] ۲۱۵
س

۳. عمومی - اصفهان (۱ مج ۲۷۰۴ - ردیف: ۶۱۹) نسخ ولی بن احمد بن محمد
نیریزی
حافظ در ۱۲ شعبان ۷۶۱ ه. ق، ۱۱۵ گ، ۱۱ سطری [ف: عمومی اصفهان ۱ /
[۳۲۹
۲۱۶ س
۴. ملك - تهران (۳ مج ۳۰۳ * ۲۱) نسخ محمد بن محمود نصیر طوسی در
پنجشنبه ۲
ج ۱ / ۷۷۲ ه. ق [ف: ملك ۵ / ۱۴] ۲۱۷ س
۵. ظاهریه - دمشق (۵۲۰۰) نسخ خوش معرب سده ۸ ه. ق، ۴۲ گ، ۱۵
سطری [ف:
الظاهرية ۱ / تجوید / ۳۵۳، ۳۵۴] ۲۱۸ س
۶. قدس رضوی - مشهد (۷ / تجوید) نسخ یوسف بن محمود در ۸۳۲ ه. ق، پس
از این
منظومه سه ورق در تجوید است) ۵۰ گ ۱۳ سطری [ف: قدس ۲ / ۲۲۶] ۲۱۹
س
۷. ظاهریه - دمشق (۱ مج ۸۰۱۶)، نسخ خوش معرب محمد بن علی بن محمد
ازرقی در روز
یکشنبه ۱۵ رجب ۸۴۴ ه. ق، گ ۱ - ۴۹، ۱۳ سطری [ف: الظاهرية ۱ / تجوید
/ ۳۶۰ /
[۳۶۱] ۲۲۰ س
۸. ظاهریه - دمشق (۵۸۴۳) نسخ خوش معرب محمد بن موسی ناسخ در چاشت
روز ۱۷
رجب ۸۴۴ ه. ق، در پایان افتادگی دارد، ۴۶ گ: ۱۲ - ۵۷، ۱۳ سطری [ف:
الظاهرية
۱ / تجوید / ۳۵۴، ۳۵۵] ۲۲۱ س
۹. ظاهریه - دمشق (۸۴۳۰) نسخ دهه ۸ آخر ذق / ۸۵۸ ه. ق، ۶۸ گ، ۹ سطری
[ف:
الظاهرية ۱ / تجوید / ۳۶۱، ۳۶۲] ۲۲۲ س
۱۰. ظاهریه - دمشق (۱۱۱۶۵) نسخ محمد بن علی بن ابی الفتح (النارکونی) در
۱۴ شوال
۸۶۶ ه. ق، ۵۸ گ ۱۶ سطری [ف: الظاهرية ۱ / تجوید / ۳۶۵] ۲۲۳ س
۱۱. اعظم - قم (۳ مج ۱۸۸۰) نوشته ۸۷۲ ه. ق [ف: اعظم، ص ۵۲۸] ۲۲۴
س

۱۲. ظاهریه - دمشق (۵۲۰۰) نسخ سده ۹ ه. ق، ۶۰ گ، ۹ سطری [ف: ظاهرية / ۱ / تجويد / ۳۵۱، ۳۵۲] ۲۲۵ س
۱۳. مرعشی - قم (۴۵۳۲) نسخ معرب (گویا) از سده ۹ ه. ق، نیمه اول نسخه دارای حواشی، ۷۸ گ [ف: مرعشی ۱۲ / ۱۱۱] ۲۲۶ س ۱۴. مرکزی - تهران (۱ مج ۸۱۷۱) نسخ روز دوشنبه ۱۲ ع ۱ / ۹۰۰ ه. ق [ف: مرکزی ۱۷ / ۴۷] ۲۲۷ س
۱۵. قدس رضوی - مشهد (۸ / تجويد) نسخ ۹۲۹ ه. ق، ۴۳ گ ۱۵ سطری [ف: قدس ۲ / ۲۲۷] ۲۲۸ س

۱۶. قدس رضوی - مشهد (۵۲ * ۶۲۲۱) ثلث علی بن حبیب در رجب ۹۸۴ ه. ق، ۱۷۷
- گ، ۶ سطری [ف: قدس ۶ / ۱۶۱] ۲۲۹ س
۱۷. گلپایگانی - قم (۱ مج ۲۹۴) نسخ ۹۸۶ ه. ق، گ ۲ ر - ۱۰۲ ر [ف: گلپایگانی ۱ / ۲۵۵]
۱۸. سنا - تهران (۴ مج ۱۴۳۱۴ * ۵۲۹) قصیده به خط نسخ، و ترجمه به خط نستعلیق در سده ۱۰ ه. ق، در پایان چند یادداشت تاریخی از ۹۸۶ ه. ق تا ۹۸۹ ه. ق مربوط به
- زمان ابراهیم قطب شاه که ظالم بود دیده می شود [ف: سنا ۱ / ۳۲۷] ۲۳۰ س
۱۹. گلپایگانی - قم (۱۹۴۴) تحریر متن در ۹۹۴ ه. ق، وحاشیه در ۹۹۷ ه. ق، نسخه را
- سید نعمت الله جزائری نزد شیخ صالح بن عبد الکریم خوانده، و شیخ صالح در آخر نسخه به
- خط خود برای سید نعمت الله اجازه نوشته که تاریخ آن ۱۰۷۰ ه. ق می باشد [ف: گلپایگانی ۳ / ۱۱۴] ۲۳۱ س. ۲۰. قدس رضوی - مشهد (۵۱، ۳۰۷۸) ثلث حافظ نظام بن محمود.. بن محیی الدین
- بن بدر الدین در چهارشنبه ۱۹ شعبان ۹۹۵ ه. ق، نسخه رطوبت دیده و ده ورق اول کسر نویس شده، ۱۳۹ گ، ۷ و ۹ سطری [ف: قدس ۶ / ۱۶۰] ۲۳۲ س
۲۱. ظاهریه - دمشق (۴۴۲۹) نستعلیق ابراهیم ارکوبی در روز ۱۶ رمضان ۹۹۷ ه. ق،
- ۶۳ گ، ۱۰ سطری [ف: الظاهریه ۱ / تجوید / ۳۵۳] ۲۳۳ س
۲۲. سپه - تهران (۱ مج ۲۰۱۷) نسخ ۹۹۷ ه. ق [ف: سپه ۴ / ۳۱۳] ۲۳۴ س
۲۳. آستانه مقدسه - قم (۴: ۱۷۰ - ۶۱۵۳) نسخ سده ۱۰ ه. ق، ۱۴۵ گ [ف: آستانه ۵ مقدسه ۵ قم، ص ۱۱۱] ۲۳۵ س
۲۴. الهیات - تهران (۲ مج ۲۲۷ د) نسخ سده ۱۰ یا ۱۱ ه. ق، نسخه از برگ ۹۴ ر به بعد
- است، ۱۵ سطری [ف: الهیات ۱ / ۵۰۲] ۲۳۶ س
۲۵. الهیات - مشهد (۱۳۰۵ - ثبت: ۲۰۳۷۶) نسخ محمد مؤمن حسینی در ذق ۱۰۰۹ ه. ق، دارای حواشی [ف: الهیات مشهد ۲ / ۴۴۳] ۲۳۷ س

۲۶. ظاهریه - دمشق (۶۸۹۷) نسخ خوش أبو بکر بن شرف الدین ابن الحاج محمد
قره
عیثاوی اموی شافعی در روز شنبه ۱۲ صفر ۱۰۲۰، ۵۴، ۱۲ - ۱۵، ۵۴
سطری
[ف: الظاهرية ۱ / تجوید / ۳۵۹، ۳۶۰] ۲۳۸ س
۲۷. غرب - همدان (۴۷۱۶ - ردیف: ۵۷۰) نسخ درویش علی بن شیخ شمس
الدین کاظمی
در شنبه ۸ ج ۲ / ۱۰۷۷، ۵. ق در شیراز [ف: غرب، ص ۱۱۸] ۲۳۹ س
۲۸. حقوق - تهران (۲ مج ۲۷ ج) نسخ محمد علی بن محمد زمان حیرانی درج ۲
/ ۱۰۷۷، ۵.

- ق، گ ۷ پ - ۱۴۳ پ [ف: حقوق، ص ۳۲۹] ۲۴۰ س
 ۲۹. مجلس - تهران (تنکابنی: ۱۴۷ / ۳۸۷۲ - ثبت قدیم ۲۵۹۱۸ - جدید: ۹۳۹۵) متن به
- خط نسخ و حواشی به نستعلیق محمد مؤمن جهرمی ابن استاد در ۱۰۹۰ ه. ق، ۲۳۷ ص،
- ۵ سطری [ف: مجلس ۴ / ۱۰ / ۱۹۰۵] ۲۴۱ س
 ۳۰. الهیات - تهران (۱ مج ۴۰۰ د) نسخ حدود ۱۰۹۷ ه. ق، گ ۱ ر - ۱۳۷ پ، ۹ و ۱۰
 سطری. در پایان یکی از نسخه های مجموعه تاریخ روز پنجشنبه ۱۵ ج ۱ / ۷۶۴ ه. ق دارد
- که گویا تاریخ نسخه ء منقول عنه باشد [ف: الهیات ۱ / ۲۹۳] ۲۴۲ س
 ۳۱. ملك - تهران (۱۰۵۰) نستعلیق سده ء ۱۱ ه. ق، آغاز افتاده [ف: ملك ۱ / ۲۵۸، ۲۵۹]
 ۲۴۳ س
۳۲. ظاهریه - دمشق (۶۳۸۳) نسخ خوش سده ء ۱۱ ه. ق، ۱۱۲ گ، ۱۱ سطری [ف:]
 الظاهرية ۱ / تجوید / ۳۵۵] ۲۴۴ س
۳۳. اعظم - قم (۶۶۳) نوشته ء سده ء ۱۱ یا ۱۲ ه. ق، ۱۴۱ گ [ف: اعظم، ص ۲۴۵] ۳۹۴
 س
۳۴. سپه - تهران (۱ مج ۵۲۴۳) نسخ محمد أبو الوفاء شنوانی در دوشنبه ۱ / رمضان / ۱۱۰۵ ه. ق، در آغاز، طی سه برگ فهرست و رمز نامهای قراء به شعر آمده است، ۸۹ گ، ۱۹
- سطری [ف: سپه ۴ / ۳۱۴] ۲۴۶ س
 ۳۵. وزیری - یزد (۲ مج ۳۱۶۱ * ۲۰۳۷۸) نسخ محمد حسن قاری در ۱۱۱۱ ه. ق [ف:]
- وزیری ۵ / ۱۵۵۴] ۲۴۷ س
 ۳۶. ظاهریه - دمشق (۱ مج ۱۰۷۶۶) نسخ معرب علی بن علاء الدین ابن شیخ عبد المجید
 قشی؟ دمیاطی در محرم ۱۱۱۹ ه. ق گ ۱ - ۳۵، ۱۷ سطری [ف: الظاهرية ۱ / تجوید / ۳۶۵] ۲۴۸ س

۳۷. ظاهریه - دمشق (۶۵۰۵) نسخ خوش معرب در رمضان ۱۱۲۱ ه. ق، ۴۹ گ،
۱۳

سطری [ف: (الظاهرية ۱ / تجوید / ۳۵۸) ۲۴۹ س

۳۸. ظاهریه - دمشق (۶۴۸۸) نسخ یوسف حجاوی بن احمد بن محمد بن یوسف
بن احمد

بن فیاض حنبلی در روز ۲ محرم ۱۱۲۲ ه. ق در دمشق شام، ۳۶ گ، ۱۹ سطری
[ف:

الظاهرية ۱ / تجوید / ۳۵۷] ۲۵۰ س

۳۹. مرعشی - قم (۵ مج ۲۵۴۴) نسخ عبد الخبیر بن محمد مفیدرازی در سه شنبه
۱۴ / رجب

۱۱۳۰ ه. ق در مکه، نسخه تصحیح شده و دارای حواشی، گ ۱۲۶ پ - ۱۴۰ ر
[ف:

- مرعشی ۷ / ۱۲۸ [۲۵۱ س
 ۴۰. ظاهریه - دمشق (۶۳۸۱) نسخ خوش معرب ۳۰۰ شیخ اسماعیل در روز
 دوشنبه ۴
 ج ۱ / ۱۱۴۶ ه. ق، ۴۳ گ: ۶ - ۴۸، ۱۵ محمد ف: الظاهرية ۱ / تجوید /
 [۳۶۴، ۳۶۳]
 ۲۵۲ س
 ۴۱. ظاهریه - دمشق (۷۱۸۳) نسخ ابراهیم ابن حاج احمد در روز شنبه ذح ۱۱۹۶
 ه. ق،
 ۳۹ گ: ۹۴ - ۱۳۲، ۱۷ سطری [ف: الظاهرية ۱ / تجوید ۳۶۴] ۲۵۳ س
 ۴۲. ظاهریه - دمشق (۱ مج ۶۵۴۱) نسخ عبد القادر خیاط ابن شیخ یاسین کفر
 نورانی
 جبلاوی در چاشت روز پنجشنبه ۲۷ ذق ۱۱۸۹ ه. ق، ۴۴ گ: ۱ - ۴۴، ۱۴
 سطری [ف]:
 الظاهرية ۱ / تجوید / ۳۵۹ [۲۵۴ س
 ۴۳. ظاهریه - دمشق (۹۲۳۴) نسخ سده ۱۲ ه. ق، ۳۰ گ: ۸۵ - ۱۱۴، ۲۰
 سطری [ف]:
 الظاهرية ۱ / ۳۶۲ [۲۵۵ س
 ۴۴. مرکزی - تهران (۷۹۱۵) نسخ معرب سده ۱۲ ه. ق، دارای حواشی [ف]:
 مرکزی
 ۱۶ / ۷۳۶ [۲۵۶ س
 ۴۵. مرکزی - تهران (۹۲۲۸) نسخ معرب سده ۱۲ ه. ق، در دو صفحه ۲ و ۱۱،
 بندی است
 به عربی در تجوید با شعر عربی در قرائت، ۴۹ گ [ف: مرکزی ۱۷ / ۳۲۵] ۲۵۷
 س
 ۴۶. ملك - تهران (۵۴۲۴) نسخ سده ۱۲ ه. ق، با حواشی ومهر محمد صالح بن
 حسن بن
 علی عاملی، مورخ ۱۲۸۷ ه. ق، ۱۹۹ گ؟ [ف: ملك ۱ / ۲۵۸، ۲۵۹] ۲۵۸ س
 ۴۷. وزیري - یزد (۸۹۸ - عمومی: ۲۲۹۷) نسخ در شعبان ۱۲۲۰ ه. ق، ۴۱
 گ، ۶
 سطری [ف: وزیري ۲ / ۷۴۲] ۲۵۹ س
 ۴۸. ملك - تهران (۵۴۲۱) نسخ ۱۲۳۲ ه. ق، با چند حاشیه در آغاز، ۷۸ گ
 [ف: ملك]
 ۱ / ۲۵۸، ۲۵۹ [۲۶۰ س

۴۹. مرعشی - قم (۱ مج ۲۱۸۴) به خط مغربی طیب بن عبد الهادی در جمعه
اواخر ج
۲ / ۱۲۵۱ ه. ق، نسخه ء تصحیح شده، گ ا پ - ۳۷ ر [ف: مرعشی ۶ /
۱۸۱] ۲۶۱ س
۵۰. قدس رضوی - مشهد (۵۳ تجوید وقرآآت * ۶۲۲۲) نسخ ۱۲۷۵ ه. ق، ۵۱
گ، ۳
سطری [ف: قدس ۶ / ۱۶۱] ۲۶۲ س
۵۱. الهیات - مشهد (۱ مج ۴۷۵ - ردیف: ۵۹۹) نسخ سه شنبه غره ء رجب
۱۲۹۵ ه. ق [ف:
الهیات مشهد ۱ / ۳۵۶] ۲۶۳ س
۵۲. ظاهریه - دمشق (۱ مج ۶۴۱۸) نسخ سده ء ۱۳ ه. ق، ۴۷ گ: ۱ - ۴۷،
۱۳ سطری

[ف: الظاهرية ۱ / تجويد / ۳۵۷، ۳۵۸] ۲۶۴ س
۵۳. ظاهريه - دمشق (۱۱۱۲۷) نسخ سده ۱۳ ه. ق، ۴۲ گ، ۱۵ سطری [ف:
الظاهرية

۱ / تجويد / ۳۶۳] ۲۶۵ س
۵۴. ظاهريه - دمشق (۱ مج ۶۴۰۴) نسخ سده ۱۳ ه. ق، ۸۵ گ: ۱ - ۸۵، ۷
سطری [ف:

الظاهرية ۱ / مصاحف و تجويد / ۳۵۶] ۲۶۶ س
۵۵. وزيری - يزد (۶۴۸ - عمومي: ۹۴۵۰) نسخ سده ۱۳ ه. ق، ۹۱ گ [ف:
وزيری

۲ / ۵۹۹] ۲۶۷ س
۵۶. مركزي - تهران (۱۱ مج ۴۰۴۸) نوشته سده ۱۳ يا ۱۴ ه. ق، گ ۱۲۳ -
۱۵۵ [ف:

مركزي ۱۳ / ۳۰۳۴] ۲۶۸ س
۵۷. گوهرشاد - مشهد (۴۱۶) نسخ معرب سيد محمد حسين بن كاظم علوی
فاطمي حسني

حسيني طباطبائي حافظ سلطان القراء در يکشنبه ۵ ذح ۱۳۰۸ ه. ق، در صفحه ۵
بدرقه چهار

جدول اسامي قراء سبعة ورمز قراء به حروف هجاء دیده می شود، ۷۲ گ، ۹
سطری [ف:

گوهرشاد ۲ / ۵۲۴. وف: چهار کتابخانه ۵ مشهد، ص ۲۸۸] ۲۶۹ س
۵۸. گوهرشاد - مشهد (۱۶۹) نستعلیق خوش سيد اسماعيل حسيني در محرم
۱۳۲۲ ه. ق،

۵۸ گ [ف: گوهرشاد ۱ / ۱۴۲. وف: چهار کتابخانه ۵ مشهد، ص ۲۸۸] ۲۷۰
س

۵۹. اعظم - قم (۴ مج ۱۸۸۰) نوشته؟ [ف: اعظم، ص ۵۲۹] ۲۷۱ س
۶۰. الهيات - مشهد (۱۵۵ - ردیف ۱۸۴) شکسته نستعلیق؟ ۳۳ گ [ف: الهيات
مشهد

۱ / ۹۷] ۲۷۲ س
۶۱. الهيات - مشهد (۷ مج ۱۳۶۹ - ثبت: ۲۰۹۳۸) نسخ؟ [ف: الهيات مشهد ۲
۲۷۲] ۵۱۸ /

س
۶۲. قدس رضوی - مشهد (۵۴ تجويد وقرآت * ۳۰۷۹) نسخ؟، آراسته ودارای
حواشی

در اکثر صفحات [ف: ۶ / ۱۶۱] ۲۷۳ س
۶۳. قدس رضوی - مشهد (۵۵ تجوید وقرآت * ۶۲۲۲) نسخ؟، ۳۶ گ، ۱۷
سطری

[ف: قدس ۶ / ۱۶۲] ۲۷۴ س
۶۴. گلیپایگانی - قم (۱ مج ۱۱۵۹) نوشته؟ [ف: گلیپایگانی ۲ / ۲۳۲] ۲۷۵ س
۶۵. مرعشی - قم (۱ مج ۱۲۱۹) نسخ معرب قدیم ونفیس؟، ابیات در حاشیه و
میان سطور

با چند خط شرح شده، گ ۱ پ - ۱۰۶ ر [ف: مرعشی ۴ / ۱۴، ۱۵] ۲۷۶ س
۶۶. مرعشی - قم (۱ مج ۴۴۶۳) نسخ؟ ابیات میان سطور و حواشی شرح شده،
برگ آغاز

نونویس، ودر سه برگ پس از پایان کتاب اشعاری آمده است، گ ۱ پ - ۱۲۴ پ
[ف]:

مرعشی ۱۲ / ۵۰ [۲۷۷ س
حقیقة الاختلاف الواقع في القراءات السبع: قاضی سعید قمی =
الكشف عن القراءات السبع: قاضی سعید قمی.
۸۳ حل الابيات العشرة في رموز أسماء القراء ۸۳ س
* ناظم وشارح شناخته نشد.

: ت؟

این یادداشت که نسخه ای از آن بعد از نگارش بخشی از آن، معرفی می شود با
خطی که

خواندن آن دشوار است کتابت شده و ما مقداری از آن را که کاتب نیز به طور
ناقص آورده در زیر
می آوریم.

لذي الميم نونا و اعرف الكل مجملا * .. أخرى الهمزتين بها سما
و .. أوليهما لذي حجة بلا

إعلم أن الألف في هذه الأبيات رمز لنافع، والسين رمز لإستفهام، وأن الخاء رمز
لاخبار،

واللام رمز الأول، والنون رمز الثاني، والكاف رمز العنكبوت، والميم رمز النمل، و
النون رمز النار، والقاف رمز الواقع، والذال رمز ابن كثير، والعين رمز الحفص، والصاد
رمز أبي بكر، والفاء حمزة، والحاء أبو بكر والكاف ...
* نسخه:

۱. سنا - تهران (۲ مج ۵۲۴ * ۱۴۳۰۹) نسخ کهن با یادداشتهای مورخ ۷۵۰ و
۵۷۹۷.

ق، در فهرست به عنوان (ده بیت شعر عربی درباره ء رمز نامهای قاریان ..) آمده،
نسخه فقط

يك صفحه از كل حل أبيات یاد شده در ص (۲) مجموعه است. [ف: سنا از ۳۲۴]
۲۷۸ س

حل مجملات الطيبة: علی منصوري =
احتمالا همان (ارشاد الطلبة إلى شواهد الطيبة) از علی منصوري باشد.

۸۴ حلیة المرتلین فی تجوید القرآن المبین ۸۴ س
 محمد علی بن حسین بهشتی قاری (زنده در ۱۲۳۷ ه. ق)
 * شیخ محمد علی بن حسین بهشتی قاری نجفی - که ظاهراً مدرس تبریزی اشتباها
 او را از
 مشاهیر عصر شاه اسماعیل صفوی (۸۹۲ - ۹۳۰ ه. ق) شناسانده ومی نویسد: (أو
 از
 شاگردان شمس الدین محمد پسر سید شریف جرجانی (م ۸۱۶ ه. ق) است، ودر
 اواسط سده ۹
 ه. ق می زیسته و سال وفات او به دست نیامد)، در حالیکه مؤلف سالها متأخر از
 این دوره
 است، چرا که او (کتاب ریاض المؤمنین) را - که در مقتل امام حسین (علیه السلام)
 است -
 در سال ۱۲۳۷ ه. ق تألیف کرده است. بنابراین سخن مدرس تبریزی در (ریحانة
 الادب)
 نمی تواند درست باشد. وی درباره ۴ (ظآآت قرآن) چهار بیت شعر دارد.
 # ت: ۱۲۰۹ ه. ق.
 این کتاب مختصر در تجوید قرآن کریم است که به دویست بیت می رسد و عناوین
 آن، آیه ۴
 (ورتل القرآن ترتیلاً) می باشد. وی در این رساله یا کتاب یادآور می شود مهمترین
 مطالبی که
 در ترتیل قرآن ضروری است ده امر است، نخستین امر اخراج و برآوردن حروف از
 منخارج
 آنها.. و امر هشتم، ادغام، و امر نهم، ابتداء. و امر دهم، وقف است. و با این امر، رساله
 را به
 پایان می برد و در آخر رساله نام دیگری برای آن انتخاب می کند که عبارت از
 (مرشد الاخوان
 إلى تجوی القرآن) است. و خاطر نشان می سازد که نام (حلیة المرتلین) نامی است به
 عنوان
 مادة ۴ تاریخ فراع از این رساله که منطبق با سال ۱۲۰۹ ه. ق می باشد.
 آغاز: بسمله، و به ثقتی، و علیه التکلان، قال الراجی رضوان ربه الباری نجل
 حسین البهشتی، محمد علی القاری: الحمد لله الذی أنزل التنزیل و أمرنا
 بترتيله..
 انجام:.. لیکون الداخل من الباب، ویستین له الخطاء من الصواب، وبذلك

يكمله بذلك له الثواب، أصلح الله لنا ولاخواننا أمر المآب.
بنگرید به: ریحانة الادب ۱ / ۲۹۸. و: الذریعة ۷ / ۸۳، ۸۴، و ۱۱ / ۳۳۹.
* نسخه:

۱. خوانساری - نجف (بدون شماره)، این نسخه را شیخ عبد الحسین ابن شیخ
محمد علی
اعسم نجفی در ۱۲۲۵ ه. ق رؤیت کرده و چون در پایان اندکی ناقص بود شیخ
احمد بن

حسن قفطان در ۱۲۵۱ ه. ق آنرا تکمیل کرد [الذریعة ۷ / ۷۴] ۲۷۹ س
۲. مرکزی - تهران (۲ مج ۷۴۴۰) نسخ محمد باقر ابن حاجی میرزا جعفر مراغی
هندي در روز

پنجشنبه ۱ ع ۱ / ۱۲۷۰ ه. ق، گ ۲۹ - ۴۱ [ف: مرکزي ۱۶ / ۵۷۳] ۲۸۰ س

۸۵ الحواشی الازهرية في حل ألفاظ المقدمة الجزرية ۸۵ س

خالد بن عبد الله ازهری (۸۳۸ - ۹۰۵ ه. ق)

* زين الدين أبو الفضل خالد بن عبد الله بن أبي بكر بن محمد بن احمد جرجاوی

ازهری مصری

شافعی، معروف به (وقاد)، از دانشمندان برجسته ء نحو ولغت بوده و در طبقه ء

جلال الدين

سیوطی و عبد الرحمن جامی به شمار است، و به نظر مدرس تبریزی در پاره أي

جهات بر آنها

برتری دارد. ازهری در (جرجا) ی صعید - حدود ۸۳۸ ه. ق - زاده شد، و در قاهره

پرورش

یافته و در آنجا به سرمای برد، و آنگاه که از حج به سوی قاهره بازمی گشت قبل از

درآمدن به

قاهره در محرم سال ۹۰۵ ه. ق از دنیا رفت. آثار فراوانی از ازهری به جای مانده

است که

پاره أي از آنها عبارتند از: (موصل الطلاب إلى قواعد الاعراب)، (شرح الاجرومية)،

(التصريح بمضمون التوضيح)، (شرح البرده)، (تمرین الطلاب في صناعة الاعراب)،

(الالغاز النحوية) و جز آنها که در بخش مربوط به نحو و موضوعات دیگر - إن شاء

الله -

معرفی خواهد شد.

ت: سده ۹ یا ۱۰ ه. ق.

این کتاب شرح و گزارشی مزجی بر (المقدمة الجزرية ء) ابن الجزری در تجوید است

که این

مقدمه إن شاء الله بعدا معرفی خواهد شد، و ازهری در دیباچه ء این شرح می گوید:

این مقدمه را

نزد استادش عبد الدائم ازهری دریافته، و او نیز از ناظم مقدمه یعنی خود ابن الجزری

آنها

فراگرفته است.

آغاز: [بسمله، اللهم صل وسلم على سيدنا محمد وآله]. يقول الفقير إلى عفو

ربه الغنى خالد بن عبد الله الأزهرى: الحمد لله الذي أنزل على عبده الكتاب

و وعد من تلاه وعمل به جزيل الثواب.. أما بعد فإن من أولى ما تصرف

فيه الهمم العوالي، كلام الله الكبير المتعالي. وأهم ما يبدأ به تجويد حروفه

وتحسين ألفاظه ومعرفة وقوفه وما يتبع ذلك مما يحتاج إليه من المنقول

و كيفية الوقوف على المقطوع والموصول وتتميم معرفة وجوب الاظهار و
الادغام وأحكام النون الساكنة والتنوين والروم والاشمام... ومن أنفع ما
رأيت في هذا الشأن... أرجوزة شيخ الاسلام العلامة قدوة الأنام..
شمس الملة والدين أستاذ الحفاظ والمجتهدين أبو الخير محمد بن محمد
الجزري.. وسميتها (الحواشي الأزهرية في حل ألفاظ المقدمة

الجزرية) التي تلقيتها عن شيخي عبد الدائم الأزهرى، وهو تلقاها عن ناظمها محمد بن الجزري..

يقول راجي عفو رب السامع* محمد بن الجزري الشافعي

شرح: قوله (يقول) هو فعل مضارع مرفوع..

انجام:.. التقصي: الانتهاء شيئاً فشيئاً. والنظم: جمع الأشياء على هيئة

مناسبة. وقوله: (مقدمة) أي تحفة وهدية. وختمها بالحمد والصلاة

ليكون ميمونة الافتتاح والاختتام، والحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا

لنهدى لولا أن هدانا الله.

بنگرید به: كشف الظنون (۱۸۰۰) و ۱۲۴ و ۱۵۴ و ۴۸۳ و ۹۵۲ و ۱۳۳۲،

۱۳۳۳ و ۱۷۹۶ - ۱۷۹۹. و:

ريحانة الادب ۱ / ۱۱۲. و: روضات الجنات، ط سنگی ۲۷۰. و: معجم المطبوعات

۸۱۱. و: الاعلام، زرکلي

۲ / ۳۳۸، ۳۳۹. و: الخطط التوقيفيه ۱۰ / ۵۳. و: الضوء اللامع ۳ / ۱۷۱، ۱۷۲

و: شذرات الذهب ۸ / ۲۶. و:

الكواكب السائرة ۱ / ۱۸۸. و: بدائع الزهور ۲ / ۳۶۱، ۳۶۲. و: إيضاح المكنون

۱ / ۱۱۸ و ۲۹۳ و ۲ / ۲۲۹ و

۵۴۳. و: معجم المؤلفين ۴ / ۹۶، ۹۷. و: فهرست ظاهريه ۱ / تجويد / ۱۵۱ -

۱۵۳. و: الكنى والالقباب ۲ / ۲۵.

islam I ' Encyclapedie de I: Brockelmann : ۵۵۰.

II, y: Brockelmann : ۲۷, II, s : ۲۲, ۲۳.

* نسخه:

۱. ظاهريه - دمشق (۵۶۰۶) نسخ چاشت روز شنبه اوائل ع ۱ / ۹۶۴ ه. ق، ۳۵

گ:

۱۸ - ۵۱، ۱۵ سطرى [ف: الظاهرية ۱ / تجويد / ۱۵۱، ۱۵۲] ۲۸۱ س

۲. گلیپایگانی - قم (۲ مج ۲۹۴) نسخ در دوشنبه ۴ ذح ۹۹۷ ه. ق، در فهرست به

عنوان

(الحواشی الازهریه فی حل المقدمة الجزریه) آمده، گ ۱۰۴ پ - ۱۳۴ ر، نسخه از

آن

حافظ نصیر الدین قاری فرزند کمال محمد بن داود بوده، وتصحيح شده [ف:

گلیپایگانی

۱ / ۲۵۵] ۲۸۲ س

۳. مجلس - تهران (۳ مج ۳۳۲۸ - ثبت قدیم: ۲۲۶۵۲) نسخ یوسف در ذح /

۱۰۸۱ ه. ق،

در فهرست به عنوان شرح (قصیدهء شاطیبه) شناسانده شده، ص ۲۲۷ - ۲۷۶، ۱۹
سطری
[ف: مجلس ۳ / ۱۰ / ۱۱۰۴] ۲۸۳ س
۴. ظاهریه - دمشق (۸۰۱۱) نسخ عبد الواحد بن اسماعیل بن محمد بن محمد بن
سراج الدین
در چاشت روز پنجشنبه ۲۴ محرم ۱۱۵۴ ه. ق، ۳۸ گ: ۱۰۰ - ۱۳۷، ۱۷
سطری [ف:
الظاهرية ۱ / تجوید / ۱۵۳، ۱۵۴] ۲۸۴ س
۵. ظاهریه - دمشق (۴۴۸۸) نسخ ۲۱ رجب ۱۱۶۶ ه. ق، ۱۵ گ: ۸۳ - ۹۷،
۲۵ سطری
[ف: الظاهرية ۱ / تجوید / ۱۵۰، ۱۵۱] ۲۸۵ س

۶. ظاهریه - دمشق (۸۴۷۵) نسخ سده ۱۲ ه. ق، ۲۷ گ: ۲۵ - ۵۱، ۱۹ سطری [ف]:

الظاهرية ۱ / تجويد / ۱۵۲ [۲۸۶ س

۷. ظاهریه - دمشق (۱۰۵۸۱) نسخ سده ۱۲ ه. ق، یاداشت تملك مورخ ۱۲۲۱ ه. ق،

۱۹ گ، ۱۷ سطری [ف: الظاهرية ۱ / تجويد / ۱۵۳ [۲۸۷ س

۸۶ الحواشی المفهمة في شرح المقدمة [الجزرية] ۸۶ س

احمد بن محمد بن جزی (ابن ناظم) (۷۸۰ - ۸۵۹ ه. ق).

* أبو بكر احمد بن محمد بن محمد... جزری شافعی، فرزند ناظم (المقدمة الجزرية): محمد

بن محمد.. جزری که ترجمه و احوال پدر را ذیل (تجیر التیسیر) گزارش نمودیم. احمد بن محمد - که به (ابن الجزری) نیز شهرت دارد - خود از علماء اوائل سده ۹ ه. ق

واز دانشمندان علم قرائت به شمار بود وی در شب جمعه ۱۷ رمضان ۷۸۰ ه. ق در دمشق

زاده شد و نزد پدر و اساتید دیگر علوم را فرا گرفته و به سماع قرائت و حدیث پرداخت. و پس از

آنکه پدر به آسیای صغیر رفت او نیز بدانجا کوچید و متولی (جامع بایزیدی) در (بروسه) شد.

امیر تیمور او را به سفارت نزد سلطان برقوق به مصر فرستاد، و در سال ۸۲۸ ه. ق برای دیدار

پدرش به حجاز رفت، و سرانجام در دمشق به تدریس پرداخت، و از سوی سلطان اشرف

تدریس در جامع اموی و چند مدرسه و دمشق به او واگذار شد، و اندکی پس از پدر در گذشت.

وی دارای آثاری است که از جمله آنها است: (شرح طيبة النشر في القراءات العشر) از

پدرش، و (شرح مقدمة في الحديث) آنهم از پدرش. گویند احمد بن محمد جزری در روز

پنجشنبه غره و رمضان در سال ۸۲۸ ه. ق همزمان با حیات پدرش در گذشت، ولی ظاهراً نباید

درست باشد؟

ت: غره و رمضان ۸۰۶ ه. ق.

احمد بن محمد جزرى اين شرح را بر مقدمه ء پدرش در تجويد نگاشته وبه سال
٥٨٠٦ هـ ق

در شهر (أدرنه) آنرا به پایان برده، ودر قاهره به طبع رسیده است.
آغاز: بسمله، الحمد لله المتعالى في جلال قدسه، لا أحصى ثناء عليه هو كما
أثنى على نفسه، حمد من خلقه فسواه، موقن أنه لا رب له سواه.. وبعد
فإن أولى ما تصرف فيه الهمم العوالي كلام الله الكبير المتعالى، وأهم
ما يبدأ به قبل تلاوته تجويد حروفه وتصحيح قراءته، وكان أنفع ما ألف
في ذلك الأرجوزة المسماة: (المقدمة الجزرية) نظم سيدي ووالدي.. و

سميتها (الحواشي المفهومة في شرح المقدمة) وبالله المستعان وعليه
التكلان. قال:

يقول راجي عفو رب سامع * محمد بن الجزري الشافعي
القول يعم الفرد..

انجام:.. قال الامام أبو الحسين الواحدي: الأولى ترك السلام عليه لاشتغاله
بالتلاوة. فان سلم كفاه الرد بالإشارة، وإن ردها استأنف ثم عاد إلى
التلاوة. وهذا آخر ما قصدته من هذا الشرح وفرغت من تأليفه يوم
الخميس من غرة شهر رمضان المعظم سنة ٨٠٦ ست وثمان مائة بمدينة
رندة [ادرنة] من معاملة قرمان من البلاد الرومية (حماها الله وحرسها و
عمرها ببقاء مالکها أعز الله انصاره وضاعف اقتداره وثبت أركانه ونصر
جيوشه..

بنگرید به: ریحانة الادب ٧ / ٤٤٠. و: غاية النهاية ١ / ١٢٩. و: الضوء اللامع ٢ /
١٩٣ که وفات پدر احمد بن

محمد جزری را در ع ١ / ٨٣٣ ه. ق یاد کرده است. و: کشف الظنون (١٧٩٩) و
١١١٨ و ١٨٠٣. و:

معجم المؤلفین ٢ / ١٤٨، ١٤٩. و: معجم المطبوعات ٦٢.
* نسخه:

١. ظاهریه - دمشق (٩٥٦٩) نسخ خوش گویا از مؤلف در روز پنجشنبه غره ٥
رمضان ٨٠٦ ه.

ق، ٣٦ گ، ٢٥ سطری [ف: الظاهریه ١ / تجوید / ١٥٧] ٢٨٨ س

٢. ظاهریه - دمشق (٥٧٤٠) نسخ احمد بن محمد المنادهلی شافعی ازهری معروف
به

(کونسی) در ٢٢ رجب ٨٥٧ ه. ق، ٦٧ گ، ١٧ سطری [ف: الظاهریه ١ / تجوید
/ ١٥٥،

١٥٦] ٢٨٩ س

٣. ظاهریه - دمشق (٦٤٦٢) نسخ اسماعیل بن خلیل در روز پنجشنبه ٢٠ ع ١ /
٩٨٧ ه. ق،

١٧ گ، ١٤ سطری [ف: الظاهریه ١ / تجوید / ١٥٧، ١٥٨] ٢٩٠ س

٤. ظاهریه - دمشق (٦٦) به خط مغربی محمد بن محمد بن علی مغربی مکناسی در
١٠٣١

٥. ق، ٩ گ: ١٦٥ - ١٧٣، ٤١ سطری [ف: الظاهریه ١ / تجوید / ١٥٦] ٢٩١
س

٥. قدس رضوی - مشهد (٥٦ تجوید وقرآآت * ٧٦٣٠) نسخ جعفر بن حسن

حسینی عاملی
در ۱۰۷۲ ه. ق، آراسته، ۵۳ گ، ۲۳ سطری [ف: قدس ۶ / ۱۶۲] ۲۹۲ س
۶. گلپایگانی - قم (۳ مج ۱۲۴۱) نوشته و سده ۱۱ یا ۱۲ ه. ق [ف: گلپایگانی
۲ / ۲۳۸] ۲۹۳

س
۷. ملی - تهران (۳ مج ۱۸۱۵ / ع / ۲۲۴۳ / د) نوشته و حسین بن حاتم در
۱۱۱۹ ه. ق در قصبه و

- (سلطانیه) ص ۲۲۲ - ۲۸۴ [ف: ملی ۱۰ / ۳۹۷] ۲۹۴ س
۸. ظاهریه - دمشق (۱۷۹) نسخ ۱۱۴۵ ه. ق در بلده ء جزر، ۱۹ گ: ۵۲ - ۷۰،
 ۱۶ سطر
- [ف: الظاهرية ۱ / تجويد / ۱۵۴، ۱۵۵] ۲۹۵ س
۹. ملی فارس - شیراز (اختصاصی ۹۵ - ش / ۳۱۴ - عمومی: ۱ / ۲۹۷ جز)
 نسخ فتحعلی بن
 محمد باقر در چاشت روز سه شنبه بیستم ماه؟ سال ۱۲۶۴ ه. ق، در فهرست به
 عنوان
 (حواشی المفهمة في شرح مقدمه ء جزری)! آمده است [ف: ملی فارس ۱ / ۲۹۳]
 ۲۹۶ س
۱۰. سنا - تهران (۳۵ مج ۱۱۳۵ * ۱۷۲۵۷) نستعلیق محمد علی حافظ ابن احمد
 انصاری
- درشت در رمضان ۱۲۷۱ ه. ق، ص ۴۲۰ - ۴۳۷ [ف: سنا ۲ / ۱۳۰] ۲۹۷ س
۱۱. اعظم - قم (۲ مج ۲۶۳۱) نوشته؟ در فهرست به عنوان (شرح المقدمة ء
 جزری شافعی)
 آمده [ف: اعظم، ص ۵۷۴] ۲۹۸ س
۱۲. قدس - مشهد (۹ / تجويد وقرآآت) نستعلیق؟ وقفی امیر جبرئیل، ۷۳ گ، ۱۴
 سطر
- [ف: قدس ۲ / ۲۲۷] ۲۹۹ س
۱۳. مجلس - تهران (۲ مج ۵۹۸۷ - ثبت قدیم: ۵۰۲۴۸ - جدید: ۸۹۲۴) نوشته
 ء؟ انجام
- افتاده، در فهرست، مؤلف به نام (عبد الرحیم سلطان القراء ابن ابی القاسم تبریزی) یاد
 شده! ص ۷۴ - ۱۶۶ [ف: مجلس ۱۷ / ۳۶۲] ۳۰۰ س
۱۴. ملی فارس - شیراز (اختصاصی ۱۲۲ - ش / ۶۱۱ - عمومی: ۱ / ۲۹۷ /
 جز) نسخ؟، دارای
 اندکی حواشی، ۴۲ گ [ف: ملی فارس ۲ / ۱۹۹، ۲۰۰] ۳۰۱ س
- ۸۷ الدرّة ۸۷ س
 خلیل (پیش از ۱۱۶۹ ه. ق)
- * مؤلف در فهرست به نام (خلیل) وبدون هر گونه مشخصات آمده، وتاکنون علیرغم
 تفحص
 در کتب تراجم هم دیده نشده است. وی دارای اثری به نام (الجوهرة الميمونة
 للانسان)
 می باشد که (الدرّة) را از آن استخراج کرده است.

#ت: پیش از ۱۱۶۹ هـ. ق.
این نوشته ظاهراً منظومه‌ای در تجوید می‌باشد و مانند (الدرة المضيئة) جزری با
قافیه‌ء الف
انشاء شده است.
آغاز: بسمله، الحمد لله... أما بعد فهذه رسالة متعلقة بتجويد القرآن، أخرجتها
من كتابي المسمى بالجوهرة الميمونة للانسان، وسميتها: (الدرة)..

انجام:.. جل من لا عيب فيه وعلا.

* نسخه:

۱. ملك - تهران (۵۸۹) نسخ عثمان بن محمد على أفندي فرزند حاج اسماعيل در

۲۶ شعبان

۱۱۶۹ ه. ق، ۴۰ گ [ف: ملك ۱ / ۲۹۴] ۳۰۲ س

۸۸ الدرّة المضيئة ۸۸ س

هرکاني بحراني (?)

* در تنها نسخه أي که از این کتاب مشاهده شد فهرست نویس نام مؤلف را هر

کاني بحراني ياد

کرده است.

ت:؟

در این کتاب ده مسأله راجع به تجويد - بدین شرح - گزارش شده است: ادغام، اظهار،

قلب، غنه، إخفاء، تفخيم، ترقيق، مد، قصر، وقلقله.

آغاز: بسم، الحمد لله منزل القرآن المبين على خاتم النبيين و

سيد المرسلين..

انجام:.. ونختمها بآية من الكتاب العزيز المبين وهي: (سبحانك رب العزة

عما يصفون، وسلام على المرسلين والحمد لله رب العالمين)

* نسخه:

۱. ملی فارس - شیراز (۴۰۴ اختصاصی: ۱۱۲ - ش / ۶۱۱ - عمومی: ۱ / ۲۹۷

- جز) نوشته ء

؟ ۱ گ [ف: ملی فارس ۲ / ۲۰۱] ۳۰۳ س

۸۹ الدرّة المضيئة في قراءة الائمة الثلاثة المرضية ۸۹ س

شمس الدين محمد جزری (۷۵۱ - ۸۳۳ ه. ق)

* ترجمه ء احوال او را در همین بخش (قراآت و تجويد)، ذیل (تجبير التيسير: شمس

الدين

محمد جزری) ببینید.

ت: ۸۲۳ ه. ق.

قبلا اشارت رفت که حافظ شمس الدين محمد جزری منظومه ء شاطبيه يعنى (حرز

الامانى و

وجه التهانى) را درباره قراآت قراء سبعة ساخت، واین منظومه يعنى (الدرّة المضيئة..)

- که

از نظر وزن وروى به سان (حرز الامانى) ودارای دويست وچهل بيت مى باشد - در

گزارش

(۳۰۹)

قرائت سه تن دیگر از قراء عشره انشاء شده است، و این سه تن عبارتند از: أبو محمد خلف بن هشام بزار بغدادی، و ابو جعفر یزید بن قعقاع منخرومی مدنی قاری، و ابو محمد یعقوب بن اسحاق حضرمی بصری.

در واقع این منظومه، تکملهء (حرز الامانی..). و از متون فن قرائت و تجوید و دارای شروحي است، و خود منظومهء (الدرة المضيئة) و نیز (حرز الامانی) به طبع رسیده اند. جزری در پایان منظومهء (الدرة المضيئة) یادآور شده که آنرا در بیابان نجد و به هنگام گرفتاری با دزدان به پایان رسانده، از این رو باید تاریخ اختتام آن را در سال ۸۲۳ ه. ق جستجو کرد. آغاز: بسمله

قل الحمد لله الذي وحده علا * ومجده واسأل عونه وتوسلا
وصل على خير الأنام محمد * وسلم وآل والصحاب ومن تلا
وبعد فخذ نظمي حروف ثلاثة * تتم بها العشر القراءات والقلا
كما هو في تحبير تيسير سبعها * فأسأل ربي أن يمن فتكملا
انجام:.. فأدر كني اللطف الخفي وردني * عنيزة حتى جاءني من تكفلا
بحملي وإيصالي لطية آمنة * فيارب بلغني مرادي وسهلا
ومن يجمع الشمل واغفر ذنوبنا * وصل على خير الأنام ومن تلا
بنگرید به: كشف الظنون ۱ / ۷۴۳. و: فهرست ظاهريه ۱ / تجويد / ۳۶۸.
وفهرست قدس ۶ / ۵۸.
* نسخه:

۱. ملك - تهران (۱ مج ۳۰۳ * ۲۱) نسخ محمد بن محمود نصير طوسی در ۸۷۲ ه. ق
[ف: ملك ۵ / ۱۴] ۳۰۴ س
۲. قدس رضوی - مشهد (۵۸ تجويد وقرآت) به خط ثلث علی بن حبيب شريف در ۱۸ رجب ۹۸۵ ه. ق، آراسته، ۴۰ گ [ف: قدس ۶ / ۱۶۳] ۳۰۵ س
۳. وزیری - یزد (۵ مج ۳۱۶۱) نوشته عبد الرحيم مازندراني احتمالا در ۹۹۹ ه. ق، در
فهرست به عنوان (رسالهء منظومه در تجويد - بدون ذکر مؤلف وناظم - آمده [ف: وزیری ۵ / ۱۵۵۴] ۳۰۶ س

۴. ظاهریه - دمشق (۶۴۰۴) نسخ خوش معرب؟ با یادداشت مورخ ۱۱۵۹ ه. ق،
۱۹ گ:
- ۷۹ - ۹۸، ۸ سطری [ف: الظاهرية ۱ / تجويد / ۳۶۸، ۳۶۹] ۳۰۷ س
۵. الهیات - مشهد (۲ مج ۵۹۹۹) نسخ عبد الجواد بن يوسف علی در پنجشنبه ۶
شعبان

۱۲۹۵ هـ. ق، در فهرست به عنوان (نظام الدرّة) آمده [ف: الهیات مشهد ۱ / ۲۵۳]
۳۰۸

س

۹۰ درج المراد ۹۰ س

سیف الدین علی شریفی حائری ترشیزی (از دانشمندان قبل از سده ۱۱ هـ. ق)
* سیف الدین علی شریفی حائری ترشیزی الاصل، از دانشمندان شیعی است که
علامه ۷

تهرانی کتابی از او به عنوان (تجوید القرآن) یاد می کند، لکن مشخصاتی از آن را
متذکر نشده،

و فقط خاطر نشان شده است نسخه ای از آن دارای تاریخ ۱۰۰۱ هـ. ق می باشد. او
نیز کتابی

به نام (مراد المسافر) دارد که ترجمه ۷ (أمان الاخطار) سید بن طاوس است، و نسخه
ای از آن

در کتابخانه ۷ مرعشی به خط مؤلف هست.

ت: قبل از سده ۱۱ هـ. ق.

مؤلف در دیباچه روش خود را در تألیف این کتاب چنین بازگو می کند: (أما بعد
فیذکر العبد

المنذوب المحتاج إلى الله الغنی.. أصول قرائة عاصم وفروعها وما یناسبها من روایتی
بکر و

حفص فی ضمن مقدمة ومقاصد وخاتمة علی زعم اتباع نهج حرز الشیخ الشاطبی.
کتاب مرتب است بر مقدمه و سه مقصد و خاتمه: المقدمة ففیها مباحث (پنج مبحث:
۱. در

فضیلت قرآن، ۲. وجوب نقل قرائت از قراء، ۳. اسامی قراء و تنبیه آداب سه گانه ۷
قرائت با

تلاوت، ۴. استعاذه، ۵. بسمله) المقصد الاول - فی بیان مخارج الحروف وصفاتها
وما

یناسبها وفیه فصول (پنج فصل) المقصد الثانی - ففی بیان الاصول وما یناسبها
(چهارده

فصل) المقصد الثالث فی بیان الفروش. أما الخاتمة ففی بیان التکبیر وما یناسبه وفیها
مباحث

(هفت مبحث).

آغاز [افتاده ش ۵۷ تجوید قدس]: والنقصان الذین لم یکمل عین الزمان فی
شبههم وبمثلهم لم یظفر الدوران..

انجام:.. فإنه لا حول ولا قوة إلا بك. تم الكلام وحصل المرام بمحمد وآله
(عليه وعليهم أفضل الصلوة طول الايام من الله الملك العلام).
بنگريد به: الذريعة ٣ / ٣٧٠، و ٢٠ / ٢٩٦.

* نسخه:

١. قدس رضوى - مشهد (٥٧ تجويد وقرآآت * ١٥٨٨) نسخ گويا از عبد الحسين
کرهرودی در سه شنبه ٢٥ ذح ١٠٨١ ه. ق، ٣٩ گ [ف: قدس ٦ / ١٦٢] ٣٠٩
س

۹۱ الدر الیتیم فی علم التجوید ۹۱ س
 محمد بن پیر علی برکوی (۹۲۶ یا ۹۲۹ - ۹۸۱ ه. ق)
 * تقی الدین محد بن پیر علی برکوی رومی حنفی، دانشمند صوفی، واعظ، نحوی،
 فقیه،
 مفسر، محدث، و آگاه به سایر علوم که به سال ۹۲۶ یا ۹۲۹ ه. ق در (بالیکسری -
 یا -
 بالکسیر) - که هم اکنون محل تقاطع خطوط راه آهن و مرکز کشاورزی و دارای
 بازار مکاره ای
 سالیانه است - زاده شد، و در ۹۸۱ ه. ق از دنیا رفت: از آثار او است: (آداب
 البرکوی)،
 (أربعین) در حدیث، (إظهار الاسرار) در نحو، (إمتحان الاذکیاء فی شرح لب
 الالباب)
 للبیضاوی در نحو، (إمعان الانظار فی شرح المقصود)، (إنقاذ الهالکین فی عدم جواز
 الاجزاء
 بالاجرة)، (إيقاظ النائین وإلهام القاصرین)، تحفة المسترشدين فی بیان مذاهب فرق
 المسلمین)، (تفسیر سورة البقرة)، (جلاء القلوب)، (حاشیة علی شرح الوقایة لصدر
 الشریعة)، (دامغة المبتدعین و کاشفة بطلان الملحدين) در کلام، (الدر الیتیم) در علم
 تجوید، (ذخر المتأهلین والنساء فی تعریف الاطهار والدماء)، (رسالة فی حرمة التغنی و
 وجوب استماع الخطبة)، (روضات الجنات)، (السيف الصارم فی عدم جواز وقف
 المنقول و
 الدراهم)، (صحاح عجمية)، (الطريقة المحمدية)، (عوامل فی النحو)، (فرائض)،
 (کفایة
 المبتدی فی التصریف)، (محک المتصوفین)، (نوادر الاخبار)، (نور الاحیاء)، (وصیت
 نامه
 ترکی) در چند جزوه.
 # ت: ج ۱ / ۹۷۴ ه. ق.
 این رساله - که فشرده نگارش یافته - در تجوید است و برکوی آنرا در اوائل ج ۱ /
 ۹۷۴
 ه. ق به پایان برده، و شیخ احمد، احمد فائز رومی بر آن شرحی مزجی نگاشته است
 که آغاز
 آن چنین است (الحمد لله علی نواله..)
 آغاز: بسمله، لله الحمد فی الأولى والآخرة، ولحبیبه الصلاة والسلام وآله
 الطاهرة، وبعد فهذه رسالة فی التجوید لكل تالی قرآن مجید نصیحة له

لكتاب الله الحكيم الحميد، من أفقر الورى وأضعف العبيد.. التجويد
ملكة يقتدر بها على إعطاء كل حرف حقها ومستحقها. وحقها: صفتها
اللازمة لذاتها في المنخرج والجر والشدة والاستعلاء والاطباق و
أضدادها...

انجام:.. وعن إمالة الفتحة إلى الكسرة فيما كان بعدها ياء ساكنة وتفخيمها
و محلها خوفاً، ومنها الإمالة، ومن إشباع الفتحة حتى يتولد منه شبه
الألف سيما في وقف مثل يوم وخير، ومن اعطاء حكم الوقف بدون قطع

الصوت من التسكين وقلب تاء التأنيث هاء والتنوين ألفا ونحو ذلك.
 بنگرید به: هدیه العارفين ۱ / ۲۵۲. و: كشف الظنون (۷۳۷)، ۵۴ و ۱۱۷، و
 ۱۸۳، ۲۱۴، ۵۹۲، و ۸۲۲، و
 ۷۳۷، و ۸۲۲، و ۱۰۱۷، و ۱۱۱۱، و ۱۵۰۰، و ۱۵۴۷، و ۱۶۴۶، و ۱۷۳۷، و
 ۲۰۲۲، و ۲۰۳۶، و ۲۰۳۷
 ذیل آثار برکوی. و: إيضاح المکنون ۱ / ۲ و ۴۴۲. و: المجد دون في الاسلام
 ۳۷۷، ۳۷۸ و: معجم المؤلفين
 ۹ / ۱۲۳، ۱۲۴. و:

II, y: Brockelmann : ۴۱۰ - ۴۴۲ .

* نسخه:

۱. ظاهریه - دمشق (۴۴۸۸) نسخ احمد بن محمد (از مردم (مرعش)) در ۱۱۴۳ هـ.
 ق، گ
 ۲۱ - ۲۴، ۲۱ سطرى [ف: الظاهرية ۱ / التجويد والقراءات / ۱۵۹، ۱۶۰] ۳۱۰
 س
۲. ظاهریه - دمشق (۱ مج ۶۰۴۴) نسخ خوش سده ۱۲ هـ. ق، گ ۲ - ۶، ۲۱
 سطرى [ف:
 الظاهرية ۱ / التجويد والقراءات / ۱۶۰] ۳۱۱ س
۳. ظاهریه - دمشق (۵۸۱۶) نسخ سده ۱۳ هـ. ق، گ ۵۵ - ۵۷، ۲۳ سطرى
 [ف: الظاهرية
 ۱ / التجويد والقراءات / ۱۶۱] ۳۱۲ س
۴. مرعشى - قم (۱ مج ۲۰۷۶) نسخ اسكندر بن اسد الله در پنجشنبه ۲۹ شوال
 ۱۳۱۲ هـ.
 ق، در فهرست به عنوان (مخارج الحروف) آمده، گ اپ - ۶ ر [ف: مرعشى ۶ /
 ۳۱۳] ۱۸۹
 س
- ۹۲ الدقائق المحكمة في شرح المقدمة ۹۲ س
 أبو يحيى زكريا انصاري (۸۲۳ - ۹۲۵ یا ۹۲۶ هـ. ق)
 أبو يحيى زكريا انصاري، شيخ الاسلام قاضى القضاة ذكريا بن محمد بن احمد بن
 زكريا
 انصاري سنيكى مصرى شافعي كه در سنيكه ۸۲۳ هـ. ق زاده شد و به
 قاهره
 رفت وزندگانی را در فقر ونداری به سر برد. در جامع شهر گرسنگی می کشید
 وشبها بیرون

می آمد و پوست خربزه جمع می کرد و آنرا می شست و با آن سد جوع می نمود.
ووقتی فضل و
معلوماتش بر همگان روشن گشت هدایا و عطایا به سوی او سرازیر می شد به گونه
ای که قبل از
رسیدن به مقام قضاء، در هر روز سه هزار درهم دریافت می کرد و با آن کتابهای
نفیسی فراهم
می آورد که مورد استفاده اهل علم قرار می گرفت. سلطان قایتبای چرکسی (۸۲۳ -
۹۱۰) مقام
(قاضی القضاة) را به وی پیشنهاد کرد و او نمی پذیرفت تا سرانجام پس از اصرار
فراوان این
منصب را قبول نمود. هنگامی که دید پاره ای از رفتار سلطان از حق منحرف است
نامه ای به
وی نوشت که ضمن آن، سلطان را از ظلم نهی می کرد، سلطان او را از این منصب
عزل نمود،
و دوباره به کار نخستین یعنی اشتغالات علمی سرگرم شد و تا پایان عمرش از اشتغالات
علمی

دست برداشت. وی در سال ۹۰۶ ه. ق نایبنا گشت.
زکریا انصاری در علوم و فنون از قبیل: فقه، اصول، تفسیر، حدیث، معانی، بیان،
بدیع، منطق، حکمت، حساب، فرائض، طب، هندسه، جبر و مقابله، عروض و قافیه
و فنون

تصوف تفوقی بر همگان به هم رسانید. اسماعیل پاشا بغدادی شمار زیادی از آثار
و تألیفات او

را یاد کرده است که از جمله آنها (فتح الرحمن بکشف ما یلتبس من القرآن) در
تفسیر می باشد.

وی در نود و نه و یا صدسالگی در ۹۲۵ یا ۹۲۶ ه. ق از دنیا رفت. اگر چه باید
گفت این مدت با

تاریخ تولدش سازگار نیست.

ت: سده ۹ یا ۱۰ ه. ق.

این کتاب، شرحی است بر (المقدمة الجزریه) حافظ محمد جزری. انصاری بر
(الحواشی المفهمه فی شرح المقدمة) که از احمد فرزند حافظ محمد جزری است
نیز

حاشیه ای نگاشته است.

باری، کتاب (الدقائق المحکمة) از شروح معروف و متداول میان طلاب و دانشمندان
می باشد که به (شرح شیخ الاسلام) نیز شهرت دارد.

آغاز: بسمله، الحمد لله الذي افتتح بالحمد كتابه.. وعمل به ثوابه.. وبعد،

فإن المنظومة في تجويد القرآن للشيخ الامام الحبر الهمام شيخ الاسلام
حافظ عصره أبي الخير محمد بن محمد الجزري (طيب الله ثراه وجعل
الجنة مأواه)... رأيت أن أضع لها شرحا يحل ألفاظها ويبين مرادها و
يكشف حقايقها، ويقيد مطلقها ويفتح مغلقها..

انجام:.. وبعضهم منعها لاستئصال الخروج من ثقیل إلى ثقیل مثله، فإن
انضمت الهاء بعد فتحة أو ألف نحو: (له، وناداه) وخلافها بلا خلاف
لانتفاء العلة السابقة، وقد تقضى أي انتهى نظمي لهذه المقدمة وهي
لقارئ القرآن مقدمة تحفة وهدية

والحمد لله لها ختام* ثم الصلاة بعد والسلام

أي: ثم بعد حمد الله الصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله وصحبه
الاطهار ختام لها كما أن ذلك ابتداء لها كما مر.

[وفي نسخة]: بعد والسلام على النبي المصطفى وآله وصحبه وتابعي
منواله

ما تلا القرآن بالاحسان* أو غرد القمري على الأغصان

تم بحمد الله وعونه، وقد فرغ من كتابته الفقير الراجي عفو ربه القدير
حافظ محمد بن احمد (غفر الله له)

بنگرید به: ریحان الادب ۱ / ۱۸۹. و: کشف الظنون ۱ / ۱۷۹۹، ذیل: المقدمة الجزرية ومواضع متعدد دیگر ذیل آثار انصاری. و: فهرست ظاهریة ۱ / تجوید / ۱۶۱ - ۱۶۹. و: هدیة العارفين ۵ / ۳۷۴. و: الكواكب السائرة ۱ / ۱۹۶ - ۲۰۷. شذرات الذهب ۸ / ۱۳۴ - ۱۳۶. و: النور المسافر ۱۲۰ - ۱۲۵. و: البدر الطالع ۲ / ۲۵۲، ۲۵۳. و: نظم العقیان ۱۱۳. و: ایضاح المکنون ۱ / ۱۰۱ و ۲۵۵ و ۲۶۱ و ۴۳۶ و ۴۷۵ و ۲ / ۱۴۴ و ۱۶۷ و ۱۷۷ و ۱۹۵. و: المحمد دون في الاسلام ۳۴۱ - ۳۴۳. و: معجم المؤلفين ۴ / ۱۸۲، ۱۸۳. و: veryichniss der arabischen handschriften II: : ۱۷۰, III: ۱۰. Ahlwardt

II, g: Brockelmann : ۱۱۷, ۱۱۸.

* نسخه:

۱. ملك - تهران (۳ مج ۲۸۴ * ۱۸) نسخ محمد بن يحيى بن بهاء لاريجاني در دهه ۵ سوم
۲. ظاهريه - دمشق (۱ مج ۳۲۹) نسخ عمر بن ابراهيم شافعي صفدى در روز شنبه ۱۳ ذح
۳. ظاهريه - دمشق (۱۷۲) نسخ سده ۱۰ هـ. ق، دارای حواشی، نسخه تصحيح شده، ۲۵
۴. گ، ۲۱ سطرى [ف: الظاهريه ۱ / تجويد / ۱۶۸، ۱۶۹] ۳۱۶ س
۵. ظاهريه - دمشق (۱ مج ۳۱۷) نسخ حدود ۱۰۳۴ هـ. ق، ۲۸ گ: ۱ - ۲۸، ۱۵ سطرى [ف: الظاهريه ۱ / تجويد وقرآت / ۱۶۳] ۳۱۷ س
۵. ظاهريه - دمشق (۸۱۵۱) نسخ ابراهيم بن اسماعيل عدوى قرشي در چاشت روز دوشنبه
- ۵ ع ۱ / ۱۰۷۴ هـ. ق، نسخه مقابله و تصحيح شده است، ۲۳ گ، ۲۵ سطرى [ف:
- الظاهريه ۱ / تجويد وقرآت / ۱۶۶، ۱۶۷] ۳۱۸ س
۶. ملك - تهران (۱ مج ۲۸۴ * ۱۸) نسخ حاج احمد قسطنونى در ۱۰۸۴ هـ. ق، با حواشى

- به خط نستعلیق با نشانه ء شهاب الدین، عصام الدین، مقرب، شرح [ف: ملك ۵ / ۱۱] ۳۱۹ س
۷. قدس رضوی - مشهد (۶۰ * ۷۱۴۵) نسخ یحیی بن محمد بن عثمان بن احمد بن نصر
- بن عبد الله بن جعفر الحباقره احسائي اشعری شافعی در سه شنبه ۱۷ صفر ۱۰۸۸ هـ. ق،
- ۲۵ سطری [ف: قدس ۶ / ۱۶۴] ۳۲۰ س
۸. ظاهریه - دمشق (۳۳۰) نسخ مصطفی دباس در چاشت روز ۴ ج ۱ / ۱۰۸۸ هـ. ق، نسخه
- در حاشیه تصحیح شده، ۱۹ گ، ۲۵ سطری [ف: الظاهرية ۱ / تجويد وقرآت / ۱۶۳] ۳۲۱ س
۹. گوهرشاد - مشهد (۲ مج ۸۱۲) نستعلیق سده ۱۱ هـ. ق، آغاز وانجام افتاده، ۱۲
- سطری [ف: چهار کتابخانه ء مشهد، ص ۳۰۰] ۳۲۲ س
۱۰. ظاهریه - دمشق (۱ مج ۳۳۲) نسخ درویش عبد الله در ۱۱۰۵ هـ. ق، گ ۱ - ۱۷، ۳۰

- سطری [ف: الظاهرية ۱ / تجويد وقرآت / ۱۶۴] ۳۲۳ س
 ۱۱. ظاهريه - دمشق (۳۴۲) نسخ على علام شبراوي در ۲۶ ع ۱ / ۱۱۳۲ هـ. ق،
 گ
- ۱۵۴ - ۱۷۶، ۲۳ سطری [ف: الظاهرية ۱ / تجويد وقرآت / ۱۶۴، ۱۶۵] ۳۲۴
 س
۱۲. ظاهريه - دمشق (۵۰۳۵) نسخ محمد ابن شيخ على ابن شيخ معن مجذوب
 بقاعي در
 ۱۱۳۹ هـ. ق، گ ۵۱ - ۶۸، ۲۳ سطری [ف: الظاهرية ۱ / تجويد وقرآت /
 ۱۶۵، ۱۶۶]
 ۳۲۵ س
۱۳. ظاهريه - دمشق (۱۰۰۱۷) نسخ ۱۱۵۶ هـ. ق، گ ۱۳ - ۴۲، ۱۹ سطری
 [ف:
 الظاهرية ۱ / تجويد وقرآت / ۱۶۷، ۱۶۸] ۳۲۶ س
۱۴. ظاهريه - دمشق (۱۰۵۵۰) نسخ عبد الغنى قدسي در سده ۱۲ هـ. ق ۳۵
 گ، ۱۹
- سطری [ف: الظاهرية ۱ / تجويد وقرآت / ۱۶۸] ۳۲۷ س
 ۱۵. ظاهريه - دمشق (۳۳۱) نسخ سده ۱۲ هـ. ق، گ ۲۵، ۱۷ سطری [ف:
 الظاهرية
 ۱ / تجويد وقرآت / ۱۶۴] ۳۲۸ س
۱۶. ظاهريه - دمشق (۱ مج ۶۵۱۶) نسخ مصطفى قبويني در سده ۱۳ هـ. ق، با
 يادداشت
 تملك مورخ ۱۲۸۰ هـ. ق، گ ۱ - ۲۴، ۲۱ سطری [ف: الظاهرية ۱ / تجويد
 وقرآت /
 ۱۶۶] ۳۲۹ س
۱۷. فيضيه - قم (۴ مج ۱۹۴۴) نوشته ؟، گ ۳۴ - ۶۶ [ف: فيضيه، استادى ۲ /
 ۳ ر ۱۵۵]
 ۳۳۰ س
۱۸. گلپايگانی - قم (۴ مج ۲۱۵۵) نوشته ؟، نسخه ناقص است [ف: گلپايگانی
 ۳ / ۱۷۶]
 ۳۳۱ س
- الراءات واللامات (قصيدة في -): شعله =
 قصيدة في الراءات واللامات: شعله.
 الرسالة الثانية من الاربعينات (في القراءات السبع): قاضى سعيد قمى =

الكشف عن القراءات السبع: قاضى سعيد قمى.

(٣١٦)

۹۳ الرسالة السلیمانیة فی بیان الایات والرسوم القرآنیة ۹۳ س
 شیخ محمد قاری (سده ۱۱ هـ . ق)
 * ترجمه و احوال او را در همین بخش قرائت و تجوید، ذیل (مفتاح الفرقان فی بیان
 الوقوف
 و رسم القرآن: شیخ محمد قاری) ببینید.
 # ت: سده ۱۱ هـ . ق.
 این کتاب غیر از (مفتاح القرآن) خود او است. وی آنرا به درخواست شیخ مهدی
 قاری به
 نام شاه سلیمان صفوی در سی و سه باب و خاتمه تألیف و تنظیم کرده است: چهارده
 باب از
 این کتاب در اختلاف قراء کوفی و مدنی اول و مدنی متأخر، و قراء بصری اول و بصری
 متأخر که هر کدام در یک باب مطرح شده و: باب پانزدهم - در ناسخ و منسوخ.
 باب شانزدهم -
 در اعداد سور و آیات و کلمات. باب هفدهم - در نامهای قرآن که در خود قرآن آمده
 است. باب
 هیجدهم - در ترتیب سور از نظر نزول... باب بیست و سوم - در خمس و عشر.
 باب
 بیست و چهارم - در فواصل سور. باب بیست و پنجم - در جزء و نصف و حزب...
 باب بیست و هشتم
 در واوات زاده. باب بیست و نهم - در یا آت مرسومه. باب سی ام - در تاآت
 مطوله (مبسوطه)..
 باب سی و دوم - در وقف نبی و وقف غفران. باب سی و سوم - در رموز وقف.
 خاتمه - در ظاآت
 قرآن که به نظم می باشد.
 آغاز: بسمله، الحمد لله رب العالمین.. أما بعد فيقول الفقير إلى الله الغني
 محمد بن شمس الدين كاظمي القاري: قد التمس مني أخي وعضدي و
 نورعيني.. الشيخ مهدى القاري..
 انجام: ... واطعن بظل ظلام ظلت توقظه.
 بنگرید به: الذريعة ۱۱ / ۱۹۹.
 * نسخه: ۱. الهیات - مشهد (۲۵۳ ردیف: ۲۹۵) نسخ غره و شعبان ۱۰۸۸ هـ . ق،
 در فهرست به
 عنوان (سلیمانیة) آمده، ۸۹ گ [ف: الهیات مشهد ۱ / ۱۵۰] ۳۳۲ س
 رساله فی ما أجمع القراء علی إظهاره وإدغامه:؟ =

ما أجمع القراء على إظهاره وإدغامه (رسالة في -):؟

(٣١٧)

۹۴ الرعاية لتجويد الرواية وتحقيق لفظ التلاوة ۹۴ س
مکی بن ابی طالب قیس (۳۵۵ - ۴۳۷ ه. ق)
* أبو محمد مکی بن ابی طالب حموش بن محمد بن مختار قیسی قیروانی قرطبی
نحوی، متبحر
در علوم عربیت و تجوید قرآن که از نظر فهم مطالب و اخلاق و کثرت تألیف از افراد
مبرز
به شمار است. وی در قیروان در شعبان سال ۳۵۵ ه. ق زاده شد و در سیزده سالگی
به مصر
رفت و به مکه نیز سفر کرد و استماع حدیث نمود. پس از مسافرت به مصر به قیروان
بازگشت.
و پاره ای از علوم حساب و آداب را تکمیل کرد و دوباره به صوب مصر روی نهاد.
و قرات قرآن
را نزد ابی الطیب عبد المنعم حلبی اتخاذ نمود. او بارها به قیروان سفر کرد و به مصر
بازگشت در
سال ۳۸۷ ه. ق به سوی مکه رفت و تا آخر سال ۳۹۰ ه. ق محار بیت الله الحرام
بود، و
پس از آن به مصر مراجعت کرد و دوباره به قیروان رفت و پس از آن به اندلس سفر
نمود و در
جامع قرطبه مجلس قرائت را بنیاد کرد تا آنکه حسن بن جمهور او را به عنوان امام
جمعه برای
اقامه نماز جمعه و ایراد خطبه منصوب ساخت، او در اصلاح امور مردم و مستجاب
الدعوه بودن
بی نهایت شهرت داشت و مرجع استفاده شمار زیادی از خلائق بود، سرانجام در دوم
محرم
سال ۴۳۷ ه. ق از دنیا رفت. از جمله آثار او است: (الرعاية لتجوید القرآن) در
چهار جزء،
(الهدایة إلى بلوغ النهایة) در معانی قرآن کریم، (الکشف عن وجوه القراءات و عللها)
در
بیست جزء، (الایضاح لناسخ القرآن و منسوخه) در سه جزء. (تفسیر القرآن) در ده
جزء، و جز
آنها.
ت: ۴۲۰ ه. ق.
این کتاب در چند باب تنظیم شده که در این ابواب راجع به ترغیب بر حفظ و نیز

ثواب تلاوت، وفضل و شرف قاری و امثال آنها گفتگو شده، و آنگاه ابوابی دیگر آمده که در آن درباره قواعد تجوید - به گونه ای نسبتاً مفصل و ساده و روان - مطالبی دیده می شود. مؤلف در مقدمه آن می گوید: (به سال ۳۹۰ ه. ق تألیف این کتاب را آغاز نمودم و پس از سی سال آنرا به پایان بردم و فقط مطالبی را - که متفق علیها از نظر قراء می باشد - در آن آورده ام، و تاکنون هیچیک از متقدمین چنین کتابی را تدوین نکرده است. در پایان ش ۵۷۳۱ ظاهریه آمده است: تم الكتاب... التلاوة بعلم مخارج الحروف وصفاتها وألقابها وتغير معانيها وتعليلها و بيان الحركة التي يلزمها، وذلك بتأييد الله وحسن عونه.. آغاز: بسملة [قال أبو محمد..] الحمد لله المنعم بالآئه، المتفضل بنعمائه، الذي لم يزن بصفاته وأسمائه، الذي أنزل الكتاب على عبده ورسوله

محمد (صلى الله تعالى عليه وسلم).. أنزله بلسان العرب المبين، ونظمه من الحروف التي في حكمتها عبق للمعتبرين، ودلالة للمتوسمين، إذ قد استولت مع قلتها جميع لغات العرب مع اتساعها اعتبارا في الخطب والكلام..

انجام:.. والادغام: إنما هو أن يدغم الحرف في غيره لا في نفسه، فتقول: (أخفيت النون عند السين، ولا تقول أخفيت في السين)، وتقول: (أدغمت النون في الواو)، ولا تقل: (أدغمتها عند الواو)، فاعرف الفرق بين هذه التراجم تبين لك المعاني إن شاء الله تعالى وحده وكفى.

بنكرید به: كشف الظنون ٩٠٨، ٩٠٩. و: الصلة ٥٧٢. و: معجم الادباء، ١٩ / ١٦٧. و: طبقات القراء ٢ / ٣١٠.

و: نزهة الالباء، ٤٢١. و: الديباج ٣٤٦. و: بغية الوعاة: ٣٩٦. و: شذرات الذهب ٣ / ٣٦٠. * نسخه:

١. مرعشى - قم (١ مج ٥٨٥) نسخ؟ نسخه أي كهن ونفيس كه تصحيح شده، گ ١ پ - ٤٣

پ [ف: مرعشى ٢ / ١٧٧] ٣٣٣ س

٢. ظاهريه - دمشق (٥٧٣١) نستعليق ١٢١٤ هـ. ق در (ازكوب)، ٥٠ گ، ٢١ سطرى

[ف: الظاهرية ١ / تجويد والقراءات / ١٩٦، ١٩٧] ٣٣٤ س

٩٥ رموز القراء ورواتهم (منظومة في -) ٩٥ س

ابى مزاحم خاقاني (٢٤٨ - ٣٢٥ هـ. ق)

* ترجمهء احوال او را در همين بخش قرائت و تجويد، ذيل (قصيدة في التجويد: أبو مزاحم

خاقاني) ببينيد.

ت: سده ٣ يا ٤ هـ. ق.

این منظومه که در دوازده بیت است از آغاز تا انجامش را برای مزید اطلاع می آوریم:

ابج دهر حطی کلم فضق رشت * لكل امام حرف رمز تحصلا

الف نافع بالقالون جيمها * لورش وقل دال لمكى توصلا

كذا الهاء للبرى والزاقنبل * وحا ابن العلاء والطاء دوريه ولا

كذا الياء للسوسى وكاف بن عامر * ولا هشام ميم ذكوان فاعقلا

وبالنون فاحصص عاصما وبصاها * لشعبته والعين للحفص عملا

وبالفاء فامدح حمزة ثم ضاها * يلى خلف والقاف خلادهم تسلا

وبالراء فاسنح للكسائي وسينها * لليت و حرف التاء لدور وقد خلا

(٣١٩)

وإن لنا أخذ القراءة سنة * عن الأولين المقرئين ذوى الستر
فلسبعة القراءة حق على الورى * لاقرائهم قرآن ربهم الوتر
وبالحرمين ابن الكثير ونافع * وبالبصرة ابن للعلا أبو عمرو
وبالشام عبد الله وهو ابن عامر * وعاصم الكوفى وهو أبو بكر
وحمزة أيضا والكسائي بعد * أخو الحذق بالقرآن والنحو والشعر
[لابي مزاحم الخاقانى (عفى الله عنه)]
* نسخه:

۱. مركزي - تهران (۵ مج ۱۹۱۶) نسخ محمد بن على بن محمد عاملي در سده ۵
۸. ق، گ

۳۰ [ف: مركزي ۸ / ۵۳۱] ۳۳۵ س

۹۶ رموز القراءة ورواتهم (منظومة في -) ۹۶ س
يعقوب بن بدران (م ۶۸۸ ه. ق)

* تقى الدين أبو يوسف يعقوب بن بدر الدين - يا - بدران يوسف بن منصور بن
بدران دمشقي

مصرى، معروف به (جرائدى)، استاد قرآت در سرزمين مصر كه در دمشق به دنيا
آمد، وقرآت

را از سخاوى وديگران فراگرفت، ودر اين علم شهرت يافت. وى از زيديدى وديگران
روايت

دارد، ودر قرائت مقام نخست را دارا بود. وهشتاد واندى سال بزيست، وسرانجام در
شعبان

۶۸۸ ه. ق در قاهره از دنيا رفت. از آثار او است: (حل رموز الشاطبية - يا -
كشف الرموز)،

(المختار) كه اين دو در قرائت نگارش شده اند، (سكر مصر في ذوق أهل العصر) در
نوادر،

(ديوان شعر)، (غرة الصباح في وجوه نظم الملاح)، وجز آنها
ت: سده ۷ ه. ق.

منظومه یادشده بدین صورت آغاز شده وادامه می یابد. وممكن است بخشى از
منظومه

ابن بدران در قرائت باشد؟

وهاك بيان الرمز في تسع أبيات * على الوزن وهو المفردا حفظ ليسهلا

ابج الف عن نافع ثم باوها * لقالون ثم الجيم ورش به انجلا

دهز دال مك ثم هاء لا حمد * وحيث أتاك الزاى فاجعله قنبلا

وحطى لحرف الهاء بصر وطاوها * لدوريهم واليا لصالح اقبلا

كلم كاف الشامي واللام عن هشام* وابن ذكوان له الميم مثلا
نصع نونها عن عاصم ثم صاها* لشعبتهم والعين حفص بها اعتلا

فضق فأؤها عن حمزة ثم ضادها * لها خلف والقاف خلاد اعقلا
 رشت را على ثم سين ليلتهم * وتاحفص الدوري وهي الذكر قدخلا
 وناظمها يرجو نجاته ورحمة * من الله يعقوب بن بدران ذي العلا
 بنگريد به: هدية العارفين ٢ / ٥٤٥. و: طبقات القراء، ٢ / ٣٨٩. و: شذرات الذهب
 ٥ / ٤٠٧. و: كشف الظنون
 ٦٤٧ و ٦٨٦ و ٩٩٤. و: معجم المؤلفين ١٣ / ٢٤٦. و: الاعلام، زركلي ٩ /
 ٢٥٧. و: حسن المحاضرة ١ / ٢٨٩.
 * نسخه:

١. مركزي - تهران (٤ مج ١٩١٦) نوشته محمد بن علي بن محمد عاملي سده ٨
 ه. ق، گ
 ٣٠ [ف: مركزي ٨ / ٥٣١] ٣٣٦ س
 ٩٧ رموز القراء ورواتهم ٩٧ س
 ؟
 * نویسنده این یادداشت - که دريك برگ است - شناخته نشد.
 # ت:؟

برای معرفی این نوشته سراسر آنرا در زیر می آوریم:
 رموز القراء ورواتهم: (ا): نافع، (ب): ابن كثير، (ت): ابن عامر، (ث): أبو عمرو،
 (ج): عاصم، (ح): حمزة، (خ): كسائي، (د): الكوفيون، (ذ): الكوفيون وابن عامر،
 (ر): الكوفيون وابن كثير، (ز): حمزة والكسائي، (س): الكسائي وعاصم، (ش):
 الكوفيون وأبو عمرو، (ص): الكوفيون ونافع، (ض): نافع وابن عامر، (ط):
 الحرميان وابن عامر، (ظ) ابن كثير وأبو عمرو، (ع): الحرميان وأبو عمرو، (غ):
 الحرميان، (ف): عاصم وحمزة، (ق): قالون، (ك): ورش، (ل): البزى، (م):
 قبل، (ن): هشام، (ه): ابن ذكوان، (و) شعبه، (ى): حفص، وباقي الرواة وهم
 رواة أبي عمرو وحمزة والكسائي لا رموز لهم لقلّة اختلافهم وإنما يذكرون بأسمائهم
 فالواو والرمزة من واو الاصل نحو وجه ووعد فأما العاطفة الزائدة فللفصل بين الرموز و
 الله الموفق.
 ابتشجح، خدد، رز، سشص، ضبطع، عفق، كلمن، هوى، والله أعلم بالصواب.
 * نسخه:

١. مركزي - تهران (٣ مج ٦٢٠٩) نسخ سده ٨ ه. ق، گ ٣٨ پ [ف: مركزي
 ٢١٨ / ١٦]

۹۸ روح المزید فی شرح العقد الفرید فی نظم التجوید ۹۸ س
محمد بن محمود سمرقندی (م ۷۸۰ هـ. ق)
* ترجمه و احوال او را در همین بخش (قراءت و تجوید) ذیل (شرح القصیده الفایحه
فی

تجوید الفاتحة: محمد بن محمود سمرقندی) ببینید.

ت: سده ۸ هـ. ق.

سمرقندی این کتاب را در شرح (قصیده و لامیه) خود که به (العقد الفرید فی نظم
التجوید)

نامبردار است ساخته و از این کتاب در (المبسوط فی القراءات السبع) خود یاد کرده
است.

آغاز: بسمله [اللهم وفق لاتمامه]، الحمد لله الذى خلق الانسان في أحسن

تقويم، وأرسل إليه الرسل ليهديه إلى الصراط المستقيم... وبعد، فيقول

العبد الضعيف الحافظ لكلام الله.. محمد بن محمود بن محمد الشريف

السمرقندی المحتدی، الهمدانی المولدی: إن الواجب على المكلف أولاً

أن يعرف ربه.. ثم يجب عليه الصلوة، وهى لا تصح إلا بالقراءة لكتاب

الحق، والقراءة لا تصح إلا بمعرفة الحروف ومخارجها...

انجام [در نسخه ۲ مج ۴۴۳۸ مرکزی]:... على قدر ألف تامة كما يفعله من

تحقق الهمزة..

بنگرید به: کشف الظنون ۱۱۵۲. و: فهرست مجلس ۱۷ / ۹۸ - ۱۰۱.

* نسخه:

۱. مرکزی - تهران (۲ مج ۱۹۱۶) نسخ محمد بن علی بن محمد بن ماجر کوبنی؟
عاملی در

سده ۸ هـ. ق در (جزین)، با تاریخ مقابله ۸۶۶ هـ. ق، گ ۱۳ - ۲۸ [ف]:

مرکزی ۸ / ۵۳۰

س ۳۳۸

۲. قدس رضوی - مشهد (۲۲ / تجوید) نسخ صالح بن فالح در ۹۱۴ هـ. ق [ف]:

قدس

۲ / ۲۳۰ [۳۳۹ س

۳. مجلس - تهران (۵۶۴۵ - ثبت قدیم: ۶۱۹۹۸ - جدید: ۸۳۴۶) نسخ جعفر بن

محمد

عاملی (ساکن قزوین) در ۹۵۷ هـ. ق، ۶۰ ص، ۲۰ سطر [ف: مجلس ۱۷ / ۹۸

۱۰۱ -

س ۳۴۰

۴. مرکزي - تهران (۲ مج ۴۴۳۸) نوشته ۲ عماد بن رضا حسيني در ۱۰۰۸ ه. ق،
گ ۳۷ - ۶۳
[ف: مرکزي ۱۳ / ۳۳۹۸] ۳۴۱ س

۹۹ زبدة العرفان في وجوه القرآن ۹۹ س
پالوی (زنده در ۱۱۷۳ ه. ق) * حامد ابن حاج عبد الفتاح پالوی رومی، عالم به
قرآآت و تجوید، وزنده در ۱۱۷۳ ه. ق که
ترجمه ء احوال او به دست نیامد.
ت: دهه ء آخر ع ۱ / ۱۱۷۳ ه. ق.
کتابي است در قرائت و تجوید که پالوی آنرا در دهه ء آخر ع ۱ / ۱۱۷۳ ه. ق در
(مدرسه ء
خاتونیه ء) توقات عثمانیه به پایان برده و کتاب مزبور به طبع رسیده است. این کتاب
را محمد

امین بن عبد الله امام رومی شرح کرده، و آنرا (عمدة الخلان) نامیده است.
آغاز: بسمله، الحمد لله الذي جعلنا من القارئین الذين هم قرؤوا القرآن بصحيح
الروایات، وأدخلنا في سلك قرین المقرئین الذين هم رتلوه بوجوه
القراءات، والصلاة والسلام على سيدنا محمد الذي نطق الحروف بأفصح
اللغات، وعلى آله وأصحابه الذين هم ميزوها بالمخارج والصفات..
انجام:.. قد وقع تسويد هذا الكتاب المتين بتأييد واجب القوى والتنعيم
المستبين، بديع الشكل عديم المثال، كثير النفع قليل المقال في مدينة
توقآت بمدرسة خاتونیه (صانها الله عن المصائب الدنية والدنيوية) وتيسر
الختم في العشر الأخير من شهر ربيع الأول لسنة ثلاث وسبعين ومائة و
ألف بعد هجرة من له العز والشرف، ختم الله لنا بالحسنى، هو مولينا ونعم
المولى.

بنگرید به: إيضاح المكنون ۱ / ۶۱۱. و: معجم المطبوعات ۱ / ۵۲۱. و: معجم
المؤلفين ۳ / ۱۷۹. و: فهرست
ظاهريه ۱ / تجويد وقرآآت / ۳۸۹، ۳۹۰. و: فهرست تیموريه ۱ / ۳۸ و ۲۸۱. و
۳ / ۲۶.
* نسخه:

۱. ظاهريه - دمشق (۳۶۵۶) نسخ گویا مؤلف؟ در دهه آخر ع ۱ / ۱۱۷۳ ه. ق در
مدرسه ء

خاتونیه ء توقات، ۶۴ گ، ۱۷ سطرى [ف: الظاهرية ۱ / تجويد وقرآآت / ۳۸۹،
۳۹۰] ۳۴۲

۲. سنا - تهران (۱۲۶۱ * ۱۷۹۵۱) نسخ سيد محمد فؤادى، شاگرد توفيقى افندى
زاده در

آغاز ج ۲ / ۱۲۳۹ ه. ق، آراسته، دارای حواشى، با یادداشت تملك شيخ مصطفى
قوچ

حصاری معروف به حاجی شیخ در (جامع نصرتیه) مورخ ۱۲۶۱ ه. ق، ۱۲۰ گ
[ف: سنا

۲ / ۱۹۵ [۳۴۳ س

۳. گلبایگانی - قم (۳۶۵) نستعلیق؟ نسخه تصحیح شده و دارای حواشی است، ۳۶
گ [ف:

گلبایگانی ۱ / ۳۰۷ [۳۴۴ س

١٠٠ سراج القارى المبتدى وتذكرة المقرى المنتهى في حل قصيدة
الشاطبي ١٠٠ س

ابن قاصح عذرى (٧١٦ - ٨٠١ هـ. ق)

* أبو البقاء على بن عثمان بن محمد بن احمد بن حسن قاصح عذرى بغدادى،
معروف به

(ابن قاصح)، اهل بغداد كه در قاهره مقيم گشت، وى دانشمندی آگاه به قرائت
وفلك وهيئت

كه آثار فراوانى از خود به جاى نهاده، واز جمله ء آنها است: (تحفة الانام في الوقف
على الهمز

لحمزة وهشام)، (قرة العين في الفتح والامالة بين اللفظين)، (تحفة الطلاب في العمل
بربع

الاسطرلاب)، (هداية المبتدى في معرفة الاوقاف بربع الدائرة الذى عليه المقنطرات)،
(درة

الافكار في معرفة اوقات الليل والنهار)، (الامالى المرضية في شرح القصيدة العلوية)،
(تذكرة الاصحاب في تقدير الاعراب)، (تلخيص الفوائد في شرح عقيلة أرباب
القصائد)،

(العلوية في القراءات السبع المروية)، مصطلح الاشارات في القراءات المروية عن
الثقات) وجز آنها.

ت: ١٨ شعبان او اخر سده ء ٨ هـ. ق.

اين كتاب، شرح قصيده ء لاميه ء شاطبي موسوم به (حرز الامانى ووجه التهاني) در
قراآت

است، وى در اين شرح گزارشهاى سخاوى وفاسى وشعله وابن جباره وجعبرى
وديگران بر

(حرز الامانى) را فشرده ساخته ومطالبى از خود بر آن افزوده است كه در شروح
(حرز

الامانى) وجود نداشته است.

آغاز: بسمله، [قال الشيخ الامام العالم العامل العلامة الحبر الفهامة أبو البقاء
على بن عثمان بن محمد بن أحمد بن القاصح (تغمده الله برحمته وأسكنه

فسيح جنته)]: الحمد لله الذى علم القرآن وزين الانسان بنطق اللسان،

فطوبى لمن يتلو كتاب الله حق تلاوته ويواظب آناء الليل وأطراف النهار

على دراسته.. أما بعد فإن أسهل ما يتوصل به إلى علم القراءات من

التصانيف المنظومات نظم الشيخ... وقد اختصرت هذا الكتاب من شرح

السخاوى والفاسى وأبى شعله وابن جبارة والجعبرى وغيرهم، وزدت

فیه فوائد لیست من هؤلاء الشروحات..
انجام: .. لانهم في الصلوة تبع لرسول الله (صلى الله عليه وسلم) فلهذا
أصابتهم نجاتها وبركاتها (رضى الله عنهم أجمعين) هذا آخر الكتاب والله
الموفق للصواب وحسبنا الله.
بنگرید به: کشف الظنون ۱ / ۶۴۷ و موارد متعدد دیگر در ذیل آثار ابن قاصح. و:
فهرست ظاهریه ۱ / تجوید و

قراآت / ۳۹۱ - ۳۹۴ . و: الاعلام ۵ / ۱۲۷ . و: طبقات القراء، ۱ / ۵۵۵ . و:
الضوء اللامع ۵ / ۲۶۰ . و: هدية العارفين
۱ / ۷۲۷ . و: إيضاح المكنون ۱ / ۲۴۳ و ۲۷۲ . و: فهرس المخطوطات المصورة
۳ / ۱۸ . و: معجم المؤلفين
۷ / ۱۴۸ . و:

veryichniss der arabischen handschriften : ۲۰۹ , ۲۱۰ , ۲۳۵ .

I...: Ahlwardt

II, y: Brockelmann : ۱۶۵ .

* نسخه:

۱. ظاهریه - دمشق (۳۰۳) نسخ محمد بن موسی بن محمد فیومی شافعی در روز
سه شنبه ۱۷

صفر ۱۰۲۴ هـ. ق برای علامه شیخ احمد بلکوسی، ۲۴۸ گ، ۲۱ سطر [ف]:
الظاهرية

۱ / تجوید و قرائت / ۳۹۳ [۳۴۵ س

۲. مجلس - تهران (۴۲۹۵ - دفتر: ۶۲۵۲۷) نسخ یوسف ابن حاجی رمضان در
یکشنبه ۲۷

محرم ۱۰۵۵ هـ. ق، ۲۰۸ گ، ۲۳ سطر [ف: مجلس ۱۱ / ۳۰۶] ۳۴۶ س
۳. ظاهریه - دمشق (۲۹۷) نسخ زین العابدین محمد بن محمد خطیب ایتکاوی در
سده ۱۱ هـ.

ق برای شمس الدین محمد بن زین الدین حاج منصور تونسسی، با یادداشت تملك ابی
الفلاح

عبد الحی بن احمد بن محمد بن عماد حنبلی، صاحب کتاب (شذرات الذهب)
متوفی در

۱۰۸۹ هـ. ق، نسخه مقابله شده است، ۲۵۱ ک، ۱۹ سطر [ف: الظاهرية ۱ /
تجوید و

قراآت / ۳۹۱ ، ۳۹۲ [۳۴۷ س

۴. ظاهریه - دمشق (۶۰۸۰) نسخ سید محمد ابن سید شیخ عثمان محبی قادری
شافعی در ۳

ج ۲ / ۱۱۹۲ هـ. ق آراسته، ۲۴۵ گ، ۲۱ سطر [ف: الظاهرية ۱ / تجوید
وقراآت

/ ۳۹۴ [۳۴۸ س

۵. الهیات - تهران (۱۴۳ د) نسخ سده ۱۲ هـ. ق از روی نسخه اصل، با
یادداشت مورخ

۱۱۹۵ هـ. ق، ۲۲۶ ص، ۲۱ سطری [ف: الهیات ۱ / ۵۶۰] ۳۴۹ س
۶. ظاهریه - دمشق (۹۸۹۴) نسخ سده ۱۳ هـ. ق، در برگ آغاز ترجمه ء احوال
مؤلف به
گونه أي فشرده آمده است، ۲۰۵ گ، ۲۰ سطری [ف: الظاهرية ۱ / تجويد وقرآت
/ ۳۹۳،
[۳۹۴] ۳۵۰ س
۷. ملی فارس - شیراز (اختصاصی: ۱۶۶ عمومی ۱ / ۲۹۷ - شا) نسخ؟، ۲۳۶ گ
[ف: ملی
فارس ۱ / ۱۴۶] ۳۵۱ س
السليمانية في بيان الايات والرسوم القرآنية: شيخ محمد قارى =
الرسالة السليمانية في بيان الايات و..: شيخ محمد قارى.

الشاطبية: شاطبي

= حرز الاماني ووجه التهاني: شاطبي.

۱۰۱ الشافي في القراءات ۱۰۱ س

اسماعيل سرخسي (قراي) (پس از ۳۳۰ - ۴۱۴ ه. ق)

* أبو محمد اسماعيل بن ابراهيم بن محمد بن عبد الرحمن سرخسي هروي، معروف به

(قراي)، محدث، فقيه واديب كه پس از ۳۳۰ ه. ق زاده شد ودر شعبان ۴۱۴ ه. ق از دنيا

رفت، از آثار او است: (المجمع بين الصحيحين)، (درجات التائبين ومقامات الصديقين)،

(الشافي في القراءات)، (الكافي في القراءات السبع) در چند مجلد

ت: سده ۴ يا ۵ ه. ق.

كتابي است بسيار مفصل ومبسوط در انواع قراءات قرآن كريم.

آغاز [در نسخه ش ۱۲۲۷ مجلس]: علي بن مثنى الموصلي، قال: حدثنا عبد العزيز..

انجام [در همان نسخه وناقص]: .. علي طريق الخضوع لعبادة الله تعالى.

بنگرید به: كشف الظنون ۵۵۹ و ۷۴۵ و ۱۰۲۳ و ۱۳۷۹ و ۱۸۳۹. و: طبقات

الشافعية ۳ / ۱۱۵، ۱۱۶. و:

طبقات القراء، ۱ / ۱۶۰. و: معجم المؤلفين ۲ / ۲۵۶. و: الاعلام ۱ / ۳۰۱. و:

غاية النهاية ۱ / ۱۶۰.

* نسخه:

۱. مجلس - تهران (۱۲۲۷ * ۱۲۹۸۹) نسخ سده ۵ يا ۶ ه. ق، ۶۰۴ ص، ۲۰

سطري،

در برگ اول يادداشت سودمندی است درباره کتاب از محمد قمی ساکن (مدرسه

ء مروی)

تهران، مورخ ۱۳۰۵ [ف: مجلس ۴ / ۱۵] ۳۵۲ س

۱۰۲ شرح حديث (أنزل القرآن على سبعة أحرف) ۱۰۲ س

منقول از خط شيخ؟

* مؤلف شناخته نشد.

ت:؟

يك از برگي از كتابي است كه در نسخه ش ۷ مج ۶۶۶ الهيات مشهد به عنوان

نوشته أي

منقول از خط شيخ؟ با دعای (خلد الله ظلالة) دیده می شود.

آغاز: قال بعض المحققين استقرى ذلك فوجد جميع اختلاف القراءات شاذها و
صحيحها لا يخرج عنها، وذلك..

انجام:.. ولا تعلق لذلك باختلاف أوجه القراءات، والله اعلم [نقلت من خط
الشيخ خلد الله ظلالة]

* نسخه:

۱. الهیات - مشهد (۷ مج ۶۶۶ * ۴۹۳) نوشتهء؟ يك برگ [ف: الهیات مشهد ۱
/ ۴۶۴
س ۳۵۳

شرح حرز الامانى ووجه التهانی: ابن قاصح عذرى =
سراج القارى المبتدى وتذكرة المقرى المنتهى في حل قصيدة الشاطبي: ابن قاصح
عذرى.

شرح حرز الامانى ووجه التهانی: أبو شامة =

إبراز المعاني من حرز الامانى: أبو شامة

شرح حرز الامانى ووجه التهانی: جعبرى =

كنز المعاني في شرح حرز الامانى: جعبرى.

شرح حرز الامانى ووجه التهانی للشاطبي: حافظ عمادي =

مبرز المعاني في شرح حرز الامانى ووجه التهانی: حافظ عمادي.

۱۰۳ شرح حرز الامانى ووجه التهانی للشاطبي ۱۰۳ س

جلال الدين سيوطى (۸۴۹ - ۹۱۱ ه. ق)

* ترجمه ء احوال او را در بخش تفسير، ذيل (تفسير الجلالين: جلال الدين محلى و
جلال الدين سيوطى) بينيد.

ت: پنجشنبه ۱۱ رجب / ۸۸۴ ه. ق.

این کتاب شرح قصیده ء لامیه ء شاطبی موسوم به (حرز الامانى ووجه التهانی) است
که

گزارشى مزجى وكم حجم وفشرده مى باشد، وسيوطى آنرا در روز پنجشنبه ۱۱
رجب ۸۸۴ ه.

ق به پايان برده است.

آغاز: بسمله، الحمد لله رافع أهل كتابه، وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك
له تعظيما لجنابه، وأشهد أن محمدا عبده ورسوله.. هذا شرح لطيف

مزجته بقصيدة الامام أبي القاسم الشاطبي في القراءات تبركا بسلفها و
تيمنا ببركات مؤلفها، هاديا إلى مقاصدها، مرشدا إلى مصادر آياتها و
مواردها، والله أسأل أن ينفع به ويجعله خالصا من شبه الرياء وريبه..
انجام: ... وقد تطلعت بهذا الشرح على جنابه رجاء الدخول في زمرة أصحابه
[انجام نسخه ش ٢٩٩ ظاهريه: قال مؤلفه سيدنا الشيخ الامام العالم
العاقل الحافظ المجتهد الورع الزاهد، قطب دائرة الأرض أي الوجود،
جلال الدين أبو الفضل عبد الرحمن ابن الشيخ الامام.. كمال الدين
أبو المناقب أبو بكر السيوطي]: فرغت من هذا الشرح يوم الخميس حادى
عشر رجب سنة أربع وثمانين وثمانماية (أحسن الله ختامها بمنه
وكرمه).

بنگرید به: الضوء اللامع ٤ / ٦٥ - ٧٠. و: شذرات الذهب ٨ / ٥١ - ٥٥. و:
الكواكب السائرة ١ / ٢٢٦ - ٢٣١. و:
النور المسافر ٥٤ - ٥٨. و: البدر الطالع ١ / ٣٢٨ - ٣٣٥. و: هدية العارفين ١ /
٥٣٤ - ٥٥٤. و: حسن المحاضرة
١ / ١٨٨ - ١٩٥. و: فهرس الازهرية ٦ / ٢٨٧. و: عقود الجواهر ١٩٤ - ٢١٦.
و: المؤرخون في مصر في القرن
الخامس عشر الميلادى ٥٦ - ٦٨. و: التعريف بالمؤرخين ١ / ٢٥٣، ٢٥٤. و:
مقدمة نظم العقيان. و: فهرست
ظاهريه ١ / تجويد وقرآت / ٣٩٩، ٤٠٠. و: روضات الجنات ط سنگى ٤٣٢ -
٤٣٧. و: كشف الظنون در مواضع
بسيار متعدد ذيل آثار سيوطى. و: إيضاح المكنون در مواضع متعدد. و: مقدمة
الشماریخ في علم التاريخ، سيوطى،
از Leyhald. و: مقدمة لب الالباب، سيوطى، از Potrus. و: الثقافة بالقاهرة،
احمد عبد الغفور عطار ١٣ / ٢٩ - ٣١. و:
مجلة المجمع العلمي العربي ٢٦ / ٤٣٤ - ٤٣٦. و: المقتبس ٣ / ٥٧. و: معجم
المؤلفين ٥ / ١٢٨ - ١٣١. و:

catalogue of aradic mannscripts: - ٤٠٠, ٤٢٧ - ٤٣٧, ٤٨٥
Mianganana

Las manusecrits arabcs de de I ' ٣ Escurial : ١٢٧, ١٣٠, ٣٠٩ .
١٩٧ Arabic manuscripts in the Princetone - ١٩٩ .
Cataloge des manuscris arabes I: De : ١٤٨, ٢٩٢, ٣٢٧, ٣٧٦ .
slame

I, Ahlwardt : ١٥٨ - ١٦٨, ٣٥٠, ٣٥٤, II : ٤٦١, ٤٦٢, ٥١٠ ,

verzeichniss der aradichen handschriften

, ٦١٩ , ٦٣٩ - ٦٤٥ , ٦٤٩ - ٦٥١ , ٦٦٨ , ٦٦٩ , III , ٣٥٧ , ٣٥٨ , IX :

٥١١ , ٥١٥ , ٥٨٧ , ٥٨٨ , ٥٩٥ , ٥٩٦ , ٦١١ - ٦١٤

٣١١ - ٣١٤ , ٤٦٣ - ٤٦٥ .

IV: islam ' de I, Encyclopedie: Brockelmann : ٦٠١ - ٦٠٣

II, g: Brockelmann : ١٤٣ - ١٥٨ .

٣٥٥ Rieu arabic manuscripts , ٤٣٨

* نسخه:

١. ظاهریه - دمشق (٢٩٩) نسخ خوش سده ١٠ ه. ق، نسخه به شدت رطوبت

و آسیب

دیده، با یادداشت تملك مورخ ١٠٢٦ و ١٠٤٢ ه. ق، ١٢٢ گ، ١٧ سطری [ف:

الظاهرية ١ / تجويد وقرآت / ٣٩٩ ، ٤٠٠] ٣٥٤ س

٢. مرعشى - قم (٤ مج ٢٥٤٤) نسخ عبد الخبير بن محمد مفيد رازى در سه شنبه ١٤ رجب

١١٣٠ هـ. ق در مکه و مكرمه، نسخ تصحيح شده ودارای حواشى است، فهرست نويس

مؤلف را نشناخته است [ف: مرعشى ٧ / ١٢٨] ٣٥٥ س

شرح حرز الامانى ووجه التهانى: شعله =

كنز المعاني في شرح حرز الامانى: شعله.

شرح حرز الامانى ووجه التهانى: عباد بن احمد حسنى اصفهاني =

كاشف المعاني في شرح حرز الامانى: عباد بن احمد حسنى اصفهاني.

١٠٤ شرح حرز الامانى ووجه التهانى للشاطبي ١٠٤ س

؟

* مؤلف شناخته نشد و با اينكه نسخه ء كتاب مورد بحث از نزديك ديده شد

مشخصاتى از مؤلف

به دست نيامد.

ت:؟

شرح مذکور قبل از ورود در بحث دارای مقدمه آي است که در فصول زیر تنظيم شده است،

(و کتاب شرح مفصل و سودمندی است):

١. في معرفة حال الشيخ أبى القاسم ناظم هذه القصيدة (رحمه الله)، ٢. في بيان

الرخصة في

قراءة القرآن على الوجوه، ٣. في أن قراءة القرآن سنة متبعة يأخذ الآخر عن الأول، ٤.

في بيان ما

يقبل الان في القراءات و يقرء به والضابط لذلك، ٥. في بيان القراءات التي يقرأ بها

الناس

اليوم، ٦. في بيان ما العلة التي من أجلها اشتهر هؤلاء السبعة بالقراءة، ٧. في بيان لم

جعل

القراء الذين اختيروا للقراءة سبعة، ٨. في بيان هل كان القرآن مجموعاً على عهد النبي

[صلى الله عليه وآله وسلم]، ٩. في بيان ما السبب الذي من أجله جمع عثمان القرآن

في

مصحف على لغة واحدة..

آغاز: بسملة، الحمد لله حمدا نستميح به، ومنه جزيل إفضاله، ونستوهب منه

أن يجعلنا ممن عامله ما أصدق في جميع أحواله، ونتضرع إليه رجاء أن

لا يخذلنا فيجعلنا ممن.. وبعد فلما كان العلم عند العقلاء ظاهر الشرف، و

التسوية بين الذين يعلمون والذين لا يعلمون غاية السرف، وكانت العلوم

(٣٢٩)

كثيرة.. وأنا مقدم قبل شروعي فيما عرفتكم فصولا بين يدي هذا العلم..
فيما عرفتكم من رام الاستشراق على هذا العلم.
الفصل الأول في معرفة حال الشيخ أبي القاسم ناظم هذه القصيدة
(رحمه الله وشكر شعبيه) قال الشيخ علم الدين أبو الحسن علي بن محمد بن
عبد الصمد السخاوي في كتابه عنه: كان عالما بكتاب الله: بقراءته و
تفسيره، عالما بحديث رسول الله (صلى الله عليه [وآله] وسلم) مبرزاً فيه، و
كان إذا قرى عليه البخاري ومسلم والموطأ، يصحح النسخة من حفظه
ويملى النكت على المواضع المحتاج إلى ذلك فيها، وكان مبرزاً في علم
العربية والنحو..

بدأت بيسم الله في النظم أولاً * تبارك رحمانا رحيماً وموثلاً
كان من افتتح أراً قايلًا: (بسم الله الرحمن الرحيم) مضمراً الجالب لهذه
الباقي. بسم الله، وهو ما دل عليه الحال الابتداء، وتقديره: بدأت بيسم الله،
أو أبتداء، أو ابتدائي، أو نحوه. الشيخ أظهر ذلك هيئنا، وإنما حذفه
اختصاراً، وإثباته تبين. وقوله (بسم الله) ولم يقل (بسمه الله؟)، لأنه
أراد حكاية لفظها في القرآن والكلام فأدخل الباء الأولى على الباء الثانية
حرصاً على الاتيان بها..

انجام: عسى الله يدني سعيه بجوازه * وإن كان زيفاً غير خاف مرللاً
يدني سعيه بجوازه بقرب سعيه من مرضاته بتجويزه له و تجاوزه عنه وإن
كان ردياً لا يساوى..

وتبد على أصحابه نفحاتها * بغير تناء زرنبا وقرنفا
نفحاتها أي نشرها، وفوحتها، ونفحة الطيب وفوحته ونشره وأرجه
وابحه ورياه وفغمته وفرغته وحمرة وحمرة كل ذلك بمعنى واحد.. [در
نسخه ش ٣٦٢ گوهرشاد]: تم الكتاب على يدي العبد الضعيف الراجي
إلى رحمة ربه اللطيف على بن عمر بن محمد الحافظ التبريزي (وفقه الله
لاكتساب الكمالات واقتناء السعادات ولجميع المومنين والمسلمين) في
الخامس من الشهر المبارك رمضان سنة تسع وعشرين وسبعمائة. و
الحمد لله حمد الشاكرين الذاكرين والصلوة والسلام على أفضل الرسل و
موضح السبل محمد المصطفى ورسول الله المجتبي، وعلى آله وأصحابه
أئمة الدين وهداة المسلمين ماذر شارق ولمع بارق. والسلام].
* نسخه:

١. گوهرشاد - مشهد (٣٦٢) نسخ معرب على بن عمر بن محمد حافظ تبریزی
در پنجم

(۳۳۰)

رمضان ۷۲۹ هـ. ق، آغاز افتاده، ۱۹۷ گ، ۲۴ و ۲۵ سطری [ف: گوهرشاد ۱ / ۲۹۸ و

ف: چهار کتابخانه ء مشهد، ص ۳۱۸ [۳۶۵ س

۲. مرکزی - تهران (۴ مج ۸۹۲۷) نسخ سده ۱۳ هـ. ق، گ ۸۲ پ - ۹۷ پ
[ف: مرکزی

۱۷ / ۲۵۲] ۳۵۷ س

۳. قدس رضوی - مشهد (۱۷ تجوید وقرآآت * ۳۰۴۹) نسخ؟ ۱۲۹ گ [ف: قدس

۲ / ۲۲۹] ۳۵۸ س

۱۰۵ شرح الدرّة المضيئة في قراءة الائمة الثلاثة المرضية ۱۰۵ س محب الدين محمد
جزری (ابن المؤلف)

* محب الدين أبو القاسم محمد بن محمد جزری که در نسخه به عنوان (ابن

المؤلف) معرفی

شده، لكن ترجمه ء احوال أو به دست نیامد. ودرمیان فرزندان ابن الجزری، فرزندی
به عنوان

(محب الدين أبو القاسم محمد بن محمد جزری) دیده نشد، لكن ابن الجزری را

فرزند به عنوان

(محمد) بوده، ولی از او با عنوان (محب الدين أبو القاسم) یاد نکرده اند.

ت:؟

این کتاب شرحی بر (الدرّة المضيئة في قراءة الائمة الثلاثة المرضية) پدرش حافظ
شمس الدين محمد جزری.

آغاز: بسمله، الحمد لله الذي تولى حفظ كتابه المكنون، فقال تعالى: (إنا نحن

نزلنا الذكر وإنا له لحافظون)، وقال تعالى في القرآن المجيد: (لا يأتيه

الباطل من بين يديه ولا من خلفه تنزيل من حكيم حميد)، فتلقاه العدول

من العدول، واتصلت الروايات... وقد قرأتها في مجالس آخرها بعد عصر

يوم السبت الثالث والعشرين من جمادى الآخرة سنة ثمان وعشرين و

ثمانمائة بمسجد الاشاعر داخل مدينة (زبيد) وسمعتها بقرائتي جماعة

كثيرون.. بالرسول (صلى الله عليه [وآله] وسلم)..

انجام:.. أشار الشيخ بهذه الأبيات إلى واقعة جرت مع العرب وهو قاصد الحج،

وذلك حال نظمه لهذه القصيدة، والشيخ غاية ما يكون من اشتغال

الخاطر..

إذا لم يكن هذا المثل بنافع * فياليتني قضيت في الصمت عمريا

وراقبت نفسي كل عين ولحظة * وراقبت ربي لا على ولا ليا

هذا ما وجد حاصله المنقول منه، والحمد لله أولا وآخرا.

(۳۳)

انجام [نسخه ۴ مج ۳۳ * ۴۱۰ ملك]... وإيصاله إلى حرم النبي (صلى الله عليه وسلم) وبلغه مراده من جمع شمله بأولاده... وأزواجه الطاهرين والتابعين لهم بإحسان إلى يوم الدين.

بنگرید به: فهرست ظاهریه ۱ / تجوید وقرآات / ۲۰۳. و: كشف الظنون ۱ / ۷۴۳ که در آن دو شرح یکی از جمال الدین بن علی حصنی بن نام (الغرة)، ونیز شرحی به نام (عقد الدرر) یاد کرده که شرح مورد بحث ما نیستند.
* نسخه:

۱. ملك - تهران (۴ مج ۳۳ * ۴۱۰) نسخ روز جمعه سده ۱۰ یا ۱۱ ه. ق. ص ۱۱۱ - ۱۶۶

[ف: ملك ۵ / ۲۲، ۲۳] ۳۵۹ س

۲. ظاهریه - دمشق (۱ مج ۸۲۴۹) نسخ محمد کامل قصار در چاشت روز پنجشنبه ۱۴ صفر

۱۳۰۹ ه. ق، گ ۱ - ۳۷، ۱۷ سطری [ف: الظاهریه ۱ / تجوید وقرآات / ۲۰۳، ۲۰۴]

۳۶۰ س

۱۰۶ شرح درج المضامین لمختار القراء ۱۰۶ س

ملا محمد جعفر استرآبادی (م ۱۰ صفر ۱۲۶۳ ه. ق)

* حاج ملا محمد جعفر ابن ملا سیف الدین استرآبادی تهرانی معروف به (شریعتمدار) و

متخلص به (والی)، از فقهاء امامیه ۴ سده ۱۰ سیزدهم هجری، دانشمند پارسا ومحتاط که از لحاظ

ورع واحتیاط در امور دینی ضرب المثل بوده، وبه همین جهت او را به وسواس نسبت می دادند.

استرآبادی از شاگردان برجسته ۴ سید علی صاحب (ریاض المسائل) به شمار می رفت وسالها در

کربلا با عزت واحترام می زیست تا آنگاه که این شهر به وسیله ۴ داود پاشا در محاصره قرار گرفت

وناگزیر به تهران روی نهاد، ودر آنجا به تدریس وامامت وفتوی وقضاء طی بیست سال اداء

وظیفه نمود، مرحوم حاجی کرباسی - با اینکه بعد از حاج سید محمد باقر حجة الاسلام رشتی به

اجتهاد کسی صریحا زبان نگشوده بود - اجتهاد ملا محمد ملا جعفر استرآبادی

شریعتمدار را
مورد تصدیق و تأیید قرار داده و احکام او را تنفیذ می کرد. وی در علوم ادبی نیز از
شخصیتهای
برجسته به شمار می رفت و شعر نیز می سرود و طبعی موزون داشت، و از نظر تقریر
و بیان ممتاز
بود. شریعتمدار دارای تألیفات متعددی در تفسیر و فقه و اصول فقه و کلام و ادب عربی
است.
شریعتمدار استرآبادی سرانجام در شب جمعه دهم ماه صفر ۱۲۶۳ ه. ق در اثر
بیماری سل و
آسم که با بیماری ذات الجنب نیز توأم بود در تهران از دنیا رفت، جنازه اش را به
نجف اشرف
منتقل کردند و در ایوان مطهر بارگاه مرتضوی نزدیک مرقد علامه ء حلّی به خاک
سپردند، وی

کتابی به نام (جامع الفنون) نگاشته و در آن دوازده علم را - که تحصیل آنها را از شرائط

اجتهاد برمی شمرد - آورده و می گوید

چار علم ادب علی الکفایه * میزان و رجال وهم درایه
فقه است و اصول فقه اخبار * تفسیر و کلام و علم اخبار
وی نویسنده ء تفسیری به نام (احقاق الحق) و (مظاهر الاسرار) در تفسیر سوره ء
فاتحه

می باشد.

ت: شب یکشنبه ده شوال ۱۲۲۱ ه. ق.

اصل کتاب (درج المضامین) منظومه ای است فارسی از مولی مختار اصفهانی (قاری
صغیر) و معروف به (مختار القراء) زنده در ۹۴۹ ه. ق. و شرح مورد بحث از ملا
محمد جعفر

استرآبادی است که به درخواست طلاب منظومه ء فارسی یادشده را به عربی گزارش
کرده است.

استرآبادی نخست يك بيت فارسی را آورده و آنرا به عربی شرح می کند. استرآبادی
این شرح را

در شب یکشنبه دهم شوال ۱۲۲۱ ه. ق به پایان برده است.

آغاز: بسمله، الحمد لله الذي جعل لنا القرآن على العبادة دليلا، وأمر بتجويد
قراءته بقوله (ورتل القرآن ترتيلا.. أما بعد فيقول.. المفتخر بكونه
سمى إمام يكون ما قبله من الأئمة أنقص مما بعده بواحد..

انجام:.. در حق (مختار أعمى صفاهانی دعا، و مرجوی أيضا من القراء أن
يدعوني بدعاء الخير.. [قد فرغت من تتميم هذا الشرح في يوم الاثنين

الآخر من الشهر الآخر من سنة خمس وثلثين ومأتين بعد الألف.. إلى
يوم الدين]. بنگرید به: هدية العارفين ۵ / ۲۵۷. و: طبقات أعلام الشيعة ۲ / ۲۵۳ -
۲۵۷. و: أعيان الشيعة ۴۴ / ۱۵۵، ۱۵۶.

و: مصفى المقال ۱۰۹، ۱۱۰. و: معجم المؤلفين ۹ / ۱۵۱، ۱۵۲. وريحانة الادب
۳ / ۲۰۹. و: روضات الجنات،

ط سنگی، ص ۱۵۲. و: الذريعة ۱ / ۴۱۳، و ۲ / ۴۶۸، و ۳ / ۸۳، ۹۴، ۳۶۵،
۴۵۳، و ۴ / ۱۳۳، و ۵ / ۶۵، ۷۰، و

۶ / ۳۱، و ۷ / ۱۱۵، ۱۵۵، و ۱۱ / ۵، و ۱۲ / ۷۹، ۲۱۹، ۲۵۱، و [۱۳ / ۳،
۲۴۲]، و ۱۵ / ۲۸۱، ۱۰۹، ۱۱۲،

۱۸ / ۱۷۴، ۲۸۳، ۱۹ / ۹، و ۲۰ / ۲۱۲، ۲۴۳، و ۲۱ / ۶۳، ۸۴، ۱۲۴، ۱۶۲،
۲۲ / ۱۹۲، ۲۵۹، و ۲۳ / ۲۱۴، و

۲۴ / ۷۱ و ۲۵ / ۱۰۱، ۲۰۰، ۲۹۲. و:

II, s: Brockelmann :۸۲۹.

* نسخه:

۱. مرعشی - قم (۳ مج ۳۰۶۷) نستعلیق مؤلف در شب یکشنبه دهه ۸ اول شوال
۱۲۲۱ هـ.

ق، نسخه تصحیح شد و در حاشیه دارای اضافاتی است [ف: مرعشی ۸ / ۲۹۲]
۳۶۱ س

۲. مرکزی - تهران (۹ مج ۳۴۴۳) نوشته ۸ روز دوشنبه دهه سوم؟ سال ۱۲۳۵ هـ.
ق، گ

۲۱۳ - ۲۵۴ [ف: مرکزی ۱۱ / ۲۴۵۴] س ۳۶۲
۳. مجلس - تهران (۴ مج ۵۴۱۷ - دفتر: ۶۲۳۱۷) نسخ ونستعلیق ۱۰ رجب
۱۲۳۶ ه. ق،

۱۴ سطرۃ [ف: مجلس ۱۶ / ۳۲۵] س ۳۶۳
۴. الهیات - مشهد (۱۰ مج ۱۶۷۴ - ثبت: ۲۲۶۱۲) نسخ ونستعلیق سید محمد
بن محمد باقر

بن قوام الدین محمد بن مفید موسوی استرآبادی در ۱۲۳۸ ه. ق، گ ۷۷ - ۱۰۰
[ف:

الهیات مشهد ۳ / ۸۷۲] س ۳۶۴

۱۰۷ شرح الدرالیتیم فی علم التجوید للبرکوی ۱۰۷ س
؟ احتمالا از آقحصاری

* شارح شناخته نشد، ولی گزارش احوال ما تن و متن او در همین بخش قرائت
و تجوید،

ذیل (الدرالیتیم فی علم التجوید: محمد بن پیر علی برکوی) گذشت. در فهرست
ظاهریه /

تجوید وقرآت / ۲۰۱، کتابی تحت عنوان (شرح الدارالیتیم فی علم التجوید از احمد
بن محمد

آقحصاری حنفی، معروف به (رومی) و (احمد فائز رومی) (م ۱۰۴۳ ه. ق) آمده که
پایان آن

همانند نسخه ۸۸۱۹ قدس رضوی است لکن آغاز آنها با هم متفاوت اند.
ت:؟

این کتاب، شرح (الدرالیتیم فی علم التجوید برکوی) است که گزارش آن تحت
همین

عنوان گذشت.

آغاز: بسمله، الحمد لله حمدا کثیر علی تواتر نعمائه، وسلام علی خیر خلقه
محمد وآله وأصحابه أجمعین. وبعد، فلما كان القرآن أفضل الكتب و

یکون بأحسن الالفاظ، وهو بالتجوید.. وکان التجوید أكثر..

انجام:.. خصوصا فی تلاوة كتابك الكريم، ولا حول ولا قوة إلا بالله العلی
العظیم.

آغاز [نسخه ش ۴۴۸۸ ظاهریه]: بسمله، الحمد لله علی نواله والصلاة علی نبیه
وآله. وبعد فإن أولى ما يتوصل به إلى نيل الغفران، وأجرى ما يتوصل به

إلى دخول الجنان، قراءة كتاب الله الذي هو أبهر حجج، قرآنا عربيا غير
ذي عوج، وأهم ما يجب تحصيله قبل تلاوته تجوید حروفه وتصحیح

قراءته، وكان آخر ما ألف في هذا الفن الرسالة المسماة بالدرد اليتيم..
انجام [همين نسخه]:.. وهو الأول في قوله تعالى: (فصل لربك)، وفي
الثاني قوله تعالى: (إنها عليهم)، وفي الثالث قوله تعالى: (ذلك اليوم

الحق) فيجب التحفظ عن ذلك كله. اللهم ارزقنا العصمة عن الخطاء
والخطل، والتوفيق لما تحبه وترضاه من قول وعمل وخصوصا في
تلاوة كتابك الكريم..

بنگرید به: فهرست ظاهریه علوم القرآن ۱ / تجوید والقراءات / ۲۰۱، ۲۰۲. کشف
الظنون ۷۳۷.

* نسخه:

۱. ظاهریه - دمشق (۴۴۸۸) نسخ احمد بن محمد در ۱۱۴۳ هـ. ق در (مرعش) که
ممکن

است نسخه ء کتاب دیگری غیر از شرح مورد بحث باشد، ۲۹ گ: ۲۴ - ۵۲،
۲۱ سطری [ف]:

الظاهرية، علوم القرآن ۱ / التجويد والقراءات / ۲۰۱، ۲۰۲ [۳۶۵ س

۲. قدس رضوی - مشهد (قدیم: ۷۲ تجوید وقراءات - جدید ۸۸۱۹) نسخ؟، در
فهرست به

عنوان (شرح رساله در تجوید) آمده، نسخه أي است مغلوط با پنج برگ مطالب
پراکنده،

۳۱ گ، ۱۵ سطری [ف: قدس ۶ / ۱۷۱] ۳۶۶ س

۱۰۸ شرح الرسالة الشريفة لمحمد كاظم الدربندي ۱۰۸ س

ملا محمد شريف شيرواني تبريزي (زنده ء در ۱۲۴۸ هـ. ق)

* حاج ملا محمد شريف - يا - شريف بن [محمد] رضا شيرواني تبريزي از
دانشمندان بزرگ

اواسط سده ء ۱۳ هـ. ق که از شاگردان ميرسيد علی صاحب (رياض) و متبحر در فقه
واصول

فقه، واز مجاهدان در ترويج وتشديد مباني دين بوده، ودارای آثار متعددی در احاديث
واصول

فقه وجز آنها می باشد، از آنجمله: (دوحة الاخبار في ذكر أخيار الاخبار وأخبار
الأخيار)،

(الشهاب الثاقب في مناقب علي بن أبي طالب وأولاده الاطائب عليهم السلام)، (مقاليد

الاخبار) در مواعظ، (نور الانوار في مدح الائمة الاطهار)، (مصباح الوصول إلى علم

الاصول)، که در ۱۱۲۸ هـ. ق تأليف کرده، (الصدف المشحون بأنواع العلوم)،
(التحفة

البهية) در حساب. از آنجا که شيرواني تبريزي در اواخر جلد دوم (الصدف

المشحون) در سال

۱۲۴۸ هـ. ق از امام علي النقي (عليه السلام) حدیثی دائر بر لعن، ونیز سلام زیارت

عاشورا
روایت کرده است نتیجه می گیریم که او در این سال در قید حیات به سر می برد.
شیروانی
تبریزی جد مادری سید جعفر افتخار الحکماء تبریزی است که شرح حال او در
ریحانة الادب
تحت عنوان (افتخار الحکماء) گزارش شده است.
ت: سده ۱۳ هـ. ق.
این کتاب شرح مزجی و فشرده - با اضافه ۲ پاره ای از مسائل - بر (الرسالة الشریفیة
(۴

استادش حاج محمد كاظم بيك دربندی در علم تجويد است كه به دستور ملا محمد شريف اردبيلي به سال ۱۱۱۶ هـ. ق، ساخته است. رسالهء مذکور دارای مقدمه وهشت باب وخاتمه بدین شرح است:

المقدمة: في ما ورد في فضيلة قراءة القرآن. الباب الاول: في أحكام النون الساكنة والتنوين.

الباب الثاني: في أحكام الراءات. الباب الثالث: في أحكام لفظ الجلالة. الباب الرابع: في احكام المدات. الباب الخامس في أحكام الوقف. الباب السادس: في أحكام الادغام. الباب السابع: في مخارج الحروف. الباب الثامن. في بيان صفات الحروف. الخاتمة: في قواعد متفرقة. آغاز: بسملة، الحمد لله الذي أنزل الفرقان على عبده ليكون للعالمين بشيرا و نذيرا، والصلوة والسلام على حبيبه محمد بعثه للناس هاديا وظهيرا.. انجام:.. وهذا، أي: ما ذكر آخر ما ذكرنا من القواعد في علم التجويد. بنگريد به: الذريعة ۳ / ۴۲۳، و ۸ / ۲۷۲، و ۱۴ / ۲۵، و ۱۵ / ۲۹، و ۲۱ / ۱۲۲، و ۲۴ / ۳۵۹. و: ريحانة الادب ۳ / ۳۳۸. و: فهرست مرعشی ۶ / ۸۹، ۹۰. و: اعيان الشيعة ۳۶ / ۶۳. و: معجم المؤلفين ۴ / ۲۹۹.

* نسخه:

۱. مرعشی - قم (۲ مج ۲۰۷۶) نسخ اسکندر بن اسد الله در روز پنجشنبه ۲۹ شوال ۱۳۱۳ هـ. ق، ممکن است این تاریخ مربوط به ش ۱ مجموعه باشد، گ ۶ پ - ۳۳ پ، ۱۴

سطری [ف: مرعشی ۶ / ۸۹، ۹۰] ۳۶۷ س شرح الشاطبية =

شرح حرز الامانی ووجه التهانی.

شرح عقد الفريد في نظم التجويد: محمد بن محمود سمرقندي =

روح المرید في شرح عقد الفريد في نظم التجويد: محمد بن محمود سمرقندي.

شرح عمدة المفيد وعدة المجيد لعلم الدين السخاوی: ابن ام قاسم =

المفيد في شرح عدة المجيد لعلم الدين السخاوی: ابن ام قاسم.

۱۰۹ شرح غاية الاختصار في أصول قراءة أبي عمرو ۱۰۹ س
(سده ۹۰۰ ق یا قبل از آن)

* شارح شناخته نشد و ظاهراً از مردم سده ۹۰۰ ق و یا قبل از آن می باشد. و محتمل است

خود ناظم باشد که در زیر، ترجمه و احوال او را می آوریم.
ت: سده ۹۰۰ ق - یا - قبل از آن.

شرحی است بر قصیده و لامیه که (غایة الاختصار في أصول قراءة أبي عمرو) نام دارد، این

قصیده در شصت و سه بیت انشاء شده و ناظم آن:

* أمین الدین أبو محمد عبد الوهاب بن احمد بن وهبان دمشقی حنفی [حموی]
(۷۲۶ - ۷۶۸ هـ)

ق) است. وی فقیه، مقرر، ادیب، عروضی و عالم به عربیت بوده، و منصب قضاء را در

(حمایة) تا آخر عمر به عهده داشت. آثار متعددی از او یاد می کنند که پاره ای از آنها عبارتند از:

(نهاية الاختصار في أوزان الأشعار)، (كشف الاستار فيما اختاره البزار) در قرائت، (قید

الشرائط في نظم الفرائد) منظومه ای در فقه حنفی که آنرا در دو مجلد شرح کرده و آنرا (عقد

القلائد في حل قيد الشرائد) نامیده، (نظم در راجلا في قراءة السبعة الملا) از (حرز الامانی)

شاطبی گرفته، (أحسن المقال على عشر خصال)، (درة الشنوف في مخارج الحروف)، (دفع

النزاع في التحرير بالاجماع)، (الرسالة الشريعة لردالمقالة الشنيعة)، (شرح درر البحار للقونوی) در فروع، (عمدة الخلف) در اختیار و انتخاب قراآت، (کفایه) در قافیة که ممکن

است کتاب (کافیة) باشد.

آغاز: بسمله، [هذه قصيدة جامعة لاصول قراءة أبي عمرو بن العلاء (رحمه الله)

تصنيف الشيخ الامام العامل العلامة شهاب الدين احمد بن وهبان

الحموی (رحمة الله)] [که ظاهراً امین الدین أبو محمد عبد الوهاب بن احمد

بن وهبان دمشقی حنفی درست است]

ألا فأحمد الله المهيمن ذى العلا * وصل على المختار والحصب والولا

ودونك من أصل الامام فتى العلا * رواية يحيى من طريقين تجتلى

ذكر الاستعاذة والبسملة:
تعوذ جهاراً ثم في البدء بسملاً * سوى التوبة الغراء وفي الآى قيل لا
وفي الوصل صل عنه أو اثلت مقللاً * وبعض له في الاربع الغر بسملاً
وقد كملت ستين معها ثلاثة * فللعيب أصلح واصفحن واعف واغفلا
وناظمها ابن لابن وهبان أحمد * مصلى بعيد الحمد والشكر مكمل
.. فصل - اعلم أن هذه القصيدة مبنية على البحر الطويل، وهي من ثمانية

أجزاء خماسي وسباعي وعي: فعولن مفاعيلن فعولن مفاعيلن، وكذا في الشطر الثاني إلا أن عروضه لا يستعمل إلا مقبوضا، والقبض حذف الخامس الساكن، سواء كان من خماسي أو سباعي.. وقد انتهى بعون الله شرح ما قصدناه وقد جاء و - الحمد لله - على وفق ما أردناه، والشكر على توالي نعمائه، والصلاة الدائمة على سيدنا محمد خاتم النبيين والمرسلين وعلى آله وأصحابه الطيبين الطاهرين، صلاة دائمة..

بنكرید به كشف الظنون (۱۱۸۹) و ۶۴۹ و ۶۶۷، ۷۴۰، ۷۴۶، ۷۵۷، ۸۷۴ و ۱۱۶۷ و ۱۴۸۵ و ۱۴۹۹ و ۱۸۶۵ و ۱۹۸۴. و: الدرر الكامنة ۲ / ۴۲۳، ۴۲۴. و: بغية الوعاة ۳۱۸. و: شذرات الذهب ۶ / ۲۱۲. و: الفوائد البهية ۱۱۳ - ۱۱۵. و: هدية العارفين ۱ / ۶۳۹. و: معجم المؤلفين ۶ / ۲۲۰، ۲۲۱. و:

II, g: Brockelmann : ۷۶, II, s : ۸۸ .

* نسخه:

۱. مجلس - تهران (۳ مج ۴۰۴۵ - دفتر: ۶۲۸۷۴) نسخ علی بن محمد بن احمد بن یعقوب
- اذلیبی؟ مقری در جمعه بعد از نماز ۱۸ شوال ۸۱۰ ه. ق، گ ۶ - ۴۴. این رساله را فهرست نویس نوشته و معرفی نکرده، [ف: مجلس ۱۱ / ۵۴ - رؤیت مجدد] ۳۶۸ س
- ۱۱۰ شرح القصيدة الفائحة في تجويد الفاتحة ۱۱۰ س محمد بن محمود سمرقندي (م ۷۸۰ ه. ق) * حافظ محمد بن محمود بن محمد بن احمد بن علی شریف قاری همدانی سمرقندی بغدادی، سبط سید الامام ناصر الملة والدين أبي القاسم سمرقندي اصلا از سمرقند بوده و در همدان زاده شد و در بغداد مقیم گشت.
- سمرقندي طبق تصريح مكرر خود دختر زاده ء سيد أبو القاسم محمد بن يوسف حسيني مدنی
- سمرقندي (م ۶۵۶ ه. ق است، وقرائت را از قوام الدين، معروف به (فقيه نجم) (م ۷۷۲ ه. ق)، وپدر خویش، وسراج الدين احمد بن علی، معروف به (سقاء) (م ۶۱۳ ه. ق)، و جمال الدين يوسف بن عبد المحمود بن عبد السلام بتی (م ۷۲۶ ه. ق)، وعلی بن محمد بن أبی سعید بن حسین دیوانی، وتاج الدين علی بن ابی الیمین، معروف به (ابن بشاک) وفخر

الدین
احمد بن علی بن احمد کوفی، معروف به (ابن الفصیح) فراگرفته، وسلسله ء روات را
تا شاطبی و
دانی در فصلی از کتاب (التسخیر علی طریق التشجیر) که دمین جزو از کتاب
(المبسوط) است
مشجرا ذکر نموده است. بنابراین وی دانشمندی عالم به قرآآت است که آثار
متعددی در زمینه ء آن
ونیز دانشهای دیگر از خود به جای گذاشته است، وپاره ای از آنها عبارتند از:
(کشف الاسرار

في رسم مصاحف الامصار)، (التجريد في التجويد)، (العقد الفريد في نظم التجريد)
(المبسوط في القراءات السبع)، (القراءات السبع بالجداول) وجز أنها. مرحوم علامه ء
تهرانی

کتابي به عنوان (تجوید الفاتحة والتوحيد) یاد می کند و می نویسد: از آن مولى محمد
بن محمود
بن محمد بن [احمد بن] على، سبط ناصر الدين أبو القاسم سمرقندي است که کتابي
است

مختصر، (عين الترتيل في بيان حروف التنزيل)، (إيضاح الخوف في رسم مصاحف
السوالف)، (تنبيه القارى في كلام الباري)، (جمع نجوم البيان في وقوف القرآن)،
الملتقط من

معاني حرز الامانى في تحرير التجويد).

ت: سده ٨٠٥. ق.

خود قصیده و شرح آن از محمد بن محمود سمرقندي یاد شده است و در آغاز آن می
گوید:

به نظم تجويد آغاز نمودم و نخست قصیده أي در تجويد انشاء کردم و آنرا به (عقد
الفريد في

التجوید) نامبردار ساختم و بر آن شرحي شافي و کافی نوشتم، و به (روح المرید في
شرح عقد

الفريد) نامش نهادم، اما چون دیدم، همت مردم در علوم دینی قاصر است، و از قرآن
فقط به

خواندن (فاتحه) بسنده می کنند به انشاء قصیده ء لطيف و کم حجمی آغاز کردم
و آنرا (القصيدة

الفتاحه في تجويد الفاتحة) نامیدم، و شرح وافى و سودمندی بر آن نگاشتم.

آغاز: بسمله، قال الفقير إلى الله الغنى محمد بن محمود بن محمد

السمرقندي.. قد شرعت بنظم التجويد، و بعد.. نظمت قصيدة في

التجوید موسومة بالعقد الفريد في التجويد، و شرحتها شرحا شافيا يسمی

بروح المرید في شرح العقد الفريد... فسارعت و شرعت بقصيدة لطيفة

و سميتها (القصيدة الفايحة في تجويد الفاتحة نظما مختصر كافيا، و

شرحتها شرحا مفيدا و افيا. وهذا أول القصيدة والله المعين:

بحمد الاله المستعان توسلا* وبالصلوات الزاکیات توصلا

..

انجام:..

و ضامد عدل مدلين بعارض* فهذا هو التجويد فاعلم لتعملا

واعلم أن أنواع المدات ستة عشر وقد ذكرناها في (روح المرید في شرح
العقد الفريد في نظم التجويد) بيانا شافيا، والحمد لله وحده.
بنگرید به: الذریعة ۳ / ۲۶۱، و ۱۷ / ۱۲۳. و: كشف الظنون ۱۳۴۲. و: هدية
العارفين ۲ / ۱۰۶. و: الاعلام،
زرکلي ۷ / ۳۰۹. و: غاية النهاية ۲ / ۲۶۰. که سال وفات او را ياد نکرده. و:
تيموريه ۱ / ۲۱۴ و ۲۸۶، و ۳ / ۱۴۱. و:
معجم المؤلفين ۱۲ / ۴، ۵. و:
s. Brockelmann, ۱: ۷۲۷

لکن برو کلمان تاریخ وفات سمرقندی را در سال (۶۰۰ ه. ق = ۱۲۰۳ م) رقم زده است که با گفته

ابن الجزری سازگاری ندارد، چرا که او گفته است: (روی [السمرقندی] الشاطیبة عن الفخر أحمد بن علی بن أحمد بن الفصیح الکوفی). ابن الفصیح در سال ۷۵۵ ه. ق از دنیا رفته است. بنابراین تاریخ ۷۸۰ ه. ق صحیح تر

است. علاوه بر این، ابن حجر در (الدرر الكامنة) از سمرقندی یاد نکرده است. اگر چه محتمل است ابن حجر در

مورد سمرقندی دچار غفلت شده باشد. نقل از: هامش الاعلام، زرکلی ۷ / ۳۰۹. * نسخه:

۱. حقوق - تهران (۵ مج ۲۰۴ ج) نوشته احمد بن شعبان در ج ۲ / ۱۰۷۴ ه. ق، گ ۶۸ پ

- ۷۲ ر [ف: حقوق، ص ۳۷۹] ۳۶۹ س

۲. مرکزی - تهران (بخشی از مجموعه ۱۰۳۵) نسخ بهاء الدین علی در ۱۱۰۰ ه. ق،

ص ۴۵۳ - ۴۵۵ [ف: مرکزی ۱ / ۱۴۸] ۳۷۰ س

۱۱۱ شرح کتاب الغایة فی القراءات العشر لابی بکر بن مهران ۱۱۱ س

تاج القراء کرمانی (زنده ۵۰۰ ه. ق)

* ترجمه و احوال او را در بخش تفسیر، ذیل (لباب التفاسیر: تاج القراء کرمانی) ببینید.

ت: سده ۵ یا ۶ ه. ق،

این کتاب، شرح (کتاب الغایة فی القراءات العشر) ابی بکر احمد بن حسین بن مهران نیشابوری دینوری مقری مصری (م ۳۸۱ ه. ق) می باشد. چلبی می گوید: (کتاب الغایة ابن

مهران ممکن است همان کتاب (الشامل فی القراءات) باشد که کتاب بزرگ

و پر حجمی

است) که تاج القراء محمود بن حمزة بن نصر کرمانی آنرا به درخواست دیگران شرح کرده

است.

آغاز: بسمله، [رب سهل ویسر، الحمد لله الخالق الرازق.. الحکیم العلیم

الغفور.. شیخ الاسلام الاجل الأوحد برهان الدین ذخر.. سعد الاسلام

تاج القراء... محمود بن حمزة بن نصر (نور الله ضریحه):... أما بعد فإن

أصحابی (عصمهم الله).. وسماه (شرح مشکلات الغایة) وسألنی أن..

انجام:.. فصل: المستحب، بل المندوب إليه أن يقرأ القاري عند الفراغ من سورة الناس - للختم - فاتحة الكتاب، ومن سورة البقرة إلى (هم المفلحون)، ثم يدعو، لكن الأئمة يأخذون لأهل الكوفة والشام - كما ذكرت - وأما أهل الحجاز والبصرة فإنهم إذا بلغوا آخر الناس يدعون مستدلين بقوله (عليه السلام): (عند كل ختمة دعوة مستجابة واسأل الله

تعالی (عزت قدرته)... علی الایمان والشهادة، وخاتمة علی الامن
والسعادة، إنه سمیع علیم، وقرب مجیب، تم بحمد لله وحوله وقوته
وحسن توفيقه، والصلاة والسلام علی خیرته من خلقه: رسوله محمد
المصطفى السيد وآله الطاهرة، وحسبنا الله ونعم الوکیل نعم المولی ونعم
النصیر.

بنگرید به: كشف الظنون ۱۰۲۴ و ۱۱۸۸.

* نسخه:

۱. ادبیات - تهران (۸۷ حکمت) نسخ عبد المحسن بن محمود بن حسین اخلاطی
در جمعه

نزدیک به پایان محرم ۶۰۷ ه. ق در شهر (اخلاط)، بابلاغ انهاء سماع علی بن
یوسف بن

ناصر ضریر سوراوی در ۶۹۸ ه. ق: (حضح)، ویادداشت محمد قزوینی در آغاز آن
درباره

(شرح مشکلات الغایة) أبو زید یا أبو یزید احمد یا محمد بن ابی بکر ضریر بغوی،
در صفحه

آخر این نسخه مطالبی تحت عنوان (فی مذاهب العرب وقفاً) آمده است: (القلب
والابدال

واللین والنقل والتحقیق والتسکین والروم والاشمام والتضعیف والحذف والزاید
والتخفیف، ولیعقوب خاصة وقفاً الذي یقف علی الهاء نحو: عمه، وممه، وغیره. فیم
نو

یمن فو - فالیاء هیه والمیم ممه - والنون فاتمحصه والفاء کیفه، والواو هوه نون الثقيلة
والخفیفه؟) [ف: ادبیات ۳ / ۸۰] ۳۷۱ س

شرح المقدمة الجزریة: خالد بن عبد الله ازهری =

الحواشی الأزهریة فی حل ألفاظ المقدمة الجزریة: خالد بن عبد الله ازهری.

شرح المقدمة الجزریة: احمد بن محمد جزری (ابن ناظم) =

الحواشی المفهمة فی شرح المقدمة [الجزریه]: احمد بن محمد جزری (ابن ناظم).

۱۱۲ شرح المقدمة الجزریة ۱۱۲ س

طاش کبری زاده (۹۰۱ - ۹۶۸ ه. ق)

* عصام الدین أبو الخیر احمد بن مصطفی بن خلیل، معروف به (طاش کبری زاده)،
از

دانشمندان برجسته عثمانیه که در بسیاری از علوم متداول، به ویژه در معانی و بیان
وکلام

نامور بوده، ومدتی در (حلب) و (آنکارا) و (ادرنه) مقام قضاء را به عهده داشت

وسرانجام

(۳۴۱)

نابینا گشت. کبری زاده در ۱۴ ع ۱ / ۹۰۱ ه. ق در (بروسه) به دنیا آمد و در
 (آنکارا) (آنقره)
 پرورش یافت و در بلاد ترکیه به عنوان مدرس فقه و حدیث و علوم عربیت جابه جا می
 گشت. در
 سال ۹۵۸ ه. ق متصدی قضاء در قسطنطنیه شد، و به سال ۹۶۱ ه. ق نابینا گشت
 و از
 سوی دولت ما یحتاج زندگانی برای او مقرر شد، ولذا موفق گشت به تألیفاتی دیگر
 پرداخته و
 ویرایش آثارش را از آن پس به سرانجام رساند. کبری زاده در سلخ رجب ۹۶۸ ه. ق
 در
 شصت و هفت سالگی در استانبول از دنیا رفت و در جوار مقبره ء سید ولایت از
 محلات (عاشق)
 پاشا) به خاک سپرده شد. سزااست یادآور شویم: طاش کبری (طاش کوپری)
 روستائی است
 در چهل و چهار کیلومتری سمت شرقی (قسطنونوی) از شهرهای ترکیه، که وی به
 خاطر
 انتساب به این روستا ویاپرورش در آنجا به (طاش کبری) = [کوپری] زاده معروف
 شد. وی
 سخنان منظوم نیز دارد.
 از آثار او است: (مفتاح السعادة ومصباح السيادة) در موضوعات علوم، (الشقائق
 النعمانية
 في علماء الدولة العثمانية)، (شرح العوامل المأیة للجرجانی) در نحو، (المعالم) در علم
 کلام،
 (شرح الفوائد الغیائیة) در معانی و بیان، (آداب البحث والمناظرة)، (الاستیفاء لمباحث
 الاستثناء)، (الجامع) در منطق، (شرح دیباجة الطوالع)، (شرح دیباجة الهدایة)، (حاشیة
 التجرید للشریف)، (حاشیة الکشاف)، (شرح مفتاح العلوم للسکاکي)، (الشهود العینی
 في
 تحقیق مباحث الوجود الذهنی)، (اللواء المرفوع في حل مباحث الموضوع)،
 (المختصر) در
 نحو، (مسالك الخلاص في مهالك الخواص)، (نوادير الاخبار في مناقب الاخيار)،
 (الرسالة
 الجامعة لوصف العلوم النافعة)، وجز آنها.
 # ت: اواسط سده ۱۰ ه. ق.

این کتاب به درخواست پاره از دوستان شارح نگارش شده، وطاش کبری زاده
مشکلات

مقدمه ء جزریه را گزارش کرده است.

آغاز: بسمله، سبحان الله وبحمده منزل الكتاب علی عبده، وباعث الرسل
بوعیده.. وبعد فقد تطابقت قاطبة أهل العلم وكافة أرباب العرفان علی
أشرف العلوم وأعلاها القرآن المنزل من لدن رب العالمین علی لسان
الروح الأمين... ثم إن المتصدي لتحصیل لطائف معانیه یحتاج قبل
الشروع فیة إلى إحكام مبانیه ومن جملة ما لا بد منه فی تجوید حروفه و
تصحیح قراءته.. فإنها باب هذه المدينة الطیبة وأساسها ورئیس
هاتیک.. بحيث لا مندوحة عنها لطالب القرآن، إذ فاق علی الاقران فی
مضمار البیان، لكن لما صعب حل ألفاظها علی الطلاب.. وقد اشتهر بین

الناس شرح منسوب إلى ولد المصنف.. فالتمس منى بعض أعزة
إخواني..

قال الشيخ (رحمه الله)

يقول راجي عفو رب سامع* محمد بن الجزري الشافعي
العفو: الصفح عن الذنب، ورب كل شيء مالكة أو مستحقة أو صاحبه، أو
المصلح. والرب باللام اسم من أسماء الله (عز وجل) ولا يطلق إلا بالإضافة
كرب الدار، ويقال: عالم رباني، أي عارف بالله (تعالى). والسامع والسميع
بمعنى واحد إلا فيه أي في السميع مبالغة..

انجام:.. وإلى الله المشتكى من دهر أضر أضر على الاضرار، وإذا أحسن
تبادر إلى الندم والانكار، وأستغفر الله من شكاية الزمان المقهور تحت
قدرة الملك المستعان وأما الشكوى إلى الله إنما من أمل المرید، والله
يفعل ما يشاء ويحكم ما يريد، ورضيت بقضائه واعترفت بآلائه، فالحمد لله
توالى نواله، والصلاة على نبيه وآله أجمعين.

بنكرید به: فهرست ظاهريه ١ / تجويد وقرآآت / ٢٠٨ - ٢١١. و: ريحانة الادب ٤
/ ١٥. و: الاعلام، زركلي

١ / ٢٤١. و: معجم المؤلفين ٢ / ١٧٧ و ١٣ / ٣٧٠. و: معجم المطبوعات
١٢٢١. و: وفيات الاعيان ٢ / ٩٥. و: آداب

اللغة ٣ / ٣١٥. و: الشقائق ٢ / ٧٩ - ٩٠. و: اكتفاء القنوع ٣٨٤. و: شذرات
الذهب ٨ / ٣٥٢، ٣٥٣. و: العقد

المنظوم ٢ / ١٩٩ - ٢٠٨. و: البدر الطالع ١ / ١٢١. و: كشف الظنون ١١، ٣٧،
٤١، ٥٦، ٥٦، ٨٠، ٨٥٤، ٣٤٨، ٤٢٢، ٨٥٤،

٨٥٧، ٨٦١، ٨٦٢، ٨٧٤، ٨٨٣، ٩١٨، ١٠٥٧، ١٠٦٨، ١٠٨٤، ١١١٦،
١١٧٣، ١١٧٩، ١١٩١، ١٢٣١،

١٢٥٠، ١٢٥٢، ١٢٩٩، ١٣٥٨، ١٥٤٨، ١٥٦٦، ١٦٦٣، ١٧٢٧، ١٧٦٢،
١٧٦٤، ١٧٧١، ١٧٩٩،

١٨٠٠، ١٨٠٢، ١٨٨٥، ١٩٠٦، ١٩٤٠، ١٩٧٨، ١٩٩٤، ٢٠٣٦. و: إيضاح
المكنون ١ / ١٣٤، ٣٥٩، ٢ / ١٢٦.

De Slane : ٣٨٢ Catalogue des manuscrits arabes .

Verzeichniss der arabischen handschriften IX: : ٣٥٣ - ٣٥٥ .

Ahlwardt

Mingana : ٤٧٥ Catalogue of arabic manuscripts , ٤٧٦ .

II, g: Brockelmann : ٤٢٥ , ٤٢٦ , II, s : ٦٣٣ , ٦٣٤ .

* نسخه:

۱. ظاهريه - دمشق (۱ مج ۹۴۹۹) نسخ خوش حدود ۱۰۶۲ ه. ق، مقدمه به خط
متفاوت از
شرح، ۴۶ گ: ۱ - ۴۶، ۲۱ سطری [ف: الظاهرية / التجويد والقراءات / ۲۱۰]
س ۳۷۲
۲. ظاهريه - دمشق (۹۸۸۵) نسخ خوش ۱۴ رجب ۱۰۶۶ ه. ق، بايادداشت تملك
عبد القادر
بن اسماعيل بن عبد الغنى نابلسی، مورخ ۱۱۵۲ ه. ق، ۴۷ گ، ۲۲ سطری [ف:
الظاهرية
۱ / التجويد والقراءات / ۲۱۱] س ۳۷۳

۳. ظاهريه - دمشق (۱ مج ۵۰۳۰) نسخ محمد ابن شيخ على مجذوب بقاعي در ۱

ج
۱ / ۱۱۳۹ هـ . ق، گ ۱ - ۵۰ [ف: الظاهرية ۱ / التجويد والقراءات / ۲۰۸،
۲۰۹] [۲۰۹ س ۳۷۴

۴. قدس رضوی مشهد (ق: ۱۸ تجويد ج ۳۰۵۰) نسخ؟، فهرست نويس شارح را
نشناخته، ۴۸ گ، ۱۹ سطری [ف: قدس ۲ / ۲۲۹] [۳۷۵ س

شرح المقدمة الجزرية: سيد عبد الجليل حسيني قارى =

الفوائد في شرح القصيدة الجزرية في التجويد: سيد عبد الجليل حسيني قارى.

شرح المقدمة الجزرية: ملا على قارى =

المنح الفكرية في شرح المقدمة الجزرية: ملا على قارى.

۱۱۳ شرح المقدمة الجزرية ۱۱۳ س

؟

* مؤلف شناخته نشد.

ت: ۸۸۸ هـ . ق يا قبل از آن

در اين گزارش، لغات منظومه ء جزرى يعنى (المقدمة الجزرية) شرح و تفسير شده
است.

آغاز: بسمله، الحمد لله رب العالمين، والصلوة والسلام على خير البرية محمد

وآله وصحبه أجمعين. قال الشيخ الامام العالم العلامة شيخ القراء

والمحدثين محمد بن محمد بن محمد الجزرى شافعي:

يقول راجلى عفو رب سامع * محمد بن الجزرى الشافعي

الرجاء: الطمع فيما يمكن حصوله. العفو: الصفح عن الذنب وترك

مجازاة المتعدى، والسمع بمعنى القبول والاجابة، ومنه قول المصلى:

(سمع الله لمن حمده) أي آجاب الله لمن حمده، وقوله..

انجام: ... قوله:

الحمد لله لها ختام * ثم الصلاة بعده السلام

أي: قولي: الحمد لله ختام المقدمة. والختام: ما يختم به الشئ، ثم

الصلاة والسلام على النبي (صلى الله عليه وآله) وعلى آله بعد الحمد

ختام لها أيضا. - تم الكتاب بعون الملك الوهاب، والحمد لله رب العالمين

والصلاة والسلام على نبيه محمد وآله أجمعين [وقد وقع الفراغ من تنميق

هذه النسخة المباركة الشريفة في آخر ليلة الاحد من شهر المبارك
ذي حجة سنة ثمان وثمانين وثمانماية.
* نسخه:

۱. سنا - تهران (۱۰ مج ۸۲۰ * ۱۶۷۳۹) نسخ حسين بن عثمان حافظ سروى در
پايان روز
يكشنبه ذح ۸۸۸ هـ. ق، ص ۳۲۸ - ۳۵۳ [ف: سنا ۲ / ۶۹. و: نشریه ۷ / ۲۷۶]
۳۷۶ س
۱۱۴ شرح المقدمة الجزرية ۱۱۴ س
* مؤلف شناخته نشد.

ت:؟

آغاز [افتاده نسخه ء ۱ مج ش ۵۴۷ * ۵۲۲ الهيات مشهد]: أصعب وأقل، و
كان عمر بن الخطاب يخرجها من الجانبين وهو المخرج الرابع، والضمير
في حافظه راجع إلى اللسان، ويمناها إلى الأضراس، واللام تخرج من
المخرج الخامس من مخارج اللسان.. [پس از دو سطر] والضميران
لحافة اللسان وهي جانبه، وأولها طرفه، وأدناه أوله.
ص والنون من طرفه تحت اجعلو * والرايدانيه لظهر ادخلوا
ش: اجز أن النون تخرج من طرف اللسان أي رأسه و..
انجام: ... وله المنة أن هداني لذلك ووقفني لجمعه، وأنا راج من الله تعالى
دعوة أخ صالح أنتفع به تقربني إلى الله وانتفاع مسلم راغب في الخير
ببعض ما فيه، وأستودع الله تعالى عنى وعن والدي وسائر المسلمين
أدياننا وأماناتنا وخواتيم أعمالنا وجميع ما أنعم به علينا، وأسأله سبيل
الرشاد والعصمة من أحوال أهل الزيغ والعناد، وأتضرع إليه سبحانه أن
يرزقنا التوفيق في الأقوال والافعال للصواب، إنه الكريم الوهاب.
* نسخه:

۱. الهيات - مشهد (۱ مج ۵۴۷ * ۵۲۲) نسخ زين العابدين حسيني در ۱۱۰۲ هـ.
ق، نسخه

را يارعلى قارى قزويني در صفر ۱۱۰۲ هـ. ق با نسخه ء ديگر مقابله کرده است، ۵۱
گ

[ف: الهيات مشهد ۱ / ۲۷۳] ۳۷۷ س

۱۱۵ شرح المقدمة الجزرية ۱۱۵ س

(سده ء ۱۳ هـ. ق يا قبل از آن)

* مؤلف - عليرغم دوباره نگرى اصل نسخه و تحقيق درباره ء آن - شناخته نشد.

(३३०)

#ت: سده ۱۳ هـ. ق - یا - قبل از آن رساله ای است درباره ۲ پاره ای از مسائل تجوید که برای اطفال و مبتدیان نگارش شده و در

آن از امام سوسی یاد شده است.

آغاز: بسمله يقول راجي عفو رب سامع محمد بن الجزري الشافعي. الحمد لله وصلى الله على نبيه ومصطفاه محمد وآله وصحبه وقراء القرآن مع محبه. وبعد فهذه مقدمه فيما [يجب] على القاري أن يعلمه، إذ واجب عليه ومحتتم قبل الشروع أولاً أن يعلموا؟ مخارج الحروف والصفات.. فالفاء مع أطراف الثنايا المشرفة للشفتين. النون الساكنة والتنوين لهما عند حروف الهجاء خمسة أحكام: إدغام بغنة، وإدغام بلا غنة، وإقلاب، وإظهار، وإخفاء. فأما الإدغام الذي بغنة فله أربعة أحرف وهي: الياء والواو والميم والنون يجمعها قولك يؤمن، وأما الإدغام الذي بلا غنة.. انجم:... وتسمى اللام القمرية وادغمها في الاسم في أربعة عشر حرفاً يجمعها أوائل كلمات بيت منظوم وهو: تب... تسمى اللام الشمسية. وفي هذا القدر كفاية للأطفال والله الموفق للصواب وإليه المرجع والمآب، وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه أجمعين.

* نسخه:

۱. مجلس - تهران (۸ مج ۱۲۰ فیروز - ثبت قدیم: ۴۴۴۸۴ - جدید ۵۲۴۸)

نسخ سده ۱۳ هـ

۵. ق، در فهرست به عنوان (رساله في التجويد) آمده، ص ۳۳۹ - ۳۴۹ [ف]:

مجلس

۲۱ / ۲۴۷ [۳۷۸ س

۱۱۶ شرح مناهل الترتیل ۱۱۶ س

سید محمد باقر طباطبائی یزدی (۱۲۳۹ - ۱۲۹۸ هـ.ق)

* سید محمد باقر بن سید مرتضی طباطبائی یزدی حائری، متبحر در فقه و اصول

وحدیث و

پرحافظه و خوش تقریر، وپارسا وهوشمند، ودر علوم ریاضی ید طولائی داشت، ودر

علوم

عربیت پیشوائی آگاه به شمار می رفت، ودر وعظ وخطابه دارای مقامی عالی وبس

ارجمند بود.

او در ماه رمضان به سامراء سفر کرد وپس از نماز میرزای شیرازی بر فراز منبر می

رفت وهمه

مردم سامراء از علماء وفضلاء پای منبر او حضور می یافتند. وی مجلداتی بزرگ در

فقه
نگاشته، و به مقدار سالهای عمرش (۴۹ سال) کتاب تألیف کرده است. او در طاعون
۱۲۹۸
ه. ق از دنیا رفت و در ایوان طلای صحن امام حسین (علیه السلام) به خاک سپرده
شد. واز

آثار أو است: (حل العقول لعقد الفحول في علم الاصول)، (وسيلة الوسائل في شرح الرسائل) که هر دو در ایران همزمان با حیات مؤلف به طبع رسید، (تفسیر آیه الامانة)،

(العقد والحل) که ظاهراً همان (حل العقول) باشد، (فیروزجات طوسیة) در شرح خطبه ء

رضویة، (لوايح اللوحين في شرح خصائص الحسين)، (مقتل أبی عبد الله الحسين)، (نفائس

الفنون)، (نفحات الاسرار)، (هداية الانام)، (ینابيع الحكمة)، وجز آنها.

ت: ۲۵ ج ۲ / ۱۲۸۳ ه. ق.

این کتاب، شرحی است مزجی بر ارجوزه ء خود مؤلف که به عنوان (مناهل الترتیل) ساخته

شده، با خاتمه أي مفصل در دو فائده: فائده ء اول - در بیان رسم قرآن، ۲. فائده ء دوم - در قرائت

عاصم به ترتیب سوره ها. مؤلف این شرح را در ۲۵ ج ۲ / ۱۲۸۳ ه. ق به پایان برده است.

آغاز: بسملة، الحمد لله الذي نزل الفرقان على عبده ليكون للعالمين نذيراً، و أمرهم بتلاوته و وعدهم عليها بالجنة..

انجام: .. فعليك بالاحتياط في قراءتهما، أخوك دينك فاحطط لدينك، والله الموفق والمعين.

بنگرید به: طبقات اعلام الشيعة ۱ / ۱۹۱، ۱۹۲. و: ریحانة الادب ۶ / ۳۹۱. و: معجم المؤلفين ۹ / ۹۶. و: الذريعة

۷ / ۷۲، ۱۵ / ۳۰۰، ۱۶ / ۴۰۰، ۱۸ / ۳۷۵، ۲۲ / ۲۴۱ - ۲۴۶، و ۲۵ / ۹۲، ۱۷۲، ۲۸۸.

* نسخه:

۱. مرعشی - قم (۱ مج ۲۱۲۸) نستعلیق مؤلف در ۲۵ ج ۲ / ۱۲۸۳ ه. ق، خط خوردگی و

افزودگی از خود مؤلف دارد، گ ۲ ر - ۲۴ پ [ف: مرعشی ۶ / ۱۳۸، ۱۳۹] ۳۷۹ س

۱۱۷ شرح منظومة في ما وصل من الهمزات وما قطع منها ۱۱۷ س

محمد علی بکاری (زنده در ۱۰۰۶ ه. ق)

* محمد علی بن فرج الله بکاری از دانشمندان سده ء ۱۰ و ۱۱ ه. ق که علیرغم تفحص، ترجمه ء

احوال او به دست نیامد، لکن با توجه به برخی فهارس چنین استفاده می شود که

دانشمندی آگاه
در تجوید وقادر بر نظم یعنی انشاء سخنان منظوم بوده، و آثاری در تجوید به نظم
آورده و یا
تألیف کرده است، از آنجمله: (المفیده) که منظومه ای است در تجوید، (الاحادیث
النبویة) و
کتاب مورد بحث ما.
ت: ۱۰۰۶ ه. ق.
محتوای رساله از نام و عنوان آن روشن است، و محمد علی بکاری منظومه ای به بحر
رجز در

همین موضوع یعنی موارد وصل و قطع همزه نگاشته و خود، آنرا با تعلیقات خویش گزارش

کرده، و در ۱۰۰۶ ه. ق آنرا در کربلا به پایان برده است. آغاز: بسمله، مما قاله کاتبه: الحمد لولیه والصلاة علی نبیه محمد وآله. وبعد، فإن [في] معرفة ما وصل من الهمزات وما قطع منها فائدة جلیلة لا یستغنی عنها. وقد نظمت في ذلك هذه الأبیات.. وقد علقت علیه ما لعله ینفع... فإنه أحسن معط ومعین.

الحمد لله تعالی والصلاة - علی الذی فضل ربی واصطفاه
محمد وآله خیر الوری - وبعد فاعلم فرق همزات تری
فوصلها وقطعها قد سمعها - فی الاسم والافعال والحرف معا
انجام:..

یرجو جزاء ربه القدير - محمد ذو الذنب والتقصير
جمعت في کربلاء المشرفة - وکربلا التقوی بها والمعرفة
والحمد لله کثیرا والصلاة - علی النبی أحمد ومصطفاه
وتمت بید جامعها نظما وشرحا الفقیر إلى الله الباری عبده محمد علی بن
فرج الله البکاري سنة ألف وست... والحمد لله رب العالمین وسلامه علی
المرسلین.

بنگريد به: فهرست مرکزی ۱۵ / ۴۱۶۸ و ۴۱۷۰.
* نسخه:

۱. مرکزی - تهران (۹ مج ۵۲۳۲) نسخ مؤلف در ۱۰۰۶ ه. ق در کربلا، گ
۲۵۷ پ -

۲۶۰ ر [ف: مرکزی ۱۵ / ۴۱۷۰] ۳۸۰ س
۱۱۸ الشفاء في علل اختلاف القراء ۱۱۸ س احمد بن محمد حريري (از دانشمندان
پیش از سده ۸ ه. ق)

* أبو الفضل احمد بن محمد بن محمد بن حريري - یا - جریری بخاری از
دانشمندان پیش از

سده ۸ ه. ق که علیرغم تفحص ترجمه و احوال او به دست نیامد.
ت:؟

این کتاب درباره قرآات مشهور و گزارش حجت ها وعلل هر یک از آنها به ترتیب
سوره های

قرآن از فاتحة الكتاب تا (ناس) که در آن از امام شهید ناصر الدین أبو القاسم
سمرقندی، و

شرح شاطبی، و ابو نصر عراقی، والتیسیر نجم الدین عمر نسفی و دیگران یاد شده

و مؤلف از

(۳۴۸)

آنان در تدوین این کتاب مستفیض است.
آغاز: بسمله، الحمد لله الذي بنعمته تتم الصالحات.. وبعد فهذه حجج
القراءات المشهورة وعلل الروايات المأثورة رتبها أبو الفضل احمد بن
محمد بن محمد بن الجريري البخاري تذكرة لذوي العقول والالباب.
انجام:.. قلت لان عطف البيان للبيان، فكان مظنة دون الاضمار، والحمد لله
رب العالمين وصلى الله على خير خلقه محمد وآله الطيبين الطاهرين
برحمتك يا أرحم الراحمين.
* نسخه:

۱. مرعشي - قم (۵۰۵۲) نسخ محمد بن محمود بن احمد خجندی، ملقب به
(جلال) در غره
محرم ۷۰۶ هـ. ق، با یادداشت تملك يحيى بن عيسى نجفى، مورخ ۱۰۲۲ هـ. ق، و
أبو القاسم جعفر بن حسين حسيني موسوی گلپایگانی، مورخ ج ۲ / ۱۱۵۴ هـ. ق
در كربلا
هنگام مراجعت از حج، ۲۰۱ گ، ۳۲ سطری [ف: مرعشی ۱۳ / ۲۵۰] ۳۸۱ س
۲. مرکزی - تهران (۳۶۳۹) نوشته ء صابر بن محمد شیرازی در ۲۶ رمضان
۱۰۹۹ هـ. ق
[ف: مرکزی ۱۲ / ۲۶۴۴] ۳۸۲ س
۱۱۹ الشمعة المضیئة بنشر القراءات السبعة المرضیة ۱۱۹ س
شعله (۶۲۳ - ۶۵۶ هـ. ق) * ترجمه ء احوال او را در همین بخش قرائت و تجوید،
ذیل (کنز المعانی فی شرح
حرز الامانی: شعله) ببینید.
ت: سده ء ۷ هـ. ق.
منظومه أي است رائیه به اندازه ء نیمی از (الشاطیبة = حرز الامانی) که بسیار مختصر
و
فشرده نگارش یافته، و ناظم در نظم و اختصار آن نیکو از عهده برآمده است، و در
آغاز آن
مدحی از این قصیده از خود شعله دیده می شود که بدینصورت است:
هذه شمعة تضيء وتهدي * لفتی طالب سبیل الرشید
في قراآت سبعة جمعوا الفضل * و كانوا هدی لمن يستهدی
حوت السبع ذات ضبط * و حصر في قصار التقريب للمستهدی
وإلى الله جل أرغب في أن * ينفع الراغبين فيها ويهدی
ابواب و فصول این کتاب بدین شرح است:

(۳۴۹)

١. التعوذ والتسمية، ٢. إدغام أبي عمرو والكبير، ٣. هاء الكناية، ٤. المد والقصر، ٥. الهمزتين من كلمة، ٦. الهمزتين من كلمتين، ٧. الهمز المفرد، ٨. الهمز بعد الساكن، ٩.

وقف حمزة وهشام على الهمز، ١٠. إدغام إذ وقد وتاء التأنيث وهل وبل، ١١. حروف قربت

منحارجها، ١٢. الإمالة والتفخيم، ١٣. الروم والاشمام ووقف الكسائي بإمالة هاء التأنيث،

١٤. مذهب ورش في اللامات والراءات، ١٥. اختلافهم في الوقف على الرسم، ١٦. ياءات

الإضافة، ١٧. الزوايد المذوفات إسماء، ١٨. فرش الحروف (به ترتيب سورته ها تا

بايان قرآن)،

١٩. التكبير.

وأبواب زيادات بدين شرح است:

١. من باب الاستعاذة والبسمة، ٢. من باب الادغام الكبير ونحوه، ٣. من باب هاء الكناية، ٤.

من باب المد والقصر، ٥. من باب الهمزتين من كلمة، ٦. من باب الهمزتين من كلمتين، ٧.

من باب الهمز الساكن والهمز بعد الساكن، ٨. من باب وقف حمزة على الهمز، ٩. من باب

إدغام السواكن (فصل فيما اجتمع عليه من الادغام فصل في أحكام النون الساكنة والتنوين)،

١٠. من باب الإمالة (فصل في الراءات المجمع على تريقها)، ١١. من باب اللامات، ١٢. من

باب الوقف بالإشارة والرسم والياءات، ١٣. من فرش الحروف، ١٤. من باب التكبير. آغاز: بسمه

ألا الله فأحمد من تعالى تكبرا * وعم وخلل بالصلاة لتغزرا
ودونك بكرا مهرها الفكر * حليت بدر به درالمعاني لمن درا
حوا عقدها عقد القراءات سبعها * فعن نافع قالون مع ورش اذكرا
وللمك بزى كذا قبيل * ومع هشام بن ذكوان عن الشام ابصرا

..

انجام:..

الاخذ لما اختار اليزيدى لنفسه * وخالف فيه المازنى محررا
لباريكم مع نحوياًمر كم كذى شبيه * يوده كله مشبعاً قرا

ولم يتسن ا حذف موصل مع اقتده * ولم يسم يوما ترجعون مقرر
ومعدرة نصب عزير منون و * ينفع مجهولا بطة تحررا
وخافضة والتلو نصب عبادلا * بحذف بما آتيكم امدده واخبرا
آغاز [زيادات]:

الاخذ زيادات تفيدك ملحقا * لها بيوت السبعة الغر غربا
حوت ساير التيسير مع شاطبية * وضمنتا من بعد ذينك كوثر
وعدهما خمسا مئين وستة * وسبعين بيتا ليس إلا وفكرا
بنگر يد به: كشف الظنون ص ١٠٦٤ ، ١٠٦٥ . و: هدية العارفين ٢ / ١٢٦ .

* نسخه:

۱. مرکزی - تهران (۲ مج ۶۲۰۹) نسخ شمس الدین محمد بن محمد بن ابی بکر بن ابراهیم بن

یعقوب در رمضان ۷۰۸ ه. ق در جامع دمشق، گ ۵ ر - ۳۷ ر، با چهار بیت از خود ناظم در

ستایش منظومه اش [ف: مرکزی ۱۶ / ۲۱۸] ۳۸۳ س

۱۲۰ صفات الحروف ۱۲۰ س

* مؤلف شناخته نشد.

ت:؟

این وجیزه در بیان صفاتی است که در هر یک از حروف هجاء بر حسب ترتیب مخارج آنها

جمع می شوند. و احتمالاً بخشی از کتابی باشد و کاتب نسخه ای که ذیلاً معرفی می شود در آغاز

آن چنین نوشته است: وجدت هذا الفصل مكتوبا على حاشية نسخة من نسخ الشافية في مقام

بیان (صفات الحروف).

آغاز: فصل في بیان عدد الصفات المجمعة في كل واحد من حروف الهجاء

على ترتيب مخارجها. الهمزة: وصفاتها ستة: الجهر والشدة والسكون

والانفتاح والاستفال و..؟ والهاء: وصفاتها سبعة..

انجام: .. والألف: وصفاتها ثمانية: الجهر والرخاوة والانفتاح والاستفال

والسكون والمد واللين والهاوية؟. والواو الساكنة المضموم ما قبلها و

صفاتها سبعة: الجهر والرخاوة والانفتاح والاستفال والسكون والمد واللين.

وصفات الياء الساكنة المكسور ما قبلها كالواو.

* نسخه:

۱. مجلس - تهران (۲ مج ۵۳۴۴ - دفتر: ۶۲۲۳۵) نوشته جعفر بن شیخ عبد

علی قرشی در

۱۲۳۴ ه. ق، در فهرست به عنوان (حروف الهجاء) آمده است، گ ۱۳ پ - ۱۶

پ [ف: مجلس: ۱۶ / ۲۵۶] ۳۸۴ س

۱۲۱ الضوء المنير في الادغام الكبير والصغير ۱۲۱ س

محمد بن علی حسینی جرجانی (م ۸۳۸ ه. ق ویا پس از آن)

* جرجانی یاد شده گویا همان شمس الدین محمد بن محمد بن علی حسینی - یا -

حسنی

جرجانی فرزند میرسید شریف معروف می باشد ویا شخص دیگری؟ محمد جرجانی

ادیبی متکلم
که از دانشمندان سده ۹ نهم هجری به شمار می رفت، واهل شیراز بوده ودر پاره از
علوم دست

(۳۵۱)

داشت و برخلاف پدرش میرسید شریف پیرو مذهب شیعی بود، میرزا محمد علی شریفی، ملقب به (میرزا مخدوم) که نوه میرسید شریف و پسر همین شمس الدین است سنی ناصبی بوده و کتاب (نواقص الروافض) را در رد شیعه ساخت، وقاضی نور الله شوشتری کتاب (مصائب النواصب)، و ابو علی حائری نیز کتاب (عذاب النواصب) را در رد همین (نواقص الروافض) نگاشتند. گویند: میرزا مخدوم همان کسی است که به اتفاق جمعی از گروه قلندریه بر پیرامون شاه اسماعیل صفوی ثانی (م ۹۸۵ ه. ق) گرد آمدند، و با انواع ترفند و نیرنگ، او را از مذهب اثنی عشری روی گردان ساختند، و سکه هائی را که اسامی حضرات ائمه (علیهم السلام) بر آنها منقوش بود دگرگون ساختند. چنین آورده اند که شمس الدین محمد از پدرش سید شریف - به هنگام مرگ او - درخواست وصیتی کرد. پدر به او گفت: (بابا به حال خود باش)، و شمس الدین محمد، مضمون این

سخن پدر را ضمن اشعاری به نظم درآورد:

مرا سید شریف آن بحر زخار * که رحمت بر روان پاک او باد
 وصیت کرد و گفت ار زانکه خواهی * که باشد در قیامت جان تو شاد
 چنان مستغرق احوال خود باش * که از حال کسی ناید ترا یاد
 از آثار شمس الدین محمد جرجانی کتابهای زیر را یاد کرده اند:

(شرح هداية الحكمة للابهری)، (شرح إرشاد الهادی للتفتازانی) در نحو، (شرح الفوائد

الغیائیة)، (حاشیة الطوالع)، (الغرة)، (الدرة) در منطق، (زبدة الاسرار) در حکمت # ت: سده ۹ ه. ق.

این کتاب در تجوید نگارش شده و راجع به ادغام صغیر و کبیر بحث می کند، و محتوای آن

در يك مقدمه و دو باب تنظیم شده است: مقدمه - در تعریف و شرائط ادغام. باب اول - در تعداد

ادغام کبیر مربوط به هر سوره به ترتیب آنها در قرآن موجود. باب دوم - در ادغام

صغير وانواع

آن.

آغاز: بسمله، الحمد لله الذي تفضل علينا بجزيل النعم، وجعل أهل القرآن
أهله وخاصته بالجوود والكرم..

انجام:.. والاختفاء حالة بين الاظهار والادغام، ولا بد من الغنة معه.

بنگرید به: فهرست مرعشی ۲ / ۳۰۷. و: ریحانة الادب ۶ / ۲۱۵ و ۲۱۷ و ۲۴۶.

و: روضات الجنات،

ط سنگی ۱۸۶ و ۴۹۸. و: هدیه العارفين ۲ / ۱۸۹. و: دائرة المعارف الاسلامية،

مقالهء بروکلیمان

۶ / ۳۳۴. و: الاعلام، زرکلي ۷ / ۱۸۰. و: اعلام الشيعة، حسين على محفوظ. و:

معجم المؤلفين

۱۱ / ۵۵.

* نسخه:

۱. مرعشی - قم (۴ مج ۷۱۰) نسخ قاسم بن مرتضی حسینی در پنجشنبه ۲۳ ع ۱ / ۵۹۴۴.

ق (تاریخ پایان ش ۳ مجموعه)، دارای حواشی مختصر، گ ۶۱ پ - ۸۷ ر، [ف: مرعشی

۲ / ۳۰۷] ۸۵ س

۱۲۲ طيبة النشر في القراءات العشر ۱۲۲ س

شمس الدین محمد جزری (۷۵۱ - ۸۳۳ ه. ق)

* ترجمه و احوال او را در همین بخش قرائت و تجوید، ذیل (تجیر التیسیر: شمس

الدین

محمد جزری) ببینید.

ت: شعبان ۷۹۹ ه. ق.

این کتاب منظومه ای است به بحر (رجز) در هزار، یا، هزار ونود در گزارش وجوه قرائت

ده گانه که در واقع مکمل قصیده و شاطیبه یعنی (حرز الامانی ووجه التهانیه) شاطیبه می باشد.

در این کتاب مطالب کتابهای (التیسیر) دانی، و (النشر في القراءات العشر) خود مؤلف با

شرح و بسط کافی آمده، و شمس الدین جزری در آغاز آن، مقدمه ای تمهید کرده که در آن فائده و

فن قرائت و اسامی قراء و فشرده ای از مباحث تجوید در آن گزارش شده، و آنرا در شعبان

۷۹۹ ه. ق در روم (یعنی ترکیه) به پایان برده، و منظومه و مذکور در قاهره به طبع رسیده است.

آغاز: بسمله

قال محمد هو ابن الجزري * يا ذا الجلال ارحمه واستر واغفرى

الحمد لله على ما يسره * من نشر منقول حروف العشرة

ثم الصلاة والسلام السرمدي * على النبي مصطفى محمد

وبعد ما لانسان ليس يشرف * إلا بما يحفظه ويعرف

لذا لو كان حامل القرآن * أشرف الأمة أولى الانسان

انجام: .. وهيهنا تم نظام الطيبة * ألفية سعيدة مهذبة

بالروم من شعبان وسط سنة * تسع وتسعين وسبعمائة

وقد اجز منها لكل مقرى * كذا أجزت كل من في عصري

رواية بشرطها المعتبر * وقاله محمد ابن الجزري
يرحمه بفضله الرحمن * فظنه من جوده الغفران بنگريد به: كشف الظنون ١١١٨ . و:
فهرست ظاهريه ١ / تجويد وقرآآت / ٤٠٩ ، ٤١٠ . و: معجم المؤلفين

۱۱ / ۲۹۱. و: ریحانة الادب ۱ / ۴۰۸.

* نسخه:

۱. اعظم - قم (۲ مج ۳۰۲۳) نوشته ۸۰۸ ه. ق [ف: اعظم، ص ۶۰۸] ۳۸۶ س
۲. ملی - تبریز (ردیف: ۹۶۲ - دفتر ۵ / ۳۱۴۸) نسخ عبد الرحيم بن عبد الله در
۹۰۶ ه. ق،

۲۹ گ [ف: ملی تبریز ۳ / ۹۵۴] ۳۵۷ س

۳. مجلس - تهران (۴۰۰۲ - دفتر: ۶۲۸۱۱) نسخ حاجی بن علی بن محمود ابن
حاجی

محمد مطلق اصفهانی در پنجشنبه ۱۲ رمضان ۹۷۳ ه. ق، این نسخه با نسخه های
متعددی مقابله و تصحیح شده، و محمد طاهر حسینی قاری نیز آنرا نزد عماد الدین
علی قاری

استرآبادی مقابله کرده است. نسخه در فهرست به عنوان (الفیه) یاد شده [ف:
مجلس

۱۱ / ۶] ۳۸۸ س

۴. قدس رضوی - مشهد (۲۰ تجوید وقرآت) نسخ حسین بن حاج کاشانی در
۹۷۶ ه. ق،

۷۷ گ، ۷ سطری [ف: قدس ۲ / ۲۳۰] ۳۸۹ س

۵. قدس رضوی - مشهد (۷۳ تجوید وقرآت * ۳۰۸۷) نسخ علی بن محمد بن
مقدم در

صفر ۹۷۸ ه. ق، آراسته، ۵۵ گ، ۱۰ سطری [ف: قدس ۶ / ۱۷۲] ۳۹۰ س
۶. ظاهریه - دمشق (۶۴۰۴) نسخ خوش سده ۱۲ ه. ق، آراسته، گ ۹۸ -

۱۳۴، ۱۵

سطری [ف: الظاهرية ۱ / تجوید وقرآت / ۴۰۹، ۴۱۰] ۳۹۱ س

۷. الهیات - مشهد (۲ مج ۴۴۵ - ردیف: ۴۴۵) نسخ عبد الجواد بن یوسف علی
مشهدی در

۱۸ شعبان ۱۲۹۵ ه. ق [ف: الهیات مشهد ۱ / ۴۳۸] ۳۹۲ س

۸. قدس رضوی - مشهد (۷۴ تجوید وقرآت * ۷۸۱۰) نسخ؟، دارای حواشی
توضیحی،

برگ ما قبل آخر افتاده، ۱۰۹ گ [ف: قدس ۶ / ۱۷۳] ۳۹۳ س

۱۲۳ ظاءات القرآن (منظومة في -) ۱۲۳ س

؟ (سده ۸ ه. ق ویا قبل از آن)

* ناظم شناخته نشد، و باید از مردم سده ۸ ه. ق ویا قبل از آن باشد.

ت: سده ۸ ه. ق ویا قبل از آن

در نسخه أي که رؤیت شد این منظومه در چهار بیت است:
ظفر الکظیم و حظه من وعظه * ظل یظل ظهیرة فی حفظه

(۳۵۴)

ظعن الظلوم لظنه ان لالظى * ظمآن ينتظر الغلاظ لغيظه
فظهور عظم في عظيم شواظها * وبظفره أثر لايه فظه
فلحظر ظهر ظاهرن بكظمة * وبظلمة اتعظ نواظر لفظه
* نسخه:

۱. ملك - تهران (۱۶ مج ۳۰۳ * ۲۱) نسخ سده ۸ هـ . ق [ف : ملك ۵ / ۱۵]
س ۳۹۴

۱۲۴ عدة النجات في تسهيل الهمزات ۱۲۴ س
محمد بن على حسيني جرجاني (م ۸۳۸ هـ . ق ويا پس از آن)
* ترجمه ء احوال او يا پسر ميرسيد شريف را درهمين بخش قرائت و تجويد، ذيل
(الضوء)

المنير في الادغام الكبير والصغير: محمد بن على حسيني جرجاني) ببينيد.
ت: سده ۹ هـ . ق.

مؤلف در اين كتاب در مورد دو همزه كه در يك يا دو كلمه جمع مى شوند بحث
كرده، و آنرا
در يك مقدمه و دو باب تنظيم نموده است: مقدمه - در بيان همزه. باب اول -
درباره ء دو همزه
كه در يك كلمه جمع مى شوند. باب دوم - درباره ء دو همزه كه در دو كلمه کنار
هم جمع مى شوند.

آغاز: بسملة، الحمد لله الذى هدانا الصراط المستقيم، ورزقنا مجاورة بيته و
تلاوة القرآن العظيم..
انجام: .. الحمد لله الذى هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله. [تمت؟]
كلامه أطال الله بقاءه؟]
* نسخه:

۱. مرعشي - قم (۳ مج ۷۱۰) نسخ قاسم بن مرتضى تونى در پنجشنبه ۲۳ ع ۱ /
۵ ۹۴۴ ق،

دارای حواشى مختصر، گ ۴۴ پ - ۶۱ ر [ف : مرعشى ۲ / ۳۰۶] ۳۹۵ س
۱۲۵ العقد الفريد في نظم التجويد ۱۲۵ س
محمد بن محمود سمرقندي (م ۷۸۰ هـ . ق)
* ترجمه ء احوال او را در همين بخش (قرايت و تجويد) ذيل (شرح القصيدة الفايحة
في

تجويد الفاتحة) ببينيد.
ت: سده ۸ هـ . ق.

قصيده ء لاميه أي است در ۹۲ بيت درباره ء قواعد تجويد كه برای بيان مطالبی كه

به رمز و

(۳۵۵)

اشاره آمده انشاء شده است.

آغاز: بسمله،

أسبح لله الكريم مبسملا* وأهدى تحياتي إلى أشرف الملا
محمد والهادي الرسول وآله* وأنظم في التجويد عقدا مفصلا
انجام:..

محمد الهادي عليه الصلوه وآل* - ه سلام وكل الآل والصحب كملا
بنگرید به: كشف الظنون ۱۱۵۲.

* نسخه:

۱. قدس - مشهد (۲۱ / تجويد) نسخ؟ با تاريخ وقف ۱۰۶۷ ه. ق، ۱۵ سطری، در
فهرست

به عنوان (عقد الفريد في علم التجويد: محمد بن محمد الشريف السمرقندی) [ف:
قدس

۲ / ۲۳۰] ۳۹۶ س

۲. مرعشی - قم (۲ مج ۱۱۲۷) نسخ خوش ۱۳ ع ۱ / ۱۰۹۴ ه. ق در پایان ش ۴
مجموعه

در فهرست به عنوان (العقد الفريد لعلم التجويد) [ف: مرعشی ۳ / ۳۰۰، ۳۰۱]
۳۹۷ س

۳. اعظم - قم (۱ مج ۳۷۳۹) نوشته ۱۳۰۱ ه. ق [ف: اعظم، ص ۶۴۰] ۳۹۸
س

۴. الهیات - مشهد (۵ مج ۱۳۶۹ - ثبت ۲۰۹۳۸) نسخ؟، فهرست نویس تاریخ
تألیف آنرا

شعبان ۷۹۹ ه. ق یاد کرده که ممکن است تاریخ تحریر نسخه ۷ منقول عنه و یا خود
نسخه

باشد، در فهرست به عنوان (قصیده عقد الفريد في علم التجويد) گرد آوری ملا
محمد صادق

بن محمد قاسم قاری [ف: الهیات مشهد ۲ / ۵۱۷] ۳۹۹ س

۵. الهیات - مشهد (۶ مج ۱۳۶۹ - ثبت: ۲۰۹۳۸) نسخ؟ تحریر کاملتری از
نسخه، در

فهرست به عنوان (قصیده عقد الفريد في علم التجويد) گرد آوری ملا محمد صادق بن
محمد

قاسم قاری آمده [ف: الهیات مشهد ۲ / ۵۱۷] ۴۰۰ س

۶. اعظم - قم (۲ مج ۱۴۶۴) نوشته؟ [ف: اعظم، ص ۵۱۰] ۴۰۱ س
۱۲۶ علامه الوقف السجاوندی ۱۲۶ س

* مؤلف شناخته نشد و باید از سده ۹ هـ. ق و یا قبل از آن باشد.

ت: سده ۹ هـ. ق و یا قبل از آن

ما برای اطلاع از این نوشته، سراسر آنرا که نسبة فشرده و کوتاه است در زیر می آوریم:

(علامة الوقف السجاوندى): اللّازم (م)، المطلق (ط)، الجائز (ج)، المجوز بوجه (ز)،
المرخص ضرورة صلى الله عليه وآله، قد قيل (ق)، علامة ان وقف هذه وجهان (جه)،
لا وقف (لا)،

للسكتة (س)، للوقف اليسيرة غير الثابتة (فقه)، يعنى هذا الوقف بشرط وصل ما بعده (صب)، يعنى هذا الوقف بشرط وصل ما قبله (صق)، لكل موضع يجوز الوقف ولكن الوصل

أولى علامته (صل)، علامة الآية المكية (تم)، المدنية (تد)، الكوفية (تك)، الشامية (تش)، الحجازية (تج)، البصرية (بة)، مكى ومدنى (تمد)، شامية ومدنية (تشد)، كوفية وشامية (تكش)، عراقية وشامية (نقش)، بصرية وشامية (بش)، كوفية ومكية (تكم)، علامة أن هذه الآية ليست بصرية (لب)، ليست كوفية (لك)، ليست مكية (لم)، ليست كوفية

ولا مكية (لكم) ليست مكية ولا بصرية (لمب)، ليست مكية ولا شامية (لمش)، ليست

كوفية ولا شامية (لكش)، ليست كوفية ولا مكية ولا مدنية (لكمد)، ليست مكية ولا مدنية

(لمد)، ليست حجازية (لج)، علامة الاخماس البصري (خب)، الكوفى (خك)، موافقة بينهما

(خك)، علامة العشر البصري (عب)، الكوفى (عك)، موافقة بينهما (عكب) وفي كل موضع يكون عليه علامة الآية ويكون معها رمز للوقف السجاوندى للوقف أو للوصل فاعمل

بذلك الرمز وإن لم يكن معها رمز وقف عليه تمت.
* نسخه:

١. ملك - تهران (٣ مج ٢٩٧ * ٢٠) نسخ سده ٩٠٠ ويا ١٠٠٥. ق، نسخه مجموعا در دو ثلث

صفحه نگارش شده [ف: ملك ٥ / ١٣] ٤٠٢ س

١٢٧ عمدة القراء وعدة الاقراء ١٢٧ س

في شرح قصيدة في الفرق بين الضاد والطاء [في القرآن العظيم]

ابن الفصيح همداني (٧٠٢ ٧٤٥ هـ. ق)

* أبو محمد عبد الله بن احمد بن على بن احمد كوفى همداني حنفى، معروف به (ابن الفصيح)

از دانشمندان بزرگ حنفیه که از اساتید قرائت به شمار می رفت، ونیز شاعری ماهر و آگاه به

قرائت بوده ودر مقبره أبو حنیفة تدریس می کرد. از آثار او است: (عقدة الحر) در

مدح پیامبر

اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم)، (قصيدة عمدة القراء وعدة الاقراء). یادآوری می

شود: وی

پسر احمد بن علی بن احمد کوفی همدانی حنفی است که در کوفه به دنیا آمد
و متصدی تدریس
و افتاء و اقراء در دمشق شد و آثار متعددی تألیف کرد که از آن جمله اند (مستحسن
الطرائق) در
نظم کنز الدقائق نسفی در فروع فقه حنفیه، (نظم السراجیه) در فرائض، (حل الرموز)
که
قصیده أي است در قرآات سبع.
ت: سده ۸ ه. ق.

این کتاب شرح قصیده و منظومه‌ای است به بحر بسیط در فرق میان ظآت و ضادات قرآن

کریم که خود ناظم آنرا تألیف کرده است.

آغاز: بسمله،

حفظت وعظا مظهر الظفر * ظعنت عن ظلم يقظان على نظر
هذا القصيدة من البحر البسيط وأصله مستفعلن فاعلن أربع مرات ويقطع
على هذا بمراعات الزحافات الجائزة الآتية وغيرها، كما تقول: (مستفعلن
إلى مفاعلن وفاعلن إلى فاعلن ونحوه مما يعرف في موضعه وقد جمعت
الآيات الأربعة إلى أولها..)

انجام:.. وقرأ الباقيون بالضاد وهم: عاصم وحمزة و عبد الله بن عامر ونافع، و
معناه على فن القراءات (وما هو على الغيب ينحيل). الآيات الثلاثة
الباقية غنية عن الشرح وهي من القصيدة:

نظمتها ببحر في مقاصدها * ممليا جيدها من أنفس الدرر
سميتها عمدة القراء واضحة * أنيقة كرياض الورد والزهر
والله أسأل الضعف صلاة على * محمد وذويه قدوة البشر

بنگريد به: ریحانة الادب ۸ / ۱۳۹، ۱۴۰. و: الفوائد البهية ۲۶. و: تاريخ علماء
بغداد ۶۴، ۶۵. و: فهرست

ظاهريه ۱ / التجويد والقراءات / ۲۲۱، ۲۲۲ که در آن شارح را مجهول خاطر نشان
ساخته. و: معجم المؤلفين

۶ / ۲۸. و: طبقات القراء ۱ / ۸۴. و: الدرر الكامنة ۱ / ۲۰۴، ۲۰۵. و: المنهل
الصفی ۱ / ۳۷۲ - ۳۷۴. و: تاج التراجم
۹، ۱۰. و: الجواهر المضيئة ۱ / ۷۹. و: الدارس ۱ / ۵۲۵، ۵۲۶. و: النجوم
الزاهرة ۱۰ / ۲۹۷، ۲۹۸. و: بغية
الوعاة ۱۴۷ و:

II, g: Brockelmann :۷۸، ۱۶۵.

* نسخه:

۱. قدس رضوی - مشهد (۲ مج ۲۹ تجويد) نسخ؟ با یادداشت وقف مورخ ۱۰۶۷
ه. ق، در

فهرست به عنوان (رساله در وقوف قرآن) آمده، چند برگ است [ف: قدس ۲ /
۲۳۲] ۴۰۳

س

۲. ظاهريه - دمشق (۵۸۹۴) نستعلیق، نسخه جدید است، گ ۲۷ - ۲۹، ۱۹
سطری [ف:

الظاهرية ١ / التجويد والقراءات / ٢٢١، ٢٢٢ [٤٠٤ س
١٢٨ عمدة المفيد وعدة المجيد في معرفة لفظ التجويد ١٢٨ س
علم الدين سخاوى (٥٥٨ - ٦٤٣ هـ. ق)
* أبو الحسن علم الدين على بن محمد بن عبد الصمد بن عبد الاحد بن عبد الغالب
همداني

مصری سخاوی شافعی، از دانشمندان برجستهٔ قرائت و تجوید و از علماء بنام در کلام و تفسیر و حدیث و فقه و اصول و ادب و لغت و نحو، و شاعری ماهر که در قرائت و نحو شهرت به سزائی داشته، و به (شیخ القراء) نیز مقلب می باشد. سخاوی در (سخا) یکی از آبادیهای مصر زاده شد، و نحو و لغت و تفسیر و تجوید و ادب عربی را در قاهره از شاطبی، و در اسکندریه از سلفی و ابن عوف، و در نواحی دیگر مصر از بوصیری و ابن یاسین فراگرفت و آنگاه به دمشق کوچید، و دانشجویان و دانشمندان از محضر او مستفیض می شدند. گویند: سخاوی در زمان خود در همهٔ علوم اسلامی منحصر به فرد و یا کم نظیر بوده است. سخاوی در ۱۲ / ج ۲ / ۶۴۳ ه. ق در دمشق از دنیا رفت، و در (قاسیون) به خاک سپرده شد،

و هنگام وفاتش می گفت:

قالوا غدا تأتي ديار الحمى * وينزل الراكب بمغناهم
وكل من كان محبا لهم * أصبح مسرورا بلبقياهم
قلت فلي ذنبي فما حيلتي * بأى وجه أتلقاهم
قالوا أليس العفو من شأنهم * لا سيما عن ترجاهم
سید نصرالله حائری در تذییل آن گفت:

فجئتهم أسعى إلى بابهم * أرجوهم طورا وأخشاهم

از سخاوی آثار فراوانی در قرائت و تجوید - و تفسیر و سایر علوم به جای مانده که از جملهٔ

آنها است: (جمال القراء و تاج الاقراء)، (شرح الرائية للشاطبي)، (شرح اللامية للشاطبي)

که (فتح الصيد) نام دارد، (تفسیر القرآن) در چهار مجلد تا سورهٔ كهف، (هداية المرتاب و

غاية الحفاظ والطلاب في متشابه الكتاب)، (سفر السعادة وسفير الافادة) در شرح (المفصل) زمخشری، و نیز شرح دیگر بر المفصل زمخشری به نام (المفضل في شرح المفصل)، (شرح الاحاجی النحویة للزمخشری)، که شاید همان (منیرالدیاجی فی شرح

الاحاجی) باشد (تحفة الفراض و طرفة المرتاض)، (الكواكب الوقاد في تصحيح الاعتقاد)،

(القصيدة الناضرة لمذهب الاشاعرة)، (ذات الحلال) كه قصيده أي است و خود بر آن

شرح

نوشته، و جز آنها.

ت: سده ۷ هـ. ق.

این کتاب قصیده ای است - مانند (قصیده ۷ راییه ۷ موسی خاقانی) در تجوید با قافیه
۷ (نون)

که در شصت یا شصت و چهار بیت انشاء شده، و آنگاه سخاوی خود بر آن شرحی
نگاشته است.

علاوه بر این شرح، محمد بن اسماعیل بن محمد بن اسماعیل فقاعی ابن سعد الله،
معروف به

(ابن الفقاعى حموى) (م ٦٧٠ هـ. ق)، ونيز شمس الدين احمد بن محمود اديب حكيم
مقرئ

گزارش هائی بر آن نوشتند که در آغاز شرح اخير آمده است: (الحمد لله الذى أنزل
القرآن

العظيم والذكر الحكيم..).

آغاز: بسمله،

يا من يروم تلاوة القرآن * ويروود شأو أئمة القرآن
لا تحسب التجويد مدا مفرطا * أو مد ما لا مد فيه لوان
أو أن تشدد بعد مد همزة * أو أن تلوك الحرف كالسكران
أو أن تفوه بهمزة متهوعا * فيضر سامعها من الغثيان
انجام: ..

وارغب إلى مولاك في تيسيره * خيرا فمنه العون كل معان

أبرز لها حسنا نظم عقودها * در وفصل درها بجمان

فانظر إليها واقعا متديرا * فيها فقد فاقت بحسن معان

واعلم بأنك جائر في ظلمها * إن قستها بقصيدة الخاقاني

بنگرید به: هدية الاحباب ١٤٨. و: روضات الجنات، ط اخير ٤ / ٢٧٨. و: طبقات
القراء، ١ / ٥٦٨ - ٥٧١. و:

معجم الادباء، ١٥ / ٥، ٦٦. و: وفيات الاعيان ٤٣٥، ٤٣٦. و: البداية ١٣ / ١٧٠.
و: طبقات المفسرين، سيوطي

٢٥، ٢٦. و: المختصر في أخبار البشر ٣ / ١٨٢، ١٨٣. و: إنباه الرواة ٢ / ٣١١،
٣١٢. و: بغيه الوعاة ٣٤٩، ٣٥٠.

و: طبقات الشافعية ٥ / ١٢٦، ١٢٧. و: مرآة الجنان ٤ / ١١٠، ١١١. و: ريحانة
الادب ٢ / ٤٤٨، ٤٤٩. و: شذرات

الذهب ٥ / ٢٢٢، ٢٢٣. و: هدية العارفين ١ / ٧٠٨، ٧٠٩. و: كشف الظنون
١١٧١، ١١٧٢ وموارد متعدد ديگر در

ذيل آثار أو. و: إيضاح المكنون ١ / ٢٥٥ و ٥٣٩، ٢ / ١٦ و ٢٣٣ و ٢٩٩ و ٤٢٦
و ٥٦٦. ومعجم المؤلفين

٧ / ٢٠٩، ٢١٠. و: فهرست ظاهريه ١ / تجويد / ٢٢٢ - ٢٢٤. و:

veryeichniss der arabis chen handschriften I...: ١٩٢، ٢٨١.

Ahlwardt

I, g: Brockelmann : ٢٦١، ٤١٠، ٤١١، I, s : ٤٥٧، ٧٢٧، ٧٢٨.

* نسخه:

١. ظاهريه - دمشق (٧٦٥٩) نسخ اوائل سده ٨ هـ. ق، با يادداشت تملك مورخ

۷۱۱ هـ.

ق، نسخه در سه برگ: ۴۵ - ۴۷، ۱۸ سطر [ف: الظاهرية ۱ / تجويد / ۲۲۲،
۲۲۳] ۴۰۵

س

۲. ظاهرية - دمشق (۳۸۴۷) نسخ اوائل سده ۸ هـ. ق، با يادداشت قرائت بر

حافظ

ابی عبد الله محمد بن احمد بن عثمان ذهبي، مورخ ۷۳۶ هـ. ق، واجازه ۲ از يوسف

بن

عبد الهادی مقدسي به فرزندانش، مورخ ۸۹۷ هـ. ق، نسخه در سه برگ: ۸۳ -

۸۵، ۲۰

سطر [ف: الظاهرية ۱ / تجويد / ۲۲۳، ۲۲۴] ۴۰۶ س

۳. مجلس - تهران (۳ مج ۵۳۹۳ - دفتر: ۶۲۲۹۱) نوشته ء عبد الوهاب بن محمد خلیفه در
 اواخر رجب ۷۵۴ ه. ق، گ ۲۰ پ - ۲۲ ر [مجلس ۱۶ / ۳۰۱] ۴۰۷ س
۴. مرکزی - تهران (۳ مج ۱۹۱۶) نوشته ء محمد بن علی بن محمد عاملی در سده
 ۸۰۵ ه. ق،
 در فهرست به عنوان (عقد المفید..) آمده، گ ۲۹ - ۳۰ [ف: مرکزی ۸ / ۵۳۰]
 ۴۰۸ س
۵. ملک - تهران (۲ مج ۵۳۱) نسخ سده ۸۰۵ ه. ق، دارای حواشی [ف: ملک ۵ /
 ۶۳] ۴۰۹ س
۶. مرکزی - تهران (۲ مج ۵۲۲۷) نسخ سده ۸ یا ۹ ه. ق، نسخه در دو صفحه
 پیش از آخر
 مجموعه قرار دارد، در فهرست به عنوان (منظومة السخاوی فی القرائة) آمده است
 [ف]:
 مرکزی ۱۵ / ۴۱۶۵] ۴۱۰ س
۷. سپه - تهران (۱۰ مج ۵۲۴۳) نسخ سده ۱۱ ه. ق، گ ۸۶ - ۸۹ پ [ف]:
 سپه ۵ / ۳۳۳]
 ۴۱۱ س
۸. مرعشی - قم (۸ مج ۲۷۵۴) نستعلیق محمد بن زین العابدین موسوی در ۱۸
 صفر ۱۲۸۳
۹. ق، در فهرست به عنوان (منظومة فی التجوید) بدون ذکر ناظم آمده، گ ۱۲۶ پ
 -
 ۱۲۸ ر [ف: مرعشی ۷ / ۳۱۱] ۴۱۲ س
۹. قدس رضوی - مشهد (۲۵ / تجوید) نستعلیق؟، در فهرست به عنوان (القصيدة
 الخاقانی)
 آمده است، ۱۳ سطری [ف: قدس ۲ / ۲۳۱] ۴۱۳ س
۱۰. قدس رضوی - مشهد (۱ مج ۸۷ * ۸۸۱۴) نسخ؟، در فهرست به عنوان
 (منظومه
 عمدة المفید) آمده، ۱۳ سطری [ف: قدس ۶ / ۱۸۱] ۴۱۴ س
۱۱. گوهرشاد - مشهد (۱۰ مج ۱۳۶۹ - ثبت: ۲۰۹۳۸) نسخ؟، در فهرست
 اشتباها به عنوان
 (قصیده ء خاقانیه سروده ء موسی بن عبیدالله بن یحیی خاقانی) آمده [ف: گوهرشاد
 ۵۱۸ / ۲]
 ۴۱۵ س

۱۲۹ فرش الحروف (باب في -) ۱۲۹ س
* مؤلف نسخه ء ما شناخته نشد.

ت:؟

ممکن است نسخه ء مورد بحث ما بخشی از کتابی در تجوید باشد.
آغاز: باب فرش الحروف. سورة البقرة، ما اختلف فيه واو ياء، أرقم لشعبة
بالأحمر، وأترك الأسود لحفص، وما اختلف فيه كل منهما، فأشير إليه، و
ربما اقتضى بعض المواضع ذكر حفص صريحا ما ذكره، وإنما ذكرت بعض

الأحرف مكررة مثل (أخذتم، واتخذتم، وهزوءا) وما اتفقا عليه فلا. و أقول وبالله التوفيق: أول موضع وقع الخلاف بينهما (اتخذتم) قد ذكر في حروف مركبة مخارجها (هزوءا) ص، ذكر في باب الهمز المفرد ص.. انجام:.. النصر، المسد ليس فيها خلاف لهما. الاخلاص كفؤا بالهمز، ذكر في الهمز المفرد ص. الفلق والناس ليس فيهما شيء والله اعلم بالصواب.
* نسخه:

۱. ملك - تهران (۲ مج ۲۸۳ * ۱۷) نوشته ء؟، آراسته، ص ۳۶ - ۷۲ [ملك ۵ / ۱۰] ۴۱۶ س
۱۳۰ فرش الحروف (رسالة في) ۱۳۰ س
؟

* مؤلف شناخته نشد و باید از مردم قبل از سده ۱۳ ه. ق باشد.
# ت: قبل از سده ۱۳ ه. ق.

این رساله به ترتیب سوره ها در فرش حروف و با استفاده از رموز نگارش شده، و ما برای

آگاهی بیشتر از محتوای آن بخش نسبة زیادی از آغاز و انجام آنرا می آوریم.
آغاز: [اعلم أن هذا هو الفرش، ولم أعد فيه التي كتبتها في الأصول إلا هاء الضمير التي قبلها ياء ساكنة أو محذوفة سوى عليهم وإليهم ولديهم و الأشياء القليلة الدوران، فإنها قد أذكرها تجديدا للعهد].

سورة فاتحة الكتاب: ملك بلا ألف (ه ج)، الصراط وسراط حيث وقعا بالسين (ه س)، وإذا بسمل (ج) بين كل سورتين له فيه ثلاثة أوجه نحو: ولا الظالين (قف)، الرحمن الرحيم (صل)، ألم سورة البقرة (آل م) مقطوعة الحروف بسكنة يسيرة (ج)، يكذبون (ج ق)..

انجام:.. من الفيل إلى آخر القرآن، ترميهم بالضم (ج)، وإيلاف قريش بياء ساكنة من غير همز (ج)، إلا فهم، شانتك بفتح الياء من غير همز (ج)، ولي (د) ديني في الحاليتين (ق)، حمالة (ك)، كفؤا أحد (ج)، إلا (د)، كفؤا أحد (ل).

* نسخه:

۱. سپه - تهران (۵۲۴۶) نسخ ۱۲۹۵ ه. ق به دستور ميرزا محمد مهدي، ۴۴ گ
[ف: سپه
۵ / ۳۶۳] ۴۱۷ س

۱۳۱ فرضية التجويد (رسالة في -) ۱۳۱ س

محمد فيض الله

* ترجمه و احوال او عليرغم تفحص به دست نيامد، واز نسخه ش ۶۸ تجويد قدس،

چنين

استفاده مي شود كه از دانشمندان سده ۱۱ هـ. ق وپيرو مذهب تسنن مي باشد.

ت: سده ۱۱ هـ. ق به بعد

رساله در گزارش ارزش فن تجويد از نظر فقهی، ومرتب بر دو فصل است:
الفصل الاول - في بيان حكم التجويد ودرجاته. الفصل الثاني فيما يترتب به فساد الصلوة وعدمه.

آغاز: بسمله، الحمد لله الذي نور بكتابه قلوب التالين، الذين به العابدين؟..
انجام: ... وصلى الله على من قال: (لى مع الله وقت لا يسعني فيه ملك مقرب ولا نبي مرسل) وكان هذا الوقت في الصلاة، وقال: (قرة عيني في الصلاة)، وقال: (أرحني يا بلال) وسلم عدد معلوماته ومداد كلماته، و على آله وأصحابه وأحبابه إلى يوم القيامة، كذلك آله العالمين، ورحم الله تعالى عبدا يقول آمينا.
* نسخه:

۱. قدس رضوي - مشهد (۶۸ تجويد وقرآيات) نسخ؟ ۱۸ گ [ف: قدس ۶ /

۱۶۹] ۴۱۸ س

۱۳۲ فصول التمهيد لأصول التجويد ۱۳۲ س

؟ (قبل از ۹۶۶ هـ. ق)

* مؤلف: شناخته نشد.

ت: قبل از ۹۶۶ هـ. ق.

رساله أي است بسیار فشرده در چند برگ.

آغاز: بسمله، الحمد لله الذي نزل الفرقان على عبده تبياناً... وبعد فهذه وريقات في التجويد منضدة أحسن تنضيد.. وسميتها فصول التمهيد لاصول التجويد..

انجام: .. وحذفت التاء لالتقاء الساكنين، وهذا آخر الرسالة، والحمد لله..
الاخيار

* نسخه:

۱. ملك - تهران (۵ مج ۲۸۳) نوشته ۱۲ رجب ۹۶۶ هـ. ق؟ ص ۱۳۴

- ۱۴۰ [ف:

ملك ۵ / ۱۰ [۴۱۹ س

۲. مركزي - تهران (۲ مج ۹۲۶۲) نسخ ۱۶ رجب ۹۶۷ هـ. ق در لاهیجان، ۲۰ برگ، ۶

سطری [ف: مركزي ۱۷ / ۳۳۴] ۴۲۰ س

۱۳۳ الفصول العشرة في ضوابط قراءة أبي عمرو البصري ۱۳۳ س

جلال الدين محلی (۷۹۱ - ۸۶۴ هـ. ق)

* ترجمه و احوال او را در بخش تفسیر، ذیل (تفسیر الجلالین: جلال الدين محلی و جلال الدين سيوطی ببینید.

ت: سده ۹ هـ. ق.

این رساله - درده فصل - ضوابط قرائت ابی عمرو بصری را از طریق روایت دوری و سوسی از یزیدی با استفاده از (التیسیر) و (النجوم الزاهرة) مورد بحث قرار

داده است.

آغاز: بسمله، حمد له [قال الشيخ.. محمد بن أحمد بن [محمد بن] إبراهيم

المحلی شافعی..: هذه فصول عشرة في ضوابط قراءة أبي عمرو

البصري من طریق روایتی الدوری والسوسی عن الیزیدی، مأخوذة من

التیسیر والشاطبية والنجوم الزاهرة..

انجام:.. من النظارة أي الحسن، والله سبحانه أعلم، وصلى الله على

سیدنا.. وسلم تسليما كثيرا.

* نسخه:

۱. سپه - تهران (۶ مج ۵۲۴۳) نستعلیق چلیپا؟، گ ۶۱ پ - ۷۱ ر [ف: سپه ۵ /

۳۹۸] ۴۲۱

س

فضل التجويد والترتيل (منظومة في -): ملا محمد صادق قاری =

منظومة في فضل التجويد والترتيل: ملا محمد صادق قاری.

۱۳۴ الفوائد الحسان في الادغام للحروف السواكن والبيان ۱۳۴ س

شمس الدين بلبانی خزر جي (۱۰۰۶ - ۱۰۸۳ هـ. ق)

* شمس الدين محمد بن بدر الدين بن عبد القادر بن محمد بلبانی خزر جي بعلى

دمشقي

صالحی حنبلی، فقیه، محدث، قاری، آشنای به تجوید که در دمشق زاده شد، ودر

نهم رجب

(۳۶۴)

۱۰۸۳ هـ. ق در همانجا از دنیا رفت. از آثار او است: (عقیده فی التوحید)، (بغیة المستفید فی التجوید)، (مختصر الافادات فی ربح العبادات علی مذهب أحمد بن حنبل)، (کافی المبتدی من الطلاب) در فقه، (الرسالة فی أجوبة أسئلة الزيدية).
 # ت: سده ۱۱ هـ. ق.
 رساله أي است در اظهار وادغام حروف ساکنه و آراء قراء عشره وموارد اختلاف واجماع
 آنها در این زمینه، و عناوین آن بدین شرح است:
 باب ذال (إذ) - باب دال (قد) - باب (تاء الساكنة) - باب (هل) و (بل) - باب حروف
 قربت مخارجها - باب اتفاقهم علی إدغام ذال (إذ) و دال (قد) و (تاء التأنيث) و (لام هل و
 بل) - فصل: واتفقوا علی إدغام أول المثليين - فصل واتفقوا علی إدغام أول المتجانسين، في بيان صفة حروف الهجاء في بيان مراتب المد.
 آغاز: بسمله، الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على سيدنا محمد خاتم النبيين، وعلى آله وصحبه أجمعين صلاة دائمة إلى يوم الدين. وبعد فهذه وريقات لطيفة نقلت فيها الاظهار والادغام للحروف السواكن، ومذاهب الأئمة القراء العشرة، وما اختلفوا فيه وأجمعوا عليه من ذلك على وجه التقريب والتيسير، وسميتها الفوائد الحسان..
 انجام: .. وأما الاسم فهزمة الوصل فيه نوعان: قياسي وسماعي، فأما القياسي ففيه مصدر الخماسي كالانطلاق والاستخراج، وأما السماعي ففي عشرة ألفاظ محفوظة، وهي: اسم واست وابن وابنة وامرأة وامرؤ واثنان واثنان وأيمن الله المخصوص بالقسم. وحكم هذه الهزمة عند الابتداء الكسر إلا مع لام التعريف فإن حكمها الفتح..
 بنگرید به: فهرست ظاهريه ۱ / تجويد وقرآآت / ۲۲۷. و: خلاصة الاثر ۳ / ۴۰۱،
 ۴۰۲. ومختصر طبقات
 الحنابلة ۱۱۱، ۱۱۲. و: الاعلام، زرکلي ۶ / ۲۷۵. و: معجم المؤلفين ۹ / ۱۰۰.
 و:

II, s: Brockelmann : ۵۸ .

* نسخه:

۱. گوهرشاد - مشهد (۳ مج ۲۶۰) نسخ مؤلف در ۱۰۵۳ هـ. ق، پاره أي از اوراق

وصالي
شده، فهرست نویس مؤلف را شناخته، با مهر حاج سيد سعيد [ف: گوهرشاد ۱ /
۲۲۶. وف:
چهار کتابخانهء مشهد، ص ۲۱۶] ۴۲۲ س
۲. ظاهريه - دمشق (۱ مج ۱۰۵۹۶) نسخ ناخوش سدهء ۱۳ هـ. ق، فهرست نویس
مؤلف را
مجهول یاد کرده است، گ ۱ - ۵، ۲۰ تا ۲۸ سطری [ف: الظاهرية ۱ / تجويد
وقرات /

[۲۷۷] ۴۲۳ س

۱۳۵ الفوائد في شرح القصيدة الجزرية في التجويد ۱۳۵ س

سید عبد الجلیل قاری رازی حسینی (زنده در ۹۷۶ ه. ق)

* سید عبد الجلیل بن احمد حسینی قاری فارسی از دانشمندان سده ۱۰ ه. ق،

وزنده در ۹۷۶

ه. ق. أو شاگرد شیخ یحیی بن حسن بحرانی مفتی است که کتاب (الارشاد = إرشاد

الاذهان) علامه ه حلی را نزد وی در یزد خوانده ومفتی یادشده در ۹۷۰ ه. ق برای

وی

اجازه ای نوشته، واز او با تعبیر: (السید النبیل جلیل بن أحمد الحسینی) یاد کرده

است.

از وی آثاری به جای مانده که از جمله آنها است: (تجوید القرآن) به فارسی که به

نام والی:

یمین الدولة أمين الدين تألیف کرده ودر ۱۲ باب است، (شرح الناسخ والمنسوخ) که

بعدا

ان شاء الله در بخش علوم راجعه ه به قرآن گزارش خواهد شد. أو شرح ناسخ

ومنسوخ را در ۹۷۶

ه. ق به پایان برده است.

ت: اوائل رجب ۹۷۲ ه. ق.

این کتاب که در (الذريعة) از آن با عنوانهای مختلف - از قبیل: (الفوائد في شرح

القصيدة

الجزرية في التجويد) و (الفوائد في التجويد) یاد شده شرح (المقدمة الجزرية) در

تجوید

است که شارح در آخر کتاب، عنوان نخست: (الفوائد في شرح القصيدة الجزرية) را

برای آن

انتخات کرده، وآنرا در روز سه شنبه اوائل رجب ۹۷۲ ه. ق به پایان برده است. در

این کتاب

از (درالفوائد في بحر العقائد) یاد شده است.

آغاز: بسمله وبه نستعين، الحمد لله الذي نزل القرآن على سبعة أحرف..

فيقول.. عبد الجليل الحسيني القاري: لما كان خير الكلام القرآن.. ولكن

إيقانه معني وإتقانه لفظا موقوف على أحسن العلوم وأمتن الفنون.. وهي

العلوم الأدبية والفنون العربية، مضيفا إليها تجويد الحروف ومعرفة

الوقوف، فمن رام وصل المقصود فعليه باستشمام نسائم ألفاظ الفريدة

لكشاف حقائق الرموز.. الشيخ محمد الجزري.. لا سيما مع اللثالي

المنظومة إليها من ابنه.. ولكن ما كانت تخلو عن الاطناب.. فأردت أن
أزيد إليها ماسخ بالبال، فلنشرع.. ونقول: بسمله، (يقول): القول يعم
المفرد والمركب..
انجام:.. الحمد لله أولا وآخرا، وظاهرا وباطنا. وقع الفراغ من تأليف هذه
الفوائد.. في يوم الثلاثاء أوائل رجب المرجب سنة اثني وسبعين وتسعمائة

[وقد نقلت هذه الفريدة كتب الحقيير.. مير عبد الجليل غفر الله ذنوبهما بحق محمد وآله أجمعين، وقد نسخ هذه الرسالة من الكتاب المذكور أستاذنا.. المذكور في (مدرس المكوكه) من قريه الكيلان، وأنا أرجو بلطف الله تعالى [و] بمنه وجوده وكرمه سنة ١٠٠٨ كتب يوسف بن مولانا مصطفى كريمان. اللهم اغفر ذنوبنا] پایان (نسخه ١ مج ٤٤٨٣ مركزى تهران)

بنگرید به: الذريعة ٣ / ٣٦٩. و ١٤ / ٩٧. و ١٦ / ٣٥٥، ٣٥٦.
* نسخه:

١. مركزى - تهران (١ مج ٤٤٣٨) نسخ يوسف ابن مولانا مصطفى كريمان در ١٠٠٨ هـ.

ق، گ ١ - ٣٦ [ف: مركزى ١٣ / ٣٣٩٧] ٤٢٤ س
١٣٦ قانون قراءات القراء العشرة ١٣٦ س

؟

* مؤلف شناخته نشد.

ت:؟

كتابي است كه مؤلف در آغاز آن نشانه هاي اختصاري قراء را مى آورد، آنگاه فصلی است

درباره قراء مكه ومدينه. وابواب آن بدین شرح است:
باب الادغام، باب الهمزة، باب الإمالة والتفخيم، القراءات في فاتحة الكتاب، القراءات في سورة البقرة، باب المدني، باب ذكر اختلاف الأمصار في عدد آي السور، باب ترتيب سور القرآن

في الانزال، باب في كيفية جمع سور القرآن.

آغاز: بسمله، حمد له، وصلوته على سيدنا محمد وعترته الطاهرة. هذا قانون قراءات القراء العشرة، وهم أهل الحجاز والشام والعراق ورواتهم رحمهم الله بالاختصار من أسمائهم على حروف منها، وذكر الكلمات المختلف فيها مرة واحدة، وأكثر ما في الجامع ما قراءة أكثرهم، وبالله التوفيق. ذكر ترجمة أسامي القراء العشرة على أطراف الأوراق ورواتهم رحمهم الله..

انجام:.. خلف بن هشام الكوفي البزاز مات سنة تسع وعشرين ومأتين، قرأ على سليم، وقرأ سليم على حمزة وقد تقدم.

* نسخه:

١. مجلس - تهران (٢ مج ٤١٢٩ - دفتر: ٦٤٤٢٩) نسخ سده ٦٤٧ هـ. ق، گ

۳۲۵ پ -

(۳۶۷)

۳۲۷، ۲۱ سطرې [ف: مجلس ۱۱ / ۱۲۶] ۴۲۵ س
القراءات: أبو عبد الله سيارى =
التنزيل والتحريف: أبو عبد الله احمد سيارى.
۱۳۷ القراءات (رسالة في -) ۱۳۷ س
؟

* مؤلف شناخته نشد، وبا اینکه مجددا نسخه بازنگری شد هیچگونه مشخصه أي از مؤلف

آن به دست نیامد.

ت: ۱۰۸۵ ه. ق یا قبل از آن

رساله أي است در اختلاف قراآت قراء که کیفیت قرائت آنها به ترتیب سوره ها به رمز ارائه شده است.

آغاز: بسمله، سورة فاتحة الكتاب. (الرحيم ملك) بإدغام الميم في الميم، (ملك) بلا ألف (ا د ح ك ف ث)، (الصراط وصراط) حيث وقعا وكيف وقعا بالسين (غ ز خفه) فالسين عن ابن مجاهد، والصاد عن ابن شنبوذ، ولم يذكر في الشاطبي الاختلاف عن قبل، وبإشمام الصاد الزاي في الأول (ف)، وقيل في الأول والثاني، وقيل في الأول. وكل المعرف باللام، و ليست هاتان المثلتان في الشاطبية وفي ساير القرآن (ص)..
انجام:.. كفوًا أحد، كفوا أحد في الوصل وفي الوقف نقل، أو (ظ) (د) غيرن (ا د ح ك ر ث ص ف) وفي الحالين (ط) (و) (ف) أو إبدال، فقال كفاكفوًا [در نسخه ش ۱ مج ۳۱، وفقی امام جمعه خوئی در مجلس آمده: فرغ من كتابته يوم الأربعاء سابع شهر ربيع الاول سنة ۱۰۵۸ سنة ثامن وخمسين بعد ألف من هجرته؟ النبوية عليه ألف التحية]
* نسخه:

۱. مجلس - تهران (۱ مج ۳۱ امام جمعه - دفتر: ۶۳۵۹۹) نسخ روز چهارشنبه ۷

ع / ۱ / ۱۰۵۸ ه. ق، در فهرست به عنوان (رساله در قرائت) آمده، ص ۱ - ۳۶ [ف:

مجلس

۷ / ۲۱۳ [۴۲۶ س

۲. گلیپایگانی - قم (۳ مج ۲۹۴) نسخ؟، گ ۱۳۵ پ - ۱۸۸ ر [ف: گلیپایگانی ۱

/ ۲۵۵ [۴۲۷

س

(۳۶۸)

١٣٨ القراءة (رسالة في بيان مهمات -) ١٣٨ س
؟

* مؤلف شناخته نشد.

ت:؟

آغاز: [رسالة في بيان مهمات القراءة] قاعدة: الادغام على قسمين كبير و صغير، فالكبير إدغام متحرك بعد إسكانه في آخر، وهو يكون في المتماثلين، وهما ما اتفقا مخرجا و صفة، وفي المتقاربين، وهما ما تقاربا مخرجا أو صفة، وفي المتجانسين وهما ما اتفقا مخرجا لا صفة مثل.. انجام.. فلسانه يتلفظ بالمواعظ على قبله الغافل، ويقراً (أفلا يتدبرون القرآن أم على قلوب أقفالها)، (بل قلوبهم في غمرة من هذا)، (لهم أعمال من دون ذلك هم لها عاملون)، والسلام.

* نسخه:

١. الهيات - مشهد (٦ مج ٩٧١ - ثبت: ١٤٨٢١) شكسته نستعليق شيخ محمد ابن حاج

ملا حسين خوسفي در ١٢٩٣ هـ. ق [ف:، الهيات مشهد ٢ / ١٢١ - ١٢٣] ٤٢٨ س

قراءة أبي عمرو البصري (رسالة في -): جلال الدين محلي =
الفصول العشرة في ضوابط قراءة أبي عمرو البصري: جلال الدين محلي.

قراءة عاصم: شيخ محمد قارى =

نور النور في قراءة عاصم المشهور: شيخ محمد قارى.

١٣٩ قراءة فاتحة الكتاب (رسالة في كيفية -) ١٣٩ س

(سده ٨ هـ. ق ويا قبل از آن)

* مؤلف شناخته نشد.

ت: سده ٨ هـ. ق ويا قبل از آن

در نسخه أي که شناختیم بخشی از کتابی در قرائت است که ممکن است کتابی معروف

باشد، وعلیرغم تحقیق و بررسی، عنوان آن مشخص و معلوم نشد.

آغاز: بسمله، كيفية قراءة فاتحة الكتاب. (الحمد) يخفف الالف ويحققها؟!!

كما قلنا في (أعوذ)، ويسكن اللام تسكينا كي لا يخرج مفتوحا وهو

لا يشعر به، ويخفف اللام الأولى من (الله)، ويشدد الثانية لأجل التضعيف، ويرققها لأجل الكسرة قبلها. انجام:.. ويشدد الضاد من الضالين، ويمد لأجل التضعيف، نحو (الظانين بالله) (فمثل العادين) المنصوبة في حال الوقف، بل خفف عليه تسكينا كما تقدم ذكره، ويشبع كسرة اللام إشباعا جيدا..؟ من الهمزات بل بأبعد، والله أعلم بالصواب.
* نسخه:

۱. ملك - تهران (۹ مج ۲۳ * ۲۱) نسخ حدود سده ۸ هـ. ق [ف: ملك ۵ / ۱۵] ۴۲۹ س
۱۴۰ قراءة القرآن (رسالة في -) ۱۴۰ س
أبو نصر محمد زشكي (نيمه ۷ اول سده ۶ هـ. ق ويا قبل از آن)
* أبو نصر محمد بن علي زشكي؟ كه ترجمه ۷ احوال او به دست نيامد و بايد از مردم نيمه ۷ اول سده ۶ هـ. ق ويا قبل از آن باشد.
# ت: نيمه ۷ اول سده ۶ هـ. ق ويا قبل از آن
رساله أي است مختصر كه در آن قرائت قرآن كريم به ترتيب سوره ها و به گونه فشرده آمده است.

آغاز: بسمله، قال الشيخ الامام الزاهد أبو نصر محمد بن علي الزشكي (رحمه الله): قرأت القرآن من أوله إلى آخره برواية أبي عمرو الدوري على الشيخ الجليل السيد جدي أبي العباس محمد ابن أبي القسم بن أبي سهل الباري، قال: قرأت على المقرئ الفاضل الامام أبي القسم..
سورة فاتحة الكتاب - قوله: (مالك يوم الدين)، الألف. (الصراط) بالصاد حيث كان في المعرفة والنكرة، (عليهم) بكسر الهاء وسكون الميم إلا إذا استقبله ساكن فإنه ضم الهاء والميم مثل (عليهم الذلة)..
انجام:.. سورة الاخلاص.. [افتاده در نسخه ۷ ش ۱۳ مج ۱۵۱۹ * ۳۱۹ ملك] أحد ضم الفاء والهمز، والله أعلم بجميع ذلك.
* نسخه:

۱. ملك - تهران (۱۳ مج ۱۵۱۱ * ۳۱۹) نسخ محمد بن أبي الفضل صايفي بيهقي در ۵۱۹
۵. ق، ص ۴۰۹ - ۴۳۵، در فهرست به عنوان (القراءة) آمده است [ف: ملك ۵ / ۲۸۲] ۴۳۰ س

(३१०)

۱۴۱ القراءة والتجويد ۱۴۱ س

؟ (سده ۱۲ هـ. ق یا قبل از آن)

* مؤلف شناخته نشد، و باید از دانشمندان شیعی باشد.

ت: سده ۱۲ هـ. ق یا قبل از آن

در این رساله پس از یاد کردن لزوم استعاذه، قرائت سوره ۱۲ هـ. ق حمد گزارش شده، واحکام همزه

آمده، و آنگاه احکام اماله وقواعد کلی دیگر تجوید، و در انجام، نام سوره ها و محل نزول آنها و

شماره ۱۲ هـ. ق آیه ها یاد شده. در بخش دوم آن درباره ۱۲ هـ. ق قرائت و تجوید سوره ۱۲ هـ. ق بقره است، و کلماتی که

لازم بود از رهگذر تجوید و قرائت بیان شده، و تفسیر آنها آمده و قرائت قاریان نیز یاد شده

است. ممکن است بخشی از کتابی باشد.

آغاز: اعلم أن القراء اتفقوا على التلفظ بالتعوذ قبل التسمية. وقال

أمیر المؤمنین (علیه السلام): (الاستعاذة هي ما قد أمر الله به عباده عند

قراءتهم القرآن، فقال: (وإذا قرأت القرآن فاستعذ بالله من الشيطان

الرجيم، ومن تأدب بأدب الله (عز وجل) أداه إلى الفلاح الدائم، ومن

استوصى بوصية الله فإن له خير الدارين). والاستعاذة عند القراءة من

مستحسنيات [مستحبات] القراءة، وعند البعض واجب قبل التلاوة..

انجام: [ناقص نسخه ش ۸۸۸ گوهرشاد]: .. (النفاثات) قرئ بألف بعد

النون، وقرئ بكسر الفاء بعد تخفيفها وبضم النون وتخفيف الفاء.

والباقون بغير ألف بعد النون وتشديد الفاء مفتوحة بعدها ألف. (برب

الناس، ملك الناس، إله الناس) وغيرها قرء. وعن يميل الناس في

موضع الخبر، ولا يميل في الرفع والنصب والباقون لا يميلون.

* نسخه:

۱. گوهرشاد - مشهد (۸۸۸) شکسته نستعلیق سده ۱۲ هـ. ق، ۱۴ سطری [ف:

چهار

کتابخانه ۱۲ هـ. ق مشهد، ص ۲۳۲] ۴۳۱ س

۱۴۲ القراءة والتجويد (رسالة في -) ۱۴۲ س

؟

* مؤلف شناخته نشد.

ت: ؟

این کتاب که در قرائت و تجوید نگارش یافته در شش باب و خاتمه بدین شرح تنظیم

شده

(۳۷۱)

است: الباب الأول: في بيان مخارج الحروف. الباب الثاني: في الاستعاذة والبسملة.
الباب الثالث:

في بيان أحكام النون الساكنة والتنوين، و [هذه] الاحكام أربعة: الادغام والقلب
والاظهار و
الاخفاء. الباب الرابع: في بيان أحكام الميم الساكنة، و [هذه] الاحكام ثلاثة: الادغام
والاظهار و

الاخفاء. الباب الخامس: في المد. الباب السادس: في أحكام الراء، التفخيم والترقيق.
خاتمة:

في أسامي القراء السبعة ورواتهم ورموزهم.
أغاز: بسمله، الحمد لله الذي جعل لنا كلامه هاديا إلى الطريق المستقيم، وأمرنا
بترتيبه لأجل الثواب العظيم، والصلاة على من قال: إن الله يحب.. أما
بعد انه لا بد لقارئ القرآن من معرفة مخارج الحروف ورعاية أدائها و
مراعاة قواعد القرآن لتكون قراءته صحيحة معتبرة. وهذه الرسالة
ليبانها، وهي مرتبة على ستة أبواب وخاتمة. الباب الأول في بيان مخارج
الحروف.

انجام:.. خاتمة في أسامي القراء السبعة ورواتهم ورموزهم فتذكر بعد كل
قارئ من القراء السبعة رمز ورواية بالترتيب: نافع (ا) قالون (ب)، ورش
(ج)، ابن كثير (د)، قنبل (ز)، أبو عمرو (ح)، دوري (ط)، سوسى
(ى)، ابن عامر الشامي (ك)، هشام (ل)، ابن ذكوان (م)، عاصم
الكوفي (ن)، أبو بكر (ص)، حفص (ع)، حمزة الكوفي (ف)، خلف
(ض)، خلاد (ق)، الكسائي الكوفي (ر)، أبو الحارث (س)، الدوري
(ت). تم..

* نسخه:

١. قدس رضوي - مشهد (جديد: ٣٠٤٧ - قديم: ١٥ تجويد وقراءات) نسخ روز
شنبه سلخ

رجب ١٠١٧ هـ. ق، در فهرست به عنوان (رساله در مخارج حروف) آمده، ٧ گ،
١٤

سطرى [ف: قدس ٢ / ٢٢٨] ٤٣٢ س

قراءة ورش من طريق الاصبهاني (منظومة في -): احمد طيبي =
بلوغ الأمانى في قراءة ورش من طريق الأصبهاني: احمد طيبي.

١٤٣ قرة العين في [من] الفتح والإمالة بين اللفظين ١٤٣ س

ابن قاصح عذرى (٧١٦ - ٨٠١ هـ. ق)

* ترجمه ء أحوال أو را در همين بخش قرائت، ذيل (سراج القارى المبتدى وتذكره

المقرى

(٣٧٢)

المنتهى في حل قصيدة الشاطبي: ابن قاصح عذري) بينيد.
ت: سده ٨٥٠ ق.

مؤلف این کتاب را به روایت از قراء سبعة از طرق مورد اعتماد در موضوع فتح
واماله میان
دو لفظ تألیف کرده، و برای کسانی دست اندر کار تدوین آن شد که به این فن یعنی
قراءت و
تجوید اشتغال داشتند، ابن قاصح در این کتاب از (التیسیر) دانی و قصیدهء شاطبیه
بهره برده، و
کتاب را به ترتیب سوره ها تنظیم کرده است.

آغاز: بسملة: [قال الشيخ الامام العالم العلامة المقرئ شيخنا أبو البقاء علي بن
عثمان بن محمد بن أحمد بن الحسن قاصح العذري (رحمه الله):
أما بعد حمدًا لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا محمد خاتم
النبيين وآله وصحبه أجمعين. فإن هذه رسالة سميتها (قرة العين) و
جمعت المشهور من الفتح والإمالة وبين اللفظين مما قرأت به، ورويته
عن الأئمة السبعة من الطرق المعول عليها في عصرنا، وكتبتها لآخواني
المشتغلين..

انجام:.. سورة النصر، (جاء)، ذكر بالبقرة. سورة المسد، قرأ حمزة والكسائي
(ما أغنى) و (سيصلى) بالامالة فيها، وورش بالفتح وبين اللفظين، و
الباقون بالفتح، وليس في سورة الفلق ما يمال. سورة الناس (برب الناس،
ملك الناس، إله الناس)، والناس. الجملة خمس كلمات ذكرن في البقرة.
بنگرید به: كشف الظنون ٢ / ١٣٢٥. و: ف: الظاهرية ١ / التجويد والقراءات /
٢٣٥ - ٢٣٨. و: معجم المؤلفين
١٤٨ / ٧
* نسخه:

١. مرعشى - قم (٢ مج ٥٤٧٩٨) نستعليق عبد الوهاب بن عبد الوهاب جرجاني در
شنبه ٢٢

رمضان ٩٦٢ ه. ق در مکه، گ ٨٧ پ - ١١٢ ر [ف ١٤ / ٢٦١] ٤٣٣ س
٢. قدس رضوى - مشهد (٢٦ تجويد) نستعليق محمد حسين ابن حاجى محمد قارى
در ٩٨٣

٥. ق، ١٣ سطرى [ف: قدس ٢ / ٢٣١] ٤٣٤ س
٣. ظاهريه - دمشق (٦٣٩٨) نسخ خوش سده ١٠ ه. ق، ٤٥ گ، ١٥ سطرى
[ف:

الظاهرية ١ / التجويد والقراءات / ٢٣٧] ٤٣٥ س

٤. ظاهريه - دمشق (٦٣٤١) نسخ محمد بهاء الدين ابن شيخ عبد الغنى بن شيخ
حسن بيطار در
روز پنجشنبه ١٢ ذق ١٠٣٨ ه. ق، گ ٤١ - ١٠٠، ١٤ سطرى [ف: الظاهرية ١ /
التجويد و
القراءات / ٢٣٦، ٢٣٧] ٤٣٦ س

۵. ظاهریه - دمشق (۱ مج ۳۵۷) نسخ خوش سده ۱۲ هـ. ق، گ ۱ - ۲۸، ۲۳
سطری [ف]:

الظاهرية ۱ / التجويد والقراءات / ۲۳۵، ۲۳۶ [۲۳۶] ۴۳۷ س

۶. ظاهریه - دمشق (۵۶۴۴) نسخ سده ۱۴ هـ. ق، انجام افتاده، ۵۴ گ، ۱۳
سطری [ف]:

الظاهرية ۱ / التجويد والقراءات / ۲۳۸ [۲۳۸] ۴۳۸ س
القصيدة الشاطبية: شاطبي =

حرز الاماني ووجه التهاني: شاطبي

۱۴۴ القصيدة الفاتحة في تجويد الفاتحة ۱۴۴ س

محمد بن محمود سمرقندي (م ۷۸۰ هـ. ق)

* ترجمه ۱ احوال او را در همين بخش (قراءت و تجويد)، ذيل (شرح القصيدة الفاتحة
في

تجويد سورة الفاتحة: محمد بن محمود سمرقندي) بينيد.

ت: سده ۸ هـ. ق.

قصيده أي است در تجويد سوره ۱ فاتحه كه سمرقندي خود، آنرا شرح کرده است
و، ما قبلا

درباره ۱ آن گزارشی داشتیم. مرحوم علامه ۱ تهرانی در (الذريعة) از این کتاب با
تعبير (القصيدة

الفاتحة) في بيان تجويدها یاد کرده است.

آغاز: [في تجويد الفاتحة للسمرقندي]

بحمد إلا له المستعان توسلا * وبالصلوات الزاكيات توصلا

على المصطفى الهادي الشفيح وآله * وسلم على أصحابه صاحبى العلا

انجام: ..

وضامد عدل مد لين لعارض * فهذا هو التجويد فاعلم لتعملا

بنگرید به: كشف الظنون ۱۳۴۲. و: الذريعة ۱۷ / ۱۲۳.

* نسخه:

۱. مرکزی - تهران (۶ مج ۱۹۱۶) نوشته ۱ محمد بن علی بن محمد عاملي در سده
۸ هـ. ق، در

فهرست به عنوان (قصيدة في تجويد الفاتحة) گ ۳۱، نسخه مقابله شده است [ف]:
مرکزي

۸ / ۵۳۱ [۵۳۱] ۴۳۹ س

۲. قدس رضوی - مشهد (از اجزاء مجموعه ۲۲ / تجويد) نسخ محمد بن علی بن
محمد عاملي

در سده ۸ ه. ق، در فهرست، ذیل (روح المزیّد) به عنوان (قصیده راجع به تجوید
فاتحة)

(۳۷۴)

[ف: قدس ۲ / ۲۳۰] ۴۴۰ س

۳. قدس رضوی - مشهد (۶ مج ۱۲۱۶۷ * ۵۶۷) نوشته صالح حسینی در حدود ۱۲۸۵ هـ.

ق در (مدرسه ء صادق خان) سمنان. به دنبال این قصیده، سؤالاتی است منظوم از میرزا بابا
و جواب آن به نظم در چهار برگ، در فهرست به عنوان (تجوید فاتحة الكتاب
(رسالة في -

(([ف: قدس ۱۰ / ۸۸] ۴۴۱ س

قصيدة في أصول قراءة أبي عمر: زين الدين أبو علي خاطر =
أصول قراءة أبي عمر (قصيدة في -): زين الدين أبو علي خاطر.

۱۴۵ قصيدة في التجويد ۱۴۵ س

أبو مزاحم خاقاني (۲۴۸ - ۳۲۵ هـ. ق)

* أبو مزاحم موسى بن عبید الله بن یحیی بن خاقان خاقاني بغدادی، دانشمند آگاه به
قرائت و

تجوید قرآن و عربیت و شاعر و ناظم از مردم بغداد که سخت شیفته ء معاویة بن ابي
سفيان بوده و

درباره ء او اشعار فراوانی انشاء کرده که مردم آنرا می نگاشتند. چلبی می گوید: او
نخستین کسی

است که کتاب در تجوید قرآن تدوین کرد. أبو مزاحم خاقاني در ذح ۳۲۵ هـ. ق از
دنیا رفت.

پاره أي از آثار او عبارتند از: (القصيدة الخاقانية) در قرائت که به (القصيدة النونية)
نیز نامبردار

است، (قصيدة في الفقهاء)، (القصيدة الرائية) در علم انشاء.

ت: سده ء ۳ یا ۴ هـ. ق.

این قصیده منظومه أي است با قافیه ء راء در علم تجوید، که در يك بيت مانده به
پایان قصیده

از نام خویش یاد می کند. و این قصیده جز (القصيدة الخاقانية ء) او است که با قافیه
ء (نون) و در

قراآت ساخته شده است.

آغاز: بسمله

أقول مقالا معجبا لاوولى الحجر * ولا فخران الفخر يدعو إلى الكبر
انجام..

أجابك فينا ربنا وأجابنا * أخي فيك بالغفران منه وبالنصر

بنگرید به: الاعلام، زرکلي ٨ / ٢٧٥. و: وفيات الاعيان ٢ / ٣٢٠. و: مرزبانى
٣٨٠. و: معجم المؤلفين ١٣ / ٤٢.
و: طبقات القراء، ٢ / ٣٢٠، ٣٢١. وهدية العارفين ٢ / ٤٧٨. و: كشف الظنون
٣٥٤ و ١٣٣٩ و ١٣٤٨. و:
I: verzeichniss der arabischen handschriften...: ١٨٩.
Ahlwardt
I, g: Brockeleman : ١٩٠, I, s : ٣٢٩, ٣٣٠.

* نسخه:

۱. سپه - تهران (۸ مج ۵۲۴۳) نوشته؟ در فهرست به نام (تجوید منظومه -) آمده، گ

۸۱ پ - ۸۳ ر [ف: سپه ۳ / ۳۲۵] ۴۴۲ س

۱۴۶ قصيدة في الرءاء واللامات ۱۴۶ س

شعله (۶۲۳ - ۶۵۶ ه. ق)

* ترجمه احوال او را در همين بخش قرائت و تجويد، ذيل (كنز المعاني في شرح

حرز

الاماني: شعله) ببينيد.

ت: سده ۷ ه. ق.

قصيده اي رايه در كيفيت قرائت رآت و لامات قرآن كريم در چند برگ.

آغاز: بسمله،

الله أحمد من إحسانه غمرا - ثم الصلاة على المبعوث من مضرا

وبعد هذا قصيد قد نظمت به * رآت ورش مع اللامات مستطرا

وزدت متفقا عن سبعة بهما * مفرعا لخلاف أصله وانتشرا

عولت فيه على نقل الام أبي * عمرو وهو الحافظ الداني مشتهرا

ورش يرقق الرابعة ساكن يا * أو كسرة لزمتم كالخير مع حشرا

وإن يحل بعد كسر ساكن فكذا * كوزر اخراج والمحراب مذكرا

..

انجام:..

ولا خلاف بلام الله فخم إذ * يلي لفتح وضم جل من قهرا

وبعد ما الكسر رققه فليس به * خلف عن العرب العربا فاختبرا

هذا مقالي انتهى فافهمه تلف به * نظام عقد لدر كان منتشرا

ضمنته مع زيادات كتاب أبي * عمرو ثمانين بيتا عد مقتصرا

* نسخه:

۱. مركزي - تهران (۶ مج ۶۲۰۹) نسخ سده ۸ ه. ق، گ ۶۲ ر - ۶۶ پ [ف:

مركزي

۱۶ / ۲۱۸] ۴۴۳ س

القواعد البقرية: محمد بقرى =

القواعد المقررة والفوائد المحررة: محمد بقرى.

* مؤلف شناخته نشد، لکن از محتوای کتاب بر می آید شیعی است.

ت:؟

برای معرفی این کتاب بخش نسبتاً قابل توجهی از آغاز و انجام نسخه‌های را که شناسائی کردیم می آوریم، در این کتاب ثواب قرائت سوره‌ها نیز از طرق روایات شیعی آمده است.

آغاز [موجود نسخه مدرسه میرزا جعفر]: ... (صلی الله علیه وآله) إنه قال: من قرء القرآن فرأى أن أحدا أعطى أفضل مما أعطى فقد عظم ما حقره الله، و حقر ما عظمه الله. عن أنس، أن النبي (صلی الله علیه وآله وسلم) قال: القرآن غنی لا فقیر..؟ عن الحارث بن نعمان.. ذکر قراءة القراء العشرة، وهم أهل الحجاز والشام والعراق. اعلم أن أئمة هذه الأمصار الذين اعتمد الناس في زماننا هذا على قراءتهم سبعة أنفس، فالحجازيون هم أهل مكة والمدينة، فمن أهل المدينة..

انجام:.. ذکر ما في هذه السورة من القراءات وغيرها، عن علی عن النبي (صلی الله علیهما) إنه قال: من قرأ سورة العصر فكأنما..؟ في سبيل الله.. من قرأ سورة الدين [الماعون] جعل الله [له] الجنة، وله بكل آية قرأها ثواب حجة وعمرة. وفي رواية أبي: من قرأها عفا الله عنه إن كان للزكاة مؤدياً. عن علی (عليه السلام) إنه قال: من قرأ تبت أعطاه الله ثواب الصالحين، وله بكل آية قرأها عتق رقبة. وفي رواية أبي (رضي الله عنه) [من قرأها أرجو ألا؟ يجمع الله بينه وبين الجنة].

* نسخه:

۱. مدرسه میرزا جعفر - مشهد (بدون شماره) نسخ خوش سده ۱۱ ه. ق، آغاز افتاده [ف]:

چهار کتابخانه مشهد، ص ۳۸ [۴۴۴ س

۱۴۸ القواعد المقررة والفوائد المحررة ۱۴۸ س

محمد بقری (۱۰۱۸ - ۱۱۱۱ ه. ق)

* محمد بن قاسم بن اسماعیل بقری شناوی شافعی ازهری، از فقهاء شافعیه ومقرئ،

و

صوفی که اهل قاهره بوده، وبه (نزلة البقر) ویا (دارالبقر) یکی از قراء مصر منسوب است.

وی درج ۲ / ۱۱۱۱ ه. ق از دنیا رفت. از آثار او است: (غنية الطالبین ومنية

الراغبين) در

(۳۷۷)

تجوید، (العمدة السنية في أحكام النون الساكنة والتنوين و..)، (فتح الكبير المتعال) در حل

پاره أي از مشکلات آیات.

ت: سده ۱۱ یا ۱۲ ه. ق.

در این کتاب راجع به آراء هر يك از قراء سبعة به طور انفراد بحث شده، و آنرا به درخواست

دوستان با عنایت به اختصار آن تألیف کرده است.

آغاز: بسمله، يقول المعترف بذنوبه، الراجي من ربه ستر عيوبه محمد بن قاسم بن إسماعيل البقري بلدة، الشافعي مذهبا، الأزهري وطنا، مستعينا بالله، متوكلا عليه:

الحمد لله على إفضاله وأشهد أن لا إله إلا الله... وبعد فقد سألتني بعض الاخوان أن أجمع رسالة تشتمل على ما يتعلق بمذهب كل واحد من القراء بانفراده، سالكا طريق الاختصار..

انجام:.. إن الإمالة في هذا الباب على ثلاثة أقسام: القسم الأول - الإمالة قولاً واحداً وذلك مجموع في قولك: خمثت زينب لدوذ شمس. الثاني - الإمالة على قوة، والفتح على ضعف، وذلك في الأحرف العشرة، وفيما انفتح و انضم قبل حروف كهر، والله تعالى أعلم [نسخه ش ۴۸۱۴ ظاهريه]

بنگرید به: الاعلام، زرکلي ۷ / ۲۲۹. و: فهرس الازهرية ۱ / ۵۱، ۷۱، ۷۷ و صفحات ديگر. و: إيضاح المكنون

۲ / ۱۴۹. و: هدية العارفين ۲ / ۳۰۷. و: فهرست الخديوية ۱ / ۱۱۱. و معجم المؤلفين ۱۱ / ۱۳۶. و:

veryichniss der arabischen handschriften I... : ۲۴۳، ۲۴۲ .

Ahlwardt

II, g: Brockelmann : ۳۲۷ .

* نسخه:

۱. ظاهريه - دمشق (۵۸۱۰) نسخ محمد بن سيد حسن شافعي اشعري درج ۲ / ۱۱۵۹ ه. ق،

گ ۳۳ - ۴۲، ۲۲ سطرى [ف: الظاهريه ۱ / التجويد والقراءات / ۴۳۸، ۴۳۹] ۴۴۵ س

۲. ظاهريه - دمشق (۴۸۱۴) نسخ سده ۱۲ ه. ق، گ ۴۷ - ۵۶، ۲۵ سطرى [ف: الظاهريه

۱ / التجويد والقراءات / ۴۳۶] ۴۴۶ س

۳. ظاهريه - دمشق (۵۵۲۹) نسخ سده ۱۲ ه. ق، گ ۳۲ - ۴۳، ۲۵ سطرى

[ف: الظاهرية

۱ / التجويد والقراءات / ۴۳۷، ۴۳۸] ۴۴۷ س

۴. مجلس - تهران (۵ مج ۵۳۴۳ - دفتر: ۶۲۲۳۵) نوشته ۱۲۰۹ هـ. ق در

(جامع

نعمانية) گ ۴۷ ر - ۷۶ ر [ف: مجلس ۱۶ / ۲۵۷] ۴۴۸ س

۵. ظاهريه - دمشق (۶۵۴۰) نسخ محمد بن شيخ احمد (خادم السجادة القادرية) در

محرم

۱۲۶۸ هـ. ق، ۲۴ گ، ۱۳ سطری [ف: الظاهرية / التجويد والقراءات / ۴۳۸]

۴۴۹ س

٦. ظاهريه - دمشق (١ مج ٥٩٩٠) نسخ عبد اللطيف بن ابراهيم، ملقب به (سلطان)

در روز

سه شنبه ٢٨ ذح / ١٣٠٠ هـ. ق، گ ١ - ٤٤، ١٩ سطری [ف: الظاهرية ١ /

التجويد و

القراءات / ٤٢٩] ٤٥٠ س

٧. ظاهريه - دمشق (١٠٢٤٠) نسخ؟، ٩ گ، ٢١ سطری [ف: الظاهرية ١ /

التجويد و

القراءات / ٤٣٩، ٤٤٠] ٤٥١ س

١٤٩ القول السديد في أحكام التجويد ١٤٩ س

؟

* مؤلف شناخته نشد، لکن در ديپاچه آورده است: اين رساله را به خواهش

محمدجان فرزند

حاج کامران ابدالی سليمانی قندهاری تأليف کرده، و برای رعایت حال او و ديگر

مردمان آن

سامان آنرا مبسوط و گسترده نگاشته است. عناوين كتاب بدین شرح است:

مقدمة - أما فضل القرآن فقد روی عن أبي سعيد الخدري. فصل - في التجويد

وحكمه (در

أدله وجوب تعلم این فن به أدله ء سه گانه ء: كتاب وسنت واجماع). باب مخارج

الحروف وهي

سبعة عشر. باب صفات الحروف وهي سبعة عشر. الحروف ثلاثة أقسام. كل حرفين

متماثلين

(ادغام). النون الساكنة والتنوين. أحكام الممدود. سبب السكون. في صلة هاء

الضمير.

آغاز: بسملة، الحمد لله الذي أنزل القرآن بلسان عربي مبين، واعد لمن أحسن

تلاوته بتجویده منزل المقرين..

انجام [افتاده در نسخه ش ٧٧ تجويد قدس]: .. فإنه يوصلها إذا اتصلت

لمتحرك بعدها نحو منه وعليه وفيه، ووافق حفص في قوله تعالى..

* نسخه:

١. قدس رضوی - مشهد (٧٧ تجويد وقرآات * ٨٨١٦) نسخ؟، ٨ گ، ١٥ سطری

[ف:

قدس ٦ / ١٧٣، ١٧٤] ٤٥٢ س

١٥٠ كاشف الرموز في وقف حمزة على المهموز ١٥٠ س

شعله (٦٢٣ - ٦٥٦ هـ. ق)

* ترجمه ء احوال أو را در همین بخش قرائت و تجوید، ذیل (کنز المعانی فی شرح
حرز الامانی: شعله) ببینید.
ت: سده ء ۷۰۵. ق.
قصیده آی است رائیه در ۸۹ بیت در کیفیت وقف حمزة بن حبيب زیات - یکی از
قراء سبعة

- بر کلمات مهموز اللام.
آغاز: بسمله [نظم الشيخ الامام المقرئ شمس الدين أبي عبد الله محمد بن أحمد بن الحسين الموصلی الحنبلي (رحمة الله عليه):
أيا طالبا علما بوقف لحمزة * على الهمز رسما مع قياس تقررا
له وسطا سهل ومعه هشام في * التصرف أما البدء حقق بأشهرها
وبعضهم عن حمزة مطلق وعن * هشام أتى التحقيق والأول انصرا
..

انجام:..

ونحو إن امرؤ ثم شاطئ مع الملا * فلا روم إذ للمد أبدلت أزهرها
ونحو بلؤما نشوء وما مضى * كيعبو إذ أبدلته ليس منكرا
فخذ أصل هذا الباب واخذ مفرعا * عليه فقد أعطيت أصلا معبرا
وعد لتسع مع ثمانين نظمها * بيوتا وأخلص فيه فكرا معزرا
* نسخه:

۱. مرکزی - تهران (۵ مج ۶۲۰۹) نسخ سده ۸ هـ. ق، گ ۵۷ ر - ۶۱ ر [ف: مرکزی /

۱ / ۲۱۸] ۴۵۳ س

۱۵۱ کاشف المعاني في شرح حرز الأمانی ۱۵۱ س
عباد بن احمد حسنی أصفهانی (زنده ۷۰۴ هـ. ق)
مؤلف به عنوان أبو الفضائل عباد بن احمد بن إسماعيل حسنی أصفهانی در مقدمه
ودیاچه

نامبردار است که - علیرغم تفحص - شناخته نشد.
ت: ۷ ج ۲ / ۷۰۴ هـ. ق.

این کتاب در شرح قصیده ۷ شاطیبه، موسوم به (حرز الامانی..) است، و شارح با
عناوین:

(اللغة، الاعراب، المعنى، الرمز، وتفصیل القراءة) قصیده ۷ یاد شده را گزارش کرده،
و آنرا به

درخواست دوستان نگاشته، و در بغداد آنرا به پایان برده است، و بیشتر این شرح را در
جای

دیگر تدوین نموده که در مقدمه از این جاو محل یاد نکرده است. تنها نسخه ای که
از این کتاب

شناسائی کردیم با خطی که خواندن آن سخت دشوار می باشد کتابت شده است.
وجنبه های

عربیت و دستوری در این شرح بر سایر جهات رجحان دارد. شارح، این کتاب را در

شب دوشنبه
٧ ج ٢ / ٧٠٤ هـ. ق در بغداد به پایان رسانیده است.
آغاز: بسمله، الحمد لله الذي.. بنا بنصب الدلائل، المهدى إلى سبل.. و

أنعم.. بإرسال الرسل والأنبياء المؤيدين بالحجج البوالغ الغراء.. الروافع
البيضاء واصطفانا على سائر الأمم الماضية و.. أما بعد فأما أضعف العباد
أبو الفضائل عباد بن أحمد بن إسماعيل الحسنی (أصلح الله شأنه) يقول: إن
جمعا من خلاني وطائفة من رفقائي (وفقههم الله تعالى لتكميل الكلالات
ورزقهم..).. بحل القصيدة الموسومة بحرز الأمانی ووجه التهاني،
السايرة في الآفاق من غير مشى على ساق التي قد كاد.. قد التمسوا مني
أن أكتب لها شرحا وافيا.. الاعراب والمعنى كافيا في كشف.. من
الرموز وتفصيل القراءة.. فابتدأت به، وكتبت الأكثر منه، ثم تمت في
مدينة بغداد التي هي كجنة فيها ما تشتهي الأنفس وتلذ الأعين..

انجام

[ناقص نسخه ۳ مج ش ۵۲۴ * ۱۴۳۰۹ سنأ]:.. ه، محمد المختار
للمجد كعبه ۵ صلاة تبادى الريح.. ومندلا، اللغة: تبادى أي تعارض.
المندل: هو العود. الاعراب: محمد عطف بيان لسيد الخلق، الألف واللام
من المختار بمعنى الذي.. اسم مفعول وقع.. وكعبة ثاني مفعوله. و
التقدير: محمد الذي اختير.. تؤم بها وتخطه الرجال [بقيه ناخوانا است].
* نسخه:

۱. سنا - تهران (۳ مج ۵۲۴ * ۱۴۳۰۹) نسخ كهنه؟ در صفحه ۷ آخر به نسخ
ديگر تاريخ روز
جمعه يكم شوال ۷۵۰ ه. ق، ونيز يادداشت تولد مورخ ۷۹۷ ه. ق در صفحه ۷
عنوان آمده

است [ف: سنا ۱ / ۳۲۴] ۴۵۴ س

۱۵۲ الكامل في الصناعة ۱۵۲ س

جعفر بحرينى (؟ - ۱۰۸۸ ه. ق)

* جعفر بن كمال الدين زين القراء بن محمد بن سعيد بحرينى اوالى، دانشمند
بزرگوار و آگاه به

حديث ورجال و تفسير وقرائت و عربيت و شاعر چيره دست كه از شيخ على بن
سليمان بحراني

وسيد نور الدين عاملي برادر صاحب (مدارك) روايت مى كند، و ميان او و صالح بن
عبد الكريم

بحرينى فقيه محدث دوستى و صداقت جالبى وجود داشت، و هر دو به علت ضيق
معيشت

به سوى شيراز - كه مركز تجمع فضلاء بود - كوچيدند و مدت ها در آنجا اقامت
گزيدند و با هم

قرار گذاشتند یکی از آنها به هند رود و دیگری در ایران بماند. و چنانکه هر کدام از آنها به ثروتی دست یابد به دیگری مساعدت نماید. شیخ جعفر به هند رفت و شیخ صالح در شیراز ماند و هر دو به مرجعیت رسیدند. ترجمه ء احوال او را در (أمل الآمل - ج ۲) و (خاتمه ء مستدرک - ص

(۳۸۹) و (سلافة العصر) در ذیل ترجمه ء سید احمد بن عبد الصمد بحرینی آمده،
 سال ولادت او
 به گفته ء خودش در حاشیه های تاریخی که بر منظومه ء (کامل الصناعة) نوشته
 (۱۰۱۴ هـ. ق)
 است، و مرگ او به گفته ء حاجی نوری در خاتمه ء (مستدرک) سال (۱۰۹۱ هـ. ق)
 و به گفته ء
 شیخ یوسف در (لؤلؤة البحرين) سال (۱۰۸۸ هـ. ق) بوده و در مستدرک گوید: او
 کتاب
 (اللباب) را نیز پیش از (الكامل) به نام سید علی خان مدنی نوشته و سید علی خان در
 سلافه او
 را به لقب (شیخنا العلامة) ستوده. به خط این مرد نسخه ای از حاشیه ء ملا عبد الله
 در کتابخانه ء
 صاحب ذریعه در نجف موجود است. و تاریخ نوشتن آن (۱۰۳۱ هـ. ق). و او را پسری
 به نام
 موسی بن جعفر بوده که تملك و امضای او بر پشت کتاب (المطالب المظفرية في
 شرح
 الجعفرية) در کتابخانه ء حاج میرزا علی شهرستانی در کربلا موجود می باشد.
 # ت: سده ۱۱
 رساله ارجوزه أي است در تجوید که آنرا بنا به خواهش سید علی خان مدنی - که
 شاگرد وی
 بوده - به سال (۱۰۶۹ هـ. ق) انشاء کرده و به نام پدر سید علی یعنی میرزا احمد بن
 میر معصوم
 که استاد سراینده است ساخته. و آنرا بر سی باب مرتب کرده.
 آغاز: ۱. قال الفقير الطالب الغفران * من ربه جعفر البحراني
 ۲. ابن کمال الدین زین القراء * في عصره بل هو شیخ الأقرء
 و پس از پنج بیت که يك بیت آن در حاشیه است گوید:
 ۸. لقد إشار من علی طاعته * حتم ومن يلزمني إجابته
 و پس از پنج بیت در ستایش او:
 ۱۴. ذاك الذى لكل مدحة ملی * [سیدنا] بل سیدالكل علی
 ۱۵. [ابن] الشریف الاوحد العلامة * السند المحقق الفهامة
 و پس از پنج بیت ستایش:
 ۲۱. [أحمد بن الميرزا] المعصوم * دلت له معاطس الخصوم
 ۲۲. [الحسنی الحسنی النسب] * لفا مرتبا لام ولأب

- وېس از نه بیت دربارہ ء استادان خود گوید:
۳۱. وإنني أخذت هذا العلم* عن كل شيخ بالكمال يسمى
۳۲. نحو السيد يوسف البلقيني* ثم الجمال حسن البحريني
۳۳. والفاضل الرضى ابن يوسف التقى* حافظ طوس السبزواري البيهقي
۳۴. ووالدى وغيرهم ممن برع* في الفضل والاداء من أهل الورع
- وېس از چهار بیت:
۳۹. سميته (الكامل في الصناعة)* لانه قد ضمن البراعة

٤٠. وقد أتى مرتب الابواب * وهي ثلاثون لدى حساب
نسخه ء (ش ٨٨٢ مركزي) فقط سه باب اول از اين سى باب را دارد: ١. ستايش
قرآن، ٢.
دور بودن از افزايش و کاهش، ٣. تواتر قرائتها فقط داراى (٤٧٤ بيت) است. ومعلوم
نيست آيا سراينده آن را به پايان رسانيده يا آنكه ناقص گذارده؟ به هر حال خود
سراينده آن را
حاشيه نوشته و شرح کرده وما چند حاشيه ء بيتهاى اول منظومه را که جنبه ء تاريخي
دارد در
اينجا مى آوريم:
حاشيه ء بيت شماره ء (٢) که نسب سراينده را آورده: وهو ابن محمد بن سعيد بن
ناصر بن
جعفر بن على بن عبد الله بن سليمان بن عيسى حاكم قلعه ء السلاق جزيره صغيرة بين
سماهيچ و
جزيرة ابن متوج. ثم غطاها الماء إلى زماننا هذا وستر أكثرها. ومولد هؤلاء كلهم
البحرين و
مولد الفقير في السنة الرابعة عشرة بعد الالف في الهجرة، وسيأتى بيان مواضع تحصيله
(بخطة دام ظلّه).
(السلاق) جزيرة صغيرة شرقي جزيرة ابن متوج وجنوبي الماحوز وشمالى قرية ستره، و
سماهيچ عنها في جهته الصبا فافهم ذلك. (منه دام ظلّه).
حاشيه ء بيت (٨): هو السيد السند الفاضل النحرير الميرزا الكامل سيدنا السيد على
ابن
العلامة المحقق المدقق الفهامة حسن الاصول والفروع ومالك المعقول والمشروع
سيدنا و
سندنا نسيح وجده، وسمى جده، ميرزا نظام الدين أحمد الدشتكى الحسينى، أيدهما
الله تعالى.
(منه دام ظلّه).
حاشية ء بيت (١٤ و ١٥ و ٢١ و ٢٢): وهذا الكلمات الثماني المكتوبة بالحمرة
ومجموعها
[سيدنا على بن ميرزا احمد الحسنى الحسينى النسب] تاريخ تصنيف هذه الرسالة وهي
(١٠٦٩)
٥. ق) من الهجرة.
حاشية ء مصرع أول بيت (٢٢): قرأت عليه القرآن في الرباط الداودية المتصل بالحرم
الحرام

(زاده الله شرفا)، في السنة الثالثة والأربعين بعد الألف. كان منفردا في هذا الفن علما وعملا، وبلقين قرية على أربعة فراسخ من مصر كما سمعته منه. (منه دام ظلّه).
حاشية مصرع دوم بيت (٢٢): المراد به الشيخ حسن بن علي بن رمضان البحراني الكراني و
كان أروع أهل زمانه، وأقربهم من التقرب إلى الله تعالى بالطاعات في الآناء والساعات، و
كانت قرائتي عليه في السنة الرابعة والثلاثين بعد الألف، وكان رحمه الله وحيدا في التجويد و
العلم والورع بلا خلاف. (منه دام ظلّه).
در سرآغاز كتاب اجازة و روايتي به نظم برای سيد علي خان مذکور داده، ودر آن از استادان

سراینده، نام شیخ بهائی و سید ماجد بحرینی، و استرآبادی، و سید نور الدین ابن علی حسینی، و علائی را آورده، در حاشیه گوید: اجازه ای از شیخ الحفاظ مشهد خراسان دارم که او از پدرش شیخ یوسف واو از شیخ شمس الدین محمد شامی، از شیخ عماد الدین قدسی، از جزری صاحب (النشر) روایت کرده است.

بنگرید به: فهرست مرکزی ۱ / ۱۷۸ - ۱۸۱. و: روضات الجنات، ط سنگی ۱۴۹. و: أمل الآمل ۴۶۵. و: ریحانة الادب ۱ / ۲۳۰، ۲۳۱. و: أعيان الشيعة ۱۶ / ۹۸ - ۱۰۵. و: معجم المؤلفین ۳ / ۱۴۳. * نسخه:

۱. مرکزی - تهران (۸۸۲) نسخ سلیمان بن عبد الله حطی در ۱۰۷۵ ه. ق در شهر کرکنده،

گ ۸۱ - ۹۶، ۱۵ سطر [ف: مرکزی ۱ / ۱۷۸ - ۱۸۱] ۴۵۵ س

۱۵۳ الكامل الفريد في التجريد والتفريد ۱۵۳ س

محب الدين جعفر موصلی (م ۷۱۱ ه. ق)

* محب الدين أبو موسى جعفر بن مکی بن جعفر موصلی، که نویسندگان تذکره ها و تراجم او را

به عنوان (بقیه اولیاء و استاد قاریان و شرف فقیران) ستوده و کرامتی از او نقل کرده، و

خاطر نشان شده اند که وی در آغاز امر به شیراز آمد و در مجلس علماء، ناشناخته و گمنام و

خاموش می نشست تا آنجا که او را از عوام الناس می پنداشتند. روزی به مجلس شیخ

نجیب الدین علی بزغش حضور به هم رساند، مردی بر این مجلس درآمد و مشکلی از قرائت

قرآنی را از شیخ نجیب پرسید، شیخ نجیب گفت: این سؤال را فقط کسی می تواند پاسخ

گوید که در آخر مجلس نشسته است. و وقتی محب الدین جعفر دریافت که شیخ نجیب او را به

هوشمندی و فراست شناخته نزد او آمد و دست شیخ نجیب را بوسید. از آن پس مردم شیراز

محب الدین را شناختند و به فضائل او پی بردند، وعلماء و بزرگان به دیدارش می رفتند، و بسیاری از دانش پژوهان در محضر او به تلمذ نشستند. جزری ترجمه و احوال محب الدین را به طور مختصر آورده و گفته است: (فن قرائت را نزد ابراهیم جزری آموخته، و در هر یک از قرائت‌های هفتگانه رساله‌ای جداگانه یعنی (مفرده) تألیف کرده است. محب الدین در ع ۱ / ۷۱۱ یا ۵ / ع ۱ / ۷۱۳ ه. ق در شیراز از دنیا رفت و در گورستان (مصلی) به خاک سپرده شد. # ت: سده ۷ یا ۸ ه. ق.

محب الدین کتاب مبسوطی به نام (الکامل الفرید فی التفرید والتجرید) تألیف کرد که

مجموعاً دارای هفت مفرده است، و یا به عبارت دیگر می توان آنرا به هفت رساله در هفت مفرده

تقسیم نمود، و هر یک از این هفت مفرده مربوط به قرائت هر یک از قراء سبعة می باشد به این

ترتیب ۱. المفردة لنافع بن ابي نعیم، ۲. المفردة لابن كثير، ۳. المفردة لابي عمرو بن العلاء،

۴. المفردة لابن عامر اليحصبي، ۵. المفردة لعاصم بن أبي النجود الكوفي، ۶. المفردة لحمزة

بن حبيب الزيات، ۷. المفردة للكسائي. وی مطالب این کتاب بزرگ را از منظومهء (حرز الامانی

ووجه التهانی) معروف به (قصیدهء شاطیبه) استخراج کرده، و بر حسب ترتیب دانشمندان

سلف از قرائت نافع بن ابي نعیم آغاز نموده، و برای هر سوره رمز مخصوصی را مقرر کرده است

ما در اینجا نخست نسخه هائی را که حاوی همهء مفردات هفتگانه است معرفی می کنیم و آنگاه

نسخه هائی را که شامل يك مفرده می باشد گزارش می نمائیم:

۱۵۳ - م ۱۵۳

* الكامل الفريد في التجريد والتفريد (دورهء كامل مفرده هاي قراء سبعة):

ت:؟

آغاز: بسملة، الحمد لله الذي تكلم بالقرآن الكريم.. و شرفه على جميع كتبه، و فضله واصطفى..

انجام:.. سورة الاخلاص، قرأ كفؤا بضم الفاء والهمزة وصلًا.
* نسخه:

۱. مجلس - تهران (۴۴۵۱ - دفتر: ۲۸۰۲) نسخ علی بن محمود بن محمد ابن شیخ محمود

خیام در ۸۲۴ ه. ق، خلال برگهای ۲۸۴ تا ۲۹۳، اجازهء روایت از ابی الفضل محمد بن

عبد الحمید بن فضل الله ابن شیخ المشایخ آمده که انجام آن افتاده است، ۲۹۳ گ، ۲۳

سطری [ف: مجلس: ۱۲ / ۲۳۳] ۴۵۶ س

مفرده ها:

۱۵۴ - ۱۵۴

١ - المفردة لنافع بن أبي نعيم:
ت: ذح ٧٠٨ هـ. ق؟
مؤلف، مفردة ها را با نافع شروع کرده و در حقیقت مفردة ء نافع اولین مفردة ء
کتاب (الکامل
الفريد..) است.
آغاز: [همان آغاز (الکامل الفريد..)
انجام:.. سورة الاخلاص، قرأ (کفوا احد) بضم الفاء وهمزة مفتوحة بعدها

في الحالين.. على التنوين في غاسق وحاسد إذا حسد [والحمد لله]
على اتمام تأليفهاو كمال تصنيفها، والمسؤول من مطالعها.. لمؤلفها
وقاريها وكاتبها.. تأليفها في ذى الحجة ٧٠٨.

* نسخه:

١. مجلس - تهران (٢٧٥٤ - دفتر: ١٧٩١٩) نسخ ٧٨٠ هـ. ق، ٥٧ ص، ٢١
سطرى [ف]:

مجلس ١ / ٩ / ١٤٠ - ١٤٢ [٤٥٧ س

٢. ملي - تهران (٢٣٨ / ع ٨٠١ / ١٣٠ رس) نسخ محمد بن مقصوده در ١٠٠١

٥. ق، ١٣٤ گ، ١٢ سطرى [ف: ملي ٧ / ٢٠٩، ٢١٠] ٤٥٨ س

١٥٥ - ١٥٥

٢ - المفردة لابن كثير

ت: ٧٠٢ هـ. ق.

اين رساله دومين مفرده ء (الكامل الفريده..) است كه آنرا در ٢٨ شعبان ٧٠٢ هـ. ق
در

شيراز به پايان برده است.

آغاز: [مفرده امام ابن كثير] بسمله، والحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام

على سيدنا محمد النبي الأمي خاتم النبيين.. الطاهرين، يقول.. جعفر

بن مكى بن جعفر الموصلي..: أذكر في هذا الكتاب للراغبين وأجرد

للطالبين.. مذهب الامام الكبير... إمام أهل مكة عبد الله بن كثير، أفرد

مذهبه وأجرد قراءته وطريقته من الكتاب الموسوم بحرز الأمانى ووجه

التهانى الذي ألفه الامام.. أبو القسم الشاطبي..

انجام..: فهذه مسائل التكبير وآخر مذهب ابن كثير أتيت به مبسوطا واضحا

كما ضمنت والحمد لله رب العالمين.. وصحبه. تم تأليفها ونجز تصنيفها

على يد الفقير.. جعفر بن مكى بن جعفر الموصلي (عفا الله عنه) في الثامن

والعشرين من شعبان سنة - اثنتين وسبعماية في شيراز، المسؤول من

المطالع لها أن يعفو زلل تأليفها ويتجاوز عن حطل تصنيفها، ويستغفر

لمؤلفها وقاريها.

* نسخه:

١. مركزي - تهران (٦ مج ٥٢٣٢) نسخ منور بن منصور در ٧ صفر ٨٧٢ هـ. ق،

گ ٢٠٢ پ

- ٢٥٧ پ [ف: مركزي ١٥ / ٤١٦٧] ٤٥٩ س

١٥٦ - ١٥٦

٣ - المفردة لأبي عمرو بن العلاء

(۳۸۶)

ت: سده ۷ یا ۸ ه. ق.

شاید این رساله، سومین مفردهء کتاب (الکامل الفرید..) باشد.
آغاز: [مفرده امام ابی عمرو بن العلاء] بسمله، الحمد لله رب العالمین، والصلوة
والسلام علی سید المرسلین محمد وآله.. أما بعد فقد رغب إلى أخ لی من
الفضلاء أن أفرد له من مذهب القراء السبعة النبلاء، مذهب الامام ابی عمرو
بن العلاء، فانتهزت فرض إجابته.. ألزمت نفسي تجريد مذهب هذا
الامام.. من الكتاب الموسوم بحرز الامانی ووجه التهانی، الذی نظمه..
أبو القسم محمد بن خلف بن أحمد فیره الرعیني ثم الشاطبي..
انجام.. بخلاف عنه أي بالفتح ولا إمالة تامة، [بالفتح والامالة]، والله أعلم
بالصواب.

* نسخه:

۱. مرکزی - تهران (۳ مج ۵۲۳۲) نسخ منور بن منصور در اواخر شعبان ۷۰۸ ه. ق، گ ۴۹

پ - ۱۲۱ پ [ف: مرکزی ۱۵ / ۴۱۶۸] ۴۶۰ س

۲. ملی - تهران (۱ مج ۳۲۰ / ع ۸۰۲ / ۱۹۳۴ / س) نسخ سده ۱۳ ه. ق، ص
۱ - ۲۳۵، ۱۶

سطری [ف: ملی ۷ / ۲۹۲] ۴۶۱ س

۱۵۷ - ۱۵۷

۴ - المفردة لابن عامر اليحصبي:

ت: ۷۰۱ ه. ق.

گویا چهارمین مفردهء کتاب (الکامل الفرید..) است که در ۲۹ شعبان ۷۰۱ ه. ق
آنرا به
پایان برده است.

آغاز: [المفردة لامام ابن عامر]:.. بسمله، الحمد لله رب العالمین..
يقول..: أبو موسى جعفر بن مكي بن جعفر الموصلي.. أفرد في هذا
الكتاب.. مذهب إمام أهل الشام.. عبد الله بن عامر.. من الكتاب
الموسوم بحرز الأماني ووجه التهاني المعروف نسبة بالشاطبية..
انجام.. غير ما تقدم والله أعلم وأحكم.. تم تأليفها في التاسع والعشرين
من شعبان المعظم سنة إحدى وسبعمئة على يد.. أبي موسى جعفر بن
مكي بن جعفر الموصلي..

* نسخه:

۱. مرکزی - تهران (۶ مج ۵۲۳۲) نسخ منور بن منصور در ۷ صفر ۷۸۲ ه. ق،
گ ۱۳۷ پ

– ۱۷۰ پ [ف: مرکزي ۱۵ / ۴۱۶۹] ۴۶۲ س

(۳۸۷)

۵ - المفردة لعاصم بن أبي النجود الكوفي
 ظاهرا پنجمین مفرده ء كتاب (الكامل الفريدي..) است كه آنرا در ۱۰ شوال ۶۸۵ هـ.
 ق در

شیراز به پایان برده است.

آغاز: [مفردة إمام عاصم]، بسمله وبه نستعين، الحمد لله رب العالمين، و الصلاة والسلام على سيد المرسلين وإمام المتقين محمد وآله الطيبين الطاهرين وصحبه الأكرمين الأنجيين أما بعد، فإني مجرد لك أيها المريد الطالب، والمستفيد الراغب مذهب الامام عاصم بروايتي أبو بكر وحفص عنه فأما رواية أبي بكر فمن طريق أبي زكريا يحيى بن آدم، وأما رواية حفص فمن طريق أبي محمد عبيد بن الصباح عنه أذكر لك ما اتفق عليه هذان الراويان وما اختلفا فيه... فإذا اتفقت القراءة عنهما أذكرها ترجمة بما يستحقه من الحركات والمدات والتشديدات والهمزات والحذف و الاثبات وما يعرض من أمثال هذا وعكسه لكم القرآن.. وإذا اختلفت القراءة عنهما أترجم أحد الوجهين وأقول: أبو بكر، أي قرأ بذلك أبو بكر، و كذلك أفعل برواية حفص. وإذا قلت بلا خلاف عند حرف لا بد من ذكره فهو بإجماع من سائر الأئمة والرواة. وإذا قلت في الحالين أعنى بذلك حالتي الوصل والوقف وإذا ذكرت قراءة في سورة ولها نظائر في سور أخرى اذكرها ونظائرها في أول كل سورة يذكر فيها. وإذا مررت بها فيواضعها ابنه عليها بقولي قد ذكر، وربما أذكر ما يتكرر من المسائل في آخر كل سورة، وقد لا يدرك المبتدى أين ذكرت فأضع على القراءة حرفا من اسم السورة التي ذكرت القراءة فيها أولا ليعلم بذلك أين ذكرت، فمدلول البقرة: ب وآل عمران: ع، والنساء: ن.

انجام:.. وهذا آخر المتفق عليه والمختلف فيه من عاصم، ولم نذكر التكبير، لأنه مذهب لغير عاصم. نجزت المفردة.. تأليفا وتحريرا على يد..
 أبي موسى جعفر بن مكي بن جعفر الموصلي.. ووقع الفراغ من تأليفها في العاشر من شوال سنة خمس وثمانين وستمائة في شیراز، والمسؤول من الناظر فيها أن يسد خللها، ويستر زللها، ويدعو لمؤلفها وقاريها.
 * نسخه:

۱. مركزي - تهران (۷ مج ۵۲۳۲) نسخ منور بن منصور در رمضان ۷۸۱ هـ. ق،
 گ ۱۷۱ پ

۲۰۱ ر [ف: مركزي ۱۵ / ۴۱۶۹] ۴۶۳ س

۲. مرعشي - قم (۱ مج ۳۳۴۴) نسخ هلال بن شمال بن عز الدين بن هلال در روز

ذح = ۱۵ مرداد قدیم سال ۸۸۰ ه. ق [ف: مرعشی ۹ / ۱۲۰] ۴۶۴ س
۳. مرکزی - تهران (۱۰۵۹) شکسته نستعلیق محمد بن علی بن محمد موسوی در
جمعه ۶

ذق ۹۸۲ ه. ق، این نسخه را فهرست نویس اشتباها مفرده ء ابن عامر معرفی کرده
است، ۳۳

گ [ف: مرکزی ۱ / ۲۱۷ - ۲۱۹] ۴۶۵ س
۴. ملی فارس - شیراز (۱ مج اختصاصی: ۱۱ - ق / ۲۹۴ - عمومی: ۱ / ۲۹۷ -
شا) نوشته ء

زکریا بن عبد الله در شوال ۱۰۶۷ ه. ق، ۴۰ گ [ف: ملی فارس ۱ / ۲۷۵] ۴۶۶
س

۵. قدس رضوی - مشهد (۸۴ تجوید وقرآآت * ۳۰۷۵) نسخ؟ بدون تاریخ، در ۱۲
صدر،

اخبار وارده در فضل قرآن از طریق اهل سنت در هفت برگ آمده، ۷۴ گ، ۱۳
سطری

[ف: قدس ۶ / ۱۷۹] ۴۶۷ س

۶. قدس رضوی - مشهد (۸۳ تجوید وقرآآت * ۶۲۲۵) نسخ؟ نسخه قدیمی است،
صفحه ء

اول و آخر استکتاب شده، ۱۳ گ، ۳۱ سطری [ف: قدس ۶ / ۱۷۸، ۱۷۹] ۴۶۸
س

۱۵۹ - ۱۵۹

۶ - المفردة لحمزة بن حبيب الزيات:

ت: ۶۹۴ ه. ق.

گویا ششمین مفرده ء کتاب (الکامل الفرید..). است که محب الدین موصلی آنرا در
۱۰ ذق

۶۹۴ ه. ق به پایان برده است.

آغاز: [مفردة حمزة بن حبيب الزيات]، بسمله وبه نتوکل ونستعین، الحمد لله
رب العالمین.. فقد رغب إلى من قراء القرآن أن أفرد له من مذاهب القراء
السبعة النقاة طريق حمزة بن حبيب الزيات فامتنت تأدبا وحياء وخوفا إذ
كان بحث الأولین أوفی، فقال الست تنقل هذا العلم وترویه وتعلمه
الناس و تقریه وأنت عندي من أهله وذویه؟ فقلت ذاك لما ورد في المقال:
(خذوا العلم من أفواه الرجال) قال: أو ما سمعت أن النبي أوصى أصحابه:
(قیدوا العلم بالكتابة)؟ قلت: وأي فائدة في نقل كلام غیری من ورقة إلى
ورقة لاكون كمن استعار شيئا أو سرقه وأدخل في مثل الخلف عن السلف

(من صنف فقد استهدف)..
انجام:.. والحمد لله على التوفيق بإتمام ما تكلفت من حصر هذه الطريق، و
المسؤول من الناظر فيها - إذا تأملها - أن يسد خللها، ويصلح زللها، و
أن يستغفر لمنشئها وقارئها ومستمعها ومطالعها. تم تأليفها من لفظ..
إلى موسى جعفر الموصلي في العاشر من شهر ذي العقدة سنة أربع وستين
وستمائة وصلى الله على سيدنا محمد.. وأجمعين

* نسخه:

۱. مركزي - تهران (۸ مج ۵۲۳۲) نسخ منور بن منصور در صفر ۷۹۱ هـ. ق، گ
۲۰۲ پ -
۲۵۷ پ [ف: مركزي ۱۵ / ۴۱۶۹] ۴۶۹ س
۲. قدس رضوي - مشهد (۸۲ تجويد وقرآات * ۶۲۲۴) نسخ سده ۸ هـ. ق، ۲۸
گ، ۳۱
سطري [ف: قدس رضوي ۶ / ۱۷۸] ۴۷۰ س
۳. گوهرشاد - مشهد (۵۱۲) نسخ خوش سده ۱۱ هـ. ق، چند برگ از آخر كسر
دارد، ۴۷
گ، ۲۰ سطری [ف: گوهر شاد ۲ / ۶۱۹. وف: چهار کتابخانه ء مشهد، ص
۳۷۵] ۴۷۱ س
۱۶۰ - ۱۶۰
۷ - المفردة للكسائي:
هفتمین مفردة از كتاب (الكامل الفريد..). است كه محب الدين موصلی آنرا ساخته
است.

آغاز: [مفردة الامام الكسائي] بسمله، الحمد لله رب العالمين، والصلاة
والسلام على سيد المرسلين محمد وآله الطاهرين وصحبه الأكرمين
أجمعين، أما بعد فإنك سألتني أيها الأخ الصالح - أدام الله لك التوفيق، و
جعلك من أهل التحقيق - أن أفرد لك طريق الامام الكسائي الذي قرأه و
أقرأ به أبا عمرو الدوري وأم الحارث الليث مبسوطا واضحا من غير تطويل
ممل، واختصار مخل... وهذه المفردة جامعة لمشهور طريق الدوري و
أبي الحارث الذين رواها وقرأها ونقلها تلاوة عن الكسائي، فإذا اتفقت
القراءة عنهما أترجمها بما يستحقه ولم أحتج إلى ذكر الكسائي، لان مدار
هذه المفردة عليه ومسائلها منسوبة إليه، وإذا اختلفا ذكرت الراوي و
أضربت عن ذكر الكسائي فأترجم القراءة (كذ) وأقول الدوري، أي قرأ
بذلك الدوري وكذا أفعل برواية أبي الحرث. وإذا قلت في الحاليين أريد به
حالتي الوصل والوقف وإذا ذكرت قراءة ولها نظائر متفرقة في سور أخرى
أذكرها ونظائرها معها في أول سورة يذكر فيها. وإذا مررت بها أنه عليها
بقول قد ذكر، وقد لا يدرى المبتدى أين ذكرت فأضع على القراءة المتأخرة
حرفا بالحمرة من حروف اسم السورة التي ذكرت فيها بالبقرة: ب، وآل
عمران: ع، والنساء: ن.
انجام... وليس في المعوذتين خلاف، والحمد لله رب العالمين، والله أعلم.
* نسخه:

۱. مرکزی تهران (۱۰ مج ۵۲۳۲) نسخ گویا منور بن منصور در حدود ۷۹۱ ه. ق،
۲۶۰
پ - ۳۰۳ [ف: مرکزی ۱۵ / ۴۱۷۰] ۴۷۲ س

۲. مرکزی تهران (۱ مج ۴۸۶۷) نسخ سده ۹ یا ۱۰ ه. ق، در برگ ۴۰ و ۴۱ فضیلت ختم سوره ۲۰۰ به فارسی، و سرگذشت چند قاری، با یادداشت تملك محمد علی در صفر ۱۱۱۸ ه. ق آمده است، گ ۲ ر - ۴۰ ر [ف: مرکزی ۱۴ / ۳۸۹۷] ۴۷۳ س ۳. قدس رضوی - مشهد (۸۵ تجوید و قراآت * ۶۲۲۶) نسخ؟ نسخه ۴ قدیمی است، انجام ناقص، ۲۷ گ، ۳۱ سطر [ف: قدس ۶ / ۱۷۹، ۱۸۰] ۴۷۴ س بنگرید به فهرستهای یادشده، و: شد الازار ۳۸۵. و: هزار مزار ۱۳۲. و: غایة النهایة ۱ / ۱۹۸، و: معجم المؤلفین ۳ / ۱۵۱. و: II, s: Brockelmann : ۲۱۰ . ۱۶۱ كشف الاسرار عن قراءات الائمة الاخيار ۱۶۱ س احمد کورانی (۸۱۳ ۸۹۳ ه. ق) * شرف الدین، شهاب الدین احمد بن اسماعیل بن عثمان بن احمد بن رشید بن ابراهیم شهرزوری همدانی تبریزی کورانی قاهری شافعی حنفی، از دانشمندان روم = عثمانیه که نخست در سمت قاضی عسکر و آنگاه در مرتبت مفتی، زندگانی را سپری ساخت و در سال ۸۹۳ یا ۸۹۴ ه. ق در قسطنطینیه از دنیا رفت، از آثار او است: (شرح صحیح البخاری)، (شرح جمع الجوامع) در اصول فقه، (غایة الامانی فی تفسیر الکلام الربانی)، (قصیده فی علم العروض)، و جز آنها. # ت: اواخر ع ۱ / ۸۹۰ ه. ق. این کتاب، شرح منظومه جزری به نظم است که در منتهای پیچیدگی و اعضاء انشاء شده: (بدأت بحمدالله نظمی اولاً..). در این منظومه و شرح آن راجع به قرائت ابن محیصن و اعمش و حسن بصری آمده که بر قراآت ده گانه افزوده شده اند، و در پنجاه و چهار بیت می باشد که آنرا در ع ۱ / ۸۹۰ ه. ق در قسطنطینیه به پایان برده است.

آغاز: بسمله، الحمد لله الذى جعل حملة كتابه مع السفارة الكرام البررة..
انجام:.. قال شيخنا الامام العلامة.. إسماعيل كوراني، فرغ شارحه أحمد
الكوراني..

بنگرید به: معجم المطبوعات ٦٣. و: هدية العارفين ١ / ١٣٥. وكشف الظنون
(١٤٨٦) و ٥٥٣ و ٥٩٦ و ٦٤٦ و
٦٤٧ و ٨٩٩ و ١٠٢٢ و ١١٩٠ و ١٣٧١ و ١٤٨٦. و: إيضاح المكنون ٢ / ٩٢.
و: نظم العقيان ٣٨ - ٤٠. و:
الضوء اللامع ١ / ٢٤١ - ٢٤٣. و: الشقائق النعمانية ١ / ١٤٣ - ١٥١. ومعجم
المؤلفين ١ / ١٦٦. و:

II, g: Brockelmann : ٢٢٨ , ٢٢٩ , II, s : ٣١٩ , ٣٢٠ .

* نسخه:

۱. ملك تهران (۲۹۲) نسخ محمد ابن حاج سالم محمد بن سالم بن سعيد بن عمر قدری

شافعی عوسجی مصری در روز یکشنبه ۲۴ ع ۱ / ۱۸۹۰ ه. ق در قسطنطنیه، ۱۸۳ گ [ف]:

ملك ۱ / ۵۹۱ [۴۷۵ س

۱۶۲ الكشف عن القراءات السبع ۱۶۲ س

قاضی سعید قمی (۱۰۴۹ - ۱۱۰۳ ه. ق)

* میرزا محمد سعید ابن حکیم محمد مفید قمی، معروف به (قاضی سعید)، و ملقب به

(حکیم کوچک) که از شاگردان مولی رجب علی تبریزی (م ۱۰۸۰ ه. ق)، وملا محسن فیض

کاشانی (م ۱۰۹۱ ه. ق)، وملا عبد الرزاق لاهیجی بوده، وبا او را شاعری چیره دست در

زبان فارسی و عربی دانست. وی از مفاخر فضلاء حدیث و حکمت و ادب، و از عرفاء متشرع و

پزشک دربار شاه عباس دوم بوده و در تأویل و عرفان و استنباط نکات دقیق و اسرار آیات و

احادیث مشمول تأییدات و توفیقات الهی بوده، و گرایش شدید به عرفان و تصوف داشت، و در

این باره دو رساله عربی و فارسی تألیف کرده، و رساله فارسی او در این زمینه، (کلید بهشت)

نام دارد. قاضی سعید منصب قضاء را در قم به عهده داشت که کیفیت قضاء و داوری او از تبحر

وی در شرعیات بازگو می کرد. او در قم اقامت گزید و در همانجا به سال ۱۱۰۳ ه. ق از دنیا

رفت.

کتاب (کلید بهشت) او را مرحوم سید محمد مشکوة در ۱۳۱۵ ه. ش با دیباچه ای به طبع

رسانید که شرح احوال و پاره ای از آثار و تألیفات او را در این دیباچه آورده است. مرحوم مدرس

تبریزی در (ریحانه) می نویسد: (کلید بهشت) رساله ای است به پارسی در اشتراك لفظی

اسماء الله. او برادری به نام شیخ محمد حسین داشت که تفسیر بزرگی بر قرآن
کریم نگاشت.
#ت: دو شب گذشته از ج ۲ / ۱۰۸۹ ه. ق.
قاضی سعید قمی به تألیف کتابی تحت عنوان (الاربعینیات) آغاز کرده و بدان ادامه داد
که
می خواست چهل رساله در آن بیاورد. روش او در سبک نگارش به سان روش
میرداماد و
ملا صدرا بوده که در پاره ای از موارد با سبک ملا صدرا سازگار نیست. الاربعینیات
طبق نوشته
خوانساری در (روضات) و مدرس تبریزی در (ریحانة الادب) از بهترین و گزیده ترین
آثار
قاضی سعید می باشد، و با اینکه می خواست چهل رساله در آن بگذارد، لکن گویا
نتوانست به
این هدف دست یابد، و همین قدر موفق شد از سال ۱۰۸۹ تا ۱۱۰۲ ه. ق ده رساله
خود را به

سرانجام رساند. اما در فهرست غرب ش ۶۴۶ ردیف ۱۳۳۰، آمده (شرح خبر الغمامة) و آنرا رساله یازدهم (الاربعینیات) معرفی کرده است. و نیز در فهرس دیگر ایران. به نظر می رسد او رساله یازدهم را هم توانست بنویسد که در شرح حدیث الغمامة است. باری کتاب مورد بحث ما یعنی (الكشف عن القراءات السبع) دومین رساله ی (الاربعینات) قاضی سعید قمی است که در يك مقدمه و چند (اشاره) و (بشارة) ساخته، و بحثی است فشرده و عرفانی درباره ی اختلاف قراآت و عدم سازگاری قراء، با اینکه قرآن یکی است. او کوشیده بر پایه ی فلسفه ی اشراقی شیعی این مسأله را روشن نموده و ناسازگاریهای قراء را تأویل نماید. قاضی سعید قمی اساس و شالوده ی این کار را در میان نماز شام و خفتن شب جمعه، دو شب گذشته از ج ۲ / ۱۰۸۹ ه. ق در قم نهاده و در دو شب مانده ی از همین ماه آنرا به انجام رسانده، آنگاه در یکم رمضان همان سال در اصفهان در مجموعه ی (الاربعینیات) گذارده است.

آغاز: [الرسالة الثانية في حقيقة الاختلاف الواقع في القراءات السبع] (إشارة و بشارة) بسمله، و به ثقتی، الحمد لله الذي نجم القرآن، و سبع ذلك التبيان. فشيعة سبعة آلاف من ملائكة الرحمن، و صار ذا سبعة وجوه حسان. و اشتمل على سبع من المثاني، و نزل على سبعة أحرف من المباني. فله سبعة بطون من التأويل، وهو على سبع قراءات من التنزيل.. و بعد، اعلموا إخواني في الدين، و خلاني في طلب اليقين إني كنت ليلة الجمعة المباركة لليلتين خلتا من شهر جمادى الآخرة لسنة تسع وثمانين و ألف من الهجرة بين صلاة المغرب و العشاء الآخرة بوطني قم المحروسة متوجها إلى باري الكل و مفيض العقل إذ سنع لى أصل شريف يأتلف به حقيقة الاختلاف الواقع في القراءات السبع..

انجام:.. و كان أحد لا يخاطب رسول الله (صلى الله عليه وآله وسلم) بأبي لسان خاطبه إلا وقع في مسامعه بالعربية، كل ذلك يترجم جبرئيل تشريفا له من الله تعالى. الحديث. وفي ذلك كفاية لمن تدبر، و دراية لمن استبصر. هذا آخر ما أردنا إيراده في تلك المقالة، والله ولى الهداية. و اتفق

ذلك على يدي مؤلفها العبد المذنب العاصي محمد المدعو بسعيد الشريف
القاضي لليلتين بقيتا من الشهر الذي مضى، ثم أدرجتها في هذه المجموعة
المسماة بالأربعينيات في غرة الشهر المذكور لافتتاح عام ثمان وتسعين
وألف بإصبهان صينت عن طوارق الحدثان.
بنگرید به: فهرست مرکزی ٦ / ٢١٢٤ و ٢١٢٧، ٢١٢٨. و: روضات الجنات، ط
سنگی ٣٠٢ ط جدید ٤ / ٩.
و: هدية الاحباب ٢١٥. و: معجم المؤلفين ١٠ / ٣٨. و: اعيان الشيعة ٤٥ / ١٥٩.
و: ريحانة الادب ٤ / ٤١٢، ٤١٣.

و: الذريعة ۲ / ۵۱ و ۴۸، ۴ / ۴۷۹، ۶ / ۱۱، ۱۲ / ۲۶۴، و ۱۳ / ۱۵۳ و ۱۹۰ و ۹۳ و ۳۴۰، و ۱۸ / ۴۲ و ۱۳۲، و ۱۹ / ۱۲۴، ۲۴ / ۲۴۶، ۲۵ / ۶۵.

* نسخه:

۱. مجلس تهران (۲ مج ۴۳۴۴ عمومی: ۶۲۵۷۸) نسخ مؤلف در ۲ ج ۲ / ۱۰۸۹
ق. ۵

در قم، گ ۷۰ - ۷۳، ۲۴ سطری [ف: مجلس ۱۲ / ۵۲] ۴۷۶ س
۲. مرکزی - تهران (بخشی از مجموعه ۱۰۳۰) شکسته نستعلیق گویا محمد مؤمن
بن محمد

امین تبریزی حدود ۱۰۴۹ ه. ق، گ ۶۳، ۶۴ [ف: مرکزی ۱ / ۱۸۲] ۴۷۷ س
۳. ادبیات - تهران (۹ مج ۱ وقفی امام جمعه - دفتر: ۶۳۶۱۸) نوشته ۱۱۹۷ ه. ق،
گ

۱۶۸ - ۱۷۴ [ف: ادبیات ۲ / ۱۴] ۴۷۸ س

۴. مرکزی - تهران (۲ مج ۹۷۱) نوشته محمد حسین بن نانی ابن حاج عبد الرسول
حسینی

زنوری، نزدیک ۱۲۰۶ ه. ق، گ ۱۱ - ۱۶ [ف: مرکزی ۶ / ۲۱۲۷، ۲۱۲۸]
۴۷۹ س

۵. مرکزی - تهران (۱ مج ۳۶۶۱) نوشته کاظم بن عنایت الله در ۱۲۲۰ ه. ق، گ
۴ - ۶

[ف: مرکزی ۱۲ / ۲۶۷۲] ۴۸۰ س

۶. مجلس - تهران (۱۲۰۷ * ۱۴۱۷۸) نستعلیق لطفعلی لواسانی در ۱۲۳۴ ه. ق،
در

فهرست به عنوان (اشاره و بشاره) [ف: مجلس ۴ / ۳] ۴۸۱ س

۷. مرعشی قم (۷ مج ۵۰۸۱) نستعلیق ۱۲۹۷ ه. ق در اصفهان، گ ۱۲۰ پ -
۱۲۴ پ

[ف: مرعشی ۱۳ / ۲۷۴] ۴۸۲ س

۸. مجلس تهران (۷ مج ۵۵۰۰ - دفتر: ۶۲۴۰۷) نسخ سده ۱۳ ه. ق، گ ۱۱۱
۱۱۴ - ر

پ، در فهرست به عنوان (القراءات) [ف: مجلس ۱۶ / ۴۰۱] ۴۸۳ س

۹. الهیات - تهران (۹ مج ۶۵۲ د) نوشته سده ۱۳ ه. ق، در فهرست به عنوان
(اشاره و

بشاره)، گ ۴ ر - ۱۰، ۱۸ سطری [ف: الهیات ۱ / ۳۴۸] ۴۸۴ س

۱۰. مرکزی - تهران (ذیل ۳ مج ۲۷۰۲) نستعلیق محمد حسین در محرم ۱۳۱۰ ه.

ق [ف]:
مرکزي ۱۰ / ۱۵۸۳ [۴۸۵ س
۱۶۳ کشف المعاني في شرح حرز الاماني ۱۶۳ س
يوسف بن علي اخلاطي (پس از نيمه ۲ دوم سده ۷ هـ. ق)
* ترجمه ۲ احوال او را در همين بخش قرائت و تجويد، ذيل: (تجويد القرآن) مقدمة
في (-):
يوسف بن علي اخلاطي) ببينيد.

ت: پس از نیمه ء اول سده ء ۷ هـ . ق.

این کتاب شرحی است فشرده در حل الفاظ و تعابیر (شاطبیه = حرز الامانی) که از چهار

کتاب نویسندگان چون منتجب الدین همدانی و ابو عبد الله فاسی و ابوشامه و شعله این شرح را فراهم آورده است.

آغاز: بسمله، الحمد لله ذي الألفاظ الخفية والانعام الجليلة الذي جعلنا من المتقين بالذكر المبين والحبل المتين الذي هو مفتاح للمنافع الدينية والديناوية، ومصداق لما بين يديه.. وبعد فيقول العبد الفقير إلى الله يوسف بن أسد بن أبي بكر الحافظ الاخلاطي (نور الله قبره): لما كانت قصيدة (حرز الاماني ووجه التهاني) التي نظمها الشيخ الامام العلامة ولي الله أبو القسم بن أحمد الرعيني ثم الشاطبي (رضي الله عنه) في القراءات السبع عديم المثل، جامعة لفوائد كثيرة، حاوية لمنافع غزيرة.. دعنتي داعية الثواب أن أجمع لحل ألفاظه وعقد معانيه شرحا موجزا من غير تطويل ممل وإيجاز مخل بقدر الواسع والطاقة - مع تقصيري و اعترافي - بأني لست أهلا له، وإلى الله أرغب أن ينفعني بذلك وينفع كل من وقف عليه من الطالبين، فجمعتها من أربعة كتب للأئمة المبرزين في هذا الفن الفائزين بسعادة الدارين: (الأول منهم - الامام الورع منتجب الدين همداني. الثاني - الامام المحقق أبو عبد الله الفاسي. الثالث - الامام وحيد عصره جامع اللطائف والغرائب شهاب الدين أبو شامة عبد الرحمن الدمشقي. الرابع - الامام شمس الدين محمد الموصللي المعروف بشعله (جزاهم الله عنا أفضل الجزاء)..

انجام: ... ووزنه فعلل، وليس بفعلل؟ إذ ليس في الكلام فعلل. شبه الصلاة على الصحابة بذلك سع؟ لرسول الله (صلى الله عليه وآله وسلم)، فهذا أصابتهم نفحاتها وبركاتها (رضوان الله عليهم أجمعين)، فهذا.. على الايجاز والاختصار والحمد لله الواهب الموفق للسداد، والصلاة على رسوله محمد وآله وأصحابه أهل الجد والاجتهاد.

* نسخه:

۱. گوهرشاد - مشهد (۱۳۱۴) نسخ احمد حافظ در نزديك غروب روز شنبه ۲۴ شعبان ۸۰۰؟

= سده ء ۱۱ هـ . ق [ف: چهار کتابخانه ء مشهد، ص ۳۷۸] ۴۸۶ س

(२१०)

۱۶۴ کشف الوقوف في علل الرموز والحروف ۱۶۴ س
سید محمد بن مهدی حسینی تبریزی (زنده ۱۲۵۷) * ترجمه ۱۳
بن مهدی

حسینی تبریزی) ببینید.

ت: سده ۱۳

مؤلف در این کتاب به توضیح رموز و حروف قرائی پرداخته است.
آغاز: بسمله، الحمد لله الذي شرفنا بكتابة كتابه، وعلمنا فواصل سورة و
آياته.. وبعد فيقول.. محمد بن المهدي حسيني: إني لما رجعت من زيارة
بيت الله الحرام وزيارة سيد الانام والائمة الكرام..
انجام:.. وانتساق الكلمات بعضها على بعض في مقول واحد، والحمد لله
رب العالمين، والصلوة والسلام على محمد وآله الطيبين الطاهرين [كاملا
به انجام وقوف سجاوندی شباهت دارد]
بنگرید به: الذريعة ۲۵ / ۶۸.
* نسخه:

۱. ملك - تهران (۵۴۳۳) نسخ محمد بن زين العابدين در رمضان ۱۲۴۷ ه. ق،
گ ۱۰۰

[ملك ۱ / ۶۰۰] ۴۸۷ س

۲. ملك - تهران (۲۰۰) نسخ سده ۱۳ ه. ق، ۷۰ گ [ف: ملك ۱ / ۶۰۰]
س ۴۸۸

۱۶۵ الكفاية في ماءات القرآن على ترتيب السور ۱۶۵ س
حسين بن محمد مقرئ (۷۳۹ ه. ق وقبل از آن)

* أبو علي حسين بن محمد بن حسن مقرئ که با تفحص وتحقیق فراوان، ترجمه ۱۳
احوال او

به دست نیامد. در کشف الظنون دو کتاب در این زمینه به نام (ماءات القرآن علی
ترتیب السور)

یکی از شیخ أبو الفرج احمد بن علی مقرئ همدانی (۳۹۸ ه. ق) و دیگری از شیخ
أبو البقاء

معمر - یا - عمر بن محمد بن عبد الکریم مقرئ فاروقی یاد شده که آغاز کتاب دومی
با آغاز

نسخه أي که در باره ۱۳ آن بحث خواهیم کرد مطابقت دارد.

ت: سده ۸ و یا قبل از آن

مؤلف در این رساله - در مقدمه - وجوه مختلف ترکیب میم والف (م - ا) را در

چهار گونه
گزارش کرده است: ۱. (ما) به عنوان جزء کلمه، مانند (مالك)، ۲. علامت تشبیه:
(هما)

انتما عليكما...)، ٣. ماء به معنى آب، ٤. (ما):، اسميه، صله، نفى، استفهام، تعجب. آنگاه

اصول و مرجع معاني متعدد كلمه (ما) را در شش قسم دانسته، و به ترتيب سوره ها كلمه ء (ما)

ومعاني و كيفيت قرائت را با ذكر جهات و نكات ادبي بيان کرده است.

در اينجا نمونه هائي از عبارات كتاب را مي آوريم:

- [قال الأستاذ أبو علي الحسين بن محمد بن الحسن المقرئ]: لما رأيت حاجة القراء إلى

معرفة المآءات أشد من حاجتهم إلى القراءات، لما في الجهل بها من حدوث اللحن في الخطاب

وما في المعرفة بها من استقامة المعنى والصواب..

- .. أعلم أن مآءات القرآن على أربعة أضرب: منها ماء الشرب وماء الطهر، وهو المحدود

لنفسه وهو الذي الميم أوله والألف حشوه والهمزة آخره..

- .. والضرب الرابع هو المآءات في القرآن وهي متصرفة على وجوه..

- .. ذكر ما في سورة البقرة (مما رزقناهم ينفقون)، (بما أنزل إليك وما أنزل من قبلك)

أسماء، لان (وما) معطوفة على (بما أنزل)، والمعطوف على الاسم اسم..

آغاز: بسمله، الحمد لله المنعم على خلقه، الباعث محمدا (عليه السلام) داعيا

إلى حقه، وشرفه بالكتاب المبين والبيان المتين، وأوضح له كلامه على

الاختصار، وأجمل له ما احتيج إليه على الاقتصار، صلى الله عليه وعلى آله

الأبرار. قال الشيخ أبو علي الحسين بن محمد بن الحسن المقرئ:..

[همان عبارت بالا: لما رأيت حاجة القراء إلى..]...

انجام:.. فمده مدة لطيفة. ومن كانت قراءته إخفاء النون فيها فمده أتم من مد

غيرها، وذلك على قدر دخول النون فيها. ومن كانت قراءته الادغام

المحض فليمدّها مدا أطول من مدمن يخفيها، لمجئ الواو المشددة

بعدها، وهو باب حسن فاعرفه إن شاء الله تعالى. [تم الكتاب..]

انجام [در نسخه ٩ مج ٨٢٠ * ١٦٧٣٩ سنأ]:.. وما كسب من شرما خلق،

إسمان على المصدر، أي وكسبه، أي ومن شره - تم الكتاب.

بنگرید به: كشف الظنون ١٥٧٢.

* نسخه: ١. قدس رضوی - مشهد (٧٨ تجويد وقرآات * ١٥٤٠) نسخ أبو بكر علی

بن أبي الخير

محمود بن أبي نعيم خضر بن أبي البركات احمد رارانی اصفهانی در ٢٥ ج ١ /

۷۳۹ هـ. ق، در
حاشیه برگ پایان یادداشتی مبنی بر قرائت عز الدین عبد الرحمن بن شیخ شهاب
الدین
سلیمان بن شیخ سعید حاجی ابی بکر..؟ دیده می شود، ۳۸ گ، ۱۳ سطری [ف]:
قدس

۶ / ۱۷۴، ۱۷۵ [۴۸۹ س
۲. سنا - تهران (۹ مج ۸۲۰ * ۱۶۷۳۹) نسخ حسین بن عثمان حافظ سروی در
۵ ۸۸۴.

ق، ص ۲۹۵ - ۳۱۵ [سنا ۲ / ۶۹] ۴۹۰ س
۱۶۶ کنز المرموز فی وقف حمزة علی المهموز ۱۶۶ س
محمد بن علی حسینی جرجانی
* ترجمه احوال او - اگر فرزند میر سید شریف باشد - در همین بخش قرائت
وتجوید، ذیل
(الضوء المنیر فی الادغام الکبیر والصغیر: محمد بن علی حسینی جرجانی) ببینید.
ت؟

رساله ای است که در آن قواعد وضوابطی را که حمزة بن حبیب زیات کوفی در
کیفیت وقف
در کلمات قرآنی برهمزه به کار می برد به گونه ای روشن گزارش شده است.
آغاز: بسمله، الحمد لله رب العالمین... وبعد فهذه جملة مفيدة جامعة، ونبذة
مجملة نافعة آتیت بها..

انجام:.. وقد ورد عن ابن عامر الشامي برواية هشام حال الوقف أيضا تسهيل
الهمزات المستطرفة خاصة بأنواعها على تخفيف حمزة من غير فرق.
* نسخه:

۱. مرعشی - قم (۲ مج ۷۱۰) نسخ قاسم بن مرتضی حسینی تونی در حدود ۲۳ ع
۹۴۴ / ۲

۵. ق، دارای حواشی مختصر، گ ۴۰ پ - ۴۳ ر [ف: مرعشی ۲ / ۳۰۶] ۴۹۱
س

۱۶۷ کنز المعانی فی شرح حرز الامانی ۱۶۷ س
جعبری (۶۴۰ - ۷۳۲ ه. ق)

* أبو العباس، أبو اسحاق برهان الدین، تقی الدین ابراهیم بن عمر بن ابراهیم بن خلیل
معروف

به (جعبری) و (خلیلی) و (ابن سراج) که در (قلعه جبر) واقع میان (بالس) و (رقه)
زاده

شد، ومدتی در دمشق اقامت گزید و علوم را در آنجا و بغداد فراگرفت، آنگاه در شهر
(الخلیل)

واقع در فلسطین استقرار یافت، ومشیخه این شهر را به عهده داشت، وبه همین
جهت او را

(شیخ الخلیل) می گفتند، وی چهل سال در همین شهر اقامت گزید و سرانجام در

۱۳ رمضان
سال ۷۳۲ ه. ق در آنجا از دنیا رفت. جعبری در بغداد به (تقی الدین)، و در جاهای
دیگر به
(برهان الدین) ملقب بود. او دانشمندی فقیه و عالم به قرآات و از فقهاء شافعیه به
شمار بود که
آثاری به نظم و نثر دارد و گویند صد اثر و تألیف در قرائت و حدیث و عربیت، و اصول
فقه و

تاریخ از خود به جای گذاشت که اکثر آنها مختصر و فشرده است، و پاره‌ای از آنها عبارتند از:

(نزهة البررة في القراءات العشرة)، (خلاصة الابحاث) در شرح منظومه‌ای که خود، آنرا در

قرآآت انشاء کرده بود، (حديقة الزهر في عدد آي السور)، (الافهام والاصابة في مصالحي

الكتابة) که منظومه‌ای است، (الايجاز في الالغاز)، (الشرعة) در قراءات، (خميلة أرباب

المقاصد) درباره‌ی رسم مصحف. (أسماء الرواة المذكورين في الشاطبيه)، (الروضة) در رسم

مصحف، (موعد الكرام)، (موجز في علوم الحديث)، (عقود الجمان في تجويد القرآن)، و

جز آنها.

ت: ۹۶۱ ه. ق.

این کتاب بهترین و گسترده‌ترین شرح بر (قصیده شاطبیه) موسوم به (حرز الامانی) است

که اصل قصیده را از سه جنبه گزارش کرده است: ۱. از جنبه لغوی و اعراب، یعنی قواعد زبان

عربی، ۲. گزارش معانی، ۳. توجیه وجوه قرآآت و تشویق بر تعلیم فن قرائت، و ترجمه

احوال شاطبی، ناظم قصیده حرز الامانی.

در ذیل این شرح دو فصل دیده می‌شود: فصل اول - در بیان انساب قبائلی از عرب که

لغات این کتاب را از آنها نقل کرده است. فصل دوم در ترجمه‌ی مختصر راجع به احوال شیوخ و

اساتید قراء که در این کتاب از آنها یاد شده است.

شارح، قصیده شاطبیه را به دو واسطه از ناظم آن یعنی شاطبی روایت می‌کند: نخست از

أبو احمد عبد الصمد بغدادی و او از أبو عبد الله محمد بن يوسف قرطبي، و او از ناظم قصیده، یعنی

شاطبی نقل و روایت کرده است، و بار دیگر از عبد الله بن ابراهيم بن محمود جزری که او

قصیده را بر أبو القاسم عيسى بن ابي الحزم امام (جامع الانوار)، و او قصیده را بر

ناظم خوانده
است. کتاب در دو بخش تنظیم شده است: بخش اول در بیان اصول، و بخش دوم
در فرش
حروف. جعبی بخش اول این شرح را در سلخ شعبان ۶۹۱ ه. ق به پایان برده
است، لکن در
کشف الظنون تاریخ فراغ از تألیف را شعبان ۹۶۱ ه. ق ضبط کرده است. (که قطعا
اشتباه چاپی است).

آغاز: بسمله، الحمد لله مبدئ الأمم، ومنشئ الرمم، الذي علم بالقلم، علم
الانسان ما لم يعلم. تنزه عن الأضداد والأنداد، فالق الاصباح وخالق
الأشباح، ورازق الأرواح. تقدس عن الأولاد والأحفاد... وبعد فإن
فضيله العلم بنية لا تتقنع، ومزية جليلة لا تتقطع. وأجل العلوم وأنفعها و
أشرفها علم كتاب رب العالمين، المنزل على الروح الأمين. وحيث كان
معجزا بلفظه ومعناه.. ولما أهلني الله للاقراء بحرم خليله إبراهيم، و
جعلني ممن حباه بالاكرام... حبوت الطلبة من إخواني بكتاب كنز المعاني

في شرح حرز الأمانى ووجه التهاني بألفاظ سديدة المباني، متكفلة بإبراز المعاني..

انجام [بخش مربوط به أصول].. هذا آخر ما يسر الله... من الوصول في الكلام على الأصول، فنسأل الله الكريم رب العرش العظيم أن يوفقنا الله لاكمال الكلام على الفرش، ويدخلنا في عباده الصالحين، والحمد لله رب العالمين، وصلواته على سيدنا محمد خاتم النبيين وعلى آله وصحبه أجمعين.

انجام [كتاب]:... وهذا آخر ما يسر الله تعالى لى من الكلام في شرح الشاطبية، وأنا أسأل الناظر فيه أن يذكرني في صالح دعواته عند خلواته ورجلواته... وسلم تسليمًا كثيرًا إلى يوم الدين.

بنگريد به: ريحانة الادب ٢ / ١٥٩ تحت عنوان (خليلي). و: معجم المطبوعات ٦٩٩. و: فهرست ظاهريه

١ / تجويد وقرآت / ٤٥٠، ٤٥١. و: كشف الظنون ١ / ٦٤٥، ٦٤٦ وموارد متعدد ديگر ذيل عناوين آثار جعبرى. و:

البداية ١٤ / ١٦٠. و: الدرر الكامنة ١ / ٥٠، ٥١. و: طبقات القراء، ١ / ٢١. و: تاريخ ابن الوردي ٢ / ٣٠٠. و: تاريخ

علماء بغداد ١٢، ١٣. و: ذيل دول الاسلام ٢ / ١٨٦. و: مرآة الجنان ٤ / ٢٨٥، ٢٨٦. و: طبقات الشافعية ٦ / ٨٢. و:

شذرات الذهب ٦ / ٩٧، ٩٨. و: المنهل الصافى ١ / ١١٢ - ١١٦. و: الانس الجليل ٩٦. و: معجم المصنفين

٣ / ١٢٧ - ١٣٢. و: إيضاح المكنون ١ / ١٠٨ و ٣٩٦ و ٥٧٢، ٢ / ٢٣١. و: معجم المؤلفين ١ / ٦٩، ٧٠. و:

الاعلام، زرکلي ١ / ٤٩. و:

II, g: Brockelmann : ١٦٤ , ١٦٥ , II, s : ١٣٤ , ١٣٥ .

veryichniss der arabischen : ١٦٦ , ١٦٧ , ٢٣٦ , VI , ٤١٣ , ٤١٤ .

handschriften I: Ahlwardt

* نسخه:

١. مرعشى - قم (٣٧٧٥) نسخ اسعد بن محمد بن احمد بن محمد بن محمود بن احمد بن

محمد کرمانى (به خط نازيبا) در دوشنبه سلخ رجب ٧٦٤ هـ. ق، نسخه تصحيح شده ويازده

برگ آخر نونويس است، ٣٥٢ گ [ف: مرعشى ١ / ١٦٢] ٤٩٢ س

٢. ادبيات - تهران (٢٥١ وقفى حكمت) نسخ أبو الفتح محمد بن عطاء الله بن عبد

الکریم بن

نصرالله جرھی سبزواری در شنبه ۵ محرم ۷۸۶ ه. ق، نسخه مقابله شده است،
فهرست نویس تاریخ تألیف را دوشنبه ۱۲ رمضان ۶۹۷ ه. ق یاد کرده است [ف:

ادبیات

۳ / ۸۰] ۴۹۳ س

۳. مرکزی - تهران (ش ۱ مج ۵۲۲۷) نسخ سده ۸ یا ۹ ه. ق، نسخه مقابله شده

وبخش

اول، مربوط به اصول است و در ۸ ع ۱ / ۹۹۳ ه. ق از آن کمال الدین حسین بوده،

۲۷

سطری [ف: مرکزی ۱۵ / ۴۱۶۴] ۴۹۵ س

۴. قدس رضوی - مشهد (۷۱ تجوید وقرآت * ۳۰۸۵) نسخ ماهر بن عرب بن ابراهیم
 حافظ اصفهانی در ۲۳ شوال ۸۱۹ ه. ق در تبریز، نسخه در اواخر ذح ۸۲۰ ه. ق با
 نسخه
 اصل مقابله شده ۳۵۳ گ، ۳۱ سطری [ف: قدس ۶ / ۱۷۰] ۴۹۶ س
 ۵. ظاهریه - دمشق (۲۹۶) نسخ خوش محمد بن احمد بن محمد مناوی شافعی،
 معروف به
 (طویل) در سده ۹ ه. ق، یادداشت تملك ابراهیم بن احمد، مورخ ۱۰۰۴ ه. ق در
 آن
 دیده می شود، ۳۲۱ گ، ۲۵ س [ف: الظاهرية ۱ / تجوید وقرآت / ۴۵۰، ۴۵۱]
 ۴۹۷ س
 ۱۶۸ کنز المعاني في شرح حرز الامانی ۱۶۸ س
 شعله (۶۲۳ - ۶۵۶ ه. ق)
 * شمس الدین أبو عبد الله محمد بن احمد بن محمد بن احمد بن حسین موصلی
 حنبلی معروف
 به (شعله) که او را (ابن الموقع) نیز می گفتند. پدرش نزد خیربک والی حلب تویع و
 نشان گذاری نامه ها را به عهده داشت، لذا به او (ابن الموقع) می گفتند. شعله پس
 از آنکه
 حکومت چرکسیها منقرض شد از حلب به قاهره کوچید، و در صفر سال ۶۵۶ ه. ق
 در موصل
 از دنیا رفت. وی دانشمندی آگاه به قرائت و فقه و تاریخ بوده، و ادیب و ناظم و لغوی
 و نحوی
 به شمار می رفت. از شعله آثار فراوانی به جای مانده که از جمله آنها است:
 (الشمعة المضيئة
 بنشر قراءات السبعة المرضية) که منظومه ای است راثیه به اندازه نیمی از (شاطیبه).
 در
 معجم المؤلفین به عنوان (نظم کتاب الشمعة في القراءات السبع) یاد شده است،
 (العنقود) که
 قصیده ای است در نحو، (الناسخ والمنسوخ في القرآن)، (غایة الاختصار في فضائل
 الائمة
 الاربعة)، (نظم اختلاف عدد الآی بر موز الجمل)، (شرح تصحیح المنهاج لابن قاضی
 عجلون)، (التلویح بمعانی أسماء الله الحسنی الواردة في الصحیح)، (الفتح لمغلق
 حزب

الفتح) این کتاب شرح کتاب (الحزب) استادش ابی الحسن بکری است، و جز آنها.
ت: سده ۷۵۰ ق.

این کتاب در سه قاعده تنظیم شده است: ۱. مبادی در لغت، ۲. لواحق در اعراب،
۳.

مقاصد در مقصود از بیتهای، چنانکه خود گوید: (.. مؤسسا مبنی تألیف علی ثلث
قواعد: مبادی

ولواحق ومقاصد، فالاولی فی المعنی اللغوی وما ینتسب إلیه، والثانیة فی الاعراب وما
یتحط

رحله لیه، والثالث فی المقصود من الکلام مرموزا أو منصوفا علیه...
آغاز: بسم الله، الحمد لله الذي أنزل القرآن على سبعة أحرف.. فاتحة الكتاب
بدأت بسم الله في النظم أولا تبارك رحمانا رحيمًا وموئلا

البدء: الابتداء، والاسم: مشتق من الوسم وهو العلامة، أو السمو، لان كل ما سمي فقد وسم أو نوه باسمه. والله تعالى: علم لذات الباري تعالى مشتق من وله، لتحير العقول فيه، قلبت العين إلى الفاء. والنظم: الجمع غلب على جميع الكلمات موزونة. وتبارك: تفاعل من البركة وهي زيادة الخير...

انجام: ... وهذا آخر ما أردنا من إيضاح المعاني لحرز الأمانى، والحمد لله على توفر أنعمه حمدا... تواتر منحه وكرمه، والصلاة والسلام على من يستحق الصلاة والسلام من اتبعه من الآل والأصحاب الهداة، اللهم وفقنا للعمل بما أنزلت والاتباع لمن أرسلت إنك خير مسؤول وأكرم مأمول. بنكرید به: كشف الظنون ۱ / ۶۴۷ ومواضع متعدد دیگر، ذیل آثار شعله. و: هدیه العارفين ۲ / ۱۲۶. و: فهرست ظاهرية ۱ / تجويد وقرآآت / ۴۴۷ - ۴۵۰. و: طبقات القراء، ۲ / ۸۰، ۸۱. و: شذرات الذهب ۵ / ۲۸۱، ۲۸۲. و: كتيخانه ۱ / ۱۰۴. و: معجم المؤلفين ۸ / ۳۱۵. و: I, s: Brockelmann: ۸۵۹.

* نسخه:

۱. ملی - تهران (۹۸۹ / ع * ۲۲۵ / ق) نسخ محمد بن فقيه روزبهان در ۸۲۲ ه. ق، با حواشی، ۲۱۹ گ، ۳۳ سطری [ف: معارف ۱ / تفسیر / ۲۷. و: ملی ۸ / ۴۷۷] ۴۹۸ س
۲. اعظم - قم (۸۱۱) نوشته (احتمالا) در سده ۹ ه. ق [ف: اعظم، ص ۳۳۶] ۴۹۹ س
۳. ظاهرية - دمشق (۶۰۵۷) نسخ ۹۶۵ ه. ق، ۲۲۹ گ، ۲۱ سطری [ف: الظاهرية ۱ / تجويد وقرآآت / ۴۴۹] ۵۰۰ س
۴. ملی - تهران (۱۸۴۸ / ع * ۲۲۹۷ / د) نسخ محمد مقيم بن شمس الدين محمد بن خواجه حسن شيعي سبزواری در ۱۰۶۸ ه. ق، ۲۸۸ گ، (انجام:...) هذه الاربعة منفتحة لعدم الانطباق المذكور) [ف: ملی ۱۰ / ۴۲۵] ۵۰۱ س
۵. ظاهرية - دمشق (۵۳۶۰) نسخ جيلاني بن عبد الله بن علي بن احمد سفياي جلالی فجاجی روز شنبه ۸ شوال ۱۱۵۰ ه. ق، ۱۱۹ گ: ۱۳۱، ۲۵۲، ۲۹ سطری [ف: الظاهرية

- ۱ / تجوید و قرائت / ۴۴۸، ۴۴۹ [۵۰۲ س
۶. گوهرشاد - مشهد (۱۲۶۷) نستعلیق سده ۱۲ هـ. ق، در پایان کتاب، یادداشتی
مربوط به
قحطی و گرانی سال ۱۲۸۹ هـ. ق در تهران و شهرستانها در زمان ناصر الدین شاه،
و حاج
میرزا حسین خان صدر اعظم، و گرفتاری مردم، و نرخ آذوقه ها، و خفه کردن بچه ها
و خوردن
آنها یاد شده است، ۲۵ سطری [ف: چهار کتابخانه ۳۸۰ ص ۵۰۳ س
۷. سنا - تهران (۳۷ مج ۱۱۳۵ * ۱۷۲۵۷) شکسته نستعلیق سده ۱۳ هـ. ق
(آغاز: هذ)

جملة مأخوذة من كتاب (كنز المعاني في شرح حرز الأمانى.. وهو كتاب كبير يقرب من

أربعين ألف بيت.. انجم.. وأيوب ابن المتوكل، فهذا هو المعول عليه من القراءات، و

غيره إشارات، ص ٤٣٩ - ٤٤٦، نسخه قسمتي از كتاب است [ف: سنا ٢ / ١٣٠] ٥٠٤ س

٨. ظاهريه - دمشق (٦٥٨٧) نسخ ٢٨ ج ١ / ١٣٠٩ هـ. ق، دارى اشتباهات املائي و

نحوي، ٢٢٣ گ، ٢٣ سطري [ف: الظاهريه ١ / تجويد وقراءات / ٤٤٧، ٤٤٨] ٥٠٥ س

كيفية ء قراءة فاتحة الكتاب (رسالة في -) =

قراءة فاتحة الكتاب (رسالة في كيفية -):؟

لمعة في بيان أهم أصول القراءات =

أصول القراءات (لمعة في بيان أهم -):؟

ماءات القرآن على ترتيب السور (الكفاية في -): حسين بن محمد مقرأ =

الكفاية في ماءات القرآن على ترتيب السور: حسين بن محمد مقرأ.

١٦٩ ما أجمع القراء على إظهاره وإدغامه (رسالة في -) ١٦٩ س

؟

* مؤلف شناخته نشد، وعلى الظاهر از دانشمندان اهل سنت در سده ٩ هـ. ق ويا قبل از آن

می باشد. وشاید هم شارح (غاية الاختصار في أصول قراءة ابى عمرو).

ت: حدود سده ٩ هـ ويا قبل از آن

این رساله راجع به مواردی از قرائت قرآن است که قراء بر اظهار وادغام آن موارد دارى

اتفاق نظر می باشند، وشاطبي متعرض آن نشده است.

آغاز: بسمله، الحمد لله رب العالمين، والصلوة والتسليم على سيدنا محمد وآله

وصحبه الطيبين الطاهرين صلوة دائمة إلى يوم الدين. وبعد فإننى ذاكر في

القرآن نبذا مما أجمع القراء على إظهار وإدغامه، وإن لم يتعرض له

الشاطبي (رحمه الله) لينتفع به طالبوا هذا الفن. أجمع القراء على إظهار

الضاد عند التاء في قوله (عز وجل): (وقد فرضتم) و (فيما عرضتم) وما

أشبه ذلك..

انجم.. وكذا لا خلاف في إدغام الأول من الحرفين الذين يخرجان من مخرج

(٤٠٣)

واحد، وهما في كلمة واحدة من أجل التقارب نحو (راودتن) و (راودته)
و (حصدتم) و (ما أشهدتم) و (عبدت)، وكذا (ألم نخلقكم) وما أشبه
ذلك، فاعرفه وقس عليه، والله أعلم [تمت].

* نسخه

۱. مجلس - تهران (۲ مج ۴۰۵۴ - دفتر: ۶۲۸۷۴) نسخ سده ۹ ه. ق، گ ۵ و
۱۷، ۶

سطري [ف: مجلس ۱۱ / ۵۴] ۵۰۶ س

۱۷۰ مبرز المعاني في شرح حرز الأمانی ووجه التهاني ۱۷۰ س

حافظ عمادي (نیمه ۲ دوم سده ۸ ه. ق - زنده ۲ در ۷۶۲ ه. ق)

* حافظ محمد بن عمر بن علی بن احمد عبادي از دانشمندان نیمه ۲ دوم سده ۸ ه.

هجري قمري

که متأسفانه علیرغم تفحص، شرح حال او به دست نیامد.

ت: چهارشنبه ۷ مج ۲ / ۷۶۲ ه. ق.

این کتاب شرحی است توضیحی وروان بر قصیده ۲ شاطیبه، موسوم به (حرز الامانی

و

وجه التهانی) ومعانی لغوی ومباحث نحوی واحکام قراآت در آن گزارش شده، ودر

دیباچه ۲

آن، سلسله ۲ روایت وقراآت خود را چنین یاد می کند:

(قصیده ۲ شاطیبه را نزد استادش سراج الدین عبد الله بن محمد حافظ همدانی،

معروف به

(قارئ السبعة) خوانده، و او نزد نور الدین محمد بن ابراهیم سیواسی، و او نزد صائین

الدین

بصری، و او نزد علم الدین سخاوی، و او نزد شاطبی - ناظم قصیده - آنرا قرائت

کرده است).

آنگاه یادآور می شود که: (این متن را بیش از صد بار تدریس کرده، وپیش از

گروهی از طالبان علم قرائت و

حافظان قرآن مجید از من خواسته بودند که قصیده ۲ شاطیبه را شرح کنم، وچون

برهه أي از

زمان در ظل عنایت ومشمول احسان حضرت اعلی و جناب معلى خاقان معظم اعظم

غیاث الدین تترخان بودم شرح این قصیده را به نام او تألیف کردم تا در کتابخانه ۲

عامره اش به

رسم یادگار باشد).

حافظ عمادي این گزارش را در چهارشنبه ۷ ج ۲ / ۷۶۲ ه. ق به پایان برده است.

ظاهرًا غياث الدین تترخان از فرمانروایان تعلق شاهی گجرات هند می باشد که کتاب (تاتارخانیه فی الفتاوی) و (تفسیر تاتارخانی) نیز به نام او تألیف شده است. آغاز: بسمله، الحمد لله الجلی شأنه، الباهر برهانه، الغالب سلطانه..

انجام: .. مشبهه لوائحه زرنب وقرنفل، ونختم الكتاب بعون الملك الوهاب،
والسلام على رسوله محمد قدوة الألباب وصفوة الأرباب.
بنگرید به: فهرست قدس ۶ / ۱۷۵. و: قاموس الاعلام ۳ / ۱۶۰۵. و: كشف
الظنون: ط استانبول ۱ / ۲۱۱.

* نسخه

۱. قدس رضوی - مشهد (۳۶ تجوید وقرآآت) نستعلیق درویش بن محمد علی در
۵۹۸۴ هـ.

ق، ۳۴۷ گ، ۱۷ سطری [ف: قدس ۲ / ۲۳۴] ۵۰۷ س
۲. قدس رضوی (۱ مج ۷۹ تجوید وقرآآت * ۳۰۸۶) نسخ درویش محمد بن مولی
علی
والدین؟ واشجردی (گویا همان کاتب ش ۳۶ باشد که این نسخه را مکرر نوشته) در
شوال

۵۹۹۹ هـ. ق، دارای حواشی، ۱۹۲ گ، ۲۱ سطری [ف: قدس ۶ / ۱۷۵] ۵۰۸ س
۱۷۱ المبسوط في القراءات السبع والمضبوط من إضاءات الطبع (به فارسی
وعربی) ۱۷۱ س

محمد بن محمود سمرقندی (م ۷۸۰ هـ. ق)
* ترجمه ء احوال او را در همین بخش قرائت و تجوید، ذیل (شرح القصيدة الفاتحة
في تجويد

الفاحة: محمد بن محمود سمرقندی) ببینید.

ت: سده ۸ هـ. ق.

مؤلف، این اثر را در سه کتاب تنظیم کرده (که در شرح و تکمیل (شاطیبه) است):
اولی به

فارسی و دومی و سومی به عربی است و خود مؤلف در دیباچه ء آن می گوید:
(.. چون این خللها را ادراک کردم واجب دیدم در (قرآآت سبعة) کتابی در غایت
اختصار و سهولت - به حذف علل و اسانید و زواید - نوشتن، که جامع باشد
(تیسیر) و (شاطیبه) را، اگر چه (شاطیبه) نظم (تیسیر) است، ولیکن بعضی
وجوه مسائل و ابواب در (شاطیبه) ذکر کرده است که در (تیسیر) نیست، و
(شاطیبه) محتاج شروح است، و جماعتی که (قصیده ء شاطیبه) را شرح نوشته اند
معنی لغات و بیان اعراب ابیات و بیان علل قرائت به طریق نحویان کرده اند، و در
آن اطناب نموده و زواید بسیار نوشته، و طالب بدین سبب از مقصود باز می ماند. و
مقصود صاحب (شاطیبه) دانستن وجوه قرائت بوده است نه بیان نحو و لغت و علل.
و این کتاب از برای آن نوشته آمد که اگر کسی را راغب حفظ (شاطیبه) شود وجوه
قرآآت از اینجا به آسانی معلوم تواند کرد، و از جمیع شروح مستغنی شود، و آنچه

(ξ · ο)

مشکل است در (شاطبیه)، اصول قراآت است، وجه فرش به نسبت آسان تر است.
- اکنون آنچه اصول (شاطبیه) است بر سه نوع شرح کرده آمد در سه کتاب:
* کتاب اول: اصول قراآت به پارسی کردم تا فائده آن عامه باشد، و به فهم اطفال و مبتدی برسد.

* کتاب دوم: اصول قراآت را مشجر گردانیدم و در غایت تبیین و تزیین تا در ذهن صورت بندد، در بیست ورق، و نام این کتاب را (التسخیر علی طریق التشحیر) نهادم و در:

* کتاب سوم: اصول قراآت را مجدول گردانیدم در غایت اختصار و ابانت و مسائل معدود و مضبوط در یازده ورق.

بعد از آن شروع کردم در فرش و بر دو قسم نهادم:
* قسم اول: هر آنچه کثیر الوقوع است از فرش در یک ورق بنوشتم تا در فرش بسیار مکرر نباید کرد، و استحضار آن آسان شود. و در:

* قسم دوم: فرش را به تمامی بنوشتم بر ترتیب سور، درسی ورق به حسب سی جزو، و اول لفظ قراآت را نوشتم، و رموز قراء در تحت آن، و محل خلاف را به سرخی معرب کردم، و باز تأکید کردم به بیان حرکات و اعراب احتیاط را، و بسیار جای اصول را مکرر کردم تا به اصول بازگشتن حاجت کمتر افتد..
باری مؤلف این کتاب را درسی باب تنظیم کرده، و دیباچه آن کتاب اول را - که به فارسی

است - به عربی برگردان نموده و در آغاز کتاب دوم قرار داده، و کتاب سوم را در بیست و چهار باب تنظیم کرده است.

غیر از کتاب اول، دو کتاب دیگر به زبان عربی است، و در مقدمه تصریح نموده که (مجموع

این سه کتاب را (المبسوط فی القراءات السبع و المضبوط من اضاءة الطبع) نام نهاده ام. و اگر خواهی که آنها را از یکدیگر جدا سازی بایستی که قسمت فرش را به هر یک منضم داری).

این کتاب بر روی هم در حدود ده هزار بیت دارد. ضمناً یادآور می شود: أبو بکر احمد بن

حسین بن محمد بن مهران مقرئ اصفهانی نیشابوری (م ۳۸۱ هـ. ق) را کتابی است به نام

(المبسوط فی القراءات العشر)

آغاز [کتاب اول]: بسم الله الذى اذاق قلوب القارئین حلاوة تلاوة

الآيات.. چنین می گوید:.. که چون دیدم جماعتی از حفاظ..
آغاز [کتاب دوم: (التسخیر علی طریق التشحیر)]: بسمله. الحمد لله الذی

زين بكمال قدرته ونوال نعمته بساتين القرآن بالقراءات المتواترات
المتلوات المتنزلات..

آغاز [كتاب سوم]:؟

انجام [مجموع كتاب]:... فمن أراد التفصيل فليراجع تأليفنا روح المرید في
شرح العقد الفرید [در ف: قدس ش ۲۸ تجويد، ص ۲۳۵]:... كما ذكر
في محال أصوله.

بنگرید به: فهرست مجلس ۳ / ۳۰ - ۳۵. و: الذريعة ۱۹ / ۵۵. و: استوری ۱ /
۱۲۱۸۴۰. و: كشف الظنون

۱۵۸۲. و: فهرست مجلس ۱۷ / ۹۸ - ۱۰۸ فهرست ظاهريه ۱ / تجويد وقرآات /
۴۵۹، ۴۵۸.

* نسخه

۱. دار الكتب - قاهره (۱ / قراءات - فارسي) نسخ عبد الله بن عبد اللطيف در ۸ ع
۲ / ۸۶۲ ه. ق،

۱۲۷ گ، ۱۱ سطری [ف: مخطوطات دار الكتب ۲ / ۱۰۵] ۵۰۹ س

۲. مجلس - تهران (۸۱۷ - دفتر: ۱۶۵۴۰) كتاب اول به نستعلیق در ۸۶۵ ه. ق،
ودوم و

سوم نیز به خط همین نویسنده، قسم دوم فرش را به سال ۸۶۹ ه. ق زين العابدين
محمد به خط نسخ نوشته، و شاید اصل نسخه نیز به خط این نویسنده باشد، اوراق
كتاب

دوم، مشوش است وجابه جا صحافي شده، آراسته، ۱۱۹ ص [ف: مجلس ۳ / ۳۰ -
۳۵]

۵۱۰ س

۳. ملك - تهران (۱۷۷) نسخ ابراهيم بن شيخ جان در ۸۸۹ ه. ق، نسخه دوره ء
كامل

(المبسوط) است، ودر فهرست به عنوان (التسخير على طريق التشجير)، ومقابله و
تصحیح شده است، ۸۲ گ [ف: ملك ۱ / ۱۳۶، ۱۳۷] ۵۱۱ س

۴. مركزي - تهران (۱ مج ۳۸۷۰) نسخ ۹۵۸ ه. ق، گ ۲ پ - ۵۴ ر [ف:
مركزي

۱۲ / ۲۸۴۸] ۵۱۲ س

۵. سپه - تهران (۲ مج ۵۸۹۳) نسخ ۲۲ شعبان ۹۵۸ ه. ق، در فهرست به عنوان
(شرح)

حزب الامانی)، گ ۳۳ پ - ۶۷ پ [ف: سپه ۵ / ۱۷۲] ۵۱۳ س

۶. مرعشی - قم (۱ مج ۵۴۷۹) نستعلیق عبد الوهاب بن عبد الوهاب جرجاني، كه

تاریخ ش ۲
مجموعه به خط خود او در شنبه ۲۲ رمضان ۹۶۲ ه. ق می باشد، نسخه کتاب دوم
(المبسوط)، یعنی (التسخیر علی طریق التشجیر) می باشد، و به همین عنوان در
فهرست
آمده است، گ ۳ پ - ۷۵ ر [ف: مرعشی ۱۴ / ۲۶۱] ۵۱۴ س
۷. مرکزی - تهران (۱ مج ۳۸۷۰) نوشته جلال الدین بن محمد ابن حاجی علی
طالب در

۹۵۸ ه. ق، نسخه سی باب کتاب نخستین (المبسوط) وبه فارسی است، گ ۲ -
۵۴ [ف]:

مرکزی ۱۲ / ۲۸۴۸ [۵۱۵ س

۸. قدس - مشهد (۳۸ / تجوید) نسخ محمد مؤمن در ۱۰۱۹ ه. ق، در فهرست به
عنوان

(مبسوط ومضبوط در قراآت سبع)، ۹۵ گ، ۱۵ سطری [ف: قدس ۲ / ۲۳۴،
۲۳۵] ۵۱۶

س

۹. مرکزی - تهران (۳ مج ۲۳۶۳) نسخ عبد الله بن علی بن فضل الله رستمان
رستماني در

۱۰۱۹ ه. ق [ف: مرکزی ۱۱ / ۲۳۶۳] ۵۱۷ س

۱۰. مرکزی - تهران (۳۲۴۷) نستعلیق، گویا سده ۱۱ ه. ق با مهر مورخ ۱۰۹۱
ه. ق

[ف: مرکزی ۱۱ / ۲۲۰۵] ۵۱۸ س

۱۱. مجلس - تهران (۲۰۱۰) تحریری سده ۱۲ ه. ق، ۱۳۹ ص، ۱۲ سطری
[ف: مجلس

۸ / ۶] ۵۱۹ س

۱۲. ملی - تهران (۱۲۰۶ / ف: * ۸۰۸ / د) نستعلیق (گویا) در سده ۱۲ ه. ق،
در فهرست

به عنوان (حل مشکلات القرآن) آمده، ۲۸ گ [ف: ملی ۳ / ۲۴۱] ۵۲۰ س

۱۳. مرکزی - تهران (۴۱۳۳) نسخه أي است کهن [ف: ۱۳ / ۳۱۰۹] ۵۲۱ س

۱۴. ملی - تهران (۱۲۰۶) نوشته؟، ۵۵ ص [ف: ملی] ۵۲۲ س

۱۵. اعظم - قم (۱ مج ۳۰۲۳) نوشته؟، چند برگ، در فهرست به عنوان
(المبسوط في

القراءات السبعة) جزری قندهاری، اصول قراءات المجدوله؟ آمده، واحتمالا بخشی
از

(المبسوط) باشد [ف: اعظم، ص ۶۰۸] ۵۲۳ س

۱۷۲ متقن الرواية في علوم القراءة والدراية ۱۷۲ س

محمد صادق بن احمد (زنده ۱۱۹۵ ه. ق)

* ترجمه ۱۷۲ احوال او - علیرغم تفحص - به دست نیامد.

ت: ع ۱ / ۱۱۹۵ ه. ق.

این کتاب در گزارش اختلاف قراء ده گانه است که مؤلف، آنها را از شیوخ واساتید
خود به

دست آورده، ودر آن شمار آیات و کلمات و حروف و فواصل آنها و رسم الخط
عثماني را به
روش (خاتمة المحققين شيخ احمد بنا) یاد کرده، و بريك مقدمه و سه نوع و يك خاتمه
آنرا
تنظیم کرده، ودر روز دوشنبه ع ۱ / ۱۱۹۵ هـ. ق در قسطنطينيه به پایان برده است:
المقدمة - في فضل القرآن والقراءة والتعريف بالقراء.

النوع الأول - في الاختلاف في الآيات وعدد كلماتها وحروفها.
النوع الثاني - في وجوه القراءات والروايات من العشرة.
النوع الثالث - في المرسومات العثمانية.
الخاتمة: في أدعية ختم القرآن.
آغاز: بسملة، الحمد لله الذي أضئت صدر الحاملين بحفظ كتابه، وزين السنة
التالين بتلاوة ذكره على وجوهه..
انجام:.. اللهم صل وسلم وشرف وكرم وعظم على أشرف جميع الأنبياء و
المرسلين والحمد لله رب العالمين.
بنگرید به: فهرست مرعشی ۱۰ / ۲۸۵.
* نسخه

۱. مرعشی - قم (۲ مج ۳۹۰۵) نسخ مؤلف در روز دوشنبه ع ۱ / ۱۱۹۵ ه. ق،
گ ۸۹ پ -
۲۴۱ پ [ف: مرعشی ۱۰ / ۲۸۵] ۵۲۴ س
۱۷۳ مخارج الحروف (رسالة في -) ۱۷۳ س
شيخ احمد احسائي (۱۱۶۶ - ۱۲۴۱ یا ۱۲۴۳ ه. ق)
* ترجمه ء احوال او را در همين بخش قرائت و تجويد، ذيل (أسرار التجويد) رسالة
في كشف
بعض -): شيخ احمد احسائي) بينيد.
ت: سده ۱۳ ه. ق.

در نسخه أي که مورد رؤیت قرار گرفت از آن شيخ احمد احسائي دانسته شد.
آغاز [نسخه ۳ مج ۵۹۵ * ۹۳ ملك]: مذهب الجمهور والخليل أن مخارج
الحروف سبعة عشر، وإذا أردت معرفة مخرج الحرف بعد..؟ صحيحا
فسكنه، وأدخل عليه همزة الوصل.. إليه، فحيث انقطع الصوت كان
مخرجه، وإذا سكت عن اللفظ به من كلمة وكان ساكنا حكيته بهمزة
الوصل، وإذا كان متحركا حكيته بهاء السكت..
انجام:.. والهمزة متوسط في القوة والضعف، لان فيها جهرة أو شدة، وفيها
انفتاح واستفال. والباء أقوى منها، لأنها تزيد عليها بالقلقلة وقرب
المخرج. وما ذكرته في هذه الأحرف الأربعة مغن عن الإطالة بذكر جميع
الحروف قابل الجميع، وقس على الذي ذكرته في هذه الأحرف الأربعة.

* نسخه

۱. ملك - تهران (۳ مج ۵۹۵ * ۹۳) نسخ محمد بن محمد نصير هزار جریبی دانگه
(از محال

استرabad) در سده ۱۳ ه. ق، ص ۲۱۶ - ۲۲۱ [ف: ملك ۵ / ۱۰۱] ۵۲۵ س
۱۷۴ مخارج الحروف ۱۷۴ س

؟

* مؤلف شناخته نشد.

ت:؟

مؤلف در این رساله انواع حروف را - که نامهای گوناگون دارند - بیان نموده،
و أحيانا

سخن متخصصان فن تجوید را یاد می کند. و در پایان تحت عنوان (التفريعات) این
قواعد

کلی را با پاره أي از آیات تطبیق می نماید.

آغاز: بسمله، الحمد لله رب العالمين.. أما بعد يا طالب! اعلم أن الحروف

المهموسة عشرة وهى: الحاء والهاء والكاف..

انجام [موجود در نسخه ۲ ش ۳۹۳۸ مرعشى]:... وجه خفض ممددة، و

السكت وجه سبعة حمزة بالسكت على المد.

* نسخه

۱. مرعشى - قم (۲ مج ۳۹۳۸) نسخ ۴ شعبان ۷۳۸ ه. ق: تاريخ پایان ش ۱
مجموعه، گ

۹۴ ر - ۱۰۷ پ [ف: مرعشى ۱۰ / ۳۱] ۵۲۶ س

۱۷۵ مخارج الحروف (منظومة في -) ۱۷۵ س

محمد كاظم شیرازی قاری

* ناظم درست شناخته نشد. علامه ۲ تهرانى از دو نفر به عنوان محمد كاظم یاد می
کند یکی

محمد كاظم بن محمد قاری که نویسنده ۲ دو کتاب به نام (قواعد القرآن) در تجوید
به زبان فارسي

است که آنرا در سال ۱۱۰۳ ه. ق، در قندهار به پایان برده، و دیگری محمد كاظم
بن اصغر

موسوی شیرازی نویسنده ۲ (زبدة الفرائض) در ارث است که در شانزده صفحه در
تهران به طبع

رسید.

ت:؟

منظومه أي است در دو یست و شصت بیت راجع به مخارج حروف که فهرست نگار
مشخصاتی برای آن ننوشته است.

آغاز: بسمله

الحمد لله الكريم الباقي * کرمننا من غير استحقاق
بنگرید به: الذریعة ۱۲ / ۳۱، ۱۷ / ۱۸۹، ۱۹۰.

* نسخه

۱. اعظم - قم (۲ مج ۳۶۱۰) نوشته؟ [ف: اعظم، ص ۶۳۶] ۵۲۷ س
۱۷۶ مخازن التحف الناصرية في قراءة الائمة الاثني عشرية ۱۷۶ س
سید محمود بن سید محمد فاطمی حافظ تبریزی (زنده ۱۲۹۷ هـ. ق)
* ترجمه و احوال او را در همین بخش قرائت و تجوید، ذیل (جواهر القرآن [في

تجوید

الفرقان]: سید محمود بن سید محمد فاطمی حافظ تبریزی) ببینید.

ت: رجب ۱۲۷۷ هـ. ق.

مؤلف این کتاب را درباره قرائت امامان (علیهم السلام) به نام ناصر الدین شاه در
یک مقدمه و

ده باب ویک خاتمه نگاشته است و آنرا در پنجشنبه دهه سوم رجب ۱۲۷۷ هـ. ق
در تبریز

به پایان برده است.

آغاز: بسمله، الحمد لله الملك المعبود المتعال، المنزه عن الاضداد والانداد..

انجام:.. الخاتمة في بيان سند قراءة المؤلف.. من ولد الحسين

(علیهم السلام) من شهور سنة ۱۲۷۷ هـ. ق.

بنگرید به: الذریعة ۲۰ / ۱۶۵. و: فهرست مؤلفین کتب چاپی، مشار ۶ / ۸۶. و:

ریحانة الادب ۲ / ۲۱۷.

* نسخه

۱. ملك - تهران (۴۳۱) شکسته نستعلیق مؤلف در پنجشنبه سوم رجب ۱۲۷۷ هـ.

ق در

تبریز، ۴۹ گ [ف: ملك ۱ / ۶۵۰] ۵۲۸ س

مختصر النشر في القراءات الشعر: شمس الدین محمد جزری =

تقریب النشر في القراءات العشر: شمس الدین محمد جزری.

المدالمنفصل والمتصل والضروري على ما اختلف فيها بين الائمة
السبعة ١٧٧ س

(؟) (سده ٨ هـ . ق ويا قبل از آن)

* ناظم شناخته نشد، و بايد از سده ٨ هـ . ق ويا قبل از آن باشد.

ت: سده ٨ هـ . ق ويا قبل از آن

این منظومه در شش بیت انشاء شده که ممکن است بخشی از يك منظومه أي
گسترده تر در

قرائت و تجويد باشد، وما تمام این شش بیت را یاد می کنیم:

بمنفصل مقدار ألف یمده * دلیل بر شد طاب خلعهما ولا

ومثلاه أخرى عنهما وثلاثة * دواها کریم وده کل أفضلا

وأربعة نص ومدك خمسة * جرى فوجه وقتا فوقتا مكملا

وفي ذی اتصال قدر الغير بدره * دنا طالعا یسمو وفي نوره اعتلا

وباقیه ماض في انفصال بعینه * وقدر ثلاث في الضروری نولا

رجال حووا برا كفاهم دجنة والاربع فامدده جمیلا وجملا

* نسخه

١. ملك - تهران (٦ مج ٣٠٣ * ٢١) نسخ حدود سده ٨ هـ . ق [ف: ملك ٥ /
١٤] ٥٢٩ س

مرشد الاخوان إلى تجويد القرآن: محمد علی بن حسین بهشتی قاری =

حلیة المرتلین في تجويد القرآن المبین: محمد علی بن حسین بهشتی قاری.

١٧٨ مرشدة المشتغلین في أحكام النون الساكنة والتنوین ١٧٨ س

منصور طبلاوی (م ١٠١٤ هـ . ق)

* ترجمه ء احوال او را در همین بخش قرائت و تجويد، ذیل (هدایة القاری لكلام
الباري:

منصور طبلاوی) ببینید.

ت: سده ١٠ هـ یا ١١ هـ . ق.

این کتاب - چنانکه از نام آن پیداست - در احکام نون ساکنه و تنوین با ذکر مثالها
و

شواهد فراوان و فوائد وقواعد دیگر و به طور فشرده تألیف شده است.

آغاز: بسمله، الحمد لله الذي جعلنا من التالین لکتابه الذي أورثه من اصطفاه

من عباده... وبعد فهذه مقدمة جمیله مشتمله على نکت جلیلة في أحكام

النون الساكنة والتنوين وما مع ذلك من الفوائد، وقد أكثرت فيها من القواعد والأمثلة والشواهد..

انجام:.. ولا يتمكن معرفة هذا وما قبله إلا بنصيب وافر من علم العربية، فإذا كان من أثر ما يتعلم، والمختار الوقف التام والكافي حسن، والحسن جائز. وهذا هو المشهور من تقسيم الوقف، وفيه تقسيم آخر للقوم لا تحملها هذه المقدمة، وهي مذكورة في المطولات. وهذا ما آخر ما أردنا إيرادَه في هذه المقدمة، والحمد لله وحده.

* نسخه:

١. ظاهريه - دمشق (٨٠١١) نسخ عبد الواحد در ١١٥٣ هـ. ق، گ ١٤٦ - ١٥٩، ١٧ سطري

[ف: ظاهريه ١ / التجويد والقراءات / ٢٥٢] ٥٣٠ س

٢. ملك - تهران (٤ مج ٢٨٤ * ١٨) نسخ محمد بن يحيى اريحاوي؟ با نسخه ء مؤلف مقابله

شده است [ف: ملك ٥ / ١١] ٥٣١ س

١٧٩ المصحف المودع فيه القراءات والعلوم الأخرى القرآنية ١٧٩ س ؟

* مؤلف شناخته نشد وبا اينكه اصل نسخه ء مورد بحث رؤيت شد نام وعنواني در آن ديده

نمی شود، وعنوان ياد شده با توجه به محتوای نسخه ء اين كتاب انتخاب گرديد. #ت:؟

مصحفي است كه اكثر اوراق آن از میان رفته ودارای مقدمه ء نسبة مبسوطي است. وبه

خاطر ارزش واهميت آن بخش قابل ملاحظه أي از آنرا می آوريم: آغاز: [نسخه ١ مج ١٢٦٥ ملك]: بسمله، الحمدلله الذي شرح بأنوار أسرار معرفته صدور العارفين... وبعد

* فإني كتبت هذا المصحف المجيد والفرقان الحميد على قراءة عاصم بن أبي النجود التابعي برواية حفص بن سليمان الكوفي بالسواد، وكتبت باقي قراءة القراء السبعة برواياتهم لكل واحد من الراويين واختلافاتهم بالحمرة.

* ورمزت دالا على كل واحد منهم واختلاف الشواد من العشرة خارجا عنهم من: أبي جعفر ويعقوب منفردا أيضا بالسواد.

* وراعت بعض الصنایع التي أوردها الشيخ الامام الحافظ المرتل محمد بن محمود بن محمد بن أحمد بن علي الحسيني المدني السمرقندي

(٤١٣)

(أعلى الله درجته) غير القراءات السبعة داخلا وخارجا.
* وأضفت إلى ذلك زيادة عمار اعاه أشياء من الاحكام والتنبيهات وغير ذلك.

* فكل من استقصى النظر في هذا المصحف وتفكر في رموزاته وما أودعته فيه علم أن فيه علوما كثيرة وفوائد جملة في علم القراءة والمعاني الدقيقة والمباني اللطيفة غاية الايجاز والاختصار. فخرج بحمد الله كاملا تاما لا يكون مجتمعا مثل هذه الاحكام والقراءات والايجاز والاختصارات في مصحف واحد، بل متفرقا في مصاحف متعددة.

* وكل قراءة لا يحتمل بذكره داخلا فصلته خارجا، وبنيت كيفية القراءات والاختلافات فيه وأعداد السور والآيات والحروف والكلمات.

* وبعد ذلك أتيت بأبيات الشيخ الامام الحافظ محمد بن محمود المدني السمرقندي، أورد فيه من الاحكام والتجويدات والمخارج وغير ذلك. و الحمد لله على إتمامه، والصلاة على رسوله محمد وآله وعترته وصحبه (عليهم صلوات الله والملائكة والناس أجمعين).

[پس از این قسمت از آغاز کتاب، مطالبی بدین صورت دیده می شود:

- صنایع التي تعلقت بجميع كتابة القرآن، وهي ست قوانين.

- ذكر صنایع أجزاء القرآن وأنصافه وأرباعه وغير ذلك.

- الصنایع الخارجة عن كتابة القرآن من القراءات والوقوف وغيرها، من الصنایع الخارجة

ما يتعلق بالوقوف، فهو عشرون. من الصنایع المذكورة ما يتعلق بالماءات، وهي ثلثون، انى

كتبت الذي شيئا؟! لماءات في الحكم والتلفظ بها، وهو تسعة. ومن الصنایع بيان أجزاء القرآن

وما يتعلق بها، وهي خمسة عشر. ومن الصنایع المذكورة ما كتب في آخر القرآن، وهي خمسة

عشر.

- باب التعوذ والبسمة. الادغام الكبير - المثان - لأبي عمرو، - المتقاربان من الكبير له.

باب المد والقصر. باب الهمزتين من كلمة. باب الهمزتين من كلمتين. باب الهمزة في المفردة،

مذهب ج ح. باب نقل حركة الهمزة إلى ما قبلها والسكون على الساكن. باب الهمزة المتوسطة

في مذهب حمزة في الوقف. باب في الهمزة المتطرفة في مذهب ل ف، في الوقف.

باب أحكام
النون الساكنة والتنوين. باب الفتح والإمالة وبين اللفظين، ذكر ما تفرد فيه بالإمالة. باب
مذهب الكسائي في إمالة هاء التأنيث في الوقف. باب مذاهبهم في الراءات. باب
مذهب ورش
في تغليظ اللامات. باب الوقف على أواخر الكلم. باب الوقف على مرسوم الخط. باب
مذاهبهم
في ياءات الإضافة، أما التي بعدها همزة... باب مذاهبهم في الزوايد. باب التكبير في
قراءة ابن

كثير. باب مخارج الحروف وصفاتها. ذكر ما كثر تكراره في القرآن المجيد. بيان الاستفهامين في الرعد وفي سبحان موضعان، وفي المؤمنين واحدة، وفي الصافات موضعان. أصول قراءة

أبي جعفر من طريق النهرواني. أصول قراءة يعقوب برواية رويس.
* آنگاه اشعاري از سمرقندی در مطالب تجويدی آورده، پس از آن، باب في بيان قواعد

رسم مصحف عثمان، سپس عدد سور، وآيات، وكلمات، وحروف را با نقل اختلافها یاد کرده

وعدد جميع آنچه از اعجام در قرآن است با نقل اختلافات، آنگاه شمار همه ء جروف هجاء را به ترتیب که در قرآن آمده است ذکر می کند:

به عنوان نمونه: الف - ٤٨٨٩٢، ب - ١١٤٢٨، ت - ١٠٤٧٧، ث - ١٤٠٤..
- ذكر التفال وكيفيته. تصديقة ودعاء من إنشاء محمد بن محمود السمرقندی. الدعاء بعد

التصديقة. هذه أسناد قراءتي إلى رسول الله أي محمد.. الوقوف المعروفة. الدعاء عند افتتاح القرآن.
* نسخه:

١. ملك - تهران (١ مج ١٢٦٥ * ٢٨٧) نسخه؟، برخی از برگها در جدول، با یادداشت علی

(عبد الرسولی) بن عبد الرسول که نسخه را در (مدرسه ء صدر) تهران نزد ملا علی دماوندی در

١٣٥٦ هـ. ق درس خوانده است [ف: ملك ٥ / ٢٥٣] ٥٣٢ س
١٨٠ مصطلح الاشارات في القراءات الزوائد الثلاثة عشر المروية عن الثقات ١٨٠ س

ابن قاصح عذری (٧١٦ - ٨٠١ هـ. ق)

* ترجمه ء احوال او را در همین بخش قرائت وتجويد، ذیل (سراج القارئ المبتدی... ابن

قاصح عذری) ببینید.

ت: سده ء ٨ یا ٩ هـ. ق.

گزارش رموز قراءات افزون بر قراءات سیزده گانه است.
آغاز: بسملة، الحمد لله الذي جعل القرآن لاهله شرفا ونورا..

انجام [در نسخه ش ۳۷ قدس رضوی]: .. إلى قوله تعالى: (المفلحون).
بنگرید به: هدیه العارفین ۱ / ۷۲۷. و: کشف الظنون ۱۷۱۱.
* نسخه:

۱. قدس رضوی - مشهد (۳۷ تجوید) نستعلیق ۹۸۵ ه. ق، ۱۸۸ گ، ۷ سطری
[ف:

قدس ۲ / ۲۳۴ [۵۳۳ س
۱۸۱ مصطلحات القراءات المستحسنة والقراءات

الغير المستحسنة ۱۸۱ س
گرد آوری ملا محمد صادق قاری
* ملا محمد صادق بن محمد قاسم قاری که ترجمهء احوال او قبلا یاد شد.
# ت: سده ۱۱ یا ۱۲ ه. ق.

مصطلحات مربوط به قرائتهای مستحسن و قرائتهائی است که سزا نیست قرآن کریم بدانگونه تلاوت شود، و مجموعاً بندی است بدین شرح.
محاسنات! القراءة خمسة عشر، وهي: التمكين والتجويد والترتيل والتحسين والتوقير والتقويم والترسيل والتبيين والتحقيق والتوصيل والتوقيف والترقيق والتخليص والتعريب والتفكير. و:
معايات! القراءة أيضا خمسة عشر، وهي: الوثبة والركزة والزمزمة والنفخة والهمهمة والعنونة والتمصيط والتمضيع والترحيد والتعويق والترجيع والتطويل والتشيع والتعجيل والتنقيص [نقل من حاشية الشيخ على الشهيد ومن تبصرة القراء لأحمد الأردبيلي، رحمها الله تعالى]
* نسخه:

۱. الهيات - مشهد (۹ مج ۱۳۶۹ - ثبت: ۲۰۹۳۸ نسخ؟ [ف: الهيات مشهد ۲ / ۵۱۸] ۵۳۴ س

۱۸۲ مفاتيح التنزيل في علم التأويل والترتيل ۱۸۲ س
سيد محمود بن سيد محمد فاطمي حافظ تبريزي (زنده در ۱۲۹۷ ه. ق)
* ترجمهء احوال او را در همين بخش قرائت و تجويد، ذيل (جواهر القرآن [في تجويد

الفرقان]: سيد محمود بن سيد محمد فاطمي، حافظ تبريزي) ببينيد.
ت: سده ۱۳ ه. ق.

حافظ تبريزي اين كتاب را در تجويد و به نام ناصر الدين شاه (۱۲۶۴ - ۱۳۱۳ ه. ق)

نگاشته، و آنرا در يك مقدمه و دوازده باب و يك خاتمه تنظيم نموده، و بخشي از باب دهم آن به

عربي مي باشد. كتاب هم به عربي وهم به فارسي است. وي از آغاز تا باب نهم را در يك مجلد،

و از آغاز باب دهم تا آخر كتاب را در مجلد ديگر - به عنوان مجلد دوم - قرار داده است. مجلد

اول را در تهران، ومجلد دوم را در مشهد مقدس نگاشته. مجلد دوم [باب دهم به بعد] در بیان فضائل آیه الكرسي وسوره ء توحيد ودو آيه از آخر سوره ء بقره وآيات شهادت ومملك.. وباب يازدهم در بيان اسامى قراء عشره واحوال ورموز وروايات آنها وشهرها ومحل ولادت ووفات وسلسله ء قرائت آنها وتفصيل قرائت هر يك از آغاز تا پايان قرآن در جدولهاى. اين باب شامل مصباح وده مفتاح است. وى پس از تأليف مجلد اول به كار ديگرى پرداخته بود، ولى به دستور ناصر الدين شاه آنرا تكميل كرد.

آغاز [مجلد اول]: بسمله، الحمد لله الذى أنزل على عبده الكتاب لكل شئى تبيانا..

آغاز [مجلد دوم]: بسمله، الحمد لله الذى أنزل على عبده الكتاب ليكون للعالمين نذيرا.. أما بعد، فيقول العبد الأثيم محمود.. إني لما فرغت من تأليف المجلد الأولي؟! من كتاب مفاتيح التنزيل في علم التأويل والترتيل في.. بنگريد به: فهرست گوهرشاد ۲ / ۵۲۹، ۵۳۰. وفهرست چهار كتابخانه ء مشهد، ص ۴۰۴، ۴۰۵.

* نسخه:

۱. گوهرشاد - مشهد (۱۱۳) نستعليق سده ء ۱۳ هـ. ق (انجام:...) ويقول ربنا وقال لهم، و
من قوم... موسى) ۱۹ سطرى [ف: چهار كتابخانه ء مشهد، ص ۴۰۴] ۵۳۵ س

۲. گوهرشاد - مشهد (۱ / ۱۴۱) نسخ خوش سده ء ۱۳ هـ. ق، جدول آخر نسخه در قرائت نافع وديگران..، نسخه مجلد دوم است، ۲۳ سطرى [ف: چهار كتابخانه ء مشهد، ص ۴۰۵] ۵۳۶ س

۳. گوهرشاد - مشهد (۱۶۸) نستعليق سده ء ۱۳ هـ. ق، (انجام:...) وبدانكه علم رسم الخط [پس از چهار برگ]: وبه الحاق وزياتي هاء سكت برما، ۱۹ سطرى [ف: چهار كتابخانه ء مشهد، ص ۴۰۵] ۵۳۷ س

۴. گوهرشاد - مشهد (۴۲۱) شكسته نستعليق سده ء ۱۳ يا ۱۴ هـ. ق، نسخه مجلد

دوم
است، ۱۹۷ گ، ۱۳ سطری [ف: گوهرشاد ۲ / ۵۲۹، ۵۳۰. وف: چهار
کتابخانه ء مشهد،
ص ۴۰۵] ۵۳۸ س
۱۸۳ مفتاح الفرقان في بيان الوقوف ورسم القرآن ۱۸۳ س
شیخ محمد قاری (سده ء ۱۱ هـ. ق)
* شیخ محمد حسن ابن شمس الدین قاری کاظمی، معاصر شاه سلیمان صفوی که به
عنوان

(شیخ محمد قاری) یا (ملا محمد قاری) نیز معروف است. وی مؤلف کتاب (قاسمیه) است که آنرا به نام فرزند خود قاسم نگاشته، و در دیباچه آن از استادان خود در قرائت مانند: حاج محمد حکیم زاده در بغداد، آقا سعید اصفهانی در مسجد جامع کهنه اصفهان، حاج محمد نواده شاه طهماست، میرابوالقاسم خراسانی در شیراز، ملا علی رضا قاری ابن ملا حیدر قاری شیرازی، نام برده است. و نیز کتاب دیگری بنام (حمدیه) در تجوید بنا به درخواست حاج محمد شفیع تبریزی و بنام شاه سلیمان صفوی نگاشته است.

ت: سده ۱۱ ه. ق.

این کتاب در سجاوندی قرآن و فهرست فرش است به ترتیب سوره ها که به دستور شاه سلیمان صفوی (م ۱۱۰۵ ه. ق) نگارش شده، و موارد وقف را مشخص نموده، و در دیباچه آن چنین یاد کرده است: (.. ما اعتقده.. عبد الله محمد بن طیفور السجاوندی وأرتبه ترتیباً

یسهل علی المبتدی تناوله، وعلی المنتهی تداوله).

آغاز: بسمله، الحمد لله الذي أنزل على عبده الكتاب، و صلى الله على محمد الذي علمه البيان والتبيان، وعلی آله المطهرین من الرجس والعدوان، و بعد فيقول الفقير إلى الله الغني محمد القاري ابن شمس الدين الكاظمي: بأن الله تعالى لما من على ووقفني لعلم ما ألم من كتاب الله المجيد.. انجام: .. أم لهم شركاء (ج)، المدثر: أصحاب اليمين (ح)، في جنات (ح)، والله اعلم.

* نسخه:

۱. الهیات - تهران (۱ مج ۸۲۹ د) نسخ سده ۱۱ ه. ق، گ ۲ پ - ۱۳۱ ر، ۱۴ سطري [ف: الهیات ۲ / ۲۴] ۵۳۹ س
۲. ملك - تهران (۱۸۳) نسخ سده ۱۱ ه. ق، انجام افتاده، ۱۰۳ گ [ف: ملك ۱ / ۷۱۳] ۵۴۰ س
۳. مركزي - تهران (۷۴۴۱) نسخ محمد صادق در روز پنجشنبه صفر ۱۲۵۹ ه.

ق، ۸۵ گ
[ف: مركزي ۱۶ / ۵۳۷] ۵۴۱ س
۴. گلیپایگانی - قم (۱۰۳) نسخ؟، یادداشت تاریخ تولد (۱۳۰۹ تا ۱۳۱۱ ه. ق) در
آن دیده
می شود، ۹۳ گ، در پایان نسخه چند باب است به فارسی که محتمل است الحاقی
ویا
مربوط به اصل کتاب باشد بدین شرح: (باب المقطوع والموصول. باب در همزه
های به غیر
قیاس. باب در کلماتی که دارای الف می باشند. باب الفات مرسوم به واو. باب الف
وصل.
باب کلماتی که همزه از آنها حذف شده) [ف: گلیپایگانی ۱ / ۱۰۲، ۱۰۳] ۵۴۲
س

مفردة قراءة ابن عامر: عماد الدين على قارى استرابادى =
أصول قراءة ابن عامر: عمادالدين على قارى استرابادى.
مفردة قراءة ابن كثير: عماد الدين على قارى استرابادى =
أصول قراءة ابن كثير: عماد الدين على قارى استرابادى.
مفردة قراءة ابى عمرو: عماد الدين على قارى استرابادى =
أصول قراءة ابى عمرو: عماد الدين على قارى استرابادى.
مفردة قراءة حمزة: عماد الدين على قارى استرابادى =
اصول قراءة حمزة: عماد الدين على قارى استرابادى
مفردة قراءة الكسائي: عماد الدين على قارى استرابادى =
اصول قراءة الكسائي: عماد الدين على قارى استرابادى.
مفردة قراءة نافع: عماد الدين على قارى استرابادى =
اصول قراءة نافع: عماد الدين على قارى استرابادى.
المفردة لابن عامر اليحصبي: محب الدين جعفر موصلي =
الكامل الفريد في التفريد والتجريد، ٤ - المفردة لابن عامر اليحصبي: محب الدين
جعفر
موصلي.

المفردة لابن كثير: محب الدين جعفر موصلي =
الكامل الفريد في التفريد والتجريد، ٢. المفردة لابن كثير: محب الدين جعفر موصلي.
المفردة لأبي عمرو بن العلاء: محب الدين جعفر موصلي =
الكامل الفريد في التفريد والتجريد، ٣. المفردة لأبي عمرو بن العلاء: محب الدين
جعفر
موصلي.

المفردة لحمزة بن حبيب الزيات: محب الدين جعفر موصللي =
الكامل الفريد في التفريد والتجريد، ٦. المفردة لحمزة بن حبيب الزيات: محب الدين
جعفر

موصللي.

المفردة لعاصم بن أبي النجود الكوفي: محب الدين جعفر موصللي =
الكامل الفريد في التفريد والتجريد، ٥. المفردة لعاصم بن أبي النجود الكوفي: محب
الدين

جعفر موصللي.

المفردة للكسائي: محب الدين جعفر موصللي =
الكامل الفريد في التفريد والتجريد، ٧. المفردة للكسائي: محب الدين جعفر موصللي.

المفردة لنافع بن أبي نعيم: محب الدين جعفر موصللي =
الكامل الفريد في التفريد والتجريد، ١. المفردة لنافع بن أبي نعيم: محب الدين جعفر
موصللي.

١٨٤ المفيدة ١٨٤ س

محمد علي بكارى (زنده در ١٠٠٦ هـ. ق)

* ترجمهء أحوال کوتاهی از او را در همین بخش قرائت و تجويد، ذيل (شرح منظومة
في

ما وصل من الهمزات وما قطع منها: محمد علي بكارى) ببينيد.

ت: حدود ١٠٠٦ هـ. ق.

این رساله ارجوزه أي است در تجويد که بكارى آنرا در حدود ١٠٠٦ هـ. ق در کربلا
ساخته

است:

آغاز: بسمله

الحمد لله العليم واسمه * أول قولي والكتاب حكمه
يقرة بالتجويد كي يحصى به * وليس من يجهله من ضربه

..

وبعد ذا فهذه مفيدة * يجعلها الله به حميدة

انجام:

تم نظمي محكما وجيزا * عند من يعمله تميزا
في مشهد تشهد فيه المعرفة * العلم والتقوى الحسين شرفه

ولا تقلدني بما في نظمي * إتبع الشرع بهذا الحكم
لا لاني قلت ما لا أسمع * ولا رأيته في كتب تجمع
مفيدتي أختمها بالصلوات * على رسول الله والآل الهدات
وبالدعاء للذي تلاها * واستمعها ودعى لي في جزاها
* نسخه:

۱. مرکزي - تهران (۲ مج ۵۲۳۲) نوشته ء مؤلف در ۱۰۰۶ ه. ق در کربلاء، گ
۴۶ ر - ۴۹ ر

[ف: مرکزي ۱۵ / ۴۱۶۸] ۵۴۳ س

مفيد التجويد: حسن بن شجاع تونی =

المفيد في علم التجويد: حسن بن شجاع تونی.

۱۸۵ المفيد في شرح عدة المجيد لعلم الدين السخاوي ۱۸۵ س

ابن أم قاسم (م: عيد فطر ۷۴۹ ه. ق)

* بدر الدين أبو محمد حسن بن قاسم بن عبد الله بن علي مرادي مراکشي مالکي

مصري،

معروف به (ابن أم قاسم) أديب، نحوي، أصولي، مفسر، فقيه، قارئ وعروضی که از

دانشمندان

برجسته ء در علوم عربيت به شمار است، وی در مصر زاده شد ونزد دانشمندان

بزرگی چون

أبو حيان نحوی ودانشمندان ديگر علوم را فراگرفت، ودر علوم متداول عصر خود از

تبحر و

کارآئی برخوردار بود. ام قاسم که نام او (زهراء) است جده ء پدری مؤلف بوده،

وهنگام مراجعت

از مراکش به (شيخه) مشهور بود، وبه همین جهت مؤلف نیز بانتساب به او به (ابن

ام قاسم)

شهرت یافت، بعضی می گویند: ام قاسم کنیه ء زنی از خاندان سلطنتي بود که حسن

را به

فرزند خواندگی گرفت، ولذا به (ابن ام قاسم) معروف گردید. وی در روز عيد فطر

سال ۷۴۹ یا

۷۵۵ ه. ق از دنیا رفت. از آثار او است: (شرح المفصل للزمشخري) در نحو،

(شرح

الشاطبية) در قرآات، (الجنی الدانی في حروف المعاني) که از منابع ابن هشام در

تدوين

(مغنی اللیب) بوده وبه طبع رسیده است، (شرح تسهيل الفوائد وتكميل المقاصد لابن

مالك)

در نحو، (تفسیر القرآن) در ده جلد، و جز آنها.

ت: سده ۸ هـ. ق.

این کتاب، شرح منظومه علم الدین سخاوی به نام (عمدة المفید و عدة المجید فی لفظ

التجوید) است که شرحی است مختصر در مقدمه‌ای مشتمل بر پنج فصل در باره‌ی تعریف تجوید،

و مخارج حروف، و کیفیت شناخت مخارج حروف و صفات آنها و اقسام این صفات.

آغاز: بسمله، الحمد لله الذي شرفنا بحفظ كتابه، ووقفنا لتجويد لفظه وإعراجه، وصلواته على من أنزل القرآن بلسانه..

انجام: ... فهذا آخر ما يسره الله (عز وجل) من الكلام على هذه القصيدة على سبيل الاختصار...

بنگرید به الدرر الكامنة ۲ / ۳۲، ۳۳. و: طبقات القراء ۱۰ / ۲۲۸. و: حسن المحاضرة ۱ / ۳۰۹. و: ریحانة الادب

۷ / ۳۹۱، ۳۹۲. و: روضات الجنات ط سنگی ۲۲۵. و: شذرات الذهب ۶ / ۱۶۰، ۱۶۱. و: كشف الظنون ۱۵۲ و

۴۰۶ و ۶۰۷ و ۶۴۸ و ۱۰۳۱ و ۱۷۷۴. و: معجم المؤلفين ۳ / ۲۷۱. و:

II, g: Brockelmann :۲۲, II, s :۱۶.

* نسخه:

۱. مرعشی - قم (۲ مج ۳۹۱۱) نسخ؟ نسخه أي است قدیمی ونفیس، روی برگ نخست

مجموعه یادداشت تملك ابراهيم بن ابی الیمن بن عبد الرحمن حلبی معروف به (ابن التروی

حنفی) با تاریخ ۱۰۴۴ ه. ق دیده می شود، گ ۵۴ پ - ۸۲ پ [ف: مرعشی ۱۰ / ۲۹۰]

۵۴۴ س

۱۸۶ المفید فی علم التجوید ۱۸۶ س

حسن بن شجاع تونی (زنده ء قبل از ۸۷۹ ه. ق) * حسن بن شجاع حافظ تونی، زنده ء قبل از ۸۷۹ ه. ق.

ذیل عنوان (التبیین فی بیان القرآن) گذشت که علیرغم تفحص، ترجمه ء احوال او را به صورت

مبسوط به دست نیامد. وی کتاب دیگری به نام (المفید فی شرح القصيدة الشاطبية) نیز دارد.

ت: سده ء ۸ ه. ق.

این کتاب را - که در تجوید تألیف شده، ودر آغاز آن ملتزم گشته آنچه را که از دو استاد

ماهر خود در این فن سماع نموده یاد کند، اما از نام آندو سخنی به میان نیاورد - در هفت باب

بدین شرح تنظیم کرده است:

- الباب الأول - فی مخارج الحروف وصفاتها.

- الباب الثاني - فی رعاية كل حرف مع الأخرى.

- الباب الثالث - في ذكر المد والقصر.
- الباب الرابع - في بيان الوقف والوصل.
- الباب الخامس - في أحكام التنوين والنون الساكنة.
- الباب السادس - في إدغام الحروف.
- الباب السابع - في الرءاءات.

تونى در اين كتاب آنچه از دو استاد ماهر خود در فن تجويد فرا گرفته - ونيز با استناد به

كتب علماء - آورده است.

آغاز: بسملة، الحمد لله رب العالمين، والصلوة على محمد وآله اجمعين. أما بعد فيقول أضعف عباد الله وأحوجهم إلى غفران الله الحسن بن شجاع بن محمد بن الحسن التونى: قد ثبت بالبراهين المعقولة والدلائل المنقولة أن أفضل الطاعات بعد الواجبات تلاوه كلام مبدع الكائنات.. ومن حيث أنه لا بد لقارئ القرآن من رعاية ألفاظ وآدابه وتجويده وترتيله، كتبت هذا الكتاب مما سمعته من الاستاذين.. ومطالعته من كتبهم، وسميته بالمفيد في علم التجويد..

انجام:.. والخلاف بين ورش وجمهور القراء كثير لا يحتمل ذكرها في هذا المختصر، ومن أراد الوقوف على ذلك فعليه بكتب القراءات المصنفة في هذا الفن، والحمد لله رب العالمين.

بنگرید به: الذريعة ۲۱ / ۳۷۲. و: كشف الظنون، ط قديم ۱ / ۴۳۰.
* نسخه:

۱. مركزي - تهران (۸۷۹) نسخ جمال الدين بن.. عباس ركابي در حدود ۸۷۹ هـ.
ق، ۸

گ: ۱۳۷ - ۱۴۴، ۱۵ سطرى [ف: مركزي ۱ / ۲۲۳] ۵۴۵ س
۲. مرعشى - قم (۲ مج ۳۳۴۴) نسخ هلال بن شمال بن عز الدين بن هلال در ذح
۵۸۸۰ هـ.

ق [ف: مرعشى ۹ / ۱۲۰] ۵۴۶ س

۳. سيد محمد جزائري شوشترى - نجف (بدون شماره) نوشته ۸۸۰ هـ. ق [الذريعة
۲۱ / ۳۷۲] ۵۴۷ س

۴. مرعشى - قم (۲ مج ۲۴۹۲) نسخ ۲۴۲ / ۹۲۸ هـ. ق، نسخه تصحيح شده، گ
۵ پ - ۱۴

پ [ف: مرعشى ۷ / ۸۱، ۸۲] ۵۴۸ س

۵. فيضيه - قم (۱۰ مج ۱۹۹۵) نوشته ء حسن ظهير بن فاضل ظهير حسيني
كورسرخى در

۹۶۷ هـ. ق، ۶ گ [ف: فيضيه / استادى / ۲ / ب ۳ / ۱۶۲] ۵۴۹ س

۶. سيد محمد جزائري شوشترى - نجف (بدون شماره) نوشته ء سيد محمد تقى بن
حسين

طبري حسيني استرآبادى در ۱۰۲۲ هـ. ق، اين نسخه ضمن نه رساله قرار دارد و كاتب
آن

یعنی استرآبادی از شاگردان شیخ بهائی ومیرداماد، وصاحب تألیفات می باشد و شرح
حال
أو در (أمل الآمل) آمده است [الذريعة ۲۱ / ۳۷۲] ۵۵۰ س
۷. فیضیه - قم (۱ مج ۱۶۷۶) نسخ ۱۰۵۵. ه. ق، ۱۰ گ [ف: فیضیه / استادی /
۲ / ب ۳

- ۱۱۵ [۵۵۱ س
۸. حقوق - تهران (۸ مج ۲۰۴ ج) نستعلیق حدود ۱۰۸۵ ه. ق، گ ۸۶ پ - ۹۶ ر [ف]:
- حقوق، ص ۴۷۶ [۵۵۲ س
۹. سپه - تهران (۱ مج ۵۲۱۵) نسخ سده ۱۱ ه. ق [ف: سپه ۵ / ۶۳۰] ۵۵۳ س
۱۰. ملك - تهران (۴ مج ۱۷۲۹) نسخ سده ۱۱ ه. ق [ف: ملك ۵ / ۳۴۸] ۵۵۴ س
۱۱. اعظم - قم (۱ مج ۲۶۳۱) نوشته ۱۲ ه. ق، با یادداشت تملك احمد بن زین الدین، مورخ ۱۱۸۷ ه. ق، گ ۳ [ف: اعظم، ص ۵۷۴] ۵۵۵ س
۱۲. ملی - تهران (۱۰ مج ۱۹۶۳ / ف: * ۵۳ / م) نستعلیق محمد شریف (احتمالاً) در سده ۱۲ ه. ق، ص ۲۰۹ - ۲۱۴ [ف: ملی ۴ / ۴۴۷] ۵۵۹ س
۱۳. مركزي - تهران (۱ مج ۴۵۷۶) نوشته ۱۳ ه. ق [ف: مركزي ۱۳ / ۳۵۱۰] ۵۵۷ س
۱۴. مركزي - تهران (۱۷ مج ۷۳۱۸) نوشته سده ۱۳ ه. ق [ف: مركزي ۱۶ / ۵۱۲] ۵۵۸ س
۱۵. ادبيات - تهران (۱۱ مج ۷۰ د) نوشته؟ گ ۱۸۵ پ - ۹۴ پ [ف: ادبيات ۱ / ۴۳۵] ۵۵۹ س
۱۶. ملی فارس - شیراز (اختصاصی: ۲ مج ۱۱۲. ش / ۶۱۱ - عمومی: ۱ / ۲۹۷ - جز) نسخ؟، گ ۶ [ف: ملی فارس ۲ / ۲۰۰] ۵۶۰ س
۱۷. ملك - تهران (۴ مج ۴۳۶ * ۴۲) نسخ؟، گ ۵ [ف: ملك ۵ / ۳۰] ۵۶۱ س
- مقدار المد (الايات النجمية في -): ؟ =
الايات النجمية في مقدار المد:؟
۱۸۷ المقدمة الجزرية ۱۸۷ س
شمس الدين محمد جزری (۷۵۱ - ۸۳۳ ه. ق)
* ترجمه ۱ احوال او را در همین بخش قرائت و تجوید، ذیل (تحریر التیسیر: شمس الدين

محمد جزری) ببینید.
#ت: سده ۸ یا ۹ ه. ق.
منظومه أي است به بحر رجز در ۱۰۹ یا ۱۰۷ بیت در تجوید که شروع فراوانی
بر آن

نگاشتند. این منظومه به چاپ رسیده است. به نظر ابن الجزری باید قارئ قبل از آغاز به قرائت

قرآن محتوای این منظومه را فراگیرد.

آغاز: بسمله.

يقول راجی عفو رب سامعی * محمد ابن الجزری شافعی

الحمد لله وصلى الله * على نبيه ومصطفاه

محمد وآله وصحبه * ومقرئ القرآن مع محبه

وبعد إن هذه مقدمة * فيما على قارئه ان يغنمه

انجام:..

إلا بفتح أو بنصب واسم * إشارة بالضم في رفع وضم

وقد تقضى نظمي المقدمة * منى لقارئ القرآن تقدمه

والحمد لله لها ختام * ثم الصلاة بعد والسلام

[على النبي المصطفى وآله * وصحبه وتابعي منواله

آياتها قاف وزاي في العدد * من يتقن التجويد يظفر بالرشد]

بنگرید به: كشف الظنون ۱۷۹۹، در باره ء شروح (المقدمة الجزرية). این منظومه به

اضافه چهار بیت

اخیر به ۱۰۹ بیت می رسد.

* نسخه:

۱. اعظم - قم (۳ مج ۳۰۲۳) نوشته ء ۸۵۸ ه. ق [ف: اعظم، ص ۶۸] ۵۶۲ س

۲. فیضیه - قم (۳ مج ۱۹۹۵) نوشته ء حسن ظهیر بن فاضل ظهیر حسین کور

[کوه] سرخی

در ۹۶۶ ه. ق، ۶ گ [ف: فیضیه، استادی ۲ / ۱۶۲] ۵۶۳ س

۳. سنا - تهران (۱ مج ۵۲۹ * ۱۴۳۱۴) نسخ ۹۸۳ ه. ق، با یادداشت مورخ ۲۸

رجب

۹۸۴ ه. ق در زمان ابراهیم قطب شاه، ومهر محمد علی بن جواد حسنی حسینی

طباطبائی،

ص ۲ - ۱۱ [ف: سنا ۱ / ۳۲۶] ۵۶۴ س

۴. سپه - تهران (۲ مج ۲۰۱۷) نسخ ۹۹۷ ه. ق، يك برگ از آغاز ودو برگ در

پایان

نونویس است [ف: سپه ۵ / ۶۴۲] ۵۶۵ س

۵. ظاهریه - دمشق (۳۹۵۸) نسخ سده ء ۱۰ ه. ق، ۲۶ گ [ف: الظاهرية ۱ /

التجوید و

القراءات / ۲۶۱] ۵۶۶ س

٦. صدر - بابل (٢ مج ع د) نسخ سده ١٠ يا ١١ ه. ق، گ ٨٢ پ - ٨٦ ر
[رؤيت نگارنده]

٥٦٧ س

٧. وزيرى - يزد (٥ مج ٩٠٩ * عمومى ٨٧١١) نسخ حدود ١٠٠٤ ه. ق، ١٥
گ، ٨

- سطری [ف: وزیری ۲ / ۷۴۹] ۵۶۸ س
۸. مرکزی - تهران (۴ مج ۵۲۳۲) نسخ محمد علی بن فرج الله بکاری در ۱۰۰۶
 ۵. ق در
- کربلا، ک ۱۳۱ پ - ۱۳۶ ر [ف: مرکزی ۱۵ / ۴۱۶۸] ۵۶۹ س
۹. ظاهریه - دمشق (۶۸۲۲) نسخ محمد بن علی بن احمد مقلورسی در ۱۰۱۸ ه.
 ق، گ
- ۵۳ - ۵۷، ۱۵ س [ف: الظاهرية ۱ / التجويد والقراءات / ۲۶۳، ۲۶۴] ۵۷۰ س
۱۰. ظاهریه - دمشق (۳۲۳) نسخ علاء الدین ابن شیخ علی حصنی، همام در
 ۱۰۴۶ ه. ق،
- گ ۲ - ۶، ۱۳ سطری [ف: الظاهرية ۱ / التجويد والقراءات / ۲۶۰] ۵۷۱ س
۱۱. حقوق - تهران (۲ مج ۲۰۴ ج) نستعلیق احمد بن شعبان در ۲۵ شعبان ۱۰۵۸
 ۵. ق،
- گ ۱۴ پ ۲۵ ر [ف: حقوق، ص ۴۷۸] ۵۷۲ س
۱۲. الهیات - مشهد (۲ مج ۶۸۴ * ۵۷۷) نوشته علی رضا بن محمد حسینی در
 سه شنبه ۱۸
- رجب ۱۰۶۱ ه. ق [ف: الهیات مشهد ۱ / ۳۲۶] ۵۷۳ س
۱۳. مجلس - تهران (۴ مج ۳۴۵۱ - ثبت قدیم: ۷۸۱۶۳ - جدید: ۶۶۷۸) نسخ
 میر غیاث ابن
- مولانا میرمختار طباطبائی در ۱۰۷۳ ه. ق، در فهرست به عنوان (شاطبیه) آمده، ص
 ۳۶ - ۷۱، ۱۴ سطری [ف: مجلس ۳ / ۱۰ / ۱۳۰۸] ۵۷۴ س
۱۴. ملی - تهران (۵ مج ۹۲۹ / ف ۱۴۳ / ۱۱۰۳ / س) نستعلیق ناخوش ۱۰۸۳
 ۵. ق، در
- فهرست به عنوان (رساله تجویدیة) آمده، ص ۵۸ - ۶۶ [ف: ملی ۲ / ۴۶۳،
 ۴۶۴] ۵۷۵ س
۱۵. گوهرشاد - مشهد (۲ مج ۸۱۱) نسخ سده ۱۱ ه. ق، ۴ سطری [ف: چهار
 کتابخانه]
- مشهد، ص ۴۰۹ [۴۰۹] ۵۷۶ س
۱۶. گوهرشاد - مشهد (۵ مج ۹۳۷) نستعلیق محمد رضا ابن شیخ حر عاملی در
 سده ۱۱ ویا
- ۱۲ ه. ق ۱۹ سطری [ف: چهار کتابخانه و مشهد، ص ۴۰۹] ۵۷۷ س
۱۷. گلپایگانی - قم (۲ مج ۱۲۴۱) نوشته سده ۱۱ یا ۱۲ ه. ق [ف:
 گلپایگانی ۲ / ۲۳۸]
- ۵۷۸ س

۱۸. وزیری - یزد (۲ مج ۲۴۱۲ - عمومی ۹۵۰۰) نوشتهء حدود ۱۱۰۵ ه. ق،
ص ۶ - ۱۰
[ف: وزیری ۴ / ۱۲۸۵] ۵۷۹ س
۱۹. مرعشی - قم (۱ مج ۲۵۴۴) نسخ عبد الخبیر بن محمد مفید رازی در سه شنبه
۱۴ رجب
۱۱۳۰ ه. ق در مکه، نسخه تصحیح شده، گ ۳ پ - ۶ ر [ف: مرعشی ۷ /
۱۲۷، ۱۲۸]
۵۸۰ س
۲۰. ظاهریه - دمشق (۱ مج ۶۳۸۱) نسخ خوش معرب در روز یکشنبه ۱۱ ج ۱ /
۱۱۴۶ ه.

- ق، گ ۱ - ۵، ۱۵ سطری [ف: الظاهرية ۱ / التجويد والقراءات / ۲۶۶] ۵۸۱ س
 ۲۱. ظاهريه - دمشق (۱ مج ۱۰۰۱۷) نسخ حافظ محمد کويری در ۱۱۵۶ ه. ق،
 گ ۱ - ۶،
- ۱۳ سطری [ف: الظاهرية ۱ / التجويد والقراءات / ۲۶۵] ۵۸۲ س
 ۲۲. مرکزي - تهران (۱۱ مج ۲۶۳۶) نوشته محمد حسين بن علاء الدين درزی
 مازندراني در
- اوائل سده ۱۲ ه. ق، گ ۲۵۲ - ۲۶۵ [ف: مرکزي ۱۰ / ۱۵۱۳] ۵۸۳ س
 ۲۳. اعظم - قم (۳ مج ۲۳۷۸) نوشته ۱۲ ه. ق، در فهرست به عنوان
 (منظومه ۱ جزريه)
- آمده [ف: اعظم، ص ۵۵۴] ۵۸۴ س
 ۲۴. ظاهريه - دمشق (۵۸۰۷) نسخ سده ۱۲ ه. ق، حواشی توضیحي، گ ۹۸ -
 ۱۰۱، ۱۳
- سطری [ف: الظاهرية ۱ / التجويد والقراءات / ۲۶۲] ۵۸۵ س
 ۲۵. ظاهريه - دمشق (۸۰۱۱) نسخ نازيبا در سده ۱۲ ه. ق، گ ۱۳۹ - ۱۴۳،
 ۱۷ سطری
- [ف: الظاهرية ۱ / التجويد والقراءات / ۲۶۶، ۲۶۷] ۵۸۶ س
 ۲۶. ظاهريه - دمشق (۱ مج ۵۶۳۹) نسخ ۱۲۰۲ ه. ق، گ ۱ - ۳، ۲۵ سطری
 [ف:]
- الظاهرية ۱ / التجويد والقراءات / ۲۶۱، ۲۶۲] ۵۸۷ س
 ۲۷. ملك - تهران (۱ مج ۱۶۷۳ * ۳۷۶) نستعليق چهارشنبه ۲۶ شعبان ۱۲۱۷ ه.
 ق، با
 حواشی ويادداشت تملك عبد الصمد بن حسين محلاتي، مورخ ۱۲۳۸ ه. ق، گ ۳
 پ -
- ۱۲ ر [ف: ملك ۵ / ۳۲۹] ۵۸۸ س
 ۲۸. گوهرشاد - مشهد (۹ مج ۱۰۴۹) نستعليق محمد كاظم در ۱۲۳۰ ه. ق [ف:]
 چهار
- کتابخانه ۱ مشهد، ص ۴۰۹] ۵۸۹ س
 ۲۹. مرعشی - قم (۱۹ مج ۱۴۰۹) نستعليق معرب خليل بن احمد توتاوی در عصر
 جمعه
- محرم ۱۲۴۵ ه. ق، گ ۱۸۷ ر - ۱۸۹ پ [ف: مرعشی ۴ / ۲۹۴] ۵۹۰ س
 ۳۰. سپه - تهران (۱ مج ۳۱۸۹) نسخ ۱۲۶۶ ه. ق، گ ۲ پ - ۳ پ [ف: سپه
 ۶۴۲ / ۵
 ۵۹۱ س

٣١. ظاهريه - دمشق (٨٢٢٢) نسخ ١٢٧١ هـ. ق، گ ١١٦ - ١١٩، ١٩ سطرى
[ف:

الظاهرية ١ / التجويد والقراءات / ٢٦٤] ٥٩٢ س

٣٢. ظاهريه - دمشق (١٠٥٢٠) نسخ سده ١٣ هـ. ق، با يادداشت تملك مورخ
١٢٨١ هـ.

ق، ٥ گ، ١٥ سطرى [ف: الظاهرية ١ / التجويد والقراءات / ٢٦٥] ٥٩٣ س

٣٣. ظاهريه - دمشق (١٣٠) نسخ معرب ١٢٨٢ هـ. ق، گ ٥ - ٩ [ف: الظاهرية
١ / التجويد و

القراءات / ٢٥٩، ٢٦٠] ٥٩٤ س

۳۴. الهیات - مشهد (۵ مج ۴۴۵ * ۶۵۲) نسخ عبد الجواد بن یوسف علی
مشهدی درج
۲ / ۱۲۹۶ ه. ق [ف: الهیات مشهد ۱ / ۴۳۹] ۵۹۵ س
۳۵. ادبیات - تهران (۳ مج ۱۸۹ وقفی امام جمعه * ۷۵۴۸۶) نسخ سده ۱۳ ه.
ق [ف:
ادبیات ۲ / ۳۲] ۵۹۶ س
۳۶. ادبیات - تهران (۳ مج ۳۵۴ وقفی امام جمعه * ۷۵۶۶۲) نستعلیق سده ۱۳ ه.
ق [ف:
ادبیات ۲ / ۵۷] ۹۷ س
۳۷. ظاهریه - دمشق (۶۴۰۴) نسخ سده ۱۳ ه. ق، گ ۷۱ - ۷۸، ۹ سطر
[ف: الظاهرية
۱ / التجويد والقراءات / ۲۶۳] ۵۹۸ س
۳۸. ظاهریه - دمشق (۶۴۱۱) نستعلیق سده ۱۳ ه. ق، گ ۱۲۵ - ۱۲۹، ۱۵
سطر [ف:
الظاهرية ۱ / التجويد والقراءات / ۲۶۳] ۵۹۹ س
۳۹. مجلس - تهران (۷ مج ۱۲۰ - ثبت قدیم: ۴۴۴۸۴ - جدید: ۵۲۴۸) نسخ
سده ۱۳ ه.
ق، ص ۳۳۵ - ۳۳۸ [ف: مجلس ۲۱ / ۲۴۷] ۶۰۰ س
۴۰. مرکزی - تهران (۱۰ مج ۳۴۴۳) نوشته سده ۱۳ ه. ق، گ ۲۵۵ -
۲۶۳ [ف: مرکزی
۱۱ / ۲۴۵۴] ۶۰۱ س
۴۱. الهیات - مشهد (۱ مج ۱۳۶۹ - ثبت ۲۰۹۳۸) نسخ؟ با توضیحاتی از ملا
محمد صادق
قاری [ف: الهیات مشهد ۲ / ۵۱۵] ۶۰۲ س
۴۲. الهیات - مشهد (۴ مج ۱۳۶۹ * ۲۰۹۳۸) نسخ؟ با توضیحاتی از ملا محمد
صادق
قاری [ف: الهیات مشهد ۲ / ۵۱۶] ۶۰۳ س
۴۳. سپه - تهران (۲ مج ۹۶۸) نوشته؟، ص ۷۳ - ۸۰ [ف: سپه ۵ / ۶۴۲]
۶۰۴ س
۴۴. ظاهریه - دمشق (۱ مج ۳۰۵) نوشته؟ گ ۲ - ۳، ۲۱ سطر [ف: الظاهرية
۱ / التجويد و
القراءات / ۲۶۰، ۲۶۱] ۶۰۵ س
۴۵. فیضیه - قم (۳ مج ۱۹۴۴) نوشته؟ [ف: فیضیه، استادی ۲ / ۱۵۵] ۶۰۶ س

۴۶. قدس رضوی - مشهد (۳۵ تجوید) نسخ؟، ۷ گ، با یادداشت وقف مورخ
۱۳۴۰ ه. ق

[ف: قدس ۲ / ۲۳۴] ۶۰۷ س

۴۷. گلیپایگانی - قم (۱۳ مج ۱۷۶۳) نوشته ء (احتمالا) احمد بن علی بن حسن
شامی در؟،

ص ۱۹۲ - ۲۰۰ [ف: گلیپایگانی ۳ / ۵۰] ۶۰۸ س

۴۸. مدرسه ء چهل ستون - تهران (۲ مج ۳۰۸) نوشته ء؟ [ف: آشنائی با
چندنسخه ء خطی دفتر

اول، ص ۳۸۰] ۶۰۹ س

۴۹. مرعشی - قم (۲ مج ۲۲) نسخ ناخوش محمد بن یحیی حسینی ندیدی در؟،
دارای

حواشی و نشانه بلاغ، گ ۴۱ پ - ۴۶ ر [ف: مرعشی ۱ / ۳۳] ۶۱۰ س
المقدمة في علم القراءة: احتمالا از منصور طبلاوی =
هدية القاری في كلام الباری: احتمالا از منصور طبلاوی.

۱۸۸ المکتفی فی الوقف والابتداء ۱۸۸ س

أبو عمرو عثمان دانی (۳۷۱ - ۴۴۴ ه. ق)

* ترجمه و احوال او را در همین بخش قرائت و تجوید، ذیل (التیسیر فی القراءات
السبع:

أبو عمرو عثمان دانی) ببینید.

ت: سده ۵ ه. ق.

أبو عمرو دانی این کتاب را از درون آراء قراء و نحویین که به تفسیر قرآن پرداختند
استخراج

کرده، و کوشیده است مطالب پراکنده و آنها را مرتب و یکجا ساخته، و آراء صحیح
را مشخص

نموده، و مشکلات را توضیح داده، و زوائد را حذف کرده، و الفاظ و عبارات را فشرده
نموده

باشد. وی در دیباچه می گوید: من همه و این کارها را در این کتاب به انجام
رسانده و آنرا به

ترتیب سوره ها تا آخر قرآن تنظیم کردم.

آغاز: بسمله [قال أبو عمرو عثمان بن سعید بن عثمان المقرئ الدانی (رضی الله
عنه و نفعنا بعلمه)]:

الحمد لله المتوحد بالقدرة المنفرد بالكبرياء والعظمة.. هذا كتاب الوقف
التام والوقف الكافي والوقف الحسن في كتاب الله عزوجل افتنصته من
أقوال المفسرين من كتب القراء والنحويين، واجتهدت في جمع متفرقه،
وتمييز صحيحه وإيضاح مشكله وحذف حشوه واختصار ألفاظه تقريب
معانيه، وبنيت ذلك كله وأوضحته ودلت عليه، ورتبت جميعه على السور
نسقا واحدا إلى آخر القرآن..

انجام:.. حدثنا ابن خاقان قال: نا أحمد بن محمد قال: نا علي بن عبد العزيز

قال: نا القاسم بن سلام قال: نا يزيد عن حجاج ابن أرطاة عن عون بن

عبد الله عن أسماء بنت أبي بكر قالت:

من صلى الجمعة ثم قرأ بعدها قل هو الله أحد والمعوذتين حفظ أو كفى من
مجلسه ذلك إلى مثله.

(٤٢٩)

* نسخه:

۱. ظاهریه - دمشق (۲۹۳) نسخ سعید بن عثمان بن یحیی در چاشت روز پنجشنبه
۲۶ صفر
۸۰۶ ه. ق، ۷۷ گ، ۲۴ سطری [ف: الظاهرية ۱ / التجويد والقراءات / ۲۷۳،
[۲۷۴
۶۱۱ س
۲. ظاهریه - دمشق (۵۹۹۸) نسخ موسی بن موسی بن احمد در روز پنجشنبه ۱۱
صفر ۸۳۴
۵. ق، ۷۳ گ، ۱۳ سطری [ف: الظاهرية ۱ / التجويد والقراءات / ۲۷۵، ۲۷۶]
۶۱۲ س
۳. ظاهریه - دمشق (۲۹۴) نسخ ابراهیم بن ابراهیم بن عبد الرحمن عزی و دیگران
در سده ۱۰ ه. ق، با یادداشت تملك به تاریخ ۹۳۱ ه. ق، ۱۱۱ گ، ۱۹ سطری [ف:
الظاهرية ۱ /
تجوید و قراءات / ۲۷۴، ۲۷۵] ۶۱۳ س
۴. مرکزی - تهران (۸۱۶۳) نسخ سده ۱۰ ه. ق، ۱۲۶ گ [ف: مرکزی ۱۷ /
[۴۵] ۶۱۴ س
۵. ظاهریه - دمشق (۵۸۰۴) نسخ سده ۱۱ ه. ق با یادداشت وقف صالح بن سید
احمد
خانجی در ۱۲۴۰ ه. ق، ۱۱۱ گ، ۱۹ سطری [ف: الظاهرية ۱ / التجويد
والقراءات
/ ۲۷۵] ۶۱۵ س
- ۱۸۹ منتخب الابواب في قواعد قراءة الكتاب ۱۸۹ س
سید محمد حسین موسوی خوانساری (زنده در شعبان ۱۲۸۳ ه. ق)
* سید محمد حسین موسوی خوانساری که ترجمه ۱۰ احوال او علیرغم تفحص به
دست نیامد،
علامه آقا بزرگ تهرانی از دانشمندی به نام شیخ محمد حسین بن عبد الله فصیح
خوانساری یاد
می کند که بعید می نماید خوانساری مورد نظر ما باشد. تهرانی درباره ۱۰ شیخ محمد
حسین
خوانساری می نویسد: (دانشمندی خطیب که از آثارش، کتاب (جواهر الاخبار) را
دیدم و این
کتاب از فضل و دانش و چیره دستی و تتبع او در علم بازگو می کند، و به نظر می آید

که به سال
۱۲۹۱ ه. ق در قید حیات به سر می برده، و در نسخه ای که به خط شاگرد او شیخ
محمد بن
محمد شفیع خوانساری است از خود به عنوان (أقل الذاکرین) یاد کرده، و با دعای
رحمت و
مغفرت برای مؤلف آن یعنی همان شیخ محمد حسین خوانساری کتاب را به پایان
می برد که
تاریخ تحریر آن ۱۳۰۴ ه. ق می باشد و نشان می دهد که خوانساری یادشده قبل از
این تاریخ
از دنیا رفته است.
ت: شعبان ۱۲۸۳ ه. ق.
کتابی در قرائت در دو جلد (جلد اول در قواعد قرائت، شامل پنجاه و سه باب، و جلد
دوم در

شرح اختلاف قراء) به دست سيد محمد حسين موسوى خوانسارى رسيد، وبر آن شد فشرده أي از آنرا انتخاب کند آنهم با ترتيبى بهتر وآسان تر، نسخه ء مورد بحث ما منتخب جلد اول همان كتاب است در سى باب كه در شب جمعه شعبان ۱۲۸۳ هـ. ق آنرا در نجف اشرف به پايان برده است.

فهرست ابواب كتاب بدين شرح است:

الباب الأول - في مخارج الحروف. الباب الثاني - في أجناس الحروف. الباب الثالث - في

الادغام والتبيين. الباب الرابع - في تحقيق الهمز والتلين. الباب الخامس - في التقاء الساكنين. الباب السادس - في الإمالة والتفخيم. الباب السابع - في السكت والتمكين. الباب

الثامن - في المدات وأوزانها. الباب التاسع - في تغليظ اللام والترقيق من اسم الله تعالى.

الباب العاشر - في فتح ياء الإضافة وإسكانها. الباب الحادي عشر - في الياءات المحذوفة من

الخط. الباب الثاني عشر - في أوزان فواتح السور. الباب الثالث عشر - في الوقف. الباب الرابع

عشر - في اللحن الخفى. الباب الخامس عشر - في الحدر والترتيل. الباب السادس عشر - في

اختلاف هجاء المصاحف. الباب السابع عشر - في الحروف المكتوبة بعضها على خلاف بعض.

الباب الثامن عشر - في معرفة فواصل الآيات. الباب التاسع عشر - في عدد آي القرآن وكلماته

وحروفه. الباب العشرون. في اختلاف القراء في عدد آيات السور. الباب الواحد والعشرون - في

عدد السور. الباب الثاني والعشرون - في معرفة أسماء السور. الباب الثالث والعشرون - في

تنزيل الكتب وتمييز السور. الباب الرابع والعشرون - في سجدة التلاوة وما يتعلق بها. الباب

الخامس والعشرون. في معنى المصحف والكتاب والقرآن. الباب السادس والعشرون - في

تأليف القرآن. الباب السابع والعشرون - في أخبار نزول القرآن على سبعة أحرف.
الباب الثامن
والعشرون - في أخذ القراءة في أول الاسلام. الباب التاسع والعشرون - في أسانيد
القراءات.

الباب الثلاثون - في سبب الاجتماع على قراءات المعروفين.
آغاز: بسملة، الحمد لله رب العالمين.. فهذا كتاب في ثلثين باب اصطفيته من
كتاب كبير في القراءة لبعض العامة في مجلدين..
انجام:.. وقدر واما قدموه وما لم يقدموا، فلذلك اختلفت الحروف والطرق
إلى انتهائها إلينا. انتهى كلامه في هذا الباب.
بنكريد به: طبقات اعلام الشيعة ١ / ٣٩٩. و: معجم المؤلفين ٩ / ٢٤٤.
* نسخه:

١. مرعشى - قم (٣١٤٨) نستعليق مؤلف در جمعه شعبان ١٢٨٣ هـ. ق، نسخه
تصحیح

شده، ۱۱۸ گ، ۲۰ سطرى [ف: مرعشى ۸ / ۳۸۱ - ۳۸۳] ۶۱۷ س
منتخب التجويد: احتمالا از محمد حكيم زاده =
تجويد القرآن (رسالة في -): احتمالا از محمد حكيم زاده.
۱۹۰ منتقى اللئالى ومرتقى التعالى ۱۹۰ س
حسين صغناقى (م ۷۱۱ هـ. ق)

* حسام الدين حسين بن على بن حجاج بن على صغناقى [صغناقى] حنفى، فقيه،
اصولى،

متكلم، نحوى، صرفى واز شاگردان مرغينانى، صاحب (الهداية) كه بر حلب در آمد
و در آنجا

مقيم گشت، و در همانجا در رجب ۷۱۱ هـ. ق از دنيا رفت. از وي آثار متعددى به
جای مانده كه

از جمله آنها است: (الكافي في شرح البزدوى) در اصول فقه، (النهاية في شرح
الهداية

للمرغينانى) در فروع فقه حنفى، (شرح التمهيد لقواعد التوحيد لابي المعين النسفى)
در يك

مجلد بزرگ، (شرح المنتخب في أصول المذهب للاخسيكتى) كه (الوافى) نام دارد،
(شرح

المفصل للزمخشري) در نحو، (التسيد في شرح التمهيد) كه شرح (تمهيد القواعد)
است،

(النجاح) در علم صرف، و جز آنها.

ت: سده ۷ يا ۸ هـ. ق.

مقدمة يادآور مى شويم شاطبى (م ۵۹۰ هـ. ق) (قصيده شاطبيه - = حرز الامانى..)
را در

۱۱۷۳ بيت انشاء كرد، و بر آن شروح و گزارشهاى نگاشتند كه از آنجمله شرح ابى
عبد الله

محمد بن حسن فاسى مقرى (م ۶۷۲ هـ. ق) به نام (اللئالى الفريدة) است كه شرحى
متوسطى

است. حسين صغناقى بر شرح فاسى فوائدى افزوده كه در نسخه ش ۱۲۴۷، الهيات
مشهد از

آن به عنوان (منتقى اللئالى ومرتقى التعالى) ياد شده است.

آغاز: [افتاده ء نسخه ء ياد شده]: بسمله: و كوفيهم تساءلون مخففا، و حمزة و
الارحام بالحفص جملا أخبر ان الكوفيين وهم عاصم و حمزة و.. وقصر

قيامًا يصلون ضم كم صغا نافع بالرفع واحلة جلا..

انجام:؟..
بنگرید به: مفتاح السعادة ٢ / ١٢٩. و: تاج التراجم ١٨ / ١٩. و: الجواهر المضيئة
١ / ٢١٢ - ٢١٤. و: بغية الوعاة
٢٣٥. و: كشف الظنون ١١٢ و ٤٠٣ و ٤٨٤ و ١٧٧٥ و ١٨٤٩ و ١٩٢٩ و
٢٠٣٢. و: هدية العارفين ١ / ٣١٤.
و: معجم المؤلفين ٤ / ٢٨. و:
II, g: Brockelmann :١١٦, II, s :١٤٢.

* نسخه:

۱. الهیات - مشهد (۱۲۴۷ - ثبت: ۱۹۳۱۸) نسخ؟، آغاز افتاده، ۶۲ گ، ۲۵
سطری [ف]:

الهیات مشهد ۲ / ۳۸۱، ۳۸۲ [۶۱۸ س
۱۹۱ منجد المقرئین و مرشد الطالبین ۱۹۱ س
شمس الدین محمد جزری (۷۵۱ - ۸۳۳ ه. ق)
* ترجمهء احوال او را در همین بخش قرائت و تجوید، ذیل (تحریر التیسیر: شمس
الدین
محمد جزری) ببینید.

ت:

کتابی است در هفت باب، و مطالب آن به عنوان (قال، أقول) در هر باب مطرح شده
است.

و چلبی این کتاب را بسیار سودمند معرفی کرده است.
آغاز: بسمله، [قال الشيخ الامام العالم العلامة المجتهد الضابط أبو الحسن
شمس الدین محمد بن محمد بن محمد الجزری الشافعی المقری
(تغمده الله برحمته ورضوانه، وأسكنه فسیح جنانه):
أما بعد حمد الله الذي جعلنا على السنة نعتقد العشرة، والصلوة على خير
الخلق محمد وآله وصحبه الكرام البررة، وبعد فهذا منجد المقرئین و
مرشد الطالبین..

انجام [در ش ۴۹۶۳ ظاهریه]:.. فهذا كان وجه قبول الخمسة أولا من جملة
السبعة، فصار بذلك قبول اختيارهم على صورة الاجماع على أن الناس
قد كانوا يؤلفون في القراءات فيما بعد الأئمة الخمسة، فيقدمون فيها عددا
من الأئمة الخمسة وغيرهم، ولم يكونوا يعرفون السبع بحال.
انجام [در نسخه ش ۸ مج الهیات مشهد]:.. إني ألحق ذلك في هذا الكتاب، و
هذا أعجب، والله أعلم، والحمد لله رب العالمين وصلى الله على محمد و
آله أجمعين (که گویا عبارات محرر می باشد).
بنگرید به: کشف الظنون ۱۸۵۹. و: فهرست الظاهرية ۱ / التجويد والقراءات /
۴۶۶، ۴۶۷.

* نسخه:

۱. الهیات - مشهد (۸ مج ۶۶۶) نوشته محمود بن عمر بن حسین بن ابی بکر بن ابی
الحسن
بلیانی در سه شنبه ۱۹ رمضان ۸۴۳ ه. ق (ده سال بعد از وفات مؤلف)، نسخهء
مقابله و

تصحیح شدہ، ۴۲ گ [ف: الھیات مشہد ۱ / ۴۶۵] ۶۱۹ س

(۴۳۳)

۲. ظاهریه - دمشق (۴۹۶۳) نسخ سده ۱۰ ه. ق، با یادداشت تملك محمد تاجي

مورخ

۹۱۴ ه. ق، ۵۰ گ، ۱۶ سطری [ف: الظاهرية ۱ / التجويد والقراءات / ۴۶۶،

[۴۶۷

۶۲۰ س

۱۹۲ المنح الفكرية في شرح المقدمة الجزرية ۱۹۲ س

ملا علی قاری (م: ۱۰۱۴ ه. ق)

* نور الدین شیخ علی بن سلطان محمد، هروی مکی حنفی قاری، معروف به (علی

قاری) یا

(ملا علی قاری) از دانشمندان سده ۱۱ ه. ق، وی پس از تحصیل علم در زادگاه

خود یعنی

هرات، به مکه کوچید و در آنجا استقرار یافت، و از محضر اساتید مکه بهره جست

و در ظل

مساعی علمی و اندوختن معلومات، نامور گردید، و در همه ۲ دیار اسلامی او را به

عنوان یک

دانشمند مبرز می شناختند. وی هر یک از بنیانگذاران مذاهب اربعه ۲ اهل سنت -

و به ویژه شافعی

- را مورد انتقاد قرار می داد، و بر مالک بن انس نیز به خاطر آنکه با دست گشاده

نماز خواندن را

جائز برمی شمرد معترض بود، و در این زمینه کتابی تألیف کرد. و به همین جهت

همواره در

شدت و محنت به سر می برد. وی سرانجام در سال ۱۰۱۴ یا ۱۰۱۶ ه. ق در مکه

از دنیا رفت.

وقتی علماء مصر از درگذشت او اطلاع یافتند در (الجامع الازهر) گروهی متشکل از

چهار هزار

تن گردهم آمدند، و در غیاب، نماز میت بر او خواندند. از ملا علی قاری آثار

متعددی به جای ماند

که پاره ای از آنها عبارتند از: (عقيلة أتراب القوائد في أسنى المقاصد للشاطبي -

که شرح

قصیده ۲ رائیه ۲ شاطبی است)، (شرح الرسالة القشيرية) در تصوف، در دو مجلد.

(أنوار القرآن و

أسرار الفرقان)، (الحرز الثمين للحصن الحصين من كلام سيد المرسلين) که در مکه به

چاپ

رسیده است، (فتح الرحمن بفضائل شعبان)، (مرقاة المفاتيح لمشكوة المصايح) که
این دو
کتاب در قاهره به طبع رسیده اند. (الناموس في تلخيص القاموس)، (الاحاديث
القدسية
والكلمات الانسية)، وجز آنها.
ت: سده ۱۰ یا ۱۱ هـ. ق.
این کتاب شرح مزجی (المقدمة الجزرية) حافظ شمس الدين محمد جزری در
تجوید است
که گزارش آن در همین بخش بیان شد. در دیباچه می گوید: انگیزه ۱ گزارش مقدمه
۱ جزری این
بود که شرح کاملی بر آن نوشتند، ولذا من این شرح متوسط - که نه آنچنان مختصر
ونه
آنگونه مفصل است - بر این منظومه تألیف کردم.
آغاز: بسملة، الحمد لله الذي أودع جواهر المعاني الضيائية في قوالب زواهر

المباني من الحروف الهجائية، وأبداع المكنونات لظهور حقيقة ذاته العلية في مرآة صفاته الجليلة، وأنزل القرآن بلسان عربي مبين مع وساطة الروح الأمين.. أما بعد فيقول الملتجى إلى حرم ربه الباري على بن سلطان محمد القاري: إن المقدمة المنسوبة للعلامة شيخ الاسلام شمس الدين محمد بن محمد الجزري.. ما رأيت لها شرحا كاملا يبين بيانا شاملا يكون لتحقيق الحقايق كاملا، فسنح ببالي أن أضع عليها شرحا معتدلا، لا مختصرا مخلا ولا مطولا مملا..

انجام:.. ولا يبعد أن يقال الصلاة والسلام للحمد ختام، فقيه إيماء إلى معنى كلمتي التوحيد المطلوب وجودهما عند الخاتمة لأرباب التأيد. ويحتمل أن يكون قوله: (والسلام) كلام مبتدأ ماله تمام اكتفاء بالمرام كما هو [دأب] بعض الكرام من ختم كتابهم بلفظ (السلام) كما قيل. وكنت ذخرت أفكارى لوقت، وكان الوقت وقتك، والسلام. وكنت أطلب الدنيا لحر، فأنت الحر. وانقطع الكلام وسلام على المرسلين.

بنگريد به: ريحانة الادب ٤ / ٣٩٨. و: معجم المطبوعات ١٧٩١. و: خلاصة الاثر ٣ / ١٨٥. و: البدر الطالع

١ / ٤٤٥، ٤٤٦. و: هدية العارفين ١ / ٧٥١ - ٧٥٣. و: عقود الجواهر ٢٦٤ - ٢٧٢. و: كشف الظنون در مواضع متعدد،

ذيل عناوين آثار او. و: إيضاح المكنون ٢ / ٥٧٧ كه از اين كتاب به عنوان (المنح الفكرية على متن الجزرية) ياد

كرده است. و: فهرست ظاهريه ١ / تجويد وقرآآت / ٢٧٧، ٢٧٩. و: معجم المؤلفين ٧ / ١٠٠، ١٠١. و:

veryichniss der arabischen handschriften IX...: ٤٦٧، ٤٦٨ .
Ahlwardt

II, g: Brockelmann : ٣٠٤ - ٣٩٨ , II, s : ٥٣٩ - ٥٤٣ .
* نسخه:

١. ظاهريه - دمشق (١ مج ٥٨٠٧) نسخ احمد برکلی در ١٢٠٩ هـ. ق، گ ١ - ٢٣، ٩٥

سطرى [ف: الظاهرية ١ / التجويد وقرآآت / ٢٧٨، ٢٧٩] ٦٢١ س
٢. ظاهريه - دمشق (١ مج ٦٤١١) نستعليق سده ١٣ هـ. ق، گ ١ - ١٢٥، ١٥
سطرى [ف:

الظاهرية ١ / تجويد وقرآآت / ٢٧٧، ٢٧٨] ٦٢٢ س
٣. مرعشى - قم (٢ مج ١٩٠) نسخ خوش؟، آراسته، گ ٣١ پ - ١٠٠ ر [ف:
مرعشى

١ / ٢٢٠، ٢٢١ [٦٢٣ س
منظومة في أوقاف الغفران: محمد بن عبد الحميد حكيم =
أوقاف الغفران (منظومة في -): محمد بن عبد الحميد حكيم بغدادي.

۱۹۳ منظومة في فضل التجويد والترتيل ۱۹۳ س

ملا محمد صادق قاری

* ملا محمد صادق بن محمد قاسم قاری که از او در همین بخش قرائت و تجوید، یاد شده

است.

ت: سده ۱۱ یا ۱۲ ه. ق.

منظومه أي است ناپخته و ناموزون در حدود سیزده بیت که به امر استادش ساخته است. و

روی هم رفته بدین مضمون می باشد:

وَأنا راجي عفو رب خالق * محمد ملقب بصادق

مشتهر بیناس؟ بقاری * ولو بریئی منه و عاری

الاحذ بالتجوید حتم لازم * من لم یجود القرآن آثم

لأنه به الأدلة أنزلا * وهكذا منه إلینا وصلا

قال قم اللیل ولو قیلا * ورتل القرآن ترتیلا

والامر هیهنا للاستحباب مؤکدا * یلقى من الاعلام والأصحاب

کلاهما الواحد بالمآل * أعرض عن الاضلال والجدال

العقل والنقل من العلوم * قر له بشاهد معلوم

فرید دهر و وحید عصر * مجتهد الزمان مط قصر؟

مد ظله جل جلاله * عم نواله علا کماله

امثالاً لأمر من طاعته حتم * واجابه لإشارة من اسعافه غنم

أعنی سیدی و سندی و أستاذی * ومن به إعنائی و علیه اعتمادی

هو مرء یمد رواية * مدخرا منخره درایة

* نسخه:

۱. الهیات - مشهد (۱۷ مج ۱۳۶۹ - ثبت: ۲۰۹۳۸) نسخ؟ در فهرست به عنوان

(ختم قرآن)

آمده با مهر محمد بن محمد حسین حسینی [ف: الهیات مشهد ۲ / ۵۱۸] ۶۲۴ س

۱۹۴ منهاج النشر في القراءات العشر ۱۹۴ س

حسین بن عثمان (م ۳۷۸ ه. ق)

* در معجم المؤلفین، دانشمندی به نام:

حسین بن عثمان [علی] بن ثابت بغدادی ضریر معرفی شده که دانشمندی آگاه به قرائت بوده
و در رمضان ۳۷۸ ه. ق از دنیا رفت، و کتابی در قراآت سبع تألیف کرده است، ولی
بعید به نظر
می رسد که حسین بن عثمان، مؤلف (منهاج النشر) همین بغدادی ضریر باشد.
ت: سده ۴ ه. ق.

این کتاب دارای بیست و هشت باب، و هر باب دارای چند فصل می باشد.
آغاز: بسملة الحمد لله الکریم علی إنزال القرآن العظیم السبعة الاحرف تیسیرا
و تقریبا علی هذه الامة..
انجام:.. و وسیلة لقبول أعمالنا، و سترأ لقبائح أفعالنا، و موجبا لتحسین
أحوالنا، و آتنا فی الدارین حسنة، فإنک مجیب الدعوات، و غافر الخطیئات.
بنگرید به: معجم المؤلفین ۴ / ۲۶. و: طبقات القراء، ۱ / ۲۴۳. و: المنتظم ۷ /
۱۴۲.

* نسخه:

۱. ملی فارس - شیراز (اختصاصی: ۳۶ - ت / ۳۸۶ - عمومی: ۱ / ۲۹۷ -
حس) نستعلیق و
نسخ؟ در پایان نسخه آمده است: (تمام شد اصول کتاب منهاج النشر فی القراءات
العشر،
امیدوار که کتاب فرش به توفیق مالک عرش همچو اصول به حصول پیوندد إن شاء
الله
تعالی. نسخه یکصد و نود و هشت صفحه مربوط به متن کتاب و بقیه یعنی ۳۲ صفحه
شامل
جداولی است که سور و کلمات قرآن - با خط شنگرف در زیر آنها - مشخص شده
است،

۱۶۵ گ [ف: ملی فارس ۱ / ۳۶۳، ۳۶۴] ۶۲۵ س
الموجز فی الوقف و الابتداء: محمد بن طیفور سجاوندی =
الوقوف: محمد بن طیفور سجاوندی.
۱۹۵ الموضح فی القراءات الثمان ۱۹۵ س
ابن ابی مریم (زنده ۵۶۵ ه. ق)
* فخر الدین أبو عبد الله صدر الاسلام نصر بن علی بن محمد فسوی فارسی شیرازی،
معروف به (ابن
أبی مریم) که از محمود بن حمزة بن نصر کرمانی روایت می کرده و از تلامذه ۵
است. او در

شیراز می زیسته و مرجع امور شرعیه و حل مشکلات ادبی، و از علماء ادباء و مفسرین
و
استادان فن قرائت و تجوید و دانشمندی نحوی بوده است. اجمالا از دانشمندان نیمه
دوم سده ۷
ششم هجری است که تاریخ وفات او به دست نیامد، مزارش در گورستان مصلاهی
شیراز
می باشد. آثار متعددی از او به جای مانده که از جمله آنها است: (الكشف والبيان
في تفسير

القرآن)، (شرح الايضاح ابی علی الفارسی) در نحو که به (الافصاح فی شرح الايضاح)
نامبردار است و آنرا بر ابی علی فارسی در ۵۶۵ ه. ق قرائت کرده، (عیون التصریف)،
(المنتقی) در شواذ قراآت، و جز آنها.
ت: سده ۶ ه. ق.
این کتاب در گزارش وجوه قراآت هشتگانه است که به ترتیب سوره های قرآنی
تنظیم شده، و
حافظ شمس الدین جزری درباره آن گفته است: من نسخه ای از این کتاب را
رؤیت کرده و دیدم
که ابن ابی مریم آنرا بر کاتب نسخه در ۵۶۲ ه. ق املاء نموده بود، و محتوای آن
باز گو کننده
مرتبت والای علمی ابن ابی مریم می باشد. در کتابخانه و راغب پاشا نسخه ای از
این کتاب وجود
دارد که تاریخ تحریر آن به سال ۵۵۱ ه. ق ضبط شده، و بر آن اجازه ای است به
خط مؤلف
در ۵۵۷ ه. ق.
مؤلف انگیزه و تألیف این کتاب را چنین گزارش می کند:
(هنگامی که از تألیف کتاب موجز موسوم به (المنتقی) - که در ذکر قراآت شاذه
است -
فارغ شدم گروهی که آن کتاب کم حجم و موجز و پرفائده را دیده بودند خواهش
کردند که برای
ایشان کتابی مختصر و روشن در وجوه قراآت مشهور تألیف نمایم، چه نیاز به چنین
کتابی بیشتر
از کتاب قبلی است. درخواستشان را پذیرفتم و به تألیف این کتاب پرداختم، و چون
نیمی از
این کتاب را نگاشتم پیش آمدها و گردش زمان مانع تکمیل آن می گشت و مرا از
انجام این
مطلوب و خواسته و قلبی باز می داشت. تا اینکه خداوند متعال ملهم داشت بنده و
ناتوان و امیدوار به
رحمتش اتابک أبو سعید سنقر بن مودود (اعزه نصره و جعل من مواسم الفتح والظفر
عصره) را
فرمان داد آن بخش از کتاب را در مسجدی که در شیراز ساخته بود نمایان
گذاشتند. تا

مستفیدین از آن بهره مند گردند، و از آسیب کهنگی و نابودی مصون بماند (أدام الله
أيامه علي
العلم وذويه وشعفا باعداء مبانيه فامتع الله الدهر بجلالته ومد علي الكافة ظل ايالته وهو
غرة
شاذهة في جبين الاسلام وشمس في أفق الدين صادعة للاظلام) چون به شمول لطف
خداوند سبحان و انعام اين منعم، گشایش حالی و فراغت بالی یافتم به یمن همت
بلندش
شروع به اتمام این کتاب نمودم.
تاریخ ساختمان (مسجد سنقریه ء) شیراز معلوم نیست، لیک از شیرازنامه برمی آید که
شهریار
مذکور مسجد را در میانه ء دوره ء ۱۳ یا ۱۴ ساله (از ۵۴۳ تا ۵۵۸) - در سالهای
فرمانرواییش -
ساخته. از اینرو باید تاریخ تألیف این کتاب سالهای آخر نیمه ء اول سده ء ششم ه.
ق باشد.
اسلوب کتاب و روش مؤلف در این کتاب چنین است که در دیباچه گفته: (وقصرت
الكتاب علي

ذكر علل ما أورده الشيخ أبو الحسن علي بن جعفر بن محمد الرازي وسعيدى (ره) من القراءات
في كتابه الموسوم باختلاف القراء الثمانية، إذ وجدت أهل بلادنا يقبلون عليه ويرجعون
في هذه الصنعة إليه، وفيه قراءات مختلفات من أئمة القراء ومشاهير العلماء، وهم الذين علت
في هذا الفن أقدامهم).

مؤلف كتاب را مصدر نموده به مقدمه أي درده فصل از اين قرار: الفصل الاول - في
ذكر
ائمة القراء الثمانية وأسمائهم وكناهم وأنسابهم وأنصارهم وأساتيدهم. الفصل الثاني -
في
ذكر الرواة وذكر الراوين عنهم والعلامات الدالة على أساميهم. الفصل الثالث - في
تجويد
اللفظ في القراءات وذكر ضروبه وصفة اللحن. الفصل الرابع - في حروف المعجم
ووصف
مخارجها. الفصل الخامس - في انقسام الحروف إلى أنواعها المختلفة. الفصل
السادس - في
اختيار الحروف التي تخرج منها وتنسب إليها. الفصل السابع - في الهمزة وأحكامها.
الفصل
الثامن - في الادغام. الفصل التاسع - في الإمالة. الفصل العاشر - في الوقف.
آغاز: [أملى الشيخ الامام الهمام فخر الدين شرف الاسلام، قدوة الأئمة، صدر
العلماء، أبو عبد الله نصر بن علي بن محمد (قدس الله روحه ونور ضريحه)
فقال]:
الحمد لله الذي أنزل على عبده الكتاب...
انجام:.. كانوا يستحيون إذا اجتمعوا أن يقرأوا من أدلة آيات [درش ٨٩
تجويد قدس].
.. كما تجور في فاعل [تم] درش ٣٠ تجويد قدس.
بنگرید به: كشف الظنون ١٩٠٤، ذيل (الموضح في القراءات العشر). و: معجم
المؤلفين ١٣ / ٩٠. و:
هدية العارفين ٢ / ٤٩١. و: معجم الادباء، ١٩ / ٢٢٤، ٢٢٥. و: شد الازار ٤٠٦،
٤٠٧. و: بغية الوعاة ٤٠٣. و:
طبقات القراء، ٢ / ٣٣٨. و: كشف الظنون ٢١٢ و ٤٣٧ و ١٩٠٤ و ١٩٠٥. و:
I, s: Brockelmann :٧٢٤ .

* نسخه:

۱. قدس رضوی - مشهد (۳۰ تجوید و قراآت) نسخ أبو الغنائم اسعد بن مطهر بن احمد
تمیمی اصفهانی در ۵۵۸ ه. ق، ۲۶۷ گ، ۱۹ سطری [ف: قدس ۲ / ۲۳۲] ۶۲۶
س
۲. قدس رضوی - مشهد (۸۹ تجوید و قراآت * ۸۰۳۰) نسخ محمد تقی بن نظر
علی در ۱۴
ج ۱ / ۱۱۲۷ ه. ق، نسخه از آن هادی قاری حسینی بوده است با تاریخ ۱۱۵۰ ه.
ق،
۱۹۱ گ [ف: قدس ۶ / ۱۸۲] ۶۲۷ س
۳. قدس رضوی - مشهد (۳۱ تجوید و قراآت) نسخ /، ۲۹۵ گ [ف: قدس ۲ /
۲۳۳] ۶۲۸
س

مهمات القراءة (رسالة في بيان) =
القراءة (رسالة في بيان مهمات ١ -):؟
١٩٦٦ نزهة المشتغلين في أحكام النون الساكنة والتنوين ١٩٦٦ س
ابن قاصح عذرى (٧١٦ - ٨٠١ هـ. ق)
* ترجمه ء أحوال أو را در همين بخش قرائت و تجويد، ذيل (سراج القارئ المبتدى
وتذكرة

المقري المنتهى: ابن قاصح عذرى) بينيد.

ت: سده ء ٨ هـ. ق.

مؤلف در اين رساله ء بسيار فشرده، احكام نون ساكنه و تنوين را با ذكر هشتاد مثال
بيان

كرده است. آغاز: بسمله، الحمد لله رب العالمين... هذه مقدمة سميتها (نزهة
المشتغلين...)

انجام:.. وخمسة وأربعين للاخفاء، فذلك ثمانون مثالا.
* نسخه:

١. مرعشي - قم (٣ مج ٥٤٧٩) نستعليق عبد الوهاب بن عبد الوهاب جرجاني در
جمعه ٢٧

شوال ٩٦٣ هـ. ق در مكة [ف: مرعشي ١٤ / ٢٦٢] ٦٢٩ س

١٩٧٧ النشر في القراءات العشر ١٩٧٧ س

شمس الدين محمد جزري (٧٥١ - ٨٣٣ هـ. ق)

* ترجمه ء أحوال أو را در همين بخش قرائت و تجويد، ذيل (تحرير التيسير: شمس
الدين

محمد جزرى) بينيد.

ت: سه شنبه سلخ صفر ٨٠٣ هـ. ق.

اين كتاب در دو مجلد بزرگ داراى يك ديپاچه و بيست و نه باب بوده، از نظر قرائت
جامعترين

كتابهاى پيشينيان اين فن است، واز نظر تاريخ بهترين و مهمترين مشيحه ء مستند اين
علم

مى باشد. مؤلف در دو باب اول و دوم بيشر به تاريخ پرداخته: در باب اول همه ء
كتابهاى قرائت

را با معرفى درست از كتاب و نگارنده و روايات و سلسله ء روايت با تاريخ هر يك از
اجازه هاي روايتي

ياد مى كند. ودر باب دوم همه ء قراء عشره را با همه ء زنجيرهاى روايتي آنها با
تاريخ اجازه ء

روایتي هر يك از آنها به طور تفصیل یاد کرده. این دو باب با بیست و پنج باب دیگر
در جلد اول

جای گرفته و فقط دو باب ۲۸ و ۲۹ در جلد دوم است. فهرست بابها بدین شرح است: جلد

اول: ۱. سلسلهء قرائتها، ۲. سلسلهء قاریان، ۳. مخارج حروف، ۴. استعاذه (أعوذہ باللہ..)، ۵. بسملة (بسم اللہ..)، ۶. فاتحة، ۷. ادغام کبیر، ۸. هاء کنایه، ۹. مدو قصر، ۱۰. دو همزه در

یک کلمه، ۱۱. دو همزه در دو کلمه، ۱۲. همزهء مفرد، ۱۳. نقل حرکت همزه به ساکن قبلی،

۱۴. سکت، ۱۵. وقف و حمزه و هشام بر همزه، ۱۶. ادغام صغیر، ۱۷. ادغام حرفهای

قریب المخرج، ۱۸. احکام نون ساکن، ۱۹. فتح و اماله، ۲۰. امالهء تاء تأنیث، ۲۱. اقسام راء

(سخت و نرم)، ۲۲. اقسام لام (سخت و نرم)، ۲۳. وقف بر آخر کلمه، ۲۴. وقف بر مرسوم

خط، ۲۵. آیه های اضافه، ۲۶. آیه های زائده، ۲۷. اجتماع و انفراد قرائتها. جلد دوم، باب ۲۸. فرش حروف و اختلاف قاریان دربارهء حروف یک یک سوره ها از بقره تا پایان

قرآن. این باب بیش از نیم جلد دوم را گرفته. باب ۲۹. در تکبیر و در آن چهار فصل است،

فصل چهارم مربوط به دعاها و آداب ختم قرآن است. مؤلف تألیف این کتاب را در اوائل ع

۱ / ۷۹۹ هـ. ق در خانهء خود در (بورسا) عثمانیه آغاز کرده، و در سلخ صفر ۸۰۳ هـ. ق - با

تعویقی که رخ داد - به پایان برده است.

مؤلف، این کتاب را خود تلخیص کرده و آنرا (تقریب النشر) نامیده است.

آغاز: بسملة [قال مولانا شیخ الاسلام، مفتی الاعلام، خاتمة مجتهدی الأنام، افتخار الأمة، ناصر الأمة، أستاذ المحدثین، شمس الأئمة والدين محمد بن محمد الجزري الشافعي (أيد الله ظلال إفادته على المسلمین)]:

الحمد لله الذي أنزل القرآن كلامه، ويسره، ويسر نشره لمن رامه وقدره،

ووفق للقيام به من اختاره وبصره.. وبعد فإن الإنسان لا يشرف إلا بما

يعرف، ولا يفضل إلا بما يفعل، ولا ينجب إلا بما يصحب. ولما كان

القرآن العظيم أعظم كتاب أنزل..

انجام: [در نسخه ش ۲۹۰ ظاهریه]: ... وقال ابن عطاء الله: للدعاء أركان و

أجنحه وأسباب وأوقات، فإن وافق أركانه قوى، وإن وافق أجنحته طار
في السماء وإن وافق مواقيته فاز، وإن وافق أسبابه نجح، فأركان القلب و
الرقعة والاستكانة والخشوع وتعلق القلب بالله وقطعه من الأسباب، و
أجنحته الصدق، ومواقيته الاسمار، وأسبابه الصلاة على النبي صلى الله
عليه وسلم.. بلغ السماع والتصحيح بقراءة الشيخ أبي الحسن طاهر بن
عرب في الخامس من شوال سنة ٨٢٥ بالمدرسة التي أنشأتها دار الحديث
والقرآن في مدينة شيراز المحروسة. كتبه المؤلف عفى عنه.
انجام [در نسخه هاي ديگر]:.. وعن جابر يرفعه: لا تجعلوني كقدح. فإن

الراكب إذا أراد.. بارك على محمد وعلى آل محمد كما باركت على إبراهيم إنك حميد مجيد. وهذا آخر ما قدر الله جمعه وتأليفه من كتاب (نشر القراءات العشر)، وابتدأت في تأليفه أوائل ربيع الأول سنة (٧٩٩) بمنزلي في مدينة (برصه = [بورسا]) دار ملك الروم، وفرغت من فرشته في أواخر [ذى] الحجة من السنة المذكورة، وتأخر تأليف باب التكبير إلى اليوم وتاريخه الثلاثاء سلخ صفر سنة ٨٠٣، وأجزت لاولادي: أبا الفتح محمداً، وأبا بكر أحمد، وأبا الخير محمد، وغيرهم (خيرهم الله) .. وروايته عنى، وكذلك أجزت لجميع المسلمين بشرطه، قاله وكتبه مؤلفه محمد بن محمد بن محمد بن الجزرى..
بنگرید به: كشف الظنون ١٩٥٢.
* نسخه:

١. ظاهريه - دمشق (٢٩٠) نسخ در زمان حیات مؤلف، ونسخه أي است بسیار نفیس که یکبار در شوال ٨٢٥ هـ. ق در مدرسه شیراز: (گ ٢٩٩)، وبار دیگر در جامع اموی دمشق: (گ ٣٠٩) قرائت شده که گزارش آن در قسمت کتابشناسی ونسخه شناسی گذشت، ٣٤٦ گ،
- ٢٥ سطری [ف: الظاهرية ١ / التجويد والقراءات / ٤٧٤، ٤٧٥] ٦٣٠ س
٢. ظاهريه - دمشق (٢٩١) نسخ محمد ابن حاج حسن بن حسن از اولاد هرش غزی قادری در نیمروز چهارشنبه ١٠ محرم ٨٣٩ هـ. ق، این نسخه با نسخه أي که خط يد مؤلف در آن آمده مقابله شده است: (گ ٩ و ٤٩)، ٢٩٧ گ، ٢٧ سطری [ف: الظاهرية ١ / التجويد و القراءات / ٤٧٥، ٤٧٦] ٦٣١ س
٣. ظاهريه - دمشق (٩٧٣٣) نسخ سده ٩ هـ. ق (انجام: سورة يونس (عليه السلام): تقدم السكت لابي جعفر على كل حرف من الفواتح.. في أواخر المائة)، ١٩٤ گ، ٢٧ سطری
- [ف: الظاهرية ١ / التجويد والقراءات / ٤٧٦، ٤٧٧] ٦٣٢ س
٤. ملی - تهران (٢٢٤٧ / د / ١٨١٩ / ع) نسخ ونستعليق جمال الدين قارى حسيني در ٩٩٢ هـ. ق، ٢٧٩ گ، ٢٣ سطری [ف: ملی ١٠ / ٤٠١] ٦٣٣ س

۵. مرکزی - تهران (۶۱) نسخ نیمه ء شعبان ۹۹۴ ه. ق، نسخه دوره ء کامل است
و تصحیح شده، ۳۴۵ گ، ۲۳ سطری [ف: مرکزی ۱ / ۲۳۳ ۲۳۶] ۶۳۴ س
۶. سنا - تهران (۲ و ۳ مج ۱۰۶۸ * ۱۷۱۹۰) نسخ سده ء ۱۰ ه. ق، نسخه
بخشی از
النشر، از (باب بیان افراد القراءات و جمعها..)، ص ۷۳ - ۱۰۸ [ف: سنا ۲ / ۱۱۲]
۶۳۵
س

۷. اعظم - قم (۹۹۳) نوشته شده ۱۱ یا ۱۲ ه. ق، بر گهای آغاز و انجام افتاده
[ف: اعظم ص

[۴۰۹] ۶۳۹ س

۸. ملك - تهران ۴ مج ۱۹۹ * ۱۵) نسخ مصطفی بن محمد در ۱۲۱۳ ه. ق، ص
۱۷۰ در

يك صفحه، در فهرست، به عنوان (من كلام ابن الجزري) آمده، و نسخه بخشی از
(النشر)

مطابق ص ۱۸ به بعد چاپ علی محمد ضباع، مصر است [ف: ملك ۵ / ۸، ۹]
۶۳۷ س

۹. مرعشی - قم (۲ مج ۱۶۸۸) نسخ؟، نسخه بخشی از کتاب از قسمت مربوط به
(وقف)

است، در فهرست به عنوان (أحكام الوقف) وبدون نام مؤلف آمده، (آغاز: الحمد لله
رب

العالمين.. وبعد فإن باب وقف حمزة وهشام على الهمزة هو باب مشكل يحتاج.. -
انجام: مسألة، قوله: (على الافئدة)، ذكر قوله كفوا مثل.. ولله الحمد من قبل ومن
بعد،

گ ۱۳۵ پ - ۱۴۷ پ [ف: مرعشی ۵ / ۸۳، ۸۴] ۶۳۸ س

۱۰. ملك - تهران (۲ مج ۲۸۴ * ۱۸) نسخ؟، نسخه بخشی از کتاب و مربوط به
باب

(أحكام النون الساكنة والتنوين) است، در فهرست به عنوان (باب أحكام النون
الساكنة

والتنوين) آمده [ف: ملك ۵ / ۱۱] ۶۳۹ س

۱۱. ملی فارس - شیراز (اختصاصی: ۳ ت / ۹۹ - عمومی ۱ / ۲۹۷ - جز)
نسخ؟، ۳۳۳ گ

[ف: ملی فارس ۱ / ۸۷] ۶۴۰ س

نكت الرعاية لتجويد الرواية وتحقيق لفظ التلاوة: مكي بن أبي طالب قيسى =
الرعاية لتجويد الرواية وتحقيق لفظ التلاوة: مكي بن أبي طالب قيسى.

۱۹۸ نور النور في قراءة عاصم المشهور ۱۹۸ س

شيخ محمد قارى (سده ۱۱ ه. ق)

* ترجمه و احوال او را در همین بخش قرائت و تجوید، ذیل (مفتاح الفرقان في بيان
الوقوف

ورسم القرآن: شيخ محمد قارى) ببینید.

ت: سده ۱۱ ه. ق.

مقدمة یاد آور می شویم أبو بکر عاصم بن بهدله معروف به (ابن أبي النجود)، کوفی است که از موالی بنی جذیمة بن ملك، وبه گفته ابن ندیم از طبقه سوم قاریان کوفه می باشد.. مرگ او در (خلاصه و تهذیب الکمال) (ص ۱۵۴) (۱۲۹ هـ) و در فهرست ابن ندیم (ص ۴۳) (۲۲۸ هـ) آمده است. وی یکی از قاریان هفتگانه و معروف است که در سده های نخست و دوم

اسلام، خواندن قرآن فقط به روش آنها از طرف مقامات مذهبی مجاز شناخته شد،
 و در
 سده های بعد شماره ۷ آنها به ده قاری رسید، وابن الجزری (م - ۸۳۳) در کتابهای
 خود قراء
 عشره را باهم يك جایاد نموده و چون قرائت عاصم و روایت حفص در میان مسلمانان
 شیعه
 بیش از شش قاری و راویان دیگر مورد توجه بوده و اخباری نیز در این باب وارد شده
 است،
 مؤلف این کتاب فقط قرائت او را جمع و تدوین نموده است. شیخ محمد قاری این
 کتاب را بر
 يك دیباچه و دوازده فصل و يك خاتمه مرتب ساخته، دیباچه در شش باب، و هر فصل
 نیز چند
 باب دارد. همه ۷ فصلهای دوازده گانه در اول نسخه پایان می یابد، و خاتمه که در
 فرش قرآن
 است باقی کتاب را گرفته است. وی این کتاب را به نام شاه سلیمان صفوی (ش
 ۱۰۷۸ - م
 ۱۱۰۵) نگاشته، و نام خود و نام کتاب و نام شاه در دیباچه یاد شده، و فهرست
 فصلهای
 دوازده گانه را نیز آورده است.
 آغاز: بسمله، الحمد لله الذي أنزل القرآن نورا يهتدى به إلى سبيل السداد... و
 أو ردوهم موارد النجاة، وجنبوهم مناهل الغواية. أما بعد فيقول الفقير...
 انجام:.. الناس، ست آيات.. الخناس، الناس، والناس. بين الناس و
 الفاتحة، ويسمى حال المرتحل من قوله تعالى الناس إلى العالمين، إحدى
 ..و
 * نسخه:

۱. مركزي - تهران (۶۷) نسخ سده ۱۱ هـ. ق، نسخه تصحيح شده، ۱۰۹ گ،
 ۱۹ سطري
 [ف: مركزي ۱ / ۲۳۶ - ۲۳۷] ۶۴۱ س
 ۲. مرعشي - قم (۱۹۵۵) نسخ؟، نیمه ۷ اول کتاب تصحيح شده است، ۹۱ گ
 [ف: مرعشي
 ۵ / ۳۲۷، ۳۲۸] ۶۴۲ س
 واجبات فاتحة الكتاب: شيخ شهيد؟ =
 تجويد الفاتحة (رسالة في -): شيخ شهيد.

١٩٩ الواضحة في تجويد الفاتحة ١٩٩ س
جعبرى (٦٤٠ - ٧٣٢ هـ. ق)
* ترجمه ء أحوال أو را در همين بخش قرائت و تجويد، ذيل (كنز المعاني في شرح
حرز الأمانى: جعبرى) بينيد.
ت: سده ء ٨ هـ. ق.

منظومه أي است (داليه) شامل بيست ودو بيت كه صرفا تجويد سوره ء فاتحه در آن گزارش

شده، ودارای شرحی از مؤلفی گمنام است كه به شماره ء ۳۳۹ در كتابخانه ظاهريه ء دمشق وجود

دارد، اين منظومه را فضل بن سلمه نیز تلخیص کرده است. آغاز: بسمله

بحمدك ربی أول النظم أبتدی * وأهدی صلوتی للنبي محمد انجام:..

فإن أنت حققت الذی قد ذكرته * تبوأ بفرض للقراءة مسند

ولا رب إلا الله فاعبده مخلصا * وصل على خير النبيين أحمد

بنگرید به: كشف الظنون ۱۹۹۶. و: فهرست ظاهريه ۱ / التجويد والقراءات / ۲۱۴.

* نسخه:

۱. ملك - تهران (۱۱ مج ۳۰۳) نسخ سده ء ۸ هـ. ق [ف: ملك ۵ / ۱۵] ۶۴۳ س

۲. مرعشی - قم (۴ مج ۴۹۳۰) نوشته ء حدود ۹۶۱ هـ. ق، گ ۵۱ روپ [ف:

مرعشی

۱۳ / ۱۲۳] ۶۴۴ س

۲۰۰ الوجيزة في التجويد ۲۰۰ س

؟ (سده ء ۱۱ هـ. ق يا قبل از آن)

* مؤلف شناخته نشد و باید از دانشمندان شيعي سده ء ۱۱ هـ. ق ويا قبل از آن باشد.

ت: سده ء ۱۱ هـ. ق يا قبل از آن

رساله أي است در تجويد كه در چند فصل وخاتمه بدین شرح تنظیم شده است:

الفصل الأول - في ذكر الأئمة وأسائدهم ورموزهم ورموز رواتهم. الفصل الثاني -

في

الاستعاذة. الفصل الثالث في أحكام البسملة. الفصل الرابع في بيان مخارج الحروف.

الفصل

الخامس - في الوقف على أواخر الكلم. الفصل السادس - في بيان المد وأحكامه.

الفصل

السابع - في أحكام النون الساكنة والتنوين. الفصل الثامن في التفخيم والترقيق. الفصل

التاسع - في أحكام الادغام والاضهار.

آغاز: بسمله، سبحان من عجز الحامدون عن حقه، وتبارك الذي نزل الفرقان

على عبده الذي اصطفاه من عباده واجتبه بمجده: محمد المهدي وعترته

المهديين من بعده. وبعد فهذه وجيزة جمعت فيها ما التقطته من كتب

المهريين، واستخرجته من تحقيقات المجودين، ممن أعتد على مقاله، و

أركان إلى تحقيق أقواله، وذلك من القواعد التي لا يستغنى عن معرفة معظمها القاري، ولا يتيسر بدونها حق التلاوة للقاري، وبنيتها على عدة فصول وخاتمه. الفصل الأول في ذكر الأئمة وأسائدهم ورواتهم.. انجام [ناقص در ش ۸۱۰ نسخه ۱ گوهرشاد]: .. تنمة - حروف الميم إذا كانت ساكنة، فلها عند الحروف أحكام: أحدها - الادغام مع الغنة. وهذا إذا لاقت مثلها مثل (وهم من بعد) و (أم من أسس). والثاني - الاخفاء على المختار، وذلك عند الباء، نحو (وما هم بمؤمنين)، و (من يعتصم بالله) و الثالث - إظهارها عند باقي الحروف، نحو (سواء عليهم ۱ أنذرتهم أم لم تنذرهم لا يؤمنون).

[خاتمه وشاید فصول دیگر در این نسخه نیامده است]
* نسخه:

۱. گوهرشاد - مشهد (۸۱۰) نسخ سده ۱۱ هـ. ق، انجام افتاده [ف: چهار کتابخانه ۱ مشهد، ص ۴۳۱] ۶۴۵ س

وصل الهمزات وقطعها (شرح منظومة في -)،: محمد علي بكارى = شرح منظومة في ما وصل من الهمزات وما قطع منها: محمد علي بكارى. الوقف التام والوقف الكافي والوقف الحسن: أبو عمرو عثمان داني = المكتفى في الوقف والابتداء: أبو عمرو عثمان داني. وقف حمزة وهشام (شرح باب -): ابن النجار = الافهام في شرح باب وقف حمزة وهشام: ابن النجار.

۲۰۱ الوقف على بعض الحروف والألفاظ في سورة الفاتحة ۲۰۱ س جمال الدين محمد قوشى (قرشى (زنده ۱ در ۶۸۱ هـ. ق)

* أبو الفضل جمال الدين محمد بن عمرو بن خالد قوشى (قرشى) از دانشمندان سده ۱۷ هـ. ق كه

تاريخ وفات او به دست نیامد. وی دارای آثاری است كه بعضی از آنها عبارتند از (الصراح من

الصراح) كه ترجمه ۱ فارسی وتلخیص كتاب (صراح اللغه ۱) جوهرى است، (القراح بتكميل

الصراح)، (نور الصباح في أغلاط الصراح)، وی كتاب (الصراح..) را در سال ۶۸۱ هـ. ق

به پایان برده است. چلبی از او با عنوان (قرشی) و بغدادی در هدیه العارفين با عنوان (قوشی)

یاد می کنند.

ت: سده ۷ ه. ق.

در این رساله - که در حاشیه ۲ دو صفحه ۱ (المبسوط الاوسط) = نسخه ش ۷۸۷ مرعشی

آمده - مؤلف می گوید: بعضی برآند که در سوره ۲ فاتحه نه نام شیطان بدین ترتیب دیده می شود:

(تلك، دلال، ماکيو، کنع، مصر، تعلی، بعلی) ومی گوید: اینان می گویند: هر کس به این

الفاظ در نماز تفوه کند نمازش باطل است، پس باید در هر کلمه یا جمله در سوره ۲ فاتحه وقف

کرد تا به این نامها تلفظ نشود، مؤلف در پاسخ این سخن بی اساس، انواع وقف را یاد کرده و

نتیجه می گیرد که سخن مذکور بی اساسی ندارد.

بنگرید به: هدیه العارفين ۲ / ۱۳۴. و: ریحانة الادب ۱ / ۴۴۰. و: كشف الظنون ۱۰۷۸.

* نسخه:

۱. مرعشی - قم (ذیل ش ۷۸۷) نسخ حسام الدین بن احمد در؟ نسخه قدیمی ونفیس است،

در فهرست به نام (اسماء الشیاطین فی سورة الفاتحة: محمد بن عمر بن خالد قرشی آمده،

۱۴ سطری [ف: مرعشی ۲ / ۳۹۴] ۶۴۶ س

۲۰۲ الوقف علی کلا والابتداء به وأقسام المآت (باب معرفة -) ۲۰۲ س

؟

* مؤلف یا گردآورنده شناخته نشد، و کتاب، مربوط به سده ۹ ه. ق و یا قبل از آن می باشد.

ت: سده ۹ ه. ق و یا قبل از آن.

گردآورنده، وقف بر (کلا) را در سی و سه موضع خاطر نشان ساخته، آنگاه اقسام مآت را

بیان می کند، و ممکن است این نوشته - که در نسخه شناسی معرفی خواهد شد - بخشی از

یک کتاب باشد.

آغاز: باب معرفة الوقف على كلا والابتداء به، وجملتها ثلاثة وثلثون موضعا،
كلها في النصف الأخير. وهو على ثلثه أوجه: الوجه الأول - يجوز الوقف
عليه والابتداء به معا وهو اثني عشر موضعا، فأول ذلك في قوله تعالى:
(أطلع الغيب أم اتخذ عند الرحمن عهدا كلا) يجوز الوقف عليه والابتداء
به معا. والثاني فيها: (ليكونوا لهم عزا كلا)، والثالثة في سورة
المؤمنون..

باب مختصر المآءات وهو على ثلاثة ألفاظ: ما الجحد والنفي، ولفظهما في التلاوة سواء على وجه... باب علامة ما الجحد والنفي... باب علامة ما استفهام... باب علامة ما الخبر...
انجام:.. فصل (ما أصحاب الميمنة و (ما أصحاب المشئمة) و (ما أصحاب اليمين) و (ما أصحاب الشمال)، فهذه الأربعة فيها خلاف، قال أبو بكر بن أحمد الأنباري كل ذلك تعجب، معناه: ما هم. وقال أبو حاتم سهل بن محمد السجستاني: كلها صلة، والله أعلم بالصواب.
* نسخه:

۱. سنا - تهران (۸ مج ۸۲۰ * ۱۶۷۳۹) نوشته ع حسين بن عثمان سروى سده ۹ ع ۱۰۵ يا

ق، ص ۲۸۶ - ۲۸۹ [ف: سنا ۲ / ۶۸] ۶۷۴ س
الوقف والابتداء [الصغير - أو - الكبير]: محمد بن طيفور سجاوندى =
الوقوف: محمد بن طيفور سجاوندى.
۲۰۳ الوقف الواجب والوصل الواجب (رسالة في أنه ليس في القرآن -)
۲۰۳ س

حسين بن مفلح صميرى (م ۹۳۳ هـ. ق)

* نصير الدين حسين ابن شيخ مفلح بن حسن بن راشد - يا - رشيد بن صلاح صميرى

بحراني. در رساله ع شيخ سليمان ماحوزى راجع به صميرى آمده است: (فقيه زاهد كه پارساترين مردم عصرش به شمار مى رفت و مستجاب الدعوة بوده، و كمتر سالى بر او مى گذشت كه توفيق حج و زيارت نصيب وى نگردد. و مردم را درباره ع او اعتقادى شگرف بود. در عصر او دين وائين به منتهای اوج و رواج خود نائل آمد، و در يکى از سفرها برای او دیدارى با شيخ على بن عبد العالى کرکي دست داد و از او اجازه ع روايت دریافت کرد). صميرى نسبت به فقراء و بينويان سخت مهر مى ورزید، و پدر او مفلح الدين شارح (شرايع الاسلام) محقق حلي است.
شاگرد او شيخ يونس، مفتى اصفهان درباره ع او مى گوید: دارای دانشی گسترده وجود کر مى فراوان بود حدود سی سال با او معاشرت و شد آمد داشت، و او را صاحب خلق

و خوئی نیکو و
شکیبائی یافته، و در هر شب دوشنبه و جمعه قرآن را ختم می کرد. وی معتقد بود که
در صورت
عدم وجود مجتهد فردی که فاقد مرتبت اجتهاد است می تواند منصب قضاء را به
عهدہ گیرد. از
شاگردان او هستند: شیخ یونس یاد شده، و شیخ یحیی بن حسین بن عشره (که در
پایان نسخه

٤ مج ٢١٤٧ مرکزي - ظاهرا - از اخیری که نویسنده ء رساله ء مورد بحث می باشد به عنوان یحیی بن حسین بن حسن بن ناصر سلمابادی یاد شده که در پایان همین رساله إنهاء صیمری به او در ١٢ شوال ٩٠٨ هـ. ق به خط خود صیمری دیده می شود) و ممکن است این کاتب غیر از یحیی بن حسین بن عشره باشد. صیمری در قریه ء سلماباد، یکی از روستاهای بحرین در آغاز محرم ٩٣٣ هـ. ق از دنیا رفت در حالیکه هشتاد سال داشت، از آثار او است: (المناسک الصغیر)، (المناسک الکبیر)، (إلزام النواصب)، (محاسن الکلمات فی معرفة النیات) (أجوبة المسائل وبعض الفتاوی)، (الاسئلة الصیمریة)، (رسالة فی جواز الحكومة الشرعية للمقلد مع عدم وجود المجتهد للضرورة)، (الایقاعات فی العقود والایقاعات)، و جز آنها. # ت: حدود ٩٠٨ هـ. ق.

رساله ای است مختصر در اینکه وقف ویا وصل واجب در قرآن وجود ندارد. ممکن است

این رساله بخشی از یکی از کتابهای او باشد. آغاز: بسمله، الحمد لله الذي نصب الأدلة إزاحة للعلة، ودفعا للشبه المضلة، و جعلها كالنجوم المطلة وصلى الله على أشرف البرية محمد وآله الأئمة المرضية. وبعد فيقول الفقير إلى ربه الغنى حسين بن مفلح بن حسن بن رشيد الصيمري الذي اعتقد أنه ليس في القرآن العزيز وقف واجب ولا وصل واجب بحيث لو أحل بأحدهما أثم وبطلت صلاته لو وقع فيها... والدليل على ذلك من العقل والنقل. أما العقل فلان الأصل براءة الذمة من وجوبه أو استحبابه أو تحريمه حتى يثبت الشاغل لها بالدليل، لأننا مأمورون بالتمسك بالأصل وهو حجة ما لم يثبت ما يزيد عنه من الكتاب والسنة أو الاجماع. وأما النقل..

انجام... وفي ذلك مخالفة للعقل والنقل والاجماع، لما عرفت ومخالفة الأدلة الثلاثة خطر عظيم، وإثم جسيم، نعوذ بالله من ذلك. فإن قال...؟ في ذلك؟ قلنا: يجب إطراح التقليد مع مخالفته للدليل، لأنه لا يجوز بالتقليد إلا مع الحجة عن الدليل، فكيف مع معارضة للدليل مع أن أسباب الكفر لا يجوز فيها التقليد، لأنها ضرورية الثبوت، والله أعلم.

بنگرید به: روضات الجنات، ط جدید ۷ / ۱۶۹، ۱۷۰. أعيان الشيعة ۶ / ۱۷۴،
۱۷۵.

* نسخه:

۱. ملك - تهران (۴ مج ۲۱۴۷) نسخ يحيى بن حسين بن حسن بن ناصر سلمابادى

در ۱۱ ج

۲ / ۹۰۸ هـ. ق، در پایان رساله، إنهاء مؤلف در ۱۲ شوال ۹۰۸ هـ. ق به خط

خودش دیده

می شود، این نسخه از روی نسخه ء اصلی نگارش، وبا آن مقابله شده است، گ ۱۶
پ - ۱۷

پ [ف: ملك ۵ / ۴۳۴] ۶۴۸ س

۲۰۴ الوقوف ۲۰۴ س

حسن بن شجاع تونی

* ترجمه ء احوال او را در همین بخش قرائت و تجوید، ذیل (التبیان فی بیان القرآن:

حسن

بن شجاع تونی) ببینید.

ت:؟

مؤلف، این کتاب را از روی وقوف سجاوندی ساخته است.
آغاز: بسمله، الحمد لله الذی أنزل علی عبده الكتاب ولم يجعل له عوجا،
والصلوة علی النبی الذی نصب لاعلاء الدین لعباد الله براهین..
انجام:.. الناس (لا)، الوسواس (لا)، الخناس (لا)، الناس (لا، حکیت)،
والناس.

* نسخه:

۱. الهیات - تهران (۱ مج ۵۶۷ د) نسخ متن از ابی طالب محمد امین بزار،
وشنگرف از

محمد سعید بن اسماعیل، ملقب به (مداح سمنانی) در ۵ رجب ۱۰۷۱ ه. ق، گ ۳
پ -

۱۵۸ ر، ۱۱ سطری [ف: الهیات ۱ / ۳۳۱. وف: الهیات ۲ / ۲۸۳] ۶۴۹ س
۲۰۵ الوقوف ۲۰۵ س

محمد بن طیفور سجاوندی (م: ۵۶۰ ه. ق)

* أبو عبد الله - یا - أبو جعفر - یا - أبو الفضل شمس الدین محمد بن أبی یزید
طیفور

سجاوندی غزنوی قاری حنفی، که جزری در (طبقات القراء) از او به عنوان (امام
کبیر،

محقق، مقرئ، نحوی، ومفسر) یاد می کند. وی از دانشمندان معروف اهل سنت
است که به

(سجاوندی) شهرت دارد. در فرهنگ (آندراج) آمده: (سجاوند در هفت اقلیم،
قصبه أي از

تومانان کابل، ودر نگارستان موضعی از (خواف) خراسان که وطن مؤلف کتابهای
مورد بحث

است، ودر فرهنگ رشیدی، سجاوند معرب (سگاوند) که کوهی است از سیستان،

چه سگ
در آن بسیار بوده اند، و کتاب سجاوندی کتابی است در علم قرائت که در آن
علامات اوقاف،
نقطه های طلا گذارند. سجاوند شدن مصحف و سجاوندی کردن - ف: به شنجرف
و آب طلا

نوشتن و نوشته شدن آیات قرآنی، محسن تأثیر:
از حیا گل گل شود چون آب رخ محجوب سرخ*
مصحف خوش خط رخسارش سجاوندی شود
محمد سعید اشرف گوید:

خواهم آن رخ را ز نقش بوسه گل بندی کنم*
مصحف رخساره ء او را سجاوندی کنم

باری محمد بن طیفور از آنرو که از مردم سجاوند، یکی از نواحی (خواف) خراسان
بوده به

(سجاوندی) شهرت یافت، و آثاری بدو منسوب است که از آنجمله اند: (علل
القراءات) در چند

مجلد، (عین المعانی فی تفسیر السبع المثانی) و (الوقف والابتداء) که گویا آنرا به
چند گونه

نگاشته است. و ما گزارشی درباره ء آنها یاد می کنیم:
ت: سده ء ۷۵۰ ق.

مقدمه یادآور می شویم: قاری قرآن قهرا به علت کوتاهی نفس ناگزیر است به تنفس
روی

آورد، و این کار از رهگذر وقف در قرائت امکان پذیر می باشد. بنابراین باید بداند
که در کجا

سکوت و وقف کند و از کجا آغاز نماید و یا وصل کند که اشکال و خللی در قرائت
او از نظر

معنی آیات به هم نرسد، و در مستمع قرآن شبهه پدید نیاید، و چنانکه در روایات آمده
است

ترتیل در آیه (.. ورتل القرآن ترتیلاً) بدین معنی است که حروف قرآن کریم درست
اداء

شوند و مواضع وقوف و یا وصل رعایت گردند. بنابراین شناخت وقف و ابتداء، از
فروع علم

قرائت به شمار است و آنچنان از اهمیت برخوردار است که مشایخ قرائت از دیرباز
صرفاً به

کسانی اجازه ء إقراء اعطاء می کردند که از مواضع وقف در قرائت قرآن کریم مطلع
باشند. از

قدماء، بزرگانی درباره ء وقوف قرآن آثاری تدوین کردند که می توان از حمزه بن
حبیب زیات،

فراء، خلف، ابن سعدان، ضرار بن سرد، أبو عمرو دوری، هشام بن عبد الله، أبو عبد

الرحمن
یزیدی، ابن الانباري، جعدی، أبو ایوب سلیمان بن یحییٰ ضببی نام برد که در
(الفهرست) ابن
الندیم از آنها به عنوان مؤلفان کتاب وقف وابتداء در قرآن کریم ذکرى به میان آمده
است.
سیوطی می گوید: اصل روایي وقف وابتداء حدیثی است که نحاس آنرا آورده است.
چلبی
قریب به پنجاه کتاب در (وقف وابتداء) و مشابه آن را شناسانده، ولی جامع ترین
کتاب برای
تاریخ این شعبه از علم قرائت، کتاب (النشر في القراءات العشر) می باشد.
برای شناختن مواضعی که باید در آن مواضع وقف کرد ویا باید به وصل قرائت نمود
دانشمندان علائم و نشانه هائی وضع کردند، و می گویند: سجاوندی نخستین کسی
است که

نشانه های هفتگانه را برای هفت گونه وقف ابتکار کرده و به کار برده است، و به همین جهت قرآنهائی را که دارای اینگونه نشانه ها است قرآنها ویا مصاحف سجاوندی، و این نشانه ها را نشانه های سجاوندی می نامند. و نشانه های مذکور بدین شرح است: م = وقف لازم. ط: وقف مطلق. ج وقف جائز. ز: وقف مجوز که وصل در آن بهتر است. ص: وقف مرخص. ق: وقف برخی از قراء. لا: وقف غیر جائز. و نشانه های دیگری نیز بر آنها افزودند از قبیل: (صلی) که به معنی وصل اولی می باشد که می گویند: متأخرین هشت قسم دیگر بر وقفهای سجاوندی افزودند.

سجاوندی در این مقوله دو کتاب تألیف کرده است:

۱. الوقف والابتداء الکبیر که ظاهراً در همین کتاب هفت نوع وقف را معرفی کرده است.
- ۲ - الوقف والابتداء الصغیر که گویا همان کتاب (الموجز) می باشد و احتمالاً در همین کتاب است که پنج نوع وقف را شناسانده است.

نسخه هائی که در فهرستها معرفی شده اند مبهم به نظر می رسند، ولذا تا وقتی که اصل نسخه ها رؤیت نشود و مطالعهء دقیقی روی آنها انجام نگیرد نمی توان راجع به آنها اظهار نظر کرد که کدامیک از کتابهای سجاوندی در (وقف) ویا (وقوف) است، آغاز و انجام این نسخه ها دارای وضع متفاوتی می باشند، حتی نشان می دهند که باید سجاوندی را کتاب دیگری جز دو کتاب (الوقف الکبیر) و (الوقف الصغیر) باشد.

ولذا ما آنها را با توجه به آغاز و انجامشان به چند دسته تقسیم می کنیم.

۲۰۵ م ۲۰۵

- ۱ - نسخه هائی که بدون خطبه یا باخطبه فارسی بوده و صرفاً آیات قرآنی همراه با رموز وقف می باشند و به (الوقوف السجاوندی) معروف اند.

در اکثر این نسخه ها هفت نوع وقف معرفی شده، و احیانا نسخه هائی وجود دارند که پنج نوع وقف در آنها شناسانده شده است.

در این نسخه ها فقط کلمات و جمله های آیات قرآنی با ارائه علائم و رموز وقوف به ترتیب سوره ها آمده و تنها مواضع وقف از رهگذر این رموز خاطر نشان شده، لکن هیچ اشاره ای به اقسام و معانی و مصطلحات وقف در آنها دیده نمی شود، منتهی مؤلف در آغاز هر سوره محل نزول و شمار آیات (کلام) و کلمات و حروف را یاد کرده، و ضمنا مواضع اختلاف قرائی، هر سوره را نیز متذکر می شود.

برای ارائه ء کیفیت این نسخه ها عباراتی را به عنوان نمونه می آوریم:

در نسخه ۹۴ تجوید وقرآآت قدس: سورة الحج (رزقنا الله تعالى) غير ثلث آية، ثمانية و سبعون آية، وهي مكية نزلت في ستة نفر من المسلمين والمشرکين، والمسلمون: حمزة و على بن أبى طالب [عليه السلام] وعبید بن الحارث. والمشرکون: عتبة وشيبة والوليد بن عتبة، وهو قوله تعالى: (هذان خصمان) إلى آخرهن، والقصة معروفة، حروفها خمسة آلاف ومائة خمسة وسبعون، وكلامها ألف مائتا وإحدى وتسعون. ربكم (ج) عظیم (ه)، شديد (ه)، هريد (ه لا)، السعير (ه)، لكم (ط) (لا) لمن قراء بالنصب، أشدکم (ج)..

آغاز وانجام این نسخه ها کما بیش دارای تفاوتهایی می باشند، وگاهی دیباچه ای فارسی از أبوالمکام محمد بن محمد زندوی بخاری، وگاهی به عربی دارد که گویا زندوی بر وقوف سجاوندی این دیباچه را افزوده وبدان الحاق کرده است.

آغاز [دیباچه عربی]: بسمله، الحمدلله حمدا یکافی نعمه، ویمتری مزیده، و الصلوة علی رسوله محمد عبده ونبیه.. وبعد فاعلم أن الایم لقاری القرآن علم الوقف والوصل، لان فهم المعنی یفتقر إلیه..

آغاز: بسمله، سورة الفاتحة مدنیة، ویقال: مکیة، وهی سبع آیات، وحروفها مائة وثلاثة وعشرون، وكلامها خمسة وعشرون كلمة. بسم الله الرحمن الرحيم (ه)، العالمین (لا)، الرحیم (لا)، الدین (ط)، نستعین (ط) انجام:.. من شرالوسواس، الخناس، الناس (ه لا) والناس (ه)

آغاز [دیباچه فارسی زندوی] بسمله، الحمدلله حمدا یکافی نعمه ویمتری مزیده، والصلوة علی رسوله محمد عبده ورسوله. قال العبد الضعیف الفقیر إلی الله الغنی أبوالمکرم محمد بن محمد الزندوی البخاری بدان أعزک الله فی الدارین که بایسته ترین چیزی که مرقرآن خوان را دانستن، وقف ووصل است و برای آنکه تفهم..

* نسخه:

۱. قدس رضوی - مشهد (۹۵ تجوید وقرآآت * ۶۲۲۷) نسخ محمد بن حسین بن محمد بن

حسین نامامادی احتمالا در سده ۸ ه. ق، ۴۲ گ، ۱۷ سطری [ف: قدس ۶ / ۶۲۲۷] ۶۵۰

س
۲. مرکزی - تهران (۶۹) نسخ ۲۵ شعبان ۸۷۷ ه. ق، پس از این تاریخ نوشته‌ی
بدینصورت آمده است: (کتبه‌ی الاخ عزیز أسوة الطلبة والموالي شمس الدین محمد بن
عبد علی
بن شمس الدین بن اسفندیار)، و درسوی دیگر آمده: (وتفرغ من کتابته فقراءته
و دراسته
وروايته الفقير: علی بن إسحاق بن مسعود يوم الثلاثاء عند صلوة الظهر (۲۹ - ذی
القعدة

- ۸۷۷) أحسن الله أحواله)، نسخ تصحيح شده ودارای حواشی به خط برخی از دانشمندان
- است. (آغاز: سورة الفاتحة، مدينة بلا خلاف. قال ابن عباس: مدينة، كلها [كلامها] خمس وعشرون كلمة)، ۱۱ گ، ۱۲ سطری. به نظر می رسد این نسخه کتاب (الموجز) و غیر از نسخه هائی باشد که در دسته ۱ اول معرفی شده و می شوند [ف: مركزي ۱ / ۲۴۴ ۲۴۱ ۶۵۱] س
۳. مجلس - تهران (۲۰۰۷) نسخ خوش معرب سده ۱۰ ه. ق، با دیباچه، ۳۶۷ ص، ۱۲ سطری [ف: مجلس ۶ / ۶ ۶۵۲] س
۴. صدر - بابل (۲۲ د) نسخ سده ۱۰ ه. ق که به احتمال قوی همین کتاب مورد بحث است، با یادداشت تملك ملا حسين رسته أي، انجام افتاده [رؤیت] ۶۵۳ س
۵. ملك - تهران (۳۵۰) نسخ امين الدين بن جمال الدين محمد ابن مولانا علي اصفهاني در ۱۰۱۶ ه. ق، ۸۰ گ [ف: ملك ۱ / ۷۹۹] ۶۵۴ س
۶. مركزي - تهران (۲ مج ۳۴۶۲) نوشته ۱۰ شمس الدين بن حيدر سوركي در ۱۰ شوال ۱۰۵۰ ه. ق، ۱۱۳ ۲۴۹ [ف: مركزي ۱۱ / ۲۴۷۱] ۶۵۵ س
۷. مرعشی - قم (۳ مج ۳۵۷۰) نسخ محمد بن علي بن احمد حسيني در حدود ۱۰۶۱ ه. ق، در فهرست به عنوان (وقف ووصل زندوی) آمده، با دیباچه ۱۰ فارسي أبو المكارم محمد بن محمد زندوی، گ ۱۹۲ پ - ۲۴۹ پ، ۱۹ سطری [ف: مرعشی ۹ / ۲۵۸] ۶۵۶ س
۸. حقوق - تهران (۱ مج ۲۰۴ ج) نسخ جمعه ۱۸ ع ۲ / ۱۰۷۰ ه. ق، با دیباچه ۱۰ فارسي زندوی، گ ۱۰۴ پ - ۲۰۹ [ف: حقوق، ص ۵۰۵] ۶۵۷ س
۹. مجلس - تهران (۶ مج ۳۴۵۱ - ثبت قدیم: ۷۸۱۶۳ - جدید: ۶۶۷۸) نسخ مير غياث ابن مولانا ميرمختار طباطبائي در چهارشنبه اول شعبان ۱۰۷۳ ه. ق، با دیباچه ۱۰ فارسي زندوی،

ص ۱۲۸ ۲۵۶، ۱۴ سطری [ف: مجلس ۳ / ۱۰۱۳۰۹] ۶۵۸ س
۱۰. مرعشی - قم (۹۶) نسخ ۲۰ ذح ۱۰۷۴ ه. ق، بر روی برگ اول تواریخ
ولادت از
۱۰۷۴ تا ۱۰۸۱ ه. ق ویادداشتی مبنی بر اینکه سیف الله قاری کتاب را برای
فرزندش
محمد مسعود به سال ۱۱۰۷ ه. ق خریداری کرده است دیده می شود، اندکی
حواشی دارد،
۱۷۶ گ [ف: مرعشی ۱ / ۱۱۵] ۶۵۹ س
۱۱. گوهرشاد - مشهد (۶ مج ۴۰۳) نسخ خوش معرب در ع ۲ / ۱۰۸۴ ه. ق، با
دیباچه
فارسی زندوی [ف: گوهرشاد ۲ / ۵۱۲] ۶۶۰ س
۱۲. قدس رضوی - مشهد (۴۲ تجوید) نسخ ملا لال بیك در ۱۰۸۷ ه. ق، با
دیباچه:

(الحمد لله رب العالمين..) ۷۲ گ، ۲۱ سطری [ف: قدس ۲ / ۲۳۶] ۶۶۱ س
۱۳. قدس رضوی - مشهد (۹۴ تجوید وقرآآت) نسخ عبد الفیاض در ۱۰۹۲ ه. ق،
بدون

دییاجه، فنبیر علی حافظ و صدر رضوی نسخه را مقابله کرده اند، ۷۹ گ، ۱۵
سطری [ف:

قدس ۶ / ۱۸۶] ۶۶۲ س

۱۴. مرکزی - تهران (۳۶۷۰) نوشته ء عبد الفیاض در ۱۰۹۲ ه. ق، بدون دییاجه
[ف:

مرکزی ۱۲ / ۲۶۷۸] ۶۶۳ س

۱۵. الهیات - مشهد (۱۶۳۷ - ثبت: ۲۲۵۷۵) نسخ سده ء ۱۱ ه. ق، برگ
آغازنویس

است، ۱۴۸ گ [ف: الهیات مشهد ۳ / ۷۵۸] ۶۶۴ س

۱۶. حقوق - تهران (۲۰۵ ج) نسخ سده ء ۱۱ ه. ق، بدون دییاجه، در فهرست به
عنوان

(وقوف) آمده، ۷۱ گ، ۱۷ سطری [ف: حقوق، ص ۵۰۵] ۶۶۵ س

۱۷. ملك - تهران (۳۹۶۳) نسخ سده ء ۱۱ ه. ق، (آغاز: بسمله، حمدله، بدانکه
شیخ أبو محمد

طیفور سجاوندی وقف را پنج مرتبه قرار داده..) بنابراین شاید (الوقف والابتداء
الصغیر)

با دییاجه ء فارسی باشد، گ ۱۵ - ۱۲۴ پ [ف: نسخه های خطی فارسی ۱ /
۱۰۴] ۶۶۶

س

۱۸. ملك - تهران (۱۹۲) نسخ سده ء ۱۱ ه. ق، بدون دییاجه، انجام افتاده، ۱۳۶
گ

[ف: ملك ۱ / ۷۹۸، ۷۹۹] ۶۶۷ س

۱۹. مرعشی - قم (۶ مج ۲۱۰۰) نسخ خوش معرب حسین بن محمد باقر قاری در
۱۱ ذق

۱۱۲۶ ه. ق، بدون دییاجه، در فهرست به عنوان (الوقف والابتداء) آمده، نسخه
تصحیح

شده، ۸۲ گ [ف: مرعشی ۶ / ۱۱۳] ۶۶۸ س

۲۰. مرکزی - تهران (۳ مج ۷۴۵۸) نسخ سده ء ۱۲ ه. ق، این نسخه با توجه به
شمار برگها

غیر از ش ۶۹ مرکزی است که فهرست نویس این را به آن ارجاع داده! گ ۱۵

۲۲۷ [ف]:

مرکزي ۱۶ / ۵۷۷] ۶۶۹ س

۲۱. الهيأت - تهران (۴۹۶ د) نسخ سده ۱۲ يا ۱۳ هـ. ق، با ديياچه ۲ فارسي زندوی (انجام):

.. الوسواس عدها المکی والشامي في الخناس (ه لا)، الناس (ه لا هي)، والناس (ه)، والحمد لله رب العالمين، ۹۸ گ، ۱۵ سطری [ف: الهيأت ۱ / ۴۹۹] ۶۷۰ س

۲۲. فيضيہ - قم (۱۹۷۹) نسخ کربلائي عبد الله جديد الاسلام از قريه ۲ سنينک لواسان شاگرد

شيخ محمود تهرانی در ۱۲۷۲ هـ. ق، فهرست نویس تفاوت این نسخه را با نسخه هاي

ديگر اجمالا گوشزد کرده است!، ۱۲۶ گ [ف: فيضيہ، استادی ۱ / ۲۹۷] ۶۷۱ س

۲۳. گوهر شاد - مشهد (۳ مج ۴۰۹) نسخ محمد حسین بن کاظم علوی فاطمی

حسنی حسینی
طباطبائی در یکشنبه ۸ ذح / ۱۳۱۷ ه. ق، بدون دیباچه، در پایان نسخه (سورة
الولاية)

که شامل ۴۴ آیه است، دیده می شود، ۱۰۰ گ [ف: گوهرشاد ۲ / ۵۱۷] ۶۷۲
س

۲۴. الهیات - مشهد (۱۰۲۱) نسخ؟، این نسخه گویا کتابی است که سجاوندی در
آن پنج

نوع وقف را تعیین کرده، با دیباچه و فارسی و ظاهراً باید آنرا [الوقف والابتداء
الصغیر]

برشمرده، در آغاز این نسخه مقالی در سه صفحه به فارسی در رموز سجاوندی که
جهت وقف

را تعیین نموده آمده، و رساله و دیگری در وقوف سجاوندی دارد که شامل شش
صفحه

می باشد. (آغاز: بسمله، الحمد لله رب العالمین، والصلوة والسلام علی خیر خلقه
محمد وآله

أجمعین. اما بعد بدانکه شیخ أبو محمد طیفور السجاوندی وقف را پنج مرتبه قرار
داده: لازم و

مطلق و جائز... ۷۷ گ، ۱۴ سطری [ف: الهیات مشهد ۲ / ۱۷۶] ۶۷۳ س
۲۵. فیضیه - قم (۱۵۶۸) نوشته؟ این نسخه با نسخه ۱۷۹۷ فیضیه تفاوتی دارد
[ف:

فیضیه، استادی ۱ / ۲۹۷] ۶۷۴ س

۲۰۶ - ۲۰۶

۲. نسخه هائی از وقوف سجاوندی که از نظر دیباچه و متن با نسخه های یاد شده
تفاوت دارد،

و راجع به پنج علائم وقف می باشد، و به احتمال بسیار قوی همان کتاب (الموجز)
سجاوندی است.

آغاز: بسمله، الحمد لله المفتح کلامه بحمده، المجری الالسنه به لطفاً من
عنده، المستنطق مقال النکر علی حوایل نکره، المستغرق بخصائل
النکر فی طوایل شکره، و شرائف صلواته..

انجام: ...، ولكن ذلك لبيان عدد الآي، لا لاثبات سنة الوقف، أبو حاتم و
أبو بكر والاختف لا يقفون إلى آخر السورة لانه.. أمر أن يقول جميع
الكلمات في جواب واحد لبيان أمر واحد، ولا وقف في المعوذتين إلى

آخرهما لصحة العطف وانتساق الكلمات بعضها على بعض في مقول واحد، [والله أعلم بالصواب وإليه المرجع والمآب].
در این نسخه ها علاوه بر رموز وقفها بحثهایی راجع به وقوف دیده می شود که درباره آنها
استدلال به عمل آمده است وما عباراتی را به عنوان نمونه از متن این نسخه ها می آوریم:
(.. بدلالة تتابع الاثنية؟، إلا هو (لا)... المفرد بالقسط (ط)، الحكيم (ط) إلا لمن قرأ:
ان الدين بالفتح على البدل، من أنه بينهم (ط) لاطلاق الحكم.. أهل الكتاب والعرب،
والاول

مختص بأهل الكتاب، فلم تكن الثاني من جملة جزاء الشرط...). ممكن است (الوقف و

الابتداء الكبير) همین نسخه ها باشد که از این پس معرفی می شوند:
* نسخه:

۱. مجلس - تهران (۲۷۲۶ - دفتر: ۱۴۴۳۱) ثلث سده ۶ ه. ق، نزدیک به عصر مؤلف،

۲۳۱ ص، ۱۲ سطری [ف: ۱ / ۹ / ۵۵] ۶۷۵ س

۲. ملی - تهران (۱۴۳۴ / ع * ۶۶۲ م) نسخ ۷۰۷ ه. ق، ۱۰۴ گ [ف: ملی ۹ / ۴۵۸،

۴۵۹] ۶۷۶ س

۳. ملك - تهران (۳۰۶) نسخ محمد بن مفتی بخاری در پایان شوال ۷۲۰ ه. ق در شیراز، با

یادداشت تملك محمد حسین سلطان القراء در ۱۳۲۱ ه. ق، ومیرزا محمود سلطان القراء

تبریزی در ۱۲۸۲ ه. ق، ۱۹۵ گ [ف: ملك ۱ / ۷۹۹] ۶۷۷ س

۴. مجلس - تهران (۵۹۵۹ - ثبت قدیم: ۱۶۲۶۴ - جدید: ۹۶۱۹) نسخ حدود سده ۸ ه. ق،

انجام افتاده، ۲۸۸ ص [ف: مجلس ۱۷ / ۳۴۲] ۶۷۸ س

۵. ظاهریه - دمشق (۱ مج ۵۷۹۴) نسخ مصلح الدین، امام جامع اموی در اواسط ج ۱ / ۹۹۵

۵. ق برای رستم وزیر در (رودس صغیر)، آغاز افتاده، در فهرست به عنوان (الایضاح فی

الوقف والابتداء) آمده، گ ۲ - ۹۶، ۱۹ سطری [ف: الظاهرية ۱ / التجويد والقراءات / ۱۲۲،

۱۲۳] ۶۷۹ س

۶. حسین شهبهانی - تهران (بدون شماره) نسخه ۷ بسیار کهنه (آغاز: بسمله، الحمد لله حمدا

یکافی نعمه.. وبعد فاعلم أن الالههم لقاری القرآن علم الوقف والوصل.. - انجام:.. سورة الناس مکية وهی ست آیات کلماتها.. حروفها.. [الذريعة ۲۵ / ۱۳۹، ۱۴۰] ۶۸۰

س

۷. ملی فارس - شیراز (اختصاصی: ۵ - س / ۳۲۱ - عمومی: ۱ / ۲۹۷ - سجا) نسخ؟ انجام:

.. الدين، اليقين، الشافعين، معرضين، مسفرة قسوره منشرة كلا الآخرة. ٦٦ گ [ف:
ملی
فارس ١ / ٢٩٨، ٢٩٩] ٦٨١ س
بنگرید به: فهارس یادشده. و: طبقات القراء، ١ / ١٥٧. و: آندراج، ط اول ١ /
٣٦٧. و: دائرة المعارف فارسي
١ / ١٢٧٤، ١٢٧٥. و: فهرست ظاهريه ١ التجويد والقراءات ١٢٢، ١٢٣. و:
كشف الظنون ١١٨٢. و:
طبقات المفسرين ٣٢. و: الوافي بالوفيات ٣ / ١٧٨. و: ريحانة الادب ٢ / ٤٤٢،
٤٤٣. و: الذريعة ٢٥ / ١٣٩. و:
قاموس الاعلام ٦ / ٤١٦٧. و: معجم المؤلفين ١٠ / ١١٢. و:
I, g: Brockelmann : ٤٠٨, I, s : ٧٢٤ .

۲۰۷ الوقوف ۲۰۷ س

؟ (زنده ء در ۸۸۳ هـ. ق یا پیش از آن)

* مؤلف - با وجود اینکه نسخه ء این کتاب از نزدیک دیده شد - معلوم نگشت. و باید زنده در

سده ء ۹ هـ. ق (۸۸۳ هـ. ق و یا پیش از آن) باشد.

ت: ۸۸۳ یا پیش از آن

مؤلف، علائم وقوف سجاوندی را در تمام سوره ها مشخص نموده، و در آغاز هر سوره،

مکی یا مدنی بودن آنها و آیات مورد اختلاف را گزارش کرده است.

آغاز [ناقص در نسخه ش ۱۰۰۳، الهیات مشهد]: .. (کافر به) ص، و علی

قلیلاذ [پس از هشت برگ]: .. سورة آل عمران مدنیة مائتان آية، و

رکوعاتها عشرون، واختلاف الروایتین ثلثون، ولوازمها ثلثة، والسورة

مدنیة. ألم (لا یصل غیر الاعشی.. القیوم (ط)، والانجیل (لا)..

انجام [همان نسخه]: .. سورة الناس؟؟ آیات الخناس (لا)، فی صدور

الناس (لا) خمس (من الجنة والناس).

* نسخه:

۱. الهیات - مشهد (۱۰۰۳ - ثبت: ۱۴۸۵۳) نسخ علی بن محمد بن مجتبی بن محمد شریف

حافظ) (صاحبہ امیر جلال بن علی بن امیر جلال الشریف) در روز شنبه ۱۸ ع ۱ / ۵ ۸۸۳

ق، ۱۲۱ گ [ف: الهیات مشهد ۲ / ۱۵۴] ۶۸۲ س

۲۰۸ الوقوف ۲۰۸ س

؟

* مؤلف شناخته نشد.

ت:؟

در این رساله تمام سور قرآنی را آورده، و مواضع وقف را در آنها بیان کرده، و آنگاه سوره هائی را که در آنها آیات ناسخ و منسوخ آمده آورده، و مطالبی دیگر در علوم قرآنی را نیز

گزارش کرده است. ممکن است این رساله بخشی از کتابی باشد.

آغاز [در نسخه ء ۱۲۱۶۷ قدس رضوی]: بسمله، اعلم أن وقف المعانقة في

القرآن العظيم في ثمانية عشر موضعا، وهو وقفين متقاربین إذا وقفت علی

الاول ینبغی وصل الثاني بما بعده، وإذا وقفت علی الثاني ینبغی وصل

(٤٥٨)

الاول بما قبله، ويحسن ذلك الوقف في البقرة في ثلث مواضع..
انجام [همان نسخه]:.. وقد ورد أن ترتيب السور كان بتوقيف من جبرئيل
(عليه السلام)، وترتيب الآيات من رسول الله (صلى الله عليه وآله وسلم)،
وفي السور ما هو مكى كله، وفيها ما هو مدنى كله، وفيها ما هو مكى و
مدنى على حكم ما نزل، والله أعلم بحقايق الامور [قدتم في يوم الاربعاء في
يوم الخامس من رمضان المبارك سنة ١٢٤٨]
* نسخه:

١. قدس رضوى - مشهد (١٢١٦٧ * ٥٦٧) نوشتهء صالح حسيني در روز
چهارشنبه پنجم

رمضان ١٢٨٤ هـ. ق در (مدرسهء صادق خان) سمنان [ف: قدس / ١٠ / ٨٨] ٦٨٣
س

الوقوف (أرجوزة في معرفة -): محمد بن عبد الحميد حكيم =
ارجوزة في معرفة الوقوف: محمد بن عبد الحميد حكيم.
٢٠٩ وقوف الفرض ٢٠٩ س
؟

* مؤلف شناخته نشد و باید از سدهء ١٠ هـ. ق و یا پیش از آن باشد.

ت: سدهء ١٠ هـ. ق و یا پیش از آن

نوشته أي است فشرده در بارهء پانزده موضع وقف واجب و لازم که گویا بخشی از
کتابي
است.

آغاز: باب وقوف الفرض وهي خمسة عشر موضعا: أولها في سورة البقرة:
(لا خوف عليهم ولا هم يحزنون - ض. والثاني في المائدة: (وطعامكم
حل لهم - ض. والثالث في الانفال: (إذيتوفى الذين كفروا...
انجام:.. والخامس عشر بين البسمة وسورة ألهيكم التكاثر. والله أعلم
بالصواب.
* نسخه:

١. الهيات - مشهد (بخشی از ٣ مج ١٣٦٩ - ثبت: ٢٠٩٣٨) نسخ ٩٦٥ هـ. ق.
در قسمت

پایان این بخش از مجموعه در نیم صفحه، (الحروف التي تدغم فيها لام التعريف)
گزارش شده (که آغاز آن چنین است: ل: نحو (لله). ط: (الطيبات). د: (مع
الداخلين)

ت..) از آن پس، جملهء آیات قرآن: ٦٢٨٣، ومتفق ٦٠٣٩ ومختلف ٢٢٤. وسوره

۱۱۴. اتفافی ۳۸. اختلافی ۷۶. جزؤ ۳۰. حزب ۱۲۰. رکوعات ۵۳۸. سجده ۱۴
یاد شده

ومطالب پراکنده ء دیگری به زبان ترکی نیز دیده می شود [ف: الهیات مشهد ۲ /
[۵۱۶] ۶۸۴ س

۲۱۰ وقوف الفریضة (فائدة في -) ۲۱۰ س
؟

* یادداشت کننده شناخته نشد.

ت: ۱۰۵۵. ق یا قبل از آن

یادداشتی است کوتاه در وقفهای لازم که گویا یادداشت کننده، آنرا از (کشف
الاسرار وعدة

الابرار) استخراج کرده است، ومجموع آنها بدین صورت است:
فائدة: وقوف الفریضة في القرآن في أربعة عشر مواضع، في المائدة: وطعامکم حل
لهم

(م)، وفي الانفال: إذ يتوفى الذين كفروا (م)، وفي التوبة: (والله لا يهدى القوم
الظالمين (م)، وفي يونس: فلا يحزنك قولهم (م)، وفي يوسف: ولقد همت به (م)،
وفي الانبياء: قال بل فعله (م)، وفي يس: فلا يحزنك قولهم (م)، وفي المؤمن:
إنهم أصحاب النار (م)، وفي سورة محمد (صلی الله علیه وآله): بسم الله الرحمن
الرحيم

(م)، وفي الفتح: وتوقروه (م)، وأیضا محمد رسول الله [صلی الله علیه وآله] (م)، و
في الحشر: إن الله شديد العقاب (م)، وفي الانسان: يدخل من يشاء في رحمته (م)، و
في التكاثر: بسم الله الرحمن الرحيم (م).
* نسخه:

۱. سنا - تهران (۵ مج ۱۳۴ * ۱۲۸۷۲) نوشته؟ با یادداشت تملك محمد امين
طالقاني

مورخ ۱۰۵۵ ه. ق، ص ۲۴۷ [ف: سنا ۱ / ۶۸، ۶۹] ۶۸۵ س
۲۱۱ وقوف القرآن ۲۱۱ س

؟

* مؤلف شناخته نشد.

ت: ؟

این رساله در وقوف قرآن کریم بر حسب ترتیب اجزاء وسوره های قرآن کریم
نگارش شده،

وبا توجه به آغاز وانجام آن - که ذیلا یاد می شود - نمونه ای از کار مؤلف را در
این رساله

(٤٦٠)

می بینیم.

آغاز: بسمله، الحمد لله الذي أنزل القرآن حجة باهرة، وجعل حزبه؟ ومهرته كالكرام البررة، والصلاة على سيدنا المختوم به بنیان النبوة، وأولاده هداة طريق الحق والشريعة. الجزء الأول: سورة البقرة، ألم (٢) ومن الناس (٣)، يا أيها الناس اعبدوا (٤)، وإذ قال ربك (٥)، يا بني إسرائيل اذكروا (٦)، يا بني إسرائيل اذكروا (٧)، وإذ استسقى (٨).. الجزء الثاني: سيقول السفهاء (٢)، ولكل وجهة (٣)، (يا أيها الذين آمنوا استعينوا... (٤)

انجام:.. سورة الماعون: أرأيت الذي (٣)، سورة الكوثر: إنا أعطينا (٣٤) سورة الكافرون: قل يا أيها الكافرون (٣)، سورة النصر: إذا جاء نصر الله (٣٦)، سورة تبت: (٣٧)، سورة الاخلاص: قل هو الله (٣٨)، سورة الفلق: قل أعوذ برب الفلق (٣٩)، سورة الناس: قل أعوذ برب الناس (٤٠).

* نسخه: ١. مجلس - تهران (٢ مج ١٢٢٩ - دفتر ١٠٣٣٣) نسخ؟، در آخر مجموعه و مذکور، رساله أي

در تجوید به فارسی و قصیده و حمیری به ضمیمه و ترجمه و آن و چند شعر عربی از شیخ علی بن عبد العالی کرکی درباره و (الكافي) کلینی آمده است، ص ٢٠٣ - ٢١٩، ١٠ سطر [ف:

مجلس ٤ / ١٦] ٦٨٦ س
٢١٢ و قوف القرآن ٢١٢ س
* مؤلف شناخته نشد.

ت: پیش از سده و ١١ ه. ق.

در نسخه أي که رؤیت شد، کتاب در شرح و گزارش انواع وقف و محل آنها در آیات کریم

است، و تا سوره و اخلاص ادامه دارد.

آغاز [افتاده نسخه ش ٢٣٦٢ ملك]:؟ بطول الامكان حد رغبة أهل الزمان، فدعاني صدق همته من واحدی في الثقة بي، وصايدى بالمتقربى.. فعملت.. حتى حتى استهتب: [استقام] لتهديب مراتب الوقوف عن سمات متداخلة المباني في التحقيق، متباينة المعاني في التلفيق، مقصورا على خمس مراتب: لازم، ومطلق، وجائز، ومجوز لوجه، ومرخص ضرورة..

فاللازم من الوقوف ما لو وصل طرفاه غير المرام وشنع معنى الكلام، فأول ذلك قوله تعالى: (وما هم بمؤمنين)، إذ لو وصل بقوله: (يخادعون الله) صارت الجملة صفة لقوله: (مؤمنين)، فانتفى الخداع عنهم وتقرر الايمان خالصا عن انخداع، كما تقول: (ما هو بمؤمن مخادع) ومراد الله (جل ذكره) نفى الايمان وإثبات الخداع..

انجام [موجود در نسخه ۱۱ هـ. ق.] و إنما عرف الصمد، وهو الخبر بإضمار الضمير أي الله هو الصمد، لانهم كانوا يسمون السيد والضم؟! وكل من يصمد إليه أي يقصد إليه في الحوائج لا من تزعمون. والوقوف..؟
* نسخه:

۱. ملك - تهران (۲۳۶۲) نستعليق سده ۱۱ هـ. ق، ۹۴ گ [ف: ملك ۱ / ۸۰۰ / ۶۸۷ س

۲۱۳ وقوف القرآن ۲۱۳ س
؟ (پیش از سده ۱۱ هـ. ق)

* مؤلف شناخته نشد و باید از مردم پیش از سده ۱۱ هـ. ق باشد.

ت: پیش از سده ۱۱ هـ. ق.

در نسخه أي که رؤیت شد این کتاب آیاتی را که در مورد آنها وقف می شود با یادداشت رموز و علائم وقوف به ترتیب سوره های قرآن و اشاره به مکی یا مدنی بودن آنها آورده است.

آغاز: [موجود در نسخه ۲۶۵۱ ش ۲۶۵۱]؟..؟ يتقون؟، بناء (ص)، لکم (ج)، تعلمون، من مثله (ص)، صادقین، والحجارة (ج - صلی)، للکافرين. الانهار (ط)، (قا) (لا)، متشابها (ط)، خالدون (خمس) نصف الحزب، فوقها (ط)، من ربهم (ط)، مثلا (م) به كثيرا الثاني (ط)، الفاسقين (لا)..

انجام:.. سورة الفلق مكية، خمس آیات و ركوع واحد. الفلق (لا)، خلق (لا)، وقب (لا)، العقد (لا)، حسد. سورة الناس مكية، ست آیات و ركوع واحد، الناس (لا)، الناس (لا)، الناس (لا)، الخناس (لا)، الناس (لا)، خمس والناس.

* نسخه:

۱. ملك - تهران (۲۶۵۱) نسخ میر محمد جعفر ابن میر محمد صادق در ۲۲ ج ۲ / ۱۱۰۰ هـ.

ق، ۱۰۶ گ [ف: ملك ۱ / ۸۰۰ / ۶۸۸ س

۲۱۴ الوقوف اللازمة ۲۱۴ س

محمد بن طيفور سجاوندى (م ۵۶۰ هـ. ق)

* ترجمه و احوال او را در همين بخش قرائت و تجويد، ذيل (الوقوف: محمد بن طيفور

سجاوندى) ببينيد.

ت: سده ۶ هـ. ق.

در بيان وقفهاى لازمي است كه سجاوندى انتخاب کرده است.

آغاز: بلغ الوقوف اللازمة اثني وثمانون: سورة البقرة ثمان مواضع: (وما هم

بمؤمنين)، م، (بهذا مثلا) م، (إنك إذا لمن الظالمين) م، (من الذين

آمنوا) م، (من بعد موسى) م..

انجام: .. سورة النازعات أربع مواضع: (والمدبرات أمرا) م، (أبصارها

خاشعة) م، (كرة خاسرة) م، (حديث موسى) م. في سورة عبس موضع

واحد: (شاء ذكره) م. في الغاشية موضع واحد: (جارية) م. في سورة

البلد موضع واحد: (عليه أحد) م. [تمت هذا].

* نسخه:

۱. ملك - تهران (۴ مج ۲۹۷ * ۲۰) نسخ؟ ص ۱۸ - ۲۰ [ملك ۵ / ۱۳] ۶۸۹

س

الوقوف اللوازم وعلامتها: على بن سعيد ثعاني =

الاقواق اللازمة وعلامتها: على بن سعيد ثعاني.

۲۱۵ هداية القارى في كلام الباري ۲۱۵ س

احتمالا از منصور طبلاوى (م ۱۰۱۴ هـ. ق)

* چنانكه كتاب ياد شده از طبلاوى باشد، او به نام:

منصور طبلاوى، سبط ناصر الدين محمد بن سالم على ازهرى، فقيه شافعي مصرى

است

كه نويسندگان ناصر الدين را به عنوان نام خود او ياد كردند. او در علم عربيت

وبلاغت اطلاعات

وسيعى داشته ومى توان او را مفسر، مقرر، فقيه، اصولي، محدث، بياني متكلم،

صوفي و

طبيب برشمرد. وي اصلا از يكي از آباديهاى (المنوفية) است ودر قاهره زاده شد،

و در

همانجا در ۱۴ ذح ۱۰۱۴ هـ. ق از دنيا رفت. طبلاوى در فقه نيز آنچه نام معلوماتي را

به هم

رسانده بود كه به عنوان (فقيه شافعي) از او ياد مى شد. آثار متعددى از او به جاى

مانده است،
از آنجمله: (السر القدسي في تفسير آية الكرسي)، (العقود الجوهرية في حل الالفاظ

الازهرية)، (شرح شرح تصريف العزى للتفتازاني)، (منظومة في المجاز والاستعارات)، (مطلع بدور الفوائد ومنبع جواهر الفوائد) كه حاشية شرح القصائد النسفية از تفتازاني است،

(نظم عقيدة السلفي)، (المسترضى في الكلام على تفسير قوله: (ولسوف يعطيك ربك فترضى)، (حسن الوفاء بزيارة المصطفى)، (تحفة اليقظان في ليلة النصف من شعبان)، (منهج التيسير إلى علم التفسير)، وجزأنها. # ت: سده ۱۰ یا ۱۱ ه. ق.

این کتاب که در قرائت و تجوید نگارش شده در دوازده باب و خاتمه تنظیم شده است، بدین

شرح:

باب اول: احکام تنوین و نون ساکنه - باب دوم: مد و قصر - باب سوم: ترقیق و تفخیم راء -

باب چهارم: ترقیق لام در لفظ جلاله - باب پنجم: ادغام کبیر - باب ششم: ادغام حرفین

مقاربین - باب هشتم: لام (هل) و (بل) و (قل) - باب نهم: احکام میم جمع - باب دهم:

هاء کنایه - باب یازدهم: وقف در آخر کلمات - باب دوازدهم: شناختن مخارج حروف - خاتمه:

در استعاذه و بسمله. در پایان نسخه ۵ ش مج ۳۲ مجلس این کتاب به عنوان (المقدمة في علم

القراءة) عنوان شده است.

آغاز: الحمد لله رب العالمين نبذة مما يجب على قارى القرآن

العزیز فهمها.. الباب الأول التنوين والنون الساكنة، اعلم أن

التنوين والنون الساكنة عند حروف المعجم على ستة أحكام: الادغام

المحض، أي: بغير غنة

انجام.. ولا يجوز أن يصل البسملة بالسورة.. ثم يسكت عليها في مذهب

الجميع. تمت (المقدمة في علم القراءة) التیید للقاریها.

بحمد الله.

بنگرید به: الاعلام، زرکلی ۸ / ۲۳۹. و: كشف الظنون ۸۹۰ و ۹۸۸ و ۱۱۴۰ و

۱۱۴۷ و ۱۷۹۸ و ۱۹۳۷ و

۱۹۷۰. و: إيضاح المكنون ۱ / ۲۶۳، ۲ / ۷۲۱. و: هدية العارفين ۲ / ۴۷۵. و:

خلاصة الأثر ۴۲۸. و: تیموریه

۳ / ۱۸۱. و: معجم المؤلفين ۱۳ / ۱۵. و: الذريعة ۲۵ / ۱۸۷.

II, g: Brockelmann : ۳۱۲ , II, s : ۴۴۳ .

* نسخه:

۱. مجلس - تهران (۲ مج ۵۲۴۸ - دفتر: ۶۶۷۹۱) نستعلیق مبارک بن یمانئ نجیب

بحرانی

در ۱۹ شعبان ۹۴۴ ه. ق، در فهرست به عنوان (تجوید) - بدون نام مؤلف آمده،

آغاز در

باب اول افتاده، ۱۳۱ ر - ۱۴۱ پ [ف: مجلس ۱۶ / ۷۶] ۶۹۰ س

۲. مجلس - تهران (۵ مج ۳۲) نسخ شاه رضا حیدر کهنمویی در سده ۱۰ یا ۱۱

ه. ق، در

فهرست به عنوان (مقدمة في علم القراءة) بدون نام مؤلف آمده که آنرا فهرست نویس
از
پایان نسخه گرفته است، ص ۱۴۷ - ۱۵۶ [ف: مجلس ۷ / ۱۹۲] ۶۹۱ س
۳. گلیپایگانی - قم (۲ مج ۱۳۹۵) نوشته ه ۱۱۴۴. ق [ف: گلیپایگانی ۲ /
۲۵۵] ۶۹۲ س
۴. گلیپایگانی - قم (۲ مج ۳۸۷) نوشته ه؟ گ ۴۶ پ - ۶۳ پ [ف: گلیپایگانی ۱
/ ۳۲۰] ۶۹۳ س

(٤٦٦)

- فهرست عام
- * کتب قراآت و تجوید بر حسب ترتیب تاریخ تألیف
  - * مؤلفین با اشاره به نام کتابهای آنها.
  - * نسخه های خط مؤلف.
  - * اسامی نساخ.
  - * اعلام اشخاص و گروهها.
  - * اعلام امکانه و جایها.
  - * کتب و نوشته ها.
  - * توضیح رموز و عبارات فشرده.

(٤٦٨)

فهرست كتب قرائت وتجويد بر حسب ترتيب تاريخ تأليف
سده ٤٤٣ يا ٤٤٤ هـ . ق .

- التنزيل والتحرير: أبو عبد الله أحمد سياري، سده ٤٤٣

يا ٤٤٤ هـ . ق ، احتمالاً حدود ٣٢٨ هـ . ق . ٢٧٥

- رموز القراء ورواتهم: أبو مزاحم خاقاني، سده ٤٤٣

يا ٤٤٤ هـ . ق . ٣١٩

- قصيدة في التجويد: أبو مزاحم خاقاني، سده ٤٤٣

يا ٤٤٤ هـ . ق . ٣٧٥

سده ٤٤٤ هـ . ق .

- منهاج النشر في القراءات العشر: حسين بن

عثمان، سده ٤٤٤ هـ . ق ٤٣٦

سده ٤٤٤ يا ٤٤٥ هـ . ق .

- الشافي في القراءات: اسماعيل سرخسي

(قرب)، سده ٤٤٤ يا ٤٤٥ هـ . ق ٣٢٦

سده ٤٤٥ هـ . ق .

- الرعاية لتجويد الرواية وتحقيق لفظ التلاوة:

مكي بن ابي طالب قيسي، سده ٤٤٥ هـ . ق . ٣١٨

- التحديد في الاتقان والتجويد: أبو عمرو

عثمان داني، سده ٤٤٥ هـ . ق ٢٦٧

- التيسير في القراءات السبع: أبو عمرو عثمانى

داني، سده ٤٤٥ هـ . ق . ٢٨١

- الجامع في ذكر قراءات القراء العشرة:

أبو الحسين نصر فارسي شيرازي، سده ٤٤٥ هـ . ق .

٢٨٧ .

- المكتفى في الوقف والابتداء: أبو عمرو عثمان

داني، سده ٤٤٥ هـ . ق . ٤٢٩

سده ٤٤٥ يا ٤٤٦ هـ . ق .

- شرح كتاب الغاية في القراءات العشر لابي بكر

بن مهران: تاج القراء كرمانى، سده ٤٤٥ يا ٤٤٦

هـ . ق . ٣٤٠

سده ٤٤٦ هـ . ق .

- قراء القرآن (رسالة في -): أبو نصر محمد

زشكى، نيمه ٤٤٥ اول سده ٤٤٦ هـ . ق ويا قبل از آن .

٣٧١.

- حرز الاماني ووجه التهاني: شاطبي، سده ٦ هـ .ق.

- الموضح في القراءات الثمان: ابن ابي مريم،
سده ٦ هـ .ق. ٤٣٧

- الوقوف اللازمة: محمد بن طيفور سجاوندی،
سده ٦ هـ .ق. ٤٦٣
سده ٧ هـ .ق.

- إبراز المعاني من حرز الأمانی لتهانی فی
القراءات السبع للسبع المثاني: أبو شامة، سلخ ذح
٦٢٤ هـ .ق. ٢٠٨

- المفردة لعاصم بن أبي النجود الكوفي:
محب الدين جعفر موصلی، ١٠ شوال ٦٨٥
٣٨٨ هـ .ق.

- المفردة لحمزة بن حبيب الزيات: محب الدين
جعفر موصلی، ٦٩٤ هـ .ق. ٣٨٩

- تجويد القرآن: يوسف بن علي خلاطي، پس از
نيمه ء سده ء ٧ هـ . ق . ٢٥٠
- كشف المعاني في شرح حرز الاماني: يوسف
بن علي خلاطي (اخلاطي) پس از نيمه ء سده ء ٧
هـ . ق . ٣٩٤
- رموز القراء ورواتهم: يعقوب بن بدران، سده ء ٧
هـ . ق . ٣٢٠
- الشمعة المضيئة بنشر القراءات السبعة
المرضية: شعله، سده ء ٧ هـ . ق ٣٤٩
- عمدة المفيد وعدة المجيد في معرفة لفظ
التجويد: علم الدين سخاوى، سده ء ٧ هـ . ق . ٣٥٩
- قصيدة في الرءات والآمات: شعله، سده ء ٧
هـ . ق . ٣٧٦
- كاشف الرموز في وقف حمزة على المهموز:
شعله، سده ء ٧ هـ . ق . ٣٧٩
- الكامل الفريد في التجريد والتفريد:
محب الدين جعفر موصللي، سده ء ٧ هـ . ق . ٣٨٤
- كنز المعاني في شرح حرز الاماني: شعله، سده ء
٧ هـ . ق . ٤٠١
- المفردة للكسائي: محب الدين جعفر موصللي،
سده ء ٧ هـ . ق ٣٩٠
- الوقف على بعض الحروف والالفاظ في سورة
الفتاحة:؟، سده ء ٧ هـ . ق . ٤٤٦
- الوقوف: محمد بن طيفور سجاوندى، سده ء ٧
هـ . ق . ٤٥٠
- سده ء ٧ يا ٨ هـ . ق .
- المفيد في شرح عدة المجيد لعلم الدين
السخاوى: ابن ام قاسم، سده ء ٧ يا ٨ هـ . ق .
٤٢١
- منتقى اللئالى ومرتقى التعالى: حسين صغناقى،
سده ء ٧ يا ٨ هـ . ق . ٤٣٢
- المفردة لابي عمرو بن العلاء: محب الدين جعفر
موصللي، سده ء ٧ يا ٨ هـ . ق ٣٨٤

- سده ٨ هـ . ق .
- القاب المد:؟ سده ٨ هـ . ق ويا قبل از آن
٢٣٠ .
- ألقاب المد وشرحها:؟، سده ٨ هـ . ق . ويا
قبل از آن ٢٣١
- ظاءات القرآن (منظومة في -):؟، سده ٨ هـ . ق
ويا قبل از آن ٣٥٤
- قراءة فاتحة الكتاب:؟، سده ٨ هـ . ق ويا قبل
از آن ٣٦٩
- الكفاية في مائة القرآن على ترتيب السور:
حسين بن محمد مقرئ، سده ٨ هـ . ق ويا قبل از
آن ٣٩٦
- المفردة لابن عامر اليحصبي: محب الدين جعفر
موصلي، ٧٠١ هـ . ق ٣٨٤
- المفردة لابن كثير: محب الدين جعفر موصلي،
٧٠٢ هـ . ق . ٣٨٦
- كاشف المعاني في شرح حرز الاماني: عباد بن
احمد حسني اصفهاني، ٧ ج ٢ / ٧٠٤ هـ . ق . ٣٨٠
- المفردة لنافع بن أبي نعيم: محب الدين جعفر
موصلي، ذح ٧٠٨ هـ . ق ٣٨٥
- مبرز المعاني في شرح حرز الاماني و
وجه التهاني: محمد بن عمر بن علي بن احمد
- حافظ عمادي چهارشنبه ٧ ج ٢ / ٧٦٢ هـ . ق .
٤٠٤ .
- سراج القارئ المبتدى وتذكرة المقرئ
المنتهى في حل قصيدة الشاطبي: ابن قاصح
عذري، ١٨ شعبان (اواخر سده ٨ هـ . ق) ٣٢٤
- طيبة النشر في القراءات العشر: شمس الدين
محمد جزري، شعبان ٧٩٩ هـ . ق ٣٥٣
- الاختلاف في رواية قراءة عاصم: محمد بن محمود سمرقندي، سده ٨ هـ . ق .
٢١٢
- روح المزيد في شرح العقد الفريد في نظم
التجويد: محمد بن محمود سمرقندي، سده ٨ هـ . ق .

هـ . ق . ٣٢٢

- العقد الفريد في نظم التجويد: محمد بن محمود سمرقندي، سده ٨ هـ . ق . ٣٥٥
- عمدة القراء وعدة الاقراء في شرح قصيدة في الفرق بين الضاد والتاء في القرآن العظيم: ابن الفصيح همداني، سده ٨ هـ . ق . ٣٥٧

- شرح القصيدة الفائحة في تجويد الفاتحة: محمد بن محمود سمرقندي، سده ٨ هـ. ق. ٣٣٨
- قرّة العين في الفتح والامالة بين اللفظين: ابن قاصح عذري، سده ٨ هـ. ق. ٣٧٢
- القصيدة الفائحة في تجويد الفاتحة: محمد بن محمود سمرقندي، سده ٨ هـ. ق. ٣٧٤
- المبسوط في القراءات السبع والمضبوط من إضاءات الطبع: محمد بن محمود سمرقندي، سده ٨ هـ. ق. ٤٠٥
- المفيد في علم التجويد: حسن بن شجاع تونى، سده ٨ هـ. ق. ٤٢٢
- نزهة المشتغلين في أحكام النون الساكنة والتنوين: ابن قاصح عذري، سده ٨ هـ. ق. ٤٤٠
- الواضحة في تجويد الفاتحة: جعبرى، سده ٨ هـ. ق. ٤٤٤
- أصول قراءة أبى عمرو: زين الدين أبو على خاطر، قبل از سده ٩ هـ. ق. ٢٢٣
- سده ٩ هـ. ق. يا قبل از آن
- شرح غاية الاختصار في أصول قراءة أبى عمرو:؟ سده ٩ هـ. ق. ويا قبل از آن، ٣٣٧.
- علامة الوقف السجاوندى:؟، سده ٩ هـ. ق. و يا قبل از آن ٣٥٦
- ما أجمع القراء على إظهاره وإدغامه:؟، سده ٩ هـ. ق. ويا قبل از آن ٤٠٣
- الوقف على كلا والابتداء بها وأقسام الماءت:؟، سده ٩ هـ. ق. ويا قبل از آن ٤٤٧
- سده ٨ هـ. ق. يا ٩ هـ. ق.
- تحبير التيسير: شمس الدين محمد جزرى، سده ٨ هـ. ق. ٤٢٤
- مصطلح الاشارات في القراءات الزوائد الثلاث عشر المروى عن الثقات: ابن قاصح عذري، سده ٨ هـ. ق. ٤١٥

- المقدمة الجزرية: شمس الدين محمد جزرى،
سده ٨٤٠ يا ٩٠٥. ق. ٤٢٤
- منجد المقرئين ومرشد الطالبين: شمس الدين
محمد جزرى، سده ٨٤٠ يا ٩٠٥. ق. ٤٣٣
سده ٩٠٥. ق.
- النشر في القراءات العشر: شمس الدين محمد
جزرى، سلخ صفر ٨٠٣ هـ. ق. ٤٤٠
- الحواشى المفهومة في شرح المقدمة: احمد بن
محمد جزرى (ابن ناظم)، غره ٨٠٦ رمضان
٣٠٦. ق. ٥
- تقريب النشر في القراءات العشر: شمس الدين
محمد جزرى، ١٠ محرم ٨١٤ هـ. ق. ٢٦٩
- الدرّة المضيئة في قراءة الائمة الثلاثة
المرضية: شمس الدين محمد جزرى، ٨٢٣
٣٠٩. ق. ٥
- الوقوف:؟، ٨٣٣ هـ. ق. ويا پيش از آن ٤٥٨
- شرح حرز الامانى ووجه التهانى للشاطبي:
جلال الدين سيوطى، ١١ رجب ٨٨٤ هـ. ق. ٣٢٧
- شرح المقدمة الجزرية:؟، ٨٨٨ هـ. ق. ٣٤٤
- كشف الاسرار عن قراءات الائمة الاخيار: احمد
كوراني، اوخر ع ١ / ٨٩٠ هـ. ق. ٣٩١
- الافهام في شرح باب وقف حمزة وهشام:
ابن النجار، سده ٩٠٥ هـ. ق. ٢٢٩
- إيضاح الرموز ومفتاح الكنوز: ابن القباقبي،
سده ٩٠٥ هـ. ق. ٢٣٧
- البدور الزاهرة في القراءات العشر المتواترة:
سراج الدين نشار، سده ٩٠٥ هـ. ق. ٢٣٩
- تكليم الخبير في تعليم الصغير: أبو الحسن
ابراهيم بقاعي، سده ٩٠٥ هـ. ق. ٢٧١
- شرح الدرّة المضيئة في قراءة الائمة الثلاثة
المرضية: محب الدين محمد جزرى ابن المؤلف)
٣٣١.
- الضوء المنير في الادغام الكبير والصغير:

محمد بن على حسيني جرجاني، سده ٩ هـ . ق . ٣٥١ .

- عدة النجات في تسهيل الهمزات: محمد بن
على حسيني جرجاني، سده ٩ هـ . ق ٣٥٥
- الفصول العشرة في ضوابط قراءة أبي عمرو

- البصري: جلال الدين محلي، سده ٩ هـ. ق. ٣٦٤
- أحكام الهمزة في الآيات: محمد بن علي
حسيني جرجاني، سده ٩ هـ. ق. ٢١١
سده ١٠ هـ. ق.
- الاوقاف اللازمة وعلامتها: علي بن سعيد
ثعاني، سده ١٠ هـ. ق. ويا پيش از آن ٢٣٤
- التجويد والقراءات:؟، سده ١٠ هـ. ق. يا
پيش از آن ٢٦٢
- جدول رموز أسماء القراء العشرة بطريق
الطبية والنشر للجزري:؟، سده ١٠ هـ. ق. ويا
پيش از آن ٢٩٠
- وقوف الفرض:؟، سده ١٠ هـ. ق. ويا پيش از آن ٤٥٩
- الحواشي الازهرية في حل ألفاظ المقدمة
الجزرية: خالد بن عبد الله ازهرى، سده ٩ هـ. ق. يا ١٠
٣٠٤ هـ. ق.
- الدقائق المحكمة في شرح المقدمة: أبو يحيى
زكريا سمرقندي، سده ٩ هـ. ق. يا ١٠ هـ. ق. ٣١٣
- الوقف الواجب والوصل الواجب: حسين بن
مفلح صميرى، حدود ٩٠٨ هـ. ق. ٤٤٨
- أصول القراءات:؟، ٩١٤ هـ. ق. ويا پيش از
آن ٢٢١
- تلخيص النشر في القراءات العشر لابن
الجزري: علي بن شمس الدين قارى، پيش از
٩٣٠ هـ. ق. ٢٧٤
- التنوير [الزائد على ما في الحرز والنشر و
التيسير]: احمد طيبى، ٩٥١ هـ. ق. ٢٧٨
- أصول القراءة وتجويد التلاوة:؟، قبل از سده ٩
١١ هـ. ق. ٢٢٨
- درج المراد: سيف الدين علي شريفى حائرى
ترشيزى: قبل از سده ١١ هـ. ق. ٣١١
- وقوف القرآن:؟، قبل از سده ١١ هـ. ق. ٤٦٢
- تجويد القرآن:؟، احتمالا ٩٥٤ هـ. ق. ٢٥٤
- كنز المعاني في شرح حرز الامانى: جعبرى،

- سلخ شعبان ٦٩١ هـ . ق . ٣٩٨
- أصول قراءة القرآن؟ ٩٦٣ هـ . ق . ٢٢٦
- فصول التمهيد لاصول التجويد:؟، قبل از ٩٦٦ هـ . ق . ٣٦٣
- الفوائد في شرح القصيدة الجزرية:
سيد عبد الحليل قارى رازى حسيني، اوائل رجب ٩٧٢ هـ . ق ٣٦٦
- الدراليتيم في علم التجويد:، محمد بن پيرعلى
بركوى، ج ١ / ٩٧٤ هـ . ق ٣١٢
- آداب قراءة القرآن: غياث الدين منصور دشتكى،
سده ١٠ هـ . ق . ٢٠٧
- بلوغ الامانى في قراءة ورش من طريق
الاصبهاني: احمد طيبى، سده ١٠ هـ . ق . ٢٤٠
- شرح المقدمة الجزرية: طاش كبرى زاده
(كوپرى زاده)، اواسط سده ١٠ هـ . ق . ٣٤١
- سده ١٠ هـ . ق . ١١ يا ١١ هـ . ق .
- إرشاد الاذهان إلى تجويد القرآن: محمد بن
طيفور سجاوندى، سده ١٠ هـ . ق . ١١ يا ١١ هـ . ق . ٢١٦
- أصول قراءة ابن عامر بروايتي ابن ذكوان و
هشام: عماد الدين على قارى استرآبادى، سده ١٠ هـ . ق . ١١ يا ١١ هـ . ق . ٢٢٢
- أصول قراءة ابن كثير بروايتي البزى وقنبل:
عماد الدين على قارى استرآبادى، سده ١٠ هـ . ق . ١١ يا ١١ هـ . ق . ٢٢٢
- اصول قراءة حمزة بروايتي خلف وخلاد:
عماد الدين على قارى استرآبادى، سده ١٠ هـ . ق . ١١ يا ١١ هـ . ق . ٢٢٥
- أصول قراءة الكسائي بروايتي الدوري و
أبى الحارث: عماد الدين على قارى استرآبادى،
سده ١٠ هـ . ق . ١١ يا ١١ هـ . ق . ٢٢٦
- أصول قراءة نافع من روايتي قالون وورش:
عماد الدين على قارى استرآبادى، سده ١٠ هـ . ق . ١١ يا ١١ هـ . ق . ٢٢٧

- بيان المشكلات على المبتدئين من جهة
التجويد في القرآن المبين، گویا از: منصور
طبلاوی، سده ۱۰ یا ۱۱ هـ. ق. ۲۴۱
- تجويد القرآن (رسالة في -): گویا از:
عماد الدين على قارى استرآبادى، سده ۱۰ یا ۱۱ هـ. ق. ۲۵۳

- مرشدة المشتغلين في أحكام النون الساكنة والتنوين: منصور طبلاوى، سده ١٠٠١ يا ١١٠٠١
٤١٢ .ق .هـ
- المنح الفكرية في شرح المقدمة الجزرية: ملا على قارى (گويا استرآبادى)، سده ١٠٠١ يا ١١٠٠١
٤٣٤ .ق .هـ
- هداية القارى في كلام البارى: منصور طبلاوى، سده ١٠٠١ يا ١١٠٠١ .ق ٤٦٣
- أقسام القراءة:؟، سده ١١٠٠١ .ق . يا قبل از آن .٢٢٩
- تجويد القرآن:؟، سده ١١٠٠١ .ق . يا قبل از آن .٢٢٥
- الوجيزة في التجويد:؟، سده ١١٠٠١ .ق . يا قبل از آن ٤٤٥
سده ١١٠٠١ .ق .
- شرح منظومة في ما وصل من الهمزات و ما قطع منها: محمد على بكارى، ١٠٠٠٦ .ق .
٣٤٧ .
- المفيدة: محمد على بكارى، حدود ١٠٠٠٦
٤٢٠ .ق .هـ
- وقوف الفريضة:؟ ١٠٠٥٥ .ق . يا قبل از آن ٤٦٠
- القراءات:؟ ١٠٠٨٥ .ق . يا قبل از آن ٣٦٨
- الكشف عن القراءات السبع: قاضى سعيدقى، شب جمعه ٢ ج ٢ / ١٠٠٨٩ .ق ٣٩٢
- تجويد القرآن:؟، پيش از سده ١١٠٠١ .ق . ٢٥٧
- تواتر القرآن: حر عاملى، سده ١١٠٠١ .ق . ٢٧٩
- الرسالة السليمانية في بيان الآيات والرسوم
- القرآنية: شيخ محمد قارى، سده ١١٠٠١ .ق .
٣١٨ .
- شرح الدراليتيم في علم التجويد للبركوى:
احتمالا از آقحصارى حنفى رومى، سده ١١٠٠١
٣٣٤ .ق .هـ
- الفوائد الحسان في الادغام للحروف السواكن

- والبيان: شمس الدين بلياني خزرجي، سده ١١ هـ . ق ٣٦٤
- الكامل في الصناعة: جعفر بحريني، سده ١١ هـ . ق ٣٨١
- مفتاح الفرقان في بيان الوقوف و رسم القرآن: شيخ محمد قارى، سده ١١ هـ . ق ٤١٧
- نور النور في قراءة عاصم المشهور: شيخ محمد قارى، سده ١١ هـ . ق ٤٤٣
- سده ١١ يا ١٢ هـ . ق .
- تفصيل تواريخ وفات المؤلفين في فن القراءة وكتبهم المشهورة: ملا محمد صادق بن محمد قاسم قارى، سده ١١ يا ١٢ هـ . ق ٢٦٨
- القواعد المقررة والفوائد المحررة: محمد بقرى، سده ١١ يا ١٢ هـ . ق ٣٧٧
- مصطلحات القراءات المستحسنة والقراءات الغير المستحسنة: ملا محمد صادق بن محمد قارى، سده ١١ يا ١٢ هـ . ق ٤١٦
- منظومة في فضل التجويد والترتيل: ملا محمد صادق بن محمد قارى، سده ١١ يا ١٢ هـ . ق ٤٣٦
- الاوقاف اللوازم عن السجاوندى والجزري:؟، سده ١٢ هـ . ق . يا قبل از آن ٢٣٥
- القراءة والتجويد:؟، سده ١٢ هـ . ق . يا قبل از آن ٣٧٠
- سده ١٢ هـ . ق .
- الدرّة: خليل؟، پيش از ١١٦٩ هـ . ق ٣٠٨
- زبدة العرفان في وجوه القرآن: بالوى، دهه ٣١٣
- آخر ع ١ / ١١٧٢ هـ . ق ٣١٣
- متقن الرواية في علوم القراءة والدراية: محمد صادق بن احمد، دوشنبه ع ١ / ١١٩٥ هـ . ق ٤٠٨
- أسرار التجويد: شيخ احمد احسائي، ٣ ج

٢ / ١١٩٩ هـ . ق . ٢١٨
- إرشاد الطلبة إلى شواهد الطيبة: علي
منصوري، سده ١٢ هـ . ق . ٢١٧
- فرش الحروف:؟، قبل از سده ١٣ هـ . ق . ٣٦٢

- سده ۱۳ هـ . ق .
- شرح المقدمة الجزرية:؟ سده ۱۳ هـ . ق . يا
قبل از آن ۳۴۵
- حلية المرتلين في تجويد القرآن المبين:
محمد علي بن محمد حسين بهشتي قارى، ۱۲۰۹
هـ . ق . ۳۰۳
- شرح درج المضامين لمختار القراء:
ملا محمد جعفر استرآبادى، يكشنبه ۱۰ شوال
۱۲۲۱ هـ . ق . ۳۳۲
- تقويم اللسان في قراءة القرآن: حاج محمد
كريمخان كرمانى، ۱۲۷۲ هـ . ق . ۲۷۱
- مخازن التحف الناصرية في قراءة الائمة
الاثنى عشرية: سيد محمود بن سيد محمد فاطمي
حافظ تبريزى، رجب ۱۲۷۷ هـ . ق . ۴۱۱
- تجويد التنزيل: محمد رضا بن علي بن
محمد جعفر شريعتمدار استرآبادى، ذق ۱۲۸۰
هـ . ق . ۲۴۴
- جواهر القرآن: سيد محمود بن سيد محمد فاطمي
حافظ تبريزى، سه شنبه ۶ ج ۲ / ۱۲۸۳ هـ . ق . ۲۹۳
- شرح مناهج الترتيل: سيد محمد باقر طباطبائي
يزدى، ۲۵ ج ۲ / ۱۲۸۳ هـ . ق . ۳۴۶
- منتخب الابواب في قواعد قراءة الكتاب:
سيد محمد حسين موسى خوانسارى، شعبان
۱۲۸۳ هـ . ق . ۴۳۰
- تجويد التنزيل في علم الترتيل: علي بن
محمد جعفر شريعتمدار استرآبادى ۱۲۸۳ هـ . ق .
۲۴۴
- تجويد القرآن: محمد صالح بن محمد تقى (گويا
برغانى)، قبل از ۱۲۹۰ هـ . ق . ۲۵۴
- شرح المقدمة الجزرية: سده ۱۳ هـ . ق . يا
قبل از آن ۳۴۵
- تجويد القرآن: محمد علي آل كشكول كربلائي،
سده ۱۳ هـ . ق . ۲۴۸

- شرح الرسالة الشريفة لمحمد كاظم
الدربندي: ملا محمد شريف شيرواني تبريزي،
سده ١٣ هـ . ق. ٣٣٥
- كشف الوقوف في علل الرموز والحروف:
سيد محمد مهدي حسيني تبريزي، سده ١٣ هـ . ق.
٩٦.
- مخارج الحروف: شيخ احمد احسايني، سده ١٣ هـ
٤٠٩ . ق.
- مفاتيح التنزيل في علم التأويل والترتيل:
سيد محمود بن سيد محمد فاطمي حافظ تبريزي،
سده ١٣ هـ . ق. ٤١٦
سده ٤١٦ (؟)
- آداب قراءة القرآن وكتابه: ٢٠٧
- الابيات النجمية في مقدار المد: ٢١١
- إختلاف القراءات: حسين حسيني قارى ٢١٣
- إختلاف القراء العشرة في قراءة سورة
الاخلاص والفاتحة: ٢١٣
- أرجوزة في معرفة الوقوف: محمد بن
عبد الحكيم بغدادي ٢١٤
- أوجه القراء السبعة في (القيوم): ٢٣١
- أوقاف جبرائيل: ٢٣٢
- أوقاف الغفران: محمد بن عبد الحميد حكيم
بغدادي ٢٣٣
- الاوقاف اللازمة: ٢٣٤
- الاوقاف المنزلة اللازمة: ٢٣٥
- أوقاف النبي (ص): ٢٣٦
- التبيان في بيان القرآن: حسن بن شجاع توني
٢٤٢.
- تجويد الحروف: اسد الله قايني كربلائي ٢٤٥
- تجويد سورة الحمد وسورة التوحيد: ٢٤٥
- تجويد الفاتحة: شيخ شهيد ٢٤٥
- تجويد القرآن: احتمالا از: محمد حكيم زاده
٢٤٩.

- تجويد القرآن: عبد الغفور ٢٥٢
- تجويد القرآن (چند کتاب ناشناخته تحت همين عنوان):؟ ٢٥٧ تا ٢٦١
- التجويد المحمدى: حاج محمد قارى ٢٦٣
- تکملة حرز الامانى ووجه التهانى للشاطبي:؟
٢٧٢.

- تلخيص قراءة عاصم:؟ ٢٧٣
- جدول أسماء القراء المفردين وأسماء القراء مع روايتهم:؟ ٢٨٩
- جمع طرق رواية قالون وورش القراءة عن نافع المدني: سيد محمد موفق ابى توزينت تلمساني ٢٩٢
- جمع طرق رواية القراءة عن نافع على طريق النشر:؟ ٢٩٢
- حل الايات العشرة في رموز أسماء القراء:؟ ٣٠٢
- رموز القراء وروايتهم:؟ ٣٢١
- شرح حديث (أنزل القرآن على سبعة أحرف):؟ ٣٢٦
- شرح حرز الامانى ووجه التهانى للشاطبي:؟ ٣٢٩
- شرح المقدمة الجزرية:؟ ٣٤٥
- الشفاء في علل اختلاف القراء: احمد بن محمد حريري ٣٤٨
- صفات الحروف:؟ ٣٥١
- فرش الحروف:؟ ٣٦١
- قانون قراءات القراء العشرة:؟ ٣٦٧
- القراءة (رسالة في بيان مهمات -):؟ ٣٦٩
- القراءة والتجويد (رسالة في -):؟ ٣٧٠
- قواعد القراءة:؟ ٣٧٧
- القول السديد في أحكام التجويد:؟ ٣٧٩
- كنز الرموز في وقف حمزة على المهموز: محمد بن على حسيني جرجاني ٣٩٨
- مخارج الحروف:؟ ٤١٠
- مخارج الحروف: محمد كاظم قارى شيرازى .٤١٠
- المصحف المودع فيه القراءات والعلوم الاخرى القرآنية:؟ ٤١٣
- الوقوف: حسن بن شجاع تونى ٤٥٠
- الوقوف:؟ ٤٥٨

- وقوف القرآن: ؟: ٤٦٠

(٤٧٥)

(٤٧٦)

فهرست مؤلفین
با اشاره به نام کتابهای آنها

(۴۷۷)

(٤٧٨)

فهرست مؤلفين با اشاره به نام كتابهاى آنها
آقحصارى:

- شرح الدر اليتيم في علم التجويد للبركوى (٣٣٤)
آل كشكول كربلايى = محمد على آل كشكول
كربلايى.

ابن ابى مريم:

- الموضح في القراءات الثمان (٤٣٧)

ابن ام قاسم:

- المفيد في شرح (عدة المجيد) لعلم الدين

السخاوى (٤٢١)

ابن جزرى = شمس الدين محمد جزرى.

ابن سراج = جعبرى.

ابن فيرة بن خلف شاطبى = أبو محمد، أبو القاسم
شاطبى.

ابن قاصح عذرى:

- سراج القارى المبتدى وتذكرة المقرئ المنتهى

في حل قصيدة الشاطبى (٣٢٤)

- قررة العين في [من] الفتح والامالة بين اللفظين

(٣٧٢)

- مصطلح الاشارات في القراءات الزوائد الثلاثة

عشر المروية عن الثقات (٤١٥)

- نزهة المشتغلين في أحكام النون الساكنة

والتنوين (٤٤٠)

ابن القباقبى = محمد بن خليل بن ابى بكر محمد

قباقبى.

ابن الموقع = شعله.

ابن ناظم = احمد بن محمد جزرى.

ابن النجار، شمس الدين، أبو عبد الله محمد بن احمد

بن داود دمشقى شافعى مقرئ:

- الافهام في شرح باب وقف حمزة وهشام

(٢٢٩)

أبو الحسن ابراهيم بقاعى:

- تكليم الخبير في تعليم الصغير (٢٧١)

أبو الحسين نصر فارسي شيرازى:
- الجامع في ذكر قراءات القراء العشرة
(٢٨٧)

أبو شامة عبد الرحمن بن اسماعيل بن ابراهيم بن
عثمان ابن ابى بكر بن عباس مقدسي دمشقي
شافعي:

- براز المعاني من حرز الامانى ووجه التهانى في
القراءات السبع للسبع المثانى (٢٠٨)

أبو العباس، ابراهيم بن عمر بن ابراهيم = جعبرى.
أبو عبد الله، احمد سيارى:

- التنزيل والتحريف (٢٧٥)

أبو عبد الله، شمس الدين، محمد بن احمد بن داود
دمشقي شافعي مقرى = ابن النجار.

أبو القاسم، قاسم بن فيرة بن خلف شاطبى =
أبو محمد، أبو القاسم قاسم بن فيرة بن خلف شاطبى.
أبو عمرو، عثمان دانى:

- التحديد في الاتقان والتجويد (٢٦٧)
- التيسير في القراءات السبع (٢٨١)
- المكتفى في الوقف والابتداء (٤٢٩)
أبو محمد، أبو القاسم قاسم بن فيرة بن خلف
شاطبي:

- حرز الامانى ووجه التهانى (٢٩٤) - القصيدة الشاطبية
أبو محمد، عبد الله بن احمد همداني حنفى:
- عمدة القراء وعدة الاقراء في شرح قصيدة في
الفرق بين الضاد والظاء [في القرآن العظيم]
(٣٥٧)

أبو مزاحم، موسى بن عبيدالله خاقاني بغدادى:
- رموز القراء ورواتهم (منظومة في) (٣١٩)
- قصيدة في التجويد (٣٧٥)
أبو نصر، محمد بن على ذ:
- قراءة القرآن (رسالة في -) (٣٧١)
أبو يحيى، زكريا انصاري:

- الدقائق المحكمة في شرح المقدمة (٣١٣)
احسائي = احمد بن زين الدين احسائي
احمد بن احمد بن بدر الدين طيبى صالحى دمشقى
شافعى:

- بلوغ الامانى في قراءة ورش من طريق
الاصبهانى (٢٤٠)
- التنوير [الزائد على ما في الحرز والنشر والتيسير]
(٢٧٨)

احمد بن زين الدين احسائي:
- أسرار التجويد (رسالة في كشف بعض) (٢١٨)
- مخارج الحروف (رسالة في -) (٤٠٩)
احمد سيارى = أبو عبد الله احمد سيارى.
احمد شهرزورى = شرف الدين احمد شهرزورى.
احمد بن محمد جزرى (ابن ناظم):
- الحواشى المفهمة في شرح المقدمة (٣٠٦)
احمد بن محمد حريري:
- الشفاء في علل اختلاف القراء (٣٤٨)

احمد بن مصطفی بن خلیل = طاش کبری زاده.
 اخلاطی = یوسف بن علی خلایطی.
 ازهری = خالد بن عبد الله ازهری.
 استرآبادی = عماد الدین علی قاری استرآبادی.
 استرآبادی = محمد جعفر استرآبادی.
 استرآبادی = محمد رضا بن علی بن محمد جعفر
 شریعتمدار استرآبادی.
 اسد الله حسینی قاینی کربلائی:
 - تجوید الحروف (۲۴۵)
 اسماعیل سرخسی (قراب)
 - الشافی فی القراءات (۳۲۶)
 بحرینی اوالی = جعفر بن کمال الدین بحرینی اوالی.
 برغانی = محمد صالح بن محمد تقی برغانی.
 برکوی = محمد بن پیرعلی.
 بغدادی = أبو مزاحم موسی بن عبد الله خاقانی.
 بقاعی = أبو الحسن ابراهیم بقاعی.
 بقری شناوی = محمد بن قاسم بقری شناوی.
 بکاری = محمد علی بکاری.
 بلیانی = شمس الدین محمد بلیانی خزرچی.
 بهشتی قاری = محمد علی بن حسین بهشتی قاری.
 پالوی:
 - زبده العرفان فی وجوه القرآن (۳۲۳)
 تاج القراء کرمانی:
 - شرح کتاب الغایة فی القراءات العشر لابی بکر بن
 مهران (۳۴۰)
 تبریزی = سید محمود بن سید محمد فاطمی حافظ
 تبریزی.
 تبریزی: محمد بن مهدی حسینی تبریزی.
 تبریزی = ملا محمد شریف شیروانی تبریزی.
 ترشیزی = سیف الدین علی شریفی ترشیزی.
 تلمسانی = سید محمد موفق (ابی توزینت).
 تونی = حسن بن شجاع تونی.
 ثعانی = علی بن سعید ثعانی.

جرجاني = محمد بن علي حسيني جرجاني.
جزري = احمد بن محمد (ابن ناظم).
جزري = محب الدين محمد.
جعبري، أبو العباس ابراهيم بن عمر بن ابراهيم
معروف به جعبري وخليلي وابن سراج:

- كنز المعاني في شرح حرز الامانى (٣٩٨)
- الواضحة في تجويد الفاتحة (٤٤٤)
- جعفر بن كمال الدين بحرینی اوالی:
- الكامل في الصناعة (٣٨١)
- جعفر بن مكى = محب الدين جعفر بن مكى موصلی.
- جلال الدين سيوطی:
- شرح حرز الامانى ووجه التهانى للشاطبي (٣٢٧)
- جلال الدين محلی:
- الفصول العشرة في ضوابط قراءة أبى عمرو البصري (٣٦٤)
- جمال الدين محمد قوشی:
- الوقف على بعض الحروف والالفاظ في سورة الفاتحة (٤٤٦)
- حاج محمد قارى:
- التجويد المحمدى (٢٦٣)
- حاج محمد كريمخان كرماني:
- تقويم اللسان في قراءة القرآن (٢٧١)
- حافظ تبریزی = سيد محمود بن سيد محمد فاطمي حافظ تبریزی.
- حائرى ترشيزی = سيف الدين على شريفى حائرى ترشيزی.
- حر عاملي = محمد بن حسين بن عاملي حريري = احمد بن محمد حريري.
- حسن بن شجاع تونى:
- التبيان في بيان القرآن (٢٤٢)
- المفيد في علم التجويد (٤٢٢)
- الوقوف (٤٥٠) حسنى اصفهاني = عباد بن احمد حسنى اصفهاني.
- حسين حسيني قارى:
- - إختلاف القراءات (٢١٣)
- حسين صغناقى [سغناقى]:
- منتقى اللئالى ومرتقى التعالى (٤٣٢)
- حسين بن عثمان:
- منهاج النشر في القراءات العشر (٤٣٦)

حسين بن محمد مقرئ:
- ماءات القرآن على ترتيب السور (الكفاية في -)
(٤٠٣)

حسين بن مفلح صيمري:
- الوقف الواجب والوصل الواجب (٤٤٨)
حسيني = اسد الله حسيني قايني كربلائي.
حسيني = عبد الجليل بن احمد قارى حسيني.
حسيني تبريزي = محمد بن مهدي حسيني تبريزي.
حسيني جرجاني = محمد بن علي حسيني جرجاني.
حسيني قارى = حسين حسيني قارى.
حكيم بغدادي = محمد بن عبد الحكيم حكيم بغدادي.
حكيم زاده = محمد حكيم زاده.
خاطر = زين الدين أبو علي خاطر.
خاقاني بغدادي = أبو مزاحم موسى بن عبيدالله.
خالد بن عبد الله ازهرى:
- الحواشى الازهرية في حل ألفاظ المقدمة
الجزرية (٣٠٤)

خزرجي = شمس الدين محمد بلبانى خزرجي.
خلاطى = يوسف بن علي خلاطى.
خليل:
- الدرّة (٣٠٨)

خوانسارى = سيد محمد حسين موسى خوانسارى.
خليلي = جعبرى.
دانى = أبو عمرو عثمان دانى.
دشتكى = غياث الدين منصور دشتكى.
دمشقي شافعي مقرئ، شمس الدين أبو عبد الله
محمد بن احمد = ابن النجار.

رازى حسيني = عبد الجليل بن احمد قارى حسيني.
زشكى = أبو نصر محمد بن علي.
زكريا انصاري = أبو يحيى زكريا انصاري.
زين الدين أبو علي خاطر:

- اصول قراءة أبى عمرو (قصيدة في -) (٢٢٣)
سجاوندى = محمد بن طيفور سجاوندى.

سخاوى = علم الدين على بن محمد سخاوى.
سراج الدين عمر بن قاسم بن محمد على انصاري
معروف به (نشار):
- البدور الزاهرة في القراءات العشر المتواترة
(٢٣٩)

- سرخسي = اسماعيل سرخسي (قرا ب).
 سغناقي = حسين صغناقي.
 سمرقندي = محمد بن محمود سمرقندي.
 سياري = أبو عبد الله احمد سياري.
 سيد محمد حسين موسى خوانساري:
 - منتخب الابواب في قواعد قراءة الكتاب (٤٣٠)
 سيد محمد موفق (ابي توزينت) تلمساني:
 - جمع طرق راوية قالون وورش القراءة عن نافع
 المدني (٢٩٢)
 سيد محمود بن سيد محمد فاطمي حافظ تبريزي:
 - جواهر القرآن (٢٩٣)
 - مخازن التحف الناصرية في قراءة الائمة الاثني
 عشرية (٤١١)
 - مفاتيح التنزيل في علم التأويل والترتيل (٤١٦)
 سيف الدين علي شريفى حائري ترشيزي:
 درج المراد (٣١١)
 سيوطي = جلال الدين سيوطي.
 شاطبي = أبو محمد أبو القاسم قاسم بن فيرة بن خلف.
 شريعتمدار استرآبادي = محمد رضا بن علي بن
 محمد جعفر شريعتمدار استرآبادي.
 شريفى حائري ترشيزي = سيف الدين علي شريفى
 حائري ترشيزي.
 شرف الدين احمد شهرزوري همداني تبريزي
 كوراني:
 كشف الاسرار عن قراءات الائمة الاخيار (٣٩١)
 شعله، شمس الدين أبو عبد الله محمد بن احمد بن
 محمد موصلبي حنبلي معروف به (شعله) و
 (ابن الموقع):
 - الشمعة المضيئة بنشر القراءات السبعة المرضية
 (٣٤٩)
 - قصيدة في الراءات واللامات (٣٧٦)
 - كاشف الرموز في وقف حمزة على المهموز
 (٣٧٩)

- كنز المعاني في شرح حرز الاماني (٤٠١)
- شمس الدين، أبو عبد الله محمد بن احمد بن داود
دمشقي شافعي = ابن النجار.
- شمس الدين أبو عبد الله محمد بن احمد بن محمد
موصلي حنبلي = شعله.
- شمس الدين محمد بلباني خزرجي:
- الفوائد الحسان في الادغام للحروف السواكن
والبيان (٣٦٤)
- شمس الدين محمد ابن جزري:
- تحبير التيسير (٢٦٤)
- تقريب النشر في القراءات العشر (٢٦٩)
- الدرر المضيئة في قراءة الائمة الثلاثة المرضية
(٣٠٩)
- طيبة النشر في القراءات العشر (٣٥٣)
- مختصر النشر في القراءات العشر (٤١١)
- منجد المقرئين ومرشد الطالبين (٤٣٣)
- النشر في القراءات العشر (٤٤٠)
- شناوى = محمد بن قاسم بقري شناوى.
- شهرزورى = شرف الدين احمد شهرزورى.
- شيخ حر عاملي = محمد بن حسن بن على حر عاملي.
شيخ شهيد:
- تجويد الفاتحة (٢٤٦)
- شيخ محمد محسن شمس الدين قارى كاظمي
معروف به شيخ محمد قارى يا ملا محمد قارى:
- الرسالة السليمانية في بيان الآيات والرسوم
القرآنية (٣١٧)
- مفتاح الفرقان في بيان الوقوف ورسم القرآن
(٤١٧)
- نور النور في قراءة عاصم المشهور (٤٤٣)
- شيرازى قارى = محمد كاظم شيرازى قارى.
- شيروانى تبريزى = ملا محمد شريف شيروانى
تبريزى.
- صغناقى = حسين صغناقى.

صيمرى = حسين بن مفلح صيمرى.
طاش كبرى زاده، عصام الدين أبو الخير احمد بن
مصطفى بن خليل:
- شرح المقدمة الجزرية (٣٤١)
طبائى يزدى = محمد باقر طبائى يزدى.
طبلاوى = منصور طبلاوى.

- عبد بن احمد حسنى اصفهاني:
- كاشف المعاني في شرح حرز الامانى (٣٨٠)
- عبد الجليل بن احمد قارى رازى حسيني:
- الفوائد في شرح القصيدة الجزرية في التجويد (٣٦٦)
- عبد الغفور:
- تجويد القرآن (٢٥٢)
- عبد الله بن احمد = أبو محمد عبد الله بن احمد همداني حنفى.
- عثمان داني = أبو عمرو عثمان داني.
- عذرى = ابن قاصح عذرى.
- عصام الدين أبو الخير = طاش كبرى زاده.
- علم الدين على بن محمد سخاوى:
- عمدة المفيد وعدة المجيد في معرفة لفظ التجويد (٣٨٥)
- على بن سليمان بن عبد الله منصوري مصرى:
- إرشاد الطلبة إلى شواهد الطيبة (٢١٧)
- على بن سعيد ثعانى:
- الاوقاف الازمة وعلامتها (٢٣٤)
- على بن شمس الدين قارى:
- تلخيص النشر في القراءات العشر لابن الجزرى (٢٧٤)
- على بن محمد = علم الدين على بن محمد سخاوى.
- عماد الدين على قارى استرآبادى:
- إرشاد الاذهان إلى تجويد القرآن (٢١٥)
- أصول قراءة ابن عامر بروايتي ابن ذكوان و هشام (٢٢٢)
- أصول قراءة ابن كثير بروايتي البزى وقنبل (٢٢٢)
- أصول قراءة ابى عمرو بروايتي الدوري والسوسى (٢٢٤)
- أصول قراءة حمزة بروايتي خلف وخلاد (٢٢٥)
- أصول قراءة الكسائي بروايتي الدوري و

- ابی الحارث (۲۲۶)
- أصول قراءة نافع من روايتي قالون وورش
(۲۲۷)
- تجويد القرآن (۲۵۳)
- رسم القرآن (۲۶۸)
- عمادي = محمد بن عمر حافظ عمادي.
- عمر بن قاسم بن محمد علی = سراج الدين عمر بن قاسم.
- غياث الدين منصور دشتکی:
- آداب قراءة القرآن (۲۰۷)
- فارسي شیرازی = أبو الحسين فارسي شیرازی.
- فاطمي حافظ تبریزی = سيد محمود بن سيد محمد.
- قاری = حاج محمد قاری.
- قاری = حسين حسيني قاری.
- قاری = علی بن شمس الدين.
- قاری = محمد علی بن حسين بهشتی قاری.
- قاری = محمد کاظم شیرازی قاری.
- قاری = ملا علی قاری.
- قاری = ملا محمد صادق بن محمد قاسم قاری.
- قاری استرآبادی = عماد الدين علی قاری استرآبادی.
- قاری رازی حسيني = عبد الجليل بن احمد.
- قاری کاظمي = شيخ محمد محسن شمس الدين قاری کاظمي.
- قاسم بن فيرة بن خلف = أبو محمد، أبو القاسم قاسم شاطبي.
- قاضی سعيد مفيد قمی:
- الكشف عن القراءات السبع (۳۹۲)
- قائنی = اسد الله حسيني قائنی کربلائی.
- قرا ب = اسماعيل سرخسي.
- قمی = قاضی سعيد مفيد قمی.
- قوشی = جمال الدين محمد قوشی.
- قيسی = مکی بن ابی طالب.
- کاظمي = شيخ محمد محسن شمس الدين قاری

کاظمی .
کربلائی = اسد اللہ حسینی قاینی .
کربلائی = محمد علی آل کشکول کربلائی .
کرمانی = تاج القراء کرمانی .
کرمانی = حاج محمد کریمخان کرمانی .
کورانی = شرف الدین احمد شہرزوری .

- محب الدين جعفر بن مكى:
- الكامل الفريد في التفريد والتجريد (٣٨٤)
- محب الدين محمد جزرى:
- شرح الدرّة المضيئة في قراءة الائمة الثلاثة المرضية (٣٣١)
- محلى = جلال الدين محلى.
- محمد بن احمد بن داود دمشقي شافعي مقرئ = ابن النجار.
- محمد باقر طباطبائي يزدي:
- شرح مناهج الترتيل (٣٤٦)
- محمد جزرى = محب الدين محمد جزرى.
- محمد جعفر استرآبادى:
- شرح درج المضامين لمختار القراء (٣٣٢)
- محمد حكيم زاده:
- تجويد القرآن (رسالة في -) (٢٤٩)
- محمد بن پيرعلى بر كوى:
- الدر اليتيم في علم التجويد (٣١٢)
- محمد بن حسن بن على حر عاملي معروف به (شيخ حر عاملي):
- تواتر القرآن (٢٧٩)
- محمد بن خليل بن ابى بكر بن محمد قباقيبى حلبى مقدسى شافعي:
- إيضاح الرموز ومفتاح الكنوز (٢٣٧)
- محمد رضا بن على بن محمد جعفر شريعتمدار استرآبادى:
- تجويد التنزيل (٢٤٤)
- محمد صادق بن احمد:
- متقن الرواية في علوم القراءة والدراية (٤٠٨)
- محمد صالح بن محمد تقى برغانى:
- تجويد القرآن (٢٥٤)
- محمد بن طيفور سجاوندى:
- الوقوف (٤٥٠)
- الوقوف اللازمة (٤٦٣)

- محمد بن عبد الحكيم حكيم بغدادى:
- أرجوزة في معرفة الوقوف (٢١٤)
  - أوقاف الغفران (منظومة في -) (٢٣٣)
  - محمد بن على حسيني جرجاني:
  - أحكام الهمزة في الآيات (٢١١)
  - الضوء المنير في الادغام الكبير والصغير (٣٥١)
  - عدة النجاحات في تسهيل الهمزات (٣٥٥)
  - كنز الرموز في وقف حمزة على المهموز (٣٩٨)
  - محمد على آل كشكول كربلائي:
  - تجويد القرآن (٢٤٨)
  - محمد على بكارى:
  - شرح منظومة في ما وصل من الهمزات وما قطع منها (٣٤٧)
  - المفيدة (٤٢٠)
  - محمد على بن حسين بهشتى قارى:
  - حلية المرتلين في تجويد القرآن المبين (٣٠٣)
  - محمد بن على زشكى = أبو نصر محمد بن على.
  - محمد بن عمر حافظ عمادى:
  - مبرز المعاني في شرح حرز الاماني ووجه التهاني (٤٠٤)
  - محمد فيض الله:
  - فرضية التجويد (رسالة في -) (٣٦٣)
  - محمد بن قاسم بقرى شناوى:
  - القواعد المقررة والفوائد المحررة (٣٧٧)
  - محمد قوشى = جمال الدين محمد قوشى.
  - محمد كاظم شيرازى قارى:
  - مخارج الحروف (منظومة في -) (٤١٠)
  - محمد بن محمود سمرقندى:
  - الاختلاف في رواية قراءة عاصم (٢١٢)
  - روح المزيد في شرح العقد الفريد في نظم التجويد (٣٢٢)
  - شرح القصيدة الفائحة في تجويد الفاتحة (٣٣٨)
  - العقد الفريد في نظم التجويد (٣٥٥)

- المبسوط في القراءات السبع والمضبوط من
إضاءات الطبع (٤٠٥)

محمد بن مهدي حسيني تبريزي:

- كشف الوقوف في علل الرموز والحروف (٣٩٦)

مفيد قمى = قاضي سعيد مفيد قمى.

مقدسي = محمد بن خليل بن ابي بكر محمد قباقي.

- مقرى = حسين بن محمد مقرى.
مكى بن ابى طالب قيسى:
- الرعاية لتجويد الرواية وتحقيق لفظ التلاوة
(٣١٨)
ملا على قارى:
- المنح الفكرية في شرح المقدمة الجزرية (٤٣٤)
ملا محمد شريف شيروانى تبريزى:
- شرح الرسالة الشريفة لمحمد كاظم الدرندى
(٣٣٥)
ملا محمد صادق بن محمد قاسم قارى (حومه):
- تفصيل تواريخ وفات المؤلفين في فن القراءة
(٢٦٨)
- مصطلحات القراءات المستحسنة والقراءات الغير
المستحسنة (٤١٦)
- منظومة في فضل التجويد (٤٣٦)
ملا محمد قارى = شيخ محمد محسن شمس الدين
قارى كاظمي.
منصور دشتكى = غياث الدين منصور دشتكى.
منصور طبلاوى:
- بيان المشكلات على المبتدئين من جهة التجويد
في القرآن المبين (٢٤١)
- مرشدة المشتغلين في أحكام النون الساكنة
والتنوين (٤١٢)
- المقدمة في علم القراءة (٤٢٩)
- هداية القارى في كلام الباري (٤٦٣)
منصور مصرى = على بن سليمان بن عبد الله
منصوري مصرى.
موسوى خوانسارى = سيد محمد حسين موسوى
خوانسارى.
موسى بن عبيدالله خاقاني = أبو مزاحم.
موصلي = شعله.
موصلي = محب الدين جعفر بن مكى موصلي.
نشار = سراج الدين عمر بن قاسم بن محمد على

- انصاري.
نصر فارسي شيرازى = أبو الحسن نصر.
هرکانى:
- الدرّة المضيئة (٣٠٩)
همداني = شرف الدين احمد شهرزورى.
همداني حنفى = أبو محمد عبد الله بن احمد همداني
حنفى
يزدى = محمد باقر طباطبائي يزدى
يعقوب بن بدران:
رموز القراء ورواتهم (منظومة في -) (٣٢٠)
يوسف بن علي خلاطى
- تجويد القرآن (٢٥٠)
- كشف المعاني في شرح حرز الامانى (٣٩٤)

(٤٨٦)

فهرست الفبایی
نسخه های خط مؤلف

(۴۸۷)

(٧٧٤)

- فهرست الفبايي نسخه هاي خط مؤلف
- * اسرار التجويد: شيخ احمد احسائي ٢٢٠
- * تجويد التنزيل: محمد رضا بن علي بن محمد جعفر
- (شريعتمدار) استرآبادى ٢٤٤
- * تجويد التنزيل في علم الترتيل: علي بن محمد جعفر (شريعتمدار) استرآبادى ٢٤٥
- * تجويد القرآن: محمد علي آل كشكول كربلائي
- ٢٤٨.
- * تجويد القرآن (رسالة في): ٢٥٥
- * جواهر القرآن [في تجويد الفرقان]: سيد محمود بن سيد محمد فاطمي حافظ تبريزى ٢٩٤
- * الحواشى المفهومة في شرح المقدمة الجزرية: احمد بن محمد بن جزرى (ابن ناظم) ٣٠٧
- * زبدة العرفان في وجوه القرآن: حامد بن حاج عبد الفتاح پالوى ٣٢٣
- * شرح درج المضامين لمختار القراء: ملا محمد جعفر استرآبادى ٣٣٣
- * شرح مناهج الترتيل: سيد محمد باقر طباطبائي
- يزدى ٣٤٧
- * شرح منظومة في ما وصل من الهمزات وما قطع منها: محمد علي بكارى ٣٤٩
- * الكشف عن القراءات السبع: قاضى سعيد قمى ٣٩٤
- * متقن الرواية في علوم القراءة والدراية: محمد صادق بن احمد ٤٠٩
- * مخازن التحف الناصرية في قراءة الائمة الاثنى عشرية: سيد محمود بن سيد محمد فاطمي تبريزى
- ٤١١.
- * المفيدة: محمد علي بكارى ٤٢١
- * منتخب الابواب في قواعد قراءة الكتاب: سيد محمد حسين موسى خوانسارى ٤٣١

(٤٩٠)

فهرست اسامی
نسخ

(۴۹۱)

(٤٩٢)

فهرست اسامى نساخ

الف

ابراهيم اركوبى: حرز الامانى ووجه التهانى ٢٩٨
ابراهيم بن اسماعيل عدوى قرشي: الدقائق
المحكمة في شرح المقدمة ٣١٥
ابراهيم بن حاج احمد: حرز الامانى ووجه التهانى
٣٠٠.

ابراهيم بن شيخ جان: المبسوط في القراءات السبع
من إضاءات الطبع ٤٠٧
ابراهيم بن محمد كريم كرمانى: تقويم اللسان في
قراءة القرآن ٢٧١

ابراهيم حمدى بن محمد بن عثمان: إرشاد الطلبة
إلى شواهد الطيبة ٢١٨

ابراهيم رازى: التيسير في القراءات السبع ٢٨٥
أبو بكر بن شرف الدين ابن الحاج محمد قره
عشاوى اموى شافعي: حرز الامانى ووجه التهانى
٢٩٨.

أبو بكر على بن ابى الخير محمود بن ابى نعيم خضر
بن ابى البركات احمد رارانى اصفهاني: الكفاية
في مآءات القرآن على ترتيب السور ٣٩٧
أبو طالب بن احمد بن محمود، معروف به (حافظ):

إبراز المعاني من حرز الامانى ووجه التهانى في
القراءات السبع للسبع المثاني

أبو طالب محمد امين بزاز: الوقوف ٤٥٠
أبو الغنائم أسعد مطهر بن احمد تميمي

أصفهاني وضحات الثمان ٤٣٩

أبو الفتوح محمد بن عطاء الله بن عبد الكريم بن
نصرالله جرهى سبزوارى: كنز المعاني في شرح

حرز الامانى ٤٠٠

أبو المعالى موسى حسيني: أرجوزة في معرفة

الوقوف ٢١٥

أبو المعالى موسى حسيني: تجويد القرآن ٢٥٠

احمد بركللى: المنح الفكرية في شرح المقدمة الجزرية

.٤٣٥

احمد بن زين الدين: المفيد في علم التجويد ٤٢٤
احمد بن شعبان: جمع طرق رواية القراءة عن نافع
على طريق النشر ٢٩٣
احمد بن شعبان: شرح القصيدة الفاتحة في تجويد
الفاتحة ٣٤٠

احمد بن شعبان: المقدمة الجزرية ٤٢٦
احمد بن عثمان مهيني حميدي تنوحي: التيسير في
القراءات السبع ٢٨٣

احمد بن علي بن حسن شامى عاملي: أصول قراءة
ابن كثير بروايتي البزى وقنبل ٢٢٣
احمد بن علي بن حسن شامى عاملي: أصول قراءة
الكسائي بروايتي الدوري وأبى الحارث ٢٢٦
احمد بن علي بن حسن شامى عاملي: تلخيص قراءة
عاصم ٢٧٤

احمد بن علي بن حسن شامى: المقدمة الجزرية ٤٢٨

احمد بن محمد: الدر اليتيم في علم التجويد ٣١٣
احمد بن محمد: شرح الدر اليتيم في علم التجويد
للبركوى ٣٣٤

احمد بن محمد بن المنادهللى شافعى ازهرى،
معروف به (كونسى): الحواشى المفهومة فى
شرح المقدمة ٣٠٧

احمد بن محمد بن ناصر بن ابراهيم: تقريب النشر
فى القراءات العشر ٢٧٠

احمد حافظ: كشف المعانى فى شرح حرز الامانى ٣٩٥
اسعد بن محمد بن احمد بن محمد بن محمود بن
احمد بن محمد كرمانى: كنز المعانى فى شرح
حرز الامانى ٤٠٠

اسكندر بن اسد الله: الدر اليتيم فى علم التجويد ٣١٣
اسكندر بن اسد الله: شرح الرسالة الشريفة لمحمد
كاظم الدربنى ٣٣٥

اسماعيل بن خليل: الحواشى المفهومة فى شرح
المقدمة ٣٠٧

امام بن جلال كرمانى: إبراز المعانى من حرز الامانى و
وجه التهانى فى القراءات السبع للسبع المثانى ٢١٠
امين الدين بن جمال الدين محمد بن مولانا على
اصفهانى: الوقوف ٤٥٤

امين بن فخر الدين: أصول قراءة ابن عامر بروائى
ابن ذكوان وهشام ٢٢٢

امين بن فخر الدين: أصول قراءة أبى عمرو ٢٢٤
امين بن فخر الدين: أصول قراءة أبى عمرو بروائى
الدورى والسوسى ٢٢٤

امين بن فخر الدين: أصول قراءة نافع من روائى
قالون وورش ٢٢٧

ب

بهاء الدين على: شرح القصيدة الفائحة فى تجويد
القرآن ٣٤٠

ت

تاج الدين بن محمد بن حمزة بن زهرة حسيني

فوعى: تجويد القرآن ٢٥٢

ج

جعفر بن احمد بن على ملجوهى حسنى: التيسير في
القراءات السبع ٢٨٤

جعفر بن حسن حسيني عاملي: الحواشى المفهومة
في شرح المقدمة ٣٠٧

جعفر بن شيخ عبد على قريشي: تجويد الحروف
.٢٤٥

جعفر بن شيخ عبد على قريشي: صفات الحروف
.٣٥١

جلال الدين بن محمد بن حاجى على طالب: المبسوط
في القراءات السبع من إضاءات الطبع ٤٠٧

جمال الدين بن... عباس ركابي: المفيد في علم
التجويد ٤٢٣

جمال الدين قارى حسيني: النشر في القراءات العشر
.٤٤٢

جيلاني بن عبد الله بن على بن احمد سفياني جلالى
فجاجى: كنز المعاني في شرح حرز الامانى ٤٠٢

ح

حاج احمد قسطمونى: الدقائق المحكمة في شرح
المقدمة ٣١٥

حاج محمد حسين كاشانى: تقريب النشر في القراءات
العشر ٢٧١

حاجى بن على بن محمود بن حاجى محمد مطلق
اصفهاني: طيبة النشر في القراءات العشر ٣٥٤

حافظ نظام بن محمود.. بن محيى الدين بن

بدر الدين: حرز الامانى ووجه التهاني ٢٩٨

حبيب بن اولياء بن مصطفى بن امير يوسف:

حرز الامانى ووجه التهاني ٢٩٦

حسام الدين بن احمد: الوقف على بعض الحروف و

الالفاظ من سورة الفاتحة ٤٤٦

حسن بن خميس بن راشد بن عبد على: التيسير في

القراءات السبع ٢٨٤

حسن بن شيخ احمد بن شيخ محمود بن جمعة بن

(٤٩٤)

محمود بن نعمت الله صيمرى جزائري: تجويد

القرآن ٢٥٦

حسن ظهير بن فاضل ظهير حسيني كور سرخى: المفيد في علم التجويد ٤٢٣

حسن ظهير بن فاضل ظهير حسيني كور [كوه]

سرخى: المقدمة الجزرية ٤٢٥

حسن بن على: التيسير في القراءات السبع ٢٨٤

حسين بن حاتم: الحواشى المفهومة في شرح المقدمة

٣٠٧.

حسين بن حاج كاشانى: طيبة النشر في القراءات

العشر ٣٥٤

حسين بن حاجى: أصول قراءة ابن عامر بروايتي

ابن ذكوان وهشام ٢٢٢

حسين بن عثمان حافظ سروى: الجامع في ذكر

قراءات القراء العشرة ٢٨٨

حسين بن عثمان حافظ سروى: شرح المقدمة

الجزرية ٣٤٥

حسين بن عثمان حافظ سروى: الكفاية في ماءآت

القرآن على ترتيب السور ٣٩٨

حسين بن عثمان حافظ سروى: الوقف على كلا و

الابتداء به وأقسام الماءآت ٤٤٧

حسين بن محمد باقر قارى: الوقوف ٤٥٥

خ

خليل بن احمد توتاوى: المقدمة الجزرية ٤٢٧

د

درويش جهين بن مصطفى: تحبير التيسير ٢٦٧

درويش بن محمد على: مبرز المعاني في شرح

حز الأمانى لتهانى ٤٠٤

درويش عبد الله: الدقائق المحكمة في شرح المقدمة

٣١٥.

درويش على بن شيخ شمس الدين كاظمي:

حز الامانى ووجه التهانى ٢٩٨

درويش محمد بن مولى على والدين واشجردى:

مبرز المعاني في شرح حز الامانى ووجه التهانى ٤٠٤

ز

زين العابدين حسيني: شرح المقدمة الجزرية ٣٤٥
زين العابدين محمد: المبسوط في القراءات السبع من
اضاءات الطبع ٤٠٧
زين العابدين محمد بن محمد خطيب اتكاوى: سراج
القارى المبتدى وتذكرة المقرئ المنتهى في حل
قصيدة الشاطبي ٣٢٥

س

سيد اسماعيل حسيني: حرز الامانى ووجه التهاني ٣٠١
سيد محمد باقر بن قوام الدين محمد بن مفيد
موسوى استرآبادى: شرح درج المضامين لمختار
القراءة ٣٢٤
سيد محمد تقى بن حسين طبري استرآبادى: المفيد
في علم التجويد ٤٢٣
سيد محمد حسين بن كاظم علوى فاطمي حسنى
حسيني طباطبائي حافظ سلطان القراء:
حرز الامانى ووجه التهاني ٣٠١
سيد محمد بن سيد شيخ عثمان محبى قادري:
سراج القارى المبتدى وتذكرة المقرئ المنتهى في
حل قصيدة الشاطبي ٣٢٥
سيد محمد فؤادى: زبدة البيان في وجوه القرآن
٣٢٣.
سيد نعمت الله جزائري: حرز الامانى ووجه التهاني
٢٩٧.
سعيد بن عثمان بن يحيى: المكتفى في الوقف و
الابتداء ٤٢٩
سليمان عبد الله حطى: الكامل في الصناعة ٣٨٤
ش
شاه رضا حيدر كهنموئى: هداية القارى في كلام
الباري ٤٦٤
شمس الدين بن حيدر سوركى: الوقوف: ٤٥٤
شيخ محمد ابن حاج ملا حسين خوسفى: القراءة
٣٦٩.

(٤٩٥)

شمس الدين محمد بن عبد علي بن شمس الدين بن
اسفنديار: الوقوف ٤٥٣

شمس الدين محمد بن محمد بن ابي بكر بن
ابراهيم بن يعقوب: الشمعة المضيئة بنشر
القراءات السبع المرضية ٣٥٠

ص

صالح حسيني: الاوقاف اللازمه ٢٣٤
صالح حسيني: القصيدة الفائحة في تجويد الفاتحة
٣٧٥.

صالح حسيني: الوقوف ٤٥٩
صالح بن فالح: أصول القراءات ٢٢١
صالح بن فالح: روح المزيد في شرح العقد الفريد في
نظم التجويد ٣٢٢

ط

طالب: تجويد القرآن ٢٥٦
طبيب بن عبد الهادي: حرز الاماني ووجه التهاني ٣٠٠

ظ

ظهير بن فاضل ظهير حسيني كورسرخي:
الاختلاف في رواية قراءة عاصم ٢١٢

ع

عبد الجواد بن يوسف علي مشهدى: جدول رموز أسماء
القراء العشرة بطريق الطيبة والنشر للجزري ٢٩٢
عبد الجواد بن يوسف علي [مشهدى]: الدررة المضيئة
في قراءة الائمة الثلاثة المرضية ٣١٠
عبد الجواد بن يوسف [علي] مشهدى: طيبة النشر
في القراءات العشر ٣٥٤
عبد الجواد بن يوسف علي مشهدى: المقدمة الجزرية
٤٢٨.

عبد الحسين كرهودي: درج المراد ٣١١
عبد الخبير بن محمد مفيد رازي: حرز الاماني ووجه
التهاني ٢٩٩
عبد الخبير بن محمد مفيد رازي: شرح حرز الاماني و
وجه التهاني للشاطبي ٣٢٩

عبد الخبير بن محمد مفيد رازى: المقدمة الجزرية
٤٢٦.

عبد الرحمن بن مصطفى حسيني مصلاوى: تجويد
القرآن ٢٥٠

عبد الرحيم بن عبد الله: طيبة النشر في القراءات
العشر ٣٥٤

عبد الرحيم بن ولى محمد اردبيلي: أسرار التجويد
٢٢٠.

عبد الرحيم مازندراني: الدررة المضيئة في قراءة الائمة
الثلاثة المرضية ٣١٠

عبد الصمد محلاتي: المقدمة الجزرية ٤٢٧

عبد العزيز بن يعش تغلبى ربعى: التيسير في

القراءات السبع ٢٨٤

عبد الغنى قدسي: الدقائق المحكمة في شرح المقدمة
٣١٦.

عبد الفياض: الوقوف ٤٥٥

عبد القادر خياط ابن شيخ ياسين كفر نوراني:

حرز الامانى ووجه التهانى ٣٠٠

عبد اللطيف بن ابراهيم: القواعد المقررة والفوائد

المحررة ٣٧٩

عبد الله بن احمد بن شريف: أسرار التجويد ٢٢٠

عبد الله بن عبد اللطيف: المبسوط في القراءات السبع

من إضاءات الطبع ٤٠٧

عبد الله بن على بن فضل الله رستمان رستماني:

المبسوط في القراءات السبع من إضاءات الطبع

٤٠٨.

عبد المحسن بن محمود بن حسين اخلاطي: شرح

كتاب الغاية في القراءات العشر لابي بكر بن مهران

٣٤١.

عبد المؤمن حسيني: آداب قراءة القرآن وكتابه ٢٠٨

عبد الواحد: مرشدة المشتغلين في أحكام النون الساكنة

والتنوين ٤١٣

عبد الواحد بن اسماعيل بن محمد بن محمد بن

سراج الدين: الحواشى الازهرية في حل ألفاظ
المقدمة الجزرية ٣٠٥

(٤٩٦)

عبد الوهاب بن عبد الوهاب جرجاني: إيضاح الرموز و
مفتاح الكنوز ٢٣٨

عبد الوهاب بن عبد الوهاب جرجاني: قرّة العين في
الفتح والامالة بين اللفظين ٣٧٣

عبد الوهاب بن عبد الوهاب جرجاني: المبسوط في
القراءات السبع من إضاءات الطبع ٤٠٧

عبد الوهاب بن عبد الوهاب جرجاني: نزهة المشتغلين
في أحكام النون الساكنة والتنوين ٤٤٠

عبد الوهاب بن محمد خليف: التيسير في القراءات
السبع ٢٨٥

عثمان بن محمد على افندي: الدرّة ٣٠٩

علاء الدين ابن شيخ على حصني: المقدمة الجزرية
٤٢٦.

علاء الدين حسنوي: التيسير في القراءات السبع ٢٨٦
علاء الدين على بن اسماعيل بن على آرامي: تحبير

التيسير ٢٦٦

على اشرف مراغى: أسرار التجويد ٢٢٠

على بن حبيب [شريف]: حرز الامانى ووجه التهاني
٢٩٨.

على بن حبيب شريف: الدرّة المضيئة في قراءة

الائمة الثلاثة المرضية ٣١٠

على بن حسن [شامى عاملي]: التجويد والقراءات
٢٦٣.

على بن حسن شامى عاملي: التيسير في القراءات
السبع ٢٨٥

على بن الدريهم موصلى: إيضاح الرموز ومفتاح
الكنوز ٢٣٨

على بن شمس الدين محمد سوقى: التيسير في
القراءات السبع ٢٨٥

على بن علاء الدين ابن شيخ عبد المجيد قشى

دمياطي: حرز الامانى ووجه التهاني ٢٩٩

على علام شبراوي: الدقائق المحكمة في شرح
المقدمة ٣١٦

على بن عمر بن محمد حافظ تبريزي: شرح

حزب الاماني ووجه التهاني للشاطبي ٣٢٩

على بن محمد بن احمد بن يعقوب اذلي مقي: شرح

غاية الاختصار في اصول قراءة أبي عمرو

٣٣٧.

على بن محمد بن مجتبى بن محمد شريف حافظ:

الوقوف ٤٥٨

على بن محمد بن مقدم: طيبة النشر في القراءات

العشر ٣٥٤

على بن محمود بن محمد ابن شيخ محمود خيام:

الكامل الفريد في التفريد والتجريد ٣٨٥

على بن مسعود مقي بغدادي: حزر الاماني و

وجه التهاني في القراءات السبع للسبع المثاني ٢١٠

على رضا بن محمد حسيني: المقدمة الجزرية ٣٢٦

على نقي بن ملا زين العابدين قاري: التيسير في

القراءات السبع ٢٨٦

عماد بن رضا حسيني: اختلاف القراءات ٢١٣

عماد بن رضا حسيني: روح المزيد في شرح العقد

الفريد في نظم التجويد ٣٢٢

عمر بن ابراهيم شافعي صفدي: الدقائق المحكمة

في شرح المقدمة ٣١٥

غ

غلام حسين بن شمس الدين على افيني: التيسير في

القراءات السبع ٢٨٧

ف

فتح على بن محمد باقر: الحواشي المفهومة في شرح

المقدمة ٣٠٨

ق

قاسم بن مرتضى حسيني توني: أحكام الهمزة في

الآيات ٢١١

قاسم بن مرتضى حسيني [توني]: الضوء المنير في

الادغام الكبير والصغير ٣٥٣

قاسم بن مرتضى [حسيني] توني: عدة النجات في

تسهيل الهمزات ٣٥٥
قاسم بن مرتضى حسيني تونى: كنز الرموز في وقف
حمزة على المهموز ٣٩٨

ل

لطفعلی لواسانی: الكشف عن القراءات السبع ٣٩٤

م

مبارك بن جميل بن راشد بن جمعه بن كافي بن

محمد بن عبد الله: أقسام القراءة ٢٣٠

مبارك بن يمانيب بحراني: هداية القارى في

كلام الباري ٤٦٤

مجبعلی حسيني سبزوارى: إيضاح الرموز ومفتاح

الكنوز ٢٣٨

محمد استادى: تلخيص النشر في القراءات العشر

لابن الجزرى ٢٧٥

محمد باقر ابن حاجى ميرزا جعفر مراغى هندي:

حلية المرتلين في تجويد القرآن المبين ٣٠٣

محمد بن ابى الفضل صايفى: قراءة القرآن ٣٧١

محمد بن ابى القاسم سوزنى درگزىنى: تجويد

القرآن ٢٥٦

محمد بن احمد بن تاج الدين بن ميكائيل حسيني

هزار جريى: إيضاح الرموز ومفتاح الكنوز ٢٣٨

محمد بن احمد بن محمد مناوى شافعي: كنز المعاني

في شرح حرز الامانى ٤٠١

محمد بن احمد ناصرى: الافهام في شرح باب وقف

حمزة وهشام ٢٢٩

محمد بن جعفر بن محمد بن زهرة حسيني حلبى

فوعى: التبيان في بيان القرآن ٢٤٣

محمد ابن حاج حسن بن حسن: النشر في القراءات

العشر ٤٤٢

محمد ابن حاج سالم محمد بن سالم بن سعيد بن

عمر قدرى: كشف الاسرار عن قراءات الائمة

الاخيار ٣٩٢

محمد بن حسين بن محمد بن حسين نامابادى:

الوقوف ٤٥٣

محمد بن حسين عقيلي استرآبادى: آداب قراءة

القرآن ٢٠٧

محمد بن زين العابدين: كشف الوقوف في علل
الرموز والحروف ٣٩٦

محمد بن زين العابدين موسى: عمدة المفيد وعدة
المجيد في معرفة لفظ التجويد ٣٦١

محمد بن سلطان حسين: أصول قراءة أبي عمرو
بروايتي الدوري والسوسى ٢٢٤

محمد بن سيد حسن شافعي اشعري: القواعد
المقررة والفوائد المحررة ٣٧٨

محمد بن شيخ احمد (خادم السجادة القادرية):
القواعد المقررة والفوائد المحررة ٣٧٨

محمد بن شيخ اسماعيل: حرز الامانى ووجه التهاني
٣٠٠.

محمد ابن شيخ على مجذوب بقاعي: شرح المقدمة
الجزرية ٣٤٤

محمد بن على ابن شيخ معن مجذوب بقاعي:
الدقائق المحكمة في شرح المقدمة ٣١٦

محمد بن على بن ابى الفتح (الناركونى):
حرز الامانى ووجه التهاني ٢٩٧

محمد بن على بن احمد حسيني: الوقوف ٤٥٤

محمد بن على بن احمد حسيني: الجامع في ذكر
قراءات القراء العشرة ٢٨٨

محمد بن على بن احمد مقلورسى: المقدمة الجزرية
٤٢٦.

محمد بن على بن محمد ازرقى: حرز الامانى و
وجه التهاني ٢٩٧

محمد بن على بن محمد عاملي: عمدة المفيد وعدة
المجيد في معرفة لفظ التجويد ٣٦١

محمد بن على بن محمد عاملي: القصيدة الفاتحة في
تجويد الفاتحة (قدس رضوى) ٣٧٤

محمد بن على بن محمد عاملي: القصيدة الفاتحة في
تجويد الفاتحة (مركزي) ٣٧٤

محمد بن على بن محمد عاملي: رموز القراء و
رواتهم ٣٢١

محمد بن علي بن محمد موجر كويني عاملي:
روح المزيد في شرح العقد الفريد في نظم التجويد
٣٢٢.

محمد بن علي بن محمد موسى: المفردة لعاصم بن
أبي النجود الكوفي ٣٨٩

محمد بن فقيه روزبهان: كنز المعاني في شرح
حرز الامانى ٤٠٢

محمد بن محمد بن على.. بن سعد بن عباده
انصاري خزرجي: التيسير في القراءات السبع
٢٨٣.

محمد بن محمد بن على مغربي مكناسي: الحواشي
المفهمة في شرح المقدمة ٣٠٧
محمد بن محمد نصير هزار جريبي دانگه: أسرار
التجويد ٢٢٠

محمد بن محمد نصير هزار جريبي دانگه: مخارج
الحروف ٤١٠

محمد بن محمود بن احمد اخجندی: الشفاء في علل
اختلاف القراء ٣٤٩

محمد بن محمود نصير طوسى: حرز الامانى و
وجه التهاني ٢٩٧

محمد بن محمود نصير طوسى: الدرّة المضيئة في
قراءة الائمة الثلاثة المرضية ٣١٠

محمد بن مصطفى بن محمد بن عبد الرحمن على:
جمع طرق رواية قالون وورش القراءه عن
نافع المدني ٢٩٢

محمد بن مفتى بخارى: الوقوف ٤٥٧

محمد بن موسى بن محمد فيومى شافعي: سراج
القارى المبتدى وتذكرة المقرئ المنتهى في حل
قصيدة الشاطبي ٣٢٥

محمد بن موسى ناسخ: حرز الامانى ووجه التهاني ٢٩٧
محمد بن يحيى اريحاوى: مرشدة المشتغلين في
أحكام النون الساكنة والتنوين ٤١٣

محمد بن يحيى بن بهاء لاريجاني: الدقائق
المحكمة في شرح المقدمة ٣١٥

محمد بن يحيى بن حسيني نديدى: المقدمة
الجزرية ٤٢٩

محمد أبو الوفاء شنوانى: حرز الامانى ووجه التهاني
٢٩٩.

محمد بهاء الدين ابن شيخ عبد الغنى بن شيخ حسن
بيطار: قرّة العين في الفتح والامالة بين اللفظين
٣٧٣.

محمد تقى بن نظر على: الموضح في القراءات الثمان
٤٣٩.

محمد توفيق بن محمد راغب: تقريب النشر في
القراءات العشر ٢٧٠

محمد جعفر حسيني: التيسير في القراءات السبع ٢٨٥

محمد حسن قارى: حرز الامانى ووجه التهاني ٢٩٩

محمد حسين: الكشف عن القراءات السبع ٣٩٤

محمد حسين ابن حاجى محمد قارى: قرّة العين في

الفتح والامالة بين اللفظين ٣٧٣

محمد حسين بن علاء الدين درزى مازندراني:

المقدمة الجزرية ٤٢٧

محمد حسين بن كاظم علوى فاطمي حسنى

حسيني طباطبائي: الوقوف ٤٥٦

محمد حسين بن نانى ابن حاج عبد الرسول حسيني

زنورى: الكشف عن القراءات السبع ٣٩٤

محمد رضا ابن شيخ حر عاملي: المقدمة الجزرية

٤٢٦.

محمد شريف: المفيد في علم التجويد ٤٢٤

محمد صادق: مفتاح الفرقان في بيان الوقوف ورسوم

القرآن ٤١٨

محمد صالح بن عبد الرحيم يزدى: التنزيل و

التحريف ٢٧٧

محمد صالح بن ملا حيدر: أوقاف النبي (ص) ٢٣٨

محمد صالح بن ملا حيدر: الاوقاف المنزلة ٢٣٦

محمد صالح بن ملا حيدر: أوقاف جبرائيل

(عليه السلام) في القرآن ٢٣٣

محمد على بن فرج الله بكارى: المقدمة الجزرية ٤٢٥

محمد على بن محمد زمان حيرانى: حرز الامانى و

وجه التهاني ٢٩٨

محمد قاسم بن على بن نظرداد: إبراز المعاني من

حرز الامانى ووجه التهانى في القراءات السبع للسبع
المثانى ٢١٠
محمد قلى بن عوض قراچه داغى: أسرار التجويد
.٢٢٠

- محمد كاظم: التبيان في بيان القرآن ٢٤٣
- محمد كاظم: المقدمة الجزرية ٤٢٧
- محمد كاظم ابن سلطان حسين: تقريب النشر في
القراءات العشر ٢٧٠
- محمد كامل قصار: شرح الدرر المضيئة في قراءة
الائمة الثلاثة المرضية ٣٣٢
- محمد كويرى: المقدمة الجزرية ٤٢٧
- محمد مقيم بن شمس الدين محمد بن خواجه
حسن شيعي شيرازى: كنز المعاني في شرح
حز الامانى ٤٠٢
- محمد موسى خوانسارى: التنزيل والتحرير ٢٧٨
- محمد مؤمن: المبسوط في القراءات السبع من
إضاءات الطبع ٤٠٨
- محمد مؤمن جهرمى ابن استاد: حزر الامانى و
وجه التهانى ٢٩٩
- محمد مؤمن حسيني: حزر الامانى ووجه التهانى ٢٩٨
- محمد مؤمن بن محمد امين تبريزى: الكشف عن
القراءات السبع ٢٩٤
- محمد نوري: أسرار التجويد ٢٢٠
- محمد هاشم بن نور الدين محمد: تواتر القرآن ٢٨١
- محمود بن جمال الدين موسى خوانسارى: المفيد
في علم التجويد ٤٢٤
- محمود بن عمر بن حسين بن ابى بكر بن
ابى الحسن بليانى: منجد المقرئين ومرشد
الطالبين ٤٣٣
- مصطفى دباس: الدقائق المحكمة في شرح المقدمة
٣١٥.
- مصطفى قبوينى: الدقائق المحكمة في شرح المقدمة
٣١٦.
- مصطفى بن محمد: النشر في القراءات العشر ٤٤٣
- مصطفى بن محمد بسندلى: تجويد القرآن ٢٥٩
- مصلح الدين، (امام جامع اموى): الوقوف ٤٥٧
- مظفر بن محمد: أوجه القراء السبعة في القيوم ٢٣٢

ملا عبد المؤمن ابن ملا رجب خطيب: التيسير في

القراءات السبع ٢٨٦

ملا لال بيك: الوقوف ٤٥٤

ملا محمد صادق بن ملا محمد قاسم قارى: تقريب

النشر في القراءات العشر ٢٧٠

ملا مرتضى قلى بن حسن على خورى: التيسير في

القراءات السبع ٢٨٦

منور بن منصور: المفردة لا بن عامر اليحصبي ٣٨٧

منور بن منصور: المفردة لابن كثير ٣٨٦

منور بن منصور: المفردة لابي عمرو بن العلاء

.٣٨٧

منور بن منصور: المفردة لحمزة بن حبيب الزيات

الكوفي ٣٩٠

منور بن منصور: المفردة لعاصم بن أبى النجود ٣٨٨

منور بن منصور: المفردة للكسائي ٣٩٠

موسى بن موسى بن احمد: المكتفى في الوقف و

الابتداء ٤٣٠

ميرزا قلى درمنى فراهانى: أصول قراءة ابن كثير

بروايتي البزى وقبل ٢٢٣

ميرزا قلى درمنى فراهانى: أصول قراءة الكسائي

بروايتي الدوري وابى الحارث ٢٢٦

مير غياث ابن مولانا ميرمختار طباطبائي: المقدمة

الجزرية ٤٢٦

مير غياث ابن مولانا ميرمختار طباطبائي: الوقوف

.٤٥٤

مير محمد جعفر ابن مير محمد صادق: وقوف القرآن

.٤٦٢

و

وجيه الدين بن اسماعيل بن عباس معلم: تجويد

القرآن ٢٥٢

وجيه الدين بن اسماعيل بن عباس معلم: التيسير

في القراءات السبع ٢٨٥

ولى بن احمد بن محمد نيريزى حافظ: حرز الامانى

ووجه التهاني ٢٩٧

هـ

هلال بن شمال بن عز الدين بن هلال: تجويد

الفاحة ٢٤٧

هلال بن شمال بن عز الدين بن هلال: المفردة
لعاصم بن أبي النجود الكوفى ٣٨٨
هلال بن شمال بن عز الدين بن هلال: المفيد في
علم التجويد ٤٢٣
ى

يحيى بن حسين بن حسن بن ناصر سلمابادى:
الوقف الواجب والوصل الواجب ٤٤٩
يحيى بن محمد بن عثمان بن احمد بن نصر بن
عبد الله بن جعفر الحباقرة احسائي اشعري
شافعي: الدقائق المحكمة في شرح المقدمة ٣١٥
يوسف: الحواشى الازهرية في حل ألفاظ المقدمة
الجزرية ٣٠٥
يوسف ابن حاجى رمضان: سراج القارى المبتدى و
تذكرة المقرئ المنتهى في حل قصيدة الشاطبي
٣٢٥.

يوسف بن محمود: حرز الامانى ووجه التهاني ٢٩٧
يوسف ابن مولانا مصطفى كريمان: الفوائد في شرح
القصيدة الجزرية في التجويد ٣٦٦
يوسف حجاوى بن احمد بن محمد بن يوسف بن
احمد فياض حنبلي: حرز الامانى ووجه التهاني
٢٩٩.

اعلام اشخاص و گروهها

(۵۰۳)

اعلام اشخاص و گروهها

آ

آبیاری = ابراهیم آبیاری.

آتابای = بدری آتابای.

آتشی: ۱۰۷.

آخوند همدانی = علی آخوند همدانی (ملا -).

آرامی = علی بن اسماعیل بن علی آرامی (علاء الدین).

آرتور جفری (دکتر -): ۲۰۲.

آسوده = مهدی آسوده (میرزا -).

آشتیانی = أبو القاسم دانش آشتیانی.

آصف پور: ۱۰۷.

آقابزرگ تهرانی (علامه): ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۲۲، ۲۲۷،

۲۹۴، ۳۱۱، ۳۳۹، ۳۷۴، ۴۱۰، ۴۳۰.

آقا سعید اصفهانی: ۴۱۸.

آقا میرحسینای قزوینی (خانندان -): ۱۰۲.

آقحصراری = احمد بن محمد آقحصراری حنفی.

آل آقا (خانندان -): ۹.

آلتی قولاج = طیار آلتی قولاج.

آل حمیدان = عبد الله بن مبارك بن علی بن عبد الله بن

ناصر آل حمیدان خطی احسائی.

آل کشکول کربلائی = محمد علی آل کشکول

کربلائی.

آملی، أبو الحسن پیشنمار (میرزا -) = أبو الحسن

پیشنمار.

الف

ابان بن تغلب کوفی: ۱۳۹، ۱۴۲.

ابدالی = محمد جان ابن حاج کامران ابدالی سلیمانی

قندهاری.

ابراهیم آبیاری: ۱۶۲، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۷۱، ۱۸۰،

۲۰۱.

ابراهیم ارکوبی: ۲۹۸.

ابراهیم بن ابراهیم بن عبد الرحمن غزی: ۴۳۰.

ابراهیم بن ابی الیمن بن عبد الرحمن حلبی [ابی التروی

حنفی]: ۴۲۲.
ابراهیم بن احمد: ۴۰۱.
ابراهیم بن (حاج) احمد: ۳۰۰.
ابراهیم بن اسماعیل عدوی قرشی: ۳۱۵.
ابراهیم بن شیخ جان: ۴۰۷.
ابراهیم بن عمر بن ابراهیم بن خلیل جعبری سلفی:
۱۲۶، ۱۵۰، ۲۷۲، ۲۹۵، ۳۲۴، ۳۲۷، ۳۹۸.
۳۹۹، ۴۰۰، ۴۴۴.
ابراهیم بن عمر بن حسن (حسین) رباط بن علی بن
ابی بکر بقاعی خرباوی: ۲۷۱، ۲۷۲.
ابراهیم بن ملا صدرا: ۲۱۹.
ابراهیم بن یزید نخعی: ۱۳۸.
ابراهیم جزری: ۳۸۴.
ابراهیم حمدی بن محمد بن عثمان: ۲۱۸.
ابراهیم (ع) [خلیل الله] ۳۹۹، ۴۴۲.

ابراهيم دهگان: ۸۷، ۱۰۲، ۱۰۶.
 ابراهيم ديباجي: ۴۸.
 ابراهيم رازي: ۲۸۵.
 ابراهيم شريفى: ۴۴.
 ابراهيم عيسى (شيخ -): ۲۱۵.
 ابراهيم قطب شاه: ۲۹۰، ۲۹۸، ۴۲۵.
 ابن ابى داود: ۱۹۰.
 ابن ابى طالب: ۱۶۱.
 ابن ابى العز همداني: ۱۴۹.
 ابن ابى مريم = نصر بن على بن محمد فسوى..
 ابن ابى النجود = عاصم بن بهدله اسدي خياط كوفى.
 ابن ابى هاشم: ۱۶۳، ۱۷۸.
 [ابن ادريس] شافعي = [محمد بن ادريس] شافعي.
 ابن ادريس [محمد بن احمد يا محمد بن منصور بن
 احمد بن ادريس بن حسين.. حلى]: ۲۷۶.
 ابن ام عبد = عبد الله بن مسعود.
 ابن ام قاسم = حسن بن قاسم بن عبد الله بن على
 مرادى مراکشي.
 ابن الانباري: ۴۵۱.
 ابن بشاك = على بن ابى اليمين.
 ابن تروى = ابراهيم بن ابى اليمين بن عبد الرحمن
 حلبى.
 ابن جبارة: ۳۲۴.
 ابن جرير طبري = محمد بن جرير طبري.
 ابن جرير بخارى = احمد بن محمد بن محمد جريرى
 بخارى.
 ابن الجزرى = احمد بن محمد بن الجزرى (ابن
 ناظم).
 ابن الجزرى = اسماعيل بن محمد بن محمد.
 ابن الجزرى = محمد بن محمد بن محمد بن محمد بن
 على بن يوسف جزرى.
 ابن جماز = سليمان بن مسلم زهرى.
 ابن الجندي: ۱۵۲.

ابن جنى (أبو الفتح -): ١٢٧، ١٤٨، ٢٠٢.
ابن حجر عسقلاني: ١٣٥، ١٣٦، ١٩٩، ٢٠١،
٣٤٠.

ابن حريري - يا - جريري بخارى = احمد بن محمد بن
محمد جريري.

ابن حسنون المقرئ: ٢٠٢.

ابن خاقان: ٤٢٩.

ابن خالويه = حسين بن احمد بن خالويه.

ابن الخطيب: ١٥٠.

ابن درستويه: ١٤٨.

ابن دقيق العيد: ١٦٢، ١٦٧، ١٦٨.

ابن ذكوان، عبد الله بن احمد بن بشير بن ذكوان
دمشقي.

ابن سراج = ابراهيم بن عمر بن ابراهيم بن خليل
جعبري سلفي.

ابن سعادة: ٢٩٤.

ابن سعدان: ٤٥١.

ابن سعد الله = محمد بن اسماعيل بن محمد بن
اسماعيل فقاعي.

ابن سليمان: ١٤٠.

ابن سيرين = محمد بن سيرين.

ابن شريح: ١٦١.

ابن شنبوذ: ١٤٧، ١٥٥، ١٥٦، ١٨٨، ٣٦٨.

ابن الصيرفي = عثمان بن سعيد بن عثمان بن سعيد
اموي داني قرطبي اندلسي.

ابن طاوس: ٣١١.

ابن عامر = عبد الله بن عامر.

ابن عباس = عبد الله بن عباس.

ابن عساكر: ٢٠٩.

ابن عطاء الله: ٤٤١.

ابن عطية: ٢٠٢.

ابن العلاء: ٣١٩، ٣٢٠.

ابن عوف: ٣٥٩.

ابن غلبون حلبى: ١٥٢.
ابن فارس = احمد بن فارس.
ابن فحام: ١٦١.
ابن الفصيح = عبد الله بن احمد بن على بن احمد كوفى
همدانى حنفى.
ابن فقاعى حموى = محمد بن اسماعيل بن محمد بن

اسماعیل فقاعی.
ابن فهد حلّی: ۱۶۵.
ابن قاصح = علی بن عثمان بن محمد بن احمد بن
حسن قاصح عذری.
ابن قاضی عجلون: ۴۰۱.
ابن القباقبی = محمد بن خلیل بن ابی بکر بن محمد
قباقبی.
ابن قتیبہ = عبد الله بن مسلم.
ابن کثیر [اسماعیل بن عمر قرشی شافعی، حافظ
عماد الدین]: ۱۳۵، ۱۵۶، ۱۷۰، ۱۷۵، ۱۷۵،
۱۷۹، ۲۹۶.
ابن کثیر = عبد الله بن کثیر.
ابن مالک نحوی: ۱۵۰: ۴۲۱.
ابن مجاهد (ابی بکر): ۱۲۶، ۱۳۹، ۱۴۱، ۱۴۴ -
۱۴۷، ۱۵۱، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۶۱، ۱۷۱، ۱۷۸،
۱۸۶ - ۱۸۹، ۲۰۱، ۳۶۸.
ابن محمد بن سعید بن ناصر بن جعفر بن علی بن
عبد الله بن سلیمان بن عیسی: ۳۸۳.
ابن محیصن: ۳۹۱.
ابن مسعود = عبد الله بن مسعود.
ابن مقدم = علی بن محمد.
ابن مقسم بغدادی: ۱۴۷، ۱۵۵، ۱۷۱، ۱۸۸.
ابن منکدر: ۱۷۰.
ابن الموقع = محمد بن احمد بن حسین موصلی.
ابن مهران: ۱۶۱.
ابن ناظم = احمد بن محمد الجزری.
ابن نجار = محمد بن احمد بن داود دمشقی مقری.
ابن الندیم: ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۵، ۱۴۸، ۱۵۶، ۲۰۱،
۴۴۳، ۴۵۱.
ابن وردان = عیسی بن وردان (حذاء).
ابن الوردی: ۴۰۰.
ابن هذیل اندلسی: ۲۹۴.
ابن هشام: ۲۰۱، ۴۲۱.

ابن ياسين: ۳۵۹.
 ابن يوسف شيرازی: ۱۳، ۱۴، ۴۴.
 أبو احمد بغدادی = عبد الصمد بغدادی.
 أبو احمد عسكري: ۱۹۲.
 أبو الازهر = عبد الصمد بن عبد الرحمن مصري.
 أبو اسحاق: ۱۳۲.
 أبو اسحاق [جعبری] = ابراهيم بن عمر بن ابراهيم بن خليل جعبری سلفی.
 أبو الاسود دؤلی: ۱۹۲.
 أبو ايوب = سليمان بن يحيى ضبي.
 أبو البقاء عذري = علي بن عثمان بن محمد بن احمد بن حسن قاصح عذري.
 أبو البقاء معمر: ۳۹۶.
 أبو بكر بن مجاهد = ابن مجاهد.
 أبو بكر احمد: ۴۴۲.
 أبو بكر = احمد بن حسين بن محمد بن مهران نيشابوری.
 أبو بكر = احمد بن محمد جزري (ابن الجزري، ابن ناظم).
 أبو بكر باقلاني (قاضي -): ۱۳۷، ۱۶۳، ۱۷۵.
 أبو بكر [بن ابي قحافه]: ۱۳۵، ۲۰۸.
 أبو بكر بن احمد انباري: ۴۴۸.
 أبو بكر بن شرف الدين ابن حاج محمد قره عيثاوی اموی شافعي: ۲۹۸.
 أبو بكر حضرمي: ۲۷۷.
 أبو بكر شعبة بن عياش = شعبة بن عياش حناط اسدي كوفي.
 أبو بكر صديق = أبو بكر بن أبي قحافه.
 أبو بكر عاصم بن بهدله = عاصم بن بهدله ء كوفي.
 أبو بكر = علي بن ابي الخير محمود بن ابي نعيم.
 أبو بكر = محمد بن احمد بن عمر داجوني.
 أبو بكر = محمد بن حسن بن مقسم عطار.
 أبو بكر = محمد بن موسى بن عباس.

أبو بكر = محمد بن موسى بن فرج دربندی.
ابوتوزینت تلمسانی = محمد موفق (سید -).
أبو جعفر محمد بن ابی یزید طیفور = محمد بن ابی یزید.
طیفور سجاوندی غزنوی.
أبو جعفر = محمد بن جریر طبري (ابن جریر).
أبو جعفر طوسی = محمد بن حسن طوسی.

أبو جعفر [محمد بن علي، امام باقر (ع)]: ٢٧٧.
 أبو جعفر = يزيد بن قعقاع مدني.
 أبو حاتم رازی: ١٥٢، ٢٠١، ٤٥٦.
 أبو حاتم = سهل بن محمد سجستاني.
 أبو الحارث = ليث بن خالد بغدادي.
 أبو الحسن بقاعي = ابراهيم بن عمر بن حسن (حسين)
 رباط بن علي بن ابي بكر بقاعي.
 أبو الحسن = احمد بن محمد مؤذن بزي مكي.
 أبو الحسن بکری: ٤٠١.
 أبو الحسن پيشنماز آملی (ميرزا -): ٩٤.
 أبو الحسن شعرانی (ميرزا -): ١٦٥، ٢٠٣.
 أبو الحسن = طاهر بن عرب (شيخ -).
 أبو الحسن = علي بن جعفر بن محمد رازی (شيخ -).
 أبو الحسن = علي بن سعيد ثعاني (شيخ -).
 أبو الحسن علي بن محمد سخاوی = علي بن محمد بن
 عبد الصمد بن عبد الاحد.
 أبو الحسن = علي بن محمد بن علي فارس.
 أبو الحسن فقيه مروزی = ٢٧٦.
 أبو الحسين فارسي شیرازی = نصر بن عبد العزيز بن
 احمد بن نوح.
 أبو الحسين واحدي: ٣٠٧.
 أبو حنيفة: ٢٤٠، ٣٥٧.
 أبو حيان نحوی: ٤٢١.
 أبو الخير طاش کبری زاده = احمد بن مصطفى بن خليل
 طاش کبری زاده.
 أبو الخير محمد = محمد [بن محمد الجزري]
 (أبو الخير).
 أبو الخير جزري = محمد بن محمد بن محمد بن محمد
 ابن علي بن يوسف جزري.
 أبو داود: ١٣٦.
 أبو الدرداء = عويمر بن زيد (أبو الدرداء -).
 ابودندن = يس [ياسين] بن عبد الله.
 ابوذهل = احمد بن ابي ذهل كوفي.

أبوربيعه = محمد بن اسحق ربعي مكي.
أبو رجاء عطاردی: ۱۳۸.
أبو الرضا (سید -): ۸۳.
أبو ريحان بيروني: ۱۱۱.
أبو زرعة اردبيلي: ۸۸.
أبو زرعة بن عمرو بن جرير: ۱۳۸.
أبو زكريا = فراء.
أبو زكريا = يحيى بن آدم.
أبو زيد (أبو يزيد -) بغوي = احمد (محمد) بن ابي بكر
ضريير بغوي.
أبو زيد انصاري نحوي: ۱۴۰.
أبو زيد قيس بن سکن = قيس بن سکن.
أبو سعيد (اتابك -) = سنقر بن مودود.
أبو سعيد خدري: ۳۷۹.
أبو سعيد عثمان بن سعيد = عثمان بن سعيد مصري
ملقب به ورش.
أبو شامة = عبد الرحمن بن اسماعيل بن ابراهيم بن
عثمان.. مقدسي.
أبو شعيب صالح بن زياد = صالح بن زياد سوسي.
أبو صباح = عبيد بن صباح.
أبو الصلاح = محمد بن (ملاحجي) علي بن شيخ زنگي
هروي.
أبو الضياء: ۲۹۲.
أبو طالب بن احمد بن محمود شيرازي معروف به
حافظ: ۲۱۰.
أبو طالب محمد = محمد امين بزاز.
أبو الطيب عبد المنعم حليبي: ۳۱۸.
أبو العاليه رفيع بن مهران رياحي: ۱۳۴، ۱۳۸.
أبو عامر شامي: ۲۹۱.
أبو العباس: ۱۶۵.
أبو العباس جعبري = ابراهيم بن عمر بن ابراهيم بن
خليل جعبري.
أبو العباس احمد بن خلف خدامي = احمد بن خلف بن

عفور بن خيار بن سعيد مقرئ خدامي.
أبو العباس احمد = احمد بن عمار.
أبو العباس محمد = محمد بن ابي القسم ابن ابي سهل
بارئ.
أبو عبد الرحمن سلمى = عبد الله بن حبيب سلمى.
أبو عبد الرحمن يزيدى: ٣٥٠، ٣٦٤، ٤٥١.

أبو عبد الله سيارى = احمد بن محمد بن سيارى بن عبد الله
سيارى بصرى.

أبو عبد الله بن سنان: ٢٧٧.

أبو عبد الله (ع) = [جعفر بن محمد صادق (ع) (امام -)].

أبو عبد الله (ع) = حسين [بن على (ع) (امام -)].

أبو عبد الله سجاوندى = محمد بن ابى يزيد طيفور
سجاوندى.

أبو عبد الله محمد بن احمد = محمد بن احمد بن داود
دمشقي، ابن النجار.

أبو عبد الله محمد ذهبي = محمد بن احمد بن عثمان
ذهبي.

أبو عبد الله محمد بن احمد (شعله) = محمد بن احمد بن
محمد بن احمد بن حسين موصلي.

أبو عبد الله محمد فاسى = محمد بن حسن فاسى
مقرى (نحوى)

أبو عبد الله محمد قباقيى = محمد بن خليل بن ابى بكر
بن محمد قباقيى حلبى مقدسي.

أبو عبد الله محمد اصفهاني = محمد بن عيسى
اصفهاني.

أبو عبد الله محمد قرطبي = محمد بن يوسف قرطبي.

أبو عبد الله نصر فارسي = نصر بن على بن محمد فسوى
فارسي.

أبو عبيد: ١٣٥، ١٥٢.

أبو عبيد قاسم بن سلام = قاسم بن سلام (أبو عبيد -).

أبو العلاء همداني = [حسن بن احمد] عطار همداني.

أبو على اشعري: ٢٧٦.

أبو على اصفهاني: ١٤٠.

أبو على اهوازي: ١٢٦، ١٥١، ١٦١.

أبو على حائرى: ٣٥٢.

أبو على سينا (بو على سينا): ٩٠.

أبو على فارسي = حسن بن احمد فارسي.

أبو على حسين مقرى = حسين بن محمد بن حسن
مقرى.

أبو علي خاطر = زين الدين أبو علي خاطر (شيخ -).
 أبو علي طبرسي = فضل بن حسن طبرسي.
 أبو علي فارسي [حسن بن احمد] = [حسن بن احمد].
 أبو علي فارسي [حسن بن خطير] = [حسن بن خطير].
 أبو علي مالكي: ١٦١.
 أبو عمارة حمزة = حمزة بن حبيب زيات كوفي.
 أبو عمران يحيى = عبد الله بن عامر يحيى شامي.
 أبو عمرو بن علاء حضرمي بصرى: ١٣٤، ١٣٩ - ١٤٣،
 ١٥٣، ١٧١، ٢١٤، ٢٢٣ - ٢٢٥، ٢٣٩، ٢٦٨،
 ٢٩١، ٣٢١، ٣٣٧، ٣٦٤، ٣٦٩، ٣٧٢، ٣٧٥،
 ٣٨٥ - ٣٨٧، ٤١٩.
 أبو عمرو حفص اسدي = حفص بن سليمان اسدي بزاز
 كوفي.
 أبو عمرو = حفص بن عمر دوري.
 أبو عمرو داني = عثمان بن سعيد بن عثمان داني اموي
 قرطبي اندلسي.
 أبو عمرو = عبد الله بن احمد بن بشير بن ذكوان
 دمشقي.
 أبو عمرو عثمان = عثمان بن صلاح.
 أبو عمرو الكبير: ٣٥٠.
 ابو عمرو محمد = محمد بن عبد الرحمن مخزومي مكي
 (قنبل).
 أبو عمير: ٢٧٧.
 أبو عيسى خلاد = خلاد بن خالد صيرفي كوفي.
 أبو الغنائم اسعد = اسعد بن مطهر بن احمد تميمي
 اصفهاني.
 أبو الفتح بن الجنى = ابن الجنى.
 أبو الفتح محمد = محمد [بن محمد بن الجزري]
 أبو الفتوح محمد جرهي = محمد بن عطاء الله بن
 عبد الكريم بن نصر الله جرهي سبزواري.
 أبو الفداء: ٢٦٤.
 أبو الفرج = احمد بن علي مقرئ همداني.
 أبو الفضائل اصفهاني = عباد بن احمد بن اسماعيل

حسنی اصفهانی.
أبو الفضل حریری = احمد بن محمد بن محمد حریری
یا جریری بخاری.
أبو الفضل خالد بن عبد الله = خالد بن عبد الله بن ابی بکر
بن محمد بن احمد جرجاوی ازهری.
أبو الفضل سعیدی ریحان یزدی (حاج سید -): ۸۵.

أبو الفضل عبد الرحمن رازی = عبد الرحمن بن احمد رازی.
أبو الفضل فهمي (دکتر -): ۱۹۹.
أبو الفضل محمد سجاوندی = محمد بن ابی یزید طیفور سجاوندی غزنوی قاری.
أبو الفضل محمد بن عبد الحمید = محمد بن عبد الحمید بن فضل الله.
أبو الفضل محمد بن عمر قرشي = محمد بن عمر بن خالد قوشی.
أبو الفضل = محمد بن محمد بن شحنة حلبی (قاضی -).
أبو الفلاح ابن عماد حنبلي = عبد الحی بن احمد بن محمد بن عماد حنبلي.
أبو القاسم جعفر موسوی = جعفر بن حسین حسینی موسوی گلپایگانی.
أبو القاسم خراساني (میر -): ۴۱۸.
أبو القاسم خوئی (سید -): ۱۳۱، ۱۶۳ - ۱۷۱، ۱۹۹.
أبو القاسم دانش آشتیانی: ۸.
أبو القاسم سمرقندی (ناصر الدین): ۳۳۹، ۳۴۸.
أبو القاسم عبد الرحمن (أبو شامة) = عبد الرحمن بن اسماعیل بن ابراهیم بن عثمان بن ابی بکر بن عباس مقدسي.
أبو القاسم عیسی = عیسی بن ابی الحزم.
أبو القاسم قاسم شاطبی = قاسم بن فیرة بن خلف بن احمد رعینی.
أبو القاسم مازندرانی معروف به سید محمد مجتهد: ۲۹۳.
أبو القاسم محمد جزری = محمد بن محمد الجزری (محب الدین).
أبو القاسم یوسف = یوسف بن علی هذلي.
أبو قلابة: ۱۳۲، ۱۳۳.
أبو الکرّم شهرزوری: ۱۶۱.
أبو محمد احمد بن وهیان = احمد بن وهیان حموی

دمشقي حنفي.

أبو محمد اسماعيل قراب = اسماعيل بن ابراهيم بن محمد بن عبد الرحمن سرخسي.

أبو محمد حسن (ابن ام قاسم) = حسن بن قاسم بن عبد الله بن علي مرادي.

أبو محمد خلف بن هشام = خلف بن هشام بزاز بغدادي كوفي.

أبو محمد عبد الرحمن (أبو شامة) = عبد الرحمن بن اسماعيل بن ابراهيم بن عثمان مقدسي.

أبو محمد عبد الله (ابن الفصيح) = عبد الله بن احمد بن علي بن احمد كوفي.

أبو محمد عبد الوهاب دمشقي = عبد الوهاب بن احمد بن وهبان دمشقي.

أبو محمد = عبيد بن صباح.

أبو محمد قاسم شاطبي = قاسم بن فيرة بن خلف بن احمد رعي.

أبو محمد مكي بن أبي طالب = مكي بن ابي طالب حموش بن محمد بن مختار قيسي قيرواني قرطبي نحوي.

أبو محمد يعقوب حضرمي = يعقوب بن اسحاق حضرمي بصري.

أبو مزاحم خاقاني = موسى بن عبيدالله بن يحيى بن خاقان.

أبو المعالي احمد = احمد بن محمد بن عبد الكريم (برهان الدين).

أبو المعالي موسى حسيني: ٢١٥، ٢٤٩، ٢٥٠.

أبو معبد داري = عبد الله بن كثير داري مكي.

أبو معشر طبري: ١٥٢، ١٦١.

أبو المعين نسفي: ٤٣٢.

أبو المكارم محمد زندوي = محمد بن محمد زندوي بخاري.

أبو منصور ارجاني: ٢٦٩.

أبو موسى اشعري: ١٣٣، ١٣٧.

أبو موسى جعفر موصلی = جعفر بن مکی بن جعفر
موصلی (محب الدین).
أبو المهلب: ۱۳۲.
أبو نشیط: ۱۶۶، ۲۹۲.
أبو نصر زشکی = محمد بن علی زشکی.
أبو نصر عراقی: ۳۴۸.

أبو نعيم مدني = نافع بن عبد الرحمن بن ابي نعيم مدني.
أبو وائل: ١٣٣.
أبو الوفاء محمد = محمد شنواني.
أبو الوليد هشام = هشام بن عمار بن نصير قاضي.
دمشقي.
أبو هريرة: ١٣٤، ١٣٥، ١٧٦.
أبو يحيى انصاري = زكريا بن محمد بن احمد بن زكريا
انصاري سنيكي.
أبو يزيد = احمد [محمد] بن ابي بكر ضرير بغوي.
أبو يوسف (امام -): ٩٦.
أبو يوسف يعقوب جرائدي = يعقوب بن بدران جرائدي.
ابهرى: ٢١١، ٣٥٢.
ابي بن كعب: ١٣١، ١٣٢، ١٣٣، ١٣٤، ١٣٥،
١٧٦، ٢١٣، ٣٧٧.
اتابك أبو سعيد سنقر بن مودود = سنقر بن مودود.
اتكاوي = محمد بن محمد خطيب اتكاوي.
اتوپريتزل: ١٤٦.
احسائي احمد بن زين الدين = احمد بن زين الدين بن
ابراهيم احسائي.
احسائي عبد الله بن مبارك = عبد الله بن مبارك بن علي
بن عبد الله بن ناصر آل حميدان خطي احسائي.
احسائي يحيى = يحيى بن محمد بن عثمان بن احمد
بن نصر بن عبد الله بن جعفر جبارفه احسائي
اشعري.
احمد = ابا بكر احمد.
احمد احمدى بيرجندى: ٤٠.
احمد اردبيلي: ٤١٦.
احمد اسكندري: ١٩٣.
احمد امين = ٢٠١.
احمد بدوى: ١٤٩، ٢٠٣.
احمد بركللى: ٤٣٥.
احمد بلكوسى (شيخ -): ٣٢٥.
احمد بنا (شيخ -): ٤٠٨.

احمد (حكمة الله) بن ابراهيم عصمة الله بن اسماعيل
رائف پاشای حسینی رومی حنفی (شهاب الدین
عارف): ۹۶.
احمد ابن (مولانا) ابی بکر ملاعلی هروی: ۲۶۶.
احمد [محمد] بن ابی بکر ضریر بغوی (أبو زید - یا -
أبو یزید): ۳۴۱.
احمد بن ابی ذهل کوفی: ۱۴۰.
احمد بن احمد بن بدر الدین طیبی صالحی دمشقی
شافعی (شهاب الدین): ۲۴۰، ۲۷۸، ۳۷۲.
احمد بن اسماعیل بن عثمان بن احمد بن رشید بن
ابراهیم شهرزوری: ۲۹۶، ۳۹۱.
احمد بن جبیر بن محمد کوفی: ۱۴۱.
احمد بن حسن قفطان (شیخ -): ۳۰۳.
احمد بن حسین بن محمد بن مهران دینوری مقری
اصفهانى نیشابوری (أبو بکر): ۳۴۰، ۴۰۶.
احمد بن حنبل: ۱۷۹، ۳۶۵.
احمد بن خلف بن عیور بن خیار بن سعید مقری خدامی
(أبو العباس): ۲۸۲.
احمد بن زین الدین: ۴۲۴.
احمد بن زین الدین بن ابراهیم بن ابراهیم: ۲۱۸.
۲۱۹، ۲۴۹، ۴۰۹.
احمد بن سیار بن ایوب: ۲۷۶.
احمد بن شعبان (شیخ -): ۲۲۶، ۲۹۳، ۳۴۰، ۴۲۶.
احمد بن شکر اندلسی: ۱۴۹.
احمد بن عبد الصمد بحرینی (سید -): ۳۸۲.
احمد بن عبد الله خزرجی انصاری: ۲۰۰.
احمد بن عثمان مهینی حمیدی تنوخی: ۲۸۳.
احمد بن علی اندلسی: ۱۴۹.
احمد بن علی بن احمد کوفی همدانی (ابن الفصیح،
فخر الدین): ۱۵۰، ۳۳۸، ۳۴۰.
احمد بن علی بن حسن شامی عاملی: ۲۲۳، ۲۲۶،
۲۷۴، ۴۲۸.
احمد بن علی سقاء (سراج الدین): ۳۳۸.

احمد بن على مقرئ همداني (شيخ أبو الفرج): ٣٩٦.
احمد بن عمار مهدوي (أبو العباس): ١٣٦، ١٨٣،
١٩٠، ٢٠٣.
احمد بن فارس: ٢٠١.
احمد بن محمد: ٣١٣، ٣٣٥.
احمد بن محمد آقحصاري حنفي (معروف به رومي، و

- احمد فائز رومی): ۳۱۲، ۳۳۴.
- احمد بن محمد ابی نصر: ۲۷۷.
- احمد بن محمد بن سعید شرعی یمنی: ۱۵۰.
- احمد بن محمد بن سیار بن عبد الله سیاری بصری
(أبو عبد الله): ۲۷۵، ۲۷۷، ۳۶۸.
- احمد بن محمد بن عبد الکریم (برهان الدین،
أبو المعالی): ۲۶۷.
- احمد بن محمد بن محمد حریری یا جریری
بخاری: ۳۴۸، ۳۴۹.
- احمد بن محمد بن ناصر بن ابراهیم: ۲۷۰.
- احمد بن محمد الجزری (ابن الجزری، ابن ناظم):
۲۰۱، ۲۶۹، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۱۴، ۳۴۱، ۴۴۲.
- احمد بن محمد دمیاطی بناء: ۱۴۴، ۱۵۲، ۱۵۸،
۱۹۹، ۴۰۸.
- احمد بن محمد قسطلانی (شهاب الدین): ۱۵۰، ۲۰۲.
- احمد بن محمد مقدسی: ۱۵۰.
- احمد بن محمد منادهلی ازهری کونسی: ۳۰۷.
- احمد بن محمد مؤذن [بن ابی بزه] مکی (معروف به
بزی، ابا الحسن): ۱۳۴، ۱۴۱، ۱۴۲، ۲۲۲،
۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۳۱۹، ۳۲۱، ۳۵۰.
- احمد بن محمود ادیب حکیم مقری (شمس الدین):
۳۶۰.
- احمد بن مصطفی بن خلیل طاش کبری زاده: ۲۰۳،
۳۴۱، ۳۴۲.
- احمد بن موسی (ع): ۸۸.
- احمد بن میر معصوم (میرزا -): ۳۸۲.
- احمد بن وهبان حموی دمشقی حنفی: ۳۳۷.
- احمد بن یحیی ثعلب نحوی: ۱۴۲.
- احمد بن یزید حلوانی: ۱۴۱.
- احمد جلایر (سلطان -): ۷۴.
- احمد جوادی: ۶.
- احمد حافظ: ۳۹۵.
- احمد حسن زیات: ۲۰۳.

احمد حسيني (سيد -): ۳۸، ۵۷ ۵۳، ۱۰۷.
احمد رفعت معروف به جور کجی زاده قاضی (حافظ -):
۲۱۸.

احمد سهیلی خوانساری: ۶۴.
احمد صفر: ۲۰۰.

احمد عبد الغفور عطار: ۳۲۸.
احمد فاروقی هندي (شيخ -): ۹۶.
احمد فائز رومی = احمد بن محمد آقحصاری.
احمد فرهاد معتمد: ۶.

احمد قسطنونی (حاج -): ۳۱۵.
احمد گلچین معانی: ۳۳، ۳۴، ۸۱، ۸۷، ۱۰۱.
احمد محمد زینحار: ۲۰۱.
احمد مغنيساوی: ۱۵۰.

احمد منزوی: ۴۹ - ۵۱، ۶۴، ۶۵.
احمد نیازی (حافظ -): ۲۱۸.
احمدی = احمد احمدی بیرجندی: ۴۰.
احمد یوسف نجاتی: ۲۰۲.

احول = عاصم احول.
اخصیکتی: ۴۳۲.

اخفش: ۴۵۶.

اخفش اکبر = عبد الحمید بن عبد المجید (اخفش اکبر).
اخلاطی = عبد المحسن بن محمود بن حسین اخلاطی.
اخلاطی = یوسف بن ابی الحسن علی بن محمد
اخلاطی.

ادریس بن عبد الکریم حداد: ۱۳۴، ۲۹۰، ۲۹۱.
اذکائی = پرویز اذکائی.

اذلبی = علی بن محمد بن احمد بن یعقوب اذلبی
مقری.

ارجانی = أبو منصور ارجانی.

اردبیلی = أبو زرعة اردبیلی.

اردبیلی = احمد اردبیلی.

اردبیلی = عبد الرحیم بن ولی محمد اردبیلی.

اردبیلی = محمد شریف اردبیلی.

اردلان = علی اردلان جوان.
اردوبادی = محمد علی اردوبادی (میرزا -).
ارکوبی = ابراهیم ارکوبی.
اریحاوی = محمد بن یحیی اریحاوی.
ازرق = اسحق بن یوسف ازرق.
ازرقی = محمد بن علی بن محمد ازرقی.

ازمیری = مصطفی ابن عبد الرحمن ازمیری (شیخ -).
 ازهری = احمد بن محمد منادهلی ازهری کونسی.
 ازهری = خالد بن عبد الله بن ابی بکر.
 ازهری = عبد الدائم ازهری.
 ازهری = محمد بن سالم علی ازهری (ناصر الدین).
 ازهری محمد بقری = محمد بن قاسم بن اسماعیل
 بقری.
 استادی = رضا استادی.
 استادی = محمد استادی.
 استدار ایتمش = قطلبك استدار ایتمش.
 استرآبادی = علی بن عماد الدین علی بن نجم الدین
 محمود قاری استرآبادی.
 استرآبادی = علی بن محمد استرآبادی.
 استرآبادی = علی بن محمد جعفر شریعتمدار
 استرآبادی.
 استرآبادی = محمد استرآبادی (میرزا -).
 استرآبادی = محمد بن حسین عقیلی استرآبادی.
 استرآبادی = محمد بن محمد باقر بن قوام الدین محمد
 بن مفید موسوی استرآبادی (سید -).
 استرآبادی = محمد تقی بن حسین طبری حسینی
 استرآبادی (سید -).
 استرآبادی = محمد جعفر ابن ملا سیف الدین استرآبادی
 تهرانی.
 استرآبادی = محمد رضا بن علی بن محمد جعفر
 شریعتمدار استرآبادی.
 استرو مردخای: ۹۰.
 استوارت گاردنر: ۱۱۵.
 استوری، ك. ا. ۸۳، ۸۱.
 اسحاق بن ابراهیم مروزی (وراق): ۱۳۴.
 اسحاق بن بهلول تنوخی انباری: ۱۴۱.
 اسحاق بن یوسف ازرق: ۱۴۰.
 اسحاق وردان: ۲۹۰، ۲۹۱.
 اسد بن ابی بکر محمد اخلاطی = یوسف بن

- (ابی الحسن علی بن محمد).
- اسد الله اسماعیلیان: ۱۲۰.
- اسد الله بن محمد باقر حسینی قاینی کربلایی (سید -): ۲۴۵.
- اسد الله بن محمد باقر موسوی رشتی شفتی (سید -):
۲۴۵، ۲۷۷.
- اسد الله خاکپور: ۱۰۶.
- اسد الله شوشتري: ۲۱۸.
- اسدي (قبيله ء -): ۱۷۷.
- اسدي = حفص بن سلیمان اسدي بزاز کوفی
(ابا عمرو): ۲۹۱.
- اسدي = شعبة بن عیاش حناط اسدي کوفی (أبو بكر):
۲۱۲.
- اسدي = عاصم بن بهدله.
- اسدي کسائي = علی بن حمزة بن عبد الله اسدي:
۲۹۱.
- اسدي = محمد بن یعقوب اسدي.
- اسدي = محمد ولیخان اسدي.
- اسعد بن محمد بن احمد بن محمد بن محمود بن احمد
بن محمد کرمانی: ۴۰۰.
- اسعد بن مطهر بن احمد تمیمی اصفهانی (أبو الغنائم):
۴۳۹.
- اسفندیاری = محتشم السلطنه اسفندیاری.
- اسکندر بن اسد الله: ۳۱۳، ۳۳۶.
- اسکندري = احمد اسکندري.
- اسماء بنت ابی بکر: ۴۲۹.
- اسماء حمصي: ۲۲، ۲۵.
- اسماعیل بخاری: ۲۷۶.
- اسماعیل بن ابراهیم بن محمد بن عبد الرحمن
سرخسی هروی (قراب): ۱۶۸، ۱۷۰، ۳۲۶.
- اسماعیل بن اسحاق مالکی (قاضی -): ۱۴۱.
- اسماعیل بن جعفر: ۱۳۴.
- اسماعیل بن خلف انصاري: ۱۴۸.
- اسماعیل بن خلیل: ۳۰۷.

اسماعیل بن عبد الله بن مهاجر: ۱۳۹.
اسماعیل بن عمر قرشي = ابن كثير، اسماعیل بن عمر
قرشي.
اسماعیل بن محمد بن محمد جزری معروف به ابن
جزری: ۱۹۸.
اسماعیل پاشا بغدادی: ۳۱۴، ۴۴۷.

- اسماعیل ثانی صفوی (شاه -): ۳۵۲.
- اسماعیل (حاج -): ۳۰۹.
- اسماعیل حاکمی: ۱۱۹.
- اسماعیل حسینی: ۳۰۱.
- اسماعیل زرین پوش: ۲۸.
- اسماعیل شلبی (دکتر عبد الفتاح): ۱۲۷، ۱۹۸، ۱۹۹.
- ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲.
- اسماعیل صفوی (شاه): ۳۰۳.
- اسماعیل صفوی = شاه اسماعیل صفوی.
- اسماعیل کورانی: ۳۹۱.
- اسماعیلی: ۱۱۸.
- اسماعیلیان = اسد الله اسماعیلیان.
- اسود بن یزید نخعی: ۱۳۴، ۱۳۸.
- اشبیلی = محمد بن شریح اشبیلی رعینی اندلسی
- اشرف (سلطان -): ۳۰۶.
- اشرف = محمد سعید اشرف.
- اشجردی: ۴۰۵.
- اشعری = أبو موسی اشعری.
- اصغرزاده = علی اصغر اصغرزاده.
- اصغر مهدوی (دکتر -): ۷۶، ۸۰.
- اصفہانی: ۲۴۰، ۲۴۱، ۳۷۲.
- اصفہانی = آقا سعید اصفہانی.
- اصفہانی = أبو علی اصفہانی.
- اصفہانی = احمد بن حسین بن محمد بن مهران
دینوری.
- اصفہانی = اسعد بن مطهر بن احمد تمیمی.
- اصفہانی = امین الدین بن جمال الدین محمد ابن مولانا
علی اصفہانی.
- اصفہانی = حاجی بن علی بن محمود ابن حاجی محمد
مطلق اصفہانی.
- اصفہانی = خلیل اصفہانی.
- اصفہانی = سعید طباطبائی اصفہانی.
- اصفہانی = عباد بن احمد اسماعیل حسنی حسینی.

اصفهانى = على بن ابى الخير محمود بن ابى نعيم خضر
بن ابى البركات رارانى.

اصفهانى = ماهر بن عرب بن ابراهيم حافظ اصفهانى.

اصفهانى = محمد باقر رشتى اصفهانى (حجة الاسلام
سيد -).

اصفهانى = محمد بن سلطان حسين اصفهانى.

اصفهانى = محمد بن عيسى اصفهانى (أبو عبد الله).

اصفهانى = محمد جعفر منشى متخلص به طرب
اصفهانى.

اصفهانى = محمد حسينخان صدر اصفهانى.

اصفهان = مختار اصفهانى.

اعتصام الممل ك (اعتصامى) = يوسف اعتصامى.

اعتضاد السلطنة = علينقى اعتضاد السلطنة.

اعتماد الدولة: ٩١.

اعرج = عبد الرحمن بن هرمز اعرج.

اعسم = عبد الحسين بن شيخ محمد على اعسم نجفى
(شيخ -).

اعشى = يعقوب اعشى.

اعمش = سليمان اعمش.

اعور = هارون بن موسى اعور.

افتخار الحكماء = جعفر افتخار الحكماء تبريزى
(سيد -).

افسر: ٣٠.

افشار = ايرج افشار.

افشار = نادرشاه افشار.

افصح راد: ١١٨.

افضل الدين كاشانى: ٨٣.

افندي زاده = توفيقى افندي زاده.

افندي = عبد الله افندي.

افندي = عثمان بن محمد على افندي.

افينى = غلام حسين بن شمس الدين على افينى.

اقبال = عباس اقبال.

اقبال = عبد الوهاب اقبال.

اكبر مسعود صارم الدولة: ٩٠.
اكيمو شكين يو، ا. ف.: ٨٠، ١٠٤، ١١٣.
الغ بيك: ٧٤.
امام أبو يوسف = أبو يوسف (امام -).
امام بن جلال كرمانى: ٢١٠.
امام جمعه ء خويى: ٤٦، ٤٧، ٣٦٨.

امام جمعه ء كرمان: ٦ .
امام رومى = محمد امين بن عبد الله امام رومى .
امام سوسى: ٣٤٦ .
امام فخر = فخر الدين رازى .
ام قاسم = زهرا، شيخه .
اموى = أبو بكر بن شرف الدين ابن حاج محمد قره
عشاوى اموى شافعى .
اموى = عثمان بن سعيد بن عثمان دانى اموى .
امير توكل كامبوزيان كرد غفرانلو: ٨٧ .
امير جبرئيل: ٣٠٨ .
امير جلال بن على بن امير جلال شريف: ٤٥٨ .
امير جمال الدين = محمد حسينى قارى .
امير كبير: ٨٣، ٩١ .
امير نظام الدين = محمود شولستانى (شاه، سيد -) .
امين بن فخر الدين: ٢٢٢، ٢٢٤، ٢٢٧ .
امين الدين احمد بن وهبان = احمد بن وهبان حموى
دمشقى .
امين الدين بن جمال الدين محمد ابن مولانا على
اصفهانى: ٤٥٤ .
امين الدين = عبد الوهاب بن احمد بن وهبان دمشقى
حنفى حموى (أبو محمد) .
امين الدين = يمين الدولة امين الدين .
امين الله كوثر: ٨٩ .
امين = محسن امين (سيد -) .
امينى = عبد الحسين امينى .
انبارى = أبو بكر بن احمد انبارى .
انبارى = اسحاق بن بهلول تنوخى انبارى .
اندلسى = ابن هذيل اندلسى .
اندلسى = احمد بن شكر اندلسى .
اندلسى = احمد بن على اندلسى .
اندلسى = عثمان بن سعيد بن عثمان دانى اموى .
قرطبى اندلسى .
اندلسى = قاسم بن فيرة بن خلف (شاطبى) .

اندلسي = محمد بن اندلسي.
اندلسي = محمد بن شريح اشبيلي رعيڻي اندلسي.
انس بن مالك: ۱۳۵، ۱۷۲، ۱۷۶.
انصار: ۱۳۵، ۱۳۷، ۱۸۹.
انصاري = أبو زيد انصاري نحوي.
انصاري = احمد بن عبد الله خزر جي انصاري.
انصاري = اسماعيل بن خلف انصاري.
انصاري = حسن جابري انصاري.
انصاري = زكريا بن محمد بن احمد بن زكريا انصاري
سنيڪي.
انصاري = زيد بن ثابت انصاري.
انصاري = سعيد خان انصاري (ميرزا -).
انصاري = عباس بن فضل انصاري.
انصاري = عمر بن قاسم بن محمد بن علي بن انصاري
(نشار).
انصاري = محمد بن احمد انصاري قرطبي.
انصاري = محمد بن حسن انصاري.
انصاري = محمد علي بن احمد انصاري (حافظ -).
انوار = عبد الله انوار.
انواري = بهاء الدين علمي انواري.
انوشيروان: ۸۵.
اوالي = جعفر بن كمال الدين زين القراء بحريني.
اوالي = موسى بن جعفر كمال الدين بحريني.
اوحدى (علامه ء -): ۴۸.
اوس: ۱۳۲.
اوكتائي: ۳۰ - ۳۳، ۲۵۰.
اونس = مرديت اونس.
اهوازي = ابي علي اهوازي.
ايرج افشار: ۱۵، ۱۶، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۶۳، ۶۴، ۶۵،
۷۲ - ۸۲، ۸۶، ۹۸ - ۱۰۲، ۱۰۴، ۱۰۶، ۱۰۸.
۱۲۰، ۱۲۲.
ايرواني = محمد تقى ايرواني.
ايزدپناه = حميد ايزدپناه.

ایزدی = محمود ایزدی.
ایوانف: ۱۱۸.
ایوبی = صلاح الدین ایوبی.
ب
باب = علی محمد باب (میرزا -).

باییه (مذهب -): ۲۱۸.
 بارزی = هبة الله بن عبد الرحيم بارزی.
 بارى = محمد بن ابى القاسم بن ابى سهل بارى
 (ابى العباس).
 باستانی پاریزی: ۷.
 باستانی راد: ۱۰۲.
 باقر زاده: ۸۷.
 باقلانی = ابى بکر باقلانی (قاضى -).
 بانى = محمد ناصر الدين بانى.
 باهلي = عبد الواحد بن محمد باهلي (أبو محمد).
 بايزيد (سلطان -): ۲۶۴.
 بتى = يوسف بن عبد المحمود بن عبد السلام بتى
 (جمال الدين).
 بحراني = احمد بن زين الدين بن ابراهيم بن ابراهيم
 احسائي.
 بحراني = حسن بن على بن رمضان بحراني کرانى.
 بحراني = حسين بن مفلح بن حسن بن رشيد (راشد)
 بحراني.
 بحراني = على بن سليمان بحراني (شيخ -).
 بحراني = مبارك بن يمانى نجيب بحراني.
 بحراني = هرکانى بحراني.
 بحراني = يحيى بن حسن بحراني مفتى (شيخ -).
 بحراني = يوسف بحراني (شيخ -).
 بحر العلوم = مهدى بحر العلوم (سيد -).
 بحر الفضائل: ۱۷، ۹۲.
 بحرینى = احمد بن عبد الصمد بحرینى (سيد -).
 بحرینى = جعفر بن کمال الدين اوالى بحرینى.
 بحرینى = جمال حسن بحرینى.
 بحرینى = صالح بن عبد الکریم بحرینى.
 بحرینى = موسى بن جعفر بن کمال الدين اوالى
 بحرینى.
 بخارى = احمد بن محمد بن محمد ابن حريري.
 بخارى = محمد بن اسماعيل بخارى.

بخاری = محمد بن محمد زندوی بخاری (أبو المکارم).
 بخری = محمد بن مفتی بخاری.
 بخاری = نثاری بخاری.
 بدر (خاندان -): ۶۵.
 بدران یوسف بن منصور بن بدران = یعقوب بن بدران.
 بدر الدین حسن = حسن بن قاسم بن عبد الله بن علی
 مرادی مراکشی.
 بدر الدین = محمد بن عبد الله زرکشی.
 بدری آتابای: ۱۲.
 بدوی = احمد بدوی.
 بدوی = محمد بدوی (دکتر -).
 براء: ۱۳۲.
 برغای = محمد باقر [بن محمد صالح] برغانی.
 برغانی = محمد صالح بن محمد تقی برغانی.
 برقوق (سلطان): ۳۰۶.
 برقی: ۲۷۷.
 برکلی = احمد برکلی.
 برکوی = محمد بن پیر علی برکوی.
 برگشتراسر: ۱۴۶.
 برنا = قاسم برنا.
 بروجردی [آية الله العظمی حاج آقا] = حسین طباطبایی
 بروجردی.
 بروکلیمان = کارل بروکلیمان.
 برهان الدین ابراهیم جعبری = ابراهیم بن عمر بن
 ابراهیم بن خلیل جعبری.
 برهان الدین ابراهیم بقاعی = ابراهیم بن عمر بن حسن
 (حسین) رباط بن علی بن ابی بکر بقاعی.
 برهان الدین = احمد بن محمد بن عبد الکریم
 (أبو المعالی).
 بزاز = حفص بن سلیمان اسدی بزاز کوفی.
 بزاز = خلف بن هشام بزاز بغدادی کوفی.
 بزاز = محمد امین بزاز (ابی طالب).
 بزغش = علی بزغش (شیخ نجیب الدین).

بزی = احمد بن محمد مؤذن بزی مکی (ابا الحسن).
بسیونی = عبد الحلیم بسیونی.
بصری = أبو عمرو بن علاء بصری حضرمی.
بصری = احمد بن محمد سیاری.
بصری = حسن بصری.
بصری = صائن الدین بصری.

بصرى = يعقوب بن اسحاق حضر مى بصرى.
بعلى = محمد بن بدر الدين بن عبد القادر بن محمد
بلبانى خزر جي بعلى.
بغدادى = ابن مقسم بغدادى.
بغدادى = اسماعيل پاشا بغدادى.
بغدادى = حسن بن محمد بغدادى.
بغدادى = حسين بن عثمان (ضير).
بغدادى = خلف بن هشام بزاز.
بغدادى = سريخ بن يونس.
بغدادى = عبد الصمد بغدادى.
بغدادى = على بن عثمان بن محمد (ابن قاصح عذرى).
بغدادى = على بن محمد بن على فارس.
بغدادى = على بن مسعود مقرى.
بغدادى = ليث بن خالد بغدادى.
بغدادى = محمد بن عبد الحميد حكيم بغدادى.
بغدادى = محمد بن موسى بن عباس بن مجاهد تميمي
بغدادى.
بغدادى = موسى بن عبیدالله بن يحيى (أبو مزاحم
خاقانى).
بغوى = احمد [محمد] بن ابى بكر ضرير بغوى.
بقاعى = ابراهيم بن عمر بقاعى.
بقاعى = محمد بن على.
بقرى = محمد بن قاسم بن اسماعيل بقرى.
بكار بن عبد الله بن كثير: ۱۸۹.
بكارى = محمد على بن فرج الله بكارى.
بكرى = ابى الحسن بكرى.
بلاغى = محمد جواد بلاغى.
بلال: ۱۳۲.
بلال رومى: ۱۵۰.
بلبانى = محمد بن بدر الدين بن عبد القادر.
بلقيني (شيخ الاسلام): ۲۶۴.
بلكوسى = احمد بلكوسى (شيخ -).
بليانى = محمود بن عمر بن حسين.

بناء = احمد بن محمد دمياطي بناء.
 بنى اسرائيل: ٤٦١.
 بنى جذيمة بن ملك: ٤٤٣.
 بنى ساعده: ٢٨٣.
 بنى صدر: نصرالله بنى صدر.
 بنى عدنان: ٢١٤.
 بودمر: ٧٦.
 بورشچوسكى، ا = بورشفسكى، يو. ي.
 بورشفسكى، يو. ي: ٨٠، ١٠٤.
 بوصيرى: ٣٥٩.
 بهاء الدين علمي انوارى: ٤١.
 بهاء الدين على: ٣٤٠.
 بهاء الدين = محمد بهاء الدين ابن شيخ عبد الغنى بن
 شيخ حسن بيطار.
 بهائي (شيخ -): ٢١٥، ٣٨٤، ٤٢٣.
 بهار = محمد تقى بهار خراساني.
 بهائيه (فرقه -): ٩٣.
 بهبهاني = آقباقر بهبهاني.
 بهروز = ذبيح الله بهروز.
 بهروزى = علينقى بهروزى.
 بهروش: جمشيد بهروش.
 بهشتى = محمد على بن حسين بهشتى قارى.
 بيانى = مهدى بيانى.
 بيات (عبد الحسين) = عبد الحسين بيات.
 بيرجندى = احمد احمدى بيرجندى.
 بيرونى = أبو ريحان بيرونى.
 بيطار = محمد بهاء الدين ابن شيخ عبد الغنى.
 بيك دربندى = محمد كاظم بيك دربندى.
 بينش = تقى بينش.
 بيهقى = رضى بن يوسف تقى حافظ طوس.
 بيهقى = محمد بن ابى الفضل صايفى بيهقى.
 پ
 پالوى = حامد بن حاج عبد الفتاح پالوى رومى.

پرویز اذکائی: ۱۶، ۹۰.
پنبه چی = حسین پنبه چی.
پولادتف = عبد الحمید پولاد زاده.
پولاد زاده = عبد الحمید پولاد زاده (پولادتف).
پولیسف: ۱۱۸.

پیامبر گرامی اسلام (احمد، پیامبر اکرم، خاتم الرسالة،
 خاتم النبیین، خاتم الرسل، رسول، رسول اکرم،
 رسول الله، رسول خدا، سید الانبیاء،
 سید المرسلین، سید المرسلین محمد بن عبد الله،
 محمد، محمد بن عبد الله، محمد المصطفی،
 مصطفی، نبی، نبی اکرم، نبی مرسل، نبی مصطفی
 محمد [صلی الله علیه وآله وسلم]: (۹۶، ۱۳۰ -
 ۱۳۵، ۱۳۷، ۱۴۵، ۱۵۶، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۲،
 ۱۶۷ - ۱۷۱، ۱۷۳، ۱۷۶ - ۱۸۰، ۱۸۲، ۱۸۳،
 ۲۰۷ - ۲۰۹، ۲۱۳ - ۲۱۵، ۲۱۷، ۲۲۱، ۲۳۳،
 ۲۳۶، ۲۳۸، ۲۴۰، ۲۴۲، ۲۴۴ - ۲۴۷، ۲۴۹،
 ۲۵۰، ۲۵۳، ۲۵۵، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۲، ۲۶۸،
 ۲۷۴، ۲۸۰، ۲۸۸، ۲۹۶، ۳۲۹ - ۳۳۲، ۳۳۶،
 ۳۳۸، ۳۴۱، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۶، ۳۴۸، ۳۴۹،
 ۳۵۳، ۳۵۶ - ۳۵۸، ۳۶۳، ۳۶۵، ۳۶۷، ۳۷۳،
 ۳۷۴، ۳۷۷، ۳۸۱، ۳۸۶، ۳۸۷ - ۳۹۰، ۳۹۳،
 ۳۹۵ - ۳۹۷، ۴۰۰، ۴۰۳، ۴۰۵، ۴۱۵، ۴۱۸،
 ۴۲۱، ۴۲۳، ۴۲۵، ۴۳۳، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۵،
 ۴۴۹، ۴۵۳، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۴.

پیراویسی = محمد عنقا (میر قطب الدین).
 پیشنماز آملی (أبو الحسن) = أبو الحسن پیشنماز آملی.

ت

تاج الدین بن محمد بن حمزة بن زهره حسینی فوعی:
 ۲۵۲. تاج الدین حسن ولی = درویش تاج الدین حسن ولی.
 تاج الدین = علی بن ابی الیمین (ابن بشاک).
 تاج القراء = عاصم بن بهدله.
 تاج القراء = محمود بن حمزة بن نصر کرمانی. تاجی = محمد تاجی.
 تبریزی = جعفر افتخار الحکماء تبریزی (سید -).
 تبریزی = رجب علی تبریزی (مولی -).
 تبریزی = صائب تبریزی.
 تبریزی = عبد الرحیم ابن ابی القاسم تبریزی (سلطان
 القرا).
 تبریزی = علی بن عمر بن محمد حافظ تبریزی.

تبریزی = محمد بن مهدی حسینی تبریزی (سید -).
تبریزی = محمد شریف بن [محمد] رضا شیروانی
تبریزی.

تبریزی = محمد شفیع تبریزی (حاج -).
تبریزی = محمد مؤمن بن محمد امین تبریزی.
تبریزی = محمود بن سید محمد بن مهدی بن
عبد الفتاح علوی فاطمی.
تبریزی = مدرس تبریزی.
تتارخان = غیاث الدین تتارخان.
تجدد = رضا تجدد.

ترشیزی = علی شریفی حائری ترشیزی.
تغلبی = عبد العزیز بن یعش تغلبی ربعی.
تغلبی = هارون بن موسی بن شریک تغلبی.
تفتازانی = ۳۵۲، ۴۶۴.
تفضلی = تقی تفضلی.

تقی بینش: ۱۵، ۱۶، ۷۷، ۷۸، ۸۱، ۹۷.
تقی تفضلی: ۴۵، ۴۶، ۴۹، ۵۰، ۵۱.
تقی الدین جعبری = ابراهیم بن عمر بن ابراهیم بن
خلیل.

تقی الدین = محمد بن پیرعلی برکوی رومی حنفی.
تقی الدین = یعقوب بن بدران.
تقی زاده = حسن تقی زاده (سید -).
تقی یوسفی: ۹۳.

تلمسانی = محمد موفق (سید -) معروف به ابوتوزینت
تلمسانی.

تمیمی (قبیله -): ۱۷۷.

تمیمی = اسعد بن مطهر بن احمد تمیمی اصفهانی.
تمیمی = محمد بن موسی بن عباس بن مجاهد تمیمی
بغدادی.

تمیمی = مغیره بن شعیب تمیمی.

تنکابنی = طاهر تنکابنی (میرزا -).

تنکابنی = عبد الوهاب فرید تنکابنی.

تنوخی = احمد بن عثمان مهینی تنوخی حمیدی.

تنوخي = اسحق بن بهلول تنوخي انباری.
توتاوی = خلیل بن احمد توتاوی.
توفیقي افندي زاده: ۳۲۳.

تونسی = محمد بن زین الدین حاج منصور تونسی.
توننی = حسن بن شجاع بن محمد بن حسن حافظ
توننی.
توننی = قاسم بن مرتضیٰ حسینی توننی.
تهانوی = محمد علی تهانوی.
تهراننی = آقا بزرگ تهرانی (علامه).
تهراننی = محمد جعفر ابن ملا سیف الدین استرآبادی
تهراننی (شریعتمدار).
تهراننی = محمود تهرانی (شیخ -).
تهراننی = واعظ تهرانی (عمادالمحققین).
تیمور لنگ: ۲۶۴.

ث

ثامن الحجج = علی بن موسی الرضا.
ثامننی: ۸۶.

ثعانی = علی بن سعید ثعانی.
ثعلب = احمد بن یحیی ثعلب نحوی.
ثقة الاسلام شهیدی (خانواده ء -): ۸۳.
ثقفی = حجاج بن یوسف ثقفی.
ثقفی = زائدة بن قدامه ثقفی.
ثقفی = عیسی بن عمر ثقفی.

ج

جابر بن یزید جعفی: ۱۳۸.
جابری = حسن بن جابری انصاری.
جاحظ: ۱۴۱.
جاد الحق = محمد سید جاد الحق.
جامی = عبد الرحمن جامی.
جبرائیل (جبریل، جبرئیل، روح الامین [ع]): ۱۳۰،
۱۵۶، ۱۶۴، ۱۷۲، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۹،
۱۸۰، ۱۸۹، ۲۳۲، ۳۹۳، ۳۹۹، ۴۳۵، ۴۵۹.
جبرئیل = امیر جبرئیل.
جبلایوی = یاسین کفرنورانی جبلایوی (شیخ -).
جحدری = عاصم جحدری.
جرائدی = یعقوب بن بدران.

جرجاني = شريف جرجاني (سيد -).
جرجاني = [عبد القادر بن عبد الرحمن جرجاني
(شيخ -)].

جرجاني = عبد الوهاب بن عبد الوهاب جرجاني.
جرجاني = محمد بن علي حسيني جرجاني يا [محمد بن
علي بن محمد بن علي حسيني جرجاني].
جرجاني = محمد بن محمد بن علي حسيني يا
حسني جرجاني.

جرجاوي = خالد بن عبد الله بن ابي بكر (وقار).
جرهي = محمد بن عطاء الله بن عبد الكريم بن نصرالله
جرهي.

جريري = احمد بن محمد بن محمد جريري.
جزائري = حسن ابن شيخ احمد بن شيخ محمود بن
جمعة.

جزائري = عز الدين جزائري.

جزائري = نعمت الله جزائري (سيد -).

جزائري = ميرزا جزائري (سيد -).

جزري = ابراهيم جزري.

جزري = احمد بن محمد الجزري (ابن ناظم).

جزري = عبد الله بن ابراهيم بن محمود الجزري.

جزري قندهاري: ٤٠٨.

جزري = محمد بن محمد بن محمد بن محمد بن علي
بن يوسف الجزري.

جزري = محمد [بن محمد الجزري] (أبو الخير).

جزري = محمد [بن محمد الجزري] (أبو الفتح).

جزري = محمد بن محمد الجزري أبو القاسم،

محب الدين).

جعبري = ابراهيم بن عمر بن ابراهيم بن خليل

جعبري.

جعدي: ٤٥١.

جعفر افتخار الحكماء تبريزي (سيد -): ٣٣٥.

جعفر بن سيد احمد (شجاع الدين، سيد)، ٢٨٤.

جعفر بن احمد بن علي ملجوهي حسني: ٢٨٤.

جعفر بن حسن حسيني عاملي: ٣٠٧.
جعفر بن حسين حسيني موسى گلپايگانی
(أبو القاسم): ٣٤٩.
جعفر بن شيخ عبد علي قرشي: ٢٤٥، ٣٥١.

جعفر بن كمال الدين زين القراء بن محمد بن سعيد
بحراني [بحريني] اوالى: ٣٨١، ٣٨٢.
جعفر بن أبو الحسن متوكل همداني: ٢٨٤.
جعفر بن محمد (أبو عبد الله) [امام صادق (ع)] : [١٣٤،
٢٧٧.

جعفر بن محمد عاملي: ٣٢٢.
جعفر بن مكى بن جعفر موصلى (محب الدين،
أبو موسى): ٣٨٤، ٣٨٦، ٣٨٧، ٣٨٨، ٣٨٩،
٤٢٠، ٤١٩، ٣٩٠.

جعفر قلى بن رضا على مازندراني: ٢٧٤.
جعفر (ميرزا -): ٢٧٩، ٣٧٧.
جعفر نجفى (شيخ -): ٢١٨.
جعفى = جابر بن يزيد جعفى.
جفرى = آرتور جفرى.

جلال الدين ابن محمد ابن حاجى على طالب: ٤٠٧.
جلال الدين = عبد الرحمن بن ابى بكر بن محمد
سيوطى.

جلال الدين = على مير أبو الفضل عنقا.
جلال الدين محلى: ٣٢٧، ٣٦٤، ٣٦٩.
جلال الدين = محمود بن نجم الدين محمد بن عبیدالله
قائنى.

جلال الدين = يوسف بن حاجى رمضان بن خضر هروى.
جلال متينى: ٧.

جلال = محمد بن محمود بن احمد خجندى.
جلالى: ٩٢.

جلالى = جيلاني بن عبد الله بن على بن احمد سفىاني
جلالى فجاجى.

جلالير = سلطان احمد جلالير.

جليل بن احمد حسيني: ٣٦٦.

جمال حسن بحرينى: ٣٨٢.

جمال الدين بن... عباس ركابى: ٤٢٣.

جمال الدين بن على حصنى: ٣٣٢.

جمال الدين قارى حسيني: ٤٤٢.

جمال الدين = محمد بن عمر بن خالد قوشی [قرشی].
جمال الدين = يوسف بن عبد المحمود بن عبد السلام
بتی.

جمشید بهروش: ۲۶، ۶۷.

جمیل بن دراج: ۲۷۷.

جندي = علی جندي.

جواد علی (دکتر -): ۱۸۰، ۲۰۳.

جواد مدرسي یزدی: ۸۵.

جواد مقصود همدانی: ۱۶، ۲۶، ۲۷.

جوادي = احمد جوادي.

جوان = علی اردلان جوان.

جواهر کلام = عبد العزیز جواهر کلام.

جواهری = حبیب جواهری.

جور کجی زاده = احمد رفعت.

جونبول: ۱۱۷.

جونز = مارسدن جونز (دکتر -).

جوهری: ۴۴۶.

جهاندارى = کیکاوس جهاندارى.

جهانشاه صالح: ۱۱، ۶۳، ۸۱، ۱۰۰.

جهرمی = محمد مؤمن جهرمی ابن استاد جهرمی.

جهضمی = نصر بن علی جهضمی.

جهین = درویش جهین بن مصطفی.

جیلانی بن عبد الله بن علی بن احمد سفیانی جلالی

فجاجی: ۴۰۲.

چ

چرکسی = سلطان قایتبای چرکسی.

چرندابی = واعظ چرندابی.

چلبی [چلبی]: ۲۰۲، ۲۰۹، ۲۴۰، ۳۴۰، ۳۷۵،

۴۳۳، ۴۴۷، ۴۵۱.

ح

حاج محمد (نواده ء شاه طهماسب): ۴۱۸.

حاج بن علی بن محمود ابن حاجی محمد مطلق

اصفهانى: ۳۵۴.

حاجی خلیفہ = چلبی.
حاجی شیخ = مصطفی قوچ حصاری.
حاجی نوری = حسین (حاج میرزا -)
حارث بن نعمان: ۳۷۷.

حافظ = أبو طالب بن احمد بن محمود شیرازی معروف
به حافظ.

حافظ = احمد حافظ.

حافظ = حسین بن عثمان (حافظ).

حافظ ذهبی: ۲۰۳.

حافظ فرمانفرمائیان: ۱۰۵.

حافظ = محمد بن عمر بن علی بن احمد عمادی.

حافظ محمد رضا (سید -): ۲۹۴.

حافظ = محمد مطیع حافظ.

حافظ منذری: ۲۰۲.

حافظ نصیر الدین قاری = نصیر الدین قاری.

حاکمی = اسماعیل حاکمی.

حامد بن حاج عبد الفتاح پالوی رومی: ۳۲۳.

حائری = أبو علی حائری.

حائری = طبسی حائری.

حائری = عبد الحسین حائری.

حائری = عبد الکریم حائری.

حائری = علی شریفی حائری ترشیزی (سیف الدین).

حائری = محمد باقر بن سید مرتضی طباطبایی یزدی

حائری (سید -).

حائری = محمد سمایی حائری.

حائری = مهدی شهرستانی حائری (میرزا سید -).

حائری = نصرالله حائری (سید -).

حبیب بن اولیاء بن مصطفی بن امیر یوسف: ۲۹۶.

حبیب جواهری: ۱۷.

حبیبی = عبد الحی حبیبی.

حجاج بن یوسف ثقفی: ۱۳۶، ۱۹۲.

حجازی = محمود فهمی حجازی.

حجاوی = یوسف بن احمد بن محمد بن یوسف بن

احمد بن فیاض حنبلی حجاوی.

حجة الاسلام شفتی = شفتی.

حجة الاسلام شفتی = محمد باقر رشتی اصفهانی (سید -).

حجت کوه کمری = محمد حجت کوه کمری.

حجتي = محمد باقر حجتي.
حداد = ادريس بن عبد الكريم حداد.
حذاء = ابن وردان، عيسى حذاء.
حذيفة بن يمان: ۱۳۵، ۱۳۷، ۱۷۹.
حراملي (شيخ -) = محمد بن حسن بن علي بن حسين.

حريري = هبة الله بن احمد حريري.
حسام الدين بن احمد: ۴۴۷.
حسام الدين = حسين بن علي بن حجاج بن علي صغناقي.

حسن بصري: ۱۳۴، ۱۳۸، ۳۹۱.
[حسن بن احمد] أبو علي فارسي: ۱۴۰، ۱۴۸، ۱۹۹، ۲۰۰.

حسن بن احمد بن شيخ محمود بن جمعه بن نعمت الله صيمري جزائري: ۲۵۶.
[حسن بن احمد] عطار همداني (ابي العلاء همداني): ۱۲۶، ۱۶۱.

حسن بن جمهور: ۳۱۸.
[حسن بن خطير] أبو علي فارسي: ۴۳۸.
حسن بن خلف حسيني: ۲۰۰.
حسن بن خميس بن راشد بن عبد علي: ۲۸۴.
حسن بن سليمان حلي (شيخ -): ۲۷۶.
حسن بن شجاع بن محمد بن حسن حافظ توني: ۲۴۲، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۵۰.
حسن بن علي بن رمضان بحراني کراني (شيخ -): ۳۸۳.

حسن بن علي عسكري (امام (ع)): ۲۷۴.
حسن بن قاسم بن عبد الله بن علي مرادي مراکشي مالکي (ابن ام قاسم): ۱۵۰، ۲۰۱، ۳۳۶، ۴۲۱.
حسن بن کتنوي يزدي: ۱۰۱.
حسن بن محمد بغدادي: ۱۲۶، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۹۸.
حسن پنبه چي: ۹۲.
حسن تقی زاده: ۷۰.

حسن جابري انصاري: ۱۰۲.
حسن ره آورده: ۸۰، ۱۱.
حسن زاهدي: ۳۴.
حسن سادات ناصري: ۱۰۳.
حسن سعيد (حاج شيخ -): ۵.

حسن شهرستانی: ۶۶، ۶۸.
 حسن صدر (سید -): ۵، ۱۳۹، ۲۰۰.
 حسن ظهیر بن فاضل ظهیر حسینی کورسرخ: ۲۱۲،
 ۴۲۳، ۴۲۵.
 حسن عاطفی: ۱۰۷، ۱۲۱.
 حسن علی غفاری: ۸۷، ۱۰۰.
 حسن محمودآبادی یزدی (حاج میرزا -): ۸۴.
 حسنوی = علاء الدین حسنوی.
 حسنی = جعفر بن احمد بن علی ملجوهی حسنی.
 حسنی = عبد العظیم حسنی.
 حسنی = عبد الله بن محمد حسنی.
 حسنی = علی ابن میرزا نظام الدین احمد دشتکی حسنی.
 حسینی (سید -).
 حسنی = محمد بن علی حسینی جرجانی.
 حسنی = محمد حسین بن کاظم علوی فاطمی حسنی
 حسینی طباطبایی.
 حسنی = محمود بن سید محمد بن مهدی.
 حسنی = میر محمد علی بن جواد حسنی حسینی
 طباطبایی.
 حسین بن احمد بن خالویه (ابن خالویه): ۱۴۷، ۱۴۸،
 ۱۵۱، ۱۵۳، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۹۴، ۱۹۸، ۲۰۰.
 حسین بن حاتم: ۳۰۷.
 حسین بن حاج کاشانی: ۳۵۴.
 حسین بن حاجی: ۲۲۲.
 حسین بن عبد الصمد عاملی (شیخ عز الدین): ۲۱۵.
 حسین بن عثمان: ۴۳۶، ۴۳۷.
 حسین بن عثمان حافظ سروی: ۲۸۸، ۳۴۵، ۳۹۸،
 ۴۴۸.
 حسین بن عثمان [علی] بن ثابت بغدادی (ضریر):
 ۴۳۷.
 حسین بن علی (ع) (امام ع): ۳۰۳، ۳۴۶، ۳۴۷،
 ۴۱۱.
 حسین بن علی بن حجاج بن علی صغناقی (صغناقی):

۴۳۲.

- حسین بن علی حصنی: ۱۵۰.
حسین بن فضل الله همدانی: ۲۰۱.
حسین بن محمد باقر قاری: ۴۵۵.
حسین بن محمد بن حسن مقرئ (أبو علی): ۲۸۸،
۳۹۶، ۳۹۷، ۴۰۳.
حسین بن محمد بن عامر: ۲۷۶.
حسین بن محمد تقی طبرسی: ۲۷۸.
حسین بن مفلح بن حسن بن رشید - یا - راشد صیمری
بحرانی (نصیر الدین): ۴۴۹.
حسین حسینی قاری: ۲۱۳.
حسینخان سپهسالار (میرزا -): ۱۳، ۱۴، ۴۰۲.
حسین ذرفولی (عین الدین): ۱۰۰.
حسین راسته آی (ملا -): ۴۵۴.
حسین سنندجی (سلطان -): ۱۰۶.
حسین شهشهانئ: ۷۴.
حسین طباطبائی بروجردی (آیة الله): ۸، ۲۸، ۹۵.
حسین علی محفوظ: ۹۴، ۳۵۲.
حسین مدرسی طباطبائی: ۳، ۴، ۱۲، ۱۲۰.
حسین مفتاح: ۱۰۴، ۱۰۸.
حسین ملک: ۶۴.
حسین نخجوانئ: ۷۱، ۸۳.
حسین نوری (حاج میرزا -): ۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۸،
۳۸۲.
حسینی = أبو المعالی موسوی حسینی: ۲۱۵، ۲۴۹.
حسینی = احمد بن ابراهیم عصمة الله بن اسماعیل
رائف پاشای حسینی.
حسینی = احمد حسینی.
حسینی = اسد الله بن محمد باقر حسینی قاینئ
کربلائئ (سید -).
حسینی = اسماعیل حسینی.
حسینی = تاج الدین بن محمد بن حمزة بن زهره
حسینی فوعئ.

حسینی = جعفر بن حسن حسینی عاملی.
حسینی = جعفر بن حسین حسینی موسوی گلپایگانی
(أبو القاسم).

حسینی = جلیل بن احمد حسینی.
حسینی = جمال الدین قاری حسینی.
حسینی = حسن بن خلف حسینی.

حسيني = حسن ظهير بن فاضل ظهير حسيني.
 حسيني = حسن حسيني قارى.
 حسيني = زين العابدين حسيني.
 حسيني = صالح حسيني.
 حسيني = عباد بن احمد حسنى يا حسيني اصفهاني.
 حسيني = عبد الجليل بن احمد قارى رازى.
 حسيني = عبد الحسين حسيني خواتون آبادى.
 حسيني = عبد الرحمن بن مصطفى حسيني مصطلاوى.
 حسيني = عبد الله بن احمد بن شريف حسيني لواسانى.
 حسيني = عبد المؤمن حسيني.
 حسيني = عطاء الله بن محمود حسيني نيشابورى
 مشهدى.
 حسيني = على ابن ميرزا نظام الدين احمد دشتكى
 حسنى حسيني.
 حسيني = على رضا بن محمد حسيني.
 حسيني = عماد بن رضا حسيني.
 حسيني = قاسم بن مرتضى حسيني تونى.
 حسيني = محبلى حسيني سبزوارى.
 حسيني = محمد بن احمد بن تاج الدين ميكائيل
 حسيني.
 حسيني = محمد بن جعفر بن محمد بن زهره حسيني
 حلبى فوعى.
 حسيني = محمد بن على بن احمد حسيني.
 حسيني = محمد بن على بن خلف حسيني.
 حسيني = محمد بن على حسيني جرجانى.
 حسيني = محمد بن محمد حسين حسيني.
 حسيني = محمد بن محمود بن احمد بن على حسيني
 مدنى سمرقندى.
 حسيني = محمد بن مهدى حسيني تبريزى (سيد -).
 حسيني = محمد بن يحيى حسيني ندى.
 حسيني = محمد بن يوسف حسيني مدنى سمرقندى
 (أبو القاسم) (سيد -).
 حسيني = محمد تقى بن حسين طبرى حسيني

استرآبادی (سید -).
 حسینی = محمد جعفر حسینی.
 حسینی = محمد حسین بن کاظم علوی فاطمی حسنی
 حسینی طباطبایی.
 حسینی = محمد حسین بن نانی ابن حاج عبد الرسول
 حسینی زنوزی.
 حسینی = محمد حسینی قاری (امیر جمال الدین).
 حسینی = محمد طاهر حسینی قاری.
 حسینی = محمد مؤمن حسینی.
 حسینی = محمود بن سید محمد بن مهدی بن عبد الفتاح
 علوی فاطمی.
 حسینی = معز الدین حسینی.
 حسینی = میر محمد علی بن جواد حسنی حسینی
 طباطبایی.
 حسینی = نور الدین هاشمی حسینی (حاج سید -).
 حسینی = نور الدین ابن علی حسینی.
 حسینی = هادی قاری حسینی.
 حصری = محمود خلیل حصری.
 حصنی = جمال الدین بن علی حصنی.
 حصنی = حسین بن علی حصنی.
 حصنی = علاء الدین ابن شیخ علی حصنی (همام).
 حضرمی = أبو بکر حضرمی.
 حضرمی = أبو عمرو بن علاء بصری حضرمی.
 حضرمی = شریح بن یزید حضرمی.
 حضرمی = یعقوب بن اسحاق حضرمی بصری
 (أبو محمد).
 حضرمی = یوسف حضرمی.
 حطی [خطی؟] = سلیمان بن عبد الله حطی
 حفص بن سلیمان اسدی بزاز کوفی غاضری دوری
 (أبو عمرو): ۱۳۴، ۱۶۳، ۱۹۲، ۲۱۲، ۲۱۳،
 ۲۵۶، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۳۱۹ - ۳۲۱، ۳۶۱،
 ۳۷۲، ۳۷۹، ۳۸۸، ۴۱۳، ۴۴۴.
 حفص بن عمر دوری (أبو عمرو): ۱۳۴، ۱۴۱، ۲۲۴،

٢٢٦، ٢٥٤، ٢٨٩، ٢٩٠، ٢٩١، ٣١٩ - ٣٢١،
٣٦٤، ٣٧١، ٣٧٢، ٣٩٠، ٤٥١.
حفصة: ١٣٥، ٢٠٨.
حفنى ناصيف: ١٩٣، ٢٠٣.
حكمت = على اصغر حكمت.
حكمة الله = احمد بن ابراهيم عصمة الله بن اسماعيل.

حکیم = محمد حکیم.
 حکیم = احمد بن محمود ادیب حکیم مقری.
 حکیم زاده = محمد حکیم زاده.
 حکیم کوچک = محمد سعید ابن حکیم محمد مفید
 قمی (میرزا -).
 حکیم = محمد بن عبد الحمید حکیم بغدادی.
 حکیم الملك = حکیمی.
 حکیمی (حکیم الملك).
 حلبی = ابراهیم بن ابی الیمن بن عبد الرحمن حلبی.
 حلبی = ابن غلبون حلبی.
 حلبی = ابی الطیب عبد المنعم حلبی.
 حلبی = محمد بن جعفر بن محمد بن زهره حسینی
 حلبی فوعی.
 حلبی = محمد بن خلیل بن ابی بکر بن محمد قباقیبی.
 حلبی = محمد بن محمد بن شحنة حلبی.
 حلوانی = احمد بن یزید حلوانی.
 حلّی = ابن ادريس [محمد بن احمد یا محمد بن
 منصور بن احمد بن ادريس].
 حلّی = ابن فهد حلّی.
 حلّی = حسن بن سلیمان حلّی (شیخ -).
 حلّی = علامه حلّی.
 حمادبن سلمه: ۱۳۳، ۱۷۹.
 حمدی = ابراهیم حمدی بن محمد بن عثمان.
 حمران بن آعین: ۱۳۴.
 حمزة: ۴۵۳.
 حمزة بن حبيب بن عماره زیات کوفی (ابا عمارة):
 ۱۳۴، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۲ تا ۱۴۴، ۱۷۶، ۱۹۶،
 ۲۱۱، ۲۱۴، ۲۲۵، ۲۲۹، ۲۵۱، ۲۶۸، ۲۸۸ تا
 ۲۹۱، ۳۱۹ تا ۳۲۱، ۳۵۰، ۳۵۸، ۳۶۷، ۳۷۲،
 ۳۷۳، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۵، ۳۸۹، ۳۹۸، ۴۱۹،
 ۴۲۰، ۴۳۲، ۴۴۱، ۴۴۳، ۴۴۶، ۴۵۱.
 حمصي = اسماء حمصي.
 حموده = عبد الوهاب حموده.

حموی = احمد بن وهبان حموی دمشقي حنفي .
 حموی = عبد الوهاب بن احمد بن وهبان دمشقي .
 حموی = محمد بن اسماعيل بن محمد . فقاعي .
 حموی = ياقوت حموی .
 حميدانى = صالح بن فالح حميدانى .
 حميد ايزدپناه: ۱۰۳ .
 حميدطويل: ۱۷۶ .
 حميدي = احمد بن عثمان مهيني حميدي تنوخي .
 حميري = ۲۷۶، ۲۷۷، ۴۶۱ .
 حناط = شعبة بن عياش حناط اسدي كوفي (أبو بكر) .
 حومه = محمد صادق بن محمد قاسم قارى (ملا -) .
 حيدر قارى شيرازى (ملا -): ۴۱۸ .
 حيرانى = محمد على بن محمد زمان حيرانى .
 خ
 خاتون آبادى = محمد خاتون آبادى (مير -) .
 خاطر = زين الدين أبو على خاطر (شيخ -) .
 خاقاني: ۱۱۲ .
 خاقاني = موسى بن عبيدالله بن يحيى بن خاقان
 خاقاني .
 خاكيپور = اسد الله خاكيپور .
 خالد: ۱۷۹ .
 خالد بن عبد الله بن ابى بكر بن محمد بن احمد جرجاوى
 ازهرى: ۳۰۴ .
 خالد بن وليد: ۱۸ .
 خالد ربان: ۱۸ .
 خالصي = محمد خالصي .
 خانجى = صالح بن سيد احمد خانجى .
 خان ملك ساسانى: ۸۷ .
 خانيكوف: ۱۱۸ .
 خاورى (دكتور -): ۸۸ .
 خباب بن ارت: ۱۳۲ .
 خجسته = على اصغر خجسته .
 خجندى = محمد بن محمود بن احمد خجندى ملقب به

جلال.

خدامي = احمد بن خلف بن عيور.

خدري = ابي سعيد خدري.

خراساني = أبو القاسم خراساني (مير -).

خراساني = محمد تقى بهار خراساني.

خراساني = محمد رضا خراساني.
 خراباوى = ابراهيم بن عمر بن حسن [حسين] رباط.
 خزر ج (قبيله -): ۱۳۲.
 خزر جي = احمد بن عبد الله خزر جي انصاري.
 خزر جي = محمد بن بدر الدين بن عبد القادر بن محمد
 بلباني.
 خزر جي = محمد بن محمد بن علي بن حسن...
 انصاري خزر جي.
 خسرو بك (قاضي -) = قاضي خسرو بك.
 خطاط = محمد طاهر بن عبد القادر كردي مالكي
 خطاط.
 [خطي] = سليمان بن عبد الرحمن خطي.
 خطي = عبد الله بن مبارك بن علي بن عبد الله بن ناصر
 آل حميدان خطي احسائي.
 خطيب = عبد المؤمن (ملا -) بن رجب (ملا -) خطيب.
 خلد بن خالد صيرفي كوفي (ابا عيسى): ۱۳۴، ۲۲۵،
 ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۳۷۲.
 خلاطي = يوسف بن ابي الحسن علي بن محمد.
 خلف بن هشام بزاز بغدادي كوفي (أبو محمد) ۱۳۴،
 ۱۴۱، ۲۱۴، ۲۲۵، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۳۱۰، ۳۷۲،
 ۳۷۶، ۴۵۱.
 خليفة بن سعد: ۱۳۸.
 خليفة = عبد الوهاب بن محمد خليفة.
 خليل اصفهاني: ۷۵.
 خليل بن احمد: ۱۴۱، ۳۰۸، ۴۰۹.
 خليل بن احمد توتاوى: ۴۲۷.
 خليل داود: ۲۰۰.
 خليلي = ابراهيم بن عمر بن ابراهيم بن خليل جعبري.
 خليلي = محمد خليلي.
 خواتون آبادي = عبد الحسين حسيني خواتون آبادي.
 خواجه نصير الدين طوسي = محمد بن محمد بن حسن
 نصير طوسي.
 خوارزمي = نور الله بن مولي ناصر الدين منصوري

خوارزمی (ضیاء الدین).

خوانساری = احمد سهیلی خوانساری.

خوانساری = علی خوانساری.

خوانساری = محمد باقر خوانساری (سید -).

خوانساری = محمد بن محمد شفیع خوانساری

(شیخ -).

خوانساری = محمد حسین بن عبد الله فصیح

خوانساری.

خوانساری = محمد حسین موسوی خوانساری (سید -).

خوانساری = محمود بن جمال الدین موسوی

خوانساری (سید -).

خوری = مرتضی قلی بن حسن علی خوری (ملا -).

خوسفی = محمد ابن حاج ملا حسین خوسفی.

خویی = أبو القاسم خوئی (آیه الله سید -).

خویی = امام جمعه خویی.

خیاط بغدادی = علی بن محمد بن علی فارس.

خیاط = عاصم بن بهدلة.

خیاط = عبد القادر خیاط.

خیام = علی بن محمود بن محمد ابن شیخ محمود

خیام.

خیربک: ۴۰۱.

خیر الدین زرکلی: ۱۵۰، ۱۹۹، ۲۰۹، ۲۱۸، ۲۲۰،

۲۳۸، ۲۸۱، ۲۸۸، ۲۹۴، ۲۹۶، ۳۰۵، ۳۲۱،

۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۳، ۳۵۲، ۳۶۵، ۳۷۵، ۳۷۸،

۴۰۰، ۴۶۴.

خیمی = صلاح محمد خیمی.

د

داجونی = محمد بن احمد بن عمر داجونی (أبو بكر).

داری = عبد الله بن کثیر داری.

داماد (میر -): ۳۹۲، ۴۲۳.

دامغانی: ۹۲.

دانش آشتیانی = أبو القاسم دانش آشتیانی.

دانش پڑوه = محمد تقی دانش پڑوه.

دانگه = محمد بن محمد نصير هزار جريبي دانگه.
دانيال نبي: ٧٥ داني = عثمان بن سعيد.
داود: ٢٣٢.
داود بن قيس: ٢٦٩.

دبیران: ۱۲۲.

دراز = محمد عبد الله دراز.

درباس (مولى ابن عباس).

دربندی = محمد بن موسى بن فرج دربندی (أبو بكر).

دربندی = محمد کاظم بيك دربندی.

درزی = محمد حسين بن علاء الدين درزی مازندرانی.

درگزینی = محمد بن ابی القاسم سوزنی درگزینی.

درمنی = میرزا قلی درمنی فراهانی.

درن: ۱۱۸.

درویش بن محمد علی [درویش محمد بن مولى علی]:

۴۰۵.

درویش تاج الدين حسن ولی: ۸۵، ۸۶.

درویش جهين بن مصطفى: ۲۶۷.

درویش عبد الله: ۳۱۵.

درویش علی بن شيخ شمس الدين کاظمي: ۲۹۸.

دزفولي = حسين دزفولي (عين الدين).

دشتکی = علی ابن میرزا نظام الدين احمد دشتکی.

دشتکی = منصور دشتکی (غياث الدين).

دقوقی = عبد الرحمن بن احمد دقوقی.

دماوندی = علی دماوندی (ملا -).

دمشقي = احمد بن احمد بن بدر الدين طیبی صالحی

دمشقي.

دمشقي = احمد بن وهبان حموی دمشقي.

دمشقي = عبد الرحمن بن اسماعيل بن ابراهيم بن

عثمان بن ابی بكر بن عباس مقدسي (أبو شامة).

دمشقي = عبد الرحمن بن احمد بن بشر بن زکوان دمشقي.

دمشقي = عبد الوهاب بن احمد بن وهبان دمشقي.

دمشقي = محمد بن احمد بن داود دمشقي (ابن

النجار).

دمشقي = محمد بن بدر الدين بن عبد القادر بن محمد

بلبانی.

دمشقي = محمد بن محمد بن محمد بن محمد بن علی

بن يوسف جزری (دمشقي شیرازی).

دمشقي = هشام بن عمار بن نصير قاضي دمشقي.

دمشقي = يعقوب بن بدران.

دمياطي = احمد بن محمد دمياطي بناء.

دمياطي = علي بن علاء الدين ابن شيخ عبد المجيد

قشي؟ دمياطي.

دوخويه: ۱۱۷.

دوري = حفص بن سليمان (أبو عمرو).

دوري = حفص بن عمر (أبو عمرو).

دوزي: ۱۱۷.

دؤلي = ابي الاسود دؤلي.

دهخدا = علي اكبر دهخدا.

دهقان = علي دهقان.

دهگان = ابراهيم دهگان.

ديياجى = ابراهيم دياجى.

دى رعين (قبيله -): ۲۹۵.

دينورى = احمد بن حسين بن محمد بن مهران

دينورى.

ديواني = علي بن محمد بن ابي سعيد بن حسين ديواني.

ديونگ = ۱۱۷.

ذ

ذبيح الله بهروز: ۲۷۵.

ذبيح الله صفا: ۶.

ذكاء = يحيى ذكاء.

ذمارى = يحيى بن حارث ذمارى.

ذهبي = محمد بن احمد بن عثمان ذهبي (حافظ

ابي عبد الله).

ر

راجحى = عبده راجحى.

راد (خاندان -): ۶۵.

راد = افصح راد.

رارانى = علي بن ابي الخير محمود بن ابي نعيم.

رازى = ابراهيم رازى.

رازى = أبو حاتم رازى.

رازی = عبد الجلیل بن احمد قاری رازی حسینی فارسی
(سید -).

رازی = عبد النخیر بن محمد مفید رازی.

رازی = عبد الرحمن بن ابی حاتم رازی.

رازی = عبد الرحمن بن احمد رازی.
 رازی = فخر الدين رازی.
 رازی = علی بن جعفر بن محمد رازی (أبو الحسن،
 شیخ -).
 راستکار = فخري راستکار.
 راغب بابا = محمد توفیق بن محمد راغب بابا.
 راغب پاشا: ۴۳۸.
 رائف پاشا = احمد بن ابراهيم عصمة الله.
 ربان = خالد ربان.
 ربعی = عبد العزيز بن يعش تغلبي ربعی.
 ربعی = محمد بن اسحق ربعی مکی (ابی ربيعه).
 ربیع بن خيثم: ۱۳۸.
 رجب علی تبریزی (مولی -) ۳۹۲.
 رحمان زاده = مبارك رحمان زاده.
 رحيمي = محمد صادق رحيمي.
 رزن، ب. و. : ۱۱۷، ۱۱۸.
 رستماني = عبد الله بن علی بن فضل الله رستمان
 رستماني.
 رستم وزير: ۴۵۷.
 رسته أي = حسين رسته أي (ملا -).
 رشتي = اسد الله بن محمد باقر موسوی رشتي (سید -).
 رشتي = علی رشتي.
 رشتي = محمد باقر رشتي اصفهاني (حجة الاسلام،
 سید -).
 رشتي = محمد كاظم رشتي (سید -).
 رشيد الدين = فضل الله همداني.
 رشیدی: ۴۵۰.
 رضا استادی: ۳، ۴، ۵، ۸، ۱۲، ۱۵، ۲۸، ۲۹، ۳۷،
 ۳۸، ۳۹، ۱۲۰، ۲۱۲، ۲۵۶، ۲۷۸، ۳۱۶.
 رضا تجدد: ۲۰۱.
 رضا حيدر كهنموئی = شاه رضا حيدر كهنموئی.
 رضا زاده شفق: ۷۰.
 رضا صحت: ۱۰۵.

رضا = عنایت اللہ رضا.
رضا ہمراہ = ۱۷.
رضوان بن محمد منخلاتی (استاد -): ۱۹۲.
رضوی = صدر رضوی.
رضوی = محمد حسین بن ہبۃ اللہ بن محمد
(علم الہدی).
رضی بن یوسف تقی حافظ طوس سبزواری بیہقی
(فاضل -): ۳۸۲.
رعینی = قاسم بن فیرۃ بن خلف بن احمد رعینی
شاطبی.
رعینی = محمد بن شریح اشبیلی رعینی اندلسی.
رفعت = احمد رفعت (حافظ -) معروف بہ جور کجی زادہ
قاضی.
رفیع بن مہران ریاحی (ابوالعالیہ): ۱۳۸.
رکابی = جمال الدین بن عباس رکابی.
رماسکویچ: ۱۱۸.
رمضان علی شاکری: ۲۷، ۳۰، ۳۵، ۳۶.
روبی = محمد روبی مالکی.
روح: ۲۹۰، ۲۹۱.
روحانی (حاج سید مہدی -) = مہدی روحانی (حاج
سید -).
روح بن عبد المؤمن: ۱۳۴.
رودکی: ۱۱۱.
روزبہان = محمد بن فقیہ روزبہان.
روشن = محمد روشن.
روضاتی = محمد علی روضاتی.
رومی = احمد (حکمة اللہ) بن ابراہیم عصمة اللہ.
رومی = احمد بن محمد آقحصاری.
رومی = بلال رومی.
رومی = حامد بن (حاج) عبد الفتاح پالوی رومی.
رومی = محمد امین بن عبد اللہ امام رومی.
رومی = محمد بن پیر علی برکوی رومی حنفی.
رویس = محمد بن متوکل لؤلؤئی.

ره آورد = حسن ره آورد.

رهی معیری: ۵۱.

ریاحی = رفیع بن مهران ریاحی (ابوالعالیه).

ریاض عبدالمجید مراد: ۱۷، ۱۸.

ریاضی = محمد علی ریاضی یزدی.

ز

زاهد کلائی = محمد یوسف بن ابراهیم زاهد کلائی.

زاهدی = حسن زاهدی.

زائده بن قدامه ثقفی: ۱۴۰.

زییدی: ۳۲۰.

زراره: ۲۷۷.

زرین حبیش: ۱۳۸، ۱۷۹، ۲۱۳.

زرقانی = محمد عبد العظیم زرقانی.

زرکشی = محمد بن عبد الله زرکشی (بدر الدین).

زرکلی = خیر الدین زرکلی.

زرین پوش = اسماعیل زرین پوش.

زشکی = محمد بن علی زشکی (أبو نصر).

زکریا: ۲۳۱.

زکریا بن عبد الله: ۳۸۹.

زکریا بن محمد بن احمد بن زکریا انصاری سنیکی

مصری شافعی (أبو یحیی) (شیخ -): ۱۵۸، ۱۹۶،

۲۰۰، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵.

زمخشری: ۱۶۶، ۱۶۷، ۲۰۹، ۳۵۹، ۴۲۱، ۴۳۲.

زنجانی (أبو عبد الله): ۴، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۶.

زندوی = محمد بن محمد زندوی بخاری.

زنگی = محمد بن (ملا حاجی) علی بن شیخ زنگی

هروی.

زنوری = محمد حسین بن نانی ابن (حاج) عبد الرسول

حسینی زنوری.

زنوری = علی زنوری (سید -).

زهرا، ام قاسم معروف به شیخه: ۴۲۱.

زهری = سلیمان بن مسلم زهری (ابن حجاز).

زهری = محمد بن مسلم بن شهاب زهری.

زیات = احمد حسن زیات.

زیات = حمزة بن حبیب زیات کوفی.

زید بن اسلم: ۱۳۷.

زید بن ثابت انصاری صحابی: ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۵،

۱۳۶، ۱۵۸، ۱۷۰، ۲۱۳.

زينحار = احمد محمد زينحار.
زين الدين أبو علي خاطر: ٢٢٣، ٢٢٤، ٣٧٥.
زين الدين بن محمد بن حسن بن زين الدين شهيد ثاني
(شيخ -): ٢٧٩.
زين الدين بن نور الدين علي بن احمد، معروف به
(شهيد ثاني): ١٦٥، ١٨٠، ٢١٥.
زين الدين جرجاوى = خالد بن عبد الله بن ابى بكر بن
محمد بن احمد.
زين العابدين حسيني: ٣٤٥.
زين العابدين محمد: ٤٠٧.

س

سادات ناصرى = حسن سادات ناصرى.
ساسانى = خان ملك ساسانى.
سالم بن عبد الله بن عمر: ١٣٧.
سالم مولى ابى حذيفة: ١٣٣، ١٣٥.
سبزوارى = رضى بن يوسف التقى حافظ طوس
سبزوارى بيهقى (فاضل -).
سبزوارى = محبلى حسيني سبزوارى.
سبزوارى = محمد بن عطاء الله بن عبد الكريم.
سبزوارى = محمد رضا سبزوارى (حاج -).
سبزوارى = محمد مقيم بن شمس الدين محمد بن
خواجه حسن شيعي سبزوارى.
سبط الخياط: ١٦١.
ستى فاطمه معصومه = فاطمه معصومه.
سپهسالار = ميرزا حسينخان سپهسالار.
سجاوندى = محمد بن ابى يزيد طيفور سجاوندى.
سجستاني = سهل بن محمد سجستاني (أبو حاتم).
سجستاني = عبد الله بن سليمان بن اشعث سجستاني.
سخاوى = على بن محمد بن عبد الصمد بن عبد الاحد
سخاوى.
سدید يوسف بلقيني: ٣٨٢.
سراج الدين = احمد بن على سقاء.
سراج الدين = عبد الله بن محمد حافظ همداني.

سراج الدين = عمر بن قاسم انصاري معروف به نشار.
سرخسي = اسماعيل بن ابراهيم بن محمد (قرا ب).
سرکتی = نظامي سرکتی (سید -).
سروی = حسين بن عثمان حافظ سروی.
سریج بن یونس مروزی بغدادی: ۱۴۱.

سریزدی = محمد سریزدی.
 سزگین = فؤاد سزگین.
 سعد: ۱۳۵.
 سعد الله بن عبد الله: ۲۷۶.
 سعید خان انصاری (میرزا -): ۳۰.
 سعید بن اویس: ۱۳۴.
 سعید بن جبیر: ۱۳۸.
 سعید بن عثمان بن یحیی: ۴۳۰.
 سعید بن عفیر: ۱۶۹.
 سعید بن مسیب: ۱۳۷.
 سعید (حاج سید -): ۳۶۵.
 سعید = حسن سعید (حاج شیخ -).
 سعید قمی = محمد سعید بن حکیم محمد مفید.
 سعید طباطبایی اصفهانی: ۳۹.
 سعید نفیسی: ۴۶، ۱۰۶.
 سعیدی: ۴۳۹.
 سعیدی، أبو الفضل سعیدی ریحان یزدی (حاج سید -)
 = أبو الفضل سعیدی ریحان.
 سعیدی = عبد الباری سعیدی.
 صغناقی = حسین بن علی بن حجاج بن علی صغناقی.
 سفیانی = جیلانی بن عبد الله بن علی.
 سقاء = احمد بن علی سقاء.
 سقا = مصطفی سقا.
 سکاکی: ۳۴۲.
 سلام بن ابی سلیمان طویل: ۱۳۴.
 سلطان احمد جلایر = احمد جلایر.
 سلطان اشرف = اشرف (سلطان -).
 سلطان بایزید = بایزید (سلطان -).
 سلطان برقوق = برقوق (سلطان -).
 سلطان حسین سندجی = حسین سندجی.
 سلطان = عبد اللطیف بن ابراهیم (ملقب به سلطان).
 سلطان قایتبای چرکسی = قایتبای چرکسی
 (سلطان -).

سلطان القراء = عبد الرحيم ابن ابى القاسم تبریزی.
سلطان القراء = محمود تبریزی (میرزا -).
سلطان محمود عثمانی = محمود عثمانی (سلطان -).
سلغرشاه: ۷۶.
سلفی: ۳۵۹.
سلفی = ابراهیم بن عمر بن ابراهیم بن خلیل جعبری
سلفی.
سلمابادی = یحیی بن حسین بن حسن بن ناصر
سلمابادی.
سلمانی = عبید بن عمرو سلمانی.
سلمی = عبد الله بن حبيب سلمی (أبو عبد الرحمن).
سلمی = هشیم بن بشیر سلمی.
سلیم = ۳۶۷.
سلیمان: ۲۳۲.
سلیمان اعمش: ۱۳۴، ۱۳۹، ۳۹۱.
سلیمان بن عبد الله حطی: ۳۸۴.
سلیمان بن مسلم زهری (ابن جماز): ۱۳۴، ۲۹۰،
۲۹۱.
سلیمان بن یحیی ضبی: ۴۵۱.
سلیمان بن یسار: ۱۳۷.
سلیمان صفوی (شاه -): ۳۱۷، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۴۴.
سلیمان ماحوزی (شیخ -): ۴۴۸.
سلیمان = محمدجان ابن حاج کامران ابدالی سلیمانی
قندهاری.
سلیمی: ۷۶.
سمامی (خاندان -): ۱۰۸.
سمامی = محمد سمامی حائری.
سمرقندی: ۲۸۴.
سمرقندی = أبو القاسم سمرقندی (ناصر الدین).
سمرقندی = محمد بن محمد شریف سمرقندی.
سمرقندی = محمد بن محمود بن احمد بن علی
حسینی مدنی سمرقندی.
سمرقندی = محمد بن یوسف حسینی مدنی

سمرقندي.

سمك = محمد صالح سمك.

سمناني = محمد سعيد بن اسماعيل معروف به مداح

سمناني.

سميونوف: ۱۱۱.

سنقر بن مودود (أبو سعيد -): ۴۳۸.

سنندجی = سلطان حسین سنندجی.
 سنیک لواسان: ۴۵۵.
 سنیکی = زکریا بن محمد بن احمد بن زکریا انصاری
 سنیکی.
 سواس = یاسین محمد سواس.
 سوراوی = علی بن یوسف بن ناصر ضریر سوراوی.
 سورکی = شمس الدین بن حیدر سورکی.
 سوزنی = محمد بن ابی القاسم سوزنی درگزینی.
 سوسی = صالح بن زیاد سوسی (أبو شعیب).
 سوقی = علی بن شمس الدین محمد سوقی.
 سهل بن زیاد: ۲۷۷.
 سهل بن محمد سجستانی (أبو حاتم): ۱۳۹، ۱۴۱،
 ۴۴۸.
 سهیلی = احمد سهیلی خوانساری.
 سیاری = احمد بن سیار بن ایوب سیاری.
 سیاری = احمد بن محمد بن سیار بن عبد الله سیاری
 بصری.
 سیاسی = علی اکبر سیاسی.
 سیبویه: ۱۴۱.
 سید رضی: ۲۸۱.
 سید سعید: ۲۴۹، ۲۵۰.
 سید شریف جرجانی = شریف جرجانی.
 سید عبد الفتاح: ۲۹۳.
 سید علی: ۲۱۸، ۳۳۲.
 سید علی خان مدنی = علی خان مدنی (سید -).
 سید فوده = عبد العلیم فوده.
 سید مرتضی = مرتضی.
 سید میرزا جزائری: ۲۷۹.
 سید ولایت: ۳۴۲.
 سیف الدین = علی شریفی حائری ترشیزی.
 سیف الله قاری: ۴۵۴.
 سیواسی = محمد بن ابراهیم سیواسی (نور الدین).
 سیوطی = عبد الرحمن بن ابی بکر بن محمد سیوطی

(جلال الدين).

ش

شاطبي = قاسم بن فيرة بن خلف بن احمد رعينى.

شافعي = محمد بن ادريس شافعي.

شاكري = رمضان على شاكري.

شامى = احمد بن على بن حسن شامى.

شامى = عبد الله بن عامر يحصبى شامى.

شامى = على بن حسن شامى عاملي.

شامى = محمد شامى (شمس الدين).

شانه چى = كاظم مدير شانه چى.

شاه اسماعيل ثانى صفوي = اسماعيل ثانى صفوي

(شاه -).

شاه اسماعيل صفوي = اسماعيل صفوي (شاه -).

شاه رضا حيدر كهنموئى: ٤٦٤.

شاه سليمان صفوي = سليمان صفوي (شاه -).

شاه طهماست صفوي = طهماسب صفوي (شاه -).

شاه عباس دوم = عباس دوم (شاه -).

شاه محمود شولستانى = محمود شولستانى (سيد

امير نظام الدين شاه -).

شايسته = صدر الدين شايسته (سيد -).

شايسته = علي رضا شايسته.

شبراوي = على علام شبراوي.

شبهستري = محمود شبهستري.

شجاع الدين = جعفر بن سيد احمد (سيد -).

شچدرين: ١٠٩، ١١٩.

شرعى = احمد بن محمد بن سعيد شرعى يمنى.

شرف الدين = احمد بن اسماعيل بن عثمان بن احمد

بن.. شهرزورى.

شريح بن يزيد حضر مى.

شريعتمدار = على بن محمد جعفر شريعتمدار

استرآبادى.

شريعتمدار = محمد جعفر ابن ملا سيف الدين استرآبادى

تهرانى.

شریعتمدار = محمد رضا بن علی بن محمد جعفر
شریعتمدار استرآبادی.
شریف: ۳۴۲.
شریف امامی: ۴۱.

شریف = امیر جلال بن علی بن امیر جلال شریف.
 شریف بن [محمد] رضا شیروانی تبریزی = محمد
 شریف بن [محمد] رضا.
 شریف جرجانی (سید -): ۲۱۱، ۲۶۴، ۳۰۳.
 شریف حافظ = علی بن محمد بن مجتبی ابن محمد
 شریف حافظ.
 شریف = علی بن حبیب شریف.
 شریف قاری = علی بن عماد الدین علی.
 شریف = محمد بن محمد شریف سمرقندی.
 شریفی = ابراهیم شریفی.
 شریفی = علی شریفی حائری ترشیزی (سیف الدین).
 شریفی = محمد علی شریفی ملقب به میرزا مخدوم.
 شعبة بن عیاش حناط اسدی کوفی (ابا بکر): ۱۳۴،
 ۱۷۶، ۲۱۲، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۳۲۰، ۳۲۱،
 ۳۶۱، ۳۷۲، ۳۸۸، ۴۵۶.
 شعبی = عامر بن شراحیل شعبی.
 شعرانی = أبو الحسن شعرانی (میرزا -).
 شعله = محمد بن احمد بن محمد بن احمد بن حسین
 موصلی.
 شفتی = اسد الله بن محمد باقر موسوی رشتی شفتی
 (سید -).
 شفتی (حجة الاسلام) = محمد باقر رشتی اصفهانی.
 شفق = رضا زاده شفق.
 شفیع = محمد شفیع تبریزی.
 شکور = علی اکبر شکور (شهرضا).
 شلبی = عبد الحفیظ شلبی.
 شلبی عبد الفتاح = عبد الفتاح اسماعیل (دکتر -).
 شمس الدین = احمد بن اسماعیل بن عثمان بن احمد
 بن.. شهرزوری.
 شمس الدین = احمد بن محمود ادیب حکیم مقری.
 شمس الدین بن حیدر سورکی: ۴۵۴.
 شمس الدین قاری: ۲۷۴.
 شمس الدین محمد: ۲۸۴.

شمس الدين = محمد بن احمد بن داود دمشقي (ابن النجار).

شمس الدين = محمد بن احمد بن محمد بن احمد بن حسين موصلي حنبلي (ابن الموقع).
شمس الدين = محمد بن بدر الدين بن عبد القادر بن محمد بلياني.

شمس الدين = محمد بن حمزه فناري.

شمس الدين = محمد بن خليل.

شمس الدين = محمد بن خليل بن ابي بكر بن محمد قباقي.

شمس الدين = محمد بن زين الدين حاج منصور تونسي.

شمس الدين = محمد بن (ابي يزيد) طيفور سجاوندي.

شمس الدين = محمد بن عبد علي بن شمس الدين بن اسفنديار.

شمس الدين = محمد بن ملا حاجي علي بن شيخ زنگي هروي (أبو الصلاح).

شمس الدين = محمد بن محمد بن ابي بكر بن ابراهيم بن يعقوب.

شمس الدين = محمد بن محمد بن علي حسيني يا حسني جرجاني.

شمس الدين = محمد بن محمد بن محمد بن محمد بن علي بن يوسف جزري.

شمس الدين = محمد شامي.

شمس الدين = محمد محسن شمس الدين قاري كاظمي.

شناوي = محمد بن قاسم بن اسماعيل بقري.

شنواني = محمد شنواني (أبو الوفاء).

شوشثري = اسد الله شوشثري.

شوشثري = محمد رضا شوشثري.

شوشثري = محمود شوشثري.

شوشثري = نور الله شوشثري (قاضي -).

شوقي ضيف (دكتور -): ١٤١.

شولستاني = محمود شولستاني.

شهاب الدين: ٣١٥.

شهاب الدين = احمد (حكمة الله) بن ابراهيم
عصمة الله.

شهاب الدين = احمد بن احمد بن بدر الدين طيبى.

شهاب الدين = احمد بن اسماعيل بن عثمان بن احمد
شهرزورى.

شهاب الدين = احمد بن محمد قسطلاني .
شهاب الدين = احمد بن وهبان حموي .
شهاب الدين = عبد الرحمن بن اسماعيل بن ابراهيم بن
عثمان (أبو شامة) .
شهاب الدين نجفي مرعشي (آية الله العظمى -) : ٥٣ .
شهابي = علي اكبر شهابي .
شهرزوري = ابي الكرم شهرزوري .
شهرزوري احمد بن اسماعيل بن عثمان بن احمد
بن . شهرزوري .
شهرستاني = حسن شهرستاني .
شهرستاني = عبد الرضا شهرستاني .
شهرستاني = علي شهرستاني (حاج ميرزا -) .
شهرستاني = مهدي شهرستاني حائري (ميرزا سيد -) .
شهرستاني = هبة الدين شهرستاني (سيد -) .
شهرضايي = علي اكبر شكور .
شهريار عدل : ١١٤ .
شهشهاني = حسين شهشهاني .
شهنامه خوان = لطف الله شهنامه خوان .
شهيد اول : ١٦٤ ، ١٦٥ .
شهيد ثاني = زين الدين بن نور الدين احمد بن محمد ،
معروف به (شهيد ثاني) .
شهيدى = علي اكبر شهيدى .
شبية : ٤٥٣ .
شبية بن نصح : ١٣٨ ، ١٥٢ .
شيخ الاسلام بلقيني = بلقيني .
شيخ بهائي = بهائي (شيخ) .
شيخ حسن : ٢٤٨ .
شيخ حسين بن عبد الصمد = حسين بن عبد الصمد
عاملي .
شيخ الحفاظ مشهد خراسان : ٣٨٤ .
شيخ زين الدين = شهيد ثاني .
شيخ شهيد : ٢٤٦ ، ٢٤٧ ، ٤٤٤ .
شيخ صدوق = محمد بن علي ابن بابويه قمي .

شیخ طوسی = محمد بن حسن طوسی.
 شیخ عز الدین = حسین بن عبد الصمد عاملي.
 شیخ علی شهید: ۴۱۶.
 شیخ القراء = علی بن محمد بن عبد الصمد بن عبد الاحد
 (علم الدین).
 شیخ محمد = محمد (شیخ).
 شیخ محمد حسین = محمد حسین (شیخ).
 شیخ محمد قاری = محمد محسن قاری کاظمي.
 (شمس الدین) (ملا).
 شیخ محمود تهرانی = محمود تهرانی.
 شیخه = زهرا، ام قاسم.
 شیخ یوسف = یوسف (شیخ).
 شیخ یونس = یونس (شیخ).
 شیرازی = ابن یوسف شیرازی.
 شیرازی = أبو طالب بن احمد بن محمود شیرازی.
 شیرازی = حیدر قاری شیرازی (ملا).
 شیرازی = صابر بن محمد شیرازی.
 شیرازی = علی رضا قاری ابن ملا حیدر قاری شیرازی
 (ملا).
 شیرازی = محمد بن محمد بن محمد بن محمد بن
 علی بن یوسف جزری.
 شیرازی = محمد کاظم بن اصغر موسوی شیرازی.
 شیرازی = محمد کاظم شیرازی (قاری).
 شیرازی = نصر بن عبد العزیز بن احمد بن نوح فارسي.
 شیرازی = نصر بن علی بن محمد فسوی فارسي (ابن
 ابی مریم).
 شیروانی = محمد شریف بن [محمد] رضا شیروانی
 تبریزی.
 شیروانی = محمد شیروانی.
 شيعي = محمد مقیم بن شمس الدین محمد سبزواری.
 ص
 صابر بن محمد شیرازی: ۳۴۹.
 صاحبي: ۱۵۶.

صاڑ خان: ٣٧٥.
صارم الءولة = اكبر مسعود صارم الءولة.
صالح بن (سبء) اءمء خانءى: ٤٣٠.
صالح بن زباء سوسى (أبو شعيب): ١٣٤، ٢٢٤،
٢٩٨، ٢٩٠، ٢٩١، ٢٩٢، ٣١٩، ٣٤٦، ٣٦٤،
٣٧٢.

صالح بن عبد الكريم بحرینی (شيخ -): ۲۹۸، ۳۸۱.
 صالح بن فالح حمیدانی: ۲۲۱، ۳۲۲.
 صالح = جهانشاه صالح.
 صالح حسینی: ۲۳۴، ۳۷۵، ۴۵۹.
 صالحی = احمد بن احمد بن بدر الدین طیبی.
 صالحی = محمد بن بدر الدین بن عبد القادر بن محمد بلبانی.
 صاوی = عبد الله بن اسماعیل صاوی.
 صائب تبریزی: ۱۱۲.
 صایفی = محمد بن أبو الفضل صایفی بیهقی.
 صائن الدین بصری: ۴۰۴.
 صباغ = مصطفی سعید صباغ.
 صبا = محسن صبا.
 صبحی صالح (دکتر -): ۱۶۲، ۲۰۲.
 صبوری = کاظم صبوری کاشانی (میرزا -).
 صحت = رضا صحت.
 صدر الاسلام = نصر بن علی بن محمد فسوی فارسی.
 (ابن ابی مریم).
 صدر اصفهانی = محمد حسینخان صدر اصفهانی.
 صدر = حسن صدر (سید -).
 صدر الدین شایسته (سید -): ۸۸.
 صدر الدین محلاتی: ۸۸.
 صدر رضوی: ۴۵۵.
 صدر هاشمی = محمد صدر هاشمی.
 صدوق = محمد بن علی بن بابویه قمی.
 صدوقی = محمد صدوقی.
 صدیق = أبو بکر صدیق.
 صفا = ذبیح الله صفا.
 صفار: ۲۷۶.
 صفاقسی = علی نوری صفاقسی.
 صفدی = عمر بن ابراهیم شافعی صفدی.
 صفراوی = عبد الرحمن صفراوی.
 صفوان بن یحیی: ۲۷۷.

صفوي = اسماعيل ثانی صفوي (شاه -).
صفوي = اسماعيل صفوي (شاه -).
صفوي = سليمان صفوي (شاه -).
صقر = احمد صقر.
صلاح الدين منجد (دکتر -): ۲۰۲.
صلا محمد خيمي: ۲۰، ۲۱، ۲۶.
صنعتي زاده = همایون صنعتي زاده.
صوتي = محمد علي صوتي.
صيرفي = خلاد بن خالد کوفي صيرفي (ابا عيسى).
صيمرى = حسن ابن شيخ احمد بن شيخ محمود بن
جمعة جزائري.
صيمرى = حسين ابن شيخ مفلح بن حسن بن راشد.
صيمرى = مفلح بن حسن صيمرى.

ض

ضباع = علي محمد ضباع (شيخ -).
ضبي = سليمان بن يحيى ضبي (أبو ايوب).
ضحاك: ۱۷۹.
ضرار بن سرد: ۴۵۱.
ضرير = احمد [محمد] بن ابي بكر ضرير بغوي (أبو زيد،
أبو زيد).
ضرير = حسين بن عثمان [علي] بن ثابت بغدادي.
ضرير = علي بن يوسف بن ناصر ضرير سوراوي.
ضرير = قاسم بن فيرة بن خلف بن احمد رعيني
(شاطبي).
ضرير = محمد بن سعدان ضرير كوفي.
ضياء الدين: ۲۶۴.
ضياء الدين = نور الله بن مولى ناصر الدين منصوري
خوارزمي.
ضيافتي: ۸۴.

ط

طاش كبرى زاده = احمد بن مصطفى بن خليل.
طالقاني = محمد امين طالقاني.
طاوس بن كيسان: ۱۳۷.

طاهر بن عرب (ابی الحسن، شیخ -): ۴۴۱.
طاهر تنکابنی = میرزا طاهر تنکابنی.
طاهری شهاب: ۱۰۳.
طباطبایی = حسین طباطبایی بروجردی.

طباطبایی = حسین مدرس‌ی طباطبایی.
 طباطبایی = سعید طباطبایی اصفهانی.
 طباطبایی = عبد‌العزیز طباطبایی.
 طباطبایی = محمد باقر بن سید مرتضی طباطبایی یزدی
 حائری (سید -).
 طباطبایی = محمد حسین بن کاظم علوی فاطمی
 حسنی حسینی.
 طباطبایی = محمد علی بن جواد حسنی حسینی
 طباطبایی.
 طباطبایی = محمد علی طباطبایی قاضی تبریزی (سید -).
 طباطبایی = میر غیاث ابن (مولانا) میرمختار طباطبایی.
 طبرسی = حسین بن محمد تقی طبرسی.
 طبرسی = فضل بن حسن طبرسی (أبو علی).
 طبری = أبو معشر طبری.
 طبری = محمد بن جریر طبری (ابن جریر).
 طبری = محمد تقی بن حسین طبری حسینی
 استرآبادی (سید -).
 طبسی حائری: ۱۵.
 طبلاوی = منصور طبلاوی.
 طیب بن عبد‌الهادی: ۳۰۰.
 طرب اصفهانی = محمد جعفر منشی.
 طلحه: ۱۳۵.
 طوسی = محمد بن حسن طوسی (أبو جعفر).
 طوسی = محمد بن محمد بن حسن نصیر طوسی.
 (خواجہ نصیر طوسی).
 طوسی = محمود بن محمود نصیر طوسی.
 طویل = حمید طویل.
 طویل = سلام بن ابی سلیمان طویل.
 طویل = محمد بن احمد بن محمد مناوی شافعی.
 طه حسین (دکتر -): ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۹، ۲۰۱.
 طهماسب صفوی (شاه -): ۲۱۵، ۲۱۶، ۴۱۸.
 طیار آلتی قولاج: ۲۰۲.
 طیسی = احمد بن احمد بن بدر الدین.

ظ

ظهير بن فاضل ظهير حسيني: ٢١٢.

ع

عاصم احول: ١٣٣.

عاصم بن بهدلة اسدي خياط كوفي تابعي معروف به
ابن ابى النجود (أبو بكر، تاج القراء): ١٣٤، ١٣٩،
١٤٣، ١٤٤، ١٥٣، ١٧٩، ١٩٣، ٢١٢ - ٢١٤،
٢٢٧، ٢٥٦، ٢٦٢، ٢٦٣، ٢٧٣، ٢٧٤، ٢٨٩ -
٢٩١، ٢٩٣، ٢٩٤، ٣١٩ - ٣٢١، ٣٥٨، ٣٦٩،
٣٧٢، ٣٨٥، ٣٨٨، ٤١٣، ٤٢٠، ٤٣٢، ٤٤٣،
٤٤٤.

عاصم جحدري: ١٣٩، ١٥٢، ١٧٦.

عاطفي = حسن عاطفي.

عامر بن شراويل شعبي: ١٣٨، ١٧٠.

عامر بن عبد قيس: ١٣٦، ١٣٨.

عامر سيد عثمان (شيخ -): ٢٠٢.

عاملي = احمد بن علي بن حسن شامي عاملي.

عاملي = جعفر بن حسن حسيني عاملي.

عاملي = جعفر بن محمد عاملي.

عاملي = حسين بن عبد الصمد عاملي (شيخ عز الدين).

عاملي = عبد السلام محمد عاملي.

عاملي = علي بن حسن شامي عاملي.

عاملي = محمد بن حسن بن علي بن حسين مشغري.

عاملي = محمد بن علي بن محمد بن ماجر كويني

عاملي.

عاملي = محمد جواد عاملي.

عاملي = محمد رضا ابن شيخ حر عاملي.

عاملي = محمد صالح بن حسن بن علي عاملي.

عاملي = نور الدين عاملي (سيد -).

عايدي = محمد صلاح عايدي.

عائشة: ١٣٥.

عباد بن احمد بن اسماعيل حسني اصفهاني

(أبو الفضائل): ٣٢٩، ٣٨٠، ٣٨١.

عبادي = مظفر بن اردشير عبادي.
عباس اقبال: ٧٣، ٧٤.

(٥٣٤)

- عباس بن فضل انصاري: ١٤٠.
- عباس دوم (شاه -): ٣٩٢.
- عبارس ميرزا: ٧٩.
- عبد الباري سعدي: ١٥٢.
- عبد الباقي قايني (مولى -): ٢١٦.
- عبد الجبار بن عبد العزيز بن عبد الوهاب: ٢٨٤.
- عبد الجليل بن احمد قارى رازى حسيني فارسي (سيد -): ٣٤٤، ٣٦٦.
- عبد الجليل بن (جلال الدين) محمود بن (نجم الدين) محمد عبيدالله قايني (نور الدين): ٢٦٦.
- عبد الجليل (مير -): ٣٦٧.
- عبد الجواد بن يوسف على مشهدى: ٢٩٢، ٣١٠، ٣٥٤، ٤٢٨.
- عبد الحسين اميني: ٩٥.
- عبد الحسين بن (شيخ) محمد على اعسم نجفى: ٢٠٣.
- عبد الحسين بيات: ١٠١، ١٠٤.
- عبد الحسين حائرى، ٤١، ٤٤ - ٤٩، ٥١، ٥٢.
- عبد الحسين حسيني خواتون آبادى: ٢٧٧.
- عبد الحسين كرهرودى: ٣١١.
- عبد الحفيظ شلبى: ٢٠١.
- عبد الحلیم بسيونى: ١٩٣.
- عبد الحلیم نجار: ١٩٩، ٢٠٠، ٢٠٢.
- عبد الحميد بن عبد المجيد (اخفش اكبر): ١٤٠.
- عبد الحميد پولادزاده (پولادتف): ١١٢.
- عبد الحميد حسن: ١٩٣.
- عبد الحميد = رياض عبد الحميد مراد.
- عبد الحى بن احمد بن محمد بن عماد حنبلي (أبو الفلاح): ٣٢٥.
- عبد الحى حبيبي: ٧٦.
- عبد الخبير بن محمد مفيد رازى: ٢٩٩، ٣٢٩، ٤٢٦.
- عبد الدائم ازهرى: ٣٠٥.
- عبد الرحمن بن ابى بكر بن محمد سيوطى (جلال الدين): ١٣٧، ١٥٠، ١٧١، ١٩٩، ٣٠٤.

٣٢٧، ٣٢٨، ٣٦٠، ٣٦٤، ٤٥١.
 عبد الرحمن بن ابي حاتم رازی: ٢٠٠.
 عبد الرحمن بن احمد دقوقي: ١٥٠.
 عبد الرحمن بن احمد رازی (أبو الفضل): ١٥١.
 عبد الرحمن بن احمد واسطی: ١٥٠.
 عبد الرحمن بن اسماعيل بن ابراهيم بن عثمان بن
 ابي بكر بن عباس مقدسي دمشقي شافعي معروف
 به أبو شامة (أبو القاسم، أبو محمد، شهاب الدين):
 ١٢٦، ١٢٧، ١٥٠، ١٥٥، ١٧٢، ١٧٣، ١٧٩،
 ١٩٩، ٢٠٢، ٢٠٨، ٢٠٩، ٣٢٧، ٣٩٥.
 عبد الرحمن بن (شيخ شهاب الدين) سليمان بن (شيخ)
 سعيد حاجي ابي بكر (عز الدين): ٣٩٧.
 عبد الرحمن بن مصطفى حسيني مصطلاوی: ٢٤٩.
 عبد الرحمن بن واقد واقدی: ١٣٢، ١٤٠، ٢٠٣.
 عبد الرحمن بن هرمز اعرج: ١٣٤، ١٣٧.
 عبد الرحمن جامی: ١١١، ٣٠٤.
 عبد الرحمن سيد: ١٨٠، ١٨١، ٢٠٢، ٢٠٣.
 عبد الرحمن صفراوی: ١٦١، ٢٨٤.
 عبد الرحيم ابن ابي قاسم تبریزی (سلطان القراء):
 ٣٠٨.
 عبد الرحيم بن عبد الله: ٣٥٤.
 عبد الرحيم بن ولي محمد اردبيلي: ٢٢٠.
 عبد الرحيم مازندراني: ٣١٠.
 عبد الرزاق لاهيجی: ٣٩٢.
 عبد الرسولی = علي بن عبد الرسول.
 عبد الرضا شهرستاني: ٩٥.
 عبد السلام محمد عاملي (شيخ -): ٢٧٩.
 عبد الصبور شاهين (دكتور -): ١٢٧، ١٤٦، ١٥٥،
 ١٥٦، ١٦٧، ٢٠١، ٢٠٢.
 عبد الصمد بغدادی (أبو احمد): ٣٩٩.
 عبد الصمد بن حسين محلاتي: ٤٢٧.
 عبد الصمد بن عبد الرحمن أبو الازهر مصري: ١٤١.
 عبد العال سالم علي مكرم (دكتور -): ١٢٧، ١٩٩،

.۲۰۰

عبد العزيز: ۳۲۶.

عبد العزيز بن يعش تغلبى ربعى: ۲۸۴.

عبد العزيز جواهر كلام: ۶۵، ۶۶.

عبد العزيز طباطبائى: ۱۰۵.

عبد العزيز عبد الفتاح قارى: ۲۰۳.

- عبد العزيز (ملك -): ١٩٨.
- عبد العظيم حسنى: ٧٨، ٨٠.
- عبد العظيم قريب گرگانی: ٩٨.
- عبد العليم سيدفوده: ١٩٩.
- عبد الغفور: ٢٥٢.
- عبد الغنى قدسي: ٣١٦.
- عبد الفتاح اسماعيل شلبي (دكتور -): ١٢٧، ١٩٨، ٢٠٢.
- عبد الفتاح قاضى: ١٨٠، ٢٠١.
- عبد الفياض: ٤٥٥.
- عبد القادر بن اسماعيل بن عبد الغنى نابلسى: ٣٤٣.
- عبد القادر خياط: ٣٠٠.
- عبد القادر گيلانى: ٩٤، ١٠٥.
- [عبد القاهر بن عبد الرحمن جرجاني (شيخ -): ٢١٨، ٣٤٢.
- عبد الكريم حائرى: ٢٨.
- عبد الكريم مكارمي: ٨٩.
- عبد اللطيف بن ابراهيم ملقب به سلطان: ٣٧٩.
- عبد الله اسماعيل صاوى: ٢٠٢.
- عبد الله افندي: ٢٧٠.
- عبد الله انوار: ٦٦ - ٧٠، ٧٧، ٧٨.
- عبد الله بن ابراهيم بن محمود جزرى: ٣٩٩.
- عبد الله بن ابى اسحاق: ١٣٩.
- عبد الله بن ابى مليكة: ١٣٨.
- عبد الله بن احمد بن بشير ذكوان دمشقي (ابن ذكوان، ابا عمرو): ١٣٣، ١٤١، ٢٢٢، ٢٨٩ - ٢٩١، ٣٢٠، ٣٢١، ٣٥٠، ٣٧٢.
- عبد الله بن احمد بن شريف حسيني لواسانى: ٢٢٠.
- عبد الله بن احمد بن على بن احمد كوفى همداني حنفي معروف به ابن فصيح (أبو محمد): ٣٥٧.
- [عبد الله بن احمد بن محمود] نسفي [ابى البركات]: ٣٥٧.
- عبد الله بن حبيب سلمى (أبو عبد الرحمن سلمى): ١٣١،

١٣٤، ١٣٦، ١٣٨، ٢١٣.

عبد الله بن زيير: ١٣٥.

عبد الله بن سائب مخزومي: ١٣٣ - ١٣٦.

عبد الله بن سليمان بن اشعث سجستاني: ١٩٠، ٢٠٢.

عبد الله بن عامر يحصبي شامي مقرئ (ابا عمران، ابن

عامر): ١٣٣، ١٣٩، ١٤٢ - ١٤٤، ١٩٠، ١٩٣،

١٩٦، ٢١٤، ٢٢٢، ٢٦٨، ٢٨٩، ٢٩٠، ٢٩١،

٣١٩ - ٣٢١، ٣٥٨، ٣٧٢، ٣٨٥، ٣٨٧، ٣٨٩،

٣٩٨، ٤١٩.

عبد الله بن عباس: ١٣٣، ١٣٥، ١٧٩، ٤٥٤.

عبد الله بن عبد اللطيف: ٤٠٧.

عبد الله بن علي بن فضل الله رستمان رستمانى: ٤٠٨.

عبد الله بن عمر: ١٣٣، ١٣٥.

عبد الله بن عمرو بن عاص: ١٣٥.

عبد الله بن عياش: ١٣٤.

عبد الله بن كثير دارى معروف به مكى (ابا معبد،

ابن كثير): ١٣٣، ١٣٤، ١٣٩، ١٤٢، ١٤٣،

١٤٤، ١٥١، ١٦٧، ١٨٥، ٢١٤، ٢٢٢، ٢٣١،

٢٨٩ - ٢٩١، ٣١٩، ٣٢٠، ٣٢١، ٣٧٢، ٣٨٥،

٣٨٦، ٤١٤ و ٤١٥، ٤١٩.

عبد الله بن مبارك: ٢٧٦.

عبد الله بن مبارك بن علي بن عبد الله بن ناصر آل

حميدان خطى احسائي: ٢٣٨.

عبد الله بن محمد حافظ همداني معروف به قارئ

السبعة (سراج الدين): ٤٠٤.

عبد الله بن محمد حسنى: ١٥٠.

عبد الله بن محمود تسترى (مولى -): ٢١٥.

عبد الله بن مسعود (ابن ام عبد، ابن مسعود): ١٣١،

١٣٣ - ١٣٨، ١٧١، ١٧٦، ٢١٣، ٢٣٦، ٢٥٢.

عبد الله بن مسلم بن قتيبة (ابن قتيبة): ١٤١، ١٦٦،

١٦٧، ١٧٣ - ١٧٥، ١٧٧ - ١٧٩، ٢٠٠.

عبد الله جديد الاسلام: ٤٥٥.

عبد الله لك مظاهري: ٦٩، ٧٠.

عبد الله نوراني: ١٥، ١٦.
عبد المجيد مولوى: ٨٦.
عبد الحسين بن محمود بن حسين اخلاطي: ٣٤١.
عبد الملك بن مروان: ١٩٢.
عبد المؤمن بن ملارجب خطيب (ملا -): ٢٨٦.
عبد المؤمن حسيني: ٢٠٨.

عبد الواحد: ٤١٣ .
عبد الواحد بن اسماعيل بن محمد بن محمد بن سراج الدين: ٣٠٥ .
عبد الواحد بن محمد باهلي (أبو محمد): ٢٨٢ .
عبد الوهاب اقبال: ٣ .
عبد الوهاب بن احمد بن وهبان دمشقي حنفي حموي (امين الدين، أبو محمد): ١٥٠ ، ٣٣٧ .
عبد الوهاب بن عبد الوهاب جرجاني: ٢٣٨ ، ٣٧٣ ، ٤٠٧ ، ٤٤٠ .
عبد الوهاب بن فليح مكى: ١٤١ .
عبد الوهاب بن محمد خليف: ٢٨٥ .
عبد الوهاب بن محمد خليفه: ٣٦١ .
عبد الوهاب حموده: ١٨٠ ، ٢٠١ .
عبد الوهاب فريد تنكابنى: ١٠٨ .
عبد الهادى فضلى: ١٢٦ ، ٢٠١ .
عبد راجحى: ٢١٧ ، ٢٠٢ .
عبيد: ٢٥٦ .
عبيد بن حارص: ٤٥٣ .
عبيد بن صباح (ابى محمد): ٣٨٨ .
عبيد بن عمرو سلمانى: ١٣٨ .
عبيد بن عميرات: ١٣٧ .
عبيد بن فضالة: ١٣٨ .
عتبة: ٤٥٣ .
عثمان بن سعيد حافظ داني اموى قرطبي اندلسي مقرئ (أبو عمرو، ابن صيرفي): ١٢٦ ، ١٤١ ، ١٤٤ ، ١٤٥ ، ١٤٩ ، ١٥١ ، ١٦١ ، ١٦٥ ، ١٨٣ ، ١٨٥ ، ١٩٠ ، ١٩١ ، ٢٠٠ ، ٢٠٢ ، ٢٠٣ ، ٢٦٤ ، ٢٦٦ ، ٢٦٧ ، ٢٧٤ ، ٢٧٨ ، ٢٨١ - ٢٨٣ ، ٢٨٧ ، ٢٨٩ ، ٢٩٠ ، ٢٩٥ ، ٣٣٨ ، ٣٧٦ ، ٤٢٩ ، ٤٤٦ .
عثمان بن سعيد مقرئ ملقب به ورش (أبو سعيد)، ١٣٤ ، ٢١١ ، ٢٢٧ ، ٢٤٠ ، ٢٤١ ، ٢٥٩ ، ٢٨٨ ، ٢٨٩ ، ٢٩٠ ، ٢٩١ ، ٢٩٢ ، ٣١٩ ، ٣٢٠ ، ٣٢١ .

٣٥٠، ٣٧٢، ٣٧٦.

عثمان بن صلاح (أبو عمرو): ١٧٠.

عثمان بن عفان: ٩٦، ١٣٣ - ١٣٧، ١٤٣، ١٤٤،

١٨٢، ١٨٣، ١٨٩، ١٩١ - ١٩٣، ٢١٣، ٢٧٦،

٣٢٩، ٤١٥.

عثمان بن محمد على افندي: ٣٠٩.

عثمان بن مظعون: ١٣١.

عثماني = سلطان محمود عثمانى.

عجلون = ابن قاضى عجلون.

عجين = محمد باقر عجين.

عدواني = يحيى بن يعمر عدواني.

عدوى = ابراهيم بن اسماعيل عدوى قرشي.

عذرى = على بن عثمان بن محمد بن احمد بن حسن

قاصح عذرى.

عراقى: ٢٧٨.

عراقى = أبو نصر عراقى.

عراقى = مجتبى عراقى.

عرب زاده = محمد نجفى عرب زاده.

عرفانيان = غلام على عرفانيان.

عروة بن زبير: ١٣٧، ١٧٠.

عريضى = على بن ملا محمد عريضى.

عزة حسن: ٢٠١، ٢٠٢.

عز الدين جزائري: ١٠٧.

عز الدين = حسين بن عبد الصمد عاملي (شيخ -).

عز الدين = عبد الرحمن بن (شيخ شهاب الدين)

سليمان.

عسقلاني = ابن حجر عسقلاني.

عسكري = ابى احمد عسكري.

عسكري = حسن بن على (امام عسكري (ع)).

عصام الدين: ٣١٥.

عصام الدين = احمد بن مصطفى بن خليل طاش

كبرى زاده.

عطاء بن ابى رباح: ١٣٨.

عطاء بن يسار: ١٣٧.
عطاء الله محمود حسيني نيشابوري مشهدي
(برهان الدين، بدايع الصنايع): ١١٨.
عطار = احمد عبد الغفور عطار.
عطار = حسن بن احمد عطار همداني (أبو العلاء
همداني).
عطاردي = أبو رجاء عطاردي.

عطار = محمد بن حسن بن مقسم عطار (ابی بکر).
عطیة بن قیس کلابی: ۱۳۹.
عقیلی = محمد بن حسین عقیلی استرآبادی.
عکرمة (مولی ابن عباس): ۱۳۸.
علاء الدین ابن شیخ علی حصنی (همام): ۴۲۶.
علاء الدین حسنی: ۲۸۶.
علاء الدین = علی بن اسماعیل بن علی آرامی.
علام = علی علام شیراوی.
علامه ء اوحدی = اوحدی (علامه ء -).
علامه ء تهرانی = آقابزرگ تهرانی (علامه).
علامه ء حلی: ۲۱۵، ۳۳۲، ۳۶۶.
علائی: ۳۸۴.
علقمة بن قیس: ۱۳۴، ۱۳۸.
علم الدین = علی بن محمد بن عبد الصمد بن عبد الاحد سخاوی.
علم الهدی = محمد حسین بن هبة الله بن محمد بن عبد الحی رضوی کاشانی.
علمی = بهاء الدین علمی انواری.
علموی = علی علموی (حاج شیخ -).
علموی = محمود علموی یزدی.
علوی = محمد حسین بن کاظم علوی فاطمی.
علوی = محمود بن (سید -) محمد بن مهدی بن عبد الفتاح حسنی حسینی.
علی آخوند همدانی (ملا -): ۹۱.
علی اردلان جوان: ۳۰، ۳۴.
علی اشرف مراغی: ۲۲۰.
علی اصغر اصغرزاده: ۹۸، ۱۰۷.
علی اصغر حکمت: ۶: ۸۶.
علی اصغر خجسته: ۸۵.
علی اکبر دهنخدا: ۷۸، ۸۰.
علی اکبر سیاسی: ۵، ۶، ۱۴.
علی اکبر شکور (شهرضا): ۱۰۳.
علی اکبر شهابی: ۱۰.

- علی اکبر شهیدی: ۳۰.
- علی اکبر فیاض: ۱۰۶.
- علی اکبر ولایتی: ۴۱.
- علی بزغش (شیخ نجیب الدین): ۳۸۴.
- علی ابن ابی طالب (ع): ۹۵، ۱۲۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۷۱،
 ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۹۲، ۱۹۳، ۲۱۳، ۲۵۱، ۲۹۴،
 ۳۳۵، ۳۷۰، ۳۷۷، ۴۵۳، ۴۵۸.
- علی بن ابی الیمین (ابن بشاک، تاج الدین): ۳۳۸.
- علی بن احمد: ۱۵۰.
- علی بن احمد (میرزا نظام الدین) دشتکی حسنی حسینی
 (سید -): ۳۸۳.
- علی بن اسحاق بن مسعود: ۴۵۳.
- علی بن اسماعیل بن علی آرامی (علاء الدین): ۲۶۶،
 ۲۶۷.
- علی بن جعفر بن محمد رازی (شیخ أبو الحسن):
 ۴۳۹.
- علی بن حبیب شریف: ۲۹۸، ۳۱۰.
- علی بن حسن: ۲۶۳.
- علی بن حسن شامی عاملی: ۲۸۵.
- علی بن حمزة بن عبد الله اسدي کوفی نحوی قاری
 ملقب به کسائی: ۱۳۴، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۲،
 ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۵۳، ۱۹۶، ۲۱۴، ۲۲۶، ۲۳۰،
 ۲۵۴، ۲۵۷، ۲۶۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۳۱۹،
 ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۵۰، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۹۰، ۴۱۹،
 ۴۲۰.
- علی بن دريهم موصلی: ۲۳۸.
- علی بن سعید ثعانی (امام شیخ أبو الحسن): ۲۳۴،
 ۴۶۳.
- علی بن سلطان محمد هروی مکی حنفی قاری معروف
 به علی قاری یا ملا علی قاری (شیخ نور الدین):
 ۳۴۴، ۴۳۴، ۴۳۵.
- علی بن سلیمان منصوري مصری مقرئ نحوی: ۲۱۷،
 ۳۰۲.

علی بن شریف: ۳۸۲.
علی بن شمس الدین قاری: ۲۷۴.
علی بن (شیخ) شمس الدین کاظمی = درویش علی بن
(شیخ) شمس الدین کاظمی.
علی (عبد الرسولی) بن عبد الرسول: ۴۱۵.
علی بن عبد العالی کرکی (شیخ -): ۱۶۵، ۴۴۸، ۴۶۱.

علي بن عبد العزيز: ٤٢٩ .
علي بن عثمان بن محمد بن احمد بن حسن قاصح
عذري بغدادى (ابوالقاء، ابن قاصح): ١٥٠ ،
٢٠١ ، ٣٢٤ ، ٣٢٧ ، ٣٧٢ ، ٣٧٣ ، ٤١٥ ، ٤٤٠ . علي بن علاء الدين ابن شيخ عبد
المجيد دمياطي:
٢٩٩ .

علي بن (عماد الدين) علي بن نجم الدين محمود قارى
استرآبادى مازندراني معروف به عماد الدين علي
شريف قارى استرآبادى مازندراني (عماد الدين):
٢١٥ ، ٢١٦ ، ٢٢٢ ، ٢٢٤ - ٢٢٦ ، ٢٤٢ ، ٢٥٢ ،
٢٥٣ ، ٢٦٨ ، ٢٧٤ ، ٢٩٤ ، ٣٥٤ ، ٤١٩ .

علي بن عمر بن محمد حافظ تبريزى: ٣٣٠ .
علي بن محمد (ابن مقدم): ٣٥٤ .
علي بن محمد استرآبادى: ٢٨٤ .

علي بن محمد بن ابى سعيد بن حسين ديوانى: ٣٣٨ .
علي بن محمد بن احمد بن يعقوب اذلبى مقرى: ٣٣٨ .
علي بن محمد بن عبد الصمد بن عبد الاحد بن عبد الغالب
همداني مصرى سخاوى شافعي ملقب به
شيخ القراء (أبو الحسن، علم الدين): ١٢٦ ، ١٣٧ ،
١٤٩ ، ١٩٨ ، ٢٠٨ ، ٢٣٤ ، ٢٨٣ ، ٣٢٠ ، ٣٢٤ ،
٣٣٠ ، ٣٣٦ ، ٣٥٨ ، ٣٥٩ ، ٤٠٤ ، ٤٢١ .

علي بن محمد بن علي فارس معروف به خياط بغدادى
(أبو الحسن): ٢٨٨ .

علي بن محمد بن مجتبى بن محمد شريف حافظ:
٤٥٨ .

علي بن محمد جعفر شريعتمدار استرآبادى: ٢٤٤ .

علي بن (شمس الدين) محمد سوقى: ٢٨٥ .

علي بن ملا محمد عريضى: ٢٣٨ .

علي بن محمد (امام علي النقى (ع)): ٣٣٥ .

علي بن محمود (شيخ -): ٢٧٩ .

علي بن (ابى الخير) محمود بن (ابى نعيم) خضر بن

ابى البركات رارانى اصفهانى (أبو بكر) ٣٩٧ .

علي بن محمود بن محمد ابن شيخ محمود خيام:

۳۸۵.

- علی بن مسعود مقری بغدادی: ۲۰۹.
- علی بن موسی الرضا (ثامن الحجج (ع)): ۳۲، ۲۷۹.
- علی بن یوسف بن ناصر ضریر سوراوی: ۳۴۱.
- علی بن یوسف قفطی: ۱۹۹.
- علی جنیدی: ۱۷۹، ۱۹۹.
- علی خوانساری (حاج -): ۱۲.
- علی دهقان: ۷۰.
- علی رشتی: ۲۱۹.
- علی رضا ابن (ملا) حیدر قاری شیرازی: ۴۱۸.
- علی رضا بن محمد حسینی: ۴۲۶.
- علی رضا شایسته: ۸۸.
- علی زنوزی (سید -): ۲۹۳.
- علی سبط (شیخ -): ۲۷۹.
- علی شریف قاری استرآبادی مازندرانی (عماد الدین) =
علی بن عماد الدین علی بن نجم الدین محمود
قاری.
- علی شریفی حائری ترشیزی (سیف الدین): ۳۱۱.
- علی شهرستانی (حاج میرزا -): ۳۸۲.
- علی علام شبراوی: ۳۱۶.
- علی علومی (حاج شیخ -): ۸۴.
- علی قاری = علی بن سلطان محمد هروی مکی حنفی.
- علی محمد باب (میرزا -): ۲۱۸.
- علی محمد ضباع (شیخ -): ۱۸۵، ۱۹۳، ۱۹۹، ۲۰۱،
۴۴۳.
- علی محمد وزیری (حاج سید -) ۸۴، ۱۲۱ - ۱۲۳.
- علی (خان) مدنی (سید -): ۳۸۲، ۳۸۳.
- علی میرابوالفضل عنقا (جلال الدین): ۱۰۰.
- علی نجدی ناصف: ۲۰۰، ۲۰۲.
- علینقی اعتضاد السلطنة: ۱۳.
- علی نقی بن (ملا -) زین العابدین قاری: ۲۸۶.
- علی نقی بهروزی: ۷۱، ۷۲.
- علی نقی منزوی: ۱۴، ۱۵، ۴۹ - ۵۱، ۵۷، ۵۸، ۶۰،

٧٣، ١٠٨.
علی نوري صفاقسی: ١٥٦، ١٧٠، ١٨١.
علی نیک ساز: ٥٢.
علی یزدی (شرف الدین): ٨٤.
عمادبن رضا حسینی: ٢١٣، ٣٢٢.
عماد الدین ابن کثیر [اسماعیل بن عمر قرشی].

عماد الدين = على بن عماد الدين على بن نجم الدين
محمود قارى استرآبادى.

عماد الدين قدسي: ٣٨٤.

عماد المحققين = واعظ تهرانى.

عمادي = محمد بن عمر بن على بن احمد عمادي
(حافظ -).

عمار: ١٣٢.

عمر بن ابراهيم شافعي صفدى: ٣١٥.

عمر بن الخطاب: ١٣٢، ١٣٣، ١٣٥، ١٣٦، ١٦٩،
١٧٠، ١٧٨، ٣٤٥.

عمر بن عبد العزيز: ١٣٧، ١٧٠.

عمر بن قاسم بن محمد بن على انصاري معروف به
منشار يا نشار (سراج الدين): ١٩٨، ٢٣٩،
٢٨٢.

عمر [بن محمد بن احمد بن اسماعيل] نسفي
(نجم الدين): ٣٤٨.

عمر بن محمد بن عبد الكريم مقرى فاروقى: ٣٩٦.
عمر الحسان: ٩٦.

عمر رضا كحاله: ٢٠٢.

عمرو بن شرحبيل: ١٣٨.

عمرو بن عاص: ١٣٥.

عمرو بن ميمون: ١٣٨.

عمرى = محمد بن عثمان بن سعيد عمرى.

عمرى = محمد مظهر عمرى نقش بندى فاروقى.

عناني = مصطفى عناني.

عنايت الله رضا: ١٠٤.

عنبرى = معاذ بن معاذ عنبرى.

عنقا = على ميرابوالفضل عنقا (جلال الدين).

عنقا = محمد پيراويسى عنقا (ميرقطب الدين).

عوسجى = محمد بن (حاج) سالم محمد بن سالم بن
سعيد بن عمر قدرى.

عون بن عبد الله: ٤٢٩.

عويمر بن زيد (أبو الدرداء -): ١٣٣، ١٣٥، ١٧٦.

عیاض = قاضی عیاض.
عیسی بن ابی الحزم (أبو القاسم): ۳۹۹.
عیسی بن عمر ثقفی: ۱۳۹، ۱۴۲.
عیسی بن میناء مدنی ملقب به قالون: ۱۳۴، ۱۶۶، ۲۲۷، ۲۸۹ - ۲۹۳، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۷۲.

عیسی بن وردان حذاء (ابن وردان): ۱۳۴، ۲۹۰، ۲۹۱.

عین الدین = حسین ذرفولی.
عینی = (دکتر -): ۸۹.

غ
غازی = محمد بن غازی (شیخ -).
غاضری = حفص بن سلیمان کوفی غاضری بزاز
اسدی.

غزنوی = محمد بن (ابی یزید) طیفور سجاوندی.
غزی = ابراهیم بن ابراهیم بن عبد الرحمن غزی.
غزی = هرش غزی قادری.
غفاری = حسن علی غفاری.
غلام حسین بن شمس الدین علی افینی: ۲۸۷.
غلام رضا فرزانه پور: ۷۴.
غلام علی عرفانیان: ۳۵.
غیاث بن (مولانا) میر مختار طباطبایی: ۴۲۶، ۴۵۵.
غیاث الدین تثارخان: ۴۰۴.
غیاث الدین = منصور دشتکی (غیاث المدققین).
غیاث المدققین = منصور دشتکی (غیاث الدین).

ف
فارس = کمال الدین فارس (شیخ).
فارسی = حسن بن احمد فارسی (أبو علی).
فارسی = عبد الجلیل بن احمد حسینی قاری رازی.
فارسی = نصر بن عبد العزیز بن احمد بن نوح فارسی
شیرازی.
فارسی = نصر بن علی بن محمد فسوی فارسی (ابن
ابی مریم).
فاروقی = احمد فاروقی هندی (شیخ -).

فاروقى = عمر بن محمد بن عبد الكرىم مقرى فاروقى.
فاروقى = محمد مظهر عمرى نقش بندى فاروقى.
فاسى = محمد بن حسن فاسى نحوى (أبو عبد الله).
فاضل = محمود فاضل مطلق يزدي (دكتور -).

فاطمه معصومه (ع) (ستی -): ۳.
فاطمي = محمد حسين بن كاظم علوی فاطمي حسنی
حسيني طباطبائي.

فاطمي = محمود بن (سید -) محمد بن مهدي بن
عبد الفتاح علوی.

فائز رومی = احمد بن محمد آقحصاری.
فتحان: ۴.

فتحعلی بن محمد باقر: ۳۰۸.

فتحعلی شاه: ۹۰.

فجاجی = جیلانی بن عبد الله بن علی بن احمد سفیانی
جلالی فجاجی.

فخر الدین = احمد بن علی بن احمد کوفی همدانی
(ابن فصیح).

فخر الدین بن عبد المحمود کمسکین: ۲۸۳.

فخر الدین رازی (امام فخر): ۱۷۴، ۱۷۵.

فخر الدین = نصر بن علی بن محمد فسوی فارسی
(ابن ابی مریم).

فخر رازی = فخر الدین رازی (امام فخر).

فخري راستکار: ۴۷، ۵۰، ۵۱.

فراء (أبو زکریا): ۲۰۲، ۴۵۱.

فرانسیس هوفر: ۸۱.

فراهانی = میرزا قلی درمنی فراهانی.

فردوسی: ۷، ۹، ۳۹، ۴۰، ۱۱۱، ۳۲۶، ۳۳۴.

فرزانه پور: غلام رضا فرزانه پور.

فرمانفرما = مجید فیروز (ناصر الدولة).

فرمانفرمایان = حافظ فرمانفرمایان.

فروردین: ۸۹.

فروغی: ۴۴.

فرهاد = احمد فرهاد معتمد.

فرهاد = محمود فرهاد معتمد.

فرهمند = محمد علی فرهمند.

فرید = عبد الوهاب فرید تنکابنی.

فسوی = نصر بن علی بن محمد فسوی فارسی.

فصیح = محمد حسین بن عبد الله فصیح خوانساری.
فضل بن حسن طبرسي (أبو علي): ١٤٣، ١٦٤،
٢٠٢، ٢٠٨.
فضل بن سلمة: ٤٤٥.
فضل بن شاذان: ١٤١.
فضل الله همداني (رشيد الدين): ١٠٠.
فضلي = عبد الهادي فضلي.
فضولي: ١١٢.
فقاعي = محمد بن اسماعيل بن محمد بن اسماعيل.
فقاعي.
فقيرى = محمد صادق فقيرى.
فقيه مروزي = أبو الحسن فقيه مروزي.
فقيه نجوم (قوام الدين): ٣٣٨.
فنارى = محمد بن حمزه فنارى (شمس الدين).
فؤاد اول (ملك -): ١٩٣.
فؤاد سزگين: ١٤٢، ١٩٩، ٢٧٧.
فؤادى = محمد فؤادى (سيد -).
فوده = عبد العليم سيد فوده.
فوعى = تاج الدين بن محمد بن حمزة بن زهره حسيني
فوعى.
فوعى = محمد بن جعفر بن محمد بن زهرة حسيني
حلبى فوعى.
فهيمى = محمود فهيمى حجازى: ١٩٩.
فياض = على اكبر فياض.
فياض = يوسف بن احمد بن محمد بن يوسف بن احمد
بن فياض حنبلي حجاوى.
فيروزآبادى = محمد بن يعقوب فيروزآبادى
(مجدالدين).
فيروز شاه (جلال الدولة والدين): ٢٤٢.
فيض كاشانى = محسن فيض كاشانى.
فيضى: ٥٢.
فيومى = محمد بن موسى بن محمد فيومى شافعي.
ق

قاجار (خاندان -): ۷۳.
قادری = محمد ابن سید شیخ عثمان محبی قادری
شافعی (سید).
قادری = هرش غزی قادری.
قاری = حسین حسینی قاری.

قارئ السبعة = عبد الله بن محمد حافظ همداني
(سراج الدين).

قارى صغير = مختار اصفهاني (مختار القراء).

قارى = عبد الجليل حسيني قارى (سيد -).

قارى = على بن سلطان محمد هروى مكى حنفى
قارى.

قارى = على بن عماد الدين على بن نجم الدين محمود
قارى استرآبادى.

قارى = محمد حسيني قارى (امير جمال الدين).

قارى = محمد صادق بن محمد قاسم قارى (حومه)
(ملا -).

قارى = محمد طاهر حسيني قارى.

قارى = محمد على بن حسين بهشتى قارى نجفى.

قارى = محمد كاظم بن محمد قارى.

قارى = محمود بن سيد محمد بن مهدى بن عبد الفتاح

علوى فاطمي حسنى حسيني.

قارى = مهدى قارى (شيخ -).

قازان: ۱۱۸.

قاسم [بن محمد محسن بن شمس الدين قارى

كاظمي]: ۴۱۸.

قاسم برنا: ۹۲.

قاسم بن احمد لورقى: ۱۴۹.

قاسم بن سلام (أبو عبيد -): ۱۳۵، ۱۳۹، ۱۵۲،

۱۷۶، ۴۲۹.

قاسم بن فيرة بن خلف بن احمد رعينى اندلسي شاطبي

شافعي ضرير (أبو القاسم، أبو محمد): ۱۲۶،

۱۴۹، ۱۶۱، ۲۱۲، ۲۶۶، ۲۷۴، ۲۹۴، ۲۹۵،

۳۲۶، ۳۲۷، ۳۳۰، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۴۸، ۳۵۹،

۳۶۸، ۳۷۴، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۹۵، ۳۹۹، ۴۰۳،

۴۰۴، ۴۳۲، ۴۳۴.

قاسم بن مرتضى حسيني تونى: ۲۱۱، ۳۵۳، ۳۵۵،

۳۹۸.

قاضى ابى بكر باقلانى = ابى بكر باقلانى.

قاضی أبو الفضل = محمد بن محمد بن شحنة حلبی.
 قاضی تبریزی = محمد علی طباطبایی قاضی تبریزی
 (سید -).
 قاضی جور کجی زاده = احمد رفعت معروف به
 جور کجی زاده قاضی (حافظ).
 قاضی دمشقی = هشام بن عمار بن نصیر قاضی
 دمشقی (ابا الولید).
 قاضی سعید = محمد سعید ابن حکیم محمد مفید قمی.
 قاضی = عبد الفتاح قاضی.
 قاضی عیاض: ۲۳۷.
 قالون = عیسی بن میناء.
 قاهری = احمد بن اسماعیل بن عثمان بن احمد
 شهرزوری.
 قایتبای چرکسی (سلطان -): ۳۱۳.
 قاینی = اسد الله بن محمد باقر حسینی قاینی کربلائی
 (سید -).
 قاینی = عبد الباقي قاینی (مولی).
 قاینی = عبد الجلیل بن (جلال الدین) محمود بن
 نجم الدین محمد بن عبیدالله قاینی.
 قاینی = محمود بن (نجم الدین) محمد بن عبیدالله
 قاینی (جلال الدین).
 قباقی = محمد بن خلیل بن ابی بکر بن محمد قباقی.
 قبوینی = مصطفی قبوینی.
 قتادة بن دعامة: ۱۳۸.
 قدری = محمد بن (حاج) سالم محمد بن سالم بن
 سعید بن عمر قدری شافعی عوسجی مصری.
 قدسی = عبد الغنی قدسی.
 قدسی = عماد الدین قدسی.
 قراب = اسماعیل بن ابراهیم بن محمد بن عبد الرحمن
 سرخسی هروی.
 قراچه داغی = محمد قلی بن عوض قراچه داغی.
 قره عیثاوی = أبو بکر بن شرف الدین ابن حاج محمد.
 قرشی = ابراهیم بن اسماعیل عدوی قرشی.

[قرشي] = ابن كثير [اسماعيل بن عمر قرشي شافعي].
قرشي = جعفر بن (شيخ) عبد علي قرشي.
قرشي (قوشى) = محمد بن عمر بن خالد قرشي
(قوشى).
قرطبي = عثمان بن سعيد داني.
قرطبي = محمد بن احمد انصاري قرطبي.

قرطبي = [محمد بن احمد بن ابى بكر بن فرح انصاري خزر جي].

قرطبي = محمد بن يوسف (أبو عبد الله).

قرطبي = مكى بن ابى طالب حموش قيسى.

قريب گر گانى = عبد العظيم خان قريب گر گانى.

قزويني = محمد جعفر بن محمد تقى قزويني (شيخ -).

قزويني = محمد خان قزويني (ميرزا).

قزويني = محمد قزويني.

قزويني = يارعلى قارى قزويني.

قسطلاني = احمد بن محمد قسطلاني (شهاب الدين).

قسطموني = احمد قسطموني (حاج -).

قشیری = مسلم بن حجاج قشیری.

قشى = على بن علاء الدين ابن شيخ عبد المجيد قشى

دمياطي.

قطب الدين = محمد پيراويسى عنقا.

قطب شاه = ابراهيم قطب شاه.

قطلبك استدارا تيمش: ۲۶۴.

قفطان = احمد بن حسن قفطان (شيخ -).

قفطى = على بن يوسف قفطى.

قلانسى = ابى العز قلانسى.

قلی درمنى فراهانى (ميرزا -): ۲۲۶.

قمى = محمد بن على ابن بابويه قمى (صدوق).

قمى = محمد سعيد ابن حكيم محمد مفيد قمى.

قمى = مهدى لاجوردى قمى (سيد -).

قنبرعلى حافظ: ۴۵۵.

قنبل = محمد بن عبد الرحمن مخزومي مكى

(ابا عمرو).

قندهارى = جزرى قندهارى.

قندهارى = محمد جان ابن حاج كامران ابدالى سليمانى

قندهارى.

قوام الدين = فقيه نجم.

قوچ حصارى = مصطفى قوچ حصارى (حاجى شيخ -).

قوشى (قرشى) = محمد بن عمر بن خالد قوشى

(قرشي).

قونوی: ۳۳۷.

قیروانی = مکی بن ابی طالب حموش قیسی قرطبی.

قیس بن سکن (أبو زید): ۱۳۵.

قیسی = مکی بن ابی طالب حموش بن محمد قرطبی.

ك

کارل بروکلیمان: ۱۹۹، ۲۴۳، ۳۴۰، ۳۵۲.

کارول میناسیان (دکتر -): ۹۰.

کاشانی = افضل الدین کاشانی.

کاشانی = حسین ابن حاج کاشانی.

کاشانی = کاظم صبوری کاشانی.

کاشانی = محسن فیض کاشانی.

کاشانی = محمد حسین بن هبة الله بن محمد بن

عبد الحی رضوی کاشانی (علم الهدی).

کاشانی = محمد حسین کاشانی (حاج -).

کاشف الغطاء: ۵۸.

کاظم بن عنایت الله: ۳۹۴.

کاظم صبوری کاشانی (میرزا -): ۹۸.

کاظم مدیر شانه چی: ۱۵، ۱۶، ۹۷.

کاظمی = درویش علی بن (شیخ) شمس الدین کاظمی.

کاظمی = محمد بن شمس الدین کاظمی قاری.

کامبوزیان = امیرتوکل کامبوزیان کرد غفرانلو.

کتابی: ۹۰.

کتنوی = حسن بن کتنوی یزدی.

کرانی = حسن بن علی بن رمضان بحرانی کرانی.

کرباسی = محمد ابراهیم کرباسی.

کربلائی = اسد الله بن محمد باقر حسینی قاینی.

کربلائی (سید -).

کربلائی = محمد علی آل کشکول کربلائی.

کردی = محمد طاهر بن عبد القادر کردی مالکی

خطاط.

کرکی = علی بن عبد العالی کرکی (شیخ -).

کرمانی: ۷۵.

كرمانى = اسعد بن محمد بن احمد بن محمد بن
محمود بن احمد بن محمد كرماني.
كرمانى = امام بن جلال كرماني.
كرمانى = محمد كريمخان كرماني (حاج -).
كرمانى = محمود بن حمزة بن نصر كرماني.

کره رودی = عبد الحسین کره رودی.

کریستین سن: ۹۹.

کریمان = یوسف بن (مولانا) مصطفی کریمان.

کسائی = علی بن حمزة بن عبد الله اسدي کوفی نحوی
قاری ملقب به کسائی.

کشفیه (فرقه -): ۲۱۸.

کفرنورانی = یاسین کفرنورانی جبلاوی (شیخ -).

کلینی: ۲۷۵، ۲۷۶، ۴۶۱.

کمال الدین حسین: ۴۰۰.

کمال الدین فارس (شیخ -): ۲۸۸.

کمال محمد بن داود: ۳۰۵.

کمال الملك: ۸۸.

کمالی: ۹۳.

کواشی موصلی: ۱۵۳، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۹۴.

کوبنی = محمد بن علی بن محمد بن موجر کوبنی
عاملی.

[کوپری] زاده = احمد بن مصطفی بن خلیل طاش
کبری زاده.

کوثر = امین الله کوثر.

کورانی = احمد بن اسماعیل بن عثمان بن احمد بن
رشید بن ابراهیم شهرزوری.

کورانی = اسماعیل کورانی.

کورسرخی = حسین ظهیر بن فاضل ظهیر حسینی
کورسرخی.

کونسی = احمد بن محمد منادهلی ازهری کونسی.

کوه کمری = محمد حجت کوه کمری.

کویری = محمد کویری (حافظ -).

کهنموئی = شاه رضا حیدر کهنموئی.

کیکاوس جهاننداری: ۱۲۰.

گ

گاردنر = استوارت گاردنر.

گرچی: ۱۱۰.

گریگور: ۱۱۶.

گلپایگانی = جعفر بن حسین حسینی موسوی
گلپایگانی (أبو القاسم).
گلپایگانی = محمد رضا گلپایگانی (آیه الله -).
گلچین معانی = احمد گلچین معانی.
گولدزیهر (کولدتسهیر): ۱۷۰، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲،
۲۰۲، ۲۰۳.
گیلانی = عبد القادر گیلانی.

ل

لاجوردی = مهدی لاجوردی قمی (سید -).
لاریجانی = محمد بن یحیی بن بهاء لاریجانی.
لال بیک (ملا -): ۴۵۴.
لاهیجی = عبد الرزاق لاهیجی.
لبیب سعید: ۱۸۰، ۲۰۲.
لطف الله شهنامه خوان: ۲۶۶.
لطفعلی لواسانی: ۳۹۴.
لك مظاهري = عبد الله لك مظاهري.
لنین: ۱۰۸.
لواسانی = عبد الله بن احمد بن شریف حسینی
لواسانی.
لواسانی = لطفعلی لواسانی.
لورقی = قاسم بن احمد لورقی.
لؤلؤئی = محمد بن متوکل لؤلؤئی معروف به رويس.
لیث بن خالد بغدادی (أبو الحارث): ۱۳۴، ۲۲۶،
۲۵۴، ۲۸۹ - ۲۹۱، ۳۷۲، ۳۹۰.
لیثی = نصر بن عاصم لیثی.

م

ماجد بحرینی (سید -): ۳۸۴.
ماحوزی = سلیمان ماحوزی (شیخ -).
ماخ: ۱۱۶.
مارسدن جونز (دکتر -): ۲۰۳.
مازندرانی = أبو القاسم مازندرانی معروف به سید محمد
مجتهد.
مازندرانی = جعفرقلی بن رضا علی مازندرانی.

مازندراني = عبد الرحيم مازندراني.
مازندراني = علي بن (عماد الدين) علي بن نجم الدين
محمود قارى استرآبادى.

مازندرانی = محمد حسین بن علاء الدین درزی
 مازندرانی.
 مازندرانی = محمد علی مازندرانی.
 ما زنی: ۳۵۰.
 مالح = محمد ریاض مالح.
 مالک بن انس: ۲۹۵، ۴۳۴.
 مالکی = اسماعیل بن اسحاق مالکی (قاضی -).
 مانفسرو گستر: ۱۱۴.
 ماهر بن عرب بن ابراهیم حافظ اصفهانی: ۴۰۱.
 مایل هروی = نجیب مایل هروی.
 مبارک بن جمیل بن راشد بن جمعة بن کافی بن محمد
 بن عبد الله: ۲۳۰.
 مبارک بن یمان نجیب بحرانی: ۴۶۴. مبارک رحمان زاده: ۱۱۲.
 میرد = محمد بن یزید.
 متولی = محمد بن احمد متولی.
 متینی = جلال متینی.
 مجاهد بن جبر: ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۷.
 مجتبی عراقی: ۲۸.
 مجتبی مینوی: ۱۰۳.
 مجدالدین = محمد بن یعقوب فیروز آبادی.
 مجذوب = محمد بن (شیخ) علی بن شیخ معن
 مجذوب بقاعی.
 مجمع بن جاریه: ۱۳۵.
 مجید فیروز ناصرالدوله فرمانفرما: ۵۲.
 محب الدین: جعفر بن مکی بن جعفر موصلی.
 محب الدین = محمد بن محمد الجزری (أبو القاسم).
 محبعلی حسینی سبزواری: ۲۳۸.
 محبی = محمد بن (سید شیخ) عثمان محبی قادری
 شافعی (سید -). محتشم السلطنة اسفندیاری (خانندان -): ۶۵.
 محتشمی = مسعود محتشمی.
 محدث نوری = حسین نوری (میرزا -).
 محسن امین (سید -): ۲۱۸، ۲۴۸.
 محسن فیض کاشانی: ۳۹۲.

محفوظ = حسين على محفوظ.
 محقق حلی: ۴۴۸.
 محقق = مهدی محقق.
 محلاتي = صدر الدين محلاتي.
 محلاتي = عبد الصمد بن حسين محلاتي.
 محلی = جلال الدين محلی.
 محمد = ابالخير محمد.
 محمد = ابالفتح محمد.
 محمد ابراهيم كرباسی: ۲۱۸، ۳۳۲.
 محمد أبو الفضل ابراهيم: ۱۷۹، ۱۹۳، ۱۹۹.
 محمد = احمد [محمد] بن ابی بكر ضرير بغومی.
 محمد استادی: ۲۷۴.
 محمد استرآبادی (میرزا -): ۲۷۷.
 محمد امين بزاز (ابی طالب): ۴۵۰.
 محمد امين بن عبد الله امام رومی: ۳۲۳.
 محمد امين طالقانی: ۴۶۰.
 محمد باقر بن (حاجی میرزا) جعفر مراغی هندي: ۳۰۳.
 محمد باقر [بن محمد صالح] برغانی: ۲۵۴.
 محمد باقر بن (سید) مرتضی طباطبایی یزدی (سید -):
 ۳۴۶.
 محمد باقر حجتی (دکتر سید): ۸، ۹، ۶۴، ۶۵.
 محمد باقر خوانساری (سید -): ۱۶۴، ۲۰۰، ۳۹۲.
 محمد باقر رشتي اصفهاني (حجة الاسلام، سید -):
 ۲۹۳، ۲۷۷، ۲۴۵، ۳۳۲.
 محمد باقر عجين: ۸۵.
 محمد بدوی (دکتر سید -): ۲۰۲.
 محمد بن ابراهيم سيواسي (نور الدين): ۴۰۴.
 محمد بن ابی الفضل صایفی بیهقی: ۳۷۱.
 محمد بن ابی القاسم بن ابی سهل باری (ابی العباس):
 ۳۷۱.
 محمد بن ابی القاسم سوزنی درگزینی: ۲۵۶.
 محمد بن احمد (حافظ): ۳۱۴.
 محمد بن (شیخ) احمد (خادم السجادة القادرية): ۳۷۸.

محمد بن احمد انصاري قرطبي: ٢٠٠.
[محمد بن احمد بن ابي بكر بن فرح انصاري خزر جي]
قرطبي [مالڪي (أبو عبد الله)]: ١٨٤.
محمد بن احمد بن داود دمشقي مقرئ (ابن نجار،

أبو عبد الله، شمس الدين): ٢٢٩، ٤٤٦.
 محمد بن احمد بن عثمان ذهبي (حافظ ابى عبد الله):
 ١٣٢، ١٣٣، ١٤٥، ١٥٦، ٢٠٣، ٣٦٠.
 محمد بن احمد بن عمر داجوني (أبو بكر): ١٤٢.
 محمد بن احمد بن [محمد بن] ابراهيم محلى شافعي:
 ٣٦٤.
 محمد بن احمد بن محمد بن احمد بن حسين موصلبي
 حنبلي معروف به شعله وابن الموقع (شمس الدين،
 أبو عبد الله): ١٢٦، ١٤٩، ٣٢٤، ٣٢٩، ٣٤٩، ٣٧٦، ٣٧٩، ٣٨٠، ٣٩٥، ٤٠١.
 محمد بن احمد بن محمد مناوى شافعي معروف به
 طويل: ٤٠١.
 محمد بن احمد بن (تاج الدين) ميكائيل حسيني هزار
 جريبي: ٢٣٨.
 محمد بن احمد متولى: ٢٠٠.
 محمد بن احمد ناصري: ٢٢٩.
 [محمد بن ادريس] شافعي: ٤٣٤.
 محمد بن اسحق ربيعى مكى (ابى ربيعه): ١٤٢.
 محمد بن (شيخ) اسماعيل: ٣٠٠.
 محمد بن اسماعيل بنخارى: ١٣٢، ١٣٣، ١٦٩،
 ٢٠١، ٢٩٥، ٣٣٠.
 محمد بن اسماعيل بن محمد بن اسماعيل فقاعي
 معروف به ابن فقاعي حموى (ابن سعد الله): ٣٥٩
 و ٣٦٠.
 محمد بن اندلسي: ١٥٠.
 محمد بن بدر الدين بن عبد القادر بن محمد بلباني
 خزر جي بعلى دمشقي صالحى حنبلي
 (شمس الدين): ٣٦٤.
 محمد بن پيرعلى بر كوى رومى حنفى (تقى الدين):
 ٣١٢، ٣١٣، ٣٣٣.
 محمد بن جرير طبري (ابن جرير، أبو جعفر): ١٤٢،
 ١٥١، ١٥٢، ٢٨٧، ٢٨٨.
 محمد بن جعفر بن محمد بن زهرة حسيني حلبى فوعى:
 ٢٤٣.

- محمد بن حاج (شيخ -): ١٥٦ .
- محمد بن حسن انصاري: ١٤٨ .
- محمد بن (حاج) حسن بن حسن: ٤٤٢ .
- محمد بن حسن بن علي بن حسين (يا محمد بن حسين) حر عاملي مشغري (شيخ -): ٢٧٩، ٢٨١، ٤٢٦ .
- محمد بن حسن بن مقسم عطار (ابي بكر): ١٤٨ .
- محمد بن (سيد) حسن شافعي اشعري: ٣٧٨ .
- محمد بن حسن طوسي (شيخ طوسي) (أبو جعفر): ١٦٣، ٢٠٠، ٢٧٦، ٢٨١ .
- محمد بن حسن فاسي مقرئ نحوي (أبو عبد الله): ١٤٩، ١٥٠، ٣٢٤، ٣٩٥، ٤٣٢ .
- محمد بن حسين بن محمد بن حسين نامابادي: ٤٥٣ .
- محمد بن (حاج ملا) حسين خوسفي: ٣٦٩ .
- محمد بن حسين عقيلي استرآبادي: ٢٠٧ .
- محمد بن حمزة فناري (شمس الدين): ٢٩٦ .
- محمد بن خليل بن ابي بكر بن محمد قباقيبي حلي مقدسي شافعي (ابن قباقيبي، أبو عبد الله، شمس الدين): ٢٣٧ .
- محمد بن زين الدين (حاج) منصور تونسي (شمس الدين): ٣٢٥ .
- محمد بن زين العابدين: ٣٩٦ .
- محمد بن زين العابدين موسوي: ٣٦١ .
- محمد بن سالم علي ازهري (ناصر الدين): ٤٦٣ .
- محمد بن (حاج) سالم محمد بن سالم بن سعيد بن عمر قدرئ شافعي عوسجي مصري: ٣٩٢ .
- محمد بن سعدان ضرير كوفي: ١٤١ .
- محمد بن سيرين (ابن سيرين): ٧٥، ١٣٨ .
- محمد بن شريح رعيئي اندلسي اشيلي: ١٤٨، ١٥١، ٢٠١ .
- محمد بن (ابي يزيد) طيفور سجاوندي غزنوي قاري حنفي (أبو جعفر، أبو عبد الله، أبو الفضل، أبو محمد): ٢١٥، ٢٣٥، ٢٣٦، ٢٣٩، ٣٥٦، ٣٥٧، ٣٩٦، ٤١٨، ٤٣٧، ٤٤٨، ٤٥٠ -

،٤٥٦ ،٤٥٥ ،٤٥٣

.٤٦٣ ،٤٥٨

محمد بن عباس ماهيار: ٢٧٦.

محمد بن عبد الله زرکشی (بدر الدين): ١٥٨ ،١٦٢ ،

.١٩٩ ،١٦٨

محمد بن عبد الحميد بن فضل الله ابن شيخ المشايخ
(أبو الفضل): ٣٨٥.

محمد بن عبد الحميد حكيم بغدادي: ٢١٤، ٢٣٣،
٤٣٥، ٤٥٩.

محمد بن عبد الرحمن مخزومي مكي ملقب به قبل
(أبو عمرو): ١٣٤، ١٤٢، ٢٢٢، ٢٨٩، ٢٩٠،
٢٩١، ٣١٩ - ٣٢١، ٣٥٠، ٣٦٨، ٣٧٢.

محمد بن عبد علي بن شمس الدين بن اسفنديار
(شمس الدين): ٤٥٣.

محمد بن (شيخ) عبد الغني بن (شيخ) حسن بيطار
(بهاء الدين): ٣٧٣.

محمد بن عثمان بن سعيد عمري: ٩٤.

محمد بن (سيدشيخ) عثمان محبي قادري شافعي:
٣٢٥.

محمد بن عطاء الله بن عبد الكريم بن نصرالله جرهى
سبزوارى (أبو الفتوح): ٤٠٠.

[محمد بن علي (امام باقر (ع))] = أبو جعفر (ع).

[محمد بن علي] امام جواد (ع): ٢٧٤.

محمد بن علي بن ابى الفتح ناركوني: ٢٩٧.

محمد بن علي بن احمد حسيني: ٢٨٨، ٤٥٤.

محمد بن علي بن احمد مقلورسي: ٤٢٦.

محمد بن علي بن بابويه قمي معروف به صدوق:
٢٠٠.

محمد بن علي بن خلف حسيني: ١٩٣.

محمد بن (ملاحجى) علي بن شيخ زنگى هروى

(أبو الصلاح، شمس الدين): ٢٦٦.

محمد بن علي بن محمد ازرقى: ٢٩٧.

محمد بن علي بن محمد بن موجر كوينى عاملي:

٣٢٠ - ٣٢٢، ٣٦١، ٣٧٤.

محمد بن علي بن محمد موسوى: ٣٨٩.

محمد بن (شيخ) علي بن (شيخ) معن مجذب بقاعي: ٣١٦، ٣٤٤.

محمد بن علي حسيني جرجاني: ٢١١، ٢١٤، ٣٥١،

٣٩٨، ٣٥٥.

محمد بن (مولی) علی = درویش محمد بن مولی علی.
 محمد بن علی زشکی (أبو نصر): ۳۷۱.
 محمد بن عمر بن خالد قوشی (قرشی) (أبو الفضل،
 جمال الدین): ۴۴۶، ۴۴۷.
 محمد بن عمر بن علی بن احمد عمادی (حافظ -):
 ۳۲۷، ۴۰۴.
 محمد بن عیسی اصفهانی (أبو عبد الله): ۱۴۱.
 محمد بن غازی (شیخ -): ۲۱۷.
 محمد بن فقیه روزبهان: ۴۰۲.
 محمد بن قاسم بن اسماعیل بقری شناوی شافعی
 ازهری: ۳۷۶ - ۳۷۸.
 محمد بن لقمان بن عبد الوهاب حافظ: ۲۱۰.
 محمد بن متوکل لؤلؤیی (رویس): ۱۳۴، ۲۹۰،
 ۲۹۱، ۴۱۵.
 محمد بن محمد باقر بن (قوام الدین) محمد بن مفید
 موسوی استرآبادی (سید -): ۳۳۴.
 محمد بن محمد بن ابی بکر بن ابراهیم بن یعقوب
 (شمس الدین): ۳۵۱.
 محمد بن محمد بن حسن نصیرطوسی (خواجه نصیر
 طوسی، نصیر الدین): ۷۴، ۷۷.
 محمد بن محمد بن شحنة حلبی (قاضی أبو الفضل):
 ۲۶۹.
 محمد بن محمد بن علی بن حسن بن محمود بن هاشم
 بن عوسجة بن مرقال بن عرفجة.. بن سعد بن
 عبادة: ۲۸۳.
 محمد بن محمد بن علی حسینی - یا - حسنی جرجانی
 (شمس الدین محمد): ۳۰۳، ۳۵۱، ۳۵۲.
 محمد بن محمد بن علی مغربی مکناسی: ۳۰۷. محمد بن محمد بن محمد بن
 محمد بن علی بن یوسف
 جزری دمشقی شیرازی شافعی (ابن جزری، حافظ
 - أبو الخیر، شمس الدین): ۱۲۶، ۱۳۲، ۱۳۶، ۱۳۸،
 ۱۳۹، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۵، ۱۴۹، ۱۵۱، ۱۵۲،
 ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۸، ۱۵۹ - ۱۶۱، ۱۷۰،

۴۳۳ - ۴۳۵، ۴۳۸، ۴۴۰، ۴۴۲، ۴۴۴، ۴۵۰.
محمد [بن محمد الجزری] (أبو الفتح): ۲۶۹، ۴۴۲.
محمد بن محمد الجزری (أبو القاسم، محب الدين):
۳۳۱.

محمد بن محمد حسین حسینی: ۴۳۶.
محمد بن محمد خطیب اتکاو (زين العابدين): ۳۲۵.
محمد بن محمد زندوی بخاری (أبو المكارم): ۴۳۵ -
۴۵۵.

محمد بن محمد شریف سمرقندی: ۳۵۶.
محمد بن محمد شفیع خوانساری (شيخ -): ۴۳۰.
محمد بن محمد نصیر هزاز جریبی دانگه: ۲۲۰، ۴۱۰.
محمد بن محمود بن احمد خجندی ملقب به جلال:
۳۴۹.

محمد بن محمود بن محمد بن [احمد بن] علی حسینی
مدنی سمرقندی: ۲۱۲، ۲۴۷، ۲۶۸، ۳۲۲،
۳۳۸، ۳۳۶ - ۳۴۰، ۳۵۵، ۳۷۴، ۴۰۵، ۴۱۳ -
۴۱۵.

محمد بن محمود بن نجار: ۱۵۰.
محمد بن محمود نصیر طوسی: ۲۹۷، ۳۱۰.
محمد بن محیصن: ۱۳۹، ۱۴۲.
محمد بن مسلم بن شهاب زهری: ۱۳۴، ۱۳۷.
محمد بن مصطفی بن محمد بن عبد الرحمن بن علی:
۲۹۲.

محمد بن مفتی بخاری: ۴۵۷.
محمد بن مقصوده: ۳۸۶.
محمد بن موسی بن عباس بن مجاهد تمیمی بغدادی
(أبو بكر): ۱۴۲.

محمد بن موسی بن فرج دربندی (أبو بكر): ۱۱۸.
محمد بن موسی بن محمد فیومی شافعی: ۳۲۵.
محمد بن مهدی حسینی تبریزی (سید -): ۳۹۶.
محمد بن نوری: ۲۲۰.

محمد بن یحیی اریحاوی: ۴۱۳.
محمد بن یحیی بن بهاء لاریجانی: ۳۱۵.

- محمد بن يحيى حسيني نديدي: ٤٢٩ .
- محمد بن يزيد (مبرد): ١٤٨ .
- محمد بن يعقوب اسدي: ١٥٠ .
- محمد بن يعقوب فيروزآبادي (مجدالدين): ١٩٩ .
- محمد بن يوسف حسيني مدني سمرقندي
(سيد أبو القاسم): ٣٣٨ .
- محمد بن يوسف قرطبي (أبو عبد الله): ٣٩٩ .
- محمد پيرايوسي عنقا (ميرقطب الدين): ١٠٠ .
- محمد تاجي: ٤٣٤ .
- محمد تقى ايرواني: ٢٠٠ .
- محمد تقى بن حسين طبري حسيني استرآبادي
(سيد -): ٤٢٣ .
- محمد تقى بن نظر على: ٤٣٩ .
- محمد تقى بهار خراساني: ٩٨ .
- محمد تقى دانش پژوه: ٣، ٥، ٦: ٨، ١٤ - ١٦، ٤١،
٤٩ - ٥٨، ٦٥، ٧٣، ٧٤، ٧٦ - ٨٢، ٨٥ -
٨٧، ٩٤، ٩٨، ١٠٠ - ١٠٦، ١٠٨، ١١٠، ١١٦،
١١٩ - ١٢١ .
- محمد تقى مصطفوي: ٨٤ .
- محمد توفيق بن محمد راغب بابا: ٢٧٠ .
- محمد جان بن (حاج) كامران ابدالي سليمانى قندهارى:
٣٧٩ .
- محمد جعفر بن (ملا) سيف الدين استرآبادي تهراني
معروف به شريعتمدار متخلص به والى: ٣٣٢،
٣٣٣ .
- محمد جعفر بن محمد تقى قزويني (شيخ -): ٢٧١ .
- محمد جعفر بن مير محمد صادق (مير -): ٤٦٢ .
- محمد جعفر حسيني: ٢٨٥ .
- محمد جعفر منشى متخلص به طرب اصفهاني: ١٠١ .
- محمد جواد بلاغى: ١٩٨ .
- محمد جواد عاملي: ١٤٤، ١٦٥، ٢٠٣ .
- محمد حجت كوه كمرى: ٣٧ .
- محمد حسن قارى: ٢٩٩ .

محمد حسين: ٣٩٤.
محمد حسين بن عبد الله فصيح خوانساری (شيخ -):
٤٣٠.
محمد حسين بن علاء الدين درزی مازندراني: ٤٢٧.
محمد حسين بن كاظم علوی فاطمي حسني حسيني
طباطبایی: ٣٠١، ٤٥٦.

محمد حسين بن (حاجي) محمد قارى: ۳۷۳.
محمد حسين بن نانى ابن حاج عبد الرسول حسيني
زنورى: ۳۹۴.

محمد حسين بن هبة الله بن محمد بن عبد الحى رضوى
كاشانى (علم الهدى): ۱۰۴.

محمد حسينخان صدر اصفهانى: ۹۰.

محمد حسين سلطان القراء: ۴۵۷.

محمد حسين (شيخ -): ۳۹۲.

محمد حسين كاشانى: ۲۷۱.

محمد حسين موسى خوانسارى (سيد -): ۲۷۸،
۴۳۰، ۴۳۱.

محمد حسيني قارى (امير جمال الدين): ۲۲۴.

محمد حكيم (آيت الله): ۹۵.

محمد حكيم زاده: ۲۴۹، ۴۱۸، ۴۳۲.

محمد خاتون آبادى: ۲۶۸.

محمد خالصي: ۳۰.

محمد خان قزويني (ميرزا -): ۵.

محمد خليلي (حاج ميرزا -): ۸۸.

محمد رضا ابن شيخ حر عاملي: ۴۲۶.

محمد رضا بن على بن محمد جعفر شريعتمدار

استرآبادى: ۹۰.

محمد رضا سبزواري (حاج -): ۲۹۴.

محمد رضا شوشتري: ۹۵.

محمد رضا گلپايگاني: ۲۸، ۳۸.

محمد رضا مشايي: ۱۰.

محمد روبي مالكي: ۲۰۳.

محمد روشن: ۱۶.

محمد رياض مالحي: ۱۹.

محمد سريزدى: ۸۴.

محمد سعيد اشرف: ۴۵۱.

محمد سعيد بن اسماعيل ملقب به مداح سمناني:

۴۵۰.

محمد سعيد بن حكيم محمد قمى معروف به قاضى

- سعید ملقب به حکیم کوچک (میرزا -): ۲۲۱،
 ۳۰۲، ۳۱۶، ۳۲۶، ۳۹۲، ۳۹۳.
 محمدسمامی حائری: ۱۰۸.
 محمد سید جاد الحق: ۲۰۳.
 محمد شامی (شمس الدین): ۳۸۴.
 محمد شاه قاجار: ۲۹۳.
 محمد شریف: ۴۲۴.
 محمد شریف اردبیلی: ۳۳۶.
 محمد شریف بن [محمد] رضا شیروانی تبریزی: ۳۳۵.
 محمد شفیع تبریزی: ۴۱۸.
 محمدشنوانی (أبو الوفاء): ۲۹۹.
 محمد (شیخ -): ۲۱۸.
 محمد شیروانی: ۸۶، ۱۲۲، ۱۲۳.
 محمد صادق: ۴۱۸.
 محمد صادق بن احمد: ۴۰۸.
 محمد صادق بن (ملا) محمد قاسم قاری، (حومه)
 (ملا -): ۲۶۸، ۲۷۰، ۳۵۶، ۳۶۴، ۴۱۶، ۴۲۸، ۴۳۶.
 محمد صادق رحیمی: ۱۰۱.
 محمد صادق فقیری: ۷۱، ۷۲.
 محمد صالح بن حسن بن علی عاملی: ۳۰۰.
 محمد صالح بن (ملا) حیدر: ۲۳۳، ۲۳۶، ۲۳۷.
 محمد صالح بن عبد الرحیم یزدی: ۲۷۷.
 محمد صالح بن محمد تقی برغانی: ۲۵۴.
 محمد صالح سمک: ۱۷۹، ۱۹۹.
 محمد صدر هاشمی: ۷۶، ۸۹.
 محمد صدوقی: ۸۴.
 محمد صلاح عایدی: ۱۸.
 محمد طاهر بن عبد القادر کردی مالکی خطاط: ۱۷۸،
 ۱۸۰، ۱۹۹.
 محمد طاهر حسینی قاری: ۳۵۴.
 محمدطه نجف: ۱۹۹.
 محمد عبد العظیم زرقانی: ۱۶۳، ۱۷۸، ۲۰۳.
 محمد عبد العظیم علی: ۲۰۲.

محمد عبد الله دراز: ۲۰۲.

محمد علی: ۳۹۱.

محمد علی آل کشکول کربلائی: ۲۴۸.

محمد علی اردوبادی (میرزا -): ۲۸۱.

محمد علی بن احمد انصاری (حافظ -): ۳۰۸.
 محمد علی بن حسین بهشتی قاری: ۳۰۳، ۴۱۲.
 محمد علی بن فرج الله بکاری: ۳۴۷، ۳۴۸، ۴۲۰، ۴۲۶، ۴۴۶.
 محمد علی بن محمد زمان حیرانی: ۲۹۸.
 محمد علی تهانوی: ۲۰۲.
 محمد علی روضاتی: ۸۷.
 محمد علی ریاضی یزدی: ۱۲۲، ۱۲۳.
 محمد علی شریفی (میرزا مخدوم -): ۳۵۲.
 محمد علی صوتی: ۱۲۱.
 محمد علی طباطبایی قاضی تبریزی (سید -): ۱۰۵.
 محمد علی فرهمند: ۸۵.
 محمد علی مازندرانی: ۲۴۸.
 محمد علی میرزا: ۲۱۹.
 محمد علی نجار: ۱۹۳، ۲۰۰، ۲۰۲.
 محمد فؤاد عبد الباقي: ۲۰۳.
 محمد فؤادی: ۳۲۳.
 محمد فیض الله: ۲۴۳، ۳۶۳.
 محمد قاری کاظمی معروف به شیخ محمد قاری یا
 ملا محمد قاری (شمس الدین، شیخ -): ۲۴۹،
 ۲۶۳، ۳۱۷، ۳۲۵، ۳۶۹، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۴۳،
 ۴۴۴.
 محمد قاسم بن علی بن نظرداد: ۲۱۰.
 محمد قزوینی: ۳۴۱.
 محمد قلی بن عوض قراچه داغی: ۲۲۰.
 محمد کاظم: ۲۴۳، ۴۲۷.
 محمد کاظم بن اصغر موسوی شیرازی: ۴۱۰.
 محمد کاظم بن سلطان حسین: ۲۷۰.
 محمد کاظم بن محمد قاری: ۴۱۰.
 محمد کاظم دربندی: ۳۳۵.
 محمد کاظم رشتی (سید -): ۲۱۸، ۲۱۹.
 محمد کاظم شیرازی قاری: ۴۱۰.
 محمد کامل قصار: ۳۳۲.

محمد کریمخان کرمانی (حاج -): ۲۷۱.
محمد کویری (حافظ -): ۴۲۷.
محمد مجتهد (سید -) = أبو القاسم مازندرانی معروف به
سید محمد مجتهد.
محمد محمدی: ۹.
محمد مسعود: ۴۵۴.
محمد مشکوة (سید -): ۵۷، ۵۸، ۵۹، ۳۹۲.
محمد مصری: ۱۹۹.
محمد مطیع حافظ: ۲۳، ۲۴، ۲۶.
محمد مظهر عمری نقش بندی فاروقی: ۹۶.
محمد مقیم بن شمس الدین محمد بن خواجه حسن
شیعی سبزواری: ۴۰۲.
محمد موسوی خوانساری: ۲۷۸.
محمد موفق (سید -) مشهور به ابوتوزینت تلمسانی:
۲۹۲.
محمد مؤمن: ۴۰۸.
محمد مؤمن بن محمد امین تبریزی: ۳۹۴.
محمد مؤمن جهرمی ابن استاد: ۲۹۹.
محمد مؤمن حسینی: ۲۹۸.
محمد مهدی (میرزا -): ۳۶۲.
محمد ناصر الدین بانی: ۲۰۲.
محمد نجفی عرب زاده: ۹۲.
محمد نخجوانی: ۷۰.
محمد ولیخان اسدی: ۳۰.
محمد ولی میرزا: ۱۰۱.
محمد هاشم بن (نور الدین) محمد: ۲۸۱.
محمدی = محمد محمدی.
محمد یوسف بن ابراهیم زاهد کلائی: ۲۰۷.
محمود: ۴۱۷.
محمودآبادی = حسن محمودآبادی یزدی (حاجی
میرزا -).
محمود ایزدی: ۹۱، ۹۲.
محمود بن جمال الدین موسوی خوانساری: ۴۲۴.

محمود بن حمزة بن نصر كرمانى (تاج القراء كرمانى):
٤٣٧، ٣٤٠.

محمود بن عمر بن حسين بن ابى بكر بن ابى الحسن
بليانى: ٤٣٣.

محمود بن (نجم الدين) محمد بن عبيدالله قاينى
(جلال الدين): ٢٦٦.

محمود بن (سید) محمد بن مهدی بن عبد الفتاح علوی
فاطمی حسنی حسینی قاری حافظ تبریزی،
(فاطمی حافظ تبریزی): ۲۹۳، ۲۹۴، ۴۱۱،
۴۱۶.

محمود تهرانی (شیخ -): ۴۵۵.

محمود سلطان القراء تبریزی (میرزا -): ۴۵۷.

محمود خلیل حصري: ۱۸۵، ۱۹۳، ۱۹۹.

محمود شبستری: ۸۱.

محمود شوشتري: ۱۰۸.

محمود شولستانی (سید امیر نظام الدین شاه -): ۲۱۵.

محمود عثمانی (سلطان -): ۹۶.

محمود علومی یزدی: ۱۰۷.

محمود فاضل مطلق یزدی (دکتر -): ۷، ۹، ۱۰، ۳۹،

۴۰، ۱۰۷.

محمود فرهاد معتمد: ۷۹.

محمود فهمی حجازی: ۱۹۹.

محمود نجفی مرعشی: ۵۳، ۵۷.

محبی الدین رمضان: ۲۰۳.

مختار اصفهانی معروف به مختار القراء (قاری صغیر):

۳۳۳.

مختار القراء = مختار اصفهانی (قاری صغیر).

مخزومی = عبد الله بن سائب مخزومی.

مخزومی = محمد بن عبد الرحمن مخزومی مکی ملقب

به قنبل (أبو عمرو).

مخزومی = مغیره بن ابی شهاب مخزومی.

مخزومی = مهدی مخزومی.

مخزومی = یزید بن قعقاع مخزومی مدنی قاری

(أبو جعفر).

مخالاتی = رضوان بن محمد مخالاتی (استاد -).

مداح سمنانی = محمد سعید بن اسماعیل مداح

سمنانی.

مدرس تبریزی: ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۹۲.

مدرسی = جواد مدرسی یزدی.

مدرسي = حسين مدرسي طباطبائي.
 مدني = علي (خان) مدني (سيد -).
 مدني = عيسى بن ميناء مدني، ملقب به (قالون).
 مدني = محمد بن محمود بن احمد بن علي حسيني
 مدني سمرقندي.
 مدني = محمد بن يوسف حسيني مدني سمرقندي
 (سيد أبو القاسم).
 مدني = نافع بن عبد الرحمن أبو نعيم مدني.
 مديرشانه چي = كاظم مديرشانه چي.
 مراد = رياض عبد الحميد مراد.
 مرادي = حسن بن قاسم بن عبد الله بن علي مرادي
 (ابن ام قاسم).
 مراغي = علي اشرف مراغي.
 مراغي = محمد باقر بن (حاجي ميرزا) جعفر مراغي
 هندي.
 مراكشي = حسن بن قاسم بن عبد الله بن علي مرادي
 (ابن ام قاسم).
 مرتضي (سيد -): ۲۸۰، ۲۸۱.
 مرتضي قلي بن حسن علي خوري (ملا -): ۲۸۶.
 مرتضي قليخان نائيني: ۳۰.
 مرديث اونس: ۸۶.
 مرعشي = شهاب الدين نجفي مرعشي
 (آية الله العظمى -).
 مرعشي = محمود نجفي مرعشي.
 مرغيناني: ۴۳۲.
 مروزي = أبو الحسن فقيه مروزي.
 مروزي = اسحاق بن ابراهيم مروزي (وراق).
 مروزي = سريج بن يونس مروزي بغدادي.
 مزاوي: ۱۱۶.
 مسروق بن اجدع: ۱۳۳، ۱۳۸.
 مسعود صارم الدولة = اكبر مسعود صارم الدولة.
 مسعود محتشمي: ۹۸.
 مسلم بن جندب: ۱۳۷.

مسلم [بن حجاج بن مسلم قشيري نيشابوري
(أبو الحسين): ٢٠١، ٢٩٥، ٣٣٠.
مشايي = محمد رضا مشايي.
مشغري = محمد بن حسن بن علي بن حسين
(حرعاملی).
مشكوة = محمد مشكوة.

مشهدى = عبد الجواد بن يوسف على مشهدى.
مشهدى = عطاء الله بن محمود حسيني نيشابورى
مشهدى.
مشيرپور: ۲۷.
مصطفى بن عبد الرحمن ازميرى (شيخ -): ۲۶۹.
مصطفى بن محمد: ۴۴۳.
مصطفى سعيد صباغ: ۲۳.
مصطفى سقا: ۲۰۱.
مصطفى عناني: ۱۹۳.
مصطفى قبوينى: ۳۱۶.
مصطفى قوچ حصارى (حاجى شيخ -): ۳۲۳.
مصطفوى = محمد تقى مصطفوى.
مصطلاوى = عبد الرحمن بن مصطفى حسيني
مصطلاوى.
مصعب بن عمير: ۱۳۲.
مصلح الدين (امام جامع اموى): ۴۵۷.
مضر (قبيله ء -): ۳۷۶.
مطلق = حاجى بن على بن محمود ابن حاجى محمد
مطلق اصفهاني.
مطيرى = احمد بن زين الدين بن ابراهيم بن داغر..
بن شمروخ آل صقر مطيرى بحراني احسائي.
مظاهري = عبد الله لك مظاهري.
مظفر بن اردشير عبادي: ۸۲.
مظفر بن محمد: ۲۳۲.
معاذ بن جبل: ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۵.
معاذ بن حارث معروف به معاذ القارى: ۱۳۷.
معاذ بن معاذ عنبرى: ۱۳۸.
معاذ القارى = معاذ بن حارث.
معاني = احمد گلچين معاني.
معاويه بن ابى سفيان: ۱۳۵، ۳۷۵.
معتمد = احمد فرهاد معتمد.
معتمد = محمود فرهاد معتمد.
معلم = وجيه الدين بن اسماعيل بن عباس معلم.

معمر = ابوالبقائ معمر.
 معیری = رهی معیری.
 مغربی = محمد بن محمد بن علی مغربی مکناسی.
 مغنيساوی = احمد مغنيساوی.
 مغيرة بن ابی شهاب مخزومي: ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۶، ۱۳۸.
 مغيرة بن شعيب تميمي: ۱۴۰.
 مفتاح = حسين مفتاح (دکتر -).
 مفتی = يحيى بن حسن بحراني مفتی (شيخ -).
 معز الدين حسيني: ۲۸۸.
 مفضل: ۱۵۲.
 مفلح بن حسن صيمری: ۱۶۵.
 مفلح الدين: ۴۴۸.
 مفيد = عبد الخبير بن محمد مفيد رازی.
 مفيد = محمد بن محمد باقر بن (قوام الدين) محمد بن
 مفيد موسوی استرآبادی (سيد -).
 مفيد = محمد سعيد بن حکيم محمد مفيد قمی.
 مقدسي = احمد بن محمد مقدسي.
 مقدسي = عبد الرحمن بن اسماعيل بن ابراهيم بن
 عثمان (أبو شامة).
 مقدسي = محمد بن خليل بن ابی بکر بن محمد قباقيبي.
 مقدسي = يوسف بن عبد الهادی مقدسي.
 مقرب: ۳۱۵.
 مقری = ابن حسنون مقری.
 مقریزی: ۲۱۰.
 مقصود = جواهر مقصود همداني.
 مقلورسی = محمد بن علی بن احمد مقلورسی.
 مكارمي = عبد الكريم مكارمي.
 مکر خوبوا: ۱۱۰.
 مکناسی = محمد بن محمد بن علی مغربی مکناسی.
 مکی = احمد بن محمد مؤذن بزى مکی (ابا الحسن).
 مکی بن ابی طالب حموش بن محمد بن مختار قیسی
 قیرواني قرطبي نحوی (أبو محمد): ۱۲۷، ۱۴۳.

،۱۸۷ ،۱۸۶ ،۱۶۷ ،۱۵۵ ،۱۵۲ ،۱۵۱ ،۱۴۸

.۴۴۳ ،۳۱۸ ،۲۷۲ ،۱۹۸ ،۱۹۴

مکی = عبد الله بن كثير داری معروف به مکی

(ابا معبد).

مکی = عبد الوهاب بن فليح مکی.

مکی = علی بن سلطان محمد هروی مکی حنفی قاری

معروف به علی قاری یا ملا علی قاری (شیخ نور الدین).

مکی = محمد بن اسحق ربیع مکی (ابی ربیعہ).
مکی = محمد بن عبد الرحمن مخزومی مکی معروف به قنبل.

ملا صدرا: ۳۹۲.

ملا عبد الله: ۳۸۲.

ملا علی قاری = علی بن سلطان محمد هروی مکی
حنفی قاری معروف به علی قاری یا ملا علی قاری
(شیخ نور الدین).

ملالال بیك: ۴۵۴.

ملا محمد قاری = محمد قاری کاظمی (شیخ شمس الدین).

ملجوهی = جعفر بن احمد بن علی ملجوهی حسنی.
ملك = حسین ملك.

ملك عبد العزيز = عبد العزيز (ملك -).

ملك فؤاد اول = فؤاد اول (ملك -).

منادهلی = احمد بن محمد منادهلی ازهری کونسی.
مناوی شافعی = محمد بن احمد بن محمد مناوی.

منتجب الدین همدانی: ۳۹۵.

منجد = صلاح الدین منجد.

منذری = حافظ منذری.

منزوی = احمد منزوی.

منزوی = علینقی منزوی.

منشار = عمر بن قاسم بن محمد بن علی انصاری.

منشی = محمد جعفر منشی متخلص به طرب اصفهانی.

منصور بن منصور: ۳۸۶.

منصور دشتکی (غیاث الدین، غیاث المدققین): ۲۰۷.

منصور طبلاوی: ۲۴۱، ۴۱۲، ۴۲۹، ۴۶۳.

منصوری = علی بن سلیمان منصوری مصری مقری
نحوی.

منصوری = نور الله بن (مولی) ناصر الدین منصور
خوارزمی.

منور بن منصور: ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۹۰.

منهال بن عمر: ۱۳۴.

مؤذن = احمد بن محمد مؤذن بزی مکی (ابا الحسن).

موسوی = أبو المعالی موسوی حسینی.

موسوی = اسد الله بن محمد باقر موسوی رشتی

(سید -).

موسوی = جعفر بن حسین حسینی موسوی گلپایگانی

(أبو القاسم).

موسوی = محمد بن زین العابدین موسوی.

موسوی = محمد بن علی بن محمد موسوی.

موسوی = محمد بن محمد باقر بن قوام الدین محمد بن

مفید موسوی استرآبادی (سید -).

موسوی = محمد حسین موسوی خوانساری (سید -).

موسوی = محمد کاظم بن اصغر موسوی شیرازی.

موسوی = محمد موسوی خوانساری.

موسوی = محمود بن جمال الدین موسوی خوانساری

(سید -).

موسی بن جعفر (امام کاظم (ع)): ۹۶.

موسی بن جعفر [بن کمال الدین زین القراء بن محمد

بن سعید بحرینی اوالی].

موسی بن عبیدالله بن یحیی بن خاقان خاقانی بغدادی

(أبو مزاحم): ۲۴۳، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۵۹ - ۳۶۱،

۳۷۵.

موسی بن عمران (ع): ۴۱۷، ۴۶۳.

موسی بن موسی بن احمد: ۴۳۰.

موصلي = جعفر بن مکی بن جعفر موصلي

(محب الدین، أبو موسی).

موصلي = علی بن دريهم موصلي.

موصلي = کواشی موصلي.

موصلي = محمد بن احمد بن محمد بن احمد بن

حسین موصلي (شعله).

موفق = محمد موفق معروف به ابوتوزینت تلمسانی

(سید -).

مولوی = عبد المجید مولوی.
مؤمن = محمد مؤمن.
مہاجرین = ۱۳۵، ۱۳۷، ۱۸۹.
مہدوی = احمد بن عمار مہدوی.
مہدوی = اصغر مہدوی (دکتر -).
مہدی (عج) (امام): ۹۴.

مهدی آسوده (میرزا -): ۸۹.
 مهدی بحر العلوم (سید -): ۲۱۸.
 مهدی بن میمون: ۱۳۴.
 مهدی بیانی: ۷۳، ۷۶، ۸۲، ۱۰۱، ۱۰۳، ۱۰۶.
 مهدی خلیفه: ۷۵.
 مهدی روحانی (حاج سید -): ۵.
 مهدی شهرستانی حائری (میرزا، سید -): ۲۱۸.
 مهدی قاری (شیخ -): ۳۱۷.
 مهدی لاجوردی قمی (سید -): ۴.
 مهدی محقق: ۷۳، ۸۳.
 مهدی مخزومی: ۲۰۲.
 مهدی ولایی: ۳۶، ۸۶.
 مهینی = احمد بن عثمان مهینی حمیدی تنوخی.
 میرابوالقاسم خراسانی = أبو القاسم خراسانی.
 میرداماد = داماد (میر -).
 میر (دکتر -): ۸۹.
 میرزابابا: ۳۷۵.
 میرزابابا: ۳۷۵.
 میرزا جزائری = سید میرزا جزائری.
 میرزا جعفر = جعفر (میرزا -).
 میرزا حسین خان سپهسالار = حسین خان سپهسالار
 (میرزا -).
 میرزا طاهر تنکابنی = طاهر تنکابنی.
 میرزا علی محمد باب = علی محمد باب.
 میرزا قلی درمنی فراهانی: ۲۲۶.
 میرزا محمد مهدی = محمد مهدی (میرزا -).
 میرزا مخدوم = محمد علی شریفی.
 میرزا مهدی شهرستانی حائری = مهدی شهرستانی
 حائری.
 میرزای شیرازی: ۳۴۶.
 میرسید شریف: ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۵، ۳۹۸.
 میر عبد الجلیل = عبد الجلیل (میر -).
 میر غیاث ابن (مولانا) میرمختار طباطبایی = میر غیاث

ابن (مولانا) میرمختار.
میرقطب الدین = محمد پیراویسی عنقا.
میر محمد جعفر ابن میر محمد صادق = محمد جعفر بن
میر محمد صادق (میر -).
میر محمد خاتون آبادی = محمد خاتون آبادی.
میر محمد علی بن جواد حسنی حسینی طباطبایی: ۲۹۰،
۴۲۵.

میرودود یونسی = ودود یونسی (میر -).
میسی = علی بن عبد العالی میسی (شیخ -).
میکائیل: ۱۷۶.
میناسیان = کارول میناسیان (دکتر -).
مینوی = مجتبی مینوی.

ن

نابلسی = عبد القادر بن اسماعیل بن عبد الغنی.
نادرشاه: ۱۲، ۲۱۲.
نارکونی = محمد بن علی بن ابی الفتح نارکونی.
ناصرالدوله = مجید فیروز ناصرالدوله فرمانفرما.
ناصر الدین = أبو القاسم سمرقندی.
ناصر الدین شاه: ۲۹۳، ۴۰۲، ۴۱۱، ۴۱۶، ۴۱۷.
ناصر الدین = محمد بن سالم علی ازهری.
ناصر الدین = محمد ناصر الدین بانی.
ناصری = محمد بن احمد ناصری.
نافع بن عبد الرحمن بن ابی نعیم مدنی: ۱۳۴، ۱۴۳،
۱۴۴، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۶۳، ۱۶۶، ۱۷۱، ۱۸۴،
۱۹۶، ۲۱۴، ۲۲۳، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۶۸، ۲۸۹ -
۲۹۳، ۳۱۹ - ۳۲۱، ۳۵۰، ۳۵۸، ۳۷۲، ۳۸۵،
۴۱۷، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۳۲.

نامابادی = محمد بن حسین بن محمد بن حسین
نامابادی.

نائینی = مرتضی قلیخان نائینی.
نثاری بخاری: ۷۵.
نجاتی = احمد یوسف نجاتی.
نجار = عبد الحلیم نجار.

نچار = محمد بن محمود بن نچار.

نچار = محمد علي نچار.

نچاشي: ٢٧٦.

نجدى ناصف = علي نجدى ناصف.

نچف = محمد طه نچف.

نچفى = جعفر نچفى (شيخ).

نجفی = شهاب الدین نجفی مرعشی (آیه الله العظمی -).

نجفی = عبد الحسین بن (شیخ) محمد علی اعسم نجفی (شیخ -).

نجفی = محمد نجفی عرب زاده.

نجفی = محمود نجفی مرعشی.

نجفی = یحیی بن عیسی نجفی.

نجم الدین = عمر [بن محمد بن احمد بن اسماعیل] نسفی.

نجیب الدین = علی بزغش (شیخ -).

نجیب مایل هروی: ۳۴.

نجیب = مبارک بن یمان نجیب بحرانی.

نحاس: ۴۵۱.

نحوی = أبو حیان نحوی.

نخجوانی = حسین نخجوانی (حاج -).

نخجوانی = محمد نخجوانی.

نخعی = ابراهیم بن یزید نخعی.

نخعی = اسود بن یزید نخعی.

نخعی = یزید بن معاویه نخعی.

نذیدی = محمد بن یحیی حسینی نذیدی.

نسفی = ابی المعین نسفی.

نسفی = عبد الله بن احمد بن محمود نسفی.

نسفی = نجم الدین عمر [بن محمد بن احمد بن

اسماعیل] نسفی.

نشار = عمر بن قاسم بن محمد بن علی بن انصاری.

نصر بن عاصم لیشی: ۱۳۸، ۱۹۲.

نصر بن عبد العزیز بن احمد بن نوح فارسی شیرازی

مصری (أبو الحسین): ۱۵۲، ۲۸۷، ۲۸۹.

نصر بن علی: ۱۲۶، ۱۹۸.

نصر بن علی بن محمد فسوی فارسی شیرازی معروف

به ابن ابی مریم (أبو عبد الله، فخر الدین، شیخ -).

۴۳۷ - ۴۳۹.

نصر بن علی جهضمی: ۱۴۱.

نصرة الملك: ١٧ .
نصرالله بنى صدر: ٩٢ .
نصرالله حائرى (سيد -): ٣٥٩ .
نصير الدين = حسين بن (شيخ) مفلح بن حسن بن
راشد - يا - رشيد بن صلاح صيمرى بحراني .
نصير الدين قارى (حافظ -): ٣٠٥ .
نصير الدين = محمد بن محمد بن حسن نصير طوسى
(خواجه نصير طوسى) .
نصير طوسى = محمد بن محمد بن حسن نصير طوسى
(خواجه نصير طوسى) .
نصير طوسى = محمد بن محمود نصير طوسى .
نصيرى (خاندان -): ٦٥ .
نظام بن محمود .. بن محيى الدين بن بدر الدين
(حافظ -): ٢٩٨ .
نظامى: ١١٢، ١١٣ .
نظامى سركتى (سيد -): ٢٠٨ .
نعمت الله جزائري (سيد -): ٢٩٨ .
نعيمى: ٢١٠ .
نفيسى = سعيد نفيسى .
نقش بندى = محمد مظهر عمرى نقش بندى فاروقى .
نوائى: ١١١ .
نوراني = عبد الله نوراني .
نور الدين بن على حسيني: ٣٨٤ .
نور الدين عاملي (سيد -): ٣٨١ .
نور الدين = عبد الجليل بن (جلال الدين) محمود بن
(نجم الدين) محمد بن عبيدالله قاينى .
نور الدين = على بن سلطان محمد هروى مكى حنفى
قارى .
نور الدين = محمد بن ابراهيم سيواسى .
نور الدين هاشمى حسيني، حاج سيد (خاندان -): ٨٩ .
نور الله بن مولى ناصر الدين منصورى خوارزمى
(ضياء الدين): ٢٦٧ .
نور الله شوشترى (قاضى -): ٣٥٢ .

نوري = حسين نوري (حاج ميرزا -).
نوري = علي نوري صفاقسي.
نوري = محمد بن نوري.
نهرواني: ٤١٥.
نيازي = احمد نيازي (حافظ -).
نيريزي = ولي بن احمد بن محمد نيريزي (حافظ -).

نیشابوری = احمد بن حسین بن محمد بن مهران
دینوری.

نیشابوری = عطاء الله بن محمود حسینی نیشابوری
مشهدی.

نیک ساز = علی نیک ساز.

و

واحدی = أبو الحسین واحدی.

واسطی = عبد الرحمن بن احمد واسطی.

واعظ تهرانی (عمادالمحققین): ۳۰.

واعظ چرندابی: ۸۳.

واقدی = عبد الرحمن بن واقد واقدی.

والی = محمد جعفر بن (ملا) سیف الدین استرآبادی.

وجیه الدین بن اسماعیل بن عباس معلم: ۲۵۲، ۲۸۵.

ودود یونسی (میر -): ۷۰، ۷۱.

وراق = اسحاق بن ابراهیم مروزی.

وردان = اسحق وردان.

ورش = عثمان بن سعید مصری (ابا سعید).

وزیری = علی محمد وزیری (حاج سید -).

وصال (خاندان -): ۶۵، ۸۹.

وقاد = خالد بن عبد الله بن ابی بکر بن محمد بن احمد

جرجای.

ولایتی = علی اکبر ولایتی.

ولائی = مهدی ولائی.

ولی بن احمد بن محمد نیریزی (حافظ -): ۲۹۷.

ولید بن عتبه: ۴۵۳.

ولید بن عقبه: ۱۳۷.

وهبی = توفیق وهبی.

ه

هادی قاری حسینی: ۴۳۹.

هارون بن حاتم کوفی: ۱۴۱.

هارون بن موسی اعور: ۱۴۰.

هارون بن موسی بن شریک تغلبی: ۱۴۲.

هاشمی = نور الدین هاشمی حسینی (حاج سید -).

هبة الدين شهرستاني (سيد -): ٢٢٣.
 هبة الله بن احمد حريري: ١٥٢.
 هبة الله بن عبد الرحيم بارزى: ١٥٠.
 هذلي (قبيله ء -): ١٧٧.
 هذلي = يوسف بن على هذلي (ابى القاسم).
 هرش غزى قادرى: ٤٤٢.
 هرکانى بحراني: ٣٠٩.
 هروى = احمد ابن (مولانا) ابى بكر بن ملاعلى هروى.
 هروى = اسماعيل بن ابراهيم بن محمد بن
 عبد الرحمن سرخسي (قراى).
 هروى = على بن سلطان محمد هروى مكى حنفى
 قارى.
 هروى = محمد بن (ملا حاجى) على بن شيخ زنگى
 هروى (أبو الصلاح، شمس الدين).
 هروى = نجيب مايل هروى.
 هروى = يوسف بن (حاجى) رمضان بن خضرهروى
 (جلال الدين).
 هزار جريى = محمد بن احمد بن تاج الدين ميكائيل
 حسيني هزار جريى.
 هزار جريى
 دانگه.
 هشام بن حكيم: ١٦٩.
 هشام بن عبد الله: ٤٥١.
 هشام بن عمار بن نصير قاضى دمشقى: ١٣٣، ١٧٨،
 ٢٢٢، ٢٢٩، ٢٨٩ - ٢٩١، ٣١٩ - ٣٢١، ٣٥٠،
 ٣٧٢، ٣٨٠، ٣٩٨، ٤٤١، ٤٤٣، ٤٤٦.
 هشيم بن بشير سلمى: ١٤٠.
 هلاكوخان: ٧٧.
 هلال بن شمال بن عز الدين بن هلال: ٢٤٧، ٣٨٨،
 ٤٢٣.
 همام = علاء الدين ابن شيخ على حصنى.
 همايون صنعتي زاده: ١٠٨.
 همدانى = ابن ابى العز همدانى.

همداني = ابى العلاء همداني.
همداني = احمد بن على بن احمد كوفى همداني
(ابن الفصيح).
همداني = احمد بن على مقرئ همداني (شيخ أبو الفرج).

همداني = جعفر بن أبو الحسن متوكل همداني.
 همداني = جواد مقصود همداني.
 همداني = حسين بن فضل الله همداني.
 همداني = عبد الله بن احمد بن علي بن احمد كوفي همداني (ابن الفصيح).
 همداني = عبد الله بن محمد حافظ همداني.
 همداني = علي آخوند همداني (ملا -).
 همداني = علي بن محمد بن عبد الصمد بن عبد الاحد (علم الدين سخاوی).
 همداني = فضل الله همداني (رشيد الدين).
 همداني = منتجب الدين همداني.
 همراه = رضا همراه.
 هندي = احمد فاروقی هندي (شيخ -).
 هندي = محمد باقر بن حاجی ميرزا جعفر مراغی هندي.
 هنری فوگ: ۱۱۵.
 هوتسما: ۱۱۷.
 هوتن: ۸۱.
 هوفر (خاندان -): ۸۱.
 هوفر = فرانسيس هوفر.
 ی
 يارعلى قارى قزويني: ۳۴۵.
 ياسين بن عبد الله (ابى دندن): ۲۳۸.
 ياسين كفر نوراني جبلاوى (شيخ -): ۳۰۰.
 ياسين محمد سواس: ۱۷، ۱۸، ۲۴، ۲۵.
 يا قوت حموى: ۲۰۲.
 يحصبى = عبد الله بن عامر يحصبى شامى (ابا عمران).
 يحيى بن آدم: ۱۴۰، ۳۸۸.
 يحيى بن حارث زمارى: ۱۳۹.
 يحيى بن حسن بحراني مفتى (شيخ): ۳۶۶.
 يحيى بن حسين بن حسن بن ناصر سلمابادى: ۴۴۹.
 يحيى بن حسين بن عشره (شيخ -): ۴۴۸.
 يحيى بن سعيد: ۱۷۶.
 يحيى بن عيسى نجفى: ۳۴۹.

يحيى بن مبارك يزدي: ١٤٠.
 يحيى بن محمد بن عثمان بن احمد بن نصر بن عبد الله
 بن جعفر حباقره احسائي اشعري: ٣١٥.
 يحيى بن محمد صاعد: ١٤٢.
 يحيى بن وثاب: ١٣٩.
 يحيى بن يعمر عدواني: ١٣٤، ١٣٨، ١٣٩، ١٤٢،
 ١٩٢.
 يحيى ذكاء: ٧٩.
 يزدي = جواد مدرسي يزدي.
 يزدي = حسن بن كتنوي يزدي.
 يزدي = علي يزدي (شرف الدين -).
 يزدي = محمد باقر بن (سيد -) مرتضى طباطبائي يزدي
 حائري (سيد -).
 يزدي = محمد صالح بن عبد الرحيم يزدي.
 يزدي = محمد علي رياضي يزدي.
 يزدي = محمود علومي يزدي.
 يزدي مطلق = محمود فاضل يزدي مطلق.
 يزيد (راوي قرائت -): ١٧٦، ٤٢٩.
 يزيد بن قعقاع مخزومي مدني قاري (أبو جعفر): ١٣٤،
 ١٣٨، ١٥٢، ٢١٣، ٢٩٠، ٢٩١، ٣١٠، ٤١٣،
 ٤١٥، ٤٤٢. يزيد بن معاوية نخعي: ١٣٧.
 يزدي = أبو عبد الرحمن يزدي.
 يزدي = يحيى بن مبارك يزدي.
 يعقوب اعشى: ١٣٤.
 يعقوب بن اسحاق حضرمي بصري (أبو محمد): ١٣٤،
 ١٣٩، ١٤٠، ١٤١، ١٥٢، ١٦٨، ١٧٦، ٢١٤،
 ٢٩٠، ٢٩١، ٣١٠، ٤١٣، ٤١٥.
 يعقوب بن بدران يا [بدران يوسف بن منصور بن
 بدران] يا [يعقوب بن بدر الدين] جرائدي دمشقي
 مصري (تقي الدين، أبو يوسف): ١٥٠، ٣٢٠،
 ٣٢١.
 يمني = احمد بن محمد بن سعيد شرعي يمني.
 يمين الدولة أمين الدين: ٣٦٦.

يوسف اعتصامي: ٤٢، ٤٣.
يوسف بحراني (شيخ -): ٢٠٠.
يوسف بن احمد بن محمد بن يوسف بن احمد بن
فياض حنبلي حجاوى: ٢٩٩.

یوسف بن اسد بن ابی بکر حافظ اخلاطی: ۳۹۵.
یوسف بن (حاجی) رمضان: ۳۲۵.
یوسف بن (حاجی) رمضان بن خضرهروی
(جلال الدین): ۲۶۷.
یوسف بن عبد المحمود بن عبد السلام بتی
(جمال الدین): ۳۳۸.
یوسف بن عبد الهادی مقدسی: ۳۶۰.
یوسف بن (ابی الحسن) علی بن محمد اخلاطی - یا -
اخلاطی معروف به اسد بن ابی بکر محمد حافظ
اخلاطی یا خلاطی: ۲۵۰، ۲۵۱، ۳۹۴.
یوسف بن علی هذلی (أبو القاسم): ۱۵۲، ۱۶۱.
یوسف بن محمود: ۲۹۷.
یوسف بن (مولانا) مصطفی کریمان: ۳۶۷.
یوسف حضرمی: ۲۷۷.
یوسف خلیف: ۲۰۰.
یوسف (شیخ -): ۳۸۲، ۳۸۴.
یوسفی = تقی یوسفی.
یونس (شیخ -): ۴۴۸.
یونسی = میرودود یونسی.

فهرست اعلام
اعلام امکنه و جایها

(۵۵۹)

(٥٦٠)

اعلام امکنه و جایها

آ

- آذربایجان: ۷۰، ۸۳، ۱۱۲.
- آرامگاه بوعلی درهمدان: ۹۰.
- آرامگاه محمد بن عثمان بن سعید العمری: ۹۴.
- آستان امام موسی کاظم علیه السلام: ۹۶.
- آستان قدس رضوی: ۸۶، ۱۲۱، ۲۹۴.
- آستانه ء امام زاده عبد العظیم حسنی: ۷۸، ۸۰.
- آستانه ء درویش تاج الدین حسن ولی در نیاك لاریجان: ۸۵.
- آستانه ء ستی فاطمه معصومه (ع): ۳.
- آستانه ء شاه چراغ: ۸۸.
- آستانه ء قم: ۹۳.
- آسیای صغیر: ۳۰۶.
- آکادمی بخارست: ۱۲۱.
- آکادمی پادشاهی علوم سن پترزبورگ: ۱۱۷.
- آکادمی کلوز: ۱۲۱.
- آکادمی لوگدونوباتاویا: ۱۱۷.
- آکسفورد: ۱۲۰.
- آلمان: ۱۱۴.
- آمل: ۹۴، ۲۲۳، ۲۲۴.
- آن آربر: ۱۱۶.
- آنکارا (أنقره): ۳۴۱، ۳۴۲.
- الف
- احساء: ۲۱۸.
- اخلاط: ۳۴۱.
- اداره اوقاف ناحیه ۲ شهرستان مشهد: ۳۹، ۴۰، ۸۷، ۹۱.
- اداره ء فرهنگ و هنر خراسان: ۲۷.
- اداره ء فرهنگ و هنر کاشان: ۵۲.
- اداره ء کل کتابخانه ها: ۶۷.
- اداره ء کل موزه ها و فرهنگ عامه ء هنرهای زیبای کشور: ۷۹.

ادرنه (رنده): ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۴۱.
ادنیورگ: ۹۹.
اراك: ۱۰۶.
اردبیل: ۲۲۰.
ازکوب: ۳۱۹.
استانبول: ۷۴، ۱۰۸، ۱۱۷، ۲۰۰، ۳۴۲.
استرآباد: ۲۱۵، ۲۲۰، ۲۵۲، ۲۸۵، ۴۱۰.
استکهلم: ۹۹.
اسکاتلند: ۹۹.
اسکدار: ۲۱۷.
اسکندریه: ۳۵۹.
اسکوییه: ۷۵.
اصفهان: ۲۶، ۷۶، ۸۴، ۸۵، ۸۹، ۹۰، ۱۰۲،
۱۲۰، ۲۱۹، ۲۷۹، ۲۸۴، ۲۸۶، ۲۹۷، ۳۹۳.

- ۳۹۴، ۴۱۸، ۴۴۸.
- افغانستان: ۱۰۵.
- انجمن آثار علمی: ۱۵، ۱۰۴.
- انجمن ایرانی فلسفه و علوم انسانی: ۱۴.
- انجمن پادشاهی آسیایی (لندن): ۹۸.
- انجمن کتابخانه عمومی کاشان: ۵۲.
- انجمن کتابخانه عمومی مشهد: ۲۷.
- انجمن کتابخانه های عمومی شیراز: ۷۱، ۷۲.
- اندلس: ۲۸۱، ۲۹۴، ۳۱۸.
- انستیتو شرقشناسی لنینگراد: ۸۰.
- انطاکیه: ۱۴۱.
- أنقره = آنکارا.
- انگلستان: ۲۰۳.
- اورشلیم: ۸۶.
- اهواز: ۱۰۸.
- ایران: ۱۵، ۳۰، ۴۲، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۷۲، ۷۷، ۷۹، ۸۲، ۱۱۹، ۱۲۱، ۲۰۰، ۲۵۲، ۳۴۷، ۳۸۱، ۳۹۳.
- ایروان: ۱۱۸.
- ایوان طلای صحن امام حسین (ع): ۳۴۶.
- ایوان مطهر بارگاه مرتضوی (ع): ۳۳۲.
- ب
- باب الفردیس: ۲۰۹.
- باب الکیسان: ۲۰۹.
- بابل: ۴۲۵، ۴۵۴.
- باغشاه فین کاشان: ۸۳.
- باکو: ۱۱۲، ۱۱۳.
- بالس: ۳۹۸.
- بالیکسری یا بالکسیر: ۳۱۲.
- بحرین: ۱۴۴، ۲۱۸، ۳۸۳، ۴۴۹.
- بخارا: ۱۱۲، ۲۱۵.
- بخارست: ۱۲۱.
- برصه (بورسا): ۴۴۱، ۴۴۲.

- بروجرد: ۲۵۶.
- بروسه: ۳۰۶، ۳۴۲.
- بستن: ۱۱۵.
- بصره: ۱۳۴، ۱۳۶، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۶۷، ۱۸۲، ۲۶۵، ۳۴۵.
- بغداد: ۹۴، ۹۵، ۱۰۵، ۲۰۰، ۲۰۳، ۳۲۴، ۳۳۸، ۳۷۵، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۹۸، ۴۱۸.
- بقاع: ۲۷۱.
- بقیع: ۹۶، ۲۱۹.
- بلگراد: ۷۵.
- بلنسیه: ۲۹۴.
- بندر عباس (جرون): ۷۶.
- بنیاد تاریخ فرهنگستان علوم تاجیکستان: ۱۱۱.
- بنیاد خاورشناسی: ۱۱۸.
- بنیاد خاورشناسی شهر دوشنبه: ۱۱۰.
- بنیاد خاورشناسی فرهنگستان تفلیس: ۱۱۰.
- بنیاد خاورشناسی فرهنگستان شوروی در شهر لنینگراد: ۱۰۹.
- بنیاد خاورشناسی فرهنگستان علوم بنام أبو ریحان بیرونی: ۱۱۱.
- بنیاد زبان و ادبیات فرهنگستان ترکمنستان: ۱۱۸.
- بنیاد زبانهای خاوری: ۱۱۸.
- بنیاد فرهنگ ایران: ۱۲۱.
- بنیاد نسخه های خطی فرهنگستان: ۱۱۵، ۱۱۹.
- بنیاد نسخه های خطی فرهنگستان گرجستان در شهر تفلیس: ۱۱۰.
- بورسا = برصه.
- بیت الله الحرام: ۳۱۸، ۳۸۳، ۳۹۶.
- بیت المقدس: ۲۳۷، ۲۷۲.
- بیروت: ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲.
- پ
- پاریس: ۹۸، ۱۱۳، ۱۱۴.
- پنجه شاه کاشان (محلہ ء -): ۸۳.

ت

تاجیکستان: ۱۱۱.

تاشکند: ۱۱۱.

تبریز: ۷۰، ۸۲، ۸۳، ۱۰۵، ۲۷۰، ۳۵۴، ۴۰۱، ۴۱۱.

ترکیه: ۳۴۲، ۳۵۳.

تفلیس: ۱۱۰.

تکیه شوشتریها: ۹۵، ۱۲۰.

توقات عثمانیه: ۳۲۳.

تومانان: ۴۵۰.

تهران: ۴، ۵، ۸، ۱۱، ۱۳، ۴۱، ۵۷، ۶۴، ۸۲،

۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۴، ۱۱۹، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۷،

۲۰۸، ۲۱۰، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۷، ۲۲۰، ۲۲۲،

۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹،

۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۸،

۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۸، ۲۵۰،

۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۶، ۲۶۷،

۲۷۰، ۲۷۲، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۸۱،

۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۹۰، ۲۹۳، ۲۹۴،

۲۹۷، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۵،

۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۵، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۳،

۳۲۵، ۳۲۶، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۴، ۳۳۸، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۸، ۳۴۹،

۳۵۱، ۳۵۴،

۳۵۵، ۳۵۷، ۳۶۱، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۷۱، ۳۷۴، ۳۷۶، ۳۷۸، ۳۸۰،

۳۸۱، ۳۸۴،

۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱،

۳۹۲، ۳۹۴، ۳۹۶، ۳۹۸، ۴۰۰، ۴۰۲، ۴۰۴،

۴۰۷، ۴۰۸، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۵، ۴۱۷، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴،

۴۲۵، ۴۲۶،

۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴،

۴۴۵، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵،

۴۵۷، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴.

ج

جامع الازهر: ۴۳۴.

جامع الامام ابی یوسف: ۹۶.

جامع اموی: ۴۴۲.

جامع الانوار: ۳۹۹.

جامع بايزيدى در بروسه: ۳۰۶.
جامع بغداد، ۹۴.
جامع دمشق: ۳۵۱.
جامع قرطبه: ۳۱۸.
جامع نصرتيه: ۳۲۳.
جامع نعمانيه: ۳۷۸.
جامعه بغداد: ۹۴.
جامعة الملك عبد العزيز المركزيه: ۱۹۸.
جامعة النجف: ۹۵.
جبع: ۲۷۹.
جبل عامل: ۲۷۹.
جده: ۱۹۸، ۱۹۹.
جرجا از صعيد: ۳۰۴.
جرون = بندر عباس.
جزر (- بلده): ۳۰۸.
جزيره ابن متوج: ۳۸۳.
جزيره الماحوز: ۳۸۳.
جزين: ۳۲۲.
جلفا: ۹۰.

چ

چين: ۱۲۱.

ح

حجاز: ۱۴۲، ۱۴۶، ۱۷۷، ۱۹۰، ۲۸۱، ۲۸۸،
۳۴۰، ۳۶۷، ۳۷۷.

حرم پيامبر اكرم صلى الله عليه وآله: ۹۶.
حسينيه ء شوشتر يها = تكيه ء شوشتر يها.
حلب: ۲۳۷، ۳۴۱، ۴۰۱، ۴۳۲.
حماة: ۳۳۷.

حوزه ء علميه ء قم: ۸، ۲۹.
حيدر آباد دكن: ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۳.

خ

خانقاه احمديه در مدينه: ۸۷، ۹۶.
خانقاه عبد القادر گيلانى: ۹۴.

خانه ء پوليسف: ۱۱۸.

(۵۶۳)

خانه ء خاقاني: ۱۱۲.
خانه ء صائب تبریزی: ۱۱۲.
خانه ء فضولي: ۱۱۲.
خانه ء نظامي: ۱۱۲.
خدای خانه ء مسجد جامع عتیق شیراز: ۸۷.
خراسان: ۲۷۶، ۳۸۴، ۴۵۰، ۴۵۱.
خربه روحا: ۲۷۱.
حرم آباد: ۱۰۳. الخلیل: ۳۹۸.
خواف: ۴۵۰، ۴۵۱.

د

دار البقر: ۳۷۷.
دار الحدیث اشرفیه: ۲۰۸.
دارالقراء: ۱۳۲.
دار الکتب الظاهرية: ۱۷، ۲۶، ۱۹۸، ۲۱۰، ۲۲۸،
۲۲۹، ۲۳۳، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۴۱، ۲۴۳،
۲۵۲، ۲۶۷، ۲۷۰، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶،
۲۸۸، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۵،
۳۰۷، ۳۰۸، ۳۱۰، ۳۱۳، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۹،
۳۲۳، ۳۲۵، ۳۲۸، ۳۳۲، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۴۳،
۳۴۴، ۳۵۴، ۳۶۰، ۳۶۵، ۳۷۳، ۳۷۴،
۳۷۸، ۳۷۹، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۷، ۴۱۳،
۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۳۰، ۴۳۴، ۴۳۵،
۴۴۲، ۴۵۷.
دار المعارف: ۱۹۹.
دانشکده ء ادبیات دانشگاه اصفهان: ۸۵، ۸۹.
دانشکده ء ادبیات [دانشگاه] تبریز: ۸۲، ۸۳.
دانشکده ء ادبیات دانشگاه تهران: ۵، ۶، ۳۴۱، ۳۹۴،
۴۰۰.
دانشکده ء ادبیات [دانشگاه] شیراز: ۸۸.
دانشکده ء ادبیات [دانشگاه فردوسی] مشهد: ۷.
دانشکده ء ادبیات شهر دوشنبه: ۱۱۱.
دانشکده ء الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران: ۸،
۹، ۳۲۵، ۳۲۷، ۳۹۴، ۴۱۸.

دانشکده ء الهیات و معارف اسلامي دانشگاه فردوسي
مشهد: ۹، ۱۰، ۹۷، ۳۱۰، ۳۱۷، ۳۲۶، ۳۳۴،
۳۴۵، ۳۵۴، ۳۵۶، ۳۶۹.
دانشکده ء پزشکی دانشگاه تهران: ۱۱، ۸۰.
دانشکده ء پزشکی شهر بستن: ۱۱۵.
دانشکده ء تاشکند: ۱۱۲.
دانشکده ء حقوق دانشگاه تهران: ۵۸، ۳۴۰.
دانشکده زبان و ادبیات عرب دانشگاه الازهر: ۱۹۳.
دانشکده کتابداری شهر لنینگراد: ۱۱۸.
دانشگاه ادنبورگ: ۹۹.
دانشگاه آکسفورد: ۲۰۳.
دانشگاه الازهر: ۱۹۳.
دانشگاه استکهلم: ۹۹.
دانشگاه اصفهان: ۸۹، ۱۲۰.
دانشگاه اوترخت: ۹۹، ۱۱۷.
دانشگاه پرینسون: ۱۱۶.
دانشگاه تهران: ۵، ۶، ۸، ۹، ۱۱، ۴۱، ۵۷، ۵۸،
۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۷۲، ۷۴، ۷۸،
۸۰، ۸۱، ۸۶، ۱۰۰، ۱۰۴، ۱۱۹، ۳۰۳، ۳۲۰،
۳۲۱، ۳۲۳، ۳۲۵، ۳۳۱، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۴۰،
۳۴۱.
دانشگاه سمرقند: ۱۱۲.
دانشگاه شیکاگو: ۱۱۶.
دانشگاه فردوسي مشهد: ۷، ۹، ۳۹، ۴۰، ۳۲۶.
دانشگاه کپنهاک: ۹۹.
دانشگاه کلمبیا: ۱۱۷.
دانشگاه لس آنجلس: ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱.
دانشگاه لنینگراد: ۱۱۰.
دانشگاه لیدن: ۱۱۷.
دانشگاه میشیگان: ۹۹.
دانشگاه هاروارد: ۸۱، ۱۱۴.
دانگه از محال استرآباد: ۲۲۰.
دانیه: ۲۸۱.

دبستان ه انوشيروان يزد: ۸۵.
ديبرستان امير کبير: ۹۱.
دربار شاه عباس: ۳۹۲.

در بند: ۱۱۸.

دکن: ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۳.

دمشق: ۱۷، ۱۸، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۱۹۹،

۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۲۸،

۲۲۹، ۲۳۳، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۴۰، ۲۴۱،

۲۴۳، ۲۵۲، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۷، ۲۷۰، ۲۷۱،

۲۷۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۸، ۲۹۶، ۲۹۷،

۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸،

۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۳، ۳۲۵، ۳۲۸، ۳۳۲، ۳۳۵، ۳۴۳،

۳۴۴، ۳۵۱،

۳۵۴، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۴، ۳۶۵،

۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۹۸، ۴۰۱، ۴۰۲،

۴۰۳، ۴۱۳، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۳۰،

۴۳۴، ۴۳۵، ۴۴۲، ۴۵۷.

دوشنبه: ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۸.

ر

رامسر: ۱۰۸.

رباط الداودیه: ۳۸۳.

رباط مظهر: ۹۶.

رشت: ۱۵، ۱۶، ۹۳، ۲۸۶.

رقه: ۳۹۸.

رنده = ادرنه.

رودس صغیر: ۴۵۷.

رود نوا: ۱۱۸.

روم: ۲۴۸، ۳۵۳، ۳۹۱، ۴۴۲.

رومانی: ۱۰۶، ۱۲۱.

ری: ۷۸، ۲۹۳.

ز

زاهدان: ۸۷.

زبید: ۳۱۳.

ژ

ژنو: ۷۶.

س

ساری: ۱۰۳.
سازمان لغت نامه دهخدا: ۷۸، ۸۰.
سامراء: ۳۴۶.
سترة (قریه ء -): ۳۸۳.
سجاوند: ۴۵۰.
سخا: ۳۵۹.
سلاق: ۳۸۳.
سلطانیه (قصبه): ۳۰۸.
سلماباد (قریه ء -): ۴۴۹.
سماهیچ: ۳۸۳.
سمرقند: ۱۱۲، ۳۳۸.
سمنان: ۳۷۵، ۴۵۹.
سنیک لواسان: ۴۵۵.
سنیک مصر: ۳۱۳.
سیستان: ۴۵۰.

ش

شاطبه: ۲۹۴.
شام: ۱۳۳، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۲، ۱۴۳،
۱۴۴، ۱۴۶، ۱۷۷، ۱۸۲، ۱۹۰، ۲۸۸، ۲۹۹،
۳۴۰، ۳۶۷، ۳۷۷، ۳۸۷.
شوروی: ۱۰۹، ۱۱۳، ۱۱۸.
شهرداری اصفهان: ۸۵، ۹۰.
شهرضا: ۱۰۳.

شیراز: ۷۱، ۸۷، ۸۸، ۲۲۸، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۸۶،
۲۸۷، ۲۹۸، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۲۵، ۳۵۱، ۳۸۱،
۳۸۴، ۳۸۶، ۳۸۸، ۳۸۹، ۴۱۸، ۴۲۴، ۴۳۷،
۴۳۸، ۴۴۱، ۴۴۳، ۴۵۷.
شیکاگو: ۱۱۶.

ص

صحن عتیق آستان قدس رضوی: ۱۶.
صعید: ۳۰۴.
صیدا: ۱۹۸.

(٥٦٥)

ض

ضريح مطهر حضرت ثامن الحجج: ۳۲.

ط

طاش كبرى: ۳۴۲.

طاش كويرى = طاش كبرى.

طاعون: ۳۴۶.

ع

عاشق پاشا (محلہ ء -): ۳۴۲.

عثمانیہ = روم.

عراق: ۹۴، ۱۲۰، ۱۳۷، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۶، ۱۷۷،

۱۸۲، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۲۶۵، ۲۷۹، ۲۸۸،

۳۶۷، ۳۷۷.

عربستان سعودی: ۹۴، ۹۷.

عشق آباد: ۱۱۳، ۱۱۸.

غ

غزه: ۲۳۷.

ف

فرانسه: ۸۲.

فرهنگستان باکو: ۱۱۳.

فرهنگستان ترکمنستان شوروی در شهر عشق آباد:

۱۱۳، ۱۱۸.

فرهنگستان شوروی: ۱۰۹.

فرهنگستان علوم آذربایجان: ۱۱۲.

فرهنگستان علوم أبو ریحان بیرونی: ۱۱۱.

فرهنگستان گرجستان: ۱۱۰.

فلسطين: ۳۹۸.

ق

قاسیون: ۳۵۹.

قاهره: ۱۹۳، ۱۹۸، ۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲،

۲۰۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۹۴، ۳۰۴،

۳۰۶، ۳۱۳، ۳۲۰، ۳۲۴، ۳۵۳، ۳۵۹، ۳۷۷،

۴۰۱، ۴۰۷، ۴۳۴، ۴۶۳.

قدس: ۲۰۸.

قرافه: ۲۹۵.

قرمان: ۳۰۷.

قزوین: ۱۰۲، ۳۲۲.

قسطمونی: ۳۴۲.

قسطنطنیه: ۹۶، ۳۴۲، ۳۹۱، ۳۹۲، ۴۰۸.

قطیف: ۲۱۸.

قلعه جبر: ۳۹۸.

قم: ۳، ۵، ۸، ۱۲، ۲۸، ۲۹، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۵۳،

۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۹۳، ۱۰۲، ۲۱۱، ۲۱۲،

۲۱۵، ۲۱۸، ۲۲۰، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۶،

۲۲۷، ۲۳۸، ۲۴۰، ۲۴۵، ۲۴۷، ۲۵۰، ۲۵۲،

۲۵۴، ۲۵۶، ۲۶۷، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۳، ۲۷۴،

۲۷۶، ۲۷۸، ۲۸۳، ۲۸۵، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۹۲،

۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۵، ۳۰۷،

۳۰۸، ۳۱۳، ۳۱۶، ۳۱۹، ۳۲۳، ۳۲۹، ۳۳۳،

۳۳۶، ۳۴۷، ۳۴۹، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۶۱، ۳۶۸، ۳۷۳، ۳۸۸، ۳۹۲،

۳۹۳، ۳۹۴،

۳۹۸، ۴۰۰، ۴۰۲، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰،

۴۱۱، ۴۱۸، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۷،

۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۱، ۴۳۵، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵،

۴۴۷، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۶۵.

قندهار: ۴۱۰.

قیروان: ۲۱۸، ۳۱۸.

ك

کابل: ۴۵۰.

کاشان: ۵۲، ۸۳، ۱۰۴.

کینه‌هاک: ۹۹.

کتابخانه آتناثوم بستن: ۱۱۵.

کتابخانه آثار ملی کاشان: ۸۳.

کتابخانه آرامگاه بوعلی در همدان: ۹۰.

کتابخانه آرشیوسمیونوف: ۱۱۱.

کتابخانه آستانه آ امام زاده عبد العظیم حسنی: ۷۸، ۸۰.

کتابخانه آستانه شاه چراغ یا مزار احمد بن موسی: ۸۸.

(٥٦٦)

- کتابخانه ء آستانه مقدسه قم: ۳، ۹۳، ۲۹۷.
- کتابخانه ء آکادمی بخارست: ۱۲۱.
- کتابخانه ء آکادمی کلوز: ۱۲۱.
- کتابخانه آکادمی لوگدونوباتاویا: ۱۱۷.
- کتابخانه آیه الله حکیم در نجف در مدرسه ء هندي: ۹۵.
- کتابخانه آیه الله رضوی: ۱۰۴.
- کتابخانه آیه الله زنجاني: ۴.
- کتابخانه أبو علی سینا در دانشگاه دولتي شهر بخارا:
۱۱۲.
- کتابخانه اعتمادالدوله: ۹۱.
- کتابخانه امير کبير: ۸۳.
- کتابخانه انجمن آثار ملی: ۱۰۴.
- کتابخانه بايگانی دولتي زاگرب: ۷۵.
- کتابخانه بايگانی دولتي شهر اسکوپيه: ۷۵.
- کتابخانه بنياد خاورشناسی فرهنگستان تفليس: ۱۱۰.
- کتابخانه بنياد زبان وادبيات فرهنگستان ترکمنستان
بنام مخدوم قلی در شهر عشق آباد: ۱۱۸.
- کتابخانه بودمر: ۷۶.
- کتابخانه بهار: ۹۸.
- کتابخانه بیات: ۱۰۴.
- کتابخانه توفيق وهبی در بغداد: ۹۵.
- کتابخانه جامع الامام ابی يوسف: ۹۶.
- کتابخانه جامی در دانشکده ادبيات شهر دوشنبه: ۱۱۱.
- کتابخانه جعفریة در مدرسه ء هندي در کربلا: ۹۵.
- کتابخانه جمعیت رشت: ۲۸۶.
- کتابخانه جمعیت نشر فرهنگ رشت: ۱۶.
- کتابخانه حاج حسين نخجواني: ۸۳.
- کتابخانه حاج سيد أبو الفضل سعیدی ريحان یزدی: ۸۵.
- کتابخانه حاج شيخ علی علمي: ۸۴.
- کتابخانه حاجی میرزا حسن محمودآبادی یزدی
(مدرس رسمی): ۸۴.
- کتابخانه حاجی میرزا حسين نوري: ۴.
- کتابخانه حسين شهشهانی: ۴۵۷.

- کتابخانه حسینیہ شوشتري ها: ۹۵، ۱۲۰.
- کتابخانه حجة الاسلام سيد مهدي روحاني: ۵.
- کتابخانه حجة الاسلام طبسی حائری: ۱۵.
- کتابخانه حجة الاسلام علي خوانساری: ۱۲.
- کتابخانه حوزہ علمیه قم: ۸.
- کتابخانه خاندان آقامير حسینی قزوینی: ۱۰۲.
- کتابخانه خاندان حاج سيد نور الدين هاشمی حسینی:
۸۹.
- کتابخانه خانقاه احمدیه: ۸۷.
- کتابخانه خانواده ثقة الاسلام: ۱۰۵.
- کتابخانه خدای خانه ء مسجد جامع عتيق شیراز: ۸۷.
- کتابخانه خصوصي آقای عبد الرضا شهرستاني: ۹۵.
- کتابخانه خصوصي دکتر اصغر مهدوي: ۷۶، ۸۰.
- کتابخانه خوانساری (نجف): ۳۰۳.
- کتابخانه دانشکده ادبیات تبریز: ۸۲.
- کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه اصفهان: ۸۵، ۸۹.
- کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه تهران: ۵، ۲۱۰،
۲۳۸، ۲۷۰، ۲۸۶، ۳۴۱، ۴۲۴، ۴۲۸.
- کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه فردوسي: ۷.
- کتابخانه دانشکده ادبیات شیراز: ۸۸.
- کتابخانه دانشکده الهیات دانشگاه تهران: ۸، ۹،
۲۲۰، ۲۴۸، ۲۵۷، ۲۷۰، ۲۸۵، ۲۹۷، ۲۹۹،
۳۲۵، ۴۱۸، ۴۵۰، ۴۵۵.
- کتابخانه دانشکده الهیات مشهد: ۱۰، ۲۳۵، ۲۵۶،
۲۶۸، ۲۷۰، ۲۸۷، ۲۹۲، ۲۹۷، ۳۰۰، ۳۰۱،
۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۷، ۳۲۷، ۳۳۴، ۴۱۶، ۴۲۶،
۴۲۸، ۴۳۳، ۴۳۶، ۴۵۶، ۴۵۸، ۴۵۹.
- کتابخانه دانشکده ء پزشکی دانشگاه تهران: ۱۱، ۸۰.
- کتابخانه دانشکده تاشکند: ۱۱۲.
- کتابخانه دانشکده حقوق دانشگاه تهران: ۲۲۳، ۲۲۶،
۲۴۱، ۲۴۳، ۲۴۷، ۲۶۷، ۲۹۳، ۲۹۷، ۳۴۰،
۴۲۴، ۴۲۶، ۴۵۴، ۴۵۵.
- کتابخانه دانشگاه ادنبورگ: ۹۹.

- کتابخانه دانشگاه استکهلم: ۹۹ .
کتابخانه دانشگاه اوترخت: ۹۹ ، ۱۱۷ .
کتابخانه دانشگاه پرینستون: ۱۱۶ .
کتابخانه دانشگاه سمرقند: ۱۱۲ .
کتابخانه دانشگاه کینهاک: ۹۹ .
کتابخانه دانشگاه لس آنجلس: ۱۱۹ ، ۱۲۰ ، ۱۲۱ .

- کتابخانه دانشگاه لنینگراد: ۱۱۰.
- کتابخانه دانشگاه لیدن: ۱۱۷.
- کتابخانه دانشگاه میشیگان شهر آن آربر: ۱۱۶.
- کتابخانه دانشگاه هاروارد: ۸۱.
- کتابخانه دبیرستان امیر کبیر: ۹۱.
- کتابخانه دکتر حسین علی محفوظ در بغداد: ۹۴.
- کتابخانه دکتر حسین مفتاح: ۱۰۴.
- کتابخانه دکتر خاوری: ۸۸.
- کتابخانه دکتر عینی: ۸۹.
- کتابخانه دکتر میر.
- کتابخانه راغب پاشا: ۴۳۸.
- کتابخانه رضویة مدرسه ء صدر اصفهان: ۹۰.
- کتابخانه رودکی: ۱۱۱.
- کتابخانه سازمان لغت نامه دهخدا: ۷۸، ۸۰.
- کتابخانه سپه تهران (سپهسالار): ۲۲۰، ۲۴۶،
- ۲۶۷، ۲۸۵، ۲۸۷، ۲۹۷، ۲۹۹، ۳۶۱، ۳۶۲،
- ۳۶۴، ۳۷۶، ۴۰۷، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۷، ۴۲۸.
- کتابخانه سر کنسولگری استانبول: ۱۰۸.
- کتابخانه سریزدی: ۸۴.
- کتابخانه سلطنتی: ۱۲، ۶۵، ۷۴.
- کتابخانه سلطنتی کینهاک: ۹۹.
- کتابخانه سید أبو الرضا: ۸۳.
- کتابخانه سید محمد جزائری شوشتری (نجف): ۴۲۳.
- کتابخانه سید محمد حجت کوه کمری: ۳۷.
- کتابخانه سید محمد علی طباطبایی قاضی تبریزی: ۱۰۵.
- کتابخانه سید محمد مشکوة: ۵۸.
- کتابخانه سید مهدی لاجوردی قمی: ۴.
- کتابخانه شاد قزوینی رشت: ۹۳.
- کتابخانه شچدرین در شهر لنینگراد: ۱۰۹، ۱۱۹.
- کتابخانه شخصی رضا استادی: ۳۷.
- کتابخانه شخصی مهدی بیانی: ۷۶.
- کتابخانه شرف الدین علی یزدی: ۸۴.
- کتابخانه شهرداری اصفهان: ۸۵، ۹۰.

- کتابخانه شهر مونیخ: ۱۱۴.
- کتابخانه صدر: ۱۳.
- کتابخانه صدر الدین محلاتی: ۸۸.
- کتابخانه ظاهریه = دار الکتب الظاهرية.
- کتابخانه عادلیه دمشق: ۲۰۹.
- کتابخانه عبد الحسین بیات: ۱۰۱.
- کتابخانه علی شهرستانی: ۳۸۲.
- کتابخانه عمومی حضرت آیه الله العظمی نجفی مرعشی
قم: ۵۳، ۱۰۲، ۲۱۱، ۲۱۵، ۲۱۸، ۲۲۰،
۲۳۸، ۲۴۵، ۲۴۷، ۲۵۰، ۲۵۲، ۲۶۷، ۲۷۰، ۲۷۳،
۲۷۷، ۲۸۳، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۹۲، ۲۹۶، ۲۹۷،
۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۱۱، ۳۱۳، ۳۱۹، ۳۲۹،
۳۳۳، ۳۳۶، ۳۴۷، ۳۴۹، ۳۵۳، ۳۵۵، ۳۵۶،
۳۶۱، ۳۷۳، ۳۸۸، ۳۹۴، ۳۹۸، ۴۰۰، ۴۰۷،
۴۰۹، ۴۱۰، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۹،
۴۳۱، ۴۳۵، ۴۴۰، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۵، ۴۴۷، ۴۵۴،
۴۵۵.
- کتابخانه عمومی فرهنگ و هنر مشهد: ۱۶.
- کتابخانه عمومی کاشان: ۵۲.
- کتابخانه عمومی گلپایگانی قم: ۳۸، ۲۲۲، ۲۲۴،
۲۲۶، ۲۲۷، ۲۵۴، ۲۷۱، ۲۷۴، ۲۸۵، ۲۹۷،
۳۰۱، ۳۰۵، ۳۰۷، ۳۱۶، ۳۲۳، ۳۶۸، ۴۱۸،
۴۲۶، ۴۲۸، ۴۶۵.
- کتابخانه عمومی لنین در شهر مسکور: ۱۰۸.
- کتابخانه عمومی معارف: ۶۶.
- کتابخانه عمومی و خصوصي اصفهان: ۲۶، ۸۹،
۲۸۴، ۲۹۷.
- کتابخانه غرب (مدرسه آخوند - همدان): ۱۶، ۲۷،
۹۱، ۲۲۰، ۲۸۷، ۲۹۷.
- کتابخانه فرخ مشهد: ۷۸، ۹۷.
- کتابخانه فردوسی در شهر دوشنبه: ۱۱۱.
- کتابخانه فرهنگ اصفهان: ۸۵، ۹۰.
- کتابخانه فرهنگستان علوم و هنرهای یوگسلاوی

(زاگرب): ۷۵.
کتابخانه قاسم برنا: ۹۲.
کتابخانه قاضی خسرو بیگ (سراویو - سرای): ۷۵.
کتابخانه قیصری: ۱۱۸.
کتابخانه کارول میناسیان: ۹۰.
کتابخانه کاظم مدیر شانه چی: ۹۷.

- کتابخانه ء کالج وادهان در آکسفورد: ۱۲۰.
- کتابخانه کتابي در اصفهان: ۹۰.
- کتابخانه کمالی: ۹۳.
- کتابخانه ء گنجینه بنیاد خاورشناسی فرهنگستان علوم
بنام أبو ریحان بیرونی در شهر تاشکند: ۱۱۱.
- کتابخانه مجتبی مینوی: ۱۰۳.
- کتابخانه مجلس شورای اسلامی (۲) (سنای سابق):
، ۴۱، ۷۷، ۱۰۲، ۱۰۶، ۲۷۵، ۲۸۸، ۲۹۰،
، ۲۹۷، ۳۰۲، ۳۰۸، ۳۲۳، ۳۴۵، ۳۸۱، ۳۸۹،
، ۴۰۲، ۴۲۵، ۴۴۲، ۴۴۸، ۴۲۰.
- کتابخانه مجلس شورای اسلامی (ملی ۱): ۴۲،
، ۴۴ - ۵۲، ۸۷، ۹۸، ۲۰۷، ۲۱۷، ۲۲۰، ۲۲۲،
، ۲۲۳ - ۲۲۶، ۲۲۸، ۲۴۵، ۲۸۱، ۲۸۵، ۲۸۶،
، ۲۹۹، ۳۰۵، ۳۰۸، ۳۲۲، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۳۴،
، ۳۳۸، ۳۴۶، ۳۵۱، ۳۵۴، ۳۶۱، ۳۶۷، ۳۶۸،
، ۳۷۸، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۹۴، ۴۰۴، ۴۰۷، ۴۰۸،
، ۴۲۶، ۴۲۸، ۴۵۴، ۴۵۷، ۴۶۱، ۴۶۴.
- کتابخانه محمود فرهاد معتمد: ۷۹.
- کتابخانه مدرسه بادکوبه در کربلا: ۹۵.
- کتابخانه مدرسه بروجردی: ۹۵.
- کتابخانه مدرسه چهل ستون تهران: ۴، ۲۲۷، ۴۲۸.
- کتابخانه مدرسه حجتیه ء قم: ۳۷.
- کتابخانه مدرسه خان بزرگ: ۸۴.
- کتابخانه مدرسه دامغانی درهمدان: ۹۱.
- کتابخانه مدرسه ء رضویة قم: ۳، ۱۲.
- کتابخانه مدرسه ء زنگنه: ۹۱.
- کتابخانه مدرسه ء سلطانی: ۵۲.
- کتابخانه مدرسه ء سلیمان خان: ۱۵.
- کتابخانه مدرسه ء صدر بابل: ۴۲۵، ۴۵۴.
- کتابخانه مدرسه ء عالی سپهسالار: ۱۳.
- کتابخانه مدرسه فیضیه ء قم: ۲۸، ۲۹، ۹۳، ۲۱۲،
، ۲۵۶، ۲۷۸، ۳۱۶، ۴۲۳، ۴۲۵، ۴۲۸، ۴۵۵،
، ۴۵۶.

کتابخانه مدرسه مشیرالسلطنة: ۱۳.

کتابخانه مدرسه مهديويه رشت: ۹۳. و

کتابخانه مدرسه ميرزا جعفر: ۱۶.

کتابخانه مدرسه نواب: ۱۶.

کتابخانه ء مرکزي آستان قدس رضوی: ۱۶، ۲۹، ۳۰،

۳۲، ۳۴ - ۳۶، ۱۲۱، ۲۱۲، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۵،

۲۲۸، ۲۴۶، ۲۵۲، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۴، ۲۶۷،

۲۷۱، ۲۸۳، ۲۸۵، ۲۹۷، ۳۰۰، ۳۰۷،

۳۰۸، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۵، ۳۲۲، ۳۳۱، ۳۳۴،

۳۳۵، ۳۴۴، ۳۵۴، ۳۵۶، ۳۵۸، ۳۶۱، ۳۶۳،

۳۷۲ - ۳۷۵، ۳۷۹، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۷،

۴۰۱، ۴۰۵، ۴۰۸، ۴۱۵، ۴۲۸، ۴۳۹، ۴۵۳،

۴۵۵، ۴۵۹.

کتابخانه مرکزي علمي فرهنگستان تر کمنستان

شوروی در شهر عشق آباد: ۱۱۳.

کتابخانه مرکزي و مرکز اسناد دانشگاه تهران: ۴۱،

۵۷، ۵۹، ۷۲، ۷۸، ۸۰، ۸۱، ۸۰، ۱۰۴، ۱۰۸،

۱۱۰، ۱۱۶، ۱۱۱، ۲۱۱، ۲۱۳، ۲۲۰، ۲۲۳، ۲۲۶،

۲۲۷، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۴۲، ۲۵۰،

۲۵۴، ۲۶۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۸۴، ۲۸۶، ۲۸۷،

۲۹۴، ۲۹۷، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۳۱،

۳۳۳، ۳۳۴، ۳۴۰، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱،

۳۶۱، ۳۶۴، ۳۶۷، ۳۷۴، ۳۸۰، ۳۸۳،

۳۸۴، ۳۸۶ - ۳۹۱، ۳۹۴، ۴۰۰، ۴۰۷، ۴۰۸،

۴۱۸، ۴۲۱، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸،

۴۳۰، ۴۴۲، ۴۴۴، ۴۵۳ - ۴۵۵.

کتابخانه مزار افضل الدين کاشانی: ۸۳

کتابخانه مزار عبد القادر گیلانی: ۱۰۵.

کتابخانه مسجد اعظم قم: ۸، ۹۴، ۲۲۰، ۲۴۰،

۲۹۷، ۲۹۹، ۳۰۱، ۳۰۸، ۳۵۴، ۳۵۶، ۴۰۲،

۴۰۸، ۴۱۱، ۴۲۵، ۴۲۷، ۴۴۳.

کتابخانه مسجد جامع گوهرشاد مشهد: ۱۶، ۳۹، ۴۰،

۲۰۹ - ۲۱۱، ۲۴۰، ۲۴۳، ۲۵۰، ۲۵۶، ۲۷۰،

،۳۷۰ ،۳۶۵ ،۳۶۱ ،۳۳۱ ،۳۳۰ ،۳۱۵ ،۳۰۱
،۴۵۴ ،۴۴۶ ،۴۲۶ ،۴۱۷ ،۴۰۲ ،۳۹۵ ،۳۹۰
.۴۵۶

کتابخانه مسجد طلا شیخ در شهر تاشکند: ۱۱۲.
کتابخانه ملی اسکاتلند (ادنبورگ): ۹۹.
کتابخانه ملی پاریس ۹۸ ، ۱۱۳.

کتابخانه ملی تبریز: ۷۰، ۷۱، ۸۲، ۲۷۰.
 کتابخانه ملی تهران (ایران): ۶۵ - ۶۸، ۶۹، ۷۰،
 ۷۷، ۷۸، ۸۲، ۱۰۱، ۲۳۸، ۳۰۷، ۳۵۴، ۳۸۶،
 ۳۸۷، ۴۰۲، ۴۰۸، ۴۲۴، ۴۲۶، ۴۴۲، ۴۵۷.
 کتابخانه ملی رشت: ۹۳.
 کتابخانه ملی فارس (شیراز): ۷۱، ۸۸، ۲۲۸، ۲۸۶،
 ۲۸۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۲۵، ۳۸۹، ۴۲۴، ۴۳۷،
 ۴۴۳، ۴۵۷.
 کتابخانه ملی فرهنگ: ۷۳.
 کتابخانه ملی ملک: ۶۴، ۲۰۸، ۲۱۰، ۲۱۴، ۲۲۰،
 ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۸ - ۲۳۲، ۲۵۵، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۷۰، ۲۷۲، ۲۷۴، ۲۸۴،
 ۲۹۷، ۲۹۹، ۳۰۰،
 ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۵، ۳۳۲، ۳۵۵، ۳۵۷، ۳۶۱ -
 ۳۶۳، ۳۷۱، ۳۹۲، ۳۹۶، ۴۰۷، ۴۱۰ - ۴۱۳،
 ۴۱۵، ۴۱۸، ۴۲۴، ۴۲۷، ۴۴۳، ۴۴۵، ۴۴۹، ۴۵۴،
 ۴۵۵، ۴۵۷، ۴۶۲، ۴۶۳.
 کتابخانه ملی ودانشگاهی اورشلیم: ۸۶.
 کتابخانه موزه آذربایجان: ۸۳.
 کتابخانه موزه ایران باستان: ۷۷، ۷۹.
 کتابخانه موزه مردم شناسی: ۷۹.
 کتابخانه موزه هنرهای تزئینی بلگراد: ۷۵.
 کتابخانه مؤسسه شرقشناسی سراویو: ۷۵.
 کتابخانه موقوفه خانواده ثقة الاسلام شهید: ۸۳.
 کتابخانه میرزا أبو الحسن پیشنماز آملی: ۹۴.
 کتابخانه میرزا عبد العظیم خان قریب گرگانی: ۹۸.
 کتابخانه میرزا محمد علی اردوبادی: ۲۸۱.
 کتابخانه وایدنر در دانشگاه هاروارد: ۱۱۴.
 کتابخانه وزارت امور خارجه: ۷۲، ۷۷، ۷۹.
 کتابخانه وزیری جامع کبیر: ۸۴.
 کتابخانه وزیری یزد: ۸۵، ۱۲۲، ۱۲۳، ۲۹۹ - ۳۰۱،
 ۳۱۰، ۴۲۵، ۴۲۶.
 کتابخانه وصال: ۸۹.
 کتابخانه هرزول: ۱۱۸.

- کتابخانه هوتن: ۸۱، ۱۱۴.
- کتابخانه خانقاه احمدیه در مدینه (مظهر فی رباط مظهر): ۹۶.
- کتابخانه ء سنده: ۲۱۰.
- کتابخانه ولی الدین: ۲۱۰.
- کتابخانه ء سنده: ۲۱۰.
- کربلا: ۹۵، ۲۲۰، ۲۸۵، ۳۳۲، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۸۲، ۴۲۰، ۴۲۶.
- کرکنده، ۳۸۴.
- کرمان: ۶.
- کرمانشاهان: ۲۲۰.
- کلاردشت: ۲۷۵.
- کلوژ: ۱۲۱.
- کلیسای ارمنیان در جلفا: ۹۰.
- کمبرون = بندر عباس.
- کوفه: ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۵۳، ۱۸۲، ۱۸۷، ۳۴۰، ۳۵۷، ۴۴۳.
- گ
- گجرات هند: ۴۰۴.
- گنجینه آستانه ء (ستی فاطمه معصومه) (ع): ۳.
- گنجینه ء بنیاد خاورشناسی فرهنگستان علوم أبو ریحان بیرونی: ۱۱۱.
- گنجینه ء کتب خطی کتابخانه ء آستان قدس رضوی: ۳۲.
- گنجینه ء نسخه های خطی فرهنگستان باکو: ۱۱۳.
- گنجینه ء نسخه های خطی و چاپی فرهنگستان علوم آذربایجان در شهر باکو: ۱۱۲.
- گورستان مصلی در شیراز: ۳۸۴.
- گیلان: ۳۶۷.
- ل
- لاریجان: ۸۵.
- لاهیجان: ۳۶۴.
- لرستان: ۱۰۳.
- لندن: ۹۸.

لنینگراد: ۸۰، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۸.
لواسان: ۴۵۵.

م
ماتناداران: ۱۱۸.
مازندران: ۲۱۵، ۲۲۴.

- متحف عراقی: ۸۴.
- مدرسه ء آخوندهمدان: ۱۶، ۲۷.
- مدرسه ء بادکوبه در کربلا: ۹۵.
- مدرسه ء روجردی: ۹۵.
- مدرسه ء چهل ستون: ۴.
- مدرسه ء حاج حسن مشهد: ۱۰۷.
- مدرسه ء حجتیه ء قم: ۳۷.
- مدرسه ء خاتونیه: ۳۲۳.
- مدرسه ء خان بزرگ: ۸۴.
- مدرسه ء خیرات خان مشهد: ۱۷.
- مدرسه ء دار القرآن در دمشق: ۲۶۵.
- مدرسه ء دامغانی همدان: ۹۱.
- مدرسه ء رضویة ء قم: ۳، ۱۲.
- مدرسه ء زنگنه: ۹۱.
- مدرسه ء سلطانی: ۵۲، ۸۳.
- مدرسه ء سلیمان خان: ۱۵.
- مدرسه ء شاه مسجد = مدرسه سلیمان خان.
- مدرسه ء شیراز: ۴۴۲.
- مدرسه ء صادق خان سمنان: ۴۵۹.
- مدرسه ء صدر اصفهان: ۹۰.
- مدرسه ء صدر بابل: ۱۳، ۴۲۵، ۴۵۴.
- مدرسه ء صدر تهران: ۴۱۵.
- مدرسه ء عالی سپهسالار (شهید مطهری): ۱۳.
- مدرسه ء عباس قلی خان: ۱۰۷.
- مدرسه ء عبد الرحیم خان: ۸۴.
- مدرسه ء غرب همدان: ۹۱.
- المدرسة الفاضلیة در قاهره: ۲۹۴.
- مدرسه ء فیروز شاهیه: ۲۶۷.
- مدرسه ء فیضیه قم: ۲۸، ۲۹، ۹۳.
- المدرسة المرادیة: ۲۸۴.
- مدرسه ء مروی: ۳۲۶.
- مدرسه ء مشیر السلطنه: ۱۳.
- مدرسه ء مهدویه رشت: ۹۳.

مدرسه ء ميرزا جعفر مشهد: ۱۶، ۲۷۹.
مدرسه ء نواب: ۱۶.
مدرسه ء هندي در كربلا: ۹۵.
مدینه: ۹۶، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۴۳،
۱۴۴، ۱۴۹، ۱۵۳، ۱۷۷، ۱۸۲، ۱۸۷، ۱۹۸،
۲۱۹، ۲۶۵، ۳۶۷، ۳۷۷.
مراکش: ۴۲۱.
مرعش: ۳۱۳، ۳۳۵.
مرقد علامه حلی: ۳۳۲.
مرکز نشر دانشگاهی دانشگاه مشهد: ۱۰.
مرو: ۲۷۶.
مزار أبو زرعۃ اردبیلی: ۸۸.
مزار احمد بن موسی: ۸۸.
مزار استرومردخای: ۹۰.
مزار افضل الدین کاشانی: ۸۳.
مزار عبد القادر گیلانی: ۱۰۵.
مسجد ابن نیطور: ۲۸۲، ۲۸۳.
مسجد ازمیر: ۲۹۲.
مسجد اعظم قم: ۸، ۹۴، ۳۵۴، ۳۵۶، ۴۰۲، ۴۲۴.
مسجد جامع اموی: ۲۴۰.
مسجد جامع تهران: ۴.
مسجد جامع عتیق شیراز: ۸۷.
مسجد جامع کبیر یزد: ۸۴، ۱۲۱.
مسجد جامع کهنه اصفهان: ۴۱۸.
مسجد جامع گوهرشاد مشهد: ۳۶۱، ۴۲۷.
مسجد سنقریه شیراز: ۴۳۸.
مسجد طلا شیخ در شهر تاشکند: ۱۱۲.
مسجد کوفه: ۱۳۷.
مسجد وکیل: ۸۸.
مسکو: ۱۰۸، ۱۰۹.
مشغره: ۲۷۹.
مشهد: ۷، ۹، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۲۷، ۲۹، ۳۹، ۷۷،
۷۸، ۹۷، ۹۸، ۱۰۷، ۲۱۰، ۲۱۲، ۲۲۱، ۲۲۲.

ሪፔፖርት ሪፔፖርት ሪፔፖ. ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ
ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ
ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ
ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ
ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ
ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ ሪፖፖ

٣٥٨ ، ٣٦١ ، ٣٦٣ ، ٣٦٥ ، ٣٦٩ ، ٣٧٠ ، ٣٧٢ ،
٣٧٣ ، ٣٧٤ ، ٣٧٥ ، ٣٧٧ ، ٣٧٩ ، ٣٨٤ ، ٣٨٩ ،
٣٩٠ ، ٣٩١ ، ٣٩٥ ، ٣٩٧ ، ٤٠١ ، ٤٠٢ ، ٤٠٥ ،
٤٠٨ ، ٤١٥ ، ٤١٦ ، ٤١٧ ، ٤٢٦ ، ٤٢٧ ، ٤٢٨ ،
٤٣٢ ، ٤٣٣ ، ٤٣٩ ، ٤٥٣ ، ٤٥٤ ، ٤٥٥ ، ٤٥٦ ،
٤٥٨ ، ٤٥٩ .

مصر: ١٩٢ ، ١٩٣ ، ٢١٧ ، ٢٨١ ، ٢٨٧ ، ٣١٣ ،
٣١٨ ، ٣٢٠ ، ٣٥٩ ، ٣٧٧ ، ٤٢١ .

معهد الدراسات الاسلامية في جامعة بغداد: ٩٤ .
مقبره ء أبو حنيفة: ٣٥٧ .

مقبره ء سيد ولايت: ٣٤٢ .

مكتبة آية الله الحكيم العامة: ٩٥ .

مكتبة الامام امير المؤمنين (ع) در نجف: ٩٥ .

مكتبة التصوف: ٩٧ .

مكتبة جامعة الملك عبد العزيز المركزيه: ١٩٨ .

مكتبة جامعة النجف: ٩٥ .

مكتبة الحرم المكي: ٩٧ ، ١٩٨ .

مكتبة الحرم النبوي: ٩٦ .

مكتبة الخلاني العامة (بغداد): ٩٤ .

مكتبة الساقزلي في مكتبة المدينة المنورة: ٩٦ .

مكتبة الشفاء: ٩٦ .

مكتبة شيخ الاسلام عارف حكمة: ٩٦ .

مكتبة الشيخ عمرالحسان: ٩٦ .

مكتبة عثمان: ٩٦ .

مكتبة العلوم الغربية: ٩٧ .

المكتبة القادرية في بغداد: ٩٤ .

مكتبة القدس: ٩٧ .

مكتبة المتحف العراقي: ٩٤ .

مكتبة المحمدية مدينه: ١٤٩ .

مكتبة المحمودية في الحرم النبوي (مدينه): ٩٦ ،

١٩٨ .

مكتبة المدينة المنورة العامة: ٩٦ .

المكتبة المركزية في جامع بغداد: ٩٤ .

- مکتبه مظهر في رباط مظهر: ۹۶.
- مکتبه معهد الدراسات الاسلاميه العليا في جامعة بغداد: ۹۴.
- مکتبه مکه المکرمة: ۹۷.
- مکه: ۹۷، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۹، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۵۳، ۱۸۷، ۱۹۲، ۱۹۸، ۲۳۸، ۲۶۵، ۲۷۰، ۲۹۹، ۳۱۸، ۳۲۹، ۳۶۷، ۳۷۳، ۳۷۷، ۳۸۶، ۴۳۴.
- المنوفيه: ۴۶۳.
- موزه ء آذربايجان: ۸۳.
- موزه ء آسیایی: ۱۱۸.
- موزه ء ارمیتاژ: ۱۱۳.
- موزه ء ايران باستان: ۷۷، ۷۹.
- موزه ء ايزابلا، استوارت گاردنر: ۱۱۵.
- موزه ء بریتانیا: ۸۶، ۱۱۷.
- موزه ء تاريخ ادبيات شهر باکو (نظامي): ۱۱۲.
- موزه ء تاريخ اديان شهر ليننگراد: ۱۱۸.
- موزه ء دولتي هنر مردم خاور در شهر مسکو: ۱۰۹.
- موزه ء سيد صدر الدين شايسته: ۸۸.
- موزه ء فاين آرت شهر بستن: ۱۱۵.
- موزه ء کلیسای ارمنیان در جلفا: ۹۰.
- موزه ء گرجستان: ۱۱۰.
- موزه ء مردم شناسی: ۷۹.
- موزه ء معارف شیراز: ۸۸.
- موزه ء نوائی: ۱۱۱.
- موزه ء هنر شهر آن آربر ميشيگان: ۱۱۶.
- موزه ء هنرهای تزئینی: ۷۹.
- موزه ء هنرهای زیبای بستن: ۱۱۵.
- موزه ء هنری فوگ: ۱۱۵.
- موزه ء هنرهای گرجستان در شهر تفلیس: ۱۱۰.
- مؤسسه ء شرقشناسی سراویو: ۷۵.
- موصل: ۴۰۱.
- مونيخ: ۱۱۴.
- ميشيگان: ۹۹، ۱۱۶.

ن

نجف: ٥٨، ٩٥، ١٠٧، ١٢٠، ١٩٩، ٢٠٠، ٢٤٥،

٢٧٨، ٢٨١، ٣٠٣، ٣٣٢، ٤٢٣، ٤٣١.

نزلة البقر: ٣٧٧.

نيك: ٨٥، ٨٦.

و

واشكان: ٢٤٣.

وزارت امور خارجه: ٧٢، ٧٧، ٧٩.

وزارت فرهنگ مصر: ١٩٢.

ه

هرات: ٢٦٧، ٤٣٤.

همدان: ١٥، ١٦، ١٧، ٢٧، ٩٠، ٩١، ٢٢٠، ٢٨٦،

٢٨٧، ٢٩٧، ٣٣٨.

هند: ٣٨١، ٤٠٤.

هندوسند: ١١٧.

ی

يزد: ٨٤، ١٠١، ١٠٧، ١٢١، ٢١٩، ٢٩٩، ٣٠٠،

٣٠١، ٣١٠، ٣٦٦، ٤٢٥، ٤٢٦.

يمن: ٤٤، ٢٦٥، ٢٩٤، ٢٩٥.

ينبع: ٢٦٥.

يوگسلاوی: ٧٥.

.....

(οΥξ)

فهرست اسامی کتب و نوشته ها

(۵۷۵)

(۵۷۶)

فهرست اسامی کتب و نوشته ها

آ

آداب البحث والمناظرة، طاش كبرى زاده: ۳۴۲.

آداب البركوى، محمد بن پيرعلى: ۳۱۲.

آداب اللغة: ۳۴۳.

آزياتيک = ملانژ آزياتيک.

آلاء الرحمن في تفسير القرآن، محمد جواد بلاغى:

۱۹۸.

آندراج (فرهنگ): ۴۵۰، ۴۵۷.

الابانة في معاني القراءات، مكي بن ابى طالب حموش

قيسى: ۱۴۱، ۱۴۳، ۱۵۲، ۱۵۵، ۱۶۷، ۱۹۸.

إبراز المعاني من حرز الامانى، أبو شامة، عبد الرحمن بن

اسماعيل دمشقي: ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۵۰، ۱۷۶،

۱۷۹، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۹۹.

أبو على فارسي، عبد الفتاح اسماعيل شلبي: ۱۹۹.

إتحاف فضلاء البشر في القراءات الاربع عشر، احمد

بن محمد دمياطي بناء: ۱۴۴، ۱۵۲، ۱۵۸،

۱۶۶، ۱۹۹.

الاتقان في علوم القرآن، جلال الدين عبد الرحمن

سيوطى: ۱۵۸، ۱۷۱، ۱۷۶، ۱۹۹.

إتقان المقال في احوال الرجال، محمد طه نجف:

۱۹۹.

اثبات الواجب، محمد بن طيفور سجاوندى: ۲۵۱.

أثر القراءات في الدراسات النحوية، عبد العال سالم

على: ۱۲۷، ۱۹۹.

أجوبة المسائل وبعض الفتاوى، حسين بن مفلح

صيمرى: ۴۴۹.

الاحاديث القدسية والكلمات الانسية، ملا على قارى:

۴۳۴.

الاحاديث النبوية، محمد على بكارى: ۳۴۷.

احتجاج القراء، ابن درستويه: ۱۴۸.

إحتجاج القراءات، ابى بكر محمد بن حسن بن مقسم

عطار: ۱۴۸.

إحتجاج القراءات، محمد بن يزيد (مبرد): ١٤٨ .
أحسن الاثر في تاريخ القراء الاربعة عشر، محمود
حصري: ١٩٩ .
أحسن المقال على عشر خصال، امين الدين أبو محمد
عبد الوهاب بن احمد بن وهبان دمشقي حنفي
حمدى: ٣٣٧ .
أحسن الوديعة: ٢١٩ ، ٢٢٠ .
إحقاق الحق، محمد جعفر استرآبادى: ٣٣٣ .
اخبار التراث العربي، نشره معهد المخطوطات بجامعة
الدول العربية: ٢٠٣ .
إختلاف مصاحف الشام والحجاز والعراق، ابن عامر
مقرى: ١٤٢ ، ١٩٠ .
إختيار [القراءة]، عيسى بن عمر ثقفى: ١٤٢ .
إختيار [القراءة]، محمد بن محيىصن: ١٤٢ .
اخلاق نظام العلماء، سيد محمود بن سيد محمد فاطمي
حافظ تبريزى ٦ ٢٩٣ ، ٢٩٤ .

- ادبيات فارسي، استوري، ترجمه عباس اقبال: ٧٣.
- اربعين، تقى الدين محمد بن پيرعلى برکوى: ٣١٢.
- الاربعينيات، قاضى سعيد مفيد قمى: ٣٩٢.
- ارجوزه في معرفة الوقوف: ٢٣٣.
- الارشاد، ابى العز قلانسى: ١٦١.
- إرشاد الاذهان، علامه حلى: ٢١٦، ٣٦٦.
- إرشاد الاريب: ٢٩٦.
- الاسئلة الصيمرية، حسين بن مفلح صيمرى: ٤٤٩.
- أساليب الاستفهام في القرآن، عبد العليم سيد فوده: ١٩٩.
- استورى: ٤٠٧.
- الاستيفاء لمباحث الاستثناء، طاش كبرى زاده: ٣٤٢.
- أسرار التجويد (رسالة في كشف بعض -)، احمد بن زين الدين احسائي: ٤٠٩.
- أسماء الرواة المذكورين في الشاطبية، تقى الدين ابراهيم بن عمر جعبرى: ٣٩٩.
- الاشارات، محمد ابراهيم كرباسى: ٢١٨.
- إشارة وبشارة، قاضى سعيد مفيد قمى: ٣٩٣.
- الاصابة في تمييز الصحابة، ابن حجر عسقلاني: ١٣٥، ١٩٩.
- الاصغر (شفاء الصدور)، ابى بكر محمد بن حسن بن مقسم عطار: ١٤٨.
- الاصل الاصيل في تحريم النقل من التوراة والانجيل، أبو الحسن ابراهيم بقاعى: ٢٧٢.
- اصول دين، محمد رضا بن على بن محمد جعفر شريعتمدارى استرآبادى: ٢٤٤.
- أطوار الثقافة والفكر في ظلال العروبة والاسلام، على جندي، محمد صالح سمك، محمد أبو الفضل ابراهيم: ١٧٩، ١٩٩.
- إظهار الاسرار، تقى الدين محمد بن پيرعلى برکوى: ٣١٢.
- إظهار المعاني، احمد مغنيساوى: ١٥٠.
- الاعلام، خير الدين زرکلى: ١٥٠، ١٩٩، ٢١٠،

٢١٨، ٢٢٠، ٢٣٨، ٢٨١، ٢٨٨، ٢٩٤، ٢٩٦،
٣٠٥، ٣٢١، ٣٢٥، ٣٢٦، ٣٣٩، ٣٤٠، ٣٤٣،
٣٥٢، ٣٦٥، ٣٧٥، ٣٧٨، ٤٠٠، ٤٦٤.
اعلام الشيعة، حسين على محفوظ: ٣٥٢.
الاعلان، صفراوى: ١٦١.
أعيان الشيعة، سيد محسن امين: ٢٢٠، ٢٤٨، ٢٧٧،
٢٨١، ٣٣٣، ٣٣٦، ٣٩٣، ٤٤٩.
الافصاح في شرح الايضاح، ابن أبي مريم: ٤٣٨.
الافهام والاصابة في مصالح الكتابة، تقى الدين
ابراهيم بن عمر جعبرى: ٣٩٩.
اكتفاء القنوع: ٣٤٣.
الاكمال ومنتهى المقال، محمد على آل كشكول
كربلائي: ٢٤٨.
إلزام النواصب، حسين بن مفلح صيمرى: ٤٤٩.
الالغاز النحوية، خالد بن عبد الله ازهرى: ٣٠٤.
الالفية في النحو، على بن سليمان بن عبد الله: ٢١٧،
٣٥٤.
الامالة في القراءات واللهجات العربية، عبد الفتاح
اسماعيل شلبى: ١٢٧، ١٣٦، ٢٠١.
الامالى المرضية في شرح القصيدة العلوية، ابن قاصح
عذرى: ٣٢٤.
أمان الاخطار: سيد بن طاوس: ٣١١.
إمتحان الاذكياء في شرح لب الالباب، تقى الدين محمد
بن پيرعلى بر كوى رومى حنفى: ٣١٢.
إمعان الانظار في شرح المقصود، تقى الدين محمد بن
پيرعلى بر كوى رومى حنفى: ٣١٢.
أمل الآمل، محمد بن حسن حرعاملى: ٣٨١، ٤٢٣.
إنباه الرواة على أبناء النحاة، على بن يوسف قفطى:
١٤٠، ١٩٩، ٢٨٣، ٣٦٠.
الانتصار، قاضى ابى بكر باقلانى: ١٣٧، ١٧١، ١٨٩.
الانس الجليل: ٢٣٨، ٢٦٦، ٤٠٠.
انشاد الشهيد من منوال القصيد، شيخ محمد بن غازى:
٢١٧.

إنقاذ المهالكين في عدم جواز الاجزاء بالاجرة، تقى الدين
محمد بن پيرعلى بر كوى رومى حنفى: ٣١٢.
أنوار القرآن وأسرار الفرقان، ملا على قارى: ٤٣٤.
الايجاز في الالغاز، تقى الدين ابراهيم بن عمر جعبرى:
٣٩٩.

الايضاح التام في تكبيرة الاحرام والسلام، احمد بن احمد طيبي صالحى دمشقى: ٢٤٠.
ايضاح الخوالم فى رسم مصاحف السوالم، محمد بن محمود سمرقندى: ٣٣٩.

الايضاح لناسخ القرآن ومنسوخه، مكى بن ابى طالب قيسى: ٣١٨.

ايضاح المكنون: ٢١٠، ٢١٨، ٢٢٠، ٢٣٨، ٢٤١، ٢٦٦، ٢٧٢، ٢٨١، ٣٠٥، ٣١٣، ٣١٥، ٣٢٣، ٣٢٥، ٣٢٨، ٣٤٣، ٣٦٠، ٣٧٨، ٣٩١، ٤٠٠، ٤٣٥، ٤٦٤.

الايقاعات فى العقود و الايقاعات، حسين بن مفلح صيمرى: ٤٤٩.

ايقاة النائمين و الهام القاصرين، تقى الدين محمد بن پيرعلى بر كوى رومى حنفى: ٤١٢.

ب

بازنامه، ابراهيم دهگان: ١٠٦.

الباعث على إنكار البدع والحوادث، أبو شامة: ٢٠٩.
بحر العرفان ومعدن الايمان فى تفسير القرآن، محمد صالح بن محمد برغانى: ٢٥٤.

البداية: ٢٠٩، ٣٦٠، ٤٠٠.

البداية، ابن كثير: ٢٩٦.

بدائع الزهور: ٣٠٥.

البدر الطالع: ٢٢٦، ٢٦٦، ٣١٥، ٣٢٨، ٣٤٣، ٤٣٥.

البدر المنير فى شرح التيسير، سراج الدين عمر بن قاسم انصارى (نشار): ٢٣٩، ٢٨٢.

البرهان فى علوم القرآن، محمد بن عبد الله زركشى: ١٤٩، ١٥٨، ١٦٢، ١٦٨، ١٧٠، ١٩٩.

البرهان القويم على تناسب آى القرآن العظيم، أبو الحسن ابراهيم بقاعى: ٢٧٢.

البستان فى القراءات الثلاثة عشرة، ابن الجندى: ١٥٢.

بغية المستفيد فى التجويد، شمس الدين محمد بليانى خزر جى: ٣٦٥.

بغية الملتمس: ٢٨٣.

- بغية الوعاة في طبقات اللغويين والنحاة، جلال الدين
عبد الرحمن سيوطي: ١٩٩، ٢٠٩، ٢٩٦، ٣١٩،
٣٣٨، ٣٥٨، ٣٦٠، ٤٣٢، ٤٣٩.
- البلغة في تاريخ أئمة اللغة، مجد الدين محمد بن يعقوب
فيروز آبادي: ١٤١، ١٩٩.
- البيان في تفسير القرآن، آية الله سيد أبو القاسم خوئي:
١٣١، ١٦٢، ١٦٣، ١٩٩.
- ت
تاتارخانية في الفتاوى: ٤٠٤.
- تاج التراجم: ٣٥٨، ٤٣٢.
- تاريخ ابن الوردى: ٤٠٠.
- تاريخ الادب العربي، كارل بروكلمان: ١٩٩. وبه
لاتين در موارد متعدد ديگر.
- تاريخ التراث العربي، فؤاد سزكين: ١٤٠، ١٤٢،
١٩٩، ٢٧٧.
- تاريخ دمشق، أبو شامة: ٢٠٩.
- تاريخ علماء بغداد: ٣٥٨، ٤٠٠.
- تاريخ القرآن، أبو عبد الله زنجاني: ١٣٢، ١٣٣، ١٣٦،
١٩٩.
- تاريخ القرآن، دكتور عبد الصبور شاهين: ١٥٥، ١٥٦.
- تاريخ القرآن وغرائب رسمه وحكمه، محمد طاهر بن
عبد القادر كردى: ١٧٨، ١٨٠، ١٩٩.
- تاريخ قرآن، نولدكه: ١٤٦.
- التاريخ وملحقاته، خالد الربان: ١٨.
- تأسيس الشيعة الكرام لعلوم الاسلام، سيد حسن صدر:
١٣٠، ٢٠٠.
- تأويل مشكل القرآن، عبد السلام بن مسلم بن قتيبه:
١٦٦، ١٧٥، ١٧٧، ١٧٨، ٢٠٠.
- التبصرة، مكى بن ابى طالب: ١٥١، ١٦١.
- تبصرة القراء، احمد الاردبيلي: ٤١٦.
- التبيان في تفسير القرآن، أبو جعفر محمد بن حسن
طوسى: ١٦٤، ٢٠٠.
- تتمة الحرز من قراءة أئمة الكنز، أبو محمد، أبو القاسم،

قاسم بن فيرة بن خلف: ٢٩٥.
التجويد، ابن الفحام: ١٦١.
التجريد في التجويد، محمد بن محمود سمرقندي:
٣٣٩.

تجويد الفاتحة والتوحيد، محمد بن محمود سمرقندي:
٣٣٩.

تجويد القرآن، محمد بن طيفور سجاوندى: ٢١٦.
تجويد القرآن، سيف الدين على شريفى حائرى
ترشيزى: ٣١٦.

تجويد القرآن، عبد الحليل بن احمدقارى رازى
حسينى: ٣٩٤.

تجويد القرآن، عماد الدين على قارى استرآبادى:
٢١٦.

تجويد القرآن (مقدمة في -)، يوسف بن على اخلاطى:
٣٩٤.

التجويد والقراءات: ٢٣٢، ٢٣٣، ٢٣٦، ٢٣٨،
٢٤٠، ٢٤١، ٢٤٩، ٢٥٢، ٣٣٢، ٣٣٥، ٣٤٣،
٣٥٣، ٣٥٨، ٣٦٥، ٣٧٣، ٤٠٠، ٤٠٢، ٤٠٧،
٤٣٣، ٤٣٥، ٤٤٥، ٤٥٧.

تعبير التيسير، شمس الدين محمد جزرى: ١٤٩،
١٦١، ١٩٨، ٣٠٩، ٣٥٣، ٤٢٤، ٤٤٠.

التحديد في الاتقان والتجويد، أبو عمرو عثمان بن
سعيد دانى: ٢٨٢.

تحرير الاحكام الشرعية على مذهب الامامية، علامه
حلى: ١٦٥.

تحرير الطرق والروايات فيما تيسير من الآيات في
وجوه القراءات، على بن سليمان منصورى مصرى:
٢١٧.

تحفة الانام في الوقف على الهمز لحمزة وهشام، ابن
قاصح عذرى: ٣٢٤.

التحفة الشاهبه في تجويد القرآن، محمد بن طيفور
سجاوندى: ٢١٥، ٢١٦.

تحفة الطلاب في العمل بربع الاسطرلاب، ابن قاصح
عذرى: ٣٢٤.

تحفة الفراض وتحفة المرتاض، علم الدين على بن
محمد سخاوى: ٣٥٩.

تحفة المسترشدين في بيان مذاهب فرق المسلمين،

- محمد بن پيرعلى بر كوى: ٣١٢.
- تحفة اليقظان في ليلة النصف من شعبان، منصور
طبلاوى ٤٦٤.
- تذكرة الاصحاب في تقدير الاعراب، ابن قاصح عذرى:
٣٢٤.
- تذكرة الحفاظ: ٢٠٩، ٢٨٣.
- تذكرة العلماء، شمس الدين محمد جزرى: ٢٦٥.
- تذكرة الفقهاء، علامه حلى: ١٦٥.
- التذكرة في القراءات الثمانى، ابن غلبون حلبى: ١٥٢.
- التذكرة النوادر: ٢٧٢.
- التسخير على طريق التشجير، محمد بن محمود
سمرقندى: ٣٣٨، ٤٠٦.
- التسديد في شرح التمهيد (شرح تمهيد القواعد)،
حسين صغناقى [صغناقى]: ٤٣٢.
- التصحيح والتحريف، عسكرى: ١٩٢.
- التصريح بمضمون التوضيح، خالد بن عبد الله ازهرى:
٣٠٤.
- التصوف، محمد رياض المالح: ١٩.
- التعريف بالمورخين: ٢١٠، ٣٢٨.
- تفريع لنافع على طريق النشر: ٢٩٢.
- التفريعات: ٤١٠.
- تفسير آية الامانة، محمد باقر طباطبايى يزدى: ٣٤٧.
- تفسير تاتارخانى: ٤٠٤.
- تفسير الجلالين، جلال الدين محلى و جلال الدين
سيوطى: ٣٦٤.
- تفسير سورة البقرة، محمد بن پير على بر كوى رومى
حنفى: ٣١٢.
- تفسير سورة الحجرات، حاج محمد كريمخان كرماني:
٢٧١.
- تفسير القرآن، ابن ام قاسم: ٤٢١.
- تفسير القرآن، علم الدين على بن محمد سخاوى: ٣٥٩.
- تفسير القرآن، مكى بن ابى طالب قيسى: ٣١٨.
- تفسير قرطبي [جامع احكام القرآن، والمبين لما تضمنه

من السنة وآى الفرقان]، محمد بن احمد ابن
ابى بكر قرطبي: ١٣١.
تفصيل وسائل الشيعة إلى تحصيل مسائل الشريعة،
محمد بن حسن بن على شيخ حر عاملي: ٢٧٩.
تقريب النشر في القراءات العشر، شمس الدين محمد
جزرى: ١٦١، ٤١١.

- التكملة: ٢٩٦.
- تكملة في القراءات الثلاث، احمد بن محمد بن سعيد شرعى يمنى: ١٥٠.
- تلخيص الفوائد في شرح غفيلة اتراب القصائد، ابن قاصح عذرى: ٣٢٤.
- التلخيص في القراءات الثمانى، أبو معشر طبري: ١٥١، ١٥٢، ١٦١.
- تلخيص النشر في القراءات العشر: ٢٧٥.
- التلويح بمعاني أسماء الله الحسنى الواردة في الصحيح، شعله: ٤٠١.
- تمرين الطلاب في صناعة الاعراب، خالد بن عبد الله ازهرى: ٣٠٤.
- التمهيد في التجويد، شمس الدين محمد جزرى: ٢٦٥.
- التنبيهات السنوية في المصطلحات الرجالية، محمد على آل كشكول كربلائي: ٢٤٨.
- تنبيهات النبيه في شرح من لا يحضره الفقيه، محمد على آل كشكول كربلائي: ٢٤٨.
- تنبيه القارى في كلام البارى، محمد بن محمود سمرقندي: ٣٣٩.
- تنقيح المقال، شيخ عبد الله ممقانى: ٢٧٧.
- التهذيب، أبو عمرو عثمان بن سعيد دانى: ١٤٩.
- التيسير، أبو عمرو عثمان بن سعيد دانى: ١٢٦، ١٤٩، ١٥١، ١٦١، ١٦٥، ١٩٦، ٢٠٠، ٢٢٢، ٢٧٨، ٣٤٨، ٣٥٣، ٣٧٣، ٤٢٩.
- التيسير، نجم الدين عمر نسفى: ٣٤٨.
- تيسير كفاية المحتاج للدماء الواجبة على المعتمر والحاج، احمد بن احمد طيبى صالح دمشقي: ٢٤٠.
- ث
- الثقافة بالقاهرة، احمد عبد الغفور عطار: ٣٢٨.
- ج
- الجامع، ابى معشر طبري: ١٦١.
- الجامع، طاش كبرى زاده: ٣٤٢.

- الجامع، أبو جعفر محمد بن جرير طبري: ١٤٢.
- جامع البيان في القراءات السبع، أبو عمرو عثمان بن سعيد داني: ١٤٩، ١٧٠.
- جامع جعفري، محمد جعفر منشي (طرب اصفهاني): ١٠١.
- جامع الفنون، ملا محمد جعفر استرآبادي: ٣٣٣.
- الجامع في القراءات، أبو عبد الله محمد بن عيسى اصفهاني: ١٤١.
- الجامع في القراءات العشر، نصر بن عبد العزيز فارسي ٦: ١٥٢.
- الجامع لاحكام القرآن، محمد بن احمد انصاري قرطبي: ١٣١، ١٨٥، ٢٠٠.
- جامع المقاصد، كركي: ١٦٥.
- جذوة المقتبس: ٢٨٣.
- الجرح والتعديل، عبد الرحمن بن ابي حاتم رازي: ٢٠٠.
- جلاء القلوب، محمد بن پيرعلي برکوي رومي حنفي: ٣١٢.
- جمال القراء وتاج الاقراء، علم الدين علي بن محمد سخاوي: ٣٥٩.
- الجمع بين الصحيحين، اسماعيل سرخسي (قراي): ٣٢٦.
- جمع نجوم البيان في وقوف القرآن، محمد بن محمود سمرقندي: ٣٣٩.
- الجنى الداني في حروف المعاني، ابن ام قاسم: ٤٢١.
- جواهر: ٢١٨، ٢١٩.
- جواهر الاخبار، محمد حسين خوانساري: ٤٣٠.
- جواهر القرآن [في تجويد الفرقان]، محمود بن محمد فاطمي حافظ تبريزي: ٤١١، ٤١٦.
- جواهر المضيئة: ٣٥٨، ٤٣٢.
- جواهر نامه، خواجه نصير الدين طوسي: ٧٧.
- الجوهرة الميمونة للانسان، خليل: ٣٠٨.
- ح
- حاشيه، الشيخ علي الشهيد: ٤١٦.
- حاشيه التجريد للشريف، طاش كبرى زاده: ٣٤٢.

حاشیه الطوالع، شمس الدین محمد جرجانی: ۳۵۲.
حاشیه علی شرح الوقایة لصدر الشریعة، محمد بن
پیرعلی برکوی رومی حنفی: ۳۱۲.

حاشية الكشاف، طاش كبرى زاده: ٣٤٢.
حاشية المدارك، آغا باقر بهبهاني: ٢٧٦،
الحجة في علل القراءات السبع، حسين بن احمد بن
خالويه: ١٤٨، ٢٠٠.
الحجة في علل القراءات السبع، أبو علي حسن بن احمد
فارسي: ١٤٨، ٢٠٠.
الحدائق الناضرة، يوسف بحراني: ١٨٠، ٢٠٠.
حديقة الزهر في عدد آي السور تقى الدين ابراهيم بن
عمر جعبري: ٣٩٩.
حديقة النظار، محمد علي آل كشكول كربلائي: ٢٤٨.
حرز الاماني، ابن مالك نحوي: ١٥٠.
حرز الاماني ووجه التهاني، أبو القاسم بن فيره اندلسي
شاطبي: ١٢٦، ١٤٩، ١٦١، ٢٧٣، ٣٠٩، ٣٢٤،
٣٢٦، ٣٣٧، ٣٤٩، ٣٥٣.
الحرز الثمين للحصن الحصين من كلام
سيد المرسلين، ملا علي قاري: ٤٣٤.
حروف المكيين، عبد الوهاب بن فليح مكى: ١٤١.
حروف الهجاء = صفات الحروف: ٣٥١.
الحزب، شعله: ٤٠١.
حسن المحاضرة: ٢٩٦، ٣٢١، ٣٢٨، ٤٢٢.
حسن الوفاء، بزيارة المصطفى، منصور طبلاوى:
٤٦٤.
الحصن الحصين من كلام سيد المرسلين، شمس الدين
محمد جزري: ٢٦٥.
حل الرموز، احمد بن علي كوفي همداني: ٣٥٧.
حل رموز الشاطبية = كشف الرموز.
حل العقول لعقد الفحول في علم الاصول، محمد باقر
طباطباي يزدى ٦ ٣٤٧.
حل مجلات الطيبه، علي بن سليمان بن عبد الله
منصوري مصري: ٢١٧.
حمدية، شيخ محمد محسن شمس الدين قاري كاظمي
معروف به شيخ محمد يا ملا محمد قاري: ٤١٨.
الحواشي الازهرية في حل ألفاظ المقدمة الجزرية،

خالد بن عبد الله ازهرى: ٣٠٥، ٣٤١.
الحواشى المفهومة في شرح المقدمة [الجزرية]، احمد بن
محمد جزرى (ابن ناظم): ٣٠٦، ٣٠٨، ٣١٤، ٣٤١.
الحواشى المفيدة في شرح القصيدة، عبد الرحمن بن
احمد دقوقي: ١٥٠.
حياة الشعر في الكوفة إلى نهاية القرن الثاني عشر،
يوسف خليف: ١٣٥، ١٣٦، ٢٠٠.
الحياة العلمية في الشام في القرنين الاول والثاني
للهجره، خليل داود: ١٩٢، ٢٠٠.
الحيوان، جاحظ: ٢٠٠.

خ
خاتمة مستدرک [الوسائل]، حاجى نوري: ٢٧٥،
٢٧٦، ٣٨١.
الخصال، محمد بن على بن بابويه قمى (صدوق):
١٦٤، ٢٠٠.
الخطط التوقيفية: ٣٠٥.
خلاصة الابحاث، تقى الدين ابراهيم بن عمر جعبرى:
٣٩٩.
خلاصة الاثر: ٣٦٥، ٤٣٥، ٤٦٤.
خلاصة الاقوال، علامه حلى: ٢١٥.
خلاصة تذهيب الكمال في أسماء الرجال، احمد بن
عبد الله خزر جي انصاري: ٢٠٠، ٤٤٣.
خميلة أرباب المقاصد، تقى الدين ابراهيم بن عمر
جعبرى: ٣٩٩.

د
الدارس، نعيمى: ٢١٠، ٣٥٨.
دار الكتب الحديثه: ١٤٨.
دامغة المبتدعين وكاشفة بطلان الملحدين، تقى الدين
محمد بن پيرعلى بر كوى رومى حنفى: ٣١٢.
دائرة المعارف الاسلاميه (مقاله ء بروكلمان): ٣٥٢.
دائرة المعارف فارسى: ٤٥٧.
دراسات في تاريخ الخط العربى مذبدايته إلى نهاية
العصر الاموى، صلاح الدين المنجد (دكتور -):

.٢٠٠
الذرة، شمس الدين محمد جرجاني: ٣٥٢.
ذرة الافكار في معرفة أوقاف الليل والنهار، ابن قاصح
عذرى: ٣٢٤.

درة التنزيل وغرة التأويل، محمد بن مهدي حسيني
تبريزي: ٣٩٦.

درة الشنوف في منارج الحروف، امين الدين أبو محمد
عبد الوهاب بن احمد بن وهبان دمشقي حنفي
[حموي]: ٣٣٧.

الدرة الفريدة، ابن ابى العز همداني: ١٤٩.
الدرة المضيئة في قراءات الائمة الثلاثة المرضية،
شمس الدين محمد جزري: ٢٦٥، ٣٠٨.
الدرة المضيئة في القراءات الثلاث الزائدة على السبعة،
ابن الجزري: ٢٧٤.

درجات التائبين ومقامات الصديقين، اسماعيل
سرخسي (قراب): ٣٢٦.

درر الايتام انموذج آيات الاحكام، على بن محمد جعفر
شريعتمدار استرآبادي: ٢٤٤.

درر الفوائد بحر العقائد: ٣٦٦.

الدرر الكامنة، محمد بن محمود سمرقندي: ٣٣٨،
٣٤٠، ٣٥٨، ٤٠٠، ٤٢٢.

الدر النضيد، محمد بن يعقوب اسدي: ١٥٠.

الدر اليتيم في علم التجويد، تقى الدين محمد بن پيرعلى
بركوى رومى حنفي: ٣١٢، ٣٣٤.

دفع النزاع في التحرير بالاجماع، امين الدين أبو محمد
عبد الوهاب بن احمد بن وهبان دمشقي حنفي
[حموي]: ٣٣٧.

الدقائق المحكمة في شرح المقدمة، أبو يحيى زكريا بن
محمد انصاري: ١٩٦، ٢٠٠، ٣١٤.

دوحة الاخبار في ذكر الاخبار الاخبار وأخبار الاخيار،
محمد شريف يا شريف بن [محمد] رضا شيرواني
تبريزي: ٣٣٥.

الديباج: ٢٨٣، ٢٩٦، ٣١٩.

ذ

ذات الحلل، علم الدين على بن محمد سخاوى: ٣٥٩.
ذخر المتأهلين والنساء في تعريف الاطهار والدماء،
محمد بن پيرعلى بركوى رومى حنفي: ٣١٢.

الذريعة، آقا بزرگ طهراني: ١٠٧، ٢١٧، ٢٢٠،
٢٢٢، ٢٢٣، ٢٢٤، ٢٢٧، ٢٤٥، ٢٦٨، ٢٧٧،
٢٨١، ٢٩٤، ٣٠٣، ٣١١، ٣١٧، ٣٣٣، ٣٣٦،
٣٣٩، ٣٤٧، ٣٦٦، ٣٦٧، ٣٧٤، ٣٩٤، ٣٩٦،
٤٠٧، ٤١١، ٤٢٣، ٤٥٧، ٤٦٤.
ذكرى الشيعة في أحكام الشريعة، شهيد اول: ١٦٥.
ذيل آثار ابن قاصح: ٣٢٤.
ذيل آثار بر كوى: ٣١٣.
ذيل بروكلمان: ٢٤٣.
ذيل دول الاسلام: ٤٠٠.
الذيل على الروضتين، أبو شامة، ٢١٠، ٢٩٦.
ذيل المقدمة الجزرية: ٣١٥.
ذيل الموضح في القراءات العشر: ٤٣٩.

ر
الراءات واللامات (قصيدة في -) = قصيدة في الراءات
واللامات، شعله: ٣١٦.
الرحيق المختوم (شرح أرجوزة محمد بن احمد متولى
(اللؤلؤ المنظوم في ذكر جملة من الرسوم، حسن
بن خلف حسيني: ٢٠٠.
رد الالحاد في النطق بالضاد، على بن سليمان بن
عبد الله منصورى مصرى: ٢١٧.
الرسالة، احمد بدوى: ١٤٩.
الرسالة الجامعة لوصف العلوم النافعة، طاش
كبرى زاده: ٣٤٢.
الرسالة الحرفيه، حسن بن شجاع تونى: ٢٤٣.
رساله در وقوف قرآن: ٣٥٨.
الرسالة الشريعة لرد المقالة الشنيعة، امين الدين
أبو محمد عبد الوهاب بن احمد بن وهبان دمشقي
حنفى [حموى]: ٣٣٧.
الرسالة الشريفيه، محمد كاظم بيك دربندى: ٣٣٥.
رساله ء (فصل القضاء في الكتاب المشتهر بفقهِه الرضا)،
سيد حسن صدر، به كوشش رضا استادى: ٥.
الرسالة في أجوبة أسئلة الزيدية، شمس الدين محمد

بلبانى خزر جي: ٣٦٥.
رسالة في أحوال النبي والعشرة المبشرة، على بن
سليمان بن عبد الله منصورى مصرى: ٢١٧.
رسالة في التجويد: ٣٤٦.

رسالة في التصوف، مظفر بن اردشير عبادي: ٨٢.
رسالة في جواز الحكومة الشرعية للمقلد مع عدم وجود
المجتهد للضرورة، حسين بن مفلح صيمري:

.٤٤٩

رسالة في حرمة التغني ووجوب استماع الخطبة، محمد
بن پيرعلى برکوی رومی حنفي: ٣١٢.

رسالة ليس في الامكان ابداع مما كان، أبو الحسن
ابراهيم بقاعي، ٢٧٢.

رسم المصحف والاحتجاج به في القراءات، دكتور
عبد الفتاح اسماعيل شلبي: ٢٠٠.

الرعاية لتجويد القرآن، مكى بن ابى طالب قيسى:
٣١٨.

رفع الاشكال في حل الاشكال، احمد بن احمد طيبي
صالحى دمشقى: ٢٤٠.

روح المرید في شرح عقد الفريد، محمد بن محمود
سمرقندى: ٣٣٩، ٤٠٧.

روح المزید: ٣٧٤.

الروض: ١٦٥.

روضات الجنات، محمد بن پيرعلى برکوی: ٣١٢.
روضات الجنات في احوال العلماء والسادات،

سيد محمد باقر خوانسارى: ١٤٠، ١٦٤، ١٩٢،

٢٠٠، ٢١٠، ٢١٩، ٢٢٠، ٢٦٦، ٢٨١، ٢٨٣،

٢٩٦، ٣٠٥، ٣٢٨، ٣٣٣، ٣٥٢، ٣٦٠، ٣٩٢،

٣٩٣، ٤٢٢، ٤٤٩.

الروضة، تقى الدين ابراهيم بن عمر جعبرى: ٣٩٩.

الروضة في القراءات الاحدى عشرة، حسن بن محمد
بغدادى: ١٢٦، ١٥١، ١٥٢، ١٩٨.

رياض، ملا محمد شريف يا شريف بن [محمد] رضا
شيروانى تبريزى: ٣٣٥.

رياض العلماء: ٢٢٣، ٢٢٤.

رياض المسائل، ميرسيد على: ٢١٨، ٣٣٢، ٣٣٥.

رياض المؤمنين، محمد على بن حسين بهشتى قارى:
٣٠٣.

الرياضيات، محمد صلاح عايدي: ١٨.
ريحان الحقايق وبستان الدقايق، أبو بكر محمد بن
موسى بن الفرغ دربندی: ١١٨.

ريحانة الادب، محمد علي مدرس تبریزی: ٢١٠،
٢٢٠، ٢٤٥، ٢٦٦، ٢٦٧، ٢٧٢، ٢٧٧، ٢٨١،
٢٨٣، ٢٩٦، ٣٠٣، ٣٠٥، ٣٠٧، ٣١٥، ٣٣٣،
٣٣٦، ٣٤٣، ٣٤٧، ٣٥٢، ٣٥٤، ٣٥٨، ٣٦٠،
٣٩٢، ٣٩٣، ٤٠٠، ٤١١، ٤٢٢، ٤٣٥، ٤٤٧،
٤٥٧.

ز

الزاهر المختار من ربيع الابرار، ابن القباقبي: ٢٣٧.
زبدة الاسرار، شمس الدين محمد جرجاني: ٣٥٢.
زبدة الفرائض، محمد كاظم بن اصغر موسوی شیرازی:
٤١٠.

الزوايد السنية على الالفية، احمد بن احمد طيبي
صالحى دمشقى: ٢٤٠.

الزهر الفائح في ذكر من تنزه عن الذنوب والقبائح،
شمس الدين محمد جزرى: ٢٦٥.
الزينة في الكلمات الاسلامية والعربية، أبو حاتم
الرازي: ٢٠١.

س

ساقينامه [هاي] خطى، علينقى منزوى: ٧٣.

السبعة، ابن مجاهد: ١٢٦، ١٤٥، ١٤٦، ١٤٧،
١٤٩، ١٦١، ١٧١، ١٧٨، ١٨٩.

السبعة، دكتور شوقي ضيف: ١٤١.

السبعة الاوسط، ابى بكر محمد بن حسن بن مقسم
عطار: ١٤٨.

السبعة بعلمها الكبير، ابى بكر محمد بن حسن بن مقسم
عطار: ١٤٨.

السبعة بعلمها الكبير، محمد بن حسن انصاري: ١٤٨.

السبيل إلى ضبط كلمات التنزيل، احمد محمد زينحار:
١٩٢، ١٩٣، ٢٠١.

سراج القارى المبتدى وتذكرة المقرئ المنتهى في

حل قصيدة الشاطبي، ابن قاصح على بن عثمان
عذرى بغدادى: ١٥٠، ١٩٥، ٢٠١، ٣٢٧، ٣٧٢،
.٤٤٠

السر القدسي في تفسير آية الكرسي، منصور طبلاوى:
.٤٦٣

سزگین: ۲۷۷.
سفر السعادة وسفير الافادة، علم الدين على بن محمد
سखाوی: ۳۵۹.

السكر المرشوش في تاريخ الشيخ مفوش، احمد بن
احمد طيبي صالحى دمشقي: ۲۴۰.
سكر مصر في ذوق أهل العصر، يعقوب بن بدران:
۳۲۰.

سلافة العصر: ۲۸۱، ۳۸۲.

السلوك، مقریزی: ۲۱۰.

السنن، هشيم بن بشير سلمی: ۱۴۰.

السيرة النبوية، ابن هشام: ۲۰۱.

سيرة النبي، محيى الدين: ۱۳۲.

السيف الصارم في عدم جواز وقف المنقول والدرهم،
محمد بن پيرعلى برکوى رومى حنفى: ۳۱۲.

ش

الشاطبية = حرز الامانى ووجه التهانى، شاطبى.
الشافى في القراءات، اسماعيل سرخسى (قراى):

۳۲۶.

الشامل في القراءات: ۳۴۰.

شد الازار: ۳۹۱، ۴۳۹.

شذرات الذهب، ابى الفلاح عبد الحى بن احمد بن محمد

بن عماد حنبلى: ۲۱۰، ۲۶۶، ۲۷۲، ۲۸۳،

۲۹۳، ۲۹۶، ۳۰۵، ۳۱۵، ۳۱۹، ۳۲۱، ۳۲۵،

۳۲۸، ۳۳۸، ۳۴۳، ۳۶۰، ۴۰۰، ۴۰۲، ۴۲۲.

شذور العفيان في تراجم الاعيان: ۲۱۸.

شرح الآجرومية، خالد بن عبد الله ازهرى: ۳۰۴.

شرح الاحاجى النحوية للزمخشري، علم الدين على بن

محمد سखाوی: ۳۵۹.

شرح إرشاد الهادى للتفتازانى، شمس الدين محمد

جرجانى: ۳۵۲.

شرح الايضاح لابي على الفارسى، ابن ابى مريم،

۴۳۸.

شرح البردة، خالد بن عبد الله ازهرى: ۳۰۴.

شرح البردة - يا - الكواكب الدريد في مدح خير البرية،
ابى القباقي: ٢٣٧.

شرح تسهيل الفوائد وتكميل المقاصد لابن مالك، ابن
ام قاسم: ٤٢١.

شرح تصحيح المنهاج لابن قاضى عجلوني، شعله: ٤٠١.
شرح التمهيد لقواعد التوحيد لابي المعين النسفى،
حسين صغناقى [صغناقى]: ٤٣٢.

شرح جمع الجوامع، شرف الدين احمد شهرزورى
همداني كوراني: ٣٩١.

شرح حرز الامانى ووجه التهانى = سراج القارى المبتدى
وتذكرة المقرى المنتهى في حل قصيدة الشاطبي.

شرح حرز الامانى ووجه التهانى = كنز المعاني في شرح
حرز الامانى.

شرح حرز الامانى ووجه التهانى للشاطبي = مبرز المعاني
في شرح حرز الامانى ووجه التهانى.

شرح خبر الغمامة، قاضى سعيد مفيد قمى: ٣٩٣.
شرح درر البحار للقونوى، امين الدين أبو محمد
عبد الوهاب بن احمد بن وهبان دمشقي حنفى
[حموى]: ٣٣٧.

شرح ديباجة الطوالع، طاش كبرى زاده: ٣٤٢.

شرح ديباجة الهداية، طاش كبرى زاده: ٣٤٢.

شرح الرائية للشاطبي، علم الدين على بن محمد
سخاوى: ٣٥٩.

شرح الرسالة القشيرية، ملا على قارى: ٤٣٤.

شرح شاطبي: ٣٤٨.

شرح الشاطبية، ابن ام قاسم مرادى: ١٥٠، ٤٢١.

شرح الشاطبية، ابن الخطيب: ١٥٠.

شرح الشاطبية، احمد بن شكر اندلسي: ١٤٩.

شرح الشاطبية، احمد بن محمد مقدسي: ١٥٠.

شرح الشاطبية، جلال الدين سيوطى: ١٥٠.

شرح الشاطبية، عبد الرحمن بن احمد واسطى: ١٥٠.

شرح الشاطبية: عبد الله بن محمد حسنى: ١٥٠.

شرح الشاطبية، على بن احمد: ١٥٠.

شرح الشاطبية، محمد بن اندلسي: ١٥٠.
شرح الشاطبية، محمد بن محمود بن نجار: ١٥٠.
شرح الشاطبية، هبة الله بن عبد الرحيم بارزى: ١٥٠.
شرح الشاطبية = شرح حرز الاماني ووجه التهاني،
شاطبي: ٣٣٦.

شرح شرح تصريف الغرى للتفتازانى، منصور طبلاوى:
.٤٦٤

شرح الشفاء - يا - زبدة المقتفى في تخريج ألفاظ
الشفاء، ابن القباقيبى: ٢٣٧.

شرح صحيح البخاري، شرف الدين احمد شهرزورى
همداني كوراني: ٣٩١.

شرح طيبة النشر في القراءات العشر، احمد بن محمد
بن الجزرى (ابن ناظم): ٢٠١، ٣٠٦.

شرح عمدة المفيد وعدة المجيد لعلم الدين السخاوى
= المفيد في شرح عدة المجيد لعلم الدين
السخاوى.

شرح العوامل المأية للجرجاني، طاش كبرى زاده:
.٣٤٢

شرح الفوائد الغياثية، شمس الدين محمد جرجاني:
.٣٥٢

شرح الفوائد الغياثية، طاش كبرى زاده: ٣٤٢.

شرح القصيدة الخاقانية في التجويد، أبو عمرو عثمان
داني: ٢٨٢.

شرح القصيدة الفاتحة في تجويد سورة الفاتحة، محمد
بن محمود سمرقندي: ٢١٢، ٣٢٢، ٣٥٥، ٣٧٤،
.٤٠٥

شرح اللامية للشاطبي، علم الدين على بن محمد
سخاوى: ٣٥٩.

شرح ما يقع فيه التصحيف والتحريف، ابى احمد
عسكري: ١٩٢.

شرح مشكلات الغاية، أبو زيد يا أبو يزيد احمد يا محمد
بى ابى بكر ضرير بغوى: ٣٤١.

شرح مفتاح العلوم للسكاكى، طاش كبرى زاده: ٣٤٢.

شرح المفصل، علم الدين على بن محمد سخاوى:
.٣٥٩

شرح المفصل للزمخشري، ابن ام قاسم: ٤٢١.

شرح المفصل للزمخشري، حسين صغناقى [صغناقى]:
.٤٣٢

شرح المقدمة الجزرية = الحواشى الازهرية في حل
ألفاظ المقدمة الجزرية.

شرح المقدمة الجزرية = الحواشى المفهومة في شرح
المقدمة [الجزرية].

شرح مقدمة في الحديث، احمد بن محمد بن جزرى
(ابن ناظم): ٣٠٦.

شرح المنتخب في أصول المذهب للاخسيكتى =
الوافى، حسين صغناقى [صغناقى]: ٤٣٢.

شرح الناسخ والمنسوخ، عبد الجليل بن احمد قارى
رازى حسيني: ٣٦٦.

شرح الواضعة في تفسير الفاتحة، ابن ام قاسم، ١٩٦،
٢٠١.

شرح هداية الحكمة للابهرى، شمس الدين محمد بن
على حسيني جرجاني: ٢١١، ٣٥٢.

الشرعة، تقى الدين ابراهيم بن عمر جعبرى: ٣٩٩.
الشقائق النعمانية في علماء الدولة العثمانية، طاش

كبرى زاده: ٢٦٦، ٣٤٢، ٣٤٣، ٣٩١.
الشمعة المضئية بنشر قراءات السبعة المرضية، شعله:

٤٠١.

الشواذ، ابن مجاهد: ١٤٦، ١٤٧.

الشهاب الثاقب في مناقب على بن ابى طالب وأولاده
الاطائب عليهم السلام، محمد شريف شيروانى

تبريزى: ٣٣٥.

الشهود العينية في تحقيق مباحث الوجود الذهني،
طاش كبرى زاده: ٣٤٢.

شيرين وفرهاد سليمى، ايرج افشار: ٧٦.

ص

الصاحبى، احمد بن فارس: ١٥٦، ٢٠١.

صباح عجمية، محمد بن پيرعلى بر كوى رومى حنفى:
٣١٢.

صحيح البخاري، محمد بن اسماعيل بخارى: ١٣٣،
٢٠١.

صحيح مسلم، مسلم بن حجاج قشيري: ٢٠١.

الصحيفة فيما يحتاج إليه الشافعي في تقليد أبي حنيفة،
احمد بن احمد طيبى صالحى دمشقى: ٢٤٠.
الصدف المشحون، محمد شريف شىروانى تبرىزى:
٣٣٥.
الصراح من الصراح (از ترجمه وتلخىص صحاح اللغة ٤

جوهرى)، جمال الدين محمد قوشى، ٤٤٦.

صفة جزيرة الاندلس: ٢٨٣.

الصلاحية والتورية، أبو شامة: ٢٠٩.

الصلة، ابن بشكوال: ٢٨٣، ٣١٩.

ض

الضوابط والاشارات لاجزاء علم القراءات، أبو الحسن

ابراهيم بقاعي: ٢١٩، ٢٧٢.

الضوء اللامع: ٢٢٩، ٢٦٦، ٢٧٢، ٣٠٥، ٣٠٧، ٣٢٥، ٣٢٨، ٣٩١.

الضوء المنير في الادغام الكبير والصغير، محمد بن

على حسيني جرجاني: ٣٥٥، ٣٩٨.

ط

طبقات ابن الجزرى: ١٥٦.

طبقات أعلام الشيعة في القرن الثالث بعد العشر،

آقا بزرگ طهراني: ٢٢٠، ٢٤٥، ٣٣٣، ٣٤٧،

٤٣١.

طبقات ذهبي: ١٥٦.

طبقات الشافعية: ٢١٠، ٢٩٦، ٣٢٦، ٣٦٠، ٤٠٠.

طبقات القراء، ابن الجزرى: ٢٠٩، ٢٦٦، ٢٨٣،

٢٨٨، ٢٩٦، ٣١٩، ٣٢١، ٣٢٥، ٣٢٦، ٣٥٨،

٣٦٠، ٣٧٥، ٤٠٠، ٤٠٢، ٤٢٢، ٤٣٥، ٤٣٧،

٤٣٩، ٤٥٠، ٤٥٧.

طبقات القراء، أبو عمرو عثمان داني: ٢٨٢.

طبقات المفسرين، سيوطى: ٣٦٠، ٤٥٧.

الطب والصيدلة، صلاح محمد الخيمى: ٢٠.

طرز العلمين في حكم الاستفهامين، سراج الدين عمر

بن قاسم انصاري نشار: ٢٣٩.

الطريقة المحمدية، محمد بن پيرعلى بر كوى رومى

حنفى: ٣١٢.

طيبة النشر في القراءات العشر، شمس الدين محمد

جزرى: ٢١٧، ٢٦٥.

ع

عبقري، شمس الدين احمد بن اسماعيل كوراني: ٢٩٦.

عذاب النواصب، أبو على حائرى: ٣٥٢.

العزية، [احتمالاً] جمال الدين بن علي حصني: ١٦٥.
العقدة الحر، أبو محمد عبد الله بن احمد همداني حنفي:
٣٥٧.

العقد الجوهري في حل ألفاظ القرآن للجزري،
سراج الدين عمر بن قاسم انصاري نشار: ٢٣٩.
عقد الدرر: ٣٣٢.

عقد الفريد في نظم التجريد، محمد بن محمود
سمرقندي: ٣٣٩.

عقد الفريد في نظم التجويد، محمد بن محمود
سمرقندي: ٣٢٢، ٣٣٩.

عقد القلائد في حل قيد الشرائد، امين الدين أبو محمد
عبد الوهاب بن احمد بن وهبان دمشقي حنفي
[حموي]: ٣٣٧.

عقد المنظوم: ٣٤٣.

العقد النضيد، ابن جندي: ١٥٠.

العقد والحل، محمد باقر طباطبائي يزدي: ٣٤٧.
عقود الجهان في تجويد القرآن، تقى الدين ابراهيم بن
عمر جعبري: ٣٩٩.

عقود الجواهر: ٣٢٨، ٤٣٥.

العقود الجوهريه في حل الالفاظ الازهرية، منصور
طبلاوي: ٤٦٤.

عقيدة في التوحيد، شمس الدين محمد بلياني خزرجي:
٣٦٥.

عقيلة أتراب القصائد في أسنى المقاصد، أبو محمد
أبو القاسم بن فيره خلف شاطبي: ٢٩٥.

عقيلة أتراب القصائد في أسنى المقاصد للشاطبي (شرح
قصيده رائيه ء شاطبي) ملا علي قاري: ٤٣٤.

علل القراءات، محمد بن طيفور سجاوندي: ٤٥١.

علوم الحديث ومصطلحه، صبحي صالح: ١٣٣،
١٥٥.

علوم القرآن: ٢١٠.

علوم القرآن الكريم، صلاح محمد الخيمي: ٢٠.

علوم اللغة العربية، اسماء الحمصي: ٢٢.

العلوم والفنون المختلفة عند العرب، مصطفى سعيد
الصباغ: ٢٣.

العلوية في القراءات السبع المروية، ابن قاصح عذرى:
٣٢٤.

عمدة الخلان، محمد امين بن عبد الله امام رومى:
٣٢٣.

عمدة الخلف، امين الدين أبو محمد عبد الوهاب بن احمد
بن وهبان دمشقي حنفي [حموى]: ٣٣٧.

العمدة السنينة في أحكام النون الساكنة والتنوين و...،
محمد بن قاسم بقرى شناوى: ٣٧٨.

عمدة المفيد وعدة المجيد في لفظ التجويد، علم الدين
سحاوى: ٤٢١.

العنقود، شعله: ٤٠١.

العنوان (مختصر الاكتفاء)، اسماعيل بن محمد بن
محمد مشهور به (ابن الجزرى): ١٩٨.

عوامل في النحو، محمد بن پيرعلى بر كوى رومى
حنفى: ٣١٢.

العين، خليل بن احمد: ١٤١.

عين الترتيل في بيان حروف التنزيل، محمد بن محمود
سمرقندي: ٣٣٩.

عين المعاني في تفسير السبع المثاني، محمد بن طيفور
سجاوندى: ٤٥١.

عيون التصرف، ابن ابى مريم: ٤٣٨.

غ

الغارات، أبو عبد الله احمد بن محمد سيارى: ٢٧٦.

الغاية، ابى العلاء حسن بن احمد عطار همداني: ١٦١.

الغاية، حسين بن على حصنى: ١٥٠.

الغاية في القراءات العشر، ابى بكر احمد بن حسين بن
مهران نيشابورى دينورى: ١٦١، ٣٤٠.

غاية الاختصار، عطار همداني: ١٢٦.

غاية الاختصار في أصول قراءة أبى عمرو، امين الدين
أبو محمد عبد الوهاب بن احمد بن وهبان دمشقي

حنفى [حموى]: ٣٣٧، ٤٠٣.

غاية الاختصار في فضائل الائمة الاربعة، شعله: ٤٠١.

غاية الامانى في تفسير الكلام الربانى، شرف الدين

احمد شهرزورى همداني كوراني: ٣٩١.
غاية النهاية في أسماء رجال القراءات والرواية،

شمس الدين محمد جزرى: ٢٦٥.

غاية النهاية في طبقات القراء، ابن الجزرى: ١٣٢،

١٣٩، ١٤٠، ١٤١، ١٤٢، ١٤٥، ١٤٦، ١٤٧،

١٥٠، ١٥٥، ١٦٤، ٢٠١، ٢١٠، ٣٠٧، ٣٢٦،

٣٣٩، ٣٩١.

الغدیر، علامه امينى: ٩٥.

غرة الصباح في وجوه نظم الملاح، يعقوب بن بدران:

٣٢٠.

الغره، شمس الدين محمد جرجاني: ٣٥٢.

غنية الطالبين ومنية الراغبين، محمد بن قاسم بقرى

شناوى: ٣٧٧.

غيث النفع في القراءات السبع، على نوري صفاقسى:

١٣٦، ١٥٦، ١٧١، ١٩٠، ١٩٢، ٢٠١.

ف

فتح الباري على صحيح البخاري، ابن حجر عسقلاني: ١٧٨، ٢٠١.

فتح الداني، احمد بن محمد قسطلاني: ١٥٠.

فتح الرحمن بكشف ما يلتبس من القرآن: أبو يحيى

زكريا رازى: ٣١٤.

فتح الرحمن بفضائل شعبان، ملا على قارى: ٤٣٤.

الفتح القدسي في تفسير آية الكرسي، أبو الحسن

ابراهيم بقاعي: ٢٧٢.

فتح الكبير المتعال، محمد بن قاسم بقرى شناوى:

٣٧٨.

الفتح لمغلق حزب الفتح، شعله: ٤٠١.

فتح الوصيد، علم الدين على بن محمد سخاوى: ١٢٦،

١٤٩، ٣٥٩.

فجر الاسلام، احمد امين: ١٣٢، ٢٠١.

فرائض، محمد بن پيرعلى برکوى رومى حنفى: ٣١٢.

فريدة البارزية، محمد بن حسين فاسى نحوى: ١٤٩.

فصل الخطاب، حسين نوري: ٢٧٥، ٢٧٦.

فصول: ٢١٩.

فضائل القرآن، ابن كثير دمشقي: ١٣٥، ١٣٦، ١٥٦،
١٧٠، ١٧٥، ١٧٦، ١٧٩، ٢٠١.
فضائل القرآن، أبو منصور الأرجاني: ٢٦٩.

- الفقه الحنفي، محمد مطيع الحافظ: ٢٣.
- فقه الرضا: ٥.
- الفكر الاسلامي (مقاله ء إنا نحن نزلنا الذكر)، ميرزا أبو الحسن شعراني: ٢٠٣.
- فوات الوفيات: ٢١٠.
- الفوائد البهيه: ٣٣٨، ٣٥٨.
- الفوائد الرضوية: ٢٨١.
- فوائد العلماء، على اكبر شكور: ١٠٣.
- الفوائد في التجويد، عبد الجليل بن احمد قارى رازى حسيني: ٣٦٦.
- الفوائد الناضرية في علم الرجال، محمد على آل كشكول كربلائي: ٢٤٨.
- فهرس الازهرية: ٣٢٨، ٣٧٨.
- فهرس التاريخ: ٢٦٦.
- فهرس التيموريه: ٢١٨، ٣٢٣، ٣٣٩، ٤٦٤.
- فهرس القراءات: ٢٦٦.
- فهرس المخطوطات المصور: ٣٢٥.
- الفهرست، ابن النديم: ١٤٠، ١٤١، ١٤٢، ١٤٥، ١٤٨، ١٥٦، ٢٠١، ٤٥١.
- فهرست دانشگاه تهران: ١٤٠.
- فهرست چهار كتابخانه مشهد: ٤١٧.
- فهرست خديويه: ٢١٠، ٣٧٨.
- فهرست حياط: ١٤٠، ١٤٢، ١٤٨، ١٥٦.
- الفهرست، شيخ طوسى: ٢٧٦.
- فهرست ظاهريه: ٢١٠، ٢٢٩، ٣٢٣، ٢٣٣، ٢٣٦، ٢٣٨، ٢٤٠، ٢٤١، ٢٤٩، ٢٥٢، ٢٦٦، ٢٨٣، ٢٩٦، ٣٠٥، ٣١٠، ٣١٥، ٣٢٣، ٣٢٤، ٣٢٨، ٣٣٢، ٣٣٥، ٣٤٣، ٣٥٣، ٣٥٨، ٣٦٠، ٣٦٥، ٣٧٣، ٤٠٠، ٤٠٢، ٤٠٧، ٤٣٣، ٤٣٥، ٤٤٥، ٤٥٧.
- فهرست قدس رضوى: ٢٥٢، ٣١٠، ٤٠٥.
- فهرست كتب مشايخ: ٢٢٠، ٢٧١.
- فهرست گوهر شاد: ٤١٧.

- فهرست مجلس: ٣٢٢، ٤٠٧.
- فهرست مرعشى: ٢٤٩، ٣٣٦، ٣٥٢، ٤٠٩.
- فهرست مركزي: ٣٤٨، ٣٩٣.
- فهرست مؤلفين كتب چاپى: ٤١١.
- في الادب الجاهلي، طه حسين: ١٧٢، ١٧٩، ٢٠١.
- في الدراسات القرآنية واللغوية = الامالة في القراءات
واللهجات العربية.
- فيروزجات طوسيه، محمد باقر طباطبايى يزدي: ٣٤٧.
- ق
- قاسميه، شيخ محمد محسن شمس الدين قارى كاظمي
معروف به شيخ محمد يا ملا محمد قارى: ٤١٨.
- قاموس الاعلام: ٢١٠، ٤٠٥، ٤٥٧.
- القراءات (اعراب القراءات)، حسين بن احمد خالويه:
١٤٧، ١٥١، ١٥٣، ١٩٨.
- القراءات، أبو عبيد قاسم بن سلام: ١٣٥.
- القراءات، أبو عمرو بن علاء: ١٤٠.
- القراءات، اسحق بن يوسف ازرق: ١٤٠.
- القراءات، زائدة بن قدامه ثقفي: ١٤٠.
- القراءات، سريج بن يونس مروزي بغدادي: ١٤١.
- القراءات، عباس بن فضل انصاري: ١٤٠.
- القراءات، مقاتل بن سليمان: ١٤٠.
- القراءات: نصر بن علي جهضمي: ١٤١.
- القراءات، هارون بن حاتم كوفي: ١٤١.
- القراءات السبع بالجداول، محمد بن محمود
سمرقندي: ٣٣٩.
- القراءات السبعة، ابي بكر محمد بن موسى بن عباس بن
مجاهد تميمي بغدادي: ١٤٢، ١٤٦.
- القراءات الشاذة، ابن الجزري: ١٥١، ١٩٨.
- القراءات في نظر المستشرقين والملحدين، عبد الفتاح
قاضي: ١٨٠، ٢٠١.
- القراءات القرآنية، عبد الهادي فضلي: ١٢٦، ١٦٧.
- القراءات القرآنية في ضوء علم اللغة الحديث،
عبد الصبور شاهين: ٢٠١.

القراءات واللهجات، عبد الوهاب حموده: ١٣٧، ١٧٥،
١٨٠، ٢٠١.

قراءة ابن كثير وأثرها في الدراسات النحوية، دكتور
عبد الهادي فضلي: ١٥١، ١٦٧.

قراءة أبي عمرو بن علاء، احمد بن يزيد حلواني: ١٤١.

قراءة أبي عمرو بن علاء، يحيى بن مبارك يزيدى:
١٤٠.

قراءة نافع وحمزة، عبد الصمد بن عبد الرحمن ابو الازهر
مصرى: ١٤١.

القراح بتكميل الصحاح، جمال الدين محمد قوشى:
٤٤٦.

قرة العين في الفتح والامالة بين اللفظين، ابن قاصح
عذرى: ٣٢٤، ٣٧٣.

القصيدة الخاقانية، أبو مزاحم موسى بن عبيدالله خاقاني
بغدادى: ٣٦١، ٣٧٥.

القصيدة الرائية، أبو مزاحم موسى بن عبيدالله خاقاني
بغدادى: ٣٧٥، ٣٥٩.

قصيدة عقد الفريد في علم التجويد، گردآورى

محمد صادق بن محمد قاسم قارى: ٣٥٦.

قصيدة عمدة القراء وعدة الاقراء، أبو محمد عبد الله بن
احمد همدانى: ٣٥٧.

القصيدة الفائحة في تجويد الفاتحة، محمدمبن محمود
سمرقندى: ٣٣٩، ٣٧٤.

قصيدة في الرءات واللامات، شعله: ٣١٦.

قصيدة في علم العروض، شرف الدين احمد شهرزورى
همدانى كورانى: ٣٩١.

قصيدة في الفقهاء، أبو مزاحم موسى بن عبيدالله خاقاني
بغدادى.

قصيدة في قراءة ورش من طريق الاصبهاني: ٢٤١.

القصيدة الناضرة لمذهب الاشاعرة، علم الدين على بن
محمد سخاوى: ٣٥٩.

القصيدة النونية، أبو مزاحم موسى بن عبيدالله: ٣٧٥.
قضاة دمشق: ٢٦٦.

القطر المصرى في قراءة عمرو بن العلاء البصرى،

سراج الدين عمر بن قاسم انصارى نشار: ٢٣٩.

قواعد القرآن، محمد كاظم بن محمد قارى: ٤١٠.

القول المألوف في الرد على منكر المعروف، أبو الحسن
ابراهيم بقاعى: ٢٧٢.

القول المفيد في أصول التجويد، أبو الحسن ابراهيم بقاعي: ٢٧٢.

قيد الشرائد في نظم الفرائد، امين الدين أبو محمد عبد الوهاب بن احمد بن وهبان دمشقي حنفي [حموى]: ٣٣٧.

ك

الكافي، امام أبو محمد اسماعيل بن ابراهيم هروى: ١٦٨.

الكافي، كليني: ٢٧٥، ٢٧٦، ٤٦١.

الكافي، محمد بن شريح رعيى اندلسي: ١٥١، ١٦١، ٢٠١.

الكافي في شرح البزدوى، حسين صغناقى [سغناقى]: ٤٣٢.

الكافي في القراءات السبع، اسماعيل سرخسي (قراب): ٣٢٦.

كافى المبتدئ من الطلاب، شمس الدين محمد بلبانى خزرجي: ٣٦٥.

الكامل: أبو الحسين نصر فارسى شيرازى: ٢٨٧.

الكامل، ابى القاسم يوسف بن على هذلي: ١٥٢، ١٦١.

الكتاب، سيويه: ١٤١.

كتاب التفسير، هشيم بن بشير سلمى: ١٤٠.

كتاب الثمانية، احمد بن جبير بن محمد كوفى: ١٤١.

كتاب الروضتين في اخبار الدولتين، أبو شامة: ٢٠٩.

كتاب في مذهب القراء السبعة في اربع عشر رواية: ٢٨٦.

كتاب القراءات، هشيم بن بشير سلمى: ١٤٠.

كتاب المصحف المرتل: ١٩٣.

كتابهائى رياضى، ك. ا. استورى وترجمه ونگارش

تقى بينش: ٨١.

كتبخانه: ٤٠٢.

كشاف اصطلاحات الفنون، محمد على تهانوى: ١٥٩،

٢٠٢.

كشف الاستار فيما اختاره البزار، امين الدين أبو محمد

عبد الوهاب بن احمد بن وهبان دمشقي حنفي
[حموي]: ٣٣٧.

كشف الاسرار في رسم مصاحف الامصار، محمد بن
محمود سمرقندي: ٣٣٨.

كشف الالتباس عن موجز ابى العباس، مفلح بن حسن
صيمرى: ١٦٥.

كشف الرموز، يعقوب بن بدران جرايدى: ١٥٠، ٣٢٠.
كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون، حاجى
خليفه: ١٥٠، ٢٠٢، ٢١٠، ٢٣٨، ٢٤٠، ٢٤١،
٢٦٦، ٢٦٧، ٢٦٩، ٢٧٢، ٢٨٣، ٢٨٨، ٢٩٦،
٣٠٥، ٣٠٧، ٣١٠، ٣١٣، ٣١٥، ٣١٩، ٣٢١،
٣٢٢، ٣٢٤، ٣٢٦، ٣٢٨، ٣٣٢، ٣٣٥، ٣٣٨،
٣٣٩، ٣٤١، ٣٤٣، ٣٥٠، ٣٥٣، ٣٥٦، ٣٦٠،
٣٧٣، ٣٧٤، ٣٧٥، ٣٩١، ٣٩٧، ٤٠٠، ٤٠٢،
٤٠٥، ٤٠٧، ٤١٥، ٤٢٢، ٤٢٣، ٤٢٥، ٤٣٢،
٤٣٣، ٤٣٥، ٤٣٩، ٤٤٢، ٤٤٥، ٤٤٧، ٤٥٧،
٤٦٤.

الكشف عن وجوه قراءات السبع وعللها وحججها،
مكى بن أبى طالب قيسى: ٢١٧، ٣١٨.
كشف الغطاء، شيخ جعفر نجفى: ٢١٨.
الكشف والبيان في تفسير القرآن، ابن ابى مريم:
٤٣٧.

كفاية (كافيه)، امين الدين أبو محمد عبد الوهاب بن
احمد بن وهبان دمشقى حنفى: ٣٣٧.
الكفاية في القراءات الست، هبة الله بن احمد حريري:
١٥٢.

كفاية القارى، أبو الحسن ابراهيم بقاعى: ٢٧٢.
كفاية المبتدى في التصريف، محمد بن پيرعلى بر كوى
رومى حنفى: ٣١٢.

كلىد بهشت، قاضى سعيد مفيد قمى: ٣٩٢.
كنز الدقائق، نسفى: ٣٥٧.

كنز المعانى في شرح حرز الامانى، ابراهيم بن عمر
جعبرى: ١٢٦، ١٥٠، ٢٩٥، ٣٢٧، ٤٤٤.

كنز المعانى في شرح حرز الامانى، محمد بن احمد
موصلى (شعله) ١٢٦، ١٤٩، ٣٢٩، ٣٤٩،
٣٧٦.

الكنى والالقباب: ٢٦٦، ٢٧٧، ٣٠٥.

الكواكب السائرة: ٣٠٥، ٣١٥، ٣٢٨.
الكواكب الوقاد في تصحيح الاعتقاد، علم الدين علي بن
محمد سخاوى: ٣٥٩.
كهنة كتابي در خواب گزارى، ايرج افشار: ٧٥.
گ
گلشن راز و شروح مختلف آن، احمد گلچين معاني:
٨١.

ل
اللائي دة (شرح قصيدة شاطبيه = حرز الامانى)،
ابى عبد الله محمد بن حسن فاسى: ١٥٠، ٤٣٢.
اللباب، جعفر بن كمال الدين بحرینی اوالى: ٣٨٢.
لسان العرب، ابن منظور: ١٣٣.
لسان الميزان: ٢٧٧.
لطائف الاشارات لفنون القراءات، شهاب الدين
قسطلاني: ١٣٦، ١٤٩، ١٦٢، ٢٠٢.
اللغات في القرآن، رواية ابن حسنون المقرئ باسناده
إلى ابن عباس، صلاح الدين منجد: ٢٠٢.
لمعه: ٢٢١.
اللواء المرفوع في حل مباحث الموضوع، طاش
كبرى زاده: ٣٤٢.
لوايح اللوحين في شرح خصائص الحسين، محمد باقر
طباطبايى يزدي: ٣٤٧.
لؤلؤة البحرين، شيخ يوسف: ٣٨٢.
اللهجات العربية في القراءات القرآنية، عبدا الراجحي:
١٢٧، ٢٠٢.

م
ماءات القرآن على ترتيب السور، أبو البقاء معمريا عمر
بن محمد مقرئ فاروقى: ٣٩٦.
ماءات القرآن على ترتيب السور، أبو الفرج احمد بن
على مقرئ همداني: ٣٩٦.
مباحث في علوم القرآن: ١٦٢، ١٩٣.
المباني: ١٣٠، ١٣٣، ١٧١، ١٨٢.
مبرز المعاني في شرح حرز الامانى ووجه التهاني، حافظ

عمادي: ٣٢٧.
المبسوط في القراءات السبع، محمد بن محمود
سمرقندي: ٣٣٨، ٣٣٩.

- المبسوط في القراءات العشر، أبو بكر احمد بن حسين
مقرى اصفهاني نيشابورى: ٤٠٦.
- المجاميع، ياسين محمد السواس: ٢٤.
- المجدد دون في الاسلام: ٣١٣، ٣١٥.
- مجلة كلية اللغة العربية مقاله ء (الرسم العثماني)،
عبد العزيز عبد الفتاح قارى: ٢٠٣.
- مجلة المجمع العلمي العراقى (لهجات القرآن
الكريم)، جواد على: ١٨٠، ٢٠٣، ٣٢٨.
- مجلة مجمع اللغة العربية (ذكرى حضنى ناصف)،
عبد الحميد حسن: ٢٠٣.
- مجلة المربد: ١٨٢.
- مجلة معهد المخطوطات العربية بجامعة الدول العربية:
١٣٦، ١٩٠، ٢٠٣.
- مجمع البرهان: ١٦٥.
- مجمع البيان، أبو على فضل بن حسن طبرسي: ١٤٣،
١٤٤، ١٦٤، ١٧٦، ١٩١، ٢٠٢.
- مجمع السرور ومطلع البدور، ابن القباقبي: ٢٣٧.
- محاسن الكلمات في معرفة النيات، حسين بن مفلح
صيمرى: ٤٤٩.
- المحتسب، أبو الفتاح ابن جنى: ١٢٧، ١٤٦، ١٤٨،
٢٠٢.
- المحقق من علم الاصول فيما يتعلق بافعال الرسول،
أبو شامة: ٢٠٩.
- محك المتصوفين، محمد بن پيرعلى بر كوى رومى
حنفى: ٣١٢.
- المحكم في نقط المصاحف، أبو عمرو عثمان بن سعيد
دانى: ١٩٠، ٢٠٢، ٢٠٣، ٢٨٢.
- المختار، يعقوب بن بدران: ٣٢٠.
- المختصر، طاش كبرى زاده: ٣٤٢.
- مختصر الافادات في ربع العبادات على مذهب احمد بن
حنبل، شمس الدين محمد بلبانى خزر جي: ٣٦٥.
- مختصر البصائر، شيخ حسن بن سليمان حلى: ٢٧٦.
- مختصر تاريخ ابن عساكر، أبو شامة: ٢٠٩.

- مختصر دول الاسلام: ٢١٠، ٢٨٣.
- مختصر الشاطبية، ابن التبريزي: ١٥٠.
- مختصر الشاطبية، بلال رومي: ١٥٠.
- مختصر صحيح مسلم، حافظ منذري: ٢٠٢.
- مختصر طبقات الحنابلة: ٣٦٥.
- مختصر في اخبار البشر: ٣٦٠.
- مختصر وجوه القراءات والاعتدال على الروايات،
أبو العباس احمد بن عمار: ١٨٣، ١٩٨.
- مدارك، عاملي: ٣٨١.
- المدخل، ابن الحاج: ١٨١.
- مدخل إلى القرآن الكريم، محمد عبد الله دراز: ٢٠٢.
- مدرسة البصرة النحوية عبد الرحمن سيد: ٢٠٢.
- مدرسة الكوفة، مهدي مخزومي: ٢٠٢.
- مذاهب التفسير الاسلامي، گولدزيهر ترجمه عبد الحلیم
نجار: ١٧٠، ١٨٠، ٢٠٢.
- مذكر احباب نثاری بخاری، عبد الحی حبيبي: ٧٥.
- مرآة الجنان: ٢٠١، ٢٩٦، ٣٦٠، ٤٠٠.
- مراد المسافر، سيف الدين على شريفی حائری
ترشیزی: ٣١١.
- المربد، مقاله (گولد تسيهر والقراءات)، عبد الرحمن
سيد: ١٨٠، ٢٠٣.
- مرزبانی: ٣٧٥.
- المرشد الوجيز إلى علوم تتعلق بالقرآن العزيز، أبو شامة
مقدسي: ١٧٣، ٢٠٢، ٢٠٩.
- مرقاة المفاتيح لمشكوة المصايح، ملا على قارى: ٤٣٤.
- مسالك الخلاص في مهالك الخواص، طاش
كبرى زاده: ٣٤٢.
- مستحسن الطرائق، احمد بن على كوفى همداني
حنفى: ٣٥٧.
- المسترضى في الكلام على تفسير قوله (ولسوف
يعطيك فترضى)، منصور طبلاوى: ٤٦٤.
- المستطرفات، ابن ادريس: ٢٧٦.
- مشار: ٤١١.

المصايح: ١١٧.
المصاحف: ابن ابي داود عبد الله بن سليمان بن اشعث
سجستاني: ١٣٧، ١٩٠، ٢٠٢.
مصائب النواصب، نور الله شوشتري: ٣٥٢.
مصباح الوصول إلى علم الاصول، محمد شريف
شيرواني تبريزي: ٣٣٥.

المصحف المرتل (الجمع الصوتي الاول للقرآن
الكريم)، لبيب السعيد: ١٨٠، ٢٠٢.
مصطلح الاشارات في القراءات الزائدة المروية عن
الثقات، أبو البقاء علي بن عثمان بن محمد بن احمد
بن حسن قاصح عذرى بغدادى: ٣٢٤.
مصنفى المقال: ٢٨١، ٣٣٣.
المطالب المظفرية في شرح الجعفرية: ٣٨٢.
مطلع البدور الفوائد ومنبع جواهر الفرائد، منصور
طبلاوى: ٤٦٤.
مظاهر الاسرار، محمد جعفر استرآبادى: ٣٣٣.
المعالم، طاش كبرى زاده: ٣٤٢.
معاني القرآن، ابان بن تغلب: ١٤٠.
معاني القرآن، أبو زكريا (فراء) تحقيق احمد يوسف
نجاتى ومحمد على نجار: ٢٠٢.
معجم الادباء، ياقوت حموى: ٢٠٢، ٢٨٣، ٢٩٦،
٣١٩، ٣٦٠، ٤٣٩.
معجم رجال الحديث: ٢٧٧.
معجم المصنفين: ٢٧٢، ٤٠٠.
معجم المطبوعات، يوسف الياس سر كيسى: ٢١٠، ٢٦٦، ٢٦٩، ٢٨٣، ٢٩٦، ٣٠٥،
٣٠٧، ٣٢٣.
٣٤٣، ٣٩١، ٤٠٠، ٤٣٥.
المعجم المفهرس لالفاظ القرآن الكريم، محمد فؤاد
عبد الباقي: ٢٠٣.
معجم المؤلفين، عمر رضا كحالة: ١٤١، ١٥٠، ٢١٠،
٢١٧، ٢١٨، ٢٢٠، ٢٢٩، ٢٣٨، ٢٤١، ٢٦٦، ٢٦٧، ٢٧٢، ٢٧٧، ٢٨١، ٢٨٨،
٢٩٤، ٢٩٦.
٣٠٥، ٣٠٧، ٣١٣، ٣١٥، ٣٢١، ٣٢٣، ٣٢٥،
٣٢٦، ٧، ٣٢٨، ٣٣٣، ٣٣٦، ٣٣٨، ٣٣٩، ٣٤٣،
٣٤٧، ٣٥٢، ٣٥٣، ٣٥٨، ٣٦٠، ٣٦٥، ٣٧٣،
٣٧٥، ٣٧٨، ٣٩١، ٣٩٣، ٤٠٠، ٤٠٢، ٤٢٢،
٤٣١، ٤٣٢، ٤٣٥، ٤٣٧، ٤٣٩، ٤٥٧، ٤٦٤.
معرفة القراء، حافظ ذهبى: ١٣٢، ١٣٣، ١٣٥،
١٤٥، ٢٠٣.

- المغازى، واقدى: ١٣٢، ٢٠٣.
مغنى اللبيب، ابن هشام: ٤٢١.
مفتاح السعادة ومصباح السيادة، احمد بن مصطفى
طاش كبرى زاده: ١٣٨، ١٤٨، ٢٠٣، ٢٦٦،
٢٨٣، ٢٩٦، ٣٤٢، ٤٣٢.
مفتاح الفرقان في بيان الوقوف ورسم القرآن، شيخ
محمد قارى: ٣١٧، ٤٤٣.
مفتاح القرآن، شيخ محمد قارى: ٣٧٧.
مفتاح الكرامة، محمد جواد عاملي: ١٤٤، ١٦٥،
١٨٠، ٢٠٣.
المفردات السبع، أبو عمرو عثمان بن سعيد داني: ١٤٩، ٢٠٣.
مفردات القراء، أبو شامة: ٢٠٩.
مفردة، محب الدين جعفر بن مكى موصللي: ٣٨٤.
مفردة ابن عامر، ملا محمد صادق محمد قاسم قارى
(حومه): ٢٦٨.
مفردة أبي عمرو، ملا محمد صادق محمد قاسم قارى
(حومه): ٢٦٨.
مفردة حمزة، ملا محمد صادق محمد قاسم قارى
(حومه): ٢٦٨.
مفردة الكسائي، ملا محمد صادق محمد قاسم قارى
(حومه): ٢٦٨.
المفردة لابن عامر اليحصبي، محب الدين جعفر بن
مكى موصللي: ٣٨٥.
المفردة لابن كثير، محب الدين جعفر بن مكى موصللي:
٣٨٥.
المفردة لابي عمرو بن العلاء، محب الدين جعفر بن
مكى موصللي: ٣٨٥.
المفردة لحمزة بن حبيب الزيات، محب الدين جعفر بن
مكى موصللي: ٣٨٥.
المفردة لعاصم بن أبي النجود الكوفى، محب الدين جعفر
بن مكى موصللي: ٣٨٥.
المفردة للكسائي، محب الدين جعفر بن مكى موصللي:
٣٨٥.

المفردة لنافع بن ابي نعيم، محب الدين جعفر بن مكي
موصلي: ٣٨٥.
مفردة نافع، ملا محمد صادق محمد قاسم قارى
(حومه): ٢٦٨.
مفردة يعقوب، عبد الباري سعيدي: ١٥٢.

- المفصل: جار الله زمخشري: ٣٥٩.
- المفضل في شرح المفصل، علم الدين علي بن محمد سخاوي: ٣٥٩.
- المفيد في شرح عدة المجيد لعلم الدين السخاوي، ابن ام قاسم: ٣٣٦.
- المفيد في شرح القصيدة الشاطبية، حسن بن شجاع توني: ٤٢٢.
- المفيد في علم التجويد، احمد بن احمد طيبي صالحى دمشقي: ٢٤٠.
- المفيد في علم التجويد، حسن بن شجاع توني: ٢٤٢.
- المفيدة: قاسم بن احمد لورقي: ١٤٩.
- المفيدة، محمد علي بكاري: ٣٤٧.
- المقاصد العلية في شرح الرسالة الالفية، شهيد ثاني: ١٦٥.
- مقاليد الاخبار، محمد شريف شيرواني تبريزي: ٣٣٥.
- المقتبس: ٣٢٨.
- مقتل ابى عبد الله الحسين، محمد باقر طباطبائي يزدي: ٣٤٧.
- مقدمتان في علوم القرآن (مقدمة كتاب المباني) و (مقدمة ابن عطية)، نشر آرتور جفري وتصحيح عبد الله اسماعيل صاوي: ١٣٠، ١٣١، ١٣٣، ١٣٩، ١٥١، ١٧٢، ١٧٧، ١٧٨، ٢٠٢.
- المقدمة الجزريه، حافظ شمس الدين محمد جزري: ٢٦٥، ٣٠٤، ٣٠٦، ٣١٤، ٣١٥، ٤٢٤، ٤٣٤.
- مقدمة الشماريخ في علم التاريخ، سيوطي: ٣٢٨.
- مقدمة لب الالباب، سيوطي: ٣٢٨.
- مقدمه المباني (الفصل الخامس في اختلاف المصاحف والقراءات والقول في كفيتهها): ١٨٢.
- مقدمة نظم العقيان: ٣٢٨.
- المقنع في رسم المصاحف الامصار، أبو عمرو عثمان بن سعيد داني: ١٨٣، ١٩٠، ٢٠٢، ٢٠٣، ٢٨١.
- المكتفى في الوقف والابتداء، أبو عمرو عثمان بن سعيد داني: ٢٨٢.

- المكرر فيها تواتر من القراءات السبع وتحرر، عمر بن
زين الدين انصاري (نشار): ١٩٨.
- الملتقط من معاني حرز الامانى في تجريد التجويد،
محمد بن محمود سمرقندي: ٣٣٩.
- المناسك الصغير، حسين بن مفلح صيمرى: ٤٤٩.
- المناسك الكبير، حسين بن مفلح صيمرى: ٤٤٩.
- مناهج الترتيل، محمد باقر طباطبائي يزدى: ٣٤٧.
- مناهل العرفان في علوم القرآن، محمد عبد العظيم
زرقاني: ١٣٦، ١٧٠، ١٧٨، ٢٠٣.
- منتخب التجويد: ٢٠٥.
- المنتظم: ٤٣٧.
- المنتقى، ابن ابى مريم: ٤٣٨.
- منتهى المقال: ٢٧٧.
- منتهى الوصول إلى علمي الكلام والاصول، علامه
حلى: ١٦٥.
- منجد المقرئين، ابن الجزرى: ١٤٠، ١٥٨، ١٥٩،
١٦٠، ١٦١، ١٧٠، ٢٠٣.
- منظومة السخاوى في القراءة: ٣٦١.
- منظومة عمدة المفيد: ٣٦١.
- منظومة في المجاز والاستعارات، منصور طبلاوى:
٤٦٤.
- منهج التيسير إلى علم التفسير، منصور طبلاوى:
٤٦٤.
- منهج المقال، استرآبادى: ٢٧٧.
- منهل الصافى: ٣٥٨، ٤٠٠.
- منير الدياجى في شرح الاحاجى، علم الدين على بن
محمد سخاوى: ٣٥٩.
- المواهب الفتحية في علوم اللغة العربية، حمزه فتح الله:
١٣٧، ١٨٩، ٢٠٣.
- الموجز، ابى على اهوازي: ١٢٦، ١٥١، ١٦١.
- الموجز، محمد بن طيفور سجاوندى: ٤٥٢، ٤٥٤،
٤٥٦.
- الموجز الحاوى لمجرد الفتاوى، ابن فهد الحلى: ١٦٥.

موجز في علوم الحديث، تقى الدين ابراهيم بن عمر
جعبرى: ٣٩٩.
المؤرخون في مصر في القرن الخامس عشر الميلادى:
٣٢٨.
الموسوعة القرآنية، ابراهيم آيارى: ١٦٦، ١٦٦،
٢٠٣.

موصول الطلاب إلى قواعد الاعراب، خالد بن عبد الله
ازهرى: ٣٠٤.

الموضح، نصر بن على: ١٢٦، ١٩٨.
الموطأ: ٣٣٠.

الموضع في الفتح والاماله، أبو عمرو عثمان بن سعيد
داني: ٢٨٢.

موعد الكرام، تقى الدين ابراهيم بن عمر جعبرى:
٣٩٩.

المهند القاضى، احمد بن على اندلسي: ١٤٩.
ن

الناسخ والمنسوخ في القرآن، شعله: ٤٠١.
ناظمة الزهر في أعداد آيات السور، أبو محمد أبو القاسم
قاسم بن فيرة بن خلف شاطبي: ٢٩٥.

الناموس في تلخيص القاموس، ملا على قارى: ٤٣٤.
نثرالمرجان في رسم نظم القرآن، محمد غوث النائطي.
الاركاتى: ١٣٧، ٢٠٣.

النجاح، حسين صغناقى [سغناقى]: ٤٣٢.

النجوم الزاهره: ٢٨٣، ٣٥٨، ٣٦٤.

النجوم السماء: ٢١٨.

النحو، اسماء الحمصى: ٢٥.

نزهة الالباء: ٣١٩.

نزهة البررة في القراءات العشرة، تقى الدين ابراهيم بن
عمر جعبرى: ٣٩٩.

النشر في القراءات العشر، شمس الدين محمد جزرى:

١٢٦، ١٣٥، ١٣٨، ١٣٩، ١٤٠، ١٤١، ١٤٢،

١٤٩، ١٥١، ١٥٢، ١٥٤، ١٥٥، ١٥٦، ١٦١،

١٦٧، ١٧٠، ١٧١، ١٧٢، ١٧٥، ١٨١، ١٨٥،

٢٠٣، ٢٦٥، ٢٦٦، ٢٧٤، ٢٧٨، ٣٥٣، ٣٨٤.

نصايح الملوك في السير والسلوك، محمد رضا بن على

بن محمد جعفر شريعتمدار استرآبادى: ٢٤٤.

نظم اختلاف عدد الآى برموز الجمل، شعله: ٤٠١.

نظم دررالجالا في قراءة السبعة الملا، امين الدين

أبو محمد عبد الوهاب بن احمد بن وهبان دمشقي

- حنفى [حموى]: ١٥٠، ٣٣٧.
- نظم الدرر فى تناسب الآى والسور، أبو الحسن ابراهيم بقاعى: ٢٧٢.
- نظم السراجية، احمد بن على كوفى همدان: ٣٥٧.
- نظم العقيان: ٢٣٨، ٢٧٢، ٣١٥، ٣٩١.
- نظم عقيدة السلفى، منصور طبلاوى: ٤٦٤.
- نظم كتاب الشمعة فى القراءات السبع، شعله: ٤٠١.
- نظم المفصل للزمخشري، أبو شامة: ٢٠٩.
- نفائس الفنون، محمد باقر طباطبايى يزدى: ٣٤٧.
- نفحات الاسرار، محمد باقر طباطبايى يزدى: ٣٤٧.
- نفح الطيب: ٢٨٣، ٢٩٦.
- النقط والشكل = المحكم فى نقط المصاحف.
- نكت الهميان: ٢٩٦.
- نوادر الاخبار، محمد بن پيرعلى بر كوى رومى حنفى: ٣١٢.
- نوادر الاخبار فى مناقب الاخيار، طاش كبرى زاده: ٣٤٢.
- نواقص الروافض، ميرزا محمد على (ميرزا مخدوم) شريفى: ٣٥٢.
- نوادر الاخبار، محمد بن پيرعلى بر كوى رومى حنفى: ٣١٣.
- نور الانوار فى مدح الائمة الاطهار، محمد شريف شيروانى تبريزى: ٣٣٥.
- نور السافر: ٣١٥، ٣٢٨.
- نور الصباح فى أغلاط الصحاح، جمال الدين محمد قوشى: ٤٤٦.
- نور اليقين فى السند وتحمل كتاب الله المبين، محمد روى مالكى: ٢٠٣.
- نهاية الاختصار فى اوزان الاشعار، امين الدين أبو محمد عبد الوهاب بن احمد بن وهبان دمشقى حنفى [حموى]: ٣٣٧.
- النهاية فى شرح الهداية للمرغينانى، حسين صغناقى [صغناقى]: ٤٣٢.

و
واجبات فاتح الكتاب: ٢٤٧.
الوافى بالوفيات: ٤٥٧.
الورقة: ٢٣٠.

الوسيلة (شرح الرائية)، سخاوى: ١٣٧.
وسيلة الوسائل في شرح الرسائل، محمد باقر طباطبائي
يزدى: ٣٤٧.

وصيت نامهء تركي، محمد بن پيرعلى بر كوى رومى
حنفى: ٣١٢.

وفيات الاعيان: ٢٩٦، ٣٤٣، ٣٦٠، ٣٧٥.
الوقف والابتداء، محمد بن طيفور سجاوندى: ٤٥١.

٥

هجاء مصاحف الامصار: احمد بن عمار مهدوي: ١٣٦،
١٩٠، ٢٠٣.

الهداية، مرغينانى: ٤٣٢.

هداية الاسماء في بيان كتب العلماء، حسن بن كتنوى
يزدى وبه كوشش محمد تقى دانش پژوه: ١٠١.
الهداية إلى بلوغ النهاية، مكى بن ابى طالب قيسى:
٣١٨.

هداية الانام، محمد باقر طباطبائي يزدى: ٣٤٧.

هداية القارى لكلام البارى، منصور طبلاوى: ٤١٢.
هداية المبتدى في معرفة الاوقاف برقع الدائرة الذى
عليه المقنطرات، ابن قاصح عذرى: ٣٢٤.

هداية المرتاب وغاية الحفاظ والطلاب في متشابه
الكتاب، علم الدين على بن محمد سخاوى: ٣٥٩.
هدايت نامه، محمد رضا بن على بن محمد جعفر
شريعتمدار استرآبادى: ٢٤٤.

هدية الاحباب: ٢٦٦، ٢٧٧، ٢٩٦، ٣٦٠، ٣٩٣.

هدية العارفين، اسماعيل پاشا بغدادى: ٢١٠، ٢١٨،

٢٢٠، ٢٣٨، ٢٤٠، ٢٤١، ٢٦٦، ٢٦٧، ٢٧٢،

٢٨١، ٢٨٣، ٢٨٨، ٣١٣، ٣١٥، ٣٢١، ٣٢٥،

٣٢٨، ٣٣٣، ٣٣٨، ٣٣٩، ٣٥٠، ٣٥٢، ٣٦٠،

٣٧٥، ٣٧٨، ٣٩١، ٤٠٢، ٤١٥، ٤٣٢، ٤٣٥،

٤٣٩، ٤٤٧، ٤٦٤.

هزار مزار: ٣٩١.

ى

ينابيع الحكمة، محمد باقر طباطبائي يزدى: ٣٤٧.

(०११)

توضیح رموز و عبارات فشرده

(۵۹۷)

(۵۹۸)

- توضیح رموز و عبارات فشرده
- * آراسته: نسخه هایی که حداقل دارای يك سرلوح یا کتیبه یا حواشی مزین می باشند.
- * ادبیات - تهران: کتابخانه ء دانشکده ء ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران.
- * ادبیات - مشهد: کتابخانه ء دانشکده ء ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی (مشهد).
- * استادی: حجة الاسلام والمسلمین رضا استادی.
- * اعظم - قم: کتابخانه ء مسجد اعظم قم.
- * الهیات - تهران: کتابخانه ء دانشکده ء الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران.
- * الهیات مشهد: کتابخانه ء دانشکده ء الهیات و معارف اسلامی دانشگاه مشهد.
- * پزشکی - تهران: کتابخانه ء دانشکده ء پزشکی دانشگاه تهران.
- * جمعیت نشر فرهنگ - رشت: کتابخانه ء جمعیت نشر فرهنگ رشت.
- * حجتیه - قم: کتابخانه ء مدرسه ء حجتیه ء قم.
- * حقوق - تهران: کتابخانه ء دانشکده ء حقوق دانشگاه تهران.
- * دو کتابخانه ء رشت و همدان: کتابخانه ء جمعیت نشر فرهنگ رشت. و کتابخانه ء مدرسه ء آخوند (غرب) همدان.
- * دهخدا - تهران: کتابخانه ء سازمان لغت نامه دهخدا، تهران.
- * دینی سلطنتی: کتابخانه ء سلطنتی سابق (کتب دینی).
- * رضویة ء - قم: کتابخانه ء مدرسه ء رضویة ء قم.
- * سپه - تهران: کتابخانه ء مدرسه ء عالی سپهسالار (سابق) = کتابخانه ء مدرسه ء عالی شهید مطهری.
- * سلیمان خان - مشهد: کتابخانه ء مدرسه ء سلیمانخان مشهد.
- * سنا - تهران: کتابخانه ء مجلس سنا (سابق) = کتابخانه ء مجلس شورای اسلامی (شماره ۲).
- * شهرستانها: کتابخانه های شهرستانهای ایران.

- * طبسی حائری = کتابخانه ء مرحوم حجة الاسلام
والمسلمین طبسی حائری.
- * ظاهریه - دمشق: کتابخانه ء ظاهریه دمشق =
دارالکتب الظاهرية.
- * عبد العظیم - ری: کتابخانه ء آستانه ء حضرت
عبد العظیم، ری.
- * عراقی: حجة الاسلام والمسلمین حاج شیخ مجتبی
عراقی.
- * عمومی - اصفهان: کتابخانه ء عمومی اصفهان.
- * غرب - همدان: کتابخانه ء غرب = کتابخانه ء مدرسه ء
آخوند، همدان.
- * فرهنگ - مشهد: کتابخانه ء عمومی فرهنگ و هنر
مشهد.
- * فیضیه - قم: کتابخانه ء مدرسه ء فیضیه ء قم.
- * قدس رضوی - مشهد: کتابخانه ء مبارکه آستان قدس
رضوی = کتابخانه ء مرکزی آستان قدس رضوی.

* گلیپایگانی - قم: کتابخانه ء عمومی حضرت
آیه الله العظمی گلیپایگانی، قم.
* گوهرشاد - مشهد: کتابخانه ء جامع گوهرشاد مشهد.
* مجلس - تهران: کتابخانه ء مجلس شورای اسلامی سابق = کتابخانه ء مجلس
شورای اسلامی (شماره ء
(۱).

* مرعشی - قم: کتابخانه ء عمومی حضرت
آیه الله العظمی نجفی مرعشی، قم.
* مرکزی - تهران: کتابخانه ء مرکزی دانشگاه تهران.
* ملک - تهران: کتابخانه ء ملی ملک (وابسته به آستان
قدس رضوی).

* ملی - تهران: کتابخانه ء ملی ایران، تهران.
* ملی - تبریز: کتابخانه ء ملی تبریز.
* ملی فارس - شیراز: کتابخانه ء ملی فارس، شیراز.
* مهدوی - تهران: کتابخانه ء خصوصی اصغر مهدوی،
تهران.

* میرزا جعفر - مشهد: کتابخانه ء مدرسه میرزا جعفر.
* نشریه: نشریه ء کتابخانه ء مرکزی دانشگاه تهران
درباره ء نسخه های خطی.

* وزیری - یزد: کتابخانه ء وزیری یزد (وابسته به
آستان قدس رضوی).

* پ: پشت برگ، مثلا: گ ۲۴ پ یعنی پشت برگ ۲۴.

* ت: تاریخ تألیف کتاب.

* ج ۱: جمادلی الاولی.

* ج ۲: جمادی الثانیة.

* ذح: ذی الحجة.

* ذق: ذی القعدة.

* ر: روی برگ.

* س - پس از رقم فارسی در کنار نام کتاب: شماره ء
مسلسل کتابهای معرفی شده تا آخرین موضوعات.

* س - پس از رقم لاتین در ذیل نسخه شناسی:

شماره ء مسلسل نسخه ها در تمام موضوعات.

* ش: شماره.

- * ص: صفحه.
- * ع ١: ربيع الاول.
- * ع ٢: ربيع الثاني.
- * ف: فهرست نسخه هاي...
- * گ: برگ.
- * مع: مجموعه ء رسائل.
- * ه. ش: هجري شمسي.
- * ه. ق: هجري قمرى.